LINDSEY HUGHES

Η ΡΩΣΙΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

Πρόλογος

ΚΑΡΟΛΟΣ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ

ΛΙΝΤΣΕΪ ΧΙΟΥΖ

Η ΡΩΣΙΑ
ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση:
ΚΑΡΟΛΟΣ ΠΑΠΟΥΛΙΑΣ

Μετάφραση από τα αγγλικά:
ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΠΑ

Επιμέλεια:
ΝΙΚΟΣ ΜΠΑΚΟΥΝΑΚΗΣ

Περιεχόμενα

Πρόλογος στην ελληνική έκδοση του Κάρολου Παπούλια

Το βιβλίο της Λίντσεϊ Χιουζ για τη Ρωσία των χρόνων του Πέτρου συνιστά μια από τις καλύτερες συμβολές στη διεθνή βιβλιογραφία για μια περίοδο που δικαιολογημένα θεωρείται από τις πιο κομβικές για τις τύχες και τη διαμόρφωση της Ρωσίας και, κατ' επέκταση της Ευρώπης, της οποίας αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα.

Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι συχνά, στις πιο κρίσιμες συγκυρίες της ρωσικής ιστορίας, όσοι προσπαθούν να την ερμηνεύσουν προσφεύγουν σε αναλογίες με την εποχή του Πέτρου. Ακόμα και στον 20ό αιώνα, δεν έλειψαν όσοι αναζήτησαν συγκρίσεις μεταξύ Λένιν και Μεγάλου Πέτρου, Στάλιν και Μεγάλου Πέτρου. Και αντίστροφα: το γεγονός ότι ο Πέτρος και η περίοδός του συνεχίζουν και σήμερα να προκαλούν τόσα και τόσα αντιφατικά σχόλια, από Ρώσους και από Δυτικούς ιστορικούς, επιβεβαιώνει την «επικαιρότητα» τρόπον τινά ορισμένων τουλάχιστον από τα προβλήματα που έθεσε η περίοδος εκείνη απέναντι στη Ρωσία

Στη διάρκεια της βασιλείας του Μεγάλου Πέτρου, η Ρωσία άφησε πίσω της την περίοδο των ταραχών, που απείλησε να τη διαλύσει, μπόρεσε να αντιμετωπίσει τους εξωτερικούς εχθρούς της, κάνοντας ταυτόχρονα ένα γιγαντιαίο βήμα προς τον εκσυγχρονισμό της, ένα απότομο άλμα προς τα εμπρός, από αυτά που συχνά χαρακτηρίζουν την ιστορία της, μια ιστορία που τείνει περισσότερο στις απότομες τομές και λιγότερο στις σταδιακές εξελίξεις. Με τον Πέτρο, η Ρωσία «μπαίνει» στη νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία και, έκτοτε, θα μείνει αναπόσπαστο τμήμα της.

Είναι αδύνατο να ερμηνεύσουμε τον ειδικό τρόπο ανάπτυξης της Ρωσίας, χωρίς να πάρουμε υπόψη μας την «ενδιάμεση» θέση της ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση, μια γεωπολιτική εμπειρία που τη συνδέει άλλωστε με τις περιπέτειες, ανά τους αιώνες, του δικού μας, ελληνικού χώρου. Σε αντίθεση με άλλους πολιτισμούς, η Ρωσία δεν είχε το χρόνο και την άνεση να υψώσει απερίσπαστα τον δικό της στις αχανείς στέπες της. Έπρεπε να αμυνθεί από Ανατολή και Δύση, στις ορδές των Ταττάρων και στην απειλή των Τευτόνων, όπως αργότερα στις εισβολές του Ναπολέοντα και του Χίτλερ, που απείλησαν την ίδια την ύπαρξή της. Για να αμυνθε

στρατό και να μάθει από τους εχθρούς της. Η Δύση υπήρξε κατά καιρούς για τη Ρωσία μεγάλος εχθρός, ακόμα πιο επικίνδυνος από την Ανατολή· υπήρξε όμως και μεγάλος δάσκαλος. Η Ρωσία δεν είχε τη δυνατότητα να οργανωθεί με τις μορφές της Ανατολής, γιατί χρειαζόταν συνεχώς να προσαρμόζεται στη στρατιωτική και οικονομική πίεση της Δύσης», είναι η [illegible] φόρμουλα που χρησιμοποιεί ο Τρότσκι στην Ιστορία της Ρωσικής Επανάστασης. Ο ίδιος συγγραφέας στη [illegible] Κερένσκι του βρίσκει πλήθος αναλογιών ανάμεσα στον τρόπο που σχημάτισε ο Πέτρος το στρατό του και στο πώς οι Μπολσεβίκοι δημιούργησαν τον δικό τους.

Βεβαίως, αν όλοι συμφωνούν στη σπουδαιότητα του μεταρρυθμιστικού έργου του Πέτρου, δε χωράει αμφιβολία και για τις αρνητικές του όψεις, όπως ο συχνά δεσποτικός χαρακτήρας της πολιτικής δράσης του που οδήγησε στην ενδυνάμωση της δουλείας, φαινομένου που αποτέλεσε στη συνέχεια σημαντικό παράγοντα καθυστέρησης της ανάπτυξης της Ρωσίας. Η εξέλιξη που γίνεται απότομα, που επιβάλλεται από τα πάνω, έχει συχνά και ένα τεράστιο τίμημα. Η ταχύτητα της εξέλιξης συχνά πληρώνεται με την ανισορροπία της (όπως είδαμε χαρακτηριστικά στην εποποιία της σοβιετικής εκβιομηχάνισης, του 20ού αιώνα). Δε δίνεται η δυνατότητα στην κοινωνία να «διορθώνει» με την παρέμβασή της τον αναγκαστικά μονόπλευρο χαρακτήρα της δράσης ακόμα και της πιο προοδευτικής ηγεσίας, εξελισσόμενη ταυτόχρονα και η ίδια. Ένας φωτισμένος ηγέτης που προσφεύγει στη δύναμη ενός ισχυρού κράτους μπορεί να κάνει θαύματα – αλλά μια κοινωνία που λύνει έτσι τα προβλήματά της όχι μόνο δεν αφομοιώνει πλήρως την πρόοδό της, αλλά και κινδυνεύει να παραμείνει πολύ εύθραυστη. Τα απολυταρχικά συστήματα είναι τελικά περισσότερο εύθραυστα, σημείωνε με οξυδέρκεια πριν από ενάμισυ αιώνα ο Αλεξίς ντε Τοκβίλ. Ιστορικά αναγκαίο κατά περιόδους, το ισχυρό κράτος μπορεί να οδηγήσει σε αδύναμη κοινωνία, κάτι που ιστορικά δεν έχει αποδειχθεί μικρότερη απειλή από την αποσύνθεση και τη διάλυση του κράτους. Οι μεταρρυθμιστικές προσπάθειες που εμπλέκουν μεγάλες κοινωνικές δυνάμεις είναι τελικά αυτές που έχουν τα μονιμότερα αποτελέσματα.

Όλοι οι εχέφρονες και ειρηνόφιλοι άνθρωποι ανά τον πλανήτη, εκείνοι για τους οποίους ο ψυχρός πόλεμος δεν έγινε αυτοσκοπός, αυτοί που μπορούν να ζήσουν χωρίς διαρκή σύγκρουση και κάποιας μορφής πόλεμο, αντιμετώπισαν με μεγάλη ανησυχία το χαοτικό χαρακτήρα που προσέλαβε, στη δεκαετία του 1990, η προσπάθεια μεταρρύθμισης της Σοβιετικής Ένωσης, καταλήγοντας γρήγορα σε μια διαδικασία αποσύνθεσης και του ίδιου του πυρήνα της, του ρωσικού χώρου. Ο κόσμος ένιωσε την απουσία της Ρωσίας από το διεθνές γίγνεσθαι – τολμώ μάλιστα να πω ότι αυτή η απουσία δεν ωφέλησε στην πραγματικότητα ούτε καν ορισμένους παραδοσιακούς αντιπάλους της, στερώντας τους από την αυτοσυγκράτηση, που ενίοτε εμπνέει η ύπαρξη ισχυρού, ορατού αντίπαλου δέους. Ο ρω-

σικός λαός κατέβαλε ένα πολύ μεγάλο οικονομικό, κοινωνικό, ηθικό και δημογραφικό τίμημα για το χάος που επικράτησε. Σήμερα, η διαδικασία της [illegible] αποσύνθεσης έχει διακοπεί – και η Ρωσία επανέρχεται σταδιακά στη διεθνή σκηνή. Για μας τους Έλληνες, αλλά και για όλο τον κόσμο, αυτό είναι μια πολύ θετική διαδικασία. Η ύπαρξη και ο ρόλος της Ρωσίας είναι [illegible] για μια [illegible] ευρωπαϊκή και παγκόσμια ισορροπία.

Από τον Αριστοτέλη έως τον Βίκο, δεν έλειψαν οι στοχαστές που επιμένουν στον «κυκλικό» χαρακτήρα της ανθρώπινης ιστορίας. Δεν υπάρχει όμως μόνο «κύκλος» στην ιστορία, υπάρχει και «εξέλιξη». Δεν υπάρχει μόνο «ανάγκη», υπάρχει και «ελευθερία». Η Ρωσία κατάφερε να επιβιώσει από τη σύγχρονη εκδοχή της «περιόδου των ταραχών» της – το μέλλον της οποίας θα κριθεί από την ικανότητά της να απελευθερώσει σταδιακά τις πλούσιες κοινωνικές της δυνάμεις. Σε αντίθεση με την εποχή του Μεγάλου Πέτρου, σε αντίθεση και με την εποχή της Επανάστασης, η Ρωσία είναι σήμερα μια χώρα πολύ μορφωμένων ανθρώπων, με ένα εκπαιδευτικό, πολιτιστικό δυναμικό που της επιτρέπει να αναζητήσει πιο ε- ρίτεχνες και πιο ισορροπημένες, και όχι κατ' ανάγκη ορθές λύσεις στα προβλήματά της από ό,τι στο παρελθόν. Διαθέτει ένα εκπληκτικό επιστημονικό και τεχνολογικό δυναμικό. Η πρόκληση σήμερα για τη Ρωσία είναι να χρησιμοποιήσει πιο «ισορροπημένες» μεθόδους για την ανάκαμψή της, από ό,τι αναγκάστηκε να κάνει στο παρελθόν.

Οι μεγάλες περιπέτειες, θετικές και αρνητικές, της Ρωσίας είχαν παγκόσμια σημασία. Με τις πολιτικές κινήσεις της, τις επαναστάσεις της, τα καλλιτεχνικά, επιστημονικά και πνευματικά της ρεύματα, τα επιτεύγματα και τις καταστροφές της, η χώρα αυτή έθεσε, χωρίς ενδεχομένως και να λύσει, όλα σχεδόν τα προβλήματα που αντιμετωπίζει η ανθρωπότητα στη νεότερη εποχή. Από την πρώτη εμφάνιση των ρωσικών φύλων στις παρυφές του Βυζαντίου, εμείς οι Έλληνες είχαμε μια πλούσια αλληλεπίδραση με το ρωσικό χώρο, μοιραστήκαμε την ίδια θρησκεία και την ίδια πνευματική, ιστορική και πολιτική κληρονομιά. Μοιραστήκαμε συχνά και το ίδιο «γεωπολιτικό βίωμα», αν μου επιτρέπεται η έκφραση, ενός χώρου που συχνά «συμπιέστηκε» ανάμεσα σε Ανατολή και Δύση.

Το «ξανθό γένος» ενσάρκωσε την ελπίδα μας στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, όσο δεν είχαμε τη δύναμη να απελευθερωθούμε μόνοι μας. Στη Ρωσία αποβλέψαμε όταν ξεσηκωθήκαμε, αντιμέτωποι με έναν απελπιστικό συσχετισμό δυνάμεων. Και μπορούμε να 'μαστε περήφανοι γιατί, στα βουνά της Πίνδου πρώτα, σε όλη την Ελλάδα μετά, με την εθνική μας αντίσταση, προσφέραμε στην Ευρώπη το πρώτο της «Στάλινγκραντ», σε μια εποχή που το ένα μετά το άλλο τα έθνη της ηπείρου μας υποτάσσονταν σε ένα Τρίτο Ράιχ που υποσχόταν χιλιοχρ[illegible] νη δουλεία. Οι Ρώσοι έγιναν, αργότερα, η αιχμή του δόρατος που συνέτρ[illegible]

φιλοδοξία του Χίτλερ. Η ανάμνηση αυτού του κοινού αγώνα θα παραμένει ανεξίτηλη στην ιστορική μας μνήμη. Οι κοινοί δεσμοί που σφυρηλατήσαμε στην ιστορία μας δεν κλονίστηκαν ούτε όταν οι διεθνείς εξελίξεις χώρισαν την ήπειρο, τοποθετώντας μας σε αντίπαλους συνασπισμούς. Ποτέ οι Έλληνες δεν είδαν τους Ρώσους και οι Ρώσοι τους Έλληνες σαν εχθρούς. Δεν είναι τυχαίο που οι ιδεολόγοι της «σύγκρουσης των πολιτισμών» και του διαρκούς πολέμου μάς βάζουν στην ίδια κατηγορία – και αγωνίζονται με κάθε τρόπο να αποτρέψουν το πλησίασμα και τη συνεργασία των δύο λαών.

Η Ελλάδα έκανε πολλές προσπάθειες τις τελευταίες δύο δεκαετίες για τη συμμετοχή της στο ευρωπαϊκό γίγνεσθαι, με τη μορφή ιδίως της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Δεν ξεχνάει όμως πού βρίσκεται, από πού έρχεται και πού πάει. Το ενδιαφέρον της για τη Ρωσία, τον πολιτισμό και την ιστορία της παραμένει πάντα έντονο και, από την άποψη αυτή, η παρούσα έκδοση έρχεται να συμβάλει στην καλύτερη γνωριμία του ελληνικού κοινού με τη ρωσική ιστορία.

Κατάλογος φωτογραφικού υλικού

Η ανατύπωση των φωτογραφιών έγινε με την άδεια των ιδρυτών και των ιδρυμάτων που αναφέρονται εδώ. Όπου δεν υπάρχει αναφορά, το υλικό προέρχεται από τη συλλογή της συγγραφέως.

GRM: Gosudarstvennyi Russkii Muzei, Αγία Πετρούπολη. Τα μουσεία βρίσκονται στην Αγία Πετρούπολη, εκτός αν υπάρχει άλλη ένδειξη.

1. Λεπτομέρεια από χάλκινο ανδριάντα του Πέτρου του Α΄, του Κ. Μπ. Ραστρέλι, 1723. (GRM)
2. Τσάρος Αλέξιος, έργο ανώνυμου καλλιτέχνη, δεκαετία του 1670. (Gosudarstvennyi Istoricheskii Muzei)
3. Τσαρίνα Ναταλία, έργο ανώνυμου καλλιτέχνη, δεκαετία του 1680. (GRM)
4. Πέτρος ο Α΄, του σερ Γκόντφρι Νέλερ, 1698. (Βασιλική Συλλογή, Ανάκτορο του Κένσιγκτον © Η Αυτής Μεγαλειότης βασίλισσα)
5. Ο Πέτρος ο Α΄ στην Πολτάβα, του Γ. Γκ. Ντανχάουερ, δεκαετία του 1710. (GRM)
6. Λιθογραφία του δέκατου ένατου αιώνα: Αξιωματικός, πυροβολητής και τυφεκιοφόρος πυροβολικού συντάγματος, δεκαετία του 1710.
7. Αλληγορικό πορτρέτο της τσάρεβνα Ναταλίας Αλεξέγιεβνα, έργο ανώνυμου καλλιτέχνη, 1717. (GRM)
8. Τα Θερινά Ανάκτορα, σχεδιασμένα από τον Ντομένικο Τρεζίνι, 1710-1714. (Φωτογραφία: William Brumfield)
9. Οι Θερινοί Κήποι, από χαρακτικό του Αλεξέι Ζούμποφ, 1716.
10. Το Ανάκτορο Πετερχόφ, σχεδιασμένο από τους Γ. Φρ. Μπράουνσταϊν, Ζ. Μπ. λε Μπλον κ.ά., 1714-1752. (Φωτογραφία: William Brumfield)
11. Το Μουσείο Σπάνιων και Παράξενων Αντικειμένων, σχεδιασμένο από τον Γκ. Γ. Ματάρνοβι, 1718-1734. (Φωτογραφία: William Brumfield)
12. Το ανάκτορο του Μένσικοφ, σχεδιασμένο από τον Γκότφριντ Σέντελ κ.ά. δεκαετίες 1710-1720. (Φωτογραφία: William Brumfield)

Πρόλογος

Ολάκερη η Ρωσία το άγαλμά σου, μεταμορφωμένη από
σένα με τέχνη και μαστοριά.
(Θεοφάνης Προκόποβιτς, 1720)

Η σύλληψη αυτού του βιβλίου έγινε το 1991 στην Αγία Πετρούπολη. Λίγο πριν αναχωρήσω από την Αγγλία το Σεπτέμβριο εκείνου του έτους, λίγες μόλις εβδομάδες ύστερα από το αποτυχημένο πραξικόπημα για την ανατροπή του Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, οι κάτοικοι της μέχρι τότε Λένινγκραντ, έπειτα από δημοψήφισμα, αποφάσισαν να επαναφέρουν το παλιό όνομα της πόλης τους. Τους επόμενους δύο μήνες είδα το όνομα «Αγία Πετρούπολη» να αποκαθίσταται στους τίτλους των εφημερίδων, σε τουριστικά φυλλάδια, σε χάρτες και στα τηλεοπτικά δελτία καιρού. Στις 7 Νοεμβρίου βρέθηκα μπροστά στα Χειμερινά Ανάκτορα, όπου είχαν συγκεντρωθεί πλήθη κόσμου για να γιορτάσουν όχι την Οκτωβριανή Επανάσταση αλλά την αποκατάσταση του ονόματος της πόλης. Ομιλητές απευθύνονταν διαδοχικά στα συγκεντρωμένα πλήθη με θέματα όπως το εκ νέου άνοιγμα «του παραθύρου προς την Ευρώπη» του Μεγάλου Πέτρου ή η αναζήτηση των ριζών των ένοπλων δυνάμεων στην εποχή του Πέτρου. Στην απέναντι πλευρά του ποταμού Νέβα, στο Φρούριο Πετροπάβλοφσκ, την τοποθεσία θεμελίωσης της πόλης, ακούστηκαν δώδεκα χαιρετιστήριοι κανονιοβολισμοί και άναψαν φωτοβολίδες τόσο στις επάλξεις όσο και στους φάρους στην αμμώδη προεξοχή της νησίδας Βασιλιέφσκι, φέρνοντας στη μνήμη το ναυτικό τοπίο της εποχής του Πέτρου και την αγάπη του για τα πλοία, τα πυροτεχνήματα και το πυροβολικό.

Όλα αυτά δεν ήταν απλώς ένας κοινός πανηγυρισμός, αφού μαζί με τις νέες ελευθερίες ήρθε και η ελευθερία στην έρευνα και στην κριτική των «ιερών αγελάδων» του παρελθόντος. Παράλληλα με τους εορτασμούς για την κληρονομιά του Πέτρου έκαναν την εμφάνισή τους λιγότερο εορταστικές απόψεις που ανήγαν το σταλινικό «απολυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης» στον Πέτρο, τον υποτιθέμενο εμπνευστή των ολέθριων προσπαθειών για την επιβολή μιας «καταναγκαστικής εκ-

τεχίας» προς χάριν υψηλότερων ιδανικών, είτε αυτά αφορούσαν «το καλό του κρά-
τους» είτε «τη δόξα του κομουνισμού». Η νέα κριτική στάση αποτυπώθηκε σε έ-
ναν αμφιλεγόμενο ανδριάντα του Πέτρου από το γλύπτη Μιχαήλ Σεμιάκιν, που το-
ποθετήθηκε μπροστά στον Καθεδρικό Ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου τον
Ιούνιο του 1991 και ο οποίος απεικονίζει τον τσάρο ως ένα άσχημο τέρας με α-
φύσικα μικρό κεφάλι και ψηλόλιγνα μέλη, μια απειλητική και δυσάρεστη μορφή.
Προφανώς, δεν άρεσε στον ντόπιο πληθυσμό. Φαίνεται όμως ούτε οι Μοσχοβίτες
ενθουσιάστηκαν με το απροκάλυπτα θριαμβικό μνημείο για τον τσάρο ύψους πε-
νήντα περίπου μέτρων, έργο του γλύπτη Τσερετέλι, που στήθηκε στις όχθες του
ποταμού Μόσκοβα. Η αντίδραση των κατοίκων του Γκρίνουιτς για το δικό τους ά-
γαλμα του Πέτρου, δώρο της ρωσικής πρεσβείας για την τριακοσιοστή επέτειο α-
πό την επίσκεψη του τσάρου στο Λονδίνο το 1698, αναμένεται ακόμα.

Μια από τις γνωστότερες απεικονίσεις του Πέτρου, ο χάλκινος ανδριάντας του
1723 από τον Κάρλο Μπαρτολομέο Ραστρέλι, είναι επίσης έργο γλύπτη. Πόσοι ά-
μως έχουν αφήσει τη ματιά τους να πλανηθεί χαμηλότερα από το αυστηρό βλέμ-
μα του ήρωα, στις πλάκες της χάλκινης πανοπλίας, μια από τις οποίες απεικονί-
ζει τον Πέτρο ως Πυγμαλίωνα, να βάζει τις τελικές πινελιές στο άγαλμα της Νέ-
ας Ρωσίας, μιας γυναίκας στεφανωμένης που φοράει πανοπλία και κρατάει τη
σφαίρα και το σκήπτρο; Η δημιουργία εκείνη, η Νέα Ρωσία του Πέτρου, αποτε-
λεί το θέμα αυτού του βιβλίου. Δεν είναι όμως στις προθέσεις μου να αγνοήσω ο-
λοκληρωτικά το γλύπτη. Κατά την πρώιμη σοβιετική περίοδο μαρξιστές ιστορι-
κοί επιχείρησαν να αφήσουν απέξω τον Πέτρο, απονέμοντας τα εύσημα στον α-
πλό λαό ή σε «υλικές δυνάμεις». Κατά τη σταλινική περίοδο οι «δυνάμεις» έφεραν
στο προσκήνιο επιλεγμένους ήρωες από το αυτοκρατορικό παρελθόν –μεταξύ άλ-
λων και τον Πέτρο– των οποίων τα κατορθώματα δύναμης και θάρρους «επι-
στρατεύτηκαν» στην κομουνιστική υπόθεση και στην πολεμική προσπάθεια. Σα-
φώς, και οι δύο προσεγγίσεις έχουν τους δικούς τους περιορισμούς. Ο Πέτρος δεν
ήταν ούτε το ανδρείκελο απρόσωπων οικονομικών συμφερόντων ούτε κάποιος υ-
περάνθρωπος που κατηύθυνε τη Ρωσία «υπό τη δική του αποκλειστικά διοίκηση»,
όπως υποστήριξε σε εορταστικό λόγο για τη νίκη της Ρωσίας επί της Σουηδίας
το 1721. Κάθε ιστορικός της βασιλείας του Πέτρου πρέπει να προσεγγίζει τα πράγ-
ματα ισορροπημένα, έργο καθόλου εύκολο με έναν τσάρο τον οποίο ορισμένοι
Ρώσοι πολίτες, σε αυτή τη μετασοβιετική εποχή των δημοσκοπήσεων, εξακο-
λουθούν να θεωρούν τον «πιο λατρευτό» ηγεμόνα τους, ενώ άλλοι τον αντιμετωπί-
ζουν ως την ενσάρκωση του διαβόλου.

Τι άλλο, επομένως, εκτός από τον ίδιο τον Πέτρο, θα μπορούσε να περιλαμ-
βάνει ένα βιβλίο για τη βασιλεία του; Η λίστα των περιεχομένων που εισηγήθηκε
ο ίδιος ο Πέτρος το 1722 στους συντάκτες μιας επίσημης ιστορίας αναφέρει τα α-

κόλουθα: «Γράψτε τι επιτεύχθηκε κατά τη διάρκεια του περιορισμένου πολέμου και
τι ρυθμίσεις έγιναν για την πολιτική και στρατιωτική τάξη, για τα στρατιωτικά
και πολιτικά συμβάντα και για τον Εκκλησιαστικό Κανονισμό. Επίσης για την
ανέγερση οχυρών, για την κατασκευή λιμανιών, για τη δημιουργία στόλου από
πλοία και γαλέρες, για τη λειτουργία διαφόρων εργοστασίων και για τα κατα-
σκευαστικά έργα στην Αγία Πετρούπολη, στη νήσο Κότλιν και σε άλλα μέρη.» Δε-
δομένου ότι το περιορισμένο φάσμα θεμάτων είναι μάλλον απίθανο ότι θα ικανοποιούσε τους
σημερινούς αναγνώστες, ακόμα κι αν αναδεικνύει τους καθαυτές τις πρακτικές
προτεραιότητες του Πέτρου. Η παρούσα μελέτη αποδίδει την οφειλόμενη βαρύ-
τητα στους «παραδοσιακούς» τομείς της εξωτερικής πολιτικής, του στρατού και του
ναυτικού, της οικονομίας και της διακυβέρνησης, αλλά εξετάζει και ζητήματα θε-
ματα, όπως τη θέση των γυναικών και το περίπλοκο ζήτημα της υποκρισίας και
της προπαγάνδας. Αμφισβητεί μισοστημένες αλήθειες και εσφαλμένες αντιλήψεις
σχετικά με την εποχή του Πέτρου, όπως είναι η υπόθεση ότι ο τσάρος επιχείρη-
σε –και μάλιστα κατόρθωσε– την «εκκοσμίκευση» της ρωσικής ζωής, ότι ξένοι ε-
μπειρογνώμονες και δάνεια επικράτησαν στις περισσότερες σφαίρες δραστηριοτήτων, ό-
τι οι ανησυχίες του Πέτρου ήταν, κατά το μάλλον ή ήττον, πρακτικές και πραγ-
ματιστικές και ότι ασπαζόταν και ασκούσε μια «αξιοκρατική» πολιτική. Τα τε-
λευταία κεφάλαια περιλαμβάνουν μια χαρακτηρολογική μελέτη του Πέτρου (την
οποία ορισμένοι αναγνώστες θα επιθυμούσαν να δουν στην αρχή), εξετάζοντας το
στενό του κύκλο (οικογένεια, φίλους και συνεργάτες), χωρίς τον οποίο είναι δύσκολο
να συλλάβει κανείς τις πολιτικές και κοινωνικές δυναμικές μιας χώρας της οποί-
ας ηγείται ένας απόλυτος μονάρχης και όπου οι προσωπικές σχέσεις έχουν μεγα-
λύτερη επιρροή από θεσμούς και ιδεολογίες. Το βιβλίο κλείνει με μια επιλεκτική
ανασκόπηση των στάσεων απέναντι στον Πέτρο και στην κληρονομιά του, από τους
συγχρόνους του μέχρι σήμερα.

Η απάντησή μου σε ένα Ρώσο φίλο (όχι ιστορικό) που αντιτάχθηκε στην ιδέα
αυτού του βιβλίου λέγοντας ότι «δεν μπορώ να φανταστώ τι επιπλέον θα μπορού-
σε να ειπωθεί για τον Πέτρο τον Α'» ήταν πως υπάρχουν πάρα πολλά πράγματα
ακόμα που θα μπορούσαν να ειπωθούν για τη Ρωσία του Πέτρου, ειδικά σε ανα-
γνώστες οι οποίοι εξακολουθούν να στερούνται μια προσιτή, επιστημονικά λε-
πτομερή μελέτη για τη Ρωσία των αρχών του δέκατου όγδοου αιώνα. Ταυτόχρο-
να, αναγνωρίζω τις οφειλές μου απέναντι σε όσους προηγήθηκαν, όπως οι M. S.
Anderson και B. H. Sumner, τα περιεκτικότερα βιβλία των οποίων ίσως να εξα-
κολουθούν να προτιμώνται αντί αυτού του ογκώδους τόμου, για να μην αναφέρω
τον Robert K. Massie, του οποίου η γλαφυρή, αν και όχι αποκλειστικά επιστημο-
νική, εργασία για τη ζωή και την εποχή του Πέτρου εξακολουθεί να εμπνέει τους
σπουδαστές για να μελετήσουν το θέμα περαιτέρω. Ιδιαίτερα αναγνωρίζω το δι-

τομη βιογραφία του Reinhard Wittram, πρωτοποριακό, εξαντλητικό και, δυστυχώς, απρόσιτο στην πλειονότητα των σπουδαστών ή ακόμα και πολλών μελετητών του αγγλόφωνου κόσμου λόγω της τεράστιας έκτασης και της γλώσσας του. Γράφοντας τριάντα χρόνια μετά τον Wittram, είχα πρόσβαση σε μεταγενέστερο υλικό, πρωτογενές και δευτερογενές, αλλά δεν ισχυρίζομαι ότι τον έχω ξεπεράσει στους τομείς εκείνους που αποτέλεσαν το ιδιαίτερα δυνατό σημείο του. Ευχαριστώ όλους τους προγενέστερους μελετητές της Ρωσίας του Πέτρου, στα έργα των οποίων επιλεκτικά παραπέμπω.

Παρά την πλούσια επιστημονική κληρονομιά, επέστρεφα όποτε ήταν δυνατόν σε πρωτογενείς πηγές, συμπεριλαμβανομένων ορισμένων ιδιαίτερα πολυχρησιμοποιημένων, όπως η *Πλήρης Συλλογή των Ρωσικών Νόμων* (*Polnoe sobranie zakonov*), που σε πολλές περιπτώσεις πρόσφερε ερεθίσματα για καινούριες προσεγγίσεις. Το υλικό για τη βασιλεία του Πέτρου είναι πλούσιο αλλά και αποσπασματικό. Ορισμένοι τύποι αρχείων (π.χ., διπλωματική αλληλογραφία, κυβερνητικά έγγραφα) συναντώνται σε τόσο μεγάλη αφθονία, ώστε για μια επισκόπηση της βασιλείας του Πέτρου μπορεί κανείς να παρουσιάσει επιλεκτικά κάποια προκειμένου να πάρει μια γεύση. Άλλοι είναι σχετικά ανεπαρκείς, όπως, για παράδειγμα, η ιδιωτική (σε αντίθεση με την επαγγελματική και υπηρεσιακή) αλληλογραφία και τα ρωσικά απομνημονεύματα, ειδικά από μη ευγενείς και γυναίκες.[3] Η απογοητευτική έλλειψη ιδιωτικών ρωσικών αρχείων –δεν υπάρχει κάποιος αντίστοιχος του Samuel Pepys ή του John Evelyn που να προσφέρει μια διεισδυτική ματιά σε δημόσια γεγονότα και ατομικές συμπεριφορές– αναπληρώνεται εν μέρει από τη σχετική αφθονία αφηγήσεων πλήθους ξένων οι οποίοι ήρθαν στη Ρωσία ως αποτέλεσμα της πολιτικής του Πέτρου του Α΄, αντρών όπως οι Φρίντριχ Κρίστιαν Βέμπερ, Γκέοργκ Γκρουντ, Τσαρλς Γουίτγουορθ, Φρίντριχ φον Μπέργκχολτς και Γιουστ Γιουέλ. Πρέπει, βέβαια, να έχει κανείς επίγνωση των κινδύνων της προκατάληψης (όλοι τους έτειναν να αντιμετωπίζουν τη Ρωσία ως «απολίτιστη»), της άγνοιας (ειδικά της ρωσικής γλώσσας) και της τάσης για αναπαραγωγή των παρατηρήσεων προδρόμων τους, όπως του περιηγητή του δέκατου έκτου αιώνα Σιγισμούνδου φον Χέρμπερσταϊν. Όπως και να έχει όμως, οι ξένοι ήταν σε θέση να περιηγούνται και να συγχρωτίζονται με τους Ρώσους πολύ πιο ελεύθερα στη Ρωσία του Πέτρου από όσο στη Μοσχοβία. Σε θέματα ποικίλου ενδιαφέροντος, όπως οι γυναίκες της Ρωσίας, η αρχιτεκτονική, η μόδα, το ποτό και οι νάνοι, οι παρατηρήσεις τους, αν αντιμετωπιστούν με τη δέουσα επιφύλαξη, είναι ανεκτίμητες.

Οι πιο γλαφυρές αλλά και πλέον αμφισβητούμενες από τις πηγές είναι οι ρωσικές ανεκδοτολογικές ιστορίες για τον Πέτρο, των οποίων υπάρχουν τρεις κύριες συλλογές. Ο Αντρέι Νάρτοφ, ο δάσκαλος του Πέτρου στην ξυλουργική, άφησε εκατόν εξήντα δύο ιστορίες για τον τσάρο και τους συνεργάτες του, τις οποίες ι-

σχυρίζεται ότι αντλούσε από τον ίδιο τον Πέτρο, από [illegible] και από δικές του παρατηρήσεις. Στην πραγματικότητα, οι ιστορίες [illegible] από το γιο του Νάρτοφ, τον Αντρέι τον νεότερο, ο οποίος χρησιμοποίησε τις σημειώσεις του πατέρα του (κυρίως από τα τέσσερα τελευταία χρόνια της ζωής του Πέτρου του Α΄, όταν ο Νάρτοφ έκανε πολλή παρέα μαζί του) και δημοσιευμένες πηγές.[4] Ο Γερμανός λόγιος Γιάκομπ Στέλιν (1709-1785), καθηγητής ρητορικής και ποίησης στην Ακαδημία Επιστημών της Αγίας Πετρούπολης, είχε επαφές με πολλούς ανθρώπους που είχαν γνωρίσει και εργαστεί για τον Πέτρο. Η συλλογή του, με εκατόν δεκαοχτώ ανέκδοτα «αποσπασμένα από διακεκριμένα άτομα στη Μόσχα και στην Αγία Πετρούπολη», πρωτοεκδόθηκε στη Λιψία το 1785. Ο Στέλιν μόχθησε για να επαληθεύσει τις πληροφορίες από τις πηγές του και να επιλέξει τους κατάλληλους πληροφοριοδότες, οι μισοί από τους οποίους ήταν ξένοι. Κατέγραφε συνήθως τις αναμνήσεις τους μόλις επέστρεφε στο σπίτι του, [illegible] προς όφελος των μεταγενεστέρων,[5] [illegible]θώντας να διασώσει τις μνήμες από τη λήθη. Απείχε όμως πολύ από το να είναι ουδέτερος. Από κοινού με άλλους Γερμανούς λόγιους που έφτασαν στη Ρωσία στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής πολιτικής του Πέτρου του Α΄, επαινούσε τον τσάρο ως φορέα διαφωτισμού και ορισμένες φορές αποσιωπούσε τις άξεστες πλευρές του. Ο τρίτος συλλέκτης, ο Ιβάν Ιβάνοβιτς Γκολίκοφ (1735-1801), γιος εμπόρου, δημοσίευσε μια τριαντάτομη ιστορία της βασιλείας του Πέτρου, καθώς και μια σειρά ανεκδότων. Ο Γκολίκοφ κατέληξε στη φυλακή λόγω χρεών, αλλά πήρε άφεση όταν κηρύχτηκε γενική αμνηστία για τον εορτασμό των αποκαλυπτηρίων του νέου έφιππου ανδριάντα του Πέτρου το 1782 στην Αγία Πετρούπολη. Γονάτισε μπροστά στο άγαλμα και ορκίστηκε ως ανταπόδοση για τη σωτηρία του να αφιερώσει τη ζωή του στη συγγραφή βιβλίων για τον Πέτρο τον Α΄. Τα ανέκδοτά του, όπως αυτά του Νάρτοφ και του Στέλιν, άντλησαν υλικό από ανθρώπους που είχαν γνωρίσει τον τσάρο ή από αναμνήσεις που είχαν μεταδοθεί προφορικά.[6]

Η ευρύτητα του δικού μου έργου επέτρεψε μόνο επιλεκτική χρήση αρχείων, μολονότι αυτά τα οποία επισκέφθηκα αποδείχτηκαν ανεκτίμητα. Οι σημαντικότερες συλλογές ήταν η πλήρης σειρά των *Επιστολών και Εγγράφων του Μεγάλου Πέτρου* της περιόδου 1714-1725, στη συλλογή 270 του αρχείου του Ινστιτούτου Ρωσικής Ιστορίας της Ακαδημίας Επιστημών της Αγίας Πετρούπολης, η συλλογή 9 (αρχείο της Ιδιαίτερης Γραμματείας του Πέτρου του Α΄) στα RGADA στη Μόσχα και επιλεκτικές συλλογές από το Τμήμα Χειρογράφων της Ρωσικής Εθνικής Βιβλιοθήκης στην Αγία Πετρούπολη. Οφείλω ευχαριστίες στο προσωπικό όλων αυτών των ιδρυμάτων, και ειδικά στον Sergei Iskul' του Ινστιτούτου Ιστορίας. Η Βρετανική Βιβλιοθήκη και η Βιβλιοθήκη της Σχολής Σλαβικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών παρείχαν ουσιαστική υποστήριξη σε όλα τα στάδια της εργασίας

μου. Μεταξύ των άλλων ιδρυμάτων όπου [illegible] και η Βρετανική Ακαδημία, [illegible] στη Ρωσία το 1993, το Ταμείο [illegible] της Σχολής Σλαβικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών, το [illegible] Ιστορίας της Μόσχας, [illegible] Ερευνητικό Εργαστήριο του Πανεπιστημίου του [illegible] Ελσίνκι, η [illegible] το 1992 μου επέτρεψε να χρησιμοποιήσω τις εξαιρετικές πηγές της Σλαβικής Βιβλιοθήκης του Ελσίνκι.

Αναγνωρίζω τη βοήθεια [illegible] κάθε [illegible] του Roger Bartlett, Paul Dukes, David Kirby, David Moon και κυρίως της Isabel de Madariaga, η μελέτη της οποίας για τη Ρωσία της Μεγάλης Αικατερίνης αποτέλεσε έμπνευση και υπόδειγμα για τη δική μου εργασία. Ο Evgeny Anisimov, επικεφαλής των Ρώσων ειδικών μελετητών της περιόδου του Μεγάλου Πέτρου, πρόσφερε πολύτιμες συμβουλές, έμπνευση και ενθάρρυνση, καθώς και υλικό από τη βιβλιοθήκη του. Οι Ρώσοι φίλοι μου Elena Stolbova (Ρωσικό Μουσείο Αγίας Πετρούπολης) και Galina Andreeva (Πινακοθήκη Τρετιακόφ, Μόσχα) μου επέτρεψαν την πρόσβαση στα αρχεία των συλλογών μουσείων τους και η Elena Mozgovaia (Ακαδημία Καλών Τεχνών) μοιράστηκε μαζί μου τις ιδέες της για τη γλυπτική. Άλλοι Ρώσοι που πρόσφεραν γενναιόδωρα τις γνώσεις τους ήταν οι Dmitry Serov, Iury Bespiatykh και Pavel Sedov. Το βιβλίο αυτό ωφελήθηκε επίσης με ποικίλους τρόπους, περισσότερους από όσους μπορώ να απαριθμήσω, από συζητήσεις με φίλους και συνεργάτες στην Ομάδα Μελέτης της Ρωσίας του Δέκατου Όγδοου Αιώνα και με τους σπουδαστές μου στη Σχολή Σλαβικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών, των οποίων οι διάδοχοι ελπίζω ότι θα το διαβάσουν. Η Caroline Newlove, γραμματέας του Τμήματος Ιστορίας της Σχολής Σλαβικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών, με βοήθησε σε πολλές πρακτικές δουλειές, εκτυπώνοντας, επιπλέον, και το ογκώδες χειρόγραφο. Από το οικογενειακό μου περιβάλλον δε θα ήθελα να παραλείψω τις γάτες Σόφι, Κατρίν και Γάμπλετ, που με βοήθησαν σιγά να θυμηθώ, καθώς και το συμπάσχοντα ήρωα των περισσότερων εισαγωγικών σημειωμάτων των συγγραφέων, το σύζυγό μου δρα Jim Cutshall, που μου πρόσφερε συνεχή ενθάρρυνση και με βοήθησε ιδιαίτερα.

Απεριόριστη ευγνωμοσύνη νιώθω απέναντι στον Robert Baldock του Yale University Press στο Λονδίνο για την ακλόνητη υποστήριξη και ενθάρρυνσή του.

Λίντσεϊ Χιουζ
Μάιος 1998

Μεταγραφές, συντομογραφίες, μέτρα και σταθμά

Κατά τη συγγραφή αυτού του βιβλίου έκανα κάποιες υποθέσεις. Μία είναι ότι η πλειοψηφία των αναγνωστών δε θα ξέρει ρωσικά. Εκτός από ορισμένους μεταγραμμένους όρους, τα αποσπάσματα από ρωσικές πηγές δίνονται σε μετάφραση, στις περισσότερες περιπτώσεις δική μου, αν και, όπου κρίθηκε απαραίτητο, χρησιμοποιήθηκαν αξιόπιστες δημοσιευμένες μεταφράσεις, για να είναι οι ελληνικές προσιτές στους αναγνώστες. Οι πλήρεις παραπομπές στις ρωσικές πηγές περιλαμβάνονται στις σημειώσεις.

Για τη μεταγραφή της ρωσικής ορθογραφίας χρησιμοποίησα ένα τροποποιημένο σύστημα της Βιβλιοθήκης του Κογκρέσου, με κάποιες επιπλέον προσαρμογές, ώστε να γίνει πιο ευανάγνωστο το κυρίως κείμενο. Τα κύρια γυναικεία ονόματα, τα οποία στα ρωσικά συνήθως προφέρονται με την κατάληξη γραφόμενα (–iia, π.χ. Mariia), αποδόθηκαν γενικά με την κατάληξη –ία: Μαρία, Ευδοκία, Νατάλία. Οι καταλήξεις –ii και –yi των κύριων αντρικών ονομάτων αποδόθηκαν με την κατάληξη –ι, εκτός αν τα ονόματα αυτά υπάρχουν και στα ελληνικά, οπότε αποδίδονται με τις ελληνικές καταλήξεις. Ονόματα διάσημων προσώπων αποδίδονται με τα αντίστοιχα ελληνικά. Σε αυτά συμπεριλαμβάνονται τα: Πέτρος (Petr), Αικατερίνη (Ekaterina), Σοφία (Sof'ia ή Sofiia) και Αλέξιος (Aleksei). Οι μεταγραμμένες παραπομπές και οι βιβλιογραφικοί τίτλοι όμως αποδίδονται στο πρωτότυπο.

Συντομογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν στις Σημειώσεις και στη Βιβλιογραφία

Bantysh-Kamensky	N. N. Bantysh-Kamensky, *Obzor vneshnikh snoshenii Rossii s derzhavami inostrannymi*, 4 τόμοι (Μόσχα, 1894-1902)
Bergholz, 1721-1725	F. W. von Bergholz, *Dnevnik kammeriunkera Berkhgol'tsa, vedennyi im v Rossii v tsarstvovanie Petra Velikogo s 1721-1725 g.* (Μόσχα, 1857-1860)
Bergholz, 1724-1725	ό.π., 3η έκδ. (Μόσχα, 1902-1903)
BL	British Library (Βρετανική Βιβλιοθήκη)
BP	*Bumagi imp. Petra I, izdannye akademikom A. Bychkovym* (Αγία Πετρούπολη, 1873)
CASS	*Canadian-American Slavic Studies*
Chteniia	*Chteniia v Imperatorskom Obshchestve Istorii i Drevnostei Rossiiskikh*
CMRS	*Cahiers du monde russe et soviétique*
CSP	*Canadian Slavonic Papers*
DPPS	*Doklady i prigovory sostoiavshiesia v pravitel'stvuiushchem Senate v tsarstvovanie Petra Velikogo*, τόμοι 1-6 (Αγ. Πετρ., 1880-1901)
DR	*Dvortsovye razriady*, 4 τόμοι (Αγ. Πετρ., 1852-1855)
Garrard	J. Garrard (επιμ.), *The Eighteenth Century in Russia* (Οξφόρδη, 1973)
GPB OR	Gosudarstvennaia Publichnaia Biblioteka (τώρα Rossiiskaia Natsional'naia Biblioteka), Otdel Rukopisei
Grebeniuk	V. P. Grebeniuk (επιμ.), *Panegiricheskaia literatura petrovskogo vremeni* (Μόσχα, 1979)
Grund	Georg Grund, *Bericht über Russland in den Jahren 1705-1710. Doklad o Rossii v 1705-1710 gg.*, επιμ., εισαγ. και μτφ. Iu. N. Bespiatykh (Αγ. Πετρ., 1992)
IPS	*Istoriia pravitel'stvuiushchego Senata za 200 let*, τόμοι 1 και 5 (Αγ. Πετρ., 1911)
IZ	*Istoricheskie zapiski*
JGO	*Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*
Juel	Just Juel, «Iz zapisok datskogo poslannika Iusta Iulia», *Russkii arkhiv*, 30 (1892), αριθμ. 1: σ. 273-304, αριθμ. 2: σ. 35-74, 319-333, 495-518, αριθμ. 3: σ. 5-48, 113-150, 241-262.
Kaliazina	N. G. Kaliazina και G. N. Komelova, *Russkoe iskusstvo Petrovskoi epokhi* (Λένινγκραντ, 1990)

Korb	J. G. Korb, *Diary of an Austrian Secretary of Legation at the Court of Czar Peter the Great*, μτφ. και επιμ.: κόμης MacDonnell, 2 τόμοι (Λονδίνο, 1863/1968)
Kurakin	B. A. Kurakin, «Gistoriia o tsare Petre Alekseeviche», στο *Rossiiu podnial na dyby*, τόμος 1 (Μόσχα, 1987), σ. 353-391
LOI	Leningradskoe Otdelenie Instituta Istorii Akademii Nauk, αρχείο (τώρα Sankt-Peterburgskii filial Instituta Rossiiskoi Istorii Rossiiskoi Akademii Nauk)
MERSH	*Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, 59 τόμοι και παραρτήματα (Γκαλφ Μπριζ, Φλόριντα, 1976)
MIGO	*Materialy dlia istorii Gangutskoi operatsii*, 3 τόμοι (Πετρογκραντ, 1914)
MLC	*The Muscovite Law Code (Ulozhenie) of 1649*, μέρος 1: Κείμενο, μτφ. και επιμ.: R. Hellie (Ίρβιν, Καλιφόρνια, 1988)
Muller	A. Muller (επιμ. και μτφ.), *The Spiritual Regulation of Peter the Great* (Σιάτλ, 1972)
Nartov	L. N. Maikov, *Rasskazy Nartova o Petre Velikom* (Αγ. Πετρ., 1891)
NS	Νέο Στιλ (Γρηγοριανό Ημερολόγιο)
OS	Παλαιό Στιλ (Ιουλιανό Ημερολόγιο)
PiB	*Pis'ma i bumagi imperatora Petra Velikogo*, 1: 1688-1701 (1887), 2: 1702-1703 (1889), 3: 1704-1705 (1893), 4: 1706 (1900), 5: 1707, Ιαν.-Ιούνιος (1907), 6: 1707, Ιούλιος-Δεκ. (1912), 7(i): 1708, Ιαν.-Ιούνιος (1918), 7(ii): 1708, Ιαν.-Ιούνιος, σημειώσεις (1946), 8(i): 1708, Ιούλιος-Δεκ. (1948), 8(ii): 1708, Ιούλιος-Δεκ., σημειώσεις (1951), 9(i): 1709 (1950), 9(ii): 1709, σημειώσεις (1952), 10: 1710 (1956), 11(i): 1711, Ιαν.-Ιούνιος (1962), 11(ii): 1711, Ιούλιος-Δεκ. (1964), 12(i): 1712 (1957), 12(ii): 1712 (1977), 13(i): 1713, Ιαν.-Ιούνιος (1992)
Pososhkov	Ivan Pososhkov, *The Book of Poverty and Wealth*, επιμ. και μτφ.: A. Vlasto και L. Lewitter (Λονδίνο, 1987)
PRO SP	Public Record Office, State Papers (Κρατικά Αρχεία, δημόσια έγγραφα)
PRP	*Pamiatniki russkogo*

prava VIII: *Zakonodatel'nye akty Petra I* (Μόσχα, 1961)

PSZ — *Polnoe sobranie zakonov rossiiskoi imperii*, τόμος 2: 1649-1688, τόμος 3: 1689-1699, τόμος 4: 1700-1712, τόμος 5: 1713-1719, τόμος 6: 1720-1722, τόμος 7: 1723-1727 (Αγ. Πετρ., 1830)

PZh — *Pokhodnye zhurnaly Petra I 1695-1726* (Αγ. Πετρ., 1853-1855) (ένας τόμος για κάθε έτος, σελιδοποιημένος χωριστά)

RGADA — Rossiiskii (πρώην Tsentral'nyi) gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov

RGIA — *Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv, Αγία Πετρούπολη*

RPR — *Rossiia v period reform Petra I*, επιμ.: N. Pavlenko (Μόσχα, 1973)

RR — *Russian Review*

Sbornik — *Sbornik vypisok iz arkhivnykh bumag o Petre Velikom*, 2 τόμοι (Μόσχα, 1872)

SEER — *Slavonic and East European Review*

SGECRN — *Study Group on Eighteenth-Century Russian Newsletter*

SIRIO — *Sbornik imperatorskogo russkogo istoricheskogo obshchestva*, 148 τόμοι (Αγ. Πετρ., 1867-1916)

Soloviev — S. M. Soloviev, [illegible] *History of Russia*, τόμος 26: *Peter the Great — A Reign Begins 1689-1703*, μτφ.: L. A. J. Hughes (Γκάλφ Μπριζ, Φλόριντα, 1994)

SR — *Slavic Review*

SSEES — School of Slavonic and East European Studies (Σχολή Σλαβικών και Ανατολικοευρωπαϊκών Σπουδών)

Stählin — J. Stählin, *Podlinnye anekdoty o Petre Velikom* (Λένινγκραντ, 1990)

Tezisy — *Vserossiiskaia nauchnaia konferentsiia «Kogda Rossiia molodaia muzhala s geniem Petra», posviashchennaia 300-letnemu iubileiu otechestvennogo flota. Tezisy dokladov* (Περεγιασλάλ-Ζαλέσκι, 1992)

Tumansky — F. O. Tumansky (επιμ.), *Sobranie raznykh zapisok i sochinenii*, τμήματα 8 και 10 (Αγ. Πετρ., 1788)

VI — *Voprosy istorii*

Weber — F. C. Weber, *The Present State of Russia*, 2 τόμοι (Λονδίνο, 1722-1723)

WOR — M. di Salvo και L. Hughes (επιμ.), *A Window on Russia. Papers from the Fifth International Conference of the Study Group on Eighteenth-Century Russia*, Gargnano (Ρώμη, 1996)

ZA — A. Voskresensky, *Zakonodatel'nye akty Petra I*, τόμος 1 (Μόσχα και Λένινγκραντ, 1945)

ZhMNP — *Zhurnal ministerstva narodnago prosveshcheniia*

200-letie — *200-letie Kabineta ego velichestva 1704-1904* (Αγ. Πετρ., 1911)

Οι αναφορές σε ρωσικά αρχεία ακολουθούν τη ρωσική κατάταξη: f.=fond (συλλογή), otd=otdelenie (τμήμα ή παράγραφος), op=opis' (τμήμα), d.=delo (φάκελος), kn=kniga (βιβλίο), l.=list (κατάλογος) (ll=listy, δηλαδή κατάλογοι).

Ρωσικά νομίσματα

Οι ρωσικές νομισματικές μονάδες που αναφέρονται στο κείμενο είχαν την ακόλουθη αξία (εκφραζόμενη σε καπίκια):

1 ρούβλι=100 καπίκια
1 πολτίνα=50 καπίκια
1 πολουπολτίνα=25 καπίκια
1 γκρίβνα=10 καπίκια
1 αλτίν=3 καπίκια
1 ντένγκα=0,5 καπίκι

Ξένα νομίσματα:

1 έφιμοκ (ασημένιο νόμισμα)=1 περίπου ρούβλι (κυμαινόμενη αξία)
1 τσέρβονετς (δουκάτο, χρυσό νόμισμα)=3 περίπου ρούβλια

Μονάδες βάρους και μήκους

1 τσέτβερτ (μονάδα για στερεά)=126,39 λίβρες (8 γαλόνια, ή 36,4 λίτρα)
1 τσέτβερικ=1/8 του τσέτβερτ=15,8 λίβρες (1 γαλόνι, ή 4,55 λίτρα)
1 πουντ=36,113 λίβρες (16,38 κιλά)
1 άρσιν=28 ίντσες (71,12 εκ.)
1 βέρσοκ=1,75 ίντσα (4,445 εκ.)
1 βέρστι=0,663 μίλι (1,067 χλμ.)
1 σάζεν=7 πόδια (2,133 μ.) *

* 1 λίβρα=0,29 λίτρο, ή 453,59 γραμμ., 1 ίντσα=2,54 εκ., 1 πόδι=30,48 εκ. (Σ.τ.Μ.)

Μιχαήλ (Μιχαήλ Φεοντόροβιτς) (1596-1645) Βασίλεψε από το 1613 έως το 1645

Αλέξιος (Αλέξιος Μιχαήλοβιτς) (1629-1676) Βασίλεψε από το 1645 έως το 1676

Πρώτος γάμος Μαρία Μιλοσλάβσκαγια

- Δημήτριος (1649-1651)
- Ευδοκία (1650-1712)
- Μάρθα (1652-1707)
- Αλέξιος (1654-1670)
- Άννα (1655-1659)
- Σοφία (1657-1704)
- Αικατερίνη (1658-1718)
- Μαρία (1660-1723)
- ΘΕΟΔΩΡΟΣ (1661-1682) Βασίλεψε από το 1676 έως το 1682
- Θεοδοσία (1662-1713)
- Συμεών (1665-1669)
- ΙΒΑΝ (1666-1696) Βασίλεψε από το 1682 έως το 1696
- Ευδοκία (1669)

Δεύτερος γάμος Ναταλία Ναρίσκινα

- ΠΕΤΡΟΣ (1672-1725) Βασίλεψε από το 1682 έως το 1725

Γάμος Ιβάν με Πρασκόβια Σαλτίκοβα (1664-1723)

- Μαρία (1689-1692)
- Θεοδοσία (1690-1691)
- Αικατερίνη (1692-1733)
- ΑΝΝΑ (1693-1740) Βασίλεψε από το 1730 έως το 1740
- Πρασκόβια (1694-1731)

Γάμος με Κάρολο Λεοπόλδο του Μεκλεμβούργου

Άννα (1716-1746)

Γάμος με Άντον Ούλριχ του Μπρόουνσβαϊχ

ΙΒΑΝ (1740-1764) Βασίλεψε από το 1740 έως το 1741

Πρώτος γάμος Ευδοκία Λοπουχίνα (1669-1731)

- Αλέξιος (1690-1718)
- Αλέξανδρος (1691-1692)
- Παύλος (1693)

Γάμος με Καρλότα του Βόλφενμπιουτελ

- Ναταλία (1714-1728)
- ΠΕΤΡΟΣ (1715-1730) Βασίλεψε από το 1727 έως το 1730

Δεύτερος γάμος ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

- Πέτρος (1704)
- Παύλος (1705)
- Αικατερίνη (1706-1708)
- Άννα (1708-1728)
- ΕΛΙΣΑΒΕΤ (1709-1761) Βασίλεψε από το 1741 έως το 1761
- Μαρία
- Μαργαρίτα
- Πέτρος
- Παύλος
- Ναταλία

Γάμος με Κάρολο Φρειδερίκο του Χολστάιν

ΠΕΤΡΟΣ

Το οικογενειακό δέντρο των Ρομανόφ

Η βασιλεία του Πέτρου του Α΄: Χρονολόγιο

Οι ημερομηνίες δίνονται βάσει του Ιουλιανού Ημερολογίου.

1672

30 Μαΐου: Γέννηση του Πέτρου στη Μόσχα.

1682

27 Απριλίου: Θάνατος του τσάρου Θεόδωρου. Ο Πέτρος ανακηρύσσεται τσάρος.

15-17 Μαΐου: Εξέγερση των στρελιτών.

29 Μαΐου: Ανακήρυξη της αντιβασιλείας της τσάρεβνας Σοφίας.

25 Ιουνίου: Στέψη του Ιβάν και του Πέτρου ως συγκυριάρχων τσάρων.

17 Σεπτεμβρίου: Εκτέλεση του πρίγκιπα Ιβάν Χοβάνσκι.

1684

22 Μαΐου: Ανανέωση της συνθήκης με τη Σουηδία.

1686

6 Μαΐου: Ρωσοπολωνική συνθήκη διαρκούς ειρήνης.

1687

Πρώτη κριμαϊκή εκστρατεία.

Ιούνιος: Υποχωρεί ο Γκολίτσιν.

Ιούλιος: Ο Μαζέπα γίνεται χατμάνος της Ουκρανίας.

1689

27 Ιανουαρίου: Ο Πέτρος ο Α΄ παντρεύεται την Ευδοκία Λοπουχίνα.

Δεύτερη κριμαϊκή εκστρατεία.

21 Μαΐου: Ο Γκολίτσιν αποσύρεται από το Περεκόπ.

6-8 Αυγούστου: Ο Πέτρος το σκάει από τη Μόσχα.

Σεπτέμβριος: Ανατροπή της Σοφίας.

1690
19 Φεβρουαρίου: Γέννηση του τσαρέβιτς Αλεξίου.
17 Μαρτίου: Θάνατος του πατριάρχη Ιωακείμ.

1692
1 Σεπτεμβρίου: Αρχή του έτους 7200.
Νοέμβριος: Ο Πέτρος ο Α΄ σοβαρά άρρωστος.

1693
Καλοκαίρι: Η πρώτη επίσκεψη του Πέτρου του Α΄ στη Λευκή Θάλασσα. Γιορτάζει την Πρωτοχρονιά (1η Σεπτεμβρίου) στον Αρχάγγελο.

1694
25 Ιανουαρίου: Θάνατος της τσαρίνας Ναταλίας.
Σεπτέμβριος: Στρατιωτικά γυμνάσια στο Κοζούκοβο.

1695
Καλοκαίρι: Πρώτη εκστρατεία στην Αζοφική.
Νοέμβριος: Οι Μοσχοβίτες ευγενείς διατάσσονται να δηλώσουν τους γιους τους για στρατιωτική υπηρεσία.

1696
29 Ιανουαρίου: Θάνατος του τσάρου Ιβάν.
Δεύτερη εκστρατεία στην Αζοφική.
Μάιος: Οι Ρώσοι πολιορκούν το Αζόφ.
18 Ιουλίου: Το Αζόφ υποκύπτει στους Ρώσους.
Σεπτέμβριος-Οκτώβριος: Θριαμβική παρέλαση στη Μόσχα.
26 Οκτωβρίου: Διάταγμα περί ναυπηγικής.
Αποστολή ευγενών στο εξωτερικό για να μελετήσουν ναυπηγική και ναυσιπλοΐα.
Συνωμοσία του Τσίκλερ.

1697
Ιανουάριος: Συμμαχία με Αυστρία και Βενετική Δημοκρατία.
10 Μαρτίου: Η Μεγάλη Πρεσβεία φεύγει από τη Μόσχα.
Απρίλιος: Ο Πέτρος ο Α΄ δέχεται προσβολή στη Ρίγα. Άνοδος του Καρόλου του ΙΒ΄ στο σουηδικό θρόνο.
Αύγουστος: Ο Πέτρος ο Α΄ σε Βρανδεμβούργο και Ανόβερο.
Περνάει το υπόλοιπο έτος στην Ολλανδία.

Συνθήκη του Ρύσβικ (τερματίζεται ο Πόλεμος της Συμμαχίας του Άουγκσμπουργκ).

1698
10 Ιανουαρίου-22 Απριλίου: Ο Πέτρος ο Α΄ στην Αγγλία. Επιστρέφει στην Ολλανδία.
Ιούνιος: Εξέγερση των στρελιτσών.
Ιούνιος-Ιούλιος: Ο Πέτρος στη Βιέννη.
Ο Πέτρος ανακαλείται στη Μόσχα. Συναντά τον Αύγουστο τον Β΄ καθ' οδόν.
25 Αυγούστου: Ο Πέτρος φτάνει στη Μόσχα.
26 Αυγούστου: Ξυρίζει τις γενειάδες των βογιάρων.
Σεπτέμβριος: Ξεκινούν δίκες και εκτελέσεις των στρελιτσών.
25 Δεκεμβρίου: Αυστροοθωμανική Ειρήνη του Κάρλοβιτς. Η Ρωσία ξεκινά διαπραγματεύσεις για χωριστή ειρήνη.

1699
30 Ιανουαρίου: Δημιουργείται η Βουλή των Δημάρχων (το 1710 μετονομάζεται σε Συμβούλιο των Δημοτικών Αρχόντων (ratusha)).
Μάιος: Η Ευδοκία εξαναγκάζεται να γίνει μοναχή.
Ιούλιος/Οκτώβριος: Ο Πέτρος ο Α΄ μετέχει στον αντισουηδικό συνασπισμό μαζί με τη Δανία και τη Σαξονία (Αύγουστος ο Β΄).
27 Οκτωβρίου: Απαγορεύονται οι προσφυγές στον τσάρο.
Νοέμβριος: Κατάταξη εθελοντών στα συντάγματα των εθνοφρουρών.
30 Νοεμβρίου: Ίδρυση του Τάγματος του Αγίου Ανδρέα.
10 Δεκεμβρίου: Διάταγμα περί στρατολογίας.
19-20 Δεκεμβρίου: Διατάγματα περί ημερολογιακής μεταρρύθμισης.

1700
1 Ιανουαρίου: Πρώτος εορτασμός της Πρωτοχρονιάς με το νέο ημερολόγιο.
4 Ιανουαρίου: Διατάγματα περί ευρωπαϊκής ενδυμασίας.
Φεβρουάριος: Ο Αύγουστος κηρύσσει πόλεμο κατά της Σουηδίας και εισβάλλει στη Λιβονία.
27 Φεβρουαρίου: Συγκροτείται Επιτροπή Κωδικοποίησης Νόμων.
3 Ιουλίου: Η Ρωσία υπογράφει τριακονταετή ανακωχή με την Τουρκία.
19 Αυγούστου: Η Ρωσία κηρύσσει τον πόλεμο κατά της Σουηδίας. Δανοσουηδική Συνθήκη του Τράβενταλ.
16 Οκτωβρίου: Θάνατος του πατριάρχη Αδριανού.
19 Νοεμβρίου: Οι Σουηδοί νικούν τους Ρώσους στη Νάρβα.
16 Δεκεμβρίου: Διορισμός του Στέφανου Γιαβόρσκι ως τοποτηρητή του Πατριαρχείου.

Ο Γκρηγκόρι Ταλίτσκι καταγγέλλει τον Πέτρο ως Αντίχριστο.

1701

Ιανουάριος: Δημιουργείται μοναστηριακός τομέας.
Φεβρουάριος: Ο Πέτρος ο Α΄ συναντά τον Αύγουστο στο Μπίρζεν.
Μάιος: Ο Γουλιέλμος ο Γ΄ προσφέρεται να μεσολαβήσει.
Ιούλιος: Οι Σουηδοί καταλαμβάνουν την Κουρλάνδη.
Σεπτέμβριος: Μεγάλη Συμμαχία των Ναυτικών Δυνάμεων και της Αυστρίας.
30 Δεκεμβρίου: Ρωσική νίκη στο Έρεστφερ.
Ιδρύεται Σχολή Μαθηματικών και Ναυσιπλοΐας στη Μόσχα.

1702

Ιανουάριος: Γάμος του γελωτοποιού Φίλατ Σάνσκι.
3 Απριλίου: Διάταγμα περί αρραβώνων.
Μάιος: Αρχίζει ο Πόλεμος της Ισπανικής Διαδοχής.
9 Ιουλίου: Ο Κάρολος ο ΙΒ΄ νικά Σάξονες και Πολωνούς στο Κλίζοφ. Καταλαμβάνει την Κρακοβία.
Ιούλιος: Ρωσική νίκη στο Χούμελσοφ.
25 Αυγούστου: Ο Σερεμέτιεφ παίρνει το Μαρίενμπουργκ.
11 Οκτωβρίου: Οι Ρώσοι παίρνουν το Νέτεμποργκ και το μετονομάζουν σε Σλίσελμπουργκ.
Ιδρύεται Θέατρο Τέχνης στη Μόσχα.

1703

2 Ιανουαρίου: Πρώτη κυκλοφορία της μοσχοβίτικης εφημερίδας *Vedomosti* (Χρονικά).
1 Μαΐου: Ρωσική νίκη στο Νιένσαντς.
16 Μαΐου: Ίδρυση της Αγίας Πετρούπολης.
Ιδρύονται τα Σιδηρουργεία Πετρόφσκι.

1704

Ιανουάριος: Εκθρόνιση του Αύγουστου.
2 Ιουλίου: Ο Στανίσλαος Λεστσίνσκι ανακηρύσσεται (με την υποστήριξη της Σουηδίας) βασιλιάς της Πολωνίας.
4 Ιουλίου: Θάνατος της τσάρεβνας Σοφίας.
13 Ιουλίου: Οι Ρώσοι παίρνουν το Ντόρπατ (Ταρτού).
Αύγουστος: Ρωσοπολωνική συνθήκη αναγνωρίζει τον Αύγουστο ως νόμιμο βασιλιά.

9 Αυγούστου: Ρωσική νίκη στη Νάρβα.
16 Αυγούστου: Κατάληψη του Ιβανγκόροντ.
28 Σεπτεμβρίου: Ο Πέτρος ο Α΄ γράφει στον Μένσικοφ από την «παράδεισό» του, την Αγία Πετρούπολη.
5 Οκτωβρίου: Ο Αλεξέι Μακάροφ γίνεται γραμματέας της Ιδιαίτερης Γραμματείας του Πέτρου.
Νοέμβριος: Ιδρύεται ναυπηγική ζώνη στην Αγία Πετρούπολη.
22 Νοεμβρίου: Επανέκδοση διατάγματος περί ενδυμασίας.
Δεκέμβριος: Νικητήρια παρέλαση στη Μόσχα για τη Νάρβα.
Γεννιέται ο πρώτος γιος του Πέτρου και της Αικατερίνης (ο Πέτρος, που πεθαίνει σε βρεφική ηλικία).
Κόβονται το πρώτο ασημένιο ρούβλι και τα πρώτα χάλκινα καπίκια.
Πρώτη γενική επιθεώρηση των νεαρών ευγενών.

1705

16 Ιανουαρίου: Διάταγμα περί γενειάδων.
19 Ιανουαρίου: Διάταγμα περί προστασίας των δασών.
20 Φεβρουαρίου: Διάταγμα περί στρατολογίας.
Ο Πέτρος καταλαμβάνει το Γκρόντνο.
Ιούλιος/Αύγουστος: Εξέγερση στο Αστραχάν.

1706

Φεβρουάριος: Οι Σουηδοί νικούν τους Σάξονες στο Φράουσταντ.
Μάρτιος: Οι Ρώσοι εκκενώνουν το Γκρόντνο. Ο Σερεμέτιεφ καταπνίγει την εξέγερση στο Αστραχάν.
Μάιος: Καθέλκυση του πρώτου πλοίου που ναυπηγήθηκε εξολοκλήρου στη ναυπηγική ζώνη.
Αύγουστος: Οι Σουηδοί παίρνουν τη Δρέσδη και τη Λειψία.
28 Σεπτεμβρίου: Ειρήνη του Άλτρανστετ (ο Αύγουστος αποποιείται το στέμμα).
18 Οκτωβρίου: Ρωσοσαξονική νίκη στο Κάλις.
Νοέμβριος-Δεκέμβριος: Πολεμικό συμβούλιο στο Ζολκίεφ.

1707

Ιανουάριος: Ο Πέτρος εκδίδει διαταγές για τακτική ερήμωση των πεδίων.
Αύγουστος: Διατάγματα περί υπεράσπισης των ρωσικών συνόρων έναντι των Σουηδών.
Οκτώβριος: Δολοφονείται ο πρίγκιπας Ντολγκορούκι. Εξέγερση του Μπουλάβιν.

1708

Ιανουάριος: Ο Κάρολος φτάνει στο Γκρόντνο.
27 Ιανουαρίου: Γέννηση της Άννας Πέτροβνα.
Μάρτιος: Μετονομασία των διοικήσεων κατά περιοχή. Τυπώνεται το πρώτο βιβλίο σε κοινή γραφή.
Μάιος: Οι Κοζάκοι του Ντον δέχονται τον Μπουλάβιν στο Τσερκάσκ.
3 Ιουλίου: Οι Ρώσοι ηττώνται στο Χόλοβζιν.
7 Ιουλίου: Σκοτώνεται ο Μπουλάβιν.
Ρωσικές νίκες σε Ντόμπροου (29 Αυγούστου) και Ρέβα (10 Σεπτεμβρίου). Ο στρατός του Καρόλου στρέφεται προς τα νότια.
28 Σεπτεμβρίου: Ρωσική νίκη στη Λεσνάγια.
Οκτώβριος: Ο Μαζέπα αυτομολεί στους Σουηδούς.
31 Οκτωβρίου: Ο Μένσικοφ πυρπολεί το Μπατούριν.
6 Νοεμβρίου: Διάγγελμα του Πέτρου προς το λαό της Ουκρανίας.
11 Νοεμβρίου: Ο Ιβάν Σκοροπάντσκι εκλέγεται χατμάνος. Ο Μαζέπα αφορίζεται.
Δεκέμβριος: Σχηματισμός κυβερνείων (επαρχιακή μεταρρύθμιση).
Τα ρωσικά στρατεύματα αποσύρονται από τις φρουρές της Βαλτικής. Πυρπολείται το Ντόρπατ.

1709

Ιανουάριος: Οι Σουηδοί πεθαίνουν από το ψύχος στο Χάντιατς.
12 Απριλίου: Οι Σουηδοί ηττώνται στο Σοκόλκι.
Απρίλιος-Μάιος: Ο Πέτρος στο Αζόφ.
14 Μαΐου: Το στρατόπεδο Ζαπορόζσκαγια Σετς καταλαμβάνεται εξ εφόδου από τους Ρώσους.
Μάιος: Οι Σουηδοί πολιορκούν την Πολτάβα.
27 Ιουνίου: Η μάχη της Πολτάβα.
30 Ιουνίου: Τα υπολείμματα του σουηδικού στρατού παραδίνονται στην Περεβολότσνα. Ο Κάρολος δραπετεύει.
9 Οκτωβρίου: Ο Πέτρος συναντά τον Αύγουστο στο Τόρουν. Νέα ρωσοπολωνική συμμαχία.
10 Οκτωβρίου: Συνθήκη με την Πρωσία.
11 Οκτωβρίου: Συνθήκη με τη Δανία.
18 Δεκεμβρίου: Γέννηση της Ελισάβετ Πέτροβνα.

1710

Ιανουάριος: Ανανέωση της συνθήκης ειρήνης με τους Τούρκους.
2 Φεβρουαρίου: Κατάκτηση του Έλμπινγκ.

Φεβρουάριος: [illegible] απογραφή πληθυσμού. Κατάκτηση οχυρών της Βαλτικής: 14 Ιουνίου Βίμποργκ, 4 Ιουλίου Ρίγα, [illegible] 14 Αυγούστου Πέρνοφ, 8 Σεπτεμβρίου Κέξχολμ, 13 Σεπτεμβρίου Έζελ, 29 Σεπτεμβρίου Ρέβαλ.
31 Οκτωβρίου: Γάμος της Άννας Ιωάννοβνα και του δούκα της Κουρλάνδης.
9 Νοεμβρίου: Οι Τούρκοι κηρύσσουν πόλεμο.
14 Νοεμβρίου: Γάμοι νάνων.
Χτίζονται στην Αγία Πετρούπολη τα Θερινά και τα Χειμερινά Ανάκτορα, η Μονή Αλεξάνδρου Νιέφσκι, το ανάκτορο του Μένσικοφ.

1711

22 Φεβρουαρίου: Η Ρωσία κηρύσσει πόλεμο κατά της Τουρκίας. Ο Πέτρος ιδρύει τη Γερουσία.
2 Μαρτίου: Διατάγματα περί καθηκόντων της Γερουσίας.
6 Μαρτίου: Ο Πέτρος ανακηρύσσει την Αικατερίνη επίσημη βασιλική σύζυγό του.
Κάνει έκκληση στους ορθόδοξους λαούς της Βαλκανικής.
12-13 Απριλίου: Πολεμικό συμβούλιο στο Σλουτσκ. Η Ρωσία υπογράφει συνθήκη με τον οσποδάρο της Μολδαβίας.
Μάιος: Ανοίγει το τυπογραφείο της Αγίας Πετρούπολης.
23 Ιουνίου: Ο Πέτρος φτάνει στον ποταμό Προύθο.
9 Ιουλίου: Οι Τούρκοι νικούν τους Ρώσους στον Προύθο.
12 Ιουλίου: Συνθήκη ειρήνης. Η Ρωσία παραχωρεί το Αζόφ και το Τάγκανρογκ.
14 Οκτωβρίου: Γάμοι του Αλέξιου και της Καρλόττας.
10 Δεκεμβρίου: Θέσπισμα περί Επιμελητείας Πολέμου.
Αρχίζει η *Ιστορία του Σουηδικού Πολέμου*.

1712

19 Φεβρουαρίου: Ο Πέτρος και η Αικατερίνη παντρεύονται.
5 Απριλίου: Το Σύμφωνο του Γιουσσούφ-πασά επιβεβαιώνει τη Συνθήκη του Προύθου.
Αρχίζει η κατασκευή του Καθεδρικού Ναού των Αγίων Πέτρου και Παύλου.

1713

Ρωσικό σχέδιο για ειρήνη στο βορρά.
Απρίλιος: Με την Ειρήνη της Ουτρέχτης τερματίζεται ο Πόλεμος της Ισπανικής Διαδοχής.
23 Απριλίου: Αρχίζει η φιλανδική εκστρατεία.
Μάιος: Οι Ρώσοι καταλαμβάνουν το Ελσίνκι.

13 Ιουνίου: Η Συνθήκη της Αδριανούπολης με την Τουρκία.
Ιούνιος: Ο Μένσικοφ πολιορκεί το οχυρό Τένιγκεν.
30 Αυγούστου: Ο Πέτρος μπαίνει στο Έμπο.
Σεπτέμβριος: Ο Μένσικοφ παίρνει το Στετίνο.
Η Γερουσία μεταφέρεται στην Αγία Πετρούπολη.

1714

23 Μαρτίου: Νόμος περί αδιαίρετης κληρονομιάς.
Μάιος: Δεύτερη Νομοθετική Επιτροπή.
Μάιος: Αποστολή του πρίγκιπα Α. Μπέκοβιτς-Τσερκάσκι στη Χίβα.
27 Ιουλίου: Ναυμαχία στο Χάνκο.
Ιδρύεται το Μουσείο Σπάνιων και Παράξενων Αντικειμένων. Αρχίζει να χτίζεται το Πέτερχοφ.
Η εκπαίδευση των ευγενών γίνεται υποχρεωτική. Χίλιοι ευγενείς εξαναγκάζονται να μετακομίσουν στην Αγία Πετρούπολη.

1715

Ιανουάριος: Γάμοι του «πρίγκιπα-πάπα» Ζότοφ.
28 Ιανουαρίου: Αναθεώρηση της επαρχιακής οργάνωσης.
12 Οκτωβρίου: Γέννηση του Πέτρου Αλεξέγιεβιτς.
29 Οκτωβρίου: Γέννηση του Πέτρου Πέτροβιτς.
Οκτώβριος: Ο Πέτρος απαγορεύει διά νόμου την παραγωγή στενού υφάσματος.
27 Νοεμβρίου: Δημιουργείται θέση γενικού επιθεωρητή.
Ο Ιβάν Νικίτιν φιλοτεχνεί το πορτρέτο του Πέτρου. Ιδρύεται Ναυτική Ακαδημία στην Αγία Πετρούπολη.

1716

Φεβρουάριος: Ο Πέτρος ξεκινά μεγάλη περιοδεία στη Δυτική Ευρώπη.
31 Μαρτίου: Θεσπίζεται Στρατιωτικός Κανονισμός.
Απρίλιος: Πτώση του Βίσμαρ.
8 Απριλίου: Γάμοι της Αικατερίνης Ιωάννοβνα με το δούκα Κάρολο του Μεκλεμβούργου.
Μάιος: Συνάντηση του Πέτρου με τους βασιλείς της Πρωσίας και της Δανίας.
26 Αυγούστου: Ο Πέτρος στέλνει τελεσίγραφο στον Αλέξιο από την Κοπεγχάγη.
Ο Αλέξιος καταφεύγει στη Βιέννη.
Ο Πέτρος αναλαμβάνει προσωρινά τη διοίκηση των στόλων Αγγλίας, Δανίας, Ολλανδίας και Ρωσίας.
Σφαγή των Ρώσων στη Χίβα.

1717

2 Ιανουαρίου: Γέννηση και θάνατος του Παύλου Πέτροβιτς.
Απρίλιος-Ιούνιος: Ο Πέτρος στο Παρίσι.
10 Ιουλίου: Ο Πέτρος καλεί τον Αλέξιο να επιστρέψει στη Ρωσία.
4 Οκτωβρίου: Ο Αλέξιος δέχεται να επιστρέψει.
Οκτώβριος: Ο Πέτρος επιστρέφει στη Ρωσία.
11-15 Δεκεμβρίου: Δημιουργία Κολεγιακών Συμβουλίων (kollegia).
Πρώτη έκδοση του Έντιμου Καθρέπτη της Νεότητος. Έκδοση της Πραγματείας περί των Δικαίων Αιτιών του Πολέμου μεταξύ Σουηδίας και Ρωσίας.

1718

10 Ιανουαρίου: Τοποθέτηση νέου «πρίγκιπα-πάπα».
31 Ιανουαρίου: Ο Αλέξιος φτάνει στη Μόσχα.
3 Φεβρουαρίου: Διακήρυξη η οποία αποκλείει τον Αλέξιο από τη διαδοχή.
8 Φεβρουαρίου: Επιβάλλεται διπλός φόρος στους Παλαιόδοξους (Ρασκόλνικους).
15 Φεβρουαρίου: Διάταγμα περί τεράτων.
Μάρτιος: Υπόθεση Σούζνταλ. Εκτελούνται οι Στέπαν Γκλέμποφ και Αλεξάντερ Κικιν.
Μάιος: Υπόμνημα του Φικ περί επαρχιακής μεταρρύθμισης.
Αρχίζει το συνέδριο ειρήνης στα νησιά Όλαντ.
Ιούνιος: Δίκη του Αλέξιου στην Αγία Πετρούπολη.
24 Ιουνίου: Ο Αλέξιος καταδικάζεται σε θάνατο.
26 Ιουνίου: Ο Αλέξιος πεθαίνει.
27-29 Ιουνίου: Εορτασμός της Πολτάβα και της ονομαστικής εορτής του Πέτρου.
30 Ιουνίου: Κηδεία του Αλέξιου.
19 Αυγούστου: Γέννηση της Ναταλίας Πέτροβνα.
Νοέμβριος: Αρχή της νέας επαρχιακής μεταρρύθμισης βάσει του σουηδικού μοντέλου.
26 Νοεμβρίου: Διάταγμα περί συγκεντρώσεων.
30 Νοεμβρίου: Δολοφονείται ο Κάρολος ο ΙΒ' στη Νορβηγία.
22 Δεκεμβρίου: Διάταγμα περί αιτήσεων.
Αρχή εγκαθίδρυσης επαρχιακού δικαστικού συστήματος.

1719

Ιανουάριος-Φεβρουάριος: Οδηγίες προς τους βοεβόδες και άλλους επαρχιακούς αξιωματούχους.
Μάρτιος: Η Ουλρίκα-Ελεονόρα στέφεται βασίλισσα της Σουηδίας.
25 Απριλίου: Θάνατος του Πέτρου Πέτροβιτς.

24 Μαΐου: Οι Ρώσοι [illegible] έξω από τη νήσο Έζελ.
29 Μαΐου: Δημιουργία [illegible].
Ιούλιος: Ο ρωσικός στόλος βομβαρδίζει τη σουηδική [illegible] χώρα.
Καλοκαίρι: Τα ρωσικά στρατεύματα εγκαταλείπουν το Μεκλεμβούργο κάτω από την πίεση του Αννόβερο.
Σεπτέμβριος: Διαλύεται το Συνέδριο Όλαντ.
9 Δεκεμβρίου: Συγκροτείται νέα Επιτροπή Κωδικοποίησης Νόμων.
10 Δεκεμβρίου: Παραχωρούνται προνόμια στο Κολέγιο Ορυχείων.
11 Δεκεμβρίου: Κανονισμός του Κολεγίου Κρατικών Προσόδων.
Διατάσσεται νέα απογραφή πληθυσμού (πρώτη αναθεώρηση: ολοκληρώνεται το 1723).

1720
13 Ιανουαρίου: Θεσπίζεται Ναυτικός Κανονισμός.
28 Φεβρουαρίου: Γενικός Κανονισμός Κολεγίων.
3 Μαΐου: Ο Φρειδερίκος ο Α' στέφεται βασιλιάς της Σουηδίας.
27 Ιουλίου: Νίκη του ρωσικού ναυτικού στο Γκρένγκχαμ.
Δημοσίευση του αναγνωστικού του Προκόποβιτς.

1721
Το πρώτο από τέσσερα συνεχόμενα χρόνια κακής σοδειάς.
16 Ιανουαρίου: Δημιουργείται ανώτατη δικαστική εξουσία.
18 Ιανουαρίου: Επιτρέπεται σε ιδιοκτήτες εργοστασίων να αγοράσουν δουλοπάροικους.
25 Ιανουαρίου: Εκκλησιαστικός Κανονισμός.
14 Φεβρουαρίου: Ιδρύεται Ιερά Σύνοδος. Οι τυπογραφικοί οίκοι υπάγονται σε αυτή.
15 Απριλίου: Απαγόρευση της πώλησης μεμονωμένων δουλοπάροικων.
Απρίλιος: Ρωσοσουηδικές ειρηνευτικές συνομιλίες αρχίζουν στο Νίσταντ.
30 Αυγούστου: Ειρήνη του Νίσταντ.
Σεπτέμβριος: Γάμοι του «πρίγκιπα-πάπα» Μπουτουρλίν.
22 Οκτωβρίου: Εορτασμοί για την ειρήνη στην Αγία Πετρούπολη. Ο Πέτρος αποκτά τον τίτλο του «αυτοκράτορα».
Νοέμβριος: Μεγάλη πλημμύρα στην Αγία Πετρούπολη.
18 Οκτωβρίου: Εορτασμοί για το Νίσταντ αρχίζουν στη Μόσχα.

1722
12 Ιανουαρίου: Μη στρατιωτικές διορίζονται πρόεδροι των κολεγίων.

24 Ιανουαρίου: Δημιουργείται Πίνακας Αξιωμάτων.
Φεβρουάριος: Δημιουργείται γραφείο [illegible] για τα [illegible].
5 Φεβρουαρίου: Νομοθεσία περί διαδοχής στο θρόνο. Ιδρύεται Γραφείο [illegible] (Reketmeister).
Φεβρουάριος: Μεγάλο καρναβάλι στη Μόσχα.
Μάρτιος: Απαγόρευση της μεταπώλησης των [illegible] από τα [illegible].
5 Απριλίου: Κανονισμός του Ναυαρχείου, συμπληρωματικός του Ναυτικού Κανονισμού.
6 Απριλίου: Απαιτούνται διαβατήρια για τις μετακινήσεις χωρικών. Διάταγμα περί παραδοσιακής ενδυμασίας και γενειάδων.
17 Απριλίου: Διάταγμα προς τη Γερουσία περί υπακοής στους νόμους.
27 Απριλίου: Δημιουργείται Γραφείο Γενικού Εισαγγελέα. Αναθεωρημένα καθήκοντα της Γερουσίας.
11 Μαΐου: Δημιουργείται Γραφείο Αρχιεισαγγελέα της Ιεράς Συνόδου.
17 Μαΐου: Παράρτημα του Εκκλησιαστικού Κανονισμού.
9 Ιουνίου: Οδηγίες προς τον αρχηγό της αστυνομίας της Μόσχας.
7 Ιουλίου: Κηρύσσεται πόλεμος κατά της Περσίας.
7 Αυγούστου: Δημοσιεύεται η Δικαιοσύνη του Μοναρχικού Δικαιώματος.
25 Σεπτεμβρίου: Κατάληψη του Ντέρμπεντ.

1723
Οικονομική κρίση. Επιτρέπεται σε χωρικούς να εγγραφούν σε αστικές κοινότητες.
Άνοιξη: Φόβοι τουρκικής επίθεσης.
Αύγουστος: Οι Ρώσοι καταλαμβάνουν το Μπακού.
30 Αυγούστου: Τελετές προς τιμήν του «παππούλη του ρωσικού ναυτικού».
Σεπτέμβριος: Καρναβάλι στην Αγία Πετρούπολη.
12 Σεπτεμβρίου: Συνθήκη ειρήνης με την Περσία.
25 Οκτωβρίου: Διάταγμα περί εγκλημάτων κατά του κράτους και κατά του προσώπου του τσάρου.
5 Νοεμβρίου: Διάταγμα περί νόμου δικαστικών διαδικασιών.
Δεκέμβριος: Κανονισμός του Κολεγίου Μανιφατούρας.

1724
Εισπράττεται για πρώτη φορά κεφαλικός φόρος.
Ιανουάριος: Προσχέδιο για Ακαδημία Επιστημών. Εκτέλεση του γενικού ελεγκτή (*Ober-Fiskal*) Νέστεροφ και άλλων αξιωματούχων.
20 Ιανουαρίου: Διάταγμα περί αναφοράς παραβιάσεων των κανονισμών.

31 Ιανουαρίου: Εισάγεται προστατευτική διατίμηση.
1 Φεβρουαρίου: Κηδεία του χάνου Ιακώ.
11 Φεβρουαρίου: Ρωσία και Σουηδία υπογράφουν αμυντική συμμαχία.
7 Μαΐου: Η Αικατερίνη στέφεται αυτοκρατορική σύζυγος.
Ιούνιος: Συνταγματικές περιοχές εντάσσονται σε επαρχίες.
30 Αυγούστου: Τελετουργικός ενταφιασμός των λειψάνων του αγίου Αλεξάνδρου Νιέφσκι.
Νοέμβριος: Αρραβώνες της Άννας Πέτροβνα και του δούκα Κάρολου του Χολστάιν.
8 Νοεμβρίου: Σύλληψη του Γουίλιαμ Μονς.
16 Νοεμβρίου: Εκτέλεση του Μονς.

1725
28 Ιανουαρίου: Θάνατος του Πέτρου. Ενθρόνιση της Αικατερίνης της Α'.
10 Μαρτίου: Ο Πέτρος ο Α' ενταφιάζεται στην Αγία Πετρούπολη.

Το εορτολόγιο της εποχής του Πέτρου του Α'

Μεγάλες γιορτές και επέτειοι που γιορτάστηκαν δημόσια στη Ρωσία μετά το τέλος του Μεγάλου Βόρειου Πολέμου.

1 Ιανουαρίου	*Πρωτοχρονιά (από το 1700)
6 Ιανουαρίου	Θεοφάνια
Φεβρουάριος/Μάρτιος/Απρίλιος	Πάσχα (*Shrovetide*)
3 Φεβρουαρίου	*Των αγίων Συμεών και Άννας – ονομαστική εορτή της Άννας Πέτροβνα
19 Φεβρουαρίου	*Γάμοι του Πέτρου και της Αικατερίνης (1712)
5 Απριλίου	*Γενέθλια της Αικατερίνης
7 Μαΐου	*Στέψη της Αικατερίνης (1724)
30 Μαΐου	*Γενέθλια του Πέτρου (του αγίου Ισαάκ της Δαλματίας)
25 Ιουνίου	*Στέψη του Ιβάν και του Πέτρου (1682)
27 Ιουνίου	*Μάχη της Πολτάβα (1709) (του αγίου Σαμψών)
29 Ιουνίου	*Των αγίων Πέτρου και Παύλου – ονομαστική εορτή του Πέτρου και του εγγονού του
27 Ιουλίου	*Μάχες του Χάνκο (1714) και του Γκρένγκχαμ (1720) (του αγίου Παντελεήμονα)
9 Αυγούστου	*Μάχη της Νάρβα (1704) (του αγίου Ματθαίου)
26 Αυγούστου	*Της αγίας Ναταλίας – ονομαστική εορτή της Ναταλίας Αλεξέγιεβνα (αδελφής του Πέτρου, πέθανε το 1716), της Ναταλίας Αλεξέγιεβνα (εγγονής του Πέτρου, γεννήθηκε το 1714), της Ναταλίας Πέτροβνα (κόρης του Πέτρου, γεννήθηκε το 1718)
30 Αυγούστου	*Του αγίου Αλεξάνδρου Νιέφσκι (μεταφέρθηκε από τις

	23 Νοεμβρίου): επέτειος της Ειρήνης ... ταντ (1721)· ... του ρωσικού ναυτικού ...
5 Σεπτεμβρίου	*Της αγίας Ελισάβετ – ονομαστική εορτή της Ελισάβετ Πετρόβνα
	*Μάχη της Λεσνάγια (1708) (–Η μητέρα της Πολτάβα...)
28 Σεπτεμβρίου	*Μάχη του Νέτεμποργκ (1702)
11 Οκτωβρίου	Μάχη του Κάλις (1706)
18 Οκτωβρίου	*Της αγίας Αικατερίνης – ονομαστική εορτή της αυτο- κράτειρας Αικατερίνης· εντολή δημιουργίας του Τάγ- ματος της Αγίας Αικατερίνης (1714)
24 Νοεμβρίου	
30 Νοεμβρίου	*Του αγίου Ανδρέα (ημέρα των ιπποτών του Τάγματος του Αγίου Ανδρέα από το 1699)
25 Δεκεμβρίου	Χριστούγεννα (Yuletide)

* Περιλαμβάνονται στο *Kalendar'ili mesiatsoslov khristianskii po staromu shtiliu ili ischisleniiu, na leto ot voploshcheniia Boga Slova 1725* (Μόσχα, 1724).

1

Οι απαρχές

1. Η ΡΩΣΙΑ ΤΟ 1672

Καλομένσκογιε,* Βηθλεέμ της Ρωσίας,
Εσύ έφερες τον Πέτρο στο φως του κόσμου!
Εσύ η αρχή κι η πηγή όλης μας της ευδαιμονίας,
Μια κι εκεί πρωτοβλέψαμε καθαρό και λαμπρό το μεγαλείο της Ρωσίας.[1]

Ο Πέτρος Αλεξέγιεβιτς Ρομανόφ γεννήθηκε μέσα ή κοντά στη Μόσχα περίπου στη μέση τα ξημερώματα της 30ής Μαΐου του 1672, ημέρα Πέμπτη. Μια εικόνα του προστάτη του αγίου, του αποστόλου Πέτρου, που φιλοτεχνήθηκε «ίσαμε το μπόι του» αμέσως μετά τη γέννησή του, φανερώνει ότι το νεογέννητο είχε ύψος περίπου πενήντα πόντους.[2] Το ασυνήθιστο ύψος του μελλοντικού αυτοκράτορα αποτυπώθηκε καθαρά, αλλά ο χρόνος και ο τόπος γέννησής του, όπως και πλείστα άλλα στη ζωή του, αποτελούν ζήτημα διαμάχης. Λόγω έλλειψης συγκεκριμένων μαρτυριών που θα παρέπεμπαν σε κάποια άλλη τοποθεσία, η γέννηση μπορεί να συνέβη στο Κρεμλίνο της Μόσχας, αλλά θρύλοι επιμένουν, όπως και στο στίχο του παραπάνω ποιήματος του Σουμαρόκοφ, ότι ο Πέτρος γεννήθηκε στο χωριό Καλομένσκογιε*, νότια της Μόσχας, όπου ο πατέρας του είχε χτίσει ένα ξύλινο ανάκτορο, ή έστω στο Πρεομπραζένσκογιε, που αργότερα έγινε το αγαπημένο καταφύγιο του Πέτρου και η βάση των νέων ένοπλων σωμάτων τα οποία σχηματίστηκαν από τον ερασιτεχνικό «στρατό» των παιδικών του χρόνων.[3] Όσο για την ημερομηνία, οι περισσότερες πηγές αποδέχονται την 30ή Μαΐου, όπως έκανε και ο ίδιος ο Πέτρος, τιμώντας τον άγιο Ισαάκ της Δαλματίας, η γιορτή του οποίου πέφτει εκείνη την η-

---

* Τοποθεσία και πρώην βασιλικό κτήμα στη δεξιά όχθη του ποταμού Μόσκοβα. Σήμερα αποτελεί τμήμα του νοτιοανατολικού τομέα της Μόσχας. (Σ.τ.Μ.)

μέρα. Ένα όμως τουλάχιστον αρχείο αναφέρει την 29η Μαΐου, ακολουθώντας την παλιά ρωσική πρακτική σύμφωνα με την οποία η κανονική ημέρα αρχίζει όχι τα μεσάνυχτα αλλά με την αυγή.[4] Στις χώρες που είχαν υιοθετήσει το Γρηγοριανό Ημερολόγιο (η Ρωσία το υιοθέτησε μόλις το 1918) υπήρχε μια διαφορά δέκα ημερών σε σχέση με τις χώρες που ακολουθούσαν το παλιό, το Ιουλιανό Ημερολόγιο, κι έτσι η 30ή Μαΐου αντιστοιχεί με την 9η Ιουνίου. Ρώσοι χρονικογράφοι της εποχής (χρησιμοποιώντας όχι αραβικούς αριθμούς αλλά γράμματα του κυριλλικού αλφαβήτου με αριθμητική αντιστοιχία) κατέγραψαν ως έτος γέννησης του Πέτρου όχι το 1672 αλλά το 7180, ακολουθώντας το βυζαντινό σύστημα χρονολόγησης των ετών από κτίσεως κόσμου – θεωρητικά, από το 5509 π.Χ. Το έτος 7180 αρχίζε την 1η Σεπτεμβρίου 1672, που σηματοδοτούσε την αρχή του μοσχοβίτικου νέου χρόνου, ακολουθώντας τη συνήθεια της Κωνσταντινούπολης.

Αυτές οι ιδιαιτερότητες χρονολόγησης και καταγραφής δίνουν μια πρώτη γεύση των διαφορετικών εθίμων που επικρατούσαν στη Ρωσία, όπου γεννήθηκε ο Πέτρος, σε σχέση με τη Δύση, προς την οποία επρόκειτο αργότερα να ανοίξει ένα «παράθυρο». Την παραμονή του νέου αιώνα, το Δεκέμβριο του 1699, ο ίδιος ο Πέτρος επέβαλε με διάταγμά του ότι εφεξής τα επίσημα αρχεία θα υιοθετούσαν τη χρονολόγηση από τη γέννηση του Χριστού, κατά τη συνήθεια «πολλών ευρωπαϊκών χριστιανικών εθνών». Όταν πέθανε, στις 28 Ιανουαρίου 1725, δεν υπήρξε καμία διαφωνία για τον τρόπο καταγραφής της ημερομηνίας.[5] Ήταν αναμενόμενο ότι θα προέκυπταν προβλήματα χρονολόγησης στο ξεκίνημα της ζωής του Πέτρου του Α΄, αφού ο ίδιος είχε εμμονή με το χρόνο και το πέρασμά του και πίστευε ότι «για το χαμένο χρόνο, όπως για το θάνατο, δεν υπάρχει επιστροφή».[6] Οι υποστηρικτές της παράδοσης κατήγγειλαν τον τσάρο ότι με την αλλαγή του ημερολογίου ασχημόνησε απέναντι στο «χρόνο του Θεού». Υπήρξαν ακόμα και φήμες ότι ο Πέτρος ο οποίος επρόκειτο να υιοθετήσει τον τίτλο του «αυτοκράτορα» το 1721 δεν ήταν ο ίδιος Πέτρος που είχε γεννηθεί το 1672. Θα επανέλθουμε αργότερα στα ζητήματα αυτά, αλλά ας ρίξουμε μια πιο προσεκτική ματιά στη Ρωσία της εποχής του Πέτρου.

Οι γονείς του Πέτρου ήταν παντρεμένοι μόλις δεκαοχτώ μήνες όταν τον έφεραν στον κόσμο. Στις 22 Ιανουαρίου 1671 η δεκαεννιάχρονη Ναταλία Κυρίλλοβνα Ναρίσκινα παντρεύτηκε το σαρανταδυάχρονο τσάρο Αλέξιο (Αλεξέι) Μιχαήλοβιτς, η πρώτη γυναίκα του οποίου, η Μαρία Μιλοσλάφσκαγια, είχε πεθάνει το 1669, σε ηλικία σαράντα τριών ετών, αφού γέννησε το δέκατο τρίτο παιδί της, ένα κορίτσι που δεν επιβίωσε.[7] Αν υπήρχε μια πιο ανθεκτική σειρά ετεροθαλών αδελφών, ο Πέτρος δε θα είχε ανέβει ποτέ στο θρόνο. Ο πατέρας του είχε αποκτήσει από τον πρώτο του γάμο πέντε γιους, αλλά το 1672 μόνο δύο από αυτούς εξακολουθούσαν να είναι ζωντανοί. Ο επίδοξος διάδοχος, ο Θεόδωρος (Φιόντορ),

γεννημένος το 1661, είχε εύθραυστη υγεία, ενώ ο Ιβάν, γεννημένος το 1666, ήταν ανάπηρος σωματικά και πνευματικά. Υπήρχαν, επίσης, έξι εν ζωή ετεροθαλείς αδελφές: η Ευδοκία, η Μάρθα (Μάρφα), η Σοφία, η Αικατερίνη, η Μαρία και η Θεοδοσία (Φεοντόσια), ηλικίας από είκοσι δύο μέχρι δέκα ετών. Αλλά αυτές δεν υπολογίζονταν ως άμεσοι ανταγωνιστές [illegible]. Καμία γυναίκα δεν είχε καταλάβει ποτέ το θρόνο της Μοσχοβίας* για λογαριασμό δικό της, ενώ η πολιτική του [illegible] να παραμένουν ανύπαντρες οι πριγκίπισσες του βασιλικού οίκου περιόριζε στο ελάχιστο την εμπλοκή [illegible] γαμπρών και σχετικών απογόνων από την πλευρά των γυναικών. Η τακτική της απομόνωσης των γυναικών των [illegible] οικογενειών σήμαινε, επίσης, ότι παρέμεναν άγνωστες στο ευρύ κοινό.[8]

Όταν ο τσάρος Αλέξιος πέθανε, σε ηλικία σαράντα επτά ετών, τον Ιανουάριο του 1676, τον διαδέχτηκε ο Θεόδωρος, χωρίς να ορισθεί επίσημα αντιβασιλέας, παρόλο που ήταν μόνο δεκατεσσάρων ετών. (Φήμες περί προσπαθειών να ανέβει αντί για αυτόν στο θρόνο ο τρίχρονος Πέτρος ίσως πρέπει να απορριφθούν.[9]) Δύο φορές μέσα στα επόμενα έξι χρόνια ο Πέτρος παραλίγο να κατέβει ακόμα πιο κάτω στην κλίμακα της διαδοχής. Η πρώτη σύζυγος του Θεόδωρου, η Αγκάφια Γκρουσέτσκαγια, και ο νεογέννητος γιος της Ηλία πέθαναν τον Ιούλιο του 1681. Η δεύτερη σύζυγός του, η Μάρθα Ματβέγιεβνα Απράκσινα, έμεινε χήρα δύο μόλις μήνες μετά το γάμο της, αφού ο Θεόδωρος πέθανε τον Απρίλιο του 1682. Φήμες ότι μπορεί να ήταν έγκυος αποδείχτηκαν ανυπόστατες. Αλλά ας προχωρήσουμε. Το 1672 υπήρχαν όλες οι προοπτικές για να εξακολουθήσει να κυβερνά για πολλά χρόνια ακόμα ο τσάρος Αλέξιος, ενώ, με δεδομένους τους δείκτες παιδικής θνησιμότητας, η πιθανότητα να επιβιώνε για πολύ ο Πέτρος ήταν μικρή. Οι σύγχρονοι αναγνώστες θα αντιμετωπίσουν με σκεπτικισμό την περίπλοκη ιστορία που κατέγραψε ένας από τους πρώιμους βιογράφους του Πέτρου, σύμφωνα με την οποία ο βασιλικός διδάσκαλος και ποιητής της Αυλής Συμεών Πολότσκι πρόβλεψε διαβάζοντας τα άστρα την εξουσία του Πέτρου και το μελλοντικό του μεγαλείο βάσει της υποτιθέμενης ημέρας της σύλληψής του, στις 11 Αυγούστου 1671.[10]

Πολλές σελίδες έχουν αφιερωθεί στην παιδική και στη νεανική ηλικία του Πέτρου.[11] Εδώ θα αναφερθούμε πολύ σύντομα στις δύο πρώτες δεκαετίες της ζωής του, με σκοπό να παρασχεθεί ένα πλαίσιο για τις αλλαγές που θα επέβαλλε αργότερα στη Ρωσία και οι οποίες αποτελούν και το κύριο θέμα του βιβλίου. Θα ξεκινήσω διαλύοντας κάποιες εσφαλμένες αντιλήψεις, όπως, για παράδειγμα, ότι το περιβάλλον των πρώτων χρόνων της ζωής του Πέτρου ήταν κλειστό και ανιαρό, οριζόμενο αποκλειστικά από τις αρχές και το τελετουργικό της ορθοδοξίας. Στην πραγματικότητα, η πρακτική της ανατροφής των παιδιών των Ρομανόφ κατά το

* Ονομασία της Ρωσίας μέχρι το δέκατο έβδομο αιώνα. (Σ.τ.Μ.)

δέκατο έβδομο αιώνα δεν απέκλειε τα «σύγχρονα» στοιχεία. Για παράδειγμα, [illegible] ενδιαφέρον του Πέτρου για τις στρατιωτικές ασκήσεις γεννήθηκε στο παιδικό δωμάτιο όπου έπαιζε, όπως έκαναν και πριν από αυτόν οι μεγαλύτεροι αδελφοί του, με στρατιωτάκια, κανόνια, τόξα, βέλη και τύμπανα. Οι στρατιωτικές ασκήσεις ήταν το σωστό και πρέπον καθήκον για έναν τσάρο σχεδόν από τα γεννοφάσκια του. Ο πατέρας του είχε πάει στον πόλεμο με τα στρατεύματά του, κάτι [illegible] το οποίο ο Πέτρος ήταν καλά ενημερωμένος και με περηφάνια το ανακαλούσε [illegible] μνήμη του αργότερα. Από την άλλη, η ανδρεία του Πέτρου ως στρατιώτη, [illegible] στικά από τα σπάργανα (ένας σύγχρονός του τον παρομοίασε με το νεογνό Ηρακλή, που έπνιξε τα φίδια), έχει μεγαλοποιηθεί υπερβολικά. Ο μύθος ότι ο Πέτρος ήταν ήδη ευέλπις σε ηλικία τριών ετών έχει ανασκευαστεί. Στην πραγματικότητα, σε αυτή την ηλικία ο Πέτρος εξακολουθούσε να έχει γκουβερνάντα.[11] Τα παιχνίδια του συμπληρώνονταν από φτυάρια, σφυριά και οικοδομικά εργαλεία, τα οποία, αναμφίβολα, καλλιέργησαν την αγάπη του για τις πρακτικές τέχνες. Είναι πιο δύσκολο, εκ πρώτης όψεως, να εξηγήσει κανείς τα ισχυρότερα πάθη της παιδικής ηλικίας του Πέτρου: την αγάπη του για τα πλοία και τη θάλασσα. Πώς αναπτύχθηκε τέτοιο πάθος σε ένα αγόρι που μεγάλωνε σε μια πραγματικά μεσόγεια χώρα, χωρίς καμία ναυτική παράδοση; Επιπλέον, έχει λεχθεί ότι ο Πέτρος όταν ήταν παιδί φοβόταν το νερό.[13] Δε θα πρέπει όμως να μεγαλοποιηθεί και η έλλειψη ναυτικής πείρας των Ρώσων. Οι περισσότερες μεγάλες ρωσικές πόλεις ήταν χτισμένες πάνω σε ποτάμια, τα οποία διασχίζονταν από πλοιάρια. Οι Ρώσοι μπορεί να μην ήταν έμπειροι ναυτικοί στην ανοιχτή θάλασσα, αλλά γνώριζαν να ταξιδεύουν στα νερά της ενδοχώρας, ενώ Ρώσοι χωρικοί θαλασσοπόροι είχαν προ πολλού ταξιδέψει στις βόρειες ακτές.[14] Ο Πέτρος δεν είδε ανοιχτή θάλασσα παρά μόνο στα είκοσι ένα του χρόνια, αλλά δεν του έλειπαν τα ερεθίσματα για να τη φανταστεί: βαρκούλες, χάρτες και γκραβούρες, όπως και αυτό που ο ίδιος θεωρούσε τη σπίθα που άναψε τη φλόγα, η παλιά αγγλική λέμβος, ο «παππούλης του ρωσικού ναυτικού», την οποία ανακάλυψε στην αποθήκη ενός εξοχικού.[15] Το πώς βρέθηκε η βάρκα αυτή στη Μόσχα δεν είναι καθόλου παράξενο αν σκεφτεί κανείς ότι αγγλικά ποντοπόρα σκάφη ελλιμενίζονταν στη Λευκή Θάλασσα από το 1550 και ότι ο τσάρος Αλέξιος είχε αναθέσει σε Ολλανδούς ναυπηγούς να του κατασκευάσουν ένα μικρό στόλο στην Κασπία Θάλασσα τη δεκαετία του 1660.

Από ορισμένες απόψεις πάντως, η επαφή του Πέτρου με τον έξω κόσμο καθυστέρησε πραγματικά σε σχέση με εκείνη των ετεροθαλών αδελφών του. Στους αδελφούς του Θεόδωρο και Αλέξιο (ο οποίος πέθανε το 1670), ακόμα και στην ετεροθαλή αδελφή του Σοφία, ο σπουδαγμένος στην Πολωνία μοναχός Συμεών Πολότσκι δίδαξε λατινικά, πολωνικά, στιχουργική και στοιχεία των κλασικών γραμμάτων. Ο Πολότσκι πέθανε το 1680, προτού του δοθεί η ευκαιρία να διδάξει τον Πέτρο. Ο

προσανατολισμένος του Σιλβέστερ Μεντβέντεφ βρισκόταν στα μετόπισθεν με [illegible] ρωσικό πατριάρχη Ιωακείμ, ο οποίος, ως σύμβουλος της μητέρας του Πέτρου, [illegible] για διδάσκαλο [illegible] «λατινισμό». Έτσι, ο Πέτρος έλαβε μια αδιάφορη εκπαίδευση από Ρώσους κυβερνητικούς υπαλλήλους. Σε αυτούς περιλαμβάνονταν ο Νικίτα Ζότοφ και ο Αφανάσι Νέστεροφ, [illegible] του Οπλοστασίου, τα ονόματα των οποίων πρωτοεμφανίζονται σε έγγραφα με την ιδιότητα των διδασκάλων γύρω στο 1683.[16] Από την εκπαίδευση του Πέτρου [illegible] όχι μόνο η απόλαυση της γνώσης αλλά και η βασική πειθαρχία. [illegible] σε όλη την ενήλικη ζωή του [illegible], η ορθογραφία και η γραφή του παρουσιάζουν [illegible] και χαλαρότητας.[17] Πρέπει να προστεθεί ότι δεν υπήρχε [illegible] να εκπαιδευτεί από κάποιον [illegible]. Δεν υπήρχαν πανεπιστήμια στη Μοσχοβία, [illegible] διδασκαλεία ή κάτι αντίστοιχο, ούτε ιδιωτικά σχολεία, εκτός από κάποια ιδρύματα για την εκπαίδευση των υπαλλήλων του Κρεμλίνου. Στην πραγματικότητα, υπάλληλοι (d'iaki και pod'iachie) και κληρικοί ήταν οι δύο μοναδικές τάξεις της κοινωνίας της Μοσχοβίας που λάμβαναν κανονική μόρφωση, ενώ πολλοί ενοριακοί ιερείς γνώριζαν ελάχιστα γράμματα.

Οι ανεπάρκειες της στοιχειώδους εκπαίδευσης του Πέτρου αντισταθμίστηκαν αργότερα από πρακτικές δεξιότητες που απέκτησε κοντά σε ξένους τους οποίους είχε τη δυνατότητα να συναντήσει στη Μόσχα χάρη στις πολιτικές των προκατόχων του. Σημαντικός αριθμός εξειδικευμένων ξένων άρχισαν να φτάνουν στη Μοσχοβία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Ιβάν του Δ' (1533-1584). Ο αριθμός τους αυξήθηκε όταν ο παππούς του Πέτρου, ο τσάρος Μιχαήλ (1613-1645), αναδιοργάνωσε ορισμένα συντάγματα πεζικού ακολουθώντας ξένα πρότυπα. Το 1652 ο τσάρος Αλέξιος όρισε μια ιδιαίτερη περιοχή της Μόσχας, την επονομαζόμενη «Νέα Συνοικία των Ξένων» ή «Γερμανική Συνοικία», για να φιλοξενήσει στρατιωτικό, εμπορικό και διπλωματικό προσωπικό. Εδώ ο Πέτρος συνάντησε αξιωματούχους όπως ο Πάτρικ Γκόρντον, ο Φραντς Λεφόρ* και ο Φραντς Τίμερμαν, οι οποίοι υπήρξαν διδάσκαλοι και σύντροφοί του κατά τις δεκαετίες του 1680 και του 1690. Οι κάτοικοι της Συνοικίας των Ξένων σημάδεψαν επίσης την κουλτούρα της ρωσικής ελίτ. Από τη δεκαετία του 1650 προσλήφθηκαν ξένοι ζωγράφοι στα εργαστήρια του Βασιλικού Οπλοστασίου. Ο Αλέξιος είναι ο πρώτος Ρώσος ηγεμόνας του οποίου έχουμε αξιόπιστη προσωπογραφία, ενώ η κόρη του Σοφία η πρώτη Ρωσίδα που αποτέλεσε θέμα κοσμικής απεικόνισης.[18] Η πρώτη θεατρική πα-

* Φρανσουά Λεφόρ, ή Φραντς Γιάκοβλεβιτς: Ρώσος στρατηγός και ναύαρχος (Γενεύη, 1656-Μόσχα, 1699). Το 1678 κατατάχτηκε ως λοχαγός στο ρωσικό στρατό και εξελίχτηκε σε στρατηγό και ναύαρχο λόγω της φιλίας και της εύνοιας του Πέτρου. Διηύθυνε με τον Γκολόβιν τη Μεγάλη Πρεσβεία, εκτελώντας χρέη στρατιωτικού συμβούλου, διπλωμάτη, διερμηνέα ή στρατολόγου εργατικών χεριών. (Σ.τ.Μ.)

ράσταση στη Ρωσία έγινε το 1672, με ενθουσιασμό και [illegible] από τη [illegible] των Ξένων. Αντίθετα όμως από την προσωπογραφία, η οποία διαδόθηκε [illegible] ρα, οι θεατρικές παραστάσεις διακόπηκαν μετά το θάνατο του Αλέξιου.[illegible] Κατά τη διάρκεια της βασιλείας της Σοφίας (1682-1689) οι [illegible] βρήκαν [illegible] σία, επιτράπηκε σε ιησουίτες να λειτουργούν στην ενορία των αλλοδαπών [illegible] λικών της Μόσχας και προσκλήθηκαν ξένοι επιχειρηματίες και τεχνίτες. Τις δε- καετίες του 1670 και του 1680 οι ξένοι δεν ήταν πια κάτι σπάνιο στους δρόμους της Μόσχας και εκπροσωπούνταν εξίσου καλά στις εμπορικές πόλεις κατά μήκος της διαδρομής από το λιμάνι του Αρχάγγελου, στη Λευκή Θάλασσα.

Η Μόσχα, φυσικά, δεν ήταν ολόκληρη η Ρωσία και οι άνθρωποι του Κρεμλίνου δεν αντιπροσώπευαν την κοινωνία της Μόσχας. Οι περισσότεροι Μοσχοβίτες, από τους συντηρητικούς βογιάρους, που είχαν επαφή με τους ξένους, μέχρι τους χωρικούς, που σπάνια συναντούσαν κάποιον από αυτούς, αντιμετώπιζαν τους αλλοδαπούς ως επικίνδυνους αιρετικούς και έβλεπαν τους ξένους «νεωτερισμούς» και τις μόδες με έντονη καχυποψία, ακόμα και με τρόμο. Κατά τη διάρκεια της βασιλείας των άμεσων προκατόχων του Πέτρου οι αλλοδαποί παρέμεναν στη Ρωσία λόγω ανοχής, τους υπέμεναν ως αναγκαίο κακό. Η οικοδόμηση της Νέας Συνοικίας των Ξένων το 1652 ήταν, στην πραγματικότητα, μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν οι ξένοι και οι εκκλησίες τους σε μια περιορισμένη περιοχή, μακριά από το κέντρο της πόλης, στο οποίο ζούσαν προηγουμένως. Ο πατριάρχης Ιωακείμ προέτρεπε να απελαθούν οι μισθοφόροι, οι πλέον απαραίτητοι από το ξένο προσωπικό, και να κατεδαφιστούν οι μη ορθόδοξες εκκλησίες. Ελήφθησαν μέτρα για να εμποδιστεί η ξένη επιρροή στη ρωσική κουλτούρα. Για παράδειγμα, οι εκδόσεις και η τυπογραφία παρέμειναν αυστηρά στα χέρια της Εκκλησίας. Είναι εντυπωσιακή η πληροφορία ότι ολόκληρο το δέκατο έβδομο αιώνα τυπώθηκαν λιγότεροι από δέκα κοσμικοί τίτλοι στα μοσχοβίτικα τυπογραφεία, τα οποία τύπωναν κυρίως θρησκευτικά και λατρευτικά κείμενα. Δεν υπήρχαν ρωσικές εφημερίδες, περιοδικά ή ημερολόγια. Δεν υπήρχαν καθόλου θεατρικά έργα, ποίηση ή φιλοσοφία, αν και αυτή η έλλειψη αντισταθμιζόταν εν μέρει από τη λαϊκή λογοτεχνία σε χειρόγραφα, από μια ακμάζουσα προφορική παράδοση, από μονόφυλλα που έφταναν από το εξωτερικό (μολονότι περιορίζονταν για χρήση του προσωπικού του Υπουργείου Εξωτερικών) και από ξένα βιβλία στις βιβλιοθήκες ελάχιστων διακεκριμένων ευγενών και κληρικών. Τυπογραφεία στο Κίεβο, στο Τσέρνιγκοφ, στη Βίλνα και σε άλλα κέντρα της ορθοδοξίας συμπλήρωναν την ισχνή παραγωγή των τυπογράφων της Μόσχας. Οι Ρώσοι εξακολουθούσαν να διαφέρουν από τους Δυτικοευρωπαίους ως προς την ενδυμασία τους, αν και αρκετοί ακολουθούσαν ιδιωτικά δυτικές μόδες, επηρεασμένοι από τους Πολωνούς. Σύμφωνα με διάταγμα του τσάρου Αλέξιου το 1675, «Οι αυλικοί απαγορεύεται να υι-

[illegible]

Οι «αυλικοί» στους οποίους αναφερόταν αυτό [illegible] το ανώτερο κλιμάκιο της ιεραρχικής τάξης της Ρωσίας. Ορισμένες φορές αναφέρονταν αόριστα ως «βογιάροι», το κατά προσέγγιση αντίστοιχο της δυτικής αριστοκρατίας,[illegible] και ανήκαν σε κάποιες ευγενείς που έμεναν μέσα και γύρω από τη Μόσχα. Τα ανώτερα στρώματα ήταν τα «μέλη του Συμβουλίου» (dumnye liudi), της ονομαζόμενης «Δούμας των Βογιάρων», η οποία κατά το δέκατο έβδομο αιώνα αριθμούσε από είκοσι ως εκατόν πενήντα τρία μέλη. Στον ανώτερο βαθμό ανήκαν οι καθαυτό βογιάροι (boiare), δεύτεροι στην ιεραρχία ήταν οι «κύριοι επί των τιμών» (okol'nichie), ακολουθούμενοι από μια μικρότερη ομάδα με την επωνυμία «ευγενείς του Συμβουλίου» (dumnye dvoriane) και μια χούφτα «υπαλλήλων του Συμβουλίου» (dumnye d'iaki). Όλοι είχαν το προνόμιο να συνοδεύουν και να συμβουλεύουν τον τσάρο. Η ιδιότητα του μέλους στις δύο πρώτες ομάδες ήταν σε μεγάλο βαθμό κληρονομική. Αν δεν υπήρχαν αντίθετες ενδείξεις (για παράδειγμα, σοβαρή ανικανότητα ή δεσμεύσεις), άντρες από εξέχουσες οικογένειες γίνονταν βογιάροι με βάση τη σειρά αρχαιότητος μέσα στο σόι τους. Ο αριθμός τους αυξανόταν με τους βασιλικούς συγγενείς εξ αγχιστείας (ο γάμος μιας κόρης με τον τσάρο ή με έναν από τους γιους του εγγυόταν συνήθως την εξέλιξη μιας οικογένειας) και με χαρίσματα άντρες χαμηλότερης κοινωνικής θέσης που είχαν ανέλθει λόγω βασιλικής εύνοιας. Η συμμετοχή του Συμβουλίου στη λήψη αποφάσεων επιβεβαιώνεται από τη συνήθη διατύπωση της επικύρωσης των διαταγμάτων: «Ο τσάρος διέταξε και οι βογιάροι συμφώνησαν» («Tsar' ukazal i boiare prigovorili»). Ευγενείς αμέσως πιο κάτω από τους «άνδρες του Συμβουλίου» (συχνά νεότεροι που φιλοδοξούσαν να πάρουν βαθμό) έφεραν τον τίτλο «ακόλουθοι της τράπεζας» (stol'niki)*, μια αναφορά στις υπηρεσίες που πρόσφεραν άλλοτε και σε ορισμένες περιπτώσεις εξακολουθούσαν να προσφέρουν. Κάτω από αυτούς υπήρχαν «ακόλουθοι» (striapchie), Μοσχοβίτες ευγενείς (dvoriane moskovskie) και «κατώτεροι ακόλουθοι» (zhil'tsy).[illegible] Σε περιόδους ειρήνης οι Μοσχοβίτες ευγενείς εκτελούσαν ποικίλα υπουργικά και εθιμοτυπικά καθήκοντα. Σε καιρό πολέμου πήγαιναν σε εκστρατείες ως αξιωματικοί του ιππικού. Στην υπηρεσία, είτε στρατιωτική είτε πολιτική, έφεραν τους αυλικούς βαθμούς τους: βογιάροι, κύριοι επί των τιμών, ακόλουθοι της τράπεζας, και ούτω καθεξής. Δεν υπήρχε καμία διαφοροποίηση ανάλογα με το αξίωμα.

Το 1672 επιτροπές, διορισμοί και άλλες τοποθετήσεις, ακόμα και μια θέση σε

* Από τη λέξη stol, που σημαίνει «τραπέζι». Μέχρι το δέκατο έβδομο αιώνα ο αυλικός που πρόσφερε υπηρεσίες την ώρα του φαγητού. (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

Εξαιρουμένων των μελών της ελίτ που στέλνονταν να υπηρετήσουν ως [illegible] κυβερνήτες, βοεβόδες (*voevody*), ο εκτός Μόσχας ηγεμόνας στηριζόταν σε μια [illegible] μετέρη ομάδα από «μεσαίους στρατιωτικούς», επαρχιακούς αριστοκράτες [illegible] (*gorodovye dvoriane*) και «κατώτερους στρατιωτικούς» (*deti boiarskie*, κυριολεκτικά [illegible] μεταφορικά «παιδιά βογιάρων»), οι οποίοι εκτελούσαν αστυνομικά καθήκοντα [illegible] πλαισίωναν τις τάξεις του στρατού σε περίοδο πολέμου. Όλες οι κατηγορίες [illegible] περιγράφονται παραπάνω, πρέπει να το επαναλάβουμε, συγκαταλέγονταν στην [illegible] λίτ και έχαιραν ορισμένων προνομίων, το πρώτο από τα οποία ήταν η απαλλαγή [illegible] από φόρους και εργασιακά βάρη (*tiaglo*)*. Το δεύτερο ήταν το δικαίωμα σε γη [illegible] δουλοπάροικους. Το μεγαλύτερο μέρος της ελίτ της Μόσχας κατείχε και κληρο[illegible] νομικά κτήματα (*votchiny*) και υπηρεσιακές γαίες (*pomest'ia*), που θεωρητικά πα[illegible] ραχωρούνταν και διατηρούνταν με τον όρο της παροχής υπηρεσιών, αλλά όλο και περισσότερο έτειναν να μεταβιβάζονται από γενιά σε γενιά. Οι χωρικοί που ζού[illegible] σαν στα κληρονομικά κτήματα και στις υπηρεσιακές γαίες ήταν δουλοπάροικοι, περιουσία των γαιοκτημόνων, οι οποίοι μπορούσαν να εκμεταλλεύονται ελεύθε[illegible] ρα το μόχθο τους (με τη μορφή αγροτικής εργασίας και άλλων καθηκόντων) και να εισπράττουν φόρους (σε χρήμα και σε είδος). Πρέπει να σημειωθεί, πάντως, ότι οι ευγενείς δεν αποκτούσαν αυτομάτως δουλοπάροικους. Ορισμένες από τις δια[illegible] κεκριμένες οικογένειες εξουσίαζαν δεκάδες χιλιάδες χωρικούς διασκορπισμένους σε πολλά κτήματα, ενώ αρκετοί από αυτούς που ανήκαν στην κατηγορία των ε[illegible] παρχιακών «κατώτερων στρατιωτικών» κατείχαν μόνο ένα ή δύο αγροτικά νοικο[illegible] κυριά και σε ορισμένες περιπτώσεις δούλευαν οι ίδιοι τους κλήρους τους.[23] Το Στέμμα της Μοσχοβίας περιλάμβανε επίσης στις τάξεις του και μη ευγενείς στρα[illegible] τιωτικούς (*sluzhilye liudi po priboru*). Οι άντρες που ανήκαν σε αυτή την κατηγορία επόκειντο σε κάποια υπηρεσία χωρίς υποχρέωση φόρου, αλλά δεν μπορούσαν να

---

* *Tiaglo* στα ρωσικά σημαίνει: α) τα ζώα που χρησιμοποιούνταν στο όργωμα και β) χρηματικούς και σε είδος φόρους για όσους δεν υπηρετούσαν στο στρατό. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] επίσης ζούσαν και μετακινούμενοι πληθυσμοί αλλοδαπών και [illegible] ζαν όμως από αυτές πολλές από τις αστικές επαγγελματικές κατηγορίες [illegible] λόγιοι, επιστήμονες, γιατροί, σχολικοί δάσκαλοι, δικηγόροι και [illegible] υπήρχαν στις περισσότερες σύγχρονες δυτικοευρωπαϊκές πόλεις κάθε μεγέθους [illegible] ήταν ολιγάριθμοι και έπαιζαν λιγότερο ση[illegible]

Αν οι κάτοικοι της πόλης, οι αστοί, ήταν ολιγάριθμοι και έπαιζαν λιγότερο σημαντικό ρόλο στη Μοσχοβία από ό,τι στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες, μάλλον συνέβαινε το αντίθετο με τους κληρικούς. Η τάξη των Ρώσων κληρικών ήταν χωρισμένη σε «λευκό» (κοσμικό) και «μαύρο» (μοναστικό) κλήρο. Η πρώτη ομάδα αποτελούνταν από ενοριακούς ιερείς και διακόνους, που ήταν υποχρεωμένοι να παντρεύονται. Οι ιεράρχες (ο πατριάρχης, οι μητροπολίτες, οι επίσκοποι και οι ηγούμενοι των μοναστηριών) προέρχονταν από τους άγαμους «μαύρους» κληρικούς, οι οποίοι σχημάτιζαν επίσης και τις μοναστικές τάξεις. Η εκκλησιαστική τάξη απολάμβανε αξιόλογα προνόμια. Εκτός από τη βασιλική οικογένεια και τους ευγενείς, μόνο εκείνοι μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους δουλοπάροικους (αν και, για να κυριολεκτούμε, οι χωρικοί ήταν προσαρτημένοι σε μοναστήρια και εκκλησίες, όχι σε άτομα). Ήταν απαλλαγμένοι από φορολογία. Είχαν πρόσβαση σε εκκλησιαστικά δικαστήρια. Αλλά ο αγροτικός κλήρος, όπως και η αγροτική αριστοκρατία, ελάχιστα διέφερε από τη μάζα του πληθυσμού όσον αφορά τον πλούτο και την εκπαίδευση.

Φτάνουμε, λοιπόν, στις ίδιες τις μάζες, στους αγρότες που ήταν υποχρεωμένοι να καλλιεργούν τη γη. Κατά προσέγγιση, το πενήντα τοις εκατό ήταν δουλοπάροικοι ή υπόδουλοι χωρικοί, που ζούσαν σε εκτάσεις οι οποίες ανήκαν στη βασιλική οικογένεια (*dvortsovye*), σε ευγενείς (*pomeshchich'e*) ή στην Εκκλησία (*tserkovnye*). Οι υπόλοιποι ήταν «κρατικοί» χωρικοί (*gosudarstvennye*), που δεν ήταν δεσμευμένοι σε

κάποια γαιοκτήμονα, αλλά ήταν υποχρεωμένοι να πληρώνουν φόρους [illegible] σε εκείνους καταναγκαστικά καταστικά χειρωνακτικά έργα (για παράδειγμα, [illegible] τειχόρυγες και δημόσιες εργασίες και σύστημα δρόμων). Άλλη [illegible] για στρατιωτική υπηρεσία, η οποία τους αποδέσμευε από υποχρεώσεις [illegible] στους πρώην ιδιοκτήτες τους. Άλλη ομάδα «ανελεύθερων» ατόμων ήταν [illegible] οι οποίοι είχαν υποδουλωθεί σε κάποιους πλουσιότερους (συνήθως, αλλά [illegible] ρεσπηρια, ευγενείς) έπειτα από δάνεια που είχαν πάρει. Έχει υπολογιστεί [illegible] το δέκα τοις εκατό του πληθυσμού μπορεί να είχε καταλήξει σε αυτή την κατ[illegible]

Έτσι, το 1672 η μεγάλη πλειοψηφία του ρωσικού λαού μπορούσε να [illegible] σε αυτούς που πλήρωναν υπηρεσία (*tiaglolye liudi*), σε αυτούς που πλήρωναν [illegible] σε αυτούς που παρείχαν υπηρεσία την Εκκλησία (*tserkovnye liudi*) και σε αυτούς που υπηρετούσαν την Εκκλησία [illegible] μπεριλαμβάνονταν και οι μη Ρώσοι υπήκοοι του τσάρου: διάφορες φυλές [illegible] πέβαλλαν φόρους υποτέλειας (*iasak*, συχνά σε γούνες) ή υπηρετούσαν περι[illegible] κή στο στρατό. Μερικοί από τους υπηκόους του τσάρου δε συγκαταλέγονταν [illegible] αυτές τις τάξεις: Ήταν οι λεγόμενοι «πλάνητες» (*guliashchie liudi*), άνθρωποι [illegible] ρίς δεσμούς με τόπο ή με κάποια κοινωνική κατηγορία, που είτε ήταν ανίκανοι [illegible] προσφέρουν υπηρεσία και να πληρώσουν φόρους (για παράδειγμα, ανάπηροι [illegible] «φτωχοί του Χριστού») είτε ξέφυγαν από τις υποχρεώσεις τους (φυγάδες [illegible] πάροικοι, λιποτάκτες και αιρετικοί, η μεγαλύτερη κατηγορία των οποίων ήταν [illegible] Παλαιόδοξοι*, διαμαρτυρόμενοι κατά της εκκλησιαστικής μεταρρύθμισης [illegible] πατριάρχη Νίκωνα τη δεκαετία του 1650). Ορισμένοι δημιούργησαν κοινότητες [illegible] σε απομακρυσμένες περιοχές, απρόσιτες στην κυβέρνηση. Οι κοινότητες των Κο- ζάκων, αποτελούμενες αρχικά από όσους ήθελαν να ξεφύγουν από την πανίσχυρη [illegible] νομία της κυβέρνησης, διατηρούσαν ποικίλους δεσμούς με τη Μόσχα, άλλοτε [illegible] ποχρεωμένες να προσφέρουν στρατιωτική υπηρεσία, όπως οι καταγεγραμμένοι Κο- ζάκοι της Ουκρανίας, περιοδικά πιστές, όπως οι Κοζάκοι του Ντον, ή διαρκώς [illegible] χθρικές, όπως οι Χοστ του Ζαπορόζκαγια Σετς.

Αυτή λοιπόν ήταν η Ρωσία στην οποία γεννήθηκε ο Πέτρος, μια χώρα από τη μια βαθιά προσκολλημένη στην παράδοση και με πολλές διαφορές σε σχέση με τη Δυτική Ευρώπη, η οποία εξακολουθούσε να θεωρεί τη Ρωσία ένα «άξεστο και βαρβαρικό» βασίλειο, αλλά από την άλλη όλο και περισσότερο ανοιχτή στην ε- πιρροή των ανθρώπων και των ιδεών της Δύσης. Το 1672 η γέννηση ενός Ρώσου πρίγκιπα πέρασε λίγο ως πολύ απαρατήρητη στην υπόλοιπη Ευρώπη, για την ο- ποία η Ρωσία ήταν, στην καλύτερη περίπτωση, ένα περιθωριακό μέλος. Δεν μπο-

* Παλαιόδοξοι, ή Ρασκόλνικοι (από τη λέξη *raskol*, που σημαίνει «σχίσμα»), ήταν οι Ρώσοι πι- στοί που αποσχίσθηκαν από την Ορθόδοξη Εκκλησία της Ρωσίας μετά το 1654, αντιδρώντας στις μεταρρυθμίσεις του πατριάρχη Νίκωνα. (Σ.τ.Μ.)

ρούσε να γίνει καμία σκέψη περί καταλληλότητας του νέου πρίγκιπα ως γαμβρού [illegible] συντρόφου, μια και ήταν γνωστό ότι η βασιλική οικογένεια της Μοσχοβίας δεν [illegible] διαφερόταν για τέτοιου είδους εμπλοκές με ξένους, αν και δε συνέβαινε πάντοτε [illegible] αυτό. Η έννοια της ευρωπαϊκής κοινότητας ως «μοναδικού ενιαίου συστήματος α[illegible] μοιβαία αλληλεξαρτώμενων κρατών», η οποία άρχισε να υφίσταται μετά τη Συν- θήκη της Βεστφαλίας το 1648, σημαίνοντας σε μια προτεσταντική-καθολική ισορ- ροπία δυνάμεων στην οποία οι ορθόδοξες χώρες «λάμπαν διά της απουσίας τους».[21] Η Ρω- σία όμως ετοιμαζόταν να παίξει έναν όλο και πιο δραστήριο ρόλο στις διεθνείς σχέσεις επιθέσεις. Κατά τη βασιλεία του Αλέξιου, στη διάρκεια του λεγόμενου «Πρώ- του Βόρειου Πολέμου» (1654-1660), εισήλθε στην ευρύτερη σφαίρα των διεθνών σχέσεων όταν στράφηκε εναντίον των παλιών εχθρών της, της Πολωνίας και της Σουηδίας. Ο πόλεμος με την Πολωνία άρχισε το 1654, λόγω της προσάρτησης α- ποδοχής από τη Μόσχα της υποταγής των Ουκρανών Κοζάκων («Μικρών Ρώσων») και του ηγέτη τους Μπογκντάν Χμελνίτσκι, οι οποίοι ήταν προηγουμένως Πολω- νοί υπήκοοι, και τερματίστηκε το 1667 προς όφελος της Ρωσίας, υπό τη Αριστε- ρή Όχθη της Ουκρανίας (ανατολικά του ποταμού Δνείπερου) και το Κίεβο πέρα- σαν στην κυριαρχία του τσάρου. Δε σημειώθηκε όμως καμία πρόοδος κατά τη διάρκεια της συντομότερης σύγκρουσης (1656-1661) με τη Σουηδία, που από το 1617, με τη Συνθήκη του Στόλμποβο, είχε αποκλείσει την έξοδο προς τη Βαλτική, αφαιρώντας από τη Ρωσία το στενό πέρασμα προς εκείνη τη θάλασσα. Κατά συ- νέπεια, ο βασιλιάς της Σουηδίας Γουσταύος ο Β΄ Αδόλφος κόμπαζε ότι η Ρωσία δεν μπορούσε να καθελκύσει ούτε βαρκούλα με κουπιά στη θάλασσα χωρίς την άδεια των Σουηδών.[22] Όταν γεννήθηκε ο Πέτρος, το μοναδικό θαλάσσιο λιμάνι της Ρωσίας ήταν ο Αρχάγγελος, στη Λευκή Θάλασσα. Στο νότο η Ρωσία και η Πολω- νία μάχονταν για την κατοχή και την κυριαρχία της στέπας με τους Τούρκους και τους Τατάρους της Κριμαίας, που εμπόδιζαν τη Ρωσία να αποκτήσει διέξοδο στη Μαύρη Θάλασσα. Συχνά σημειώνονταν συγκρούσεις με τους Τατάρους, οι οποί- οι αποσπούσαν μεγάλο αριθμό αιχμαλώτων και ζώων, ενώ επίσης ζητούσαν και λάμβαναν ετήσιο φόρο υποτέλειας με τη μορφή «δώρων». Το 1672 οι Τούρκοι και οι Τάταροι κατέλαβαν τμήματα της πολωνικής (Δεξιά Όχθη) Ουκρανίας και απειλούσαν με επιδρομές σε περιοχές της Μοσχοβίας κατά μήκος του Δνείπερου. Αυτή η κρίση ήταν που παρακίνησε τον τσάρο Αλέξιο να στείλει απεσταλμένους σε όλη την Ευρώπη ζητώντας συμμάχους για έναν αντιτουρκικό συνασπισμό. Το 1676 ο γιος του Θεόδωρος βρέθηκε να πολεμά με Τούρκους και Τατάρους. Αφού έχασε το οχυρό Τσιγκιρίν στον Δνείπερο, και φοβούμενη τουρκική επίθεση κατά του Κιέβου, η Μόσχα προέβη σε μια αβέβαιη εικοσάχρονη ανακωχή με τους Τα- τάρους στο Μπακχτσισαράι τον Ιανουάριο του 1681.

ΙΙ. ΣΟΦΙΑ: Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1680

Στις 27 Απριλίου 1682 ο Θεόδωρος πέθανε άτεκνος.[29] Την ίδια ημέρα [illegible] ήταν από τη δέκατη επέτειο των γενεθλίων του, ο Πέτρος ανακηρύχτηκε [illegible] με το αιτιολογικό ότι ο μεγαλύτερος ετεροθαλής αδελφός του, ο Ιβάν, [illegible] νοητικά καθυστερημένος». Τα πράγματα θα μπορούσαν να έχουν συμβεί [illegible] κεί. Τα προβλήματα του Ιβάν τον εμπόδιζαν να αναλάβει δραστήριο ρόλο [illegible] λιτικές ή στρατιωτικές υποθέσεις. Δεν υπήρχε γραπτός νόμος περί διαδοχής [illegible] να αποκλείει σε νεότερο αδελφό την άνοδο στο θρόνο υπό αυτές τις συνθήκες [illegible] τήρηση των πρωτοτοκίων ήταν μάλλον ζήτημα εθιμοτυπικό παρά [illegible] Η ανάρρηση του Πέτρου είχε την υποστήριξη του πατριάρχη, ο οποίος [illegible] βαινε σε τέτοια ζητήματα λόγω απουσίας ενήλικων ανδρών στη βασιλική [illegible] νεια. Όμως οι συγγενείς του Πέτρου από την πλευρά της μητέρας του, οι [illegible] σκιν, και τα «τσιράκια» τους, που ανέμεναν να αποκτήσουν εξουσία όσο ο Πέ[illegible] θα ήταν ανήλικος και να εξασφαλίσουν κυβερνητικά πόστα-κλειδιά όταν θα [illegible] λικιωνόταν, δεν είχαν υπολογίσει τη θανάσιμη αντίδραση της ένοπλης φρου[illegible] της Μόσχας, των στρελιτών, και την οργή των προσβεβλημένων Μιλοσλάφσκι, συγγενών της πρώτης συζύγου του τσάρου Αλεξίου, με επικεφαλής την αδελφή του Ιβάν Σοφία, αυτή τη «φιλόδοξη και διψασμένη για εξουσία πριγκίπισσα», όπως την περιέγραψε κάποιος σύγχρονός της.[30]

Οι Μιλοσλάφσκι πέτυχαν να προσεταιριστούν τους στρελίτες, που ήταν ευερ[illegible] έθιστοι σε φήμες περί καταχρήσεων σε υψηλές θέσεις, μέσα από αλλεπάλληλες [illegible] ζητήσεις για τη διοίκηση, τους μισθούς και τις συνθήκες, που χρονολογούνταν [illegible] τη βασιλεία του Θεοδώρου. Ύστερα από διαπραγματεύσεις δύο εβδομάδων, [illegible] διάρκεια των οποίων η νέα κυβέρνηση των Ναρίσκιν έκανε παραχωρήσεις μέχρι [illegible] σημείου να παραδώσει μη δημοφιλείς αξιωματικούς στον όχλο των στρελιτών, φή[illegible] μες ότι ο τσαρέβιτς Ιβάν είχε στραγγαλιστεί από τους «αντιπάλους» του οδήγησαν επαναστατημένα συντάγματα στο Κρεμλίνο. Εκεί στις 15-17 Μαΐου οι στρελίτες [illegible] κτοποίησαν προσωπικές τους έχθρες, σφαγιάζοντας διοικητές και μη δημοφιλείς [illegible] παλλήλους, και, υποκινούμενοι από τους αντιπάλους των Ναρίσκιν, απομόνωσαν μέ[illegible] λη της οικογένειας και συνεργάτες τους, τους οποίους έσφαξαν ως «προδότες». Στα θύματα περιλαμβάνονταν ο θείος του Πέτρου Ιβάν Ναρίσκιν (ο οποίος κατηγορή[illegible] θηκε ότι δοκίμαζε το Στέμμα) και ο φρουρός της μητέρας του, ο πρώην υπουργός Εξωτερικών Αρταμόν Ματβέγιεφ, που κατηγορήθηκε ότι σχεδίαζε να δολοφονήσει τον Ιβάν. Συνολικά περίπου σαράντα άτομα έπεσαν νεκρά από τσεκούρια και δό[illegible] ρατα. Ο ρόλος της Σοφίας, της εικοσιπεντάχρονης ετεροθαλούς αδελφής του Πέ[illegible] τρου, στα γεγονότα συζητήθηκε ευρύτατα.[31] Αν και υπάρχουν λίγα ισχυρά τεκμήρια ότι είχε τις «μακιαβελικές» τάσεις που της αποδίδονται από κάποιους συγγραφείς

[illegible]

Δε θα επιχειρήσουμε εδώ να εξετάσουμε λεπτομερέστερα [illegible] Ιβάν Χοβάνσκι [illegible] «Χοβάνσκιτσινα» [illegible] στρελίτες [illegible] βασιλείας της Σοφίας, που αποτέλεσαν το προοίμιο για τη μελλοντική πολιτική [illegible] του Πέτρου. Η [illegible] βασιλείας για τον ίδιο τον Πέτρο ήταν το ότι [illegible] του Ιβάν, που [illegible] κό καθήκοντα, τα οποία η Σοφία [illegible] να εκτελεί [illegible] ενεργό ρόλο στη [illegible] τη σημασία αυτών των πρώτων χρόνων [illegible] της.[32] Είναι δύσκολο να υπερεκτιμήσουμε [illegible] «άδειας» από τα [illegible] για την ανάπτυξη του Πέτρου. Μπορούν να θεωρηθούν ένα είδος [illegible] τα ενδιαφέροντά [illegible] συνηθισμένα βάρη της εξουσίας, που του επέτρεψε να ακολουθήσει [illegible] έναν κύκλο φίλων του (στρατιωτικά γυμνάσια και ιστιοπλοΐα) και να δημιουργήσει [illegible] παραδοσιακά δίκτυα των οικο[illegible] και συνεργατών ο οποίος ελάχιστα απείχε από τα [illegible] στον κύκλο του Πέτρου, αλλά γενειών. Μέλη της ελίτ των βογιάρων κυριαρχούσαν [illegible] και οι άντρες κατώτερης τάξης. Ο ρόλος του όλο και αυξάνονταν οι αλλοδαποί [illegible] Ο Πέτρος είχε μακρύτερη επαφή με την Ιβάν ως ηγέτη της ορθοδοξίας σήμαινε ότι ο Πέτρος [illegible] εκκλησιαστική ιεραρχία. Πρέπει να τονιστεί με έμφαση ότι ο Πέτρος ούτε είχε [illegible] ξοριστεί ούτε είχε διωχθεί. Όσο για την κατηγορία ότι η Σοφία «στέρησε από τον Πέτρο τη φυσική του λάμψη», μάλλον δεν ήταν αλήθεια,[33] αν και ορισμένοι σύγχρονοί του πίστευαν ότι η χαλαρή επίβλεψη και η υπερβολική επαφή με αλλοδαπούς και «χυδαίους» τύπους κατέστρεψαν το χαρακτήρα του τσάρου. Περιστασιακά του ζητούσαν να εκτελέσει κάποιο εθιμοτυπικό καθήκον (για παράδειγμα, σε υποδοχές πρεσβευτών και σε σημαντικές οικογενειακές επετείους), αλλά το ότι βρισκόταν γενικά εκτός Μόσχας τον βόλευε τόσο όσο και τη Σοφία. Αν υπήρξε κάποια ατυχής συνέπεια, αυτή ήταν το ότι αποξενώθηκε ακόμα περισσότερο από τον πρωθυπουργό της Σοφίας και υποτιθέμενο εραστή της, τον πρίγκιπα Βασίλι Βασίλιεβιτς Γκολίτσιν (1643-1714), έναν άντρα με ταλέντο και οράματα, με τον οποίο ο Πέτρος θα μπορούσε να συνεργαστεί, αν η εχθρότητα προς την αδελφή του δεν [illegible] θιστούσε αργότερα αδύνατον το να προσλάβει κάποιον άνθρωπο τόσο στενά δεδεμένο μαζί της. Υπό τη διεύθυνση του Γκολίτσιν, το Υπουργείο Εξωτερ[illegible]

[illegible] μια πολιτική η οποία αποτέλεσε θεμέλιο και [illegible] πρόγραμμα του Πέτρου. Το μεγάλο επίτευγμα ήταν η συμφωνία [illegible] με την Πολωνία το 1686, η οποία επικύρωνε την προσάρτηση του Κιέβ[ου] [illegible] της Δεξιάς Όχθης στη Μόσχα (διαμφισβητούμενης από τη [illegible] του Ανδρούσοβο το 1667) και τη ρωσική κυριαρχία επί του Σμολένσκ, [illegible] γκόμπις, του Ρόσλαβλ και του Ζαπορόζιε. Σε αντάλλαγμα, η Ρωσία θα [illegible] στους Πολωνούς 146.000 ρούβλια ως αποζημίωση «ως ένδειξη φιλίας» [illegible] τις σχέσεις της με την Τουρκία και την Κριμαία («λόγω των πολλών [illegible] έχουν διαπραχθεί από τους μουσουλμάνους, εν ονόματι της χριστιανο[illegible] για τη σωτηρία πολλών [illegible] χριστιανών») και θα διεξήγε πόλεμο στην [Κρι]μαία. Άλλοι όροι περιλάμβαναν απαγόρευση των διωγμών των ορθοδόξων [χρι]στιανών στην Πολωνία από τους καθολικούς και τους ουνίτες (παρέχοντας [illegible] τικό πρόσχημα για παρεμβάσεις), άδεια στους καθολικούς της Ρωσίας να τελούν [illegible] λατρεία (αλλά μόνο σε ιδιωτικούς χώρους), αναγνώριση των βασιλικών τίτλ[ων] [illegible] θάρρυνση του εμπορίου και δέσμευση για αναζήτηση βοήθειας από «άλλους [χρι]στιανούς μονάρχες».[38] Τη ρωσική καχυποψία έναντι των καθολικών εκμεταλ[λεύ]τηκαν οι Πρώσοι απεσταλμένοι στη Μόσχα, που παρότρυναν τον Γκολίτσιν και [τη] Σοφία να προσφέρουν άσυλο στους εξόριστους από τη Γαλλία προτεστάντες. [Το] 1689 υπογράφηκαν εμπορικές συμφωνίες που παρείχαν στην Πρωσία εμπορ[ικά] δικαιώματα στον Αρχάγγελο, στο Σμολένσκ και στο Πσκοφ, θέτοντας τα θεμέλ[ια] για μελλοντική ρωσοπρωσική συνεργασία στη διάρκεια της δεκαετίας του 171[0].

Έτσι, η Ρωσία έγινε μέλος της Ιερής Συμμαχίας κατά των Τούρκων η οποία δημιουργήθηκε το 1684 –με την παπική υποστήριξη– μεταξύ της Αυστρίας και της Πολωνίας, αφού και οι δύο είχαν εκτάσεις που συνόρευαν με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, και της Βενετίας, ανταγωνίστριας της Ρωσίας στη θάλασσα, ως επακόλουθο της βοήθειας που παρείχε κατά την τουρκική πολιορκία της Βιέννης το 1683. Ρώσοι πρεσβευτές στάλθηκαν σε όλη την Ευρώπη, κάνοντας εκκλήσεις για βοήθεια και στενότερη συμμαχία σε Ολλανδία, Αγγλία, Σουηδία, Δανία, Πρωσία, Γαλλία, Ισπανία, Φλωρεντία, Αυστρία και Βενετία.[39] Το 1687 και το 1689 ο Βασίλι Γκολίτσιν οδήγησε τεράστιες στρατιές προς τα νότια, στην Κριμαία. Και στις δύο περιπτώσεις προβλήματα επιμελητείας ανάγκασαν τις ρωσικές στρατιές να αποσυρθούν (στη δεύτερη περίπτωση με τεράστιες απώλειες σε άντρες και άλογα από δίψα και επιδημίες). Η επιστροφή του Γκολίτσιν στη Μόσχα το καλοκαίρι του 1689, όπου τιμήθηκε ως ήρωας καθ' υπόδειξιν της Σοφίας, έδωσε την ευκαιρία στους αντιπάλους του να υπονομεύσουν και αυτόν και τη Σοφία, τις δημόσιες εμφανίσεις των οποίων είχε αρχίσει να επικρίνει ο Πέτρος (υποκινούμενος από τους συγγενείς της μητέρας του). Ο Πέτρος είχε ήδη ενηλικιωθεί (πρέπει να θυμίσουμε ότι ο Θεόδωρος ήταν τσάρος χωρίς αντιβασιλεία σε ηλικία δεκατεσσάρων ε-

[illegible] ρίας. Ο Πέτρος, υπερβολικά [illegible] συγκεντρωμένοι στη Μονή Αγίας Τριάδας-Αγίου Σεργίου. Η [illegible] έληξε στα τέλη Σεπτεμβρίου, όταν ο Βασίλι Γκολίτσιν εξορίστηκε στο [illegible] Ρωσίας και η Σοφία κλείστηκε στη γυναικεία Μονή Νοβοντεβίτσι, όπου και παρέμεινε μέχρι το θάνατό της, το 1704.

Σε όλη την υπόλοιπη ζωή του ο Πέτρος συνέδεε τη Σοφία με τις [illegible] τάσεις της αντίδρασης, ακόμα κι αν τις περισσότερες [illegible] υποστηρικτές της. Οι [illegible] της τις επέλεξε στους άντρες υποστηρικτές της [illegible] «συνωμοσίας Τσίκλερ» με σκοπό τη δολοφονία του Πέτρου το [illegible] 1697 εκτελέστηκαν πάνω από το ξεθαμμένο κουφάρι του Ιβάν Μιλοσλάβσκι, [illegible] αναγνωρίστηκε από ορισμένους συγχρόνους του ως ο [illegible] εξέγερση του 1682. «Οι σπόροι του Ιβάν Μιλοσλάβσκι φύτρωσαν», έγραψε ο Πέ[τρος] [illegible] όταν τον κάλεσαν να επιστρέψει στη Ρωσία για να αντιμετωπίσει μια [illegible] εξέγερση των στρελιτών το 1698.[40] Αναγνώριζε, προφανώς, τη «μεγάλη κακία και [illegible]» της Σοφίας, αλλά πίστευε ότι επισκιαζόταν από [illegible] Γκραβούρες που την απεικόνιζαν να φοράει στέμμα και να φέρει βασιλικά [illegible] δήματα ανακαλύφθηκαν και καταστράφηκαν, αλλά διασώθηκαν πολλά [illegible] φα, καθώς και ζωγραφισμένα πορτρέτα με φόντο το δικέφαλο αετό που [illegible] λούσε στα φτερά του τις εφτά Αρετές, εύλογη απόδειξη για τις πολιτικές φιλοδοξίες της Σοφίας, αλλά και για τις νέες πολιτικές τάσεις τις οποίες [illegible] Ένας τουλάχιστον από τους διαδόχους του Πέτρου δε συμμεριζόταν την [illegible] του. Η Μεγάλη Αικατερίνη έγραψε για τη Σοφία:

> Πολλά έχουν λεχθεί για αυτή την πριγκίπισσα, αλλά [illegible] δοθεί η τιμή που της αξίζει. [...] [illegible]

για αρκετά χρόνια με όλη τη σύνεση που θα μπορούσε κανείς να ελπίζει [illegible] υπολογιστεί κανείς τις υποθέσεις που πέρασαν από τα χέρια της, δεν μπορεί [illegible] να παραδεχτεί ότι ήταν ικανή να κυβερνά.[9]

III. Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΗΓΕΜΟΝΑ: Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1690

Υπάρχουν πολλοί λόγοι για να παρακάμψουμε ένα μέρος του βιβλίου στην περίοδο μεταξύ της ανατροπής της Σοφίας και του Γκολίτσιν και της κήρυξης του πολέμου κατά της Σουηδίας, τον Αύγουστο του 1700. Το γεγονός ότι αυτά τα χρόνια αντιμετωπίστηκαν γενικά ως «προοίμιο» της μεταρρύθμισης έχει «περιθωριοποιήσει» τη δεκαετία του 1690 στο πλαίσιο των γενικών ιστορικών αναλύσεων, οι οποίες περιορίζονται μόνο σε ορισμένα γεγονότα, όπως είναι η Μεγάλη Πρεσβεία και οι εκστρατείες στην Αζοφική Θάλασσα.[10] Κι όμως, η δεκαετία αυτή είναι ζωτικής σημασίας για να κατανοήσουμε τόσο τον άντρα όσο και τη Ρωσία του, το πώς ο Πέτρος ιεράρχησε τις προτεραιότητές του, αλλά και τις προοπτικές που είχε τόσο στην πατρίδα του όσο και στο εξωτερικό. Κατ' αρχάς, μια προσεκτικότερη ματιά στις αρχές της δεκαετίας του 1690 αποκαλύπτει πως είναι λάθος να υποθέσουμε ότι η «δυτικοποίηση» της χώρας ακολούθησε μια αδιάσπαστη γραμμή από τη δεκαετία του 1680 μέχρι το νέο αιώνα. Η δεκαετία του 1690 δεν ήταν απλώς μια γέφυρα μεταξύ του μετριοπαθούς εκμοντερνισμού της αντιβασιλείας Σοφίας – Γκολίτσιν και της ρωμαλέας μεταρρύθμισης του Πέτρου μετά το 1700. Ορισμένα νέα ρεύματα –στην τέχνη και στην αρχιτεκτονική, για παράδειγμα– επιβλήθηκαν και κυριάρχησαν, ενώ άλλα ανακόπηκαν. Η δεκαετία του 1690 ήταν μια διαρκής πάλη, για να χρησιμοποιήσουμε μια φράση-κλισέ, ανάμεσα στο «παλιό» και στο «καινούριο» όπως προσωποποιούνταν στις μορφές των δύο μοναρχών: του «ευσεβούς» Ιβάν, που έκανε μεγαλοπρεπή περιοδεία φορώντας τη βαριά, χρυσοποίκιλτη στολή του, και του «ασεβούς» Πέτρου, που, φορώντας γερμανικά ρούχα, έτρεχε από τα ναυπηγεία στις στρατιωτικές παρελάσεις.

Σε επιστολή του προς τον τσάρο Ιβάν γραμμένη μεταξύ 8 και 12 Σεπτεμβρίου 1689 ο Πέτρος τόνιζε: «Και τώρα, αδελφέ ηγεμόνα, έχει έρθει ο καιρός να κυβερνήσουμε το βασίλειο που μας εμπιστεύτηκε ο Θεός, αφού είμαστε ενήλικες και πρέπει να μην επιτρέψουμε σε αυτή την τρίτη επαίσχυντη προσωπικότητα, την αδελφή μας την τσάρεβνα Σ. Α., να μοιραστεί από κοινού με εμάς τους δύο, που είμαστε άντρες, τους τίτλους και τη διακυβέρνηση».[11] Στην πραγματικότητα, ο Πέτρος έδειχνε μικρή κλίση για τη «διακυβέρνηση του βασιλείου». Η ενασχόληση με τα δικά του ενδιαφέροντα τα πρώτα χρόνια, ύστερα οι παρατεταμένες απουσίες του, αρχικά στο Αζόφ και στη συνέχεια στη Δύση, επέτρεπαν σε άλλους να έρθουν

[illegible] μέχρι των νέων [illegible] τα ρούχα. Η [illegible] εντύπωση ότι [illegible] Βασίλι Γκολίτσιν, [illegible] της Σοφίας και [illegible] να υιοθετηθούν μέτρα αυστηρού ελέγχου των ξένων, [illegible] Ο πατριάρχης Ιωακείμ [illegible] κατά μήκος των συνόρων. [illegible] υποκινητής.* Στις 2 Οκτωβρίου 1689 οι ιησουίτες [illegible] από τη χώρα.[?] [illegible] Νταβίντ και Τόβιας [illegible] όχι γενικά στους καθολικούς, [illegible] κοντά στον Πέτρο και η Ρωσία [illegible] σημαίνοντες ξένοι καθολικοί [illegible] με καθολικές δυνάμεις. [illegible] να λειτουργούν στην ξένη καθολική κοινότητα, αλλά οι Αρχές [illegible] σε δύο ιερείς να λειτουργούν [illegible] ότι αυτοί δε θα επιχειρούσαν να προσηλυτίσουν [illegible] μέτρα για να σιγουρευτούν [illegible] Ρώσους, δε θα τους επισκέπτονταν [illegible] αλληλογραφία ή δε θα αποδεικνυόταν πως ήταν [illegible] Οκτώβριο του 1689 ο προτεστάντης αποκρυφιστής Κβίρινους Κούλμαν κάηκε στην Κόκκινη Πλατεία μαζί με τα έργα του.[14] Ο Π. Ι. Προζορόφσκι, κυβερνήτης του Νόβγκοροντ, προειδοποιήθηκε να μεριμνήσει ώστε «να μην εισέρχονται στη χώρα τέτοιοι εγκληματίες», φροντίζοντας παράλληλα «οι αλλοδαποί οι οποίοι φτάνουν στο εξής στα σύνορα και στο Μέγα Νόβγκοροντ από το εξωτερικό και από διάφορες χώρες ισχυριζόμενοι ότι έχουν έρθει για να προσφέρουν υπηρεσία ή για να επισκεφθούν συγγενείς ή για κάποια άλλη δουλειά στη Μόσχα να ανακρίνονται στα σύνορα και στο Νόβγκοροντ και να κρατούνται, χωρίς να τους επιτρέπεται να φτάσουν στη Μόσχα, μέχρι νεωτέρας βασιλικής οδηγίας». Όλοι οι ξένοι ταξιδιώτες θα ανακρίνονταν και θα υποχρεώνονταν να προσκομίσουν πιστοποιητικά και άδειες εισόδου, ενώ θα κρατούνταν αντίγραφα των πρακτικών των ανακρίσεων.[15] Λίγο πριν από το θάνατό του, το 1690, ο πατριάρχης Ιωακείμ συγκάλεσε Εκκλησιαστικό Συμβούλιο για να αποφανθεί περί της δήλωσης μετανοίας του μοναχού Σιλβέστερ Μεντβέντεφ, ο οποίος κατηγορούνταν, μεταξύ άλλων, ότι προπαγάνδιζε την καθολική θέση περί μετουσιώσεως. Αντίγραφα του βιβλίου του Μεντβέντεφ Μάνα κατασχέθηκαν και κάηκαν, ενώ ο συγγραφέας τους αποσχηματίσθηκε και αποκεφαλίστηκε το 1691.[16] Μία ακόμα γεύση της Παλαιάς Ρωσίας δίνεται από μια έκθεση για την αποκάλυψη μιας συνωμοσίας μάγων το 1689 με

* Ο πατριάρχης Ιωακείμ (1674-1690) υποστηρίχτηκε στην αντιλατινική του πολιτική από [illegible] Έλληνες αδελφούς Λειχούδη, οι οποίοι βοήθησαν και στην ίδρυση της Σλαβοελληνικής [illegible] δημίας με σκοπό την εξουδετέρωση της θεολογικής προπαγάνδας των Λατίνων και των [illegible]ζόντων. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] του Αντρέι [illegible], ο οποίος επιχείρησε –χωρίς [illegible] επιβεβαιωθεί– να υπονομεύσει την υγεία του Πέτρου και της μητέρας του [illegible] ξόρκια «σε αυγά, λείψανα και νερό». Οι αρχηγοί αποκεφαλίστηκαν [illegible] στην πυρά, άλλοι «συνωμότες» μαστιγώθηκαν και εξορίστηκαν.[47] Λίγους [illegible] τά την απομάκρυνση της Σοφίας από την αντιβασιλεία η [illegible] καταλυτική, που ο Σκώτος μισθοφόρος στρατηγός Πάτρικ Γκόρντον, [illegible] Πέτρου, σχεδίαζε να εγκαταλείψει τη Ρωσία.

Μέσα όμως σε αυτή την αναπαράσταση του παλιού, το νέο επιβαλλόταν με [illegible] τωρινή ρώμη. Παρά τις αυστηρές προειδοποιήσεις της Εκκλησίας περί [illegible] από το μίασμα των αιρετικών, ο ίδιος ο Πέτρος περνούσε όλο και περισσότερο [illegible] νο παρέα με ξένους. Η Συνοικία των Ξένων απείχε λίγα μόλις μίλια από το [illegible] κτορο του Πρεομπραζένσκογιε, όπου ο Πέτρος πέρασε το μεγαλύτερο μέρος [illegible] αντιβασιλείας της Σοφίας. Ο Πέτρος έγινε τακτικός επισκέπτης στα σπίτια [illegible] Λεφόρ και του Γκόρντον και σύντομα γνώρισε κι άλλους ξένους στρατιωτικούς [illegible] εμπόρους, παρευρισκόμενος σε γεύματα, γάμους και κηδείες. Το μέγαρο του Λεφόρ, που είχε και αίθουσα χορού, έγινε η ημιεπίσημη κατοικία για τις [illegible] που ήταν ακόμα δύσκολο να δοθούν στο Κρεμλίνο και συνοδεύονταν από [illegible] λασίες και μεθύσια τόσο μεγάλα, που είναι αδύνατον να τα περιγράψω».[48] [illegible] περίπου την εποχή έμαθε πιθανόν ο Πέτρος ολλανδικά (από τον Αντρέι Βινιούς, έναν κυβερνητικό αξιωματούχο ολλανδικής καταγωγής) και πήρε, επίσης, μαθήματα χορού, ξιφασκίας και ιππασίας. Το Φεβρουάριο του 1690 η γέννηση του πρώτου παιδιού του Πέτρου, του Αλέξιου, γιορτάστηκε όχι μόνο με το καθιερωμένο εκκλησιαστικό τυπικό και τις κωδωνοκρουσίες αλλά και με κανονιοβολισμούς και τυμπανοκρουσίες. Ξένοι επικεφαλής συνταγμάτων πεζικού παρατάχθηκαν στο Κρεμλίνο, όπου τους προσφέρθηκαν δώρα και βότκα για την περίσταση. Διατάχτηκαν δε να πυροβολήσουν, «διαταράσσοντας την ησυχία των αγίων και των παλιών τσάρων της Μόσχας».[49] Τις αμέσως επόμενες ημέρες έλαβαν χώρα επιδείξεις πυροτεχνημάτων, πανηγυρικοί κανονιοβολισμοί, συμπόσια και εορταστικές εκδηλώσεις. Οι συντηρητικοί δεν άργησαν να περάσουν στην αντεπίθεση. Με εντολή του πατριάρχη, οργανώθηκε συμπόσιο στις 28 Φεβρουαρίου χωρίς να προσκληθούν ξένοι, οι οποίοι αποκλείστηκαν. Την επομένη όμως ο τσάρος δείπνησε με τον Πάτρικ Γκόρντον.[50] Το Μάρτιο πέθανε ο Ιωακείμ. Η «διαθήκη» του, με την οποία κατήγγελλε την πολιτική των προσλήψεων ξένων και ελεεινολογούσε την ανοχή προς άλλα δόγματα, περιγράφτηκε ως «επιθανάτιος ρόγχος» της Παλαιάς Ρωσίας:

> Είθε οι ηγεμόνες μας να μην επιτρέψουν σε κανέναν ορθόδοξο χριστιανό του βασιλείου τους να διατηρεί στενές φιλικές σχέσεις με αιρετικούς και ετερόδοξους –με Λα-

> [illegible]

Διάδοχος του Ιωακείμ ήταν ο Αδριανός, που [illegible] στις 24 Αυγούστου 1690. Έμελλε να είναι ο τελευταίος πατριάρχης, καθώς η θέση του έμεινε κενή [illegible] από το θάνατό του, το 1700, και καταργήθηκε ολοκληρωτικά το 1721. [illegible]

[illegible] ψη της [illegible] από τη Σοφία. Οι [illegible] την [illegible] της ρωσικής Ορθόδοξης Εκκλησίας, [illegible] οι μητροπολίτες Φίλιππος και Αλέξιος, και [illegible] σχυρό πολιτικό ρόλο, όπως [illegible] νους φόρο τιμής στην αρχαία [illegible] Αλέξιος Αλεξέγιεβιτς, ο [illegible] (όπως ο τσαρέβιτς [illegible] χρόνια).[?] Το παλιό πρωτόκολλο [illegible] λατικό παρέμενε ισχυρό, τουλάχιστον στα χαρτιά [illegible] καταγραφής κατά τάξη όλων των ευγενών «στην υπηρεσία» του τσάρου [illegible] φορές εκδηλώσεις, όπως οι καλοκαιρινές εκδρομές σε εξοχικές κατοικίες και [illegible] νοστήρια).[?] Η Εκκλησία εξακολούθησε να παίρνει μέρος στις πολεμικές επιχειρήσεις και στη διακυβέρνηση της χώρας. Τον Απρίλιο του 1695 ο στρατηγός Αβτομόν Γκολόβιν προμηθεύτηκε εικόνες του Σωτήρα, της Θεοτόκου και του αγίου Σέργιου μαζί με δέκα λίβρες λιβάνι για να τα μεταφέρει στην εκστρατεία στην Αζοφική.[?] Το Σεπτέμβριο του 1697 ο πρίγκιπας Μ. Γ. Τσερκάσκι, ο νέος κυβερνήτης του Τομπόλσκ, έλαβε μια σειρά διαταγών, η πρώτη από τις οποίες ήταν να πάει στον Καθεδρικό Ναό της Αγίας Σοφίας και να δεηθεί για τον τσάρο και την οικογένειά του μαζί με το μητροπολίτη Ιγνάτιο της Σιβηρίας.[?] Λίγους μήνες αργότερα ο πατριάρχης Αδριανός απηύθυνε μακροσκελή οδηγία σε εκκλησίες και μοναστήρια σχετικά με προτεραιότητες και διαδικασίες.[?]

Παρά την προφανή δύναμη της παράδοσης, οι αρχειοφύλακες των ανακτόρων δεν μπορούσαν να αποκρύψουν το γεγονός ότι ο ένας από τους δύο τσάρους προτιμούσε να απέχει των συνηθισμένων τελετουργιών. Πουθενά αλλού δεν αποτυπώνεται καλύτερα το νέο πνεύμα από ό,τι σε μια καταχώριση αρχειοθετημένη [illegible]πτικά μετά το θάνατο του Ιωακείμ. Στις 27 Απριλίου 1690 (ο Απρίλιος αποτελούσε κατά παράδοση την αρχή της περιόδου του βασιλικού προσκυνήματος) «ο Μέγας Ηγεμόνας Πέτρος Αλεξέγιεβιτς καταδέχτηκε να επισκεφθεί το Καλομένσκογιε». Για το ταξίδι του ένα πλοιάριο δέχτηκε τέτοιες μετατροπές ώστε να μοιάζει με ιπποφορ[illegible]

Οι βογιάροι ακολουθούσαν με δύο [illegible], οι δε στρελίτες [illegible]
φτά, και «καθώς ευλέτεν στο νερό, ηχούσαν κανονιοβολισμοί και πυροβολ[ισμοί]
«γρουσιτευτικά» συντάγματα, ο ιδιωτικός στρατός του Πέτρου, διέσχιζ[αν] [illegible]
μικρότερα σκάφη. Ο τσάρος Ιβάν ταξίδευε από ξηράς.[58] Βλέπουμε, [illegible]
ρους, τον ένα γερά ριζωμένο στην Παλαιά Ρωσία και τον άλλο να [illegible]
ρίζοντες. (Τριάντα τέσσερα χρόνια αργότερα, το 1724, ο Πέτρος ξαναπ[illegible]
Κολομένσκογιε, διασχίζοντας το ποτάμι με ένα στολίσκο αποτελούμενο [illegible]
σους και αλλοδαπούς προσκεκλημένους που είχαν συγκεντρωθεί στη Μόσχ[α] [illegible]
στέψη της δεύτερης συζύγου του, της Αικατερίνης. Το εσωτερικό του παλα[illegible]
του ανακτόρου φαίνεται ότι είχε διατηρηθεί όπως ακριβώς ήταν στα νιάτα [illegible]
ρου.[59]) Το Μάιο του 1690 συναντάμε τον Πέτρο να κάνει περιοδεία σε μοναστ[ήρια]
αλλά τις περισσότερες φορές ο Ιβάν αναλάμβανε μόνος του τέτοια καθήκοντ[α]
τη η μεταβολή έγινε αντιληπτή από τους συγχρόνους τους. Ο Μπόρις Κου[ράκιν]
ταγράφει: «Πρώτα οι τελετουργικές πομπές προς τον καθεδρικό ναό εγκατα[λεί]-
φθηκαν και ο τσάρος Ιβάν Αλεξέγιεβιτς άρχισε να πηγαίνει χωρίς συνοδεία. Εγκα-
ταλείφθηκαν επίσης οι βασιλικές εσθήτες και ο Πέτρος φορούσε απλά ρούχα [illegible]
δημόσιες ακροάσεις (όπως αυτές που γίνονταν για επισκέπτες ιεράρχες και α[πε]-
σταλμένους του χατμάνου), οι οποίες συνοδεύονταν από δημόσιες παρελάσεις [illegible]
ψαν και ως επί το πλείστον δίνονταν πλέον απλές δεξιώσεις».[59]

Πολλές από τις ανεπίσημες δραστηριότητες του Πέτρου είναι καταγεγραμμέ-
νες στο ημερολόγιο του Πάτρικ Γκόρντον, το οποίο αποτελεί την κοσμική αν-
τίστιξη στα παλιά αρχεία, που ήταν βαθύτατα προσκολλημένα στο θρησκευτικό η-
μερολόγιο. Μαθαίνουμε ότι στις 30 Μαΐου 1690 ο Πέτρος πέρασε τα γενέθλιά του
στο Πρεομπραζένσκογιε απολαμβάνοντας χαιρετιστήριους πυροβολισμούς και α-
σκήσεις σκοποβολής. Στις 19 Ιανουαρίου 1691 ο Πέτρος επισκέφθηκε τον Μπ. Π.
Σερεμέτιεφ και την επομένη ο Γκόρντον είχε τόσο φρικτό πονοκέφαλο από το με-
θύσι, ώστε δεν μπόρεσε να σηκωθεί από το κρεβάτι του παρά μόλις το βράδυ.
Ένα δείπνο στον Μπόρις Γκολίτσιν στις 16 Μαΐου είχε παρόμοιες συνέπειες. Και
ούτω καθεξής.[60] Τα βασιλικά λογιστικά βιβλία για το διάστημα 1690-1691 εμφα-
νίζουν πολυάριθμες καταχωρίσεις για παραγγελίες «γερμανικών ρούχων» στα βα-
σιλικά εργαστήρια, φτιαγμένων από υλικά αγορασμένα από ξένους εμπόρους,
προορισμένων για τον Πέτρο και τους άντρες των ένοπλων συνταγμάτων του.[61] Ο
ενθουσιασμός του Πέτρου για τις εισαγωγές διαφόρων πραγμάτων αποδεικνύεται
από την ετερόκλητη συλλογή ξένων αγαθών που στάλθηκαν με πλοία στον Αρχάγ-
γελο το 1692: οργάνων μαθηματικών, δύο υδρόγειων σφαιρών, ενός μεγάλου αρ-
μονίου, τεσσάρων μεγάλων ρολογιών τοίχου, πέντε βαρελιών κρασί του Ρήνου και
ενός βαρελιού ελαιόλαδο.[62]

Το καινούριο έπαιρνε τη θέση του δίπλα στο παλιό. Μετά τον παραδοσιακό

[illegible] στο Πρεομπραζένσκογιε την 1η Αυγούστου, για παράδειγμα,
[illegible] εορτή της [illegible]
[illegible] πυροβολισμοί.[63] Οι εορτασμοί για την ονομαστική εορτή της [illegible]
Ναταλίας στις 27 Αυγούστου 1691 [illegible]
[illegible]
[illegible] χαιρετιστήριους πυροβολισμούς και
[illegible] στις αρχές της βασιλείας του
[illegible].[64] Πρέπει, επίσης, να [illegible] του Πέ-
1690 για να βρούμε τις ρίζες ενός από τους [illegible]
[illegible], της Καταμεθυσμένης Συνόδου. Αν και ορισμένες φορές [illegible]
[illegible] στην πραγματικότητα η Καταμεθυσμένη Σύνοδος [illegible]
[illegible] του Πέτρου. Οι νέες τάσεις [illegible] να [illegible]
σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου [illegible] να αλλάξουν
[illegible] ανεξάρτητα από το πόσο [illegible] και για δέκα ημέρες βρέ-
[illegible]. Το Νοέμβριο του 1692 ο Πέτρος [illegible] πολλοί από τους [illegible]
θηκε στο κατώφλι του θανάτου. Φήμες κυκλοφορούσαν [illegible] τη συνέχ-
στηρικτές του ετοιμάζονταν να το σκάσουν. Η ανάρρωσή του [illegible]
ση της νέας ζωής με περισσότερη ορμή. Τον Ιούλιο του 1693 ο Πέτρος [illegible] για
για τον Αρχάγγελο, για να δει τη θάλασσα. Αυτή ήταν μια «εκδρομή» [illegible]
την οποία οι αρχειοφύλακες δε διέθεταν το κατάλληλο λεξιλόγιο. Οι επάλληλοι συγ-
βιβάστηκαν καταγράφοντας τους αυλικούς ακολούθους του Πέτρου με το συνη-
θισμένο τρόπο, αλλά χωρίς αναφορές για τον προορισμό τους. Κι όμως, αυτό το
ιστορικό ταξίδι είχε πολλά κοινά με τις βασιλικές εκδρομές του παλιού καιρού. Η
συνοδεία καταγραφόταν σύμφωνα με το βαθμό, από τους βογιάρους μέχρι τους
γραμματείς. Ο Πέτρος ταξίδευε με έναν ιερέα, οχτώ χορωδούς, δύο νάνους και σα-
ράντα στρελίτες.[65] Στη διάρκεια των ταξιδιών του Πέτρου οι δραστηριότητες του
τσάρου Ιβάν καταγράφονταν επίσημα και οι απουσίες του Πέτρου σημειώνονταν
ορισμένες φορές (για παράδειγμα, στο μνημόσυνο για την εκλιπούσα τσαρέβνα
Άννα Μιχαήλοβνα στις 24 Ιουλίου). Η Μόσχα είχε αδειάσει από αυλικούς. Πε-
ρισσότερο από ποτέ, ο τρόπος ζωής των δύο Αυλών παρουσίαζε σημαντικές απο-
κλίσεις. Για παράδειγμα, το ρωσικό νέο έτος την 1η Σεπτεμβρίου 1693 γιορτάστηκε
στον Αρχάγγελο με χαιρετιστήριους πυροβολισμούς από ξένα αλλά και ρωσικά
πλοία στο λιμάνι, ενώ πίσω στη Μόσχα ο τσάρος Ιβάν, ντυμένος με ενδύματα από
κόκκινο βελούδο, «καταδέχτηκε να πάει από τα βασιλικά του διαμερίσματα στον
καθεδρικό ναό» για να ακούσει τον πατριάρχη να χοροστατεί στην επίσημη δο-
ξολογία, «σύμφωνα με τους συνηθισμένους τύπους».[66] Σε μία περίπτωση ο Πέτρος
ακολούθησε την παράδοση, όταν επισκέφθηκε τον αγαπημένο τόπο προσκυνή-
ματος του πατέρα του, το Μοναστήρι του Αγίου Σάββα στο Ζβενίγκοροντ, το Μάιο
του 1693,[67] αλλά μετά το θάνατο του τσάρου Ιβάν, τον Ιανουάριο του 1696, γίνο-
νταν όλο και περισσότερες θρησκευτικές τελετές χωρίς τη συμμετοχή του τσάρου.

Ένας παλιός τύπος [illegible] για να καλύψει την απουσία του Πέτρου [illegible]
οπότε σε εκστρατείες είτε στο εξωτερικό, ο διορισμός μιας μικρής ομάδας [illegible]
προσώπων για να [illegible] και τελικές στη θέση του. [illegible]
πό αυτούς κυκλοφόρησε μια διαταγή: Από τις 2 Απριλίου μέχρι την 1η Σεπτ[illegible]
ος 1697 «οι διάδοχοι του τσάρου, οι βογιάροι, οι κύριοι επί των τιμών [illegible]
της Δούμας θα ακολουθούν πίσω από τις άγιες εικόνες σε λιτανείες και [illegible]
γίες»,[30] αν και καταχωρίσεις στα αρχεία των ανακτόρων αποκαλύπτουν [illegible]
δεια περιλάμβανε συνήθως, κατά τρόπο συμβολικό, μόνο εκπροσώπους [illegible]
τάξεων. Έτσι, για παράδειγμα, στην τελετή των Θεοφανίων του 1697 παρ[illegible]
και ο τσαρέβιτς Βασίλειος της Σιβηρίας, ο βογιάρος πρίγκιπας Π. Ι. Χοβ[illegible]
κύριος επί των τιμών Σ. Φ. Γολιτσίνοφ και ο γραμματέας Αβτάμον Ιβάν[illegible]

Τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1690 δεν ήταν μόνο μια εποχή ανα[illegible]
σεων και στρατιωτικής εκπαίδευσης αλλά και οι απαρχές μιας σοβαρής [illegible]
ρίστητος. Η πρώτη ευκαιρία του Πέτρου να δοκιμάσει τη δύναμή του δόθηκε [illegible]
1694, όταν πέθανε η μητέρα του. Ο θάνατος της Ναταλίας Ναρίσκινα, ενός [illegible]
σώπου χρήσιμος για τους κυβερνώντες, η δύναμη των οποίων στηριζόταν στη [illegible]
γένειά τους με τη βασιλομήτορα, μπορεί να άλλαξε το συσχετισμό των δυνάμ[illegible]
σε βάρος του Πέτρου. Αλλά οποιοδήποτε σχέδιο να ξαναχρησιμοποιηθούν, για [illegible]
ράδειγμα, οι στρελίτες εναντίον του Πέτρου δεν υλοποιήθηκε, επειδή εκείνος [illegible]
θετε πια τις δικές του δυνάμεις, οι οποίες βασίζονταν στα «ερασιτεχνικά» [illegible]
νοιπλα σώματα. Τα δύο συντάγματα πήραν το όνομά τους από τα γειτονικά βα[illegible]
λικά χωριά, το Πρεομπραζένσκογιε και το Σεμενόφσκογιε, βόρεια της Μόσχας. Η
οργάνωσή τους –ξένοι βαθμοί, εκπαίδευση, στολές– είχε ως πρότυπο τα επαν[illegible]
συγκροτηθέντα συντάγματα πεζικού που είχαν συσταθεί τη δεκαετία του 1630. Η
ιστορία λέει ότι τη δεκαετία του 1680 ο Πέτρος βρήκε τριακόσιους αργόσχολ[illegible]
άντρες σε ένα πρώην βασιλικό κυνηγετικό περίπτερο και τους προσέλαβε για [illegible]
εκτελούν μαζί στρατιωτικές ασκήσεις. Άλλοι αποσπάστηκαν από κανονικές μο-
νάδες (για παράδειγμα, ένας τυμπανιστής και δεκαπέντε στρατιώτες από το Σύ-
νταγμα Πεζικού του Μπουτίρσκι το 1687). Νεαροί ευγενείς οι οποίοι μπορεί κά-
ποτε να είχαν υπηρετήσει ως θαλαμηπόλοι και σε άλλα, κατώτερα πόστα της Αυ-
λής στρατολογήθηκαν μαζί με ντόπιους νέους από διαφορετικά περιβάλλοντα. Το
Σύνταγμα Σεμενόφσκι δημιουργήθηκε από τους υπεράριθμους του Συντάγματος
Πρεομπραζένσκι. Αξιωματικοί και άντρες λέγεται ότι γνώριζαν όλοι προσωπικά
τον τσάρο.[30] Μέχρι το 1685 οι σε εμβρυακή κατάσταση φρουρές διέθεταν ένα ξύλι-
νο οχυρό με στρατώνες και στάβλους, το οποίο ο Πέτρος ονόμασε Πρέσμπουργκ,
δίπλα στο ανάκτορο του Πρεομπραζένσκογιε. Αναγνωρίζοντας την εμπειρία των ξέ-
νων αξιωματικών, οι Ρώσοι, συμπεριλαμβανομένου του ίδιου του τσάρου, υπηρέ-
τούσαν ως απλοί στρατιώτες ή ως υπαξιωματικοί. Ένας κατάλογος των αξιωμα-

[illegible]
[illegible]
[illegible]

Το Σεπτέμβριο του 1694 ο Πέτρος οργάνωσε τη μεγάλη στρατιωτική γυ-
μνάσια του Κοζούχοβο, εικονικές μάχες που ήταν [illegible]
στις οποίες συμμετείχαν περίπου 30.000 άντρες.[33] Η «εχθρική» [illegible]
[illegible] δύναμης από τους Μουσκοβίτες, καθώς στρατιές διοικούμενες από τον Φιό-
ντορ Ρομοντανόφσκι, το «βασιλιά του Πρεσμπούργκ», και τον Ιβάν Μπουτουρλίν,
το «βασιλιά της Πολωνίας», θα περνούσαν μέσα από την πόλη.[34] Η εικονική μά-
χη περιλάμβανε επίθεση με εκρηκτικά εναντίον ενός ειδικά κατασκευασμένου ο-
χυρού, που άφησε είκοσι τέσσερις νεκρούς και δεκαπέντε τραυματίες. Μέλη από
τις δύο οικογένειες των Λοπουχίν και των Ναρίσκιν τοποθετήθηκαν στην πλευρά
των χαμένων, ίσως για να γίνει αντιληπτό ότι ο Πέτρος δεν είχε πρόθεση να χα-
ρίσει σε κανέναν από τους συγγενείς του, παρά μόνο αν αποδείκνυαν την αξία τους
[illegible] στρατιωτική δράση. Με-

Σύντομα θα παρουσιάζονταν ευκαιρίες για πραγματική [illegible] το 1687 και το 1689,
την έναρξη των καταστροφικών εκστρατειών της Κριμαίας [illegible] να χάνει την
οι οποίες απέσπασαν μικρή συμμαχική υποστήριξη, η Ρωσία άρχισε [illegible] από με-
εμπιστοσύνη της στην Ιερή Συμμαχία, φοβούμενη ότι θα αποκλειόταν [illegible]. Παρ' όλα αυτά, ο Πέ-
λονικές ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις με τους Τούρκους.[35] [illegible] ότι θα είχε
τρος ήταν αποφασισμένος να συνεχίσει τον πόλεμο, με την ελπίδα ότι θα είχε
πραγματικό όφελος. Το 1695 άρχισε εκ νέου τις εχθροπραξίες με μια εκστρατεία
εναντίον του παραθαλάσσιου τουρκικού φρουρίου του Αζόφ, στις εκβολές του πο-
ταμού Ντον, σε μια προσπάθεια να ενισχύσει το ρωσικό γόητρο, να πετύχει ισχυ-
ρότερη διαπραγματευτική θέση απέναντι στους συμμάχους του και να αποτρέψει
τυχόν τουρκικές επιθέσεις στην Ουκρανία. Το διάστημα 1694-1965 ήταν ευρέ-
τα διαδεδομένη η πεποίθηση ότι ο Πέτρος σχεδίαζε να κάνει κι άλλη επίθεση
στην Κριμαία, «να βαδίσει με ισχυρό στρατό εναντίον των Τατάρων της Κριμαί-
ας, έχοντας πυροβολικό αποτελούμενο από ογδόντα μεγάλα πυροβόλα και εκατο-
πενήντα όλμους», για να ανακουφίσει την ευρισκόμενη υπό ασφυκτική πίεση Πο-
λωνία,[36] φήμες τις οποίες με προθυμία ενθάρρυνε ο Πέτρος. Στην πραγματικότητα
βάδισε όχι προς το Περεκόπ αλλά προς το Αζόφ, σύμφωνα με ένα σχέδιο που θα
πρέπει να είχε προτείνει ο Πάτρικ Γκόρντον.[37] Εστάλησαν δύο στρατιές: οι ενω-
μένες δυνάμεις του Μπ. Π. Σερεμέτιεφ και του Ουκρανού χατμάνου Ιβάν Μαζέ-
πα προς τον Δνείπερο, για να απομακρύνουν τους Τατάρους από τις εκβολές του
Ντον, και μια μικρότερη μονάδα, αποτελούμενη από τα Συντάγματα Φρουράς
Πρεομπραζένσκι και Σεμενόφσκι και από στρελίτες, με αποστολή να κατέβει με
ποταμόπλοια τον Ντον.

Ο Πέτρος έγραψε στον Φιόντορ Απράξιν: «Το φθινόπωρο επιχειρήσαμε στρα-

[illegible] ασκήσεις στο Κοζούχοβο. Δε φιλοδοξούσαν να είναι [illegible] από ασκήσεις. Αλλά εκείνα τα παιχνίδια υπήρξαν προάγγελος αληθινής [illegible] Στην εκστρατεία αυτή, όπως και σε ορισμένες από τις επόμενες, ο Πέτρ[illegible] χώρισε την αρχηγία –τουλάχιστον θεωρητικά– σε άλλους. Αρχιστράτηγ[illegible] Α. Σ. Σέιν, ενώ ο τσάρος βάδιζε ως προβολητής με το Σύνταγμα Πρεομπρα[illegible] Η πρώτη εκστρατεία του Αζόφ ήταν καθαρή αποτυχία και τα σχέδια [illegible] στα χέρια των Τούρκων. Ο Πέτρος έριξε το φταίξιμο στην πολυαρχία, [illegible] ματα τακτικής και σε τεχνικές ατέλειες. Ειδικευμένοι ξένοι μηχανικοί [illegible] φθηκαν για την επόμενη εκστρατεία, σε μια προσπάθεια να αποφευχθεί [illegible] όπως αυτό με τις κρεμμένες στους προμαχώνες νάρκες, σε μεγάλη [illegible] από τον εχθρό, που κομμάτιασαν εκατόν τριάντα Ρώσους χωρίς να προκα[illegible] καμία ζημιά στους Τούρκους. Οι τελευταίοι, στο μεταξύ, μπορούσαν να [illegible] νουν τις προμήθειές τους από τη θάλασσα χωρίς να τους εμποδίζει κανένα [illegible]κό πλοίο.

Αυτή η ατυχία έχει συχνά αναγνωριστεί ως το πραγματικό ξεκίνημα της [illegible] διαδρομίας του Πέτρου, όταν υποχρεώθηκε να «μεγαλώσει» και ανακάλυψε [illegible] θετε «εκπληκτικά αποθέματα ενεργητικότητας».[30] Τέτοιες στερεότυπες φράσεις θα έπρεπε να απορρίπτονται αβασάνιστα, γιατί αποτελούν μέρος του μύθου [illegible] Πέτρου, που διαδόθηκε τόσο από τσαρικούς όσο και από Σοβιετικούς συγγρα[illegible]φείς. Η αποτυχία οδήγησε τελικά στη λήψη πολυάριθμων μέτρων τα οποία έφε[illegible]ραν τη σφραγίδα του Πέτρου, όπως η ταχύτατη μαζική στρατολόγηση και η κε[illegible]ντρική διοίκηση. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα ήταν η κατασκευή ενός στόλου από γαλέρες στο Βορόνιεζ, πάνω στον Ντον, για μια νέα εκστρατεία το 1696, μια γιγάντια προσπάθεια για την οποία αναμενόταν ότι χιλιάδες υπήκοοι του τσάρου θα έκαναν το καθήκον τους, από τους εξέχοντες κληρικούς και τους ε[illegible]μπόρους, οι οποίοι προμήθευαν απρόθυμα το χρήμα, μέχρι τους δύστυχους χω[illegible]ριάτες, που επιστρατεύτηκαν για να πελεκήσουν ξύλα κάτω από άθλιες συνθήκες. Ποταμόπλοια και άλλα πλεούμενα επρόκειτο να υποστηρίξουν ένα στρατό από περίπου 46.000 Ρώσους στρατιώτες, 15.000 Ουκρανούς Κοζάκους, 5.000 Κοζάκους του Ντον και 3.000 Καλμούκους*.[31]

Στα τέλη Μαΐου 1696 οι χερσαίες και θαλάσσιες δυνάμεις του Πέτρου πολιόρκησαν το Αζόφ. Μέχρι τις 7 Ιουνίου ένας ρωσικός στολίσκος κατάφερε να βγει στη θάλασσα και να αποκόψει την πρόσβαση στις τουρκικές ενισχύσεις.[32]

* Μογγολικός λαός με βάση τη βορειοδυτική ακτή της Κασπίας. Μικρός αριθμός Καλμούκων ζούσε στις όχθες του Ντον, άλλη ομάδα στην Κιργισία, κοντά στα κινέζικα σύνορα. Μετανάστευσαν από τη δυτική Μογγολία στα νότια Ουράλια στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα και στη διάρκεια του δέκατου όγδοου αιώνα απορροφήθηκαν από τη Ρωσική Αυτοκρατορία. (Σ.τ.Μ.)

Εκτός από τη χρήση θαλάσσιων δυνάμεων, στη ρωσική επιτυχία [illegible] [illegible] λονησιακών μηχανικών.[33] Στις 18 Ιουλίου το φρούριο παραδόθηκε.

Η νίκη αυτή προκάλεσε εντυπωσιακές εκδηλώσεις, χαρακτηριστικές [illegible] Μετά το Αζόφ ακο[illegible] [illegible] «κοσμικές» παρελάσεις, γεμάτες «παγανιστικά» σύμβολα. [illegible] λες θριάμβου με κλασική διακόσμηση και γραμμένη στα ρωσικά την επιγραφή «Ήλθον, είδον, ενίκησα» έδωσαν μια πρόγευση από τις αναφορές στην αυτοκρατορική Ρώμη και τις συμβολικές αναπαραστάσεις που κυριάρχησαν στις εορταστικές εκδηλώσεις του 1721, όταν η Ρωσία έγινε αυτοκρατορία. Υπήρχαν αναφορές και στη χριστιανική Ρώμη, καθώς και συγκρίσεις του Πέτρου με τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο τον Μέγα. Εκτός από τις καθιερωμένες προσευχές, ο [illegible]πουργός Αντρέι Βίνιους απήγγειλε στίχους με τη βοήθεια χωνιού. Ο Πέτρος, φορώντας γερμανική στολή, βάδιζε στην παρέλαση πίσω από τους επίσημους ήρωες, το ναύαρχο Λεφόρ και το στρατηγό Σέιν, ενώ η θρησκευτική ηγεσία [illegible] δούνταν από τον «πρίγκιπα-πάπα» Νικήτα Ζότοφ πάνω σε άμαξα.[34] Λέγεται ότι ο Πέτρος δεν είχε στο μυαλό του μόνο τους ρωμαϊκούς θριάμβους αλλά και το παράδειγμα του Ιβάν του Δ΄, ο οποίος οργάνωσε μια παρόμοια παρέλαση μετά την κατάκτηση του Καζάν το 1552.[35] Αυτή ήταν η πρώτη δημόσια εκδήλωση των νέων ηθών, τα οποία μέχρι τότε ήταν, γενικά, περιορισμένα σε ημι-ιδιωτικό πλαίσιο στο Πρεομπραζένσκογιε ή στη Συνοικία των Ξένων. Αυτό το καινούριο στοιχείο πυροδότησε εκτεταμένη λαϊκή αντίδραση για τους ξενόφερτους τρόπους του Πέτρου, η οποία εκδηλώθηκε σε όλη της την ένταση το 1698, όταν εξεγέρθηκαν οι στρελίτες.

Τη δεκαετία του 1690 σημειώθηκαν σημαντικές εξελίξεις στις τέχνες και στον πολιτισμό. Το ημι-δυτικοποιημένο στιλ του μοσχοβίτικου μπαρόκ της δεκαετίας του 1680 ωρίμασε και απλώθηκε πέρα από την πρωτεύουσα, όπου πέτρινες εκκλησίες και αστικά κτίρια απέκτησαν κλασικούς κίονες, ανάγλυφα και άλλα διακοσμητικά στοιχεία εμπνευσμένα από τη δυτική Αναγέννηση και το αυθεντικό μπαρόκ. Οι εκ μητρός συγγενείς του Πέτρου ανέθεσαν την ανέγερση πολλών τέτοιων ναών, σε σημείο ώστε συχνά ο ρυθμός αυτός να αναφέρεται ως «μπαρόκ Να-

ρίσκαν». Ένα από τα καλύτερα δείγματα, η Εκκλησία της Μεσιτείας [illegible] χτίστηκε από τον Λεβ Ναρίσκιν το διάστημα 1690-1693, είχε εικόνες [illegible] κη ένεια αναγνώριζε την ιστορία της: εικόνες των αγίων Πέτρου και Π[illegible] Ιωάννη του Βαπτιστή, του Αλέξιου του Ανθρώπου του Θεού και του [illegible] νου – αυτή η τελευταία, μάλιστα, παρουσιάζει εντυπωσιακή ομοιότητα [illegible] ηρό Πέτρο, που συχνά επισκεπτόταν την εκκλησία. Μια ακόμα πιο [illegible] κλησία, που χτίστηκε από τον πρίγκιπα Μπόρις Γκολίτσιν στο κτήμα του [illegible] μπρόβιτσι το 1690, καταργούσε τους παραδοσιακούς τρούλους (το [illegible] κατέληγε σε ένα δικτυωτό στέμμα) και είχε αγάλματα αγίων στα [illegible] τινικές επιγραφές στο εσωτερικό.[86]

Η ζωγραφική της δεκαετίας του 1690 παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρ[illegible] ταβιτικά» χαρακτηριστικά. Τον Ιανουάριο του 1692 το Οπλοστάσιο έλαβ[illegible] παραγγελία για έντεκα μεγάλους πίνακες για την κατοικία του Πέτρου στο [illegible] γιαολάλ-Ζαλέσκι (όπου πειραματιζόταν με την ιστιοπλοΐα), θέματα των [illegible] ταν ο Σωτήρας, η Θεοτόκος, η μάρτυρας Ναταλία, ο Αλέξανδρος Νιέφσκι, ο [illegible] τρος και η μάρτυρας Ευδοκία. Οι οικογενειακές αναφορές (ο Αλέξανδρος Ν[illegible] σκι, για παράδειγμα, ήταν ο προστάτης άγιος του δεύτερου γιου του Πέτρου, [illegible] Αλέξανδρου, ο οποίος γεννήθηκε τον Οκτώβριο του 1691)[87] ήταν σίγουρα [illegible] της μητέρας του Πέτρου και όχι του ίδιου. Η παραγγελία όμως αντικατόπτριζ[illegible] ντέρνες» τάσεις, εφόσον δεν επρόκειτο για παραδοσιακές εικόνες πάνω σε [illegible] αλλά για ζωγραφική σε καμβά με κορνίζες.[88] Υπάρχουν ακόμα πιο αποκαλυπ[illegible] κές ενδείξεις για το προσωπικό γούστο του Πέτρου, όπως, για παράδειγμα, η [illegible] ταγή του τον Ιούλιο του 1691 να μεταφερθούν στα διαμερίσματά του από τη [illegible] μευμένη περιουσία του πρίγκιπα Βασίλι Γκολίτσιν δώδεκα γερμανικά πορτρέ[illegible] (*persoн nemetskikh*) σε χρυσές κορνίζες.[89] Τον Αύγουστο του 1694 μια ομάδα ζω[illegible] γράφων στο Οπλοστάσιο έλαβε εντολές για είκοσι τρεις πίνακες μάχης για τα δια[illegible] μερίσματα του Πέτρου, «κατά το γερμανικό πρότυπο», με κορνίζες επίσης γερ[illegible] μανικού σχεδίου. «Τέσσερις ζωγράφοι θα αναλάμβαναν από τέσσερα θέματα ο κα[illegible] θένας και τα υπόλοιπα επρόκειτο να γίνουν από μαθητευόμενους, που θα ζωγρά[illegible] φιζαν διαφορετικά θέματα χρησιμοποιώντας γερμανικούς πίνακες [ως πρότυ[illegible] πα]».[90] Τον Ιούνιο του 1697, και ενώ ο Πέτρος βρισκόταν στο εξωτερικό, η ίδια ο[illegible] μάδα των ζωγράφων του Οπλοστασίου πήρε εντολή να φιλοτεχνήσει οχτώ πίνα[illegible] κες που θα αναπαριστούσαν «μεταφορά στρατευμάτων διά θαλάσσης, χρησιμο[illegible] ποιώντας [ως πρότυπο] ξένους γερμανικούς πίνακες ή γκραβούρες και εφαρμό[illegible] ζοντας την καλύτερη τεχνική». Οι πίνακες αυτοί ήταν και πάλι φιλοτεχνημένοι σε μεγάλα καραβόπανα και, προφανώς, εκτελέστηκαν βιαστικά, δεδομένου ότι οι ί[illegible] διοι ζωγράφοι στάλθηκαν να δουλέψουν στο Βορόνιεζ τον Ιούλιο και οι κορνίζες παραγγέλθηκαν τον Αύγουστο.[91] Οι ζωγράφοι καλούνταν να κάνουν κι άλλες δου-

[illegible] 1680.[93]

Είναι πολύ δύσκολο να μελετηθεί η τέχνη της δεκαετίας του 1690, καθώς ό[illegible] ελάχιστα δείγματα έχουν διασωθεί. Ακριβώς [illegible] του 1696 [illegible] από τη Μεγάλη Πρεσβεία δεν υπάρχουν. [illegible] του Πέτρου πριν από τη Μεγάλη Πρεσβεία [illegible] χαρακτικό, όπως το διπλό πορτρέτο του Πέτρου και του Ιβάν (γύρω στο 1687) [illegible] πό τον Λάρμεσεν, είναι ως επί το πλείστον φανταστικές αναπαραστάσεις. Προ[illegible] φανώς υπήρχαν κι άλλες, αλλά δεν έχουν διασωθεί. Έτσι, τον Ιούλιο του 1695 [illegible] θηκε εντολή να κολληθεί πάνω σε καναβάτσο και να κορνιζωθεί ένα [illegible] μαγείο του προσώπου του Πέτρου.[94] Ίσως η αυτοκρατορική [illegible] τρον τη δεκαετία του 1690 να τον εμπόδιζε να ποζάρει για πορτρέτα. Κι όμως, με [illegible] της δεκαετίας του 1690. Η πρώτη τε[illegible] προσωπογραφίες θα κλείσουμε την εξέταση της δεκαετίας του 1690. Η πρώτη [illegible] ναι η διασημότερη (άλλοτε πίστευαν ότι ήταν και η μοναδική) εικόνα του νεαρού τσάρου, φιλοτεχνημένη από τον σερ Γκόντφρι Νέλερ στο Λονδίνο το 1698, και τώ[illegible] ρα βρίσκεται στη συλλογή του Ανακτόρου του Κένσινγκτον, στο Λονδίνο. Η [illegible] μακτική αντίθεση ανάμεσα σε αυτή την ολοκληρωτικά δυτικότροπη απεικόνιση του μονάρχη και στα λίγα διασωθέντα πορτρέτα του πατέρα του Πέτρου έχει ε[illegible] χνά επισημανθεί, αλλά αξίζει να δώσουμε προσοχή σε αυτό: ο γενειοφόρος σ[illegible] θόδοξος τσάρος της δεκαετίας του 1660, με παραδοσιακή στολή, σκήπτρο και στέμμα με σταυρό στην κορυφή, παραχωρεί τη θέση του στο θωρακοφόρο πολε[illegible] μιστή με φόντο ένα πολεμικό πλοίο. Για τον Νέλερ, ο Πέτρος ήταν ένας ακόμα Ευρωπαίος μονάρχης. Όλα τα σημάδια του ρωσικού «εξωτισμού» έχουν παρα[illegible] λειφθεί. Στην πραγματικότητα, ο Νέλερ χρησιμοποίησε την ίδια σύνταξη –κόνιος και στέμμα στα αριστερά, πολεμικό πλοίο δεξιά στο βάθος, βασιλική ερμίνα και πανοπλία– όπως και στο πορτρέτο του Ιάκωβου του Β' της δεκαετίας του 1680.[96] Παρ' όλα αυτά, υπάρχουν άλλα πορτρέτα του Πέτρου αυτής της περιόδου που μας υπενθυμίζουν ότι η ρήξη με την Παλαιά Ρωσία απείχε πολύ από το να έχει ο[illegible] λοκληρωθεί. Ένα από αυτά, φιλοτεχνημένο από τον Ολλανδό καλλιτέχνη Πίτερ βαν ντερ Βερφ, δείχνει τον Πέτρο ντυμένο με πολωνικό τρόπο, ενώ στο πορτρέτο ενός ανώνυμου το οποίο βρίσκεται τώρα στο Rijksmuseum φοράει ρωσικά ρού[illegible] χα.[96] Παρόμοια διαφορά μπορεί να παρατηρηθεί σε δύο πολύ μικρότερες προ[illegible] σωπογραφίες που έγιναν ένα χρόνο αργότερα για έναν εντελώς διαφορετικό σκο[illegible] πό. Το 1699 κόπηκαν δύο δοκιμαστικά νομίσματα αξίας μισού ρουβλίου. Το πρώ-

το, από τον Βασίλι Ανγκρέγιεφ του Ολλανδικού, παρουσιάζει τον Πέτρο
κα, υπό τύπον θριαμβευτικής εικόνας, με το κράνος του μονομάχου. Το
είναι εντελώς δυτικότροπο, με το σχήμα του τσάρου ως Ρωμαίου αυτοκρ
δάφνινο στεφάνι και μανδύα. Στην άλλη όψη απεικονίζεται το στεφάνι
Ανδρέα και ένα οικόσημο.[57] *Παραμονές του νέου αιώνα και στο ξέσπασ*
Βόρειου Πολέμου, οι σχεδιαστές είχαν, αν και ασυνείδητα, εκφράσει τη
ση ανάμεσα στο παλιό και στο καινούριο. Ποιο από τα δύο θα επικρατ
μυαλό του Πέτρου τουλάχιστον ο αγώνας είχε ήδη κριθεί, όπως είχαν
σπεί και τα μέσα για την ενίσχυση του εθνικού γοήτρου και της ευημερίας
σοχή θα μετατοπιζόταν από τη Μαύρη Θάλασσα στη Βαλτική και στη χώρ
έκλεινε το δρόμο της Ρωσίας, τη Σουηδία.

2

Η Ρωσία και ο κόσμος: 1696-1725

Για τους Ρώσους πατριώτες, από τους συγχρόνους του Πέτρου μέχρι τις μετασο-
βιετικές γενιές, η σημαντικότερη υπηρεσία που πρόσφερε ο Πέτρος στην πατρί-
δα του ήταν να τη μεταμορφώσει από το δυσφημισμένο έθνος που βρισκόταν στο
περιθώριο των ευρωπαϊκών υποθέσεων, απασχολημένο κυρίως με την απώθηση
των επιδρομών των γειτόνων του, σε μια παγκόσμια δύναμη με ενεργητικό ρόλο
στη διεθνή πολιτική. «Από δω και πέρα όλα τα ευρωπαϊκά έθνη είναι πειραμένα πως
έσφαλλαν σχετικά με τους ηγεμόνες της Ρωσίας, τη δύναμη της χώρας και την αφ
θή κρίση του ρωσικού λαού. Τώρα η Δανία, η Ολλανδία, οι χανσεατικές πόλεις και
η ίδια η Γαλατία, με την τόσο παλιά φήμη, η Σαξονία και σχεδόν όλη η Γερμανι-
κή Αυτοκρατορία, που άλλοτε μιλούσαν και σκέφτονταν εχθρικά για το ρωσικό βα-
σίλειο, έχουν αλλάξει γνώμη προς το καλύτερο», έγραφε ένας από τους θαυμαστές
του Πέτρου το 1718.[1] Μια τέτοια αντιστροφή δεν επιτεύχθηκε εύκολα. Σοβιετικοί
ιστορικοί έδωσαν στην εξωτερική πολιτική του Πέτρου μια διάσταση ηρωική, α-
ναφερόμενοι συνέχεια στην «πάλη» (bor'ba) της Ρωσίας για την επίτευξη ποικίλων
στόχων: πρόσβασης στη Βαλτική και στη Μαύρη Θάλασσα, μεριδίου στο παγκό-
σμιο εμπόριο, διεθνούς αναγνώρισης.[2] Η αναδιοργάνωση του στρατού, η δημι-
ουργία του ναυτικού, η εγκαθίδρυση νέων διοικητικών θεσμών, το άνοιγμα εργο-
στασίων και ορυχείων αντιμετωπίστηκαν όλα ως μέσα προς έναν πολυπόθητο σκο-
πό: την επίτευξη και διατήρηση μιας παγκόσμιας θέσης ισχύος. Υπήρξαν και φω-
νές διαφωνούντων: αυτών οι οποίοι, όπως ο Νικολάι Καραμζίν, υποστήριζαν ότι
η νέα, εξέχουσα θέση της Ρωσίας στις ευρωπαϊκές υποθέσεις επιτεύχθηκε σε βά-
ρος εθνικών θεσμών και παραδόσεων. Ο δε Πούσκιν στο ποίημά του «Ο Μπρού-
ντζινος καβαλάρης» (1833) έκανε λόγο για το πεπρωμένο του «ανθρωπάκου» που
αναγκάστηκε να θυσιάσει τη μικρή προσωπική του ευτυχία για το μεγαλύτερο κα-
λό.[3] Ως επί το πλείστον όμως, τέτοιοι ενδοιασμοί καταπνίγονταν από πατριωτική
υπερηφάνεια, ειδικά κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλε-

ρο, όταν τα ανδραγαθήματα του Πέτρου, μαζί με εκείνα άλλων ηρώων [...], επηρέασαν την πολεμική προπαγάνδα. Σύμφωνα με μια μελέτη της ιστορίας του Βόρειου Πολέμου που δημοσιεύτηκε το 1946, «ο ρωσικός λαός –ο μεγαλύτερος αδελφός ανάμεσα στους άλλους λαούς αυτής της χώρας– βρέθηκε πολλές φορές αναγκασμένος να διεξάγει πόλεμο κατά ξένων εισβολέων για την εθνική του ανεξαρτησία».[4] Πρόσφατα η διάλυση της αυτοκρατορίας οδήγησε σε συγκρίσεις των σύγχρονων Ρώσων ηγετών με τον Πέτρο. Οι «αμφιταλαντευόμενοι» των πρώτων αντιπαρατέθηκαν στη σταθερή αποφασιστικότητα και στους ξεκάθαρους στόχους του δεύτερου.[5] Με την πεποίθηση, σύμφωνα με τον Β. Ο. Κλιουτσέφσκι, ότι ο πόλεμος ήταν «το κεντρικό χαρακτηριστικό» της βασιλείας του Πέτρου, ότι οι στρατιωτικές επιτυχίες αποτέλεσαν την κινητήρια δύναμη για τις μεταγενέστερες μεταρρυθμίσεις του, στο κεφάλαιο αυτό θα επιχειρήσουμε να δώσουμε ένα σφαιρικό οδηγό της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής από το τέλος του δέκατου έβδομου αιώνα μέχρι την αμέσως επόμενη μετά τον Πέτρο περίοδο.[6]

1. ΑΠΟ ΤΟ ΑΖΟΦ ΣΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ: 1696-1698

Η επιτυχία στο Αζόφ το 1696 αποτέλεσε το σκαλοπάτι για μια πιο φιλόδοξη πολιτική και η σημασία της εκτιμήθηκε πολύ. Το Σεπτέμβριο του 1696 η *London Gazette ανέφερε:* «Η απώλεια αυτού του τόπου φαίνεται ότι θα έχει πολύ άσχημες *συνέπειες* και για την *Τουρκία* και για τους Τατάρους, αφού παρέχει στους *Μοσχοβίτες πέρασμα στη χώρα των τελευταίων*, οι οποίοι, ως εκ τούτου, θα *παρεμποδίζονται να αποστείλουν* οποιαδήποτε βοήθεια στον τουρκικό στρατό στην *Ουγγαρία».[7] Οι αδελφοί Λειχούδη,* δάσκαλοι στην Ακαδημία της Μόσχας, *προέβλεπαν την αναγέννηση* της Ελλάδας και την εκδίωξη των Τούρκων: «Δεν αποτελεί *κληρονομιά σας η πόλη* του Κωνσταντίνου; Δεν αρμόζουν στη Μεγαλειότητά *σας τα σκήπτρα,* οι κορόνες και οι θρόνοι του Ονώριου και του Αρκάδιου;».[8]

Αργότερα, ειδικά αφού το Αζόφ ανακτήθηκε και πάλι από τους Τούρκους το *1711, η νίκη του 1696 και η εν γένει* πολιτική του Πέτρου στο νότο έμελλαν να *επισκιαστούν από επιτυχίες στο βορρά* και να αντιμετωπιστούν ως ατυχής στιγμή *στην πολιτική του «παραθύρου προς τη Δύση».* Στη δεκαετία του 1690 μπορεί να *μην ήταν τόσο ευδιάκριτες οι προτεραιότητες.* Και μπορεί να υποστηριχτεί ότι ο *Πέτρος συνέχισε να θεωρεί* τον Ντον και τον Δνείπερο εξίσου ζωτικές διεξόδους *προς τον υπόλοιπο κόσμο,* τόσο για το εμπόριο όσο και για τον πόλεμο. Η νοτιο*ανατολική πολιτική του Πέτρου* περιλάμβανε σχέδια για τις διώρυγες Βόλγα-Ντον *και Όκα-Ντον, καθώς και προσπάθειες* για διεξαγωγή του ουκρανικού εμπορίου *μέσω Αζόφ.* Ασχολήθηκε με την κατασκευή λιμανιού στο Ταγκανρόκ, τριάντα μί-

λια δεσποτικό του Αζόφ, και τα αμέσως επόμενα χρόνια εξειδικευμένοι ξένοι τεχνικοί, ναυτικοί και χωρικοί επιστρατεύτηκαν για να επανδρώσουν τη νέα βάση.[10] Το Αζόφ, όπως το επιβεβαιώνει μια ματιά στο χάρτη, επέτρεπε την είσοδο μόνο στην Αζοφική θάλασσα. Το Κερτς, που φρουρούσε τα στενά στη Μαύρη Θάλασσα, παρέμενε σε οθωμανικά χέρια.

Η νίκη στο Αζόφ οδήγησε στην ανανέωση της συμμαχίας της Ρωσίας με την Αυστρία και τη Βενετία εναντίον των Τούρκων στις αρχές του 1697.[11] Τον Οκτώβριο του 1695 Ρώσοι ανέλαβαν δράση στο οχυρό Ταβάν (όταν οι Τούρκοι πολιορκούσαν εκ νέου το Αζόφ) και κατόπιν, το Δεκέμβριο, κοντά στο Καζικερμέν. Και τα δύο επεισόδια έληξαν με ρωσικές νίκες.[12] Λίγο αργότερα, όμως, αυστριακές νίκες ανάγκασαν τους Τούρκους να παραχωρήσουν ειρήνη, χωρίς καμία αναφορά στη Ρωσία. Οι Αυστριακοί, προβλέποντας διαμάχη με τη Γαλλία για τη διαδοχή του ισπανικού θρόνου, για τον οποίο πρόβαλλαν απαιτήσεις και οι δύο χώρες, δεν είχαν διάθεση να αργήσουν. Δεν ήταν ούτε η πρώτη ούτε η τελευταία φορά που η Ρωσία αισθάνθηκε εγκαταλελειμμένη από τους συμμάχους της. Το Αζόφ παρείχε επίσης τη βάση για μια από τις διπλωματικές αποστολές-κλειδιά της βασιλείας του Πέτρου, την επονομαζόμενη «Μεγάλη Πρεσβεία», διαμέσου της οποίας έλπιζε ότι θα εκμεταλλευόταν τις πρόσφατες νίκες του για να ζητήσει βοήθεια για τη συμμαχία κατά των Τούρκων και να κάνει επισκέψεις αβροφροσύνης στους φιλικά διακείμενους Ευρωπαίους ηγέτες, «για την επικύρωση της παλαιάς φιλίας και αγάπης και την αποδυνάμωση του σουλτάνου των Τούρκων, του χάνου της Κριμαίας και όλων των μουσουλμανικών ορδών τους, των εχθρών του Σταυρού του Κυρίου ημών».[13] Το Μάρτιο του 1697 ο Ελβετός λοχαγός Φραντς Λεφόρ, διορισμένος αρχιπρεσβευτής, έφυγε από τη Μόσχα με τους συναδέλφους του πρέσβεις Φιόντορ Γκολόβιν και Προκόπι Βοζνίτσιν, επικεφαλής αποστολής διακοσίων πενήντα αντρών. Ο Λεφόρ έγραψε στον αδελφό του: «Δεν έχει ξαναφύγει ποτέ τόσο μεγάλη πρεσβεία από εδώ. [...] Έχω έξι λακέδες, τέσσερις νάνους, καμιά εικοσαριά υπηρέτες με λιβρέα, ντυμένους με μεγαλοπρέπεια, πέντε σαλπιγκτές, μουσικούς, έναν πάστορα, χειρουργούς, γιατρούς και μια ομάδα καλά οπλισμένων στρατιωτών».[14] Με εξαίρεση το εντυπωσιακό μέγεθος και τους τρεις πληρεξούσιους, αυτή η αντιπροσωπεία ελάχιστα διέφερε από άλλες ρωσικές αποστολές, όπως εκείνες που είχαν σταλεί από τη Σοφία στις ευρωπαϊκές Αυλές στα τέλη της δεκαετίας του 1680. Μπορεί όμως ο Πέτρος από τότε ακόμα να βρισκόταν στα πρόθυρα της επεξεργασίας ενός περισσότερο μεγαλεπήβολου σχεδίου, το οποίο σηματοδοτούσε μια αλλαγή πολιτικής: τη δημιουργία ενός «ισχυρού αντισουηδικού συνασπισμού», που έβρισκε απήχηση σε πολλές χώρες και πριγκιπάτα (Κουρλάνδη, Πρωσία, Πολωνία, Σαξονία, Δανία, πιθανόν Αγγλία και Ολλανδική Δημοκρατία) τα οποία είχαν ανοιχτούς λογαριασμούς και διεκδικούσαν εδάφη από τη Σουηδία.[15]

Η πρεσβεία αποτέλεσε ορόσημο για την προσωπική σταδιοδρομία του Πέ[τρου]. Η συνοδεία του Λεφόρ περιλάμβανε και τριάντα πέντε Ρώσους «εθελοντές» [...] ησμό την Ολλανδική Δημοκρατία για να σπουδάσουν ναυπηγική και ναυ[...] Ανάμεσά τους ήταν και κάποιος Πιοτρ Μιχαήλοφ (ο Πέτρος). «Είμαι απο[...] και ζητώ δασκάλους», έγραφε η σφραγίδα που κουβαλούσε μαζί του. Ήταν [...] ξίδι αναζήτησης για τον τσάρο, καθώς αναζητούσε όχι μόνο πρακτικές [...] αλλά και ιδέες. Ήταν σημαντικό ότι ο πρώτος σπουδαίος προορισμός ήταν η [Ολλαν]δική Δημοκρατία, χώρα ακμάζοντος εμπορίου, ελευθεροτυπίας και κοσμοπολ[ίτικης] ατμόσφαιρας. Παρόμοιες εντυπώσεις από θεσμούς και κοινωνικές σχέσεις διαφορετικές από αυτές της Ρωσίας επρόκειτο να αποκομίσει στην Αγγλία [...] πορεία του ταξιδιού του ο Πέτρος έμελλε να δει με τα ίδια του τα μάτια μέχρι [...] σημείου η Ρωσία υστερούσε σε οικονομική και τεχνολογική ανάπτυξη απέναντι [...] χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Εδώ υπήρξε πλήρης επιβεβαίωση για αυτό που [...] ήδη συναισθανθεί στη Συνοικία των Ξένων στη Μόσχα, ότι η Ρωσία αντιμετ[ώπιζε] τον κίνδυνο να καταλήξει οικονομικά εξαρτημένη από πιο αναπτυγμένες χώρ[ες] [...] μεταβληθεί σε αποικία ή να κατακτηθεί από τους γείτονές της.[16]

Η απόφαση του Πέτρου να ταξιδέψει ινκόγκνιτο έχει συχνά αποδοθεί στην [α]πέχθειά του για το διπλωματικό πρωτόκολλο και στην επιθυμία του να εργάζ[εται] χωρίς δεσμεύσεις και να παρατηρεί χωρίς να βαλτώνει σε υπηρεσιακά καθή[κο]ντα, αν και όταν έπρεπε αποκάλυπτε την ταυτότητά του, όπως έγινε στη Βιέννη τον Ιούνιο-Ιούλιο του 1698, όταν ανέλαβε ο ίδιος τις διαπραγματεύσεις αντί των πρε[σ]βευτών του.[17] *Μπορεί, επίσης, το τέχνασμά του να ήταν ζήτημα ασφαλείας, μια προσπάθεια να συγκαλυφθεί όσο το δυνατόν περισσότερο το γεγονός ότι ο τσά[ρ]ος είχε εγκαταλείψει τη Ρωσία, όχι μόνο για τους Τούρκους, οι οποίοι ίσως να [ε]τοίμαζαν επίθεση κατά την απουσία του, αλλά και για τους Ρώσους, οι οποίοι θα ανησυχούσαν και, σε κάποιες περιπτώσεις, θα οργίζονταν για τις περιπλανήσεις του ηγεμόνα τους στο εξωτερικό. Η μοσχοβίτικη πολιτική αποτελούσε έντονα προ[σ]ωπική υπόθεση, που περιστρεφόταν γύρω από τη φυσική παρουσία του ηγεμό[ν]α. Ένας απών τσάρος άφηνε ένα δυσάρεστο κενό. Όπως συνηθιζόταν, διατά[γ]ματα που εκδόθηκαν στη Μόσχα κατά το διάστημα της πρεσβείας διατήρησαν το γνωστό τύπο «Ο μέγας ηγεμόνας διέταξε», χωρίς να γίνεται καμία νύξη για την α[π]ουσία του Πέτρου.*[18]

Το τέχνασμα αυτό μπορεί να ξεγέλασε τους πληθυσμούς στις αχανείς εκτά[σ]εις της Ρωσίας, αλλά στα μέρη που επισκέφθηκε ο Πέτρος υπήρξε ελάχιστα α[π]οτελεσματικό, αφού σε όλους προκαλούσε κατάπληξη με το ψηλό ανάστημά του. Ο Πέτερ Λεφόρ, ανιψιός του Φραντς, γράφοντας σε συγγενείς του στην Ελβετία στα μέσα Αυγούστου του 1697 ισχυριζόταν ότι ήταν αδύνατον να διατηρηθεί το μυ[σ]τικό:

> [illegible]

Στις αρχές Σεπτεμβρίου έγραψε: «Δεν κρύβουμε πια το γεγονός της παρουσίας του τσάρου, μια και θα ήταν άσκοπο».[19]

Ένα επεισόδιο που έλαβε διαστάσεις από την αναποτελεσματική μεταμφίεση του τσάρου έμελλε να έχει μακροπρόθεσμο αντίκτυπο. Στη Ρίγα τον Απρίλιο του 1697 ο Πέτρος ζήτησε να επιθεωρήσει, ακόμα και να σκιτσάρει, τις οχυρώσεις, προκαλώντας, όπως ήταν αναμενόμενο, τις υποψίες του Σουηδού κυβερνήτη Έρικ Νταλμπεργκ, ο οποίος, παρ' όλα αυτά, δεν έκανε καμία σπουδαία ετοιμασία για να υποδεχτεί ή να τιμήσει τον κύριο Μιχαήλοφ.[20] Το αίτημα απορρίφθηκε. Ο Πέτρος ένιωσε προσβεβλημένος και έφυγε για την Κουρλάνδη τρεις ημέρες προτού το κύριο σώμα της πρεσβείας εγκαταλείψει τη Ρίγα. Στις 8 Απριλίου 1697 έγραψε στον Αντρέι Βίνιους: «Σήμερα φύγαμε από δω για το Μιτάου [στην Κουρλάνδη]. Εδώ [στη Ρίγα] ζήσαμε σαν υπηρέτες και απολαύσαμε μόνο με τα μάτια. Οι έμποροι κυκλοφορούν με μανδύες και φαίνονται πολύ τίμιοι· στις συναλλαγές τους, αλλά παζαρεύουν με τους αμαξάδες μας ακόμα και ένα καπίκι, βρίζουν, βλαστημούν και χρεώνουν τρεις φορές πάνω από την κανονική τιμή».[21] Αργότερα ανέφερε ότι η υποδοχή του έμοιαζε «βαρβαρική και ταταρική».[22] Είχε μάθει, πάντως, ότι η πόλη ήταν καλά οχυρωμένη, μολονότι τα αμυντικά έργα ήταν ανολοκλήρωτα και η φρουρά μικρή, όπως ακριβώς συνέβαινε και με πολυάριθμα σουηδικά φρούρια στις νοτιοανατολικές ακτές της Βαλτικής. Οι άσχημες αναμνήσεις από τη Ρίγα και οι πληροφορίες για την άμυνά της «καταχωρίστηκαν» για μελλοντική χρήση. Προς το παρόν οι σχέσεις με τους Σουηδούς παρέμεναν επιφανειακά εγκάρδιες. Στις αρχές του 1697, «σε ένδειξη καλής γειτονίας», ο βασιλιάς Κάρολος ο ΙΑ' προσφέρθηκε να κάνει στη Ρωσία δώρο τριακόσια σιδερένια κανόνια ύστερα από αίτημα για αγορά χάλκινων κανονιών. Το Δεκέμβριο του 1697 ο Π[έ]τρος συνεχάρη το νέο βασιλιά Κάρολο τον ΙΒ' για την άνοδό του στο θρόνο, [υπ]οσχέθηκε ότι θα τηρεί «τις καθιερωμένες συνθήκες εις το διηνεκές» και τον [...]

ρίστησε για το δώρο του εκλιπόντος πατέρα του (το οποίο παρέλαβε [illegible] του 1698). Ο Πέτρος ζήτησε να προσλάβει πλοιάρχους, καπετάν[illegible] χους και άλλο ναυτικό προσωπικό για τον καινούριο του στόλο.[illegible] Τον [illegible] του 1698 ο Κάρολος ανακοίνωσε την πρόθεσή του να στείλει πρέσβεις [illegible] για να ανανεώσει τις Συνθήκες Ειρήνης του Κάρντις του 1661 με τη Ρωσ[illegible] Πέτρος απάντησε ότι αυτό θα του ήταν «πολύ ευχάριστο». Τον Οκτώβρ[illegible] ο Πέτρος δέχτηκε τους Σουηδούς πρέσβεις στη Μόσχα και ορκίστηκε να [illegible] λες τις συνθήκες. Μια ανταποδοτική επίσκεψη στη Στοκχόλμη, προγρα[illegible] σμένη για το 1700, ξεπεράστηκε από τα γεγονότα.[24]

Ένα ακόμα σημαντικό επεισόδιο συνέβη κατά τη διάρκεια της Μεγάλης [illegible] σβείας, όταν ο Πέτρος συναντήθηκε με τον Αύγουστο*, τον εκλέκτορα της Σα[illegible] νίας και νέο βασιλιά της Πολωνίας, στη Ράβα της Γαλικίας, επιστρέφοντας [illegible] σχα τον Ιούλιο του 1698. Η εκλογή του Αυγούστου το 1697 είχε υποστηριχ[illegible] τη Μόσχα και τη Δανία, κατά του Γάλλου υποψηφίου για τον αιρετό πολω[illegible] θρόνο, του πρίγκιπα Ντε Κοντί.[25] Στη Ράβα ο τσάρος και ο βασιλιάς συζήτ[illegible] περί αμοιβαίας βοήθειας και ο Πέτρος εξέφρασε την επιθυμία του να εκδι[illegible] για την «προσβολή» που υπέστη στη Ρίγα. Ο Πέτρος έμαθε ότι ο Αύγουστος [illegible] σχέδια για τη σουηδική Λιβονία**, η οποία πρόσφερε στο νέο του βασίλειο [illegible] ξόδους στη θάλασσα. Η Δανία ανυπομονούσε να περιορίσει τις κτήσεις των Σ[illegible] ηδών στη Γερμανία και να αποθαρρύνει τις σχέσεις των δουκών των γειτον[illegible] του Χόλσταϊν-Γκότορπ κρατιδίων με το σουηδικό Στέμμα. Έτσι, το σχέδιο [illegible] συμμαχίας κατά της Σουηδίας αποκτούσε ήδη μορφή, μολονότι καμία επίση[illegible] συμφωνία δεν υπογράφτηκε εκείνη τη στιγμή. Απερίσκεπτος ωφελιμισμός χαρ[illegible] κτήριζε τον Αύγουστο, που ήταν από τις πιο εκρηκτικές προσωπικότητες της εποχ[illegible] του. Κυνηγούσε τίτλους, πλούτη και γυναίκες με το ίδιο πάθος.[26] Ο Πέτρος γο[illegible] τεύτηκε από αυτό τον ενθουσιώδη πότη και άνθρωπο των απολαύσεων (όταν [illegible] τσάρος επέστρεψε στη Μόσχα, τριγυρνούσε με το χιτώνιο του Αυγούστου και [illegible] ξίφος του και επαινούσε τον καινούριο του φίλο[27]), ο οποίος δεν έγινε τελικά α[illegible] ποδεκτός από τους Πολωνούς. Στη φάση αυτή ο δεσμός που υπήρχε ήταν με τον Αύγουστο και την ιδιότητά του ως εκλέκτορα της Σαξονίας.

* Αύγουστος ο Β΄ ο Κραταιός, γνωστός επίσης και ως Φρειδερίκος Αύγουστος ο Α΄ της Σαξονίας (1670-1733). Άνθρωπος με πολυδάπανα και πολυτελή γούστα, συνέβαλε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και του εμπορίου της Σαξονίας και συνετέλεσε στον εξωραϊσμό της Δρέσδης. (Σ.τ.Μ.)

** Από τη Λιβονία ξεκίνησε ο Μεγάλος Βόρειος Πόλεμος, όταν ο Αύγουστος εισέβαλε στα κατεχόμενα από τους Σουηδούς πρώην πολωνικά εδάφη, το 1700. Ο πόλεμος αυτός κατέστρεψε οικονομικά την Πολωνία. (Σ.τ.Μ.)

Η αποκατάσταση των φιλικών σχέσεων με τη Βρανδεμβούργο-Πρωσία [illegible] στη διάρκεια της Μεγάλης Πρεσβείας [illegible] για τους Ρώσους [illegible] μόνο προφορικά.[illegible] Η [illegible] με την προτεσταντική Πρωσία και η συνθήκη του 1697 με την Αυστρία [illegible] εχθρό της Γαλλίας) [illegible] ακόμα περισσότερο τις σχέσεις μεταξύ Ρωσίας και Γαλλίας. Η Ρωσία εξακολουθούσε να υποφέρει από [illegible] στη Γαλλία το 1687 και οι δύο χώ[illegible] ψυχρή υποδοχή που έγινε στους πρέσβεις της [illegible] ρες βρίσκονταν σε διαμάχη για την εποπτεία των Αγίων Τόπων στην Παλαιστίνη.[illegible] Αυτοί οι ανταγωνισμοί βοήθησαν να αλαφρώσει ο Πέτρος τον κυβερνήτη της Ολλανδίας Γουλιέλμο της Οράγγης, βασιλιά της Αγγλίας από το 1688, ακούραστο αντίπαλο των Γάλλων.[illegible] Αφού πέρασε τεσσεράμισι μήνες στην Ολλανδική Δημοκρατία, αφιερωμένος κυρίως στη μελέτη της ναυπηγικής στις αποβάθρες των Ανατολικών Ινδιών, με την ενθάρρυνση του Γουλιέλμου, ο Πέτρος πέρασε τη Στενό της Μάγχης και έφτασε στην Αγγλία, όπου έμεινε από τις 10 Ιανουαρίου μέχρι τις 22 Απριλίου του 1698 για να συνεχίσει τις σπουδές του.[illegible] Οι δραστηριότητές του περιλάμβαναν επισκέψεις στο Νομισματοκοπείο, στο Βασιλικό Αστεροσκοπείο, στο Ναύσταθμο και στη Βασιλική Εταιρεία, συμμετοχή σε αγγλικανικές λειτουργίες και σε συναντήσεις Κουάκερων, εκδρομές στην Οξφόρδη, στο Γουίντσορ και στο Πόρτσμουθ, όπου επιθεώρησε το στόλο, αλλά και επισκέψεις στο θέατρο και στο Κοινοβούλιο (κανένα από τα οποία δεν τον εντυπωσίασε ιδιαίτερα). Τα κίνητρα των Άγγλων για την ευμενή υποδοχή του Πέτρου ήταν πρωτίστως οικονομικά. Η αγγλική Ρωσική Εταιρεία συνέχιζε τη μακροχρόνια πολιτική της προσπάθειας ανάκτησης εμπορικών προνομίων που είχαν χαθεί το 1649, αν και στο τέλος η συμφωνία για πώληση καπνού στη Ρωσία, που υπογράφτηκε τον Απρίλιο του 1698, επιτεύχθηκε όχι από την εταιρεία αλλά από τον Πέρεγκριν Όσμπορν, μαρκήσιο του Καρμάρδεν*, με την υποστήριξη των εμπόρων της πόλης. (Ο Όσμπορν κατάφερε να δελεάσει τον τσάρο κάνοντάς του δώρο τη φρεγάτα Royal Transport.[illegible]) Η Ρωσία εξακολουθούσε να αντιμετωπίζεται κυρίως ως μια απομακρυσμένη ανατολική χώρα. Ένα ποίημα της εποχής εκείνης εμφάνιζε τον Πέτρο τον Α΄ και τον Γουλιέλμο του Νασάου ως «τους Διδύμους του Πεπρωμένου»:

> [Του Πέτρου] το σπαθί περήφανα αστράφτει στην Ασία,
> Ζαλίζοντας τους τρομαγμένους Τατάρους με τη λάμψη του·

* Πόλη και περιοχή της Ουαλίας, κοντά στο στόμιο του Διαύλου του Μπρίστολ. Σημαντικό εμπορικό κέντρο ήδη από το Μεσαίωνα. (Σ.τ.Μ.)

Τα κατακτημένα του ξίφος, το νήμα θα φέρει στην Ανατολή,
Ενώ στον σκηπτροφόρο του Νεύσκου η Δύση υποκύπτει με δέος.[34]

Τον Απρίλιο του 1698 ο Πέτρος επέστρεψε για λίγο στην Ολλανδ[illegible] κρατία, πριν κατευθυνθεί νοτιοανατολικά για τον επόμενο σημαντικ[illegible] του, τη Βιέννη. Τον Ιούνιο αναγκάστηκε να ματαιώσει την επίσκεψη στον [illegible] το σταθμό της περιοδείας του, στη Βενετία, και να επιστρέψει στη Μόσχα [illegible] αντιμετωπίσει μια εξέγερση των στρελιτών.[35] Από άποψη διπλωματικ[illegible] η πρεσβεία ήταν μια αποτυχία – στην πραγματικότητα, αποδείχτηκε περιττ[illegible] βρισκόταν ακόμα σε εξέλιξη, αν και είχε πρακτικά αποτελέσματα χάρη [illegible] σθωμένο προσωπικό που θα παρείχε υπηρεσίες στη Ρωσία.[36] Το Σεπτέμβρ[illegible] 1697 η αποφασιστική νίκη των Αυστριακών επί των Τούρκων στην Ζέντα [illegible] παρέψει στην Αυστρία να πιέσει την Τουρκία για ειρήνη επί τη βάσει των [illegible] μένων (*uti possidetis*), πιέσεις που κατέληξαν στα τέλη του 1698 στη Συνθήκ[illegible] Κάρλοβιτς. Στο μεταξύ, η Ειρήνη του Ρίσβικ (φθινόπωρο του 1697) είχε [illegible] γκλωβίσει την Αυστρία, τις Ναυτικές Δυνάμεις και την Ισπανία από τον [illegible] πόλεμο με τη Γαλλία. Αυτό επέτρεψε στην Ολλανδία να αρνηθεί το αίτημα [illegible] σικής αντιπροσωπίας στη Χάγη για βοήθεια κατά της Τουρκίας, με το αιτιο[illegible] κό ότι είχαν μόλις κλείσει ειρήνη με τη Γαλλία, προστάτιδα του σουλτάνου. Ο Λε[illegible] φόρ σε μια επιστολή του το Δεκέμβριο του 1697 έγραφε για τις προσπάθει[illegible] καταβλήθηκαν να πειστεί η Ολλανδία να δώσει χρήματα για τον πόλεμο κατ[illegible] Τουρκίας – κι αν όχι χρήματα, τουλάχιστον πολεμοφόδια ή μερικά πλοία. Για τ[illegible] άρνηση των Ολλανδών θεωρήθηκαν υπεύθυνες οι εφημερίδες που ήταν «φερ[illegible] φωνα της Γαλλίας».[38] Ίσως το κύριο μάθημα που πήρε ο Πέτρος ήταν η σημασ[illegible] της «πλαγίας οδού» όταν επιδίωκε συνασπισμούς για την επίτευξη των στόχων [illegible] Ρωσίας. Φτάνοντας στη Μόσχα τον Αύγουστο του 1698, ένας νέος συσχετισμ[illegible] δυνάμεων βρισκόταν πραγματικά εν τη γενέσει του. Η «προσβολή» στη Ρίγα, οι ε[illegible] γκάρδιες σχέσεις με την Πρωσία, αντίζηλο των Σουηδών, η προσωπική φιλία με [illegible] το βασιλιά Αύγουστο, η συνειδητοποίηση ότι περαιτέρω κατακτήσεις στο νότο [illegible] ταν απίθανες ενόψει της κατάρρευσης της Ιεράς Συμμαχίας, όλα έδειχναν ότι [illegible] πρόγραμμα εξωτερικής πολιτικής του Πέτρου του Α΄ έμπαινε σε νέα φάση.

II. Ο ΜΕΓΑΣ ΒΟΡΕΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ: ΑΠΟ ΤΗ ΝΑΡΒΑ ΣΤΗΝ ΠΟΛΤΑΒΑ, 1700-1709

Η συνοπτική εξέταση του Μεγάλου Βόρειου Πολέμου επιβάλλει τη συμπύκνωση των γεγονότων, περιορίζοντας τις εκτεταμένες εχθροπραξίες σε λίγες κρίσιμες μά-χες. Τα ξερά ιστορικά γεγονότα από ρωσικής πλευράς συνοψίζονται στην ήττα

(1700) και κατόπιν στη νίκη (1704) της Νάρβα, στην υπεράσπιση της Αγίας Πε-[illegible] (1703), στην αποφασιστική μάχη της Πολτάβα (1709), στην κατάληψη [illegible] της Βαλτικής (1710), στη [illegible] [illegible] της Νίσταντ (1721). Στη συνέχεια [illegible] (1713-1714) και στη Συνθήκη του Νίσταντ [illegible] η θέση της Ρωσίας ως μεγάλης ευ-[illegible] [illegible] ρωπαϊκής δύναμης. Αυτός ο χρονολογικός [illegible] μάχη της Πολτάβα δεν επέτρεψε το [illegible] Γιατί, για παράδειγμα, η «αποφασιστική» μάχη της Πολτάβα [illegible] μετά το 1710, όταν ο [illegible] «κερδηθεί» ο πόλεμος; Γιατί αυτός συνεχίστηκε [illegible] στη Βαλτική [illegible] [illegible] τους κύριους στόχους του [illegible] των Σουηδών και [illegible] συμφωνία [illegible] πλουσιοπαροχές [illegible] για παράδειγμα, το γεγονός ότι κατά την έναρξη του πολέμου η Ρωσία είχε [illegible] μικρό ρόλο και περιορισμένους στόχους (την ανακατάληψη των «εκτάσεων του Νόβγκοροντ» στη Βαλτική) και ότι η πρωτοβουλία προήλθε από τον Αύγουστο μάλλον παρά από τον Πέτρο. Μόνο αργότερα ανέκυψε ζήτημα διαμελισμού της Σουηδικής Αυτοκρατορίας.

Η κήρυξη του πολέμου εναντίον των Σουηδών από τον Πέτρο το 1700 δεν έ-γινε απροειδοποίητα. Το 1695 ένας Βρετανός πράκτορας στη Στοκχόλμη ανα-φέρθηκε σε μια επιστολή του Λεφόρ με την πληροφορία ότι δύο ρωσικές στρα-τιές επρόκειτο να εκστρατεύσουν: η πρώτη εναντίον του Περεκόπ* για να αντι-μετωπίσει τους Τατάρους, η άλλη εναντίον του Αζόφ. Στη Στοκχόλμη αυτό θεωρή-θηκε καλή είδηση: «Παρότι διορατικός, μπορεί να του καρφωθεί στο μυαλό να κά-νει κάποια απόπειρα κατά της Λίφλαντ [Λιβονίας], όπου αρκετοί κατώτεροι αρι-στοκράτες είναι δυσαρεστημένοι και έχουν την επιθυμία να αλλάξουν κύριο».[37] Ο ωφελιμισμός έπαιξε κάποιο ρόλο. Η άνοδος ενός δεκαπεντάχρονου στο θρόνο της Σουηδίας τον Απρίλιο του 1697 και οι προσδοκίες των ευγενών στη Λιβονία, υπό την καθοδήγηση του Γιόχαν φον Πάτκουλ, να απελευθερωθούν από τους Σουηδούς, διευκόλυναν το έργο του Πέτρου. Σύμφωνα με φήμες που διέδωσε κάποιος Σου-ηδός αιχμάλωτος πολέμου, πιστευόταν, προφανώς, ότι η Σουηδία σχεδίαζε προ πολλού πόλεμο κατά της Ρωσίας για να καταλάβει το Νόβγκοροντ, το Πσκοφ, το Ολόνιετς, το Κάργκοπολ και τον Αρχάγγελο «και, ως εκ τούτου, να αποκόψει ο-λοκληρωτικά τους Ρώσους από το εμπόριο με τους αλλοδαπούς».[38] Η διπλωματία ανέμενε τη δική της στιγμή. Κανένας Ευρωπαίος ηγεμόνας δεν είχε ελευθερία δράσης· ο καθένας έπρεπε να υπολογίζει το περίπλοκο σύστημα συμμαχιών και να επαγρυπνεί για λεπτές αποχρώσεις και αιφνίδιες μεταβολές. Η Ρωσία έπρεπε

---

* Ισθμός που συνδέει την Κριμαία με την πεδιάδα της Ουκρανίας. Λόγω της δεσπόζουσας θέσης του στην είσοδο της Κριμαίας, υπήρξε μεγάλης στρατηγικής σημασίας. (Σ.τ.Μ.)

να μετέχει στη «συμφωνία» των εθνών, ό,τι και να γίνεται, και για το [illegible] στην πορεία της βασιλείας του ο Πέτρος προχώρησε σε διπλωματικ[illegible] όλες τις χώρες της Ευρώπης, καθώς και με ορισμένες της Ασίας. Το [illegible] 1699 η Ρωσία συμμετείχε επίσημα σε έναν αντισουηδικό συνασπισμό [illegible] στιανό τον Ε΄ της Δανίας (τον Ιούλιο) και με τον Αύγουστο τον Β΄ της Πολωνίας (τον Οκτώβριο). Και οι δύο φαίνεται ότι αντιμετώπιζαν τον Πέτρο ως [illegible]τερο εταίρο».[39]

Ο καταλύτης για την απόφαση του Πέτρου να επιτεθεί στους Σουηδούς [illegible] το τέλος του πολέμου με την Τουρκία. Η αναπροσδόκητη Ειρήνη του Κάρλοβιτς (25 Δεκεμβρίου 1698) άφησε στα κρύα του λουτρού τη Ρωσία, μόνο με [illegible]χρονη ανακωχή και χωρίς να κατοχυρώνει κάποια από τις κατακτήσεις [illegible] ρίας το Κερτς) που θεωρούνταν βασικές για την παγίωση της κατάκτησης [illegible] Αζόφ.[40] (Οι σχέσεις με την Αυστρία παρέμειναν ψυχρές στο υπόλοιπο [illegible] της βασιλείας του Πέτρου.) Ο πρέσβης του Πέτρου Εμελιάν Ουκραΐντσεφ [illegible] δευσε στην Κωνσταντινούπολη με το ρωσικό πλοίο Fortress το φθινόπωρο του [illegible] για να διαπραγματευτεί χωριστή ειρήνη.[41]

Οι ρωσικές απαιτήσεις φαίνονταν υπερβολικές: διατήρηση του Ταγκανρόγκ, του Αζόφ και των οχυρών του κάτω Δνείπερου (Καζίκερμεν, Τάμαν, Νοσιτ-κέρμεν και Σαγκίνκερμεν) και εκχώρηση του Κερτς, ελεύθερη ναυσιπλοΐα [illegible] Μαύρη Θάλασσα και στα στενά (ένα αίτημα που προβλήθηκε για πρώτη φορά [illegible] 1698), επιστροφή των Αγίων Τόπων στους Έλληνες και δικαίωμα προσκυνήματος για τους Ρώσους, προστασία των ορθόδοξων υπηκόων του σουλτάνου, διακοπή των «δώρων» (φόρου υποτελείας) στους Ταταρους και ρωσική διπλωματική [illegible] προσώπηση στην Κωνσταντινούπολη. Στο τέλος η Ρωσία πήρε το Ταγκανρόγκ [illegible] το Αζόφ και πέτυχε δικαιώματα προσκυνήματος, φορολογικές παραχωρήσεις [illegible] ετήσιος φόρος στο χάνο, που πληρώθηκε τελευταία φορά το 1683 και καταργήθηκε το 1700, δεν αποδόθηκε ακόμα και μετά την ήττα της Ρωσίας στον Προύθο [illegible] το 1711) και εκπροσώπηση στην Κωνσταντινούπολη. Στις 3 Ιουλίου 1700 ο Ουκραΐντσεφ υπέγραψε τριακονταετή συνθήκη με την Τουρκία.[42] «Στις 18 Αυγούστου ανακοινώσαμε την ειρήνη με τους Τούρκους με μια μεγαλειώδη επίδειξη πυροτεχνημάτων και στις 19 κηρύξαμε τον πόλεμο κατά των Σουηδών», έγραψε ο Πέτρος στον Φιόντορ Απράκσιν.[43]

Οι λόγοι για την κήρυξη πολέμου στις 19 Αυγούστου 1700 από την πλευρά της Μόσχας ήταν η προσβολή που υπέστη ο Πέτρος στη Ρίγα το 1697 και η «παράνομη» κατοχή ρωσικών περιοχών από το σουηδικό Στέμμα. Αυτό που ίσως φαίνεται ασήμαντη αφορμή έλαβε σοβαρές διαστάσεις: Η προσβολή της ρωσικής [illegible] μής από τον κυβερνήτη του Κάρολου του ΙΒ΄ συνδέθηκε, ανεξήγητα, με τις [illegible] ραβιάσεις της ρωσικής επικράτειας από τους προκατόχους του Κάρολου. Από[illegible]

δειξη ένα διάγγελμα προς το λαό της Ουκρανίας το 1700 όπου [illegible] η [illegible] ότι ο Πέτρος είχε παραβιάσει τις συνθήκες με τους Σουηδούς για [illegible] λόγο

[illegible] [illegible] [illegible]

Ο Πέτρος δεν ξέχασε ποτέ την προσβολή στη Ρίγα. Το Νοέμβριο του 1709 α-νέφερε, ενώ βρισκόταν έξω από τα τείχη της πολιορκούμενης πόλης, ότι είχε ρίξει τις τρεις πρώτες βόμβες εναντίον της με τα ίδια του τα χέρια, «και ευχαριστώ το Θεό που με αξίωσε να εκδικηθώ πρώτος αυτό τον καταραμένο τόπο».[55] Ο Κά-ρολος υποστήριξε ότι η αντιπροσωπεία του Πέτρου είχε αντιμετωπιστεί με κάθε δε-νατή κοσμιότητα το 1697, είχε γίνει δεκτή με τους καθιερωμένους κανονισμούς και της είχαν προσφερθεί τα καλύτερα καταλύματα. Επισήμανε δε, με τιμές και λογική, ότι δεν ήταν συνηθισμένη πρακτική να μελετά το διπλωματικό προσωπικό τα οχυρά με τηλεσκόπιο, να εξερευνά τα οχυρωματικά έργα και να σκι-τσάρει τείχη και αντερείσματα.[56]

Ο Πέτρος επέμενε σταθερά ότι απαιτούσε όσα είχαν κλαπεί από τους προγό-νους του. Σε έκθεσή του προς τη βρετανική Αυλή τον Απρίλιο του 1714 δήλωσε ό-τι «όχι μόνο η Ινγκέρμανλαντ και η Καρελία αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της Εσθονίας και της Λιβονίας ανήκαν πάντα στο ρωσικό Στέμμα. Μολονότι λόγω κά-ποιων περιστάσεων οι επαρχίες αυτές παραχωρήθηκαν στους Σουηδούς, τώρα, για τα πολλά λάθη που διαπράχθηκαν από το βασιλιά, αυτές οι προγονικές γαίες ενώθηκαν πάλι με τη Ρωσία».[57] Πληρέστερη έκθεση γίνεται στο πρώτο πρωτότυπο έργο πάνω στο διεθνές δίκαιο που εκδόθηκε στη Ρωσία, στην Πραγματεία περί των Δικαίων Αιτιών του Πολέμου μεταξύ Σουηδίας και Ρωσίας του Πιοτρ Σαφίροφ (1717). Ο συγγραφέας επιχειρεί να καταδείξει ότι η Ρωσία αποτελούσε μέρος ενός διεθνούς συστήματος και προβάλλει την ιδέα της «συνέχειας του βασιλείου». Τα ιστορικά

του επιχειρήματα συμπεριλαμβάνοντας τον ισχυρισμό ότι το Ντόρπατ [illegible] ήταν ρωσική κτήση, όπως ήταν η Ρέβαλ (Ταλίν), ή «Πόλη του Ιβάν» [illegible] του Στόλμποβο το 1617 ήταν «επονείδιστη και αναγκαστική». Τα επιχειρήματα [illegible] εποχής εκείνης επικεντρώθηκαν στο «ποιο από τα δύο μέρη τήρησε [illegible] τους καθιερωμένους μεταξύ χριστιανών και πολιτισμένων εθνών κανόνες [illegible] συνέχιση του πολέμου». Οι Σουηδοί, ισχυρίζεται, διεξήγαγαν τον πόλεμο [illegible] σκληρότητα και τρομερή εχθρότητα εναντίον της Αυτού Μεγαλειότη[illegible]τος του τσάρου». Τίποτα από αυτά δεν ήταν καινούριο. Παρόμοια επιχειρήματα τα είχαν προβάλει από τον Ιβάν τον Δ' τη δεκαετία του 1550. Οι ρωσικές [illegible]τήσεις δεν μπορούσαν να στηριχτούν στη θρησκεία ή στη γλώσσα των κατοίκων των περισσότερων από τις αμφισβητούμενες περιοχές, αφού αυτοί δεν ήταν ορθόδοξοι ούτε Ρώσοι, σε αντίθεση με τα εθνοθρησκευτικά επιχειρήματα [illegible] προβλήθηκαν σχετικά με τμήματα της Ουκρανίας και με το μεγάλο δουκάτο [illegible] Λιθουανίας. Αλλά και οι σουηδικές απαιτήσεις ήταν σαθρές από την άποψη [illegible]τη.

Για τον Πέτρο η υπόθεση εξελισσόταν από το κακό στο χειρότερο. Αφού [illegible] σε τους συμμάχους του στο νότο, ανακάλυψε ότι το ίδιο συνέβαινε και στο βορρά. Απογοητεύτηκε στις αρχικές φάσεις του πολέμου από τους συμμάχους του Σάξο[illegible]νες. Ο Αύγουστος εισέβαλε στη Λιβονία το Φεβρουάριο του 1700, αλλά, λόγω [illegible] πουσίας της αναμενόμενης υποστήριξης από τους ευγενείς της Λιβονίας, απέτυχε να καταλάβει τη Ρίγα. Δεν υπήρχε υποστήριξη από την Πολωνία (της οποίας ο Αύ[illegible]γουστος ήταν εκλεγμένος βασιλιάς χωρίς να είναι αποδεκτός), που παρέμενε ου[illegible]δέτερη στην αρχή του πολέμου επειδή η Ρωσία αρνήθηκε να αναθεωρήσει τους όρους της συνθήκης του 1686, ενώ ορισμένες κάστες ευγενών ήταν έτοιμες να υ[illegible]ποστηρίξουν τους Σουηδούς. Η αμυντική συμμαχία της Ρωσίας με τη Δανία κα[illegible]τέρρευσε όταν ο Φρειδερίκος ο Δ' (ο οποίος διαδέχτηκε τον πατέρα του Χριστια[illegible]νό τον Ε' το Σεπτέμβριο του 1699) αναγκάστηκε να συνάψει ειρήνη μετά την α[illegible]ποστολή από τους Σουηδούς στρατού 10.000 αντρών για να επιτεθούν στην Κο[illegible]πεγχάγη με αγγλοολλανδική ναυτική βοήθεια, τη στιγμή που το μεγαλύτερο μέ[illegible]ρος του δανικού στρατού βρισκόταν στο Χόλσταϊν. Η Συνθήκη του Τράβενταλ (Αύγουστος 1700) υπογράφτηκε την ίδια ημέρα που ο Πέτρος κήρυξε τον πόλεμο κατά των Σουηδών. Η υπόσχεση του Φρειδερίκου να μη βοηθήσει τους εχθρούς των Σουηδών σήμαινε, μεταξύ άλλων, την απώλεια της υποστήριξης του δανικού ναυτικού.[illegible] Ο Πέτρος πιθανόν δεν είχε πληροφορηθεί την αβέβαιη οικονομική κατάσταση της Δανίας και τις αντιθέσεις των ισχυρών κυβερνητικών φατριών, συ[illegible]μπεριλαμβανομένων των φιλοσουηδών, που περιόριζαν την ισχύ του βασιλιά.

Ο Πέτρος, επίσης, τα είχε βάλει με έναν αντίπαλο ακόμα πιο φοβερό από ό[illegible]σο φανταζόταν. Ο «νεαρός βασιλιάς» των Σουηδών, που πολύ απείχε από το να εί-

[illegible] αποδείχτηκε ακόμα πιο [illegible] ο ίδιος ο Πέτρος. Ο σουηδικός στρατός θεωρούνταν ένας από τους καλύτερους του κόσμου [illegible] διπλωματικές και στρατιωτικές [illegible]. Μέσα σε αυτές τις [illegible] ο στρατός του Πέτρου, γύρω στους 40.000 άντρες, [illegible] της Νάρβα το Νοέμ[illegible] του Καρόλου, λιγότερους από 9.000 άντρες, [illegible] βριο του 1700, με [illegible] για συμμαχική βοήθεια. Οι Ρώσοι εί[illegible] ελάχιστα εφόδια και μικρή [illegible] έξω από το φρούριο το Σεπτέμβριο, ήδη εξαντλημένοι, και κράτη[illegible] για ένα μήνα την πολιορκία, στη διάρκεια της οποίας εξαντλήθηκαν τα πυ[illegible] και οι προμήθειές τους. Στα τέλη Οκτωβρίου ο Κάρολος αποβιβάστηκε στο Πέρνοφ*, στον κόλπο της Ρίγας, και έφτασε στη Νάρβα στις 19 Νοεμβρίου, λίγο μετά την αποχώρηση του Πέτρου από το στρατόπεδό του για να φέρει ενισχύσεις από το Νόβγκοροντ. Το γεγονός ότι τα ρωσικά στρατεύματα ήταν [illegible] από [illegible] σε μια τεράστια έκταση διευκόλυνε τη διάσπαση των μη [illegible] παραταγμένα σε μια [illegible] φυσική και ψυχο[illegible] γραμμών τους. Πολλοί Ρώσοι στρατιώτες, σε άσχημη φυσική και ψυχολογική κατάσταση, τράπηκαν σε φυγή. Μόνο τα Συντάγματα Φρουράς Πρεομπραζένσκι και Σεμιόνοφσκι έμειναν ακλόνητα. Περίπου 8.000-10.000 Ρώσοι σκοτώθηκαν και χιλιάδες πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Στη Σουηδία κόπηκε ένα μετάλλιο: στη μια πλευρά απεικονιζόταν ο Πέτρος να ζεσταίνεται στα πυρά των κανονιών του από τα οποία εκτοξεύονταν βλήματα προς τη Νάρβα, με τη βιβλική επιγραφή: «Ο Πέτρος στάθηκε και ζεστάθηκε»· η άλλη πλευρά έδειχνε τους Ρώσους να τρέπονται σε φυγή από τη Νάρβα με επικεφαλής τον Πέτρο, ο οποίος φορούσε στραβά την κορόνα του, και με την επιγραφή: «Εγκατέλειψε και έκλαψε πικρά».[illegible]

Αφού, λοιπόν, η Δανία ήταν ουδέτερη, ο Αύγουστος είχε συμβιβαστεί και η Ρωσία είχε ηττηθεί, γιατί ο Κάρολος συνέχισε τον πόλεμο, όχι με στόχο μόνο τη Μόσχα αλλά κάνοντας, επιπλέον, επιθέσεις εναντίον της Σαξονίας και της Πολωνίας; Γιατί συνεχίστηκε ο πόλεμος; Ο Πέτρος ζήτησε μεσολάβηση, αλλά φαίνεται ότι ούτε η Μεγάλη Συμμαχία (που δημιουργήθηκε από τις Ναυτικές Δυνάμεις και την Αυστρία το Σεπτέμβριο του 1701) ούτε η Γαλλία ήταν αντίθετες στη συνέχιση μιας σύρραξης μεταξύ Σουηδών, Σαξόνων και Ρώσων. Οι προσπάθειες του Λουδοβίκου ΙΒ' ως μεσολαβητή το διάστημα 1701-1702 δεν κατέληξαν πουθενά, αφού η Ρωσία δεν μπορούσε να συμφωνήσει με τους γαλλικούς όρους (οι οποίοι περιλάμβαναν αίτημα περί κοζακικής βοήθειας για την ουγγρική εξέγερση κατά της

* Παραθαλάσσια πόλη της Εσθονίας, στον κόλπο της Ρίγας. Μέλος της Χανσεατικής Ένωσης, περιήλθε διαδοχικά στους Τεύτονες Ιππότες, στους Πολωνούς, στους Σουηδούς και στους Ρώσους. (Σ.τ.Μ.)

Αυστρίας και ένα δάνειο προς τη Γαλλία. Αγγλοολλανδικές απόπειρες μεσολάβησης επί των Σουηδών επίσης απέτυχαν.[30] Στο τέλος φαίνεται ότι οι Σύμμαχοι ήταν απόλυτα ικανοποιημένοι από το γεγονός ο Κάρολος είχε εμπλακεί στη Λιθουανία και στη Βαλτική. Τα προσωπικά κίνητρα του Καρόλου αποτελούσαν επίσης σημαντικό παράγοντα. Ήταν αποφασισμένος να εξασφαλίσει τελείως τον Αύγουστο, ήθελε τον έλεγχο της Πολωνίας, περιφρονούσε τους Ρώσους και είχε τη φήμη ότι πραγματικά απολάμβανε τον πόλεμο.[31] «Ο βασιλιάς ονειρεύεται μόνο πόλεμο», έγραφε ένας Γάλλος απεσταλμένος. «Του έχουν διηγηθεί τόσες ιστορίες από τα ανδραγαθήματα και τις εκστρατείες των προγόνων του, που η καρδιά και το μυαλό του έχουν γεμίσει από αυτά και θεωρεί τον εαυτό του ανίκητο όταν βρίσκεται επικεφαλής των Σουηδών του».[32] Ο Κάρολος ήταν «παντρεμένος με το στρατό». Οι ισχυροί δεσμοί και η υπακοή των στρατευμάτων του συνδυάζονταν με σταθερή θρησκευτική πίστη. Δεδομένου του φιλοπόλεμου χαρακτήρα του Καρόλου, ο Πέτρος έπρεπε να είναι ευγνώμων στον Αύγουστο για το ότι «απομάκρυνε αυτό τον τρομερό εχθρό από τα σύνορα της Ρωσίας και έδωσε χρόνο στον τσάρο να ανασυγκροτήσει τα στρατεύματά του και να τα διδάξει πώς να χτυπήσουν τους Σουηδούς».[33] Η «αναγέννηση» των ρωσικών ένοπλων δυνάμεων μετά τη Νάρβα, όταν έλιωσαν τις καμπάνες των εκκλησιών για να κατασκευάσουν κανόνια, ήταν ένα από τα πολλά θρυλικά συμβάντα της βασιλείας του Πέτρου, που αποδεικνύει, όπως και το Αζόφ, την ανυποχώρητη στάση του τσάρου μπροστά στις αντιξοότητες.[34]

Στο μεταξύ, ο Κάρολος κινήθηκε εναντίον του Αύγουστου, με στόχο να εγκαταστήσει στην Πολωνία ένα φιλοσουηδό βασιλιά και να δημιουργήσει μια ουδέτερη ζώνη ανάμεσα στη Σουηδία και στη Ρωσία παίρνοντας την Κουρλάνδη και εξασφαλίζοντας τη Λιβονία. Τον Ιούλιο του 1701 σουηδικά στρατεύματα διέσχισαν τον Ντβίνα και κατέλαβαν την Κουρλάνδη χωρίς να αντιμετωπίσουν καμία αποφασιστική αντίσταση. Ακολούθησαν νίκες στο Κλιζόφ το καλοκαίρι του 1702 (εναντίον Σαξόνων και Πολωνών) και στο Τόρουν το 1703. Ωστόσο ο Αύγουστος αποδείχτηκε σκληρό καρύδι για να σπάσει, παρά την υποστήριξη των Σουηδών από Πολωνούς μεγιστάνες, ιδιαίτερα από τους Σαπιέχας στη Λιθουανία, οι οποίοι προσδοκούσαν τοπική αυτονομία, και από τον Πολωνό πριμάτο*, τον καρδινάλιο Ραντζιεγιόφσκι. Ενώ η προσοχή των Σουηδών ήταν στραμμένη στην Πολωνία, η Ρωσία κέρδισε την πρώτη της νίκη στη Βαλτική, όταν ο Μπ. Π. Σερεμέτιεφ χτύπησε τις δυνάμεις του στρατηγού Σλίπενμπαχ στο Έρεσφερ της Λιβονίας στις 30 Δεκεμβρίου του 1701. Τον Ιούλιο του 1702 εξασφάλισε μία ακόμα νίκη κατά του

* Τιμητικός τίτλος επισκόπου στην έδρα του οποίου η παράδοση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας αποδίδει ιδιαίτερη σημασία. (Σ.τ.Ε.)

Σλέσβιγκ, στο Χολστάιν.[35] Ανακούφιση για τη Ρωσία υπήρξε το ξέσπασμα του Πολέμου της Ισπανικής Διαδοχής το Μάιο του 1702, όταν οι Βρετανοί και οι Ολλανδοί ανανέωσαν τη Μεγάλη Συμμαχία και η Αυστρία κήρυξε τον πόλεμο στη Γαλλία σε απάντηση της γαλλικής κατοχής ισπανικών κτήσεων στις Κάτω Χώρες και στην Ιταλία. Ο Πέτρος έγραψε στον Απράξιν: «Είθε να διαρκέσει πολύ, με το θέλημα του Θεού».[36] Το καλοκαίρι του 1702 σημειώθηκαν αρκετές ακόμα ρωσικές επιτυχίες: στις 25 Αυγούστου στο Μαριένμπουργκ και στις 11 Οκτωβρίου στο οχυρό του Νέτεμπουργκ, στη λίμνη Λάντογκα, που κυριεύτηκε ύστερα από πολιορκία δύο εβδομάδων με τη βοήθεια ναυτικής υποστήριξης. Μετονομάστηκε σε «Σλίσελμπουργκ», το «κλειδί» για τον ποταμό Νέβα. Ο Πέτρος έγραψε, αναφερόμενος στο παλιό ρωσικό όνομα της πόλης («Ορέσεκ»): «Ήταν πολύ σκληρό καρύδι, αλλά, με τη χάρη του Θεού, έσπασε».[37] Έτσι, τη βάση για την ίδρυση της Αγίας Πετρούπολης το Μάιο του 1703 κοντά στη θέση του σουηδικού οχυρού του Νιένκανς (Νιένσαντς) στον ποταμό Όχτα παρείχαν η καθυστέρηση της κύριας δύναμης του Καρόλου στην Πολωνία και η σταθερή ρωσική παρέμβαση στη Βαλτική.

Τον Ιανουάριο του 1704 ο Αύγουστος εκθρονίστηκε από τους Σουηδούς και ο προστατευόμενος του Καρόλου Στανίσλαος Λεστσίνσκι εξελέγη βασιλιάς της Πολωνίας από ένα αποδυναμωμένο Κοινοβούλιο. Σε μια συνθήκη που υπογράφηκε το 1705 με τον Λεστσίνσκι οι Σουηδοί συμφώνησαν να βοηθήσουν τους Πολωνούς να ανακτήσουν τα χαμένα υπέρ της Ρωσίας το 1667 και 1686 εδάφη. Αυτό ήταν βαρύ πλήγμα για τον Πέτρο, ειδικά μπροστά στο ενδεχόμενο να συμμετάσχει η Τουρκία σε μια αντιρωσική ομοσπονδία. Δεν εγκατέλειψε, πάντως, τον Αύγουστο, μια και ο κύριος σκοπός του ήταν να διατηρήσει την Πολωνία μέσα στον πόλεμο. Τον Αύγουστο του 1704 μια ρωσοπολωνική συνθήκη αναγνώρισε τον Αύγουστο ως νόμιμο βασιλιά, με την υπόσχεση για παραχώρηση της Λιβονίας σε αυτόν.[38] Ο Πέτρος εκτίμησε περισσότερο τη σπουδαιότητα της πολωνικής συμμαχίας όταν έστειλε βοηθητικά σώματα στη Σαξονία το 1704, κατέλαβε το Γκρόντνο το 1705 και επιχείρησε να επαναφέρει στο θρόνο τον Αύγουστο ακόμα και μετά την επίσημη παραίτησή του από το θρόνο της Πολωνίας το 1706.[39] Στη διάρκεια των ετών 1705-1706 ρωσικές μονάδες, υπό τις διαταγές των Σερεμέτιεφ, Ρόνε, Ογκίλβιε, Μπάουερ, Ρέπνιν και Γκολόβιν, διέτρεχαν από άκρου εις άκρον τη Λιθουανία και την Κουρλάνδη. Έτσι, ο Πέτρος παρασύρθηκε στο πολωνικό τέλμα επειδή χρειαζόταν μια φιλική, ουδέτερη ή, το προτιμότερο, εξαρτημένη Πολωνία για να διατηρηθούν τα κεκτημένα της Ρωσίας στη Βαλτική. Η εκστρατεία στη Βαλτική εξακολούθησε να πηγαίνει καλά για τη Ρωσία. Στις 13 Ιουλίου 1704 οι Ρώσοι πήραν το Ντόρπατ (Ταρτού), στις 9 Αυγούστου τη Νάρβα και στις 16 Αυγούστου το Ιβάνγκοροντ. Το 1705 εκκαθαρίστηκε η Κουρλάνδη από τα σουηδικά στρατεύματα

και μια σουηδική ναυτική επίθεση κατά του πρόσφατα οικοδομημένου [illegible] της Αγίας Πετρούπολης αποκρούστηκε με επιτυχία. Ύστερα από [illegible] ρωτικά έργα, τα οποία ήταν ακόμα υπό κατασκευή, δε χρειάστηκε να [illegible] ποιηθούν για πολεμικούς σκοπούς. Από τις μεγαλύτερες πόλεις στη [illegible] λική ακτή της Βαλτικής μόνο η Ρίγα, το Πέρνοφ, το Άρενσμπουργκ και [illegible] παρέμεναν σε σουηδικά χέρια.

Στη Δύση τα πράγματα πήγαιναν άσχημα για τον Αύγουστο, τον σύμ[illegible] μαχο της Ρωσίας. Τη νίκη του Ρένσκελντ επί των Σαξόνων στο Φραουστατ [illegible] ντά στο Πόζναν, το Φεβρουάριο του 1706 (όπου όλοι οι Ρώσοι αιχμάλω[illegible] λώτηκαν) ακολούθησε η είσοδος των σουηδικών στρατευμάτων στη Σαξ[illegible] Το Μάρτιο, αιφνιδιασμένοι από την ταχύτατη πορεία του Καρόλου από τη [illegible] σοβία, οι Ρώσοι εκκένωσαν το Γκρόντνο, όπου είχαν διαχειμάσει το 1705, κα[illegible] χώρησαν από την Πολωνία στο Κίεβο. Ο Κάρολος έστρεψε το στρατό του [illegible] στη Σαξονία. Τον Αύγουστο οι Σουηδοί πήραν τη Δρέσδη και τη Λειψία. Ο Αύ[illegible] στος αναγκάστηκε να παραδοθεί. Βάσει των όρων της Ειρήνης του Άλτρανστατ [illegible] Σεπτεμβρίου 1706), ο Αύγουστος παραιτήθηκε από το πολωνικό Στέμμα προ[illegible] ριν του Λεστσίνσκι, διέλυσε τη συμμαχία με τη Ρωσία, παρέδωσε τον Πάτκουλ [illegible] άλλους επαναστάτες της Λιβονίας στους Σουηδούς και συμφώνησε να συντηρ[illegible] το σουηδικό στρατό όλο το χειμώνα δίνοντας το ποσό των 625.000 ράιχσταλ[illegible] το μήνα.

Οι Σουηδοί έδειχναν ότι ετοιμάζονταν να στραφούν κατά της Ρωσίας, αλλ[illegible] κόμα και τότε υπήρχαν ελπίδες ότι ο Κάρολος μπορεί να έκανε πίσω. Στ[illegible] Οκτωβρίου 1706 μια ενωμένη δύναμη από ρωσικά και σαξονικά στρατεύμ[illegible] προκάλεσε σοβαρές απώλειες στους Σουηδούς στο Κάλις, κοντά στα δυτικά σύ[illegible] της Πολωνίας. Στο κρίσιμο αυτό σημείο, το Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1706, [illegible] πολεμικό συμβούλιο ζωτικής σημασίας πραγματοποιήθηκε στην πόλη Ζόλκιεβ[illegible] ντά στην Κρακοβία. Ο Πέτρος (ο οποίος μόλις είχε μάθει τους όρους της Συν[illegible] κης του Άλτρανστετ), ο Μένσικοφ, ο Σερεμέτιεφ, ο Ντολγκορούκι και άλλοι [illegible] ζήτησαν πώς να αντιμετωπίσουν μια πιθανή σουηδική προσπάθεια διείσδυσης [illegible] πό τα ανατολικά και κατέληξαν στην απόφαση να αποφύγουν για όσο το δυνα[illegible] περισσότερο χρόνο μια γενικευμένη σύρραξη.[64] Τον Ιανουάριο του 1707 εντολ[illegible] που δόθηκαν στον Φ. Μ. Απράξιν επέβαλαν τακτικές ανταρτοπόλεμου και [illegible] μωσης των πάντων με σκοπό να φθαρούν οι Σουηδοί, ενώ οι όροι ειρήνης θα [illegible] ναστέλλονταν. Ο Πέτρος ήταν διατεθειμένος να παραχωρήσει το Ντόρπατ και, [illegible] οι Σουηδοί εξακολουθούσαν να μην είναι ικανοποιημένοι, να τους προσφέρει χρή[illegible] ματα ως αποζημίωση για τη Νάρβα, ή ακόμα και να παραχωρήσει τη Νάρβα [illegible]

* Αυτοκρατορικά ασημένια τάλιρα. (Σ.τ.Μ.)

Αγία Πετρούπολη όμως δεν έπρεπε να εγκαταλειφθεί κάτω από οποιεσδήποτε συνθήκες. Ο Κάρολος ωστόσο ήθελε να αποκαταστήσει τα ρωσοσουηδικά σύνορα του 1700. [illegible] μέχρι να [illegible] ο τελευταίος [illegible] [illegible] την Αγία Πετρούπολη σε ρωσικά χέρια. Στις [illegible] [illegible] ο Κάρολος ήθελε ακόμα [illegible] τη συντριβή της ρωσικής [illegible] της δύναμης και την επιστροφή στο παλιό καθεστώς [illegible] της Πρωσίας στο Άλτρανσταντ [illegible] της Σουηδίας. Ο απεσταλμένος του βασιλιά της Πρωσίας [illegible] Ιανουάριο του 1707 ανέφερε στο Βερολίνο ότι οι Σουηδοί [illegible] όλους τους ξένους αξιω- [illegible] τον τσάρο, [illegible] να απολύσει [illegible] ως αποζη- [illegible] και τα στρατεύματα και να πληρώσει αρκετά [illegible] τη σουηδική πολιτι- [illegible].[67] Η αναφορά αυτή μπορεί να μην απεικονίζει σωστά [illegible] κή, αλλά τέτοιες φήμες προκαλούσαν ανησυχία στη Μόσχα.

Απογοητευμένος από τον Αύγουστο, ο Πέτρος επιχείρησε να βρει νέους υποψηφίους για τον πολωνικό θρόνο, ως αντίβαρο στον Λεστσίνσκι.[68] Φαινόταν ότι μπορεί να υπήρχε έστω και μία ευκαιρία να σταματήσει ο πόλεμος με την υποστήριξη των Ναυτικών Δυνάμεων, οι οποίες είχαν κουραστεί από την παρακώλυση του εμπορίου στη Βαλτική, και της Γαλλίας, η οποία προσπαθούσε να αποσπάσει την υποστήριξη του Καρόλου στον Πόλεμο της Ισπανικής Διαδοχής. Σημειώσεις για ένα γράμμα προς το Γερμανό υπασπιστή του Χάινριχ Χάιζεν δείχνουν ότι ο Πέτρος ήταν έτοιμος να προσφέρει στο δούκα του Μάρλμπορο (με- σολαβητή της Βρετανίας) τους καλύτερους τίτλους για τα πριγκιπάτα του Κιέβου, του Βλαντιμίρ ή της Σιβηρίας, 50.000 ράιχσταλερ το χρόνο εφ' όρου ζωής, ένα από τα μεγαλύτερα ρουμπίνια στην Ευρώπη και το Παράσημο του Αγίου Ανδρέα, αν μπορούσε να συμβάλει στην αποκατάσταση της ειρήνης.[67] Εκείνος όμως αρνήθηκε να δωροδοκηθεί και η αποστολή του Ρώσου πρέσβη Α. Α. Ματβέγιεφ στο Λονδίνο (Μάιος 1707-Ιούλιος 1708) απέτυχε.[68] Τον Απρίλιο του 1708 στο Άλτρανστετ ο δούκας του Μάρλμπορο (ο οποίος το Δεκέμβριο του 1706 είχε εκφράσει τη γνώμη ότι «είναι προτιμότερο να στρέψει ο βασιλιάς της Σουηδίας τα στρατεύματά του κατά του τσάρου παρά να συνεχίσει να προκαλεί προβλήματα στους Συμμάχους»[69]) αναγνώρισε τον Λεστσίνσκι και έπεισε τον Κάρολο να μη βοηθήσει τη Γαλλία εναντίον της Αυστρίας, αλλά να συνεχίσει τον πόλεμο στην Ανατολή. Φαίνεται ότι οι δυτικές δυνάμεις φοβούνταν τη Σουηδία, με αποτέλεσμα να δρουν εναντίον των δικών τους συμφερόντων. Για παράδειγμα, η Βρετανία και η Ολλανδική Δημοκρατία απέφευγαν να εμπορεύονται διαμέσου των νέων ρωσικών λιμανιών στη Βαλτική, μολονότι χρειάζονταν ναυτικά εφόδια, και η Αυστρία ματαίωσε μια αποστολή πρεσβείας στη Ρωσία το 1704 όταν διαμαρτυρήθηκε η Σουηδία.[70]

Την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1707 προκλήθηκαν νέοι φόβοι για σουηδική

επίθεση. Το Μάρτιο του 1707 ο Πέτρος έγραψε από την Πολωνία [illegible] σιν: «Δεν μπορώ να σου αναφέρω τίποτα σημαντικότερο για το τι συμβαίνει [illegible] όλες οι πολωνικές επιθέσεις εδώ βράζουν σαν φρέσκια μπίρα. Οι Σουηδοί [illegible] λαύνουν διαπράττοντας ανείπωτες ωμότητες στη Σαξονία. Τώρα η Σαξ[illegible] σίγουρα αντιληφθεί τι είδους φίλοι και ομόδοξοι είναι οι Σουηδοί».[?] [illegible] 1707 η Μόσχα συνέχισε να βρίσκεται σε επιφυλακή και επισκευάστηκ[illegible] ρώσεις του Κρεμλίνου.[?] Διάταγμα του Αυγούστου του 1707 περί εκ[illegible] μεθοριακών περιοχών για επικείμενη εισβολή ανέφερε: «Ο πόλεμος [illegible] φεται τώρα αποκλειστικά εναντίον μας».[?] Η Ρωσία έδειχνε να βρίσκε[illegible] σκολη θέση, αντιμέτωπη με την απώλεια των συμμάχων της, το ξέσπασμα [illegible] Εξέγερσης του Μπουλάβιν το φθινόπωρο του 1707 και στη συνέχεια, προς τ[illegible] του 1707, την είδηση ότι μια σουηδική στρατιά 45.000 ανδρών είχε περάσει [illegible] Βιστούλα. Ο Κάρολος έφτασε στο Γκρόντνο τον Ιανουάριο του 1708 και [illegible] νιο βρισκόταν στο Μινσκ.

Ο Πέτρος ήταν ανήσυχος.[74] Δεν επρόκειτο όμως να καταληφθεί από [illegible] θεια. Στις 22 Ιανουαρίου έγραψε στο γιο του Αλέξιο: «Δώσε χαιρετισμούς [illegible] μένα στην αδελφή μου και στους άλλους και πες τους να μη θλίβονται, μα[illegible] πόλεμος είναι πόλεμος και, με τη βοήθεια του Θεού, όλοι οι άντρες μας [illegible] νούν να προελάσουν και είναι έτοιμοι να πολεμήσουν. Αντί να θρηνούν, ας [illegible] εύχονται, κάτι που θα μας βοηθήσει περισσότερο». Σε μια επιστολή προς τ[illegible] πατριαρχεύοντα Στέφανο Γιαβόρσκι, γραμμένη την ίδια ημέρα, ανέφερε ότι [illegible] έτοιμοι να δώσουν τη ζωή τους για την Εκκλησία και την πατρική γη και ζ[illegible] από τον Στέφανο να προσευχηθεί να τον βοηθήσει ο Ουράνιος Δεσπότης [illegible] βοήθησε και τον άγιο Πέτρο. Αν ένας άγιος χρειαζόταν τέτοια βοήθεια, ακόμα [illegible] ρισσότερο τη χρειάζονταν οι εντελώς αμαρτωλοί![75]

Ο Πέτρος επέστρεψε στην Αγία Πετρούπολη το Μάρτιο του 1708, για να [illegible] άρρωστος με πυρετό που απαιτούσε θεραπεία με υδράργυρο (το συνηθισμένο φ[illegible] μακο για τη γονόρροια) και περιορισμό στο στρατώνα. Έγραψε στον Μένσικοφ: «[illegible] ρεις ότι δεν έχω ξαναγράψει ποτέ με αυτό τον τρόπο, αλλά Κύριος οίδε τι κάνει[illegible] ταν δεν έχεις δυνάμεις, αφού χωρίς υγεία και δύναμη είναι αδύνατον να πράξεις [illegible] καθήκον σου». Έλπιζε ότι δε θα χρειαζόταν να αναλάβει αμέσως δράση. Η θερα[illegible] πεία τον είχε καταντήσει «αδύναμο σαν μωρό».[76] Οι ανησυχίες πλήθαιναν από [illegible] συνέχιση της εξέγερσης του Μπουλάβιν. Μέτρα όπως ο χωρισμός της χώρας σε [illegible] χια επαρχίες δείχνουν τις συντονισμένες προσπάθειες που έγιναν για να βρεθούν δ[illegible] ξοδοι, καθώς «η χώρα είχε τεθεί, για πρακτικούς λόγους, υπό στρατιωτικό νόμο».[?]

Τον Ιούνιο του 1708 ο Κάρολος εξακολουθούσε να βρίσκεται στη Λιθουανία [illegible] προετοιμαζόμενος, σύμφωνα με φήμες, «να προελάσει κατά της Μόσχας, να [illegible] θρονίσει τον τσάρο, να χωρίσει τη χώρα σε μικρά πριγκιπάτα, να συγκεντρώσ[illegible]

[illegible] να μοιράσει τα βασίλεια μεταξύ τους σε βοεβοδάτα».[?] [illegible] [illegible] Η γη δεν είναι πολύ καλή [illegible] [illegible] Σουηδοί. [illegible] [illegible] [illegible] χωριά [illegible] [illegible] [illegible] εκθέσεις εχθρός [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] στη θέση [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Ο Πέ- [illegible] [illegible] από την έχθρα και το κρύο».[?] [illegible] [illegible] «τακτική της καμένης γης» [illegible] [illegible] με κάθε λεπτομέρεια [illegible] Νικολάι Ίφλαντ: Αν ο εχθρός [illegible] [illegible] προς τον αρχιστράτηγο [illegible] Πολωνών και Ρώσων, τα [illegible] [illegible] όλες οι προμήθειες [illegible] [illegible] χωριών (ακόμα και των [illegible]) [illegible] και στις [illegible] ή στα αλώνια των χωριών [illegible] [illegible] θα πυρπολούνταν από τους στρατιώτες, χωρίς να [illegible] Όλοι οι μύλοι θα [illegible] ρια. Γέφυρες θα καταστρέφονταν. Δάση θα κόβονταν. Όλοι οι μύλοι θα [illegible] [illegible] ήταν και όλοι οι κάτοικοι έπρεπε να φυγαδευτούν στα χωράφια με τα υπάρχοντα [illegible] και τα κοπάδια τους. Δεν έπρεπε να μείνει πίσω ούτε μία [illegible]. [illegible] έπαιρναν μαζί τους είτε θα τις έσφαζαν. Αν κάποιοι αντιστέκονταν και κρύβονταν στα δάση, θα πυρπολούσαν τα χωριά τους. Η τακτική αυτή δόθηκε διαταγή να α[illegible] νακοινωθεί εκ των προτέρων, μαζί με την προειδοποίηση: «Αν δώσει κανείς τρο[illegible] φή στον εχθρό, ακόμα και επί πληρωμή, θα απαγχονιστεί. Τέλος, όποιος γνωρί[illegible] ζει [τέτοιες δραστηριότητες] αλλά δεν αναφέρει τίποτα [θα εκτελείται]. Επίσης, τα χωριά εκείνα τα οποία θα δώσουν τρόφιμα θα πυρποληθούν».[?] Η παλιά σοβιετι[illegible] κή ερμηνεία ήταν πως αυτά τα μέτρα απόγνωσης αντιπροσώπευαν τον ηρωικό κοινό αγώνα του ρωσικού, του λευκορωσικού και του ουκρανικού λαού ενάντια στην ξένη εισβολή.[?] Στην πραγματικότητα, όπως και σε τόσες άλλες περιπτώσεις κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου, ο λαός δε ρωτήθηκε καθόλου.

Στις 3 Ιουλίου 1708 οι Σουηδοί πέτυχαν νίκη επί των στρατευμάτων του Α. Ι. Ρέπνιν στο Χόλοβζιν. Ο Κάρολος έφτασε σύντομα στο Μογκίλεφ. Αυτό έριξε στο ναδίρ το ηθικό των Ρώσων, αλλά το ρεύμα είχε αρχίσει να αντιστρέφεται. Στις 7 Ιουλίου ο ηγέτης των επαναστατών Μπουλάβιν σκοτώθηκε, επιτρέποντας την α[illegible] νάκληση στο δυτικό μέτωπο περίπου 15.000 στρατιωτών που είχαν σταλεί ανατο[illegible] λικά για να αντιμετωπίσουν την εξέγερση.[82] Στα τέλη Αυγούστου ο Κάρολος με[illegible] τακίνησε το στρατό του στο Μστισλάβλ, αλλά μικρότερες συμπλοκές στο Ντό[illegible] μπρογιε, στον ποταμό Τσερνάγια Νάπα (29 Αυγούστου) και στο Ρέβκι (10 Σε[illegible]

* Διοικητικές επαρχίες στα σλαβικά κράτη της Βαλκανικής και στη μοσχοβίτικη Ρωσία του δέκατου έκτου αιώνα. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Πετρούπολη. Στα μέσα Σεπτεμβρίου όμως το κύριο στρατιωτικό σώμα [illegible] και δημητριακών σε όλο το δρόμο μέχρι το Σμολένσκ [illegible] πόπαση. Εν αναμονή ενισχύσεων, στράφηκε προς τα νότια. Αυτό αποδείχθηκε πολύ κακός υπολογισμός, αφού σχεδόν αμέσως ένα από τα στηρίγματα [illegible] έλπιζε ο Κάρολος βγήκε εκτός μάχης. Στις 28 Σεπτεμβρίου σε μια [illegible] ντά στη Λεσνάγια (περίπου τριάντα μίλια νοτιοανατολικά του Μογκίλεφ) [illegible] ηγός Λέβενχαουπτ με 12.500 στρατιώτες που είχαν μεταφερθεί από τη Β[illegible] και μια εφοδιοπομπή με προμήθειες και πολεμοφόδια αποτελούμενη [illegible] κές χιλιάδες άμαξες αποκόπηκαν από τον κύριο στρατό και χτυπήθηκαν [illegible] ελαφρά στρατιωτικά σώματα του Πέτρου, δηλαδή την Έβδομη Ίλη Δραγόνων [illegible] Πέμπτο Σώμα Ελαφρού Ιππικού και τριάντα πεδινά πυροβόλα. Ο Λέβενχαουπτ [illegible] με μόνο 6.000-7.000 από τους άντρες του, διέφυγε για να ενωθεί με τον Κάρολο και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τις άμαξες. Ο Πέτρος αργότερα ανέφερε [illegible] γονός ως «την πρώτη ημέρα της καλής μας τύχης».[57]

Τι έκανε τον Κάρολο να στραφεί κατά της Ουκρανίας αντί να συνεχίσει [illegible] τα ανατολικά; Μια υπόθεση είναι πως το έδαφος προς τα ανατολικά των συνόρων είχε υποστεί τις συνέπειες από την «τακτική της καμένης γης», ενώ η Ουκρανία θεωρούνταν πολυάνθρωπη, πλούσια σε προμήθειες τροφίμων και με έλλειψη [illegible] ρών φρουρών. Επιπλέον, ο Κάρολος είχε καταφέρει να κλείσει μυστική συμφωνία με τον Ιβάν Μαζέπα, το χατμάνο της Αριστερής Όχθης της Ουκρανίας, [illegible] υπολόγιζε σε βοήθεια και από τον Ντεβλέτ-Γκιρέι, το χάνο της Κριμαίας. Ο χατμάνος προφανώς υποσχέθηκε να υποστηρίξει τους Σουηδούς με 20.000 Κοζάκους, με βάσεις στο Σταρόντουμπ, στο Νόβγκοροντ-Σέβερσκ και στο Μπατούριν και με ζωτικής σημασίας προμήθειες. Δεν είναι σίγουρο αν υπήρξε ποτέ γραπτή συμφωνία (δεν έχει βρεθεί κανένα πρωτότυπο), μολονότι ήταν παλιό σουηδικό σχέδιο να πεισθεί ο βασιλιάς Στανίσλαος Λεστσίνσκι να φέρει προς το μέρος του τον Μαζέπα.[58]

Η απόφαση του Μαζέπα να στραφεί κατά του Πέτρου είναι αχαρακτήριστη [illegible] αν ληφθούν υπόψη οι σχέσεις Μοσχοβιτών – Ουκρανών στη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Αντιμετώπιζε το ίδιο δίλημμα όπως και όλοι οι προηγούμενοι χατμάνοι των Κοζάκων της Μικρής Ρωσίας, που αμφιταλαντεύονταν ανάμεσα στην αποδοχή της «προστασίας» του δικού τους ορθόδοξου τσάρου και στην αφοσίωση σε μη ορθόδοξους ηγεμόνες, Πολωνούς, Τούρκους ή Σουηδούς. Αυτοί μπορεί κάτι να πρόσφεραν στους Κοζάκους από άποψη προστασίας και κέρδους

[illegible] Εφάρμοσε δε μια ημιανεξάρτητη εξωτερική πολιτική, διατηρώντας, για παράδειγμα, τις δικές του επαφές με τους Πολωνούς.

Οι Μοσχοβίτες και οι «Μικροί Ρώσοι» είχαν κοινά συμφέροντα, στα οποία περιλαμβάνονταν η ανακούφιση από την τουρκική απειλή και η κατάκτηση της Δεξιάς Όχθης της Ουκρανίας από τους Πολωνούς. Πράγματι, το 1704 ο Μαζέπα κατέλαβε μέρος της Δεξιάς Όχθης με την άδεια του Πέτρου. Προέκυπταν όμως [illegible] προβλήματα. Ο Μέγας Βόρειος Πόλεμος έφερε τους Κοζάκους πέρα από τα σύνορά τους, συχνά υπό την καθοδήγηση ξένων αξιωματικών. Τα στρατεύματα του Μαζέπα τον πίεζαν διαρκώς. Το Μάρτιο του 1702, για παράδειγμα, έγραφε στον Πέτρο ότι οι άντρες του παραπονιούνταν για κακουχίες, για απώλεια του εισοδήματός τους στην πατρίδα ως αποτέλεσμα της μακρόχρονης εκστρατείας στη Λιβονία, για χτυπήματα και προσβολές και για επιτάξεις των όπλων και των αλόγων τους. «Όλοι τα έβαλαν μαζί μου με μια φωνή, λέγοντας ότι δεν υπερασπίζομαι τα δικαιώματα και τις ελευθερίες τους». Οι Κοζάκοι φοβούνταν ότι τα συντάγματά τους θα αναδιοργανώνονταν κατά τα ευρωπαϊκά πρότυπα, όπως είχε συμβεί και με τους στρελίτες. Η σταγόνα που έκανε το ποτήρι να ξεχειλίσει φαίνεται ότι ήταν η άρνηση του Πέτρου να υποστηρίξει την Ουκρανία με στρατεύματα για να την προστατέψει από μια πιθανή επίθεση του στρατού του Λεστσίνσκι. Ο Μαζέπα προφανώς σκέφτηκε: «Αν δεν έχουμε τη δύναμη να υπερασπιστούμε την Ουκρανία κι εμάς τους ίδιους, γιατί να οδεύουμε προς την καταστροφή μας και να καταστρέψουμε και την πατρίδα μας;». Ένα σουηδικό προτεκτοράτο έμοιαζε να αποτελεί εγγύηση «ανεξαρτησίας» από τη Ρωσία, την Πολωνία, την Τουρκία και τους Τατάρους. Ο Μαζέπα πίστευε ξεκάθαρα ότι οι υποχρεώσεις του προς τον τσάρο είχαν εκπληρωθεί: «Εμείς, αφού οικειοθελώς αποδεχτήκαμε την εξουσία της Αυτού Μεγαλειότητος του τσάρου για το καλό της ενωμένης Ανατολικής Πίστης, τώρα, όντας ελεύθεροι άνθρωποι, επιθυμούμε να αποχωρήσουμε, εκφράζοντας την ευγνωμοσύνη μας για την προστασία του τσάρου, και δεν επιθυμούμε να βάψουμε τα χέρια μας με χριστιανικό αίμα».

Τον Οκτώβριο του 1708 μια κλήση από τον Μένσικοφ για πολεμικό συμβ[illegible]

[illegible] στον Μαζέπα την [illegible] με το μέρος του Καρόλου [illegible] προσποιήθηκε ότι ήταν άρρωστος. Όταν ο Μένσικοφ [illegible] φθεί ως «άρρωστο μέχρι θανάτου» άτομο και διαπίστωσε ότι του [illegible] μο, συνειδητοποίησε ότι κάτι συνέβαινε. Στις 31 Οκτωβρίου [illegible] στικό και έκαψε το αρχηγείο του χατμάνου στο Μπατούριν, σκοτώνοντας [illegible] με κάποια εκτίμηση, περίπου 6.000 άτομα «χωρίς διάκριση φύλου ή ηλικίας». Αυτή η δραστική κίνηση αποδείχτηκε αποφασιστική, διότι στέρησε [illegible] από άντρες και εφόδια. Ο Πέτρος έγραψε σε απάντηση της αναφοράς [illegible] σικοφ: «Λάβαμε την επιστολή σας σχετικά με το εντελώς απρόσμενο [illegible] προδοσίας του χατμάνου και μείναμε κατάπληκτοι». Στον πρίγκιπα Β. Β. [illegible] γκορούκι έγραψε: «Ο Μαζέπα δεν ήθελε να πεθάνει διατηρώντας το καλό [illegible] νομα. Ήδη με το ένα πόδι στον τάφο, αποδείχτηκε προδότης και πήγε με τους [illegible] ηδούς. Πάντως, δόξα να 'χει ο Θεός, στη συνωμοσία αυτή είχε μόλις [illegible] νεργάτες και η χώρα του παραμένει όπως ήταν».

Ο Πέτρος αντιμετώπισε τη λιποταξία του «πιστού υπηκόου» του, τον [illegible] χρίσει ιππότη του Τάγματος του Αγίου Ανδρέα το Φεβρουάριο του 1700, [illegible] σωπική προσβολή. Ο Μαζέπα ήταν ένας «νέος Ιούδας».

Μετά τη λιποταξία του Μαζέπα ο Πέτρος έστειλε τεράστιο αριθμό επιστο[illegible] σε άτομα και ομάδες στην Ουκρανία. Προσπάθησε να εκμεταλλευτεί θρησ[illegible] κά συναισθήματα – για παράδειγμα, κατηγορώντας τον Μαζέπα ότι σχεδία[illegible] παραδώσει ορθόδοξα μοναστήρια και εκκλησίες στους καθολικούς και στους [illegible] νίτες. Παρακινούσε τους Κοζάκους του Ζαπορόζιε:

> Αντισταθείτε σε αυτό τον εχθρό προς χάριν της ορθόδοξης πίστης και της πατρί[illegible] σας. [...] Και για την πιστή υπηρεσία σας προς εμάς, το Μεγάλο Ηγεμόνα, δε θα [illegible] ταβληθεί ποτέ η εύνοιά μας προς εσάς, μολονότι αυτός ο καταραμένος προδό[illegible] ο πρώην χατμάνος Μαζέπα, μανιωδώς διέσπειρε ψευδείς συκοφαντίες εις βάρος [illegible] ισχυριζόμενος ότι δεν ήσασταν πιστοί απέναντί μας. [...] Τώρα όμως, διαπιστώ[illegible] ντας την πιστή σας υπηρεσία προς εμάς και ότι οι λίβελοι του εγκληματία [illegible] και προδότη Μαζέπα είχαν σφάλει ως προς εσάς τους πιστούς μας υπηκόους, η [illegible] νοιά μας για τις πιστές και συνεχείς υπηρεσίες σας θα ενισχυθεί και μπορείτε να [illegible] στε βέβαιοι για αυτήν.

Το Νοέμβριο του 1708 μια μακροσκελής ανακοίνωση κυκλοφόρησε μεταξύ [illegible] λαού της Μικρής Ρωσίας, η οποία κατηγορούσε τον Κάρολο για βεβήλωση ορθό[illegible] δοξων εκκλησιών στη Λιθουανία, μετατρέποντάς τες σε εκκλησίες ετεροδόξ[illegible] βάζοντας μέσα σκύλους, ρίχνοντας τα άγια των αγίων στο πάτωμα και διαπρά[illegible] τοντας παρόμοιες βεβηλώσεις. Στις 12 Νοεμβρίου ο Ιβάν Σκοροπάντσκι, σ-

[illegible]

[illegible] Στην πραγματικότητα, ο Πέτρος είχε λόγους να [illegible] ο Κάρολος στην Ουκρανία. [illegible] «προδοσία» του, καθώς βοήθησε να παραμείνει ο Κάρολος στην [illegible] γραφος Τζέιμς Τζέφρις, ο Άγγλος απεσταλμένος [illegible] ότι «η κατάληψη αυτής της χώρας δε θα [illegible] στρατηγό Μαζέπα». [illegible] την προδοσία των Σουηδών ότι θα έμπαιναν σε μια χώρα «γεμάτη [illegible] όπου «έρεε μέλι και γάλα», σε πλήρη αντίθεση με τις [illegible] μέχρι το Σμόλενσκ και [illegible] οι οποίες ήταν ερημωμένες και [illegible] ήταν αβέβαιη. Στην πραγματικότητα, ο [illegible] Μαζέπα έφερε μαζί του μόνο 3.000-4.000 άντρες για να [illegible] στο Μπατούριν χάθηκαν. Η [illegible] δούς, ενώ τα τεράστια αποθέματα προμηθειών [illegible] μαντική βοήθεια αποδείχτηκε «χίμαιρα». Αντίθετα, [illegible] των Σουηδών από Ουκρανούς με τη μορφή κλεφτοπόλεμου. Η προοπτική [illegible] φοράς μιας πολωνοκαθολικής εξουσίας με το ανδρείκελο του Καρόλου, τον Λε[illegible] στσίνσκι, ήταν μάλλον λιγότερο ελκυστική από το να εξακολουθήσει η Μόσχα να ασκεί την εξουσία της.[101]

Παρά τις εξελίξεις αυτές, ο Πέτρος το Δεκέμβριο του 1708 απείχε πολύ από το να είναι σίγουρος για τη νίκη. Έγραφε στον Απράξιν: «Δεν περιμένω ότι θα περάσει ο χειμώνας χωρίς μια γενική μάχη (αν και το να αναμένω μέχρι την ά[illegible] νοιξη έχει και αυτό τους κινδύνους του), αλλά αυτός ο αγώνας βρίσκεται στα χέ[illegible] ρια του Θεού, και Κύριος οίδε ποιος θα έχει την τύχη με το μέρος του». Δεν υ[illegible] πήρξε μάχη, αλλά ο ίδιος ο χειμώνας, ένας από τους βαρύτερους στα χρονικά ο[illegible] λόκληρης της Ευρώπης, έκανε τη δουλειά του. Στις αρχές Ιανουαρίου του 1709 ε[illegible] κατοντάδες Σουηδοί πέθαναν από το κρύο έξω από την πόλη Χάντιατς, όπου ο Κά[illegible] ρολος αναζήτησε χειμερινό κατάλυμα. Ο λουθηρανός πάστορας Ντάνιελ Κρμαν, που ταξίδευε μαζί με τους Σουηδούς, περιγράφει πώς οι χειρουργοί έκοβαν δά[illegible] χτυλα ποδιών και χεριών που υπέφεραν από κρυοπαγήματα. «Ζήσαμε τέτοιο κρύο, που δε θα το ξεχάσω ποτέ. Το σάλιο που φτύναμε από το στόμα πάγωνε προτού φτάσει στο έδαφος, σπουργίτια έπεφταν παγωμένα από τις στέγες στο χώμα. Έβλε[illegible] πες άντρες χωρίς χέρια, άλλους χωρίς χέρια και πόδια, κάποιοι ήταν χωρίς δάχτυλα, πρόσωπο, αφτιά και μύτη, ενώ μερικοί σέρνονταν σαν τετράποδα».

Στις αρχές της άνοιξης του 1709 ο Πέτρος βρισκόταν στο Βορόνεζ [illegible]
[illegible] έμεινε στο [illegible] μαζί με τον [illegible] στρατό. Στις 12 Απριλίου [illegible]
[illegible] στο [illegible], αφού [illegible]
Ζαπορόζ[illegible], οι οποίοι τους [illegible] αλλά δεν [illegible] στη μάχη. [illegible]
ο Μάιος βρήκαν τον Πέτρο στο Αζόφ και στο Ταγκανρόγκ να κάνει [illegible]
σχυρά φάρμακα, που τον έκαναν να αισθάνεται «[illegible]» [illegible]
ταξύ, ο Κάρολος έλπιζε σε κριμαϊκή υποστήριξη, παρά το γεγονός ότι [illegible]
κή αντίθεση σε αυτή τη συμμαχία είχε ήδη καταλήξει στην ανατροπή [illegible]
της Κριμαίας Ντεβλέτ-Γκιρέι το 1703. Ο γιος του χάνου, ο Χατζή-Σελίμ [illegible]
πρότεινε συμμαχία με τον Κάρολο, αλλά μόλις το 1708, με τον Ντεβλέτ να [illegible]
ανέλθει στο θρόνο, επιτεύχθηκε συμφωνία και ένα σώμα από τα Ζαπορόζ[illegible]
φυγάδες του Μαζέπα τέθηκε υπό τις διαταγές ενός αποστάτη Κοζ[illegible]
Ντον, του ατιμάνου Νεκράσοφ. Οι κάτοικοι της Κριμαίας προσπάθησαν [illegible]
εξασφαλίσουν την υποστήριξη των Τούρκων, αλλά ο σουλτάνος προτίμησε να
παραμείνει ουδέτερος. Την άνοιξη του 1709 λέγεται ότι ο Πέτρος συνάντησε [illegible]
Τούρκο απεσταλμένο στο Αζόφ, τον δωροδόκησε με χρυσό και απελευθέρωσε [illegible]
ομάδα αιχμαλώτων πολέμου. Βοήθησαν επίσης και οι δραστήριες ενέργ[illegible]
Π. Α. Τολστόι, πρέσβη της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη.[illegible] Φόβοι για [illegible]
ναγέννηση μιας Μεγάλης Πολωνίας ίσως έκαναν τους Τούρκους απρόθ[illegible]
συνδράμουν τους Σουηδούς. Εντούτοις, ο Κάρολος εξακολουθούσε να περι[illegible]
βοήθεια από τους Ταταρους, διότι ίσως δεν ήταν πλήρως ενημερωμένος για το [illegible]
χρι ποιο σημείο εξαρτιόταν ο χάνος από τις αποφάσεις του σουλτάνου. Η [illegible]
μίας ακόμα ανεπιθύμητης συμμαχίας, μεταξύ Ζαποροζιανών και Ταταρων, [illegible]
σβήθηκε όταν στις 14 Μαΐου 1709 ρωσικά στρατεύματα χτύπησαν το Ζαπορ[illegible]
σκαγια Σετς (στρατόπεδο) στον Δνείπερο. Ο Πέτρος πανηγύρισε ακούγοντας [illegible]
είδηση της καταστροφής «αυτού του καταραμένου μέρους, που ήταν η ρίζα [illegible]
κακού και ελπίδα για τον εχθρό». Σε ένα γράμμα προς το γιο του Αλέξιο ανέ[illegible]
το Σετς ως «φωλιά προδοτών».[illegible] Άλλοι καταυλισμοί Κοζάκων κάηκαν και λε[illegible]
τήθηκαν. Η δράση αυτή αποτέλεσε σημαντικό προοίμιο για την Πολτάβα, [illegible]
όχι μόνο στέρησε από τον Κάρολο την ήδη διστακτική υποστήριξη των Ζαπορ[illegible]
ζιανών αλλά και έκανε ακόμα πιο διστακτικούς τους Τούρκους στη συγκατάθ[illegible]
για βοήθεια από τους Ταταρους. Βοηθητικά σώματα και προμήθειες από τ[illegible]
το δεν κατάφεραν να προωθηθούν και τα στρατεύματα του Σουηδού αρχιστρ[illegible]
τηγού Κρασόφ (στην Πομερανία) και του βασιλιά Στανίσλαου παρεμποδίζοντ[illegible]
από τους Ρώσους. Για να κερδίσουν χρόνο, το Μάιο οι Σουηδοί άρχισαν να [illegible]
λιορκούν τη μικρή ουκρανική πόλη Πολτάβα στον ποταμό Βιστούλα.

[illegible] ΠΟΛΤΑΒΑ [illegible]

[illegible]

μάχη δεν [illegible]
[illegible]
[illegible] Ο «ηρωισμός» του Πέτρου και των ανδρών του [illegible]
και από τη φήμη ότι ο σουηδικός στρατός ήταν αήττητος. Σύμφωνα με τα λόγια [illegible]
του Γάλλου [illegible], ο οποίος ήταν παρών στη μάχη, [illegible]
ρος ο κόσμος είναι μάρτυρας του γεγονότος ότι κανένας άλλος [illegible]
θα έβλεπες στρατιώτες να υπομένουν πιο εύκολα τη ζέστη και το κρύο, την πείνα [illegible]
και την πείνα, να εκτελούν διαταγές με μεγαλύτερο ενθουσιασμό, να πηγαίνουν στη
μάχη με μεγαλύτερη προθυμία όταν δίνεται το σύνθημα, να είναι καλύτερα προ-
ετοιμασμένοι για το θάνατο και να αποφεύγουν να στασιάζουν, να ζουν [illegible]
στο στρατόπεδο, να συμπεριφέρονται τόσο ευλαβικά, να αλλάζουν θέσεις μάχης
και να είναι τόσο τρομερά επιδέξιοι σε κυκλωτικές κινήσεις ή σφαγές, επιστρέ-
φοντας ταχύτατα αμέσως μετά σε τριγωνικό ή τετράγωνο σχηματισμό».[illegible]

Η πραγματικότητα είναι ίσως λιγότερο ηρωική από το θρύλο. Όταν έφτασαν
στην Πολτάβα, τα στρατεύματα του Καρόλου ήταν υπερβολικά εξασθενημένα ύ-
στερα από δύο χρόνια μετακινήσεων μέσα σε ξένα εδάφη, καταβεβλημένα από έ-
να σκληρό χειμώνα και από την αφόρητη καλοκαιρινή ζέστη, από τις αψιμαχίες
και τις ελλείψεις τροφίμων και ζωοτροφών. Έπαιξε ρόλο και η ηγεσία. Ο Κάρο-
λος δεν ήταν αποτελεσματικός λόγω ενός τραυματισμού στο πόδι, η δε ανησυχία
για την ασφάλειά του μπορεί να διέσπασε την προσοχή του ήδη επιβαρυμένου
επιτελείου του. Οι δύο Σουηδοί στρατηγοί Ρένσκελντ και Λέβενχαουπτ ήταν στα
μαχαίρια λόγω του ότι ο πρώτος δεν είχε καταφέρει να γνωστοποιήσει το σχέδιο
μάχης στον δεύτερο, ο οποίος έκανε το μοιραίο λάθος να αποσπάσει τα στρατεύ-
ματά του από το κύριο σώμα του στρατού. Ο στρατηγός Ρος θυσίασε άντρες σε μια
εκτεταμένη επίθεση για ένα άχρηστο οχυρό στις αρχικές φάσεις της μάχης. Μέ-
χρι να αρχίσει η κύρια σύγκρουση, είχε χαθεί περίπου το ένα τρίτο των σουηδι-
κών δυνάμεων. Άλλος σημαντικός παράγοντας ήταν η ανωτερότητα σε κανόνια και ά-
ντρες. Ο Πέτρος είχε 40.000 άντρες και 5.000 ιππείς, ενώ οι Σουηδοί είχαν μια

δύναμη που υπολογίζεται σε 22.000-28.000 άνδρες. [illegible]

[illegible] Αυτό αποδυνάμωσε τις σουηδικές γραμμές. Το πυροβολικό των Ρώσων [illegible] άντρες μας όπως τα δρεπάνια τα χόρτα», έγραψε ένας αυτόπτης μάρτυρας [illegible] «αποδεκάτισαν ολόκληρη τη φρουρά του βασιλιά Καρόλου, η οποία [illegible] την ψυχή του σουηδικού στρατού. Εκείνοι οι παλιοί και έξοχοι [illegible] στρατιώτες δέχτηκαν καταιγισμό πυρών. Έπεσαν πριν προλάβουν να [illegible] τα όπλα τους».[illegible] Ακόμα κι όταν οι Σουηδοί είχαν την ευκαιρία [illegible] μια [illegible], η κακή ποιότητα της πυρίτιδάς τους είχε ως αποτέ[illegible] περισσότερες βολές να πέφτουν κοντά. Υπολογισμοί ότι ο Ρώσος θα [illegible] δρανείς ή ότι θα μπορούσαν να αποκόψουν στην προσπάθεια διαφυγής [illegible] ενός δρόμου πίσω από το στρατόπεδό τους (στην περίπτωση που ήθελαν [illegible] σκάσουν) αποδείχτηκαν ανυπόστατοι. Οι σουηδικές απώλειες στο πεδίο [illegible] χης ήταν 6.901 νεκροί και τραυματίες και 2.760 αιχμάλωτοι. Οι Ρώσοι είχαν [illegible] νεκρούς και 3.290 τραυματίες (τα στοιχεία προέρχονται από την επίσημη [illegible] κή στρατιωτική εφημερίδα). Στις 30 Ιουνίου τα απομεινάρια του σουηδικού [illegible] τού, 14.299 άντρες και 34 κανόνια, παραδόθηκαν στο αποτελούμενο από 9.000 [illegible] ντρες ρωσικό σύνταγμα του Μένσικοφ στην Περεβόλοτσνα, στον Δνείπερο. Ο Κά[illegible] ρολος διέφυγε σε τουρκικό έδαφος πέρα από τον Δνείπερο με τους υπασπιστές [illegible] μια χούφτα Κοζάκους και μερικές εκατοντάδες ιππείς.

Ο Ντάνιελ Κρμαν υπερασπίστηκε την απόφαση του βασιλιά να δώσει μάχη –[illegible] τι που στηλιτεύτηκε από πολλούς ως απερισκεψία– με την εξής αιτιολογία:

> [Ήταν] αποτέλεσμα σκληρής και αδήριτης ανάγκης, επειδή είδε ότι ο εχθρός, [illegible] στη δική του χώρα, είχε πληθώρα προμηθειών, ενώ οι Σουηδοί αντιμετώπιζαν [illegible] ρα με τη μέρα όλο και περισσότερες δυσκολίες και ελλείψεις. Τα λίγα χωριά [illegible] μέχρι τότε είχαν προσφέρει προμήθειες, με μεγάλο κόστος, είχαν εξαντλήσει τους [illegible] πόρους τους και ήταν ανίκανα να αντεπεξέλθουν στις δικές τους ανάγκες, ενώ τα [illegible] μεμονωμένα συντάγματα είχαν καταφέρει να εξασφαλίσουν τελείωναν και [illegible] ταν αδύνατον να ανανεωθούν τα αποθέματα. Μετά την εξάντληση των προμηθειών [illegible] λόγω της μακρόχρονης πολιορκίας της Πολτάβα και την εξασθένηση των δυνάμεων [illegible] των στρατιωτών λόγω του πολικού κρύου του προηγούμενου χειμώνα, των [illegible] σπαρμένων δρόμων την εποχή της άνοιξης και του καλοκαιρινού λιμού, πολλοί, [illegible] λοιπόν έλπιζαν ότι η τύχη θα άλλαζε προς το καλύτερο, προτιμούσαν έναν έντιμο θά[illegible] νατο από μια κατεστραμμένη ζωή. [...] Η Αυτού Μεγαλειότης ο τσάρος παρέ[illegible]

[illegible]

Η μάχη δημιούργησε ορισμένους ισχυρούς θρύλους, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και ο λόγος που απηύθυνε στους άντρες του ο Πέτρος πριν από αυτή:

> Ας γνωρίζουν τα ρωσικά στρατεύματα ότι έφτασε η ώρα που η μοίρα της πατρίδας μας έχει εναποτεθεί στα χέρια τους, για να αποφασίσουν αν θα χαθεί η Ρωσία ή θα [illegible] Μη θεωρείτε ότι [illegible] μόνο για τον Πέτρο, αλλά για το κράτος που έχει ανατεθεί στον Πέτρο, για τους συγγενείς και το λαό όλης της Ρωσίας [illegible] Την ώρα της δράσης να έχετε πάντα κατά νου [illegible] ότι ο Θεός μάχεται στο πλευρό μας, μαζί με την αλήθεια [illegible] νιτος στη μάχη, έχει ήδη [illegible] παρέχοντας τη βοήθειά του σε πολλές στρατιωτικές επιχειρήσεις πέρα από αυτήν εδώ. Όσο για τον Πέτρο, να ξέρετε μόνο ότι δε λογαριάζει τη ζωή του, παρά μόνο αν ζήσει η Ρωσία και η ρωσική ευλάβεια, η δόξα και η ευημερία.[illegible]

Δεν υπάρχει γραπτό πρωτότυπο κείμενο και καμία κατάθεση αυτόπτη μάρτυρα για την ομιλία αυτή (η παλιότερη αναφορά βρίσκεται στην *Ιστορία του Αυτοκράτορα Πέτρου του Α΄* που εκδόθηκε από τον αρχιεπίσκοπο Θεοφάνη Προκόποβιτς), αλλά δεν είναι εντελώς αναληθές ότι ο Πέτρος εκφώνησε έναν τέτοιο λόγο πριν από τη μάχη. Υπάρχουν αναφορές για «ανδρεία, μεγαλοψυχία και στρατιωτική ικανότητα» του ίδιου του Πέτρου, ενώ η εικόνα του πάνω στο άλογό του απαθανατίστηκε σε αρκετούς πίνακες ζωγραφικής και χαρακτικά.[illegible]

Αμέσως μετά τη νίκη ο Πέτρος συνόψισε τη σπουδαιότητά της με την αξιομνημόνευτη φράση «Τώρα, με τη βοήθεια του Θεού, έχει μπει και ο τελευταίος λίθος για την οικοδόμηση της Αγίας Πετρούπολης».[illegible] Χρόνια αργότερα, το 1724, κάνοντας σχέδια για τους εορτασμούς της επετείου της Πολτάβα –που έμελλαν να είναι οι τελευταίοι πριν από το θάνατό του–, ζητούσε οι επετειακοί λόγοι και οι στίχοι να χρωματιστούν με αναφορές «στην έλλειψη εμπειρίας σε όλα τα θέματα» και στο γε-

[illegible]

τινα στο Ρώσο αποσταλμένο στη Βιέννη: «Φαντάζεσαι πόσο η μεγάλη
σα στο βορρά κατέληξε του κόσμου! Λέγεται ότι ο τσάρος θα είναι
λόκληρη της Ευρώπης, ότι θα αποτελέσει ένα είδος Τούρκου του βορρά.
Το 1722, αφού ο πόλεμος είχε τελειώσει, ένας κληρικός περιέγραψε
της Πολτάβα ως «το σπόρο και τον καρπό αυτής της θαυμαστής ειρήνης
τώρα δρέπουμε». Φαίνεται όμως ότι ο πόλεμος δε θα τελείωνε το 1709,
ο Πέτρος περίμενε κάτι τέτοιο. Τον Οκτώβριο του 1709 έδωσε εντολές
τοιμοι μέχρι το Δεκέμβριο 10.000 «ετοιμοπόλεμοι» νεοσύλλεκτοι.[120] Π
ταφέρθηκαν στη Βαλτική. Οι ανατολικές κατακτήσεις της Βαλτικής εξακολ
σαν να είναι ευάλωτες χωρίς οχυρωμένες βάσεις στην Εσθονία και στη Λ
Κάρολος, από την πλευρά του, θεωρούσε την Πολτάβα απλώς μια προσω
νατοδιά. Κατέφυγε σε τουρκική περιοχή, με σκοπό να επαναλάβει αργότ
εκστρατεία του. Η νίκη έδωσε στον Πέτρο την ευκαιρία να επιχειρήσει να
στήσει και να διευρύνει τη Βόρεια Συμμαχία και να επεκτείνει τη ρωσική
ακόμα δυτικότερα. Η Πολωνία απελευθερώθηκε από τη σουηδική κατοχή και ο
γουστος αποκαταστάθηκε στον πολωνικό θρόνο. Μια συνάντηση μεταξύ
του Πέτρου στο Τόρουν οδήγησε σε μια νέα συμφωνία συμμαχίας, η οποία
γράφτηκε στις 9 Οκτωβρίου του 1709 και επέτρεπε στον Πέτρο τη στάθμευση
τευμάτων στην Πολωνία. Ένα μυστικό άρθρο αναγνώριζε την απαίτηση του
γούστου επί της Λιβονίας. Ο τελευταίος, από την πλευρά του, συνειδητοποί
η χρωστούσε το στέμμα του στη Ρωσία. Η νίκη της Πολτάβα καθόρισε την
τική της Ρωσίας όσον αφορούσε τη διατήρηση των «χρυσών ελευθεριών» της Π
λωνίας και την εδαφική ακεραιότητα της Δημοκρατίας μέχρι τον πρώτο διαμ
σμό της, το 1772. Το 1710 μια σύνοδος στη Βαρσοβία επικύρωσε τη ρωσοπολ
κή συμφωνία ειρήνης του 1686 και συμφώνησε να αναγνωριστούν τα ρωσοπολ
τικά σύνορα όπως αυτά είχαν καθοριστεί.[121] Οποιοδήποτε ίχνος αντίστασης κα
πνιγόταν εν τη γενέσει του. Το 1715 μια κίνηση αντίθετη προς τις μεταρρυθμί
του Αύγουστου αναχαιτίστηκε με ρωσική παρέμβαση και με 18.000 Ρώσους στρ
τιώτες. Το 1717 το αποκαλούμενο «κολοβό Κοινοβούλιο» συμφώνησε σε μια δέσ

[illegible]

Άλλος Αυλός έγραψαν: «αλλά εμείς κοιμόμαστε και, αν επρόκειτο να συμβεί κάτι
ζωτικό, θα μέναμε απέξω, οπότε θα έπρεπε να έχουμε κι εμείς κάποιον για εφε-
δρεία».[122] Πρότειναν να κλείσουν συμφωνία με το βασιλιά της Πρωσίας εναντίον
του βασιλιά της Πολωνίας, αν ο τελευταίος επιχειρούσε να ωθήσει τους Πολωνούς
να κάνουν κληρονομική τη μοναρχία στέφοντας βασιλιά το γιο του.[123]

IV. Η ΜΑΧΗ ΓΙΑ ΤΗ ΒΑΛΤΙΚΗ: 1709-1710

Η Πολτάβα επηρέασε επίσης τις σχέσεις της Ρωσίας με άλλα βόρεια κράτη. Στις 10 (21) Οκτωβρίου υπογράφτηκε συμφωνία με την Πρωσία, η οποία έκανε σχέδια για τις σουηδικές κτήσεις στη Γερμανία. Ο Φρειδερίκος ο Α΄ συμφώνησε να εμποδίσει τα σουηδικά στρατεύματα να προσεγγίσουν την Πολωνία από την Πομερανία. Σε μυστικό άρθρο συμφωνήθηκε η παραχώρηση του Έλμπινγκ στην Πρωσία. Συμφωνία της 11ης Οκτωβρίου δέσμευε τη Δανία, η οποία είχε τώρα λιγότερους λόγους να φοβάται τη Σουηδία, σε επιχειρήσεις στη Σκάνια, στη σουηδική ενδοχώρα.[124] Η Βρετανία εξέφρασε την επιθυμία να δράσει ως μεσολαβητής μεταξύ Ρωσίας και Σουηδίας, ακόμα και να φέρει τη Ρωσία στη Βόρεια Συμμαχία.[125] Οι Γάλλοι, για τους οποίους το 1709 ήταν καταστροφικό, ήταν έτοιμοι να δεχτούν τη Ρωσία ως μεσολαβήτρια, από κοινού με τη Δανία και την Πολωνία, στον Πόλεμο της Ισπανικής Διαδοχής.[126] Αυτές οι εξελίξεις φαίνεται να επιβεβαιώνουν την άποψη των Σοβιετικών ιστορικών ότι ο Πέτρος είχε το πάνω χέρι την περίοδο μετά την Πολτάβα.[127] Η Πολτάβα όμως δημιούργησε και περιπλοκές. Οι Ναυτικές Δυνάμεις ανησυχούσαν μήπως η Ρωσία αποκτούσε μεγάλη ισχύ. Η Βρετανία ειδικά επέμενε ότι δεν έπρεπε να αφήσουν τη Σουηδία να καταρρεύσει ολοκληρωτικά και ότι όφειλε να διατηρηθεί κάποια ισορροπία μεταξύ των δυνάμεων του βορρά.[128] Στη Ρωσία απέμενε ακόμα να σταθεροποιήσει τη θέση της στη Βαλτική. Μια μονάδα από 8.000 περίπου Σουηδούς στρατιώτες παρέμενε στην Πομερανία υπό τις διαταγές του αρχιστράτηγου Κρασόφ. Ο Πέτρος θα ήθελε να τους εξαφανίσει, αλλά

[illegible] Η Ρωσία όμως δεν ήταν απόλυτα εξασφαλισμένη από το νότο. [illegible] βρουάριο του 1710 ο Δανός απεσταλμένος Γιούστ Γιούελ έλαβε την [illegible] ντηση στο αίτημα του βασιλιά του: «Τώρα, λόγω της εμπόλεμης κατάστασης [illegible] πολλών εξόδων, αλλά και από το φόβο μιας ξαφνικής επίθεσης των Τ[illegible] την οποία πρέπει να γίνουν επείγουσες προπαρασκευές, η Αυτού Μεγ[illegible] δυνατεί να βοηθήσει, αλλά στο μέλλον θα κάνει ό,τι είναι δυνατόν. Μόλις [illegible] του Μεγαλειότης ο τσάρος δεν έχει καμία υποχρέωση να το πράξει, θα βοηθ[illegible] Αυτού Μεγαλειότητα το βασιλιά όσο μπορεί καλύτερα. Στο μεταξύ η Αυτού [illegible] λειότης ο βασιλιάς θα μπορούσε να δράσει μόνος του για το κοινό καλό, [illegible] σει το στόλο του με δικά του έξοδα και να δραστηριοποιηθεί, πράγμα που [illegible] θέση να κάνει, καθώς βρίσκεται σε ειρήνη επί μεγάλο χρονικό διάστημα, [illegible] βρισκόμαστε σε πόλεμο».[130] Στις 6 Φεβρουαρίου έφτασαν στη Ρωσία τα νέα [illegible] συνθήκη ειρήνης του 1700 με τους Τούρκους είχε ανανεωθεί. Ο Πέτρος έγραψ[illegible] πρέπει να δοξάζουμε τον παντοδύναμο Κύριο για αυτό το θαυμάσιο γεγονός [illegible] ρα μπορούμε να στρέψουμε τα μάτια και τη σκέψη μας προς μία μόνο κατεύ[illegible] ση».[131]

Στο βορρά σημειώθηκαν επιτυχίες. Στις αρχές Φεβρουαρίου καταλήφθη[illegible] Έλμπινγκ.[132] Στις 14 Ιουνίου ο Πέτρος μπήκε στο φρούριο Βίμποργκ, που [illegible] κτήθηκε με ναυτική υποστήριξη. Η Καρελία είχε εκκαθαριστεί από σουηδ[illegible] στρατεύματα. «Με την κατάληψη αυτού του φρουρίου [Βίμποργκ] εξασφαλί[illegible] κε τελικά η Αγία Πετρούπολη», καθώς αποτελούσε ένα «σταθερό προκάλ[illegible] για την πόλη. Η κατάκτηση γιορτάστηκε δεόντως με τη συντροφιά της Κ[illegible] θυσης Σουλλένσης, ενώ στάλθηκαν προκηρύξεις στους συμμάχους και στους [illegible] δοσμένους Ρομοντανόφσκι και Μπουτούρλιν.[133]

Στις 4 Ιουλίου 1710 η Ρίγα παραδόθηκε υπό όρους στον Σερεμέτιεφ, ύστ[illegible] από μακρόχρονη πολιορκία, η οποία είχε αρχίσει το Νοέμβριο του 1709.[134] [illegible] Μάιο ξέσπασε επιδημία πανούκλας: 9.800 Ρώσοι πέθαναν, καθώς επίσης κα[illegible] 30.000 κάτοικοι της πόλης.[135] Στη συνέχεια αρκετές σουηδικές φρουρές, καπ[illegible] νημένες από την πανούκλα, έπεσαν διαδοχικά στα χέρια των Ρώσων: στις 8 Αυ[illegible] γούστου το Ντιούναμπουργκ*, στις 14 Αυγούστου το Πέρνοφ (Πάρνου), στις 8 [illegible]

* Πόλη στο νοτιοανατολικό τμήμα της Λετονίας (Κουρλάνδης). Το 1270 η Αδελφότητα του Ξί[illegible] φους, ένας κλάδος Τευτόνων Ιπποτών, θεμελίωσε το ομώνυμο φρούριο. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Κέξχολμ (Κορέλα), στις 13 Σεπτεμβρίου η νήσος Έζελ και το [illegible] Ο Πέτρος [illegible] η Λιβονία και η Εσθονία [illegible] Με άλλα λόγια, ο εχθρός όχι μόνο δεν έχει πλέον [illegible] καμία σπιθαμή γης [illegible] Το μόνο που μένει τώρα είναι να ζητήσουμε από τον Κύριο [illegible] μια επωφελή ειρήνη».[136] Δε γινόταν πια κανένας λόγος να δοθεί η Λι[illegible] βονία στον Αύγουστο, και ο Πέτρος δεν είχε πλέον κανέναν ενδιαφέρον να [illegible] τις συμφωνίες μαζί του.

Οι ρωσικές νίκες στα λιμάνια της Βαλτικής ισχυροποιήθηκαν με τη διατήρηση –και σε ορισμένες περιπτώσεις με την επαναφορά– τοπικών προνομίων και νόμων. Την κατοχή της Ρίγας, για παράδειγμα, ακολούθησε μια σειρά από εγγυήσεις των δικαιωμάτων των κατοίκων της πόλης και των ευγενών σχετικά με τη θρησκεία, τις δημοτικές γαίες, τις προσόδους, τις ναυλώσεις, τη δικαιοσύνη, τα έθιμα και τις ελευθερίες όπως είχαν κατοχυρωθεί από τους Πολωνούς και τους Σουηδούς βασιλιάδες, καθώς και για τη διατήρηση των τοπικών θρησκευτικών και κοσμικών λειτουργών. Όλα τα χρέη, εκτός από εκείνα προς το σουηδικό Στέμμα, θα πληρώνονταν. Οι δικαστικοί θα είχαν την εποπτεία των όπλων, επίσημη γλώσσα θα παρέμενε η γερμανική, το τοπικό νόμισμα θα ίσχυε, αλλά θα γινόταν αποδεκτό ως νόμιμο νόμισμα και το ρωσικό, «με σκοπό να μην υποστούν καμία υποτίμηση ή αλλαγή η ιδιοκτησία και οι πρόσοδοι, αλλά να διατηρήσουν όσο το δυνατόν την αξία τους». Δεν προβλεπόταν εγκατάσταση στρατιωτών παρά μόνο στους στρατώνες. Ξένοι και πρόσφυγες από το Ντόρπατ θα απολάμβαναν επίσης την προστασία του τσάρου. Όσοι επιθυμούσαν να φύγουν ή να επιστρέψουν μπορούσαν να το κάνουν σε διάστημα ενός χρόνου, αλλά η περιουσία όσων δεν επέστρεφαν θα δημευόταν μέσα σε έξι μήνες. «Με βάση τα παραπάνω, όλα τα αδικήματα τα οποία είχαν διαπραχθεί στη διάρκεια του αποκλεισμού και της πολιορκίας παραγράφονται, συγχωρούνται και παραδίδονται στη λήθη. Η πόλη και οι κάτοικοί της, καθώς και όλοι οι αλλοδαποί που κατοικούν εδώ, οι πάντες, με τις περιουσίες τους, είναι απαλλαγμένοι για λεηλασίες, βομβαρδισμούς, στρατιωτικές επιτάξεις και άλλα βάρη τα οποία μπορεί να είχαν επωμιστεί και απολαμβάνουν την πλήρη προστασία της Αυτού Μεγαλειότητος του τσάρου».[137] Ο καταστατικός χάρτης που είχε δοθεί στην αριστοκρατία της Λιβονίας το 1561 από τον Σιγισμούνδο Αύγουστο επικυρώθηκε, κι έτσι διασφαλίζονταν τα αριστοκρατικά τους δικαιώματα, οι νόμοι, οι ελευθερίες, η κοινωνική θέση, οι νόμιμες κτήσεις και η περιουσία

τους. Σε εκείνους που [illegible] ακόμα κι αν [illegible]
[illegible] του Σουηδού, επιτρεπόταν να επιστρέψουν στα κτήματά τους [illegible]
όσοι περιέθηκαν ενός έτους και έξι εβδομάδων αν βρίσκονταν στην [illegible]
εξήλουν, η διορία ήταν έξι μήνες μετά τη συνθηκολόγηση.[138]
Τον Αύγουστο του 1710 δόθηκαν υποσχέσεις στη Ρέβαλ για προνόμια [illegible]
ανάλογα με αυτά της Ρίγας, αν συνθηκολογούσαν.[139] Καταπιστικοί χάρτες [illegible]
ρίστηκαν στην Εσθονία το Φεβρουάριο του 1712, ένας για την πόλη Ρέβαλ [illegible]
άλλος για την αριστοκρατία, επικυρώνοντας όλα τα προηγούμενα προνόμια [illegible]
δικαιώματα νόμιμων διαδικασιών, τους τοπικούς κώδικες και τα έθιμα [illegible]
απολάμβαναν από παλιά.[140] Την 1η Μαρτίου 1712 ένας καταστατικός [illegible]
για την αριστοκρατία προέβλεπε την προστασία και την υπεράσπιση των [illegible]
μων τους, των επιχειρήσεων, των δικαιωμάτων, της δικαιοσύνης, των [illegible]
σμών, των νομικών κωδίκων και «άλλων αξιέπαινων χριστιανικών πρακτ[illegible]
Τα προνόμια της Βαλτικής επρόκειτο να διασφαλιστούν ακόμα περισσότερ[illegible]
το Γενικό Κανονισμό του Πέτρου το 1720 και τη Συνθήκη του Νίσταντ το 17[illegible]
κεριάς με τα άρθρα 9 (για τα προνόμια και τα δικαιώματα των «ποσηβ[illegible]
παρχιών») και 10 (για την πίστη των ευαγγελιστών).[142]
Αυτά και άλλα διατάγματα σχημάτισαν τη βάση του ειδικού καθεστώτο[illegible]
επαρχιών της Βαλτικής. Ο Πέτρος ανυπομονούσε να αποκαταστήσει το εμπ[illegible]
και τις επιχειρήσεις στην περιοχή με βάση τους νόμους και τις δομές που είχ[illegible]
αποδειχτεί αποτελεσματικά στο παρελθόν. Δεν μπορούσε να γίνει κανένας λόγο[illegible]
γενική αντικατάσταση των τοπικών υπαλλήλων από Ρώσους, ακόμα κι αν υπήρ[illegible]
διαθέσιμο εξειδικευμένο ρωσικό εργατικό δυναμικό. Αντίθετα, στη διάρκεια [illegible]
βασιλείας του Πέτρου και αργότερα η Ρωσία μπορούσε να χρησιμοποιήσει [illegible]
σωπικό από τη Βαλτική, από ειδικούς τεχνίτες που θα δίδασκαν στους Ρώσ[illegible]
την επεξεργασία δέρματος και την κατασκευή εξελιγμένων δρεπανιών μέχρι μορ[illegible]
φωμένους ευγενείς σε διοικητικές υπηρεσίες.[143] Οι ευγενείς από τη Λιβονία και [illegible]
Εσθονία θα υπηρετούσαν κάτω από τις ίδιες συνθήκες με τους Ρώσους. Όσοι εί[illegible]
χαν βαθμούς θα τους διατηρούσαν, όσοι δεν είχαν θα ακολουθούσαν τον ίδιο δρ[illegible]
μο με τους Ρώσους: φρουρές του πεζικού, εκπαίδευση και εξάσκηση.[144] Οι εσθο[illegible]
νικοί και λιβονικοί νόμοι επρόκειτο να χρησιμοποιηθούν αργότερα ως πρότυπ[illegible]
για τη νέα ρωσική νομοθεσία (παράδειγμα τα διατάγματα για την κτηματική πε[illegible]
ριουσία και οι νόμοι για την πρόνοια των ορφανών).[145] Οι παραχωρήσεις συνο[illegible]
δεύονταν όμως από αυξημένη επαγρύπνηση εκ μέρους των ρωσικών Αρχών. Ο
Πέτρος έγραψε στον κυβερνήτη της Ρίγας το 1716 για να τον προειδοποιήσει ότ[illegible]
εξακολουθούσαν να υπάρχουν πολλοί υποστηρικτές των Σουηδών στις βαλτικές πό[illegible]
λεις και για να τον παροτρύνει να είναι προσεκτικός και να διενεργεί τακτικές α[illegible]
πογραφές του πληθυσμού. Όλοι οι νεοαφιχθέντες έπρεπε να ανακρίνονται και να [illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
να συνεχίσουν τις επισκευές των οχυρώσεων, να διατηρήσουν τη φρουρά και να
[illegible] αλλά και για παρεμβάσεις κατά την
εκλογή των μάγιστρων και κατά την αυτονομία της δικαιοσύνης. Δόθηκαν εντολές
στον κυβερνήτη να επιληφθεί των θεμάτων αυτών. Με άλλα λόγια, οι ρωσικές
Αρχές δε δίσταζαν να παρεμβαίνουν στις τοπικές υποθέσεις.[147]
Τα δικαιώματα ήταν [illegible]. Η θρησκευτική ελευθερία διασφα-
λιζόταν στις κατακτημένες επαρχίες, αλλά ταυτόχρονα έπρεπε να παρέχονται και
διευκολύνσεις για την ορθόδοξη λατρεία. Στη Ρίγα μια ξύλινη λουθηρανική εκ-
κλησία και ένα παρεκκλήσι στο φρούριο μετατράπηκαν σε ορθόδοξες εκκλησίες
(η μία στο όνομα των αγίων Πέτρου και Παύλου). Μια κατεστραμμένη καθολική
εκκλησία στην πόλη επισκευάστηκε και επαναλειτούργησε ως ορθόδοξη στο όνομα
του Αλέξιου του Ανθρώπου του Θεού, ενώ το 1715 δημιουργήθηκε μια καινούρια
εκκλησία, η Ευαγγελίστρια. Έπρεπε όμως να βρεθούν και ιερείς. Τον Απρίλιο του
1715 ο Πέτρος έγραψε στον κυβερνήτη: «Όπως πολύ καλά γνωρίζετε, οι ιερείς στη
Ρίγα είναι πολύ κακοί, γεγονός που μας ντροπιάζει στα μάτια των ντόπιων κατοί-
κων. Ως εκ τούτου, οφείλετε να αναζητήσετε ευπρεπείς και έμπειρους ιερείς και
άλλους ιεροδιακόνους στο Σμολένσκ, να τους στείλετε στη Ρίγα και να αποπέμψετε
όσους δεν είναι καλοί».[148]

Προηγούνταν οι ρωσικές ανάγκες, αλλά τον Πέτρο τον απασχολούσε ιδιαίτε-
ρα το να φανεί καλύτερος (ή τουλάχιστον όχι χειρότερος) από τους Σουηδούς.
Όταν το 1712 Εσθονοί αξιωματούχοι παραπονέθηκαν για κακή συμπεριφορά των
δραγόνων που στάθμευαν στη Βαλτική, ο Πέτρος διέταξε αμέσως το διοικητή τους
να διεξαγάγει ανακρίσεις.[149] Στις 9 Ιουλίου του 1720 έγραψε στον Ρέπνιν στη Ρί-
γα σχετικά με κάποια παράπονα για τη συμπεριφορά του Πιοτρ Μπεστούζεφ στην
Κουρλάνδη: «Στην Κουρλάνδη οι άντρες μας έχουν διαπράξει πολλά αδικήματα,
μεταξύ των οποίων η είσπραξη υπέρμετρων εισφορών [για τη συντήρηση των
στρατευμάτων] και, κυρίως, οι παρεμβάσεις στην τοπική διακυβέρνηση και στη
φορολόγηση». Διατάχτηκαν επίσης να περιορίσουν τη δράση τους στις εκτάσεις
που είχαν παραχωρηθεί στη χήρα δούκισσα Άννα Ιωάννοβνα, να μη διατηρούν τα[illegible]
σες άμαξες στους ταχυδρομικούς σταθμούς, αφού αυτό στερούσε από τους ντόπιους
τα άλογά τους, και να πληρώνουν το κανονικό αντίτιμο.[150]

[illegible]

Νταϊνεμπουργκ.[132]

V. Ο ΠΟΛΕΜΟΣ ΜΕ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΑ – Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΟΝ ΠΡΟΥΘΟ ΚΑΙ Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ: 1711-1713

Το 1710 ο Πέτρος είχε μόλις αρχίσει να υπολογίζει τις μακροπρόθεσμες [illegible] σεις των νέων κατακτήσεών του στη Βαλτική και, γενικά, είχε σοβαρούς λόγ[illegible] είναι ευχαριστημένος μάλλον παρά ανήσυχος. Η καλοκαιρινή εκστρατεία [illegible] πτυχή έκβαση, με την άλωση οχτώ φρουρίων μέσα σε μία μόνο περίοδο. Η [illegible] τεγία έπαιρνε εντυπωσιακές διαστάσεις από το γεγονός ότι είχε καταναλωθεί [illegible] ρισσότερη πυρίτιδα στους νικητήριους κανονιοβολισμούς από ό,τι στις στρα[illegible] τικές επιχειρήσεις.[133] Ατμόσφαιρα καρναβαλιού επικρατούσε στην Αγία Πετρ[illegible] πολη, που έζησε τριήμερους νικητήριους εορτασμούς στις 8-10 Οκτωβρίου, [illegible] οποίους ακολούθησαν οι γάμοι της ανιψιάς του Πέτρου Άννας με το δούκα [illegible] Κουρλάνδης.[134] Η ίδια εύθυμη ατμόσφαιρα θα επικρατούσε και την περίοδο [illegible] Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς, αν ο Πέτρος δε λάμβανε στις 23 Δεκεμβρ[illegible] 1710 την είδηση ότι η Τουρκία είχε κηρύξει πόλεμο και ότι ο πρέσβης Πιοτρ Το[illegible] στόι είχε ριχτεί στις φυλακές του Επταπυργίου στην Κωνσταντινούπολη.[135] Ο Γιούστ Γιουέλ έγραφε ότι οι Ρώσοι απελπίστηκαν τόσο πολύ από την είδηση, ώστε περ[illegible] φέρονταν σαν χαμένοι (μολονότι η ατονία τους αποδιδόταν και στη νηστεία πο[illegible] προηγείται των Χριστουγέννων).[136]

Οι ιστορικοί έδωσαν κυρίως έμφαση στη γνωστή ως «παράθυρο στη Δύση» πο[illegible] λιτική του Πέτρου, έτσι ώστε τα τουρκικά ζητήματα να περάσουν στο περιθώρ[illegible]

[illegible]

λεμο. Η αύξηση της ρωσικής επιρροής στην Ουκρανία ήταν ιδιαίτερα ανησυχ[illegible] ρητη στους Οθωμανούς.

Είναι λογικό να υποθέσουμε ότι ο ίδιος ο Πέτρος δεν ήταν αντίθετος στην προ[illegible] οπτική ενός «σύντομου νικηφόρου πολέμου» στο νότο. Η στροφή του ενδιαφέ[illegible] ροντος προς τη Βαλτική το 1700 είχε προκληθεί τόσο από διεθνείς συγκυρίες (κυ[illegible] ρίως από την κατάρρευση της Ιεράς Συμμαχίας, όπως αναφέρθηκε παραπάνω) όσο και από την επιθυμία για κατακτήσεις στο βορρά. Αλλά ο Πέτρος ήθελε και [illegible] την Αγία Πετρούπολη και το Αζόφ. Στις 20 Απριλίου του 1709 επέστρεψε εκεί για πρώτη φορά μετά το 1699 και ικανοποιήθηκε που βρήκε πόλεις στα μέρη «όπου άλλοτε υπήρχαν μόνο απέραντα χωράφια και νερό». Στις 4 Μαΐου έγρα[illegible] ψε στον Μένσικοφ από το Φρούριο της Αγίας Τριάδας στο Ταγκανρόκ: «Στο μέρος αυτό, όπου πριν από δέκα χρόνια αντικρίσαμε μόνο χέρσα γη, τώρα, με τη βοήθεια του Θεού, συναντάμε μια θαυμάσια πόλη με λιμάνι (και, μολονότι όταν λείπει για μεγάλο διάστημα ο αφέντης δε βρίσκονται τα πάντα σε τάξη, ε[illegible] δώ υπάρχει κάτι για να θαυμάσεις)».[158] Έστειλε ακόμα και εργάτες που προο[illegible] ρίζονταν αρχικά για την Αγία Πετρούπολη να δουλέψουν εκεί.[159] Ένας νέος τουρ[illegible] κικός πόλεμος πρόσφερε ευκαιρίες για προπαγάνδα στη Ρωσία, της οποίας ο λα[illegible] ός πανηγύριζε ακόμα για τη νίκη της Πολτάβα και την εκστρατεία στη Βαλτι[illegible] κή. Μια ρωσική νίκη μπορούσε να αλλάξει τον πολιτικό χάρτη της νοτιοανατο[illegible] λικής Ευρώπης και να επισπεύσει κάποια λύση στο βορρά, στερώντας από τον [illegible]

* Πόλη της Δημοκρατίας της Μολδαβίας στη δεξιά όχθη του Δνείστερου, γνωστή αρχικά ω[illegible] γκίνα (δεύτερος αιώνας π.Χ.). (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

[illegible] Ο Πέτρος φοβόταν ότι οι Τούρκοι θα εισέβαλλαν στην [illegible] Μαρτίου. [illegible] και στην Πολωνία (10.000 γενίτσαροι ξεκίνησαν το Δεκέμβριο για να [illegible] στο Κάμιανετς) και ήταν πικραμένος για την καθυστέρηση των διοικητών [illegible] τις φρουρές της Ρίγας. Οι προετοιμασίες προχωρ[illegible] Ο Πέτρος έγραψε στον Μένσικοφ: «Μην ανησυχείς [illegible] επικρατεί τρομερή σύγχυση και μελαγχολία με την [illegible] βασιλεύει εδώ». Η πορεία του ίδιου του τσάρου προς το νότο [illegible] για να αποφευχθεί ο κίνδυνος των ταταρικών επιδρομών. Θα [illegible] μακριά από το Κίεβο, ακολουθώντας ένα βορειότερο δρόμο, μέσω [illegible]λένσκ και Σλούτσκ.

Εμφατικές προτάσεις ρουτίνας έγιναν στους Σουηδούς, με την ελπίδα [illegible] αποφευχθεί δεύτερος πόλεμος. Ο Κάρολος όμως αρνήθηκε να εκχωρήσει [illegible] και μία επαρχία προκειμένου να επιτύχει μια «επαίσχυντη ειρήνη». [illegible] για μεσολάβηση από τις Ναυτικές Δυνάμεις αποδείχτηκαν ανυπόστατες [illegible] 22 Φεβρουαρίου ο Πέτρος κήρυξε τον πόλεμο, παρουσιάζοντας τον «επι[illegible] σουλτάνο ως σύμμαχο των Σουηδών και του Λεστσίνσκι και κατηγορώντας [illegible] οπαδούς του Μαζέπα και του Μπουλάβιν κατά του [illegible] και όλης της χριστιανοσύνης. Το έγγραφο της κήρυξης του πολέμου εξέθετε [illegible] ιστορία των ρωσοτουρκικών σχέσεων των τελευταίων τριάντα ετών, δίνοντας [illegible] στα αδικήματα που διαπράχθηκαν από Τούρκους υπηκόους κατά της [illegible]σίας στη διάρκεια ανακωχών. Ο Πέτρος ήταν ανήσυχος. Στις 24 Φεβρου[illegible]

[illegible] με την παροιμιώδη ρήση του Μεγάλου Κωνσταντίνου «Εν τούτω νίκα». Ο Πέτρος έφυγε για το Σμολένσκ στις 6 Μαρτίου [illegible] την Αικατερίνη, την οποία είχε [illegible] αρραβωνιαστική επίσημα.

Στις 12-13 Απριλίου πολεμικό συμβούλιο στο Σλούτσκ κατέληξε σε σχέδιο σύμφωνα με το οποίο οι Ρώσοι θα βάδιζαν αναγκαστικά προς τον Δούναβη ώστε να προπορευτούν των Τούρκων προτού αυτοί φτάσουν στη Μολδαβία και στην Πολωνία. Υπήρχε ελπίδα ότι ταυτόχρονες εξεγέρσεις στις τουρκικές κτήσεις θα υπονόμευαν το ηθικό των Τούρκων. Ο Σερεμέτιεφ ήταν υποχρεωμένος να φτάσει στον Δνείστερο γύρω στις 20 Μαΐου, αλλά πρόβαλε ως δικαιολογία ότι το στράτευμά του δεν άντεχε, ότι χρειάζονταν νεοσύλλεκτοι και ότι τα εφόδια και τα πυροβόλα βρίσκονταν σε ακατάλληλα σημεία. Πώς θα τα κατάφερνε με τριών μηνών προμήθειες για 40.000 άντρες; Αναγκαστική πορεία σήμαινε ότι δεν μπορούσαν να μεταφέρουν μαζί τους μεγάλο όγκο προμηθειών. Αλλά ο Πέτρος επέμενε στην ταχύτητα. Ήταν ζωτικής σημασίας να φτάσουν στον Δούναβη πριν από τους Τούρκους και να ενωθούν με τις δυνάμεις των οσποδάρων της Μολδαβίας και της Βλαχίας, οι οποίοι υπόσχονταν υποστήριξη επί τη βάσει μιας μυστικής αμυντικής συμφωνίας του 1709. Μια συμφωνία υπογράφτηκε με τον Ντμίτρι Καντεμίρ (πρώην φίλο του χάνου της Κριμαίας) στη Μολδαβία τον Απρίλιο του 1711. Η Μολδαβία θα γινόταν αυτόνομο ρωσικό προτεκτοράτο, με αντάλλαγμα στρατιωτική υποστήριξη. Ο Καντεμίρ θα έβρισκε άσυλο στη Ρωσία, αν το χρειαζόταν. Δεν είχε επιτευχθεί όμως συμφωνία με τον Μπράνκοβαν, τον οσποδάρο της Βλαχίας. Ίσως οι Ρώσοι να μην ήταν πλήρως ενημερωμένοι για τις διχόνοιες που υπήρχαν στους ηγετικούς κύκλους των δύο επαρχιών ή για τις έντονες αντιζηλίες μεταξύ των οσποδάρων. Στη Βλαχία ο ρωσόφιλος Θωμάς Καντακουζηνός [illegible]τήγγειλε τον Μπράνκοβαν, αλλά, προφανώς, η πλειοψηφία της αριστοκρατί[illegible]

[illegible]

Η απόφαση για συνέχιση της πορείας των Ρώσων προς τον ... [illegible] ... στις ελπίδες για βοήθεια και στην απατηλή πεποίθηση ότι ... [illegible] ... δυνάμεις από όσες αποδείχτηκε τελικά ότι διέθεταν. ... οι Τούρκοι έφτασαν πρώτοι στο συγκεκριμένο σημείο και ... Ρώσοι στρατιώτες βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις συνδυασμένες δυνάμεις Τούρκων και Τατάρων. Ο Καντεμίρ πρόσφερε μόνο 5.000 άντρες, ενώ ... ελπίδα για βοήθεια από τον αιρόθυμο Μπράνκοβαν εξανεμίστηκε ... του τουρκικού στρατού, στον οποίο είχε παραδώσει τα εφόδιά του. ... έφτασαν στον ποταμό Προύθο στις 23 Ιουνίου και στις 30 Ιουνίου ... στον Μένσικοφ: «Η πορεία μας ήταν αντίποτα δύσκολη εξαιτίας της ζέστης ... της δίψας [...] Αναμένω να λυθεί το ζήτημα περί τα μέσα Ιουλίου, είτε ... Είθε ο Θεός να περιβάλλει με τη χάρη του αυτόν που έχει δίκαιο ... Λένε ότι οι Τούρκοι δεν είναι πολύ ενθουσιασμένοι με τον πόλεμο ... αλλά μόνο ο Θεός γνωρίζει αν ισχύει κάτι τέτοιο. Έχουν ισχυρό πυροβολικό ... πεντακόσια κανόνια».[172]

Η μάχη που δόθηκε στις 9 Ιουλίου κατέληξε σε μεγάλη ήττα. Στην αρχή ... οι Τούρκοι είχαν μεγάλες απώλειες κατά την πρώτη αναμέτρησή τους ... το ρωσικό πυροβολικό, αλλά οι Ρώσοι δεν αντιλήφθηκαν το μέγεθος της ... που προκάλεσαν. Οι γενίτσαροι φοβούνταν τα ρωσικά πυρά και ... το βεζίρη να αρχίσει ειρηνευτικές συνομιλίες. Ο Πέτρος αρνήθηκε να ... πριν φτάσει η εφοδιοπομπή του. Ως εκ τούτου, η μάχη ήταν αμφίρροπη ... αλλά οι Ρώσοι δεν άντεχαν να περιμένουν, λόγω του επικείμενου λιμού και της ... λειψης πολεμοφοδίων. Το δίλημμα του Πέτρου εκτίθεται σε μια επιστολή ... τη Γερουσία με ημερομηνία 10 Ιουλίου. Τα στρατεύματά του ήταν περικυκλωμένα ... και ο ίδιος ήταν πιθανό ή να πεθάνει ή να πιαστεί αιχμάλωτος. Αν συνέβαινε ... το δεύτερο, οι γερουσιαστές εντέλλονταν να συνεχίσουν να τον θεωρούν ηγεμόνα ... τους μέχρι να επιστρέψει. Σε περίπτωση θανάτου του έπρεπε να επιλέξουν ... πιο άξιο από τους διαδόχους μου».[173] Τελικά αποφεύχθηκε η ολοκληρωτική ... καταστροφή, συμπεριλαμβανομένης της αιχμαλωσίας του Πέτρου, λόγω της ...

[illegible] ... διαπραγματεύσεις των χάνων της Κριμαίας.[174]

Οι ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις άρχισαν αμέσως. Με τη συνθήκη ... της 12ης Ιουλίου 1711 η Ρωσία παρέδωσε το Αζόφ και τα περίχωρά του ... Τουρκία. Το Τάγκανρογκ και το Καμένι Ζάτον ... [illegible] ... συνθήκης το Αζόφ δεν κατονομαζόταν.[175] Οι Ρώσοι δε θα ... [illegible] ... κας των συνόρων. Οι Ρώσοι δεν έπρεπε να εμποδίσουν την επιστροφή στην πατρίδα του βασιλιά της Σουηδίας, ο οποίος βρισκόταν εδώ και λίγο καιρό υπό την προστασία του σουλτάνου. Ο ρωσικός στόλος στο Αζόφ θα καταστρεφόταν, εκτός από τέσσερα πλοία τα οποία θα πωλούνταν στους Τούρκους.[176] Μεγάλη συζήτηση ξεκίνησε για το καθεστώς της Πολωνίας, που επρόκειτο να ... ελεύθερο κράτος (μη υποκείμενο ούτε σε ρωσική ούτε σε τουρκική παρέμβαση). Ο Πέτρος σε επιστολές με ημερομηνία 15 Ιουλίου σχολίαζε στον Απράξιν και σε άλλους ότι «η απώλεια αυτών των τόπων οι οποίοι μας στοίχισαν τόσες προσπάθειες δεν έγινε χωρίς θλίψη, αλλά η ζημιά αυτή σημαίνει και ισχυροποίηση ... [illegible] ... και αποτελεί μεγάλο κέρδος για εμάς».[177] Στην ... νούσε τον πόλεμο με τη Σουηδία] και αποτελεί ... πραγματικότητα, η Ρωσία τη γλίτωσε φτηνά. Ο σουλτάνος μπορούσε να έχει στη- ... ρίξει τις σουηδικές απαιτήσεις για επιστροφή εδαφών. (Ο Πέτρος ήταν διατεθει- μένος να δώσει τα πάντα εκτός από την Αγία Πετρούπολη, αλλά ο βεζίρης δεν το γνώριζε αυτό.) Ανυπομονώντας να επιστρέψει στις κτήσεις της στη Μεσόγειο, η Τουρκία ικανοποιήθηκε με τις «επίσημες ενδείξεις» της ρωσικής αποχώρησης α- πό την Πολωνία και αρνήθηκε να δώσει επιπλέον εγγυήσεις στους Σουηδούς. Ο Κάρολος ήταν πυρ και μανία. Οι δυτικές δυνάμεις, που είχαν ελπίσει ότι σοβα- ρότερες ακόμα απώλειες θα απέκλειαν τη Ρωσία από τη βορειογερμανική πολι- τική, ήταν επίσης δυσαρεστημένες. Όσο για τον Πέτρο, πέτυχε ό,τι καλύτερο μπο- ρούσε από την ήττα του στον Προύθο. «Από τη μια», έγραφε, «αυτή η ειρήνη α- ντιπροσωπεύει μια απώλεια, από την άλλη με αυτό τον τρόπο απαλλαγήκαμε ο- ριστικά από τους Τούρκους και είμαστε [περισσότερο] ικανοί να πολεμήσουμε με όλες μας τις δυνάμεις και με τη βοήθεια του Θεού να κατατροπώσουμε τους Σου- ηδούς».[178] Στον Απράξιν, ο οποίος είχε αναλάβει την εκκένωση του Αζόφ, πα- ρουσίασε και πάλι την καλή πλευρά: «Είναι πολύ οδυνηρό βέβαια, αλλά το μη ... ρον βέλτιστον, γιατί κι εσύ ο ίδιος μπορείς να κρίνεις ποιος από τους δύο ...

[illegible]

Ο Πέτρος όμως δεν είχε αποδεχτεί εντελώς την παράδοση του Αζ[illegible] [illegible] του: «Ο Κύριος με εκδίωξε από αυτό το μέρος όπως [illegible] τον Παράδεισο», φημολογείται ότι είπε, χρησιμοποιώντας μια [illegible] με την Αγία Πετρούπολη.[illegible] Αποφασισμένος [illegible] ότι η κατεδάφιση του Ταγκανρόγκ μέχρι να ληφθεί η επιβεβαίωση [illegible] λιάς είχε φύγει από την Τουρκία. Μάλιστα, διευκρινίζοντας ότι τα [illegible] σε να διατηρηθούν, «μια και εν καιρώ μπορεί τα πράγματα να αλλάξ[illegible] βοήθεια του Θεού». Ο Πέτρος περίμενε ότι θα επέστρεφε κάποτε [illegible] ξεφύγει με μια συμβολική κατεδάφιση και επέπληξε τον Απράξιν [illegible] «απεγνωσμένα» να συμμορφωθεί προς τις τουρκικές απαιτήσεις, [illegible] λι του έδινε εντολές να φυλάξει ακριβή σχέδια των οχυρώσεων.[illegible] Η [illegible] δεν είχε πραγματοποιηθεί μέχρι το Νοέμβριο, αφού δεν υπήρχε επιβε[illegible] βαίωση ότι ο Κάρολος είχε αποχωρήσει. Ο Πέτρος όμως κατέστησε σαφ[illegible] αν οι Τούρκοι απειλούσαν να κηρύξουν πόλεμο ξανά εναντίον του, Αζόφ [illegible] Ταγκανρόκ, θα εκτελούνταν αμέσως η εντολή, ακόμα κι αν δεν ήταν επιβε[illegible] μένο ότι ο βασιλιάς είχε φύγει.[illegible] Ταυτόχρονα ο τσάρος έδωσε οδηγίες [illegible] ρεμέτιεφ για να επιβραδυνθεί το ταξίδι του Κάρολου όταν αυτός θα [illegible] σε τελικά, ώστε ο βασιλιάς να καθυστερήσει να φτάσει στη Σουηδία και η [illegible] ξή του να συμπέσει σχεδόν με την έναρξη της επόμενης εκστρατείας. Στις [illegible] του 1712 οι Τούρκοι απάντησαν στις καθυστερήσεις αυτές με κήρυξη πολ[illegible] αλλά η σύγκρουση αποφεύχθηκε, αφού το Αζόφ παραδόθηκε τελικά με [illegible] πογραφή δεύτερης συνθήκης ειρήνης (του Συμφώνου του Γιουσούφπασά [illegible] Απριλίου 1712, η οποία έθετε προθεσμία για την αποχώρηση των ρωσικών [illegible] τευμάτων από πολωνικά εδάφη. Περαιτέρω καθυστερήσεις από τους Ρώσους [illegible] τέληξαν, βάσει αυτού του άρθρου, σε μία ακόμα κήρυξη πολέμου, τον Οκτ[illegible] του 1712. Οι εχθροπραξίες επιταχύνθηκαν από την επίτευξη συμμαχίας μετ[illegible] Σουηδίας και Γαλλίας το Σεπτέμβριο του 1712 (στο Μπέντερ) για την προώ[illegible] των συμφερόντων των Τούρκων: Οι Σουηδοί θα παρείχαν εγγυήσεις για τον [illegible] σταϊνσκι ως βασιλιά της Πολωνίας και θα ανάγκαζαν την Πολωνία να επιστ[illegible] ψει το Κάμενετς και την Ποδολία στους Τούρκους. Η Πύλη υποτίθεται ότι θα [illegible] νάγκαζε τον Πέτρο να επιστρέψει το Κίεβο και την περιοχή του στην Πολ[illegible] και ότι θα έθετε σε ισχύ το άρθρο της Συμφωνίας του Προύθου περί μη ανάμ[illegible] ξης του τσάρου στις υποθέσεις της Πολωνίας και των Κοζάκων της Ουκρανίας.[illegible] Η συμφωνία αυτή όμως δεν απαιτούσε καμία βιασύνη, παρόλο που ο Πέτρ[illegible] την πήρε αρκετά στα σοβαρά ώστε να κάνει επείγοντα σχέδια να εγκαταλείψ[illegible]

[illegible] Μονής των Σπηλαίων* [illegible]

[illegible] κλήρο το κείμενο. «Στη θέα της έπαρσης αυτών των βαρβάρων [illegible] ους του βεζίρη», συναίνεσαν ο Σαφίροφ και ο Σερεμέτιεφ.[illegible] Το δεύτερο άρθρο επαναλάμβανε τις εγγυήσεις για ασφαλή μετάβαση του Καρόλου ΙΒ' από την Τουρκία στην πατρίδα του. Το τρίτο άρθρο επικύρωνε ότι οι Κοζάκοι της Αριστερής Όχθης του Δνείπερου θα παρέμεναν υποτελείς του τσάρου και ότι το Κίεβο αποτελούσε ρωσική κτήση. Τα άρθρα 4-6 απαγόρευαν την κατασκευή οχυρωματικών έργων μεταξύ Αζόφ και Ταγκανρόκ [illegible] και στο Καμένα Ζάτον, ενώ καθόριζαν και την επιστροφή των τουρκικών κανονιών. Το άρθρο 7 επιχειρούσε για πρώτη φορά να ορίσει τα όρια μεταξύ των δύο χωρών, κατά μήκος μιας γραμμής ανάμεσα στους ποταμούς Σαμάρα και Ορέλ. Οι Κοζάκοι έπρεπε να αποφεύγουν να καταπατήσουν την ειρήνη (άρθρα 8-9), όπως και οι Τάταροι και οι Κοζάκοι που ήταν με το μέρος των Τούρκων. Ιδιαίτερα σκληρή μάχη δόθηκε για το άρθρο 10, σχετικά με την πληρωμή φόρου υποτελείας στο χάνο της Κριμαίας. Ο Σαφίροφ έγραφε στο υπόμνημά του προς τον Πέτρο: «Αυτό το σημείο ήταν το πιο επίμαχο από όλα, μια και οι Τούρκοι επέμεναν ότι συμφωνούσαμε στο φόρο υποτελείας, ισχυριζόμενοι ότι το υποσχεθήκαμε προφορικά στον Προύθο» (όπως και είχαν κάνει). Οι Ρώσοι διαπραγματευτές απειλήθηκαν με θάνατο από το βεζίρη, αλλά κατάφεραν να γλιτώσουν με δωροδοκία. Στη συνθήκη αναφερόταν απλώς ότι το ζήτημα θα λυνόταν «σε άλλη χρονική στιγμή».[illegible] Ένα άρ[illegible]

* Η Μονή των Σπηλαίων (Πετσέρσκαγια Λάβρα) βρίσκεται στο νότιο άκρο της περιοχ[illegible] τσέρσκι της πόλης του Κιέβου και είναι κτίσμα του ενδέκατου αιώνα. Εκεί ο μοναχός [illegible] ρας συνέγραψε το αρχαιότερο σωζόμενο ρωσικό χρονικό. Κάτω από το μοναστήρι [illegible] κτυο από κατακόμβες, όπου βρίσκονται μουμιοποιημένα τα σκηνώματα καλογέρων κ[illegible] καθώς και του ίδιου του Νέστορα. (Σ.τ.Μ.)

θρο το οποίο ο Σαφίροφ δεν κατάφερε να συμπεριλάβει ήταν η της διαρκούς διπλωματικής εκπροσώπησης στην Κωνσταντινούπολη [illegible] το τέθηκε στη δεύτερη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης (1720) [illegible] τα άρθρα της Συνθήκης της Αδριανούπολης εφαρμόστηκαν. Ο Πέτρος [illegible] τέθηκε σε απόσυρση– από την Πολωνία,[190] τα ρωσοοθωμανικά σύνορα [illegible] ρύθμιστε, οι Κοζάκοι και οι Τάταροι έλαβαν εντολή [illegible] σχος– Κωνσταντινούπολης, ο Κάρολος ο ΙΒ' επέστρεψε στη Σουηδία [illegible] του 1714, αποφεύγοντας τη ρωσική επικράτεια, και η Ρωσία επανέκτησε [illegible] το 1739. Η ειρήνη όμως επέτρεψε για μία ακόμα φορά στον Πέτρο να νηρώσει τις προσπάθειές του στο βορρά.

VI. ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΡΟΥΘΟ ΣΤΟ ΝΙΣΤΑΝΤ: 1711-1721

Αμέσως μετά τη Συνθήκη του Προύθου οι σκέψεις του Πέτρου στράφηκαν στις επιχειρήσεις στο βορρά. Το Σεπτέμβριο του 1711 βρισκόταν στη Γερμ όπου επρόκειτο να περάσει το μεγαλύτερο μέρος του 1712, επισκεπτόμ Δρέσδη και το Κάρλσμπαντ για να κανονίσει τα του γάμου του γιου του Αλ με την πριγκίπισσα Καρλότα του Βόλφενμπιτελ*.[191] Στην πρώτη του επιστολ 1712, με ημερομηνία 1η Ιανουαρίου, ο Πέτρος έγραφε στη Γερουσία: «Κα ξασμένος ας είναι ο Θεός, αφού λόγω αυτής της νίκης [των Δανών επί των Σ δών στο Βίσμαρ την 1η Δεκεμβρίου] το έτος αρχίζει εορταστικά. Το θεωρ μάδι καλοτυχίας το ότι μπορώ να γράφω κάτι τέτοιο στην πρώτη επιστολή τους. Είθε ο Θεός να είναι το ίδιο καλός από δω και στο εξής».[192] Το κέρ κον των Συμμάχων, αφού είχαν οδηγήσει τους Σουηδούς εκτός νοτιοανατολ Βαλτικής, ήταν να τους εκδιώξουν και από τις βόρειες γερμανικές κτήσεις αρχίζοντας από την Πομερανία. Οι απαιτήσεις των Σουηδών επί των γερμαν εδαφών ήταν περιπεπλεγμένες: Το Ανόβερο εποφθαλμιούσε τη Βρέμη και το Βε ντεν, ενώ η Πρωσία και η Δανία διεκδικούσαν το Στετίνο. Ο Πέτρος, είναι αλ να λεχθεί, δεν είχε σκοπό να κατακτήσει τα σουηδικά εδάφη στη βόρεια Γερμ νία, παρόλο που η πολιτική ενός ενδεχόμενου διαμελισμού ενδιέφερε τη Ρωσ Η κατάσταση περιπλεκόταν με τα εμπόδια που πρόβαλλαν οι Αρχές της Πολ νίας, οι οποίες βραδυπορούσαν να προμηθεύσουν με τρόφιμα το ρωσικό στρατ Ο Πέτρος αισθανόταν απογοητευμένος από την απραξία των Βόρειων Συμμάχ του. Η απουσία ναυτικής υποστήριξης εκ μέρους των Δανών δεν επέτρεπε την κ

* Πόλη της βόρειας Γερμανίας, στο ομόσπονδο κράτος της Κάτω Σαξονίας, στις όχθες του πο ταμού Όκερ, νότια του Μπράουνσβαϊγκ. (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

Το έτος 1713 άρχισε με ανώφελες συμφιλιώσεις με τους Σουηδούς, από την [illegible] ση της Γαλλίας και της Βρετανίας. Ο Μένσικοφ και ο Μπορίς Κουράκιν [illegible] και εντεταλμένοι να [illegible] που θα γινόταν στο Μπράουνσβαϊγκ. Ο Πέτρος έ γραφε στον Μένσικοφ, με όρους που θύμιζαν εκείνους τους οποίους χρησιμοποι [illegible] σε άλλες εποχές για τη διπλωματία της [illegible] «Να συμπεριφέρεσαι με όσο το δυνατόν περισσότερη [illegible] θα την εκλάβουν ως εχθρότη δανική Αυλή, επειδή, ακόμα κι αν λες την αλήθεια, [illegible] τα, εκτός κι αν είναι [illegible]. Ξέρεις τι τους αρέσει, υπολογίζουν περισσότερο το πρωτόκολλο παρά τις τρέχουσες υποθέσεις».[196] Ένα ρωσικό «σχέδιο για ειρή νη στο βορρά», το οποίο ανέφερε την πιθανότητα εκχώρησης της Ρίγας και της Λιβονίας στην Πολωνία, δείχνει ότι ο Πέτρος ήταν έτοιμος να συμβιβαστεί για να διασφαλίσει την ειρήνη.[197] Οδηγίες που δόθηκαν στον Μένσικοφ με ημερομηνία 14 Φεβρουαρίου καθόριζαν λεπτομερώς ότι τα εδάφη τα οποία οι Σουηδοί είχαν «προσαρτήσει παράνομα τον τελευταίο αιώνα» –συγκεκριμένα, η Ινγκρία και η Κα ρελία– δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να εκχωρηθούν, η Εσθονία και η Ρεβάλ έπρεπε να διατηρηθούν ως αποζημίωση για την απώλεια προσόδων, ενώ μέρος της Φινλανδίας που παραχωρήθηκε στη Ρωσία ως αποζημίωση για τον πόλεμο, καθώς και η Λιβονία, εκτός από την περιοχή του Ντόρπατ, αν δεν εξασφαλίζονταν για τον Πέτρο, θα παραχωρούνταν στο βασιλιά της Πολωνίας.[198] Η τελευταία εκχώ ρηση διαγράφτηκε αργότερα, με την αιτιολογία ότι δε θα εξυπηρετούνταν τα συμ φέροντα της Ρωσίας στη Λιβονία από μια αδύναμη Πολωνία, «επειδή αυτό το Στέμμα, το οποίο είναι ασταθές και υπόκειται σε συνεχείς μεταβολές, θα μπο ρούσε να τη χάσει εύκολα [τη Λιβονία] και να την παραδώσει στα χέρια των Σου ηδών ή κάποιας άλλης δύναμης».[199]

Τον Ιανουάριο του 1713 μια σουηδική δύναμη υπό το στρατηγό Μάγκνους Στένμποκ, ο οποίος είχε αποκοπεί από το στόλο ανεφοδιασμού του, τράπηκε σε φυγή στο Φρίντριχσταντ, στο Χόλσταϊν, και αναγκάστηκε να ζητήσει καταφύγιο στο οχυρό του Τένινγκεν στη Γιουτλάνδη. Τον Ιούνιο πολιορκήθηκε από τον Μέν σικοφ, ο οποίος ανάγκασε τον Στένμποκ να παραδοθεί με 11.485 άντρες.[200] Στις 13 Σεπτεμβρίου 1713 το Στετίνο συνθηκολόγησε με τον Μένσικοφ, ο οποίος έ μεινε με το δίλημμα σε ποιον να επιστρέψει την πόλη: στη Δανία ή στην Πρωσία. Η Ρωσία χρειαζόταν δανική ναυτική υποστήριξη, αλλά ο Μένσικοφ έθεσε το Στ τίνο υπό πρωσικό έλεγχο, επειδή η Ρωσία αισθανόταν εγκαταλειμμένη από το

[illegible]

Στις 23 Απριλίου 1713, ανεξάρτητα από τους συμμάχους του, ο Ρ… ησε εκστρατεία στη Φιλανδία. Ο στόλος από γαλέρες (με τον Πέτρο … αρχο) που κατέπλευσε με 16.000 στρατιώτες στο Ελσίνγκφορς (Ελσίνκι) … χές Μαΐου πήρε την πόλη χωρίς μάχη. Στις 27 Ιουλίου ο Πέτρος έγραψε … σκιν: «Με τη βοήθεια του Θεού, ελπίζουμε ότι όλη η φιλανδική χώρα … στα χέρια μας μέχρι το τέλος αυτής της εκστρατείας».[203] Στις 30 Αυγούστου … τρος μπήκε στο Όμπου (Τούρκου) από τη δυτική ακτή.[204] Στις 27 Οκτωβρίου … πολυάριθμες αναφορές προς την πατρίδα ήταν σε θέση να ανακοινώσ… Σουηδοί είχαν εκδιωχθεί από τη Φιλανδία.[205]

Παρά τις συνεχιζόμενες διπλωματικές περιπλοκές (τον Απρίλιο του 1713 … ρήνη της Ουτρέχτης έβαλε τέλος στον Πόλεμο της Ισπανικής Διαδοχής, … έτσι στη Βρετανία και ιδιαίτερα στη Γαλλία περισσότερη άνεση για να … στις βόρειες υποθέσεις), ο Πέτρος συνέχιζε να ελπίζει για ειρήνη: «Είναι … σημασίας να προχωρήσουμε τώρα στην επόμενη εκστρατεία και να … μια συμφωνία με την Αυλή της Δανίας, ώστε να κάνει μια επιτυχημένη … ση και να εξαναγκάσει τον εχθρό να προχωρήσει στην πολυπόθητη ειρήνη» … Σουηδοί, παρά τις πολλές ατυχίες, εξακολουθούσαν να έχουν τη δύναμη … σταθούν. Στις αρχές του 1714 ο Πέτρος έγραψε στον Γιαγκουζίνσκι: «Τώρα … η αμυντική δύναμη των Σουηδών περιορίζεται στο στόλο τους. Είναι σημα… επομένως, ότι έχουμε πολύ καλές πληροφορίες για αυτόν».[207] Το Μάιο με … ρεξη προς το λαό της Σουηδίας εκφραζόταν η επιθυμία της Ρωσίας για τ… σμό του «καταστροφικού πολέμου» μεταξύ των δύο κρατών.[208] Ο Πέτρος εξ… ζε τη λύπη του επειδή οι «καλές προτάσεις» του δεν έγιναν αποδεκτές και ο β… λιάς εξακολουθούσε να «απαιτεί το αδύνατον».[209] Τον Ιούλιο οι Ρώσοι έκαναν … εντυπωσιακή επίδειξη ναυτικής υπεροχής, επιτυγχάνοντας νίκη επί του σουηδ… στόλου έξω από το ακρωτήριο Χάνκο στη Φιλανδία. Ο Πέτρος έγραψε:

Να μας επιτρέψετε να σας αναφέρουμε τον τρόπο κατά τον οποίο ο Παντοδύνα… Κύριος και Θεός μας καταδέχτηκε να δοξάσει τη Ρωσία. Αφού μας αξίωσε να … πετύχουμε πολλές νίκες στην ξηρά, τώρα μας έστεψε με νίκη και στη θάλασσα, … στις 27 αυτού του μήνα στο Χάνκο, κοντά στο λιμάνι του Ρίλαξ-Φιγκλ, αιχμαλ… σαμε το Σουηδό αντιναύαρχο Νίλσον Έρενσιλντ με μια φρεγάτα, έξι γαλέρες κα… δύο μικρά πολεμικά πλοία, ύστερα από εκτεταμένα και πολύ ισχυρά πυρά. Είναι…

[illegible]

Ο Πέτρος απέδωσε μεγάλη σημασία στη νίκη του Χάνκο, η οποία περιγρά-
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Το έτος 1715 μια μοίρα βρετανικού και ολλανδικού στόλου έφτασε στη Βαλ-
τική για να προστατέψει τα εμπορικά πλοία (που μετέφεραν κυρίως προμήθειες
για τα ναυτικά) από σουηδικές επιθέσεις. Σχηματίστηκε ένας βραχύβιος συνα-
σπισμός κατά της Σουηδίας από την Πρωσία και το Ανόβερο, στον οποίο εντά-
χθηκαν αργότερα και η Πολωνία, η Σαξονία και η Δανία. Ρωσικά στρατεύματα κι-
νήθηκαν στη βόρεια Γερμανία με σχέδια να καταλάβουν το Βίσμαρ (το οποίο έ-
πεσε τον Απρίλιο του 1716) και έκαναν απόβαση στη Σκάνια, στη σουηδική εν-
δοχώρα, με δανική ναυτική υποστήριξη. Το Φεβρουάριο του 1716 ο Πέτρος ξε-
κίνησε μεγαλύτερη περιοδεία στη Δυτική Ευρώπη, όπου επρόκειτο να παραμεί-
νει μέχρι τον Οκτώβριο του 1717. Η πρόφαση για το ταξίδι αυτό ήταν ο γάμος της
ανιψιάς του Αικατερίνης Ιωάννοβνα με το δούκα Κάρολο Λεοπόλδο του Μεκλεμ-
βούργου στο Κάρλσμπαντ στις 8 Απριλίου. Ο Πέτρος επιθυμούσε μια βάση στη
βόρεια Γερμανία, με ρωσική φρουρά στο Μεκλεμβούργο, και ήλπιζε να αποκτή-
σει το λιμάνι του Βίσμαρ ως βάση για το ρωσικό εμπόριο μέσω της Βαλτικής και
του Έλβα. Το προγαμιαίο συμβόλαιο διασφάλιζε το δικαίωμα των Ρώσων εμπό-
ρων να διαμένουν και να εμπορεύονται στο Μεκλεμβούργο, καθώς και την ελεύ-
θερη διέλευση των ρωσικών στρατευμάτων. Ο τσάρος υποσχέθηκε να υποστηρί-
ξει το δούκα κατά των εχθρών του, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν και μέλη
της τοπικής κατώτερης αριστοκρατίας, με δέκα ρωσικά συντάγματα πεζικού.
Έτσι, συγκροτήθηκε από τη Ρωσία ένα αληθινό προτεκτοράτο στο Μεκλεμ-
βούργο, κάτι που ανησύχησε ιδιαίτερα τον Γεώργιο του Ανόβερο, ο οποίος είχε
επίσης σχέδια για το Μεκλεμβούργο, ενώ ως Γεώργιος ο Α΄ της Μεγάλης Βρετα-
νίας είχε και λόγους να ανησυχεί για την αναπτυσσόμενη ναυτική δύναμη της Ρω-
σίας. Λόγους να ανησυχεί είχε και ο ηγέτης της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας.[212]
Το Μάιο του 1716 ο Πέτρος συνάντησε το βασιλιά της Πρωσίας στο Στετίνο και
στη συνέχεια το βασιλιά της Δανίας στην Αλτόνα. Αποφασίστηκε να κινηθούν ρω-
σικά στρατεύματα για να αντιμετωπιστεί πιθανή εισβολή της Σουηδίας. Στις αρ-
χές Αυγούστου σημειώνεται μια μεγάλη στιγμή της ναυτικής καριέρας του Π…

τρου και μια προσωρινή επίδειξη της συμμαχικής ενότητας, όταν [illegible] σχήματα τεσσάρων στόλων –δανικού, ολλανδικού, βρετανικού και ρωσικού– [illegible] από την Κοπεγχάγη.[213] Το ρωσικό σκάφος που γιορτάστηκε με την [illegible] το οποίο απεικόνιζε τον Ποσειδώνα να τρέχει πάνω στα κύματα [illegible] κύματος, αποδείχτηκε ότι δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ένα [illegible] Το σχέδιο της απόβασης στη Σκανία εγκαταλείφθηκε λόγω ρωσοδανικών [illegible] νιών και επειδή ο δανικός στόλος έπρεπε να αντιμετωπίσει τις επιχειρήσεις [illegible] Καρόλου στη Νορβηγία. Η βρετανική υποστήριξη έμελλε να μετατραπεί [illegible] μη σε αντίθεση.

Αφού πέρασε το φθινόπωρο και το χειμώνα του διαστήματος 1716-1717 [illegible] επισκέψεις στα παλιά του «στέκια» στην Ολλανδική Δημοκρατία, ο Πέτρος [illegible] τησε τον Απρίλιο για το Παρίσι.[214] Οι σχέσεις με τη Γαλλία είχαν βελτιωθεί [illegible] πως μετά την κατάρρευση της δεκαετίας του 1680. Η Γαλλία έπαιζε μικρό ρόλο [illegible] Βόρειο Πόλεμο όσο ο Πόλεμος της Ισπανικής Διαδοχής της έδενε τα χέρια [illegible] ρωσική δράση ήταν επικεντρωμένη στην ανατολική Βαλτική. Η Γαλλία όμως [illegible] διαφερόταν για τις εξελίξεις στη βόρεια Γερμανία και για τη διατήρηση της [illegible] ηδικής παρουσίας εκεί, ειδικά στην Πομερανία, ως αντίβαρου κατά της Αγίας [illegible] μαϊκής Αυτοκρατορίας. Τον Οκτώβριο του 1716 υπογράφτηκε μια αγγλογαλλική [illegible] σμυντική συμφωνία (για δυναστικούς λόγους, καθώς η Βρετανία συμφώνησε [illegible] μποδίσει την άνοδο στο γαλλικό θρόνο ενός Ισπανού διαδόχου σε περίπτωση [illegible] νάτου του βασιλιά της Γαλλίας και η Γαλλία ορκίστηκε να υποστηρίξει τους [illegible] δικητές του βρετανικού θρόνου Στιούαρτ). Τον Ιανουάριο του 1717 μια Τριπλή Συμμαχία συστάθηκε μεταξύ Βρετανίας, Γαλλίας και Ολλανδικής Δημοκρατίας, στην οποία προστέθηκε τον Αύγουστο του 1718 και η Αυστρία. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στο Παρίσι ο Πέτρος επιδίωξε ένα σύμφωνο φιλίας με τη Γαλλία, με σκοπό να μειώσει τον κίνδυνο της παρέμβασης αυτής της συμμαχίας στο Βόρειο Πόλεμο. Έλπιζε να αποσπάσει τη Γαλλία από τον παραδοσιακό σύνδεσμό της με τη Σουηδία και να δημιουργήσει μια αντιαυστριακή συμμαχία. (Όπως αποδείχτηκε, ο Πέτρος υπερεκτίμησε την αυστριακή ανάμειξη σε μια «συνωμοσία» εναντίον του μετά τη φυγή του γιου του Αλέξιου στη Βιέννη το 1716.) Η Γαλλία [illegible] ντέδρασε στις ρωσικές προτάσεις και περιορίστηκε να μειώσει την επιδότηση [illegible] προς τους Σουηδούς. Εντούτοις, το διάστημα 1719-1720 οι Γάλλοι στήριξαν τις [illegible] πρωτοβουλίες του Α. Ι. Ντάσκοφ για την αποκατάσταση της διπλωματικής εκπροσώπησης της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη, σε μια προσπάθεια να εξουδετερώσουν την αυστριακή επιρροή.[215]

Ολόκληρο το 1717 ο Πέτρος γινόταν αποδέκτης ειρηνευτικών προτάσεων απ' όλη την Ευρώπη, ιδιαίτερα από τον απεσταλμένο του Καρόλου του ΙΒ', το βαρόνο Γκέοργκ Χάινριχ φον Γκερτς. Προτάσεις μεσολάβησης από την Ισπανία [illegible]

[illegible] 1718. Η Ισπανία [illegible] την επίτευξη της ειρήνης μεταξύ Ρωσίας και Σουηδίας [illegible] συμμαχία κατά της Βρετανίας [illegible] και της Αυστρίας, αλλά ο Πέτρος [illegible] πολεμικά πλοία κατά της [illegible] Ο Φίλιππος ο Ε' προσφέρθηκε να [illegible] την ανήλικη κόρη του Πέτρου, [illegible] Σουηδίας, [illegible] μεταξύ Ισπανίας [illegible] τη Νεάπολη.[216] Στην πραγματικότητα, το ξέσπασμα του πολέμου μεταξύ Ισπανίας και Αυστρίας τον Ιούλιο του 1717 απέβη υπέρ της Ρωσίας, επειδή έδενε τα χέρια των βόρειων Συμμάχων. «Όσο η Ισπανία είναι [illegible] τα όπλα και σε πόλεμο με [illegible] οι Ναυτικές Δυνάμεις και η Γαλλία θα έχουν δεμένα τα χέρια τους [illegible] στο βορρά», έγραφε ο Μπόρις Κουράκιν [illegible] στον Πέτρο στις αρχές του 1718.[217] Η Σουηδία [illegible] σοβαρή οικονομική κρίση και το Δεκέμβριο του 1717 συναίνεσε σε ένα συνέδριο ειρήνης, το οποίο άρχισε το Μάιο του 1718 στα νησιά Όλαντ*.[218] Στους Ρώσους απεσταλμένους [illegible] Μπρους και Όστερμαν δόθηκαν «Γενικοί όροι για την ειρήνη», σύμφωνα με τους οποίους η Ινγκρία, η Καρελία, η Εσθονία και η Λιβονία, συμπεριλαμβανομένων της Ρίγας και του Βίμποργκ, θα ήταν ρωσικές εις το διηνεκές και η Φινλανδία θα επιστρεφόταν στη Σουηδία. Μυστικά άρθρα προέβλεπαν αποζημίωση των Σουηδών μέσω βοήθειας για επαναφορά της Βρέμης και του Βέρντεν υπό σουηδικό έλεγχο. Ποικίλα σχέδια συζητήθηκαν, μεταξύ των οποίων και μια ρωσοσουηδική συμμαχία. Καμία συμφωνία όμως δεν επιτεύχθηκε. Σύμφωνα με τα λόγια κάποιου ιστορικού, «δεν είναι εύκολο να ξεδιαλύνει κανείς τα κίνητρα και τους στόχους των συμμετεχόντων».[219]

Μια ηγετική μορφή αποχωρεί τώρα από το προσκήνιο. Στις 30 Νοεμβρίου (11 Δεκεμβρίου) του 1718 ο Κάρολος ο ΙΒ' σκοτώθηκε στο Φρίντριχσχαλντ της Νορβηγίας, ενώ εκστράτευε κατά της Δανίας. Επισήμως, χτυπήθηκε από αδέσποτη σφαίρα.[220] Λέγεται ότι ο Πέτρος έκλαψε μαθαίνοντας την είδηση, περισσότερο ίσως συνειδητοποιώντας ότι αυτό αποτελούσε πισωγύρισμα για την ειρήνη παρά από θλίψη για τον παλιό εχθρό του.[221] Ενώ οι δυτικές δυνάμεις έκαναν τις δικές τους συμφωνίες με τη νέα σουηδική ηγεσία και αποσπούσαν εδάφη και σφαίρες επιρροής στη βόρεια Γερμανία, η Ρωσία βρέθηκε απομονωμένη. Τον Ιανουάριο του 1719 το Ανόβερο, η Αυστρία και η Σαξονία υπέγραψαν συμμαχία, η οποία

* Όλαντ, ή Άλαντ, ή Άαλαντ: Νησιωτικό σύμπλεγμα που χωρίζει τη Βαλτική από το Βοθνικό Κόλπο. Στα νησιά είχαν εγκατασταθεί από το δωδέκατο αιώνα οι Σουηδοί. Το 1714 περιήλθαν στην κατοχή των Ρώσων, το 1721 αποδόθηκαν και πάλι στη Σουηδία, για να παραχωρηθούν ξανά το 1809 στην αυτοκρατορία των τσάρων. Σήμερα αποτελούν αυτόνομη νησιωτική επαρχία της Φινλανδίας. (Σ.τ.Μ.)

προκάλεσε έντονους φόβους πολέμου μεταξύ Ρωσίας και Αυστρίας [illegible] γούσε από την πρωσική μιας ρωσοπρωσικής συμμαχίας. Η [illegible] του Κάρολου Ουλρίκα-Ελεονώρα στην Ουψάλα το Μάρτιο του 1719 [illegible] αλλαγή στις διπλωματικές προτεραιότητες της Σουηδίας, κυρίως με [illegible] της Βρετανίας. Με την ειρήνη μια μακρινή πλέον προοπτική και με [illegible] βεβαιότητα για όλες τις συμμαχίες της, η Ρωσία προετοιμαζόταν το 1719 [illegible] συνέχιση της εκστρατείας. Ο Βέμπερ έγραψε: «Ο τσάρος είχε πάρει [illegible] ση να εξαπολύσει το ερχόμενο καλοκαίρι δυναμική επίθεση στη Σ[illegible] 26.000 άνδρες, θεωρώντας ότι ήταν το μόνο μέσο για να αναγκάσει το Σ[illegible] το να καταφύγει σε ταχεία και λογική ειρήνη».[illegible] Στις 24 Μαΐου η [illegible] τριών σουηδικών πλοίων από το ρωσικό στόλο έξω από τη νήσο Έζελ [illegible] σε φόβους στη Στοκχόλμη, η οποία έκανε έκκληση για βρετανική [illegible] στήριξη. Τον Ιούνιο του 1719, παρά τη βαριά ατμόσφαιρα, άρχισαν και [illegible] εργασίες του Συνεδρίου Όλαντ, με παριστάμενους τους Μπρους, Γκ[illegible] και Όστερμαν, αλλά σύντομα ανέκυψαν προβλήματα. Σε διακήρυξή του [illegible] βασίλισσα, που τυπώθηκε στα γερμανικά και στα σουηδικά για να δια[illegible] στη Σουηδία, ο Πέτρος θεωρούσε υπαίτια για τη συνέχιση του πολέμου τη [illegible]ηδία και ανέφερε ότι η Ρωσία ενδιαφερόταν μόνο για μια σταθερή ειρήνη [illegible] Ιούλιο του 1719 ο Απράξιν και ο Πίτερ Λέισι βομβάρδισαν εργοστάσια [illegible] λους στη σουηδική ακτή, και αυτό έκανε τη βασίλισσα να εκδώσει τον [illegible] διακήρυξη με την οποία κατήγγελλε τις συνεχιζόμενες ρωσικές επιχειρήσεις [illegible] τα μήκος των σουηδικών ακτών, συμπεριλαμβανομένης της πυρπόλησης [illegible] λεων Νόρτσεπινγκ, Νόρτελγε και Σόντερτελγε. Τον Ιούλιο μια βρετανική [illegible] υπό την αρχηγία του ναυάρχου Νόρις έφτασε στην Κοπεγχάγη – περιοδ[illegible] για συμβολικούς λόγους, καθώς ο υπόλοιπος στόλος καθυστερούσε ακόμα [illegible] Μεσόγειο (κατά της Ισπανίας) και στα Στενά της Μάγχης (κατά των οπαδ[illegible] Ιάκωβου), αλλά με εντολές να αντιμετωπίσει το ρωσικό στόλο και να [illegible] σει τον Πέτρο. Η Βρετανία ενοχλήθηκε από τα σχέδια περί δημιουργίας διώ[illegible] μέσα από τα εδάφη του Μεκλεμβούργου προς τον Έλβα, η οποία θα παρείχε [illegible] Ρωσία άμεση πρόσβαση στη Βόρεια Θάλασσα. Αντιμέτωπος με διεθνείς πιέσ[illegible] ο Πέτρος δεν είχε άλλη επιλογή από το να αποσύρει την υποστήριξή του προς [illegible] δούκα Κάρολο Λεοπόλδο. Το καλοκαίρι του 1719 τα στρατεύματα του Πέτ[illegible] εγκατέλειψαν το Μεκλεμβούργο και ο Γεώργιος ο Α΄ έσπευσε να υποστηρίξει [illegible] απαιτήσεις της τοπικής αριστοκρατίας κατά του δούκα. Η Βρετανία κατέληξ[illegible] συμμαχία με τη Σουηδία τον Αύγουστο του 1719, αφού παρασχέθηκε στον Γεώ[illegible] τον Α΄ η υπόσχεση ότι η Βρέμη και το Βέρντεν θα δίνονταν ως αντάλλαγμα τη[illegible] βοήθειας προς τη Σουηδία, κυρίως υπό τη μορφή ναυτικής υποστήριξης, για τ[illegible] ανάκτηση των ανατολικών της κτήσεων στη Βαλτική. Η Σουηδία συμφώνησε [illegible]

[illegible] το Νοέμβριο του 1719 οι Πολωνοί [illegible] με αντάλλαγμα [illegible] με τον Γεώργιο τον Α΄ για να [illegible] τη Ρωσία [illegible] το Κίεβο και το Σμολένσκ.

Στα τέλη του 1719 τα πράγματα έμοιαζαν ζοφερά για τη Ρωσία. Υπήρχαν ελπίδες ότι οι υποστηρικτές του Ιάκωβου Κάρολου Στιούαρτ [illegible] το βρετανικό στόλο από τη [illegible] με ισπανική βοήθεια [illegible] τον Οκτώβριο του 1719 οι βάσεις των [illegible] Βαλτική. Η απόβαση εμποδίστηκε και [illegible] στην Ισπανία καταστράφηκαν και η χώρα έκλεισε ειρήνη με την Τριπλή Συμμαχία. Η Βρετανία έκανε σχέδια για αντιρωσικό συνασπισμό με την πιθανή συμμετοχή Αυστρίας, Γαλλίας, Πρωσίας, Ολλανδικής Δημοκρατίας, Σαξονίας-Πολωνίας και Τουρκίας. Οι Ρώσοι διπλωμάτες έτρεξαν να εργάζονται [illegible] Τελικά, νέες διεθνείς [illegible] για να αποτρέψουν πιθανά μέλη του συνασπισμού. [illegible] Αποδείχτηκε αδύνατον, για παράδειγμα, για [illegible] έρθουν να σώσουν τη Ρωσία. [illegible] τη Γαλλία ή την Αυστρία να συμπαραταχθούν με τη Βρετανία. Στο Λονδίνο [illegible] για ειρήνη και την κρίση της [illegible], με τα εμπορικά συμφέροντα να πιέζουν [illegible] από τις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Η Ρω[illegible] Νότιας Θάλασσας να αποσπά την προσοχή από τις [illegible] στρατιωτική πίεση στη Σουηδία, όπου στις 3 (14) Μαΐου του 1720 ο σύζυγος της Ουλρίκα, ο Φρειδερίκος ο Α΄, στέφθηκε βασιλιάς. Τον Ιούνιο του 1720 ένα ρωσικό απόσπασμα υπό τη διοίκηση του Φον Μέγκντεν διείσδυσε σε σουηδικό έδαφος και στις 27 Ιουλίου η Ρωσία νίκησε σε ναυμαχία ένα στόλο από γαλέρες έξω από το Γκρένγκχαμ, κοντά στα νησιά Όλαντ, υπό τις διαταγές του πρίγκιπα Μ. Μ. Γκολίτσιν, ο οποίος αιχμαλώτισε τέσσερα σουηδικά πλοία και απέσπασε εκατόν τέσσερα όπλα. Τον Οκτώβριο του 1720 η μοίρα του ναυάρχου Νόρις αποσύρθηκε από τη Βαλτική.

Τον Αύγουστο του 1720 ο Ρουμιάντσεφ πήγε στη Σουηδία με ειρηνευτικές προτάσεις και άρχισαν συνομιλίες στο Νίσταντ της Φιλανδίας τον Απρίλιο του 1721. Υπήρξαν διενέξεις μέχρι το τέλος – για παράδειγμα, για τις σουηδικές απαιτήσεις που αφορούσαν τα σύνορα.[22] Εμπόδιο επίσης αποτέλεσε η υποστήριξη εκ μέρους της Ρωσίας των απαιτήσεων του δούκα Κάρολου του Χόλσταϊν (ο οποίος βρισκόταν στη Ρωσία «φλερτάροντας» την κόρη του Πέτρου Άννα) κατά της Δανίας. Ο Γάλλος υπουργός Καμπρεντόν κατάφερε να πείσει τους Ρώσους να αποσύρουν την υποστήριξή τους. Η Ειρήνη του Νίσταντ υπογράφτηκε τελικά στις 30 Αυγούστου/10 Σεπτεμβρίου του 1721. Τα είκοσι τέσσερα άρθρα της εγκαθίδρυσαν «αιώνια ειρήνη» σε ξηρά και θάλασσα. Η Σουηδία παραχώρησε τη Λιβονία, την Ε[illegible]

νια, το Ιγκέρμανλαντ, μέρος της Καρελίας με το Βίμποργκ και
του, μαζί με τις πόλεις Ρίγα, Νιούσταντμπουργκ, Πέρνοφ, Ρέβαλ,
Βίμποργκ, Κέξχολμ και τα νησιά Έζελ, Ντάγκο και Μένο. Η Ρωσία
τη Φινλανδία και θα πλήρωνε 2.000.000 ρίξνταλερ στη Σουηδία
Υπήρχαν άρθρα για το ελεύθερο εμπόριο, για τα δικαιώματα των
κών επαρχιών, για τη θρησκεία, για την κτηματική περιουσία, για τα
κτήματα, για τους αιχμαλώτους πολέμου, για τους πρέσβεις και
νους και για την έκδοση εγκληματιών.[226]

(1) Έχω μεγάλη επιθυμία να ενημερώσω όλο το λαό μας για το τι έκανε
μας ο Κύριος και Θεός μας και στον περασμένο πόλεμο και κατά
τίς της ειρήνης. (2) Πρέπει να ανταπέμψουμε με όλες μας τις δυνάμεις
στο Θεό. Αλλά, ενώ προσδοκούμε την ειρήνη, δεν πρέπει να αποδυναμώσουμε
στρατιωτικές μας προσπάθειες, για να αποφύγουμε να υποστούμε την
με τους Έλληνες και την ελληνική μοναρχία. (3) Πρέπει να αγωνιστούμε
το καλό και συμφέρον, που ο Θεός θέτει προ των οφθαλμών μας τόσο
ρικές όσο και στις εξωτερικές υποθέσεις και το οποίο θα φέρει ανακούφιση
θνος.[227]

Ο νέος ρόλος της Ρωσίας στον κόσμο αποτυπώνεται συμπυκνωμένα σε
έγγραφο ενός από τους αξιωματούχους του Γεώργιου του Α΄ στο Ανόβερο:
μανία και ολόκληρος ο βορράς δεν έχουν διατρέξει στο παρελθόν τόσο μεγάλο
δυνο όσο αυτόν εδώ τώρα, επειδή οι Ρώσοι θα μπορούσαν να αποδειχτούν
σότερο απειλητικοί από τους Τούρκους. Αντίθετα από τους τελευταίους, δεν
τραβιούνται στην άγνοιά τους και δεν αποσύρονται μόλις ολοκληρώσουν τις
λασίες τους, αλλά αποκτούν όλο και περισσότερες επιστημονικές γνώσεις
μπειρία σε πολεμικά και κρατικά θέματα, ξεπερνώντας πολλά έθνη σε διπλω-
τικούς χειρισμούς, και προχωρούν μεθοδικά, εισβάλλοντας όλο και περισσότερο
στη ζωή μας».[228] Αυτή η ευρωπαϊκή «πορεία» της Ρωσίας αποτυπώνεται σε ένα
γκώδες υπόμνημα που συντάχθηκε κατά διαταγή του Πέτρου το 1722 και στο
Ρωσία συνεξετάζεται με όλες τις άλλες σημαντικές χώρες της Ευρώπης, συμπερι-
λαμβανομένων της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, δείχνοντας πόσο είχε αυξηθεί
η επιρροή της στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου.[229] Η ρωσική διπλωματία
δραστηριοποιούνταν πλέον πολύ πέρα από τα σύνορα της χώρας. Μια αναφορά
ση για τη θέση του προξένου στο Κάδιξ ανέφερε: «Υπάρχουν πρόξενοι από όλα
τα ευρωπαϊκά έθνη στην Ισπανία και στην πόλη του Κάδιξ και έμποροι εισάγουν
προϊόντα από τις βόρειες χώρες». Η Ρωσία, λοιπόν, δεν έπρεπε να μείνει απ-
έξω.[230]

VII. Η ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΣΤΗΝ ΠΕΡΣΙΑ, 1722-1723

Δεν είχε καλά καλά τελειώσει ο πόλεμος με τη Σουηδία, και ο Πέτρος ξεκινούσε νέο
πόλεμο, αυτή τη φορά κατά της Περσίας. Φαίνεται ότι η αφορμή ελήφθη εν μέ-
ρει για την ενίσχυση της ασφάλειας έναντι της Τουρκίας, στον Απρίλιο του 1722 ο
Πέτρος ανέφερε ότι οι Τούρκοι «επιθυμούν τελικά να κηρύξουν πόλεμο αυτό το
καλοκαίρι»[231] και εν μέρει για τη συνέχιση των ρωσικών εμπορικών σε μια περιοχή
η οποία υποσχόταν πρόσβαση στα πλούτη της Ινδίας και ακόμη πιο πέρα. Χρυ-
σός, μεταξωτά και άλλα ακριβά υφάσματα, άργυρος, χαλκός, μόλυβδος, πετρέλαιο,
βαφικές ύλες, φρούτα και μπαχαρικά ήταν το σημαντικό δέλεαρ. Οι χριστιανικοί
πληθυσμοί της περιοχής καταπιέζονταν από τους «απίστους», αν και ο Πέτρος υ-
πέφυγε την παγίδα του 1711, μη δείχνοντας υπερβολική εμπιστοσύνη στην υπο-
στήριξη από τους ντόπιους χριστιανούς.

Ο Πέτρος μπορεί να είχε φιλόδοξα σχέδια για αναπροσανατολισμό της δια-
ξαγωγής του εμπορίου της Ανατολής μέσω της Ρωσίας αντί του περίπλου της Αφρι-
κής. Ο πατέρας Αλέξιος είχε στείλει πρεσβείες στην Περσία, στην Μπουχάρα και
στην Ινδία. Οι δύο τελευταίες δεν έφτασαν στον προορισμό τους, σημαδότησ-
σαν όμως το ρωσικό ενδιαφέρον για το εμπόριο, όπως και η αποστολή Παζούχιν
στην κεντρική Ασία το 1669 προς αναζήτηση εμπορικών δρόμων και εμπορικών
ευκαιριών. Η αποστολή αυτή απέφερε χρήσιμες πληροφορίες για τους εμπορικούς
δρόμους αλλά και για τις συγκρούσεις στην περιοχή. Κατά τη βασιλεία του Πέ-
τρου στάλθηκε το 1694 μια πρεσβεία στην Ινδία. Το ενδιαφέρον για την Ινδία
μπορεί να βασιζόταν στις «ατελείς γεωγραφικές γνώσεις» (για παράδειγμα, εξα-
κολουθούσαν να πιστεύουν ότι υπήρχε ποτάμια οδός από την Κασπία προς την
Ινδία), αλλά απέρρεε επίσης από μια ρεαλιστική ανάλυση των προβλημάτων στην
κεντρική Ασία, τα οποία καθιστούσαν δυνατή τη ρωσική επιρροή ή κυριαρχία
και, ως εκ τούτου, ρεαλιστικό «το όνειρο μιας Ρωσίας που θα γινόταν η μεγαλύτε-
ρη γέφυρα εμπορίου μεταξύ Ασίας και Ευρώπης».[232]

Η Ρωσία επωφελήθηκε από τοπικές εχθροπραξίες και ανταγωνισμούς. Το 1700
ο διοικητής της Χίβα πρόσφερε φόρο υποτέλειας με αντάλλαγμα τη ρωσική βοή-
θεια κατά των αντιπάλων του στην Μπουχάρα. Ο Πέτρος δέχτηκε (1703), αν και
τίποτα πραγματικά δε συνέβαινε. Το 1713 έφτασε η είδηση για ανακάλυψη χρυ-
σού στον ποταμό Αμού-Ντάρια. Το Μάιο του 1714 μια αποστολή με επικεφαλής
τον πρίγκιπα Αλέξανδρο Μπέκοβιτς-Τσερκάσκι στάλθηκε στη Χίβα μέσω της α-
νατολικής Κασπίας, με οδηγίες να ερευνήσει τις φήμες περί ανακάλυψης κοιτα-
σμάτων χρυσού και να χαρτογραφήσει την ανατολική ακτή της Κασπίας. Η Κα-
σπία είχε χαρτογραφηθεί μέχρι τον κόλπο του Αστραχάν. Το 1715 ο Α. Π. Βολύν-
σκι στάλθηκε σε αποστολή στην Περσία. Του είχαν δοθεί εντολές να μάθει για τα

ποταμούς που χύνονται στην Κασπία, καθώς [illegible] από την Ινδία και χύνεται σε αυτή τη θάλασσα, και να διερευνήσει [illegible] εμπορίου με την Ινδία μέσω Περσίας. Πέτυχε να κλείσει μια εμπορική [illegible] και επιστρέφοντας έφερε πληροφορίες για την τοπική πολιτική και [illegible] οι οποίες αποδείχτηκαν ανακριβείς. Νέα αποστολή προς τη Χίβα [illegible] θηκε το 1716. Ο Τσερκάσκι επρόκειτο να επιστρέψει στις εκβολές [illegible] Νταρία, να χτίσει ένα οχυρό και να εκτρέψει το ρεύμα του ποταμού [illegible] τήσει για χρυσό και να κερδίσει την εμπιστοσύνη του κυβερνήτη της Χίβα [illegible] Βαρόσημα του παράτολμου αυτού εγχειρήματος αποδεικνύεται από [illegible] που διατέθηκαν: 218.081 ρούβλια και 5.000 άντρες. Δυστυχώς, [illegible] χη τους κατοίκους της Χίβα και μπήκε στην πόλη, το μεγαλύτερο μέρος [illegible] συμπεριλαμβανομένου του Τσερκάσκι, σφαγιάστηκαν. Το κεφάλι του [illegible] στάλθηκε ως δώρο στον εμίρη της Μπουχάρα και το σώμα του [illegible] κτέθηκε σε δημόσια θέα.[233]

Μια συντονισμένη προσπάθεια στην περιοχή απαιτούσε διακοπή [illegible] στο βορρά και μια πρόφαση για πόλεμο στο νότο. Και τα δύο αυτά συνέβ[illegible] δόν ταυτόχρονα τον Αύγουστο του 1721, με την Ειρήνη του Νύσταντ [illegible] και με την ανατροπή του σάχη της Περσίας από μια αφγανική εξέγερση [illegible] διαμαρτυρίες Ρώσων εμπόρων για βιαιότητες που υπέστησαν στο Ντ[illegible] ένα προτεκτοράτο του σάχη, από την άλλη. Ως δικαιολογία προβλήθη[illegible] κούφιση των Υπερκαυκάσιων χριστιανών που ζούσαν υπό μουσουλ[illegible] ριαρχία, των Αρμενίων και των Γεωργιανών, με τους οποίους η Ρωσία εί[illegible] κροχρόνιους δεσμούς. Ο πρίγκιπας Βάκχταγκ της Γεωργίας, ορισμένοι [illegible] προκατόχους του οποίου είχαν ζήσει στη Ρωσία, είπε: «Ελπίζουμε, με τη β[illegible] του Θεού, ότι την ώρα που θα φτάνει το μήνυμα αυτό σε εσάς θα βρίσκεστ[illegible] στις περσικές ακτές. Επιπλέον, ελπίζουμε ότι η είδηση αυτή θα σας ευχαρ[illegible] και ότι τα στρατεύματά σας θα ενωθούν με τα δικά μας στο χριστιανικό αγώ[illegible] την εκπλήρωση της υπόσχεσής σας».[234] Το έγγραφο για την έναρξη της εκστ[illegible] τείας στις 7 Ιουλίου 1722 τελειώνει ως εξής: «Με τη βοήθεια του Θεού, επι[illegible] τε τους, αλλά βεβαιωθείτε ότι δε θα ριψοκινδυνέψετε άσκοπα, μήπως στο ξε[illegible] μα της εκστρατείας αυτής φανούμε ανυπόληπτοι και, ως εκ τούτου, προσφέρ[illegible] με στους λαούς αυτούς λόγους να υπερηφανεύονται».[235] Ο Πέτρος άρχισε την [illegible] στρατεία αυτή με παιδικό ενθουσιασμό. Βρήκε μία ακόμα ευκαιρία να παίξε[illegible] τα πλοία του τόσο κατά τη διάρκεια του ταξιδιού προς τα νότια, κατά μήκος του [illegible] Βόλγα προς το Αστραχάν, όσο και στο ταξίδι προς τις «περσικές ακτές», οπότε κρα[illegible] τούσε ημερολόγιο ταξιδιού και έδινε εντολές για τη ναυπήγηση πλοίων και για [illegible] ναυτικό πρωτόκολλο. Στη φάση αυτή η εκστρατεία δεν ήταν τόσο επικίνδυνη [illegible] πίπονη ώστε να ανακοπεί η συνεχής ροή εντολών για εσωτερικές υποθέσεις [illegible]

[illegible] Αγία Πετρούπολη [illegible] Πέτρος [illegible] 1722 [illegible] 1723 [illegible] Στις 12 Σεπτεμβρίου [illegible] συνθήκη με το νέο σάχη για την εκχώρηση [illegible] Γκιλάν, [illegible] και Μπακού στη Ρωσία, με αντάλλαγμα τη ρωσική στρατιωτική βοήθεια κατά των εχθρών του σάχη.[237]

Ο περσικός πόλεμος παρέχει πολύτιμες πληροφορίες για την αποικιακή πολιτική της επεκτεινόμενης Ρωσικής Αυτοκρατορίας. Η διαχείριση των νέων εδαφών θα γινόταν με προσεκτικούς χειρισμούς, απέναντι στους ντόπιους πληθυσμούς και με μερική αποκατάστασή τους. Ο Πέτρος έγραψε στο στρατάρχη Κρο[illegible] το 1724: «Ο αρμενικός λαός ζήτησε να τον θέσουμε υπό την προστασία μας, επομένως βρείτε στις νεοαποκτηθείσες περσικές επαρχίες κατάλληλα μέρη για [illegible] θα καταστούν διαθέσιμα για εγκατάσταση».[239] Οι μη χριστιανοί πληθυσμοί θα αντιμετωπίζονταν αυστηρά αλλά με διακριτικότητα. Ο πρίγκιπας Μπόρις Κουρχιτάνοφ διατάχθηκε, «επί ποινή θανάτου», να μην προκαλέσει καταστροφές και να μην καταπιέσει τους ντόπιους πληθυσμούς, αλλά μάλλον να τους καθησυχάσει, «ώστε να παραμείνουν στα σπίτια τους και να μην έχουν κανένα φόβο: [...] πρώτον, γιατί, αν δε συμβεί αυτό, θα τραπούν σε φυγή και θα βρούμε έρημα τα πάντα, δεύτερον, επειδή, αν τρομοκρατήσουμε τους πάντες, θα χάσουμε όλα όσα μας είναι αναγκαία. Επομένως, είναι προτιμότερο να εργαστούμε για αυτά που είναι μόνιμα και σταθερά παρά για ένα μικρό και πρόσκαιρο κέρδος».[241] Το 1723 ο Πέτρος έγραψε σε έναν από τους διοικητές του: «Αναφέρεις ότι δεν τολμάς να χρησιμοποιήσεις πραγματική δύναμη επειδή διατάχθηκες να συμπεριφέρεσαι ευγενικά στον κόσμο, αλλά στην πραγματικότητα οι εντολές που έχεις λάβει υπαγορεύουν ότι δεν πρέπει να είσαι βίαιος και σκληρός απέναντι σε όσους συμπεριφέρονται καλά, η αντίσταση όμως πρέπει να αντιμετωπίζεται με βία. Παρ' όλα αυτά, [...] σε όποια μέτρα κι αν καταφύγεις, προσπάθησε να μην καταστρέψεις την επαρχία αυτή. Επίσης, όταν χρειάζεται και τα απαιτούν οι περιστάσεις, να αντιμετωπίζεις τους πληθυσμούς αυτούς αγέρωχα και πιο σκληρά, επειδή δεν είναι σαν τα ευρωπαϊκά έθνη».[242] Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Πέτρος αντιμετώπιζε τη Ρωσία ως ένα επεκτεινόμενο ευρωπαϊκό έθνος. Είναι εύκολο να

[illegible]

Πάντως, αποδείχτηκε αδύνατον να διατηρηθεί η περσική [illegible]
[illegible] εμπορικά οφέλη δεν ήταν αρκετά και το κόστος της [illegible]
τοχής ξεπερνούσε τα έσοδα. Η Γκιλάν, το Μαζαντεράν και το Αστ[illegible]
επιστράφηκαν στην Περσία το 1732, όπως και η Σιρβάν και η περιοχή [illegible]
κι και Ντέρμπεντ το 1735.[illegible] Ένας προσωρινός συμβιβασμός [illegible]
Τουρκία στην [illegible], αλλά οι τουρκικές και ταταρικές επιδρομές [illegible]
μέχρι το τέλος της βασιλείας του Πέτρου. Τον Ιανουάριο και το Φεβρ[illegible]
1723 εκδόθηκαν διαταγές για αμυντικά έργα κατά μήκος των νότιων [illegible]
νόψει ταταρικών επιθέσεων.[illegible] Στις 6 Απριλίου 1723 ο Πέτρος έγραψε [illegible]
φοβηθήκαμε ότι οι Τούρκοι ετοιμάζονται τελικά να κηρύξουν πόλεμο [illegible]
καιρό».[illegible] Πόλεμος δεν έγινε. Στην πραγματικότητα, το 1724 αποδείχτηκε [illegible]
ταν η μόνη χρονιά της βασιλείας του Πέτρου που δεν έγινε πόλεμος. Ο [illegible]
έγραψε στον Κουράκιν και σε άλλους πρέσβεις: «Πιστεύω ότι τώρα είναι η [illegible]
λήλη στιγμή, βλέποντας ότι δε διεξάγεται πόλεμος πουθενά, [...] να στείλ[illegible]
θάλασσης χαλιά [...]. Οι υποθέσεις μας στην Περσία, δόξα τω Θεώ, [illegible]
περίφημα».[illegible] Ακόμα και τότε όμως δεν υπήρχε πραγματική προοπτική [illegible]
σης. Η άμυνα εξακολουθούσε να αποτελεί προτεραιότητα. Ένα μακροσκ[illegible]
πόμνημα που ετοιμάστηκε το Δεκέμβριο του 1724 καταγράφει τα ρωσικά [illegible]
τη λειτουργία τους και την αμυντική τους κατάσταση.[247] Ακόμα και την [illegible]
νή του θανάτου του Πέτρου σχεδιάζονταν στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις.[illegible]

VIII. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ: Η ΡΩΣΙΑ ΚΑΙ Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟ 1725

Στα τέλη της βασιλείας του Πέτρου η Ρωσία ολοκλήρωνε τη μεταμόρφωση της Βα[illegible]
τικής από σουηδική σε ρωσική λίμνη. Δεν κατείχε μόνο την ανατολική Βαλτική [illegible]
λά είχε επίσης φρουρά στην Πολωνία και ισχυρή επιρροή στην Κουρλάνδη, [illegible]
Μεκλεμβούργο και στο Χόλσταϊν μέσω επιγαμιών. Η δυτική ακτή της Κασπίας β[illegible]
σκόταν σε ρωσικά χέρια. Η εξερεύνηση συνεχίστηκε στην Άπω Ανατολή: Μια [illegible]
πό τις τελευταίες ενέργειες του Πέτρου ήταν να χρηματοδοτήσει την αποστολή [illegible]
Βίτους Μπέρινγκ στην Καμτσάτκα.[249] Όπως είδαμε, η Ρωσία εδραίωσε σχέσεις [illegible]
πολλές χώρες αρκετά μακριά από τα σύνορά της, σε μια κλίμακα αδιανόητη [illegible]
προηγούμενες εποχές. Το 1723 ο Πέτρος έγραψε ακόμα και στο βασιλιά της «φ[illegible]
μισμένης νήσου Μαδαγασκάρης» προσφέροντάς του την προστασία του, αλλά [illegible]
πλοίο που μετέφερε την επιστολή δεν έφτασε ποτέ στον προορισμό του.[250] Κι [illegible]
μως, συγκρινόμενες με τις κατακτήσεις του Ιβάν του Τρομερού ή της Αικατερίν[illegible]

[illegible]
[illegible] 1711, [illegible]
[illegible] ο Πέτρος [illegible] της Ρωσίας [illegible]
[illegible]
της Κασπίας [illegible] τη δεκαετία του 1730.

Ο θάνατος του Πέτρου τον Ιανουάριο του 1725 [illegible] της Σουηδίας [illegible]
πολλά θέματα προς επίλυση. Η υπεροχή της Ρωσίας έναντι της Σουηδίας [illegible] μεταξύ των δύο [illegible]
ξε εξασφαλισμένη. Μετά τη Συνθήκη του Νίσταντ τα σύνορα [illegible]
ρών καθορίστηκαν από ειδικούς εκπροσώπους τους και επικυρώθηκαν [illegible]
της το Μάρτιο του 1723. Τον Ιούνιο του 1723 ο Φρειδερίκος της Σουηδίας ανα[illegible]
γνώρισε τον καινούριο τίτλο του Πέτρου ως αυτοκράτορα[illegible] και στις 11/22 Φε[illegible]
βρουαρίου του 1724 η Ρωσία και η Σουηδία υπέγραψαν δωδεκαετή αμυντική συμ[illegible]
μαχία, η οποία περιλάμβανε ένα μυστικό άρθρο για να πεισθεί ο βασιλιάς της Δα[illegible]
νίας να επιστρέψει το Σλέσβιγκ στο μελλοντικό γαμπρό του Πέτρου, το δούκα του
Χόλσταϊν. Για την περίσταση κόπηκε μετάλλιο το οποίο απεικόνιζε ένα περιστέ[illegible]
ρι με κλάδο ελιάς να απομακρύνεται από την Κιβωτό του Νώε. Στο βάθος η Αγία
Πετρούπολη και η Στοκχόλμη συνδέονταν με ένα ουράνιο τόξο μετά τον «κατα[illegible]
κλυσμό» του Βόρειου Πολέμου.[illegible] Η συμμαχία αυτή επέσπευσε τις διαπραγμα[illegible]
τεύσεις για το γάμο της Άννας Πέτροβνα με το δούκα Κάρολο Φρειδερίκο του
Χόλσταϊν-Γκότορπ, τον οποίο είχε προσκαλέσει ο Πέτρος στη Ρωσία το 1721.[illegible]
Διπλωματικές περιπλοκές όμως, η αναπόφευκτη συνέπεια για να γίνει ευρωπαϊ[illegible]
κή δύναμη, έδεσαν τα χέρια της Ρωσίας. Σε μια κρίση στο Χόλσταϊν το διάστημα
1725-1727, για παράδειγμα, η Ρωσία δεν υποστήριξε τον Κάρολο Φρειδερίκο λό[illegible]
γω της άφιξης του βρετανικού στόλου έξω από τη Ρέβαλ υπέρ της Δανίας.

Η Κουρλάνδη αποτελεί καλό παράδειγμα για τους περιορισμούς της ρωσικής
επέκτασης. Είχε λιμάνια που δεν αποκλείονταν από τον πάγο (σε αντίθεση με την
ενδοχώρα της προς τα ανατολικά), αλλά δεν μπορούσε να προσαρτηθεί άμεσα, ε[illegible]
πειδή δεν ήταν σουηδική και την κυβερνούσε η δυναστεία των Κέτλερ. Ο γάμος
της Άννας με το δούκα της Κουρλάνδης το 1710 δημιούργησε ένταση μεταξύ Ρω[illegible]
σίας και Πολωνίας, η οποία αντιμετώπιζε την Κουρλάνδη ως κατά παράδοση υ[illegible]
ποτελή της. Το 1726 ρωσικά στρατεύματα κατέλαβαν την Κουρλάνδη για να α[illegible]
ποτρέψουν σχέδιο του Αύγουστου του Β' να παντρέψει το νόθο γιο του Μαυρίκιο
της Σαξονίας με τη χήρα Άννα, αλλά εξαναγκάστηκαν να αποσυρθούν. Αυτή η ε[illegible]
ποικιώδης ταπείνωση ενέπνευσε στον Αντρέι Όστερμαν την ιδέα μιας αυστρια[illegible]
κής συμμαχίας, η οποία είχε απορριφθεί μετά την «προδοσία» της Ρωσίας από την
Αυστρία στο Κάρλοβιτς το 1698. Σε ένα υπόμνημα «Περί Γαλλίας» (1725) προσ[illegible]

διορίζονταν τα κοινά συμφέροντα Ρωσίας και Αυστρίας κατά της Τ[illegible] περί της διατήρησης της πολωνικής [illegible] μια αδύναμη αλλά ακέραιη Πολωνία), ενώ επισημαίνοντας ότι δεν [illegible] οι σχέσεις από αμφισβητήσεις γειτονικών περιοχών. Την Αυστρ[illegible] Αυστρία και η Ρωσία υπέγραψαν αμυντική συμμαχία, η οποία [illegible] κρογωνιαίο λίθο της ευρωπαϊκής διπλωματίας για το μεγαλύτερο διάσ[illegible] κάτου όγδοου αιώνα.[illegible]

Η διεθνής θέση της Ρωσίας είχε εδραιωθεί οριστικά. Όταν ο Πέτρ[illegible] στο θρόνο, η Ρωσία είχε μόνο μία μόνιμη αποστολή στο εξωτερικό, [illegible] βία.[illegible] *Ο πατέρας και ο αδελφός του Πέτρου διατηρούσαν «μόνιμες [illegible] ρεκτές πρεσβεύσεις, αλλά σε όλα τα άλλα μέρη οι διπλωματικές [illegible] ντιμετωπίζονταν ad hoc με αποστολές, από τις οποίες το τελευταίο ση[illegible] ράδειγμα ήταν η Μεγάλη Πρεσβεία. Το Υπουργείο Εξωτερικών [illegible] περιλάμβανε στις μισθοδοτικές του καταστάσεις έμπειρο και ενημερω[illegible] σωπικό, αλλά η ελευθερία και το διαπραγματευτικό στιλ αυτού του προ[illegible] ήταν εντελώς διαφορετικά από των Δυτικών. Μέσα σε μία γενιά οι ρωσ[illegible] γεννιοφόροι απεσταλμένοι της Μοσχοβίας που φοβούνταν να παρεκκλ[illegible] μια αυστηρή σειρά οδηγιών αντικαταστάθηκαν από άντρες με δυτικ[illegible] όπως ο Μπόρις Κουράκιν και ο Αντρέι Ματβέγιεφ, οι οποίοι μιλούσαν ξέ[illegible] σες, διάνθιζαν τη ρωσική γλώσσα με ωραίες λέξεις και εκτιμούσαν το [illegible] κρασί. Οι νέου τύπου διπλωμάτες της περιόδου του Πέτρου, που παρέμ[illegible] γκατεστημένοι για χρόνια σε ρωσικές πρεσβείες του εξωτερικού, περιγρ[illegible] ως «η ελίτ των αξιωματούχων που υπηρετούσαν στη ρωσική διοίκηση».*[illegible] *Η [illegible] ρωση των νέων θέσεων γινόταν κυρίως από ευγενείς, το «μάτι» της Ρωσ[illegible] «ηγετική τάξη» της χώρας που επισκέπτονταν. Το διάστημα 1700-1725 απ[illegible] είκοσι τρεις μόνιμους διπλωμάτες του εξωτερικού δεκαοχτώ προέρχονταν απ[illegible] λιές οικογένειες της Μοσχοβίας. Συχνά υπηρετούσαν διαφορετικές γενιές [illegible] κογένειας. Για παράδειγμα, ο Σεργκέι Ντολγκορούκι διαδέχτηκε τον πατέρ[illegible] Γκριγκόρι στη Βαρσοβία. Ο γιος του πρίγκιπα Μπόρις Ιβάνοβιτς Κουρά[illegible] Αλέξανδρος, εκπαιδεύτηκε στην πρεσβεία του πατέρα του στη Γαλλία. Ο Βα[illegible] Λούκιτς Ντολγκορούκι πήγε στη Γαλλία το 1687 και σπούδασε εκεί δώδεκα [illegible] νια. Το 1700 επέστρεψε στη Ρωσία και στη συνέχεια στάλθηκε στη Βαρσοβ[illegible] στη Δανία (1707). Γνώριζε πολλές γλώσσες και παρουσιάζεται από τον καρδ[illegible] λιο Ντιμπουά στο Παρίσι ως «υπουργός με ορθή κρίση, διακριτικός και ικανό[illegible] ενημερώνει την Αυλή του».*[illegible] *Επιτυχημένοι πρέσβεις δημιούργησαν δίκτυα [illegible] κών πληροφοριοδοτών και πρακτόρων. Για παράδειγμα, ο Πιοτρ Τολστόι [illegible] Κωνσταντινούπολη στηρίχτηκε, μεταξύ άλλων, στον πατριάρχη Ιεροσολύμων [illegible] Δαλματό έμπορο Σάββα Ραγκουζίνσκι και στον Ολλανδό παρατηρητή Ιάκ[illegible]*

[illegible]

Έτσι, φαίνεται τελικά στην περιβόητη «Διαθήκη» του Πέτρου, που πρωτοδημοσιεύτηκε στη Γαλλία το 1812 και για την οποία ειπώθηκε ότι περιλάμβανε ένα επεκτατικό σχέδιο, δημιούργημα [illegible].[illegible] Αποκαλύφθηκε [illegible] ότι ήταν πλαστή, λόγω της έλλειψης χειρογράφων της ίδιας εποχής, [illegible] της απουσίας αναφορών σε αυτήν από τους διαδόχους του Πέτρου, του [illegible] λεξιλογίου και των [illegible] λαθών, καθώς και της ανακολουθίας της [illegible] του Πέτρου να κάνει ξεκά[illegible] σε σχέση με την [illegible] δηλώσεις.[illegible] Παρ' όλα αυτά, υποστηρίχτηκε ότι το έγγραφο, αν και δεν είναι αυθεντικό, δεν παύει να είναι αληθινό. Όπως γράφει ένας σύγχρονος σχολιαστής, το κείμενο «βρίθει αναχρονισμών», αποδεικνύοντας ολοφάνερη άγνοια του διεθνούς πλαισίου της περιόδου του Πέτρου». Μπορεί όμως να θεωρηθεί αξιόλογο από την άποψη ότι «οι ενέργειες της Ρωσίας από το δέκατο όγδοο μέχρι και τον εικοστό αιώνα πολύ συχνά επιβεβαίωναν τις ιδέες που εξέφραζε ο συγγραφέας της "Διαθήκης"», ο οποίος συνέλαβε «πολλές γενικές τάσεις της ιμπεριαλιστικής πολιτικής της Ρωσίας του δέκατου όγδοου αιώνα και τις προεξέτεινε στη νεότερη ιστορία».[illegible] Η βασιλεία του Πέτρου έθεσε ή σταθεροποίησε τις βάσεις της πολιτικής η οποία έμελλε να οδηγήσει τη Ρωσία σε σύγκρουση με άλλες δυνάμεις και να δημιουργήσει την εικόνα της επιθετικής ρωσικής «Αρκούδας», η οποία γεννήθηκε από ενέργειες όπως η παρέμβαση προς χάριν των ορθοδόξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οι διαμελισμοί της Πολωνίας, η κατάκτηση της Μαύρης Θάλασσας και το «μεγάλο παιχνίδι» στην κεντρική Ασία. Το στοιχείο-κλειδί για την επιτυχία της Ρωσίας σε όλους αυτούς τους τομείς ήταν ο στρατός και το ναυτικό, με τα οποία θα ασχοληθούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

3

Η ρωσική στρατιωτική μηχανή

«Ο Θεός σάς τον έδωσε για να υπηρετήσει ως νεοσύλλεκτος»

1. ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Στο επίκεντρο των περισσότερων ερμηνευτικών προσεγγίσεων της βασιλεία… Πέτρου βρίσκεται ο ισχυρός δεσμός μεταξύ πολέμου και μεταρρυθμίσεων. … την κλασική διατύπωση του Βασίλι Κλιουτσέφσκι, ο πόλεμος «καθόριζε τη… των μεταρρυθμίσεων και προσδιόριζε το ρυθμό και τις συγκεκριμένες μεθό… Τα μεταρρυθμιστικά μέτρα ακολουθούσαν το ένα το άλλο με τη σειρά που… γόρευαν οι επιβεβλημένες απαιτήσεις του πολέμου».[1] Κατά τη βασιλεία του Πέ… τρου μόλις και μετά βίας υπήρξε ένας χρόνος που τα ρωσικά στρατεύματα δεν… λαβαν μέρος σε εκστρατείες, εντός και εκτός συνόρων της Ρωσίας. Εσωτερικέ… ναστατώσεις και ταραχές, μικρότερης και μεγαλύτερης σημασίας, απαιτούσα… πίσης ένοπλη παρέμβαση. Είναι αλήθεια ότι οι περισσότεροι από τους προκατό… χους του Πέτρου (αλλά και από τους διαδόχους του) ήταν επίσης δέσμιοι τω… ναγκών της πολεμικής μηχανής. Στην περίπτωση του Πέτρου όμως οι δεσμοί με… ταξύ πολέμου, εσωτερικής πολιτικής και του ίδιου του τσάρου ήταν εντελώς… καθαροί. Πόλεμοι και συγκρούσεις διαμόρφωσαν την εικόνα του ηγεμόνα. Τα… λάχιστα σωζόμενα πορτρέτα του τσάρου Αλέξιου παριστάνουν ως επί το πλείστο… μια στατική μορφή, τον άγιο ορθόδοξο τσάρο ντυμένο με βαριά μακριά επίσημ… ενδύματα, παρά το γεγονός ότι στη δεκαετία του 1650 ο τσάρος είχε εκστρατεύ… σει τελικά στην Πολωνία.[2] Ο Πέτρος, αντίθετα, από τότε που τον ζωγράφισε… σερ Γκόντφρι Νέλερ στο Λονδίνο το 1698 με πανοπλία απεικονιζόταν συχνά… ως στρατιώτης, πλαισιωμένος από στρατιωτικά και ναυτικά σύμβολα. Ο πόλεμο… διαμόρφωσε και το κτιριακό περιβάλλον. Στη Μόσχα το πρώτο σημαντικό τετρ…

[illegible] Οι στρατιωτικοί προηγούνταν των πολιτών στο νέο Πίνακα Αξιωμάτων (1722). Κάθε ευγενής Ρώσος ήταν δυνητικά ένας νέος στρατιώτης. «Ο Θεός σάς τον έδωσε για να υπηρετήσει ως «νεοσύλλεκτος»», έγραψε ο Πέτρος στον Αλεξάντερ Μένσικοφ με την ευκαιρία της γέννησης του δευτερότοκου γιου του, το 1711.[3]

Είναι δύσκολο να αντικρούσει κανείς το επιχείρημα ότι μάλλον η εξωτερική πολιτική ήταν αυτή που διαμόρφωσε την πορεία της βασιλείας του Πέτρου παρά οι εσωτερικές ανάγκες. Η αυθεντικότητα και η αποτελεσματικότητα, ωστόσο, των στρατιωτικών μεταρρυθμίσεων του Πέτρου είναι περισσότερο αμφιλεγόμενες. Η συζήτηση άπτεται τομέων όπως η φύση και η έκταση καινοτομιών και εκσυγχρονισμού, οι πηγές επιρροής, το κόστος της συντήρησης του στρατού και του ναυτικού συγκρινόμενο με τα επιτεύγματά τους και ο χαρακτήρας του στρατιωτικού ήθους της εποχής του Πέτρου. Είναι κατά το μάλλον ή ήττον παραδεκτό ότι ο Πέτρος μεταμόρφωσε το ρωσικό στρατό «από ασιατική ορδή σε επαγγελματικές ένοπλες δυνάμεις όπως αυτές που διατηρούσαν η Σουηδία, η Γαλλία ή η Πρωσία [...] Ο Πέτρος αναδιοργάνωσε εκ θεμελίων το στρατό».[4] Όταν γεννήθηκε ο Πέτρος, το 1672, έλειπε από τη Ρωσία ένας σύγχρονος τακτικός στρατός. Οι ένοπλες δυνάμεις ήταν πενιχρά εξοπλισμένες, πραγματικά ανεκπαίδευτες και με χαλαρή πειθαρχία, παρέμειναν δε έτσι ώσπου η ήττα στη Νάρβα (1700) συγκλόνισε τον Πέτρο και τον έκανε να δράσει αποφασιστικά. Στο δεύτερο μισό του δέκατου έβδομου αιώνα η υπόληψη του ρωσικού στρατού είχε αμαυρωθεί. Ο Φουά ντε λα Νεβίλ εξηγούσε την αποθυμία του πρίγκιπα Βασίλι Γκολίτσιν να επιτεθεί στην Κριμαία το 1687 ως εξής: «Ενώ του είχαν δώσει ένα στρατό ο οποίος ήταν τρομερός από αριθμητική άποψη, δεν αποτελούσε παρά ένα συνονθύλευμα από χωρικούς, άθλιους στρατιώτες και καθόλου σκληροτράχηλους».[5] «Μόνο οι Τάταροι φοβούνταν τις στρατιές του τσάρου», σχολίαζε ο αυτοκρατορικός απεσταλμένος Γιοχάνες Κορμπ το 1699. «Είναι εύκολο για αυτούς να καλέσουν αρκετές χιλιάδες άντρες να επέμβουν κατά του εχθρού, μόνο που είναι ένας άξεστος όχλος τον οποίο ξεπερνάει το ίδιο του το μέγεθος και χάνει τη νίκη που μόλις πέτυχε».[6] Αλλά, παρ' όλα όσα έγραφε ο Κορμπ, είχαν δρομολογηθεί δραματικές αλλαγές, στις οποίες οφείλεται η θεαματική επιτυχία στη Μάχη της Πολτάβα το 1709. Το 1710 ο Αυστριακός παρατηρητής Ότο φον Πλέιερ σχολίαζε: «Όσον αφορά τις ρωσικές στρατιωτικές δυνάμεις, θα πρέπει κανείς να παραδεχτεί, με κάθε εντιμότητα, ό…

[illegible]

τικούς διοικητές της εποχής του».

Η αφηγούμενη τοποθέτηση είναι ισχυρή, αλλά δε σημαίνει ότι δεν
χεται κριτικής. Θα μπορούσε κανείς να εξετάσει τον ισχυρισμό ότι πριν
Πέτρο ο στρατός ήταν «μια ανεκπαίδευτη μάζα από ευγενείς ιππείς και
ντάγματα σκληροτράχηλων στρελιτών».[9] Αν συνέβαινε αυτό, θα ήταν δύσ
εξηγηθούν οι επιτυχίες του ρωσικού στρατού κατά το δέκατο έβδομο αι
δικά κατά το δεκατριάχρονο πόλεμο κατά της Πολωνίας. Στην πραγματ
τα, από τη δεκαετία του 1630 και εξής μέρος του ρωσικού στρατού είχ
διοργανωθεί σε «νέο σχηματισμό», ή «νέο μοντέλο», με συντάγματα που
λάμβαναν πεζικό (soldaty), λογχοφόρους και ίλες δραγόνων, εκπαιδευμέν
διοικούμενα από ξένους αξιωματικούς και οργανωμένα πάνω σε ξένα πρό
Το 1632 σχηματίστηκαν δύο επίλεκτα (vybornye) συντάγματα πεζικού. Επρό
το για νέου τύπου μονάδες, πολύ διαφορετικές από τους στρελίτες (το κα
ση κληρονομικά σώματα «τακτικού» στρατού, τα οποία ασκούσαν άλλα
γέλματα σε καιρό ειρήνης), που αποτέλεσαν το μοντέλο για τη μελλοντική
ταρρύθμιση.[10] Ο στρατός του Βασίλι Γκολίτσιν το 1689 στην Κριμαία είχε
ντα πέντε συντάγματα πεζικού και είκοσι πέντε ιππικού (λογχοφόρους και
γόνους) που ανήκαν στις μονάδες νέου τύπου, καθώς και σαράντα πέντε
ντάγματα στρελιτών και βοηθητικούς Κοζάκους.[11] Όπως δείχνουν τα παρα
να νούμερα, ο αριθμός των νεοσύλλεκτων που κατάφερε να στρατολογήσ
Πέτρος δεν ήταν ασυνήθιστος. Το 1552 ο Ιβάν ο Δ' έφτασε με 150.000 στρ
και 150 πυροβόλα όπλα για να καταλάβει το Καζάν. Σχετικά με τον «επαγγ
ματισμό», ακόμα και πριν από την κατάργησή του το 1682, ο Κώδικας Πρ
ραιότητας[12] ανασταλλόταν συστηματικά σε συγκεκριμένες εκστρατείες, προ
μένου να γίνονται διορισμοί στις ανώτερες στρατιωτικές τάξεις βάσει προ
ντων, ενώ ξένοι αξιωματικοί εκπαίδευαν και οδηγούσαν τα ανασυγκροτημέ

[illegible]

επιχειρήματα αυτά.

II. ΣΤΡΑΤΟΛΟΓΗΣΗ

Ο στρατός του Πέτρου δεν ξεπήδησε από κάποιον «κανονικό» σχεδιασμό ή α-
πό συστηματική πορεία θεωρητικής μελέτης εκ μέρους του τσάρου. Ορισμένα
από τα βασικά του χαρακτηριστικά προέκυψαν μάλλον από παρόρμηση παρά
από στοχασμό και είχαν τις ρίζες τους σε παιδικά παιχνίδια, σε μια νεανική α-
ώθηση πληγωμένου πατριωτισμού και ίσως σε παιδικούς εφιάλτες με τους στρε-
λίτες. Πρέπει να θυμηθούμε ότι κατά τα νεανικά χρόνια του Πέτρου ο ρωσικός
στρατός υπέστη ορισμένες συνταρακτικές ήττες. Όπως θα παρατηρούσε ο ίδιος
αργότερα, «ήμασταν ανίκανοι να αντισταθούμε όχι μόνο σε έθνη με τακτικούς
στρατούς αλλά (αισχρό και να το θυμάται κανείς) ακόμα και στους βαρβάρους.
Αποσιωπούμε αυτό που συνέβη στο Τσιγκιρίν και στις εκστρατείες της Κριμαί-
ας».[16] Η αφρόκρεμα του νέου στρατού προέκυψε από τα δύο «ερασιτεχνικά»
(poteshnye) συντάγματα, τα Πρεομπραζέσκι και Σεμενόφσκι, τα οποία απέκτησαν
πλήρη δομή συντάγματος το 1695.[17] Οι εικονικές μάχες, πάντως, δεν έλειψαν α-
κόμα και όταν ο τσάρος γεύτηκε την πραγματική δράση. Μετά την κατάληψη
του Αζόφ το 1696 κατασκευάστηκε στη Μόσχα ένα ομοίωμα του Αζόφ. Στην ο-
νομαστική εορτή του Πέτρου τον Ιούνιο του 1699 τρία τέτοια οχυρά καταστρά-
φηκαν από το πεζικό, ενόσω ο τσάρος και οι αυλικοί δειπνούσαν σε σκηνές.[18]
Οι φρουρές των Πρεομπραζέσκι και Σεμενόφσκι ήταν πρώτες στον κατάλογο

των συντηρμάτων, μαζί με τα ακόμα παλαιότερα συντάγματα των Μ[...]
Λεφόρ. Αυτά ήταν τέσσερα από τα συνολικά και πλέον [...]
που σχηματίστηκαν προς το τέλος της βασιλείας του Πέτρου. Η [...]
ματούσε ευρύτερη βάση και όχι μόνο νέους και άντρες στρατολ[...]
σιλικά χωριά και μεταξύ της προσωπικής ακολουθίας του τσάρου. [...]
στρατολόγησης ευγενών στρατιωτών στη Μοσχοβία ήταν η συγκρ[...]
ιππικού. Η στρατιωτική θητεία διαρκούσε όσο ο πόλεμος ή η εκστρ[...]
τέλος των οποίων οι άντρες άφηναν τα όπλα και ήταν ελεύθεροι να [...]
στα κτήματά τους ή, στην περίπτωση της μοσχοβίτικης ελίτ, να συν[...]
είδος πολιτικής υπηρεσίας. Ύστερα από κάθε εκστρατεία σταματο[...]
διορισμοί. Δεν υπήρχαν συστηματικές διαδικασίες προαγωγής. Αυτή η [...]
στρατολόγησης ίσχυε και για τα «νέου τύπου» συντάγματα, τα οποία [...]
θούσαν να συγκροτούνται βάσει εδαφικών (*pomest'e*) κλήρων. Οι πρώτοι [...]
τισμοί του Πέτρου σε ευρύτερη κλίμακα, για τα στρατιωτικά γυμνάσια [...]
ζούκοβο το 1694, συνδύαζαν παραδοσιακές διαδικασίες στρατολόγησης [...]
από είκοσι μία πόλεις γύρω από τη Μόσχα διατάχτηκαν να παρουσιαστ[...]
αναλάβουν υπηρεσία) με άλλες, λιγότερο ορθόδοξες. Λόχοι ιππικού σχη[...]
καν από επιστρατευμένους γραμματείς και υπογραμματείς των υπουργ[...]
φείων της Μόσχας για να υπηρετήσουν στο πλευρό των Συνταγμάτων [...]
μπραζέφσκι και Σεμενόφσκι υπό τις διαταγές ξένων αξιωματικών.[19] Αρχεία [...]
στρατιωτικό τομέα του Μπέλγκοροντ* που χρονολογούνται από το 1694 παρ[...]
την περιγραφή μιας παλιομοδίτικης επιθεώρησης των ευγενών της επαρχ[...]
τοπικοί υπάλληλοι έπρεπε να συγκεντρώνουν στοιχεία για ηλικίες, φακέλ[...]
βαθμούς προηγούμενης υπηρεσίας, για τους άρρενες συγγενείς και για τα [...]
σιμα όπλα (σε καλή ή κακή κατάσταση). Έπρεπε, επίσης, να διεκπεραιώ[...]
διαδικασία της προσημείωσης, βάσει της οποίας η καταγραφή για κατάταξ[...]
νοδευόταν από εδαφική διανομή. Τα έγγραφα του 1694 αποκαλύπτουν ορισμ[...]
από τα προβλήματα των παλιών διαδικασιών, και ειδικά την απροθυμία των [...]
γενών να προσέλθουν για κατάταξη («παράλειψη καθήκοντος»), με αποτέλ[...]
το σημαντικό έλλειμμα αντρών στο Σύνταγμα του Μπέλγκοροντ. Απαγορευόταν [...]
γαιοκτήμονες να μετακινηθούν σε άλλες πόλεις, «επί ποινή βαριάς τιμωρίας [...]
ρίς οίκτο». Οι στρατολόγοι είχαν εντολή να δέχονται μόνο ευγενείς για κατάτ[...]
και να αποκλείουν στρελίτες ή Κοζάκους, οι οποίοι θα μπορούσαν έτσι να [...]
κτήσουν εδάφη.[20] Η σχέση ανάμεσα στην ιδιοκτησία γης, στη στρατιωτική [...]

* Ρωσική πόλη στις όχθες του ποταμού Ντονέτς. Υπήρξε σημαντική αμυντική θέση κατά [...] Τατάρων και μέχρι τα τέλη του δέκατου όγδοου αιώνα αποτελούσε μεγάλο στρατιωτικό κα[...]οικητικό κέντρο. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] στη στρατολόγη-
[illegible] Κώδικας Πρακ-
[illegible] ο Πέτρος [illegible]
[illegible]
[illegible] το στρατιωτικό μισθό.[21]

Ρώσοι αριστοκράτες συνέχισαν να αποτελούν τον κύριο όγκο των [illegible] αξιωματικών, αλλά σε καμία περίπτωση δεν έφταναν όλοι σε βαθμό αξιωματικού. Για παράδειγμα, [illegible] ανώτατα κλιμάκια κυριαρχούσαν μέχρι πολύ αργά ξένοι. [illegible] κατάλογος στρατηγών του 1710 δείχνει ότι στο πεζικό υπήρχαν τέσσερις Ρώσοι και εννέα ξένοι, στο ιππικό τρεις Ρώσοι και εννέα ξένοι, ενώ όλοι οι διοικητές του μηχανικού σώματος ήταν ξένοι.[22] Ο Δανός εμπορικός πράκτορας Γκέοργκ Γκρουντ προσδιόρισε ορισμένα από τα προβλήματα που υπήρχαν κατά τη στρατολόγηση αξιωματικών:

> Και στο πεζικό και στο ιππικό είναι πάντα δύσκολο να βρεθούν ικανοί αξιωματικοί [...] από το ίδιο τους το έθνος, επειδή οι Ρώσοι αριστοκράτες είναι αλαζόνες και αρκετά υπερόπτες, αλλά κατά βάθος τους λείπει η πραγματική φιλοδοξία και η αγάπη για τον πόλεμο και προτιμούν να κάθονται στα κτήματά τους ή να μετέχουν ένα πόστο εκτός στρατού με δωροδοκίες παρά να πολεμούν για την πατρική γη με τη θέλησή τους. Ο τσάρος αναφέρεται συνήθως σε αυτούς με τους ίδιους όρους που χρησιμοποιούσε παρουσία μου όταν αναφερόταν στους εκλιπόντες Γκολίτσιν, Σερεμέτιεφ, Γκολόβκιν και Απράξιν, με την έννοια ότι κατά καιρούς κάποιο συγκεκριμένο μέλος αυτής ή κάποιας άλλης οικογένειας διακρίνεται, αλλά τίποτα περισσότερο. Όλοι οι άλλοι είναι εντελώς ηλίθιοι, κάτι για το οποίο τα ίδια τους τα αδέλφια αποτελούν παράδειγμα.[23]

Οι παρατηρήσεις του Γκρουντ για τα προβλήματα στρατολόγησης στα ανώτατα κλιμάκια δεν είναι λόγια ενός προκατειλημμένου ξένου. Ήταν εξίσου μετ[...] ωτικός και για τους ξένους αξιωματικούς, για τους οποίους πίστευε ότι είχαν προ[...] σκολληθεί στη Ρωσία από απληστία. Εντούτοις, ο Πέτρος εξακολούθησε να αντιμετωπίζει τους ευγενείς ως εκ φύσεως κατάλληλους για αξιωματικούς, ανεβά[...]ζοντας την αναλογία για την ένταξή τους σε δημόσια επαγγέλματα. Η στρατολόγηση απλών στρατιωτών παρουσίαζε διαφορετικά προβλήματα, επειδή ερχόταν σε σύγκρουση με άλλου τύπου εργασίες που ήταν απαραίτητες. Φόροι και [...]

[illegible] τροφίμων, βιομηχανική παραγωγή, έργα και [illegible] σε σχέση με τον εκσυγχρονισμό του στρατού. Η [illegible] ανάμεσα στο [illegible] και στη στρατολόγηση [illegible] δεν μπορούσε να στηριχθεί σε αυτούς όταν θα εμφανιζόταν [illegible] μαζί με τους [illegible] υπηρέτες τους. Το Νοέμβριο του 1699, [illegible] τη Σουηδία, έγινε έκκληση για εθελοντές «προς όλους τους ελεύθερους [illegible] οι οποίοι θα δηλώνονταν στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι με μισθό [illegible] βλια το χρόνο και με παροχή φαγητού και κρασιού, δηλαδή με [illegible] βές που είχαν όσοι υπηρετούσαν στα Συντάγματα Πρεομπραζένσκι [illegible] σκι.[24] Ο ετήσιος μισθός ήταν ελκυστικός, διπλάσιος από το επίδομα [illegible] ναν οι στρελίτες, όπως και τα τρόφιμα, αφού στόχος ήταν να μετατρ[illegible] κτικά στρατεύματα σε ισόβιους στρατιώτες, χωρίς αυτοί να είναι [illegible] να συμπληρώνουν το εισόδημα τους με εμπόριο ή κάποια τέχνη, [illegible] στρελίτες. (Το ότι ο Πέτρος είχε την πρόθεση οι νεοσύλλεκτοι του να [illegible] στήσουν τους αναξιόπιστους στρελίτες υποδηλώνεται στις σημειώσ[illegible] Ιστορία του Σουηδικού Πολέμου (1722). «Αντί για τους στρελίτες άρχισ[illegible] ντρώνεται ένας πραγματικά τακτικός στρατός, από τον οποίο οι στρατ[illegible] λόβιν και Βέιντε διατάχτηκαν να σχηματίσουν δεκαοχτώ συντάγματα πεζ[illegible] δύο δραγόνων σε δύο μεραρχίες».[25])

Ο διά βίου εθελοντισμός οδήγησε στη χειραφέτηση των δουλοπάροι[illegible] χρειάζονταν όμως την άδεια του κυρίου τους. Διάταγμα της 1ης Φεβ[illegible] του 1700 μετέθετε την ευθύνη απόλυτα στον ιδιοκτήτη. Όποιος επιθ[illegible] ελευθερώσει τους σκλάβους και τους δουλοπάροικούς του διατασσόταν [illegible] προμηθεύσει αποδεικτικά χειραφέτησης και να τους στείλει στη Διεύθυν[illegible] βάσεων (krepostnykh del*). Από εκεί θα στέλνονταν στο γραφείο του Πρεο[illegible] ζένσκι για εξέταση, με σκοπό να καταταγούν ως πεζικάριοι. Όποιος α[illegible] κνυόταν ακατάλληλος θα προμηθευόταν καινούριο συμβόλαιο δουλείας [illegible] ποιο νέο αφεντικό. Δεν υπήρχε κανένα περιθώριο για απαλλαγή και [illegible] στρατιωτική θητεία και από τη δουλεία.[26] Το 1701 πραγματοποιήθηκε [illegible] ση προς τους εθελοντές «όλων των βαθμών» να εμφανιστούν στη Διεύθυνση [illegible] τιωτικών Διορισμών για το λόχο πυροβολικού του Συντάγματος Φρουράς Π[illegible] ομπραζένσκι.[27] Η φράση «όλων των βαθμών» θα πρέπει να εκληφθεί υπό [illegible] ριομένη έννοια. Άντρες από συγκεκριμένες κατηγορίες δε θεωρούνταν κα[illegible] ληλοι να υπηρετήσουν (χωρίς άδεια) ως εθελοντές στην επίλεκτη φρουρά [illegible] αυτούς περιλαμβάνονταν Τάταροι, Καλμούκοι, Μογγόλοι, Κιρκάσιοι (Ουκρ[illegible]

* Στην κυριολεξία σημαίνει τη Διεύθυνση για όλες τις υποθέσεις του θεσμού της δουλοπαρο[illegible] κίας. (Σ.τ.Μ.)

Βλάχοι, δουλοπάροικοι των βογιάρων, χωρικοί και [illegible], καθώς και «προσωπικό της Αυλής», όπως μάγειροι και [illegible].[28] Κατηγορίες που [illegible] αργότερα στον κατάλογο περιλαμβάνουν δούλους οι οποίοι είχαν [illegible] να κυβερνούν πλοία για την ανάγκη των θαλάσσιων μετακινήσεων των αφεντικών τους στην Αγία Πετρούπολη.[29]

Λόγω της έλλειψης κατάλληλων «ελεύθερων αντρών», τα εθελοντικά σώματα δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του Πέτρου. Από κάθε άποψη, η στρατιωτική ζωή δεν ήταν μια ελκυστική επιλογή. Οι στρατιώτες αντιλαμβάνονταν ότι βρίσκονταν σε μια κατάσταση «πιο προσβλητική» στη θέση των δουλοπάροικων». Λεγόταν ότι «είναι προτιμότερο να ανήκεις στους βογιάρους. Αν ανήκεις στον ηγεμόνα, περνάς χειρότερα».[30] Συχνά ήταν τα παράπονα που γίνονταν εναντίον των ξένων αξιωματικών. «Οι αρχηγοί μας είναι άπιστοι. Δεν υπάρχει ίχνος χριστιανικότητας πάνω τους και μας δέρνουν υπερβολικά».[31] Παρ' όλα αυτά, ο αριθμός των υποψηφίων αυξανόταν. Το 1711 ο Β. Β. Ντολγκορούκι ρωτούσε τι να κάνει τους «δουλοπάροικους των βογιάρων» που ήθελαν να καταταγούν ως εθελοντές.[32] Το 1712 ο αρχιστράτηγος Γκρόντερ της Σχολής Πυροβολικού ανέφερε ότι «πολλοί άνθρωποι του λαού» ζητούσαν να καταταγούν ως πυροβολητές. Ο Πέτρος διέταξε να στρατολογηθούν για να καλύψουν τα κενά.[33] Το κύριο ζήτημα, πάντως, είναι ότι, λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική σύνθεση της Ρωσίας, ο εθελοντισμός δεν ήταν ποτέ δυνατόν να προσφέρει τους απαιτούμενους αριθμούς στρατιωτών. Στις 10 Δεκεμβρίου 1699 εξαγγέλθηκε ένα σύστημα στρατολόγησης σύμφωνα με το οποίο ανά πενήντα αγροτικά νοικοκυριά τα οποία ανήκαν σε γαιοκτήμονες με ενεργό υπηρεσία αντιστοιχούσε ένας εξοπλισμένος νεοσύλλεκτος (δύο ανά εκατόν πενήντα για Μοσχοβίτες κτηματίες εν υπηρεσία) και ένας ανά τριάντα νοικοκυριά που ανήκαν σε στρατιωτικούς εν αποστρατεία, χήρες, βοεβόδες και υπουργικούς αξιωματούχους. Διαφορετικά, προβλεπόταν η υποχρεωτική καταβολή έντεκα ρουβλίων (δηλαδή, του ετήσιου μισθού ενός εθελοντή).[34] Το μέτρο αυτό, μαζί με τον εθελοντισμό, απέδωσε είκοσι εννέα συντάγματα πεζικού και δύο δραγόνων, ένα σύνολο 32.000 αντρών. Οι διοικούντες αξιωματικοί ήταν όλοι ξένοι, ενώ οι κατώτεροι αξιωματικοί προέρχονταν από Μοσχοβίτες ευγενείς που δεν ανήκαν στην τάξη των βογιάρων.[35]

Η θητεία των απλών στρατιωτών δεν ήταν απαραίτητα ισόβια. Προσωρινοί κληρωτοί (datochnye) χρησιμοποιούνταν μαζί με μόνιμους (rekruty), ισχυρά απομεινάρια του παλιού μοσχοβίτικου συστήματος στρατολόγησης μη τακτικού στρατού. Το 1712, για παράδειγμα, η Γερουσία κάλεσε προς κατάταξη όλους τους μη υπηρετούντες υπό τις υπάρχουσες συνθήκες (Μοσχοβίτες ευγενείς) οι οποίοι ήταν ικανοί για υπηρεσία και «τους οπλισμένους άντρες τους», έναν ανά πενήντα νοικοκυριά. Επιπλέον έγινε επιστράτευση αντρών από τα χωριά των αυλικών, των δι-

[illegible]

βάσει ενός ανά είκοσι αγροτικά νοικοκυριά. Η επιστράτευση …
ταν επί τη βάσει ενός άντρα ανά ογδόντα νοικοκυριά.[?] Αυτή η …
γίοι όμως δεν απέκλειε συμπληρωματικές κλήσεις υπό τα όπλα. Οι …
τολόγησης ήταν συχνά «αυθαίρετες, άδικες και *ad hoc*, αντίθετες με …
1705», αφού ορισμένα χωριά εξαναγκάζονταν να συνεισφέρουν περισ…
άλλα.[?] Το Μάιο του 1706 υπολογιζόταν ένας άντρας ανά τριακόσια …
από τα κτήματα των βογιάρων, ένας ανά εκατό από τα κτήματα άλλ…
κατείχε λιγότερα από είκοσι νοικοκυριά μπορούσε να πληρώσει ένα χρη…
σό: δύο αλτίν και δύο ντένγκα για κάθε αγροτικό νοικοκυριό οι ιδιοκτήτ…
πάροικων σε ενεργό στρατιωτική υπηρεσία, έξι αλτίν και τέσσερα ντέ…
λοι.[60] Το 1707 ζητήθηκε από τους ιδιοκτήτες δουλοπάροικων που ήταν …
νικανοι ή απορριπτέοι για υπηρεσία (απόστρατοι, χήρες, έφηβοι κ…
να δώσουν έναν στους πέντε από τους δουλοπάροικους του σπιτιού για …
γηση, αν και αργότερα τους επιτράπηκε να εξαγοράζουν τη θητεία των δ…
ροικών τους αντί του ποσού των δεκαπέντε ρουβλίων ανά άντρα σε …
1711, για τον πόλεμο κατά των Τούρκων, λόγω των μεγάλων αναγκών …
λαξαν: ένας άντρας ανά δέκα νοικοκυριά ή εξαγορά της θητείας αντί …
των τριάντα ρουβλίων.[61] Τα άλογα αποτελούσαν ζωτικό παράγοντα της …
λόγησης. Το 1707 ιερείς και διάκονοι και οι ενορίτες τους διατάχθηκαν …
μηθεύσουν τα άλογα των δραγόνων προσφέροντας ένα ανά τριακόσια νοικ…
ή να προβούν σε εξαγορά αντί του ποσού των δεκαπέντε ρουβλίων για κάθ…
γα.[62]

Ούτε η χρησιμοποίηση εθελοντών ούτε οι στρατολογήσεις χωρικών …
γησαν ρήξη με τη μοσχοβίτικη πρακτική, αν και κατά τη διάρκεια της βασι…
του Πέτρου η κλίμακα και η συχνότητα της στρατολόγησης αυξήθηκαν ση…
κά σε σχέση με το παρελθόν. Σε όλη τη διάρκεια του Βόρειου Πολέμου απαι…
νταν κάθε χρόνο χιλιάδες καινούριοι νεοσύλλεκτοι για να καλύψουν τα κενά …
προκαλούσαν τόσο οι επιδημίες και οι λιποταξίες όσο και οι απώλειες στη μ…
Χρειαζόταν επινοητικότητα. Άλλη μέθοδος για κατάταξη ήταν η μετακίνηση …
σωπικού που θεωρούνταν υπεράριθμο σε σχέση με τις ανάγκες της περιοχής …
του γραφείου. Το 1703, για παράδειγμα, απαγορεύτηκε σε δούλους …
που απελευθερώθηκαν μετά το θάνατο του κυρίου τους να συμβληθούν με …
αφέντες και στρατολογήθηκαν ως στρατιώτες ή ναύτες.[63] Το 1705 γιοι γραμματ…

[illegible]

… το 1711. Τα μοσχοβίτικα συντάγματα διατηρήθηκαν μέχρι το 1713 και ορισμένες φρουρές των στρελιτών εξακολούθησαν να υπηρετούν και μετά το θάνατο του Πέτρου.[49]

Μια αρκετά μεγάλη βοηθητική δύναμη προήλθε από στρατούς ή σώματα Κοζάκων, κυρίως Ουκρανών ή «Μικρών Ρώσων» (υπό τις διαταγές του χετμάνου της Αριστερής Όχθης της Ουκρανίας), Κοζάκων του Ντον και του Γιαΐκ (Ουραλίων), καθώς και των ανεξάρτητων πολεμιστών του Ζαπορόζκαγια Σετς ή του κάτω Δνείπερου. Μόνο οι Ουκρανοί θεωρούνταν τακτικό στράτευμα. Τα άρθρα Κολομάκ του Αυγούστου του 1687, σύμφωνα με τα οποία ο Ιβάν Μαζέπα διορίστηκε χετμάνος της Αριστερής Όχθης της Ουκρανίας, προσδιορίζουν τον τακτικό στρατό των Κοζάκων σε 30.000. Τα στρατεύματα αυτά επιστρατεύονταν για να πολεμήσουν όχι μόνο στα νότια σύνορα αλλά και στη Βαλτική. Εξέφραζαν φρικτά παράπονα για τις μεγάλες πορείες, για τις δυσκολίες τροφοδοσίας που αντιμετώπιζαν οι ίδιοι και τα άλογά τους μακριά από την πατρίδα τους και για το ότι τους προόριζαν για «βορά των κανονιών», με απώλειες που έφταναν συχνά το εβδομήντα τοις εκατό.[50] Ο Άγγλος πρέσβης Τσαρλς Γουίτγουορθ τους περιέγραψε ως εξής: «Έχουν κάτι από τα χαρακτηριστικά των ουσάρων του αυτοκράτορα και είναι καταλληλότεροι για αιφνιδιασμό και αψιμαχίες παρά για τακτική δράση. Είναι οπλισμένοι, ορισμένοι με κοντόκαννα όπλα και άλλοι με τόξα και βέλη, και είναι υποχρεωμένοι να εμφανίζονται όταν και όπως ο τσάρος πιστεύει ότι πρέπει να τους συγκεντρώσει».[51] Άλλες κοζάκικες ομάδες επιστρατεύτηκαν για την αντιμετώπιση τοπικών έκτακτων αναγκών.[52] Αλλά η ασταθής υποταγή των κοζάκικων στρατευμάτων τα καθιστούσε ευλογία και κατάρα ταυτόχρονα, όπως θα διαπίστωνε ο Πέτρος το 1708.

Ο τσάρος μπορούσε επίσης να επιστρατεύσει μη ορθόδοξα στρατεύματα, όπως, για παράδειγμα, μια μονάδα γνωστή ως «Ιππικό του Κάτω Βόλγα», που πε-

[illegible] νεοσύλλεκτους Καλμούκους, Τατάρους, Μπασκίρους* [illegible]
βοηθούς Καλμούκων, με τους οποίους η ρωσική κυβέρνηση είχε [illegible]
σχέση μέχρι τις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα και μια [illegible]
πό το 1697, αποτελούν ενδιαφέρον θέμα προς μελέτη. Από τη [illegible]
[illegible] με τους νομάδες γείτονές τους σαν τους [illegible]
[illegible] ή τους Μπασκίρους, μπορούσαν να μετακινήσουν προς [illegible]
[illegible] (όπως συνέβη το διάστημα 1708-1709, όταν ο Πέτρος [illegible]
[illegible] σουηδικό στρατό), [illegible] επιδρομές κατά των [illegible]
των Νογκάι** τους αποσπούσαν την προσοχή από άλλες επιχειρήσεις [illegible]
λη, μπορούσαν να δωροδοκηθούν για να βοηθήσουν τους εσωτερικούς [illegible]
Μοσχοβίας, όπως τους στασιαστές του Αστραχάν το 1705, παρόλο [illegible]
ο Καλμούκος ηγέτης Αγιούκα Χαν πήγε με την πλευρά των κυβερνη[illegible]
τευμάτων. Περίπου 15.000 Καλμούκοι διατάχτηκαν να προωθηθούν [illegible]
χή του Κιέβου την άνοιξη του 1707, αλλά μόνο 3.000, ή περίπου [illegible]
στηκαν. Μια δύναμη Καλμούκων που στάλθηκε στην Πολτάβα έφτασε [illegible]
ρες μετά τη μάχη.[54]

Το πεδίο της μάχης αποτελούσε μόνο τη μία όψη του νομίσματος. [illegible]
τα εκτελούσαν και χρέη φρουράς. Οι οδηγίες του Πέτρου στις 12 Ιανουαρ[illegible]
προς τους φρουράρχους των ουκρανικών οχυρών που αντιμετώπιζαν τη[illegible]
ση των Σουηδών καθόριζαν τι προσδοκούσε από αυτούς. Τους είχε [illegible]
προμήθειες για τέσσερις μήνες. «Αν ο εχθρός επιτεθεί στο οχυρό σας, [illegible]
βοήθεια του Θεού, πολεμήστε μέχρι τον τελευταίο και σε καμία περίπτ[illegible]
το παραδώσετε στον εχθρό, επί ποινή θανάτου. Αν ο φρούραρχος σκοτωθ[illegible]
ο αμέσως κατώτερος αξιωματικός πρέπει να αναλάβει χρέη φρουράρχου [illegible]
τω καθεξής (ανεξάρτητα από το πόσοι έχουν σκοτωθεί) ο ένας μετά τον άλ[illegible]
τη σειρά».[55]

Με τις μεθόδους που αναφέρθηκαν παραπάνω, όπως και με τα μέτρα [illegible]
καταπολέμηση της λιποταξίας, ο Πέτρος πέτυχε να διατηρήσει σε μεγάλο [illegible]
σταθερό τον αριθμό του στρατού του. Οι μέθοδοι στρατολόγησης της περιόδ[illegible]
Πέτρου υιοθετούσαν την παλιά πρακτική με στόχο περισσότερο την ικανοπ[illegible]
των απαιτήσεων ενός διαρκούς πολέμου παρά την ομαλή και κανονική στρ[illegible]
τική εξέλιξη. Οι νεοσύλλεκτοι υπηρετούσαν όσο ήταν ικανοί για υπηρεσία, [illegible]

---

* Τουρκικός λαός που εγκαταστάθηκε τα χρόνια του χανάτου της Χρυσής Ορδής (δέκατ[illegible]
το με δέκατο πέμπτο αιώνα) στην περιοχή μεταξύ Βόλγα και Ουραλίων. Το 1522 η περιοχ[illegible]
[illegible] στους Ρώσους, με συνέπεια πολλές εξεγέρσεις των Μπασκίρων, που κατεστάλ[illegible]
σια. (Σ.τ.Μ.)

** Μογγόλος ηγεμόνας, απόγονος του Τζένγκις Χαν, που ίδρυσε (1270 περίπου) δικό το[illegible]
τος στις στέπες της νότιας Ρωσίας. Με το ίδιο όνομα εμφανίζεται και ο λαός του. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Το 1710, για παράδειγμα, [illegible]
[illegible]
[illegible] – με άλλα λόγια, [illegible]
[illegible]
[illegible] για ενεργό υπηρεσία.[56]

Η άρνηση της στρατιωτικής θητείας ήταν διαδεδομένη σε όλα τα κοινωνικά [illegible]
είχε πολλές μορφές. Η πιο συνηθισμένη ήταν η φυγή πριν ή αμέσως μετά την κα-
τάταξη,[57] για να αποφευχθούν όχι μόνο ο τρόμος της μάχης αλλά και οι σκληρές
συνθήκες της ζωής του στρατοπέδου – κάτι που σήμαινε, κατά τον [illegible], ότι «πε-
ρισσότεροι πέθαιναν από την πείνα και το κρύο στη διάρκεια των [illegible]
[illegible] της στρατιωτικής τους θητείας παρά πολεμώντας εναντίον του εχθρού».[58] Αυ-
στηρές τιμωρίες και σκληρά προληπτικά μέτρα επιβάλλονταν στους λιποτάκτες που
συλλαμβάνονταν. Με διάταγμα του 1705 κληρωνόταν ένας στους τρεις λιποτάκτες
για να απαγχονιστεί, ενώ οι υπόλοιποι ραβδίζονταν και καταδικάζονταν σε κατα-
ναγκαστικά έργα. Κατά την πορεία της επιστροφής από τον Προύθο το 1711 στή-
νονταν κάθε βράδυ στο στρατόπεδο αγχόνες για να θυμίζουν στους λιποτάκτες τη
μοίρα που τους περίμενε.[59] Στην περίπτωση εκπαιδευμένων αντρών οι τιμωρίες με-
τριάζονταν κάπως. Το 1711 ανακοινώθηκε σε δραγόνους, πεζικάριους, νεοσύλλε-
κτους, ναύτες και άλλους άντρες των ένοπλων δυνάμεων που είχαν τραπεί σε φυ-
γή από την αρχή του πολέμου, ακόμα και σε αυτούς που είχαν διαπράξει ποινικά
αδικήματα, όπως ληστεία, ότι, αν δηλώνονταν στο Υπουργείο Πολέμου ή στα κυ-
βερνητικά γραφεία των επαρχιών, θα αποκαθίσταντο στους προηγούμενους βαθ-
μούς τους.[60] Ένα διάταγμα του 1715 καταργούσε την ποινή του θανάτου ως τιμωρία
για λιποταξία (με εξαίρεση τη λιποταξία στο πεδίο της μάχης), αν και οι κατ' ε-
πανάληψη παραβάτες υποβάλλονταν σε ραβδισμό με κνούτο και σε ακρωτηρια-
σμό των ρουθουνιών προτού σταλούν σε καταναγκαστικά έργα.[61]

Επινοήθηκαν διάφορα συστήματα συλλογικής ευθύνης. Μια ομάδα είκοσι ή
και περισσότερων αντρών μπορούσε να τιμωρηθεί ή να πληρώσει πρόστιμο αν κά-
ποιος από αυτούς δραπέτευε. Μπορούσε να απαιτηθεί χρηματική εγγύηση, υπό
μορφή προστίμων, από τους συγγενείς ή από το σύνταγμα, την οποία θα κατέβαλ-
λαν όλοι, από τους συνταγματάρχες μέχρι τους απλούς στρατιώτες [illegible]
φυγά (από ένα ρούβλι και πενήντα ντένγκα μέχρι ένα καπίκι), για να μάθουν «να
είναι πιο προσεκτικοί, από τον ανώτερο μέχρι το κατώτερο».[62] Δείγμα επαγρύπνη-
σης ήταν και η υποχρέωση το καλοκαίρι του 1712 να συνοδεύονται από κάποιο δε-
κανέα οι άντρες που πήγαιναν προς ανακούφισή τους εν ώρα πορείας.[63] Αυστηρές
ποινές επιβάλλονταν και για την παροχή ασύλου σε λιποτάκτες, συμπεριλαμβανο[illegible]

[illegible]

Με αυτό τον τρόπο ανατροφοδοτούνταν και διατηρούνταν τα τάξ[...] τού. Στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου έγιναν συνολικά [...] στρατεύσεις, είκοσι μία γενικές και τριάντα δύο μερικές, από τις οποίε[ς ...] ντρώθηκε στράτευμα περίπου 300.000 ανδρών.[69] Επιστρατευμένοι, [...] απλοί στρατιώτες προωθούνταν σε ένα σύνταγμα και από εκεί σε άλλ[...] τομείς (στρατιά, [illegible], μεραρχία).[70] Υπολογισμοί για το 1711 εμφα[...] ράντα δύο συντάγματα πεδινού πεζικού (62.000 άντρες), τριάντα τρία [...] τα ιππικού (44.000 άντρες), τριάντα φρουρές πεζικού, δύο συντάγματα [...] (58.000) και ένα πυροβολικού.[71] Το 1708 τα συντάγματα πεζικού, με εξαί[ρεση ...] Συντάγματα Φρουράς Πρεομπραζένσκι και Σεμενόφσκι, πήραν τα ονόμ[ατα ...] από τις πόλεις και τις περιοχές που τα τροφοδοτούσαν, στο πλαίσιο της [...] γάνωσης της επαρχιακής διοίκησης από τον Πέτρο.[72] Μετά το 1708 τα [...] τερα συντάγματα αποτελούνταν από δύο τάγματα, καθένα από τα οποία [...] σερις λόχους με γρεναδιέρους και τυφεκιοφόρους, οι οποίοι χωρίζονταν σ[ε ...] σερις ουλαμούς. Κάθε σύνταγμα είχε έναν ιερέα, ένα γιατρό, έναν οικονό[μο ...] πιθεωρητή, έναν κομισάριο, έναν αξιωματικό επιμελητείας, έναν ορκωτό [...] έναν επόπτη οπλισμού και εξάρτυσης, μουσικούς, επιστάτες, γραφείς, [...] καροτσέρηδες και ορντινάντσες.[73]

III. ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΤΡΟΦΟΔΟΣΙΑ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ

Η εισαγωγή όπλων και πυρομαχικών από το εξωτερικό, όπως και η πρόσληψη [...] νων ειδικευμένων στρατιωτικών, είχε μακρά προϊστορία στη Μοσχοβία, που [...] κανούσε από την εποχή του Ιβάν του Γ΄ (1462-1505). Η Ρωσία δοκίμασε τη[ν ...] καλούμενη «επανάσταση της πυρίτιδας» στη διάρκεια της βασιλείας του Ιβάν [...] Δ΄. Το δέκατο έβδομο αιώνα τα εισαγόμενα όπλα συμπληρώνονταν από τη[ν ...] ρευση μισθωμένων οπλουργών και κατασκευαστών κανονιών. Επί της βασιλεί[ας] του Πέτρου ο στόχος ήταν να λάβει τέλος η εξάρτηση από ξένους προμηθ[ευ]τές και ειδικούς. Αν τελικά τα όπλα χειρός, ιδιαίτερα τα εμπροσθογεμή μουσκ[...]

[illegible] τη δεκαετία του 1710 [illegible] ο Πέτρος [illegible] 15.000 μουσκέτα, ενώ το 1711 παρήγαγαν 40.000. [illegible][75] [illegible]

Το πυροβολικό βελτιώθηκε κατά πολύ, με [illegible] Πρέπει να υπενθυμίσουμε ότι ο Πέτρος άρχισε τη στρατιωτική καριέρα του ως πυροβολητής στο Αζόφ και ενδιαφερόταν προσωπικά για τα μεγάλα όπλα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1690 τα κανόνια αγοράζονταν από το εξωτερικό, από το Λύμπεκ* και τη Σουηδία, για να αντικαταστήσουν συχνά παμπάλαια όπλα που χρονολογούνταν από το δέκατο έκτο αιώνα. Η κατάληψη εκατόν πενήντα και πλέον κανονιών από τους Σουηδούς στη Νάρβα το 1700 εξάντλησε τις προμήθειες και έδωσε μεγάλη ώθηση στην παραγωγή νέων – από το 1704 με καθοδήγηση του [illegible] θυντή πολεμικού υλικού Τζέιμς Μπρους. Ο αριθμός των διαθέσιμων πεδινών πυροβόλων δεν ξεπέρασε ποτέ τα εκατόν πενήντα. Επιπροσθέτως, υπήρχαν πυροβόλα εγκατεστημένα σε φρούρια.[76] Εκπονήθηκαν επίσης αμυντικά και κατασκευαστικά προγράμματα για το Κίεβο, το Σμολένσκ, το Πσκοφ και τη Μόσχα, με σχέδια να οικοδομηθεί ένα μεγαλύτερο φρούριο σε κάθε επαρχία. Οι Ρώσοι μάχονταν από οχυρωμένες θέσεις όποτε ήταν δυνατόν, για να αποφεύγουν την ανοιχτή μάχη με τους Σουηδούς. Ο Στρατιωτικός Κανονισμός αφιερώνει αρκετά χωρία στην κατάληψη εξ εφόδου οχυρών (χωρίο 13), στην κατάληψη πόλεων (χωρίο 14) και στους όρους παράδοσης οχυρών (χωρίο 15).[77]

Ο ρόλος των σύγχρονων πυροβόλων και των αμυντικών τακτικών δε θα πρέπει να υπερεκτιμηθεί. Ο ρωσικός στρατός εξακολούθησε να χρησιμοποιεί δόρατα και όπλα κατάλληλα για πόλεμο σε στέπες. Όπως γράφει ο Γ. Σ. Φούλερ, «ταπεινά εργαλεία όπως η τσάπα, το δόρυ και το τσεκούρι ήταν εξίσου, αν όχι περισσότερο, πολύτιμα από τα μουσκέτα για τους στρατιώτες του Πέτρου».[78] Ο Τζέφρις ανέφε[ρε ...]

* Θαλάσσιο λιμάνι της βόρειας Γερμανίας, βορειοανατολικά του Αμβούργου, δεκαπέντε χιλιόμετρα από τη Βαλτική Θάλασσα. Ιδρύθηκε το 1143 από τον Αδόλφο τον [illegible] του Χολστάιν. Από το 1226 και για σύντομο χρονικό διάστημα υπήρξε αυτόνομο, με δικούς του νόμους και κα[...] ταστατικό χάρτη. Το 1358 η Χανσεατική Ένωση το ανακήρυξε διοικητική έδρα της. Υπήρξε [...] και εξακολουθεί να είναι, το σημαντικότερο λιμάνι της Βαλτικής. (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

[illegible] σκελίδες και παντελόνια.[90] Μετά το ξέσπασμα του Βόρειου Πολέμου η [...] άρχισε να παίζει περισσότερο για στολές εντελώς διαφοροποιημένες [...] που παρείχε η κυβέρνηση. Το σχέδιο και η κοπή ακολουθούσαν τη δυτική [...] μανική», μόδα – ο βασικός ιματισμός περιλάμβανε παντελόνια μέχρι τα [...] ποκάμισο, γιλέκο και αμπέχονο που φοριόταν μαζί με ένα τρίκοχο καπέλο [...] Φρουράς του Συντάγματος Πρεομπραζένσκι φορούσαν σκουροπράσινα αμπ[...] του Σεμιόνοφσκι μπλε σκούρα και οι άντρες του πεζοβολικού σκουρο[...] νοφόρια με μπλε μανσέτες, αλλά στα συντάγματα του γενικού στρατού δεν [...] γε πάντα χρωματική ομοιομορφία. Στην πραγματικότητα, η επίτευξη κάποιας [...] δους κοινής στολής απαιτούσε χρόνο. Ο Μένσικοφ ανέφερε το 1704 ότι αποτελ[...] «όνειδος για το ένδοξο όνομα της Αυτού Μεγαλειότητος του τσάρου» το ότι [...] θητικοί που μάχονταν στη Σαξονία έμοιαζαν να φοράνε κουρέλια.[92] Οι στολές [...] ήταν απλώς θέμα κομψότητας, αλλά αποτελούσαν ζήτημα ζωής ή θανάτου. [...] εφοδιασμός των κατ' έτος νέων στρατεύσιμων απαιτούσε τεράστιο όγκο υφ[...] γελών, με τις οποίες συχνά ασχολούνταν ο ίδιος ο Πέτρος προσωπικά. Τον Α[...]λιο του 1709 έγραφε στον Στρέσνεφ από το Αζόφ να στείλει κατεπειγόντως [...] στολές, «καθώς πολλά συντάγματα τριγυρίζουν γυμνά».[93] Το Νοέμβριο του 17[...] παραπονέθηκε στη Γερουσία ότι οι στρατιώτες (της μεραρχίας του στρατηγού [...]) «είναι σχεδόν ολόγυμνοι και μπορούν να χαθούν λόγω του ψύχους που [...] αυτή την εποχή του έτους».[94] Ο Πέτρος όμως μπορούσε να επιδείξει και [...] κτηριστική φειδώ στο θέμα των στολών: Ο Ρομονταγόφσκι διατάχτηκε να [...] ξει καινούρια αμπέχονα με δώδεκα και έντεκα κουμπιά, αλλά να τα στείλει [...] κουμπιά, αφού μπορούσαν να ξαναχρησιμοποιηθούν τα παλιά.[95] Όταν ο Πέτρος [...] ζήτησε πράσινες στολές για το πεζικό και ρωτήθηκε τι θα γινόταν αν δεν [...]

[illegible] λέ για το μουσκημό, γι' αυτό φυλάξτε τον και στείλτε τον όσο το δυνατόν [...] τερο».[?]

Ο χρόνος και η προσπάθεια που ξοδεύονταν στην εκάστοτε μάχη ήταν μηδαμινά σε σύγκριση με αυτά που χάνονταν στις μετακινήσεις, στη σίτιση και στο στρατωνισμό του στρατεύματος. Η αλληλογραφία του Πέτρου περιλαμβάνει περισσότερες αναφορές για τον ανεφοδιασμό παρά για τις πολεμικές τακτικές. Οι λογιστικοί παράγοντες ήταν το ίδιο κρίσιμοι με αυτούς της τακτικής, ακόμα και στις σημαντικότερες στρατιωτικές επιχειρήσεις – μεταξύ αυτών και στην Πολτάβα και στον Προύθο. Το ίδιο μπορεί να υποστηριχτεί και για την εκστρατεία στην Κριμαία τη δεκαετία του 1680, όταν ο συγκεκριμένος πόλεμος κρίθηκε από το πόσο χρονικό διάστημα ο στρατός θα έζηνε από τροφή, νερό και σανό. Τη νίκη θα αποσπούσε όποια πλευρά μπορούσε να αντέξει περισσότερο. Δεδομένων των συνθηκών που επικρατούσαν στη ρωσική πλευρά, η αυτάρκεια του στρατού αποτελούσε μεγαλύτερη αναγκαιότητα από την ανδρεία – δεν υπήρχε τρόπος ανεφοδιασμού του στρατού σε περιοχές με ελάχιστες πόλεις και μικρά πλεονάσματα τροφίμων για πούλημα ή επίταξη.[?] Το σύστημα ανεφοδιασμού με τρόφιμα εξακολουθούσε να είναι ανοργάνωτο. Η σίτιση του στρατεύματος εκτός της ρωσικής επικράτειας αποτελούσε ιδιαίτερο πονοκέφαλο. Το 1712 Πέτρος έγραψε στον Β. Β. Ντολγκορούκι, σε απάντηση αναφορών ότι οι Πολωνοί ζητούσαν να τους επιτραπεί να πληρώνουν σε χρήμα αντί σε τρόφιμα: «Απορώ πώς οι Πολωνοί θέλουν να πληρώνουν σε χρήμα αντί για προμήθειες – μπορούν να φάνε χρήματα οι στρατιώτες κατά τη διάρκεια της επικείμενης εκστρατείας;».[?] Γενικά, ήταν απαραίτητη μια ισορροπία επαίνων και επιπλήξεων, όπως αποδεικνύεται από την επιστολή της [...]

[illegible]

Η αποσπασματική [illegible] του 1711 για την Επιμελητεία Πολέμου, που είχε ως [illegible] ρισμό των καθηκόντων του προσωπικού μάχης και του προσωπικού [illegible] φοδιασμό. Μια επιμελητεία αναλάμβανε πλέον να παραλαμβάνει [illegible] τα εφόδια. Ο κανονισμός περιλάμβανε και άρθρα για την πληρωμή [illegible] μένων μηνιαίων οφειλών (για να αποθαρρυνθεί άμεση λιποταξία), [illegible] θρα για τις αθέμιτες απαιτήσεις σχετικά με τους μισθούς, για τον εφοδ[illegible] για τους φυγάδες.[illegible] Οι καθορισμένοι κανόνες κατανάλωσης ήταν: για [illegible] τιώτες του ιππικού τρία μόδια αλεύρι από σίκαλη (για την παρασκευή [illegible] δεκαπέντε λίβρες αποφλοιωμένα σιτηρά ετησίως. Οι μερίδες της μάχης [illegible] παν δύο λίβρες επιπλέον ψωμί ημερησίως και μία λίβρα κρέας την ημέρα, [illegible] πελλα οινοπνευματώδες ποτό και μία μεζούρα μπίρα. Το κόστος των μερίδ[illegible] (αριθμοί αναφέρονται στο 1720) υπολογίζεται σε 5,745 ρούβλια ανά άντρα [illegible] και σε 5,70 ρούβλια ανά άλογο.[illegible] Αριθμοί για το 1720 εμφανίζουν 173.8[illegible] και 76.247 άλογα, που κατανάλωσαν 521.532 μόδια αλεύρων, 32.596 [illegible] μένων σιτηρών και 457.482 βρόμης. Το σύνολο της αξίας των τροφίμων [illegible] χορτονομής αποτιμάται για το 1720 σε 1.259.717 ρούβλια.[97] Τα προβλήματα [illegible] νεφοδιασμού δεν εξαφανίστηκαν με την επιβράδυνση του Βόρειου Πολέμου [illegible] την τελική ειρήνη του 1721, όταν ένας μεγάλος μόνιμος στρατός μεταβλήθηκε [illegible] δυσβάσταχτο βάρος. Μετά το 1722 τα συντάγματα ήταν στρατωνισμένα σε [illegible] χώρα, όπου οι ντόπιοι έπρεπε να τα τρέφουν (σε αναλογία τριάντα έξι «ψυχές» [illegible] νά στρατιώτη και πενήντα «ψυχές» ανά ιππέα) ή να χτίζουν ειδικούς στρατώ[illegible] να τροφοδοτούν καταυλισμούς. Με άλλα λόγια, «οι στρατιώτες εξαρτώνταν [illegible] από τους χωρικούς».[98]

Άντρες σε ενεργό υπηρεσία υποτίθεται ότι έπρεπε να παίρνουν μισθό, αλλά φαί[illegible] νεται ότι σπάνια πληρώνονταν στην ώρα τους ή έπαιρναν όλο το ποσό. Ο [illegible] μισθός, όπως είδαμε, μπορούσε να παρακρατηθεί για στολές. Σημαντικές ήταν [illegible] διαφορές μεταξύ αξιωματικών και απλών στρατιωτών. Το 1711 ο υψηλότερα [illegible] μειβόμενος βαθμός ήταν του αρχιστράτηγου (μόνο δύο από αυτούς υπήρχαν), [illegible] λάμβανε δώδεκα χιλιάδες ρούβλια ετησίως. Συνταγματάρχες του πεζικού πληρώ[illegible] νονταν τριακόσια ρούβλια αν ήταν Ρώσοι και εξακόσια αν ήταν ξένοι. Οι στρ[illegible]

[illegible]

IV. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΠΡΟΝΟΙΑ ΚΑΙ ΦΡΟΝΗΜΑ

Μια πρόσφατη σοβιετική μελέτη υποστήριξε ότι ολόκληρη η [illegible] μεταρρύθμιση εγκαταλείφθηκε μετά το «φιάσκο» της Νάρβα το 1700 και ότι ένα «ολοκληρωμένο σύστημα εκπαίδευσης», βασισμένο σε έναν συνδυασμό ευρωπαϊκής τακτικής και των «εθνικών χαρακτηριστικών του ντόπιου στρατιώτη», εισήχθη, περιλαμβάνοντας πρακτική σταδιακή εκπαίδευση, από την πιο απλή μέχρι την πιο σύνθετη.[illegible] Στην πραγματικότητα, η στρατιωτική εκπαίδευση, ένα πολυδιαφημισμένο χαρακτηριστικό των μεταρρυθμίσεων του Πέτρου, είναι βέβαιο ότι υπήρξε ανεπαρκής, δεδομένου του σύντομου χρόνου μεταξύ πρόσκλησης υπό τα όπλα και κατάταξης των νέων στρατιωτών. Ο Φούλερ παραθέτει στοιχεία για να αποδείξει πως, μολονότι παρείχαν εκπαίδευση, βασισμένη στη χρήση πυρίτιδας και πυροβόλων όπλων, τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά. Επισημαίνει επίσης ότι οι «Οδηγίες Μάχης» του Πέτρου το 1708 προκάλεσαν «τόσο μεγάλη πίεση και άγχος, [...] ώστε το μόνο που μπορεί κανείς να συμπεράνει είναι πως οι στρατιώτες ήταν γενικά ανεπαρκείς όσον αφορά τη σκοπευτική δεινότητα». Σύμφωνα με στοιχεία από την πρακτική εξάσκηση στη σκοποβολή, οι στρατιώτες «απείχαν πολύ από το να είναι δεινοί σκοπευτές».[illegible] Ο Ιβάν Ποσόσκοφ (ο οποίος, ας σημειωθεί, δεν ήταν ειδικός σε στρατιωτικά θέματα) επιβεβαιώνει το εξής: «Αν οι άντρες μπορούν να χειρίζονται με επιδεξιότητα τα όπλα τους, αν διατηρούν τους επικρουστήρες και τους πυριτόλιθους των μουσκέτων τους τακτοποιημένους όπως πρέπει (κι έτσι δε θα υπάρξει ποτέ αστοχία), αν διατηρούν το όπλο καθαρό μέσα κι έξω και την κάννη ευθύγραμμη, τότε το μουσκέτο θα είναι πολύ αξιόπιστο, εύστοχο και αποτελεσματικό στη μάχη. [...] Επιπλέον, αν δεν πυροβολούν απείθαρχα (όπως κάνουν τώρα), αλλά στο στόχο, [...] τότε τέτοιοι στρατιώτες θα είναι τρομεροί στη μάχη». Αποδοκιμάζει ειδικά την πρακτική των ομαδικών πυρών («όλα μαζί λες και προέρχονται από ένα μόνο όπλο, [...] σε μια ριπή κατά τα δυτικά πρότυπα»), θεωρώντας τα χαμένη βολή.[illegible]

Τα συντάγματα των απλών στρατιωτών του στρατού του Πέτρου, τα οποία ανανεώνονταν συνεχώς από ουσιαστικά ανεκπαίδευτους άντρες, δεν πρέπει να συγχέονται με τις επίλεκτες φρουρές, που εκπαιδεύτηκαν σχεδόν για δύο δεκαετίες, [illegible]

ρες του 1680 και του 1690, με αποκορύφωμα να είναι τη μάχη [illegible]
ζαν στη Νάρβα το 1700. Περισσότερη στρατιωτική εκπαίδευση [illegible]
αξιωματικούς και εξειδικευμένους τεχνίτες, σε συνδυασμό με [illegible]
σχεδόν κάποια γενική εκπαίδευση σε νεαρούς αριστοκράτες [illegible]
τελευταίους εκπαιδεύονταν στο εξωτερικό. Οι εγχώριοι [illegible]
γενικούς κανόνες πειθαρχίας και διοίκησης, καθώς και τεχνικές [illegible]
στρατιωτικά εγχειρίδια και οδηγίες. Πάντως, ακόμα και αξιωματ[illegible]
στον πόλεμο ελάχιστα εκπαιδευμένοι, ενώ υψηλόβαθμοι βετεράνοι [illegible]
κε την επιτυχία τους περισσότερο στην πείρα παρά στην σχολική [illegible]
Συστηματικότερη εκπαίδευση ήταν δυνατή μόνο μετά το 1720. Η στρα[illegible]
νασυγκρότηση δεν εγκαταλείφθηκε με τη σουηδική σύρραξη, επειδή η [illegible]
μενε πάντα πόλεμο. Το Μάιο του 1723 έγραψε στο στρατηγό Μ. Γκολ[illegible]
ρα πρέπει να εκπαιδεύσουμε τους δραγόνους σε μια διαφορετική μέθο[illegible]
ότι όταν να είχαμε να αντιμετωπίσουμε κάποιο ασυνήθιστο εχθρό, [illegible]
τάξτε τον [illegible] να εκτελέσει αυτά τα γυμνάσια με [illegible]
ημένους, αστραπιαία, όπως κάνουν οι Αυστριακοί εναντίον των Τούρκ[illegible]
μα και την παραμονή του θανάτου του Πέτρου σχεδιάζονταν μεταρρ[illegible]
Μεγάλη προσοχή δόθηκε στους ελιγμούς, οι οποίοι λέγεται ότι [illegible]
γοι».[107] Στην πραγματικότητα, επήρξαν ελάχιστες σπουδαίες μάχες (η Πολ[illegible]
ταν μια από αυτές) και, όπως ήδη αναφέραμε, οι νεοσύλλεκτοι είχαν πολύ [illegible]
νο για να εκπαιδευτούν σε περίπλοκες τεχνικές μάχης. Ο όρκος πίστης [illegible]
πωτών αναφέρεται συνοπτικά στη δράση «σε πεδία μαχών και οχυρά, [illegible]
και χαράκωμα, σε μάχες, σε εξόδους πολιορκουμένων, σε πολιορκίες και [illegible]
και άλλα στρατιωτικά γεγονότα». Στις σημαντικές επιτυχίες περιλαμβάνο[illegible]
τάληψη οχυρών στη Βαλτική το 1710 και η απόβαση στρατευμάτων με [illegible]
στήριξη ναυτικού σε ελάχιστα φυλασσόμενη περιοχή κατά τη διάρκεια [illegible]
λανδικής εκστρατείας της περιόδου 1713-1714. Και στην πολιορκία οχυρ[illegible]
στις μάχες το σώμα που διακρίθηκε ήταν το πυροβολικό. Η πρόοδος μπο[illegible]
αποτιμηθεί αν συγκρίνουμε την παρατήρηση του Κορμπ το διάστημα 169[illegible]
πως «εφόσον οι Μοσχοβίτες δεν είναι επιδέξιοι στον κατάλληλο χειρισμό του [illegible]
ροβολικού, αποδέχονται ξένους για το σκοπό αυτό, με μεγάλο κόστος»[108] με [illegible]
ναφορές του Βρετανού πρέσβη Τσαρλς Γουίτγουορθ (1705) στο Υπουργείο [illegible]
τερικών στο Λονδίνο περί «σπουδαίας ανασυγκρότησης». Το πυροβολικό έκα[illegible]
ξαιρετικά καλούς χειρισμούς». Ο στρατηγός Ογκίλβιε δήλωσε ότι «δεν έχ[illegible]
δεί άλλο έθνος να τα πηγαίνει καλύτερα με τα κανόνια και τους όλμους το[illegible]
οι Ρώσοι τον προηγούμενο χρόνο στη Νάρβα». (Ο υπόλοιπος στρατός ήτ[illegible]
επίθεση. Ο Ογκίλβιε σε μια συζήτηση με τον Γουίτγουορθ στο Γκρόντνο το Σ[illegible]
πτέμβριο του 1705 παραδέχτηκε ότι οι Ρώσοι εξακολουθούσαν να είναι «[illegible]

[illegible]

Ο στρατός του Πέτρου είχε πράγματι φρόνημα. [illegible]

[illegible] βιστική εποχή. Παρ' όλα αυτά, όπως είδαμε, η στρατιωτική μεταρρύθμιση του Πέτρου ήταν μια διαδικασία δοκιμασιών και λαθών, ένα συνονθύλευμα διατάξεων [illegible] που εκδίδονταν από πολλά εκστρατευτικά αρχηγεία, [illegible] Ο Πέτρος γενικά δεν είχε ούτε το χρόνο ούτε την τάση να επεξεργάζεται σαφείς λεπτομερείς ιδεολογικές κατευθύνσεις. Η πιο ξεκάθαρη γραπτή έκφραση για το φρόνημα των ενόπλων δυνάμεων της εποχής του Πέτρου περιλαμβάνεται στο Στρατιωτικό Κανονισμό (Voinskii ustav) του 1716, προσχέδιο του οποίου σώζεται με τις διορθώσεις του Πέτρου. Ήταν ένα κείμενο πρακτικό και προπαγανδιστικό, βασισμένο σε προηγούμενα διατάγματα και εγχειρίδια, όπως και ο αποκαλούμενος «Κανονισμός Χέντε» (1699-1700). Δε χρειάζεται να σταθούμε περισσότερο στο αν ήταν «ακριβές αντίγραφο» των γερμανικών κανονισμών ή «εντελώς πρωτότυπο».[111] Εσωτερικές και εξωτερικές μαρτυρίες δείχνουν ότι ήταν ένα σύμπλεγμα, στις πηγές του οποίου περιλαμβάνονταν ξένοι κανονισμοί και εγχειρίδια, σουηδικοί κώδικες από τη βασιλεία του Γουσταύου Αδόλφου του Β' και του Κάρολου του ΙΑ'[112] και αυστριακά κείμενα (του Κάρολου του Ε' [1532], του Φερδινάνδου του Γ' και του Λεοπόλδου του Α'). Υπήρχαν επίσης προσθήκες και από τον ίδιο τον Πέτρο: Στον πρόλογο, μέρος του οποίου παρατέθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, δίνεται η σαφέστερη εικόνα για τα κίνητρα που επήρχαν πίσω από τις μεταρρυθμίσεις του και τα οποία ανιχνεύονται σε όλα τα γραπτά του. Ευθύς εξαρχής, είναι πιο ανοιχτός από ορισμένους βιογράφους του όσον αφορά την εμπιστοσύνη στους προκατόχους του. Αναφέρει τη δημοσίευση του Στρατιωτικού Κανονισμού του Αλεξίου[113] και επαινεί τα επιτεύγματά του στην εκπαίδευση τακτικού στρατού και στην επίτευξη πληγμάτων εις βάρος των Πολωνών, αλλά στη συνέχεια διαπιστώνει μια περίοδο (κατά τη διάρκεια της βασιλείας του

[illegible]
[illegible] του, «[illegible]». Οι λέξεις-κλειδιά είναι «τάξη» και [illegible]
Το κείμενο, εγχειρίδιο των οδηγιών αρχίζει, όπως όλοι οι [illegible]
[illegible], με τον όρκο πίστης στον ηγεμόνα και ακολουθούν τα στρατιωτικά [illegible]
1714 (βασισμένα εν μέρει σε ένα σουηδικό στρατιωτικό εγχειρίδιο) [illegible]
κεφάλαια των οποίων είναι γραμμένα στο «φόβο του Θεού» και [illegible]
τουργία. Οι στρατιωτικοί πρέπει να σέβονται και να τιμούν τα κόμ[illegible]
ζωή από τους άλλους, καθώς η χώρα Του τους έχει τοποθετήσει σε [illegible]
ση όπου καλούνται συνέχεια να διακινδυνεύσουν τη ζωή τους υπηρετ[illegible]
τάρχη τους. Ακολουθεί ένας κατάλογος ποινών για μαγεία, βλασφ[illegible]
σεβή συμπεριφορά. Προσευχές προβλέπονται κάθε πρωί, απόγευμα και [illegible]
(οι στρατιώτες καλούνται να συγκεντρωθούν με τύμπανα και τρομπέτ[illegible]
βάλλονται ποινές αν αποσιωπήσουν ή ασχημονούν κατά τη Θεία Λειτουργ[illegible]
κεφάλαιο 3 αναφέρεται στους διοικητές («Δουλειά του αξιωματικού είναι [illegible]
τάζει και των υφισταμένων να υπακούν» [άρθρο 29]), αλλά οι αξιωματικοί [illegible]
πει να φέρονται άσχημα στους άντρες τους, χτυπώντας τους βάναυσα ή [illegible]
ντάς τους χωρίς συγκεκριμένο λόγο (άρθρο 33) ή εξαναγκάζοντάς τους να [illegible]
τη δική τους δουλειά, με ή χωρίς πληρωμή (άρθρο 54), ή παρακρατώντας [illegible]
τροφή, στολές και άλλα πράγματα που διανέμονταν στους άντρες («[illegible]
δεν παρέχεται στο στρατιώτη αυτό που του οφείλεται, μπορεί να προκύψ[illegible]
λα κάθε κακή συμπεριφορά» [άρθρο 66]). Αυτό όμως δε δίνει το δικαίωμ[illegible]
άντρες να παραπονιούνται για καθυστερήσεις στην είσπραξη μισθών και στ[illegible]
ρκαλαβή εφοδίων (άρθρο 68). Στους λόγους για αποχώρηση περιλαμβάνο[illegible]
αθένεια, σύλληψη, παραφροσύνη, «φόβος νερού ή φωτιάς», θάνατος συζύγ[illegible]
κνων ή γονιών και ό,τι άλλο κρίνουν σοβαρό οι δικαστές (άρθρο 100). Υπάρ[illegible]
άρθρα σχετικά με κατασκοπία, στάση, ανώνυμες επιστολές, υγεία και υγιειν[illegible]
θρο 90). Το κεφάλαιο 20 αναφέρεται στη σοδομία, στο βιασμό και στη συν[illegible]
Για κτηνοβασία η ποινή που προβλέπεται είναι σωματική τιμωρία, το ίδιο και [illegible]
την ομοφυλοφιλία. Η ποινή για βιασμό γυναίκας είναι ισόβια υπηρεσία στις [illegible]
ρες. Για ομοφυλοφιλικό βιασμό η ποινή είναι θάνατος ή εξορία. Ο Πέτρος στο [illegible]
σχέδιό του ελάφρυνε τις τιμωρίες για τα περισσότερα από αυτά τα εγκλήματα.

Η αναφορά στο Στρατιωτικό Κανονισμό γίνεται συνήθως ως απόδειξη τ[illegible]
πιθυμίας του Πέτρου να εφαρμόσει στρατιωτικού τύπου πειθαρχία και τάξη. [illegible]
Απρίλιο του 1716 έστειλε ένα σχέδιο στη Γερουσία από το Ντάντσιχ* με χειρ[illegible]
γραφες οδηγίες:

---

* Γερμανική ονομασία της πόλης Γκντανσκ της Πολωνίας. Ο ομώνυμος κόλπος στις νότι[illegible]
κές της Βαλτικής ανήκει ανατολικά στη Ρωσία και δυτικά στην Πολωνία. (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

Το προσπαθούμε να φυλαχθεί στη Γερμανία.[illegible]

Ο Πέτρος θεωρούσε τη στρατιωτική τάξη πρότυπο για άλλες μεταρρυθμίσεις.
Στον Εκκλησιαστικό Κανονισμό (1721) το τμήμα που αφορά τα σχολεία αρχίζει
ως εξής: «Είναι γνωστό σε όλο τον κόσμο πόσο ανεπαρκής και αδύναμος ήταν ο
ρωσικός στρατός όταν δεν είχε την κατάλληλη εκπαίδευση και πόσο απεριόριστα με-
γάλωσε ο αριθμός του, πόσο σπουδαίος και τρομερός πέρα από κάθε προσδοκία
έγινε όταν ο ισχυρότερος από όλους Μονάρχης μας, η Αυτού Μεγαλειότης ο τσά-
ρος Πέτρος ο Α΄, τον καθοδήγησε με τους πιο έξοχους κανονισμούς. Το ίδιο πρέ-
πει να αναγνωριστεί όσον αφορά την αρχιτεκτονική, την ιατρική, την πολιτική
διακυβέρνηση και όλα τα άλλα ζητήματα». Σε κάποιο μεταγενέστερο τμήμα οι
σπουδαστές περιγράφονται να προσέρχονται στα μαθήματά τους «σαν στρατιώ-
τες που ακούν το χτύπημα του τυμπάνου».[17] Παρά τη δήλωση πως ο Στρατιω-
τικός Κανονισμός μπορούσε «να απευθύνεται σε όλους τους μη στρατιωτικούς
διευθυντές», θα πρέπει να είναι κανείς πολύ προσεκτικός και να μην καταλήξει σε
γενικεύσεις σχετικά με τη σαφή «στρατιωτικοποίηση του μεγαλύτερου μέρους της
κυβερνητικής μηχανής» στη Ρωσία του Πέτρου.[18] Αξίζει να παραθέσουμε μεγά-
λο μέρος από παράρτημα του νόμου που κυκλοφόρησε το 1722:

> Εφόσον οι αξιωματικοί είναι για τους άντρες τους ό,τι ο πατέρας για τα παιδιά του,
> πρέπει να τους συγκρατούν με αντίστοιχο πατρικό τρόπο, κι όπως τα παιδιά υπα-
> κούν τους πατέρες τους χωρίς αντίρρηση, δείχνοντάς τους εμπιστοσύνη για τα πά-
> ντα, έτσι και οι πατέρες φροντίζουν ακατάπαυστα για την ευημερία, την εκπαίδευ-
> ση, τη συντήρηση και κάθε ανάγκη τους, ώστε να μην υφίστανται καμία κακομε-
> ταχείριση ή έλλειψη. Αυτό πρέπει να κάνουν οι αξιωματικοί (και ειδικά οι δικοί μας
> αξιωματικοί, αφού κανένας άλλος λαός επί της Γης δεν είναι τόσο υπάκουος όσο ο
> ρωσικός), να πράττουν τα πάντα προς όφελος των στρατιωτών που έχουν υπό τις δια-
> ταγές τους (και ό,τι δεν μπορούν να κάνουν ας τους επιτρέπουν να το αναφέρουν σε
> κάποιον ανώτερο) και να μην τους φορτώνουν με άχρηστα εθιμοτυπικά καθήκοντα

[illegible]

Οι αξιωματικοί προειδοποιούνταν να μη μένουν προσκολλημένοι … τιωτικό Κανονισμό «σαν τους τυφλούς που γραπώνονται πάνω σε … χο».[119] Ο κανονισμός, όπως υποστήριξε κάποιος εξέχων Σοβιετικός … ιστορικός, δεν ήταν απλώς μια δέσμη κανόνων που έπρεπε να ανα… γανικά, αλλά αποσκοπούσε επίσης «στην ανάπτυξη της πρωτοβουλί… τιωτών και αξιωματικών, στην ενστάλαξη αισθήματος στρατιωτικής τιμής … γενή άμιλλα κατά τη μάχη και στην προσωπική γενναιότητα». Ήταν γρ… σε μια «στρατιωτική, δημοφιλή γλώσσα».[120]

Δίνεται έμφαση στη σκληρότητα –όλοι οι στρατιωτικοί κώδικες … ροί–, αλλά η πρόνοια για το στράτευμα θεωρούνταν ζωτική τόσο για … και για πραγματικούς λόγους. Το 1696 ο πρίγκιπας Φ. Λ. Βολκόφσκι … στο Τσέρνιγκοφ να φροντίσει για την υγεία, την υγιεινή και τη στέγαση … ριλαμβανομένης της ανοικοδόμησης παλιών στρατώνων, «ώστε τα στρα… να μην αντιμετωπίζουν δυσχέρειες το χειμώνα».[121] «Να σιγουρευτείς ότι … μας είναι ευχαριστημένοι στην Πομερανία, αφού τα πάντα εξαρτώνται … τό», έγραφε ο Πέτρος στον Αλέξιο το 1712.[122] Ο Α. Ι. Ρέπνιν προειδοποι… να μην εξουθενώνει τους στρατιώτες, να τους δίνει ευκαιρίες για ξεκούραση … να μην τους αναγκάζει να βαδίζουν υπερβολικά μεγάλες αποστάσεις κάθε … λά ταυτόχρονα ο Πέτρος απαιτούσε να φτάσουν στην Πομερανία «με το … φυτρώνει το πρώτο γρασίδι»).[123] Ο Πέτρος δεν είχε την αγάπη που έτρεφαν … ρισσότερο από τους κατοπινούς αυτοκράτορες των Ρομανόφ, ειδικά ο Πα… για τις στρατιωτικές παρελάσεις. «Είδα κούκλες … Α΄ και ο Αλέξανδρος ο Α΄, … νες με τα καλά τους, όχι στρατιώτες» ήταν το φημολογούμενο σχόλιό του … στρατιωτική παρέλαση που παρακολούθησε στο Παρίσι το 1717.[124] Παρ' όλ… τά, η έμφαση δινόταν στην υπακοή στο Θεό, στον τσάρο και στους ανωτέρους … μα κι αν το στράτευμα δε συμμεριζόταν πάντα τα ιδανικά του, ο Πέτρος …

[illegible]

Ο Γκέοργκ Γκρουντ, παρακολουθώντας το στρατό στο Γκρόντνο το 1705, … «Τα στρα… ρίους 40.000 στρατιώτες, επιβεβαίωσε την αρνητική αυτή εντύπωση: … τεύματα αυτά ήταν σε πολύ άσχημη κατάσταση λόγω … ο ένας τον άλλο».[128] Η έλλειψη έμπειρων αξιωματικών, οι οποίοι … εικόνα βελτιώθηκε κατά πολύ μετά την Πολτάβα:

> Τώρα ο τσάρος διαθέτει αρκετή δύναμη, καθώς έχει υπό τα όπλα έναν κανονικό στρατό εκατοντάδων χιλιάδων, τον οποίο μπορεί, χωρίς να βαρύνει υπερβολικά τη χώρα, να ανανεώνει με νεοσύλλεκτους κάθε χρόνο, παρά το γεγονός ότι στη Ρωσία δεν έχουν μάθει ακόμα να εκτιμούν τον άνθρωπο, αλλά συχνά τους φέρονται χειρότερα κι από άλογο, και οι άνθρωποι πέφτουν κατά χιλιάδες και χάνονται από έλλειψη προμηθειών. […] Ο απλός στρατιώτης δεν υστερεί σε στρατιωτική επιδεξιότητα. Δεν είναι μόνο πολύ καλός και πεπειραμένος στη χρήση των όπλων αλλά … παρά την πενιχρή διατροφή του, η οποία αποτελείται από ψωμί και … αλάτι. Είναι ικανός να φέρει σε πέρας τις μεγαλύτερες πορείες, … και έχει συνηθίσει πια στα πυρά, ώστε έχει καταστεί εξαιρετικά δύσκολο να διασπαστούν οι γραμμές του ρωσικού πεζικού, ενώ προηγουμένως μπορούσες να τους σφαγιάσεις ή να τους καθηλώσεις σαν τα πρόβατα.[129]

Για να θέσουμε εκ νέου το επιχείρημα του Φούλερ, αυτή καθιστά η … μία που εντόπισε ο Γκρουντ μπορεί στην πραγματικότητα να αποτελούσε δύναμη: Ένας τεράστιος στρατός μπορούσε να διατηρηθεί χωρίς να βαρύνει υπερβολικά …

τη γύρω επειδή ακριβώς «δεν εκτιμούσε τον άνθρωπο». Το κύριο χ... φρονήματος του κοινού στρατιώτη ήταν η αυτοχ...

V. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Ανώτατος στρατιωτικός διοικητής ήταν, φυσικά, ο τσάρος. Το άρθρο ... τιωτικού Κανονισμού του 1716 όριζε ότι «αποτελείται παράστασις ... η Αυτού Μεγαλειότης ο τσάρος, ασφαλίζεται η εξουσία και η δύναμη ... οικητών, εκτός από αυτούς τους οποίους η Αυτού Μεγαλειότης έχει ... τούς να εκτελέσουν κάποιο καθήκον». Μολονότι στην πράξη ο Πέτρ... συχνά να λειτουργεί κρυμμένος πίσω από κάποιο από τα εναλλακτικ... σωπεία –για παράδειγμα, ως απλός πυροβολητής–, η επιλογή ήταν δική ... έχουμε δει, παρενέβαινε προσωπικά σε κάθε ζήτημα στρατιωτικής οργάν... μπεριλαμβανομένης της άμεσης διοίκησης. Στους άμεσα υφισταμένους ... λαμβάνονταν άντρες όπως οι Μπ. Π. Σερεμέτιεφ, Μ. Μ. Γκολίτσιν και Α. Δ. ... τις καριέρες των οποίων θα σκιαγραφήσουμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Ο στρατός χρειαζόταν ικανή γραφειοκρατική υποστήριξη. Το δέκατο έβ... αιώνα οι στρατιωτικές υποθέσεις διεκπεραιώνονταν από πολυάριθμες διευθύν... σεις (*prikazy*), ειδικά από τη Διεύθυνση Στρατιωτικών Διορισμών (*Razriad*), ... ποία τηρούσε μητρώα των ευγενών των ενόπλων δυνάμεων, καθώς και απ... φεία για τους στρελίτες, τους ξένους, τις νέες στρατιωτικές μονάδες, το ... λικό, την περίτιδα, το ιππικό νέου τύπου και τα συντάγματα δραγόνων. ... υφίσταντο μετονομασίες και συγχωνεύσεις με άλλες κυβερνητικές υπηρεσ... τά τις δεκαετίες του 1690 και του 1700. Η Υπηρεσία Πυροβολικού μετονομ... κε σε Διεύθυνση Πυροβολικού το 1701. Η Διεύθυνση Στρατιωτικών Υποθέσ... τονομάστηκε σε Υπουργείο Άμυνας, το οποίο το 1718 εντάχθηκε στο Κολλέγιο ... λέμου, γνωστό αρχικά ως Πολεμικό Κολέγιο (*krigs-kollegiia*, κατά το σουηδ... *krigskollegium*), που οργανώθηκε κατά τον ίδιο τρόπο με τις άλλες νέες κυβερ... κές υπηρεσίες. Τη ναυτική διοίκηση ασκούσε το Ναυαρχείο.

VI. ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ

Το ρωσικό ναυτικό δεν είναι μόνο μια από τις διασημότερες δημιουργίες του Π... τρου αλλά χρησιμοποιείται και ως εντυπωσιακή μεταφορά για τη Ρωσία του. Σύμ... φωνα με τη διατύπωση του Γεβγκένι Ανισίμοφ, για τον Πέτρο ένα πλοίο «δεν ήταν απλώς ένα μέσο μεταφοράς φορτίου που διέσχιζε την επιφάνεια του νερού...

[illegible] ...μεγαλύτερη φαντασία και προσοχή διοχέτευε στο στόλο. Ήταν στη λίμνη ...

Πώς γεννήθηκε στον Πέτρο η ιδέα της δημιουργίας στόλου; ... Πλεστσέγιεβο, όπου πήρε τα πρώτα μαθήματα ιστιοπλοΐας; Στη Λευκή Θάλασσα, όπου το 1693 είδε τα πρώτα ποντοπόρα σκάφη του; Ή στο Αζόφ το 1695, όταν ο ... συνειδητοποίησε το μειονέκτημα της Ρωσίας από την αδυναμία της να αποκόψει τους Τούρκους από τις θαλάσσιες γραμμές στήριξής τους; Ίσως συνέβη ακόμα νωρί... τερα, όταν του έδωσαν τα πρώτα καράβια-παιχνίδια και τις ναυτικές γκραβού... ρες. Η επίσημη προϊστορία του στόλου της περιόδου του Πέτρου αρχίζει με την ανακάλυψη στο Ισμαήλοβο το 1688 της μικρής λέμβου με ιστίο (*bot*) Άγιος Νικό... λαος, την οποία αργότερα ο ίδιος ο Πέτρος ανύψωσε στη θέση του «παππού του ρωσικού ναυτικού». Η περίφημη βάρκα, κατασκευασμένη τη δεκαετία του 1640, ήταν σχεδόν σίγουρα μια κατασκευή αγγλικού τύπου. Όπως παραδέχτηκε ο Πέ... τρος στον πρόλογο του Ναυτικού Κανονισμού (*Morskoi ustav*), υπήρξαν πολλοί «προπάτορες» του στόλου, όπως τα πλοία που παρήγγειλε ο πατέρας του για να διευκολύνει το εμπόριο και την εξερεύνηση στην Κασπία. Ένας από τους περι... βολητές του πλοίου, ο Κάρστεν Μπραντ, βρισκόταν ακόμα στη Ρωσία όταν ο Πέ... τρος ζήτησε μέσω αγγελίας ναυπηγό για να επισκευάσει τη λέμβο του Ισμαήλοβο. Η ανάθεση, πάντως, από τον πατέρα του της ναυπήγησης του τρικάταρτου *Eagle* σε Ολλανδούς το διάστημα 1667-1668 απέτυχε: Το πλοίο, που μεταφέρθηκε στο Αστραχάν το 1669, πυρπολήθηκε από τους στασιαστές του Στένκα Ράζιν το 1670, προτού καν καθελκυστεί στη θάλασσα. Εντούτοις, το *Eagle*, όπως και ο στρατιωτικός κώδικας του 1647, αποτέλεσε το συνδετικό κρίκο με την προσπάθεια του τσάρου Αλέξιου όταν ο Πέτρος επαναπροσέλαβε τη δεκαετία του 1690 ορ... σμένους από τους απολυμένους ναυπηγούς. «Τότε άρχισε να φτερώνει ο σπόρος του τσάρου Αλέξιου Μιχαήλοβιτς».

Ο Θεοφάνης Προκόποβιτς, που επιμελήθηκε τον πρόλογο του Πέτρου σ... Ναυτικό Κανονισμό, διέβλεπε θεία πρόνοια στην ανακάλυψη της μικρής βάρκ... «Ποιος δε θα δεχτεί ότι η μικρή εκείνη λέμβος υπήρξε για το στόλο ό,τι ο σπ...

για το δέντρο. [illegible] Για να τονιστεί το θέμα, η έκδοση του Ναυτικού Κανονισμού του 172[illegible] [illegible] για να δηλωθεί η άποψη Ρωσία. Η εγχάρακτη [illegible] (1722) από τον Α. Φ. Ζούμποφ φέρει την επιγραφή «Τα παιδικά [illegible] γιαν στο θρίαμβο της ορμητικότητας».[illegible] Στον Κανονισμό σημειώνεται [illegible] κανε αυτός ο μονάρχης υπήρξαν τόσο αξιοσημείωτα, ώστε ακόμα [illegible] χρόνια της παιδικής του ηλικίας επιλογίζονται ως αξιομνημόνευτα [illegible] κό και θεωρούνται άξια να συμπεριληφθούν στην ιστορία».[10] Η μικρή [illegible] του για το μεγάλο ναυτικό [illegible] το μικρό σκάφη για το μεγάλο άντρα. Οι [illegible] λισμοί με τους βίους των αγίων ήταν αναπόφευκτοι: Παράδειγμα το [illegible] η μητέρα του Πέτρου επιχείρησε δύο φορές να τον αποτρέψει να κάνει [illegible] στη λίμνη και έπειτα στη Λευκή Θάλασσα. Η πρώτη του επίσκεψη στη [illegible] Θάλασσα και αργότερα στη Δύση παρουσιάζεται ως ένα νέο είδος προσκ[illegible] τος, όχι στους Άγιους Τόπους αλλά σε ναυτικά «ιερά μέρη», σε λιμάνια, [illegible] και αποβάθρες.

Ο Πέτρος επιζητούσε ακόμα πιο πλατιές θάλασσες για να ταξιδέψει. [illegible] το ναυπηγημένο για το σκοπό αυτό σκάφος ήταν το *Fortune*, που κατασκευ[illegible] στο Περεγιασλάβλ και καθελκύστηκε την 1η Μαΐου του 1692, με δέκα κανό[illegible] σώζονται σήμερα στο μουσείο του Περεγιασλάβλ-Ζαλέσκι.[11] Το πρώτο ρωσ[illegible] ποντοπόρο πλοίο ήταν το *Άγιος Πέτρος*, ναυπηγημένο στο καρνάγιο Σολομπάλα [illegible] *Divine Predestination*, αγορασμένο από την Ολλ[illegible] Αρχάγγελο και, όπως και το [illegible] Και τα δύο πλοία ταξίδευαν υπό ολλανδική σημαία. Οι πρώτοι Ρώσοι ναύτ[illegible] αιθενικά μέλη των Συνταγμάτων Φρουράς Πρεομπραζένσκι και Σεμένοφσκι, [illegible] ποιο ανατέθηκαν ναυτικά καθήκοντα το 1694. Για να ναυπηγηθεί ο πρώτος [illegible] μικός στόλος της Ρωσίας για τη δεύτερη αζοφική εκστρατεία μετακλήθηκαν [illegible] ειδικοί και δόθηκαν παραγγελίες για δύο πλοία (τις κανονιοφόρους *Απόστολο* [illegible] ρος και *Απόστολο Παύλο*, με τριάντα έξι κανόνια), τέσσερα πυρπολικά και [illegible] τριακόσιες μεγάλες λέμβους. Είκοσι δύο γαλέρες κατασκευάστηκαν στο Πρ[illegible] μπραζένσκογιε κατά τα πρότυπα ενός ολλανδικού πλοίου με τρία πυροβόλα. [illegible] κομμάτια μεταφέρθηκαν στο Βορόνιεζ για συναρμολόγηση και οι γαλέρες ήτα[illegible] τοιμες για καθέλκυση τον Απρίλιο του 1696. Ο Πέτρος καθόρισε τους κανόνες [illegible] ραίες, σήματα, χρήση φανών για επικοινωνία, ποινές για παραβάσεις) σε ένα [illegible] γραμμο δεκαπέντε άρθρων: «Περί Τάξεως της Ναυτικής Υπηρεσίας».[12]

Ο νέος στόλος σημείωσε την πρώτη του επιτυχία στις 20 Μαΐου του 1696, [illegible] των Κοζάκων απέσπασαν τουρκικά πλοία για να επιτρέψουν σε ένα ρωσικό στόλ[illegible]

[illegible] του Αζόφ.[illegible] [illegible] Σε [illegible] για την κατάληψη του Αζόφ [illegible] ο Πέτρος [illegible] το 1696.[illegible] [illegible] Βορόνιεζ [illegible] «κομπανίες» [illegible] πλοία [illegible] Από τον κλήρο [illegible] *Predestination* [illegible] δέκα χιλιάδες. Ένα από τα πλοία αυτά, το *Predestination* [illegible] του Πέτρου. Η ναυπήγηση [illegible] 1700, κατασκευάστηκε εν μέρει με εργασία του ίδιου του Πέτρου [illegible] στη Μεγάλη Πρε[illegible] [illegible] και κατά τη διάρκεια της οποίας [illegible] ήταν η μελέτη της [illegible] Άμστερνταμ και στο Λονδίνο. Το 1699 [illegible] πρακτικής της ναυπηγικής στο [illegible] ναυτικά γυμνάσια έξω από το Αζόφ, ενώ αργότερα τον [illegible] ο Πέτρος πραγματοποίησε ναυτικά γυμνάσια έξω από το Αζόφ [illegible] μετέφερε το Ρώσο πρέσβη [illegible] ίδιο χρόνο το πλοίο *Fortress*, με σαράντα έξι πυροβόλα, μετέφερε το Ρώσο πρέσβη [illegible] Ουκραΐντσοφ στην Κωνσταντινούπολη, στο πρώτο επίσημο ταξίδι ρωσικού πλοί[illegible] ου στη Μαύρη Θάλασσα. Γενικά όμως τα αποτελέσματα ήταν πενιχρά, εξαιτίας της απειρίας των ανδρών, των φτωχών ξύλων και των χαμηλών ποσοστών λιποταξίας και αποσκιών. (Επιστρατεύτηκαν ακόμα και ομάδες που εργάζονταν καταναγκαστικά.) Πολλά από τα πλοία δεν ήταν καν πλόιμα. Παρ' όλα αυτά, δεκαπέντε σκάφη (συμπεριλαμβανομένων σαράντα τεσσάρων πολεμικών κα[illegible] τασκευάστηκαν για το στόλο του Αζόφ πριν από την καταστροφή του το 1711.

Το επίκεντρο του ενδιαφέροντος μετατοπίστηκε σύντομα στη Βαλτική. Το 1701 ο Πέτρος διέταξε να κατασκευαστούν εκατοντάδες μικρά σκάφη στα ποτά[illegible] μια Βολκόφ και Λούγκα και τον Ιανουάριο του 1702 έξι πλοία με δεκαοχτώ πυροβόλα στον ποταμό Σίας (στη λίμνη Λάντογκα).[17] Το Μάρτιο του 1703 στο Ολόνιετς, στον ποταμό Σβιρ, βρισκόταν στα σκαριά η καρίνα της φρεγάτας *Standard* και κατασκευάζονταν ορισμένα μικρότερα σκάφη. Στο Ολόνιετς εξακολούθησαν να ναυπηγούνται πλοία, συμπεριλαμβανομένων των πρώτων κανονιοφόρων με πενήντα κανόνια το 1710. Μετά την ίδρυση της Αγίας Πετρούπολης, σε έδαφος που κατακτήθηκε με τη βοήθεια μικρών σκαφών, ως ναυτική βάση ιδρύθηκε η Κροστάνδη. Από την αποβάθρα του Ναυαρχείου στον Νέβα, χτισμένη το διάστημα 1705-1707, καθελκύστηκε το πρώτο πλοίο το 1706.[18] Εκεί κατασκευάστηκε και το *Πολτάβα*, το πρώτο πλοίο με πενήντα πυροβόλα, που καθελκύστηκε το 1712. Την εποχή του θανάτου του Πέτρου ο στόλος της Βαλτικής αποτελούνταν από τριάντα

«Σε πλοία της γραμμής, δεκαεξι φρεγάτες, εβδομήντα γαλέρες [illegible]
ερίτα άλλα σκάφη.[151] Η περιοδική διαγραφή των ναυτικών [illegible]
και εξοπλισμός των πλοίων, συντήρηση και λιμανιών, εργοστ[illegible]
τών, προσωπικό και εκπαίδευση, ναυτικές εκστρατείες, πληρ[illegible]
διάτητα του Υπουργείου Ναυτικών, που μετονομάστηκε σε Ναυ[illegible]
πρώτος πρόεδρος του οποίου ήταν ο Φ. Μ. Απράκσιν. (Ο Απράκσ[illegible]
τους άλλους από τους πρώτους επικεφαλής του ναυτικού, ο Φιόντορ Γ[illegible]
θηκε μπλεγμένος με ναυτικές υποθέσεις περισσότερο εξαιτίας [illegible]
του με τον τσάρο παρά λόγω κάποιας ειδικής εκπαίδευσης ή ικανότ[illegible]

Ο Πέτρος δεν ενδιαφερόταν μόνο για τα πολεμικά πλοία και τα [illegible]
μπορικά αλλά και για τα μικρότερα ποτάμια και παράκτια σκάφη [illegible]
ποτελούσαν ανέκαθεν μέρος του ρωσικού τοπίου. Πραγματικά, π[illegible]
σπούσι για πολλά χρόνια με τους ιδιοκτήτες σκαφών «παλαιού τύπου [illegible]
ορίστηκε «τα κατασκευασμένα με νέα τεχνοτροπία και βάσει των νέ[illegible]
οδηγιών πλοία να χρεώνονται με το συνηθισμένο δασμό για ένα φορτη[illegible]
αλλά από τα παλαιού τύπου να εισπράττεται διπλάσιος δασμός το 171[illegible]
στος το 1720 και κάθε χρόνο ο δασμός να αυξάνεται προοδευτικά».[151] [illegible]
Πετρούπολη στη λεγόμενη «ιδιωτική προκυμαία» ναυπηγούνταν σκάφη [illegible]
τες. Όλα τα δημόσια πρόσωπα στην Αγία Πετρούπολη, λαϊκοί αλλά και κ[illegible]
όφειλαν να διατηρούν και να επανδρώνουν τα δικά τους ποτάμια μέσα [illegible]
ρός και να τα διακοσμούν όπως επιβαλλόταν για τις δημόσιες περιστάσ[illegible]
σμένες φορές το μεταφορικό μέσο προσφερόταν ως δώρο: Σε εφτά προσ[illegible]
γεγραμμένα σε κατάλογο του 1724 ως μη ιδιοκτήτες φορτηγίδων –μεταξύ [illegible]
και οι αρχιεπίσκοποι Ποκόφ και Τβερ. Ιβάν Μούσιν-Πούσκιν και Σάββ[illegible]
γκοουζίνσκι– χαρίστηθηκαν φορτηγίδες δωρεάν.[152]

Ο στόλος περισσότερο από όλα όσα δημιούργησε ο Πέτρος στηρίχτηκ[illegible]
εμπειρία των ξένων. «Ο Πέτρος ο Α΄ κατασκεύασε στόλο από εβδομήντα πλο[illegible]
πληθυγούς Μοσχοβίτες, οι οποίοι δεν είχαν καν στη γλώσσα τους λέξη που [illegible]
φράζει την έννοια του στόλου», έγραψε ένας Γάλλος σχολιαστής.[153] Ο πρόλογο[illegible]
Ναυτικό Κανονισμό εξηγεί ότι «η λέξη "στόλος" (στα ρωσικά *flot*) είναι γαλ[illegible]
Με τη λέξη αυτή δηλώνεται μεγάλος αριθμός θαλάσσιων σκαφών, στρατιω[illegible]
και εμπορικών, που ταξιδεύουν από κοινού ή παραμένουν δεμένα».[154] Το 169[illegible]
θώς ο πρώτος στόλος βρισκόταν υπό κατασκευή, ομάδα ευγενών στάλθηκε σ[illegible]
ξωτερικό για ναυτικές σπουδές, με οδηγίες να μάθουν τέλεια «διαγράμματα [illegible]
λάσσιους χάρτες, την πυξίδα και άλλα ναυτικά εξαρτήματα, [...] πώς να κυβερ[illegible]
ένα πλοίο, τόσο σε ώρα μάχης όσο και σε ειρηνικές συνθήκες, καθώς και ό[illegible]
σύνεργα ή όργανα, όπως επιβάλλεται: πανιά και σκοινιά και κουπιά και ά[illegible]
σχετικά σε γαλέρες και στα υπόλοιπα σκάφη».[155] Στις αρχές του 1698, ενώ ο Π[illegible]

[illegible] Αγγλία [illegible] ναυπηγικής [illegible]
[illegible] Μόσχα [illegible]
[illegible] Ιταλικών και ελληνικών.[157]

Οι επισκέψεις του Πέτρου στην Ολλανδία και στην Αγγλία το διάστημα 1697-1698 υπήρξαν σημαντικές. Στον πρόλογο του Ναυτικού Κανονισμού αναφέρεται [illegible] έλαβε πρακτικές και θεωρητικές γνώσεις, στις οποίες περιλαμβάνονταν τα σχέδια και η προβλεψη [illegible] Στην Αγγλία εργάστηκε στα ναυπηγεία του Ντέπτφορντ, έκανε [illegible] στον Τάμεση, επιθεώρησε το στόλο στο Πόρτσμουθ, [illegible] Royal Transport.[158] Συζήτησε με ναυτικούς και έλαβε ως δώρο μια φρεγάτα, τη [illegible] ναυπηγούς και ναυτικούς. Η βρετανική επιρροή είναι εμφανής [illegible] των πλοίων του ρωσικού ναυτικού τη δεκαετία του 1710: Βρετανία, [illegible] Μάλμπορο, Νιούκασλ, Πόρτσμουθ και Ρίτσμοντ.[159] Η αγγλική [illegible] Πέτρος αποκάλυψε την αποφασιστική σημασία των μαθηματικών. Το μελλοντικό προσωπικό του ναυτικού εκπαιδεύτηκε στη Σχολή Μαθηματικών και Ναυτιλίας της Μόσχας, μια σχολή που διεύθυναν Άγγλοι δάσκαλοι,[159] και πέτυχε πρακτική εξάσκηση πάνω σε βρετανικά πλοία, καθώς και σε πλοία άλλων φιλικών χωρών, κάτι συνηθισμένο στην ευρωπαϊκή ναυτική εκπαίδευση.[160]

Ένας από τους ειδικούς του ναυτικού της εποχής του Πέτρου με τη μεγαλύτερη υπηρεσία ήταν ο Νορβηγός Κορνέλιους Κρουίς (1657-1727), που προσλήφθηκε στο Άμστερνταμ το 1697. Ο Κρουίς έφτιαξε πλοία, χαρτογράφησε και περιέγραψε ποταμούς και προσέλαβε εξειδικευμένους ναυτικούς από το εξωτερικό. Συνελήφθη το 1713 για υποτιθέμενη κατάχρηση, αλλά του δόθηκε χάρη και συνέχισε να υπηρετεί στο Ναυαρχείο ως πρώτος αντιπρόεδρός του.[161] Σε ένα υπόμνημα που έστειλε στον Φ. Μ. Απράκσιν το 1723 εκφράζει την περηφάνια του για τα επιτεύγματα του νέου ρωσικού ναυτικού: «Όχι μόνο ολόκληρη η Ευρώπη αλλά και το μεγαλύτερο μέρος της Ασίας τρέφουν μεγάλη εκτίμηση για το στόλο μας. Ως εκ τούτου, είναι σημαντικό να διατηρηθούν τα πάντα σε άριστη τάξη. [...] Δεν πιστεύω ότι στη διάρκεια είκοσι πέντε χρόνων υπηρεσίας κάποιος από εμάς απετάλησε έστω και ένα λεπτό από το χρόνο του ή προκάλεσε την απώλεια ενός πιστολιού (*pistolia*). Εύχομαι να υπηρετώ την Αυτοκρατορική Υψηλότητά τους πιστά και δίκαια μέχρι τον τάφο».[162] Άλλος ξένος ειδικός ήταν ο Έλληνας από τη Δαλματία αντιναύαρχος Μπότσης (;-1714), γνωστός στη Ρωσία ως Ιβάν Φεντόσεβιτς, στρατολογημένος από τον Πιοτρ Τολστόι το 1702 για τις γαλέρες. Αφού εγκαταστηκε στις αποβάθρες του Ολόνιετς, ανέλαβε να διοικήσει μια ναυτική μοίρα σε επιχειρήσεις στο φινλανδικό κόλπο, καταλαμβάνοντας την πόλη Μπόργκο και πυρπολώντας αρκετά σουηδικά εμπορικά πλοία το 1708. Βοήθησε στην κατάληψη του Βίμποργκ το 1710 και στο βομβαρδισμό του Ελσίνκι το 1713.[163] Οι ξένοι δε σφ[illegible]

[illegible]

Παρά τον ενθουσιασμό του Πέτρου για το ναυτικό, μόνο ένας [illegible] εκπαιδευόμενος μπορούσε να ταξιδέψει στο εξωτερικό – εξ ου και [illegible] γνωστοποίησης σε μια αναφορά προς τον Λαμάκιν (Λαμάλιας 1706) ότι [illegible] γιν ορισμένοι και ότι, ακόμα κι αν όλοι τους επρόκειτο να αποδειχθούν [illegible] ήταν αδύνατον να αναπτυχθεί ο στόλος με πέντε μόνο άντρες. Τη [illegible] σπουδή του στους ξένους ενίσχυαν και η προφανής απροθυμία των Ρώσων [illegible] ιστηρούν στο ναυτικό. Ορισμένοι από τους επίδοξους μαθητές που είχαν [illegible] στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα του 1697 το έσκασαν, δημιουργώντας πρ[illegible] νο για τους μετέπειτα απρόθυμους νεοσύλλεκτους. Ο Πέτρος παρα[illegible] πό την Ολλανδία το 1697 ότι ορισμένοι από τους πρώτους που εστάλησαν [illegible] εξωτερικό «έχουν μάθει πώς να χειρίζονται μια πυξίδα και τώρα θέλουν [illegible] στρέψουν στη Μόσχα χωρίς να έχουν βγει στη θάλασσα. Πιστεύουν ότι [illegible] όλο κι όλο που πρέπει να ξέρουν». Σπουδαστές που σημείωναν μικρή [illegible] απειλούνταν με ποικίλες ποινές, συμπεριλαμβανομένης της δήμευσης [illegible] μάτων τους. Τα αενιχρά αποτελέσματα μπορεί εν μέρει να οφείλονται [illegible] γονός «σύμφωνα με αναφορά του καπετάνιου Τζον Ντιν, ενός ναυτικού [illegible] ηρεσία του τσάρου» ότι «οι Ρώσοι γενικά αποστρέφονται τη θάλασσα». [illegible] παιδευόμενος του ναυτικού Μιχαήλ Γκολίτσιν έγραφε από το εξωτερικό [illegible] μου εδώ είναι εξαιρετικά καταθλιπτική και δύσκολη». Παραπονιόταν για [illegible] γεια και μοναξιά, για τα προβλήματα εκμάθησης της γλώσσας και των [illegible] λεπτομερειών. Τελικά «δεν μπορώ, από τη φύση μου, να αντέξω το ναυτικό [illegible] ζήτημα αναδεικνύεται περισσότερο σε μια επιστολή του Πέτρου προς τον [illegible] Νικίτα Ζότοφ, όπου τον συγχαίρει επειδή ζήτησε να κάνει πρακτική ναυτ[illegible] παίδευση στην Αγγλία και του εύχεται καλή τύχη στις σπουδές του στο εξωτερικό: «Νομίζω ότι πρέπει να ομολογήσω πως δεν είχα παρόμοια αίτηση από κανέναν Ρώσο. Είσαι ο πρώτος, αφού είναι πολύ σπάνιο να ακούσει κανείς πως κάποιος εγκαταλείπει τη διασκέδαση επιθυμώντας με τη θέλησή του να ακούσει [illegible] της θάλασσας». Το 1715 ο Ζότοφ στάλθηκε στη Γαλλία με σκοπό να [illegible] τηρήσει και να περιγράψει «όλα όσα σχετίζονται με το στόλο στη θάλασσα [illegible]

[illegible]

[illegible] όχι μόνο σύμφωνα με τους γενικούς κανόνες αλλά κάνοντας επίσης προσθήκες ή αφαιρέσεις». Όσον αφορά τους κατώτερους βαθμούς, οι ναύτες στρατολογούνταν αρχικά από τις παραθαλάσσιες και παραποτάμιες περιοχές, όπου υπήρχαν ήδη γνώσεις ναυσιπλοΐας, αργότερα όμως και από άλλες περιοχές, συνήθως με προσωπική εντολή του τσάρου. Υπήρχαν επίσης ναυτικά συντάγματα, που εκτελούσαν χρέη φρουράς επί του πλοίου και σχημάτιζαν ομάδες επιβίβασης και αποβίβασης στη διάρκεια μάχης. Τα πρώτα σχηματίστηκαν το 1705. Ένα τέτοιο σύνταγμα περιλάμβανε ταχυδρομικούς οδηγούς.

Η πείρα των ξένων παρείχε τα πρότυπα για τους ναυτικούς κώδικες του Πέτρου, οι «πρόγονοι» των οποίων, τα ανεπιτυχή ναυτικά «άρθρα» του τσάρου Αλεξίου, ήταν μεταφρασμένα κατευθείαν από έναν ολλανδικό κώδικα του 1688. Τον κώδικα του Πέτρου του 1696 αντικατέστησε ο αποτελούμενος από εξήντα τέσσερα άρθρα Κανονισμός του Κρούις, βασισμένος σε ολλανδικά και δανικά πρότυπα. Τα επόμενα είκοσι χρόνια εκδόθηκαν πολυάριθμες διαταγές. Σε υπαλλήλους που συνέτασσαν εγχειρίδια προς χρήση επί του πλοίου και στην ξηρά δόθηκε εντολή το 1718 να είναι εξαντλητικοί, ξεκινώντας από τα αγγλικά και συνεχίζοντας να καταχωρίζουν μεταφράσεις από τα γαλλικά, τα δανικά, τα σουηδικά και τα ολλανδικά εγχειρίδια. Η εμμονή του Πέτρου με τους γραπτούς κανόνες και τους κανονισμούς, που καθόριζαν ακριβώς ποια ήταν τα καθήκοντα καθενός

[illegible] ...έως απαγορεύθηκαν το εμπόριο για ιατρική χρήση και περιλήφθη[illegible] εμπορικό ναυτικό. Εκτός από κώδικες και κανονισμούς, εκδόθηκαν [illegible] τυπωμένα βιβλία για ναυτικά θέματα. Σαράντα πέντε έργα [illegible] [illegible] αυτή, συμπεριλαμβανομένου ενός βιβλίου για σήματα, που [illegible] το 1708 και επανεκδόθηκε αρκετές φορές, ενός έργου για τη ναυ[illegible] τική, μεταφρασμένου από τα σουηδικά, και της Νέας Ολλανδικής Ναυ[illegible]

Ο Πέτρος απέδιδε πραγματικά υπερβολική σημασία στο ναυτικ[illegible] λος του Αζόφ, ο οποίος ελάχιστα δραστηριοποιήθηκε μετά το 1696 [illegible] διαλυθεί μετά την καταστροφή στον Προύθο (μόνο είκοσι εφτά [illegible] ακόντων στο Αζόφ όταν κηρύχτηκε ο πόλεμος), θα μπορούσε να θεωρηθ[illegible] χρηστο και δαπανηρό. Απέτυχε να προσφέρει κάποια ουσιαστική βοήθ[illegible] όταν μια τουρκική μοίρα πολιόρκησε το Αζόφ (όπως σημειώνει μια πρό[illegible] λέτη, η εκστρατεία συνίστατο σε «δύο εξ αποστάσεως εμφανίσεις, μία [illegible] με τρεις κανονιοβολισμούς και μία μοναδική αμυντική δράση στην [illegible] λονότι η έπαρξή του και μόνο μπορούσε να «αναχαιτίσει τους Τούρκο[illegible] Τατάρους». Στις αρχές του Βόρειου Πολέμου ο Πέτρος δεν είχ[illegible] τον χρησιμοποιήσει ως διαπραγματευτικό αντίβαρο (για παράδειγμ[illegible] αρνήθηκε να εκχωρήσει ή να πουλήσει περιοχές στους Τούρκους με αντάλ[illegible] δικαιώματα στη ναυσιπλοΐα ή να αποτρέψει την απειλή πολέμου στο [illegible] αρχές του 1709 η παρουσία του Πέτρου στο Αζόφ για ναυτικές προ[illegible] μπορεί να επηρέασε την απόφαση του σουλτάνου να απαγορέψει στο χάν[illegible] μαίας να βοηθήσει τον Ιβάν Μαζέπα. Ο στόλος της Βαλτικής ήταν επίσ[illegible] νεργός κατά το μεγαλύτερο διάστημα του πρώτου μέρους του Βόρειου Πολ[illegible] παρόλο που έγιναν ορισμένες ήσσονος σημασίας επιχειρήσεις ακόμα και [illegible] πό την ίδρυση της Αγίας Πετρούπολης, όπως η υποστήριξη στην πολιορκί[illegible] Νέτεμποργκ τον Αύγουστο του 1702. Στη διάρκεια των εκστρατειών της περιό[illegible] 1704-1710 χρησιμοποιήθηκε σποραδικά ναυτική δύναμη, κυρίως επειδή ήτ[illegible] κρή η απειλή από τη σουηδική δράση έξω από την Κρονστάνδη και την Αγία [illegible] τρούπολη. Ο Γκέοργκ Γκρουντ σχολίαζε: «Τα πλοία βρίσκονται εν γένει σε [illegible] κατάσταση, αφού όλα, από τη ναυαρχίδα μέχρι το τελευταίο, είναι κατασκευασμ[illegible] από ξύλο και τα σιδερένια μέρη τους είναι κακής ποιότητας. Ο ίδιος ο τσαρ[illegible]

[illegible]

ρης ποιότητος δρυ».

Από το 1712 ο στόλος, παρ' όλες τις αδυναμίες του, απέκτησε μεγαλύτερη σπουδαιότητα στη διεξαγωγή του πολέμου. Το 1713 ο Πέτρος έγραφε στον Κουράκιν στην Ολλανδία: «Σου ζητώ να καταβάλεις κάθε προσπάθεια για την αγορά πλοίων, αφού ο πόλεμος μας στηρίζεται καθ' ολοκληρίαν σε αυτά». Η ρωσική ναυτική δύναμη έπαιξε κεντρικό ρόλο στη φινλανδική εκστρατεία της περιόδου 1713-1714, η οποία βασίστηκε στη χρήση χερσαίων ρωσικών στρατευμάτων, ενώ γαλέρες περιέπλεαν την ακτή και ιστιοφόρα τις προστάτευαν από σουηδική ναυτική επίθεση. Ο αρχιστράτηγος των δυνάμεων της φινλανδικής εκστρατείας ήταν περισσότερο ο ναύαρχος Φ. Μ. Απράξιν παρά ο αρχηγός του στρατού. Το αποκορύφωμα ήταν η ναυμαχία του Χάνκο, η «ναυτική Πολτάβα», τον Ιούλιο του 1714. Σε εκστρατείες των ετών 1719-1721 στρατεύματα που κατέβηκαν από τα ρωσικά πλοία περιέλησαν χωριά και ανατίναξαν ορυχεία στη σουηδική ενδοχώρα. Σε μια από τις τελευταίες σημαντικές αναμετρήσεις του πολέμου, στις 27 Ιουλίου 1720, ο ρωσικός στόλος χτύπησε τους Σουηδούς έξω από το Γκρένγκχαμ στα νησιά Όλαντ. Οι τέσσερις σουηδικές φρεγάτες που καταλήφθηκαν κατά τη σύγκρουση ήταν ανάμεσα στα τελευταία τρόπαια του πολέμου. Ναυτική υποστήριξη χρησιμοποιήθηκε επίσης και στην περσική εκστρατεία το διάστημα 1722-1723, ειδικά κατά την επιχειρημένη επίθεση εναντίον του Ντέρμπεντ (για τη μεταφορά στρατευμάτων, περοχημένη επίθεση) και τον Ιούλιο του 1723 για τη μεταφορά χερσαίων δυνάμεων κατά του Μπακού. Οι Βρετανοί κατέτασσαν το ρωσικό στόλο αρκετά ψηλά, μετανιώνοντας για τη συμβολή τους στη δημιουργία του, παρά το γεγονός

[illegible] Αν τώρα [illegible] το στόλο του υψηλότερα από τους στόλους της [illegible] Ολλανδίας, γιατί να μην υποθέσουμε ότι σε διάστημα λίγων χρόνων [illegible] ο στόλος του είναι ισάξιος ή και καλύτερος από τον δικό μας».[illegible]

Παρά τα επιτεύγματά του (έστω και ως διαπραγματευτικού [illegible]) [illegible] ότι ο στόλος θα είχε επιβιώσει, όπως ο στρατός, χωρίς [illegible] του ισχύος. Ο Πέτρος επιθυμούσε διακαώς να διατηρήσει [illegible] τικής μετά τον τερματισμό του Βορείου Πολέμου, αντιλαμβανόμενος [illegible] ότι θα ρήμαζε μόλις σταματούσε η πίεση. Ένα νέο έγγραφο που [illegible] αρχείο του Ναυαρχείου (γραμμένο ιδιοχείρως από τον Πέτρο) το 1722 [illegible] «Το κολέγιο πρέπει να παρακολουθεί στενά το στόλο και τα πληρώματα [illegible] να διασφαλιστεί ότι ο στόλος είναι πάντα σε ετοιμότητα και τα πληρώματα [illegible] σημονούν τις πρακτικές τους γνώσεις. Επομένως, κάθε χρόνο, μόλις [illegible] γοι, ο στόλος πρέπει να είναι επανδρωμένος τουλάχιστον κατά το ήμισυ [illegible] νάγκες το απαιτούν), ορισμένες δε φορές καθ' ολοκληρίαν, όταν θεωρείται [illegible] και πρέπει να εκτελούνται τα γυμνάσια και οι άντρες να εκπαιδεύονται [illegible] τα νερά Μπερεζόβι επί τρεις εβδομάδες περίπου και τα πλοία να επιθ[illegible] συναλικά, αφού ο εξονυχιστικός έλεγχος είναι πιο αποτελεσματικός όταν [illegible] φη βρίσκονται εν πλω παρά όταν είναι αγκυροβολημένα σε λιμάνια».[illegible] [illegible] ακόμα, ότι «όχι μόνο τα πλοία αλλά και τα όργανα και τα εργαλεία [illegible] ναι συντηρημένα και να βρίσκονται σε καλή κατάσταση. Αυτό μπορεί να [illegible] χθεί όχι μόνο εθελοντικά αλλά και με τη βία. Οι παραβάτες θα τιμωρ[illegible] πρώτη φορά με πρόστιμο, ενώ για δεύτερο παράπτωμα με σωματική [illegible] Αυτό πρέπει να κοινοποιηθεί, ώστε κανείς να μην προβάλλει ως δικαιολ[illegible] άγνοια».[192] Καθ' οδόν προς την Κασπία το 1722, έγραψε ότι έπρεπε να γί[illegible] φορά στον ίδιο για όλα τα σκάφη που βρέθηκαν στο Νίζνι Νόβγκοροντ μ[illegible] σανίδια και άλλα ελαττώματα, με λεπτομέρειες για τους ιδιοκτήτες και του[illegible] τασκευαστές τους.[193] Προτού ξεκινήσει για τη Μόσχα το 1724, άφησε λεπτ[illegible] κατάλογο οδηγιών, κυρίως ιδιόχειρων, για το «ποια εργασία να γίνει κατά τ[illegible] πουσία μου» σε ένα πλοίο που ναυπηγούσε στην Αγία Πετρούπολη.[194]

Τη ναυτική γεύση στην Αυλή του Πέτρου την έδιναν, μεταξύ άλλων, ναυ[illegible] όπως ο Γιόζεφ Νίε, που κατείχε τιμητική θέση στις δημόσιες εκδηλώσεις, [illegible] «αυλικοί ναύτες» (dvortsovye matrozy), που ήταν επιφορτισμένοι με ποικίλα [illegible]

[illegible] 1714, και πάλι του Ζούμποφ, με τα πλοία που καταλήφθηκαν στη [illegible] Χάνκο σε πρώτο πλάνο.[195] [illegible] λου, επικεντρωμένη στα χαρακτηριστικά της ναυπήγησης και της διακόσμησης [illegible] στην ονοματοδοσία (τα αγαπημένα πλοία δίνονταν οικογενειακά ονόματα, όπως για παράδειγμα, στο σκάφος Ναταλία[197]), στη δημιουργία «φωτογραφιών» [illegible] και στην καταγραφή των ιδιαιτεροτήτων [illegible] της «συμπεριφοράς» κάθε πλοίου ξεχωριστά (ταχύτητα, ικανότητα ελιγμών και ούτω καθεξής), που μετέτρεψαν το πλοίο σε «ζωντανό πρόσωπο».[198] Το «ναυτικό μπαρόκ» αποτελούσε ζωικό στοιχείο της κουλτούρας της περιόδου του Πέτρου, ένα ακόμα φαινόμενο που διαψεύδει την εύκολη υπόθεση ότι η επικράτεια του Πέτρου ήταν ένα «ωφελιμιστικό βασίλειο».

Το ναυτικό του Πέτρου προκαλούσε αντιπαραθέσεις. Ο Πάβελ Μιλιούκοφ εξέφρασε την κατάσταση αυτή ως εξής:

> Προς χάριν του στόλου ο Πέτρος κήρυξε όλους τους πολέμους του, αλλά ακόμα και αυτό το σχέδιο παρέμενε ανολοκλήρωτο μέχρι την εποχή του θανάτου του και κατέληξε σε μια σειρά από αποσπασματικές και ημιτελείς απόπειρες, που εγκαταλείφθηκαν εν μέρει από τον ίδιο τον Πέτρο, εν μέρει από τους άμεσους διαδόχους του. Η πενία των αποτελεσμάτων, συγκρινόμενη με το μέγεθος των χαμένων πόρων, είναι εξαιρετικά εντυπωσιακή. [...] Ίσως να υποστηριχτεί ότι ο Πέτρος εργαζόταν για το μέλλον. Το 1734 όμως, εννιά μόλις χρόνια μετά το θάνατό του, ήταν ανίκανο να αποκλειστεί το Ντάντσιχ από τη θάλασσα, ωσπου το Ναυαρχείο της Αγίας Πετρούπολης μπορούσε να προμηθεύσει το πολύ δεκαπέντε πλοία, που κι αυτά στερούνταν πληρωμάτων και δεν είχαν καθόλου αξιωματικούς.[199]

Αν στη δεκαετία του 1730 αποδείχτηκε ότι η Ρωσία στερούνταν βιώσιμου στόλου, τότε «αμέτρητες ανθρώπινες ζωές και πλούσιοι πόροι είχαν σπαταληθεί μάταια».[200]

Αυτές οι κριτικές απόψεις απηχούν τις σκέψεις ενός παρατηρητή… εκείνης, ο οποίος έγραψε ότι στο ρωσικό έθνος ελάχιστα κλίνει… ζητήματα και τα θεωρεί όλα αυτά περιττά έξοδα. [...] Ο στόλος… τρόπαια του τσάρου μάλλον παρά κάτι ουσιώδες για τη στρατιωτική… σίας». Τι είναι όμως «ουσιώδες»; Ο Σεβγένι Ανισίμοφ αντιπαραβάλ… της κατασκευής και συντήρησης ναυτικού στόλου στην εποχή του Πέτρ… με αυτό της ανάπτυξης διαστημικού προγράμματος κατά τον… Είναι μια σωστή σύγκριση, ειδικά για το ρωσικό πλαίσιο, αφού και τα… γράμματα εκπονήθηκαν τόσο για γόητρο όσο και για πρακτικούς… τα δύο παρήγαγαν πλήθος συμβόλων πάνω και πέρα από την άμεση… τους, μεταφέροντας το ξεκάθαρο μήνυμα ότι η Ρωσία αποτελούσε… γωνιστή στη διεθνή σκηνή, εξοπλισμένη με τα μέσα για να κατακτήσ… πέρα από τα άμεσα σύνορά της. Και τα δύο προκάλεσαν επικρίσεις… σπατάληση δημόσιων πόρων, με το αιτιολογικό ότι πολλοί άλλοι τομείς… ρισσότερο το επίπεδο διαβίωσης του ρωσικού λαού– έχρηζαν… τίωσης. Αλλά είναι αδύνατον να φανταστούμε ότι ο Πέτρος θα μπορούσε… παραιτηθεί από το ναυτικό του για να κατασκευάσει περισσότερα σχολεία… να βελτιώσει τη διατροφή των χωρικών, όσο αδύνατον ήταν οι Σοβιετικοί… των δεκαετιών 1950-1970 να εγκαταλείψουν την «κούρσα του Διαστήματος»… επικεντρώσουν το ενδιαφέρον τους στη δημόσια ευημερία. Το πρόγραμμα… στος υπήρξε όντως υψηλό, αν και ο στόλος στοιχίζει πολύ λιγότερα από το… τό. Βάσει των υπολογισμών του Μιλιούκοφ το 1705, η συνολική δαπάνη… στόλο ανερχόταν σε 174.469 ρούβλια, έναντι 263.274 για το πυροβολικό κα… για στρατιωτικές στολές και ποικίλα στρατιωτικά εφόδια. (Τον ίδιο χρόνο… παίδευση απορροφούσε μόλις 3.786 ρούβλια από τους κρατικούς πόρους, η… περίθαλψη 11.335 και η διοίκηση [κυρίως μισθοί] 12.166.) Το 1708 (το τελ… πλήρες έτος των πινάκων του Μιλιούκοφ) η συνολική καταχώριση για το ναυ… ανερχόταν μόνο σε 19.281 ρούβλια. Το 1724 το Ναυαρχείο έλαβε 770.394 ρ… βλια (έναντι 105.693 για τα συντάγματα φρουράς, 1.237.240 για τα στρατι… συντάγματα και τους Κοζάκους του Ντον και 135.187 για το πυροβολικό).

Ο Πέτρος και οι επίσημοι αρθρογράφοι του δε βασανίζονταν από αμφιβολ… «Ο ηγεμόνας ο οποίος διαθέτει μόνο χερσαίες δυνάμεις είναι μονόχειρας. Αυ… όμως που διαθέτει και στόλο έχει και τα δύο του χέρια», διακηρύσσεται στον πρ… λογο του Ναυτικού Κανονισμού.[204] «Δες, ω Ρωσία, τη χρησιμότητα του στόλ… σου!» έγραφε ο Θεοφάνης Προκόποβιτς. «Δεν αποτελεί μόνο μια έτοιμη και… νατή αμυντική δύναμη κατά εχθρικής επίθεσης, την οποία χωρίς στόλο δε θα… θετες, αλλά και σπουδαία επιθετική δύναμη κατά του εχθρού για την απόσπ… εύκολων νικών. Δεν είναι αξιοθαύμαστο το ότι οι ίδιοι αυτοί εχθροί εξαναγκάσ…

[illegible] … Η δημιουργία στόλου … από τον Πέτρο … [illegible] … μεγάλη χαρά στη Ρωσία … [illegible] … μεταφέροντας τη δύναμη και τη δόξα … [illegible]

VII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η επιτυχία του Πέτρου στον πόλεμο αποδίδεται συμβατικά στην κατανομή του στρατιωτικού του προγράμματος, το οποίο επικεντρώθηκε στη δημιουργία τακτικού στρατού (σε αντίθεση με τον υποτιθέμενο «άτακτο» στρατό των προκατόχων του) και ναυτικού (το οποίο απουσίαζε καθ' ολοκληρίαν επί των προκατόχων του) και στη χρήση σύγχρονων τακτικών και τεχνολογίας (πυροβόλα όπλα, σχηματισμοί παράταξης, ελαφρύ πεζικό αντί για ιππικό και ούτω καθεξής). Υποστηρίζεται όμως ότι η στρατιωτική επιτυχία της Ρωσίας υπό την ηγεσία του Πέτρου βασίστηκε κατά πολύ στην ικανότητά του να συνδυάζει το παλιό με το καινούριο. Έτσι, ο σύγχρονος ευρωπαϊκός πόλεμος, βασισμένος σε κατά παράταξη σχηματισμούς πεζικού με υποστήριξη πυροβολικού (το οποίο, θα πρέπει να θυμίσουμε, η Ρωσία είχε αναπτύξει από τη δεκαετία του 1630), συνδυαζόταν με μάχες ελαφρού πεζικού από αμυντικές θέσεις (π.χ., καταλήψεις χαρακωμάτων) και με ανατολικοευρωπαϊκό ιππικό «ταταρικού» στιλ, που χαρακτηριζόταν από ταχύτητα, κινητικότητα και σκληρότητα. Ούτε όμως και η αντικατάσταση του «παλαιομοδίτικου» ιππικού με ελαφρύ πεζικό πρέπει να υπερτονιστεί. Απέχοντας πολύ από το να είναι «αξιόλογο» πριν από το 1709,[208] το ιππικό και οι δραγόνοι (έφιπποι πεζικάριοι) χρησιμοποιήθηκαν με καλά αποτελέσματα στις εκστρατείες του Σερεμέτιεφ το διάστημα 1702-1704 και στη Λεσνάγια το 1708 και διακρίθηκαν στην Πολτάβα. Σε τελευταία ανάλυση, μπορεί κανείς να προσυπογράψει τη θέση του Φούλερ ότι η ίδια η Ρωσία ήταν το πιο αποτελεσματικό όπλο, όπως συνοψίζεται στη φράση «Το ρωσικό κράτος ήταν φτωχό αλλά δυνατό».[209] Οι εχθροί μπορούσαν να ηττηθούν από «αρνητικούς» παράγοντες που λειτουργούσαν προς όφελος της Ρωσίας: Έδαφος (απέραντες αποστάσεις), κλίμα (σκληροί χειμώνες, θερμά καλοκαίρια), δημογραφία (αραιός πληθυσμός), οικονομία (σχετικά φτωχά χωριά) και

[illegible] δομή [illegible] και δειλία, που επέτρεπε [illegible]
[illegible] να συντηρούν ένα στρατό που αισθανόταν [illegible]
[illegible] έναντι του επιδρομέα εχθρού που βρισκόταν μακριά [illegible]
[illegible] του «Συγκεντρώνονταν και διανέμονταν ακριβώς [illegible]
[illegible] ώστε να δημιουργούν απλώς τη [illegible]
[illegible] και [illegible] ολοκληρωτικά αφόρητου».[illegible] Η [illegible]
[illegible] και [illegible] συγκομιδές που συνέβησαν [illegible]
[illegible] από [illegible] κατά τη διάρκειά του. Τα πράγματα [illegible]
[illegible] του πολέμου και όχι κατά τη [illegible] ο Πέτρος είχε αποφασίσει να εισβάλει στη [illegible]
[illegible] κατάληξη αν ο Πέτρος είχε αποφασίσει να εισβάλει στη Σ[...]
διαφορετική κατάληξη [illegible] πόλεις. Στην Πολτάβα, μια από τις λίγες [...]
να καταλάβει μεγαλύτερες πόλεις, αξιωματικοί και άντρες αντιστάθηκαν στους Σουη[...]
μάχες του πολέμου, αξιωματικοί και άντρες, το πυροβολικό χρησιμοποιήθηκε με [...]
σχηματισμούς κατά παράταξη, το πυροβολικό αναπτύχθηκε με επιτυχία. Η μάχη στην Πολ[...]
αποτελέσματα και το ιππικό αναπτύχθηκε με επιτυχία, στη σουηδική εισβολή. Τα [...]
μως ήταν εξίσου αμυντική, μια απάντηση στη σουηδική εισβολή. Τα [...]
ατυχίες των Σουηδών (π.χ., εγκαταλειμμένο πυροβολικό και τραυματισ[...]
Καρόλου) επιδεινώθηκαν από τον «παράγοντα Ρωσία» (έλλειψη εφοδίων [...]
ποθεμάτων ύστερα από ένα σκληρό χειμώνα και από την τακτική της κα[...]
γης). Δεν ήταν τόσο αυτό που συνέβη στο πεδίο μάχης της Πολτάβα όσο τα [...]
νότα των προηγούμενων εννέα χρόνων που μέτρησαν στο τέλος.

Η ευθύνη για τις πολεμικές επιχειρήσεις και όλες οι ζωτικές αποφάσεις [...]
του Πέτρου. Αν ένας διοικητής δικαιώνεται από τη συνολική επιτυχία, ε[...]
πό τις κατακτήσεις του, τότε ο απολογισμός του Πέτρου ήταν καταπληκτικός. [...]
τυχίες (Αζόφ το 1695, Νάρβα το 1700 και Προύθος το1711) σε συνδυασμό μ[...]
βάντα φημολογούμενης δειλίας (ο Πέτρος εγκατέλειψε το πεδίο πριν από [...]
μη μάχη) επισκιάστηκαν από επιτυχημένες συμπλοκές στις οποίες ο Πέτρος [...]
μετείχε πραγματικά (με το στρατιωτικό ή ναυτικό του ψευδώνυμο): στο Αζό[...]
1696, στο Νιένσανς το 1703, στην πολιορκία της Ρίγας το 1710 (όπου ο Πέτρ[...]
έριξε την πρώτη βόμβα), στη φιλανδική εκστρατεία και στο Χάνκο το 1713-17[...]
καθώς και στο πρώτο μέρος της περσικής εκστρατείας το 1722. Πρώτη, βέβα[...]
ήταν η Πολτάβα, στην οποία, σύμφωνα με επίσημες πηγές, ο τσάρος «αψήφ[...]
κάθε κίνδυνο για το υψηλό του πρόσωπο και στη διάρκεια της μάχης το καπέ[...]
που φορούσε διαπεράστηκε από μια σφαίρα».[211] (Αυτό οδηγεί πιθανώς στην [...]
νούσα υπόθεση για το αν η Ρωσία θα είχε κερδίσει το Βόρειο Πόλεμο σε πε[...]
πτωση που εκείνη η σφαίρα είχε διαπεράσει το κεφάλι και όχι το καπέλο του Π[...]
τρου.) Ο Φούλερ, πάντως, πιστεύει ότι «ο Πέτρος νίκησε πραγματικά το Σουη[...]
μονάρχη στο στρατηγικό επίπεδο» μάλλον παρά με ατομικές εντυπωσιακές πρ[...]
ξεις.[212] Θεωρεί κύριους παράγοντες της μεθόδου του Πέτρου τα πολεμικά συ[...]
βούλια (ειδικά εκείνο στο Ζολκίεφ το 1706), τα οποία επέτρεψαν τον πραγματι[...]

[illegible] σε λεπτομερή εξέταση [illegible], την [illegible] της
[illegible] με σκοπό τη δημιουργία [illegible] και στη διασφάλιση ότι ο πό-
λεμος θα διεξαγόταν κάπου αλλού και όχι στη Ρωσία (π.χ., το 1707 με τον ό-
γκο του, που εξέτρεψε τους Σουηδούς προς την Ουκρανία),[213] την αποφυγή κάθε ο-
[illegible] να καταληφθεί η πατρική χώρα της Σουηδίας κι, κυρίως, το ότι κα-
τόρθωσε να διεξαχθεί το μεγαλύτερο μέρος του πολέμου χωρίς πραγματική σύ-
γκρουση με τους Σουηδούς. Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε ότι η κύρια συνει-
σφορά του Πέτρου συνίστατο όχι σε συμβολικές πράξεις ανδρείας, ούτε σε στρα-
τηγικές «δειλίας», αλλά στην πεισματική εμμονή με την οποία εξανάγκασε τους
υποτακτικούς του να παράγουν στολές, χορτονομή και μαχητικότητα, ή να εκπαι-
δευτούν για την καθόλου δημοφιλή ναυτική υπηρεσία και στην άτεγκτη άρνησή
του να εγκαταλείψει την Αγία Πετρούπολη, τον «παράδεισό» του, όταν είχε την ευ-
καιρία να καταλήξει σε συμφωνία με τους Σουηδούς.

Πόσο όμως θα διαρκούσε μια τέτοια προσπάθεια; Ο Πέτρος κληροδότησε
στους λιγότερο δραστήριους, μη πολεμοχαρείς διαδόχους του ένα δίλημμα. Με το
που απομακρύνθηκε η εκστρατευτική δύναμη του τσάρου, υπήρξαν μερικοί που
είχαν την τόλμη να υποστηρίξουν ότι η Ρωσία έπρεπε να περικόψει το στρατιω-
τικό προϋπολογισμό της και να ανακουφίσει τους άντρες των ενόπλων δυνάμεων,
αλλά και τους φορολογούμενους. Άλλοι, όπως ο Μπ. Σ. φον Μίνιχ, ένας από τους
πιο διορατικούς πολιτικούς της Ρωσίας του δέκατου όγδοου αιώνα, κατανοούσαν
πολύ καλά ότι τα επιτυχημένα έθνη έπρεπε να συνεχίσουν να πληρώνουν για τις
στρατιωτικές επιτυχίες και την εδαφική επέκταση αρκετό διάστημα μετά το γε-
γονός. Δεν μπορούσε να υπάρξει παρά μια μικρή ανάπαυλα αν η Ρωσία δεν επι-
θυμούσε να πισωγυρίσει και να γίνει μια δεύτερης ή τρίτης κατηγορίας δύναμη.
Ανησυχώντας για τον κίνδυνο περικοπών στο στρατό και στο στρατιωτικό προϋ-
πολογισμό, ο Φον Μίνιχ έγραφε το Δεκέμβριο του 1725 ότι «στην παρούσα κατά-
σταση, αφότου το ρωσικό κράτος αύξησε το μέγεθός του στην Ανατολή και στη Δύ-
ση με νεοκατακτημένες επαρχίες, ο αριθμός των φανερών και κρυφών εχθρών
του έχει αυξηθεί». Απαίτησε αύξηση μάλλον παρά μείωση του στρατού και αντι-
τάχθηκε (μάταια, όπως αποδείχτηκε) στις περικοπές των επιχορηγήσεων.[214]

Στις 28 Ιανουαρίου του 1722 ο Θεοφάνης Προκόποβιτς, ο οποίος κατόρθωνε
πάντα να περιλαμβάνει κάποιον κόκκο αλήθειας στα προπαγανδιστικά του γυ-
μνάσματα υπέρ του Πέτρου, εκφώνησε μια «Ομιλία περί Ειρήνης Μεταξύ της Ρω-
σικής Αυτοκρατορίας και του Σουηδικού Στέμματος» στον Καθεδρικό Ναό της
Κοιμήσεως στη Μόσχα:

> Τι επινόησε το δαιμόνιο πνεύμα του μονάρχη για να απεικονίσει το στόλο που δη-
> μιούργησε και τη ναυσιπλοΐα που εισήγαγε στη Ρωσία; Την εικόνα ενός άντρα μ[...]

> [illegible] σε ένα [illegible], γεμισμένο και [illegible] να το κυβερνήσει. [illegible] χρησιμεύει και ως σχολείο για τη στρατιωτική [illegible] όπως ήταν στην αρχή εκείνου του παρελθόντος πολέμου. Η [illegible] γεμισμένη και [illegible]! Τα όπλα δεν είναι άλλη μόνο και φτιαγμένα με τέχνη από σίδερο και χαλκό για τα [illegible] να χρησιμοποιούνται και σωστά. Δεν αρκεί να έχεις ένα ξίφος [illegible] λο, εκτός κι αν το χέρι που το χειρίζεται είναι δυνατό και επιδέξιο. [illegible] ένας μορφωμένος και ένας αμόρφωτος συγγραφέας γράφουν διαφορετικά [illegible] δια πένα, η έντεχνη και η άτεχνη μουσική έχουν διαφορετικά αποτελέ[illegible] όργανο ακοής, ένας δυνατός και ένας αδύναμος θεριστής θερίζουν [illegible] με το ίδιο δρεπάνι, έτσι κι ένα όπλο λειτουργεί αλλιώς σε διαφορετικά [illegible] δεν υπάρχει δύναμη ή δεξιοτεχνία, συνδεδεμένη με γενναία καρδιά, [illegible] αποτελεί βοήθεια αλλά μάλλον βάρος και εμπόδιο. Αυτό είναι αυτονόητο [illegible] και για τους απλούς στρατιώτες, για να μην αναφέρουμε τους στρατιω[illegible] ασπιδιστές.[illegible]

Μπορεί να αδιαφορήσει κανείς για το πανηγυρικό ύφος αυτής της [illegible] λά είναι δύσκολο να αρνηθεί ότι ο Πέτρος πρέπει να έκανε κάτι σωστό. Οι [illegible] δεκαετίες μετά το θάνατό του ίσως να σηματοδοτήθηκαν από λιγότερα [illegible] τικά ανδραγαθήματα σε σχέση με τις δύο προηγούμενες, αλλά γενικά η [illegible] ξακολούθησε να θεωρείται σημαντική στρατιωτική δύναμη μέχρι τα μέσα [illegible] κατου ένατου αιώνα, όταν η κριμαϊκή ήττα αποκάλυψε ότι ο «παράγων Ρωσία» [illegible] ήταν πια αρκετός για να ξεπεραστεί η καθυστέρηση της αυτοκρατορίας [illegible] γνολογία και στις μεταφορές. Μόνο τότε διαλύθηκαν τα θεμέλια του στρατ[illegible] συστήματος της περιόδου του Πέτρου – στρατολόγηση και βιομηχανία [illegible] νες στη δουλεία. Η εξέταση της μερικής αποκατάστασής τους κατά τη σοβ[illegible] περίοδο και ο ρόλος που έπαιξε ο «παράγων Ρωσία» το διάστημα 1941-194[illegible] ταν η εικόνα του Πέτρου επιστρατεύτηκε για την πολεμική προσπάθεια [illegible] τις εικόνες άλλων ηρώων του παρελθόντος, είναι πέρα από το σκοπό της [illegible] σας μελέτης.

[illegible]

Διακυβέρνηση

[illegible]

1. ΜΟΝΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΨΕΥΔΟΗΓΕΜΟΝΕΣ

Το πρόσωπο-κλειδί για την εξεύρεση πολεμικών πόρων και για τη λήψη αποφάσεων ήταν ο μονάρχης. Αν η αρχική σημασία του πολυσυζητημένου όρου «αυτοκρατορία» είναι «απολυταρχία» και ο αυτοκράτορας (στα ρωσικά *samoderzhets*) είναι ο απόλυτος μονάρχης, ο δεσπότης, τότε ο Πέτρος υπήρξε ο αδιαμφισβήτητος απόλυτος μονάρχης, όσο κανείς άλλος στη ρωσική ιστορία. Ήταν ένας άνθρωπος που απολάμβανε απεριόριστη εξουσία εν γένει, κυβερνώντας χωρίς περιορισμούς από εκλεγμένα ή συλλογικά όργανα, και ασκούσε συχνά αυτή την εξουσία έμπρακτα, συμπεριφερόμενος «απολυταρχικά», για να χρησιμοποιήσουμε τον όρο με την ευρύτερη έννοιά του. Το γεγονός ότι ο Πέτρος περιφρονούσε ορισμένα θέματα πρωτοκόλλου και εθιμοτυπίας, ότι του άρεσε να κουβεντιάζει με ναυπηγούς και ότι επιχειρούσε να προωθήσει την ατομική πρωτοβουλία μεταβάλλει ελάχιστα την εικόνα. «Λέγεται ότι ο ηγεμόνας άσκησε από την πρώτη στιγμή τη μοναρχική του εξουσία περισσότερο απόλυτα από όσο οι προκάτοχοί του», παρατηρεί ο Στράλενμπεργκ, «και ότι ελάχιστο ή κανένα σεβασμό έτρεφε για τους γέροντες και σοφούς κρατικούς συμβούλους του, αλλά τους φερόταν σαν να ήταν άθλιοι δούλοι του, και επομένως δεν είχε κανένα λόγο να στηρίζεται πάνω τους. Στις αποφάσεις και στα διατάγματα κατήργησε την τυπική φράση "Οι βογιάροι συμφώνησαν [*prigovorili*]" και όλα τα διατάγματα εκδίδονταν στο όνομα του τσάρου. Αντιμετώπιζε συχνά τη Γερουσία με καχυποψία, αγνοούσε τις σοφές συμβουλές και γνώμες της και προσπαθούσε πάντα να βρίσκει τρόπους για να κάνει τους γερουσιαστές να εχθρεύονται ο ένας τον άλλο».[1]

Ο Πέτρος δεν είχε μεγάλη άνεση στην επεξεργασία θεωρητικών [illegible] προτιμούσε να αφήνει άλλους να θεωρητικολογούν. Ένας περιεκτικός [illegible] νεσμένος από τους Σουηδούς, εμφανίζεται και στο Στρατιωτικό [illegible] Κανονισμό: «Η Αυτού Μεγαλειότης είναι ένας δεσποτικός μονάρχης [illegible] νει υπόλογος για τις υποθέσεις του σε κανέναν στον κόσμο, αλλά [illegible] σχύ και την εξουσία του για να κυβερνά τα βασίλειο και τα εδάφη [illegible] στιανός μονάρχης σύμφωνα με τη θέλησή και τη σωστή του γνώμη». [illegible] μά του προς τον κλήρο κατά τη διάρκεια της δίκης του γιου του Αλεξ[illegible] ο Πέτρος διακήρυξε ότι «έχουμε ικανοποιητική και απόλυτη ισχύ να [illegible] το γιο μας για τα εγκλήματά του, κατά την επιθυμία μας». Οι ιεράρχες [illegible] σαν ότι «η απόλυτη ισχύς η εγκαθιδρυμένη στην τσαρική αυτοκρατορία [illegible] είναι μοναρχία, δεν πρόκειται να υποταχτεί στην κρίση των υπηκόων» [illegible]

Το έδαφος για την απολυταρχική εξουσία του Πέτρου προλειάνθηκε [illegible] προκατόχους του. Ο παππούς του, ο τσάρος Μιχαήλ, παρά το ότι υπήρξε [illegible] μένος τσάρος και αμφιλεγόμενη προσωπικότητα, απολάμβανε τις ίδιες [illegible] μικές μοναρχικές εξουσίες με τον Ιβάν τον Τρομερό. Κατά τη διάρκεια της [illegible] λείας του Αλεξίου η τοπική συνέλευση (zemskii sobor), η οποία είχε εκλέξει [illegible] χαήλ, έπαψε να λειτουργεί. Η βυζαντινή αντίληψη περί «συμφωνίας» [illegible] τσάρου δέχτηκε το τελειωτικό χτύπημα μετά τη σύγκρουση του Αλεξίου με τ[illegible] τριάρχη Νίκωνα, η οποία κατέληξε στην καθαίρεση του τελευταίου. Η κατάρ[illegible] ση του Κώδικα Προτεραιότητας το 1682 από τον Θεόδωρο ήρε και τους περι[illegible] σμούς του μονάρχη, ενώ ταυτόχρονα η Δούμα των Βογιάρων αποδυναμ[illegible] Από τη δεκαετία του 1690 οι νόμοι έφεραν μόνο την υπογραφή του τσάρου, [illegible] μορφή προσωπικών διαταγμάτων, αντί για τον παλιό συλλογικό τύπο όπου ο τ[illegible] ρος αποφάσιζε και οι βογιάροι συμφωνούσαν.

Πάντως, σε μερικές περιπτώσεις ο Πέτρος παρέβλεπε τις απολυταρχικ[illegible] ξουσίες του, ειδικά όταν προσπαθούσε να κάνει άλλους να πάρουν αποφάσ[illegible] να δράσουν ανεξάρτητα, μέχρι του σημείου να καταφεύγει σε ψευδοεξουσ[illegible] τήσεις και να προσποιείται περιστασιακά ότι δεν είναι επ' ουδενί τσάρος. Ή[illegible] ευαίσθητος σε ξένες επιτιμήσεις περί «δεσποτισμού», όλες συνδεδεμένες με [illegible] τηγορίες ότι, για παράδειγμα, η ρωσική διακυβέρνηση ήταν «απολυταρχική σ[illegible] έσχατο βαθμό, χωρίς δεσμεύσεις από νόμους ή έθιμα, αλλά εξαρτώμενη [illegible] θέληση του ηγεμόνα, από την οποία καθοριζόταν η ζωή και η τύχη όλων τ[illegible] πηκόων».[4] Ο Πέτρος μπορούσε να ανταπαντήσει ότι «η αγγλική ελευθερία [illegible] ταιριάζει εδώ. [...] Πρέπει να γνωρίζετε το λαό σας για να μάθετε πώς να τον [illegible] βερνάτε. Χαίρομαι να ακούω κάτι χρήσιμο και από τους έσχατους των υπηκ[illegible] ων. Τα χέρια, τα πόδια και η γλώσσα τους δεν είναι αλυσοδεμένα».[5] Παρά τ[illegible] απόρριψη των αντιπροσωπευτικών θεσμών, ο Πέτρος ευνόησε τη δημιουργία [illegible]

[illegible] ήταν η τελευταία καταφυγή. Ένα διάταγμα της 27ης Οκτωβρίου του 1699 ανέφερε: «Πριν από αυτό το διάταγμα ο κόσμος προσέφευγε στο μεγάλο ηγεμόνα για κάθε είδους ζήτημα. Τώρα ο μεγάλος ηγεμόνας διέταξε οι αιτήσεις να απευθύνονται στους δικαστές των καγκελαριών (υπουργείων), όπως και οι άνθρωποι αρμόζει σε αυτές τις καγκελαρίες έχει καθήκον να απευθύνεται ο καθένας και όχι στον ίδιο το μεγάλο ηγεμόνα». Ο τσάρος θα παρενέβαινε μόνο σε περίπτωση δωροδοκίας αιτούντος και υπαλλήλων της καγκελαρίας, με σκοπό την αποφυγή «επιπόλαιων και βαρετών αιτημάτων».[6] Ένα διάταγμα του 1700 επαναλάμβανε ότι μόνο σε υποθέσεις προδοσίας θα γινόταν προσέγγιση του τσάρου και, ως έσχατο μέσο, σε περιπτώσεις σοβαρής αδικίας. Στην πραγματικότητα, τέτοιες διατάξεις ήταν αναδιατυπώσεις της απαγόρευσης υποβολής αιτήσεων στον τσάρο που περιλαμβανόταν στο κεφάλαιο 10, άρθρο 20, του Νομικού Κώδικα του 1649 του τσάρου Αλεξίου.[7]

Η συνεκτική αρχή των θεσμών της κεντρικής και της τοπικής διοίκησης έτσι όπως διατυπώθηκε την περίοδο 1718-1720 ήταν ότι το νέο σύστημα έπρεπε να δουλεύει σαν καλολαδωμένη μηχανή, χωρίς καμία ανάγκη για παρέμβαση του ανθρώπου που το επέβαλε. Ένα διάταγμα όμως του Δεκεμβρίου του 1718 δείχνει ότι ο Πέτρος δεν ήταν βέβαιος για την επιτυχία. Με όρους που θύμιζαν διατάγματα της περασμένης εικοσαετίας, υπενθυμιζόταν σε κάθε αιτούντα που «ενοχλούσε» τον τσάρο ότι «υπάρχει πλήθος αιτήσεων και αιτημάτων, αφού ένα πρόσωπο είναι ο αποδέκτης και το ίδιο πρόσωπο έχει να αντιμετωπίσει πολλές στρατιωτικές υποθέσεις και άλλα πιεστικά καθήκοντα. [...] Αλλά, ακόμα κι αν δεν είχε τόση πολλή δουλειά, πώς θα ήταν δυνατόν να φροντίσει ένας άνθρωπος τόσο πολλούς; Είναι στ' αλήθεια αδύνατον, είτε πρόκειται για άνθρωπο είτε ακόμα και για άγγελο»[8]. Η απλοϊκή όμως ιδέα ότι δικαιοσύνη μπορούσε να αποδοθεί μόνο από τον αληθινό τσάρο ήταν δύσκολο να ξεριζωθεί. Τέσσερα χρόνια αργότερα οι αιτούντες διατάσσονταν να απευθύνουν τα παράπονά τους στο νεοσύστατο «Γραφείο Αιτημάτων και στον αρμόδιο υπάλληλο» (*Reketmeister*) αντί να ενοχλούν τον αυτοκράτορα και να «μην τον αφήνουν σε ησυχία».[9] Στην πραγματικότητα, ο ίδιος

[illegible]

Πιστοί κληρικοί, όπως ο Θεοφάνης Προκόποβιτς [illegible] *να εκλαϊκεύσουν τον τρόπο της απολυταρχικής διακυβέρνησης* [illegible] *θέλε ο Πέτρος. Σε ένα σχόλιο στις Δέκα Εντολές στο αναγνωστικό* [illegible] *Προκόποβιτς, που πρωτοεκδόθηκε το 1720 στην Αγία Πετρούπολη* [illegible] *για λαϊκή κατανάλωση, οι βασικές αρχές της διοικητικής ιεραρχίας* [illegible] *πηγάζουν φυσικά από την πατριαρχική εντολή:*

> *Ερώτηση: Τι επιτάσσεται από το Θεό στην Πέμπτη Εντολή [«Τίμα τον πατέρα σου και τη μητέρα σου»]?*
>
> *Απάντηση: Να τιμούμε αυτούς που είναι για εμάς όπως ο πατέρας και η μητέρα.* [illegible] *Δε γίνεται όμως αναφορά εδώ μόνο στους γονείς, αλλά και σε άλλους* [illegible] *σε εμάς πατρική εξουσία.*
>
> *Ερώτηση: Ποια είναι αυτά τα πρόσωπα;*
>
> *Απάντηση: Πριν από όλους είναι οι ανώτατοι άρχοντες που ορίστηκαν* [illegible] *να κυβερνούν το λαό, με πρώτο τον τσάρο. Το καθήκον των βασιλέων* [illegible] *επιτεύουν τους υπηκόους τους και να επιζητούν ό,τι είναι καλύτερο για* [illegible] *τι πρόκειται για θρησκευτικά είτε για κοσμικά θέματα. Επομένως, οφείλουν* [illegible] *ρακολουθούν όλες τις εκκλησιαστικές, στρατιωτικές και δημόσιες Αρχές* [illegible] *υπόκεινται σε αυτούς και να διαπιστώνουν ότι εκτελούν τα καθήκοντά* [illegible] *τείδηται. Μετά το Θεό, αυτή είναι η υψηλότερη πατρική εξουσία· και οι* [illegible] *σαν καλοί γιοι, πρέπει να τιμούν τον τσάρο.*[31]

Το πλαίσιο είναι θρησκευτικό, αλλά η πλάστιγγα κλίνει προς την κοσμική [illegible] *ρά. Βασιλείς και πρίγκιπες έχουν εξουσία επί θεμάτων κοσμικών αλλά και* [illegible] *ματικών. Είναι οι προπύργοι του «κοινού καλού». Κάτω από βασιλείς και πρί*[illegible] *πες κατατάσσονται «ποιμένες της Εκκλησίας, γερουσιαστές, δικαστές και άλ*[illegible] *άλλες δημόσιες και στρατιωτικές Αρχές». Οι κατώτεροι πρέπει να αγαπούν και* [illegible] *σέβονται τους ανωτέρους τους, να προσεύχονται για αυτούς και να υπακούν* [illegible] *θεμα σε όλες τις δίκαιες εντολές τους. Η τρίτη τάξη προσώπων περιβεβλημένη* [illegible] *πατρικό αξίωμα και εξουσία είναι οι φυσικοί γονείς, από κοινού με άλλους* [illegible] *νεις, καθηγητές, δασκάλους και ούτω καθεξής, αλλά, αν κάποιος από αυτούς* [illegible] *σπάζει κάτι απαγορευμένο από τις δημόσιες Αρχές, δεν πρέπει να τον υπακ*[illegible]

Το κήρυγμα του Θεοφάνη «Περί Βασιλικής Εξουσίας και Τιμής» την Κυρια[illegible]

[illegible] ...την εικόνα του Πέτρου, του «ανανεωτή» της Ρωσίας, του ανθρώπου που της έδωσε «νέα πνοή».[32] Σε αυτό και σε άλλα γραπτά του ο Θεοφάνης [illegible] με τις ιδέες των Πούφεντορφ*, Χομπς και Γκρότιους, υποβαθμίζοντας την ορθόδοξη βάση της εξουσίας του Πέτρου (και τους όποιους παραλληλισμούς με το βυζαντινό παράδειγμα της ταύτισης κοσμικής και θρησκευτικής εξουσίας), καθώς και την έννοια της ορθόδοξης αποστολής του τσάρου. Όλοι οι χριστιανοί πρέπει να υπακούν στους μονάρχες τους βάσει θείου δικαίου αλλά και φυσικού νόμου.[33] Σε άλλα γραπτά ο Θεοφάνης προειδοποιεί για τους κινδύνους του κατακερματισμού. Στον πρόλογο του Ναυτικού Κανονισμού, για παράδειγμα, επαινεί τις υπηρεσίες που προσέφερε ο ηγεμόνας Βλαδίμηρος στη Ρωσία βαφτίζοντας το λαό του το 988, αλλά θρηνεί για την κακή του υπηρεσία από τη διαμοίραση του βασιλείου του στους δώδεκα γιους του, που προκάλεσε «μεγάλο κακό» στο ρωσικό λαό.[34]

Παρόμοιες ιδέες βρίσκονται στο *Η Δικαιοσύνη του Μοναρχικού Δικαιώματος* (1722), το «κύριο ιδεολογικό μανιφέστο της απολυταρχίας κατά την περίοδο του Πέτρου».[35]

---

* Βαρόνος Σάμουελ Πούφεντορφ (1632-1694): Νομομαθής και ιστορικός. Σημαντικότερο έργο του το *Περί του Δικαίου της Φύσης και των Εθνών*, όπου θέτει ορθολογικά θεμέλια για το δίκαιο. [illegible] τέλεσε ιστοριογράφος της Σουηδίας και κατόπιν μέγας εκλέκτορας του Βρανδεμβούργου. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] ... του έργου. Πρόσφατες μελέτες προσφέρουν [illegible] ... δο με ανάλογα έργα του Προκόποβιτς» και στη σύγκριση [illegible] ... ρισμένη «θέση προς ανάγνωση». Το έργο αυτό, γραμμένο [illegible] ... του Πέτρου για το [illegible] ... του το 1722, προσδιορίζει τη θεϊκή βάση της μοναρχικής ισχύος [illegible] ... την ελέω Θεού εξουσία, με αναφορές στην Αγία Γραφή και σε Βυζαντινούς συγγραφείς. Χρησιμοποιεί όμως και ένα δυτικό πλαίσιο [illegible] ... ντος από τον Γκρότιους (Περί του Νόμου του Πολέμου και της Ειρήνης, [illegible]) ... είναι ομοιότητες «με την ευρωπαϊκή θεωρία περί φυσικού νόμου». Ο [illegible] ... αναγνωρίζει και λαϊκές πηγές της μοναρχικής ισχύος. Η «λαϊκή βού[λη]» [illegible] ... βάζει ισχύ στους κυβερνήτες προς χάριν του κοινού καλού. Υπάρχει ένα [illegible] ... μεταξύ λαού και κυβερνήτη. Από τη στιγμή που θα συμφωνήσει ο λαός [illegible] ... να ανακαλέσει τη συγκατάθεσή του. Ακόμα κι αν ο μονάρχης είναι [illegible] ... κός, ο λαός δεν μπορεί να πάρει πίσω τη δύναμη που του παρέχει, [illegible] ... μπορεί να επιλέξει να μείνει πιστός στον «ανθρώπινο νόμο», αλλά δεν [illegible] ... χρεωμένος να το κάνει. Οι κυβερνήτες υπόκεινται κατευθείαν στο Θεό, [illegible] ... διάμεσους, όπως είναι η Εκκλησία. Ο κύριος σκοπός του έργου ήταν [illegible] ... δεν υπάρχει καμία λογική ή θεία αιτία για την προτίμηση των [illegible] ... απλού εθίμου το οποίο μπορεί να παρακαμφθεί προς χάριν ενός ανώτερου [illegible] ... Ίσως ο Προκόποβιτς να είχε επηρεαστεί από τον Τζον Λοκ στη διαμόρφωση [illegible] ... δέας περί χωριστών σφαιρών Εκκλησίας και κυβέρνησης: Η πρώτη ασχολ[είται με] τη σωτηρία των ψυχών, η δεύτερη με την προστασία και την ευημερία των [illegible] ... ων. Ο ρόλος της Εκκλησίας περιορίζεται λίγο πολύ στις τελετουργίες και [illegible] ... μα, ενώ η εκπαίδευση, αλλά ακόμα και ο γάμος περιέρχονται στη σφαίρα [illegible] ... τος. Τέτοιες ιδέες έβρισκαν πλήρη έκφραση στον Εκκλησιαστικό Καν[ονισμό].

Ο Πέτρος όμως θεωρούνταν θεϊκός: Το αναγνωστικό του Προκόποβιτς, [illegible] ... ποιο αναφερθήκαμε, συνδέει τον επίγειο πατέρα με τον ουράνιο Πατέρα. [illegible] ... λιο της Κυριακής Προσευχής η παράκληση «τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον ἡμῖν σήμερον» ακολουθείται αμέσως από τη νουθεσία «να ευλογούμε τη [illegible] ... νηση» και να ζητάμε από το Θεό να δίνει υγεία και μακροζωία στον «Πα[illegible] ... ριστο Ηγεμόνα μας Πέτρο τον Μέγα, Αυτοκράτορα και Απόλυτο Κύριο Πασών [των] Ρωσιών».[illegible] Παρ' όλα αυτά, ο ίδιος ο Πέτρος δείχνει να έχει αποφύγει [illegible] ... μια τέτοια αγιοποίηση τόσο με τη συμπεριφορά του όσο και με τον τρόπο [illegible] ... του, υιοθετώντας λιτό ντύσιμο, ταπεινές ενασχολήσεις και μελετημένη απλό[τητα] ώστε να φαίνεται περισσότερο σαν «κοινός θνητός» παρά σαν θεϊκός αυτοκρ[άτο]ρας – για να μην αναφερθούμε στη ροπή του προς «ασεβείς» δραστηριότητ[ες], [οι] οποίες οδήγησαν μερικούς υπηκόους να τον ταυτίζουν με τον Αντίχριστο. [illegible]

[illegible] ... του Πέτρου, κληρικοί αλλά και λαϊκοί, [illegible] ... Για παράδειγμα, η φράση [illegible] ... το 1721 [illegible] ... στην ύπαρξη», όπως χρησιμοποιήθηκε από τον [illegible] ... του Π. Ν. Κρέκσιν («Πατέρα μας, Μεγάλε Πέτρε! Μας οδήγησες από την ανυ[παρξία] στην ύπαρξη»), προέρχεται από μια προσευχή της Λειτουργίας. [illegible] ... λαιόδοξος Ιβάν Πάβλοφ παραπονιόταν ότι «αναφερόταν όχι μόνο ως Αντίχριστος αλλά και ως Χριστός» όπως, για παράδειγμα, όταν ο «Χριστός» Πέτρος συγκρι[νόταν] ... με τον «Ιούδα» Μαζέπα). Ο Στέφανος Γιαβόρσκι, μητροπολίτης του Ριαζάν και τοποτηρητής (locum tenens) του πατριαρχικού θρόνου, έγραφε στον Πέτρο το 1714: «δεν υπάρχει μεγαλύτερη αρετή που να ταιριάζει περισσότερο σε μια βασιλική εξοχότητα από το να συγχωρεί την ενοχή. Κατ' αυτό τον τρόπο εσύ, επίγειε Θεέ, μοιάζεις με τον ίδιο τον επουράνιο Θεό». Κείμενα της Λειτουργίας απευθύνονταν με φυσικό τρόπο στον τσάρο, ακόμα και στη [illegible] ... λογραφία, ενώ χρησιμοποιούνταν ως χαιρετισμός το ωσαννά και ψαλμοί της Κυριακής των Βαΐων: «Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου».[24] Εδώ προβαλλόταν η θριαμβική όψη της ζωής του Χριστού περισσότερο για σύγκριση παρά για την ανάδειξη των αρετών του ελέους, της συγχώρησης, της πρόνοιας για τους φτωχούς και ούτω καθεξής.[25] Ο Ζίβοφ και ο Ουσπένσκι υποστηρίζουν ότι, ακόμα κι όταν γίνονταν προσπάθειες να έχουν οι τελετές αυστηρά κοσμικό χαρακτήρα, η λαϊκή αντίληψη μπέρδευε συχνά τους πανηγυρικούς συμβατικούς τρόπους περί «θεών» και «θεανθρώπων» με θρησκευτικές έννοιες. Το μήνυμα έμοιαζε να είναι ότι ο τσάρος ήταν ένα υπερφυσικό ον και όχι απλώς κάτι «σαν» Θεός με εξουσία στα επίγεια, όπως επέβαλλε η ρωσοβυζαντινή παράδοση.

Η ιεροποίηση της βασιλικής εικόνας συμβάδιζε με την επιβολή «παγανιστικών» προτύπων, καθώς τα παλαιορωσικά ορθόδοξα μοτίβα της αποθέωσης του τσάρου έδιναν τη θέση τους σε ρωμαϊκά αυτοκρατορικά. Η ταύτιση του Πέτρου με Ρωμαίο αυτοκράτορα ή με στρατιωτικό διοικητή πρωτοεμφανίζεται στους θριάμβους του Αζόφ το 1696.[26] Από τη δεκαετία του 1700 η απεικόνιση πάνω στα νο[μίσματα] ... ρούβλια ήταν μονίμως ρωμαϊκή.[27] Η ρωμαϊκή προσαγόρευση pater patriae («πατέρα της πατρίδας») χρησιμοποιήθηκε από τον Προκόποβιτς το 1709 στον πανηγυρικό για την Πολτάβα, κατά την πρώτη του συνάντηση με τον Πέτρο.[28] Αλλά [illegible]

τελευταίοι αυτοκράτορες αποτελούσαν πρότυπο. Την περίοδο 1716-17[illegible] κρατορικά εμβλήματα του Σαφίρωφ [illegible] με, χαρακτικά, νομίσματα και μετάλλια.[20] Ο Γκουστ Γκολ[illegible] μιλία με τον Πιοτρ Σαφίρωφ (το Φεβρουάριο του 1710) [illegible] τοίος σημείωσε ότι ο Άγγλος πρέσβης Γουίτγουορθ είχε προσφωνήσει [illegible] «Αυτοκρατορική Μεγαλειότητα» και ότι και άλλοι απεσταλμένοι [illegible] το ίδιο.[21] Μια επιστολή (βρέθηκε από τον Σαφίρωφ) του αυτοκράτορα [illegible] του Α΄ προς τον Βασίλειο τον Γ΄ της Μόσχας, δημοσιεύτηκε το 171[illegible] απολογήσει τους προτεινόμενους τίτλους του Πέτρου βάσει προηγου[illegible] γε επίσης ένας συνειδητός δεσμός με την αυτοκρατορία της Ανατολής [illegible] γονός ότι ο Πέτρος προσπαθούσε να επιβεβαιώσει το θρησκευτικό [illegible] ζαντινής κληρονομιάς. Έτσι, το έδαφος ήταν καλά προετοιμασμένο για [illegible] κοίνωση τον Οκτώβριο του 1721 νέων τίτλων («πατέρας της πατρίδας», [illegible] τορας Πασών των Ρωσιών», «Πέτρος ο Μέγας») με αυστηρά ρωμαϊκή και [illegible] («ελληνική») προέλευση. «Θεωρήσαμε σωστό», ανακοίνωσε η Γερουσία, [illegible] πρότυπα των αρχαίων, ειδικά του ρωμαϊκού και του ελληνικού λαού, [illegible] πως έκανε και η ρωμαϊκή Σύγκλητος, σε αναγνώριση διακεκριμένων πράξ[illegible] αυτοκρατόρων να αποδίδονται τέτοιοι τίτλοι δημόσια ως δώρο και να [illegible] νται σε αγάλματα για τη μνήμη των μελλοντικών γενιών».[22] Οι πλήρεις τίτλοι [illegible] λεπτομερή απαρίθμηση όλων των κτήσεων του αυτοκράτορα, χρησιμοποιούνταν γενικά μόνο σε έγγραφα προς το εξωτερικό. Στην αρχή των διαταγμάτων ο Πέτρος αυτοαποκαλούνταν «Ημείς, Πέτρος ο Α΄, Αυτοκράτωρ και Απόλυτος Μονάρχης Πασών των Ρωσιών», ενώ ο σωστός τύπος προσφώνησης για αιτήσεις ήταν «[illegible] νένδοξος, Υπέρτατος Ηγεμών, Αυτοκράτωρ και Απόλυτος Μονάρχης Πέτρος [illegible] Μέγας, Πατήρ της Πατρίδος, Πανελεήμων Κύριος». Κατασκευάστηκαν [illegible] σφραγίδες για τον τσάρο και τις διοικητικές υπηρεσίες.[23] Οι νέοι τίτλοι εξόργισαν? τους λάτρεις της παράδοσης, ορισμένοι από τους οποίους συνέχισαν να χρησιμο[illegible] ποιούν τους παλιούς. Ο Πέτρος έπρεπε να υπενθυμίσει στη Σύνοδο ότι στις προ[illegible] σευχές και στις Θείες Λειτουργίες ο τίτλος «τσάρος» είχε αντικατασταθεί από τη λέξη «αυτοκράτωρ». Ένας ευχαριστήριος ύμνος για τη νίκη επί των Σουηδών [illegible] πώθηκε ως πρότυπο, με το σωστό τύπο.[24] Ακόμα και ο προσδιορισμός «Πρώτος» φανέρωνε ξενική επιρροή. Οι τσάροι της Μόσχας αποκαλούνταν με το όνομα και το πατρώνυμό τους, ποτέ με τον αριθμό της βασιλικής διαδοχής.[25]

Η ιεροποίηση και ο εκλατινισμός της εικόνας του τσάρου αποτελούν απλώς μέρος της ιστορίας της δεσποτείας του Πέτρου. Οι αλλαγές αυτές συμβάδιζαν με τη σκόπιμη και συνεχή απομυθοποίηση των εξωτερικών χαρακτηριστικών της εξουσίας. Σε ένα επίπεδο, αυτό είχε ως συνέπεια να συμπεριφέρεται ο Πέτρος με έναν «αντισαρικό» τρόπο: να φορά καθημερινά ρούχα, να δουλεύει στον τόρνο και να [illegible]

[illegible] ρεβέργεστης του Πέτρου και του εκλιπόντος αδελφού του Ιβάν. Σε μια από τις πρώ[illegible] τες περιπτώσεις «αναπλήρωσης» μια ανακοίνωση για τη [illegible] επίσκεψη του Πέτρου στον Αρχάγγελο το 1694 εκδόθηκε εν ονόματι του Ρομοντανόφσκι από την «πρωτεύουσα πόλη του Πρέσμπουργκ», όπου αυτός έπαιζε το ρόλο του βασιλιά στις εικονικές μάχες του Πέτρου.[28] Η ακολουθία του Πέτρου για την επίσκεψη περιλάμβανε τους ψευδοηγεμόνες Ρομοντανόφσκι και Πιοτρ Ιβάνοβιτς Μπουτουρλίν, ο ρόλος του οποίου ως αναπληρωτή ηγεμόνα προήλθε από τη «διοίκηση» του ψευδοστρατού στο Σεμενόφσκογιε.[29] Μετά το θάνατο του τσάρου Ιβάν, το 1696, ο [illegible] ποίος επιτελούσε το χρήσιμο λειτούργημα του νόμιμου «αντικαταστάτη» του Πέτρου, προσδίδοντας βασιλική αίγλη στις θρησκευτικές τελετές και σε άλλες κρατικές εκδηλώσεις, ο Ρομοντανόφσκι έγινε ακόμη πιο απαραίτητος και πιο ισχυρός όταν τον ίδιο χρόνο δόθηκαν στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι, της οποίας προΐστατο, [illegible] για τη διερεύνηση και τη δίκη πολιτικών εγκλημάτων.[30]

Η γνωστότερη και με μεγάλη διάρκεια περίπτωση της διατήρησης του μύθου του τσάρου ως κοινού θνητού ήταν η Μεγάλη Πρεσβεία της περιόδου 1697-1698, όταν ο Πέτρος πήρε μέρος ως «Πιοτρ Μιχαήλοφ» στην αποστολή των πληρεξουσίων πρεσβευτών Λεφόρ και Γκολόβιν. Ο Ρομοντανόφσκι «βασίλευε» στη Μόσχα ενώ ο Μιχαήλοφ συνέχιζε τις σπουδές του, ένας λογικός διακανονισμός δεδομένου του ινκόγκνιτο του αληθινού τσάρου, αν και αυτό δεν ξεγελούσε κανέναν.[31] Τον Οκτώβριο του 1698 ο Ρομοντανόφσκι υποδέχτηκε κατά την επιστροφή τους τους πρεσβευτές Λεφόρ και Γκολόβιν, οι οποίοι επέδωσαν στον πρίγκιπα τα διαπιστευτήριά τους και μια μαϊμού «με γελοία και γραφική επισημότητα». Ο Πέτρος αναμείχθηκε με [illegible] λη της πρεσβείας, που ήταν όλα ντυμένα με «γερμανικά ρούχα», με σκοπό να [illegible] ρίσει τον παραδοσιακά σκεπτόμενο Ρομοντανόφσκι.[32] Οι επιστολές του Πέτρου προς τον «πρίγκιπα-καίσαρα», που απευθύνονταν συνήθως στο «βασιλέα μου» (Min Her Konich), αργότερα τροποποιημένο σε «Μεγαλειότατε», είχαν τη μορφή αλληλογρα-

[illegible]

Ήταν πάντα από τους πρώτους που πληροφορούνταν τις νίκες της Ρω[σίας …] «πιστό του υπήκοο» (για παράδειγμα, την κατάληψη το Μάιο του 1710 […] ρίου του Νύενσαντς, κοντά στην περιοχή όπου επρόκειτο να χτιστεί η Αγ[ία Πε]τρούπολη, με το αίτημα «να γιορταστεί όπως πρέπει η νίκη αυτή», με [...] κανονιοβολισμούς).[26] Ο Ρομοντανόφσκι ήταν ο πρώτος στον οποίο ανακ[οινώθηκε] η νίκη της Πολτάβα. Δέχτηκε συγχαρητήρια και ζήτησε να προαχθεί σε [...]γο ο κομιστής της είδησης.[27] Το Μάρτιο του 1711, όταν ο Πέτρος έφυγε [...]σγα για τον τουρκικό πόλεμο, ο Ρομοντανόφσκι τοποθετήθηκε και πάλι [...] της Ρωσίας».[28] Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Ρομοντανόφσκι διατηρούσε [...]σγα, προσδίδοντας έτσι στην παλιά πρωτεύουσα το ρόλο της «αναπληρωμα[τικής …] νέας πρωτεύουσας. Ίδρυσε ακόμα και δυναστεία. Στις 21 Νοεμβρίου του 170[…] [Πέ]τρος έγραψε από τη Νάρβα εκφράζοντας τα συγχαρητήριά του (καθώς ήταν [...] του καθήκον») για τη γέννηση γιου, «του γιου του ηγεμόνα μας», με ευχές για [μα]κροζωία του παιδιού και για εξάπλωση του βασιλείου του πατέρα του.[29] Επί[σης …] την ονομαστική εορτή του ίδιου αυτού γιου, «του διαδόχου του τσάρου μας [...] γάλου πρίγκιπα Ιωάννη Φιόντοροβιτς», έστειλε τον Ιούλιο του 1706.[30] Όταν [...]νε ο πρίγκιπας Φιόντορ, το 1717, τον διαδέχτηκε ο γιος του.[31]

Ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον περιστατικό χρονολογείται από τη ρωσική νίκη [στο] Χάνκο τον Ιούλιο του 1714, όταν ο Πέτρος, υποναύαρχος ακόμα, πέτυχε να προα[χ]θεί σε αντιναύαρχο. (Τον προηγούμενο χρόνο, ενώ βρισκόταν στη Φινλανδία, [...] προαχθεί σε στρατηγό.[32]) Έγραψε διατάσσοντας τον Μένσικοφ να εγγυηθεί [ότι ο] ηγεμόνας μας θα φτάσει όσο το δυνατόν συντομότερα, μέχρι την 1η Σεπτεμβ[ρίου …] και ότι θα στηθούν αψίδες θριάμβου.[33] Στις 13 Σεπτεμβρίου ο Πέτρος ανακοί[νωσε] στο ναύαρχο Απράξιν από την Αγία Πετρούπολη: «Έφτασα εδώ με τα κατα[…]φθέντα πλοία την 9η του ενεστώτος μηνός και την ίδια ημέρα γίναμε όλοι δεκτοί [α]πό την Αυτού Μεγαλειότητά του, στην οποία παρέδωσα την επιστολή που έλαβα [α]πό εσένα. Η Αυτού Μεγαλειότης καταδέχτηκε να ρωτήσει για την υγεία σου και [...]παίνεσε την πιστή σου υπηρεσία. Ύστερα μου απένειμε το βαθμό του αντιναυάρ[χ]ου, για τον οποίο ευχαριστώ την εξοχότητά σου επειδή με πρότεινες».[34] Ο Βέ[μπερ] περιέγραψε την τελετή κατά την οποία η συγκεντρωμένη συντροφιά «τον ανακήρυ[…]ξε ομόφωνα αντιναύαρχο της Ρωσίας, λαμβάνοντας υπόψη τις πιστές υπηρεσίες [...] είχε προσφέρει στην πατρίδα του. Αφού έγινε η αναγόρευση, ολόκληρη η αίθ[ουσα …]

[illegible]

[…]ς εντολές στον «πρίγκιπα-καίσαρα» να ασχοληθεί αποκλειστικά με θέματα [illegible] ή ληστειών που συνέβαιναν «εν τη παρουσία σας» και όχι με άλλα θέματα εκτός α[…]πό εκείνα που ορίζονταν ρητά, «για να αποφευχθεί η σύγχυση στη συμφωνηθείσα ρύθμιση».[58] Παρ' όλα αυτά, ο Πέτρος έγραφε στον Ρομοντανόφσκι: «Μεγαλειότατε, πληροφορώ την Υψηλότητά σας ότι σήμερα εμείς και ο στρατηγός-ναύαρχος α[…]ναχωρήσαμε από το Αστραχάν με όλο το στόλο, εκτελώντας βασιλική υπηρεσία, και ελπίζουμε, με τη βοήθεια του Θεού, να φτάσουμε σύντομα στις ακτές της Περ[…]σίας. Ο ταπεινότερος δούλος της Μεγαλειότητάς σας Πιοτρ».[59] Μεταγενέστερα πα[…]ραδείγματα περιλαμβάνουν επιστολές του Οκτωβρίου του 1723 (με τις οποίες κα[…]λούνταν ο «Μεγαλειότατος» να αντιμετωπίσει δύο συλληφθέντες υπόπτους) και του Ιανουαρίου του 1724 (με τις οποίες του ζητούσαν να αποστείλει μερικούς υπαλλήλους στην Αγία Πετρούπολη).[60] Το όνομα «Πιοτρ Μιχαήλοφ» μακροημέρευσε: ο Πέτρος το χρησιμοποίησε για να υπογράφει οδηγίες για τις προαγωγές αξιωματικών το 1721 και σε μια αίτηση προς τον ψευδοτσάρο το 1723 για την προαγωγή του συναδέλφου ναυπηγού Ντμίτρι Ντομπρίνιν (από κοινού με τις προαγωγές των Σκλιάεφ, Ρίτσαρντ Κόζενς, Γιόζεφ Νάι και άλλων Βρετανών αρχιναυπηγών, όπως και του Ιβάν Γκολίτσιν, τον οποίο ο Πέτρος ανέφερε ως «αρχιεπόπτη»).[61]

Ο «πρίγκιπας-καίσαρας» ήταν ένα από τα πολυάριθμα ψευδοαξιώματα και τους ψευδοθεσμούς, ο γνωστότερος από τους οποίους ήταν η Καταμέθυστη Συνέλευση. Όλα αυτά μπορούσαν να μπερδέψουν άσχετους ξένους (και απρόσεκτους ιστορικούς), αλλά δεν υπάρχει καμία μαρτυρία ότι ο Πέτρος συνέχεε τον κόσμο της πραγματικότητας και του παιχνιδιού ή ότι είχε οποιαδήποτε αμφιβολία για το μέγεθος της πραγματικής του εξουσίας. Ο Πέτρος μπορούσε να αποβάλει το δουλοπρεπές ύφος και το δουλικό ρόλο στη στιγμή. Ο Ρομοντανόφσκι, για παράδειγμα, πειθαρχούσε μόνο στους όρους του ίδιου του Πέτρου. Στο υστερόγραφο μιας επιστολής του Δεκεμβρίου του 1697 ο τσάρος τον αποκαλούσε «κτήνος» και τον διέταζε «να σταματήσει να συναγελάζεται με τον Ιβάν Χμελνίτσκι» (το Ρώσο Τζον Μπάρλικορν).[62] Σε άλλες επιστολές τον διέταζε να στείλει ποσκάμισα, πα[…]

[illegible] και εξοπλισμό για 4.000 [illegible]
[illegible]
[illegible] Το παράδειγμα του Ρομοντανόφσκι [illegible]
[illegible]
δημιουργηθεί και γραφεί για εκείνους από τον [illegible]
[illegible] τις δομές και τους θεσμούς που εκείνοι έπρεπε να χειριστούν [illegible]
[illegible] τους ικανότητα. Ας στραφούμε τώρα στον πραγματικό μηχανισμό [illegible]
βέρνησης τον οποίο αναμόρφωσε και δημιούργησε ο Πέτρος.

II. ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ: ΑΠΟ ΤΗ ΔΟΥΜΑ ΤΩΝ ΒΟΓΙΑΡΩΝ ΣΤΗ ΓΕΡΟΥΣΙΑ

Από νωρίς ο Πέτρος ενστερνίστηκε σύγχρονες θεωρίες για την ανασυγκρότ[illegible]
κράτους, ειδικά ότι το «κοινό καλό» μπορούσε να ενισχυθεί μέσα από έναν [illegible]
θολογισμένο κρατικό μηχανισμό με κατάλληλο νομικό πλαίσιο που θα [illegible]
γούσε σαν ρολόι.[64] Ο κύριος λόγος της αποτυχίας άμεσης εκπλήρωσης [illegible]
οράματος ήταν η φροντίδα του Πέτρου για στρατιωτικά και ναυτικά ζητ[illegible]
Αλλά χάρη στα ναυτικά και τα στρατιωτικά ζητήματα και στην πάντα [illegible]
νάγκη για τη χρηματοδότησή τους δόθηκε ώθηση για ριζική μεταρρύθμιση [illegible]
υπήρξε κάποια ανάπαυλα. Στο μεταξύ, ο Πέτρος έπρεπε να πετύχει τους [illegible]
του μέσα από παλιά θεσμικά όργανα, επιφέροντας κάποιες *ad hoc* αλλαγές.
Το πιο σεβαστό από αυτά τα παλιά σώματα ήταν η Δούμα των Βογιάρ[illegible]
την κατά βάση πατρογονική δομή, η οποία από το 1699 απέκτησε ένα νέο [illegible]
λεστικό όργανο, το Ανακτοβούλιο (*blizhnaia kantseliariia*), αναπόσπαστο τμήμ[illegible]
διευρυμένου σώματος. Το Ανακτοβούλιο ιδρύθηκε για να ασκεί οικονομικό [illegible]
γο επί των εσόδων και των δαπανών των κεντρικών διοικητικών υπηρεσιών, [illegible]
θύνσεων (*prikazy*), οι επικεφαλής των οποίων συνεδρίαζαν στο Κρεμλίνο ή στ[illegible]
νικό Αρχηγείο στο Πρεομπραζένσκογιε από το 1704. Μετά το 1708 το σώμα [illegible]
αναφερόταν ως Υπουργικό Συμβούλιο (*konsiliia*). Μολονότι μπορούσε να λειτ[illegible]
γήσει και κατά την απουσία του τσάρου (και είχε διαταχθεί να τηρεί πρακτ[illegible]
περιστασιακά ο Πέτρος το συγκαλούσε για να τον συνοδεύσει, κατά τα πρότ[illegible]
της παλιάς Δούμας (όπως, για παράδειγμα, στο Βελιγράδι το Φεβρουάριο [illegible]
1709).[65] Επιβίωσε, στελεχωμένο με άτομα εμπιστοσύνης στη Μόσχα όταν ο Πέ[illegible]
τρος απουσίαζε σε πόλεμο, ώσπου παραμερίστηκε από τη Γερουσία το 1711. Π[illegible]
σωπικοί δεσμοί αποτελούν το κλειδί για τον τρόπο διακυβέρνησης της Ρωσίας [illegible]
διάρκεια των δεκαετιών 1690 και 1700. Έγκριτοι ιστορικοί μπορούν να π[illegible]
πλανηθούν αποδίδοντας εξουσία μόνο σε νόμιμους θεσμούς. Ο Κλάους Πέτ[illegible]

[illegible]
[illegible] Φ. Γ. Ρομοντανόφσκι [illegible]
[illegible]
[illegible] 1708 [illegible]
[illegible] Πέτρο [illegible] Ρομοντανόφ[illegible]
[illegible]
[illegible], λογικά, να είναι μέλος της Δούμας.[66]

Ο πρώτος νέος θεσμός της κεντρικής κυβέρνησης της εποχής του Πέτρου για
τον οποίο μπορούμε κανείς πραγματικά να ισχυριστεί ότι απαιτούσε κάποια εξει[illegible]
σία ήταν η άρχουσα Γερουσία. Το χειρόγραφο διάταγμα του Πέτρου (ukaz) για τη
δημιουργία της, με ημερομηνία 22 Φεβρουαρίου 1711 και κατάλογο με τα ονό[illegible]
ματα δέκα ανδρών «για να κυβερνούν κατά την απουσία μου», καθόρισε την ίδια
ημέρα με την κήρυξη του πολέμου κατά της Τουρκίας.[67] Τα καθήκοντα των γε[illegible]
ρουσιαστών καθορίζονταν με ένα λακωνικό διάταγμα της 2ας Μαρτίου.[68] Στο πρώ[illegible]
το προσχέδιο το άρθρο 1 καθόριζε το καθήκον της παρακολούθησης των κρατι[illegible]
κών εξόδων και του περιορισμού των μη αναγκαίων (ένα προσεκτικός επιμισθω[illegible]
μικό λειτούργημα), αλλά στη δεύτερη και στην τρίτη εκδοχή το άρθρο αυτό το
ποθετήθηκε μετά την εντολή «να αποδίδεται δίκαιη κρίση και να τιμωρούνται οι
άδικοι δικαστές με στέρηση των αξιωμάτων και όλης της περιουσίας τους, και το
ίδιο να εφαρμόζεται στους συκοφάντες». Οι άλλες εντολές προς τους γερουσιαστές
ήταν: (άρθρο 3) να συγκεντρώνουν όσο το δυνατόν περισσότερα χρήματα, «επει[illegible]
σον το χρήμα είναι η κινητήρια δύναμη του πολέμου» (άρθρο 4) να στρατολογούν
νεαρούς ευγενείς για την ανανέωση του σώματος των αξιωματούχων και τον ε[illegible]
ντοπισμό των φυγόπονων και να προσλάβουν 1.000 εγγράμματους άντρες από
τους δούλους των βογιάρων για να γίνουν αξιωματικοί· (άρθρο 5) να ταξινομούν
τις συναλλαγματικές και να τις φυλάσσουν σε ένα μέρος· (άρθρο 6) να επιθεω[illegible]
ρούν και να πιστοποιούν αγαθά που κρατούνταν προνομιακά (αδασμολόγητα) ή
σε καγκελαρίες και επαρχιακά γραφεία· (άρθρο 7) να επιχειρούν εξόρυξη άλατος
χωρίς δασμούς και με κέρδος· (άρθρο 8) να δημιουργήσουν μια μεγάλη εταιρεία
και να αναθέσουν σε αυτήν το κινέζικο εμπόριο· (άρθρο 9) να αναπτύξουν περισ[illegible]
σότερο το εμπόριο με την Περσία και να προσελκύσουν περισσότερους Αρμέ[illegible]
νους για να έρθουν και να εμπορευτούν. Μια επισημείωση ανέφερε: «Να προ[illegible]
σληφθούν ελεγκτές για όλα τα ζητήματα, και θα σταλούν οδηγίες για τα καθήκο[illegible]
ντά τους».[69] (Αυτοί οι τελευταίοι υποτίθεται ότι θα αποκάλυπταν καταχρήσεις, δω[illegible]
ροληψίες και σοβαρές παραβάσεις του νόμου. Οι παραβάτες, ανεξαρτήτως υψηλής
κοινωνικής θέσης, θα καλούνταν ενώπιον της Γερουσίας από τον ελεγκτή και θ[illegible]
τους απαγγελλόταν κατηγορία. Το ήμισυ του τελικού προστίμου θα πήγαινε στο [illegible]
σαυροφυλάκιο [κρατικό ταμείο] και το άλλο μισό στον ίδιο τον ελεγκτή.[70] Σε [illegible]

θα λογοδοτούσαν ίσως οι ελεγκτές. Τα [illegible] μπορεί
στην ανάληψη πρωτοβουλιών από τη μια, αλλά από την άλλη
χθούν σε καταγραφή, ειδικά σε [illegible] διότι δεν ήταν εξασφαλισμένη
κή και η ελεγκτική ήταν απαλλαγμένη από τιμωρία. Τελικά, υπήρχε
ελεγκτές, οι αρμοδιότεροι από τους οποίους ήταν διαβόητα διεφθαρμένοι
Διαταγές που εκδόθηκαν στις 2 Μαρτίου διευκρίνιζαν τις εξουσίες
ούς: «Γνωστοποιήστε σε κάθε ενδιαφερόμενο, κληρικό και λαϊκό, από
λόγιμο μέχρι το χαμηλότερο βαθμό της στρατιωτικής και πολιτικής
τι εμείς, λόγω της συνεχούς απουσίας μας στους πολέμους, διορίσαμε
σα Γερουσία, στην οποία και στα διατάγματα της οποίας πρέπει να υπα
λοι, όπως ακριβώς υπακούν και σε εμάς τους ίδιους, υπό την απειλή σκλη
μωρίας ή θανάτου, ανάλογα με το παράπτωμα». Ακόμα κι αν υποψιαζόταν
ότι οι γερουσιαστές διέπρατταν κάποιο παράπτωμα, έπρεπε να «σιωπήσει
να επιστρέψει ο τσάρος, ώστε να μην παρεμποδιστούν άλλες υποθέσεις, κα
να παρουσιάσει επαρκείς αποδείξεις.[71] Οι γερουσιαστές όφειλαν να δώσου
κο με τον οποίο υπόσχονταν: πρώτον, πίστη στον ηγεμόνα τους και σε όλο τ
σίλειο, δεύτερον, να απονέμουν δικαιοσύνη και να διατυπώνουν δίκαιες κρ
τρίτον, να συγκεντρώνουν φόρους και νεοσύλλεκτους προς το συμφέρον του
μόνα και του κράτους, «μέχρι την τελευταία ικμάδα των δυνάμεών τους». Κατά
εκτέλεση των καθηκόντων τους υπόσχονταν να μην επηρεάζονται από προσω
κό κέρδος ή φόβο, να μην επιδεικνύουν ανεπίτρεπτη επιείκεια και να μη
νουν εκδίκηση από κάποιους.[72] Όλοι οι γερουσιαστές είχαν ίσο δικαίωμα ψή
και οι αποφάσεις τους έπρεπε να λαμβάνονται ομόφωνα (το 1714 επικράτησ
πλειοψηφική απόφαση).[73] Αν κάποιο άτομο είχε αντίρρηση για ένα μέτρο,
πε να εκθέσει γραπτώς τους λόγους του. Όπως ακριβώς και η Δούμα των Βο
ρων, η Γερουσία μπορούσε να εκδίδει δικά της διατάγματα, ανεξάρτητα από
ηγεμόνα, στα οποία όφειλαν να υπακούν όλοι οι οργανισμοί και τα άτομα. Ο Π
τρος έγραψε στον Μένσικοφ στις 11 Μαρτίου 1711: «Είστε πιθανόν ήδη ενήμερ
ότι έχουμε ορίσει μια άρχουσα Γερουσία, στην οποία έχουμε δώσει πλήρεις
ξουσίες. Ως εκ τούτου, να απευθύνετε γραπτώς σε αυτούς όλα τα αιτήματά σας κ
να γράφετε σε εμάς αποκλειστικά και μόνο για να μας κρατάτε ενήμερους, ώσ
να μη χάνεται πολύτιμος χρόνος».[74] Εδώ, όπως και αλλού, οι απόπειρες του Πέ
τρου για μεταβίβαση εξουσίας δεν υπήρξαν πάντα επιτυχημένες. Στις 9 Απριλ
έγραψε και πάλι στον Μένσικοφ: «Παρακαλώ να ενημερώνετε αυτούς [τους γε
ρουσιαστές] για όλα τα θέματα, επειδή γράφοντας σε εμάς και στη συνέχεια εμείς
από εδώ στη Γερουσία στη Μόσχα χάνεται περισσότερος χρόνος από ό,τι αν γρά
φατε κατευθείαν σε αυτούς».[75] Με άλλα λόγια, ο θεσμός αυτός είχε δημιουργηθ
με σκοπό να ασκεί πολλές από τις δικαστικές, νομοθετικές και οικονομικές εξου

μας οι οποίες [illegible] στο πρόβλημα του πολέμου.

Η χρονική σύνδεση μεταξύ της δημιουργίας της Γερουσίας και του επικείμενου πολέμου με την Τουρκία προκαλεί [illegible] για ένα βασικό [illegible] ή μακροπρόθεσμο. Ο Ν. Ι. Παβλένκο [illegible], όπως ο Πέτρος «δεν είχε πρόθεση να χρησιμοποιήσει [illegible] Γερουσία για μεγάλο χρονικό διάστημα» [illegible] «βιαστικά, χωρίς κάποια ξεκάθαρη [illegible] σμένη ιδέα για τα δικαιώματα, τα καθήκοντα και το ρόλο της στο μηχανισμό διακυβέρνησης».[76] Η πληθώρα ανακοινώσεων τον Φεβρουάριο και τον Μάρτιο του 1711 (για παράδειγμα, τον αρραβώνα του Πέτρου με την Αικατερίνη ως μέτρο διασφάλισης των συμφερόντων της κόρης τους σε περίπτωση θανάτου του) φανερώνει πεσιμιστική διάθεση σχετικά με τις επιπτώσεις του πολέμου.[77] Ο Πέτρος φοβόταν ότι μπορεί να μην επέστρεφε από το νότο και γνώριζε καλά ότι δεν υπήρχε κανένα άτομο στο οποίο θα μπορούσε να εμπιστευτεί τις εσωτερικές υποθέσεις της χώρας (μολονότι η παράλειψη αναφοράς συγκεκριμένων καθηκόντων στρατιωτικής και εξωτερικής πολιτικής από τις οδηγίες προς τη Γερουσία δείχνει κάποια εμπιστοσύνη ότι αυτά τα θέματα θα διευθετούνταν όπως έπρεπε). Δεν υπάρχει καμία μαρτυρία ότι η Γερουσία δημιουργήθηκε έπειτα από λεπτομερή μελέτη ξένων μοντέλων, όπως θα γινόταν στην περίπτωση των κολεγίων και του Πίνακα Αξιωμάτων. Ο Άνταμ Βέιντ, που είχε επιστρέψει πρόσφατα από τη Σουηδία, μπορεί να έφερε πληροφορίες για τη σουηδική Riksrådet, ή Κρατικό Συμβούλιο (αυτός καθαυτόν ο όρος «Γερουσία» δεν αποτελούσε δάνειο από τη Σουηδία), αλλά το σώμα αυτό βρισκόταν συχνά σε σύγκρουση με το βασιλιά και δεν αποτελούσε καλό παράδειγμα.[78] Οι Πολωνοί είχαν μια Senat, αλλά φαίνεται αμφίβολο, λαμβάνοντας υπόψη τις απόψεις του Πέτρου για την Πολωνία, να την έβρισκε κατάλληλη.[79] Στην πραγματικότητα, η ρωσική Γερουσία μπορεί να θεωρηθεί μάλλον μια παραλλαγή της μοσχοβίτικης πρακτικής της εγκατάλειψης της πρωτεύουσας υπό την εποπτεία μιας ομάδας ονομαστών βογιάρων κατά την απουσία του ηγέτη. Στην περίπτωση αυτή το προαναφερθέν Υπουργικό Συμβούλιο, που αντικατέστησε τη Δούμα των Βογιάρων περίπου το 1696, μπορεί να θεωρηθεί ένα μεταβατικό στάδιο μεταξύ της παλιάς Δούμας, με τον κυμαινόμενο αριθμό μελών, την έλλειψη πρωτοκόλλου και κανονισμών, την απουσία μόνιμου προσωπικού ή αρχείου και τις ad hoc επιτροπές, και ενός σωστά συγκροτημένου σώματος αντρών με μια γραμματεία. Όσο για το όνομα, ο Πέτρος θαύμαζε το πνεύμα αλλά και την ουσία των αρχαίων αυτοκρατορικών θεσμών. Ο όρος «Γερουσία» (Σύγκλητος) είναι ένα από τα πολλά δείγματα της ρωμαϊκής «βιτρίνας» της νέας αυτοκρατορίας, και οι γερουσιαστές ήταν ευτυχείς να βλέπουν τον εαυτό τους υπό το φως της κλασικής εποχής. Όταν απένειμαν τους αυτοκρατορικούς τίτλους στον Πέτρο, το 1721,[80] σήμαναν ότι ακολουθούσαν το παράδειγμα των Ρωμαίων προκατόχων τους.

Οι εξουσίες της Γερουσίας ήταν τόσο διευρυμένες, ώστε τα Ήδη από το ξεκίνημα αναμενόταν από τους νέους γερουσιαστές να θήκουν πάνω και πέρα από αυτά που είχαν αρχίσει στα διατάγματα τίου. Έπρεπε να επιστρατεύουν το εργατικό δυναμικό για την Αγία Πετρ το οποίο πάντα ήταν κατώτερο των προσδοκιών, να αντιμετωπίζουν των εμπόρων και να επιβλέπουν τους συμβολαιογράφους (φισκάλ ως μάρτυρες στα συμβόλαια.[51] Η Γερ νέτασσαν και παρατηρούσαν τον εφοδιασμό του στρατού, αφού την ευθύνη για τη στρατολόγηση και των Διοικήσεων και οι λειτουργίες θηκε η παλιά Διεύθυνση Στρατιωτικών Διορισμών με τη Γερουσία.[52] Το διάστημα 1711 βάστηκαν σε ένα γραφείο συνδεδεμένο με τη Γερουσία. Προσαρτήθηκε στη Γερουσία, η Διεύθυνση Ακίνητης Περιουσίας της παλιάς διοικητικής υπηρεσ απόπειρα εξουδετέρωσης της επιρροής των βογιάρων γαιοκτημόνων. τεινε να παίρνει αποφάσεις προς όφελος άλλους κυβερνητικούς αξιωμα κίταν από τους γερουσιαστές να επιτηρούν Για παράδειγμα, τον Ιανουάριο του 1714 διατάχτηκαν να διεξαγάγουν νάκριση μεταξύ των επαρχιακών διοικητών και να τους καλέσουν να λογοδο για καθυστερήσεις στις πληρωμές του στρατού και του ναυτικού. Όφειλαν υποχρεώσουν να δώσουν ό,τι μετρητά είχαν διαθέσιμα και να κάνουν σαφ λύσεις για τις όποιες καθυστερήσεις, απορρίπτοντας «ασαφείς δικαιολογ Όποιος δεν ακριβολογούσε θα συλλαμβανόταν αμέσως, «χωρίς κανέναν οίκ Υπήρξαν, αναπόφευκτα, συγκρούσεις με τους κυβερνήτες, ειδικά με τον Μ κοφ (της Αγίας Πετρούπολης) και με τον Ρομοντανόφσκι (της Μόσχας), οι ο οι είχαν ανώτερο βαθμό από τους πρώτους γερουσιαστές.

Οι πρώτοι γερουσιαστές συνεδρίαζαν σε ένα κτίριο στο Κρεμλίνο, πίσω από Μητρόπολη του Ευαγγελισμού. Τον Ιούνιο του 1711 παραγγέλθηκαν κα τζάμια, θερμάστρες, γραφεία, τραπέζια, έδρανα και ένα τεράστιο μελανοδο Το 1713 η Γερουσία μεταφέρθηκε στην Αγία Πετρούπολη, αρχικά σε ένα κτί μέσα στο φρούριο και ύστερα σε ένα ειδικά διαμορφωμένο οίκημα (το οποίο σμένες φορές χρησιμοποιούνταν και ως αίθουσα συμποσίων) στην πλατεία Αγίας Τριάδας, όπου ήταν εγκατεστημένα και τα αρχικά κολέγια, ώσπου το 17 ολοκληρώθηκε το Κτίριο Τρετσίνι στη νησίδα Βασιλιέφσκι για τα δώδεκα κολέγ Το πρόγραμμα εργασίας καθορίστηκε σε τρεις ημέρες την εβδομάδα (Δευτέ Τετάρτη και Παρασκευή). Σε όποιον απουσίαζε χωρίς σοβαρό λόγο επιβαλλ πρόστιμο πενήντα ρουβλίων την ημέρα. Ένας γερουσιαστής είχε υπηρεσία κα μερινά σε μηνιαία βάση («ακόμα και ύστερα από το γεύμα») για να αντιμετω επείγουσες υποθέσεις. Ο Πέτρος επισκεπτόταν συχνά τη Γερουσία και έπαιρνε μ ρος στις συζητήσεις της. Ενθύμια της παρουσίας του (σωζόμενα μέχρι το έτος 19 περιλάμβαναν μια κλεψύδρα για τη χρονομέτρηση των ομιλιών και το προσωπ

[illegible] στις 14 Δεκεμβρίου 1714. [illegible] οι δικαστές». Στις 19 Μαΐου ο Πέτρος τους επέπληξε [illegible] [...] Η φήμη [illegible] γίες που προβάλλατε, [illegible] ακριβώς οι παλαιοί δικαστές [...] [illegible] πήγατε πριν από λίγο καιρό έχει ήδη σβήσει από τη μνήμη σας». Το Σεπτέμβριο επέκρινε τις διαδικασίες για την εφαρμογή των προτάσεών τους περί της επέκτασης του δικαιώματος ελεύθερου εμπορίου σε «όλες τις τάξεις», επισημαίνοντας ότι ήταν ανόητο να ζητηθεί η γνώμη αυτών οι οποίοι είχαν ήδη πλουτίσει από το εμπόριο, «καθώς δε θα συμφωνούσαν ποτέ [σε αλλαγές]». Οι γερουσιαστές είχαν δράσει «με τον παλιό ανόητο τρόπο». Αν ο Πέτρος έλπιζε ότι η Γερουσία θα αποτελούσε παράγοντα αλλαγής και ότι τα μέλη της θα ήταν διαφορετικά από τους προκατόχους τους στις διοικητικές υπηρεσίες της Μοσχοβίας, έμελλε να είναι μονίμως δυσαρεστημένος. Επιπλήττονταν επειδή έστελναν στη Μόσχα στρατεύματα τα οποία ήταν αναγκαία στη φινλανδική εκστρατεία («θα έπρεπε να είστε ικανοί να αντιληφθείτε από τις επιστολές που σας αποστείλαμε, και τις οποίες το επαναλαμβάναμε συνεχώς, ότι η υπόθεση αυτή είναι ζωτική για τα συμφέροντα του κράτους μας, επομένως σας διατάσσουμε να αυξήσετε και να ενισχύσετε τα σώματα στην Αγία Πετρούπολη και όχι να τα μειώσετε») και για καθυστερήσεις σε δικαστικές υποθέσεις («Πληροφορηθήκαμε από αναφορές των εφοριακών ότι δεν έχετε επιλύσει καμία σημαντική υπόθεση, αλλά απλώς αναβάλλετε τα πάντα από τη μία ημέρα στην άλλη, επιλήσμονες του Θεού και των ψυχών σας. Ως εκ τούτου, σας γράφω για τελευταία φορά για να σας πω ότι, αν δεν μπορείτε να τα καταφέρετε πια, αν πέντε ή έξι σημαντικές υποθέσεις [...] δεν έχουν ολοκληρωθεί μέχρι την 1η Νοεμβρίου και οι εγκληματίες [οι οποίοι ζημιώνουν τα συμφέροντα του κράτους προς ίδιον όφελος] δεν έχουν καταδικαστεί σε θάνατο, χωρίς να επιδειχθεί οίκτος για κανέναν, [...] θα είναι ό,τι χειρότερο για εσάς»).

Προς τα τέλη της βασιλείας του Πέτρου οι πρώτες «ασημαντότητες» είχαν αντικατασταθεί από τους στενότερους συνεργάτες του τσάρου, όπως ήταν ο Μένσικοφ, ο Απράξιν, ο Γκολόβιν και ο Ντ. Μ. Γκολίτσιν, η δε Γερουσία είχε πια καθιερωθεί θεσμικά. Ο Πέτρος όμως εξακολουθούσε να αισθάνεται την ανάγκη τ ύπαρξης κάποιου που θα επέβλεπε τους θεματοφύλακες. Στις 27 Νοεμβρίου

1715 δημιούργησε τη θέση του γενικού επιθεωρητή, [illegible] ο οποίος σύντομα [illegible] η Γερουσία του [illegible] σπούματα από επιλεγμένα έγγραφα. Το 1721 διορίστηκε [illegible] φρουράς για να «παρακολουθεί» τη Γερουσία και να βεβαιώνει [illegible] στές εκτελούσαν τα καθήκον τους και έθεταν σε εφαρμογή τις διαταγές [illegible] ες «δεν έμεναν μόνο στα χαρτιά», αλλά και να εμποδίζει διαμάχες [illegible] μια φορά, «επί ποινή θανάτου». Τελικά, τον Απρίλιο του 1722 ο Πέτρος [illegible] διέγραψε τα καθήκοντα του γενικού εισαγγελέα (general-prokuror), καθή[illegible] θήκοντα της Γερουσίας:

1. *Ο γενικός εισαγγελέας είναι υποχρεωμένος να παρακάθεται στη Γερουσία [illegible] παρακολουθεί προσεκτικά για να διαπιστώνει ότι αυτή επιτελεί τα καθή[illegible] και ότι ενεργεί για όλα τα θέματα που υπάγονται στη δικαιοδοσία της [illegible] επιμελώς και ορθώς, χωρίς να χάνεται χρόνος και νομότυπα προς [illegible] σμούς και τα διατάγματα, εκτός κι αν κάποιος σημαντικός λόγος εμποδίζει [illegible] γερουσιαστές στην εκτέλεση των καθηκόντων τους. Επίσης, πρέπει να κατα[illegible]φει τα πάντα στο ημερολόγιό του.*
2. *Πρέπει, επίσης, να διαπιστώνει ότι ολοκληρώνεται η εργασία όχι μόνο [illegible] τον, αλλά ότι τίθεται και σε εφαρμογή σύμφωνα με τις οδηγίες, και πρέπει [illegible] τα αυτούς που είχαν διανείμει τις οδηγίες αν είχαν δοθεί εντός του χρό[illegible] είναι εφικτός για το ξεκίνημα και την ολοκλήρωση της εργασίας.*
3. *Αν [διαπιστώσει ότι] δεν έχει ολοκληρωθεί, πρέπει να ανακαλύψει τ[illegible] την εμπόδισε κάποιο περιστατικό ή κάποια ιδιοτροπία ή αν ήταν αποτελ[illegible] κνηρίας. Πρέπει να θέσει αμέσως το θέμα υπόψη της Γερουσίας.*
4. *Πρέπει να θέσει αμέσως το θέμα υπόψη της Γερουσίας.*
5. *Για το λόγο αυτόν πρέπει να έχει ένα βιβλίο στο οποίο να γράφει στο μισό [της σελίδας] ποιες οδηγίες δόθηκαν ή ποια διατάγματα πέρασαν μια ορισ[illegible] ημέρα και στο άλλο μισό τι εκτελέστηκε σύμφωνα με τις οδηγίες και πότε [illegible] κάτι δεν εφαρμόστηκε και γιατί, και να καταγράφεται και οποιαδήποτε άλλη λε-πτομέρεια.*

Άλλα άρθρα υπεισέρχονταν σε περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις δια[illegible] δικασίες, ρυθμίζοντας την επικοινωνία με τον τσάρο, τους εφοριακούς και τους [illegible] ποεισαγγελείς. Ο εισαγγελέας όφειλε να ενεργεί ως «το μάτι του τσάρου».[illegible] Ο νομοθετικός αναβρασμός κατά την περίοδο Απριλίου-Ιουνίου του 1722 [illegible] γει ποια ήταν η ιδέα του Πέτρου για την αλληλεξάρτηση των διαφόρων τμη[illegible] των του κρατικού μηχανισμού: Οι οργανισμοί θα εποπτεύονταν από μια ιεραρ[illegible] ατόμων, με ασφαλιστικές δικλίδες σε διάφορα επίπεδα, ώστε να αποφεύγεται [illegible]

[illegible] Γερουσίας και σε άλλους [illegible] τα κολέγια, τα διοικητικά [illegible] (Το 1724 τα καθήκοντα του γενικού εισαγγελέα [illegible] Το 1722 ο [illegible] θέση του γενικού εισαγγελέα. [illegible] κός Κανονισμός (5 Απριλίου) περιείχε ένα άρθρο για τα καθήκοντα του [illegible] επιτρόπου, ο οποίος όφειλε να πιστοποιεί ότι τα μέλη του συμβουλίου [illegible] καθήκον τους, δε σπαταλούσαν καθόλου χρόνο και τηρούσαν τον κανονισμό.[illegible] Η θέση αυτή έμελλε να είναι «το μάτι του γενικού εισαγγελέα στο κολέγιο αυτό».[illegible] Η Σύνοδος είχε το δικό της λαϊκό αρχιεισαγγελέα (θέση που δημιουργήθηκε τα Μάι-Ιουνίου του 1722), ο οποίος, με τη σειρά του, είχε [illegible] ως [illegible] τος. Οι οδηγίες που είχε λάβει τον ανέφεραν επίσης ως «το μάτι του [illegible]». Ήταν ο «βοηθός» του γενικού εισαγγελέα και αναπληρωτής του.[100] Η ελεγκτική υ-πηρεσία, η οποία δημιουργήθηκε το 1711, απέκτησε εκτεταμένες αρμοδιότητες και ο επικεφαλής γενικός ελεγκτής, «ένας έξυπνος και έντιμος άνθρωπος (οποιασ-δήποτε τάξης)» ο οποίος όφειλε «να επιβλέπει μυστικά όλα τα θέματα και να πλη-ροφορείται τις λανθασμένες ετυμηγορίες, καθώς επίσης και τη συγκέντρωση ε-σόδων και ούτω καθεξής», υπαγόταν στο γενικό εισαγγελέα. Το 1724 δημιουργή-θηκε η πρόσθετη θέση του εκτελεστικού επιτρόπου της Γερουσίας (ekzekutor), για να διαπιστώνει ότι εφαρμόζονταν οι αποφάσεις.[101] Ο καθένας, όπως φαινόταν, παρακολουθούσε κάποιον ή παρακολουθούνταν από κάποιον άλλο.

III. ΑΠΟ ΤΙΣ ΔΙΕΥΘΥΝΣΕΙΣ ΣΤΑ ΚΟΛΕΓΙΑ

«Δεν μπορεί να υπάρξει καλή διοίκηση παρά μόνο με κολέγια. Οι μηχανισμοί τους είναι όπως αυτοί των ρολογιών, τα γρανάζια των οποίων διατηρούν το ένα το άλλο, αμοιβαία, σε κίνηση».[102] Οι τσάροι της Μοσχοβίας διοικούσαν τη χώρα μέσω σαράντα περίπου Διευθύνσεων (κεντρικών διοικητικών υπηρεσιών), ή prikazy, σε καθεμία από τις οποίες επικεφαλής ήταν μια χούφτα ευγενείς (βογιάροι ή χαμηλότερης βαθμίδας, ανάλογα με τη σπουδαιότητα της Διεύθυνσης), που πλαισιώνονταν από μια ευρύτερη ομάδα εκπαιδευμένων –κυρίως μη ευγενών– γραμματέων και γραφιάδων. Οι Διευθύνσεις αλληλεπικαλύπτονταν και δυσλειτουργούσαν («ακόμη και οι σύγχρονοι μελετητές δεν μπορούν να συμφωνήσουν για τον ακριβή αριθμό και την κατάταξή τους»[103]), αλλά κατόρθωναν να συγκεντρώνουν φόρους, να διεξάγουν πολέμους και να απονέμουν δικαιοσύνη λίγο πολύ αποτελεσματικά. Ορισμένες είχαν [illegible]

δοσία σε ολόκληρη τη Ρωσία [illegible] [illegible]

[illegible]

θύνσεις της Σιβηρίας, του Κιέβου, του Νόβγκοροντ και του Σμολένσκ [illegible] σημαντικά καθήκοντα ήταν αρμοδιότητες πολλών Διευθύνσεων [illegible] συγκέντρωση φόρων), ενώ άλλες ήταν αρμοδιότητες μίας μόνο Διεύθυνσης [illegible]

Σε αντίθεση με την εντύπωση ότι ο Πέτρος απλώς αντικατέστησε [illegible] με μια νέα, «εκσυγχρονισμένη» διοικητική δομή, το μεγαλύτερο μέρος [illegible] κών υποθέσεων συνέχισαν να είναι αρμοδιότητα εκείνων των αναχρονιστικών [illegible] κητικών υπηρεσιών. Εξήντα πέντε συνολικά Διευθύνσεις λειτουργούσαν [illegible] ρετικές περιόδους.[108] Ο ίδιος ο Πέτρος δημιούργησε πολλές καινούριες [illegible] οποίων η Διεύθυνση Ναυαρχείου (1700-1711), η Διεύθυνση Πυροβολικού [illegible] 1711), η Διεύθυνση Στρατιωτικών Υποθέσεων (1701-1711, η οποία απορρόφησε [illegible] Τμήματα Ιππικού και Ξένων Μισθοφόρων[107]), η Διεύθυνση Εφοδιασμού [illegible] 1711), οι Διευθύνσεις Πρεομπραζένσκογιε (1686-1729) και Σεμενόφσκι (1686-[illegible] 1699), η Διεύθυνση Ορυχείων (1700-1711), η Διεύθυνση Συμβάσεων (1702-[illegible] και η Αστυνομική Διεύθυνση της Μόσχας (1701-1720, στην οποία ενσωματώθηκε [illegible] Διεύθυνση Στρελιτών).[108] Ορισμένες δημιουργήθηκαν για συγκεκριμένους, [illegible] πρόθεσμους σκοπούς, όπως η Διεύθυνση Ανακρίσεων για να δικάσει τον Φιόντορ [illegible] κλόβιτι το διάστημα 1689-1694 και η Διεύθυνση Ναυπήγησης (1698-1699) για [illegible] κατασκευαστεί ο στόλος του Αζόφ. Μια άλλη από τις Διευθύνσεις του Πέτρου, [illegible] η Διεύθυνση Μοναστηριών, που δημιουργήθηκε το 1701 ως απάντηση στην [illegible] τάργηση του Πατριαρχείου. Αρχικά με πρόθεση να επιβλέπει τις εκκλησιαστικές [illegible] σόδους, επιστατούσε επίσης στην τυπογραφία και στις εκδόσεις.[109]

Η μεγαλύτερη καινοτομία των νέων Διευθύνσεων του Πέτρου ήταν το γραφείο [illegible] του Πρεομπραζένσκογιε, που ιδρύθηκε το 1686 ως διοικητική βάση των εραστικών [illegible] γικών συνταγμάτων. Επικεφαλής ήταν οι ψευδοηγεμόνες Ρομοντανόφσκι και [illegible] Μπουτούρλιν και ονομάστηκε Διεύθυνση μετά την πρώτη εκστρατεία του Αζόφ [illegible] το 1695. Εξελίχτηκε σε γραφείο για εκδίκαση υποθέσεων προδοσίας και αντικαθεστωτικής [illegible] θεστωτικής δράσης, πιθανόν επειδή του ανατέθηκε η επιτήρηση της πριγκίπισσας [illegible] Σοφίας στη Μονή Νοβοντέβιτσι, και από το 1695 ασχολήθηκε με τη διερεύνηση [illegible] υποθέσεων που «απαιτούσαν ιδιαίτερη προσοχή».[110] Το 1696 ο Πέτρος παραχώρησε [illegible] ρησε στο γραφείο αποκλειστικά δικαιώματα για ανακρίσεις και εκδίκαση αντικαθεστωτικών [illegible] καθεστωτικών εγκλημάτων, με δικαιοδοσία για την πραγματοποίηση συλλήψεων [illegible] επί όλων των κοινωνικών τάξεων.[111] Το γραφείο είχε σαφώς καθορισμένους τομείς [illegible]

η Γενική Αυλή [illegible]

[illegible]

λούνταν με μαστίγωση.

Ο αριθμός των Διευθύνσεων δε μειώθηκε μέχρι τα τέλη της βασιλείας του Πέτρου, παρόλο που σε μερικές περιπτώσεις περιορίστηκαν οι αρμοδιότητές τους, όπως συνέβη με όλες τις ρωσικές κρατικές υπηρεσίες. Το 1699 το Συμβούλιο των Δημοτικών Αρχόντων υποκατέστησε το Μέγα Θησαυροφυλάκιο όσον αφορά τις φορολογικές και δημοσιονομικές υποθέσεις.[112] Τα επαρχιακά κυβερνεία (gubernia), τα οποία δημιουργήθηκαν το 1708 και τα διοικούσαν κυβερνήτες, υποκατέστησαν τις υπάρχουσες Διευθύνσεις σε πολλές υποθέσεις, καταργώντας όλα τα τοπικά τμήματα, με εξαίρεση αυτό της Σιβηρίας. Το 1711 η Γερουσία ανέλαβε πολλές αρμοδιότητες των Διευθύνσεων, ειδικά εκείνες των Διευθύνσεων Στρατιωτικών Διορισμών και Κτηματικής Περιουσίας, οι οποίες βρίσκονταν «στο κέντρο ενός αχανούς πελατειακού συστήματος που εκτεινόταν σε ολόκληρη τη χώρα».[113] Οι Διευθύνσεις που διατηρήθηκαν υπάχθησαν είτε στο κυβερνείο της Μόσχας είτε στη Γερουσία.[114]

Παρ' όλα αυτά, ο Πέτρος δεν ήταν ικανοποιημένος και ήθελε να πετύχει καλύτερο συντονισμό. Η ιδέα της δημιουργίας Κολεγιακών Συμβουλίων (kollegii) πρωτοαναφέρεται σε ένα σημείωμα προς τη Γερουσία με ημερομηνία 23 Μαρτίου 1715.[115] Διάφορες πιθανές πηγές υπάρχουν για την ιδέα αυτή, συμπεριλαμβανομένου ενός ανώνυμου υπομνήματος προς τον Πέτρο το οποίο αποδίδεται στον Λάιμπνιτς και όπου εκτίθενται οι θεωρίες των Γερμανών καμεραλιστών*, με έμφαση στη χρησιμότητα ορθολογιστικών, «καλοκουρδισμένων» οργανισμών: «Ο Θεός, ως Θεός της τάξης, κυβερνά τα πάντα σοφά και πειθαρχημένα με το αόρατο

---

* Οπαδοί του καμεραλισμού, ενός συστήματος για τη διαχείριση των δημοσιονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν οι ηγεμόνες στις φεουδαρχικά οργανωμένες κοινωνίες. Ο καμεραλισμός πέρασε από δύο στάδια (το πρώτο διήρκεσε από τα μέσα του δέκατου έκτου μέχρι το τέλος του δέκατου έβδομου αιώνα και το δεύτερο ολόκληρο το δέκατο όγδοο αιώνα). Στο πρώτο στάδιο κύριο μέλημα των καμεραλιστών ήταν η μεγιστοποίηση των εσόδων των ηγεμόνων (κύρια πηγή δημόσιων εσόδων ήταν οι κτηματικές πρόσοδοι, ενώ η τομεακή συνεισφορά των φόρων ήταν περιορισμένη) χωρίς να εξετάζονται οι επιπτώσεις στο επίπεδο της ευημερίας των πολιτών. Στο δεύτερο στάδιο οι φόροι καταλαμβάνουν προοδευτικά κυρίαρχη θέση στο σύνολο της δημόσιας οικονομίας. Τίθενται κάποιοι φορολογικοί κανόνες και οι βάσεις για την ανάπτυξη των καμεραλιστικών επιστημών (αγροτική οικονομία, εμπορικές επιστήμες, δημόσια οικονομική κ.ά.). (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

Σουηδία για να μελετήσει και να συγκεντρώσει σουηδικά νομοθετήματα [illegible] έφερε στη Ρωσία στις αρχές του 1717. Ζητήθηκε από τον πρίγκιπα Ι. Β. [illegible] να στείλει ανώνυμα άλλα των νόμων της Σουηδίας [illegible] από τους χωρικούς μέχρι τους στρατιώτες, ακόμα και τη Γερουσία [illegible] λαμβανομένων των τάξεων και των βαθμίδων των κολεγίων.[116] Τα χρέη [illegible] Σουηδία εκφραζόταν ξεκάθαρα σε μια διαταγή της 28ης Απριλίου του 1718 [illegible] θώς και η αρχή ότι δεν έπρεπε να υπάρχει καμία δουλική απομίμηση [illegible] κολέγια πρέπει να λειτουργούν τώρα επί τη βάσει της σουηδικής νομοθεσίας [illegible] άλλες τις εργασίες και τις διαδικασίες, και όποια σημεία της σουηδικής νομοθεσίας [illegible] είναι ακατάλληλα ή ασύμβατα με την κατάσταση αυτής της χώρας πρέπει [illegible] συμπεριληφθούν μόνο αν ενδείκνυνται».[117] Αναζητήθηκαν επίσης πληροφορίες [illegible] σχετικά με τις δανικές κρατικές υπηρεσίες, επειδή ο Πέτρος είχε ακούσει [illegible] Σουηδοί είχαν δανειστεί στοιχεία από τους Δανούς, αλλά προφανώς αυτή η [illegible] σέγγιση εγκαταλείφθηκε όταν έγινε γνωστό ότι στην πραγματικότητα συνέβαινε το αντίθετο.[118] Ελήφθησαν, τέλος, υπόψη αυστριακές, πρωσικές και βρετανικές πρακτικές. Ο Πέτρος έγραψε στον Φ. Φ. Βεσελόφσκι στη Βιέννη «να νοικιάσει [illegible] πελλήλους και άλλους εργαζόμενους σε καγκελαρίες οι οποίοι ήταν άλλοι [illegible] υπηρεσία του αυτοκράτορα: Βοημούς, Σλοβάκους, Μοράβιους [με άλλα λόγια Σλάβους] που εργάζονταν στα κολέγια, έναν από κάθε κολέγιο, με εξαίρεση το κληρονομικό τμήμα».[119]

Τα τελικά διατάγματα για την ίδρυση των κολεγίων, εννέα κατ' αρχάς, εκδόθηκαν στις 11 και στις 15 Δεκεμβρίου 1717.[120] Η κατευθυντήρια αρχή της λειτουργίας των κολεγίων, εκτός από τη συστηματοποίηση της συγκεντρωτικής διακυβέρνησης, ήταν η συλλογική λήψη των αποφάσεων από ένα συμβούλιο το οποίο λειτουργούσε επί τη βάσει της πλειοψηφίας και υποστηριζόταν από μια γραφειοκρατία μορφωμένων αξιωματούχων. Θεωρητικά, ο πρόεδρος του συμβουλίου [illegible] μπορούσε να δημιουργήσει προσωπική βάση επιρροής. Τα μέλη με δικαίωμα ψήφου ήταν ο πρόεδρος και ο αντιπρόεδρος (αρχικά ο πρώτος ήταν Ρώσος και ο δεύτερος ξένος), τέσσερις ή πέντε σύμβουλοι και τέσσερις πραγματογνώμονες. Αυτό το συμβούλιο λήψης αποφάσεων υποστηριζόταν από ένα γραφείο επανδρωμένο από μη ψηφίζοντες υπαλλήλους: γραμματέα, πρακτικογράφο [illegible]

[illegible]

κολεγίων εκτέθηκε στο Γενικό Κανονισμό του 1720.

Η σύνθεση και τα καθήκοντα της Γερουσίας προσαρμόστηκαν στη νέα κολεγιακή δομή. Το 1718 πρόεδροι των κολεγίων έγιναν γερουσιαστές, αλλά, μια και [illegible] από τους νέους προέδρους ήταν ήδη μέλη της Γερουσίας, το μέτρο είχε ως αποτέλεσμα να συγκεντρωθεί περισσότερη δύναμη στα χέρια εκείνων που ήδη την είχαν. Το 1722 ο Πέτρος εξέδωσε διάταγμα που ανέφερε ότι, λόγω των «διαρκών μόχθων» που απαιτούνταν από τα μέλη της Γερουσίας, ήταν υπερβολικό να περιμένει από αυτά να ηγηθούν και των κολεγίων. Η Γερουσία όφειλε να «επιβλέπει τα κολέγια» χωρίς να μετέχει σε αυτά, διότι «πώς θα μπορούσε να τα κρίνει αφού συμμετείχε σε αυτά;». Νέοι πρόεδροι, επομένως, διορίστηκαν σε όλα τα κολέγια, εκτός από το Εξωτερικών, του Πολέμου και του Ναυτικού (το Κολέγιο Ορυχείων προστέθηκε αργότερα στον κατάλογο). Ακόμα και οι πρόεδροι των κολεγίων που παρέμειναν μέλη της Γερουσίας όφειλαν να παρίστανται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις, όπως στη συζήτηση κάποιου νέου κρατικού διατάγματος, για «νέα ζητήματα που απαιτούσαν λύση», ή όταν ήταν παρών ο τσάρος.[121]

Το κύριο πλεονέκτημα του νέου συστήματος θεωρήθηκε «η εξάλειψη της σύγχυσης, από τη στιγμή που ορισμένα όργανα είχαν αρμοδιότητες σε έναν τομέα δράσης σε ολόκληρο το κράτος και άλλα είχαν υπό τον έλεγχό τους πολλούς τομείς δράσης σε μία και μόνο περιφέρεια».[122] Η ίδρυση των κολεγίων συνέπεσε με τη μεταρρύθμιση της τοπικής διοίκησης, κατά τα σουηδικά πρότυπα και πάλι. Μολονότι όμως τα νέα Κολεγιακά Συμβούλια είχαν στα χαρτιά πιο συστηματική και πιο ορθολογική οργάνωση σε σχέση με τις Διευθύνσεις, ενώ ήταν και πολύ λιγότερα σε αριθμό, εξακολουθούσαν να υπάρχουν επικαλύψεις και χαλαρότητα και είχαν κληρονομήσει το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού τους από το παλιό σύστημα. Ο Πέτρος διαμαρτυρόταν σε κάποιο σημείωμα προς τη Γερουσία τον Ιούνιο του 1718 ότι η δημιουργία των κολεγίων (τα οποία όφειλαν να έχουν πλήρως επανδρωθεί μέχρι την 1η Ιανουαρίου του 1719) παρουσίαζε πολύ αργή πρόοδο

[illegible]

...ση των υποθέσεών του».[131]

Τα πρώτα κολέγια στεγάστηκαν στην πλατεία της Αγίας Τριάδας και αργό[τε]ρα στο Κτίριο Τρετσίνι (σήμερα Πανεπιστήμιο της Αγίας Πετρούπολης). Το [συ]γκρότημα αποτελούνταν από δώδεκα κτιριακές μονάδες, που στέγαζαν τη[ν Αί]θουσα Ακροάσεων, τη Γερουσία και τα Κολέγια Εξωτερικών, Πολέμου, Ναυ[τικού,] Κρατικών Προσόδων, Δικαιοσύνης, Εμπορίου, Ορυχείων, Κτηματικής Περ[ιου]σίας και Κρατικών Εξόδων, καθώς και την Ιερά Σύνοδο. Το σχέδιο του κτιρίου [illegible] [μα]κριά πρόσοψη με χωριστές εισόδους) απηχούσε την πρόθεση του Πέτρου να [α]ναλάβει το προσωπικό κάθε κολεγίου ξεχωριστή ευθύνη, ενώ πρόσφερε σε [illegible] θέα μια ενοποιημένη πρόσοψη. Ο Τρετσίνι εξέφρασε ανησυχία επειδή τα κολ[έ]για επρόκειτο να χτιστούν «όλα σε μια σειρά» αλλά η κατασκευή αυτή θα χρη[σι]μοποιούνταν για χωριστά γραφεία, προειδοποιώντας για καθυστερήσεις σε περ[ί]πτωση που το κάθε κολέγιο ήταν υπεύθυνο για τη δική του κατασκευή. Ο Πέτρος [illegible] κάμφθηκε, επιτρέποντας να έρθουν όλα τα υλικά από ένα μέρος, αλλά επέμ[εινε] να διατηρηθεί η αρχή της ξεχωριστής διοίκησης των κτιρίων.[132]

Οι κανόνες για τη διοίκηση των κολεγίων παρουσιάστηκαν σε «έναν κανονισμ[ό] των κανονισμών», το Γενικό Κανονισμό της 28ης Φεβρουαρίου 1720,[133] ο οποίος [illegible] αρχίζει εξηγώντας ότι τα κολέγια ιδρύθηκαν, σύμφωνα με το παράδειγμα άλλ[ων] «χριστιανών μοναρχών», προς χάριν της σωστής «διεκπεραίωσης των κρατικών υ[πο]θέσεων της Αυτού Μεγαλειότητος, του σωστού καταμερισμού και υπολογισμ[ού] των εσόδων του και της βελτίωσης της δικαιοσύνης και της αστυνομίας [politsii] [...] προς όφελος, επίσης, της μέγιστης ασφάλειας των πιστών υπηκόων του και της διατήρησης των ναυτικών και χερσαίων δυνάμεών του σε καλή κατάσταση, καθώς [illegible]

[illegible]

...ρανό. Κάθε μέλος του συμβουλίου θα είχε μπροστά του ένα μελανοδοχείο και γραφική ύλη. Στον τοίχο θα υπήρχε ένα ρολόι ακριβείας, αλλά δεν προβλέπονταν θρόνος για τον τσάρο (κεφάλαιο XXIII, άρθρα 2, 4). Κάθε κολέγιο θα διατηρούσε, επίσης, αντίγραφα των κατασκευαστικών χαρτών των μη ρωσικών περιοχών που είχαν ειδικά προνόμια και θα κυβερνούσε «κάθε λαό σύμφωνα με τους νόμους και τον καταστατικό του χάρτη, όπως ορίζονταν από την Αυτού Αυτοκρατορική Μεγαλειότητα» (κεφάλαιο XXVII). Ξεχωριστά άρθρα εξέθεταν τα καθήκοντα του προσωπικού που δεν ψήφιζε, από το γραμματέα (κεφάλαιο XXIX) μέχρι τους εκπαιδευόμενους υπαλλήλους (κεφάλαιο XXXVI) και τους θυρωρούς (κεφάλαιο XLVI). Το 1724 έγιναν προσθήκες. Ο Γενικός Κανονισμός όφειλε να τηρείται αυστηρά και θα διαβαζόταν δυνατά, όπως ο Στρατιωτικός Κανονισμός («όπως αναγιγνώσκεται μεγαλοφώνως σε στρατιώτες και ναύτες [...] για τη σωστή κατανόηση του στρατιωτικού καθήκοντος»), υπό την επίβλεψη του εισαγγελέα.[135] Έπρεπε να τηρούνται πρακτικά την επομένη μιας συνάντησης και «να μην ξεκινούν άλλες υποθέσεις μέχρι να επικυρωθούν τα πρωτόκολλα της προηγούμενης ημέρας».[136]

Κάθε κολέγιο είχε το δικό του κανονισμό, βασισμένο σε σουηδικά πρότυπα (αφού παραλείπονταν τα άσχετα τμήματα, όπως, για παράδειγμα, ένα άρθρο περί μείωσης των κτημάτων του σουηδικού Στέμματος στο προσχέδιο οδηγιών για το Κολέγιο Κρατικών Προσόδων). Ο πρώτος κανονισμός για το Κολέγιο Κρατικών Εξόδων εκδόθηκε το Φεβρουάριο του 1719.[137] Η εξάπλωσή τους συμφωνούσε με την ιδέα ότι η διατήρηση του κρατικού μηχανισμού «επιτυγχανόταν άριστα, σύμφωνα με τα διδάγματα των απολυταρχικών καμεραλιστών, με εντατικές νομοθετικές δραστηριότητες».[138] Όπως έγραψε ο Πέτρος για τα τροποποιημένα καθήκοντα της Γερουσίας το 1718: «Πώς μπορεί να κυβερνηθεί ένα κράτος όταν τα διατάγματα δεν εφαρμόζονται; Η περιφρόνηση των διαταγμάτων δε διαφέρει σε τίποτα από την προδοσία».[139]

[illegible]
[illegible] Τον Ιανουάριο του 1699 [illegible]
[illegible]
[illegible] που υπερέβαιναν τα πενήντα ρούβλια [illegible]
τις λάμβανε αντίτιμο δέκα καπίκια ανά σελίδα για μεγάλη σφραγίδα [illegible]
για μεσαία και μισό για μικρή.[140] Από τις αρχές του αιώνα οι υπάλληλοι [illegible]
σαν αρχεία σε τετράδια (*tetradi*) μάλλον παρά σε κυλίνδρους (*stolbtsy*), οι [illegible]
ρισμένες φορές είχαν αρκετές εκατοντάδες μέτρα μήκος, όπως ήταν η [illegible]
ική πρακτική, με την αιτιολογία ότι πολλές υποθέσεις χάνονταν λόγω [illegible]
των υπαλλήλων. Για ένα διάστημα η μεταρρύθμιση αυτή εύρισκε να [illegible]
στο Κολέγιο Κτηματικής Περιουσίας, για να αποφευχθεί η απώλεια [illegible]
χαρτιού σε μορφή κυλίνδρων.[141] Στο τέλος του 1700 επεκτάθηκε στη Σιβηρ[illegible]
που αναφέρθηκε ότι κύλινδροι που περιείχαν ενός χρόνου δουλειά [illegible]
γωμένοι από ποντίκια, και γενικά φθείρονταν από τη συνεχή χρήση. Η τήρηση [illegible]
ων αρχείων και από τις δύο όψεις του χαρτιού, και κατ᾽ επέκταση το δέσιμ[illegible]
σε βιβλία, θα εξοικονομούσε χαρτί και θα διευκόλυνε την ευρετηρίαση. Ακρ[illegible]
οδηγίες δόθηκαν για θέματα όπως η χρήση περιθωρίων, η δημιουργία [illegible]
κών, οι ημερομηνίες εγγραφής, οι υπογραφές και τα λοιπά.[144] Οι παλιές [illegible]
κές στηρίζονταν κυρίως στη μνήμη των υπαλλήλων. Το 1714 εκδόθηκε [illegible]
«για την καλύτερη διεκπεραίωση των υποθέσεων», να τηρούνται σωστά αρχε[illegible]
(*protokoly*) σε όλες τις υπηρεσίες και να προστίθενται οι υπογραφές με τη [illegible]
σειρά.[145] Παρόμοια πράξη της 31ης Ιανουαρίου του 1723 απαιτούσε να τηρο[illegible]
ακριβή αρχεία για τις καθημερινές υποθέσεις της Γερουσίας, των κολεγίων, [illegible]
δικαστηρίων και άλλων υπηρεσιών[146]. Φαίνεται ότι οι σύγχρονες πρακτικές [illegible]
βάλλονταν με αργό ρυθμό (για παράδειγμα, η διπλή τήρηση βιβλίων, όπως [illegible]
τεινόταν από έναν τοπικό αξιωματούχο το 1723, από κοινού με το διορισμό [illegible]
θεωρητών και ελεγκτών των λογαριασμών, «για την αποτελεσματική εξυπηρέτ[illegible]
ση των κρατικών και εθνικών συμφερόντων».[147] Το 1723 ο γραμματέας του Κολ[illegible]
γίου Κρατικών Εξόδων Στεφάν Κότσιους διαμαρτυρόταν στη Γερουσία ότι δεν [illegible]
χε ακόμα δημιουργηθεί ένα σωστό αρχείο, ότι οι υπάλληλοι δε διεκπεραίωναν [illegible]
αλληλογραφία και ότι ορισμένες φορές χρειάζονταν δύο ή τρεις μέρες για να βρ[illegible]
θεί ένας φάκελος.[148]

[illegible]
[illegible] 25 Δεκεμβρίου μέχρι τις 7
του Ιουλίου και τον Αύγουστο. Υπήρχαν αργίες από τις 25 Δεκεμβρίου μέχρι τις 7
Ιανουαρίου, στη διάρκεια της Σαρακοστής, την Καθαρά Δευτέρα, τη Μεγάλη
Εβδομάδα και την εβδομάδα του Πάσχα (κεφάλαιο IX).[151]

Ένα από τα δυσκολότερα προς επίλυση προβλήματα ήταν αυτό της αλυσίδας
των διαταγών και της «γραμμής διοίκησης», καθώς και η διατήρηση ισορροπίας
ανάμεσα στην ενθάρρυνση της ατομικής πρωτοβουλίας και στην αποθάρρυνση της
κατάχρησης εξουσίας. Ένα διάταγμα του Ιανουαρίου του 1724 επιχειρούσε να
καθιερώσει διαδικασίες σύμφωνα με τις οποίες ένας αξιωματούχος θα ανέφερε πα-
ραβάσεις των κανονισμών στον άμεσο προϊστάμενό του, αν όμως ο τελευταίος α-
ρνιόταν να ακούσει, τότε σε κάποιον ανώτερο, κι αν ήταν αναγκαίο, ακόμα
και στον εισαγγελέα και στον επόπτη της Συνόδου ή, ως έσχατη καταφυγή, στον
ίδιο τον αυτοκράτορα (αλλά ουαί και αλίμονο στον πληροφοριοδότη του οποίου
τα παράπονα θα αποδεικνύονταν ανυπόστατα!).[152] «Αν ο επόπτης δει το γενικό ει-
σαγγελέα να παραβαίνει το καθήκον του, πρέπει να του το επισημάνει διακριτικά,
αλλά, αν εκείνος δε θέλει να τον ακούσει, οφείλει να το αναφέρει σε εμάς. [...] Αν
κάποιος διαπράξει κάποιο παίσμα παρά τις διαταγές, όπως έκανε ο Σαφίροφ α-
πό τους γερουσιαστές, θα πρέπει να αναφερθεί στη Γερουσία και να συλληφθεί».
Σε όποιον δεν κατόρθωνε να συνδράμει στη σύλληψη ή να καταγγείλει τέτοιους α-
χρείους θα απαγγελλόταν η ίδια κατηγορία με αυτήν του κατηγορούμενου. Όποιος
δεν ήταν ένοχος τέτοιου παίσματος αλλά φιλονικούσε, λογομαχούσε ή φωνα-
σκούσε θα ειδοποιούνταν τρεις φορές να σταματήσει, κι αν δε συμμορφωνόταν,
θα αποπεμπόταν και το ζήτημα θα αναφερόταν στον τσάρο.[153] Οι αξιωματούχοι
όφειλαν «να γνωρίζουν όλους τους νόμους του κράτους και τη σημασία τους, ως
το πρώτο και κύριο καθήκον τους, εφόσον από αυτούς εξαρτάται η δίκαιη και ευ-

[illegible] Για παράδειγμα, ο πρόσφατα διορισμένος αρχηγός [illegible] της Μόσχας δέχτηκε επίπληξη επειδή «εξέδωσε κάποιες οδηγίες [illegible] δομικούς κανονισμούς χωρίς να ζητήσει την άδεια της Γερουσίας». [illegible] την απολογία της απειρίας, αλλά το μήνυμα ήταν σαφές: Ελάχιστη [illegible] παρεκκλίσει.[155]

IV. Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

Ο Πέτρος ήταν υποχρεωμένος να μεσολαβεί και να χειρίζεται ο ίδιος πολλά ζητήματα ρουτίνας, πάνω και πέρα από μείζονος σημασίας αποφάσεις σε θέματα πολέμου, ειρήνης και νομοθεσίας. Μια και το έφερε ο λόγος, πρέπει να εξετα[illegible] ένας ακόμα θεσμός της κεντρικής διοίκησης, ο οποίος, μολονότι δε συνδεόταν ούτε με τη Γερουσία ούτε με κάποιο κολέγιο, ασκούσε σημαντική εξουσία. Αυτός ήταν η Ιδιαίτερη Γραμματεία του τσάρου (*kabinet*). Δε διασώζεται κανένα [illegible] για την ίδρυσή της, η οποία τοποθετείται συνήθως στην 5η Οκτωβρίου του 17[illegible] όταν απονεμήθηκε ο τίτλος του γραμματέα της Ιδιαίτερης Γραμματείας στον Αλέξι Μακάροφ.[156] Πρότυπα αυτής της Γραμματείας αποτέλεσαν η Προσωπική Διεύθυνση του τσάρου Αλέξιου, η οποία ιδρύθηκε το 1655, όταν ο Αλέξιος βρισκόταν στον πόλεμο, και έπαψε να λειτουργεί με το θάνατό του, το 1676, και η πρ[illegible]στερη Διεύθυνση του Βασιλικού Οίκου. Η Γραμματεία του Πέτρου δεν είχε μόνιμη στέγη, όπως η Γερουσία και τα κολέγια. Λειτουργούσε όπου τύχαινε να βρίσκ[illegible] ο Πέτρος και είχε ελάχιστο μόνιμο προσωπικό, το οποίο απαιτούσε πρόσθ[illegible] βοήθεια *ad hoc* και κινούσε «όλα τα νήματα τόσο της εξωτερικής πολιτικής όσο και της εγχώριας διοίκησης».[157]

Υπό την εποπτεία του Μακάροφ, η Γραμματεία λειτουργούσε με ένα είδος κανονισμού αποδοτικότητας (αυτή τουλάχιστον η πρόθεση υπήρχε), την οποία ο Πέτρος αναζητούσε απεγνωσμένα παντού. Οι «Κανόνες περί Διαδικασιών των Εργασιών της Γραμματείας» (1721) περιλάμβαναν κανονισμούς για τήρηση βιβλίων, οργάνωση της αλληλογραφίας, συμπλήρωση εγγράφων και τήρηση πρακτικών και αρχείων. «Μόνο με τον προαναφερθέντα τρόπο οι εργασίες μπορούν να διευθυνθούν χωρίς σύγχυση, επομένως οι διαδικασίες αυτές πρέπει να ακολουθούντ[illegible]

[illegible]

Στα θέματα που τέθηκαν [illegible] υπό την εποπτεία της Γραμματείας, συμπεριλαμβάνονταν [illegible] στη Ρωσία.[158] Και για τα δύο αυτά ζητήματα η Γραμματεία διατηρούσε [illegible] στο εξωτερικό. Η Διεύθυνση Οικοδόμησης της Αγίας Πετρούπολης, με επικεφαλής τον Α. Μ. Τσερκάσκι και αντιπρόσωπό της τον Ου. Σενιάβιν, έδινε αναφορά στη Γραμματεία. Η Γραμματεία επέβλεπε ορισμένες κρατικές επιχειρήσεις, όπως τα ορυχεία του Ολόνετς, το Πετροζαβόντσκ και τα έργα στον ποταμό Σβίρη. Διεύθυνε το Μουσείο Σπάνιων και Παράξενων Αντικειμένων (Kunstkamera) του Πέτρου και το Γραφείο Κηπουρικής, συμπεριλαμβανομένων των βασιλικών πτηνοτροφείων και θηριοτροφείων, χρησιμοποιώντας αρκετές εκατοντάδες προσωπικού, με διευθυντή τον Μπόρις Νερόνοφ. Δίκες ειδικού ενδιαφέροντος και καταγγελίες για προδοσία, απόπειρες κατά της ζωής του ηγεμόνα και εγκλήματα ε[illegible] βάρος του δημόσιου ταμείου (Μεγάλου Θησαυροφυλάκιου) ήταν αρμοδιότητες της Γραμματείας, όπως και αιτήσεις, αγωγές, ανώνυμα γράμματα και σχέδια που θεωρούνταν ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για τον τσάρο, ειδικά νέες εφευρέσεις. Η Γραμματεία χειριζόταν ζητήματα «προσωπικής δαπάνης», όπως τους μισθούς και τις ενδυμασίες των υπηρετών των ανακτόρων, τις αγορές αγαθών από αντιπροσώπους του εξωτερικού για τον Πέτρο και την οικογένειά του, τα έξοδα για την [illegible]λουργική του Πέτρου και τα προσωπικά του πλοιάρια, τα φιλοδωρήματα και τα δώρα για ονομαστικές εορτές, για καλαντιστές, για οπαδούς και αγγελιαφόρους, τις «αμοιβές για τη δήλωση τεράτων από μητέρες και μαμές κατά τη γέννηση ενός παιδιού και διάφορα άλλα τέτοια μικροπράγματα». Πλήρωνε επίσης τον τσάρο για τη στρατιωτική του υπηρεσία και του κατέβαλλε εργατικά ημερομίσθια για τους διάφορους βαθμούς του ως πλοιάρχου, συνταγματάρχη και ναυτοξυλουργού.[160] Σημαντικά καθήκοντα ήταν η τήρηση των ημερολογίων του τσάρου (των ημερολογίων συναντήσεων και των αρχείων δραστηριοτήτων) και η επίβλεψη της συγγραφής της επίσημης Ιστορίας του Σουηδικού Πολέμου (*Gistoriia sveiskoi voiny*).[161]

Με τη Γραμματεία επιστρέφουμε εκεί από όπου ξεκινήσαμε το κεφάλαιο, στην απολυταρχία. Οι χειρισμοί της ρωσικής κυβέρνησης δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτοί αν δε ληφθούν υπόψη οι προσωπικές, μη θεσμικές πλευρές. Η διακυβέρ[illegible]

[illegible] Μακάροφ και τα τοπικά [illegible] [illegible] στις επαρχίες.

Γ. ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΚΑΙ ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

[illegible] ο Πέτρος η διοίκηση [illegible] [illegible]. Η [illegible] της κυβέρνησης [illegible] [illegible] τοπικά προβλήματα δεν [illegible] από θεσμικούς δομές. Οι μοσχοβίτικες [illegible] [illegible] σε διάφορες Διευθύνσεις (για παράδειγμα, οι πόλεις του Βόλγα [illegible] θυνση του Καζάν, οι νότιες μεθοριακές πόλεις [illegible] επί το πλείστον, [illegible] [illegible] στη Διεύθυνση Στρατιωτικών Διορισμών, η Ουκρανία και [illegible] Υπουργείο Εξωτερικών (posol'skii) και ούτω καθεξής). Ορισμένες φορές [illegible] [illegible] να διακρίνει κανείς μια σταθερή γεωγραφική αρχή: Η Διεύθυνση του [illegible] [illegible] συγκέντρωνε φόρους από την Τούλα και την Ποσιβλ, η Διεύθυνση [illegible] από το Σαξζεταλ και το Γιούρεφ-Πόλσκι, η Διεύθυνση του Νόβγκοροντ [illegible] Αρχάγγελο, το Βολογκντά, το Πσκοφ και το Νίζνι Νόβγκοροντ. Τα πράγματα [illegible] [illegible] ακόμα περισσότερο όταν διαφορετικές κατηγορίες ατόμων σε μια [illegible] πόλη μπορούσαν να υπαχθούν στη δικαιοδοσία διαφορετικών Διευθύνσεων. [illegible] ράδειγμα, οι ανώτεροι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων υπήχθησαν στη [illegible] θυνση Στρατιωτικών Διορισμών και στη Διεύθυνση της Σιβηρίας, οι [illegible] [illegible] των ενόπλων δυνάμεων στα γραφεία του Περοβολικού η [illegible] ευγενείς άντρες των ενόπλων [illegible] και μέλη του εμπορικού συλλόγου (gostinaia sotnia*) [illegible] λίτες, ενώ οι μεγαλέμποροι [illegible] (Bol'shoi dvorets).[illegible] Μόλις το 1708 ένα έγγραφο [illegible] υπάλογοι στο Μεγάλο Ανάκτορο [illegible], εκ των οποίων ογδόντα εφτά υπάγονταν [illegible] [illegible] τριακόσιες είκοσι τρεις πόλεις [illegible] Καζάν, είκοσι τέσσερις μεθοριακές πόλεις [illegible] Διευθύνσεις της Σιβηρίας και του Καζάν, [illegible] διακόσιες δώδεκα στη Διεύθυνση Στρατιωτικών [illegible] Υπουργείο Εξωτερικών και διακόσιες [illegible] Περιουσίας και σε διάφορα δικαστικά τμήματα [illegible] [illegible] στη Διεύθυνση Κτηματικής [illegible] της μοσχοβίτικης κυβέρνησης στις επαρχίες ήταν [illegible]

Ο κύριος εκπρόσωπος της μοσχοβίτικης [illegible] και οικονομικός αξιωματούχος υπαγόμενος στη [illegible] εβόδας, ένας στρατιωτικός και οικονομικός [illegible] ποίκιλλαν ανάλογα με τον τόπο. Το [illegible] θυνση. Τα καθήκοντα του βοεβόδα ποίκιλλαν [illegible] τήρηση του καταλόγου των ευγενών, η οργάνωση της επιστρά[illegible] [illegible] ήταν η τήρηση του καταλόγου [illegible] (ή τοπικών αναπαραγών) και η συλλογή των άμεσων [illegible] της σε περίπτωση πολέμου [illegible] από ορκωτούς υπαλλήλους (tseloval'niki). Ένα [illegible] φόρων. (Οι έμμεσοι συλλέγονταν από ορκωτούς [illegible]

* Στρατιωτικές μονάδες που αποτελούνταν από άτομα τα οποία πρωτού καταταγούν [illegible] [illegible] με το εμπόριο. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Μακάροφ [illegible] Π. Λ. Λβοφ, κυβερνήτης του Καζάν, το Μάρτιο του 1699 [illegible] [illegible] βοεβόδες [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] από την εκκλησία [illegible] [illegible] Στις [illegible]. Πέτρου. Εκτός από την [illegible] [illegible] βοεβόδα, να καλύπτει τα έξοδα [illegible] [illegible] να προσφέρει δώρα για την ονομαστική εορτή (imeniny) και σε «ένδειξη σεβασμού» (pochest'). Η κυβέρνηση [illegible] απέφευγε [illegible] σύστημα, καθώς [illegible] [illegible] πολυάριθμες έρευνες για καταχρήσεις, αλλά παρέλειπε να πληρώνει [illegible] [illegible] μισθούς και βρισκόταν πολύ μακριά για να ασκήσει μεγαλύτερο έλεγχο. Ακόμα και μια επιστολή από τον τσάρο ορισμένες φορές περίμενε και ένα χρόνο για να λάβει απάντηση.[illegible] Μπορεί να υπήρχαν ελάχιστα «αποδείγματα αρετής», αλλά οι περισσότεροι υπάλληλοι αντιλαμβάνονταν «την έννοια της κρατικής επιταγής» ως επέκταση του προσωπικού τους συμφέροντος.[illegible] Ο Σ. Μ. Σολόβιεφ περιέγραφε τη Ρωσία την παραμονή των μεταρρυθμίσεων του Πέτρου ως «μια [illegible] κοινωνία που όφειλε να επιβάλει περιορισμούς στους ισχυρούς [...] οι οποίοι [illegible] ζούσαν ξεχωριστές ζωές χωρίς εμπόδια και μάχονταν μεταξύ τους».[illegible] Αποθέματα που κατέληγαν στις τσέπες τοπικών υπαλλήλων δεν έθιγαν μόνο σε [illegible] τον ντόπιο πληθυσμό αλλά εξαντλούσαν και τα κυβερνητικά έσοδα. Η Μόσχα δεν μπορούσε να κωφεύει σε παράπονα όπως εκείνα από τον έμπορο Γκρηγκόρι Στρογκανόφ ότι οι βοεβόδες έστηναν τους δικούς τους παράνομους τελωνειακούς σταθμούς σε κεντρικούς δρόμους και ποταμούς για να φορολογούν τα εμπορικά [illegible] θά ή σε ειδήσεις για εκμετάλλευση του προσοδοφόρου εμπορίου [illegible] δων ποτών και για άλλες εμπορικές απάτες.[illegible]

Η πρώτη σημαντική μεταρρύθμιση του συστήματος της επαρχιακής διοίκησης, που προαναγγέλθηκε την 1η Μαρτίου 1698, επιχείρησε να αναγνωρίσει ότι οι βοεβόδες δεν έκαναν σωστά τη δουλειά τους αναθέτοντας σε τοπικούς υπαλλήλους να συγκεντρώσουν ορισμένους φόρους «παρακάμπτοντας το βοεβόδα».[illegible] Με διάταγμα της 30ής Ιανουαρίου 1699 σχηματίστηκε ένα νέο σώμα, που ονομάστηκε αρχικά Βουλή των Δημάρχων και από το 1700 Συμβούλιο των Δημοτικών Αρχόντων (ratusha), αποτελούμενο από ντόπιους εμπόρους και πολίτες [illegible]

της κοινότητας των φορολογούμενων αστών, χρησιμοποιούμενους και επικ…
Το Συμβούλιο των Δημοτικών Αρχόντων επηρεάστηκε από το σύστημα αυ…
τοδιοίκησης που παρουσιάστηκε στον Κώδικα του Μαγδεμβούργου*…
καλό δείγμα της νομοθεσίας της πρώιμης περιόδου του Πέτρου, …
τους λόγους για τη θέσπιση του μέτρου, οι οποίοι ήταν η καταπολέμηση …
φειοκρατίας και ο περιορισμός των απωλειών που υφίσταντο τόσο οι …
και το Μέγα Θησαυροφυλάκιο εξαιτίας «επιθέσεων και ζημιών» από …
των Διευθύνσεων. Η αρμοδιότητα για τη συγκέντρωση δασμών και φόρ…
ρέθηκε από τις Διευθύνσεις και ανατέθηκε στους δημοτικούς άρχοντες …
κάθε πόλης, που θα εκλέγονταν κάθε χρόνο, τόσοι όσοι απαιτούνταν, …
δρους που διατηρούσαν το αξίωμα περιοδικά για ένα μήνα.[170]

Στις επαρχιακές πόλεις τα Συμβούλια των Δημοτικών Αρχόντων παρέμει…
ριο κυβερνητικό όργανο συγκέντρωσης δημόσιων εσόδων, μέχρις ότου σχημα…
καν καινούριες επαρχίες, το 1708. Το σύστημα αυτό δεν επεκτάθηκε στη Σιβ…
οποία συνέχισε να διοικείται σε όλα τα θέματα από βοεβόδα, όπως συνέβαιν…
τις σημαντικές από στρατηγική άποψη νότιες περιοχές της Ρωσίας. Ένα απ…
νο χαρακτηριστικά του νέου θεσμού ήταν η εμπιστοσύνη με την οποία αντιμ…
ριβλήθηκαν ανεκπαίδευτοι εκλεγμένοι αξιωματούχοι, το έργο των οποίων απ…
σε εξοικείωση με το Νομικό Κώδικα του 1649, τον εμπορικό νόμο του 1667 κα…
λους νόμους. Γιατί αυτοί θα ενεργούσαν καλύτερα ή πιο αποδοτικά από τους …
λιους αξιωματούχους; Το Μάρτιο του 1700 οι νέοι τοπικοί διοικητές είχαν εξ…
βει προειδοποιήσεις (στην περίπτωση αυτή σχετικά με παράνομη διαμονή χωρ…
στις πόλεις) και απειληθεί με βαριά τιμωρία για παρανομίες και αποστολή ψευδ…
πληροφοριών.[171] Το 1702 η τοπική αριστοκρατία διατάχτηκε να διορίσει «υπασ…
στές του βοεβόδα» για τη διοίκηση των περιφερειών σε αστικά ζητήματα, ενώ τα…
τόχρονα η παλιά εκλεγμένη Αρχή του επικεφαλής της νομικής υπηρεσίας της περι…
φέρειας (gubnyi starosta) καταργήθηκε. Αποδείχτηκαν όμως αναποτελεσματικοί, α…
ναμφίβολα εξαιτίας των πιέσεων που δημιουργήθηκαν από τον πόλεμο.[172]

Το διάστημα 1708-1709, καθώς η Ρωσία αντιμετώπιζε την προέλαση του στρα…
τού του Καρόλου του ΙΒ΄, μια στρατιωτική κρίση προκάλεσε μια πιο ριζοσπαστικ…
επαρχιακή μεταρρύθμιση.[173] Διάταγμα του Δεκεμβρίου του 1708 προέβλεπε το σχη…
ματισμό οχτώ κυβερνείων (gubernii),[174] στα οποία προστέθηκε το Φεβρουάριο του…
1709 ένα ένατο. Καθένα από αυτά θα διοικούνταν από έναν κυβερνήτη (gubernator)…
της Μόσχας από τον Ρομοντανόφσκι, της Αγίας Πετρούπολης από τον Μένσικοφ…

* Κώδικας ιδιωτικού και δημόσιου δικαίου του Μαγδεμβούργου και πόλεων της Σιλεσίας, τη…
Σαξονίας, της Πρωσίας και της Πολωνίας, που βασίστηκε στο μεσαιωνικό κώδικα Σαξονικό Κά…
πτρο. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] του Κιέβου από τον Ντ. Μ. Γκολίτσιν, της Σμολένσκ από τον Π. Σ. Σαλτικόφ, του [illegible] από τον Π. Α. Γκολίτσιν, του Καζάν από τον Π. Μ. Απράξιν, του Αζόφ από τον Ι. Α. Τολστόι, της Σιβηρίας από τον Μ. Π. Γκαγκάριν [illegible] από τον Φ. Μ. Απράξιν.[175] Το 1713 προστέθηκε το κυβερνείο της Ρήγας [illegible] ενσωματώθηκε το Σμολένσκ, ενώ το Νίζνι Νόβγκοροντ [illegible] του Βορόνεζ. Την περίοδο 1713-1714 προστέθηκαν τρία ακόμα κυβερνεία. Οι κυβερνήτες θα αναλάμβαναν τα καθήκοντα των δημοτικών αρχόντων, των βοεβόδων και άλλων τοπικών υπαλλήλων, ειδικά στα ζητήματα των προσόδων και των προσπολογισμών. Καθορισμένες στρατιωτικές μονάδες θα υποστηρίζονταν από τα κυβερνεία, τα οποία θα συγκέντρωναν χρήματα και εφόδια για το στρατό εκτός της περιοχής τους, παρακάμπτοντας τη Μόσχα και το κεντρικό Συμβούλιο των Δημοτικών Αρχόντων. Υπήρχαν αξιωματούχοι υπαγόμενοι στον κυβερνήτη, στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν ο διοικητής (ober komendant), αρμόδιος για στρατιωτικά θέματα, ο κομισάριος (ober komissar), ο [illegible] (ober proviant), αρμόδιος για τους φόρους σε μετρητά και σε είδος, και ο επαρχιακός δικαστής (landrikhter), αν και στην πράξη οι κυβερνήτες συνδύαζαν συχνά όλες αυτές τις λειτουργίες και διόριζαν τους δικούς τους εκπροσώπους. Οι νέοι «διοικητές» σε περιφερειακό επίπεδο ήταν συχνά οι παλιοί βοεβόδες με άλλη ονομασία.[176] Το 1712 παρουσιάστηκαν οι επαρχίες (provintsiia) ως υποδιαιρέσεις των κυβερνείων, με σκοπό να διοικηθούν από ένα γενικό διοικητή. Το 1713 η ιδέα των εκλεγμένων από ευγενείς της επαρχίας τοπικών συμβούλων (landraty), οχτώ μέχρι δώδεκα για κάθε κυβερνείο, αποτελούσε δάνειο από τις προσαρτημένες βαλτικές επαρχίες. Προφανώς, δεν πραγματοποιήθηκαν ποτέ εκλογές, αν και υποβλήθηκαν λίστες υποψηφίων στους κυβερνήτες.[177] Οι προσπάθειες αυτές συνοδεύτηκαν από μια απόπειρα να αντικατασταθεί το σύστημα προμηθειών και διάφορες μορφές δωροληψίας με ικανοποιητικούς μισθούς (οι οποίοι στην πραγματικότητα καταβάλλονταν μόνο περιοδικά, αν καταβάλλονταν τελικά). Η απόκτηση επιπλέον εισοδημάτων μέσω φιλοδωρήματος απαγορευόταν.[178]

Το 1715 έγινε η εισαγωγή ενός ακόμα συστήματος: οι συνοικίες (usadby) αντικατεστάθηκαν από τις περιφέρειες (doli), μονάδες 5.536 φορολογούμενων νοικοκυριών, η καθεμία από τις οποίες θα διοικούνταν από έναν επαρχιακό σύμβουλο (landrat), στα καθήκοντα του οποίου περιλαμβανόταν και η καταδίωξη φυγάδων χωρικών. Όλοι οι επαρχιακοί σύμβουλοι έπρεπε να αναφέρονται ετησίως στον κυβερνήτη και δεν είχαν δικαιοδοσία στους κατοίκους των πόλεων, τους αστούς.[179] Η κυβέρνηση αναγνώριζε ότι η εγκατάσταση των επαρχιακών συμβούλων και των βοηθών τους σε βάρος των χωρικών προκαλούσε «μεγάλη ζημιά και απώλειες». Δόθηκε εντολή να χτιστεί σε χωριά του Στέμματος και μοναστηριακά χωριά κάθε περιφέρειας ειδικό ο…κημα με γραφείο, κελιά φυλακής και μια κατοικία, με κόστος όχι μεγαλύτερο α… διακόσια ρούβλια ανά σπίτι. Άλλοι θα κατέλυαν στο σπίτι του διοικητή.

Οι νέοι κυβερνήτες [illegible]
κούς και [illegible]
και [illegible]
μη [illegible] Ρίγας από το 1713 μέχρι το 1719 [illegible]
[illegible]
λιτσιν (1660-1722), κυβερνήτης της Ρίγας [illegible] κυβερνήτη, παρόλο [illegible]
ζουμε μια εικόνα των εργασιών [illegible] Τον [illegible]
κετιν για μια θέση με τα [illegible]
θιούμε να κανονίζει [illegible] Γκέοργκ Μπάρνοβ και [illegible]
1715 και να έχει [illegible] Σλέσβιχ* και την Πολωνία [illegible]
περνούσαν από το λιμάνι, όπως [illegible] καθώς και Άγγλοι [illegible]
[illegible] Μαλίν, [illegible] για παράδειγμα, τον [illegible]
[illegible] ο γλύπτης Ραστρέλι και ο γιος του, [illegible] για παράδειγμα, τον Ιωάν[illegible]
[illegible] ρώφτες, ο γλύπτης [illegible] να παραλάβει («προσεκτικά, ώστε να [illegible]
Πολέτικα αντικείμενα έπρεπε να μεταφερθούν [illegible] δωμάτιο», ένα [illegible]
του 1717 ο Γκολίτσιν έλαβε διαταγές να [illegible] Έπρεπε να διευθετηθεί η μεταφορά [illegible]
σπίτι») και να προσθέσει το [illegible] συμπεριλαμβανομέν[illegible]
βασίλεια της Πρωσίας για τον Πέτρο.[182] [illegible] και αξιωματούχων, [illegible]
[illegible] διακεκριμένων προσώπων [illegible] στο εσωτερικό και στο εξωτερ[illegible]
του ίδιου του Πέτρου κατά τις μετακινήσεις του [illegible] 1717.[183] Από το 1715 ο Γκολίτσιν
κά την άνοιξη του 1716 και το φθινόπωρο του λιμανιού στη Ρέβαλ, για το οποίο έπρεπε να
οργάνωσε την κατασκευή ενός νέου λιμανιού στη Ρέβαλ, με τις συνηθ[illegible]
συγκεντρωθεί ξυλεία και σίδηρος από τους κατοίκους της Ρίγας, [illegible] διατάχθ[illegible]
[illegible] του καιρού για επίσπευση. Το Δεκέμβριο του 1716 [illegible]
[illegible] τις ζημιές που υπέστη το νέο λιμάνι από καταιγίδα[184]. Άλλα [illegible]
κε να επισκευάσει τις ζημιές [illegible] της εξαγωγής κάνναβης και ξυλείας [illegible]
θήκοντα περιλάμβαναν τη διεκπεραίωση της εξαγωγής [illegible] βοήθεια προς τους ξένους
ιστούς καραβιών, τον εφοδιασμό του ρωσικού στόλου, [illegible] και στέγαση των υπαλλήλων
εμπόρους για την αποθήκευση αποσταλτέων αγαθών και στέγαση των υπαλλήλων
Ο διάδοχος του Γκολίτσιν πρίγκιπας Νικίτα Ρέπνιν (1668-1726) έπρεπε να [illegible]
μεταφέρει ένα εξίσου ευρύ φάσμα καθηκόντων: να φυτέψει καστανιές κοντά στ[illegible]
κατοικία του Πέτρου στη Ρίγα, να στέλνει στρείδια και λεμόνια (ο Πέτρος τού [illegible]
γραψε για να τον ευχαριστήσει, προσθέτοντας ότι είχαν φτάσει φρεσκότατα) και
να φροντίσει για τη μεταφορά ενός διερχόμενου Άγγλου απεσταλμένου (προσ[illegible]
χοντας να μην έρθει σε επαφή με τους ντόπιους κατοίκους).[185] Έπρεπε να γίνει [illegible]

* [illegible] περιοχή η οποία εκτείνεται στο νότιο τμήμα της χερσονήσου της Γιουτλάνδης. Το
[illegible] της Δανίας και το 1866 προσαρτήθηκε βίαια από την Πρωσία [illegible]
και [illegible] μαζί με το Χολστάιν ενιαία πρωσική επαρχία. Στην περιοχή είναι εμφανείς οι
[illegible] και δανικές πολιτισμικές επιρροές. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] 1721 [illegible]
[illegible]
[illegible] Χολστάιν, και ο Πέτρος [illegible]
[illegible] κυβερνήτη.[186]
[illegible] Αρχάγγελσκ [illegible]
[illegible] το 1720, [illegible]
[illegible]
[illegible] Έπρεπε να [illegible]
[illegible] την καλή μεταχείριση των [illegible]
[illegible]
[illegible] έπρεπε να [illegible] Αγία Πε-
τρούπολη. [illegible]
[illegible] να καταπολεμά τις φωτιές και να στέλνει [illegible] και άλλα το-
πικά προϊόντα στον τσάρο.[187] Ένας πρόσθετος κατάλογος [illegible] περιλάμ-
βανε βότανα και χόρτα (για το Φαρμακευτικό Τμήμα), «παράξενα» κτήνη, [illegible]
κά δέντρα, όστρακα και άλογα.[188] Οι οδηγίες προς το βοεβόδα του Μπέλγκοροντ
εμφάνιζαν διαφοροποιήσεις σε ένα θέμα: εδώ οι τοπικές ευθύνες περιλάμβαναν
σχέσεις με Τατάρους και Κοζάκους, στρατιωτικές μονάδες και καταπολέμηση της
πανούκλας. Ο κυβερνήτης έπρεπε να διατηρεί καλές σχέσεις με την Ουκρανία (ό-
που ο Ιβάν Σκοροπάντσκι είχε αντικαταστήσει τον αποστάτη Μαζέπα το 1708),
«εφόσον ο χατμάνος και ο λαός της Μικρής Ρωσίας είναι υπήκοοι της Αυτού Με-
γαλειότητος παλαιόθεν».[189]

Την περίοδο 1718-1719, παράλληλα με τις οδηγίες για τα νέα κολέγια, και κα-
τά συμβουλή του Χάινριχ Φικ, ο Πέτρος επιχείρησε μία ακόμα αναδιοργάνωση
της τοπικής διοίκησης, αυτή τη φορά με βάση το σουηδικό μοντέλο. Ένα σχέδιο
του Νοεμβρίου του 1718 έδινε εντολή «οι κυβερνήτες, ή landsgeuding, να λειτουρ-
γούν διοικητικά όπως στη Σουηδία».[190] Στη Γερουσία δόθηκε η εξής οδηγία: «Στο
κυβερνείο όλο το προσωπικό σε όλα τα γραφεία πρέπει να διορίζεται και οι οδη-
γίες και οι άλλες διαδικασίες να ακολουθούν το σουηδικό μοντέλο». Το νέο σύστημα
επρόκειτο να εφαρμοστεί μέχρι το 1720, με ένα πιλοτικό πρόγραμμα που θα ξε-
κινούσε στο κυβερνείο της Αγίας Πετρούπολης από την 1η Ιουλίου του 1719. Επι-
συνάφθηκε ένας κατάλογος με σουηδικούς όρους για διάφορες θέσεις, γραμμένος
ιδιοχείρως από τον Πέτρο με τους αντίστοιχους ρωσικούς: για παράδειγμα, ο
landsgeuding (από το σουηδικό landshövding) αποδιδόταν ως glava zemskii (τοπικός
κυβερνήτης). Στην πραγματικότητα, οι περισσότεροι σουηδικοί όροι αποδόθη-
καν με αντίστοιχους ρωσικούς: για παράδειγμα, ο landsgeuding έγινε βοεβόδας, ο
lantsekretar (γραμματέας) έγινε zemskii d'iak.[191] Τον Ιανουάριο του 1719 θέσεις [illegible]
δηγιών βασισμένων σε σουηδικά μοντέλα διανεμήθηκαν σε διάφορους επαρχ[illegible]

[illegible] Ο αρχιλογιστής, η επιτροπή συγκέντρωσης [illegible] οποίος επρόκειτο να μεθάξει τα έσοδα του Σχήματος, να καταρτίζει [illegible]γισμούς και να επιβλέπει την κατανομή [illegible] γοδοτούσε στο Κολέγιο Κρατικών Προσόδων. Τα χρήματα που θα συγκε[illegible]νταν θα τα διαχειριζόταν ο ταμίας. Οι επίτροποι-κομισάριοι, που θα [illegible]σαν επίσης στο Κολέγιο Κρατικών Προσόδων, είχαν γενικότερα καθήκοντα [illegible] οποία περιλαμβάνονταν η στρατολόγηση κληρωτών, η επισκευή δρόμων [illegible] στυνομικά καθήκοντα.[183] Η περιγραφή του έργου του βοεβόδα, που εκτεινόταν σε σαράντα έξι άρθρα, περιλάμβανε εξιχνίαση υποθέσεων κατασκοπείας, [illegible] της πίστης, εποπτεία των δικαστών, συντήρηση των στρατιωτικών εγκαταστάσεων και οχυρώσεων, επίβλεψη των εργοστασίων, συγκέντρωση των [illegible] των φυγάδων, κατάρτιση των καταλόγων απογραφής, επίβλεψη της απογραφής [illegible] την προπαρασκευή επιβολής κεφαλικού φόρου), τήρηση της τάξης, προστασία των επιχειρήσεων και των τεχνών, εποπτεία της συγκέντρωσης φόρων και του [illegible]κτορικού προσωπικού και παρακολούθηση της κληροδότησης ακίνητης περιουσίας.[184] Στις 29 Μαΐου του 1719 δημιουργήθηκαν πενήντα επαρχίες με διαίρεση των παλιών κυβερνείων ως εξής: Αγία Πετρούπολη δώδεκα, Μόσχα εννέα, Κίεβο τέσσερις, Αζόφ έξι, Ρίγα δύο, Αρχάγγελος τέσσερις, Σιβηρία πέντε, Καζάν τέσσερις, Νίζνι Νόβγκοροντ τρεις, Αστραχάν μία.[185] Ένα από τα χαρακτηριστικά του σουηδικού συστήματος που προσπάθησε να μιμηθεί ο Πέτρος ήταν η αποσύνδεση της δικαιοσύνης από τη διοίκηση, με την υπαγωγή δικαστικών τομέων στο Κολέγιο Δικαιοσύνης.

Η κυβέρνηση έδειξε νέο ενεργό ενδιαφέρον για την επαρχιακή οικονομία, ενισχύοντάς τη μάλλον παρά εκμεταλλευόμενη αυτήν εκ του μακρόθεν, με ένα διάταγμα σύμφωνα με το οποίο ένα μέλος της Γερουσίας και ένα άτομο από κάθε Κολέγιο θα επιθεωρούσαν μία φορά το χρόνο τις επαρχίες.[186] Αλλά και η διοίκηση των πόλεων αναδιαρθρώθηκε, από κοινού με εκείνη των επαρχιών, το διάστημα 1718-1719, επίσης υπό την επιρροή του υπομνήματος του Φικ της 9ης Μαΐου 1718, το οποίο πίεζε τον Πέτρο να τοποθετήσει δημοτικούς δικαστικούς (magistrat[illegible]), κάτι που θεωρήθηκε ζωτικής σημασίας για την εύρυθμη λειτουργία του Κολεγίου Κρατικών Προσόδων. Ο Πέτρος επισύναψε ένα σημείωμα με το οποίο διέταζε την εφαρμογή της πρότασης του Φικ πάνω στο μοντέλο των δημοτικών συμβουλίων της Ρίγας και του Ρέφαλ, μολονότι ο Φικ είχε υποδείξει ως μοντέλο τη Στοκχόλμη.[187] Η Δικαστική Επιμελητεία (Glavnyi magistrat) ήταν ένα νέο κολέγιο, του οποίου ο κανονισμός (Ιανουάριος του 1721), προφανώς μια προσαρμογή του υπομνήματος του Φικ, τροποποιήθηκε από τη Γερουσία σε μια προσπάθεια να «συ-

[illegible] να οδηγηθούν σε μια ικανοποιητική κατάσταση και να διέπονται από τάξη και [illegible] τελειότητα όλοι όσοι ανήκουν στην αρμοδιότητα της Δικαστικής Επιμελητείας». Η σημασία του εμπορίου και της μανιφατούρας για το «κράτος [illegible]» παρουσιάζεται αναλυτικά στο άρθρο 11: «Ο πλούτος σε κάθε πόλη, με τη βοήθεια του Θεού και την καλή αστυνόμευση, ξεκινώντας από τη ναυτιλία και από το ελεύθερο και ανεμπόδιστο εμπόριο και φτάνοντας μέχρι την καλής ποιότητας βιοτεχνία, έχει τη δική του δυναμική».

Τα καθήκοντα των δικαστικών ήταν ποικίλα: να συγκεντρώνουν χάρτες και στατιστικά στοιχεία, να δημιουργούν καταλόγους (μητρώα) των κατοίκων και της επαγγελματικής-κοινωνικής τους κατάστασης, να εκδιώκουν παρανόμους και να τους επαναφέρουν στους ενδεδειγμένους τόπους διαμονής. Οι πόλεις κατατάσσονταν σε πέντε κατηγορίες, από τα σημαντικότερα κέντρα (Αγία Πετρούπολη, Μόσχα, Νόβγκοροντ, Καζάν, Ρίγα, Ρέφαλ, Αρχάγγελος, Αστραχάν, Γιαροσλάβ, Βολογκντά, Νίζνι Νόβγκοροντ) μέχρι τους μικρούς συνοικισμούς. Διορισμοί δικαστικών και άλλων τοπικών υπαλλήλων οργανώνονταν από τους κυβερνήτες και τους βοεβόδες. Η επιλογή γινόταν ανάμεσα από «πρώτης τάξεως, καλά, εύπορα και έξυπνα άτομα».[189] Οι αστικοί πληθυσμοί κατανέμονταν σε δύο κατηγορίες: η πρώτη περιλάμβανε μεγαλεμπόρους, αρχιτεχνίτες (στους οποίους συμπεριλαμβάνονταν γιατροί και χειρουργοί, καπετάνιοι πλοίων, αγιογράφοι, σιδηρουργοί όλων των ειδών, τορναδόροι και άλλοι), η δεύτερη χειροτέχνες και μικρεμπόρους. Ο κανονισμός αποδίδει με ζωηρά χρώματα μια αρνητική εικόνα της ζωής στις πόλεις. Η παράγραφος 9, για τα δικαστήρια, αναφέρει ότι «έμποροι και μεταπράτες σε όλες τις πόλεις είναι σχεδόν καθ' ολοκληρίαν κατεστραμμένοι λόγω [illegible] φόρων παραπτωμάτων, επιθέσεων και αφόρητων επιβαρύνσεων, εξαιτίας των [illegible]ποίων έχουν μειωθεί αριθμητικά». Οι υποθέσεις των κατοίκων των πόλεων [illegible]

κλήζονταν από τους τοπικούς δικαστές, ενώ το δικαστήριο της Αγίας Πετρ[illegible]
λειτουργούσε ως το εφετείο. Οι τοπικοί δικαστές υποτίθεται ότι θα διόρ[illegible]
κτορες για την εκτέλεση ετυμηγοριών όπως η εισπρακτική δαπανών και [illegible]

*Οι οδηγίες προς το νέο αρχηγό της αστυνομίας της Μόσχας που εκδόθ[illegible]
Ιούνιο του 1722 παρέχουν μια ακόμα φευγαλέα εικόνα των προσπαθ[illegible]
αστικό κανονισμό. Τα καθήκοντά του περιλάμβαναν επίβλεψη των [illegible]
δραστηριοτήτων, πρόληψη πυρκαγιών (αναφέρονταν λεπτομερείς κανόνες [illegible]
χρήση θερμαστρών και τη λειτουργία των δημόσιων λουτρών) και [illegible]
οδοστρωμάτων και των γεφυρών. Για την καταπολέμηση του εγκλήματος [illegible]
ποθετούνταν φράγματα στους δρόμους και νυχτερινές περιπολίες, όπως [illegible]
Πετρούπολη. Η περιφρούρηση των δημόσιων ηθών συνεπαγόταν το κλείσιμο [illegible]
τοπικτικών λεσχών και τη σύλληψη γυναικών ελευθερίων ηθών, αλκοολικών [illegible]
νόδιων και επαιτών (στους οποίους θα προσφερόταν εργασία). Ο αρχηγός [illegible]
στυνομίας θα επέβλεπε την υγεία και την υγιεινή, την αποκομιδή σκουπιδ[illegible]
τη διακίνηση τροφίμων στις αγορές, θα εμπόδιζε τη μόλυνση των ποταμών [illegible]
ανέφερε την έκρηξη μολυσματικών επιδημιών. Το χαρτί και τα κουρέλια [illegible]
νακυκλώνονταν. Οι πυροβολισμοί στους δρόμους ήταν παράνομοι (όποιος [illegible]
μούσε να πυροβολεί «για διασκέδαση» έπρεπε να οδηγείται σε πεδία βολής [illegible]
από την πόλη), όπως και οι ιπποδρομίες στους δρόμους, μια αγαπημένη [illegible]
δαση με αμαξάδες. Ήταν επίσης υπεύθυνος για την καταγραφή όλων των [illegible]
δατών μέσα στην πόλη.[200] Γενικά, παραμένει η εντύπωση ότι αυτή η γραφ[illegible]
δομή δεν ήταν τίποτα περισσότερο από μια ημιτελή βιτρίνα, η οποία δεν μπορ[illegible]
να καλύψει και πολύ καλά τα παλιά πρότυπα συμπεριφοράς και κοινωνικών σχ[illegible]
σεων, παρόλο που μόνο ένα μικρό ποσοστό του πληθυσμού της αυτοκρατορίας [illegible]
οικούνταν με αυτό τον τρόπο: Το 1723 ο υποκείμενος σε φορολογία πληθυσμός [illegible]
πόλεων ήταν 230.910 άρρενες, δηλαδή το 3,6% του συνολικού πληθυσμού.[201]*

*Το 1724 πραγματοποιήθηκαν πρόσθετες μεταρρυθμίσεις σε σχέση με το στρα[illegible]
τωνισμό των στρατιωτικών μονάδων στις επαρχίες σε καιρό ειρήνης. Αυτές περι[illegible]
λάμβαναν την εισαγωγή μίας ακόμα διοικητικής μονάδας, της συνταγματικής πε[illegible]
ριοχής (polkovoi distrikt), με τους υπαλλήλους της. Διάταγμα της 26ης Ιουνίου [illegible]
1724 προέβλεπε την κινητοποίηση στρατιωτών στις επαρχίες για την αντιμετώπι[illegible]
ση φυγάδων, ληστών και άλλων παρανόμων.[202] Συνοδευόταν από ένα διάταγμα [illegible]
σχετικά με τα καθήκοντα των συνταγματαρχών όσον αφορούσε την εποπτεία της
τοπικής αστυνομίας στην περιοχή που είχε παραχωρηθεί για το στρατωνισμό και
τον εφοδιασμό των συνταγμάτων τους.[203] Αυτό κατέληξε σε ένα είδος στρατιωτι[illegible]
κού νόμου, με αλληλεπικαλύψεις και συγκρούσεις μεταξύ των παλιών και των νέ[illegible]
ων διοικητικών Αρχών. Ο νέος πολιτικός αξιωματούχος ο οποίος εκτελούσε χρέη
συνδέσμου μεταξύ των ντόπιων και των στρατιωτικών ήταν ο κομισάριος της*

[illegible]

Οι επαρχιακές μεταρρυθμίσεις του Πέτρου υπήρξαν [illegible]
[illegible]
συγχρονη ακόμα σε σχέση με την προώθηση των ντόπιων επιχειρήσεων, την εκ-
παίδευση και την ευημερία υπό την ευρύτερη έννοια, ή έστω υπό την έννοια της
«αστυνόμευσης» των επαρχιών, με εξαίρεση τη δικαστική Αρχή που δημιουργή-
θηκε το 1721. Ως παράγοντες προώθησης του «πολιτισμού», [illegible]
των του νόμου και της τάξης, υπήρξαν εξαιρετικά ανεπιτυχείς. Κατ' αρχάς, το
σουηδικό σύστημα, στο οποίο βασίστηκαν εν μέρει, λειτουργούσε σε ενοριακό ε-
πίπεδο, με τη συμμετοχή χωρικών και τη συμβολή τοπικών [illegible], κάτι που
απουσίαζε στη Ρωσία. Δεν υπήρχε καμία περίπτωση να μιμηθούν οι Ρώσοι ιερείς
τους Σουηδούς ομολόγους τους (μολονότι έπαιζαν κάποιο ρόλο ως πράκτορες της
κυβέρνησης, όπως θα δούμε), ενώ υποστηρίζεται ότι «στις επαρχίες [της Ρωσίας]
δεν υπήρχαν προικισμένα άτομα μεταξύ των χωρικών».[205] Υποθέτουμε ότι αυτοί
οι χωρικοί είδαν τους νέους υπαλλήλους μέσα από το ίδιο μάλλον πρίσμα όπως
και τους παλιότερους. Ένα σημαντικό πρόβλημα για την εφαρμογή των μεταρ-
ρυθμίσεων ήταν να βρεθεί κατάλληλο προσωπικό και να πειστούν οι παλιοί υ-
πάλληλοι να μεταβιβάσουν τα καθήκοντά τους ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, να πα-
ραμείνουν στις θέσεις τους ώσπου να φτάσουν οι αντικαταστάτες τους. Σε μια α-
ναφορά του κυβερνείου της Μόσχας τον Ιανουάριο του 1720 διατυπώνονταν δια-
μαρτυρίες ότι μόνο ένας μικρός αριθμός από τους απαιτούμενους για τις εννέα ε-
παρχίες του υπαλλήλους είχε συγκεντρωθεί, αλλά ακόμα κι αυτοί δεν είχαν αρχί-
σει να εργάζονται.[206] Όταν διορίζονταν, οι υπάλληλοι δεν ήταν πάντα σίγουροι για
το ποια ήταν τα καθήκοντά τους. Το Δεκέμβριο του 1722 το Κολέγιο Δικαιοσύνης
εξέφρασε παράπονα στη Γερουσία ότι «κυβερνήτες και βοηθοί από τις επαρχίες
εξακολουθούν να γράφουν ζητώντας να τους αποστείλουμε οδηγίες για το πώς [illegible]
διαχειριστούν τις επαρχιακές υποθέσεις. Ισχυρίζονται ότι οι εργασίες παρ[illegible]
νουν στάσιμες και ζητούν να τους σταλούν οι απαιτούμενες οδηγίες. Ως εκ το[illegible]

το Κολέγιο Δικαιοσύνης ζητά να του στείλει αύριο η Γερουσία τα [illegible] δηγιών που της απέστειλε από το κολέγιο αυτό, προκειμένου να διαβιβ[illegible] επαρχίες σχετικά με τη διοίκησή τους».[207] Όπως σχολίασε ο διοικ[illegible] Φριδερίκος του Χόλσταϊν-Γκότορπ, μετά το θάνατο του Πέτρου [illegible] προσωπικό δεν μπορεί να υφίσταται χωρίς το πολιτικό, και για αυτό το [illegible] απαιτούνται άνθρωποι μορφωμένοι, έξυπνοι και έντιμοι. Ένας καλός [illegible] τικός μπορεί να δημιουργηθεί μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, αλλά [illegible] πάλληλος –δε γίνεται λόγος για ένα γραμματέα– δεν μπορεί να δημιουργ[illegible] το γρήγορα. Πρέπει να επενδυθεί μεγάλο ποσό χρημάτων για την εκπαίδ[illegible] τους, και ο κόσμος δε θα αρχίσει να αφοσιώνεται στη δημόσια υπηρεσία [illegible] παρέχει τόσο πενιχρά μέσα συντήρησης. Από αυτό προκύπτει κάτι άλλο [illegible] κριμένα, ότι όλες οι δημόσιες θέσεις μελλοντικά θα περάσουν στα χέρια [illegible] ατόμων και κλεφτών».[208]

Δεν είναι παράξενο το ότι οι περισσότεροι από τους νέους υπαλλήλους [illegible] ρησαν τις κακές συνήθειες των προκατόχων τους. Μια πολύ γνωστή υπόθεσ[illegible] ταν εκείνη του πρίγκιπα Μ. Π. Γκαγκάριν, κυβερνήτη της Σιβηρίας, ο οποίος [illegible] κτελέστηκε το 1721 για δωροληψία και διαφθορά σε μεγάλο βαθμό. Οι ξένοι [illegible] τοπώνουν ορισμένες ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις. Ο Βέμπερ περιγράφει [illegible] τοπικούς υπαλλήλους ως «άπληστους ανθρώπους [...] οι οποίοι μοναδικό μέλημ[illegible] τους είχαν πώς να φτιάξουν τις περιουσίες τους πάνω στα συντρίμμια των ανθρ[illegible] πων της επαρχίας. Αυτός που ήρθε με ελάχιστα ρούχα είναι γνωστό ότι σε τέσσε[illegible] ρα πέντε χρόνια θα έχει μαζέψει τόσο πολλά χρήματα, ώστε να είναι σε θέση να [illegible] χτίσει μεγάλα πέτρινα σπίτια, ενώ το ίδιο διάστημα οι δύστυχοι υπήκοοι θα είναι [illegible] αναγκασμένοι να εγκαταλείψουν τις αγροικίες τους».[209] Ο Σουηδός Στράλενμπεργ, [illegible] που πέρασε αρκετά χρόνια στις επαρχίες ως αιχμάλωτος πολέμου, γράφει ότι [illegible] με συστάσεις ευνοουμένων, «χυδαίοι άντρες διορίστηκαν στις πιο υπεύθυνες θέ[illegible] σεις: δικαστές, αρχιλογιστές, επίτροποι, βοεβόδες και αντικυβερνήτες. Οι διο[illegible] ρισμοί των τοπικών αξιωματούχων έγιναν με πλήρη ελευθερία από τους κυβερ[illegible] νήτες». Ισχυρίζεται δε ότι χωρικοί αναγκάστηκαν να πουλήσουν τα κοπάδια και [illegible] τα γεννήματά τους για να πληρώσουν εφοριακούς ή να δραπετεύσουν για να γλι[illegible] τώσουν.[210] Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ανάλυση στάλθηκε από τη Σιβηρία τον [illegible] Οκτώβριο του 1723 από τον επιθεωρητή ορυχείων Βίλχελμ Χένινγκ: «Είμαι βα[illegible] θύτατα στενοχωρημένος που δε βρίσκεστε εδώ αυτοπροσώπως και δε γνωρίζετε [illegible] λεπτομερώς την κατάσταση πραγμάτων στη Σιβηρία. Είναι αλήθεια ότι ο κυβερ[illegible] νήτης Τσερκάσκι είναι καλός άνθρωπος, αλλά του λείπει το θάρρος και έχει ελά[illegible] χιστους έντιμους βοηθούς, ειδικά στα τοπικά δικαστήρια και στην αστυνομία, με [illegible] αποτέλεσμα οι κρατικές υποθέσεις να μην πάνε καλά και τα βάρη να είναι δυ[illegible] σβάσταχτα για το λαό». Ο Χένινγκ παρακινούσε τον Πέτρο να στείλει βοήθεια [illegible]

[illegible]

[illegible] καταπιέζεται.[211]

Το παλιό σύστημα «τροφοδότησης» ήταν ζωντανό και ακμαίο. Οι αδύνατοι [illegible] πως και οι όμοιοί τους στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης, θα πρέπει να προ[illegible] στεθεί ήταν το ίδιο ευάλωτοι όπως πάντα.

VI. ΝΟΜΟΣ ΚΑΙ ΤΑΞΗ

Ο κύριος υπεύθυνος για την προώθηση του γενικού καλού ήταν ο κυβερνήτης, ο ο[illegible] ποίος στεκόταν πάνω από το νόμο, όχι με την έννοια ότι είχε την άδεια να δρα πα[illegible] ράνομα ή ανήθικα (μολονότι, όπως είδαμε προηγουμένως, δεν έχανε την εξουσία [illegible] του αν δρούσε κατ' αυτό τον τρόπο), αλλά επειδή προΐστατο στην απονομή της δι[illegible] καιοσύνης με την ευρύτερη έννοια και προστάτευε τους υπηκόους του, φροντίζο[illegible] ντας για την ευημερία τους. Ένα διάταγμα του 1722 έλεγε: «Ο ηγεμόνας φροντίζει [illegible] ώστε να αισθάνονται βέβαιοι οι υπήκοοί του ότι κάθε υπόθεση θα τυγχάνει πάντα [illegible] δίκαιης και ταχύτατης απόφασης, ότι οι υποθέσεις θα λύνονται όπως προστάζουν [illegible] τα διατάγματα της Αυτού Μεγαλειότητος, δίκαια και μέσα στον προκαθορισμένο [illegible] χρόνο, και ότι κανείς δε θα καταδυναστεύεται από άδικους δικαστές και γραφειο[illegible] κρατία».[212] Κάθε κανόνας προερχόμενος από τον τσάρο είχε την ισχύ νόμου. Παρ' [illegible] λα αυτά, εξακολουθούσε να είναι αποδεκτό ακόμα και στη Ρωσία του Πέτρου [illegible] οι κυβερνήτες απένεμαν μόνο κοσμική δικαιοσύνη, εξίσου επί δικαίων και αδ[illegible]

«Αν ένας δικαστής αποφασίσει με άδικο τρόπο [illegible], θα [illegible] από τον νόμο, αλλά επίσης τιμωρία, σωματική και ψυχική, θα [illegible] κατά τη Δευτέρα Παρουσία από το Θεό».[illegible] Οι ποινές θα [illegible] στη Ρωσία του Πέτρου να διαχωρισ[illegible]

Προηγουμένως, είναι δύσκολο [illegible] και νόμος από τα ζητήματα διακυβέρνησ[illegible] δικαιοσύνης και νόμοι [illegible] ενέργειες. Όπως εξηγ[illegible] τα οποία εξετάστηκαν σε [illegible] αγγλικά έργα του Ιβάν Ποσόσκοφ Το Βιβλ[illegible] του μεταφρασμένου στα αγγλικά [illegible] κεφαλαίου «Περί Δικαιοσύνης και [illegible] Πλούτου, στον πρόλογο του κεφαλαίου [του Πέτρου] να διαχωριστεί η δικαιοσύνη [illegible] παρά τις «γλαφυρές προσπάθειες [του Πέτρου]», η δικαιοσύνη αποτελούσε από ανάξιους υπαλλήλους [illegible] δικαστική εξουσία, η δικαιοσύνη [illegible] σε μια εξέταση του τρόπου με τον οποίο [illegible] θέμα εμπλέκει το συγγραφέα [illegible] κυβέρνηση πάσχιζαν να επιβάλλουν [illegible] τα η χώρα».[illegible] Κυβερνήτης και κυβέρνηση [illegible] την έννοια τόσο των μεθοδικών και συστη[illegible] (porjadok), η οποία περιλάμβανε την έννοια της νομοταγούς υπακοής (με την έννοια του «νόμου και τ[illegible] νοτισμών όσο και της νομοταγούς υπακοής [illegible] Κανονισμού ο Πέτρος έγραφε: «Αλλά [illegible] ξης». Στο προοίμιο του Στρατιωτικού, ο στρατός οδηγήθηκε σε τάξη, τότε έγιν[illegible] με τη βοήθεια του Παντοδύναμου, [illegible] λε μεγάλη πρόοδος απέναντι σε λαμπρά και τακτικά έθνη. Καθένας μπορεί να [illegible] πιστώσει ότι αυτό συνέβη όχι για άλλο λόγο παρά χάρη στην επιβολή αυστηρ[illegible] ξης, αφού όλες οι άτακτες βαρβαρικές πρακτικές δεν αξίζουν τίποτα και [illegible] όφελος δεν μπορεί να προέλθει από αυτές».[illegible] Το αίτημα για τάξη ίσχυε [illegible] και για τα πολιτικά ζητήματα. Στο προοίμιο ενός διατάγματος περί στρ[illegible] εκδόθηκε στα τέλη του 1718 αναφερόταν: «Η Αυτού Μεγαλειότης ο τσάρος, [illegible] όλες τις διαρκείς προσπάθειές του κατά το δύσκολο αυτόν πόλεμο, ήταν υποχρε[illegible] ωμένος όχι μόνο να διεξάγει τον πόλεμο αλλά και να καθοδηγεί το λαό και να [illegible] διάζει στρατιωτικούς νόμους και κώδικες. Ωστόσο, με τη βοήθεια του Θεού, [illegible] τάφερε να τον φέρει σε τόσο καλή τάξη, ώστε να είναι γνωστό τοις πάσι σε τι κ[illegible] άσταση είναι ο στρατός σήμερα συγκρινόμενος με τις προγενέστερες δυνάμεις [illegible] τι καρπούς έχει αποφέρει. Τώρα που έχει ολοκληρωθεί η προσπάθεια, η Αυτού Μεγαλειότης, ελεήμων απέναντι στο λαό του, δεν επιθυμεί να παραμεληθεί η [illegible] κατή πολιτική [zemskoe] διοίκηση, αλλά καταβάλλει προσπάθειες για να διευ[illegible] στώσει ότι και σε αυτήν επικρατεί τόσο καλή τάξη όσο και στις στρατιωτικές [illegible] ποθέσεις».[illegible] Σύμφωνα με τον τρόπο σκέψης του Πέτρου, η σωστή τάξη ήταν [illegible] ποτέλεσμα καλών νόμων, από τα σύντομα διατάγματα (ukazy) μέχρι τους μακρο[illegible] σκελείς κανονισμούς με τα πολλά άρθρα (ustavy και reglamenty). «Νόμοι και δια[illegible] τάγματα πρέπει να είναι καθαρογραμμένα, ώστε να μπορούν να αναπαραχθού[illegible] Ελάχιστη δικαιοσύνη υπάρχει μεταξύ των ανθρώπων, αλλά μεγάλη δολιότητα».[illegible] Ο νόμος πρέπει να είναι σαφής και λεπτομερής, αφού η κακία είναι διαβρωτική. Όπως έγραψε ο Πέτρος σε ένα περίφημο διάταγμα προς τη Γερουσία: «Τίποτ[illegible]

[illegible] Ακολουθώντας [illegible] τον. Το διάταγμα αυτό έπρεπε να κατεβεί σε [illegible] για να λειτουργεί [illegible] καθρέφτη μαγικό στους δικαστές σε όλους τους χώρους. Ξεκινώντας από τη Γερουσία και φτάνοντας στα κατώτερα δικαστήρια». Τον Φεβρουάριο του 1723 ο Πέτρος πρόσθεσε και άλλες σημειώσεις οι οποίες τους [illegible]. Σε μια σημείωση παρατίθενται οι ποινές για «βλασφημίες, φθορές και φλυαρίες» και απευθυνόταν μια προειδοποίηση ότι «είναι καταραμένος αυτός που εκτελεί αμελώς το έργο του Θεού», ενώ μια άλλη επισήμαινε στο λαό «τους νόμους του κράτους και τη σημασία τους ως το πρώτο και κύριο μέλημα».[illegible]

Τα διατάγματα αυτά υπογραμμίζουν το ενδιαφέρον του τσάρου για την εντιμότητα και την ακεραιότητα αυτών οι οποίοι εφάρμοζαν το νόμο – με άλλα λόγια, των μελών της Γερουσίας και των κολεγίων και των επαρχιακών υπαλλήλων. Κατά την άποψή του, το χειρότερο από τα εγκλήματα ήταν η σκόπιμη παρέλειψη του καθήκοντος και η παράβαση του νόμου από τους δικαστές. Το άρθρο αυτό ενσωματώθηκε σαφέστατα σε ένα διάταγμα της 25ης Οκτωβρίου του 1723 (που δημοσιεύτηκε το Φεβρουάριο του 1724), το οποίο εξηγούσε τις διαφορές ανάμεσα σε εγκλήματα κατά του κράτους και «ειδικά» εγκλήματα κατά προσώπων: «Ο άνθρωπος που διαπράττει αδικία σε δικαστήριο ή σε κάποιο ζήτημα που του εμπιστεύτηκαν ή το οποίο αποτελεί μέρος της δουλειάς του και διαπράττει αυτή την αδικία λόγω [illegible] σκόπιμα και με τη θέλησή του, ως παραβάτης των νόμων του κράτους και του καθήκοντός του, θα καταδικάζεται σε θάνατο, σωματικό ή πολιτικό, ανάλογα με τη σοβαρότητα του εγκλήματος, και θα στερείται όλη του την περιουσία».[illegible]

Η βασιλεία του Πέτρου είναι σημαντική και από την άποψη της αύξησης του αριθμού των εκδιδόμενων διαταγμάτων. Ενώ στο δεύτερο μισό του δέκατου έβδομου αιώνα ο μέσος όρος των διαταγμάτων που εκδίδονταν ετησίως ήταν τριάντα έξι, το πρώτο τέταρτο του δέκατου όγδοου αιώνα ο αριθμός αυτός ανέβαινε σε εκατόν εξήντα.[221] Στη μοσχοβίτικη Ρωσία η νομοθεσία δημιουργούνταν με εξελικτικό τρόπο (η εγκαθίδρυση της δουλοπαροικίας αποτελεί καλό παράδειγμα), σ[illegible] νενώνοντας προηγούμενες διατάξεις. Η νομοθεσία του δέκατου όγδοου αιώνα [illegible] διαφερόταν λιγότερο για τα σταθερά έθιμα και τις παραδόσεις, και περισσό[illegible] για «δραστική παρέμβαση στη ζωή», συχνά με σκοπό την ανατροπή προηγ[illegible]

ρων εθίμων».[illegible] Η βασιλεία του Πέτρου [illegible] με την [illegible] μον», βασισμένη στην πίστη της «σωστής [illegible] νομοθεσίας [illegible] [...] Ο νόμος αντιμετωπιζόταν ως μέσο για την επίτευξη της γενικής [illegible] Αλλά η απότομη αύξηση του αριθμού των νόμων, όπως και η πληθώρα [illegible] ποδείχτηκε ότι δεν ήταν συνώνυμη με τη νομιμότητα, ακόμη δε λιγότερο [illegible] κλειστεμένες έννοιες της δικαιοσύνης. Ο Ιβάν Ποσόσκοφ έγραφε: «[illegible] η σημαντικότερη ανάγκη μας είναι η κυριαρχία του νόμου. Όταν η [illegible] τερέψει να επικρατήσει, οι πάντες θα αποφεύγουν τις άδικες πράξεις. Η [illegible] και αμερόληπτη απονομή της δικαιοσύνης είναι το θεμέλιο της ευημερίας [illegible] τον επιτευχθεί αυτό, είναι αναμενόμενο ότι τα έσοδα της Αυτού Μεγαλειότητος [illegible] διπλασιαστούν».[illegible] Ας δούμε τώρα τον Πέτρο ως νομοθέτη και φύλακα του [illegible]

Αστικοί κώδικες και νομοθεσία

Ο Πέτρος κληρονόμησε τον κώδικα του πατέρα του από το 1649, μια δέσμη [illegible] χωρισμένων σε είκοσι πέντε κεφάλαια και εννιακόσια εξήντα εφτά άρθρα, όπου [illegible] χαν ενσωματωθεί όχι μόνο οι μοσχοβίτικοι κώδικες (του 1497 και του 1550) αλλά και το λιθουανικό δίκαιο του 1588 και στοιχεία του βυζαντινού δικαίου. Περισσότερο διάσημος για την κωδικοποίηση των νόμων περί δουλοπαροικίας, ο κώδικας αυτός προέβλεπε επίσης ότι «όλοι οι άνθρωποι όλων των βαθμίδων, από την υψηλότερη ως τη χαμηλότερη, για το νόμο και τη δικαιοσύνη του μοσχοβίτικου κράτους θα είναι ίσοι, για όλες τις υποθέσεις».[227] Ο ρωσικός νόμος ήταν γραπτό δίκαιο, πράγμα που σημαίνει ότι ιδιωτικές υποθέσεις δεν εκδικάζονταν με βάση προηγούμενες υποθέσεις (δεδικασμένο), αλλά οι «δικαστές» (κυβερνητικοί, δημόσιοι υπάλληλοι) εφάρμοζαν το γραπτό νόμο στην τρέχουσα περίπτωση.[228] Βασικά, χρειαζόταν να έχουν πρόσβαση σε αντίγραφα του νόμου, αλλά αυτά δεν ήταν εύκολα διαθέσιμα. Από το 1649 πολλά καινούρια διατάγματα («νεαρές») είχαν εκδοθεί, δημιουργώντας σύγχυση και έχοντας ως αποτέλεσμα αδυναμία αναπαραγωγής τους, καθώς βρίσκονταν διασκορπισμένα στα αρχεία διαφόρων κυβερνητικών υπηρεσιών.[227]

Έγιναν αρκετές προσπάθειες για κωδικοποίηση των υπαρχόντων νόμων, αλλά και για τη θέσπιση ενός νέου κώδικα. Μια Επιτροπή Κωδικοποίησης Νόμων, με εκπροσώπους από τους βογιάρους και τις κατώτερες από τους βογιάρους τάξεις, η οποία λειτούργησε την περίοδο 1700-1702, επιφορτίστηκε με τη διόρθωση και την ενημέρωση του κώδικα του 1649 (ενσωματώνοντας και ερμηνεύοντας λογικά διατάγματα που είχαν εκδοθεί από το 1649, ειδικά για την κτηματική περιουσία). Το βασιλικό κεφάλαιό της (27 Φεβρουαρίου 1700) παρουσιάζει μια εικόνα αταξίας τόσο στην εκκλησιαστική όσο και στη δημόσια ζωή.[229] Η προσπάθεια αυτή απέτυχε, σύμφωνα με τον Α. Ν. Μεντοφσκι, εξαιτίας έντονης εκκλησιαστικής παρέμβασης.[229] (Ο πατριάρχης βρισκόταν ακόμα εν ζωή όταν σχηματίστηκε η επιτροπή.)

Αλλά και η επιλογή του χρόνου δεν ήταν η σωστή. [illegible] Η επόμενη προσπάθεια για κωδικοποίηση [illegible] Μαΐου του 1714, στο προοίμιο του οποίου [illegible] ότι ο Πέτρος [illegible] [illegible] φλογερό ενδιαφέρον για το νόμο του Θεού, [illegible] [illegible] η δικαιοσύνη να απονέμεται με βάση την [illegible] [illegible] και για τους πάντες, χωρίς να εντελθεί [illegible] [illegible] και τα καταπιεσμένα [illegible].[illegible] [illegible] θα δίκαζαν όλες τις υποθέσεις σύμφωνα με το Νομικό Κώδικα του 1649 και όχι με βάση καινούριους νόμους και ξεχωριστά διατάγματα, με εξαίρεση τις [illegible] που δεν αναφέρονταν στον κώδικα. Με άλλα λόγια, υπήρξε μια επιστροφή στο Νομικό Κώδικα του 1649 για θέματα για τα οποία είχε [illegible] νομοθεσία, κυρίως για τις [illegible] γαίες και για την [illegible] περιουσία. Είχαν εκδοθεί πολλά αλληλοσυγκρουόμενα και [illegible] διατάγματα, τα οποία έπρεπε να αποσυρθούν, και η Γερουσία θα εξακρίβωνε τις σωστές εκδόσεις από ένα πλήθος κειμένων με τη βοήθεια των υπαλλήλων των [illegible], που θα τις ξεχώριζαν ανάμεσα από έγγραφα τα οποία είχαν κυκλοφορήσει από τότε που [illegible] τους από το 1649.[231] Δεν υπάρχει καμία μαρτυρία ότι ο Πέτρος σκεφτόταν να λάβει υπόψη του την κοινή γνώμη, όπως ο πατέρας του (ο Νομικός Κώδικας του 1649 είχε συζητηθεί από τις εκλαμούσες πλέον τοπικές συνελεύσεις) ή όπως προτάθηκε από τον Ποσόσκοφ («για τη θέσπιση ενός δίκαιου κώδικα θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη η γνώμη των πάντων»[232]).

Λίγα χρόνια αργότερα ο Πέτρος αποφάσισε να αναθεωρήσει το νόμο, όπως και τους κυβερνητικούς θεσμούς, με βάση ξένα πρότυπα. Το Δεκέμβριο του 1719 διατάχτηκε η Γερουσία να μελετήσει το σουηδικό νομικό κώδικα και να αντικαταστήσει όποια σημεία «δεν είναι κατάλληλα για το λαό μας» με εκείνα από το Νομικό Κώδικα του 1649 ή να δημιουργήσει καινούρια. Οι κτηματικοί νόμοι της Εσθονίας και της Λιβονίας προτείνονταν ως πρότυπα επειδή το σύστημά τους ήταν «εγγύτερο προς το ρωσικό». Η επιτροπή αυτή είχε ως μέλη Ρώσους και ξένους.[233] Τον Αύγουστο του 1720 διορίστηκε επιπλέον προσωπικό στην επιτροπή «για αντιπαραβολή του ρωσικού νόμου προς το σουηδικό».[234] Η εργασία προχωρούσε αργά και, προφανώς, με ελάχιστα αποτελέσματα. Ένα υπόμνημα προς τη Γερουσία στις 20 Ιανουαρίου 1724 αναφερόταν στο νομικό κώδικα «ο οποίος δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί».[235] Το μεγαλύτερο πρόβλημα ήταν η πολλαπλότητα των νόμων, συχνά για το ίδιο ζήτημα, οι οποίοι είχαν εκδοθεί σποραδικά κατά τη διάρκεια του πολέμου. Ο Πέτρος διέταξε τη Γερουσία να συγκεντρώσει όλες αυτές τις διαφορετικές πράξεις και να τις ενοποιήσει σε ένα νόμο, προσέχοντας «ώστε να είναι σίγουρο ότι δεν υφίστανται δύο διατάξεις για μια υπόθεση».[236] Το έργο αυτό ολοκληρώθηκε μόνο μετά το θάνατο του Πέτρου και παρέμεινε αδημοσίευτο

Με δεδομένη αυτή την κατάσταση πραγμάτων, δεν είναι περίεργο [illegible] ... [illegible] ο Στρατιωτικός Κανονισμός [illegible] ... ρουσία τον Απρίλιο του 1716 σχετικά με την εκτέλεση και τη [illegible].[209] Αν και δεν υπήρχε ... σε όλους τους κυβερνήτες και τις διοικήσεις ... θεση να αντικαταστήσει ο Στρατιωτικός Κανονισμός τον αστικό κώδικα ... αστική δικαιοσύνη ήταν ορισμένες φορές η μόνη διαθέσιμη ... ση, ειδικά στις επαρχίες. Ο Στρέλενμπεργκ γράφει: «Κανένας ... μα κι αν ήταν άδικος, δεν είχε ελπίδα δικαίωσης, αφού το δικαστικό ... αποτελούνταν από αξιωματικούς της φρουράς που δε γνώριζαν ... παρά μόνο τα στρατιωτικά άρθρα, όπου τα μικρότερα παραπτώματα ... σκληρή σωματική τιμωρία, ακόμα και τη θανατική ποινή, και οι οποίοι ... νταν από τον ηγεμόνα με τα αγαθά και την περιουσία του καταδικασμένου».

Για μεγάλο διάστημα ο Στρατιωτικός Κανονισμός παρέμενε η μοναδική ... πηγή αναφοράς για ορισμένα νομικά ζητήματα (για παράδειγμα, για τη διάκρι-ση μεταξύ ανθρωποκτονίας και ανθρωποκτονίας εξ αμελείας). Χρησιμοποιήθη-κε ακόμα και για δίκες γυναικών. Είχε υποστηριχτεί ότι, απέχοντας πολύ από το να είναι σκληρός, ήταν ενημερωμένος για μεγάλο αριθμό σύγχρονων εννοιών, ό-πως «συνεργός σε έγκλημα», «επιβαρυντικές ή ελαφρυντικές συνθήκες», «αυτο-άμυνα» και «ψυχική διαταραχή».[211] Ταυτόχρονα, ο κανονισμός περιείχε περισσό-τερο αρχαϊκούς κανόνες (για παράδειγμα, η δήλωση [άρθρο 154] ότι οι δολοφό-νοι θα αποκεφαλίζονταν για να «δικαιωθεί το αίμα του θύματος» [...]).[212] Υπήρχε επίσης κατάλογος πολυάριθμων εγκλημάτων κατά του ... Υπήρχε επίσης ... και ο Ναυτικός Κανονισμός (ο τελευταίος ... τοες. Το γεγονός ότι ο Στρατιωτικός και ο Ναυτικός Κανονισμός ... στηρίχτηκε στον προηγούμενο) εξακολουθούσαν να θεωρούνται βασικά νομικά ντοκουμέντα οφείλεται στη συνεχιζόμενη χρήση τους ως κειμένων μελέτης όταν το ρωσικό δίκαιο άρχισε να διδάσκεται στο Πανεπιστήμιο της Μόσχας τη δεκα-ετία του 1770.[213]

Ένας άλλος τομέας στον οποίο υπήρχε πιθανή αλληλεπικάλυψη και σύγχυση ήταν ο εκκλησιαστικός νόμος. Στη Μοσχοβία ο κλήρος υπαγόταν στα εκκλησια-στικά δικαστήρια, με εξαίρεση τις περιπτώσεις προδοσίας, ληστείας και φόνου. Υπό την ηγεσία του Πέτρου αυτό το δικαστικό προνόμιο γενικά εξέλιπε από το 1700 μέχρι το 1721, για να αποκατασταθεί το 1721, μετά την ίδρυση της Συνόδου, η ο-ποία είχε το δικό της δικαστήριο «για δίκες του κλήρου».[214] Δεν υπήρξε καμία προσπάθεια να ενοποιηθούν τα δύο συστήματα δικαιοσύνης. Θεωρητικά, οι κλη-ρικοί δικάζονταν από εκκλησιαστικά δικαστήρια για όλες τις υποθέσεις εκτός α-πό «σοβαρές κρατικές» (π.χ., προδοσία) και υπόκειντο στον κοσμικό νόμο μόνο αν κηρύσσονταν ένοχοι και αποσχηματίζονταν. Στην πράξη, όπως τονίζει ο Φρίζ

[illegible] ... τη Σύνοδο ... [illegible] ... εκκλησιαστικά δικαστήρια για [illegible] ... το 1722 ... [illegible] ... Σύνοδο. Η Σύνοδος ήταν το ανώτατο εφετείο για εκκλησιαστικά θέματα, αλλά ... τον τσάρο.[215] ... [illegible] ... τα οποία είχαν αποκαλυφθεί στη διάρκεια εξομολόγησης.

Δικαστήρια και δίκες

Προτού εξετάσουμε τους μηχανισμούς του νόμου, είναι ανάγκη να υπενθυμίσου-με ότι «η δικαιοσύνη δε συνιστούσε μια αυτόνομη σφαίρα δραστηριότητας».[216] Δι-οίκηση και δικαστικός κλάδος ήταν ένα και το αυτό. Στη Μοσχοβία οποιοδήποτε διοικητικό τμήμα μπορούσε να εκδικάζει υποθέσεις, αλλά κάποιες ειδικές νομι-κές υποθέσεις (για παράδειγμα, η Διεύθυνση Ανακρίσεων ήταν αρμόδια για υπο-θέσεις ληστείας και φόνου). Η Διεύθυνση Βλαντιμίρσκι Σούντνι («ανώτατο δικα-στήριο», που η ονομασία του αντικατόπτριζε το ιστορικό προβάδισμα της πόλης Βλαντιμίρ την εποχή της Μοσχοβίας, στο οποίο ενσωματώθηκε το 1677 το εφε-τείο) και η Διεύθυνση Μοσκόβσκι Σούντνι («κατώτερο δικαστήριο») το 1699 συγ-χωνεύτηκαν, αναλαμβάνοντας και τις αρμοδιότητες της μοσχοβίτικης αστυνομίας, για να αντικατασταθούν αργότερα από τη δικαστική Αρχή.

Ανώτατος δικαστής ήταν ο τσάρος. Ο Πέτρος όμως ενεργούσε εντελώς περι-στασιακά υπό αυτή την ιδιότητα, ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της δίκης του δια-δόχου του θρόνου τσαρέβιτς Αλέξιου. Ακόμα και τότε όμως συμβουλευόταν αντι-προσώπους πολιτικών και εκκλησιαστικών Αρχών. Όπως είδαμε, πολυάριθμες α-παγορεύσεις είχαν εκδοθεί για αιτήσεις απευθείας στον ηγεμόνα. Ορισμένες φο-ρές όμως συστήνονταν ειδικά δικαστήρια που δεν υπόκειντο στον έλεγχο της Γε-ρουσίας, όπως το 1717, όταν ορίστηκε στρατιωτικό δικαστήριο για να ερευνήσει κατηγορίες για διαφθορά εναντίον μελών της Γερουσίας. Το ανώτατο από τα δι-καστήρια που ίδρυσε ο Πέτρος, όσο τουλάχιστον ερευνούσε εγκλήματα διαπρα-χθέντα από πολίτες κατά του προσώπου και της υπόληψης του ηγεμόνα, ήταν

Διεύθυνση Προσμηράζοκς. Μια διαταγή της ίδιας Σεπτεμβρίου [illegible] τι όλοι οι ύποπτοι για τέτοιες πράξεις θα παραπέμπονταν εκεί, [illegible] γηθεί ανάκριση κάποιου άλλου.[illegible] Η διαδικασία άρχιζε συνήθως με [illegible] ση καταγγελιών που είχαν αναφερθεί στις Αρχές σε σχέση με τα «λόγω [illegible] γο του ηγεμόνα». Διάταγμα της Γερουσίας του 1713 όριζε:

> Οποιοσδήποτε αναφέρει γραπτά ή προφορικά κατηγορίες για κάποια [illegible] γω ή έργω, κατά τον ηγεμόνα [illegible] τήματα τα οποία αφορούν την υγεία της Αυτού Μεγαλειότητος [illegible] ή τη μοναρχική τιμή ή τη γνώση κάποιας εξέγερσης ή προδοσίας [illegible] υπόθεση μη σχετική με τις προαναφερθείσες πρέπει να αναφέρεται [illegible] λη Αρχή, κι αν στις καταθέσεις περιλαμβάνονται κατηγορίες εναντίον [illegible] πει να γράφεται η απόλυτη αλήθεια. Δεν πρέπει να γίνεται λόγος [illegible] ητά, για τέτοια ζητήματα [illegible] να αφορούν το λόγο και το έργο [illegible] δήποτε επικαλείται το λόγο και το έργο του ηγεμόνα σχετικά με άλλα ζητήματα [illegible] κτός από τις παραπάνω περιπτώσεις θα υπόκειται σε σκληρή τιμωρία και [illegible] σμό και θα καταδικάζεται σε καταναγκαστικά έργα.[illegible]

Οι περισσότερες δίκες εκκινούσαν από αναφορές και καταγγελίες [illegible] συστηματικές προσπάθειες των Αρχών να οδηγήσουν ενώπιον της δικαιοσύνης [illegible] γκληματίες. Από τις επτακόσιες εβδομήντα δύο «λόγω και έργω» υποθέσεις [illegible] εξετάστηκαν από την Γκολίκοβα μόνο εφτά δεν παραπέμφθηκαν σε δίκη με [illegible] τό τον τρόπο. Ο πληροφοριοδότης μπορούσε να εκφράσει την πρόθεσή του να [illegible] τυπώσει μια «λόγω ή έργω» κατηγορία οπουδήποτε, σε δρόμο ή αγρό, εφόσον [illegible] ταν παρόντες άνθρωποι. Μηνυτής και κατηγορούμενος συλλαμβάνονταν και οι δύο.[illegible] Ενάγοντες που έκαναν ψευδείς ή άσκοπες καταγγελίες υπόκειντο και οι [illegible] διοι σε τιμωρία, όπως και οποιοσδήποτε παρέλειπε να καταγγείλει ένα αδίκημα «λόγω ή έργω» το οποίο μεταγενέστερα ερχόταν στο φως.

Ο ευρύτερος ορισμός της προδοσίας είναι πιο ξεκάθαρα διατυπωμένος στο κεφάλαιο 2 του Νομικού Κώδικα του 1649 και στο κεφάλαιο 3 του Στρατιωτικού Κανονισμού. Ο τελευταίος διεύρυνε τις περιπτώσεις προδοσίας, από απόπειρες κατά της ζωής του ηγεμόνα και εξέγερση (άρθρο 19) μέχρι «προσβολή κατά του προσώπου της Αυτού Μεγαλειότητος διά λόγου, περιφρονώντας τις πράξεις και τις προθέσεις του και μιλώντας για αυτές με απρεπή τρόπο» (άρθρο 20). Όχι μόνο συνωμοσίες για δηλητηρίαση και μαύρη μαγεία αλλά και κριτική για τη διακυβέρνηση και τη συμπεριφορά του τσάρου, κατάχρηση τίτλων και «απρεπείς εκφράσεις», ακόμα και γκρίνια, καταγράφονταν. Εξέγερση, ύποπτες συναθροίσεις και ομαδικές αιτήσεις από πολίτες υπόκειντο σε έρευνα με αυτή την κατηγορία. Δεχ-

[illegible] τρια το [illegible] να πραγματοποιούν τα δικαστήρια στις πόλεις και των κυβερνείων στις επαρχίες. Περιέγραψε το έργο του σε ένα υπόμνημα του Ιανουαρίου του 1723 προς τη Σύνοδο: «Στο Κολέγιο Δικαιοσύνης [illegible] δίκες από τις [illegible] προκύπτουν βασανιστήρια και εκτελέσεις και δημόσιες [illegible]. Αν γίνονται αδικίες στο Κολέγιο Δικαιοσύνης, η Γερουσία τις ερευνά και πραγματοποιεί βασανιστήρια και εκτελέσεις».[illegible] Το διάστημα 1718-1719, ως μέρος της αναδιοργάνωσης της τοπικής διοίκησης, ο Πέτρος ίδρυσε εφετεία στις επαρχίες υπό την εποπτεία του Κολεγίου Δικαιοσύνης. Οι [illegible] από [illegible] θηκαν οδηγίες προς τα δικαστήρια αυτά εξηγούν ότι ο ηγεμόνας ίδρυσε το Κολέγιο Δικαιοσύνης και τα επαγόμενα σε αυτό εφετεία σε δέκα από τις μεγαλύτερες πόλεις προς όφελος του κράτους, «με σκοπό να είναι προσβάσιμη σε κάθε άτομο η αληθινή δικαιοσύνη και υπεράσπιση».[illegible] Οι δικαστές των δικαστηρίων παροτρύνονταν «να διαφυλάττουν τους νόμους με απόλυτη πίστη και υπέρτατη επιμέλεια, χωρίς καμία εξαίρεση, και με σεβασμό απέναντι σε πρόσωπα, ανεξάρτητα από την κοινωνική σειρά ή το όνομα του προσώπου, αλλά, πάνω απ' όλα, να αντιμετωπίζουν τον κατηγορούμενο με δίκαιες αποφάσεις, χωρίς γραφειοκρατία ή τυχόν προκαταλήψεις προς τη μια ή την άλλη πλευρά». Έπρεπε να μετριάζουν την αυστηρότητα με ευσπλαχνία. Για παράδειγμα, αν δεν κατέληγαν σε ομόφωνη απόφαση για κάποια υπόθεση που επέσυρε τη θανατική ποινή, έπρεπε να κλίνουν προς την πλευρά της επιείκειας, επειδή «είναι περισσότερο δίκαιο και ασφαλές σε υποθέσεις αμφιλεγόμενες και ασαφείς να πράττουν με αυτό τον τρόπο, καθώς είναι προτιμότερο να ελευθερωθεί ένας ένοχος παρά να καταδικαστεί χωρίς αιτία ένας αθώος άνθρωπος».[illegible] Οι δικαστές μπορούσαν να προσφύγουν στο Κολέγιο Δικαιοσύνης για διαιτησία σε δύσκολες υποθέσεις. Και αυτοί, με τη σειρά τους, λειτουργούσαν ως εφετεία για κατώτερα επαρχιακά δικαστήρια. Το σύστημα αυτό προέβλεπε ένα κεντρικό δικαστήριο σε κάθε κυβερνείο, στο οποίο θα προΐστατο ένας αρχιδικαστής (ober-landrikhter), και κατώτερα δικαστήρια στις περιφέρειες με επικεφαλής ένα δικαστή (landrikhter). Το Κολέγιο Δικαιοσύνης και η Γερου-

ήταν τα τελικά αναθεωρητικά δικαστήρια, ή τα [illegible] στη Μόσχα, στο Καζάν, στο Κίεβο, στο [illegible], στο Νίζνι Νόβγκοροντ, στο Σμολένσκ και στο [illegible].[illegible] [illegible] κυβερνήτες που εκδόθηκαν τον Ιανουάριο του 1719 [illegible] τις προθέσεις: «Ο βοεβόδας δε θα δικάζει [illegible] και δε θα παρακαλεί τους δικαστές κατά την εκδίκαση των [illegible]». Αλλά ταυτόχρονα αναμενόταν να επιβλέπει τους δικαστές και να βεβαιώνεται ότι δε «χάνουν άσκοπα χρόνο».[illegible]

Τα νέα δικαστήρια οδηγήθηκαν σε αποτυχία και σύντομα [illegible] στους τοπικούς υπαλλήλους. Συχνά διορίζονταν κυβερνήτες και στρατιωτικοί [illegible] μέτοχοι ως πρόεδροι δικαστηρίων λόγω έλλειψης άλλων κατάλληλων [illegible]φίων. Το 1722 κυβερνήτες και βοεβόδες είχαν και πάλι την εποπτεία, με [illegible]ση εκεί όπου υπήρχαν εφετεία.[illegible] Μετά το θάνατο του Πέτρου τα εφετεία [illegible]σαν (1727) για λόγους αναδιαρθρώσεων και οικονομίας, οι δε βοεβόδες [illegible]κτησαν τον έλεγχο τόσο νομικά όσο και στην πράξη. Η προσπάθεια διαχωρισμού των εξουσιών του διοικητικού και του δικαστικού συστήματος απέτυχε.[illegible]

Ο Γουόρτμαν μιλάει για «ένα δικαστικό σώμα πιστό στο νόμο, οι ενέργειες του οποίου παρακολουθούνταν από εποπτικές Αρχές με σκοπό την προστασία του νόμου».[202] Στην πραγματικότητα, όπως και σε άλλους τομείς, ο Πέτρος στηρίχτηκε τόσο σε πρόσωπα όσο και σε θεσμούς, όπως υποδηλώνεται από τη δημιουργία της νέας θέσης του αποδέκτη αιτημάτων (reketmeister) το 1722, κατά τα πρότυπα του maître de requêtes (υπάλληλου επί των αναφορών) της γαλλικής Αυλής. Μόνο αυτός, και όχι ο αυτοκράτορας, θα δεχόταν αναφορές. Αν για κάποιο λόγο δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να δεχτεί κάποια αναφορά, αυτή έπρεπε να αποσταλεί στη Γερουσία.[203]

Ανεξάρτητα από το περιβάλλον στο οποίο πραγματοποιούνταν, οι δίκες διεξάγονταν με δύο τρόπους: ανακριτικό, κατ' εξέταση, και κατηγορητικό, κατ' αντιπαράθεση. Στις ανακριτικές δίκες (rozysk) ο δικαστής επιχειρούσε να θεμελιώσει τα γεγονότα δίνοντας βάρος στα αποδεικτικά στοιχεία, κυρίως στην ομολογία (που είχε προέλθει από βασανιστήρια), ενώ το ίδιο το δικαστήριο ερευνούσε τα σημαντικότερα γεγονότα. Στις κατηγορητικές, ή κατ' αντιπαράθεση, δίκες (sud) οι αντίδικοι (ο ενάγων και ο κατηγορούμενος, ή εναγόμενος) καθόριζαν την εξέλιξη της δίκης προσκομίζοντας αποδεικτικά στοιχεία και μάρτυρες ενώπιον των δικαστών. Τα αποδεικτικά στοιχεία παρουσιάζονταν με μια διαδικασία που ονομαζόταν «αντιπαράσταση» (ochnaia stavka). Η ανάκριση στηριζόταν ορισμένες φορές και σε γενική κατ' οίκον έρευνα, στην οποία περιλαμβανόταν και ανάκριση μαρτύρων, από το άμεσο οικογενειακό περιβάλλον και τους γείτονες μέχρι πληροφοριοδότες

[illegible]

«ιδιωτικών» αδικημάτων κατά προσώπων, όπου οι κατηγορητικές διαδικασίες ήταν πιο κατάλληλες.[illegible] Σε τέτοιες περιπτώσεις το κράτος άφηνε τη δίωξη στη διακριτική ευχέρεια του παθόντος.

Ο Πέτρος εξέδωσε πολλά νομοθετήματα για να βάλει μια τάξη στην απονομή της δικαιοσύνης, δίνοντας σημασία στη λεπτομέρεια, όπως πάντα, προβλέποντας ακόμα και τον τύπο των σημειωματαρίων τα οποία έπρεπε να χρησιμοποιούνται. Η βραδύτητα στην απονομή της δικαιοσύνης ήταν μεγάλο σημείο τριβής και αναρίθμητα διατάγματα εκδίδονταν καταγγέλλοντας την υπερβολική «γραφειοκρατία» και καρκινοβασία. (Ένα επίρρημα προήλθε από αυτό, bezvolokitno, που μεταφράζεται ως «χωρίς γραφειοκρατία» ή «αποτελεσματικά».)[illegible] Δεν υπήρχαν δικηγόροι, ούτε ακροατήριο στα ρωσικά δικαστήρια, δεν προσφερόταν καμία νομική εκπαίδευση, μολονότι υπήρχε πρόνοια να χρησιμοποιούν οι κατηγορούμενοι «συνήγορο», που προσδιορίζόταν ως αντικαταστάτης ή αναπληρωτής σε περίπτωση που ο κατηγορούμενος δεν μπορούσε να παρευρεθεί αυτοπροσώπως. [illegible] γενικά θεωρούνταν ότι οι συνήγοροι παρατραβούσαν τις διαδικασίες με «[illegible] ρητά μακροσκελή επιχειρήματα». Δεν τους επιτρεπόταν καθόλου να [illegible] σε ανακριτικές δίκες.[illegible] Η χρήση βασανιστηρίων [illegible]

[illegible] κρινούσαν συχνά αρκετές εβδομάδες ή μήνες, εκτός αν οι κατηγορούμενοι [illegible] πολύ εξασθενημένοι, ώστε οι δίκες έπαιρναν αναβολή. Βογιάροι, αξιωματικοί [illegible] και ανώτερος κλήρος υποβάλλονταν σε βασανιστήριο μόνο σε εσχάτη [illegible].[271] Με διαταγή της 1ης Απριλίου του 1722 εντελλόταν η Γερουσία να [illegible] στη χρήση βασανιστηρίων, επειδή ακόμα και σε ασήμαντες υποθέσεις [illegible] χρήση τους, και μάλιστα σε ανθρώπους οι οποίοι είναι μόνο ύποπτοι, [illegible] πρέπει να σταματήσει».[272] Η χρήση βασανιστηρίων εξαλείφθηκε σχεδόν ολοκληρωτικά κατά τη βασιλεία της Αικατερίνης της Β΄.

Ποινές

Τύποι θανατικής καταδίκης οι οποίοι αναγράφονταν στο Στρατιωτικό Κανονισμό περιλάμβαναν το εκτελεστικό απόσπασμα (μόνο για στρατιωτικό προσωπικό), τον αποκεφαλισμό, τον απαγχονισμό, το θάνατο στον τροχό, τον τεμαχισμό και το θάνατο στην πυρά (για εμπρηστές, μάγισσες και αιρετικούς). Στις σωματικές ποινές περιλαμβάνονταν ραβδισμός με βέργες, μαστίγωση με μαστίγιο και κνούτο (μαστίγιο από δερμάτινες λουρίδες που κατέληγαν σε μεταλλικά σφαιρίδια), στιγματισμός με πυρακτωμένο σίδερο, ακρωτηριασμός αφτιών, χεριών ή δαχτύλων (π.χ. για δολοφόνο που χτύπησε κάποιον μέχρι θανάτου). «Ελαφρές» σωματικές ποινές ήταν το πέρασμα ανάμεσα από δύο γραμμές στρατιωτών που ράβδιζαν τον τιμωρημένο, ο περιορισμός με δεσμά, η σίτιση μόνο με νερό και ψωμί, ο ραβδισμός με βέργες (*batogi*), ο εγκλεισμός σε μικρή ξύλινη κατασκευή με ανοίγματα μόνο για τα πόδια και το δέσιμο σε πασσάλους.[273] Υπήρχαν επίσης η φυλάκιση κάτω από αυστηρό καθεστώς, η «μη αυστηρή» φυλάκιση, η εξορία σε κτήματα και η απέλαση. Ποινές αναφερόμενες αλλού είναι η δήμευση περιουσίας, η στέρηση δικαιωμάτων, η ατίμωση (το όνομα του εγκληματία το αναρτούσαν στις αγχόνες) και η διακήρυξη ότι κάποιος είναι ατιμασμένος (*shelmovanie*, από το γερμανικό *Schelm*).[274] Περιπτώσεις ανασκολοπισμού και πνιγμού (μη αναφερόμενες στο γραπτό νόμο) έχουν επίσης καταγραφεί. Ο Γκορλέ σημειώνει ότι στο Νομικό Κώδικα του 1649 τριάντα πέντε αδικήματα επέσυραν τη θανατική ποινή, ενώ στο Στρατιωτικό Κανονισμό εκατόν είκοσι δύο. Ωστόσο ισχυρίζεται ότι θα ήταν λάθος να νομίζουμε ότι οι ρωσικές ποινές ήταν σκληρότερες από αυτές που επιβάλλονταν στη Δύση. Στην Αγγλία το 1715 εκατόν εξήντα αδικήματα επέσυραν τη θανατική

[illegible] Σε δολοφόνους που ομολογούσαν επιβαλλόταν ελαφρύτερη ποινή. [illegible] χρόνια καταναγκαστικά έργα.[279] Μία τουλάχιστον μοσχοβίτικη παράδοση εξαφανίστηκε: η φάλαγγα (*pravezh*) με σκοπό την απόσπαση των οφειλόμενων από τους κακοπληρωτές [illegible] χρέη και καθυστερημένους φόρους και δασμούς. Ο Πέτρος την κατάργησε το 1718, αντικαθιστώντας τη με την αποπληρωμή των χρεών μέσω προσφοράς εργασίας σε δημόσια έργα (προς ένα ρούβλι το μήνα), αλλά, προφανώς, η φάλαγγα εξακολούθησε να εφαρμόζεται.[280]

Ορισμένα «ηθικά» αδικήματα δεν τιμωρούνταν αυστηρά. Η απάντηση του Πέτρου όταν πληροφορήθηκε ότι ο αυτοκράτορας Κάρολος ο Ε΄ είχε επιβάλει τη θανατική ποινή για τη μοιχεία λέγεται ότι ήταν: «Προφανώς, είχε περισσότερους ανθρώπους που του περίσσευαν στο κράτος του από όσους έχω εγώ στο δικό μου. Αναμφίβολα, πρέπει να υπάρχουν ποινές για την αναρχία και το έγκλημα, αλλά είναι σημαντικό επίσης να σεβόμαστε τη ζωή όσο περισσότερων υπηκόων είναι δυνατόν».[281] Το αίσθημα αυτό (ότι η θανατική ποινή σήμαινε απώλεια ανθρώπινου δυναμικού) δηλώνεται από το γεγονός ότι ο Πέτρος ακύρωσε το 1725 τη θανατική ποινή για παραχάραξη που είχε επιβληθεί σε δύο σιδηρουργούς από την Τούλα, με το αιτιολογικό ότι έκαναν ουσιαστική δουλειά στο εργοστάσιο πυροβολικού, διέταξε όμως να περιοριστούν με δεσμά και να τους παρέχονται μόνο τα στοιχειώδη.[282] Λέγεται ότι ο Πέτρος είχε εκφράσει τη λύπη του για τη Μαίρη Χάμιλτον, την κυρία επί των τιμών που αποκεφαλίστηκε για το φόνο των τριών νόθων παιδιών της, αλλά δήλωσε ότι δεν μπορούσε να τη σώσει από το θάνατο χωρίς να παραβεί τους νόμους του Θεού και του κράτους.[283]

Η παραδοσιακή παροχή αμνηστίας στο πλαίσιο του εορτασμού στρατιωτικών νικών και άλλων κρατικών εορτασμών διατηρήθηκε. Για παράδειγμα, για τον εορτασμό του Νίσταντ τον Οκτώβριο του 1721 αφέθηκαν ελεύθεροι όλοι οι φυλακισμένοι (εκτός από τους δολοφόνους και τους καθ' έξιν ληστές), συμπεριλαμβανομένων των οφειλετών του δημοσίου οι οποίοι είχαν βεβαιωμένα χρέη μέχρι

[illegible] Μια ακόμα πολύ γνωστή υπόθεση ήταν εκείνη [illegible] Ο Μπέργκχολτς μιλάει για την [illegible] Ιλιαμ Μονς, το Νοέμβριο του 1724 [illegible] το θάνατό του και γενικά για την ψύχραιμη [illegible] οποία ο Μονς αντιμετώπισε το θάνατο [illegible] ο Μπέργκχολτς σημειώνει ότι το σώμα του [illegible] Πέντε ημέρες μετά την εκτέλεση [illegible] εξακολουθούσε να κρέμεται στο ικρίωμα.[illegible]

Σκληρές ποινές για φαινομενικά ασήμαντες κατηγορίες αντικατόπτριζαν τις προτεραιότητες της εποχής του Πέτρου, αν και είναι δύσκολο να εκτιμηθεί το πόσο συχνά αυτές οι ποινές επιβάλλονταν. Η κλιμάκωση των ποινών για τη μη [illegible] γραμμάτων μοιάζει ιδιαίτερα δρακόντεια· για το πρώτο κρούσμα παράλειψης να [illegible] καθαρή την περιοχή μπροστά από το σπίτι του ένας ιδιοκτήτης [illegible] καταδικαζόταν σε ξυλοδαρμό με βέργα, τη δεύτερη φορά σε ξυλοδαρμό και επιβαλλόταν [illegible] πρόστιμο πέντε ρούβλια, την τρίτη φορά σε ξυλοδαρμό με κνούτο και δέκα ρούβλια πρόστιμο. Περαστικοί που συλλαμβάνονταν να πετάνε σκουπίδια υποβάλλονταν σε μαστίγωμα με κνούτο, με δέκα ρούβλια επιπλέον για δεύτερο παράπτωμα.[illegible] [illegible] πρόστιμο δέκα ρουβλίων για το κόψιμο οποιουδήποτε [illegible] Το 1705 επιβλήθηκε πρόστιμο [illegible] από δώδεκα βέρστια (53,34 εκατοστά). Το κόψιμο [illegible] με διάμετρο μεγαλύτερη από δώδεκα βέρστια [illegible] τιμωρούνταν με θάνατο (το κόψιμο δενδρων βελανιδιάς οποιουδήποτε μεγέθους, λεύκας, κλήθρας, ελάτου, καρυδιάς, [illegible] φλαμουριάς, μελιάς, σημύδας, λεύκας, κλήθρας, ελάτου, καρυδιάς [illegible] καστανιάς επιτρεπόταν[illegible]). Το 1705 τέθηκαν υπό προστασία [illegible] και το κόψιμο των δέντρων επιτρεπόταν μόνο για κατασκευή [illegible] κιβώτια και βαρέλια, αλλά όχι για οικοδομική ξυλεία. Στους παραβάτες επιβαλλόταν η θανατική ποινή και καταναγκαστικά έργα ακόμα και για το κόψιμο ξερών [illegible] από τον άνεμο βελανιδιάς.[illegible] (Η αποψίλωση φτάνει στο αποκορύφωμα της με την ιστορία του Γερμανού δασοφύλακα που διατάχτηκε να μαρκάρει όλες τις βελανιδιές στα δάση της Ινγκρίας και της περιοχής του Νόβγκοροντ και δε βρήκε καμιά, αν και συγκριτικά αφθονούσαν στον Άνω Βόλγα.[illegible])

[illegible] «Πολιτικός θάνατος» επιβαλλόταν στους [illegible] αριστοκράτες που παρέλειπαν να παρουσιαστούν για στρατιωτική [illegible]. Τα ονόματά τους χαράζονταν στις αγχόνες από ένα [illegible] τυμπανοκρουσιών.[illegible]

Για πιο ασήμαντα αδικήματα υπήρχαν χρηματικά πρόστιμα, που ο Πέτρος επέβαλλε συστηματικά σε απρόσεκτους και απείθαρχους ευγενείς και υπαλλήλους. Για παράδειγμα, για τη μη παρακολούθηση λειτουργιών το πρόστιμο ήταν [illegible] ρούβλια. Για τη χρήση κουπιών αντί πανιών στον ποταμό Νέβα όταν φυσούσε άνεμος το πρόστιμο ήταν πέντε ρούβλια για κάθε κουπί. Το τελευταίο περιστατικό καταγράφεται από τον Γιουστ Γιουέλ το Νοέμβριο του 1710. Και ο ίδιος απειλήθηκε με πρόστιμο, αλλά κατόρθωσε να το αποφύγει.[illegible] Ο Βέμπερ σημειώνει το ίδιο το 1714, καθώς «ο Πέτρος αποφάσισε να αναγκάσει τους Ρώσους να μάθουν ναυσιπλοΐα, κάνοντάς τους τελικά να γίνουν ικανοί ναυτικοί».[illegible] Προβλέπονταν πρόστιμα για την ομιλία κατά τη διάρκεια της εκκλησιαστικής λειτουργίας και είχαν εγκατασταθεί ειδικά κουτιά για την είσπραξή τους.[illegible] Υπήρχαν καθορισμένες κλίμακες προστίμων για την απουσία από την εργασία. Για [illegible] χωρίς σημείωμα ασθενείας ή κάποια άλλη σημαντική αιτία ο Γενικός Κανονισμός επέβαλλε περικοπή μισθού μίας εβδομάδας για κάθε ημέρα που είχε χαθεί και [illegible] μήνα για κάθε χαμένη εβδομάδα (άρθρο 10). Αν κάποιος υπάλληλος [illegible]

[illegible]

...1722 η οποία επέβαλλε τη θανατική ποινή για [illegible] του Γκαγκάριν [illegible] ...από δημόσιους υπαλλήλους... [illegible] ...1714 περί δωροδοκίας... [illegible] ...ένα διάταγμα της 24ης Δεκεμβρίου του 1714 [illegible] ...απαιτείνες... μόνος σκοπός των οποίων είναι να [illegible] ...την ακλήρωτα τους». Οι ένοχοι θα [illegible] ...ποινή [illegible] ...θα στιγμάζονταν και θα [illegible] ...από την κοινωνία του καλού κόσμου η ακόμα και θα εκτελούνταν.[illegible]

Γενικά, η κράτηση και η φυλάκιση χρησιμοποιούνταν μόνο όταν υπήρχε [illegible] ...του κατηγορουμένου σε άλλη δίκη. Όσοι κρατούνταν για υποθέσεις [illegible] ...αντιπαράθεση, υποτίθεται ότι έπρεπε να κρατηθούν από [illegible] ...ή κατ' αντιπαράθεση υποθέσεις στέλνονταν για κατανα[illegible] ...ενώ οι κρατούμενοι για κρατικές υποθέσεις στέλνονταν για κατά[illegible] ...ενώ οι κρατούμενοι για επιπτεία κατά ομάδες. Οι κρατούμενοι δεν [illegible] ...έργα ή ακόμα και για επιπτεία κατά ομάδες... φυλακισμένοι – μάλλον για να [illegible] ...να παραμείνουν για μεγάλο διάστημα φυλακισμένοι – μάλλον για να [illegible] ...κρατικά κονδύλια παρά από ανθρωπιστική πρόθεση.[illegible] Στην πραγ[illegible] ...ματικότητα όμως πολλοί σάπιζαν στις φυλακές ως κρατούμενοι χωρίς να εκδικα[illegible] ...στούν οι υποθέσεις τους. Ο Ποσόσκοφ παραθέτει περιπτώσεις, ανάμεσα στις [illegible] ...ποίες και τη δική του εβδομαδιαία φυλάκιση «για άγνωστη αιτία».[illegible]

VII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Το νομικό πρόβλημα στη Ρωσία παρουσιάζεται ανάγλυφα στους τόμους της Πλή[illegible] ...ρους Συλλογής των Ρωσικών Νόμων (από το 1649 μέχρι το 1833), που άρχισαν να εκ[illegible] ...δίδονται τη δεκαετία του 1830. Εδώ συγκεντρώνεται ένα παράξενο (για τα μέτρα [illegible] ...ενός Δυτικού) υλικό, που περιλαμβάνει κανονικούς νόμους και νομοθετήματα μα[illegible] ...ζί με προσωπικές αυτοσχέδιες διαταγές του τσάρου. Αυτό ήταν χαρακτηριστικό [illegible] ...γνώρισμα όχι μόνο της βασιλείας του Πέτρου αλλά και των μετέπειτα τσάρων, και [illegible] ...δε γινόταν καμιά σαφής διάκριση ανάμεσα σε ένα νόμο (zakon) και σε ένα διοι[illegible] ...κητικό κανόνα ([illegible]). Οποιοδήποτε διάταγμα εκδιδόταν από το μονάρ[illegible] ...χη ([illegible]) είχε την ισχύ νόμου, χωρίς να απαιτεί ειδικές διαδικασίες ή προκαθορι[illegible]

[illegible]

...ελάχιστη επιτυχία.

Η συνολική διοικητική μεταρρύθμιση του Πέτρου εκτιμήθηκε εν γένει [illegible] ...με σημαντικές διαφωνίες, που επικεντρώνονταν στο πόσο [illegible] ήταν οι ...προσπάθειές του και μέχρι ποιο βαθμό η μεταρρύθμιση στηριζόταν σε ξένα πρό[illegible] ...τυπα. Πέτυχε πραγματικά ο Πέτρος; Αν ο στόχος ήταν να εκπληρωθούν τα άμε[illegible] ...σα καθήκοντα είσπραξης φόρων και στρατολόγησης, ναι. Αν ο μεγάλος στόχος του [illegible] ...πειράματος ήταν να επιβληθεί νομιμότητα και τάξη, ώστε να γίνει περισσότερο [illegible] ...ευνομούμενο κράτος η Ρωσία, όχι. Το τελικό αποτέλεσμα ήταν απογοητευτικό, [illegible] ...αν λάβουμε υπόψη ότι είχε δαπανηθεί επιβολικά πολλή ενέργεια για την παρα[illegible] ...γωγή «υπερ-νόμων», διαταγών και κανονισμών με την ελπίδα ότι κανείς δε θα έ[illegible] ...σφαλλε «λόγω άγνοιας». Οι πιο απαξιωτικές κρίσεις εμφανίστηκαν μετά το θάνα[illegible] ...το του Πέτρου, σε πλήθος υπομνημάτων ανώτερων υπαλλήλων, συμπεριλαμβανο[illegible] ...μένων του Π. Ι. Γιαγκουζίνσκι (του γενικού εισαγγελέα) και μελών της νέας [illegible] ...τερης Γραμματείας του τσάρου, που είχαν ως αποτέλεσμα την ακύρωση του με[illegible] ...γαλύτερου μέρους της επαρχιακής μεταρρύθμισης της περιόδου 1718-1719 και της [illegible] ...αναδιοργάνωσης της ρωσικής ενδοχώρας: «Η αύξηση των υπαλλήλων και των υ[illegible] ...πηρεσιών σε όλη τη χώρα όχι μόνο δημιουργεί μεγάλο φόρτο στο κράτος αλλά εί[illegible] ...ναι και πολύ καταπιεστική για το λαό. [...] Τώρα ο χωρικός έχει μια ντουζίνα ή [illegible] ...περισσότερους επικεφαλής αντί για έναν: στρατιωτικούς διοικητές, [illegible] ...ελεγκτές, βοεβόδες, δασικούς επιτρόπους κ.ά., από τους οποίους ορισμένοι δε [illegible] ...ζουν με ποιμένες αλλά με λύκους που επιτίθενται στο κοπάδι».[illegible] Η προτίμ[illegible]

«λίνε προς επιστροφή στην «παλαιότητα» του δέκατου έβδομου αιώνα [illegible] μα τις βοεβόδα.[illegible] Τη δεκαετία που ακολούθησε το θάνατο του Πέτρου [illegible] στικές μειώσεις σε χρήματα και προσωπικό, τόσο στο κέντρο όσο [illegible] ριθμό των μελών των Κολεγιακών Συμβουλίων, απόλυση ξένων [illegible] τάργηση του δικαστικού συστήματος όσο και στις επαρχίες (κατάργηση [illegible] τικών περιοχών, κατάργηση θέσεων όπως του ταμία και του λογιστή [illegible] καθηκόντων σε βοεβόδες, κατάργηση τμημάτων και του επιτρόπου [illegible] Μολονότι ορισμένες από αυτές τις θέσεις επαναδημιουργήθηκαν κατά τη βασιλεία [illegible] αυτοκράτειρας Ελισάβετ (1741-1761), το αποτέλεσμα ήταν να ακυρωθεί η [illegible] φερειακή διοικητική μεταρρύθμιση του Πέτρου και να αντικατασταθεί [illegible] τεραρχικό σύστημα, με τον κυβερνήτη, τον επαρχιακό βοεβόδα και τον [illegible] ρειακό βοεβόδα.[illegible] Οι έφοροι εξαφανίστηκαν, όπως συνέβη και με τους [illegible] τέρους εισαγγελείς και τη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι. Είναι αλήθεια ότι η Γε-ρουσία και η Σύνοδος επιβίωσαν μέχρι το 1917 και το κολεγιακό σύστημα [illegible] τις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα, αλλά το βαθύτερο νόημα και η λογική της μεταρρύθμισης του Πέτρου είχαν χαθεί. Σε ορισμένους τομείς, όπως η χρήση [illegible] λήλοκων δικτύων «κατασκοπείας» και αδιαφανούς διοίκησης, αυτό ήταν ευπρό-δεκτο. Σε άλλους, όπως η δημιουργία μιας ανεξάρτητης δικαιοσύνης, ήταν λυπηρό. Η πορεία της χώρας μετά τον Πέτρο ήταν μάλλον καταστροφική παρά [illegible] κοδομητική, αποτέλεσμα όχι κάποιων μακροπρόθεσμων σχεδιασμών αλλά [illegible] γκών της στιγμής. Το σύστημα των ηθικών αξιών του Πέτρου αμφισβητήθηκε [illegible] λά, ίσως γιατί στηριζόταν στους αριστοκράτες, οι οποίοι, όπως θα δούμε στο [illegible] πόμενο κεφάλαιο, έβαλαν σκοπό να ανακτήσουν ορισμένα από τα προνόμια που έχασαν κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Είναι προφανές ότι ο Πέτρος απέτυχε να δημιουργήσει ένα «καλά οργανωμένο αστυνομικό κράτος» το οποίο θα μπορούσε να λειτουργήσει ικανοποιητικά με ελάχιστη παρέμβαση από μέρους του ηγεμόνα (και δημιουργού του). Δεν μπορεί κανείς παρά να συμφωνήσει με το συμπέρασμα του Πέτερσον ότι «αντί να δημιουργήσει μια εκλογικευμένη και αποτελεσματική διοίκηση, [...] η [επαρχιακή] μεταρρύθμιση οδήγησε σε ακόμα μεγαλύτερη αταξία τη ρωσική διοίκηση».[311] Φαίνεται ότι μια κατ' επίφασιν ευταξία υπήρχε μόνο στον πολύ κοντινό περίγυρο του τσάρου. Σε πλήρη αντίθεση με τους φωτισμένους δρόμους μπροστά από τα Χειμερινά Ανάκτορα και τις γεωμετρικές δεντροστοιχίες των σφενταμιών κατά μήκος των δρόμων της Αγίας Πετρούπολης ερχόταν το καθεστώς της σχεδόν πλήρους αναρχίας που επικρατούσε σε «σκοτεινές» επαρχιακές πόλεις, όπου οι ισχυροί εξακολουθούσαν να εκμεταλλεύονται τους αδύναμους ατιμωρητί. Η κλοπή και η ληστεία βρίσκονταν στην ημερήσια διάταξη. Το Νοέμβριο του 1710 γαιοκτήμονες στις περιοχές του Κλιν, του Βολοκολάμσκ και του Μοζαΐσκ (κοντά στη Μόσχα) διαμαρτυρήθηκαν ότι συμμορίες ένοπλων λη-

[illegible] και έκλεψαν άλογα και τρόφιμα.[illegible] [illegible] 1711 [illegible] στο κέντρο της Μόσχας [illegible] Ο Βέμπερ, που επισκέφθηκε τη Μόσχα το 1716, [illegible] ότι ήταν [illegible] να βγει έξω τη νύχτα [illegible] στους δρόμους. Λέγεται ότι [illegible] στο εξωτερικό.[illegible]

Πρόσφατες μελέτες κάνουν λόγο για οργανωμένο έγκλημα και για [illegible] του Πέτρου. Μια πολύ γνωστή υπόθεση ήταν αυτή των αδελφών Σολόβιεφ, πρώην υπαλλήλων του Λεβ Ναρίσκιν, θείου του τσάρου, οι οποίοι μετά το θάνατό του απελευθερώθηκαν και τους δόθηκαν σημαντικά πόστα. Ο Ντμίτρι Αλεξέγιεβιτς τοποθετήθηκε αρχικομμισάριος στον Αρχάγγελο, με πρόσβαση στα έσοδα από εμπορικά και τελωνειακά τέλη, και ο Όσιπ Αλεξέγιεβιτς έγινε εμπορικός πράκτορας στο Άμστερνταμ. Οι δύο αδελφοί, οι οποίοι έκαναν περιουσίες με απάτες, συνελήφθησαν το 1717, έπειτα από καταγγελίες πληροφοριοδοτών, αλλά κατάφεραν να γλιτώσουν. (Αντίθετα, συνελήφθη ο κατήγορός τους Κουρμπάτοφ.) Διορίστηκαν και πάλι σε επίσημα πόστα και τέλειωσαν την καριέρα τους το 1727 ως βαρόνοι. Κατά τα φαινόμενα, ο ανακριτής που διορίστηκε από τον Πέτρο, ο Μιχαήλ Ματιούσκιν, παντρεύτηκε την κόρη του Σολόβιεφ το 1723![illegible] Το πρόβλημα της Ρωσίας δεν ήταν τόσο η υπερδιοίκηση όσο η υποδιοίκηση και η απουσία νόμων, προβλήματα που απασχολούσαν εξίσου πολλά –ίσως τα περισσότερα– σύγχρονα ευρωπαϊκά κράτη. Ο Ποσόσκοφ καταλήγει σχετικά: «Όσους νόμους και να εκδώσει η Αυτού Αυτοκρατορική Μεγαλειότης, παραμερίζονται και συνεχίζουν όλοι τις παλιές κακές τακτικές. [...] Μέχρι να εγκαθιδρυθούν οι κανόνες δικαίου στη Ρωσία και να ριζώσουν σταθερά και παντού ανάμεσά μας, κανένα μέτρο από όσα εφαρμόζονται για τη θεραπεία της αδικίας δε θα φέρει αποτέλεσμα· όπως στις άλλες χώρες. Κατά τον ίδιο τρόπο, δε θα αποκτήσουμε ποτέ καλό όνομα, αφού όλη η προστυχιά και η έλλειψη αρχών μεταξύ μας οφείλονται σε αδυναμίες του νόμου και, ως εκ τούτου, στην αδυναμία επιβολής του, καθώς επίσης και στην κακόφθαλμη διακυβέρνηση».[316]

5

Οικονομία

«Το χρήμα είναι η αρτηρία του πολέμου»

1. ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ

Η πιο αξιομνημόνευτη παρατήρηση του Πέτρου για οικονομικά ζητήματα ήταν η εξής: «Το χρήμα είναι η αρτηρία του πολέμου»[1]. Η άποψή του για δημοσιονομικά ζητήματα ίσως να ήταν τελείως απλοϊκή. Οι δύο συνολικά τόμοι περί οικονομικών στη βιβλιοθήκη του (ένα γερμανικό έργο, η Πολιτική Ιστορία του [illegible], και το Περί Χρήματος και Εμπορίου του Τζον Λόου) οδηγούν στο συμπέρασμα ότι είχε ελάχιστο ενδιαφέρον ή πίστη στην «οικονομική επιστήμη»[2]. Είχε όμως καταλάβει τις βασικές αρχές της ρωσικής οικονομίας (συγκεκριμένα, ότι [illegible] πόροι απαιτούνταν για να χρηματοδοτηθούν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις, και ότι η κύρια πηγή χρηματοδότησης ήταν ο ντόπιος πληθυσμός)[3]. Μπορούσε να εκμεταλλευτεί την καθυστέρηση της Ρωσίας επιβάλλοντας την απόλυτη εξουσία του για να κερδίσει σε στρατό, εργασία και φόρους. Πάνω σε έναν οπισθοδρομικό κύριο κορμό μπόλιασε «σύγχρονα χαρακτηριστικά», όπως η βιομηχανία και η τεχνολογία, η νομισματική μεταρρύθμιση και το ελεύθερο εμπόριο» και τα ανακάτεψε με λίγη δανεική θεωρία μερκαντιλισμού. Ο Τσαρλς Γουίτγουορθ έγραψε:

> Η συντήρηση όλων αυτών των δυνάμεων δεν κοστίζει στον τσάρο περισσότερο από τα δύο τρίτα από αυτά που πρέπει να πληρώσουν άλλοι Ευρωπαίοι ηγεμόνες για τον ίδιο αριθμό στρατιωτών, αφού οι Ρώσοι που έχουν κτήματα είναι υποχρεωμένοι να υπηρετούν με δικά τους έξοδα ή με έναν ασήμαντο μισθό, επομένως το μόνο έξοδο είναι οι ξένοι αξιωματικοί και οι κοινοί πεζικάριοι. Εντούτοις, ανακάλυψα ότι υπάρχει μεγάλη δυσκολία στην αύξηση των αναγκαίων για τη στρατιωτική υπηρεσία ποσών, και αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίο το μεγαλύτερο μέρος των στρατιωτών δεν είναι ε-

[illegible]

[illegible]

[illegible] της οικονομικής διαχείρισης της περιόδου του Πέτρου.

Το κύριο μέλημα της ρωσικής κυβέρνησης, πριν αλλά και μετά τη βασιλεία του Πέτρου ήταν η είσπραξη φόρων. Το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων [illegible] στις πολεμικές προσπάθειες και στη διατήρηση του διοικητικού συστήματος, το οποίο σε γενικές γραμμές ασχολούνταν με τους τρέχοντες πολέμους. Οι αριθμοί για το 1704, τον τέταρτο χρόνο του Βόρειου Πολέμου, προσδιορίζουν τις προτεραιότητες. Οι στρατιωτικές δαπάνες απορρόφησαν περίπου 1.430.832 ρούβλια (40,9%), ο κρατικός μηχανισμός περίπου 1.313.200 ρούβλια (37,8%), ο βασιλικός οίκος 156.865 ρούβλια (4,4%), η διπλωματία 75.042 ρούβλια (2,1%), η Εκκλησία 29.777 ρούβλια (0,8%), η εκπαίδευση, η ιατρική και οι ταχυδρομικές υπηρεσίες το ασήμαντο ποσό των 17.388 ρουβλίων (0,5%).[7] Οι αναλογίες διέφεραν λίγο τα επόμενα χρόνια.

Ένας τρόπος για τη μεγιστοποίηση των κεφαλαίων ήταν η απλοποίηση και η συγκέντρωση, σύμφωνα με προηγούμενες τάσεις, του πλήθους των φόρων της Ρωσίας και των φοροεισπρακτικών υπηρεσιών. Αυτά είχαν αρχίσει να πραγματοποιούνται επί των ημερών των άμεσων προκατόχων του Πέτρου. Το 1679 πολλοί άμεσοι φόροι [illegible] ως φόρος, ταχυδρομικός φόρος, εξαγοράς, εισφορές υπέρ των στρελιτσών) ενοποιήθηκαν με το φόρο των στρελιτσών (που επιβαλλόταν κυρίως στους κατοίκους των [illegible] και τον εισέπραττε η Διεύθυνση Στρελιτσών) και με τον ταχυδρομικό φόρο [illegible] τον εισέπραττε η Ταχυδρομική Διεύθυνση). Το 1680 ένας αριθμός τοπικών [illegible]

[illegible] σε Κοστρομά, [illegible] Νόβγκοροντ και [illegible] Μεγα [illegible] το 1724 [illegible] αλλά από το 1710 αναφέρονταν επίσης [illegible] Οι φόροι αυτοί [illegible] προσδιορισμένου είτε από το σκοπό για τον οποίο εισπράττονταν είτε από [illegible] δες του πληθυσμού που τους πλήρωνε. Οι σταθεροί φόροι περιλάμβαναν [illegible] ράδειγμα, ταχυδρομικούς φόρους και φόρους εξαγοράς [illegible], που [illegible] γονταν σε πέντε καπίκια για χωρικούς που ζούσαν σε γαίες γαιοκτημόνων και [illegible] ες του Σχήματος και σε δέκα καπίκια για χωρικούς της Εκκλησίας, καθώς και [illegible] ρους προορισμένους για δραγώνους, για ναυπήγηση πλοίων, για επισιτισμό [illegible] (από το 1710) για την οικοδόμηση της Αγίας Πετρούπολης. Υπήρχαν, επίσης, [illegible] κοί (αλλά και πάλι σταθεροί) φόροι οι οποίοι επιβάλλονταν σε συγκεκριμένες [illegible] δες του πληθυσμού για συγκεκριμένους σκοπούς. Για παράδειγμα, για τους [illegible] των δραγώνων και για τη μεταφορά των χτιστών και των οικοδόμων φορολογούν[illegible] οι χωρικοί των εκκλησιαστικών κτημάτων (τριάντα πέντε καπίκια). Οι κάτοικοι [illegible] πόλεων που ανήκαν στη συντεχνία των εμπόρων (posad) κατέβαλλαν διάφορους [illegible] καθορισμένους φόρους (συγκεκριμένα, τα χρήματα για τους στρελίτες). Στο [illegible] κάτοχοι μόνο αγροκτημάτων (odnodvortsy*, δηλαδή κληρούχοι) κατέβαλλαν ένα [illegible] ρο κτηματικής περιουσίας από ένα έως τρία ρούβλια, ο οποίος προοριζόταν για [illegible] φόρους σκοπούς. Υπήρχαν και τακτικοί φόροι κατά περιοχή. Για παράδειγμα, οι μόνιμοι κάτοικοι του Καζάν πλήρωναν για μεταφορά ξυλείας και οι κάτοικοι της περιοχής της Αγίας Πετρούπολης για τα ναυπηγεία του Ναυαρχείου.

Έκτακτοι φόροι επιβάλλονταν επίσης ετησίως, αλλά το σύνολό τους ποίκιλλε κι έτσι δε θεωρούνταν «σταθεροί». Περιλάμβαναν εισπράξεις για σανό και προμήθειες. Το 1711 το 60% των υποκείμενων σε φόρους αστικών νοικοκυριών στην επαρχία του Καζάν πλήρωσε 1,2 ρούβλι για προμήθειες προς την Αγία Πετρούπολη, το 13% πλήρωσε ογδόντα καπίκια για το Γιαροσλάβ και το 27% έπρεπε να στείλει προμήθειες σε είδος στο Γιαροσλάβ αλλά παρέλειψε να το κάνει και αντί για αυτό πλήρωσε ενενήντα καπίκια. Οι φόροι για τη χρηματοδότηση του Ναυαρχείου και την παροχή προμηθειών για το στόλο ήταν δεκαπέντε καπίκια κατά κεφαλήν το 1720, σαράντα ένα καπίκια το 1721 και είκοσι πέντε καπίκια την περίοδο 1722-

* Πρώην κρατικοί υπάλληλοι ή πρώην αξιωματικοί, πολύ συχνά από την τάξη των μη πλούσιων ευγενών, τους οποίους το κράτος εγκαθιστούσε σε απομακρυσμένες περιοχές της κεντρικής Ρωσίας, παραχωρώντας τους κάποια κτήματα, χωρίς όμως δουλοπάροικους. (Σ.τ.Μ.)

1723. [illegible] 1710 [illegible] ρούβλια.[illegible] Έτσι, το συνολικό ποσό [illegible] ομάδες φορολογουμένων ποίκιλλε ως προς τη σύνθεσή τους. Η φορολογική υποχρέωση υπολογιζόταν επί τη βάσει των νοικοκυριών (dvor), από το πλήθος των [illegible] καθοριζόταν το ποσό που όφειλε να καταβάλλει ένα δεδομένο χωριό ή μια κοινότητα. Στοιχεία από το Κίεβο για το διάστημα 1714-1716 δείχνουν ετήσια καταβολή 4,18 ρουβλίων ανά νοικοκυριό, που κατανέμονταν ως εξής: 1,64 ρούβλι (39,2%) για μόνιμους φόρους και 2,54 ρούβλια (60,8%) για έκτακτους. Ο [illegible] υπολόγισε το μέσο όρο του ποσού που κατέβαλλε κάθε φορολογούμενος (1720-1723) σε 0,57 καπίκι, από το οποίο 0,34 καπίκι ήταν για μόνιμους φόρους.

Ο πρώτος αποδέκτης των φορολογικών εσόδων ήταν ο στρατός, οι απαιτήσεις του οποίου ήταν πάγιες. Μετά την Πολτάβα μια λεπτομερής αναφορά (έκθεση της 27ης Ιανουαρίου του 1710) για τις δαπάνες του στρατού, του στόλου, των φρουρίων, του πυροβολικού και «άλλων βασικών» μονάδων αποκάλυπτε δαπάνη 3.834.415 ρουβλίων και προσόδους ύψους περίπου 3.133.879 ρουβλίων.[10] Μέτρα για την κάλυψη του ελλείμματος περιλάμβαναν την άμεση είσπραξη φόρων από τις επαρχίες, καθώς και των προστίμων για την ιδιωτική απόσταξη από τις σχετικές Διευθύνσεις (Στρατιωτικών Υποθέσεων, Ναυαρχείου, Εξωτερικών και Πυροβολικού).[11] Ο Πέτρος διέταξε επίσης απογραφή του πληθυσμού για να υπολογίσει ακριβέστερα τις φορολογικές υποχρεώσεις. Με διάταγμα της 12ης Φεβρουαρίου του 1710 εντέλλονταν οι κυβερνήτες «να καταγράψετε όλους τους χωρικούς και τους δουλοπάροικους του κυβερνείου σας, κατά νοικοκυριό, χωριστά ανά φύλο».[12] Η απογραφή αυτή περιέλαβε όχι μόνο χωρικούς και αστούς φορολογούμενους αλλά και μέλη των μεσαίων και των κατώτερων τάξεων με στρατιωτική υποχρέωση (γιους βογιάρων, κτηματίες, πυροβολητές, [illegible] και φρουρούς). Η απόφαση να διεξαχθεί απογραφή βασίστηκε στην υπόθεση ότι ο πληθυσμός έπρεπε να έχει αυξηθεί από την τελευταία απογραφή του 1678, εφόσον [illegible] υπήρχε φοροδιαφυγή. Στην πραγματικότητα, τα αποτελέσματα της μέτρησης έδειξαν μείωση του πληθυσμού κατά 20% περίπου, όχι σε πραγματικούς αριθμούς αλλά ως [illegible] αποτέλεσμα της εγκατάλειψης των σπιτιών τους από τους χωρικούς, της στρατολόγησης, της απόκρυψης στοιχείων από τους γαιοκτήμονες με σκοπό να αποφύγουν [illegible] τους φόρους, της συγχώνευσης ορισμένων κλήρων σε έναν κτλ.[13]

Καινούργια προβλήματα ανέκυψαν με την επιστροφή των στρατευμάτων [illegible] στρατεία στα τέλη της δεκαετίας του 1710, όταν ολόκληρο το βάρος της συντήρησής τους έπεσε πάνω στη ρωσική επικράτεια. Μια λύση, όπως είδαμε, ήταν η [illegible] πογχιακή μεταρρύθμιση, σε συνδυασμό με ένα νέο τρόπο υπολογισμού της [illegible] λογικής υποχρέωσης, με σκοπό τα συγκεντρωθέντα χρήματα να περνούν [illegible] θείαν στο στρατό. Το διάστημα 1715-1717 τέθηκε σε εφαρμογή η ιδέα του [illegible] τονισμού στρατιωτικών μονάδων στις επαρχίες που ήταν άμεσα υπεύθυνες για τον ανεφοδιασμό τους. Αυτό συντόμευσε αισθητά «την πορεία του χρήματος από [illegible] τσέπες των χωρικών στα χρηματοκιβώτια των συνταγμάτων»[11] και οδήγησε [illegible] ρευνες για τον αριθμό των φορολογούμενων χωρικών που αποσπούνταν για το [illegible] τονισμό κάθε στρατιώτη. Αξιωματούχοι διατάχτηκαν να μελετήσουν το σουηδικό σύστημα επιβολής φόρων για τη συντήρηση στρατευμάτων: «Πώς τους διένειμαν [illegible] αγροικία, ανά μονάδα [Haken] ή ανά άτομο;»[12] Από αυτό το σκεπτικό προέκυψε ο κεφαλικός φόρος (podushnaia podat'), ο οποίος επιβαλλόταν σε κάθε άρρενα «ψυχή» (dusha), και όχι σε κάθε νοικοκυριό. Η συγκέντρωση στοιχείων απαιτούσε αρκετό χρόνο. Τα δεδομένα που συγκεντρώθηκαν το 1721 θεωρήθηκαν αναξιόπιστα και αυτό οδήγησε σε επανάληψη (revizia) της απογραφής, που έγινε από στρατιωτικούς διοικητές την περίοδο 1722-1723.[13] Η απογραφή έδωσε περίπου 5,5 εκατομμύρια «ψυχές» υπόχρεες να πληρώσουν το φόρο, ο οποίος εισπράχθηκε για πρώτη φορά το 1724 με φορολογική κλίμακα εβδομήντα τέσσερα καπίκια κατά κεφαλήν, που μειώθηκαν σε εβδομήντα μετά το θάνατο του Πέτρου.[14] Με βάση αυτή την κλίμακα, υπολογίστηκε ότι χρειάζονταν σαράντα εφτά χωρικοί για τη συντήρηση ενός πεζικάριου (28,5 ρούβλια το χρόνο) και πενήντα εφτά για τη συντήρηση ενός ιππέα.[15] Χωρικοί του Στέμματος και του κράτους πλήρωναν σαράντα επιπλέον καπίκια (που ισοδυναμούσαν περίπου με τις οφειλές των δουλοπάροικων προς τους κυρίους τους) και οι αστοί φορολογούμενοι πλήρωναν ένα ρούβλι και είκοσι καπίκια.

Ο νέος φόρος επέφερε διοικητικές και κοινωνικές ανακατατάξεις. Οι περισσότερες είχαν σχέση με τα αρχεία και τον προσδιορισμό ή την αλλαγή της κοινωνικής θέσης ορισμένων ομάδων ώστε να υπόκεινται σε φορολογία, όπως, για παράδειγμα, των κατόχων μόνο κτηματικής περιουσίας, που είχαν άλλοτε συμπεριληφθεί μεταξύ των μη υποκείμενων σε φόρο αριστοκρατών. Ορισμένες κοινωνικές ομάδες, όπως οι σκλάβοι και οι δούλοι (kholopy, delovye), καταργήθηκαν ως ξεχωριστές κατηγορίες, αφού έγιναν υπόχρεοι φόρου στην ίδια βάση με τους χωρικούς. Ο κεφαλικός φόρος δεν ήταν όμως ένα ακόμα βάρος για τη μάζα του πληθυσμού; Όπως αναφέρει ο Αρκάντι Κάαν, «ένα από τα αξιώματα της ρωσικής ιστοριογραφίας του δημοσιονομικού συστήματος υπήρξε η παραδοχή ότι η εισαγωγή του κεφαλικού φόρου οδήγησε σε αύξηση της επιβάρυνσης των Ρώσων δουλοπάροικων».[16] Οι αριθμοί του Μιλιούκοφ δείχνουν ότι οι άμεσοι φόροι που συγκεντρώθηκαν μετά την

εισαγωγή του κεφαλικού φόρου αυξήθηκαν από 1.778.535 σε 4.614.836 ρούβλια, σημειώνοντας αύξηση κατά 61%.[17] Οι αριθμοί του Ανίσιμοφ δείχνουν επίσης μια αύξηση, αν και κάπως μικρότερη: από 3.569.000 ρούβλια το 1721 σε 4.234.000 [illegible] τέσσερα καπίκια κατά κεφαλήν την πρώτη χρονιά [illegible] λικοί φόροι. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του [illegible], οι φορολογικοί [illegible] ρος μετά την Πολτάβα ανήλθε σε 64% της [illegible] των χωρικών, «ένα πολύ εντυπωσιακό αποτέλεσμα».[18] Ο Κάαν συμπεραίνει ότι η φορολογία έφτασε σε οριακό σημείο στο αποκορύφωμα του πολέμου (1705-1715), ο[illegible] στη συνέχεια από μια σταθεροποίηση του ρουβλιού το 1718. Ο κεφαλικός φόρος [illegible] στην πραγματικότητα τα βάρη του πληθυσμού μετά την πολύ [illegible] φορολόγηση κατά το Βόρειο Πόλεμο. Υπέθεσε δε ότι η εξήγηση για την [illegible] αύξηση των εσόδων από τον κεφαλικό φόρο ήταν ότι αυξήθηκε ο αριθμός των φορολογουμένων, κάτι που οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι [illegible] αγροτικό πληθυσμό ο κεφαλικός φόρος επέφερε μείωση των φόρων σε σύγκριση με τη φορολόγηση επί τη βάσει των νοικοκυριών, μολονότι [illegible] θα μπορούσε να προκύπτει από ταυτόχρονη αύξηση της επιβάρυνσης [illegible] δουλοπάροικων σε ορισμένες περιοχές και μείωσή της για τους κρατικούς δουλοπάροικους».[19] Ο «μύθος» περί αύξησης των βαρών προέκυψε επειδή η εισαγωγή του φόρου συνέπεσε με τα χρόνια της πείνας (η περίοδος των σκληρών [illegible] ορισμένες φορές αναφέρεται ως «η περίοδος των μικρών [illegible]», η οποία επηρέασε δραματικά τη Ρωσία το διάστημα 1721-1724) και με μια προσωρινή μείωση των χρηματικών αποθεμάτων ως αποτέλεσμα της καταβολής αποζημιώσεων στη Σουηδία. Με τη σειρά του, ο Ρώσος ιστορικός Μπόρις Μιρόνοφ αμφισβήτησε τα συμπεράσματα του Κάαν, ισχυριζόμενος ότι παρέλειψε να λάβει υπόψη του τον πληθωρισμό στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα και ότι ο κεφαλικός φόρος αποκατέστησε τις υποχρεώσεις των χωρικών με πραγματικούς όρους.[20]

Αν πίσω από την εισαγωγή του κεφαλικού φόρου υπήρχε η σκέψη της δικαιοσύνης, η ιδέα ότι ο καθένας έπρεπε να πληρώνει «όχι περισσότερο από όσο μπορεί και όχι λιγότερο από όσο επιβάλλεται», η εφαρμογή του μέτρου δημιούργησε πολλές διακρίσεις και αδικία.[21] Τα ποσά ήταν σταθερά, ανεξάρτητα από την ικανότητα για εργασία ή πληρωμή, ενώ μεταξύ των φορολογουμένων περιλαμβάνονταν ανήλικοι και ηλικιωμένοι. Ο Ιβάν Ποσόσκοφ πρότεινε: «Ας υπολογίζεται η εισφορά κάθε χωρικού αναλογικά με το σύνολο της γης που κατέχει».[22] Όπως θα δούμε, προειδοποιήσεις περί «καταστροφής» των χωρικών άρχισαν να ακούγονται μετά το θάνατο του Πέτρου και το ποσό μειώθηκε, μολονότι ο ίδιος ο κεφαλικός φόρος αποδείχτηκε μια από τις πιο ανθεκτικές κληρονομιές του Πέτρου, αφού καταργήθηκε μόλις το 1887.

Η υποχρέωση του πληθυσμού δε σταματούσε στους άμεσους φόρους. Ο Γκ[illegible]

[illegible]

αγγούρια.[27] Η λίστα άρχισε να μεγαλώνει μετά τη δημιουργία το 1699 του Γραφείου «Δεικτών Κέρδους», μια από τις προτάσεις του οποίου για την αύξηση των προσόδων ήταν τα τέλη χαρτόσημου σε επίσημα έγγραφα συμβολισμένα με το [illegible] έμβλημα του αετού.[28] Το 1704 έγινε μια απογραφή των ιδιωτικών λουτρών με σκοπό να επιβληθεί νέος φόρος ενοικίασης, ανάλογα με την τάξη του ιδιοκτήτη: τρία ρούβλια ετησίως για βογιάρους και μεγαλεμπόρους, ένα ρούβλι για άλλους [illegible], υπαλλήλους και ανθρώπους της Εκκλησίας και δεκαπέντε καπίκια για τους χωρικούς. Το πρόστιμο για την απόκρυψη ενός λουτρού ήταν πενήντα ρούβλια. Το 1704 ρυθμίστηκε η πώληση δρύινων φερέτρων και ένας μεγάλος φόρος επιβλήθηκε αιφνιδιαστικά. Όποιος έφερνε νεκρό για ταφή σε δρύινο φέρετρο χωρίς τις ανάλογες αποδείξεις πληρωμής του φόρου διωκόταν.[29] Το έτος 1709 επιβλήθηκε φόρος στα μελίσσια, τα οποία περιλαμβάνονταν στη λίστα του Βέμπερ, μαζί με τους μύλους, τις λιμνούλες, τους ψαρότοπους, τα λιβάδια, τους κήπους και τα λουτρά.[30] Μια άλλη ευφυής ιδέα για φόρο, σε συνδυασμό με πρόστιμο, ήταν η επιβολή χαρτόσημου (πέντε καπίκια ανά δεσμίδα) σε ξένης κατασκευής τραπουλόχαρτα (1720), με πεντακόσια ρούβλια πρόστιμο για δεσμίδες χωρίς το χαρτόσημο.[31]

Ορισμένες δημόσιες υπηρεσίες υπενοικιάζονταν με προνομιακούς όρους. Το 1704 υπενοικιαστές εισέπρατταν τέλη για δημόσια λουτρά, ψαρότοπους, μύλους, χαλινάρια αλόγων και περιλαίμια, καθώς και διόδια σε γέφυρες και περάσματα. Οι δασμοί που εισπράττονταν αποδίδονταν στη Διεύθυνση Σεμενόφσκι.[32] Τέτοιοι φόροι απέφεραν συγκριτικά λίγες προσόδους και ίσως να ήταν ακόμα και αντιπαραγωγικοί, συμβάλλοντας στην αντιδημοτικότητα του Πέτρου και ενθαρρύνοντας τη φοροδιαφυγή. Ένας διαφωνών, ανακρινόμενος στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι το 1705, παραπονέθηκε ότι «ολόκληρη η Ουκρανία κατέρρευσε λόγω των φόρων, και τώρα έχουμε τόσους φόρους, που είναι αδιανόητοι, μια κατάσταση που αγγίζει ακόμα και τον κλήρο. Άρχισαν να μας φορολογούν τα λουτρά, τα μελίσσια και τις αγροικίες με τέτοιους φόρους, που οι πατεράδες και οι παππούδες μας δεν είχαν δει ούτε ακούσει ποτέ». Και κατέληγε ότι ο Πέτρος ήταν ο Αντίχριστος.[33]

Άδειες πώλησης ποτών αποτελούσαν, όπως και στο παρελθόν, σημαντική πηγή εσόδων. Σύμφωνα με τον Βέμπερ, η πώληση οινοπνευματωδών ήταν ένα δι-

[illegible]

Τα έσοδα που εισπράχθηκαν από δασμούς το 1720 ανήλθαν σε 4.361.198 ρούβλια και 35 καπίκια (εξαιρουμένων των προσόδων από τις γαίες του [illegible]). Σε αυτούς περιλαμβάνονταν τελωνειακοί δασμοί, δασμοί σε ποτά και καπνό (ο τελευταίος ήταν ο πιο προσοδοφόρος) και τα έσοδα από τις κρατικές υπηρεσίες (για παράδειγμα, από χαρτοσημασμένα έγγραφα, φόρους [illegible]). Οι λιγότερο αποδοτικοί φόροι ήταν οι ενοικιάσεις και εκχωρήσεις [illegible], στις οποίες συγκαταλεγόταν η περίφημη λίστα με τα μελίσσια, τους μύλους, τα λουτρά, τους ψαρότοπους, τις άμαξες, τις βάρκες, τις αποθήκες, τις σφραγίδες μαρκαρίσματος σε καπέλα και μπότες, τις ετικέτες σε περιλαίμια αλόγων, τις μηλιές, τα σταφύλια, τα πεπόνια, τα αγγούρια και τα καρύδια. Τα πρόστιμα για γενειάδες και ενδύματα ανέρχονταν στο μέτριο ποσό των 297 ρουβλίων και 20 καπικίων, με 1.852 ρούβλια και 20 καπίκια καθυστερούμενα.[illegible]

Τα συνολικά κρατικά έσοδα από άμεσους και έμμεσους φόρους σημείωσαν σημαντική άνοδο με την πάροδο των χρόνων (το 1680 ήταν 1,5 εκατομμύρια ρούβλια, το 1701 ήταν 3,6 εκατομμύρια, το 1724 ανήλθαν σε 8,7 εκατομμύρια),[illegible] αλλά ο Πέτρος αντιμετώπιζε πάντα οικονομικές δυσκολίες. Ο Βέμπερ παρουσιάζει μια θλιβερή ανάλυση της κατάστασης των οικονομικών της Ρωσίας σε έναν υπολογισμό των εσόδων μεταξύ 1714 και 1717 από στοιχεία που συνέλεξε [illegible], αλλά και από δικές του παρατηρήσεις. Τα συμπεράσματά του είναι αξιοσημείωτα, παρόλο που δεν είναι ανεπηρέαστος από τις συνηθισμένες ξενικές προκαταλήψεις. «Η Ρωσία σφύζει από εμπόριο, αλλά όχι από ρευστό χρήμα. [...] Ο πόλεμος στέρησε από τη χώρα εργατικά χέρια και αυτοί που απέμειναν δουλεύουν υπό την πίεση των αξιωματικών του τσάρου και της αριστοκρατίας, σε σημείο ώστε να έχουν αποκαρδιωθεί εντελώς και να αρκούνται απλώς στο να τα βγάζουν ίσα ίσα πέρα, μεροδούλι μεροφάι. [...] Όλη η επιχειρηματικότητα και η [illegible]

κέρδος έχουν εκλείψει κι αν κάποιος κατά τύχη συμβεί να αποκτήσει [illegible] ποιο μικρό απόθεμα, το κρύβει, από φόβο για τον καιρό του, κάπου [illegible] κοπριάς, όπου μένει άχρηστο για εκείνον». Οι αριστοκράτες [illegible] ματά τους ή τα τοποθετούσαν σε τράπεζες του Λονδίνου, της Βενετίας [illegible] Άμστερνταμ, αποστερώντας έτσι τη χώρα τους από τα [illegible] ρούσε να προσφέρει η κυκλοφορία του πλούτου τους.[41] Ο Βέμπερ διαπίστωσε [illegible] κι άλλο ενδημικό πρόβλημα: «Κάποιος Ρώσος [...] ακούστηκε κάποτε να λέει [illegible] από τα εκατό ρούβλια που εισπράχθηκαν στην επαρχία ήταν απόλυτα [illegible] πως ούτε τριάντα δεν πήγαν στα ταμεία του τσάρου και τα εναπομείναντα [illegible] στηκαν μεταξύ των υπαλλήλων για τον κόπο που έκαναν να τα μαζέψουν». [illegible] μένος, ο πόλεμος, η έλλειψη κεφαλαίων, η απουσία επιχειρηματικής κουλτούρας και η διαφθορά συνωμοτούσαν για να διατηρήσουν φτωχή τη Ρωσία.

Ρωσικές πηγές αποκαλύπτουν ότι η βραχυπρόθεσμη έλλειψη ρευστού ήταν συνηθισμένο φαινόμενο. Για παράδειγμα, το 1705 ο Φ. Μ. Απράκσιν ανέφερε στον Πέτρο από τη Μόσχα ότι στην Ταχυδρομική Διεύθυνση υπήρχαν συνολικά διακόσια είκοσι ρούβλια σε μετρητά και στο Ναυαρχείο εκατόν πέντε ρούβλια. «Φοβάμαι ότι μπορεί να σημειωθεί διακοπή της παραγωγής όπλων και άλλων στρατιωτικών εφοδίων», έγραφε.[42] Το 1720 δεν υπήρχαν καθόλου χρήματα στη Διεύθυνση Οικοδόμησης, επειδή δεν είχε σταλεί τίποτα από τις επαρχίες. Ήταν αδύνατον να καταβληθεί οποιοσδήποτε μισθός, ακόμα και των ξένων ειδικών, οι οποίοι απειλούσαν να εγκαταλείψουν τη Ρωσία.[43] Στις 12 Μαΐου του 1712 ο Πέτρος υποσχέθηκε στον Μένσικοφ ότι θα προσπαθούσε να του εξασφαλίσει χρήματα για την αγορά προμηθειών από το βασιλιά της Πολωνίας, αλλά τον προειδοποίησε να μη στηρίζεται σε αυτή την υπόσχεση, «αφού είστε καλά ενημερωμένος για το έλλειμμά μας, και το χρήμα χρειάζεται κατεπειγόντως για τη συντήρηση του στρατού και την αγορά πλοίων».[44] Ακόμα και ο ίδιος ο Πέτρος συνέβαινε να ξεμένει από χρήματα. Σε μία τουλάχιστον περίπτωση απολογήθηκε στην Αικατερίνη επειδή δεν της έστειλε δώρο με τον ταχυδρόμο λόγω «έλλειψης μετρητών».[45] Οι μέθοδοι υπολογισμού ήταν συχνά πρόχειρες και ήταν αναμενόμενο να συμπληρώνουν οι υπάλληλοι τη διαφορά από την τσέπη τους. Σε αλληλογραφία με τον Ρομοντανόφσκι το 1708 ο Πέτρος επισημαίνει ότι γίνονται σπατάλες με τους μισθούς των στρατευμάτων στην Πολωνία και ζητά, αφού αφαιρεθούν τα ποσά για τις στολές, να σταλούν τα χρήματα ξανά στη Μόσχα.[46] (Ο Ρομοντανόφσκι επρόκειτο να παραλάβει στολές που είχαν ραφτεί για το Σύνταγμα Σεμενόφσκι.) «Αν τα αποσταλέντα χρήματα δεν είναι αρκετά, συμπληρώστε από τα δικά σας και το ποσό θα αφαιρεθεί από τους στρατιώτες και θα σας αποσταλεί πάραυτα».[47]

Το 1723 σημειώθηκε μια σοβαρότερη γενική αναστάτωση. Δόθηκε διαταγή στη Γερουσία να αφαιρέσει από τους μισθούς των υπαλλήλων «όλων των βαθμίδων ο-

[illegible] 25% των μισθών όλων των κατηγοριών [illegible]. Έγιναν περικοπές ακόμα και στα επιδόματα [illegible] ώστε να εισαγάγουν αδασμολόγητα σιτηρά στην Αγία Πετρούπολη με σκοπό να μετριαστεί η πίεση στην περιοχή της Μόσχας.[49] Επιπλέον, [illegible] (για παράδειγμα, από στρατεύματα που υπηρετούσαν στο νότο, όπου, προφανώς, οι Πέρσες αντάλλασσαν σε πολύ χαμηλή τιμή τα ρωσικά χρήματα, και [illegible] αξιωματικούς για συμπλήρωση των εισοδημάτων τους) οδήγησαν σε [illegible] εξαιρέσεις.[50] Μικροοικονομίες έγιναν και στο βασιλικό οίκο (για παράδειγμα, ναυτικές στολές που είχαν παραγγελθεί για τις [illegible] θα κατασκευάζονταν από φτηνό ρωσικό ύφασμα).[51] Ανακοινώθηκαν μέτρα για την ανακούφιση από το λιμό: «Στα μέρη αυτά όπου οι άνθρωποι λιμοκτονούν θα γίνει απογραφή του πλεονάσματος των σιτηρών από τους ντόπιους κατοίκους, όποιοι κι αν είναι αυτοί». Αφού υπολογίζονταν οι ανάγκες κάθε νοικοκυριού σε τρόφιμα και γεννήματα, τα υπόλοιπα αποθέματα θα διανέμονταν σε φτωχούς χωρικούς. Μέτρα ελήφθησαν για να εμποδιστεί η απόκρυψη αποθεμάτων ή τυχόν ψεύτικες απαιτήσεις για κατασχεμένα σιτηρά. «Πρέπει να μην επιτρέπεται στους εμπόρους να πωλούν σε υψηλή τιμή και, ως εκ τούτου, να επιβαρύνουν τον κόσμο». Η απογραφή των αποθεμάτων σιταριού θα γινόταν μόνο σε εκείνα τα μέρη που μαστίζονταν από λιμό. «Σε άλλα μέρη, όπου δεν παρατηρείται καμία έλλειψη σιταριού, δε θα γίνονται απογραφές, για να μην καθυστερήσουν οι συμφωνίες και οι πωλήσεις σιτηρών».[52]

II. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Η Μοσχοβία του δέκατου έβδομου αιώνα δεν είχε κεντρική οικονομική διοίκηση, μολονότι τα περισσότερα από τα έσοδα συγκεντρώνονταν κεντρικά. Στην πραγματικότητα, όλες οι Διευθύνσεις επιτελούσαν κάποιο είδος φοροεισπρακτικής λειτουργίας, ακόμα και η Διεύθυνση Βασιλικών Στάβλων (Konyushennyi prikaz), η οποία συγκέντρωνε φόρους από πωλήσεις αλόγων σε όλη τη Ρωσία. Ορισμένες κ

[illegible] (Βλαντιμίρ, Γκάλιτς, Ουστιούγκ) [illegible] Το νέο κολεγιακό σύστημα [illegible] [illegible] (Κρατικών Προσόδων [illegible] και Κρατικών Εξόδων [Shtats-kontor-kollegiia], Κρατικού Ελέγχου [Revizion-kollegiia]) την οικονομική διοίκηση, ενώ το Κολέγιο Εμπορίου και το Κολέγιο Ορυχείων και Μανιφατούρας φρόντιζαν για την «εξασφάλιση του εθνικού πλούτου».

Το Κολέγιο Κρατικών Προσόδων είχε την «ανώτατη εποπτεία και διαχείριση των τακτικών και έκτακτων εσόδων όλων των βασιλείων και της Αυτού Μεγαλειότητος».[54] Τροφοδοτούνταν με πληροφορίες από τις επαρχίες για τα έσοδα και [illegible] κέντρο για το «πόσο απαιτούνταν για έξοδα ευρείας».[55] Το κολέγιο διαχειριζόταν τους φορολογικούς φακέλους και διασφάλιζε ότι ο πληθυσμός φορολογούνταν δίκαια και όχι μέχρι σημείου εξοντώσεως. Επέβλεπε την προστασία των δασών και αποθάρρυνε την εγκατάλειψη των αγροτικών γαιών. Εισέπραττε, επίσης, τελωνειακούς δασμούς του εσωτερικού, αλλά όχι του εξωτερικού, οι οποίοι υπάγονταν στο Κολέγιο Εμπορίου. Αρχικά διοικούσε το Νομισματοκοπείο (που υπήχθη το 1720 στο Κολέγιο Ορυχείων και Μανιφατούρας). Μπορούσε να επιθεωρεί τα έξοδα, αλλά όχι να εντέλλεται πληρωμές. Το Κολέγιο Κρατικών Εξόδων (Shtats-kontor-kollegiia, από το staten, που σημαίνει «προϋπολογισμός») σχεδίαζε και επέβλεπε τα κρατικά έξοδα με βάση τον ετήσιο προϋπολογισμό. Έλεγχε, επίσης, το Δημόσιο Ταμείο και εξέδιδε εντολές καταβολής μισθών (ανά τρίμηνο).[56] Στην πραγματικότητα, οι περίπλοκες διαδικασίες της τήρησης βιβλίων, των εντολών πληρωμής και τα λοιπά, που ακολουθούσαν πιστά το σουηδικό σύστημα, πιθανόν δεν τηρούνταν.[57] Το Κολέγιο Κρατικού Ελέγχου ήταν υπεύθυνο για λογιστικούς ελέγχους και για επιβολή ποινών σε περιπτώσεις καταχρήσεων, με την ελπίδα της παρεμπόδισης των υπαλλήλων να εξυπηρετούνται από κρατικά κεφάλαια – πράγμα που σήμαινε ότι είχε και δικαστικά καθήκοντα. «Μόλις το Κολέγιο Κρατικών Προσόδων ανακαλύπτει ότι κάποιος είναι αδιάφορος ή σε μεγάλο βαθμό αναξιόπιστος σχετικά με τη διαχείριση και την καταμέτρηση των εσόδων της Αυτού Μεγαλειότητος, η υπόθεση θα παραπέμπεται αμέσως από αυτό στο Κολέγιο Κρατικού Ελέγχου».[58] Το διάστημα 1718-1719 οι εμπορικές υποθέσεις ήταν αρμοδιότητας του Κολεγίου Εμπορίου (Kommerts-kollegiia, από το σουηδικό kommerskollegium).[59] Η λειτουργία του βασιζόταν σε ένα σουηδικό κείμενο του 1712, το οποίο προέβλεπε εποπτικά τελωνεία, τελωνειακούς κανονισμούς αποθήκευσης και διανομής και επιστασία αγορών και πόλεων.[60]

[illegible] Το Κολέγιο Κρατικών Εξόδων δε σχεδίασε ποτέ έναν κρατικό προϋπολογισμό κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου, ενώ το Κολέγιο Κρατικού Ελέγχου λάμβανε τόσο σπάνια τις απαιτούμενες πληροφορίες, ώστε δε λειτούργησε σχεδόν καθόλου και υποκαταστάθηκε από το Λογιστικό Γραφείο της Γερουσίας το 1722. Ο Πέτερσον αποδίδει την αναποτελεσματικότητα και των τριών κολεγίων στην ανεπάρκεια της τοπικής διοίκησης και της υποδομής.[62]

Το ενδιαφέρον του Πέτρου για τα νομίσματα και το νομισματικό σύστημα πιστοποιείται από τις διάφορες επισκέψεις που έκανε στο Νομισματοκοπείο κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Λονδίνο το 1698. Επί της βασιλείας του πραγματοποιήθηκε η εισαγωγή ενός εξολοκλήρου νέου νομισματικού συστήματος. Το δέκατο έβδομο αιώνα η βασική μονάδα του τρέχοντος τοπικού νομίσματος ήταν τα καπίκια, ασημένια νομίσματα τα οποία ήταν υπερβολικά μικρά για μεγάλες συναλλαγές αλλά πολύ μεγάλα για μικρές, με αποτέλεσμα ο κόσμος να καταλήξει να τα δένει. Ασημένια νομίσματα μεγαλύτερης νομισματικής αξίας παράγονταν από φθαρμένα ξένα νομίσματα (πρόκειται για τα επονομαζόμενα «έφιμοκ» [efimki, ή Joachimsthaler]). Τα πρώτα ρωσικά ασημένια ρούβλια χρονολογούνται από το 1704. Το 1700 κυκλοφόρησαν μια παρτίδα χάλκινα ντένγκα, πολούσκα και πολουπολούσκα (ένα δεύτερο, ένα τέταρτο και ένα όγδοο της αξίας που είχε το καπίκι αντίστοιχα), το 1701-1702 μια ασημένια πολτίνα (50 καπίκια), μια πολουπολτίνα (25 καπίκια), μια γκρίβνα (10 καπίκια) και μια πολουγκρίβνα (5 καπίκια). Το έτος 1704 εμφανίστηκαν τα πρώτα χάλκινα καπίκια (αλλά ασημένια καπίκια εξακολούθησαν να κόβονται μέχρι το 1718). Το διάστημα 1704-1726 κυκλοφορούσε το ασημένιο αλτίν (3 καπίκια) και το 1724 το γκρος (2 καπίκια).[63] Στην πραγματικότητα, το καπίκι δε χρησιμοποιούνταν γενικά ως μονάδα μέτρησης μέχρι το 1721, οπότε το δεκαδικό σύστημα (ρούβλια και καπίκια) αντικατέστησε την παλιά μέθοδο υπολογισμού σε μονάδες ρουβλιών, αλτίν (3 καπίκια) και ντένγκα (1/2 καπίκι). Έπειτα από αυτό απαγορεύτηκε σε δημόσιους υπαλλήλους να αναφέρουν τα αλτίν, μολονότι το παλιό σύστημα παρέμενε δημοφιλές.

Νομίσματα παράγονταν σε διάφορα νομισματοκοπεία. Το 1711 [illegible] τρος διέταξε τη Γερουσία να βελτιώσει την εποπτεία και την οργάνωση [illegible] σματοκοπείων) υπήρχαν τρία στη Μόσχα: το Παλιό Κόκκινο Νομισματοκοπείο [illegible] Κιτάιγκοροντ, το Νέο Κόκκινο Νομισματοκοπείο (1690) και το [illegible] να τμήμα για χαλκό, ένα για χρυσό και ασήμι). Το πρώτο μηχανοποιημένο [illegible] σματοκοπείο (1700) λειτούργησε με ξένους. Η πρώτη καλή απεικόνιση του Πέτρου πάνω σε νομίσματα λέγεται ότι επινοήθηκε το 1717 στη Νυρεμβέργη και [illegible] πώθηκε σε κέρματα το 1718.[64]

Ο Βέμπερ αναφέρει ότι τα πρόχειρα κομμένα ρούβλια ήταν [illegible] δεν κατέστη δυνατόν να βελτιωθούν λόγω της φτωχής ποιότητας παραγωγής σε χρυσό και άργυρο. Τα ρωσικά δουκάτα άξιζαν λιγότερο από τα ξένα εξαιτίας των [illegible] που χρησιμοποιούνταν, αλλά τα ξένα δουκάτα υποτιμήθηκαν, κάτι που αποδείχτηκε καταστροφικό για το εμπόριο.[65] Η περιεκτικότητα σε μέταλλο των νομισμάτων [illegible]θηκε, κι έτσι χάλκινα νομίσματα αξίας είκοσι ρουβλίων έβγαιναν από μέταλλο αξίας από έξι έως οχτώ ρουβλίων.[66] Εμφανίστηκαν προβλήματα στη συνέχιση του [illegible] διασμού χρήματος. Ξένοι έμποροι αγόραζαν χρυσές κορώνες (τσέρβονετς, το καθένα άξιζε 2 ή 3 ρούβλια) και τα εξήγαν, ενώ είχαν αρχίσει να κάνουν το ίδιο με τα [illegible] «και πρέπει να το ερευνήσουμε αυτό προσεκτικά, αφού στη Ρωσία έχουμε τόσο λίγο χρυσό και άργυρο, ώστε πρέπει να προσέχουμε για να μην εξαχθεί ό,τι έχει απομείνει».[67] Το 1723 εκδόθηκε διάταγμα που όριζε ότι οι ξένοι έμποροι που έφταναν στη Μόσχα με ρωσικά νομίσματα θα απελαύνονταν και τα χρήματα θα δημεύονταν.[68]

III. ΗΜΕΡΟΜΙΣΘΙΑ ΚΑΙ ΤΙΜΕΣ

Οι μισθωτοί αποτελούσαν μικρό τμήμα του ρωσικού πληθυσμού, αλλά οι συγκρίσεις των ημερομισθίων είναι χρήσιμες. Τα πληρέστερα διαθέσιμα αρχεία ανήκουν στο βασιλικό οίκο. Ο Γάλλος αρχιτέκτονας Λε Μπλον λάμβανε πέντε χιλιάδες ρούβλια ετησίως, το ίδιο και ο Ιταλός Μικέτι.[69] Ο Γερμανός ζωγράφος Ντανχάουερ κέρδισε το πρώτο μισό του 1715 τριακόσια είκοσι ρούβλια, δεκαέξι αλτίν και τέσσερα νιένγκα. Ένας Ρώσος καλλιτέχνης του σμάλτου κέρδισε τριάντα ρούβλια. Ο Ρώσος προσωπογράφος Ιβάν Νικίτιν το 1721 κέρδισε διακόσια ρούβλια.[70] Οι υπάλληλοι κέρδιζαν επίσης διακόσια ρούβλια ετησίως, και εκατό επιπλέον αν εργάζονταν σε μια Διεύθυνση.[71] Ο γραμματέας του Πέτρου Μακάροφ πληρωνόταν τετρακόσια ρούβλια το χρόνο.[72] Ένας κατάλογος μισθών στο Κολέγιο Δικαιοσύνης για το 1719 εμφανίζει διαφοροποιήσεις μεταξύ ξένου και ρωσικού προσωπικού, όπως και μεταξύ υψηλότερων και χαμηλότερων βαθμίδων: Οι σύμβουλοι πληρώνονταν χίλια διακόσια ρούβλια ετησίως οι ξένοι και οχτακόσια οι Ρώσοι. Οι υπάλληλοι μεσαίας βαθ-

μίδας [illegible] Ρώσοι [illegible] ρούβλια [illegible] ρούβλια [illegible] Ρώσοι.[73] Ένας θυρωρός στο κολέγιο λάμβανε [illegible] ρούβλια [illegible] ρούβλια. Ο συνολικός προϋπολογισμός για τους μισθούς των υπαλλήλων των κολεγίων το 1720 ήταν 111.544 ρούβλια.[74] Ένας κυβερνήτης [illegible] χιλιάδες [illegible] ρούβλια [illegible] σύμβουλος λάμβανε εκατόν είκοσι ρούβλια και [illegible].[75] Οι στρατιωτικοί μισθοί ήταν [illegible] χιλιάδες ρούβλια για ένα [illegible] χιλιάδες για ένα στρατηγό, εκατόν ογδόντα ρούβλια για ένα [illegible] τέσσερα για έναν αξιωματικό επιμελητείας.[76] Ένας ξένος [illegible] κέρδιζε δύο χιλιάδες εκατόν εξήντα ρούβλια ετησίως.[77] Οι ειδικευμένοι εργάτες στα [illegible] κέρδιζαν από είκοσι οχτώ έως εβδομήντα δύο ρούβλια το μήνα. Οι σιδηρουργοί κέρδιζαν είκοσι ρούβλια ή λιγότερα.[78]

Στο κατώτερο επίπεδο της κλίμακας, στρατιώτες που εργάζονταν για την κατασκευή των ανακτόρων στο Πέτερχοφ και στα [illegible] πληρώνονταν τρία καπίκια την ημέρα τις καλοκαιρινές ημέρες και δύο καπίκια τις μικρότερες, χειμωνιάτικες ημέρες (*malye zimnye*).[79] Στρατιώτες και εργάτες σε οικοδομές στη Μόσχα το 1725 λάμβαναν τρία καπίκια (ένα αλτίν) ημερησίως.[80] Οι τιμές για τη μίσθωση χωρικού μεταφορέα μαζί με τα μεταφορικά ήταν το καλοκαίρι δέκα καπίκια ημερησίως για έναν άντρα με άλογο και πέντε χωρίς άλογο, το χειμώνα δέκα καπίκια με άλογο και τέσσερα χωρίς άλογο.[81] Ο Μένσικοφ στην εξορία (το 1728) έπαιρνε ένα ρούβλι την ημέρα για τα έξοδά του, ένα επιπλέον για τη σύζυγό του και για καθένα από τα παιδιά του και δέκα καπίκια για καθέναν από τους δέκα υπηρέτες του.[82] Η αποζημίωση (σε ευγενείς) για δουλοπάροικους που απασχολούνταν ως ξυλουργοί ήταν είκοσι ρούβλια για άρρενες άνω των δέκα ετών, δέκα ρούβλια για κάτω των δέκα. Γυναίκες άνω των δέκα ετών λάμβαναν δέκα ρούβλια και κάτω των δέκα λάμβαναν πέντε ρούβλια.[83]

Λεπτομερείς λογαριασμοί των προσωπικών εξόδων του Πέτρου διασώζονται στα αρχεία της Ιδιαίτερης Γραμματείας του. Σημαντικό ήταν και το ποσό για τα φιλοδωρήματα και τις δωρεές σε ιερείς και εκκλησίες, για ελεημοσύνες, βαφτίσεις και γάμους. Τα φιλοδωρήματα για τις ονομαστικές εορτές αποτελούσαν ρουτίνα. Αρχεία για το διάστημα από το Μάρτιο μέχρι το Δεκέμβριο του 1719 περιλαμβάνουν εκατόν δέκα αναφορές για δώρα τέτοιου είδους. Για παράδειγμα, στις 8 Νοεμβρίου του 1724 (εορτή του αρχάγγελου Μιχαήλ) καταβλήθηκε από μία πολτίνα (πενήντα καπίκια) στον κάθε Μιχαήλ των Συνταγμάτων Φρουράς Πρεομπραζένσκι και Σεμ[illegible]νόφσκι.[84] Αμοιβές για προσφορά ειδικών υπηρεσιών θα πρέπει να φαίνονταν [illegible]κληρη περιουσία συγκρινόμενες με τα ημερομίσθια: Δέκα ρούβλια πληρώνονταν ως αμοιβή για τη σωτηρία κάποιου από πνιγμό, δύο ρούβλια για έναν αετό, [illegible]

[illegible] Τον Απρίλιο του 1722 ο Κρίστιαν Μπορ[illegible] [illegible] η [illegible] του Πέτρου.

IV. ΕΜΠΟΡΙΟ

Αν το εμπόριο αντιμετωπιζόταν στην πρώιμη σύγχρονη Ευρώπη ως [illegible] της εθνικής ευημερίας, τότε η βασιλεία του Πέτρου, παρά την αφοσίωσή [illegible] λέμου, θα έπρεπε να έχει θέσει τα θεμέλια για το μελλοντικό πλούτο της Ρω[illegible] με το άνοιγμα νέων θαλάσσιων και ποτάμιων δρόμων, την απόκτηση λιμ[illegible] εμπορικές αποστολές, την προώθηση του εμπορίου, την ισχυροποίηση της εμ[illegible] ρικής τάξης, την υποστήριξη της βιομηχανίας, την αξιοποίηση των φυσικ[illegible] ρων και τη δέσμευση για ελεύθερο εμπόριο. Οι απόψεις του Πέτρου είχαν [illegible] ρευτεί από την *Εισαγωγή στην Ευρωπαϊκή Ιστορία* του Σάμιουελ Πούφεντορφ, [illegible] ποίο εκθείαζε το βρετανικό εμπόριο, την ανάπτυξη της βιομηχανίας [illegible] μάλλινων υφασμάτων και της ναυτιλίας από την Ελισάβετ την Α΄ και, φυσικ[illegible] την ισχυροποίηση του στόλου. Ο Πέτρος γνώριζε επίσης καλά, σύμφωνα με μια ανεκδοτολογική ιστορία, ότι κάθε χώρα χρειαζόταν κάτι για να το εμπορευ[illegible] «Όσο η χώρα αυτή παράγει αγαθά που αρκούν μόνο για δική της χρήση, θα μοιά[illegible] ζει με μικρή αυτοκρατορική πόλη όπου ο ένας πολίτης εργάζεται για τον άλλο, ο ένας παίρνει ψωμί από τον άλλο, αλλά και οι δύο παραμένουν φτωχοί και είναι ανίκανοι να προωθήσουν τον πλούτο της πόλης τους». Υποστηρίχτηκε, πάντως, ότι οι προσπάθειες του Πέτρου για το εμπόριο υπήρξαν λιγότερο δραστικές από τις ενέργειες που έκανε σε πολλούς άλλους τομείς.

Οι εξαγωγές της Ρωσίας ήταν κυρίως ακατέργαστα προϊόντα με χαμηλή τιμή ανά μονάδα βάρους: αγροτικά αγαθά, δασικά προϊόντα και σίδηρος, που είχαν μεγάλη ζήτηση από τις δυτικές Ναυτικές Δυνάμεις, τους εμπόρους και τους [illegible]. Οι σημαντικότερες εξαγωγές ήταν λινάρι και κάνναβη (από τις [illegible] και νότιες περιοχές), με τα οποία η Ρωσία εφοδίαζε σχεδόν όλη την Ευρώπη. Οι εξαγωγές τέτοιων εμπορευμάτων μέσω Βαλτικής στη διάρκεια της δεκαετίας του 1720 κυμαίνονταν από 23.024 μέχρι 101.286 λίβρες (το 1725). Έστω κι έτσι, επικρατούσε η αίσθηση ότι υπήρχαν περιθώρια για περαιτέρω βελτίωση. Σε μια αναφορά σχετικά με τα μέτρα για την αύξηση της παραγωγής κάνναβης στη Ρωσία (Μάιος 1720) δηλωνόταν ότι η ποιότητα έπρεπε να ανέλθει στο επίπεδο της Πολωνίας, «αφού ορισμένοι Ρώσοι δείχνουν ελάχιστη φροντίδα και επιμέλεια για αυτή την επιχείρηση και εξαιτίας της άγνοιάς τους την καταστρέφουν, με αποτέλε[illegible]

[illegible] Οι εισαγωγές περιλάμβαναν άργυρο, χαλκό, χάλυβα, [illegible] σίδηρο και βιομηχανικά αγαθά, όπως βουλοκέρι, [illegible] χαρτί, όπλα, [illegible] κρασί και κονιάκ. [illegible] από την Κίνα, την Περσία και την Τουρκία.

Ο σίδηρος, η μεγάλη εμπορική επιτυχία της Ρωσίας στα τέλη του δέκατου ό[illegible] γδοου αιώνα, άρχισε να εξάγεται σε μεγάλες ποσότητες μόνο μετά το θάνατο του Πέτρου. Αριθμοί για τις εξαγωγές από τα λιμάνια της Βαλτικής και την Αγία Πετρούπολη το διάστημα 1720-1724 δείχνουν ένα σύνολο [illegible] ρωσικές λίβρες, έναντι 450.000 στις αρχές της δεκαετίας του 1770. Η πολιτική για τα σιτηρά κατά τη βασιλεία του Πέτρου ήταν να διοχετευτεί το εμπόριο μέσω Αρχάγγελου. Μόνο μετά τη βασιλεία του Πέτρου έγινε η Ρίγα η κύρια οδός για τα σιτηρά. Την περίοδο 1713-1718 εξάχθησαν χιλιάδες τσέτβερτ σίκαλης (250.738 το 1715), για να πέσουν κατακόρυφα τη δεκαετία του 1720. Οι συνολικές εξαγωγές σιταριού το 1715 ήταν 17.885 τσέτβερτ.

Όσο για τους αριθμούς των εισαγωγών, ο Κάχαν αποδεικνύει ότι ήταν «πραγματικά άγνωστος τόπος [terra incognita]» και ότι η «μεγάλη πλειονότητα των Ρώσων δε βρισκόταν στην αγορά για εισαγωγές». Ακόμα κι έτσι όμως, φαινόταν αναγκαίο να ακολουθηθεί προστατευτική πολιτική. Ένα διάταγμα του 1723 απαγόρευε την εισαγωγή ρωσικού χρήματος από ξένους εμπόρους, καθώς, προφανώς, και ξένου χρήματος. Οι τελωνειακοί έπρεπε να ελέγχουν για απαγορευμένα εισαγόμενα, στα οποία περιλαμβάνονταν το δέρμα, το κερί, οι [illegible] το χαβιάρι. Σε μια διατίμηση του 1724 προτεινόταν να προστατεύονται [illegible] σικά αγαθά ως μέτρο για την «αναπλήρωση των εισαγωγών» (δηλαδή, [illegible] μεγαλύτερη ικανότητα παραγωγής ενός δεδομένου προϊόντος υπήρχε στο[illegible]

ρικά τόσο υψηλότερη θα ήταν και η διατίμηση των αντίστοιχων εισαγόμενων [illegible]. Οι ξένες εισαγωγές φορολογούνταν ad valorem, ανάλογα με την αξία τους [illegible] υψηλότερα φορολογούμενα είδη (37,5%) περιλαμβάνονταν ο σίδηρος, [illegible] βουνο, η ποτάσα, το μετάξι, η βότκα και τα [illegible]. Στα [illegible] δη περιλαμβάνονταν τα διαμάντια, ο χρυσός και το ασήμι, τα δέντρα [illegible] σους, τα λεμόνια, τα βιβλία, τα εξωτικά πτηνά και τα πλακάκια για [illegible] κροί δασμοί επιβάλλονταν για είδη όπως η σοκολάτα, οι περούκες, τα [illegible] οι δαντέλες και οι βαφές. Οι εισαγωγείς παραπονιούνταν ορισμένες φορές [illegible] ξία των αγαθών τους για να πληρώσουν χαμηλότερους δασμούς, και το λαθρ[illegible] μπόριο, όπως και η δωροδοκία των τελωνειακών, είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις. Καινούρια διατίμηση πραγματοποιήθηκε το 1731.[99]

Ορισμένα από τα εισαγόμενα στη Ρωσία προϊόντα, παρά τους περιορισμούς, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου, φανερώνουν κάποιον «εκμοντερνισμό» και ένα άνοιγμα των οριζόντων, τουλάχιστον για ένα τμήμα του πληθυσμού, επιβεβαιώνοντας τις τάσεις που παρατηρήθηκαν το δέκατο έβδομο αιώνα. Σε ορισμένες περιπτώσεις τα προϊόντα αυτά προκαλούσαν τις διαμαρτυρίες των οπαδών της παράδοσης, όπως, για παράδειγμα, ο καπνός, που θεωρούνταν έργο του διαβόλου και ήταν απαγορευμένος από τους προηγούμενους μονάρχες. Διατάγματα του 1697 σχετικά με το εμπόριο του καπνού επέτρεπαν την ελεύθερη πώλησή του, με το αιτιολογικό ότι ο κόσμος τον εμπορευόταν κρυφά, στερώντας από το Δημόσιο Ταμείο τα έσοδα.[100] Ορισμένα από τα εισαγόμενα για βασιλική χρήση είδη ήταν: καλά μολύβια και μπίρα από την Αγγλία,[101] κρασιά και ελαιόλαδο από ένα γαλλικό εμπορικό πλοίο που έδενε στην Αγία Πετρούπολη,[102] βελούδα και μπροκάρ από τη Γαλλία και την Ιταλία, χοντρά υφάσματα, λινά και μάλλινα από την Αγγλία και την Ολλανδία, μεταξωτά από την Κίνα. Ξένα αγαθά διοχετεύονταν όμως και σε άλλες κατηγορίες του πληθυσμού. Το 1723 ο ξένος έμπορος Γιόζεφ Νιάσερ ζήτησε άδεια για την εισαγωγή και πώληση μιας λίστας ειδών στα οποία περιλαμβάνονταν βιβλία μηχανικής, αρχιτεκτονικής και σχεδίου, γκραβούρες, καθρέφτες, μαχαίρια, βεντάλιες, ψαλίδια, χρώματα, γάντια, γυαλιά, μελανοδοχεία, κουταλάκια του τσαγιού, κορδόνια παπουτσιών, ζώνες, οδοντόβουρτσες, χτένες, ξύλινα και αλαβάστρινα αγαλματάκια, καπνοσακούλες και τηλεσκόπια.[103]

Ο Πέτρος ανυπομονούσε να απαλλαγεί από κάθε εξάρτηση όσον αφορούσε τη μεταφορά των ρωσικών αγαθών υπό τη σημαία άλλων χωρών. Σε μια διαταγή της 31ης Ιανουαρίου του 1723 σχετικά με την πώληση σκοινιού στο εξωτερικό δηλώνεται: «Εξάγετε τα αγαθά αυτά με ρωσικά πλοία και βεβαιωθείτε ότι, όποια κι αν είναι η τιμή πώλησης αυτών των σκοινιών, το κεφάλαιο θα επιστρέψει στη Ρωσία».[104] Στις οδηγίες προς τον πρέσβη της Ρωσίας στην Ισπανία τον Αύγουστο του 1723 εκφράζονταν φόβοι για παρέμβαση από ξένους εμπόρους, ειδικά Γάλλους

[illegible] και Γάλλους, οι οποίοι θα [illegible] φθηνότερα από τους Ρώσους, [illegible] απλώς τα ρωσικά εμπόρια, [illegible] στη διάθεσή τους, και να [illegible] να ανεβάσουν τις τιμές των αγαθών τους».[105] Ο Πέτρος είχε την [illegible] να πουλά τα ρωσικά αγαθά φθηνότερα για να [illegible]. Αποδει[illegible], για παράδειγμα, το διάταγμα του 1723 σχετικά με το εμπόριο [illegible].[106] Το 1723 ένας πράκτορας στάλθηκε στο Παρίσι για να διαπραγματευτεί την πώληση αγαθών «προς το καλύτερο συμφέρον μας», είτε σε χρυσό ή ασήμι είτε με αντάλλαγμα «καλό γαλλικό κρασί». Έπρεπε να [illegible] πολλά ρωσικά αγαθά μπορούσαν να πουληθούν άμεσα στη Γαλλία και να στείλει την αναφορά του όσο το δυνατόν ταχύτερα, ώστε να προλάβουν να εκπληρώσουν τα φορτία. «Λάβετε τις δέουσες προφυλάξεις ώστε οι έμποροι άλλων εθνών –για παράδειγμα, Άγγλοι, Ολλανδοί και όποιοι άλλοι έχουν εμπορικές σχέσεις με τη Γαλλία– να μην παρεμβαίνουν κατά την επιχειρούμενη αυτή εμπορική διαδικασία επηρεάζοντας τις τιμές». Το ενδιαφέρον και πάλι επικεντρωνόταν στην έναρξη διεξαγωγής άμεσου εμπορίου.[107] Η επιμονή του Πέτρου για τη διεξαγωγή εμπορίου σε χρήμα μάλλον παρά με ανταλλαγές δηλώνεται σε μια χειρόγραφη σημείωση στα έγγραφά του για το 1723, σύμφωνα με την οποία «θα μπορούσαμε να αγοράζουμε περισσότερα με χρήματα από όσα με ανταλλαγές αγαθών». Το διάταγμα που εκδόθηκε και στο οποίο αποτυπώνεται αυτή η αρχή συνηγορεί υπέρ της ενίσχυσης του εμπορίου με τη Γαλλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία για προϊόντα όπως το λάδι, τα φρούτα, τα καρύδια και η ζαφορά.[108] Ωστόσο χρησιμοποιούνταν κανονικά και οι ανταλλαγές. Το Μάιο του 1722 ένας πράκτορας στάλθηκε στην Ουγγαρία για να αγοράσει κρασί και διατάχτηκε να πάρει προϊόντα για ανταλλαγή από τη Διεύθυνση Σιβηρίας: χίλια ρολά μάλλινου υφάσματος, τετρακόσια σαράντα δέρματα λέκων, εκατό προβιές προβάτων, πενήντα πουντ (οχτακόσια δεκαεννιά κιλά) γλεκάνισο και είκοσι ζευγάρια ζιμπελίνες.[109] Τα συμφέροντα του εξωτερικού εμπορίου εκτείνονταν προς τα ανατολικά, με την ελπίδα ότι η Ρωσία θα μπορούσε να αποτελέσει δίοδο μεταξύ της Δυτικής Ευρώπης και της Περσίας και της Κίνας και ότι το εμπόριο μπορούσε να διεξαχθεί διαμέσου της Κασπίας, όπως ο Πέτρος είχε περισσότερη αυτοπεποίθηση λόγω της νέας του ναυτικής δύναμης.[110]

Η γνωστή ως «παράθυρο στη Δύση» πολιτική είναι συμβατικά συνδεδεμένη με εμπορικά συμφέροντα. Κι όμως, παρά την αποδεδειγμένη γνώση ότι η Αγία Πετρούπολη ήταν ο παράγοντας-κλειδί για την ανάπτυξη του ρωσικού εμπορίου (κοντύτερα στους δρόμους της Βαλτικής και λιγότερο παγωμένη από τον Αρχάγγελο [illegible] δικά της ναυπηγεία, κεντρικούς διοικητικούς οργανισμούς και τα λιμάνι, στην [illegible] ματικότητα αποδείχτηκε δύσκολο να επιβληθεί. Το 1718 σαράντα ένα ξένα [illegible] επισκέφθηκαν την Αγία Πετρούπολη, αλλά εκατόν εβδομήντα ένα τη Ρίγα [illegible] και διακόσια τριάντα οχτώ το 1721, καθώς και εβδομήντα δύο τη Νάρβα το [illegible]

Η Ρέβαλ και το Πέρνοβ δέχτηκαν επίσης περισσότερα πλοία. Υπήρχαν [illegible] σεχές για τη μεταφορά ρωσικών αγαθών μέσω [illegible] και Αμβούργου. [illegible] πειρες να προωθηθεί το εμπόριο της Αγίας Πετρούπολης σε βάρος του Αρχαγγέλου [illegible] αποδείχτηκαν προβληματικές, επειδή τα [illegible] μεταφορικά δασμά και [illegible] υπηρεσίες υποστήριξης έλκυαν προς το παλιότερο λιμάνι. Η εμπορική [illegible] Αγίας Πετρούπολης είχε σοβαρές διπλωματικές συνέπειες, αναγκάζοντας τα [illegible] λανδικά και τα αγγλικά σκάφη να προτιμούν να ριψοκινδυνεύσουν πιθανές κατα[illegible] σουηδικών πλοίων στη Βαλτική παρά να ακολουθούν το μακρύτερο αλλά ασφαλέ[illegible]στερο δρόμο της Λευκής Θάλασσας. Το 1714 είκοσι αγγλικά και είκοσι [illegible]λανδικά πλοία επιμελωτίστηκαν από τους Σουηδούς, γεγονός που ώθησε τους Βρε[illegible]τανούς να αποστείλουν το 1715 μια μοίρα στη Βαλτική για να προστατέψει τα ε[illegible]μπορικά τους σκάφη.[113] Την ίδια εποχή ο κυβερνήτης της Ρίγας Π. Α. Γκολίτσιν π[illegible]ρε εντολή να διατηρήσει το εμπόριο «υπό το προηγούμενο καθεστώς, έτσι ώστε οι έμποροι να μην υφίστανται ζημιές σε σύγκριση με παλιότερες εποχές και να δια[illegible]τηρήσουν τα δικαιώματα που είχαν όταν τελούσαν υπό σουηδική κυριαρχία».[114]

Η βία ήταν απαραίτητη για να εξαναγκαστεί να απομακρυνθεί το εμπόριο από την παλιά, βόρεια, διαμέσου Ντβίνα οδό, όπως και από τα υπόλοιπα λιμάνια της Βαλτικής. Ρωσικά δέρματα και κάνναβη από το κυβερνείο του Σμολένσκ έπρεπε να διέρχονται μόνο διαμέσου Αγίας Πετρούπολης, όχι από τη Ρίγα. Για τον Αρχάγγελο, μολονότι δεν υπήρχαν τέτοιοι περιορισμοί για άλλα αγαθά, όπως το σιτάρι.[115] Οι λιμενικοί δασμοί στον Αρχάγγελο αυξήθηκαν κατά 25% σε σχέση με αυτούς στην Αγία Πετρούπολη.[116] Ο Βέμπερ αναφέρεται σε διαμαρτυρίες για τα αποτελέσματα της αλλαγής στη διαδρομή του εμπορίου κάνναβης το 1715. Λεγόταν ότι στην Αγία Πετρούπολη τα πάντα ήταν πέντε φορές ακριβότερα από ό,τι στο Βολογκντά, όπου κατά παράδοση συσκευαζόταν η κάνναβη και αποστελλόταν στον Αρχάγγελο. Υπήρξαν και προειδοποιήσεις ότι το κλίμα της Αγίας Πετρούπολης θα κατέστρεφε την αποθηκευμένη κάνναβη, χωρίς να αποσιωπηθούν οι κίνδυνοι από τη ναυσιπλοΐα στη Βαλτική.[117] Ο κατάλογος του Στράλενμπεργκ με τα μειονεκτήματα της Αγίας Πετρούπολης περιλαμβάνει τη μεγάλη απόσταση από πολλές επαρχίες, το υψηλό κόστος εκεί και την καταστροφή των εμπόρων στη Σιβηρία, στο Περμ, στη Βιάτκα και στο Γιαροσλάβ.[118] Παρ' όλα αυτά, ο Πέτρος επέβλεπε αυστηρά για τυχόν παραβάσεις του νόμου. Το 1724, για παράδειγμα, διέταξε ελέγχους για παράνομο εμπόριο έξω από τον Αρχάγγελο και τη σύλληψη των ενόχων, οι οποίοι έπρεπε να οδηγηθούν μαζί με τα εμπορεύματά τους στην Αγία Πετρούπολη.[119] Έγιναν προσπάθειες ώστε να καταστεί πιο ελκυστική η Αγία Πετρούπολη για τα ξένα πλοία. Τον Απρίλιο του 1722 δόθηκαν εντολές στη Γερουσία να επιταχύνει την εκδίκαση των υποθέσεων που αφορούσαν ξένους ή Ρώσους πλοιοκτήτες οι οποίοι είχαν παραπεμφθεί

[illegible] στη διάρκεια της ναυτιλιακής περιόδου: «Αφήστε κατά μέρος όλα [illegible] εκδικάστε αυτές τις υποθέσεις όσο το δυνατόν συντομότερα [illegible] θα καθυστερήσετε [illegible] ξένους και θα καταστρέψετε [illegible] μας».[120]

Οι Ρώσοι έμποροι πάντως, παρά τα μέτρα, δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν [illegible] τα δεδομένα, κυρίως όσον αφορά το εξωτερικό εμπόριο. Μόνο ελάχιστοι [illegible]. Οι περισσότεροι διατήρησαν «παθητικό» ρόλο, [illegible] αγαθά εκ μέρους ξένων, οι οποίοι εξακολουθούσαν να κυριαρχούν στο εξωτερικό εμπόριο. Οι Ρώσοι είχαν λίγα κεφάλαια και καθόλου [illegible] ελέγχων ποιότητας. Τα κεφάλαια (πιστώσεις) για το ξένο εμπόριο και τις [illegible] υπηρεσίες (ασφάλεια, ναυτιλία και μεσιτικά γραφεία) τα εξασφάλιζαν οι ξένοι. Η κύρια δύναμη των Ρώσων βρισκόταν στο λιανικό εμπόριο και στο [illegible] εμπόριο μέσα στη Ρωσία, καθώς και στα προϊόντα εξαγωγής. Οι έμποροι είχαν πιθανότατα δίκιο να ανησυχούν. Η μη έγγειος περιουσία δεν προστατευόταν από το νόμο. Υπήρχαν ανταγωνισμοί μεταξύ χωρικών, ευγενών και ξένων εμπόρων, για να μην αναφέρουμε «την ψυχολογική επίδραση από την αίσθηση της οικονομικής εξάρτησης και της κοινωνικής μειονεξίας».[121] Η αποτυχία της ρωσικής εμπορικής τάξης να ευδοκιμήσει υπό την εξουσία του Πέτρου αποτέλεσε πρόβλημα για τους Σοβιετικούς ιστορικούς, επειδή ήταν ανάγκη να αποδείξουν ότι η «εθνική μπουρζουαζία» (αστική τάξη) δημιουργήθηκε εκείνη την εποχή. Οι ξένοι παρατήρησαν την τεράστια κρατική συμμετοχή στο εμπόριο και την αδυναμία των εμπόρων να πλουτίσουν. «Κανένας Ρώσος έμπορος, όσο πλούσιος κι αν είναι, δε θα γίνει ποτέ σημαίνον πρόσωπο», έγραφε ο Γκρουντ, «αλλά θα ζει πάντα σε ξύλινο σπίτι με φτωχική επίπλωση, αφού κάποιος βογιάρος θα μπορούσε να του πάρει την περιουσία του, μια και ο βογιάρος θα βρίσκει πάντα προφάσεις και θα έχει την ευκαιρία να κερδίσει την υπόθεσή του στο δικαστήριο, όπως ακριβώς πράττει και ο τσάρος με τους βογιάρους αν κακοδιαχειρίζονται τα πλούτη τους ή δείχνουν απροθυμία κατά την εκτέλεση των προσταγών του». Είναι η εικόνα μιας ιεραρχημένης κοινωνίας με ελέγχους προς τα κάτω, για τη συγκέντρωση της δύναμης και του πλούτου.[122]

Έγιναν απόπειρες να μειωθεί η κρατική συμμετοχή στο εμπόριο. Το 1719 μόνο δύο προϊόντα (ρετσίνι και ποτάσα) εξακολουθούσαν να είναι κρατικά μονοπώλια.[123] Παρά το γεγονός ότι το εσωτερικό εμπόριο περιοριζόταν από την υφιστάμενη αγροτική οικονομία και το μικρό ποσοστό μη αγροτικού πληθυσμού, υπήρχε μια ακμάζουσα εσωτερική αγορά, η οποία, με βάση την κοινή λογική, δε μπορούσε να είναι κρατικοδίαιτη.[124] Στα εμπορικά αγαθά περιλαμβάνονταν [illegible]φάσματα, προϊόντα σιδηρουργίας και εργαλεία, αλάτι, οινόπνευμα, δέρματα, [illegible] μάλλινα. Υπήρχε και κάποια εξειδίκευση στα προϊόντα κάθε χωρικού [illegible]

παράδειγμα, τα λινά του Ιβάνοβο). Οι κύριοι μηχανισμοί για τη διανομή των α-γαθών, χονδρική ή λιανική, ήταν τα πανηγύρια ή τα παζάρια, τα μεγαλύτερα από τα οποία προσέλκυαν αγοραστές και πωλητές από μια ευρύτερη περιοχή. Μέσα τέρα πανηγύρια τροφοδοτούσαν τα μεγαλύτερα (όπως της Μακαρέφσκαγια στη Νίζνι Νόβγκοροντ), και αντίστροφα, από τον Ιούνιο μέχρι το Σεπτέμβριο (όταν τα υδάτινα περάσματα και οι δρόμοι ήταν βατά). Η Αγία Πετρούπολη έγινε σημείο συγκέντρωσης λιναριού, κάνναβης, ζωικού λίπους, γούνας και δασικών προϊόντων για εξαγωγή και το κύριο σημείο εισόδου αγαθών πολυτελείας, ξένων υφασμάτων και βαφών. Η Μόσχα ήταν η κεντρική αγορά για βιομηχανικά προϊόντα. Δεν υπήρχαν καταστήματα λιανικής πώλησης πλήρους λειτουργίας στην επαρχία ή στα κόμα και σε μικρές πόλεις, επειδή δεν υπήρχε ικανοποιητικό εμπόριο έξω από τις αγορές για να τα στηρίξει. Το κράτος συνέβαλλε στη ρύθμιση αυτού του εσωτερικού εμπορίου (για παράδειγμα, με το έργο της ζύγισης των σιτηρών σε συγκεκριμένο χώρο και με συγκεκριμένα σταθμά [Pomernaia izba] στη Μόσχα για την τυποποίηση, η οποία περιλάμβανε έλεγχο βάρους και ζύγισης για τα σιτηρά από για το ζύγισμα «με το μάτι» και είσπραξη δασμών από την πώληση σιτηρών).[?] Εσωτερικοί δασμοί επιβάλλονταν σε όλους τους εμπόρους, ειδικά σε εκείνους που μπορεύονταν χωρίς να καταβάλλουν ενοίκιο, πουλώντας από κάρα ή πλωτά μέσα στους ποταμούς, σε πλατείες και αποβάθρες (σε αντίθεση με τους νοικιασμένους υπαίθριους πάγκους). Διάταγμα του 1704 περιλαμβάνει μια ευρύτατη λίστα αγαθών τα οποία πωλούνταν σε αγορές πόλεων: κερί, μελι/υδρομέλι, καμβάς, προβιές, γούνες, λινάρι, κάνναβη, ποτάσα, χαβιάρι, ρωσικά δέρματα, ακατέργαστα δέρματα, ζωικό λίπος, κατράμι, πίσσα, μετάξι, υφάσματα, ορείχαλκος, κασσίτερος, μόλυβδος, σίδηρος, λευκοσίδηρος, λεπιδόλιθος, γυαλί, ξένα κρασιά, μούρα, σταφίδες, σταφύλια, δαμάσκηνα, καρύδια και φουντούκια, ελαιόλαδο, βούτυρο, νηστίσιμα εί-δη διατροφής, βαφές, προϊόντα αλατωρυχείου, χόνδρος μουρούνας, ρίζες, αλάτι και φρέσκο ψάρι – όλα φορολογούμενα με τέσσερα καπίκια το κάθε κάρο.[126]

V. ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑ ΚΑΙ ΟΡΥΧΕΙΑ

Ανάμεσα στα επιτεύγματα του Πέτρου η ανάπτυξη της βιομηχανίας και των μεταλλείων κατέχει σημαντική θέση, αποτελώντας, σύμφωνα με την άποψη μιας μελέτης, «ένα μεγάλο οικονομικό άλμα, [...] όμοιο σε σημασία με τη βιομηχανοποίηση της σοβιετικής περιόδου» και ανοίγοντας «ένα νέο κεφάλαιο στην οικονομική ιστορία της χώρας».[127] *Τα περίπου δύο δωδεκάδες εργοστάσια σε λειτουργία όταν ανέβηκε στο θρόνο ο Πέτρος είχαν αυξηθεί σχεδόν σε διακόσια μέχρι το θάνατό του.*[128] *Φυσικά, πρέπει να λάβει κανείς υπόψη τα όρια της «εκβιομηχάνισης»*

σε μια προβιομηχανική εποχή και τα εξαιρετικά [illegible] σημαντικά [illegible] σε σύγκριση με τα οποία ο μεγάλος αριθμός των ρωσικών [illegible] [illegible] να συγκρίνεται κυρίως με τη γεωργία, μια κατάσταση που διατηρήθηκε μέχρι τη δεκαετία του 1930.[?] Πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη και η περιορισμένη [illegible] των αριθμών. Δεν υπάρχουν αξιόπιστες στατιστικές που να [illegible] τους ρυθμούς της βιομηχανικής ανάπτυξης κατά τη βασιλεία του Πέτρου χωρίς να υπολογιστεί τι συνέβη με το εθνικό εισόδημα στη διάρκεια της περιόδου.[?] [illegible] που μπορεί να επαναληφθεί με κάποια σιγουριά είναι ο ισχυρισμός των Κλ[illegible] ότι ο πόλεμος ήταν «ο μοχλός» για το μεγαλύτερο μέρος των ιδρυτικών [illegible] της εποχής του Πέτρου. Δημιουργήθηκαν νέες βιομηχανίες και εργοστάσια, ενώ στα παλιά δόθηκε παράταση ζωής λόγω των απαιτήσεων του στρατού και του ναυτικού για όπλα, πυρομαχικά, μεταφορικά μέσα, στολές και άλλα εφόδια. Το γεγονός ότι η Ρωσία βρισκόταν σε πόλεμο επί είκοσι ένα χρόνια στη σειρά ήταν κρίσιμο, αφού έτσι δημιουργήθηκαν ανάγκες για μια συνεχή σειρά προϊόντων, σε αντίθεση με τη φιλοσοφία του «αφήστε τα πράγματα στην τύχη τους» (όπως το «φέρ' το μόνος σου» της επιστράτευσης του παλιού ιππικού ή το «κάν' το μόνος σου» των στρελιτσών). Την ίδια στιγμή, οι επείγουσες ανάγκες του πολέμου δεν πρόσφεραν μεγάλη άνεση χρόνου για προσεκτικά σχεδιασμένα βιομηχανικά προγράμματα, και ακόμα λιγότερο κάποια ευκαιρία για αναμονή της «φυσικής» ανάπτυξης του ρωσικού κεφαλαίου ή των ελεύθερων αγορών. Το κράτος ήταν ο υπ' αριθμόν ένα παραγωγός και ο υπ' αριθμόν ένα πελάτης, και οι ανάγκες του ήταν επείγουσες.

Στα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα οι ρωσικές επιχειρήσεις περιλάμβαναν σιδηρουργεία στην Τούλα (η επιχείρηση Βίνιους-Μαρσέλις), στο Σερπούχοφ, στο Τίχβιν και στο Ουστιούγκ. Περισσότερο διεσπαρμένες ήταν οι μικρής κλίμακας αγροτικές βιοτεχνίες (για παράδειγμα, λινά και λινάρι στις περιοχές του Νόβγκοροντ, του Πσκοφ και του Σμολένσκ, αλάτι και δέρματα στο Γιαροσλάβ, στο Νίζνι Νόβγκοροντ και στο Ουστιούγκ). Η εξόρυξη μετάλλων δεν είχε αναπτυχθεί πολύ. Με δεδομένη αυτή την κατάσταση πραγμάτων, όταν η Ρωσία άρχισε πόλεμο με τη Σουηδία, το 1700, η ανακατασκευή και η «ανακύκλωση», με βασιλική διαταγή, ήταν στην ημερήσια διάταξη – εξ ου και το περίφημο λιώσιμο των εκκλησιαστικών καμπανών μετά την αποτυχία στη Νάρβα το 1700. Ένα λιγότερο γνωστό παράδειγμα του τύπου «κάν' το και βελτίωσέ το» χρονολογείται από το Μάρτιο του 1707, όταν ο Πέτρος διέταξε τον Μπ. Π. Σερεμέτιεφ να στείλει ένα φορτίο μπαγιονέτες κατασκευασμένες στη Λιθουανία, λέγοντάς του να βρει με κάθε τρόπο σίδηρο, κι αν δεν υπήρχε διαθέσιμος με κανονικά μέσα, να κατεδαφίσει σπίτια και άλλα πέτρινα κτίρια ντόπιων κατοίκων που ήταν εχθρικοί προς τους [illegible]ους. Λίγες εβδομάδες αργότερα ο Σερεμέτιεφ απάντησε από το Οστρόγκ [illegible]

γιν δώσει διαταγές στα συντάγματα να εφοδιάζονται για [illegible] αλλά μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν υπήρχαν αναφορές ότι είχε [illegible] φού εδώ οι δοκοί των κτιρίων είναι κατά κύριο λόγο ξύλινες».[131]

Ο Πέτρος προσπάθησε να προωθήσει τη μεταλλουργική δραστηριότητα [illegible] γνωρίζοντας τα ορυχεία μετάλλου υπάγονταν σε πολλές χωριστές Διευθύνσεις, [illegible] με την εποπτεία και την τελική τους χρήση. Το Τμήμα Μεταλλουργικών [illegible] που δημιουργήθηκε το 1700 για να ενθαρρύνει την εξόρυξη πολύτιμων μετάλλων, διαλύθηκε το 1711 και επανιδρύθηκε το 1715.[132] Το 1719 ιδρύθηκε το Κολέγιο Ορυχείων και Μανιφατούρας (το 1722 δημιουργήθηκε ένα χωριστό Κολέγιο Μανιφατούρας [manufaktur-kollegiia]) για να εποπτεύει τα μεταλλουργεία και όλες τις άλλες συντεχνίες και την ίδρυση και ανάπτυξή τους, καθώς και, επιπροσθέτως, το πυροβολικό (ο διευθυντής πολεμικού υλικού, ο Μπρους, είχε πεθάνει). Οι [illegible] γίες του παρουσιάστηκαν το Δεκέμβριο του 1719 σε έναν καταστατικό χάρτη που καθόριζε τα προνόμια της μεταλλευτικής βιομηχανίας (Berg-privilegii).

> Συγκρινόμενο με πολλές άλλες χώρες, το ρωσικό κράτος μας ευτύχησε να διαθέτει μεγάλες ποσότητες χρήσιμων μετάλλων και ορυκτών, τα οποία δεν έχουν εξορυχθεί μέχρι τώρα με μεγάλη επιμέλεια. Εφόσον δεν έχουν εξαχθεί όπως θα έπρεπε, πολλά οφέλη και πολλά κέρδη τα οποία θα μπορούσαν να είχαν επιτευχθεί για εμάς και τους υπηκόους μας έχουν χαθεί. Αναγνωρίζουμε ότι ο κύριος λόγος για αυτό είναι το ότι οι υπήκοοί μας δεν έχουν καταλάβει τι σημαίνει εξόρυξη μετάλλων και τι μπορεί να επιτευχθεί με αυτή για το καλό του κράτους και του λαού, καθώς και το ότι [illegible] δεν υπήρξαν πρόθυμοι να αναλάβουν το ρίσκο και να επενδύσουν χρήμα και εργασία, φοβούμενοι ότι από τη στιγμή που θα ιδρύονταν αυτά τα μεταλλεία και θα απέδιδαν μεγάλα κέρδη, θα τα αποσπούσαν από τους ιδιοκτήτες τους. [...] [Επομένως] επιτρέπεται σε όλους και δίνεται το δικαίωμα σε όλους, ανεξάρτητα από κοινωνική θέση ή αξίωμα, σε όλα τα μέρη, και σε δική τους γη αλλά και σε άλλων, να εξορύσσουν, να λιώνουν, να χύνουν και να επεξεργάζονται όλους τους τύπους μετάλλων.[133]

Ο καταστατικός χάρτης καθιστά σαφές ότι τα ίδια τα μεταλλεία ανήκαν στο Στέμμα και ότι το ένα δέκατο των κερδών έπρεπε να επιστρέφεται στο κράτος. Υπογραμμίζει επίσης την αδυναμία των δικαιωμάτων της ιδιοκτησίας. Κάτοχοι γης στην οποία κάποιο άλλο άτομο εξόρυσσε μεταλλεύματα δεν είχαν κανένα δικαίωμα να εγείρουν αξιώσεις για αποκατάσταση αν είχε προκληθεί ζημιά, αλλά μπορούσαν να απαιτήσουν μερίδιο από τα κέρδη. Δεν είναι καθόλου περίεργο που οι συγκρούσεις μεταξύ των κτηματιών, των επιστατών τους και των μεταλλοδιφών ήταν συχνές.[134] Πρωταρχικός στόχος του Κολεγίου Ορυχείων ήταν «η παροχή εφοδίων και η συντήρηση των στρατιών [του τσάρου] με δικά τους αποθέματα, χωρίς βοήθεια

[illegible] ξένες χώρες».[136] [illegible] Το Κολέγιο Μανιφατούρας [illegible] Ο κανονισμός του 13 Δεκεμβρίου 1723 [illegible] Ο Γκέοργκ Γκρόσε και άλλοι ξένοι [illegible] ηλεκτρικά και [illegible] από το Βερολίνο [illegible].[137] Ο Πέτρος επέμενε να ιδρύσει υφαντουργεία στη Μόσχα για να φτιάχνουν στρατιωτικές στολές, αλλά, όπως παρατηρεί ο Τζων Πέρι, τα ντόπια κατασκευασμένα μάλλινα ήταν κακής ποιότητας: «Το ρωσικό μαλλί [...] είναι πολύ κοντό και τραχύ, όσο σχεδόν το τρίχωμα του σκύλου».[138] Τα προβλήματα ήταν [illegible] από την άλλη, [illegible] που ήταν καλής ποιότητας, τα δε λινά υφάσματα για [illegible] ρωσικού λιναριού [illegible] έβγαιναν σε φάρδος περίπου είκοσι ιντσών, κάτι που θεωρούνταν [illegible] «Οι Ρώσοι εξακολουθούν πεισματικά να επιμένουν στο δικό τους [illegible] και να παράγουν ύφασμα πολύ στενό για οποιαδήποτε χρήση».[139] Το 1715 ο Πέτρος εξέδωσε διάταγμα που κήρυττε παράνομη αυτή την «άχρηστη» πρακτική, αλλά η «θεραπεία» αποδείχτηκε χειρότερη από την «ασθένεια», εξαναγκάζοντας πολλούς υφαντές να εγκαταλείψουν το επάγγελμα, αφού δε διέθεταν κεφάλαια για να αντικαταστήσουν τους αργαλειούς τους ή είχαν [illegible] χώρους για να εγκαταστήσουν τους μεγαλύτερους αργαλειούς. Τελικά [illegible] αναγκαστική ανάκληση του διατάγματος.[140] Τα είδη υπόδησης αποτελούν [illegible] καλό παράδειγμα της σύγκρουσης θεωρίας και πρακτικής. Οι ελαφριές μπότες γερμανικού τύπου ήταν ακατάλληλες για τις ρωσικές συνθήκες. Παρ' όλα αυτά, απαγορεύτηκαν οι μπότες με καρφιά και άγκιστρα και οι έμποροι που τις πουλούσαν απειλήθηκαν με καταναγκαστικά έργα.[141]

Η κλωστοϋφαντουργία βρέθηκε υπό την πίεση του στρατού και του ναυτικού. Οι ενδυματολογικές μεταρρυθμίσεις δυτικού τύπου προκάλεσαν ζήτηση σε υφάσματα για να αντικατασταθούν τα παλιά ρούχα με καινούρια, αν και σημειώθηκε και κάποια ανακύκλωση. Νέες βιομηχανίες λινών και εριουργίας ξεφύτρωσαν για να εφοδιάζουν το στρατό, καθώς και μανιφατούρες μεταξωτών για τους ευγενείς, τόσο για ένδυση όσο και για επίπλωση. Δημιουργήθηκαν δουλειές για ράφτες, μπαλωματήδες, καπελάδες και καπελούδες.[142] Νέοι μεταξοβιοτέχνες αξιοποίησαν τη γαλλική και ιταλική εμπειρία.[143] Το Νοέμβριο του 1724 ένα μεγαλεπήβολο σχέδιο κατασκευής ιταλικών μεταξωτών υποβλήθηκε από τον Αντρέι Κάσις στο Κολέγιο Μανιφατούρας. Περιέχει μια ενδιαφέρουσα σύγκριση του ρωσικού και του ιταλικού χαρακτήρα [illegible] Ιταλός περιγράφεται ως «οικονόμος, [...] αφού όταν παίρνει μισθό ή κάποιο [illegible]

[illegible] το κρασάτι αρχικά και δεν το ξαδεναν βιαστικά. Οι Ρώσοι βιομηχάν[illegible] λεγόμενοι [illegible].[illegible] Είχαν προσληφθεί πολλοί και διάφοροι ξένοι τεχνίτες, όπως ο Άγγλος βυρσοδέψης Τζέιμς Χάρρετ, ο οποίος παραπονιόταν το 1720 ότι δεν μπορούσε να μετρήσει καλά το δέρμα αν δεν είχε ακολουθηθεί σωστά και πλήρως η διαδικασία επεξεργασίας «σύμφωνα με τον αγγλικό τρόπο». Σε επιστολή του προς τον Μακάροφ ανέφερε ότι δεχόταν μεγάλη πίεση και ότι «δεν [illegible] δίνεται ο απαιτούμενος χρόνος για να φτιάξω όπως θα έπρεπε δερμάτινα [illegible] για την Αυτού Μεγαλειότητα».[illegible] Ορισμένες υφαντουργίες τέθηκαν υπό την [illegible] προστασία του τσάρου (για παράδειγμα, η υφαντουργία λινών στο Εκατερινχόφ, της οποίας οι εργαζόμενες απολάμβαναν ειδικά προνόμια, όπως γαμήλια δώρα [προίκες πέντε ρουβλίων η καθεμία]).[illegible] Το κύριο εργοστάσιο για καραβόπανα στον ποταμό Γιάουζα της Μόσχας, που ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1690, απασχολούσε περισσότερους από χίλιους εργάτες το 1719.[illegible]

Η Αγία Πετρούπολη παρείχε νέες θέσεις για βιομηχανίες, αλλά πρόβαλλε δικούς της όρους και απαιτήσεις. Για την εισαγωγή ακατέργαστων υλών και για τους τεχνίτες ο δρόμος της Βαλτικής ήταν συντομότερος από το δρόμο του Αρχάγγελου, με μεγαλύτερη περίοδο ναυσιπλοΐας, αλλά η καινούρια πρωτεύουσα δε βρισκόταν σε ιδανική θέση σε σχέση με τις εσωτερικές πηγές πρώτων υλών: Δεν υπήρχαν αποθέματα μεταλλευμάτων στην περιοχή και η υδραυλική δύναμη ήταν μικρή. Τα τοπικά κωνοφόρα ήταν καλά για ιστία αλλά όχι για σανίδες, και ούτω καθεξής. Η πρώτη επιχείρηση που δρομολογήθηκε στην Αγία Πετρούπολη ήταν η αποβάθρα του Ναυαρχείου, που ξεκίνησε το 1705. Το 1709 απασχολούσε εννιακόσιους εργάτες, ενώ το 1713 δέκα χιλιάδες άτομα, που δούλευαν στα σιδηρουργεία και στα εργαστήρια, στα πριονιστήρια και στα σκοινοποιεία.[148] Αυτή και άλλες επιχειρήσεις, μαζί με τα εργαστήρια πυροβολικού, αποτέλεσαν το πρότυπο για κρατικές επιχειρήσεις που λειτουργούσαν με «αναγκαστική» (επιταγμένη) εργασία. Άλλες βιομηχανίες στην Αγία Πετρούπολη περιλάμβαναν εργοστάσια μάλλινων υφασμάτων, εργαστήριο Κρατικό Εργοστάσιο Σκοινιού (λειτουργούσε ιδιωτικά από το 1722), εργοστάσια δέρματος για είδη υπόδησης, ζώνες, σακούλες και ιπποσκευή (1718), εργοστάσια πυρίτιδας (ανάμεσά τους και μια εγκατάσταση στον ποταμό Όχτα που χρησιμοποιούσε ως κινητήρια δύναμη νερό) και φυσιγγιών.[149] Ένας αριθμός εργοστασίων τέθηκε υπό τη διεύθυνση της Ιδιαίτερης Γραμματείας του Πέτρου.

Η έλλειψη τοπικών μεταλλευμάτων συνέβαλε στην ανάπτυξη της περιοχής Ολόνιετς στην όχθη της λίμνης Λάντογκα, όπου ο Πέτρος είχε μάθει κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού στη Λευκή Θάλασσα το 1702 ότι υπήρχαν κοιτάσματα χαλκού και σιδήρου. Νέα εργοστάσια άνοιξαν: τα εργαστήρια του Αλεξέγιεφ (κοντά στη λίμνη Τελέκιν), του Ποβενέτσκι (στον ποταμό Ποβεντσάνκα), του Βικόφσκι (στο στόμιο της λίμνης Ονέγκα) και το 1703 του Πετρόφσκι Ζαβόντ (του σημερινού Πετροζα-

[illegible] με εξειδίκευση σε βαριά κανόνια, οβίδες και όλμους. [illegible] 42.244 άρρενες εργάτες και το 1725 μόνο 15.835.[illegible] Τα Ουράλια [illegible] καλύτερους πόρους, [illegible] ξυλεία και υδραυλική δύναμη. [illegible] του 1620), καθώς [illegible] από τη δεκαετία του 1690, υπό τη διεύθυνση του [illegible] χυτήρια [illegible] επικεφαλής της Διεύθυνσης Σιβηρίας, αρχής γενομένης από τις μεγάλο- [illegible] στο Μαγκνιτογκόρσκ. Ιδρύθηκε επίσης και ένα χυτήριο χαλκού. [illegible] φλέβες [illegible] Όλες οι επιχειρήσεις χρησιμοποιούσαν αναγκαστική εργασία (με υπολογισμό [illegible] 30.000 περίπου εργάτες τη δεκαετία του 1720). Συνδέονταν με [illegible] χωρικών [illegible] την Αγία Πετρούπολη με το υδάτινο σύστημα Βισνεβολότσκαγια. Τα μέταλλα α- [illegible] αντιπροσώπευαν το μεγαλύτερο επίτευγμα της βιομηχανικής εκστρατείας του Πέτρου. Το 1725 η Ρωσία ήταν η μεγαλύτερη παραγωγός της Ευρώπης σε σίδηρο, το 50% του οποίου προερχόταν από τα Ουράλια.[151] Το πρόβλημα ήταν ότι τα εργοστάσια των Ουραλίων μπορούσαν να ευδοκιμήσουν μόνο υπό την εποπτεία του κράτους, που εγγυόταν την εργασία των δουλοπάροικων και την πρόσβαση στα δάση και στα ορυχεία. Δεν υπήρχε ανταγωνισμός και κανένα κίνητρο ώστε να βελτιωθεί η τεχνική. Μόνο ένα ελάχιστο τμήμα των κερδών επενδυόταν και πάλι.

Ένας άλλος σημαντικός τομέας ανάπτυξης ήταν οι δρόμοι και τα μεταφορικά μέσα. Η βελτίωση του ρωσικού δικτύου μεταφορών ήταν μια από τις πρωταρχικές προτεραιότητες του Πέτρου.[152] Τα τετρακόσια πενήντα μίλια του δρόμου Μόσχας-Πσκωφ βελτιώθηκαν και χωρικοί εκτελούσαν μεταφορές με κάρα, όπως και στους δρόμους Κάρκοφ και Σμολένσκ. Το 1723 ένα πρόγραμμα ζητούσε να φτιαχτούν δρόμοι κατά το σουηδικό μοντέλο και διώρυγες, φράγματα και υδατοφράχτες κατά το ολλανδικό.[153] Σχεδιάστηκαν διώρυγες για στρατιωτικούς σκοπούς, ξεκινώντας από το νότο (η διώρυγα Ντον-Βόλγα δεν ολοκληρώθηκε ποτέ) και συνεχίζοντας στο βορρά, με στόχο την ένωση των συστημάτων Βόλγα και Νέβα. Άλλα σχέδια καναλιών περιλάμβαναν το Κανάλι Ιβανόφσκι (από τη Μόσχα στο Βορόνεζ, 1702). Η Λαδογική και η Κασπία Θάλασσα ενώθηκαν. Ορισμένα σχέδια ολοκληρώθηκαν με τους πιο πρωτόγονους τρόπους. Το 1705 οι Αρχές ζητούσαν να εξασφαλίσουν υλικά για τη λιθόστρωση των κεντρικών δρόμων της Μόσχας διατάζοντας τους χωρικούς να φέρουν μια πέτρα με περίμετρο είκοσι οχτώ ιντσών (ή μικρότερη, αν μόνο μικρότερες πέτρες μπορούσαν να βρεθούν) ανά δέκα νοικοκυριά και να τις παραδώσουν το χειμώνα [illegible]. Όποιος έμπαινε στη Μόσχα πριν από το χειμώνα εντελλ[illegible] μαζί με άλλα εφόδια.

[illegible] Μόσχα.[illegible] [illegible] 1715 [illegible] «εξωπραγματικά» καθήκον.[156]

Ένας από τους κύριους τρόπους απόκτησης νέας βιομηχανικής τεχνολογίας [illegible] επιχείρησαν και δοκίμασαν οι προκάτοχοι του Πέτρου ήταν η πρόσληψη ξένων τεχνιτών. Η πρόσληψη όμως των σωστών ανθρώπων ορισμένες φορές αποδεικνυόταν δύσκολη, λόγω της απροθυμίας των επαγγελματιών να έρθουν, αλλά και των κυβερνήσεών τους να τους αποδεσμεύσουν. Για να προσελκύσει ξένους βιομηχάνους ο Πέτρος εφάρμοσε το μοντέλο του δέκατου έβδομου αιώνα που όριζε απαλλαγή από το φόρο για μια δεδομένη χρονική περίοδο, υπό τον όρο ότι θα εκπαιδεύονταν Ρώσοι τεχνίτες. Συνέβησαν όμως πλήθος καταστροφές. Το 1709 ο Γουίλιαμ Λόσον προσκλήθηκε να αναλάβει την παραγωγή υαλικών και τζαμιών στο εργαστήριο υαλουργίας στο Λόφο των Σπουργιτιών της Μόσχας (που είχε ιδρυθεί το 1705 και πήγαινε άσχημα) με δικά του έξοδα για δέκα χρόνια, με την υποχρέωση να εκπαιδεύσει δώδεκα Ρώσους μαθητευόμενους. Του παραχωρήθηκε το μονοπώλιο για να δημιουργήσει και άλλα εργοστάσια και να πωλεί τα εμπορεύματά του σε όλη τη Ρωσία. Το εργοστάσιο όμως κάηκε το 1713 και δεν ξαναχτίστηκε.[157] Ο Πέτρος πρόσφερε πλουσιοπάροχα κίνητρα, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν δύο χιλιάδες χωρικοί και το Παράσημο του Αγίου Ανδρέα, για να ενθαρρύνει τον Άγγλο τραπεζίτη Τζον Λόου να χτίσει πόλεις και χωριά στην Κασπία και να ιδρύσει εργοστάσια και μια εμπορική εταιρεία. Δυστυχώς, η τράπεζα του Λόου πτώχευσε και εκείνος το έσκασε στις Βρυξέλλες προτού καν του σταλεί η πρόσκληση.[158]

VI. ΡΩΣΙΚΟΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΕΡΚΑΝΤΙΛΙΣΜΟΣ

Στο σοβιετικό μαρξιστικό-λενινιστικό σχήμα της ρωσικής οικονομικής ιστορίας η βασιλεία του Πέτρου αποτελούσε ένα ορόσημο. Για να το θέσουμε απλά, η καπι-

[illegible] ο Πέτρος [illegible] Ο Ανίσιμοφ γράφει: [illegible] «νέας οικονομικής πολιτικής» [illegible] Αυτό που είχε συμβεί αποτελούσε όχι μια μεταστροφή [illegible] αλλά μια εμμονή σε μια εμποροβιομηχανική πολιτική [...] δουλοκτητικής βιομηχανίας δεν υπήρχε χώρος για ανάπτυξη του καπιταλισμού [illegible] για σχηματισμό της αστικής τάξης». Ο Ανίσιμοφ [illegible] ο Πέτρος [illegible] τις ιδιωτικές επιχειρήσεις, αυξάνοντας «το δεσποτικό ρόλο του κράτους στη ζωή της κοινωνίας συνολικά». [illegible] εμπόρους, η δράση των οποίων περιορίστηκε από τα μονοπώλια, επέβαλε με τη βία εγκατάσταση στην Αγία Πετρούπολη, υψηλή φορολογία και [illegible] στις κρατικές επιχειρήσεις. Μολονότι φάνηκε ότι υπήρξε μια αλλαγή πολιτικής μετά το 1719, [illegible] με περισσότερη ενθάρρυνση στις ιδιωτικές επιχειρήσεις, επέκταση των [illegible] εκμετάλλευσης ορυχείων, μεταβίβαση κρατικών επιχειρήσεων και παροχή δανείων, το κράτος εξακολούθησε να διατηρεί τον ηγετικό του ρόλο [illegible] το δικαίωμα δήμευσης, αναθέτοντας παραγγελίες (κυρίως στρατιωτικές) και αφήνοντας λίγο χώρο για ελεύθερη αγορά. Αυτό που έλειπε, διατείνεται ο Ανίσιμοφ, ήταν ο ανταγωνισμός. Η δημιουργία εργοστασίων με δουλοπάροικους σήμαινε «επάνοδο σε φεουδαλικούς κανόνες».[161] Ο Γ. Βοντάρσκι υπογραμμίζει, συμφωνώντας, ότι ο Πέτρος δεν οδήγησε τη χώρα στο δρόμο της επιταχυνόμενης οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ανάπτυξης, δεν την ώθησε να «πετύχει ένα άλ-

* Μέλη ρωσικού πνευματικού κινήματος του δέκατου ένατου αιώνα [illegible] Ρωσία δεν έπρεπε να ακολουθήσει το δυτικοευρωπαϊκό πρότυπο ανάπτυξης αλλά να χαράξει μια ανεξάρτητη πορεία εκσυγχρονισμού με βάση τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της ιστορίας της. [illegible] πίστευαν ότι οι μεταρρυθμίσεις του Μεγάλου Πέτρου [illegible] είχαν διαφθείρει τη Ρωσία και είχαν διαταράξει τις φυσικές κοινωνικές σχέσεις [illegible] ρωσοκρατών. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Ορισμένοι [illegible] ρόλο στη ρωσική οικονομική ζωή. Μήπως το κράτος έπαιζε ένα δυσανάλογο [illegible] επιχειρηματική τάξη. Δεν υπάρχει αμφι[illegible] να καλλιεργήσει το πνεύμα της ατομικής [illegible] βολία ότι ήταν πρόθεση του Πέτρου [illegible] πιθανότητα ενός αέναου κινητή[illegible] μεταφέροντας «την πίστη του στην [illegible] προσφιλή του σχέδια, στον τομέα των κοινωνικών και οικονομικών αγώνων». Έγραφε: «Είναι αναγκαίο και να επιβάλλεται και να παρέχεται βοήθεια με τη μορφή εγχειριδίων, μηχανών και άλλων αντικειμένων. Κατ' αυτό τον τρόπο το κράτος θα είναι καλός διαχειριστής». Στα «άλλα αντικείμενα» περιλαμβανόταν, αποφασιστικά, το δικαίωμα αγοράς δουλοπάροικων για εργοστάσια (από το 1721), γιατί πώς αλλιώς θα μπορούσαν να επανδρώσουν τα εργοστάσιά τους οι νέοι επιχειρηματίες; Το καθήκον της «δημιουργίας» μιας καπιταλιστικής τάξης (η οποία μετά βίας μπορούσε να πετύχει μονομιάς) παρεμποδίστηκε από την περιορισμένη κοινωνική κινητικότητα και από την έλλειψη ελεύθερης εργασίας. Ο Σιμόν Μπλανκ εντόπισε τα ίχνη αυτών των ελλειμμάτων στο πρόβλημα του «πλεονάσματος» εργασίας του δέκατου έκτου αιώνα, όταν η άνοδος στις τιμές των αγροτικών προϊόντων οδήγησε σε πιέσεις που δέχτηκαν οι χωρικοί από τους γαιοκτήμονες, οι οποίες, με τη σειρά τους, ανάγκασαν σε φυγή τους χωρικούς. Πολλοί κατέληξαν στα Ουράλια, όπου, μαζί με περιπλανώμενους, με ζητιάνους και με άλλα άτομα που είχαν στερηθεί την περιουσία τους, μπορούσαν να αναλάβουν δουλειά σε εργοστάσιο. Η απαίτηση ενοικίου οδήγησε επίσης τους χωρικούς στην πώληση της εργασίας τους. Με άλλα λόγια, η βιομηχανική εργατική δύναμη τροφοδοτούνταν από φυγάδες και «ανεξάρτητους» εργάτες, κανένας από τους οποίους δεν ήταν ελεύθερος. Για να ανταποκριθεί στις ανάγκες του και στις ανάγκες της αριστοκρατίας, το κράτος έπρεπε να θέσει εκτός νόμου τη φυγή, όπως προβλεπόταν στο Νομικό Κώδικα του 1649 και σε άλλα διατάγματα, περικόπτοντας έτσι τον αριθμό των πλεοναζόντων εργατών. Οι φεουδάρχες γαιοκτήμονες νίκησαν και οι εν δυνάμει εργοστασιάρχες έχασαν. Ο Πέτρος πίστευε ότι η ελεύθερη εργασία ήταν πιο παραγωγική, αλλά ήταν σπάνια,

[illegible] διάταγμα της 18ης Ιανουαρίου του 1721 [illegible] (Μάρτιος 1722) της μετακίνησης «φυγάδων» [illegible] το δικαίωμα για αγορά δουλοπάροικων. [illegible] επιχειρήσεις δε χρειάζονταν αυτούς τους νόμους. [illegible] κρατικοί χωρικοί να εκχωρούνται στα εργοστάσια.

Ορισμένες φορές ο Πέτρος απελπιζόταν από την έλλειψη συνεργασίας. Προσπάθησε να εκμισθώσει υφαντουργεία σε ιδιώτες —αν δεν επιθυμούσαν να τα κάνουν με τη θέλησή τους, τότε με τη βία—, με σκοπό να σταματήσει την εξάρτηση από ξένες πηγές για το ύφασμα στολών μέσα σε πέντε χρόνια. Αυτό οδήγησε στη με διάταγμα μετακίνηση των εμπόρων στη Μόσχα. Προφανώς, το μέτρο ήταν ανεπιτυχές. Αυτές οι εταιρείες, επειδή σχηματίστηκαν γρήγορα, έκλεισαν. Ένα παράδειγμα χρονολογούμενο από το 1720 δείχνει τις συνθήκες που επικρατούσαν. Το εργοστάσιο υφασμάτων της Μόσχας θα παραδινόταν σε μια εταιρεία εμπόρων με επικεφαλής τον Βλαντιμίρ Σεγκόλιν «και η συντήρηση αυτού του εργοστασίου θα γίνει αποκλειστικά με δικά τους κεφάλαια. Πρέπει να προσπαθήσουν να εργαστούν στο εργοστάσιο αυτό με σκοπό να αυξήσουν την παραγωγή. [...] έτσι ώστε μέσα σε λίγα χρόνια η υπερπόντια εισαγωγή ειδών να μπορεί να σταματήσει». Προς βοήθειά τους, απαγορεύτηκε η εξαγωγή μαλλιού από τη Ρωσία. Τους χορηγήθηκε άτοκο δάνειο 30.000 ρουβλίων για τρία χρόνια, ενώ εντολές από τη Διεύθυνση Στολών και το Ναυαρχείο εξασφάλιζαν σταθερές τιμές (το πλεόνασμα θα πουλιόταν ελεύθερα), μαζί με την εγγύηση ότι το εργοστάσιο δε θα το έπαιρναν από τους Σεγκόλιν ή τις χήρες και τα παιδιά τους «όσο το κρατούν σε καλή τάξη». Απαλλάχτηκαν και από το στρατωνισμό. Μπορούσαν να προσφεύγουν για δίκες κατευθείαν στο Κολέγιο Ορυχείων. Απαγορεύονταν σε κυβερνήτες και άλλους υπαλλήλους να «φέρουν εμπόδια» στην επιχείρηση, γιατί θα επέσυραν την «οργή και τιμωρία» του ηγεμόνα. Το εργοστάσιο επρόκειτο να προσλάβει μαθητευόμενους για εφτά χρόνια «και να αποδείξει ότι ο ρωσικός λαός [Rossiiskoi narod] σπουδάζει αυτή την τέχνη με επιμέλεια», όχι μόνο προς όφελος των ιδιοκτητών της εταιρείας αλλά και προς όφελος του κράτους. Ήταν γνωστό ότι η [illegible] κρινόταν ως ζωτικής σημασίας, «αφού στη Ρωσία έχει μόλις πρόσφατα εισαχθεί η βιομηχανία, αλλά ήδη, με τη βοήθεια του Θεού, μπορούμε να δούμε [illegible] ρωμένοι εργατικοί και επιμελείς Ρώσοι έμαθαν πώς να γνέθουν και να υφαίνουν το μαλλί για τη βιομηχανία, μολονότι δεν έχουν ακόμη εξοικειωθεί με το [illegible]

[illegible] ... ρούχων και ρωσικές βαφές ... [illegible] γήθηκες.[171]

Ο Καχν συμπέραινε ότι η περίοδος της βασιλείας του Πέτρου «έθεσε σε μεγάλο βαθμό τα θεμέλια για τη μελλοντική οικονομική δραστηριότητα», ... [illegible] ... λαμβανομένων της υποδομής (δρόμοι, διώρυγες, βιομηχανικές εγκαταστάσεις) και των πρακτικών τεχνών. Διαπίστωσε ότι ορισμένες από τις προτεραιότητες ... [illegible] ... μετά τον Πέτρο περίοδο, όπως η ... [illegible] ... παρέμειναν ισχυρές και στη μετά τον Πέτρο περίοδο ... η κυβερνητική ενθάρρυνση της βιομηχανίας και ... στη βιομηχανία ... [illegible] ... (η συζήτηση συνεχίστηκε) ... και η μεταβίβαση επιχειρήσεων σε ιδιώτες ... ότι ο Ανισίμοφ και ο Βοντάρσκι, αντιμέ... θα μπορούσε κάλλιστα να θεωρηθεί ... υπερεκτιμούν την «ελευθερία» της ... με το νέο μετασοβιετικό καπιταλισμό ... και εξισώνουν τον καπιταλισμό με την πλήρη ... καλούμενης «ελεύθερης αγοράς» ενώ πολλά από τα προβλήματα του νέου ρωσικού κα... απουσία κρατικού ελέγχου ... την έλλειψη τέτοιων αρχών, όπως οι έλεγχοι ... πιταλισμού απορρέουν ακριβώς από την ... καταναλωτική νομοθεσία και ούτω καθεξής. Αυτοί οι ... ποιότητας και ασφάλειας, η ... τα επιτεύγματα του Πέτρου έχουν την τάση να ισχυρίζονται ... οποίοι αμφισβητούν τα επιτεύγματα του Πέτρου ... τους υπηκόους εκείνους οι οποίοι βρίσκονταν στη μέση ... ότι κατέστησε δέσμιους τους ... «καπιταλιστές». Ο Πέτερσον γράφει: «Οι ελεύθε... της πορείας τους για να γίνουν ... οι έμποροι και οι εργοστασιάρχες παρα... μίες που απολάμβαναν προηγουμένως ... ρυθμίσεις και μονοπωλιακά δικαιώματα χο... ρίστηκαν από λεπτομερείς κρατικές ... τα οποία εμπόδισαν την ανάπτυξη μιας εκτεταμένης ... ρηγούμενα από το κράτος. Η φορολόγηση των Ρώσων επιχειρηματιών ή... αγοράς κεφαλαίου και προσόντων ... αυτής της περιόδου, ώστε δεν μπορούσαν να ... ταν τόσο ... κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου ... κανένα κεφάλαιο για μελλοντικές επενδύσεις».[173]

Ακόμα κι αν ο Πέτρος έπρεπε να «κατασκευάσει τους κατασκευαστές», μέσα ... συσσωρεύει ... σε αυτό το πλαίσιο υπήρξαν και επιτυχίες, αφού πολλοί Ρώσοι αποδείχτηκε ότι ... απείχαν πολύ από το να είναι απρόθυμοι «καπιταλιστές». Αυξημένος αριθμός αι... τήσεων κατατέθηκαν τη δεκαετία του 1720 για καταστατικά βιομηχανιών ή για «προνόμια» τα οποία έδιναν το δικαίωμα στους κατόχους τους για ποικιλόμορφη ... συμμετοχή σε γαίες και δάση, εξαίρεση από φόρους, απαλλαγή από άλλες μορ... φές υπηρεσίας (π.χ., στράτευση και μεταφορές με κάρα), δάνεια και επιχορη... γήσεις.[174] Στις επιτυχημένες περιπτώσεις περιλαμβάνεται και αυτή του Νικίτα Νιεμίντοφ, που ξεκίνησε από σιδηρουργός στην Τούλα, ίδρυσε χυτήρια μετάλ... λου στα Ουράλια και του απονεμήθηκε τίτλος ευγένειας το 1720. Τα προνόμια ... του Κολεγίου Ορυχείων (1719) και οι κανονισμοί του Κολεγίου Μανιφατούρας

[illegible] ... οι οικονομικές πολιτικές της βασιλείας του Πέτρου ... [illegible] ... αναγνώριζαν την ... [illegible] ... όχι μόνο ως ... [illegible] ... στην εθνική «δόξα». Το Κολέγιο Ορυχείων ... [illegible] ... τον αριθμό ... όπως τον Βίλχελμ Χένινγκ ... [illegible] ... Η μεγάλη αποτυχία του «ρωσικού καπιταλισμού» να ... [illegible] ... της Δύσης δεν μπορεί να αποδοθεί αποκλειστικά ... [illegible] ... έκανε ο Πέτρος.

Μια άλλη μεγάλη συζήτηση περιστρέφεται γύρω από το αν ο Πέτρος ήταν μερ... καντιλιστής. Οι Σοβιετικοί οικονομολόγοι προσπάθησαν να αποδείξουν ότι δεν ... (εκείνη την εποχή θεωρούνταν απαραίτητο να μιλάμε κανείς για άμεση ... σε οικονομικά θέματα), ενώ ένας αριθμός δυτικών μελετητών ... μίμηση της Δύσης ... με ορισμένες επιφυλάξεις, ότι ήταν. «Ο προστατευτισμός και η ε... ... ενός ξενικού νομισματικού ή εμπορικού ισοζυγίου», έγραψε ο Μπλακ, ... το αποτέλεσμα μιας πολιτικής η οποία, εθνική σε στόχο και μερκαντιλιστική σε μέθοδο, στόχευε να προικίσει τη Ρωσία με μια αυτάρκη οικονομία και με μια ... όσο το δυνατόν περισσότερο διευρυμένη βιομηχανία».[176] Ο Γκέρσενκρον ισχυρίζε... ότι ο Πέτρος βρέθηκε αντιμέτωπος με «τη συνηθισμένη μερκαντιλιστική κατά... σταση», το καθήκον της ανύψωσης του δυναμικού της χώρας σε ένα υψηλότερο ε... πίπεδο.[177] Αυτό μπορούσε να σημαίνει τη δημιουργία εσωτερικής αγοράς, την ε... πιβολή σταθερών μέτρων και σταθμών, την κατάργηση των διοδίων στους δρό... μους, τη βελτίωση των επικοινωνιών και την αναμόρφωση του τρέχοντος νομί... σματος. «Αυτό καθαυτό το μέγεθος της προσπάθειας, το σθένος της, η εκρηκτική ... και η επιμονή προσδίδουν στη βασιλεία του Πέτρου μοναδικά χαρακτηριστικά. Πουθενά αλλού στο μερκαντιλιστικό κόσμο δε συναντάμε αντίστοιχη περίπτωση τόσο εντατικής προσπάθειας συμπιεσμένης μέσα σε τόσο σύντομη χρονική πε... ρίοδο». Ήταν όμως «μερκαντιλισμός χωρίς δόγμα»,[178] εφόσον οι βασικοί «θεμέ... λιοι λίθοι» για το μερκαντιλισμό, όπως τουλάχιστον είναι αντιληπτός στη Δύση, ... έλειπαν ή δε γνώριζαν επαρκή ανάπτυξη στη Ρωσία. Ο Πέτρος ήταν ένας «πρω... το-μερκαντιλιστής».[179]

Παρατηρήθηκαν, βέβαια, κατά περίεργο τρόπο, μικρά δάνεια δυτικών οικο... νομικών και λογιστικών όρων και εννοιών: Από περίπου 3.500 νέα ξένα γλωσσ... ... κά δάνεια μόνο είκοσι τέσσερα ήταν κάπως συνδεδεμένα με τα «οικονομικά» ... Το πρώτο προστατευτικό δασμολόγιο κυκλοφόρησε μόλις το 1724. Ακόμα κι αν κάποιος υποθέσει μια βιομηχανική ανάπτυξη της τάξεως του 8% (βασισ... στους δείκτες παραγωγής χυτοσίδηρου, που ήταν και οι υψηλότεροι), ... ο Κλιουτσέφσκι, «το κράτος γινόταν όλο και παχύτερο, ενώ ο λαός όλο κ...

δυνατος». Υπό την εξουσία του Πέτρου το μερκαντιλιστικό σύστημα, αν υπήρξε, δημιουργήθηκε από το κράτος ως αποτέλεσμα της οικονομικής [illegible] του μερκαντιλισμού που [illegible] της χώρας. Πραγματικά, τα στοιχεία αυτά την ανάπτυξη της Ρωσίας. Μοντέλα που [illegible] και μπορεί τελικά να καθυστέρησαν την [illegible] «προλάβει» τη Δύση τελικά [illegible] διάστηκαν για να επιτρέψουν στη Ρωσία να [illegible] «Αν η ανθρώπινη ελευθερία είναι να την ανάγκασαν να απομακρυνθεί από αυτή [illegible] λιγότερο πολιτισμένη, καθώς «και [illegible] κριτήριο πολιτισμού, τότε η Ρωσία έγινε [illegible] Ευρώπη».[illegible] Στο τέλος η πολιτική [illegible] δη- φιλοδοξούσε να προσεγγίσει την Ευρώπη, μολονότι πρωτογενείς και [illegible] κερδισμένη. Οι οικονομικές επιτυχίες, μολονότι [illegible] επέτρεψαν στη Ρωσία να νικήσει στον πόλεμο [illegible] τρέψαν την ισορροπία και επέτρεψαν [illegible] πολέμους (παράδειγμα η εκστρα- της Σουηδίας, σε αντίθεση με προηγούμενους [illegible] λόγω έλλειψης χρήματος εξαντ- τεία στο Σμολένσκ τη δεκαετία του 1630). Όπως λέει ο Φούλερ, «η στρατιωτική [illegible] γκάστηκε σε ειρήνη με δυσμενείς όρους [illegible] παρήγαγε όχι πλούτο εν αφθονία αλλά οικονομία της εποχής του Πέτρου [...] μάλλον οριακή επάρκεια».[illegible]

6

Ο λαός του Πέτρου

«Ο [illegible] του βασιλείου»

1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΤΑΞΕΙΣ

Η πρώιμη σύγχρονη ρωσική κοινωνία αποτελούνταν από κατηγορίες, ή «τάξεις», στις οποίες θεωρητικά θα μπορούσε να ανήκει όλος ο πληθυσμός, μολονότι οι ι- στορικοί διαφωνούν συχνά για την προέλευση αυτών των τάξεων, για την ακριβή ορολογία, για την περιγραφή τους και για το αν η Ρωσία ήταν ένα κράτος (*Ständestaat*) με τη δυτικοευρωπαϊκή έννοια, λόγω της απουσίας συλλογικών οντο- τήτων οι οποίες απολάμβαναν αναπαλλοτρίωτων δικαιωμάτων.[1] Αρκεί μόνο να σκεφτούμε ότι ο Πέτρος είχε τη δυνατότητα να επεμβαίνει άνωθεν στις τάξεις της ρω- σικής κοινωνίας και να μετακινεί άτομα ή ομάδες από τη μια στην άλλη. Η κλα- σική διάκριση αναγνωρίζει μόνο τρεις «τάξεις»: αυτούς που μάχονταν (άντρες των ενόπλων δυνάμεων), αυτούς που εργάζονταν (φορολογούμενους) και αυτούς που προσεύχονταν (κληρικούς). Λεπτότερες διακρίσεις όμως μπορούν να οδηγήσουν σε αναγνώριση τεσσάρων ομάδων: ιερωμένων, υπηρετούντων, εμπορευόμενων και γεωργών.[2] Η «ιερατική» κατηγορία περιλάμβανε το λαϊκό και το μοναστικό κλή- ρο, καθώς και τους «ανθρώπους της Εκκλησίας» (π.χ., τους απογόνους τους και τους μη χειροτονημένους ιερωμένους). Στους «υπηρετούντες» ανήκαν όλες οι άλλες κατ- ηγορίες του μη φορολογούμενου πληθυσμού, συμπεριλαμβανομένων όχι μόνο της αριστοκρατίας και των μη ευγενών δημόσιων υπαλλήλων αλλά και όλων των αντρών που υπηρετούσαν στις ένοπλες δυνάμεις (οι οποίοι μετακινήθηκαν από την προηγούμενη κοινωνική τους τάξη κατόπιν στρατολόγησης). «Εμπορευόμενοι» ήταν οι άνθρωποι της πόλης, συμπεριλαμβανομένων των τεχνιτών. «Γεωργοί» ήταν οι χωρικοί. Τα περισσότερα ξένης εθνικότητας άτομα ανήκαν προσκαιρινά στην [illegible] ξη των προσφερόντων υπηρεσίες, ενώ οι μη Ρώσοι υπήκοοι όφειλαν και φόρο[illegible]

και υπηρεσία. Η κυβέρνηση μοχθούσε συνεχώς για να [illegible] ρους ή και τα δύο από ακραίες ομάδες περιθωριακών φυγάδες, [illegible] φυτεύοντες, σχηματικούς και αλήτες. Όταν όλες οι άλλες στέρευαν, [illegible] ηγορία των «ανθρώπων από άλλες τάξεις» [illegible] για τα πρώτα εκατό χρόνια [illegible]

Δεν υπάρχουν ακριβή πληθυσμιακά δεδομένα [illegible] της περιόδου 1719-1723 κατέγραψε [illegible] βασιλείας του Πέτρου και η απογραφή [illegible] σε 5.722.332 χωρικούς φορολογούμενους άρρενες. Αυτοί ανέρχονταν [illegible] πληθυσμό, το 3,9% του συνόλου.[4] Δεν υπάρχουν αντίστοιχοι αριθμοί για τους ευγενείς. Υπολογισμοί δίνουν έναν αριθμό περίπου 15.000 ανδρών το 1700, που αυξήθηκε σε 37.320 το 1744.[5] Ο Κάαν υπολογίζει ένα σύνολο πληθυσμού 7.791.063 αρρένων το 1719, από τους οποίους οι 7.126.135 ήταν πολίτες υποκείμενοι σε φόρο. Για να το θέσουμε διαφορετικά, ο υποκείμενος σε φόρο πληθυσμός υπολογίστηκε στο 94,13% του συνόλου. Αυτό δεν άλλαξε σχεδόν καθόλου ολόκληρο τον αιώνα (συγκριτικά με το 1762, όταν το ποσοστό ήταν 97,37%).[5] Οι γυναίκες δεν υπολογίζονταν καθόλου, αλλά, βάσει της υπόθεσης ότι γεννιόνταν σε ίσο αριθμό άρρενες και θήλεα και ότι οι σχετικοί κίνδυνοι από τον πόλεμο και τη σκληρή εργασία, όπως και από τις γέννες, σήμαιναν, κατά το μάλλον ή ήττον, ίσο πληθυσμό των δύο φύλων, καταλήγουμε σε ένα συνολικό πληθυσμό γύρω στα 16.000.000. Υπολογισμοί για το 1719 δίνουν συνολικό πληθυσμό 14.900.000 άτομα στην ίδια τη Ρωσία, 500.000 στη Βαλτική και 100.000 μη Ρώσους στη Σιβηρία. Από αυτούς 13.000.000 ήταν χωρικοί και 600.000 άνθρωποι της πόλης, ενώ γαιοκτήμονες, κληρικοί και στρατιωτικό προσωπικό ανέρχονταν σε 1.300.000.[6]

Μολονότι ο Πέτρος φημιζόταν για την πολιτική του περιορισμού της κοινωνικής κινητικότητας και για τη διάκριση του πληθυσμού σε κατηγορίες, ώστε να διασφαλιστεί ότι εκπλήρωναν οι πάντες τις υποχρεώσεις τους, θα μπορούσαμε να θυμηθούμε τη χρήσιμη σκέψη της Ελίζ Γουίρτσαφτερ ότι η ρωσική κοινωνία ήταν «κατακερματισμένη και πορώδης» και ότι «η κοινωνική κατάσταση [...] ήταν σε μεγάλο βαθμό ακαθόριστη και μεταβλητή».[7] Η πιο ασαφής από όλες ήταν η διάκριση σε αγρότες και αστούς. Σε όλο το δέκατο όγδοο αιώνα ένα μεγάλο ποσοστό των κατοίκων της πόλης ήταν στην πραγματικότητα χωρικοί και η κύρια απασχόληση των περισσότερων κατοίκων της πόλης ήταν η γεωργία.[8] Τα συμφέροντα του κράτους ενθάρρυναν ορισμένες κοινωνικές ανακατατάξεις. Έμποροι που διηύθυναν βιομηχανικές επιχειρήσεις είχαν την άδεια να αποκτήσουν δουλοπάροικους (1721). Οι νεότεροι γιοι ευγενών ενθαρρύνονταν να ξεκινήσουν εμπόριο ή κάποιο επάγγελμα (1714) και μη ευγενείς μπορούσαν να αποκτήσουν τίτλο ευγενείας λαμβάνοντας ένα αξίωμα στον Πίνακα Αξιωμάτων (1722). Η σημαντικότερη περίπτωση κοινωνικής κινητικότητας ήταν αυτή των δουλοπάροικων, που α-

[illegible] βρίσκονταν να πληρώνουν κεφαλικό φόρο, με τον οποίο θα [illegible] παρακάτω.

Οι αναλύσεις που ακολουθούν έχουν ως αντικείμενο χωρικούς, εργάτες και εμπόρους (με λεπτομερή εξέταση του Πίνακα Αξιωμάτων). Οι άνθρωποι της Εκκλησίας θα εξεταστούν σε επόμενο κεφάλαιο. [illegible] όταν έγινε αναφορά στην ανώτατη διοικητική εξουσία (1721) και [illegible] οικονομική πολιτική. Παραδείγματα θα προκύψουν κυρίως από [illegible] που κληρονόμησε ο Πέτρος, συμπεριλαμβανομένων της Σιβηρίας και της Ουκρανίας. Δε θα γίνει προσπάθεια να εξεταστούν πληθυσμοί που ενσωματώθηκαν στην αυτοκρατορία στο διάστημα της βασιλείας του Πέτρου (Γερμανοί της Βαλτικής, Λετονοί και Εσθονοί) ή οι Κοζάκοι και διάφορες φυλές. Οι περισσότερες γυναίκες, οι οποίες ούτε υπηρετούσαν ούτε βαρύνονταν άμεσα με φόρους, ταξινομούνταν σύμφωνα με την κοινωνική θέση των πατέρων ή των συζύγων τους. Σε κάθε περίπτωση δεν περιλαμβάνονταν σε κάποια κοινωνική «τάξη», και αυτό εξηγεί εν μέρει γιατί παραμελήθηκαν στις περισσότερες μελέτες για τη βασιλεία του Πέτρου. Το τελευταίο τμήμα αυτού του κεφαλαίου είναι αφιερωμένο σε αυτές.

II. ΧΩΡΙΚΟΙ ΚΑΙ ΕΡΓΑΤΕΣ

Στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου η μεγάλη μάζα του πληθυσμού ήταν οι «[illegible] χωρικοί», μια κατάσταση που συνεχίστηκε ακόμα και τον εικοστό αιώνα. Η απογραφή του 1678 (η τελευταία πριν από τη βασιλεία του Πέτρου) κατέγραψε 906.101 αγροτικά νοικοκυριά, από τα οποία τα 435.924 ανήκαν σε αριστοκράτες ιδιοκτήτες δουλοπάροικων, τα 148.997 σε εκκλησίες και μοναστήρια και τα υπόλοιπα στο Στέμμα και στο κράτος. Αμφισβητήσιμο είναι αν ορισμένοι από αυτούς τους χωρικούς ήταν δουλοπάροικοι και άλλοι όχι. Ο Κάαν κατατάσσει όλους τους χωρικούς στους δουλοπάροικους, με το αιτιολογικό ότι όλοι, συμπεριλαμβανομένων των κρατικών χωρικών, ήταν δεσμευμένοι με υποχρεώσεις είτε σε άτομα είτε σε θεσμούς και μετακινούνταν μόνο με την άδεια κάποιου άλλου (αυτή μπορεί να ήταν ένα ταξιδιωτικό έγγραφο του γαιοκτήμονα ή μια κυβερνητική εντολή επιστράτευσης), αλλά η λέξη «χωρικοί» παραμένει ένας χρήσιμος γενικός όρος.[10] Η πρώτη απογραφή του Πέτρου (1719-1723) έδωσε ένα σύνολο 5.722.332 αρρένων χωρικών, από τους οποίους 3.193.085 ανήκαν σε αριστοκράτες γαιοκτήμονες, 1.227.956 στο κράτος, 791.798 στην Εκκλησία και 509.484 στο Στέμμα.[11]

σε αυτές τις κατηγορίες υπήρχαν και υποκατηγορίες. Μια γενική απογραφή του πληθυσμού της Μόσχας που έγινε το 1704 έκανε διάκριση ανάμεσα σε [illegible] κληρονομικών και υπηρεσιακών γαιών. Αναφέρονταν επίσης [illegible] και [illegible] σκλάβοι και ακτήμονες εργάτες.[?] Το 1723 οι διαφορές ανάμεσα σε [illegible] και κληρονομικά κτήματα είχαν εκλείψει, όπως είχε συμβεί και με τη δουλεία ως ξεχωριστή κατάσταση. Το [illegible] των «ελεύθερων» χωρικών (ενός όρου που επινοήθηκε αυτή την περίοδο για να προσδιορίσει τους χωρικούς που δεν εντάσσονταν σε άλλες κατηγορίες) περιλάμβανε εκ διαμέτρου αντίθετες ομάδες, όπως χωρικούς του μακρινού βορρά, της Σιβηρίας και του Βόλγα, [illegible] τους αγρότες που είχαν κλήρους στα νότια σύνορα και τους Τατάρους του Καζάν.[?]

Μπορεί να υποστηριχτεί, επιπλέον, ότι όλοι οι χωρικοί ανήκαν στον ηγεμόνα αντί [illegible] από τους προσωρινούς ιδιοκτήτες τους, υπό την έννοια ότι το Στέμμα είχε τον πρώτο λόγο στα έσοδα και στην εργασία τους. «Οι γαιοκτήμονες δεν [illegible] τους χωρικούς τους αιωνίως», έγραφε ο Ιβάν Ποσόσκοφ, «και, ως εκ τούτου, όντας απλώς προσωρινοί ιδιοκτήτες, δεν τους συμπεριφέρονται με μεγάλη φροντίδα. Ο αληθινός ιδιοκτήτης των χωρικών είναι ο Ηγεμόνας μας, ο Αυτοκράτορας Πάσης της Ρωσίας. Επομένως, δεν αρμόζει στους γαιοκτήμονες να τους εξαντλούν, αλλά πρέπει να τους φροντίζουν σύμφωνα με τις εντολές του τσάρου, έτσι ώστε οι χωρικοί μας να είναι αξιοπρεπείς και όχι άποροι. Αφού ο πλούτος των χωρικών αποτελεί τον πλούτο του βασιλείου».[11]

Η ευρύτατα αποδεκτή άποψη (που υποστηρίζεται από τους περισσότερους Σοβιετικούς συγγραφείς) θέλει τη μεγάλη μάζα των ζευγάδων χωρικών αποδυναμωμένους και καταπιεσμένους, μια άποψη προφανώς επιβεβαιωμένη από πολλές σύγχρονες έρευνες. Ο Τσαρλς Γουίτγουορθ, για παράδειγμα, γράφει: «Οι χωρικοί είναι τέλειοι δούλοι, υποκείμενοι στην αυθαίρετη εξουσία των κυρίων τους, και μεταβιβάζονται μαζί με αγαθά και κινητή περιουσία. Δεν μπορούν να ισχυριστούν ότι έχουν κάτι δικό τους. [...] Δυο πήλινα κύπελλα, μια ξύλινη γαβάθα, ένα ξύλινο κουτάλι και ένα μαχαίρι είναι όλα τα υπάρχοντά τους. Ποτό τους είναι το νερό και φαγητό τους το πλιγούρι, το ψωμί, τα μανιτάρια και οι ρίζες, τις γιορτές λίγο ψάρι ή γάλα, αλλά σπανιότατα κρέας».[15] Παραβλέποντας την πραγματική έκταση των γνώσεων του Γουίτγουορθ (και άλλων ξένων) για τους Ρώσους χωρικούς, είναι ίσως αλήθεια ότι οι περισσότεροι χωρικοί είχαν ελάχιστα υπάρχοντα και ζούσαν λιτοδίαιτα. Δεν μπορούμε όμως να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο θεσμός της δουλοπαροικίας σήμαινε πως η ζωή των χωρικών δεν είχε καμία αξία. Αντίθετα, οι χωρικοί είχαν μεγάλη αξία και για τους ιδιοκτήτες τους (ως κινητή περιουσία που μπορούσε να πουληθεί ή ως καταβολείς ενοικίου και αγροτικοί παραγωγοί) και για το κράτος (ως φορολογούμενοι, στρατεύσιμοι και εργάτες). Το πρόβλημα είναι ότι το κράτος και οι γαιοκτήμονες βρίσκονταν συχνά σε σύγκρουση, με τα συμφέ-

[illegible] Πέτρου είχε πλέον εκλείψει) παρά ως έκφραση [illegible] να είναι δυσοίωνο.[?] Το πρόβλημα ήταν το εξής. Πώς [illegible] δεν [illegible] όσοι είχαν [illegible] και ταυτόχρονα να καταφέρει [illegible] του χωρικού και της οικογένειάς του; Το πρόβλημα αυτό έγινε [illegible] ανάγκες, τις δικές του και [illegible] από ένα δραστήριο, επεκτατικό και [illegible] του Πέτρου, σε μια χώρα όπου υπήρχαν μεγάλες αλλά σχετικά [illegible] εκτάσεις γης και έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού.[?]

Ο ίδιος ο Πέτρος γνώριζε πολύ καλά την αξία των χωρικών. Σε [illegible] μετάφρασης του *Georgica Curiosa*, μιας πραγματείας του δέκατου έβδομου αιώνα του Α. φον Χόλμπεργκ, κατέληξε στη διατύπωση ότι «οι καλλιεργητές είναι οι αρτηρίες του κράτους, κι όπως ακριβώς το ανθρώπινο σώμα τρέφεται μέσα από τις αρτηρίες, έτσι και το κράτος από τους προαναφερθέντες. Γι' αυτό πρέπει να προστατεύονται και να μην επιβαρύνονται υπερβολικά, αλλά μάλλον να προστατεύονται από όλες τις επιθέσεις και τις καταστροφές, και ειδικά οι [illegible] των [illegible] [δηλαδή οι αριστοκράτες] πρέπει να τους φέρονται με ευπρέπεια».[?] Η καμεραλιστική αντίληψη ότι η ευρωστία του κράτους εξαρτάται από την ευρωστία των χωρικών (που σημαίνει ότι αυτοί οι τελευταίοι πρέπει να είναι επαρκώς πλούσιοι για να αποδίδουν τις οφειλές τους στο κράτος) εμφανίζεται επίσης στο νόμο περί αδιαίρετης κληρονομιάς του 1714, η αιτιολογική βάση του οποίου ήταν ότι η συνεχής διαίρεση των κτημάτων είχε ως αποτέλεσμα υπερβολικά βάρη για τους δουλοπάροικους. Οδηγίες προς τους βοεβόδες (1719) τους προειδοποιούσαν να ερευνήσουν για «ορισμένα αισχρά άτομα που είναι οι άσωτοι καταστροφείς των ίδιων των χωριών τους, καθώς, λόγω μέθης ή κάποιας άλλης μορφής έκλυτης συμπεριφοράς, δεν προνοούν για τα κτήματά τους ή για την προστασία τους, αλλά, αντίθετα, τα καταστρέφουν, επιβάλλοντας στους χωρικούς ποικίλα ανυπόφορα βάρη αλλά και χτυπώντας και βασανίζοντάς τους. Ως αποτέλεσμα αυτής της κακομεταχείρισης, οι χωρικοί παραμελούν τις φορολογικές τους υποχρεώσεις και τρέπονται σε φυγή, γεγονός το οποίο προκαλεί μείωση του πληθυσμού και αύξηση της

Διηρημένος των κρατικών εσόδων από φόρους».[27] [illegible] στην αλήθεια (1719) προς το Κολέγιο Κρατικών Προσόδων να εξασφαλιστεί [illegible] υπάρχει στον ανώτερο και στον κατώτερο, στον πλούσιο και στον φτωχό, [illegible] η αρμόζουσα μεταχείριση και κανείς δεν επιβαρύνεται ή ελαφρύνεται περισσότερο από κάποιον άλλο. [...] Γιατί, αν αυτό συμβαίνει, ο φτωχός πιεζόμενος [illegible] εγκαταλείπει τα αγροκτήματα και την καλλιέργειά τους και τα κρατικά έσοδα [illegible] μειώνουν κατά πολύ με την πάροδο του χρόνου και οι [illegible] φτωχοί [illegible] την οργή του θεού πάνω στα βασίλεια».[28] Ανάμεσα στα καθήκοντα που είχε το Κολέγιο Κρατικών Προσόδων ήταν και η αποθάρρυνση της εγκατάλειψης της καλλιεργούμενης γης, αφού μείωση του πληθυσμού σήμαινε απώλεια εσόδων.

Σίγουρα υπήρχε η θεωρητική αντιμετώπιση ότι ο μεγάλος όγκος του πληθυσμού έπρεπε να μετέχει στο «κοινό καλό». Στο λόγο του για τους πανηγυρισμούς του Νυστατ το 1721 ο Πέτρος διακήρυξε ότι «είναι αναγκαίο να μοχθούμε προς όφελος και κέρδος όλων [...] για να ανακουφίσουμε το λαό» – ή, κατά τη διατύπωση του Προκόποβιτς, ανάμεσα στους καρπούς της ειρήνης πρέπει να είναι και «η ελάφρυνση των επιβαρύνσεων του λαού».[29] Ο ίδιος ο Πέτρος δεν αδιαφορούσε εντελώς για τα βάσανα των ατόμων που αποτελούσαν τις «μάζες».[30] Αλλά το «κοινό καλό» γενικά αποτελούσε μια αφηρημένη έννοια, «που δεν είχε δημιουργηθεί από κάποιους ανθρωπιστικούς παράγοντες, αλλά [...] είχε πλήρως επιβληθεί από την ανάγκη των εσόδων με τα οποία θα συντηρούνταν η κυβερνητική μηχανή».[31] Μόνο ένα νομοθετικό διάταγμα, που εκδόθηκε στις 15 Απριλίου 1721, επιχειρούσε να περιορίσει την κακομεταχείριση: «Ήταν πάγια τακτική στη Ρωσία, και εξακολουθεί να είναι, οι ελάσσονες αριστοκράτες να πουλάνε χωρικούς, καθώς και οικιακούς και γεωργικούς δουλοπάροικους χωριστά, σε όποιον θέλει να τους αγοράσει, σαν δαμάλια, κάτι που δε γίνεται πουθενά αλλού στον κόσμο. Ακόμα χειρότερα είναι ένας ιδιοκτήτης δουλοπάροικων να πουλάει την κόρη ή το γιο χωριστά από την οικογένειά τους, τον πατέρα ή τη μητέρα τους, κάτι που προκαλεί μεγάλη στενοχώρια. Η Αυτού Μεγαλειότης προστάζει ότι πρέπει να εμποδίζονται τέτοιες πωλήσεις ή και να σταματήσουν εντελώς, κι αν υπάρχει μεγάλη ανάγκη, να πουλιούνται ολόκληρες οι οικογένειες μαζί και όχι χωριστά».[32] Το διάταγμα αυτό δεν μπόρεσε να τεθεί σε εφαρμογή και στην πράξη δε σταμάτησαν οι ατομικές πωλήσεις δουλοπάροικων.

Υπήρξε κάποια συζήτηση για το αν ο Πέτρος θα είχε καταργήσει τη δουλοπαροικία υπό διαφορετικές συνθήκες.[33] Ο Βέμπερ κάνει μια περίεργη παρατήρηση: «Είχαν κάποτε συμβουλέψει τον τσάρο να καταργήσει τη δουλεία και να επιβάλει μια μετριοπαθή ελευθερία, η οποία θα ενίσχυε τους υπηκόους του και ταυτόχρονα θα προήγε και τα δικά του συμφέροντα. Ο βίαιος χαρακτήρας όμως των Ρώσων, οι οποίοι δεν μπορούσαν να κυβερνηθούν χωρίς καταναγκασμό, ήταν επαρκής αιτία για

[illegible] εκείνη την εποχή.[30] [illegible] καταστάσεις. Πολλές κατηγορίες ατόμων που δεν είχαν πληρώσει προηγ[illegible] φόρους βρέθηκαν υποχρεωμένα να καταβάλλουν κεφαλικό φόρο. Οι [illegible] έπρεπε να πληρώνουν τον ίδιο φόρο με τους χωρικούς, αλλά, επειδή [illegible] (επειδή δεν πλήρωναν ενοίκιο και δεν πρόσφεραν εργασία σε ιδιο[illegible] να προσφέρουν υπηρεσίες ή να συνεισφέρουν στα έξοδα συντήρησης των [illegible] των ουσάρων.[31] Χειροτονημένοι ιερείς, οι οποίοι εξαιρούνταν από ο[illegible] και φόρους, διακρίνονταν από τα μη χειροτονημένα μέλη των εκκλησι[illegible] κτημάτων, τα οποία περιλαμβάνονταν στις φορολογικές απογραφές.[32] «Πλε[illegible] γιοι ιερέων οι οποίοι δεν είχαν τα προς το ζην καταχωρίζονταν για κεφαλικό φόρο και μετατρέπονταν σε δουλοπάροικους των πλησιέστερων γαιοκτημόνων».[33] Αργόσχολοι, παιδιά εκκλησιαστικών λειτουργών, παιδιά στρατιωτών, όλοι καταχωρίζονταν για φόρο.[34] Ένα διάταγμα της 23ης Οκτωβρίου του 1723 προνοούσε να στεγάζονταν σε πτωχοκομεία οι ηλικιωμένοι και οι ανίκανοι, αλλά τα «εξώγαμα ορφανά» («τα οποία δε θυμούνται σε ποιον ανήκαν προηγουμένως») έπρεπε να στα[illegible] για ναύτες, αν ήταν πάνω από δέκα ετών, ή να παραδοθούν σε έναν ιδιοκτήτη [illegible] και να καταγράφονται για κεφαλικό φόρο –με άλλα λόγια, να γίνουν δουλοπάροικοι–, αν ήταν κάτω των δέκα ετών. Απελεύθεροι δούλοι θα καταγράφονταν για κεφαλικό φόρο, κάτι που στις περισσότερες περιπτώσεις τους ανάγκαζε να περιέλθουν στην κατάσταση των δουλοπάροικων.[35] Η δουλεία ως ξεχωριστός θεσμός εξαφανίστηκε, και ο κύριος λόγος ήταν ότι οι δούλοι με περιορισμένα συμβόλαια δεν οφείλαν κανένα φόρο ή υπηρεσία στο κράτος και απολάμβαναν το δικαίωμα της χειραφέτησης μετά το θάνατο του ιδιοκτήτη τους. Τέτοια «παραθυράκια» αποτελούσαν κατάρα για τον Πέτρο.[36] Μια άλλη κατηγορία που ο Πέτρος επιχείρησε να αναδιαρθρώσει ήταν αυτή των οικιακών δουλοπάροικων, πολλοί από τους οποίους μεταφέρθηκαν στο ναυτικό ή στο στρατό. Αλλά διακεκριμένοι άντρες μπορούσαν ορισμένες φορές να πάρουν άδεια για να κρατήσουν το προσωπικό τους. Το 1724 ο Πα[illegible]βέλ Γιαγκουζίνσκι έλαβε την άδεια να κρατήσει έναν από τους δούλους του από [illegible] σμένεια γενικού ελεγκτή οικονομικών Νέστεροφ (άλλοι είχαν αποσταλεί για [illegible] πώτες), μια και είχε «εξαιρετική ανάγκη για περισσότερους υπηρέτες».[37]

Η έκδοση ταξιδιωτικής άδειας για χωρικούς αναφέρεται σε οδηγίες προς τους βοεβόδες τον Ιανουάριο του 1719 ως μέρος της επαρχιακής μεταρρύθμισης. Τον Οκτώβριο του 1719 ανακοινώθηκε ότι ήταν σύμφωνο να ταξιδεύουν οι χωρικοί από πόλη σε πόλη ή σε χωριό χωρίς άδεια. Ένα διάταγμα της [illegible] του 1722 ζητούσε από τους χωρικούς που πήγαιναν σε πόλεις για δουλειές να έχουν από τους γαιοκτήμονές τους ή από τους δημογέροντες του χωριού άδεια με τη μορφή «εγγράφου διαμονής». Το 1724 η επιβολή αυτή πήρε τη μορφή διαβατηρίου. Οι «αλήτες» αποτελούσαν μεγάλη ενόχληση, κι αυτό ήταν παλιό πρόβλημα. Διατάγματα του 1691 αναφέρονται σε ανθρώπους χωρίς μόνιμη διαμονή, όπως καροτσέρηδες, σιτιστές και πωλητές κβας (αλκοόλ από κριθάρι ή σίκαλη) που ζούσαν σε διάφορους συνοικισμούς στη Μόσχα χωρίς τα απαιτούμενα έγγραφα και ενέχονταν σε εγκληματικές πράξεις. Άλλο διάταγμα αναφερόταν σε αυτούς «που δένουν τα χέρια και τα πόδια τους, προσποιούμενοι τους τυφλούς και τους ανάπηρους, [...] και με απατηλά τεχνάσματα ζητούν ελεημοσύνη· αλλά όταν γίνεται έλεγχος αποδεικνύεται ότι είναι υγιείς». Τέτοιοι απατεώνες θα εκδιώκονταν από τις πόλεις και τα χωριά, κι αν επανεμφανίζονταν στη Μόσχα, θα μαστιγώνονταν και θα μεταφέρονταν στη Σιβηρία. Ο Πέτρος έδωσε μια ανεπιτυχή μάχη σε όλο το βασίλειό του κατά των αρτιμελών ζητιάνων. Ο Εκκλησιαστικός Κανονισμός περιλάμβανε ένα μακροσκελές άρθρο που υποστήριζε την εκστρατεία κατά των «απαλών υγιών τεμπέληδων». Όποιος ελεούσε υγιείς αλλά νωθρούς ζητιάνους περιγραφόταν ως «συνεργός» στην αποδυνάμωση της πατρίδας. Η εκστρατεία αυτή απέτυχε, εν μέρει λόγω συνθηκών (ο πόλεμος δημιούργησε ακόμα περισσότερους ζητιάνους, ψεύτικους και αληθινούς) και εν μέρει λόγω των ορθόδοξων ηθών, τα οποία επιδοκίμαζαν τους οικονομικά εύρωστους πιστούς που έδιναν ελεημοσύνη και συνδρομή στους άπορους, όπως επέβαλλαν τα ευαγγέλια.

Είναι εύκολο να παρουσιαστεί η ζωή της μεγάλης μάζας του πληθυσμού αποκλειστικά από την άποψη της εκμετάλλευσης και της κακομεταχείρισης. Οι χωρικοί όμως δε στερούνταν εντελώς δικαιωμάτων. Επέλεγαν τους δημογέροντες του χωριού και τους υπαλλήλους του Στέμματος. Διεξήγαν δίκες επ' ονόματί τους, έκαναν συμβόλαια, αν και με περιορισμούς (για παράδειγμα, το 1704 απαγορευόταν σε εκκλησιαστικούς και μοναστηριακούς χωρικούς να συνάπτουν κυβερνητικά συμβόλαια χωρίς άδεια). Ένας δουλοπάροικος ήταν πολύ δύσκολο να αλλάξει νόμιμα την κοινωνική του κατάσταση με δική του βούληση, αλλά όχι αδύνατον. Μπορούσε να δηλώσει εθελοντής για στρατιωτική υπηρεσία, μολονότι για αυτό απαιτούνταν η άδεια του κυρίου του. Με διάταγμα της 4ης Φεβρουαρίου 1714 επιτρεπόταν σε χωρικούς να εμπορεύονται, αν πλήρωναν δασμούς και ως έμποροι και ως χωρικοί. Το 1723 τους επιτράπηκε να εγγραφούν σε κάποια αστική κοινότητα, αλλά όφειλαν να συνεχίσουν να πληρώνουν κεφαλικό φόρο και ενοίκιο

[illegible] Τον Ιανουάριο του 1710, για παράδειγμα, ο [illegible] Ομπίβαλοφ [illegible] υπέβαλαν αναφορά στη Γερουσία [illegible] Αγία Πε- [illegible] για τη ζωή τους, για να [illegible] Σεμιόνοβιτς Γκαγκάριν [illegible] Ομπίβαλοφ, για παράνομη απόσπαση [illegible] και για κλοπή [illegible] του Στέμματος. Κατηγορούσαν επίσης [illegible] για αποφυγή υπηρεσίας. Περιστασιακά κάποιοι χωρικοί [illegible] ακόμη και ακρόαση από τον τσάρο, παρά τους νόμους που [illegible] τις άμεσες προσφυγές. Το Μάιο του 1722 ο [illegible] του Πέτρου ότι ο προεστός του χωριού και οι φίλοι του τον είχαν [illegible] απαιτώντας υπερβολικούς φόρους, ότι είχαν στρατολογήσει [illegible] και ότι τον είχαν καταστρέψει. Ο Πέτρος ζήτησε να γί[illegible] και να επιβληθεί «σκληρή τιμωρία» αν αποδεικνυόταν ότι ήταν ένοχοι [illegible] ένοχος θα στελνόταν στην Αγία Πετρούπολη για καταναγκαστικά έργα. Οι χωρικοί ορισμένες φορές τάσσονταν με το μέρος των Αρχών και επιζητούσαν εκδίκηση από τους ιδιοκτήτες τους, καταγγέλλοντάς τους για «λόγια και έργα». Η υπόθεση του Κλιμ Εφτιφέγιεφ (1704) εναντίον του ιδιοκτήτη του Κυ[illegible] κατέληξε στη σύλληψη των περισσότερων μελών της οικογένειας Κυρίκοφ, [illegible] που η κατάθεση αποδείχτηκε ψεύτικη. Το 1705 χωρικοί κατηγόρησαν έναν αριστοκράτη ονόματι Παβλόφ ότι ευχήθηκε να πεθάνει ο Πέτρος. Οι κατήγοροι αναγκάστηκαν να παραδεχτούν ότι έπαιρναν εκδίκηση επειδή ο Παβλόφ τους είχε ξυλοκοπήσει με λουριά και ρόπαλα. Τα δικαστικά αρχεία της [illegible] Πρεομπραζένσκι εμφανίζουν το 47,5% των υποθέσεων να αφορά χωρικούς που εξέφραζαν δυσαρέσκεια για την υπάρχουσα τάξη πραγμάτων, συγκεκριμένα παράπονα εναντίον των ιδιοκτητών τους, αλλά και γενικά για την αύξηση των φορολογικών βαρών και της στρατολόγησης. «Είναι χρόνια πείνας, αλλά οι φόροι μεγάλοι, και τώρα έχει φτάσει ένα διάταγμα για να εισπραχθεί ένα ρούβλι από κάθε νοικοκυριό για χοιρινό λίπος. Οι δουλειές δε μας αφήνουν κέρδη και ένας Θεός ξέρει πού θα βρούμε τα μέσα για να πληρώσουμε. Μας πήραν και όλους τους ξυλουργούς και τους μετέφεραν στο Βορόνιεζ για μόνιμη εγκατάσταση, κάτι που έχει ως αποτέλεσμα να είναι άδεια ορισμένα σπίτια στην περιοχή». Τα παράπονα των χωρικών εξέφραζαν συχνά ένα γενικό αίσθημα αδικίας: «Αν δεν υπάρχουμε εμείς, δε θα υπάρχει ούτε κι ο ίδιος ο ηγεμόνας». «Ο ηγεμόνας κατέκτησε πολλές πόλεις, αλλά δεν υπάρχουν κατακτήσεις για τους χωρικούς» (1720). Εξέφραζαν επίσης θρησκευτικούς και ιδεολογικούς φόβους, όπως, για παράδειγμα, για φήμες σχετικά με τη «γερμανική συμπεριφορά» και τη φημολογούμενη αλλαγ[illegible]

[illegible]

[illegible] Πολλά [illegible] και θεσμοί εξουσίαζαν τις ζωές των [illegible], οι οποίοι αποτελούσαν μεν περιουσία των [illegible] και των δουλοπάροικων [illegible]. Συμμορφώνονταν επίσης με [illegible] και με το ημερολόγιο του γεωργ[illegible] με τα έθιμα της κοινότητας [illegible] τα αφεντικά έδειχναν [illegible]. Για την αναπαραγωγή των δουλοπάροικων [illegible] στα μοναχικά άτομα, χρηματικές ποινές [illegible]: Πρόστιμα επιβάλλονταν [illegible] έξω από το φέουδο και οι γάμοι [illegible] προβλέπονταν για όσους παντρεύονταν [illegible] ήταν πολύ ασυνήθιστο φαινόμενο.[31] Θα μπορούσε, παρ' όλα αυτά, [illegible] ότι η μάζα των πραγματικά «γεωργών» χωρικών που [illegible] από τη στρατολόγηση ή την αναγκαστική εργασία απολάμβανε περισσότερη ελευθερία από πολλούς άλλους υπηκόους του Πέτρου. Η κεντρική κυβέρνηση βρισκόταν μακριά –ακόμα περισσότερο όταν μεταφέρθηκε στην Αγία Πετρούπολη– και η τοπική διοίκηση, όπως έχουμε δει, ήταν μάλλον ελλιπώς επανδρωμένη και υπέφερε από έλλειψη ικανών υπαλλήλων. Οι χωρικοί, όσο τουλάχιστον παρέμεναν έξω από τις πόλεις, δεν επηρεάζονταν από τις πολιτιστικές μεταρρυθμίσεις. Είχαν περισσότερες ευκαιρίες να τραπούν σε φυγή και να εξαφανιστούν, κάτι που πρέπει να ήταν σχεδόν αδύνατον στη Δυτική Ευρώπη. Στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου οι περισσότεροι γαιοκτήμονες, εκτός από τους πολύ νέους, τους πολύ γέρους και τους φυγόπονους, απουσίαζαν από τα κτήματά τους εκτελώντας υπηρεσία. Από την Εκκλησία, είναι αλήθεια, αναμενόταν να επιβλέπει τους ενορίτες της και να τους ενημερώνει για τα κυβερνητικά διατάγματα, αλλά ήταν δύσκολο να αστυνομεύονται οι δραστηριότητες κάθε χωρικού από τον ενοριακό ιερέα. Άλλωστε οι χωρικοί δε φαίνεται να είχαν σε μεγάλη υπόληψη την

[illegible] της σποράς και της συγκομιδής.[33]

Η χαμηλή απόδοση της καλλιέργειας των δημητριακών, τόσο χαρακτηριστική στη Ρωσία, άφηνε ελάχιστα περιθώρια για επάρκεια της σοδειάς. Η βασιλεία του Πέτρου αντιμετώπισε πολυάριθμες κρίσεις: Ένας κρύος χειμώνας το 1704 κατέστρεψε τη χειμερινή σοδειά. Την περίοδο 1708-1709 ο χειμώνας ήταν ιδιαίτερα βαρύς. Το 1716 υπερβολικές βροχοπτώσεις σημειώθηκαν στην περιοχή της [illegible] και το διάστημα 1721-1724 οι σοδειές δεν απέδωσαν για τέσσερα συνεχόμενα έτη, με αποτέλεσμα πολύ υψηλές τιμές των σιτηρών.[34] Ο τελευταίος χρόνος της βασιλείας του Μεγάλου Πέτρου ήταν ιδιαίτερα δύσκολος. Ένα υπόμνημα γραμμένο από τον Γιαγκουζίνσκι το 1725 αναφέρει:

> Η παραγωγή των δημητριακών είναι εδώ και αρκετά χρόνια ισχνή και ο κεφαλικός φόρος είναι δυσβάσταχτος, αφού οι δραπέτες, οι νεκροί και όσοι έχουν επιστρατευτεί δεν εξαιρούνται, ενώ οι πολύ γέροι, οι ανάπηροι και τα παιδιά που δεν μπορούν να εργαστούν δεν απαλλάσσονται. Κι επειδή ο κεφαλικός φόρος εισπράττεται σε μετρητά, οι χωρικοί, σε μια εποχή τόσο μεγάλης καταστροφής, αναγκάζονται να πουλήσουν όχι μόνο τα άλογα και τα ζωντανά τους αλλά ακόμα και τους σπόρους των σιτηρών τους, με κίνδυνο να πεινάσουν. Σε αυτή την κατάσταση βρίσκεται το μεγαλύτερο μέρος τους, καθώς δεν έχουν καμία ελπίδα ότι θα μπορέσουν να ανορθωθούν στο μέλλον. Πολλοί έχουν ήδη πεθάνει από πείνα [...] και μεγάλος αριθμός καταφεύγει στα πολωνικά σύνορα και στην Μπασκιρία. Τα συνοριακά φυλάκια δεν μπορούν να εμποδίσουν αυτό που γίνεται.[35]

Οι ιδιαιτερότητες του ρωσικού γεωργικού έτους καθόριζαν τον τρόπο ζωής των χωρικών. Τους χειμερινούς μήνες οι χωρικοί ήταν απασχολημένοι με οικοτεχν[illegible] κατασκευή σανδαλιών, γνέσιμο και ούτω καθεξής), στις αρχές της άνοιξης με [illegible]σκευές κτιρίων και εργαλείων, ύστερα με το όργωμα, τη σπορά και το [illegible]

(βρώμη, κάνναβη, λινάρι, κεχρί και λαχανικά [illegible] Αρχάγγελο και τη Μόσχα, [illegible] Ιουνίου, χειμερινή σίκαλη τον Αύγουστο), τη συγκομιδή και το θερισμό. Άλλες εποχικές δουλειές περιλάμβαναν μάζεμα ξύλων για το τζάκι, [illegible] ύφανση, μάζεμα μανιταριών και βατόμουρων, κυνήγι και ψάρεμα. Η ζωή ήταν [illegible], με μόνο αντάλλαγμα τη σκληρή δουλειά. Παρά το γεγονός ότι υπήρχαν διαφορές από περιοχή σε περιοχή, μπορούν να γίνουν και άλλες γενικεύσεις σχετικά με τον τρόπο ζωής των χωρικών. Οι χωρικοί ζούσαν σε μικρά χωριουδάκια (τα οποία το δέκατο έβδομο αιώνα είχαν κατά μέσο όρο μόνο οκτώ κατοικίες), σε ξύλινα αγροτόσπιτα, στα οποία έμεναν και τα ζώα του αγροκτήματος. Στην αγροικία κυριαρχούσε η στόφα, η ξυλόσομπα, γύρω από την οποία κοιμούνταν όλοι. Τα ρούχα που φορούσαν οι άντρες έξω από το σπίτι ήταν ένα παλτό που έφτανε μέχρι τα γόνατα, μια πουκαμίσα με ζώνη, ένας σκούφος και ξυλοπάπουτσα (από σημύδα). (Σύμφωνα με τον Βέμπερ, ακόμη και οι χωρικοί ήταν υποχρεωμένοι να εγκαταλείψουν τα μακριά παλτά τους, μολονότι δεν περίμεναν από αυτούς να υιοθετήσουν τις δυτικές μόδες.)[56] Οι γυναίκες φορούσαν πουκάμισα και μακριά πανωφόρια. Σε ειδικές περιπτώσεις έβγαζαν γιορτινά ρούχα, με κεντήματα και στολίδια, σύμφωνα με τις τοπικές παραδόσεις. Βέβαια, σχετικές πληροφορίες ειδικά για την εποχή του Πέτρου είναι λιγοστές.[57]

Με δεδομένη τη ζωτική σημασία της γεωργίας για τη μάζα του πληθυσμού και για την κυβέρνηση, θα μπορούσε κανείς να αναμένει από τον Πέτρο να ενδιαφερθεί για αυτή. Σύμφωνα με ανεκδοτολογικές ιστορίες, πράγματι ο μονάρχης ενδιαφερόταν. «Η γεωργία ήταν ένα από τα σημαντικότερα αντικείμενα της σοφής πρόνοιας του Ρώσου μονάρχη», γράφει ο Στέλιν. «Όποτε μπορούσε να σημειώσει κάτι που απέβλεπε στη βελτίωσή της ή γενικά στη βελτίωση της οικονομίας, έδινε όλη την προσοχή του». Προφανώς, ταξιδεύοντας μέσω Ολλανδίας και Γερμανίας, έβγαινε συχνά από την άμαξά του για να επιθεωρήσει αγροκτήματα και να μιλήσει στους χωρικούς.[58] Το ενδιαφέρον αυτό όμως δεν αποτυπώθηκε στη νομοθεσία. Στην πραγματικότητα, η γεωργία και η αγροτική οικονομία συγκαταλέγονται στους πιο καθυστερημένους τομείς της εποχής του Πέτρου. Υπήρξε μόνο μια «σειρά από μάλλον αποσπασματικές και μη συντονισμένες κυβερνητικές προσπάθειες για βελτίωση των γεωργικών μεθόδων και της παραγωγικότητας».[59] Ο Πέτρος κατηγορείται για «υποτίμηση» της οικονομικής δύναμης της γεωργίας και ελάχιστο ενδιαφέρον για τη βελτίωσή της.[60] Όταν έδειχνε κάποιο ενδιαφέρον, αυτό σχετιζόταν με την τεχνική και τον εξοπλισμό (παραδείγματα αποτελούν το περίφημο διάταγμα για τα δρεπάνια το 1721[61] και εκείνο για την εκτροφή προβάτων στην Ουκρανία στις 15 Ιουνίου 1724: «Για το καλό ολόκληρου του κράτους μας, εγκαταστήσαμε υφαντουργία [...] αφού ο Θεός έδωσε στη Μικρή Ρωσία καλύτερο αέρα για την αναπαραγωγή προβάτων από ό,τι σε άλλες περιοχές του κράτους μας»[62]).

[illegible] Σουηδία [illegible] εκπρόσωποι των χωρικών [illegible] «Δε θα υπάρξει κανένας [illegible] κτήματος», ούτε εκπρόσωπος των χωρικών στη [illegible] λόγους ήταν ότι «δεν υπάρχουν [illegible]».[63] Ο Βέμπερ παρατήρησε [illegible] των χωρικών [illegible] μυαλά τους μοιάζουν τόσο σκοτεινά και οι συνήθειές τους τόσο [illegible] στη σκλαβιά, ώστε, αν και διδάχτηκαν μεθόδους για τη βελτίωση της γεωργίας, δε θέλουν να απομακρυνθούν από τον παλιό τρόπο, θεωρώντας καλύτερες τις προγονικές μεθόδους».[64] Κι όμως, υπάρχει κάτι που πρέπει να λεχθεί για τις παραδοσιακές τεχνικές, οι οποίες εξασφάλιζαν την επιβίωση από τη μια γενιά στην άλλη. Στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου η εσωτερική αγορά για τα ρωσικά σιτηρά μεγάλωσε, όπως συνέβη και με την παραγωγή λιναριού και κάνναβης για εξαγωγή. Το γεγονός ότι «κανένα από αυτά τα επιτεύγματα δεν οφείλονταν στον τσάρο και στις ενέργειές του»[65] δείχνει ότι η γεωργία λειτουργούσε αρκετά ομαλά από μόνη της και ότι ο Πέτρος δε θεωρούσε αναγκαίο να παρέμβει σε παλιοκαιρισμένες πρακτικές που εξασφάλιζαν την επιβίωση του πληθυσμού, με εξαίρεση τις περιόδους κρίσης. Από την άποψη αυτή, θα συμφωνούσε με άλλους σύγχρονους ηγέτες οι οποίοι άφηναν χωρικούς και γεωργία να τα βγάλουν πέρα μόνοι τους.

Αναφορές ξένων έδειχναν ότι η τροφή ήταν άφθονη στη Μόσχα – τουλάχιστον ο Κορμπ (1699) περιγράφει αγορές «πλημμυρισμένες από φρέσκο κρέας [...] Ό,τι μπορεί να επιθυμήσει κανείς, το έχει».[66] Ένα έγγραφο με τα πιάτα που σερβιρίστηκαν στον πατριάρχη Αδριανό και στους καλεσμένους του το έτος 7205 (από 2 Σεπτεμβρίου 1698 μέχρι 30 Αυγούστου 1699) δίνει μια γεύση παραδοσιακού φαγητού: μεγάλες πίτες (στρογγυλές με μήλα, μακρόστενες με κρεμμύδια), μακρές πίτες σε ζωμό κρέατος, κρύα μανιτάρια με ραπάνια, δαμάσκηνα, κάσι (λαπάς), λαχανόσουπα, μπιζέλια και κίζελ (είδος ζελέ από χυμό φρούτων). Για τα Χριστούγεννα φρέσκια πέρκα στην άλμη.[67] Φυσικά, θα ήταν λάθος να εξισώσουμε το τραπέζι του πατριάρχη με αυτό του χωρικού, αλλά τα είδη αυτά τα προμηθεύονταν από τους χωρικούς των πατριαρχικών κτημάτων (και τα δύο παραπάνω παραδείγματα αφορούν την περίοδο πριν από το Μεγάλο Βόρειο Πόλεμο). Με εξαίρεση κάποια ξένα εισαγόμενα προϊόντα για το τραπέζι του τσάρου και μερικών ευγενών αριστοκρατών, οι διατροφικές συνήθειες δείχνουν να μην έχουν αλλάξει πολύ στη διάρκεια της υπόλοιπης βασιλείας του Πέτρου.

Δεν υπάρχει χώρος για να συζητηθεί περισσότερο η υπόθεση του Κάιν. Α[illegible]ξει όμως να έχουμε κατά νου ότι Δυτικοί μελετητές έτειναν να είναι πιο επιφ[illegible]

[illegible] μετρητά. Για παράδειγμα, [illegible] ρευόταν να έχουν κάποιον μισθό δουλεύοντας σε εποχικές ποτάμιες μεταφορές ή στην [illegible] την καταβολή ενοικίων σε χρήμα. Στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα η αγορά επηρέαζε την παραγωγή των δημητριακών, αλλά και του λιναριού και της κάνναβης, των κτηνοτροφικών προϊόντων (ζωικό λίπος, προβιές, κρέας), των δασικών προϊόντων, όλων αυτών στα οποία οι χωρικοί είχαν κάποιο μερίδιο. Με άλλα λόγια, σχηματίζουμε διαστρεβλωμένη εικόνα αν αντιμετωπίσουμε τους χωρικούς μόνο –ή έστω κυρίως– ως θύματα.[28]

Αυτή η οπτική είναι χρήσιμη για να κατανοήσουμε και το θέμα της φυγής των χωρικών, τον κύριο τρόπο με τον οποίο αυτοί προσπαθούσαν να απαλλαγούν από τις υποχρεώσεις τους. Μια τσαρική διαταγή προς τον πρίγκιπα Γιούρι Βλαντιμίροβιτς Ντολγκορούκι το 1707 δίνει μια γεύση αυτών των περιπτώσεων:

> Υπέπεσε στην αντίληψή μας ότι τεχνίτες και χωρικοί από διάφορες υπηρεσίες και από κτήματα κληρονομικών αρχόντων στις ρωσικές μεθοριακές και σε άλλες από τις πόλεις μας, από τις συνοικίες των τεχνιτών και σε αγροτικές περιοχές, μην επιθυμώντας να εκπληρώσουν τις συνηθισμένες χρηματικές υποχρεώσεις τους και εγκαταλείποντας τα προηγούμενα επαγγέλματά τους, καταφεύγουν σε διάφορους οικισμούς στον Ντον, και ειδικά από εκείνες τις πόλεις από τις οποίες αποστέλλονται εκ περιτροπής εργάτες στο Βορόνιεζ και σε άλλα μέρη. Και, αφού έχουν πάρει μεγάλα χρηματικά ποσά προκαταβολικά από τη δουλειά τους, φεύγουν μαζί με τις συζύγους και τα παιδιά τους και κρύβονται σε διάφορους οικισμούς στον Ντον. Και τώρα πολλοί φεύγουν και διαπράττουν ληστείες και βιαιοπραγίες. Παρ' όλα αυτά, οι Κοζάκοι των οικισμών του Ντον δε στέλνουν πίσω τους φυγάδες, αλλά τους κρατάνε στα σπίτια τους.[29]

Αυτή η μαζική φυγή ήταν άραγε αποτέλεσμα απελπισίας ή απόδειξη ενός πρωτοποριακού πνεύματος; Από τι ξέφευγαν; Δεν ήταν κάτι άγνωστο οι σαδιστές γαιο-

[illegible]

[illegible] έτσι ώστε να μην υπερφορτώνονται οι φτωχοί.[31]

Στην περίπτωση αυτή οι πλούσιοι εκμεταλλεύτηκαν τη σύμφυτη αδικία του κεφαλικού φόρου σε βάρος των φτωχών. Το έγγραφο παρουσιάζει παραστατικά το θέμα: Τι κεφαλικός φόρος αντιστοιχούσε σε κάθε χωρικό δεν αποφασιζόταν από την κυβέρνηση αλλά από τους ιδιοκτήτες δουλοπάροικων, οι οποίοι προσπαθούσαν να διορθώσουν την αδικία συμβουλευόμενοι τις κοινότητες.

Δεν υπήρχε σταθερή διάκριση μεταξύ χωρικών και «εργατών» την εποχή του Πέτρου, περίοδο κατά την οποία παρουσιάστηκε αυξημένη ζήτηση για μη γεωργική ανειδίκευτη εργατική δύναμη. Η ναυπήγηση πλοίων, η βιομηχανία, η μεταλλουργία, οι μεταφορές και οι υπηρεσίες που συνδέονταν με το Βόρειο Πόλεμο δημιούργησαν την «απύθμενη χοάνη» μέσα στην οποία, για να παραθέσουμε τα λόγια του Βέμπερ, «αναρίθμητοι Ρώσοι υπήκοοι κινδυνεύουν να πέσουν και να καταστραφούν».[32] Το μεγαλύτερο μέρος της δουλειάς γινόταν με επιστρατευμένους εργάτες. Κρατικοί χωρικοί και κάτοικοι της πόλης όφειλαν να προσφέρουν χειρωνακτική εργασία σαν να ήταν κάτι αυτονόητο, και, όπως θα δούμε, υπήρχαν πολλοί λόγοι που οδηγούσαν στην αναγκαστική εργασία. Ο Πέτρος όμως πίστευε ότι η ελεύθερη εργασία ήταν πιο αποδοτική. Ένα ενδιαφέρον διάταγμα που χρονολογείται από το 1720 αναφέρεται στο πρόβλημα της διατήρησης του εργατικού δυναμικού για την κατασκευή της διώρυγας στη λίμνη Λάντογκα, ένα από τα αγαπημένα σχέδια του Πέτρ[illegible] στο εξής «κανείς από όσους απασχολούνται στις εργασίες της διώρυγας αυτής δε[illegible] υπόκειται σε δουλεία ή προσβολή». Οι εργάτες είχαν εξασφαλίσει ένα σκοπό [illegible]

και το δικαίωμα να αφήσουν τη δουλειά με δική τους βούληση». Οι επιτόπιοι υπάλληλοι προειδοποιούνταν να μην εμποδίζουν εθελοντές για το έργο.[73]

Υπήρχε επίσης ανάγκη για μεγάλο αριθμό ξυλουργών. Πολλοί άντρες είχαν γνώσεις παραδοσιακής ξυλουργικής τέχνης, αλλά το να βρεθούν κάποιοι διαθέσιμοι ήταν άλλη υπόθεση. Το Φεβρουάριο του 1703 ο Πέτρος έγραψε στον Φιόντορ Γκολόβιν από το Βορόνεζ: «Πρέπει να σας πληροφορήσω ότι έχουμε μεγάλη έλλειψη ξυλουργών εδώ, επειδή, κατά το θέλημα του Θεού, οι άντρες αρρώστησαν και αρρωσταίνουν και πολλοί έχουν ήδη πεθάνει. Ως εκ τούτου, παρακαλώ να συγκεντρώσετε αμέσως εξακόσιους άντρες από τα Βολογκντά, το Γιαροσλάβ, το Κοστρομά, το Γκάλιτς και άλλα μέρη και να τους στείλετε εδώ. Διαφορετικά, τα πάντα θα σταματήσουν, ήδη έχουν αρχίσει να σταματούν».[74] Ένας κατάλογος τεχνιτών που ζητήθηκε από το Ναυαρχείο και συντάχθηκε τον Οκτώβριο του 1714 περιλάμβανε χίλιους τετρακόσιους σαράντα εννέα ξυλουργούς και μια σημείωση με την πληροφορία ότι οι μισοί θα στρατολογούνταν από το Ολόνετς, οι υπόλοιποι από βόρειες πόλεις, όπως από το Βολογκντά, το Κολμογκόρι και το Ούστιουγκ, συμπεριλαμβανομένων πεντακοσίων γιων ιερέων και διακόνων «και γιων εγγράμματων ατόμων από άλλες, χαμηλότερες τάξεις».[75] Παρά τις προσπάθειες αυτές, το Σεπτέμβριο του 1716 το Ναυαρχείο ανέφερε ότι υπήρχαν «σημαντικές καθυστερήσεις στα ναυπηγεία λόγω έλλειψης ξυλουργών και εργατών».[76] Τον Ιούνιο του 1723 ο αντιναύαρχος Ζμάεβιτς εξακολουθούσε να παραπονιέται ότι κανείς από τους τριακόσιους άντρες που απαιτούνταν για τη ναυπήγηση στολίσκου και για άλλες δουλειές στον Ντον, κοντά στο Βορόνεζ, δεν είχε φτάσει, ούτε είχαν προσληφθεί κάποιοι ανεξάρτητοι ξυλουργοί ή επιταγμένοι στρατιώτες, μολονότι ένας αριθμός αρτοποιών, ραφτών και άλλων είχαν προσληφθεί ως ξυλουργοί. Καμιά σανίδα δεν είχε κοπεί από τότε που έστειλε το Ναυαρχείο τον κατάλογο με τα αιτήματά του, παρόλο που η ξυλεία ήταν έτοιμη.[77]

Η εύρεση εργατών με βασικές έστω ικανότητες ήταν ανέκαθεν δύσκολη. Το 1719 διατάχτηκε έρευνα στην περιοχή του Πετροζαβόντσκ για να εκπαιδευτούν τριακόσιοι εγγράμματοι νέοι στην κατασκευή όπλων. Μόνο δύο «άνθρωποι της Εκκλησίας» και εξήντα χωρικοί βρέθηκαν στο Ολόνιετς, από τους οποίους οι εννιά το έσκασαν, και, «αφού πολλοί από τους σιδηρουργούς ήταν ήδη ηλικιωμένοι και ετοιμοθάνατοι και αφού δε συμπληρώθηκαν οι αριθμοί», ζητήθηκε από τους αξιωματικούς της φρουράς να συγκεντρώσουν νεοσύλλεκτους. «Χωρίς αυτό τίποτα δε θα γίνει».[78] Οι χωρικοί εκμισθώνονταν, αλλά συχνά μόνο σε εποχική βάση. Όπως δήλωνε ένας διευθυντής εργοστασίου λινών, «το χειμώνα δουλεύουν, αλλά το καλοκαίρι γυρίζουν στα χωριά τους και στις δικές τους δουλειές, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μεγάλο κενό στην επιχείρησή μας». Περίπου πενήντα αργαλειοί έμεναν χωρίς προσωπικό για να τους δουλέψει.[79]

[illegible] φύση του εργατικού δυναμικού [illegible] όπως [illegible] εγκληματίες [illegible] χρησιμοποιούνταν επίσης για [illegible] καταδικάστηκε σε θάνατο επειδή [illegible] Το 1701 ένας [illegible] μαστιγώθηκε με κνούτο και στάλθηκε [illegible] στο Αζόφ. Τον ίδιο χρόνο εκδόθηκε διάταγμα σύμφωνα με το οποίο [illegible] αριστοκρατική τάξη [illegible] αλλά θα στέλνονταν στο Αζόφ για καταναγκαστικά έργα, μαζί με τις [illegible] και τα παιδιά τους.[81] Το 1710 ο αγιογράφος Λούκα Ιβάνοβ από το Ολόνετς και οι μαθητευόμενοί του με τις οικογένειές τους εξορίστηκαν στο Αζόφ, [illegible] καταδικάστηκαν για πλαστογράφηση χαρτοσημασμένης σελίδας.[82] Το 1705 η [illegible] ποινή για τους εγκληματίες με πολλαπλές καταδίκες για ληστεία αντικαταστάθηκε σε μαστίγωμα με κνούτο, στιγματισμό με πυρακτωμένο σίδερο [illegible] για καταναγκαστικά έργα στο Αζόφ. Εκεί στέλνονταν επίσης και οι [illegible] οι οποίοι παραδίνονταν.[83] Ο Πέτρος μπορούσε να μετακινεί πληθυσμό κατά βούληση. Το 1722 κάπου τριακόσιες οικογένειες [illegible] από τη Σιβηρία και στάλθηκαν να εργαστούν στα ορυχεία αργύρου Ντόριαν.[84] Και η Αγία Πετρούπολη, όπως θα δούμε, έπρεπε επίσης να κατοικηθεί από μετακινούμενες μάζες πληθυσμού, αν και ο Πέτρος δεν ήταν τόσο πρόθυμος να γεμίσει τον «παράδεισό» του με εγκληματίες. Ένας κατάλογος του 1716 με χειροτέχνες μεταφερμένους από όλα τα μέρη της χώρας περιλάμβανε κατασκευαστές σκεπαστών αμαξών, αμαξοποιούς, χαλκουργούς, ράφτες, πηλοπλάστες, χρυσοχόους, βιβλιοδέτες, κηροποιούς, κατασκευαστές σπαθιών, σανδαλοποιούς, τορναδόρους, γλύπτες, επιπλοποιούς, κλειδαράδες, μπαλωματήδες, φαναράδες, ζωγράφους και αγιογράφους.[85]

Οι γαλέρες ήταν ένας κατεξοχήν προορισμός για τους κακοποιούς. Το 1705 ορίστηκε ρητά ότι μόνο οι προδότες και οι δολοφόνοι θα εκτελούνταν. Όλοι οι άλλοι θα ραβδίζονταν, θα στιγματίζονταν και θα στέλνονταν στις γαλέρες. Εγκληματίες καθ' υποτροπήν θα αναγνωρίζονταν από το στιγματισμό στο μέτωπο, καθώς το τραύμα θα πασπαλιζόταν με πυρίτιδα, «έτσι ώστε τα σημάδια να είναι ορατά στους εγκληματίες αυτούς εφ' όρου ζωής».[86] Τον Αύγουστο του 1707 ο Πέτρος έγραψε στον Αλεξάντερ Κίκιν επισημαίνοντας ότι οι εργασίες στο Φρούριο Πετροπάβλοφσκ είχαν διακοπεί λόγω έλλειψης εργατών. Επομένως, «για το έργο αυτό χρησιμοποιήστε φυλακισμένους από τις γαλέρες, αφού το καλοκαίρι πέρασε ήρεμα, χωρίς επιπλέον εργασία για τις γαλέρες. Προσθέστε επίσης ορισμένους σκλάβους του Στέμματος, έτσι ώστε το έργο να έχει προχωρήσει μέχρι το φθινόπωρο».[87] Πλάνητες και ζητιάνοι ήταν μία ακόμα δεξαμενή εργατικού δυναμικού. Για παράδειγμα, το 21% της εργατικής δύναμης στα εργοστάσια της Μόσχας,

[illegible]

Η κοινωνική πρόνοια για τους εργάτες δεν ήταν κάτι το άγνωστο. Ο Πέτρος [illegible] της Μόσχας, υπέβαλε [illegible], για παράδειγμα, [illegible] για να ζουν οι εργάτες κοντά στο [illegible] εργοστάσιο [illegible] σταματήσουν οι ψεύτικες απαιτήσεις. Ο Κανονισμός του Ναυαρχείου (1722) [illegible] ενώ το 1724 το εργοστάσιο εξασφάλιζε [illegible] νοσοκομειακή πρόνοια [illegible] ένα γιατρό και ένα φαρμακείο. Οι χήρες των εργατών του Σέστρορετσκ [illegible]. Το 1725 ένα νοσοκομείο προσαρτήθηκε [illegible] στο σιδηρουργείο του Εκατερίνμπουργκ. Γενικά, μελέτες για κοινωνική πρόνοια [illegible] της παραγωγικότητας της εργατικής δύναμης. Το [illegible] συνδέονταν με μεγιστοποίηση της [illegible] ο Ντεμίντοφ έλαβε κανονισμό που του επέτρεπε να «βάζει [illegible] 1702, για παράδειγμα, [illegible] και να τιμωρεί τους τεμπέληδες με βούρδουλες, [illegible] τιμωρίες στους εργάτες του» [illegible] για να μη φεύγουν από τα σιδηρουργεία οι εργάτες μαστίγια και σίδερα. Όμως, «για να μη φεύγουν [illegible], δεν έπρεπε να επιβάλλει υπερβολικές ποινές για λόγω εξαιρετικής σκληρότητας». «Το να ξεσπάει κανείς πάνω σε έναν φτωχό είναι ασυγχώρητο [illegible] αμάρτημα». Η κατηγορία των «τεμπέληδων» εισήχθη στην εργατική νομοθεσία από τον Πέτρο. Μια διαταγή του 1706 προς τα κυβερνητικά εργαστήρια όπλων στην Τούλα προέβλεπε την τιμωρία των εργατών για «τεμπελιά, μέθη, απείθεια και χαμηλής ποιότητας παραγωγή». Ο Κανονισμός του Ναυαρχείου επιφόρτιζε τους επιστάτες με το καθήκον να βεβαιώνουν ότι «οι εργάτες εργάζονται τίμια και δεν περ[illegible]», καθώς και «να χτυπάνε τους τεμπέληδες με [illegible]».

Σε μη κρατικές επιχειρήσεις το σημαντικότερο εμπόδιο για την επάνδρωση νέων βιομηχανιών προερχόταν από τη σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ γαιοκτημόνων και εργοστασιαρχών. Αυτό οδήγησε τον Πέτρο το 1721 στην απόφαση να ε-

[illegible] 1722 [illegible] σε τελική ανάλυση, να υποφέρει το κράτος. [illegible] περιόδου 1722-1725 [illegible] να μην απομακρύνονται από τα εργοστάσια [illegible] από το κράτος [illegible] στα χωριά όπου βρίσκονταν [illegible] από τα εργοστάσια [illegible]». Αυτό ίσχυε και για χωρικούς που [illegible]

III. ΕΥΓΕΝΕΙΣ

Η κατάσταση της ρωσικής αριστοκρατίας ήταν ρευστή όταν ο Πέτρος ανέβηκε στο θρόνο. Σημαντικές αλλαγές στη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα, όπως τη [illegible] της διάκρισης μεταξύ υπηρεσιακής και κληρονομικής γαιοκτησίας και η κατάργηση του Κώδικα Προτεραιότητας το 1682, επιτάχυναν τις διαδικασίες για τη διαμόρφωση της νέας ελίτ. Καθώς όμως το σύστημα [illegible] και προαγωγών δεν ήταν σταθερό, το καθοριστικό στοιχείο για να γίνει κανείς [illegible] ήταν να μπει στην υπηρεσία του κράτους, παρόλο που οι ίδιοι οι ευγενείς [illegible] να μη συμμερίζονταν αυτή την άποψη. Για τους [illegible] δεν υπήρχε διαφυγή από τη διά βίου υποχρεωτική υπηρεσία. Για τους περισσότερους αυτό σήμαινε στρατιωτική υπηρεσία, αρχής γενομένης από τη θητεία του στρατιώτη πεζικού ή, για τους τυχερούς, από τη θητεία σε σύνταγμα φρουράς. Επιβλήθηκαν περιορισμοί στη στρατολόγηση αριστοκρατών για πολιτική υπηρεσία, μειώνοντάς τη σε «όχι περισσότερο από το ένα τρίτο κάθε οικογένειας ευγενών, ώστε να μην αδειάσει η γη μας και οι ναυτικές δυνάμεις».

Η επαγγελματική σταδιοδρομία των νεαρών ευγενών κρινόταν στις επιθεωρήσεις (οι σημαντικότερες οργανώθηκαν τα έτη 1704, 1706, 1711, 171

1713, 1714, 1716, 1718 και 1720), με τις οποίες ο Πέτρος [illegible] 1712, για παράδειγμα, σε μια ομάδα εβδομήντα τριών νεαρών [illegible] να υπηρετήσουν στη Ρεβάλ, στην Ολλανδία ή στη Φρουρά Πρεομπραζένσκι. [illegible] ο Βασίλι Βασίλιεβιτς Γκολίτσιν, [illegible] για το γεγονός, στην οποία εξέφραζε το αίσθημα της [illegible] Φεβρουάριο του 1714 ευγενείς τοποθετήθηκαν σε συντάγματα από [illegible] των. Όταν καλούνταν για κατάταξη, έπρεπε να υπηρετήσουν ως απλοί στρατιώτες προτού προαχθούν για αξιωματικοί.

Για πολλούς από τους νεαρούς αριστοκράτες η προοπτική να τοποθετηθούν σε ένα σύνταγμα πεζικού ή να ταξιδέψουν στο εξωτερικό ήταν τρομακτική. Η [illegible] απουσία ή η «κοπάνα» ευγενών, αντίστοιχη με αυτή των χωρικών, εμφανίζεται συστηματικά σε έγγραφα της περιόδου. Το Νοέμβριο του 1695 Μοσχοβίτες ευγενείς διατάχτηκαν να δηλώσουν για θητεία τους μεγάλους γιους τους «χωρίς απόκρυψη». Παράλειψη δήλωσης [illegible] μπορούσε να καταλήξει σε υποβιβασμό των οικογενειών στις βαθμίδες της επαρχιακής αριστοκρατίας και στην τοποθέτησή τους σε «απομακρυσμένες πόλεις». Σε επιστολή στον Τίχον Στρέσνεφ το 1703 ο Πέτρος έγραφε: «Πρόκειται όλοι οι φυγόπονοι οι οποίοι δεν παρουσιάστηκαν στην επιθεώρησή σας με τον Μπόρις Πέτροβιτς [Σερεμέτιεφ] να παρουσιαστούν εδώ στη γιορτή της Κοιμήσεως [15 Αυγούστου], επί ποινή θανάτου». Όποιος παρέλειπε να παρουσιαστεί θα συλλαμβανόταν και θα ριχνόταν στη φυλακή σιδηροδέσμιος, εν αναμονή οδηγιών, ενώ τα κληρονομικά ή υπηρεσιακά κτήματα, σπίτια και υπάρχοντά του θα δημεύονταν.

Τα πράγματα δε βελτιώθηκαν κατά τη μετά την Πολτάβα περίοδο. Στις 28 Ιανουαρίου 1716 εκδόθηκε διαταγή «να τυπωθούν κατάλογοι με τα ονόματα των νέων εκείνων οι οποίοι είχαν κληθεί προς υπηρεσία, να διανεμηθούν στις επαρχίες και να θυροκολληθούν στις πόλεις και στα κεντρικά χωριά, έτσι ώστε να διαπιστωθεί ποιος λείπει και κρύβεται και να είναι καλύτερα πληροφορημένος ο κόσμος για να τους καταγγείλει». Οι καταδότες θα ανταμείβονταν με τα χωριά και τους κλήρους των φυγόπονων. Καταδότες παρουσιάζονταν οικειοθελώς. Τον Απρίλιο του 1716 κάποιος Ιβάν Πλοτνίκοφ στο Σάρατοφ ανέφερε ότι «πάρα πολλοί αριστοκράτες και παιδιά αριστοκρατών στο Καζάν και στην επαρχία του Καζάν ζούσαν κρυμμένοι στα σπίτια τους και είχαν αποφύγει να παρουσιαστούν στην Αγία Πετρούπολη και στις επιθεωρήσεις της Αυτού Μεγαλειότητος». Άλλοι δηλώνονταν μόνοι τους για να υπηρετήσουν σε φρουρές στις πόλεις (ένα ασφαλέστερο πόστο, που συνήθως προοριζόταν για τους ηλικιωμένους και τους ανίκανους). Ο Πλοτνίκοφ ανέφερε ονόματα. Έπρεπε να φύγει με ένοπλη συνοδεία από το Καζάν, αλλά φόβοι για αντεκδίκηση πρέπει να τον έκαναν να αλλάξει γνώμη, αφού το έσκασε

[illegible] Ο Πέτρος παρακολουθούσε προσωπικά τα παιδιά των ευγενών του. Το 1707, για παράδειγμα, ενέκρινε το γάμο του γιου του Μπόρις Γκολίτσιν, Σεργκέι, τονίζοντας όμως ότι δε θα του επιτρεπόταν να παραμείνει στη Μόσχα περισσότερο από ένα χρόνο, αλλά ότι έπρεπε να φύγει για να ολοκληρώσει τις σπουδές του, «αφού εξακολουθεί να μη γνωρίζει τίποτα άλλο εκτός από τη γλώσσα». Το 1708, όταν ο Φιόντορ Ρομοντανόφσκι έκανε αίτηση για να επιτραπεί στο νέο του γαμπρό Βασίλι Σερεμέτιεφ να αναβάλει τις σπουδές του στο εξωτερικό επειδή ήταν νιόπαντρος, ο Πέτρος παραπονέθηκε ότι δεν είχε καν πληροφορηθεί για το γάμο του αγοριού και, ως εκ τούτου, δεν αναγνώριζε ότι ο Ρομοντανόφσκι είχε γαμπρό. Την ίδια ημέρα έδωσε εντολές να υποβιβαστεί ο πατέρας του νεαρού Σερεμέτιεφ, ο Βασίλι Πέτροβιτς, αδελφός του διάσημου στρατηγού Μπόρις Πετρόβιτς, και να καταδικαστεί σε καταναγκαστικά έργα στην οικοδόμηση οχυρώσεων, ενώ η σύζυγός του Πρασκόβια Μιχαήλοβνα να εργαστεί στα κλωστήρια, ως ποινή επειδή επέτρεψαν στο γιο τους να παντρευτεί προτού ολοκληρώσει την εκπαίδευσή του: «[illegible] να δουλέψουν όπως ο απλός λαός!». Ο νεαρός Βασίλι έφυγε αμέσως για την Ευρώπη και οι γονείς του πήραν χάρη δύο μήνες αργότερα. Ο Πέτρος οργιζόταν όταν θεωρούσε ότι προσπαθούσαν να χρησιμοποιήσουν έναν «κρυφό» γάμο για δικαιολογία ώστε να αποφύγουν την επιπλέον εκπαίδευση. Δόθηκαν εντολές σε ιερείς να αρνούνται να τελούν οποιονδήποτε γάμο χωρίς [illegible] επί ποινή καθαίρεσης.[111] Στο μεταξύ, οικογένειες ευγενών συνέχιζαν να θεωρούν το γάμο των βλαστών τους αποκλειστικά δική τους υπόθεση και ήταν ικανοί να παραβούν το νόμο αν είχαν οικονομικό όφελος ή εξασφάλιζαν γαμπρό. Το Φεβρουάριο του 1715, για παράδειγμα, ο Πιοτρ Γιούρεφ παραπονιόταν ότι είχε παντρευτεί σε ηλικία δεκατριών ετών, «κάτι ανεπίτρεπτο σύμφωνα με τις εντολές των αγίων αποστόλων και τους κανόνες των ιερών Πατέρων», και αναγκάστηκε να υπογράψει ένα έγγραφο μεταβίβασης των κτημάτων του στα νέα πεθερικά του.

Μια από τις χαρακτηριστικότερες καινοτομίες του Πέτρου ήταν η υποχρεωτική εκπαίδευση των ευγενών. [illegible] από τις βασικές γραμματικές γνώσεις – αν τους παρείχαν κι αυτές. [illegible] στάλθηκε η πρώτη ομάδα στο εξωτερικό [illegible] Από το 1714 απαιτούνταν από όλους τους ευγενείς [illegible] εκπαίδευση μεταξύ δέκα και δεκαπέντε ετών [illegible] αλλά ορισμένοι επιλέγονταν στη συνέχεια για ανώτερη μόρφωση ή εκπαίδευση. Ο Περί ανέφερε ότι «αν στην κομητεία κάποιος είναι κύριος κτήματος με [illegible] ρούβλια εισόδημα και δε διδάσκει το γιο του γραφή και ανάγνωση και δεν τον μαθαίνει λατινικά και κάποια άλλη ξένη γλώσσα, τότε ο γιος του δε θα κληρονομήσει την περιουσία του πατέρα του, αλλά αυτή θα παραχωρηθεί στον επόμενο κληρονόμο της ίδιας οικογένειας».[illegible] Στις 16 Αυγούστου 1707 ο Πέτρος έγραψε στον Τίχον Στρέσνεφ: «Μόλις λάβετε την επιστολή μου, επιλέξτε το γρηγορότερο ικανούς νεαρούς, εκατό ή και περισσότερους, για τη [illegible] σχολή και ανακοινώστε ότι όλοι οι νεαροί πρέπει να είναι έτοιμοι για [illegible] συμπεριλαμβανομένων αυτών που έχω ήδη επιθεωρήσει».[illegible] Η εκπαίδευση όμως δεν υποκαθιστούσε τη στρατιωτική θητεία, αλλά ήταν απλώς μια προετοιμασία για αυτή. Σε διάταγμα του 1723 δηλωνόταν ότι κανένας ευγενής δε θα υπηρετούσε πάνω από δεκαπέντε χρόνια για την τοπική εκπαίδευση.

Στους ευγενείς δεν επιβαλλόταν μόνο πού θα υπηρετούσαν και πού θα πήγαιναν σχολείο, αλλά και πού θα έμεναν. Το 1714 χίλιες οικογένειες διατάχθηκαν να μετακομίσουν μόνιμα στην Αγία Πετρούπολη. Η μετακόμιση προκάλεσε δυσανασχέτηση. Σχεδόν όλοι οι αναφερόμενοι είχαν κτήματα και επιχειρήσεις να επιβλέψουν στη Μόσχα και αλλού, και τα αρχεία της Γερουσίας περιέχουν πολυάριθμες υποθέσεις ευγενών που έκαναν ειδικές προσφυγές για άδεια παραμονής. Το Φεβρουάριο του 1716 ο πρίγκιπας Ιβάν Νεοβίτσκι, ο οποίος είχε μετακινηθεί στην Αγία Πετρούπολη αλλά αποστρατεύθηκε από την ενεργό υπηρεσία, ανέφερε ότι χωρικοί στο κτήμα του στο Κοστρομά είχαν πυρπολήσει το σπίτι του και το είχαν σκάσει, ήταν λοιπόν ανάγκη να πάει εκεί και να εξετάσει τα πράγματα. Η Γερουσία του έδωσε άδεια να φύγει, αλλά στις 7 Μαρτίου εκδόθηκε συμπληρωματική διαταγή του Πέτρου που όριζε ότι ο Νεοβίτσκι έπρεπε να παρουσιαστεί ξανά στη Γερουσία στις 29 Ιουλίου, με την απειλή προστίμου.[117] Αναρίθμητες τέτοιες καταγραφές δείχνουν ότι άδεια χορηγούνταν μόνο υπό επιτήρηση, αν και πολλές αιτήσεις είχαν συνημμένα σημειώματα με διάφορες δικαιολογίες (συνήθως ασ-

[illegible] Αγία Πετρούπολη [illegible] Μια ακόμη [illegible] ο οποίος έγραφε ότι είχε [illegible] χωρικών και ζώων στην Αγία Πετρούπολη [illegible] κτήματά του και δεν είχε τίποτα να φάει. Κλέφτες είχαν [illegible] είχε υποστεί μεγάλες απώλειες. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση δόθηκε μόνο η συνηθισμένη τετράμηνη άδεια.[illegible] Το Μάρτιο του 1716 ο πρίγκιπας Ιβάν Σερεμπάτοφ ζήτησε άδεια να παραμείνει στη Μόσχα όσο εξακολουθούσε να είναι υπεύθυνος για τη λειτουργία των κτημάτων και των μύλων του [illegible] Λεβ Ναρίσκιν, θείος του Πέτρου, ενόσω οι κληρονόμοι του [illegible] εξακολουθούσαν να σπουδάζουν στο εξωτερικό. Η απόφαση ήταν ότι [illegible], ο πρίγκιπας Ιβάν, πρέπει να διαμένει στην Αγία Πετρούπολη αδιαλείπτως, όπως δηλώθηκε στη διαταγή της Μεγαλειότητός του».[illegible]

Παρατεταμένη άδεια από τη στρατιωτική υπηρεσία δινόταν σπάνια. Οικογένειες περνούσαν πολλά χρόνια χωριστά. Μια σειρά επιστολών από τον αξιωματικό του στρατού Ιβάν Ιβάνοβιτς Μπουτούρλιν προς την κόρη του Άννα αποτελεί σημαντικό τεκμήριο για το πόσο πολύ στοίχιζαν αυτές οι αποστάσεις. «Ζω με αδιάκοπες έγνοιες και δυσκολίες», έγραφε από τον Δνείπερο το 1711, ενώ από τα σύνορα της Φιλανδίας τον Απρίλιο του 1714 ευχόταν: «Αν ζήσω, ελπίζω να σας δω [illegible] το Σεπτέμβριο». Θα ήθελε να περάσει με την οικογένειά του τα Χριστούγεννα του 1714 («μόνο ο Θεός ξέρει πόσο πολύ λαχταρώ να βρίσκομαι με όλους εσάς»), αλλά τον καθυστερούσαν υποχρεώσεις στην Αυλή: «Επιθυμώ πολύ να περάσω περισσότερο χρόνο μαζί σας – η καθυστέρηση αυτή μας στοίχισε δύο εβδομάδες και τέσσερις ημέρες». Τον Ιούνιο του 1715 έγραφε ότι δεν είχε ιδέα πού θα ήταν το χειμερινό του κατάλυμα.[121] Πολλοί ευγενείς απουσίαζαν από τα κτήματά τους για χρόνια, όπως, για παράδειγμα, ο στρατάρχης Κροπότοφ, ο

το 1727 ανέφερε στη Γερουσία ότι είχε να δει τα κτήματά του στη Μόσχα από το 1700.[122] Ο Αλεξάντερ Αντρεγιάνοβιτς Γιάκοβλεβ έγραψε μια λακωνική έκθεση με τις υπηρεσιακές του περιόδους στο εξωτερικό: ταξίδια στη Δανία και στην Ολλανδία διαμέσου των χωρών της Βαλτικής το 1716, στη συνέχεια στη Βιέννη, μέσω Φρανκφούρτης και Ρέγκενσμπουργκ, επιστροφή στην Ολλανδία μέσω Γαλλίας, πίσω στην Ολλανδία τον Αύγουστο, ύστερα κατευθείαν στη Ρίγα μέσω Βερολίνου, [illegible] στο Ελσίνκι, στο Όμπο και στη Σουηδία. Στις αρχές του 1718 βρέθηκε για μια σύντομη ανάπαυλα στη Ρωσία (όταν στάλθηκε στη συνοικία Σταρίτσα για να συλλέξει κάποια «αρχαία μεγάλα ανθρώπινα οστά»), έπειτα σε μυστική αποστολή στο Βερολίνο, επέστρεψε στη Μόσχα το Μάρτιο, στην Αγία Πετρούπολη τον Απρίλιο και ακολούθως έφυγε σε αποστολές κατά μήκος των ακτών της Βαλτικής. Ξεκίνησε ένα ταξίδι στην Ιταλία, αλλά διατάχτηκε να επιστρέψει όταν έφτασε στο Βερολίνο, για να είναι πίσω στην Αγία Πετρούπολη το Δεκέμβριο. Τον Ιανουάριο του 1719 του δόθηκε τελικά άδεια να επιστρέψει στο σπίτι του για δύο μήνες, ύστερα από τους οποίους ξανάρχισαν τα πηγαινέλα με παρόμοιο εντατικό ρυθμό.[123] Μετά την ειρήνη του 1721 τα πράγματα έγιναν κάπως ευκολότερα. Σε ευγενείς του πεζικού χορηγούνταν άδεια έξι μηνών. Μετά το 1724 άδειες χορηγούνταν σε πιο κανονική βάση.

Τελικά αυτό που διέκρινε τον ευγενή, είτε μικροπρούχοντας ήταν είτε μεγιστάνας, από τον υπόλοιπο πληθυσμό στη μοσχοβίτικη Ρωσία ήταν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας σε καλλιεργούμενες γαίες (ακίνητη περιουσία) και δουλοπάροικους. Αλλά και στον τομέα αυτόν οι ευγενείς της περιόδου του Πέτρου βρέθηκαν σε χειρότερη κατάσταση από αυτή των προγόνων τους. Ο νόμος του Πέτρου περί αδιαίρετης κληρονομιάς, που εκδόθηκε στις 23 Μαρτίου 1714, ερχόταν σε σύγκρουση με όλη την παράδοση, όχι τόσο καταργώντας τη διάκριση ανάμεσα στην κληρονομική ιδιοκτησία και στα υπηρεσιακά κτήματα, η οποία είχε ήδη σοβαρά αμβλυνθεί, όσο θέτοντας εκτός νόμου το αρχαίο έθιμο της διαίρεσης της κληρονομιάς (δηλαδή, της κατάτμησης των καλλιεργούμενων κτημάτων και της διαμοίρασής τους μεταξύ όλων των γιων).[124] Κατά την προπαρασκευή αυτού του νόμου ο Πέτρος συμβουλεύτηκε ξένα παραδείγματα κληρονομικής διαδοχής. Το Μάρτιο του 1711, για παράδειγμα, έδωσε εντολή στο Υπουργείο Εξωτερικών να συγκεντρώσει μεταφράσεις γαλλικών, αγγλικών και, αν ήταν δυνατόν, βενετικών νόμων.[125] Ο τσάρος ίσως να επηρεάστηκε επίσης από το υπόμνημα του Φιόντορ Σαλτίκοφ το 1713, το οποίο αντικατόπτριζε τους συλλογισμούς του ίδιου του Πέτρου, δηλώνοντας ότι «οι νεότεροι γιοι, αφού δε θα είχαν την οικογενειακή ακίνητη [δηλαδή κτηματική] περιουσία, όφειλαν να επιλέξουν να υπηρετήσουν το κράτος ή να σπουδάσουν φυσικές επιστήμες για να αποκτήσουν υψηλό βαθμό και πλούτη».[126] Ο Πέτρος όμως δεν αποδέχτηκε τη θέση του Σαλτίκοφ για τα πρω-

[illegible] και την κληρονομική διαδοχή από τον πρωτότοκο [illegible] ο Σαλτίκοφ γνώριζε καλά). Ο νόμος όριζε [illegible]. Η ακίνητη περιουσία θα πήγαινε σε ένα μόνο κληρονόμο [illegible], αλλά ένας γονέας μπορούσε να ορίσει κάποιον άλλο [illegible] γιο θεωρούσαν ανάξιο. Αν δεν υπήρχαν γιοι, [illegible] σε κόρη. Ο νόμος περί αδιαίρετης κληρονομιάς [illegible] κτηματική περιουσία. Η «κινητή» περιουσία (χρήματα, [illegible]) μοιραζόταν ανάμεσα σε όλα τα παιδιά. Ο κύριος στόχος [illegible] ο κατακερματισμός των κτημάτων, με [illegible] να αναζητήσουν την τύχη τους στην κρατική υπηρεσία, [illegible] κληρονομούσαν [illegible] μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου η στρατιωτική θητεία ήταν υποχρεωτική για όλους τους άρρενες, είτε κληρονομούσαν κάποιο κτήμα είτε όχι. Ο νόμος αυτός αύξησε την παρέμβαση του κράτους στη ζωή των ευγενών. Οι ευγενείς ασκούσαν τώρα λιγότερο έλεγχο από ό,τι [illegible] στην περιουσία τους. Παρόλο που οι ιστορικοί έχουν εξετάσει [illegible] σε σχέση με τη «μεγάλη» αριστοκρατία, στην πραγματικότητα [illegible] νόμο σε σχέση [illegible] εφαρμόστηκε σε όλες τις τάξεις, «ανεξάρτητα από το βαθμό και τον τίτλο».[127]

Ο Πέτρος ανέμενε αντίσταση από τους ευγενείς, και την είχε. Αυτός αποδείχτηκε ένας από τους λιγότερο δημοφιλείς νόμους του. Στις 27 Μαρτίου είχε στείλει αντίγραφα του νέου νόμου στους κυβερνήτες με ένα συνοδευτικό σημείωμα που τους έλεγε να αναφέρουν αμέσως υποθέσεις οι οποίες μπορούσαν να επιλυθούν με βάση αυτόν και τους διέταζε να τηρηθούν αυστηρά τα δεκαέξι άρθρα του, «γιατί είναι συνηθισμένο να καταστρέφουν διεφθαρμένοι πληροφοριοδότες όλους τους νόμους με τις πλαστογραφήσεις τους». Υπήρχαν φόβοι ότι οι γαιοκτήμονες θα προχρονολογούσαν διαθήκες, θα παρουσίαζαν κληροδοτήματα ως πωλήσεις και θα έβρισκαν τρόπους διαφυγής.[128] Ένα σχετικό παράδειγμα κρατικής παρέμβασης ήταν η απαγόρευση να κληρονομούν νοητικά καθυστερημένα άτομα (ο σύγχρονος εν χρήσει όρος είναι «τρελός»). Διάταγμα της 6ης Απριλίου 1722 έδινε οδηγίες για τον εντοπισμό και την αναγνώριση των «τρελών». Η μάλλον πενιχρή διαδικασία ήταν να υποβάλλονται ερωτήσεις για καθημερινά θέματα, «στις οποίες ένα υγιές πνευματικά άτομο θα ήταν ικανό να απαντήσει». Αν ο γαιοκτήμονας αποδεικνυόταν ανίκανος να απαντήσει ή άρχιζε να μιλάει για κάτι άσχετο, αυτό θα εκλαμβανόταν ως απόδειξη βλακείας. Τα κτήματά του θα μεταβιβάζονταν σε κάποιον άλλο, εκτός αν ήταν ήδη παντρεμένος με παιδιά, μολονότι ορίζόταν ότι θα κληρονομούσαν τα παιδιά.[129]

Το δικαίωμα των ευγενών να αγοράζουν κτήματα ήταν περιορισμένο, με στόχο τη μεγιστοποίηση της θητείας. Σε ευγενείς που δεν είχαν κληρονομικά κτήματα και επιθυμούσαν να αγοράσουν γη επιτρεπόταν να το κάνουν μόνο αφού [illegible]

μαλήρωναν εφτά χρόνια υπηρεσίας στο στρατό, δέκα στην πολιτική υπηρεσία ή [illegible]
δεκαπέντε στο εμπόριο. Σε όποιον δεν είχε υπηρετήσει απαγορευόταν να αποκτή-
σει χωριά «ακόμη και μέχρι το θάνατό του».[illegible] Έλαβε τέλος επίσης και η συνηθι-
σμένη παραχώρηση γης από το Στέμμα. Το παλιό σύστημα με το οποίο παραχω-
ρούνταν αυτόματα στους υπηρετούντες ευγενείς κτήματα, [illegible]
προηγούμενες εκχωρήσεις στους συγγενείς τους, καταργήθηκε και αντικαταστά-
θηκε από μισθούς σε μετρητά (οι οποίοι ορισμένες φορές παρέμεναν απλήρω-
τοι). Ελάχιστα παραδείγματα υπάρχουν σχετικά με την καθιερωμένη πριν από
την εποχή του Πέτρου πρακτική της εκχώρησης γαιών σε άτομα ή οικογένειες ως
ανταμοιβής. Ο Μεντουσέφσκι ισχυρίζεται ότι ο Πέτρος, αντίθετα, πάλεψε να δια-
τηρήσει τις εκτάσεις κρατικών γαιών άθικτες. Η κύρια εξαίρεση ήταν η εκχώρη-
ση κτημάτων σε Ρώσους σε νεοκατακτηθείσες περιοχές στη Βαλτική.[illegible] Παραχω-
ρούνταν επίσης κτήματα περιουσιών που είχαν δημευθεί. Το 1723 ο Ιβάν Τσιρ-
κάσοφ υπέβαλε αναφορά ότι είχε υπηρετήσει για ένδεκα χρόνια στο γραφείο του
Πέτρου και είχε συνοδεύσει τον τσάρο σε στρατιωτικές εκστρατείες και αποστο-
λές, αλλά δεν είχε κτηματική περιουσία και δεν είχε ανταμειφθεί «με τον ίδιο τρό-
πο όπως οι άλλοι πιστοί υπηρέτες σας». Ο Τσιρκάσοφ βρήκε την ευκαιρία να α-
ποκτήσει γη μέσα από τη δήμευση των κτημάτων δύο καταδικασμένων υπαλλή-
λων. Το ίδιο συνέβη και με ορισμένους άλλους, μεταξύ των οποίων και ο Ιγκόρ Μι-
λιούκοφ από το Σύνταγμα Σεμένοφσκι, που πρόβαλε «έσχατη ένδεια και πενία» ως
αιτίες της αίτησής του για μερίδιο από τις δημευμένες περιουσίες. Τα αιτήματα
ικανοποιήθηκαν.[illegible] Το 1724 ο υπολοχαγός του Πέτρου Γιούνσεν παραπονιόταν ό-
τι είχε μεγάλα χρέη λόγω του μικρού μισθού του και των συνεχών ταξιδιών σε ξέ-
νες χώρες για υπηρεσία της Αυτού Μεγαλειότητος. Είχε λάβει ένα κτήμα στη Λι-
βονία, το οποίο είχε αποδοθεί στον προηγούμενο ιδιοκτήτη του μετά τη συνθήκη
ειρήνης (του Νίσταντ). Αν δεν τον βοηθούσε ο Πέτρος, «θα πέθαινε από φτώχεια».[illegible]

Οι εξουσίες του τσάρου επί των υπηκόων του ήταν τεράστιες. Ευγενείς μπο-
ρούσαν να υποβιβαστούν με την παραμικρή αιτία, όπως ο Αντρέι Ιβάνοβιτς Γκο-
λίτσιν, ο οποίος στερήθηκε τη βογιαρική θέση του λόγω «κομπασμού», υποβιβά-
στηκε στην κατώτερη βαθμίδα και στάλθηκε να ζήσει στην επαρχία μέχρι νεωτέ-
ρας.[illegible] Ορισμένα άτομα και οικογένειες απολάμβαναν σημαντική δύναμη και ε-
ξουσία, αλλά δεν υπήρχε συγκροτημένη εκπροσώπηση των ευγενών ως κοινωνι-
κής τάξης, ούτε προσέφευγε κανείς στους ευγενείς για συμβουλές. (Όταν ο Πέτρος
συσκεπτόταν, όπως για το σχεδιασμό του Πίνακα Αξιωμάτων, το έκανε με τα θε-
σμικά όργανα: τη Γερουσία, το Ναυαρχείο και το Κολέγιο Πολέμου.) Αντίθετα, ό-
πως παρατήρησε ο Κορμπ, «είναι παλιά συνήθεια των τσάρων να ενσπείρουν και
να υποδαυλίζουν διχόνοια μεταξύ των μεγιστάνων, τους οποίους είναι ευκολότερο
να καταπιέζουν, χωριστά και όλους μαζί, με περισσότερη ασφάλεια και κάπω α-

[illegible]

Μια πρόσφατη μελέτη θέτει το ερώτημα: «Μπορεί κανείς να θεωρήσει αυτή
[illegible] και επιστρατευμένη αριστοκρατία, η οποία ήταν υποχρε-
[illegible] για να ακολουθήσει στη συνέχεια αναγκαστικά μια υπηρε-
[illegible] και πολιτική θητεία [...] την κυρίαρχη τάξη;»[illegible] Πολλοί [illegible]
[illegible] το βάρος της εκμετάλλευσης καθαρά [illegible]
[illegible] στη διατύπωση του Κάφενγκαους, «την εποχή του Πέτρου τη" [illegible]
[illegible] ως προάσπιση των συμφερόντων της αριστοκρατίας και στη
σκληρή εκμετάλλευση των εργατικών μαζών».[illegible] Τα γεγονότα δείχνουν
[illegible] Πέτρου η θέση της αριστοκρατίας στην πραγματικότητα επιδεινώθηκε.
[illegible] ευγενείς δεν αισθάνονταν μόνο καταπιεσμένοι από την υποχρεωτική υ-
[illegible] και εκπαίδευση, τις αναγκαστικές μετοικήσεις στην Αγία Πετρούπολη
[illegible] νόμο περί αδιαίρετης κληρονομιάς, αλλά αισθάνονταν και ταπεινωμένοι.
[illegible] δυσαρέσκεια απέναντι στους «καινούριους» και στους ξένους. Οι ιδιο-
[illegible] δουλοπάροικων αισθάνονταν συχνά ότι ήταν οι χαμένοι στον ανταγωνισμό
[illegible] το κράτος για τις υπηρεσίες των χωρικών (φόροι και υπηρεσιακά βάρη διό-
[illegible] τον αριθμό των φυγάδων χωρικών και των «άδειων» κτημάτων), και από
το 1721 είδαν το δικαίωμα αγοράς δουλοπάροικων (αν και όχι «καλλιεργητών γαι-
[illegible]» και οικιακών δουλοπάροικων) να επεκτείνεται και στους εμπορομεταποιη-
[illegible] Οι ευγενείς εξακολουθούσαν να χρησιμοποιούν την παλιά ρητορική έκφραση
ότι ήταν «σκλάβοι» του ηγεμόνα. Όπως ισχυρίζεται ο Μ. Μ. Μπογκοσλόφσκι (ο
[illegible] ο νέος όρος για τους δουλοπάροικους ήταν «υπήκοοι»), «αν οι δούλοι αποκα-
λούνταν "υπήκοοι", τότε και οι υπήκοοι μπορούσαν να αποκαλούνται "δούλοι". Οι
εκφράσεις αυτές δεν ήταν κενοί λεκτικοί τύποι. Αντιστοιχούσαν απόλυτα στην
πραγματικότητα». Παραθέτει την αφήγηση ενός ευγενούς, του Α. Π. Βολίνσκι, ο
οποίος, όταν χτυπήθηκε από τον Πέτρο με ένα μπαστούνι, είπε: «Παρά τη δυσ-
[illegible] ως δούλος που είμαι, θα μπορούσα να είχα υποφέρει ακόμα περισσότε-
ρα από τον κύριό μου. Αλλά ήταν αρκετά μεγαλόψυχος που με τιμώρησε όπως ο
[illegible] πατέρας τιμωρεί το γιο του με το ίδιο του το χέρι». Παραθέτει επίσης
την περίπτωση του Άντον Ντέβιερ, ο οποίος το 1727 εξορίστηκε επειδή παρέλει-
ψε να δείξει δουλικό σεβασμό στην πριγκίπισσα Άννα Πέτροβνα, παραμένοντας
καθισμένος ενόσω ήταν παρούσα. Ο Μπογκοσλόφσκι συμπεραίνει από το επεισόδιο
ότι «το αίσθημα προσωπικής υπόληψης, βασικό σε κάθε Δυτικό αριστοκράτη, ο

μανε ελάχιστα για ένα Ρώσο ευγενή του τέλους του δέκατου έβδομου και των αρχών του δέκατου όγδοου αιώνα».[139] Η επίλυψη της οικογένειας (της κοινωνίας) παρέμενε ισχυρή για αρκετό διάστημα μετά την κατάργηση του Κώδικα Προτεραιότητας. Το 1691, για παράδειγμα, ο πρίγκιπας Γκριγκόρι Κοζλόφσκι αρνήθηκε να παρακαθίσει σε δείπνο στην κατοικία του πατριάρχη εξαιτίας της κατωτερης καταγωγής των συνδαιτυμόνων, στους οποίους συμπεριλαμβανόταν ο Λεβ Ναρίσκιν (θείος του τσάρου). Για να αποφύγει την πρόσκληση, έφτασε στα άκρα. Όταν τον έφεραν με τη βία στην κατοικία του πατριάρχη μέσα σε ένα απλό κάρο, πρόβαλε ως δικαιολογία ότι ήταν πολύ άρρωστος για να ανέβει επάνω, με αποτέλεσμα να τον σύρουν από το κάρο μέχρι τα διαμερίσματα του πατριάρχη. Ακόμα και τότε «ο βογιάρος ξάπλωσε στο πάτωμα για αρκετή ώρα και αρνήθηκε να καθίσει στο τραπέζι». Του αφαίρεσαν το βαθμό του και τον δέσμευσαν σε επαρχιακή υπηρεσία, αλλά αργότερα πήρε χάρη.[140] Μια άλλη περίπτωση αμφισβητούμενης τιμής έγινε γνωστή το 1693, όταν ο πρίγκιπας Μ. Γκ. Ρομοντανόφσκι πρόσβαλε τον Σ. Σ. Ζέιν, τον χτύπησε, επιχείρησε να τον μαχαιρώσει και πρόσβαλε τους προγόνους του, τον πατέρα, τη μητέρα και τον παππού του. Ο Ζέιν ανταπέδωσε αποκαλώντας τον Ρομοντανόφσκι «παρακατιανό» και «ξεπεσμένο ηγεμονίσκο» και τον πατέρα του «φυγόπονο» και χτυπώντας τον με ένα μπαστούνι. Και οι δύο τιμωρήθηκαν για αλληλοσατίρωση.[141]

Ο Πέτρος επιχείρησε να ενσταλάξει ένα καινούριο «ιπποτικό» ήθος στην αριστοκρατία με την εγκαθίδρυση ταγμάτων ιπποσύνης (Αγίου Ανδρέα, Αλεξάνδρου Νιέφσκι) και με την κατάρτιση του Πίνακα Αξιωμάτων, για τον οποίο θα μιλήσουμε λεπτομερώς παρακάτω και που κατηγορηματικά αναγνώριζε το εκ γενετής προνόμιο, εκτός κι αν υπήρχαν σοβαροί λόγοι για την παράβλεψή του. Τα προνόμια των ευγενών εκδηλώνονταν με διάφορους τρόπους. Για παράδειγμα, μόνο διακεκριμένοι πολίτες μπορούσαν να θαφτούν μέσα στις πόλεις.[142] Το μέγεθος της έκτασης και ο τύπος του κτιρίου που παραχωρούνταν σε κατοίκους στη νησίδα Βασιλιέφσκι στην Αγία Πετρούπολη καθοριζόταν από τον αριθμό των δουλοπάροικων που κατείχαν. Κάτοχοι 700-1.000 αγροτικών νοικοκυριών, για παράδειγμα, δικαιούνταν μια πέτρινη κατοικία σε οικόπεδο έκτασης δέκα σάζεν (εβδομήντα ποδών). Η αναγνώριση της κοινωνικής θέσης ωστόσο συνοδευόταν από καταπιεστικά μέτρα. Κάτοικοι της μοσχοβίτικης συνοικίας της Αγίας Πετρούπολης όφειλαν να μετακινηθούν, «κι αν κάποιοι είχαν παραλείψει να μετακομίσουν μέχρι το 1725, όχι μόνο θα καταστρέφονταν τα σπίτια τους αλλά και οι ίδιοι οι ιδιοκτήτες θα στέλνονταν με τη βία να ζήσουν σε κοινές καλύβες στη νησίδα Βασιλιέφσκι».[143] Πληροφορίες για οικογενειακά δέντρα και οικόσημα (μια νέα αφετηρία για τους Ρώσους ευγενείς), καθώς και κατάλογοι ευγενών με στοιχεία για τις γεννήσεις και τους θανάτους που σημειώνονταν σε αυτή την τάξη στοιβάζονταν στο γραφείο του

[illegible] για τα οικόσημα, μιας θέσης που δημιουργήθηκε [illegible] το 1722. [illegible] για τα οικόσημα. [illegible] τόσο ευχάριστο για τις [illegible].[144]

IV. Ο ΠΙΝΑΚΑΣ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ

[illegible] βαθμοί που χρησιμοποιούσαν οι προκάτοχοι του Πέτρου εξακολούθησαν να είναι σε χρήση και επί της βασιλείας του. Τα ανώτερα κλιμάκια της μοσχοβίτικης αριστοκρατίας, όπως γνωρίζουμε, απέβλεπαν στο να γίνουν μέλη της Δούμας των βογιάρων. Τη δεκαετία του 1680, όταν ο αριθμός των μελών της Δούμας διογκώθηκε με σκοπό να βολευτούν υποστηρικτές των φατριών των Μιλοσλάφσκι και Ναρίσκιν, πολλά μέλη έπαιζαν έναν καθαρά εθιμοτυπικό ρόλο, αλλά η παλιά μοσχοβίτικη ιεραρχία εξακολουθούσε να είναι ισχυρή τη δεκαετία του 1690. Το 1693, για παράδειγμα, καθοριζόταν ότι οι ακροάσεις για τις αιτήσεις και τις [illegible] του βαθμού των βογιάρων θα γίνονταν στη Χρυσή Αίθουσα των [illegible] του Κρεμλίνου, ενώ αυτές των κάτω από τους βογιάρους τάξεων «στην [illegible] στην Κόκκινη Πύλη».[145] Ο βαθμός όμως των βογιάρων απονεμόταν [illegible] λιγότερο συχνά, ενώ στη συνέχεια απλώς ως ένδειξη εξαιρετικού σεβασμού. Για παράδειγμα, ο τίτλος του κυρίου επί των τιμών απονεμήθηκε για τελευταία φορά το 1711, στον αυλικό Αλεξάντερ Γιουσκόφ, «για τις πολλές και εξαιρετικές υπηρεσίες του». Ο αυλικός γράφτηκε στον κατάλογο των βογιάρων ύστερα από απαίτηση της κουνιάδας του Πέτρου, της τσαρίνας Πρασκόβια.[146] Οι εναπομείναντες βαθμοί εξέλιπαν μαζί με αυτούς που εξακολουθούσαν να τους κατέχουν. Ο τελευταίος που έγινε βογιάρος ήταν ο Ιβάν Μούσιν-Πούσκιν, το 1699, και ο τελευταίος που πέθανε βογιάρος ήταν ο πρίγκιπας Ιβάν Γιούρεβιτς Τρουμπέτσκοϊ, το 1750.[147] Το 1705 υπήρχαν είκοσι τρεις βογιάροι, το 1718 μόνο έξι. Στους υπογράφοντες τη θανατική καταδίκη του τσαρέβιτς Αλέξιου περιλαμβάνονταν εκείνο το χρόνο δύο βογιάροι, ένας κύριος επί των τιμών και έντεκα αυλικοί.[148] Παρ' όλα αυτά, ο όρος «βογιάρος» εξακολούθησε να είναι σε χρήση στη λαϊκή γλώσσα και πολύ μετά το θάνατο του Πέτρου. Ο Ιβάν Νεπλιούεφ αναφέρει στα απομνημονεύματά του ένα συμπόσιο που είχε παραθέσει ο Πέτρος το 1721 «σε όλους τους βογιάρους».[149] Οι κάτοχοι μη βογιαρικών βαθμών στη Μόσχα φρόντιζαν

[illegible]
ρονταν όλοι μαζί ως [illegible] Οι παλιοί [illegible]
το βαθμό τους, όπως, για παράδειγμα, σε μια διαταγή το 1719 [illegible]
[illegible] και του χαμηλόβαθμου [illegible]
και του Κολεγίου Δικαιοσύνης, το οποίο [illegible]
ζε στον κόσμο ότι «οι παλιοί βαθμοί εγκαταλείφθηκαν για πάντα και στη θέση
τους έχουμε λαμπρή υπηρεσία χωρίς [illegible]»

Οι παλιοί βαθμοί αρχικά συνυπήρχαν, αλλά στη συνέχεια [illegible]
πο νεότερους στρατιωτικούς, πολιτικούς και δικαστικούς βαθμούς, που βασίζο-
νταν ως επί το πλείστον σε ξένα πρότυπα. Βαθμοί όπως του στρατηγού, του συ-
νταγματάρχη και του αντισυνταγματάρχη, προορισμένοι για συγκεκριμένα στρατιωτικά
αξιώματα, βρίσκονταν σε χρήση από τη δεκαετία του 1630 στα προσφατα [illegible]
μορφωμένα συντάγματα πεζικού και δραγόνων, αλλά διατηρήθηκαν μαζί με τους
παλαιότερους βαθμούς, που όλοι τους προέρχονταν από πολιτικά μάλλον παρά
πό στρατιωτικά αξιώματα, δημιουργώντας παράξενα υβρίδια, όπως οι [illegible]
στές-συνταγματάρχες. Στα τέλη του 1712 ένας κατάλογος προσώπων που προ-
ρίζονταν για μετοίκηση στην Κρονστάνδη τα απαριθμούσε ως βογιάρους, κυβερ-
επί των τιμών, μέλη της Δούμας και μυστικοσυμβούλους, αυλικούς και τα
λοιπά, ενώ αμέσως μετά ακολουθούσαν στρατηγοί, ταξίαρχοι, συνταγματάρχες
και άλλοι νεότεροι βαθμοί του στρατού.[152] Μια ανεπίσημη κλίμακα αναγνώριζε
ντίστοιχους βαθμούς. Ένα διάταγμα του 1692 επέβαλε ότι η χήρα του στρατηγού
Ι. Ντ. Λούκιν θα λάμβανε ένα τμήμα του υπηρεσιακού κτήματος του συζύγου της
με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που θα αποκτούσε κτήμα η σύζυγος ενός κατώτερου
μέλους του Ανακτοβουλίου.[153] Νέοι βαθμοί εμφανίστηκαν σιγά σιγά, πολιτικοί
μετά την Πολτάβα, όταν ο Γκριγκόρι Ντολγκορούκι έγινε πραγματικός μυστικο-
σύμβουλος και ο Ιβάν Μούσιν-Πούσκιν υπάλληλος τρίτης βαθμίδας.[154] Οι θέσεις
του υπουργού (καγκελάριου) και του υφυπουργού (αντικαγκελάριου) δημιουργή-
θηκαν για τον Γκολόβκιν και τον Σαφίροφ αντίστοιχα στις 16 Ιουλίου 1709.[155] Νέ-
οι βαθμοί της Αυλής εισήχθησαν μετά το γάμο του Πέτρου και της Αικατερίνης
για να χρησιμοποιηθούν στην Αυλή της τσαρίνας, η οποία, σε αντίθεση με την ευ-
γένει στρατιωτική ακολουθία του Πέτρου, είχε αξιωματούχους με γερμανόφωνα
ονόματα, όπως ober-gofmeister (αρχιτελετάρχης), shtalmeister (σταβλάρχης).[156]
Το 1721 ο Πέτρος σημείωσε στο σημειωματάριό του τις λέξεις «ο tangakh»,[157]
προαναγγελία της δημοσίευσης του περίφημου Πίνακα Αξιωμάτων, που υπογρά-
φτηκε στις 24 Ιανουαρίου 1722 και τυπώθηκε στη Μόσχα στις 30 Ιανουαρίου.[158] Το
διάταγμα ήταν αποτέλεσμα σχεδιασμού αρκετών χρόνων. Το 1719 ο Αντρέι Όστερ-
μαν επιφορτίστηκε με το καθήκον της συγκέντρωσης πληροφοριών. Ο Όστερμαν άρ-
χισε με τους βαθμούς της μοσχοβίτικης Αυλής, παντρεύοντάς τους με νέους γερμα-

[illegible]
[illegible] του Φρειδερίκου Α΄ της Πρωσίας [illegible]
[illegible] του Καρόλου του ΙΑ΄ [illegible]
[illegible]
[illegible] Ο Όστερμαν τελικά [illegible]
[illegible] με πολιτικούς και αυλικούς βαθμούς [illegible]
[illegible] στρατιωτικούς βαθμούς. Τα άρθρα 1-5 [illegible]
[illegible] του 1696, τα άρθρα 6, 8-10 και 12 [illegible]
[illegible] στην τελική έκδοση [illegible]
[illegible] το άρθρο 7 [illegible] σε ένα άτομο μια θέση στην [illegible]
[illegible] βαθμούς δίνει σε [illegible] της Σουηδίας, της Δανίας και της Πρωσίας.
[illegible] σημειώνει ότι, πέρα από αυτό, ο Πέτρος [illegible]
[illegible] Πίνακα Αξιωμάτων, όπου τα πολιτικά και αυλικά αξιώματα [illegible]
[illegible] στρατιωτικών αξιωμάτων.[159] Κατ' αρχάς, πρόσθεσε
[illegible] με το σύστημα των [illegible] στο προσχέδιο του Όστερμαν. [illegible]
[illegible] του στρατού και του ναυτικού [illegible] ανεβαθμισε [illegible] παράδειγμα, ο [illegible]
[illegible] αξιώματα, πρόσθεσε [illegible] στο Κολέγιο Πολέμου ανέβηκε στο βαθμό 5,
[illegible] καταλόγων των ευγενών [illegible] ως προς την προτεραιότητα των στρατιωτικών [illegible]
ο Πέτρος αμφιταλαντευόταν [illegible] τους πρώτους. Μόνο τέσσερα από τα άρθρα [illegible]
[illegible] βαθμών, ευνοώντας τους [illegible]
[illegible] έμειναν απείραχτα. Στο άρθρο 10 του Όστερμαν (11 στην τελική εκ-
[illegible] περί κληρονομικού τίτλου ευγενείας αποκτημένου μέσω υπηρεσίας, ο [illegible]
[illegible] βαθμός ορίστηκε ως προκριματική βαθμίδα, ενώ στη Δανία η αριστοκρατία
[illegible] μόνο στον καταληκτικό βαθμό 3. Στην τελική έκδοση κάτοχοι του [illegible]
[illegible] έπαιρναν έκτοτε τον τίτλο ευγενείας αν δεν ήταν ήδη ευγενείς. Ο Πέτρος
πρόσθεσε επίσης ένα νέο άρθρο (15 στην τελική εκδοχή) σχετικά με τα παιδιά των
νέων ευγενών, το οποίο ενίσχυε το στοιχείο της κληρονομικότητας. Ενίσχυσε την
[illegible] θέση των φρουρών και των πυροβολητών (που τοποθετήθηκαν δύο βαθ-
μούς πιο πάνω από άλλους κλάδους της υπηρεσίας) και αναγνώρισε τα χρόνια
[illegible] ως χρόνια υπηρεσίας. Το αναθεωρημένο σχέδιο παρουσιάστηκε στη Γε-
ρουσία για συζήτηση την 1η Φεβρουαρίου 1721. Ορισμένες από τις επισημάνσεις της
για την ιεραρχία διαφόρων αξιωμάτων έγιναν αποδεκτές σε κάποια σχέδια (για
παράδειγμα, ο υψηλότερος πολιτικός βαθμός [κρατικός επισεργός] [illegible]
στο δεύτερο βαθμό, ενώ η Γερουσία υποστήριζε ότι θα έπρεπε να είναι στον πρώ-
το βαθμό[161]), αλλά η πρότασή της για το συνυπολογισμό των παλιών μοσχοβίτι-
κων βαθμών απορρίφθηκε.[162] Το Κολέγιο Πολέμου του Μένσικοφ και το Ναυαρ-
χείο του Απράξιν μελέτησαν επίσης το σχέδιο, ο τελευταίος απαιτώντας τον ε-
[illegible] συνυπολογισμό των βαθμών του ναυτικού. Πρόσθετα αναθεωρημένα [illegible]

[illegible]

[illegible] Το προσχέδιο καθιστούσε σαφές ότι [illegible] γους για την κατάρτιση πίνακα ήταν να συσχετίσει την κοινωνική θέση και να προσδιορίσει την αρχαιότητα ανάμεσα σε διαφορετικούς κλάδους υπηρεσίας. Ο πίνακας συνοδευόταν από δεκαεννέα επεξηγηματικά σημεία.

Υπάρχουν ακόμα πολλές παρανοήσεις σχετικά με τη σημαντικότερη και μονιμότερη από τις μεταρρυθμίσεις του Πέτρου, η πιο συνηθισμένη από τις οποίες είναι ότι ευνόησε την «αξιοκρατία» σε βάρος της καταγωγής ή, ακόμα πιο ριζοσπαστικά, ότι προώθησε τους κοινούς θνητούς σε βάρος των ευγενών. Υποστηρίχτηκε ότι από την παιδική του ηλικία ο Πέτρος υπερασπιζόταν την αρχή της αξιοκρατικής προαγωγής, επιμένοντας να κερδίσει τη δική του προαγωγή περνώντας σταδιακά από όλους τους βαθμούς. Οι ξένοι εντυπωσιάστηκαν. «Αναλαμβάνοντας ο ίδιος από ένα πόστο στο ναυτικό και στο στρατό του, στα οποία έδρασε και πήρε σταδιακά την προαγωγή του, όπως κάθε άλλος», έγραψε ο Τζον Πέρι, «[ο Πέτρος] επιθυμούσε να κάνει τους άρχοντές του να δουν ότι περιμένει από αυτούς να μη θεωρούν πως οι ίδιοι και οι γιοι τους είναι εξαιρετικά καλοί για να υπηρετήσουν ή [illegible]γόρια τους, αλλά να φτάσουν βαθμιαία στην προαγωγή».[165] Σύγχρονοί του Ρώσοι κατέληξαν σε παρόμοια συμπεράσματα. Η αφήγηση του Ιβάν Νεπλιούεφ για μια ακρόαση από τον Πέτρο το 1721 είναι διαφωτιστική: Ο τσάρος του απαγόρεψε να υποκλιθεί, διότι αυτός, ο Πέτρος, είχε τοποθετηθεί εκεί από το Θεό και ήταν καθήκον του «να διαπιστώνει ότι ο ανάξιος δε λαμβάνει τίποτα και ότι ο άξιος δεν καθαιρείται. Αν είσαι καλός, θα είσαι καλός όχι για μένα αλλά περισσότερο για σένα τον ίδιο και για την πατρίδα σου».[166] Οι ιδέες αυτές διαδόθηκαν ακόμα περισσότερο μετά το θάνατο του Πέτρου, μέσα από πολυάριθμες ανεκδοτολογικές ιστορίες για την ικανότητα του τσάρου να έρχεται σε επαφή με τους απλούς ανθρώπους.[167]

[illegible]

[illegible] και δεν είχε αποδείξει την αξία του.[169] Ο Πέτρος ορισμένες φορές [illegible] χάριν αστεϊσμού (για παράδειγμα, τον τίτλο του [illegible] Ιβάν Μιχαήλοβιτς Γκολόβιν[170]). Πολλοί παρατηρητές σχολίασαν την τάση του [illegible] να περιστοιχίζεται από αντιπαθητικές [illegible] και [illegible] να πάνε χαμένα, όπως, για παράδειγμα, στην περίπτωση[171] του Ιβάν Νεπλιούεφ, ο οποίος υποβλήθηκε σε μακρόχρονη σειρά μαθημάτων ναυτικής εκπαίδευσης στο εξωτερικό για να αποσταλεί απλώς ως πρέσβης στην Κωνσταντινούπολη το 1721.[172]

Μια προσεκτικότερη εξέταση του εγγράφου επιβεβαιώνει ότι ο Πίνακας Αξιωμάτων αντανακλούσε αυτές τις ασυνέπειες. Η καταγωγή και ο γάμος εξακολουθούσαν να παρέχουν προνόμια. Το σημείο 1 επιβεβαίωνε το προβάδισμα των εξ αίματος πριγκίπων και των βασιλικών γαμπρών. Οι γυναίκες κατατάσσονταν ανάλογα με τους συζύγους ή τους πατέρες τους, σε συνάρτηση με την οικογενειακή τους κατάσταση (σημεία 7 και 9), αλλά οι κυρίες επί των τιμών είχαν βαθμούς ιδίω δικαιώματι.[173] Το σημείο 8 συνένωνε τις δύο αρχές: Παραχωρούσε «ελεύθερη είσοδο» σε γιους πριγκίπων, κόμητες, βαρόνους και στην αριστοκρατία στα μέρη εκείνα όπου συγκεντρωνόταν η Αυλή «πριν από άλλους κατώτερους αξιωματούχους», αλλά με την επισήμανση ότι «ευχόμαστε να τους δούμε να διακρίνονται από άλλους σε όλα τα ζητήματα σύμφωνα με την αξία τους» και δε θα ανταμείβονταν με κανένα βαθμό ώσπου να παρουσιάσουν υπηρεσίες στον τσάρο και στην πατρίδα. Το σημείο 11 παρείχε κοινωνική θέση όμοια με αυτή των παλιών ευγενών σε ό-

πως έφταναν στον όγδοο βαθμό και την καθιστούσε κληρονομική. Το σημείο 17 [illegible] μια επιπλέον επεξήγηση επ' αυτού: Στους στρατιωτικούς καταλόγους [illegible] βαθμός 14 παρείχε τα ίδια προνόμια. Οι στρατιωτικοί βαθμοί [illegible] τα προβαδίσματα έναντι των πολιτικών. Ορισμένες όμως πολιτικές θέσεις [illegible] ως προσωρινές (το σημείο 17 τις κατέγραφε), παρέχοντας βαθμό [illegible] διατηρούνταν. Όλοι οι νέοι ευγενείς είχαν δικαίωμα σε οικόσημο, ενώ [illegible] κόσμημα και εμβλήματα της αριστοκρατίας θα ελέγχονταν από τον [illegible] για τα οικόσημα (σημείο 16).

Ο πίνακας ήταν αυστηρός όσον αφορά τα προσόντα για συγκεκριμένες [illegible] σίες. Κανένα αξίωμα που είχε σχέση με σημαντικά καθήκοντα δεν επιτρέπεται να δοθεί σε μη προσοντιούχο υποψήφιο, και αυτό στην πράξη σήμαινε ότι θεωρούνταν απαραίτητη η προϋπηρεσία ώστε να αποκτηθεί εμπειρία, καθώς και, επιπλέον, κάποιο δίπλωμα ή η προσκόμιση αποδεικτικών στοιχείων (σημεία 4-6). Κανένα αξίωμα ή βαθμός δεν μπορούσαν να κληροδοτηθούν. Προβλέπονταν αυστηρές τιμωρίες αν κάποιος απαιτούσε σεβασμό που αρμόζε σε βαθμό υψηλότερο από τον δικό του, αν και σε ορισμένες περιστάσεις (συναντήσεις φίλων και ανεπίσημες συνεδριάσεις) ο βαθμός δε λαμβανόταν υπόψη. Ένας στόχος του πίνακα ήταν να περιορίσει τις διενέξεις γύρω από τον Κώδικα Προτεραιότητας, οι οποίες εξακολουθούσαν να ξεσπούν σαράντα χρόνια μετά την κατάργησή του. Αναγνωριζόταν (σημείο 13) ότι ο πολλαπλασιασμός των νέων αξιωμάτων στην πολιτική υπηρεσία σήμαινε πως οι υψηλές θέσεις καταλαμβάνονταν συχνά, αναγκαστικά, από άντρες που δεν είχαν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους και ότι από τούδε και στο εξής θα τηρούνταν μια κανονική διαδικασία προαγωγής των νεαρών ευγενών (σημείο 14), με αντιστοιχίες για κανονική διάρκεια υπηρεσίας στο στρατό. Όπως αποδεικνύεται, λαμβανόταν υπόψη το διάστημα του «χρόνου υπηρεσίας» (κάτι που σήμαινε αυτόματη προαγωγή ύστερα από ορισμένο χρονικό διάστημα), αλλά ήταν δυνατή και η γρήγορη δυναμική προαγωγή για ικανούς υποψηφίους.

Ο πρωταρχικός κερδισμένος από τον Πίνακα Αξιωμάτων, όπως και από όλες τις σημαντικές αναμορφώσεις, επρόκειτο να είναι το κράτος, όχι συντεχνιακά συμφέροντα ή η αριστοκρατία και ακόμα λιγότερο μεμονωμένοι πολίτες. Δεν υπήρχε χώρος για τόσο μοντέρνες έννοιες όπως η «ισότητα των ευκαιριών» ή η «βοήθεια προς τους μειονεκτούντες». Ο πίνακας απέβλεπε στο να ενθαρρύνει την αριστοκρατία να λειτουργεί πιο αποτελεσματικά από ό,τι μέχρι τότε. Η αντιμετώπιση των ευγενών ως φυσικών ηγετών της κοινωνίας προσυπογραφόταν από το γεγονός πως όποιος έφτανε σε κάποιο διακεκριμένο βαθμό και δεν ανήκε στην αριστοκρατία λάμβανε την αριστοκρατική ιδιότητα, συμπεριλαμβανομένου του κληρονομικού της χαρακτήρα. Ο πίνακας ικανοποιούσε επίσης το πάθος του Πέτρου για μεθοδική, κανονική νομοθεσία, αφού υπήρχαν ήδη ως υποδείγματα ο Γε-

[illegible] Καντεμίρης και ο Σερεμέτιεφ και ο [illegible] Καντακουζηνός [illegible] το Ορθόδοξο. Ο Μανστάιν γράφει: [illegible] ο Πέτρος [illegible] 1725 ο Πέτρος [illegible] αυτή. Ο σεβασμός [illegible] ο Πέτρος διατηρούσε πάντα έναν «[illegible]» [illegible] κοινωνία, και τους τίτλους.[175] Ως εκ τούτου, ο Γενικός Κανονισμός του 1720 [illegible] κάθε κυβερνητικό κολέγιο όφειλε να έχει δύο αίθουσες, [illegible] ώστε οι άνθρωποι «καλών οικογενειών» [illegible] χωρισμένη αίθουσα [illegible] κατώτερες τάξεις και «να έχουν το δικό τους ειδικό χώρο».[176] Κατά [illegible] της κυκλοφορίας στην Αγία Πετρούπολη μόνο σε όσους [illegible] και στους υπηρέτες τους επιτρεπόταν να περάσουν [illegible] καλές οικογένειες [illegible] τη γέφυρα. Από τις χαμηλότερες τάξεις μεμονωμένα άτομα [illegible] αν είχαν κάποια καλή δικαιολογία και κουβαλούσαν [illegible], αλλά [illegible] αυστηρές εντολές στους φρουρούς να μην επιτρέπουν τη διέλευση σε [illegible] ανθρώπων «ταπεινής καταγωγής».[177] Το τελικό σημείο 19 του Πίνακα Αξιωμάτων [illegible] την κατάσταση: Οι άνθρωποι έπρεπε να έχουν ρούχα, [illegible] που αρμόζαν στο αξίωμα και στο επάγγελμά τους.

Ο Πέτρος δεν είχε πρόθεση να μειώσει την παραδοσιακή «ελίτ των βογιάρων», [illegible] και το έκανε στην πράξη. Το 1730 από τους εκατόν εβδομήντα εννέα αξιωματικούς στο στρατηγείο (βαθμοί 1-4 του πίνακα) τα εννέα δέκατα προέρχονταν από την παλιά μοσχοβίτικη αριστοκρατία και το ένα τρίτο από άντρες που είχαν [illegible] πρόσφατα βογιάροι. Τα εφτά δέκατα συνδέονταν με κάποιο άλλο μέλος του στρατηγείου. Από τους σαράντα τέσσερις ξένους στον κατάλογο σαράντα [illegible] στρατιωτικοί (με άλλα λόγια, οι ξένοι είχαν εισβάλει στη δημόσια διοίκηση).[178] Νέες δεξιότητες σήμαιναν, για παράδειγμα, ότι στο τέλος της βασιλείας του Πέτρου η αριστοκρατία είχε πραγματικά αντικαταστήσει τις λίγο πολύ κληρονομικές κάστες των υπουργικών γραμματέων και των υπαλλήλων που είχαν κάποια δύναμη στις διευθύνσεις[179] του δέκατου έβδομου αιώνα χωρίς να έχουν γεννηθεί από μεγάλη οικογένεια. Οι υπάλληλοι του Ανακτοβουλίου (που υπήρξαν μέλη της Δούμας των Βογιάρων [illegible] και το 1692 είχαν αναβαθμιστεί κοινωνικά στα αρχεία της Δούμας των Βογιάρων, αφού συμπεριλαμβάνονταν τα πατρώνυμά τους και όχι μόνο τα μικρά τους ονόματα)[180] και οι άλλοι υπάλληλοι που συμπεριλήφθηκαν στον Πίνακα Αξιωμάτων ήταν σχετικά υποβαθμισμένοι, αφού τους δόθηκαν οι βαθμοί του κολεγιακού γραμματέα (βαθμός 10) και του κολεγιακού υπαλλήλου αντίστοιχα, οι οποίοι [illegible] μόνο προσωπική (δηλαδή όχι κληρονομική) ιδιότητα ευγενούς (μολονότι [illegible]

[illegible] «Μηχανικοί» [illegible] στα υπουργεία από τη δεκαετία του 1680 de jure, αν όχι de facto [illegible] υψηλότεροι βαθμοί των γραφειοκρατών κληρονομούσαν σχεδόν αποκλειστικά [illegible] κατώτερες τάξεις. Μια ανάλυση της κοινωνικής καταγωγής [illegible] Υπουργείο Εξωτερικών το διάστημα 1680-1710 αποκαλύπτει ότι το 47% ήταν [illegible] υπαλλήλων, το 22% γιοι ιερέων και μόνο το 11% ευγενείς. Άλλες θέσεις ήταν [illegible] νοβαθμισμένες. Διάταγμα του 1723 ανέδειξε ότι οι αρχικοί έφοροι είχαν [illegible] «προς χάριν ταχύτητας, από ανθρώπους της τελευταίας [illegible], χωρίς [illegible] σύσταση». Εκτός από τον αρχιγραμματέα, υπηρετούσαν χωρίς βαθμούς, αλλά πολλοί διέπρατταν σοβαρά παραπτώματα και εγκληματικές πράξεις. Τώρα ως έφοροι θα διορίζονταν «γόνοι καλών οικογενειών και αξιωματικοί, κι έτσι θα περιλαμβάνονταν στον Πίνακα Αξιωμάτων». Το 1722 αποφασίστηκε σε όσους διορίζονταν να υπηρετήσει σε ξένη Αυλή και δεν είχε ήδη βαθμό να δίνεται ο βαθμός του γραμματέα (14), αλλά όχι υψηλότερος. Μόνο σε όσους αποστέλλονταν σε σημαντικότερες Αυλές θα δινόταν ο βαθμός του πρέσβη. Συμπληρωματική διάταξη της 31ης Ιανουαρίου 1724 που απαγόρευε την προαγωγή μη ευγενών σε βαθμό από του γραμματέα και πάνω ανέφερε: «Αν κάποιος που έχει το αξίωμα του υπαλλήλου διακρίνεται και δείχνει ότι αξίζει, τότε θα προάγεται με τη βεβαίωση της Γερουσίας, και σε όποιον έχει τέτοιο βαθμό και γίνεται γραμματέας θα αποδίδεται [κληρονομικά] η ιδιότητα του ευγενούς». Χαμηλόβαθμοι που υπηρετούσαν στα κολέγια θα εκπαιδεύονταν, αλλά έπρεπε να βεβαιώσουν τους επιθεωρητές «ότι δεν κρύβεται κάποια απάτη, ούτε χάσιμο χρόνου, κάτω από το μανδύα των σπουδών».

Αξίζει να συγκρίνουμε τις αρχές που διέπουν τον Πίνακα Αξιωμάτων με το μανιφέστο για τη διαδοχή στο θρόνο που δημοσιεύτηκε στις 5 Φεβρουαρίου 1722, ακριβώς δύο εβδομάδες αργότερα. Στο μανιφέστο τυχαία γεγονότα καταγωγής και εθιμοτυπίας απορρίπτονται σταθερά προς χάριν της λογικής και του κοινού καλού. Πιο εντυπωσιακή είναι η παραπομπή στο διάταγμα του Πέτρου ότι «η ακίνητη περιουσία πρέπει να κληροδοτείται σε ένα γιο, και εναπόκειται στη βούληση του πατέρα ποιος γιος επιθυμεί να τον κληρονομήσει, βάσει αξίας, ακόμα κι αν προτιμά τον νεότερο από τον μεγαλύτερο. [...] Πολύ μεγαλύτερη φροντίδα πρέπει να επιδείξουμε για την ακεραιότητα ολόκληρου του βασιλείου μας, το οποίο, με τη βοήθεια του Θεού, είναι τώρα περισσότερο εκτεταμένο από όσο γίνεται αντιληπτό». Ακόμα κι εδώ όμως δεν υπάρχει κανένας υπαινιγμός ότι ο μονάρχης όφειλε να κοιτάζει πέρα από την αυτοκρατορική οικογένεια, ανεβάζοντας στο θρόνο έναν κοινό θνητό, για παράδειγμα. Επίσης, δεν υπάρχει η παραμικρή νύξη για εναπόθεση της εκλογής στη λαϊκή επιδοκιμασία ή σε συντεχνιακά συμφέροντα. Με άλλα λόγια, η εύλογη προσδοκία, όπως συνέβη με τον Πίνακα Αξιωμάτων, ήταν πως αυτοί που ήταν γεννημένοι για υψηλό αξίωμα θα το διατηρού-

[illegible]

V. ΓΥΝΑΙΚΕΣ: ΑΠΟ [illegible] – ΚΥΡΙΕΣ

Αν κάποιες περίοδοι της ρωσικής ιστορίας θα έπρεπε να χαρακτηριστούν «αντρικές» ή «γυναικείες», τότε η εποχή του Πέτρου σίγουρα θα [illegible] ως μια από τις πιο «αρρενωπές». Παρ' όλα αυτά, ήταν περίοδος κατά την οποία σημειώθηκαν εκπληκτικές εξελίξεις στον τομέα της ιστορίας των γυναικών. «Χάρη στον Πέτρο», έγραφε ο κόμης Μίνιχ σε ένα υπόμνημα για την Αικατερίνη τη Β', «[illegible] άρχισε να κάνει την εμφάνισή του στην κοινωνία». Με τη φράση «ωραίο φύλο» αναφερόταν σε γυναίκες των ανώτερων τάξεων, που βγήκαν από την απομόνωση του μοσχοβίτικου γυναικωνίτη ή από τα διαμερίσματα των γυναικών και σφίχτηκαν μέσα σε δυτικού τύπου κορσέδες για να γίνουν «ταιριαστά σκεύη» [illegible] των «ευπρεπώς ξυρισμένων» συζύγων τους. Εξακολουθούμε να γνωρίζουμε [illegible] λίγα για αυτές τις γυναίκες, αφενός επειδή οι περισσότερες μελέτες για την εποχή του Πέτρου επικεντρώνονται στις αντρικές δραστηριότητες του πολέμου, της ναυτιλίας και της διπλωματίας και αφετέρου επειδή οι ίδιες [illegible] στο μεγαλύτερο μέρος τους σιωπηλές και οι ζωές τους [illegible]. Η απογραφή της περιόδου 1719-1723 καταμέτρησε μόνο αντρικές «ψυχές» – ο μη [illegible] πληθυσμός δεν υπολογίστηκε καθόλου. Όταν λίγο αργότερα [illegible] καταβολή φόρου [illegible] οι γυναίκες (για τους ενοριακούς καταλόγους του 1730), [illegible] δε δηλώθηκαν. Ακόμα κι όταν εμφανίζονται γυναίκες σε [illegible] κές πηγές, δεν μπορούν πάντα να αναγνωριστούν αμέσως, όπως η «[illegible]» για την οποία ο Πέτρος κάλεσε μεταφορικό μέσο προκειμένου να τη φέρει στην Αγία Πετρούπολη το 1710. Άλλες πηγές εξακολουθούν να παραμένουν ανεκμετάλλευτες, όπως οι επιστολές της Α. Σ. Μορντβίνοσκα [illegible]. Οι [illegible] για τη ζωή των γυναικών παραμένουν στο μεγαλύτερο μέρος τους [illegible] βασισμένες γενικά σε παρατηρήσεις από δεύτερο χέρι. [illegible] να διεισδύσουμε στην προσωπική ζωή γυναικών της εποχής του Πέτρου, όπως [illegible] ρεί να γίνει ως ένα βαθμό για κάποιες γυναίκες του [illegible] και τα χειροτεχνήματα είναι βουβά. Είναι εκπληκτικό το γεγονός ότι [illegible]

[illegible] φορέματος της λαϊκής [illegible] της περιόδου [illegible] [illegible] πολύπλοκες τουαλέτες που φορούσε η [illegible] [illegible] βασιλικής συζύγου το 1724.[illegible]

Ο δρόμος για το δημόσιο ρόλο των γυναικών της ανώτερης τάξης άνοιξε τη δεκαετία του 1680 από τη Σοφία Αλεξέγεβνα, η οποία έκανε εμφανίσεις μέσα και έξω από τη Μόσχα, ενώ έδειξε ακόμα και το πρόσωπό της με το ζωγραφισμένο εγχάρακτο πορτρέτο της.[illegible] Το παράδειγμα της Σοφίας έμελλε να ωθήσει τον Πέτρο μάλλον στον περιορισμό των γυναικών παρά στην απελευθέρωσή τους. Στην πραγματικότητα, η ανοιχτή ρήξη μεταξύ τους επιταχύνθηκε όταν ο Πέτρος αντέδρασε στην απόπειρα της Σοφίας, μιας γυναίκας, να ακολουθήσει τους σταυρούς σε μια λιτανεία κοντά στο Κρεμλίνο. Ο πρωταρχικός υποκινητής αυτής της δίκαιης κίνησης δεν ήταν, προφανώς, ο ίδιος ο Πέτρος αλλά η μητέρα του και οι συγγενείς της, που είχαν σοβαρό λόγο να υπονομεύσουν την εξουσία της Σοφίας σε κάθε ευκαιρία. Παρά τις μαρτυρίες για σημάδια μεγαλύτερης ελευθερίας όσο έμενε στο παλάτι τη δεκαετία του 1670 (είχε ανατραφεί στο δυτικότροπο σπίτι του Α. Σ. Ματβέγεφ), η Ναταλία Ναρίσκινα φαίνεται ότι αργότερα επανέφερε τις παραδοσιακές αξίες στη ζωή της. Τα ανακτορικά αρχεία για τη δεκαετία του 1690 αναφέρουν την παρουσία γυναικών σε συμβατικά γεγονότα, όπως εορτασμούς ονομαστικών εορτών, αλλά υπάρχουν και μαρτυρίες για την παρουσία τους σε λιγότερο συμβατικές δραστηριότητες, όπως, για παράδειγμα, σε μια γιορτή με πυροτεχνήματα το Φεβρουάριο του 1690, που την παρακολούθησαν οι τσάροι με τις συζύγους τους και αρκετοί αδιευκρίνιστοι μικροί πρίγκιπες.[illegible] Μετά το θάνατο της Ναταλίας η τσαρέβνα Αικατερίνη Αλεξέγιεβνα λέγεται ότι είχε επισκεφθεί ένα Γερμανό φίλο, κάποιο ζαχαροπλάστη, στη Συνοικία των Ξένων και του είχε αφήσει ενέχυρο μερικά αγαθά.[illegible]

Αν οι αρχές της δεκαετίας του 1690 παρέχουν ελάχιστα δείγματα των νέων τάσεων, θα ήταν λάθος να μεταφέρουμε τη γυναικεία «χειραφέτηση» στο τέλος της βασιλείας του Πέτρου, όπως έχουν κάνει πολλοί ιστορικοί, συνδέοντάς τη με το διάταγμα του 1718 περί συγκεντρώσεων, το οποίο καθόριζε τους κανόνες για ανεπίσημες δημόσιες συγκεντρώσεις.[illegible] Οι γυναίκες επανεμφανίστηκαν δημόσια πολύ πριν από το 1718. Ο σημαντικός παράγοντας εδώ ήταν η Μεγάλη Πρεσβεία της περιόδου 1697-1698 και ο θάνατος του τελευταίου πατριάρχη το 1700. Ο Πέτρος απείχε πολύ από το να είναι ένας μοντέρνος άντρας με τη σύγχρονη έννοια. Δεν είχε κανέναν ενδοιασμό να εξορίσει την ανεπιθύμητη σύζυγό του Ευδοκία σε μοναστήρι. Η στάση του απέναντι στο γυναικείο φύλο ήταν χαρακτηριστικά ρεαλιστική. Πρέπει να σκεφτόταν (αν και δεν εξέφρασε ποτέ τις σκέψεις του) ότι δεν υπήρχε λόγος να δημιουργήσει μια νέα ράτσα αντρών, που θα στελέχωνε τον αναμορφωμένο στρατό, το ναυτικό και τις διοικητικές υπηρεσίες και θα εκπροσωπούσε τη Ρωσία στο εξωτερικό, αν δεν αναμόρφωνε επίσης τις συζύγους τους σύμφωνα με το πρότυπο που είχε

[illegible]

[illegible] «σκλαβιάς»: «Κρατάνε κλειδωμένες τις γυναίκες [illegible] όλη την ημέρα. Κανένας άντρας δεν [illegible] και τις βάζετε να δουλεύουν [illegible] και παντρεύετε τις κόρες σας χωρίς να τους δείξετε [illegible] τους αρραβωνιαστικούς τους».[illegible] Στη Μόσχα, όπως ο Μπαλάτρι [illegible] βασιλικό οίκο ως αρχιθαλαμηπόλος, οι [illegible] μεταξύ των φύλων [illegible] ήταν πιο έντονες, αλλά η πλήρης ισότητα δεν είχε έρθει ακόμα. Ο Πέτρος [illegible] το πρόβλημα με χαρακτηριστικό τρόπο. Ο Μπαλάτρι [illegible] «Μοσχοβίτισσες κυρίες» είχαν προσκληθεί σε συναυλία και χορό στο μέγαρο του Λεφόρ. Ο τσάρος βγήκε να τις χαιρετήσει, «σαν [illegible] καβαλιέρος», αλλά οι γυναίκες ήταν πολύ δειλές και μπήκαν στην αίθουσα χορού [illegible] σχεδόν την αυτοκυριαρχία τους». Ο τσάρος χόρεψε μαζί τους, αλλά οι κυρίες [illegible] πολύ άσχημα, με σπασμωδικές κινήσεις. Ήταν σύζυγοι βογιάρων, [illegible] να τις φέρουν στο χορό και «είχαν αναγκαστεί να [illegible] εντολή [illegible] του τσάρου». Στις πόρτες είχαν τοποθετηθεί φρουροί για να εμποδίσουν [illegible] να φύγουν νωρίς, μια πρακτική που ο Πέτρος εφάρμοσε αργότερα [illegible] Πετρούπολη.[201] Ο Μπαλάτρι είναι ιδιαίτερα κατατοπιστικός για τη σύζυγο του πρίγκιπα Γκολίτσιν, την Ντάρια (το γένος Λιαπούνοβα), η οποία [illegible] αρκετά χρόνια στη Βιέννη μαζί με το σύζυγό της (το διάστημα 1701-1706).[illegible] [illegible] στη Μόσχα η Ντάρια έμοιαζε «σαν μοναχή», [illegible] τις συναναστροφές με ξένους. Μόλις όμως [illegible] με τη Βιέννη, [illegible] θηκε με πάθος στην κοινωνική ζωή, συχνάζοντας σε θέατρα και χορούς, [illegible] παρά τις συμβουλές του Ρώσου ιερέα τους.[illegible]

Οι παρατηρήσεις του Γιοχάνες Κορμπ συμφωνούν με αυτές του Μπαλάτρι [illegible] δεξίωση στο μέγαρο του Λεφόρ το Φεβρουάριο του 1699 είδε την [illegible]

[illegible] Ο Α. Α. Ματβέγεφ παρατηρούσε: «Ακόμη και το γυναικείο φύλο στη Γαλλία δεν ντρέπεται να συναναστρέφεται [illegible] στην καλή κοινωνία, όπως ακριβώς οι ίδιοι οι άντρες συναναστρέφονται αυτές με ευγενική ευφροσύνη και περιποιητικότητα».[208]

Το 1700 οι γυναίκες που ζούσαν σε πόλεις αναγκάστηκαν με νόμο να υιοθετήσουν δυτική ενδυμασία. Το 1702 ο Πέτρος θεώρησε ζήτημα αρχής να κάνει ένα γαμήλιο γλέντι το οποίο άρχιζε στο «παλιό στιλ», με άντρες και γυναίκες ντυμένους με μοσχοβίτικες φορεσιές και απομονωμένους σε χωριστές αίθουσες, και τελείωνε με μια μεικτή παρέα ντυμένη με τη «γερμανική» μόδα.[209] Η γυναικεία απομόνωση είχε εκλείψει σχεδόν από την Αυλή την εποχή που έφτασε στη Μόσχα ο καλλιτέχνης Κορνέλιους ντε Μπριν, τον ίδιο χρόνο. Όχι μόνο τον παρουσίασαν σε διάφορες περιστάσεις στη χήρα τσαρίνα Πρασκόβια («αρκετά ογκώδης», αλλά με «ευγενικό φέρσιμο και ελκυστικότατους τρόπους»[210]), αλλά ζωγράφισε και δύο σειρές πορτρέτων των τριών θυγατέρων της (ίσως με σκοπό να σταλούν στο εξωτερικό), αδιανόητο άνοιγμα για τις συνθήκες απομόνωσης των γυναικών που επικρατούσαν την εποχή του τσάρου Αλεξίου. Οι ίδιες αυτές κόρες, προορισμένες για ξένους συζύγους, μορφώθηκαν από ξένους οικοδιδασκάλους: το Γερμανό Ντίτριχ Όστερμαν (αδελφό του διασημότερου Αντρέι) και το Γάλλο Ραμπούρ.[210] Παρ' όλα αυτά, υπήρχαν ακόμα περιστάσεις (για παράδειγμα, γάμοι) στις οποίες η εθιμοτυπία απαιτούσε χωριστές αίθουσες ή τραπέζια. Το κλειδί της «ανάγνωσης» ενός χαρακτικού του Ζούμποφ με θέμα τους γάμους των νάνων το 1710 είναι τα χωριστά τραπέζια: ένα τραπέζι με τον τσάρο, τον Μένσικοφ και αυλικούς, ένα άλλο με τις «αυτοκρατορικές κυρίες της Αυτού Μεγαλειότητος», τη νύφη και τις παράνυμφές της, το γαμπρό και τους ακολούθους του και ένα παραφορτωμένο τραπέζι με «αυλικούς της Αυτού Μεγαλειότητος και ορισμένες κυρίες».[211] Το σχέδιο του Μπέργκχολτς για την Αίθουσα των Κατόπτρων στα Ανάκτορα του Κρεμλίνου, όπου έγινε το συμπόσιο για τη στέψη της Αικατερίνης, απεικονίζει μια στοά για τις αυτοκρατορικές πριγκίπισσες, από όπου παρακολουθούσαν το δείπνο απαρατήρητες.[212] Ο κανόνας όμως ήταν η μεικτή συντροφιά. Ο Γιουστ Γιουέλ έγραφε τον Ια-

[illegible] Πετρόβνα και της Ναταλίας Αλεξέγιεβνα, στις 26 Αυγούστου 1724 [illegible] στην «έξωση του θερινού κήπου με μουσική [illegible] μια ομάδα ξένων ναυπηγών. Οι [illegible] ποτήρια με ουγγρέζικο κρασί προς καλεσμένους».[214]

Ένας από τους πιο διεισδυτικούς παρατηρητές των γυναικών της Ρωσίας ήταν ο Γερμανός ευγενής Μπέργκχολτς, που έδειξε έντονο ενδιαφέρον για τις λεπτομέρειες της γυναικείας αμφίεσης, τα κοσμήματα, τα χορευτικά βήματα και τη θέση στο τραπέζι. Ο Μπέργκχολτς πίστευε ότι οι αλλαγές ήταν προς το καλύτερο: «Η Ρωσίδα, άξεστη και αμόρφωτη μέχρι πρόσφατα, έχει αλλάξει προς το καλύτερο σε τέτοιο βαθμό, ώστε τώρα υπολείπεται ελάχιστα από τις Γερμανίδες και τις Γαλλίδες κυρίες σε λεπτότητα τρόπων και σε καλή ανατροφή, ενώ από ορισμένες απόψεις είναι ακόμα και ανώτερη από αυτές».[215] Αποφάνθηκε ότι οι [illegible] θυγατέρες του Πέτρου σε ένα συμπόσιο για την επέτειο της στέψης το 1721 [illegible] η τελευταία λέξη της γαλλικής μόδας και οι περίτεχνες, στολισμένες με κοσμήματα κομμώσεις ήταν «τέτοιας κομψότητας, που θα πίστευε κανείς ότι έγιναν από τον καλύτερο Παριζιάνο κομμωτή».[216] Παρ' όλα αυτά, διαπίστωνε και κάποια [illegible] ίχνη επαρχιωτισμού. Βλέποντας τις γυναίκες της βασιλικής οικογένειας [illegible] σε βραδινό ένδυμα στην επέτειο της Πολτάβα το 1721, παρατήρησε ότι «δεν είχα δει ποτέ πριν τόσο πολλούς πολύτιμους λίθους μαζεμένους, με εξαίρεση ίσως [illegible] της τουρκικής πρεσβείας στο Παρίσι».[217] «Γενικά, οι κυρίες εδώ λατρεύουν τους πολύτιμους λίθους, με τους οποίους προσπαθούν να ξεπεράσουν η μια την άλλη [illegible]». Πίστευε ότι ήταν «το ίδιο επιδέξιες στο βάψιμο του προσώπου [illegible] σπολιάζε».[218] [illegible] Γαλλίδες. Η πριγκίπισσα Τρουμπέτσκαγια όμως είναι μια από αυτές [illegible] ακολουθούν πολύ φανατικά αυτή την άσχημη και αποκρουστική μόδα».[219]

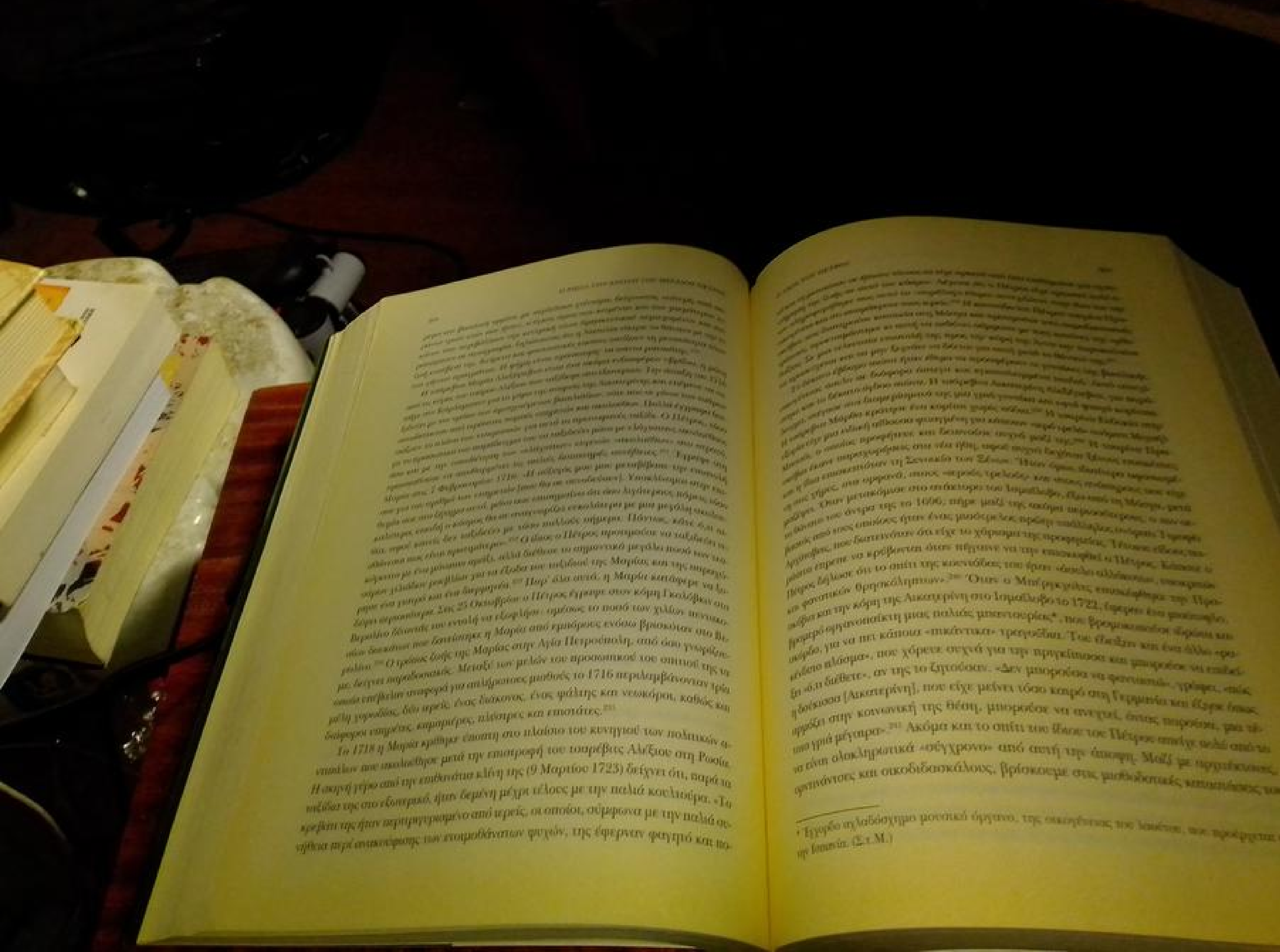
Ο Πίτερ Χένρι Μπρους σημείωσε κάτι παρόμοιο: «Οι Ρωσίδες είναι [illegible] αναστήματος, με γενικά καλές αναλογίες, και μπορούν να θεωρηθούν [illegible] σε οποιοδήποτε μέρος της Ευρώπης. Τα χαρακτηριστικά τους [illegible]

[illegible]

... τα παλιά έθιμα παρέμενε ... από τις γυναίκες της Αγίας Πε- ... τη Μονή της Αναλήψεως στο Κρεμλίνο ... των λαϊκών (μη μοναχών) γυναικών ... για τις γυναίκες στη Γερμανία «και ει- ... και καταπιεσμένες όσο αυτές στη Ρω- ... κόρες είναι υπερβολικά απομονωμένες ... να πάνε στην εκκλησία ή να επισκεφθούν ... [illegible] τα παλιά έθιμά τους, τα ο- ... και η Αυλή είναι πολύ μακριά για να ... Κυρίες περιωπής είναι ντυμένες κατά τη γερμανική ... από τα παλιά γελοία ρούχα τους. Όσο για ... εξακολουθεί να τους επιβάλλει να υποκλί- ... το κεφάλι μέχρι το έδαφος». Ακόμα και γυναίκες που συνόδευ- ... στο εξωτερικό έπρεπε να επανακτήσουν τους παραδοσιακούς ... στη Μόσχα.[illegible] Η παλιά μοσχοβίτικη εθιμοτυπία ... ιδιαίτερα στις εμπορικές οικογένειες, ο γυναικείος πλη- ... εξακολουθούσε να κάνει μια σύντομη εμφάνιση για να χαιρε- ... με μια βαθιά υπόκλιση και να προσφέρει ένα ποτήρι βότ- ... Μια τέτοια γυναίκα, όπως σημειώνει ο Μπρους με κά- ... απείχε εντελώς από τη δυτική μόδα ...

[illegible]

... αλλά δεν προέκυψε τίποτα.[illegible] Η Ναταλία ... από το έργο που έκανε για την αναβίωση του θεάτρου της Αυλής ... το οποίο είχε σταματήσει τις δραστηριότητές του μετά το θάνατό ... Μαρτυρίες για τα γούστα και τις ενασχολήσεις της παρέχουν οι κατάλογοι ... του μεγάρου της στην Αγία Πετρούπολη και άλλων ιδιοκτησιών της ... μετά το θάνατό της, τον Ιούνιο του 1716.[illegible] Είχε στην κατοχή ... πίνακες ζωγραφικής και σκίτσα, στα οποία περιλαμβάνονταν προ- ... των μελών του βασιλικού οίκου και αυτοπροσωπογραφίες, καθώς ... δεκαεννέα εικόνες, ανάμεσα στις οποίες εικόνες της Παναγίας ... Μεταξύ των εκατόν δέκα βιβλίων που βρέθηκαν στο σπίτι της (εβδομήντα έ- ... και τριάντα τεσσάρων χειρόγραφων) κυριαρχούσε η θρησκευτική ... ειδικά βίοι αγίων, προσευχητάρια, λειτουργίες και ηθικοπλαστικά βι- βλία, αλλά και πανηγυρικοί για την Πολτάβα και έργα για τον Μέγα Αλέξανδρο και την απελευθέρωση της Λιβονίας. Το σπίτι είχε τριάντα έναν καθρέφτες, στους οποίους η Ναταλία θα είχε θαυμάσει τον εαυτό της φορώντας δυτικού τύπου φο- ρέματα σε όλα τα χρώματα του ουράνιου τόξου από την τεράστια γκαρνταρόμπα της και αξεσουάρ όπως κορσέδες και γαλλικού τύπου fontanges (πολύπλοκα χτενί- σματα με κορδέλες και δαντέλες). Παρουσιάζει ενδιαφέρον ότι μια παλιά ρωσική φορεσιά έχει καταγραφεί χωριστά. Ένα αλληγορικό αναμνηστικό πορτρέτο ζω- γραφισμένο από κάποιον ανώνυμο καλλιτέχνη το 1717 και χαρισμένο στον Πέ- τρο Α΄ παρουσιάζει τη βασική δυαδικότητα της προσωπικότητας της Ναταλίας. Η εικόνα στο κεντρικό οβάλ είναι κοσμική (απεικονίζεται η Ναταλία με δυτικ...

[illegible] Ο τρόπος ζωής της Μαρίας στην Αγία Πετρούπολη, από όσο γνωρίζουμε [illegible]. Μεταξύ των μελών του προσωπικού του σπιτιού της [illegible] το 1716 περιλαμβάνονταν τρία [illegible] δύο ιερείς, ένας διάκονος, ένας ψάλτης και νεωκόροι, καθώς και διάφοροι υπηρέτες, καμαριέρες, πλύστρες και επιστάτες.[illegible]

Το 1718 η Μαρία κρίθηκε ένοχη στο πλαίσιο του κυνηγιού των πολιτικών αντιπάλων που ακολούθησε μετά την επιστροφή του τσαρέβιτς Αλέξιου στη Ρωσία. Η [illegible] γύρω από την επιθανάτια κλίνη της (9 Μαρτίου 1723) δείχνει ότι, παρά τα [illegible] της στο εξωτερικό, ήταν δεμένη μέχρι τέλους με την παλιά κουλτούρα. «Το [illegible] της ήταν περιτριγυρισμένο από ιερείς, οι οποίοι, σύμφωνα με την παλιά συνήθεια περί ανακούφισης των ετοιμοθάνατων ψυχών, της έφερναν φαγητό και πο-

[illegible] Πέτρος δήλωσε ότι το σπίτι της κουνιάδας του ήταν «άσυλο αλλόκοτων, [illegible] και φανατικών θρησκόληπτων».[illegible] Όταν ο Μπέργκχολτς επισκέφθηκε την Πρασκόβια και την κόρη της Αικατερίνη στο Ισμαήλοβο το 1722, [illegible] μιας παλιάς μπαντούρας*, που [illegible] κάποια «πικάντικα» τραγούδια. [illegible] αν της το ζητούσαν. «Δεν μπορούσα να φανταστώ», γράφει, «πώς [illegible] [Αικατερίνη], που είχε μείνει τόσο καιρό στη Γερμανία και είχε [illegible] στην κοινωνική της θέση, μπορούσε να ανεχτεί, όπως [illegible] τρία μέγαρα».[illegible] Ακόμα και το σπίτι του ίδιου του Πέτρου απείχε πολύ από το να είναι ολοκληρωτικά «σύγχρονο» από αυτή την άποψη. Μαζί με [illegible] και οικοδιδασκάλους, βρίσκουμε στις μισθοδοτικές καταστάσεις [illegible]

* Έγχορδο [illegible] μουσικό όργανο, της οικογένειας του λαούτου, [illegible] την Ιταλία. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Το διάστημα 1710-1711 [illegible] για το γαμήλιο συμβόλαιο [illegible] στην Καρλότα του Βόλφενμπιτελ. Μια από τις [illegible] ότι ήταν «εξαιρετικά έξυπνη, με ευγενικούς [illegible] να την περάσει για Μοσχοβίτισσα».[illegible] [illegible] στην κόρη της [illegible] Ο Γάλλος [illegible] ως «εξαιρετικά ευγενική και με τρόπους τελεί[illegible] της πατρίδας της».[illegible]

Η αριστοκράτισσα της εποχής του Πέτρου «στεκόταν στο κατώφλι δύο εποχών, [illegible] δύο ηθικούς κώδικες, του παλιού ρωσικού και του σύγχρονου ευρωπαϊκού, ανίκανη να απορρίψει κάποιον από τους δύο, έχοντας όμως την τάση να κλίνει όσον αφορά την κοινωνική συμπεριφορά προς τον δεύτερο, αλλά στις πεποιθήσεις και στις προλήψεις προς τον πρώτο».[illegible] Τα κορίτσια λάμβαναν αλληλοσυγκρουόμενα μηνύματα περί σωστής συμπεριφοράς. Το μήνυμα «άνωθεν» ήταν να φορούν φορέματα με ντεκολτέ και να κοινωνικοποιούνται, αλλά οι Ρωσίδες εξακολουθούσαν να ανατρέφονται ως καλά ορθόδοξα κορίτσια. Το εγχειρίδιο καλών τρόπων του 1717 με τίτλο *Το Έντιμο Κάτοπτρο της Νεότητας*, μια συλλογή από διάφορες δυτικές πηγές, γνωστότερο για τις συμβουλές του προς νέους άντρες ανθολογημένες από τον Έρασμο, περιείχε κεφάλαια για την «παρθενική τιμή, ή την κορώνα της αρετής». Ανάμεσα στα χαρίσματα που έπρεπε να διαθέτει μια κοπέλα, σύμφωνα με αυτό, ήταν το πάθος και η αγάπη για το λόγο του Θεού και τη Θεία Λειτουρ-

[illegible]

[illegible] την κατάρριψη των φραγμών μεταξύ ανδρών και γυναικών [illegible] γυναικεία απομόνωση. Με άλλους τρόπους ωστόσο [illegible] γάμους σε νεαρή ηλικία και [illegible] αναγκαστική στρατιωτική θητεία διά βίου, και επομένως κρατώντας [illegible] μακριά από τις γυναίκες και τα παιδιά τους για χρόνια [illegible] Ο Ιβάν Νεπλιούεφ, για παράδειγμα, βρισκόταν τέσσερα χρόνια [illegible] εξωτερικό για υπηρεσία και ναυτικές σπουδές, αφήνοντας πίσω του μια [illegible] οικογένεια.[illegible] Το στρατιωτικό ήθος της εποχής του Πέτρου [illegible] των δημόσιων τελετών, μεταθέτοντας το βάρος από τις [illegible] θρησκευτικές τελετουργίες στις αποκλειστικά ανδρικές στρατιωτικές παρελάσεις, στις οποίες οι γυναίκες παρέμεναν θεατές μάλλον παρά συμμέτοχοι. Οι περισσότεροι ξένοι παρατηρητές θεωρούν, παρ' όλα αυτά, ότι οι αλλαγές [illegible] έγιναν ευνοϊκά αποδεκτές από τις γυναίκες. Έτσι, ο Πίτερ Χένρι Μπρους γράφει (από τη Μόσχα) ότι «εφόσον επιτράπηκαν στο ωραίο φύλο όλοι οι τρόποι ελεύθερης συναναστροφής, οι γυναίκες ζουν σε έναν αέναο κύκλο απο[illegible] και διασκεδάσεων, περνώντας το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου τους σε χο[illegible] και ψυχαγωγίες, καλώντας η μια την άλλη εναλλάξ στα σπίτια τους, αφού έ[illegible] μείνει χωρίς τους άντρες τους, οι οποίοι στο μεγαλύτερο ποσοστό υπηρετούν στο εξωτερικό». Σημειώνει δε μια τάση για πρόσληψη Σουηδών αιχμαλώτων [illegible] ως παιδαγωγών των παιδιών τους, μουσικοδιδασκάλων και χοροδιδασκάλων.[illegible] Ο Τζον Πέρι γράφει ότι «οι Ρωσίδες κυρίες εξοικειώθηκαν γρήγορα με τις [illegible] ενδυμασίες, οι οποίες βρίσκουν ότι τις καθιστούν πιο ελκυστικές».[illegible]

Κι όμως, η ζωή στην Αγία Πετρούπολη, κάτω από τη [illegible] του μονάρχη, που απαιτούσε διά βίου υπηρεσία από όλους τους υπηκόους του, ήταν το ίδιο καταπιεστική τόσο για τις γυναίκες όσο και για τους άντρες. Για πολλές αριστοκράτισσες και μι-

[illegible]

[illegible] και στην κατανάλωση δυνατών ποτών. Ο Μπέρ-[illegible] [illegible] απορία της Ολοσούφγιεβα, της Γερμανίδας [illegible] τον Νοέμβριο του 1721, στα τελευταία στάδια της [illegible] μαζί με περίπου τριάντα ακόμα γυναίκες που [illegible] σε ένα χορό μεταμφιεσμένων στο κτίριο της Γε-[illegible] [illegible] ως αρρώστια. Η Ολοσούφγιεβα προφανώς [illegible] ώστε γέννησε ένα θνησιγενές αγόρι το πρωί της [illegible] του Πέτρου. Τον Ιούλιο του 1724 [illegible] της νίκης του ρωσικού ναυτικού στο Χάνκο, οι [illegible] στο πρόσφατα καθελκυσμένο πλοίο Ντέρμπεντ, κράτη-[illegible] [illegible] «και ακόμα και οι κυρίες έπρεπε να πιουν», πολ-[illegible] [illegible] την επομένη, παρόλο που για ορισμένες από αυ-[illegible] [illegible] ένα γεμάτο ποτήρι κρασί». Στις 29 Ιουλίου αυτοί που είχαν [illegible] κλήθηκαν να πιουν για τιμωρία.[257]

[illegible] δεν ήταν πάντα αναγκαστική. Σε ένα διαγωνισμό μεταξύ γυ-[illegible] [illegible] της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης οι πρώτες έπρεπε να πιουν ως πρό-[illegible] [illegible] τις τελευταίες «μπεκρούδες», αναφερόμενες στις πο-[illegible] [illegible] σε ένα χορό μεταμφιεσμένων.[258] Ο Γιουστ Γιούελ [illegible] στην τσαρίνα Πρασκόβια και στις κόρες της το Μάιο του 1710, όπου ο ίδιος και οι σύντροφοί του αναγκάστηκαν να πιουν τόσο πολλά βαθιά κύπελλα οινοπνευματωδών ποτών, που μέθυσαν τελείως σε λιγότερο από μισή ώρα.[259]

Για τις γυναίκες της ελίτ στη Ρωσία του Πέτρου, επομένως, η χειραφέτηση ε-[illegible] πικεντρωνόταν στην υποχρέωση να κάνουν δημόσιες εμφανίσεις όταν τις καλού-

[illegible]

[illegible] Ολοσούφγιεβα, [illegible] βάδιζαν μπροστά από τις συζύγους των ανδρών [illegible] βαθμού. Το μήκος της πένθιμης [illegible] των γυναικών [illegible] από το βαθμό: πενήντα δύο περίπου ίντσες για τους βαθμούς 1 και 2, τριάντα εννέα ίντσες για τους βαθμούς 3 και 4, είκοσι έξι ίντσες για τους βαθμούς 5 και 6. Στην εκκλησία οι βαθμοί 1-6 έπαιρναν θέση μέσα στο [illegible], οι βαθμοί 4-6 στέκονταν σε χαμηλότερο επίπεδο από τις άλλες, αλλά οι βαθμοί 7-8 στέκονταν απέξω, στον κυρίως ναό. «Ιππικό τάγμα» για γυναίκες [illegible] το 1714, με τη δημιουργία του Τάγματος της Αγίας Αικατερίνης, [illegible] του γυναικείου σθένους για να τιμηθεί η διάσωση του ρωσικού στρατού από τους Τούρκους το 1711. Επικεφαλής του τάγματος ήταν η αυτοκράτειρα.

Μολονότι η στάση του Πέτρου απέναντι στις γυναίκες συμβάδιζε με την εποχή, κατά κάποιον τρόπο προπορευόταν της ρωσικής κοινής γνώμης. [illegible], για παράδειγμα, να στείλει νεαρές γυναίκες στο εξωτερικό, σε γερμανικές πόλεις για να ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους, [illegible] το όραμα ενός κύκλου σπουδών που περιοριζόταν σε γλώσσες, καλούς τρόπους και «γυναικεία έργα», αλλά οι ευγενείς αντιτάχθηκαν με μένος σε μια τέτοια υποχρέωση, με την αιτιολογία ότι οι κόρες τους θα έμπαιναν σε πειρασμό και θα κινδύνευε η αρετή και η υπόληψή τους. Καμία, από ό,τι φαίνεται, δεν πήγε. Σχέδια για να στείλει γυναίκες στο εξωτερικό μαζί με τους συζύγους τους σε κρατική υπηρεσία [illegible] και ορισμένες γυναίκες συνόδευσαν τους συζύγους τους. Ίσως ο Πέτρος να [illegible] επηρεασμένος από τον Φιόντορ Σαλτίκοφ, ο οποίος στις «Προτάσεις» του [1713], τις οποίες προφανώς διάβασε προσεκτικά ο τσάρος, [illegible] ότι έπρεπε να [illegible]

[illegible] ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, [illegible] οι γυναίκες μας να [illegible] του 1714 ο [illegible] αριθμητικής, σχεδίου, ζωγραφικής [illegible] ζωγράφος [illegible] της Αικατερίνης της Β΄.

[illegible] μέχρι την εποχή της βασιλείας της [illegible] και χωρικές δεν είχαν ποτέ [illegible] να έχουν την πολυτέλεια της αργίας. Οι γυναί[illegible] στην αγροτική οικονομία, άλλες σε παρα[illegible] και στην κατασκευή ρούχων. Στις [illegible] μέχρι τη σύγχρονη εποχή κέντρα ερ[illegible] περιπτώσεις χρησίμευαν ως αναμορφωτή[illegible] κατά τα πρότυπα παρόμοιων ιδρυμάτων στις [illegible] γυναίκες. Το 1719, για παράδειγμα, έξι γυναίκες και κορίτσια στάλ[illegible] να γνέθουν λινάρι στα υφαντουργεία.[illegible] Μια [illegible] στη Μόσχα να καθαρίζουν και να [illegible] εργάζονταν ως υπηρέτριες στην Αυλή και σε σπί[illegible] κατηγορία γυναικών [illegible] Ο νεαρός Πέτρος είχε μια τροφό (kormilitsa), μια νταντά [illegible] της αριστοκρατίας. [illegible] Οι γυναίκες από τις φορολογούμενες τάξεις [illegible] και μια παραμάνα [illegible] ορισμένες φορές κάποια ανεξαρτησία. Απόφαση του [illegible] απολάμβαναν [illegible] 7 Φεβρουαρίου 1704 περιλαμβάνει μια περίεργη α[illegible] με ημερομηνία [illegible] του Γκριγκόρι Μπέλσκι ότι «της είχε επιτραπεί να [illegible] της συζύγου [illegible] στα περιτιδοποιεία της με δικό της [illegible] δέκα χιλιάδες πουντ περίτιδας [illegible] χρησιμοποιώντας δικούς της μάστορες και εργάτες».[illegible] [illegible] θειάφι και τα λοιπά, [illegible]

Οι γυναίκες των κατώτερων τάξεων δεν ήταν εντελώς βουβές. Οι φωνές τους α[illegible] σε καταθέσεις, όπως, για παράδειγμα, στα αρχεία της Διεύθυνσης Πρ[illegible] «Τι σόι τσάρος είναι αυτός που καταστρέφει τα σπίτια των χωρικών, [illegible] τους άντρες μας για στρατιώτες, μας αφήνει ορφανεμένες με τα παιδιά μας και μας αναγκάζει να κλαίμε συνέχεια;» παραπονιόταν μια γυναίκα. Το 1701 [illegible] τη γλώσσα της χωρικής Ντάρια επειδή διέδιδε τη φήμη ότι ο Πέτρος ήταν γιος ενός Γερμανού που τον αντάλλαξαν στη γέννα με μια κόρη.[271] Ο Πιοτρ Μα[illegible] Απράκσιν έστειλε από το Αστραχάν το Νοέμβριο του 1707, την εποχή της ανασυγκρότησής του από την πρόσφατη εξέγερση, μια αναφορά για να τεθεί

[illegible] Ένα από τα [illegible] είχαν [illegible] αλλά αρνούνταν να παντρευτούν [illegible] των συζύγων τους, και [illegible] στο Αστραχάν και να παντρευτούν [illegible] «ώστε οι πρόσφατες [illegible] από κανέναν»; Ο Πέτρος [illegible] τον Απράκσιν [illegible] αλλά να καταγράψει τα [illegible] να περιμένει εντολές». Το [illegible] ρωσικά στρατεύματα περιοχές [illegible] αποστέλλονταν στη Ρωσία και σε κάποιες [illegible] η μεταρρύθμιση που ήταν πιθανόν ευεργετική για όλες τις γυναίκες [illegible] τα έθιμα του γάμου. Στην προ Πέτρου Ρωσία οι γαμήλιες [illegible] μεταξύ των γονέων ή, αν δεν υπήρχαν, μεταξύ των [illegible] του γαμπρού, οι οποίοι συνήθως δεν είχαν αντίρρηση [illegible] να επικυρώσει το συμβόλαιο. Ο μέλλων γαμπρός [illegible] γυναίκας του μαζί με την αντιπροσωπεία του αρραβώνα, κι έτσι είχε [illegible] για τις συνθήκες εκ των προτέρων, αλλά η νύφη αρραβωνιαζόταν χωρίς [illegible] πριν ούτε το σύζυγο ούτε το νέο της σπίτι. Ο γαμπρός έβλεπε τη νύφη μόνο μετά τη γαμήλια τελετή, όταν έβγαζε το πέπλο της. Φυσικά, στην υψηλή κοινωνία τέτοια μυστικότητα μπορούσε να διατηρηθεί μόνο με το σύστημα του γυναικωνίτη, όταν οι νεαροί ανύπαντροι άντρες και οι γυναίκες ζούσαν χωριστά. [illegible] Μόλις άρχισαν να τους φέρνουν πιο κοντά πριν από το γάμο οι μεικτές συγκεντρώσεις και παρέες του Πέτρου, η μεταρρύθμιση ήταν αναπόφευκτη. [illegible] ο τσάρος πίστευε ότι ο γάμος που βασιζόταν στην επιλογή και όχι στον εξαναγκασμό θα οδηγούσε σε υψηλότερα ποσοστά γεννήσεων. Ένας νόμος του 1702 αντικατέστησε τα παλαιομοδίτικα γαμήλια συμβόλαια, ορίζοντας περίοδο έξι εβδομάδων αρραβώνα πριν από το γάμο, στη διάρκεια του οποίου το ζευγάρι μπορούσε να συναντιέται και ο αρραβώνας μπορούσε να διακοπεί αν το επιθυμούσε ένας από τους δύο. Ο γαμπρός μπορούσε να αρνηθεί να παντρευτεί μια άσχημη, άρρωστη ή παραμορφωμένη νύφη αν αυτά τα μειονεκτήματα είχαν παραμείνει κρυφά κατά τη διάρκεια του αρραβώνα ή αν του είχαν δείξει μια υγιή κοπέλα στη θέση της. Δε διευκρινίζεται αν ίσχυε ο ίδιος όρος για κοπέλες που τις είχαν ξεγελάσει με τον ίδιο τρόπο. Τον Απρίλιο του 1722 απαγορεύτηκαν οι καταναγκαστικοί γάμοι. Επίσης απαγορεύτηκε στους φρουρούς να παντρεύονται εκτός περιφέρειας, και στους αφέντες να παντρεύονται τις σκλάβες τους. Τροποποιήθηκαν, επίσης, διατάξεις για την αντιμετώπιση παράνομων παιδιών. Παλιότερα η Εκκλησία ανάγκαζε τον πατέρα να παντρευτεί τη μητέρα. Ένα διάταγμα του 1697, που εκδόθηκε στη διάρ-

[illegible] Αργότερα οι θετικές ε- [illegible] είχαν καταστήσει εγκύους, αφού [illegible] αποζημιώσεις. Δεν ήταν όμως πολ- [illegible] είχαν υποσχεθεί γάμο.[217]

Η καταδίκη για βιασμό επέσυρε ποινή θανάτου ή καταναγκαστικών έργων στις γαλέρες. Η διατύπωση στο Στρατιωτικό και στο Ναυτικό Κανονισμό παρουσιάζε[ι] κάποιες ενδιαφέρουσες ιδέες. Για να επιτευχθεί σαφής καταδίκη απαιτούνταν μάρτυρες, επειδή οι «κακές γυναίκες για να ξεπλύνουν την ντροπή τους μπορεί να ισχυριστούν ότι βιάστηκαν». Αν το αναφερόμενο γεγονός είχε συμβεί σε «απομονωμένο μέρος, μακριά από κόσμο ή μοναχικά», τότε δεν έπρεπε να γίνει αυτόματα πιστευτή η ενάγουσα. Σε τέτοιες περιπτώσεις ο δικαστής χρειαζόταν περαιτέρω αποδείξεις, όπως σκισμένα ρούχα, μώλωπες και τραύματα, προτού προχωρήσει [σ]τη διαδικασία. Έπρεπε δε να είναι επιφυλακτικός αν η κατηγορία διατυπωνόταν πολύ αργότερα από το συμβάν. Παρ' όλα αυτά, «ο βιασμός είναι βιασμός και, ανεξάρτητα αν διαπράχθηκε εις βάρος μιας έκλυτης γυναίκας ή μιας αξιοσέβαστης συζύγου, ο δικαστής δεν πρέπει να λάβει υπόψη το άτομο που ενέχεται, αλλά να εξετάσει την πράξη και τις τρέχουσες συνθήκες». Πάντως, η διατύπωση υποδηλώνει ότι ο βιαστής μιας «κραυγαλέας πόρνης» τιμωρούνταν λιγότερο αυστηρά.[218]

Οι Ρωσίδες απολάμβαναν κάποια περιουσιακά δικαιώματα, μολονότι υποστηρίχτηκε ότι αυτά είχαν υπονομευτεί κατά τη μοσχοβίτικη περίοδο.[219] Ο Νομικός Κώδικας του 1649 όριζε ρητά ότι με το θάνατο του συζύγου μια άτεκνη γυναίκα είχε δικαίωμα στο ένα τέταρτο της περιουσίας του. Η υπόλοιπη επέστρεφε στην οικογένειά του. Μπορούσε να απαιτήσει μόνο αγορασμένες γαίες, οι οποίες παρέμεναν στη σύζυγο μέχρι να ξαναπαντρευτεί ή να γίνει μοναχή. Ένα μικρό κομμάτι από τους κλήρους μπορούσε να φυλαχτεί για τις προστατευόμενες μητέρες και τις κόρες κάτω των δεκαπέντε ετών. Το μοναδικό απόλυτο δικαίωμα που είχαν ήταν στην προίκα τους, την οποία μπορούσαν να διεκδικήσουν με τη μορφή δουλοπάροικων.[220] Επί Πέτρου έγιναν απόπειρες να σταματήσει η παροχή γης ως προίκα, για να πε-

[illegible] Το 1714 [illegible] ο νόμος του 1714 [illegible] 22 Φεβρουαρίου του 1716 [illegible] «Όποιος έχει γιους και επιθυμεί να δώσει [illegible] την κινητή περιουσία, τόσο οι γιοι όσο και οι κόρες [illegible] τότε η περιουσία θα κατανεμηθεί [illegible] στο μεγαλύτερο γιο [illegible] Το ίδιο ισχύει και για τις κόρες». Επομένως, η Έλενα κληρονομεί [illegible] εκτός από αυτή, ο πατέρας της δεν είχε αφήσει άλλα παιδιά». Προσέθε[σε] [illegible] ότι το κτήμα πήγαινε σε εκείνη και όχι από κοινού και στο σύζυγό της, [illegible] κι αν αυτή ήταν η άρρητη επιθυμία του πατέρα της.[illegible]

Ο τελευταίος απόγονος μιας οικογένειας ωθούνταν να αφήσει την περιουσία του σε κάποιο εν ζωή συγγενή, η οποία έπαιρνε το όνομά του, αν δεν το έφερε ήδη.[illegible] Μετά το θάνατο του Φ. Ι. Ρομοντανόφσκι το 1717, για να διατηρηθεί το όνομα (ο μοναδικός γιος του δεν είχε παιδιά), ο Πέτρος πάντρεψε τις δύο κόρες του εκλιπόντος ψευδοτσάρου με ευγενείς, υπό τον όρο ότι οι τελευταίοι θα υιοθετούσαν το όνομα του Ρομοντανόφσκι.[284] Ο νόμος του 1714 επέτρεπε επίσης σε μια άτεκνη χήρα να κληρονομήσει όλες τις γαίες του συζύγου της μέχρι να πεθάνει ή να ξαναπαντρευτεί, οπότε οι γαίες επανέρχονταν στο σόι του συζύγου της. Τέτοιου είδους υποθέσεις μπορούσαν να αποδειχτούν περίπλοκες. Το 1712 ο σύζυγος της πριγκίπισσας Αβντότια Ιβάνοβνα Τσερκάσκαγια πέθανε, αφήνοντας πολύ μεγάλα κτήματα, με εφτακόσια σαράντα έξι αγροτικά νοικοκυριά. Η επιστολή της προς τη Γερουσία υπογράμμιζε το δίλημμα μιας χήρας γυναίκας όταν υπήρχαν γιοι από προηγούμενο γάμο. Ζούσε, έλεγε, στο σπίτι του εκλιπόντος συζύγου της, αλλά δεν υπήρχε καμία λύση για το «πώς θα αποκτούσε τα αναγκαία προς το ζην και τι θα της ανήκε», αφού δεν είχε καθόλου προικώα κτήματα, γι' αυτό επιζητούσε να εφαρμοστεί το άρθρο 9 του νόμου του 1714, που όριζε με το θάνατο του συζύγου μια άτεκνη γυναίκα να παίρνει όλη την περιουσία του μέχρι το θάνατό της και στη συνέχεια αυτή να επιστρέφεται στο σόι του άντρα. Δυστυχώς, το άρθρο δεν κάλυπτε την περίπτωση άτεκνης συζύγου από δεύτερο γάμο όταν υπήρχαν παιδιά και εν ζω-

[illegible]

... δίκαιο). Ο ξυλοδαρμός της συζύγου δεν [illegible] ... να πάρει διαζύγιο, μπορούσαν να [illegible] ... Γυναίκες που γίνονταν βάρος ή ενόχληση (για παράδειγμα [illegible] ... εξακολουθούσαν να αντιμετω[illegible] ... τρόπο του εγκλεισμού σε μοναστήρι. Πα[illegible] ... αυτό του Πέτρου απέναντι στην πρώτη του [illegible] ... επέβαλε την αίτηση διαζυγίου το Σεπτέμβρη [illegible] ... από την πρώτη σύζυγό του Άννα Φιόντοροβνα Χ[illegible] ... του χριστιανικού νόμου και άλλων εγκλημάτων, αλ[illegible] ... ότι τα μικρά παιδιά μου δε θα καταστραφού[illegible] ... ανάξια μητέρα». Η Άννα ήταν κληρονόμος [illegible] ... διακεκριμένου βαθμού των βογιάρων, και, ως εκ [illegible] ... Γιαγκουζίνσκι, αλλά την είχε βάλει να [illegible] ... κτήματά της και την άφηνε μόνη για μεγάλα χρονικά δια[illegible] ... εγκλεισμό της σε μοναστήρι ήταν ένας καβγάς σε κά[illegible] ... Η πρόφαση για τον εγκλεισμό ... 1722, όταν υποτίθεται ότι εκείνη αρνήθηκε να χορέψει με [illegible] ... Ο πραγματικός λόγος όμως ήταν η επιθυμία του να παντρευτεί την Άννα [illegible] ... έπειτα από ώθηση του Πέτρου και με τη συνε-

[illegible] ... «να εγκλειστεί σε κάποια μονή όπου θα μπορούσε να λαμβάνει τα [illegible] ... για συντήρηση και ρουχισμό».[231]

Στα γυναικεία μοναστήρια οι ηγουμένισσες απολάμβαναν κάποια εξουσία. Το 1716 ο Βέμπερ φιλοξενήθηκε από μοναχές στη Μονή της Αναλήψεως στο [illegible]. Η ηγουμένη του έκανε ερωτήσεις «για τους τρόπους των Γερμανών και τα γυναικεία μοναστήρια και πρόσεχε πολύ όσα της αφηγήθηκα, ενώ απάντησε σε όσα με ρώτησα». Παρατήρησε ότι υπήρχαν στη μονή πολλές [illegible] μοναχές καλών οικογενειών.[232] Ορισμένες φορές όμως οι παλιές συνήθειες έρχονταν σε σύγκρουση με τις νέες ανάγκες. Υπάρχουν περιπτώσεις γυναικών που απέφευγαν έντεχνα να γίνουν μοναχές όχι επειδή ο Πέτρος [illegible] στη συγκεκριμένη περίπτωση αλλά επειδή οι [illegible] τους [illegible] βοηθούσαν τις προσπάθειές του για περιορισμό των [illegible], τις οποίες αντιμετώπιζε ως κακό για το ρωσικό χαμηλό ρυθμό γεννήσεων. Το 1720 αποφασίστηκε ότι νεαρές γυναίκες οι οποίες ζούσαν σε μοναστήρια μαζί με συγγενείς τους που είχαν γίνει μοναχές θα έπρεπε να παντρευτούν [illegible], και δε θα τους επιτρεπόταν να γίνουν μοναχές πριν από τα σαράντα τους.[illegible] Ίσως ο Πέτρος να είχε επηρεαστεί από κάποιο ανώνυμο [illegible]

[illegible] Το 1722 λαϊκοί ή μοναχοί ράφτες στάλθηκαν σε μοναστήρια [illegible] για να εκπαιδεύσουν τις μοναχές στη γνώση, ενώ [illegible] για να επιβλέπουν εργαζόμενες στα υφαντά νοσοκομεία [illegible] Ένας μοναδικός τομέας γυναικείας δραστηριότητας [illegible] που εκτελούσαν οι αδελφές των Παλαιοδόξων της [illegible] η υψηλότερη εκκλησιαστική θέση στην κοινότητας Βιγκ*. Εκτός μοναστηριών οι γυναίκες ήταν το αποκλειστικά γυναικείο ε[illegible] της Αγίας Κοινωνίας. Για να εκτελέσουν [illegible] να πάρουν βεβαίωση και σφραγίδες για να α[illegible] πάνω στο ζυμάρι.[299]

Ο νόμος εξακολούθησε να αντιμετωπίζει σκληρά τις γυναίκες που αμάρταναν, [illegible] για τις συζύγους που δολοφονούσαν τους συζύγους τους: να τις θάβουν στο έδαφος μέχρι το λαιμό και να τις αφήνουν εκεί μέχρι να πεθάνουν, πιστεύεται ότι ανακλήθηκε κατά τη βασιλεία της Σοφίας,[300] αλλά εξακολουθούσε να είναι σε χρήση κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου και αργότερα. Ο Φιλίππο Μπαλάτρι, ο Γιοχάνες Κορμπ και ο Κορνέλιους ντε Μπρυν αναφέρουν όλοι περιστατικά αυτής της πρακτικής στη Μόσχα – ο τελευταίος, μάλιστα, σημειώνει (το 1702) ότι θεατές πετούσαν κέρματα στα θύματα.[301] Ο Μπρους αφηγείται την ιστορία τριών γυναικών που εκδικήθηκαν τους μεθυσμένους συζύγους τους πνίγοντάς τους στο ποτάμι επειδή τις είχαν δείρει όταν προσπάθησαν να τους τραβήξουν έξω από την ταβέρνα. Κατά τα λεγόμενά του, καταδικάστηκαν σε θάνατο και θάφτηκαν στο έδαφος μέχρι το λαιμό. Οι δύο από αυτές έζησαν δέκα ημέρες και η τρίτη έντεκα.[302] Ο Κορμπ αναφέρει την περίπτωση μιας γυναίκας

* Ποταμός που διαρρέει το βόρειο τμήμα της Καρελίας. Πηγάζει βορειοανατολικά της λίμνης Ονέγκα και εκβάλλει στη Λευκή Θάλασσα. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] και είχαν βρεθεί ένοχες εγκλημάτων [illegible] σε καταναγκαστικά έργα. Ένα διάταγμα της [illegible] Ιουλίου 1721 όριζε ότι καταδικασμένες γυναίκες και κοπέλες θα παραδίδονταν στο Κολέγιο Ορυχείων και Μανιφακτούρας και από εκεί σε βιομηχανίες [illegible] στη Μόσχα. Αυτή ήταν επίσης η μοίρα ενός κοριτσιού που μεταμφιέστηκε σε άντρα και υπηρέτησε εφτά χρόνια ως δραγόνος πριν αποκαλυφθεί. Η ποινή της ήταν να παραδοθεί στο κλωστήριο της Μόσχας, όπου την είδε ο Μπέρχολτς στη διάρκεια μιας επίσκεψής του το 1722. Μια άλλη υπόθεση ήταν αυτή της συζύγου ενός πεζικάριου, της Μάρφα Νταμπριάκοβνα, που στάλθηκε στο εργοστάσιο επειδή εγκατέλειψε τον άντρα της και διέπραξε μοιχεία. Οι διευθυντές των εργοστασίων δεν ήταν πάντα ικανοποιημένοι με αυτή τη δωρεάν εργασία. Για παραπτώματα που δε διαφοροποιούνταν ως προς το φύλο οι γυναίκες υπόκεινταν στις ίδιες ποινές με τους άντρες, με εξαίρεση τα κάτεργα (βαριά σωματική εργασία), που τα αντικαθιστούσε η εργασία σε κλωστήρια. Οι γυναίκες όμως δε διέπρατταν παραπτώματα τόσο συχνά. Ενδεικτικά, από τις τετρακόσιες ενενήντα οχτώ υποθέσεις που εκδικάστηκαν στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι την περίοδο 1697-1708 μόνο σε πενήντα δύο ενέχονταν γυναίκες.[310]

Κατά τη βασιλεία του Πέτρου, λοιπόν, η ζωή των γυναικών της ελίτ ήταν εντελώς διαφορετική από πολλές απόψεις από αυτή των γιαγιάδων τους. Είχαν περισσότερη δημόσια ζωή και οι εμφανίσεις τους ήταν πιο «δυτικοποιημένες». Αλλά αυτό που θα μπορούσε να εκληφθεί ύστερα από μια επιφανειακή εξέταση ως «χειραφέτηση» στην πραγματικότητα αντιπροσώπευε μια γυναικεία εκδοχή υπηρεσίας προς το κράτος, προσφερόμενης σε αίθουσες χορών και συγκεντρώσεων και όχι σε συντάγματα ή υπουργεία. Για το σύγχρονο παρατηρητή η πιο εντυπωσιακή καινοτομία είναι ίσως ότι για πρώτη φορά στην ιστορία της Ρωσίας εικόνες γυναικών ζωντανεύουν μέσα από την τέχνη. Στην ορθόδοξη αγιογραφία η Παναγία, μητέρα του Θεού, και οι αγίες κατείχαν πάντα ξεχωριστή θέση. Στις ελάχιστες περιπτώσεις που απεικονίζονταν εν ζωή γυναίκες ήταν σε λατρευτικές στάσεις, σύμφωνα με τους κανόνες της αγιογραφίας.[311] Η εποχή του Πέτρου δημιούργησε μια πινακοθήκη κοσμικών πορτρέτων, α-

[illegible]

Για την Αικατερίνη τη Β΄, όταν εκφραζόταν ως ηγεμόνας, ο Πέτρος [illegible] ιδιωτικά όμως ελεεινολογούσε τη [illegible] και των τρόπων του. Η κυρία επί των τιμών [illegible] αναφέρθηκε προηγουμένως, κόρη του Αντρέι [illegible] ήταν η Ρουμιάντσεβα, η οποία [illegible] για τον Πέτρο. Η Αικατερίνη Ντάσκοβα [illegible], που της είπε πολλές ιστορίες για το τραχύ στρατιωτικό ήθος της βασιλείας του [illegible] αυστηρή κριτική [illegible] σε ανθρώπινες ζωές. Ήταν αντίθετη στο να γίνουν οι αριστοκράτες «κηπουροί, σιδηρουργοί και μεταλλωρύχοι» και, ακόμα περισσότερο, [illegible] το χειρώνακτα: «Δεν ήταν δουλειά του Πέτρου να [illegible] και να δουλεύει στις αποβάθρες με ένα τσεκούρι!». Η [illegible] εναρμονίζεται με το κλίμα συναισθηματισμού που επικρατούσε μετά το 1785 και την αλληλεγγύη προς την «πάσχουσα ανθρωπότητα». Η άποψη της Ντάσκοβα ότι ο Πέτρος ήταν ένας δεσποτικός ηγεμόνας που αντιμετώπιζε τους ανθρώπους σαν σκλάβους είχε πιθανόν επηρεαστεί από την ανακάλυψη της στη δεκαετία του 1780 δύο γυάλινων βάζων που περιείχαν τα κεφάλια της Μαίρης Χάμιλτον και του Γουίλιαμ Μονς, οι οποίοι εκτελέστηκαν το 1724. Εκείνη τα έθαψε.

7

Η Αγία Πετρούπολη και οι τέχνες

1. ΑΠΟ ΤΗ ΜΟΣΧΑ ΣΤΗΝ ΑΓΙΑ ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ

Δεν υπάρχουν καλύτερα μέρη για να βιώσει κανείς τις απτές διαφορές ανάμεσα στον ύστερο μοσχοβίτικο πολιτισμό και στον πολιτισμό της εποχής του Πέτρου από τις ρωσικές εθνικές συλλογές τέχνης, την Πινακοθήκη Τρετιακόφ στη Μόσχα και το Ρωσικό Μουσείο στην Αγία Πετρούπολη. Εδώ οι εικόνες των [illegible], που αποτελούσαν το κυρίως αντικείμενο της ρωσικής τέχνης για [illegible] αιώνες, παραχωρούν τη θέση τους, μέσα από λίγα ισχνά δείγματα του ζωγραφικού είδους παρσούνα* του τέλους του δέκατου έβδομου αιώνα, σε πίνακες φιλοτεχνημένους εκ του φυσικού ή από μνήμης, σε μια πινακοθήκη από βασιλικές [illegible] κράτες και ευγενείς ίδιους ως προς τα ρούχα και την κόμμωση, αν όχι πάντα ως προς την ποιότητα της ζωγραφικής, με τους Ευρωπαίους συγχρόνους τους. Ένας Άγγλος παρατηρητής εύκολα θα ανακαλέσει στη μνήμη πορτρέτα του Γουίλιαμ και της Μαίρης, της Άννας και των αυλικών τους. Ορισμένοι Δυτικοί επισκέπτες νιώθουν ανακούφιση επειδή βρίσκονται σε γνωστή περιοχή, άλλοι απογοητεύονται με την απότομη μετάβαση από ένα «εξωτικό» ρωσικό ιδίωμα σε ένα κοσμικό διεθνές.

Σε τι έκταση όμως απηχούν τη ρωσική πραγματικότητα τα έργα της πινακοθήκης προσωπογραφιών της εποχής του Πέτρου; Η αναμόρφωση του στρατού, το φορολογικό σύστημα και η Εκκλησία, η δημιουργία νέων διοικητικών θεσμών και η κτίση μιας νέας πρωτεύουσας ήταν απλές και εύκολες υποθέσεις σε σχέση με τη μεταμόρφωση των ανθρώπων. Αυτή ήταν η μεγαλύτερη πρόκληση που είχε να αντιμετωπίσει ο Πέτρος, και οι γνώμες για την επιτυχία του ποικίλλουν. Ακόμη και ορισμένοι από τους θαυμαστές του αμφιβάλλουν αν οι μεταρρυθμίσεις του επέφεραν κάτι περισσότερο από επιδερμικές, ενώ οι επικριτές του τον κατηγορούν ότι

* Ζωγραφικό είδος, κάτι ενδιάμεσο μεταξύ εικόνας και προσωπογραφίας. (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

Μόνιμα και για να επιτευχθεί μια τέτοια μεταμόρφωση [illegible] Δεσποτισμός του [illegible] μοναρχικής εξουσίας [illegible]

Ένας ηγεμονικός μονάρχης μπορεί νόμιμα να διατάζει το λαό του όχι μόνο όσα είναι αναγκαία για το προφανές καλό της χώρας του αλλά σε' αλήθεια όπως του α-[illegible] αντίθετο με το θέλημα του [illegible] όπως δηλώθηκε παραπάνω, είναι το γεγονός ότι η [illegible] Η βάση της εξουσίας του [illegible] το δικαίωμά του να αποφασίζει για το κοινό [illegible] όλη την εξουσία του. Αυτό περιλαμβάνει κάθε είδους [illegible] καλό και μεταβίβασαν σε αυτόν [illegible] αλλαγές σε έθιμα και ρούχα, στο χτί-[illegible] πολιτικούς και εκκλησιαστικούς κανονισμούς [illegible] σιμο των σπιτιών, σε διαδικασίες και τελετές γιορτών, γάμων, κηδειών.

Προτού επιχειρήσουμε μια πιο εμπεριστατωμένη εξέταση της κουλτούρας της περιόδου του Πέτρου, πρέπει να λάβουμε υπόψη πολυάριθμα στοιχεία. Μολονότι η Αγία Πετρούπολη αποτελεί σαφώς το επίκεντρο της πολιτιστικής μεταρρύθμισης, υλικά και συμβολικά, πριν από το 1710 σημαντικοί καλλιτέχνες συνέχισαν να είναι συγκεντρωμένοι στη Μόσχα, ειδικά στο Βασιλικό Οπλοστάσιο. Επαρχιακοί τεχνίτες εξακολούθησαν να φτιάχνουν κτίρια και βιοτεχνικά προϊόντια με τον παραδοσιακό τρόπο ακόμα και κατά το δέκατο όγδοο αιώνα και η θρησκευτική τέχνη συνέχισε να αποτελεί σημαντικό μέρος της παραγωγής τους. Λόγω της εφήμερης φύσης πολλών τέτοιων προϊόντων, της φθοράς (πολλά κτίρια ήταν προ[illegible]γεγραμμένα) και των πολεμικών καταστροφών (ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου), ελάχιστα δείγματα της τέχνης της περιόδου του Πέτρου διασώθηκαν. Από τις πολυάριθμες αψίδες θριάμβου που ανεγέρθηκαν, για παράδειγμα, μόνο μία διασώζεται, η Πύλη Πετρόφσκι στην είσοδο του Φρουρίου Πετροπαύλοφσκ. Με άλλα λόγια, με το να επικεντρωθούμε αποκλειστικά στα

[illegible] 1710 και 1720 [illegible] Το 1787 ο πρίγκιπας Μιχαήλ Σερμπάτοφ [illegible] της περιφρονημένης Μόσχας.

[illegible] Με εγκατέλειψε. Είτε από ανάγκη, για να [illegible] το εμπόριο και να διευθύνει προσωπικά τον πόλεμο, είτε από [illegible] μετέφερε την πρωτεύουσα στη νεόκτιστη πόλη [illegible] [...] Οι καλύτεροι πολίτες μου εγκατέλειψαν τα τείχη μου [illegible] σε μια ξένη γη και πλήθη χωρικών στάλθηκαν να καλλιεργήσουν [illegible] έλοβες και άγονο έδαφος. Τα κτίριά μου, για τα οποία δε δόθηκε [illegible] ερειπώνονται και απαγορεύτηκε να ανεγερθούν καινούργια.

Στην πραγματικότητα, πολλά κτίρια της Μόσχας δεν ήταν λιγότερο «σύγχρονα» από τα αντίστοιχά τους στην Αγία Πετρούπολη. Το Κεντρικό Φαρμακείο και ο Πύργος Σουχάρεφ (δεκαετία 1690) ήταν δείγματα των νέων τάσεων της αστικής αρχιτεκτονικής. Το πρώτο μεγάλο τεχνικό έργο του Πέτρου εκεί, το Ναυπηγείο (1702-1736), από τους Κρίστοφερ Κόνραντ, Μιχαήλ Τσογκλόκοφ και άλλους, μαζί με το επιτελείο τους, είχε σχέδιο κλασικού ρυθμού. Η κατασκευή του απαιτούσε εκτεταμένη κατεδάφιση παλιότερων κτιρίων, συμπεριλαμβανομένης μιας εκκλησίας. Στα άλλα αξιοσημείωτα οικοδομήματα περιλαμβάνεται το εντυπωσιακό μέγαρο και οι κήποι του Φ. Α. Γκολίτσιν στις παρυφές της πόλης (ολοκληρώθηκαν το 1702 από τον Ντ. Ιβάνοφ), η παλίζουσα βίλα του Μ. Π. Γκαγκάριν στην Τβέρσκαγια, με μεγάλες στριφογυριστές σκάλες (1707, από τον Ντ. Φοντάνα) και η Εκκλησία του Αρχάγγελου Γαβριήλ του Αλέξαντερ Μένσικοφ, που υπολογιζόταν ως ο υψηλότερος πύργος εκτός Κρεμλίνου.[6] Εκκλησίες και αστικά κτίρια παρουσίαζαν έντονα χαρακτηριστικά μοσχοβίτικου μπαρόκ στο σχέδιο και στη διακόσμηση, μαζί με μια περισσότερο δυτικότροπη χρήση διακοσμητικών ρυθμών.

Πολλοί από τους κανόνες και τα πρόστιμα που επιβλήθηκαν αργότερα για να επιφέρουν «ομαλοποίηση» στην αστική ζωή της Αγίας Πετρούπολης εφαρμό[illegible]

[illegible]

Το 1722 επαναλήφθηκε η έκκληση για λιθόστρωση και πέτρινα σπίτια στο κέντρο της Μόσχας. Ένας αρχιτέκτονας επρόκειτο να μετακληθεί από την Αγία Πετρούπολη για την επίβλεψη του σχεδίου. Την ίδια ημέρα ανακοινώθηκε ο διορισμός ενός αστυνομικού διευθυντή για τη Μόσχα.[11] Με άλλα λόγια, υπήρξαν συστηματικές προσπάθειες να μετατραπεί και η Μόσχα σε μια σύγχρονη πόλη. Η παλιά πρωτεύουσα είχε επίσης το μερίδιό της στους σημαντικούς εορτασμούς. Ο Πέτρος ήταν εκεί το Δεκέμβριο του 1709 και τον Ιανουάριο του 1710 για τις μεγαλοπρεπείς παρελάσεις στο πλαίσιο του εορτασμού της νίκης στην Πολτάβα. Το Μάιο του 1724 ολόκληρη η Αυλή και η διπλωματική κοινότητα συγκεντρώθηκαν στη Μόσχα για τη στέψη της συζύγου του Πέτρου Αικατερίνης, που έγινε στο Μητροπολιτικό Ναό της Κοιμήσεως στο Κρεμλίνο, παραδοσιακό τόπο στέψης των τσάρων.

Υπήρχαν έντονα στοιχεία συνάφειας ανάμεσα στην ελιτίστικη μοσχοβίτικη τέχνη (για παράδειγμα, τη μοσχοβίτικη, ή μπαρόκ «Ναρίσκιν», αρχιτεκτονική της περιόδου 1680-1690) και στην τέχνη της εποχής του Πέτρου, προερχόμενα από τους κύριους εκπροσώπους της εποχής του μοσχοβίτικου μπαρόκ και τους μαθητές τους, οι οποίοι συνέχισαν τη δραστηριότητά τους σχεδόν σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου. Εκθέσεις του Οπλοστασίου το διάστημα 1701-1702 καταγράφουν τον Ιβάν Σαλτάνοφ (σημαντικό ζωγράφο της δεκαετίας του 1680), τον Μιχαήλ Τσογκλόκοφ και τον Γκριγκόρι Οντόλσκι, καθώς και τους μαθητές τους Αλεξέι Ζαχάροφ και Ιβάν Φιοντόροφ. Δεν αναφέρονται ξένοι ζωγράφοι, αλλά υπήρξε ένας ξένος χαράκτης, ο Άντριαν Σένεμπεκ (με Ρώσους μαθητές τους Αλεξέι Ζούμποφ και Πιοτρ Μπούνιν), και διάφοροι ξένοι τεχνίτες, ορισμένοι από τους ο-

[illegible] Αν είναι δυνατόν, παρακαλώ να αποδεσμεύσετε το ζωγράφο [illegible] τις εικόνες του θριάμβου, ώστε να μπορέσει να τελειώσει τις εικόνες. [illegible] είναι καλός άνθρωπος και θα είναι βαθύτατα υποχρεωμένος στην εξοχότητά σας για το ζήτημα αυτό».[13]

Το τεχνικό έργο που απομάκρυνε τον Ζερέμπτσοφ από τη ζωγραφική των εικόνων, οι αψίδες του θριάμβου, προορισμένες για το λαό, ήταν μια αξιοσημείωτη καινοτομία της εποχής του Πέτρου, όπου χρησιμοποιούνταν πολλές ομάδες τεχνιτών και καλλιτεχνών. Οι αψίδες αυτές, αντιγραμμένες από ξένα εγχειρίδια, τα περισσότερα από τα οποία στηρίζονταν σε ρωμαϊκά μοντέλα, συμπλήρωναν, χωρίς να αντικαθιστούν εντελώς, τις παρελάσεις με τις εικόνες, τους σταυρούς και τα θρησκευτικά λάβαρα που συνόδευαν τους επινίκιους εορτασμούς στο παρελθόν. Πράγματι, οι θριαμβικές αψίδες, στολισμένες με σκαλίσματα, ζωγραφικά σχέδια και κείμενα, έμοιαζαν πολύ με εικονοστάσια, τα οποία, με τη σειρά τους, επηρεάστηκαν από τα σχέδια των νέων αψίδων.[15] Η πρώτη ανεγέρθηκε στη Μόσχα μετά την κατάληψη του Αζόφ, το 1696. Στα τέλη του 1702 διοργανώθηκαν εορταστικές εκδηλώσεις για την κατάληψη του Νέτεμπουργκ, όπου [illegible] ένας πύργος διακοσμημένος με λάβαρα διαφόρων χρωμάτων και φωτισμένος με φαναράκια.[16] Αγιογράφοι εκτελούσαν αυτού του τύπου τις δουλειές. Το Δεκέμβριο του 1709 ο πρίγκιπας Μ. Π. Γκαγκάριν διατάχθηκε να χτίσει πέντε θριαμβικούς πύργους κατά μήκος του ποταμού Μόσκοβα δίπλα στο Κρεμλίνο για τους εορτασμούς της Πολτάβα. Του δόθηκε εντολή να μισθώσει ξυλουργούς και άλλους τεχνίτες για το σκοπό αυτόν. Αγιογράφοι επιφορτίστηκαν με την επιδιόρθωση περίπου τριάντα εικόνων, ορισμένες από τις οποίες είχαν σαπίσει και άλλες είχαν φθαρεί από την υγρασία, αφού τις είχαν φυλαγμένες σε μια αποθήκη στο Οπλοστάσιο και ύστερα τις κρέμασαν στα τείχη της πόλης, όπου καταστράφηκαν [illegible]

[illegible] (1708), «στα σπίτια της ρωσικής ελίτ η Αφροδίτη αντικατέστησε την Παρθένο Μαρία».[20] Από τη δεκαετία του 1650 στην Ακαδημία Μογίλα του Κιέβου και στη συνέχεια, από τη δεκαετία του 1680, στην Ακαδημία της Μόσχας γράφονταν πανηγυρικοί στίχοι και παίζονταν σχολικά θεατρικά έργα όπου συγχωνεύονταν η κλασική μυθολογία, η μεσαιωνική αλληγορία και η σύγχρονη πολιτική.[22] Οι ίδιοι χαρακτήρες και παρόμοιες επινοήσεις βρίσκουν διέξοδο στις εικαστικές και διακοσμητικές τέχνες, λαμβανόμενα συχνά από δημοσιευμένα βιβλία-πηγές, όπως το *Σύμβολα και Εμβλήματα* (1705).

Ο ίδιος ο Πέτρος απεικονιζόταν σε πολλές εκδοχές (στη ζωγραφική, σε έντυπα, στη γλυπτική). Ήταν Ηρακλής, για τις νίκες του εναντίον του σουηδικού «λέοντα», και Σαμψών, που άνοιγε βίαια τα σαγόνια του λέοντα. Μια έντυπη περιγραφή των αψίδων του θριάμβου που ανεγέρθηκαν από την Ακαδημία της Μόσχας το 1709 τον αποκαλεί «Ηρακλή Πάντων των Ρώσων», μολονότι η εγχάρακτη προμετωπίδα παριστάνει τον άγιο Γεώργιο να χτυπάει ένα δράκο και ένα δικέφαλο αετό να ρίχνει αστροπελέκι πάνω σε ένα λιοντάρι.[21] Ένα μετάλλιο που κυκλοφόρησε ως αναμνηστικό της ρωσικής νίκης στη Λιβονία το 1710 παρουσιάζει τον Πέτρο να φοράει δάφνινο στεφάνι, πανοπλία και μανδύα, ενώ στην άλλη όψη τον Ηρακλή να κρατάει μια σφαίρα με σημειωμένες τις πόλεις Νάρβα, Ρέφαλ, Ντόρπατ, Πέρνοφ, Αρενσμπουργκ και Ρίγα και την επιγραφή «Έχω τη δύναμη να σηκώνω ένα τέτοιο βάρος» στα λατινικά.[22] Ο Πέτρος ήταν Ποσειδώνας, Δίας, ο «Άρης της ορθοδοξίας» (σε μια τοιχογραφία στο ανάκτορο του Μένσικοφ με τίτλο *Ο Θρίαμβος του Άρη* λέγεται ότι ο Άρης έχει τα χαρακτηριστικά του Πέτρου) και Πυγμαλίωνας.[23]

Πίσω από όλες αυτές τις αναφορές κρύβεται η αντίληψη της *translatio imperii*. Ο Πέτρος ήταν η κεντρική μορφή στην αναπαράσταση επί ρωσικού εδάφους αλλεπάλληλων ρωσικών κατορθωμάτων, κυρίως αυτών που σχετίζονταν με την ίδρυση μιας

[illegible]

Μετά το 1700 η εικόνα του Πέτρου πάνω στα νέα ρούβλια απέκτησε μιμητικά δάφνινο στεφάνι, πανοπλία, μανδύα, ρωμαϊκού τύπου χιτώνα [illegible].[28] Η ρωμαϊκή ιστορική εικονογραφία εισχώρησε σε πολλούς τομείς του κοσμικού κράτους, από τους αυτοκρατορικούς τίτλους που υιοθετήθηκαν το 1721 (αυτοκράτωρ, Πατήρ της Πατρίδος, Μέγιστος) μέχρι τα λατινίζοντα γράμματα στην [illegible] γραφή.[29] Στο συγχαρητήριο λόγο της η Γερουσία διακήρυσσε: «Θεωρήσαμε σωστό, κατά το έθος των αρχαίων, ειδικά του ρωμαϊκού και του ελληνικού λαού, [...] όπως συνηθιζόταν στη ρωμαϊκή Σύγκλητο προς αναγνώριση των φημισμένων κατορθωμάτων των αυτοκρατόρων τους, να ανακοινώνουν τέτοιους τίτλους δημοσίως, ως δώρο, και να αναγράφονται σε αγάλματα, ώστε να διαιωνίζονται στη μνήμη των μεταγενέστερων».[30] Τα αυτοκρατορικά παραδείγματα όμως χρησίμευαν επίσης και ως προειδοποιήσεις. Στους ίδιους εορτασμούς για τη Νίσταντ ανακοινώθηκε στον κόσμο ότι «οι Έλληνες [δηλαδή οι Βυζαντινοί] [illegible] γενναίοι άντρες στο παρελθόν, αλλά στη συνέχεια, λόγω έλλειψης προσπάθειας και αδρανείας, έμειναν πίσω στη μελέτη των στρατιωτικών ζητημάτων».[31] Οι ξένοι κατάλαβαν τη σημασία της ρωμαϊκής εικονογραφίας πολύ πριν επιβληθούν οι νέοι τίτλοι. Ο Δανός Έρεμπρο Ράσμους περιέγραψε τη θριαμβική παρέλαση για την Πολτάβα στη Μόσχα το 1710 ως «αναμφισβήτητα, τη μεγαλύτερη και σημαντικότερη πομπή θριάμβου στην Ευρώπη από την εποχή των αρχαίων Ρωμαίων». Ένα πορτρέτο κρεμασμένο έξω από τη μοσχοβίτικη κατοικία του Φιόντορ Ρομοντανόφσκι έφερε την εξής επιγραφή: «Ο ανίκητος και πιο ισχυρός αυτοκράτορας».[32]

Ο Πέτρος και οι συνεργάτες του, ελάχιστοι από τους οποίους ήταν μορφωμένοι, άφηναν τους ειδικούς να συμπληρώσουν τις λεπτομέρειες, αλλά συχνά έκαναν ένα σωρό αναφορές στην κλασική μυθολογία. Ο Βάκχος ήταν ιδιαίτερα δημοφιλής. Ο Πέτρος έγραψε στον Μένσικοφ το Νοέμβριο του 1706: «[...] όπως κάναμε θυσία στον Βάκχο με μπόλικο κρασί και παρακαλέσαμε το Θεό με τη

[illegible]

Χαραγμένα και μετάλλια, που κυκλοφόρησαν από το Νομισματοκοπείο [illegible] Μια συλλογή βασισμένη σε εικόνες [illegible] το 1702 [illegible] από τον Π. Χ. Μύλερ της Νυρεμβέργης για να [illegible] 1702-1714 απεικόνιζε τον Άρη, τον Ερμή, τον [illegible] οι ρωσικές νίκες των ετών [illegible] με επιγραφές βασισμένες στον Οβίδιο και στον [illegible] Ηρακλή, την Αθηνά και τη Νίκη [illegible] Λουδοβίκου του ΙΔ΄ μέσα από τα με- [illegible] Βιργίλιο. Εμπνευσμένες από την ιστορία [illegible] επιτελούσαν μια λειτουργία παρόμοια με των [illegible] του Βαρό, οι σειρές αυτές [illegible][36] Επειδή αυτά τα μετάλλια προορίζονταν και [illegible] για προπαγάνδα στο εξωτερικό, οι επιγραφές ήταν στα λατινικά. Μετάλλια που δόθηκαν σε βετεράνους των ρωσικών νικών (περίπου δώδεκα μάχες τιμήθηκαν [illegible]) έφεραν επιγραφές στα ρωσικά, αλλά η εικονογραφία επιμε- [illegible] με αυτό τον τρόπο [illegible] να είναι κλασικού τύπου.[37]

Η γνώση της κλασικής αρχαιότητας περιοριζόταν στην ελίτ. Στην περιγραφή μιας ασημένιας σφαίρας στο Οπλοστάσιο (1701) σημειώνεται ότι στην κορυφή ήταν καθισμένοι δύο άντρες, εκ των οποίων «ο ένας μεγαλόσωμος με φτερά στα πόδια και καπέλο, μια σφαίρα στο δεξί του χέρι και ένα ραβδί με φτερά στο αριστερό του». Προφανώς, ο γραφέας αυτός δε γνώριζε ότι περιέγραφε τον Ερμή.[38] Ένα περιορισμένο καλλιεργημένο κοινό είχε πρόσβαση σε φυλλάδια που περιέγραφαν και εξηγούσαν πομπές θριάμβου, αψίδες και επιδείξεις πυροτεχνημάτων, πολλά από τα οποία προέρχονταν από την Ακαδημία της Μόσχας. Παρουσιάζονταν γεγονότα της αρχαίας ιστορίας που είχαν χρησιμεύσει ως σημείο αναφοράς. Ένα από αυτά περιγράφει τέσσερις αγγέλους να πετάνε λουλούδια, «κατά τη συνήθεια των παλιών πανηγυριστών που έμπαιναν στο Καπιτώλιο από την οδό των Απέννινων κουβαλώντας λουλούδια».[39] Σε μια επεξήγηση για τα πυροτεχνήματα της Πρωτοχρονιάς του 1704 δηλωνόταν ότι «οι παλιοί ειδωλολάτρες αποδέχονταν τον Δία ως την πρώτη και ανώτατη δύναμη των πάντων» και ότι η Παλλάδα Αθηνά ήταν «η θεά της πολεμικής τέχνης και της εξέχουσας σοφίας».[40] Στους Θερινούς Κήπους της Αγίας Πετρούπολης τοποθετήθηκαν μορφές που απεικόνιζαν ήρωες από τους μύ-

[illegible]

Η Μόσχα [illegible] οι νέοι ρυθμοί. Η Μόσχα, με τις [illegible] της ήταν ανεξίτηλα σημαδεμένη από την εικόνα της Παλαιάς Ρωσίας, για να [illegible] τους σκοπούς του Πέτρου. Ένα περίφημο πανόραμα της πόλης (1707-1708) [illegible] το καθιστά σαφές: Η ακανόνιστη γραμμή του ορίζοντα κυριαρχείται από [illegible] και οβελίσκους αμέτρητων εκκλησιών. Πέτρινα κτίρια συνδυάζονται με ξύλινα καλύβια. Η εντύπωση είναι αυτή της γραφικότητας και της αταξίας.[illegible] Η Μόσχα δεν πρόσφερε ούτε τον «άγραφο χάρτη» ούτε το συνδυασμό θάλασσας και [illegible] τοπίου που έκανε τόσο ακαταμάχητη την Αγία Πετρούπολη. Έτσι, παρόλο που ο Πέτρος δεν περιφρονούσε τη Μόσχα όσο επέθετε ο πρίγκιπας [illegible], την υποβίβασε αποφασιστικά στη θέση της «δεύτερης πρωτεύουσας». Ο «υποβιβασμός» της Μόσχας γινόταν ξεκάθαρος από το [illegible] που περνούσαν εκεί ο τσάρος και η υψηλή αριστοκρατία. Μόλις τον Αύγουστο του 1706, όταν η Αγία Πετρούπολη δεν ήταν τίποτα περισσότερο από ελώδεις καλύβες και αναχώματα, ο Τσαρλς Γουίτγουορθ έγραφε από τη Μόσχα:

> Υπομένουμε τώρα τον κρύο και βροχερό καιρό που αντιμετωπίζετε επίσης το Νοέμβριο. Δεν έχουμε καμία παρέα, ούτε αυλικούς, στρατιώτες ούτε εμπόρους, αφού οι πρώτοι βρίσκονται στο στρατό και οι άλλοι βγάζουν λεφτά στον Αρχάγγελο. Δεν έχουμε ούτε παραστάσεις, μουσική ή ζωγραφική, δεν έχουμε καλό [illegible], ούτε καλό κρέας αγριμιού και λίγο καλό κρασί, και οι γυναίκες είναι άσχημες, [illegible] και κακοαναθρεμμένες. Η μεγαλύτερη διασκέδασή μας είναι οι [illegible] την εβδομάδα στο μικρό αγγλικό παρεκκλήσι, όπου ο καλός Θεός μας [illegible]ρώνει με μια θερμή προσευχή».[44]

Στη διάρκεια των πρώτων χρόνων του Βόρειου Πολέμου ο Πέτρος σπα[illegible]

[illegible] τη Μόσχα, με εξαίρεση τα Χριστούγεννα. [illegible] [illegible] Αγία Πετρούπολη [illegible] η περίοδος [illegible] [illegible] στο εξωτερικό.

Μετά τη μάχη της Πολτάβα η ρωσική [illegible] [illegible] [illegible] Αγία Πετρούπολη. [illegible] του Πέτρου [illegible] [illegible] Μόσχα στην Αγία Πετρούπολη [illegible] 1710. «Στην Αγία Πετρούπολη, για το κτίσιμο [illegible] [illegible] Ρώσων και προς όφελος του εθνικού [illegible] [illegible] ειδικοτήτων και τεχνίτες [illegible] Ο Πέτρος δεν είχε ήδη αρχίσει. Το Μάρτιο του 1710 ο ζωγράφος Ιβάν Ζβέρινς [illegible] [illegible] να πάει στην Αγία Πετρούπολη, αλλά [illegible] [illegible] να ξοδέψει για οδοιπορικά. Έλαβε πέντε ρούβλια.[?] Το [illegible] [illegible] μετοίκησαν από τη Μόσχα. Έπειτα από αυτό η νέα 1711 κι άλλοι ζωγράφοι [illegible] [illegible] στη διάθεση των πόρων.[17]

II. Ο ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ

Τι κήποι είναι αυτοί που φυτεύτηκαν εδώ,
Φυτεμένοι από το Μεγάλο Πατέρα,
Εδώ που τώρα η χάρη του διαφεντεύει.
Εξίσου μεγάλη, εξίσου πρώτη,
Μια θεά και Γης, σαν την Αθηνά;
Απαντώ: «Η Εδέμ του βορρά!».[18]

[...] αυτό το μεγάλο παράθυρο που ανοίχτηκε πρόσφατα στο βορρά, μέσα από το οποίο η Ρωσία βλέπει την Ευρώπη. (Φραντσέσκο Αλγκαρότι, 1739)[19]

Δε διασώζεται καμία αναφορά σύγχρονου από πρώτο χέρι για τα γεγονότα της 16ης Μαΐου 1703, της ημερομηνίας ίδρυσης της Αγίας Πετρούπολης σύμφωνα με την παράδοση. Δεν υπάρχουν καταχωρίσεις, για παράδειγμα, στα ημερολόγια της Αυλής.[20] Μια από τις πρώτες αναφορές εμφανίζεται σε μια επιστολή του Πέτρου προς τον Κορνέλιους Κρούις με ημερομηνία 1η Ιουλίου 1703, όπου αναφέρεται ότι η ρωσική σημαία είχε υψωθεί δίπλα από το πρώην σουηδικό φρούριο, αλλά το «επιθυμητό σημείο εξακολουθούσε να βρίσκεται τρία [ναυτικά] μίλια πιο πέρα». Η επίσημη ιστορία της βασιλείας του Πέτρου γράφτηκε πολλά χρόνια αργότερα: «Μετά την κατάληψη του Νιένσαντς ένα πολεμικό συμβούλιο στάλθηκε για να εξακριβώσει αν θα έπρεπε να οχυρωθεί αυτό το σημείο ή να βρεθεί ένα πιο

[illegible] μέρος, καθώς αυτό ήταν μακριά, μακριά από τη θάλασσα [illegible] [illegible] [illegible]. Αποφασίστηκε να [illegible] [illegible] [illegible] βρέθηκε ένα βολικό νησί, [illegible] [illegible] 16 Μαΐου έγινε η θεμελίωση ενός φρουρίου [illegible] [illegible] Υπάρχει και μια άλλη εκδοχή, στο Βιβλίο του Άρη (1713), [illegible] ο ίδιος ο Πέτρος ανακάλυψε «μια πολύ βολική [illegible]» [illegible] του φρουρίου και του έδωσε όνομα.[?] Τέλος, [illegible] [illegible] εκδοχές, όπως ένας [illegible] [illegible] Καθώς ο Πέτρος περιπολούσε [illegible] [illegible] έκανε κύκλους από πάνω. Άρπαξε μια ξιφολόγχη, [illegible] [illegible] έβαλε τη μια πάνω στην άλλη στο σχήμα του σταυρού, στη συνέχεια [illegible] έναν [illegible] από κάποιο ξύλο και το [illegible] [illegible] «Για τη χάρη του Ιησού Χριστού, στο χώρο αυτό θα [illegible] [illegible] στο όνομα των αποστόλων Πέτρου και Παύλου». Μια [illegible] [illegible] τελετή θεμελίωσης πραγματοποιήθηκε αργότερα, με το [illegible] [illegible] στην οποία τοποθέτησαν μια λάρνακα με τα λείψανα του Αλέξανδρου Νιέφσκι. Δύο κορμοί σημύδας μπήχτηκαν στο έδαφος σηματοδοτώντας τις πύλες. Ο [illegible] [illegible] που πρωτοαναφέρθηκε ότι έκανε κύκλους πάνω από το νησί [illegible] [illegible] στις πύλες από σημύδα και ύστερα στο μπράτσο του Πέτρου και [illegible] [illegible] του. Ο συγγραφέας αναφέρει τους θρύλους σύμφωνα με τους οποίους ο Κωνσταντίνος ο Μέγας οδηγήθηκε στο Βυζάντιο από έναν αετό και ο απόστολος Ανδρέας στο δρόμο από το Κίεβο στο Νόβγκοροντ φύτεψε το ραβδί του σε ένα [illegible] όχι πολύ μακριά από την Αγία Πετρούπολη και ευλόγησε την περιοχή. Έτσι [illegible] του Πέτρου εντάχθηκε στο πλαίσιο της παγκόσμιας χριστιανικής ιστορίας.[?]

Στην πραγματικότητα, είναι πιθανό να μην ήταν καν παρών ο Πέτρος στη θεμελίωση.[34] Η αντίληψη ότι η πόλη χτίστηκε σε «ακατοίκητη» έκταση είναι επίσης λανθασμένη. Ο μύθος αυτός, που ενισχύθηκε αργότερα από τους πρώτους στίχους του ποιήματος του Πούσκιν «Ο Μπρούντζινος Καβαλάρης», το οποίο παρουσιάζει τον τσάρο να κοιτάζει πέρα, σε ένα έρημο τοπίο με διάσπαρτες φτωχικές καλύβες, ήταν δημοφιλής στους συγχρόνους του και χρησιμοποιήθηκε για τη δημιουργία ρητορικών εντυπώσεων από τους χρονικογράφους του Πέτρου. Ένας Πολωνός παρατηρητής έγραφε: «Όποιος επιθυμεί να περιγράψει σωστά την Αγία Πετρούπολη θα έπρεπε να είχε πάει εκεί πριν από τη θεμελίωσή της, για να δει τι υπήρχε στο σημείο εκείνο όπου σήμερα έχει ανεγερθεί μια μεγάλη πέτρινη πόλη».[35] Στην πραγματικότητα, εκτός από το φρούριο του Νιένσαντς υπήρχαν πολλές εγκαταστάσεις στην περιοχή, συμπεριλαμβανομένων των αγροτικών ποτελών κατοικιών των Σουηδών αξιωματούχων.[36]

Η πρώτη γραπτή αναφορά του ονόματος «Αγία Πετρούπολη» δείχνει να με-

[illegible]

...με την επιγραφή «Πετρούπολη 1705», περιλαμβανόταν σε ένα φυλλάδιο με ... μαθηματικών που εκδόθηκε στη Μόσχα το 1705.[illegible]

Από νωρίς η Αγία Πετρούπολη προοριζόταν να γίνει όμορφη όσο και χρήσιμη. Το Μάρτιο του 1704 ο Πέτρος έγραψε στον Τίχον Στρέσνεφ: «Μην παραλείψετε να στείλετε διάφορα φυτά, ειδικά τα αρωματικά, από το Ισμαΐλοβο στην ... μαζί με κηπουρούς».[illegible] Στις 16 Ιουνίου, σχεδόν ... την Αγία Πετρούπολη, μαζί με ... ρωσική νίκη στη Νάρβα, ξαναέγραψε αναφέροντας ότι «τα φυτά, ε... την ... Έμεινα κατάπληκτος που δεν είχαν γί... έφτασαν εδώ άθικτα. Το μόνο άσχημο είναι ότι η καμ... ήταν κομμένα, αλλά ήταν γεμάτα μπουμπούκια ... αρωματικά φυτά δεν έχουν σταλεί. Αφού ... να μεταφερθούν πιο εύκολα. Στείλτε μερικά».[illegible] Δε... τα άλλα θα μπορούσαν να μεταφερθούν ..., και μάλιστα όχι μόνο ... και φυτά ... καλλωπιστικά, φαρμακευτικά και καρποφόρα, για τροφή ... αλλά και εξωτικά ... Τον Αύγουστο του 1708 ο Πέτρος παρήγγειλε να τοποθετηθούν ... Τον Αύγουστο ..., λεμονιές και άλλα δέντρα από την Περσία, να ... μέσα σε κιβώτια πορτοκαλιές ... και να μεταφερθούν μέχρι εκεί από τον Βόλγα. «Και να ... μέσω Αστραχάν ... θερμαινόμενες καλύβες για τη βαρυχειμωνιά, ώστε να μην ... για αυτά ... Δρύες, σπάνιες στην περιοχή, φυτεύτηκαν με σκοπό ... από την ...[illegible] Στις αρχές η Αγία Πετρούπολη ήταν απέριττη, αλλά δεν ... εντελώς οι ανέσεις. Μια παραγγελία που στάλθηκε στον Αρχάγγελο το Σεπτέμβριο του 1706 ζητούσε να σταλούν στην Αγία Πετρούπολη αγγλικά σερβίτσια, ..., ειδικά ζωγραφιστά υφάσματα, μερικές «καλής ποιότητας καλ... ... και αντικρύες. (Η ερωμένη του Πέτρου και μετέπειτα σύζυγός του Αι... ήταν εγκατεστημένη εκεί.[illegible]) Τον Ιούλιο του 1707 ο Πέτρος ζήτησε να έρ-

[illegible]

... Ο Πέτρος δεν είχε λάβει κλασική μόρφωση, αλλά ... ξαναδημιουργήσει ... κατά το πρότυπο ... στις Μεταμορφώσεις του Οβιδίου ... αναπαράσταση του παραδείσου, βασικά στοιχεία του οποίου ... μένα ρυάκια, τα δέντρα, οι κήποι, τα ... Η παραθαλάσσια τοποθεσία της πόλης είχε ... φυσικά ... ουράνιες αναφορές.[illegible] Η νεόδμητη πόλη του ... Πέτρου ... τη διάδοχο πόλη των προηγούμενων ρωσικών ... της Νέας Ρώμης και της Νέας Σιών. Σύγχρονοί του ... ανάμεσα στον Πέτρο, το δημιουργό μιας νέας πόλης, και στο Θεό, ... της Εδέμ.[illegible] Η Ρωσία του Πέτρου όμως δεν ήταν ... της θρησκευτικής αυτοκρατορίας του Βυζαντίου ... της Ρώμης ... εγκαταλείφθηκε εντελώς), όσο της πρώτης, προχριστιανικής Ρώμης, της ... και στρατιωτικής αυτοκρατορίας.

Αυτά τα μεγαλεπήβολα σχέδια διαψεύστηκαν στην πράξη από την ίδια την πραγματικότητα. Για τον περισσότερο κόσμο η Αγία Πετρούπολη δεν ήταν ο παράδεισος αλλά η κόλαση, τόσο από υλική (ψυχρό κλίμα, τεράστιες δαπάνες για τη μεταφορά τροφίμων και αγαθών, ένα μαστιζόμενο από κουνούπια εργοτάξιο μέσα στο έλος) όσο και από θρησκευτική και ιδεολογική άποψη (η Μόσχα ήταν το κέντρο της ορθόδοξης χριστιανοσύνης, έδρα του πατριάρχη, καθώς εκεί βρίσκονταν οι τάφοι των τσάρων και των μεγάλων πριγκίπων). Ένας όμως από τους μεγαλύτερους στόχους του Πέτρου ήταν «η μεταφορά των πνευματικών ... από τη Μόσχα»,[71] και για να τον πετύχει στηρίχτηκε σε ένα ... χαράκτες, κυρίως Ουκρανών, που έφτασαν με ... από ... και τεχνάσματα για να υμνήσουν την Αγία Πετρούπολη. Το ... περιλάμβανε χριστιανικά θαλασσινά σύμβολα: ένα πλοίο που ... τη σωτηρία της ψυχής στη θάλασσα του βίου, αλλά και το πλοίο του ... Πέτρου, την Εκκλησία. Η εκμετάλλευση του θρύλου σχετικά με την επίσκεψη του

[illegible]

[illegible] επισημαίνει: «Μην ανησυχείς για το τι συμ- [illegible] του Θεού δεν μπορεί να υπάρξει διάβολος». [illegible] Το Σεπτέμβριο του 1707 ειδοποίησε τον [illegible] ενός αγγελιοφόρος από τον παράδεισο [illegible] πολλή παρηγοριά». Το Μάρτιο του [illegible] αναγκάστηκε να αναφέρει στον Γκ. Ι. Γκο- [illegible] ο Θεός υπάρχει κι ένας βωμός για το [illegible] «στο ουράνιο μέρος», αλλά τώρα έδειχνε ότι [illegible] Πολωνία (επιτυχημένα, το αντίθετο του «πα- [illegible] του Πάσχα. Αναφορές στον «παρά- [illegible] με την επιστροφή του Πέτρου στην πόλη ύστερα από [illegible] «εξορίας» σε διάφορες «διαβολότρυπες». Τον Ιανουάριο [illegible] από το Ντουμπρόβνικ ζητώντας τον [illegible] κατά την απουσία του, επειδή «ευρισκόμενος [illegible] αλλά, αλίμονο, ακόμα περισσότερο [illegible] να αντιμετωπίσω». Το Φεβρουάριο του 1710 έ- [illegible] στον Μένσικοφ: «Εύχομαι μόνο να δώσει ο Θεός να τελειώσεις τις υποθέ-

[illegible]

[illegible] το Νοέμβριο του 1709 από [illegible] ύστερα από μακρόχρονη απουσία του από την πόλη, ο Πέτρος έ- [illegible] στον Μένσικοφ την παραμονή της γιορτής του αγίου Αλέξανδρου [illegible] Η ιερή ρωσική γη δεν επρόκειτο να [illegible] Στις αρχές του 1707 ο Πέτρος έστειλε [illegible] «πρέπει να βρούμε όλα τα δυνατά μέσα για να [illegible] Ούτε καν σκέψη δεν μπορεί να υπάρξει για την παράδοσή της».

Στο μεταξύ ξεφύτρωνε μια μεγάλου μεγέθους πόλη, που είχε ανάγκη από πολ- [illegible] φροντίδες. Το Νοέμβριο του 1706 ο Πέτρος διέταξε να [illegible] εργατών για τη θερινή οικοδομική περίοδο της Αγίας Πετρούπολης, με [illegible] χιλιάδες άντρες σε καθεμία. Το επόμενο έτος οι αριθμοί [illegible] χιλιάδες στην καθεμία και η πρώτη ομάδα έπρεπε να φτάσει [illegible] Μαρτίου ή τις αρχές Απριλίου. Τους επιστρατευμένους θα συνόδευε [illegible] Πετρούπολη ένοπλη φρουρά, για να αποφευχθούν αποδράσεις [illegible] κουβαλούσαν αρκετή τροφή για το ταξίδι, «γιατί και το να [illegible] μόνο με το ψωμί τους, όπως συνέβαινε τον προηγούμενο χρόνο, είναι [illegible] βάρος για τους ίδιους». Η εντολή αυτή [illegible] χρόνο, με παραλλαγές, αλλά, παρά τις προσπάθειες [illegible] (για παράδειγμα, καθορίζοντας τις πόλεις και τις [illegible] τις οποίες θα στρατολογούνταν οι εργάτες), υπήρχαν πολλές ελλείψεις [illegible] από τις βαριές απώλειες που σημειώνονταν [illegible] Επιπλέον εργατικά χέρια εξασφαλίζονταν από μακρινές περιοχές [illegible]

[illegible] Γκαγκάριν, [illegible]* και [illegible] Το 1710 ο Πέτρος [illegible]

[illegible]

[illegible] Μέντσικοφ, Ζότοφ, Γκολόβκιν, [illegible] εξέφρασε τη λύπη του επειδή [illegible] ο κηπουρός [illegible] Αντιπροσωπεύω να λάβει μερικά [illegible] Ο Ουίλιαμ Σινιάβιν, αρχιτέκτονας του [illegible] «Να με κρατάτε ενήμερο για κάθε [illegible] «αγιασμένο θεμέλιο λίθο» της πόλης [illegible] στον εξωραϊσμό της.[illegible] Στις 8 Ιουλίου 1709 [illegible] Φιόντορ Ρομοντανόφσκι: «Τώρα, χωρίς [illegible] να έχει την κατοικία της στην Αγία [illegible] αφού ο εχθρός νικήθηκε οριστικά».[illegible] Τα λό[illegible] Πετρούπολη μπορεί να ικανοποιηθεί [illegible] (ο Ρομοντανόφσκι μετακόμισε στη [illegible] για το τι θα συνέβαινε στο μέλλον [illegible] το 1711), αλλά [illegible] να μένουν βολεμένοι στη Μόσχα. Το γεγονός [illegible] μόνο δύο εβδομάδες στην Αγία Πετρούπολη, αλλά [illegible] 1709 ο Πέτρος πέρασε [illegible] μέρος του 1710, όταν οι στρατιωτικές επιχειρήσεις [illegible] Βαλτική. Πλέον μπορούσε να αφιερώσει περισσότερο [illegible] σε άλλα ζητήματα παρά στην οικοδόμηση του φρουρί[illegible] μέχρι τότε [illegible] του 1710 όχι μόνο θεμελίωσε εκκλησία προς [illegible] τέλη του 1709 και στις αρχές [illegible] τιμή του αγίου Σαμψών για να τιμήσει την Πολτάβα αλλά και «διέταξε να χτιστούν [illegible] από πέτρα και με εξαιρετικό αρχιτεκτονικό σχέδιο, να διακο[illegible] και να επισπευσθεί η κατασκευή των οχυρωματικών έργων». Έδω[illegible] «να χτιστούν περισσότερα σπίτια για όσους υπηρετούν στο ναυ[illegible] και για τους εμπόρους», οι δε κύριοι υπουργοί, στρατηγοί και εξέχοντες αρι[illegible] διατάχθηκαν «να χτίσουν πέτρινα μέγαρα».[31]

* [illegible] της ανατολικής Ρωσίας, στην περιοχή του Ιρκούτσκ. (Σ.τ.Μ.)

** [illegible] που ζει στην περιοχή του Μέσου Βόλγα. (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

[illegible] Το 1712 άρχισε η κατασκευή του πέτρινου [illegible] Αγίων Πέτρου και Παύλου [illegible] Μητρόπολη της Αγίας Τριάδος [illegible] κηπουροί κλήθηκαν από τη Μόσχα, μαζί με [illegible] προσλήφθηκαν ζωγράφοι [illegible] αρχιτέκτονες [illegible] Γραφείο Κηπουρικής, με επικεφαλής τον [illegible] Από το 1710 ένα [illegible] Ιδιαίτερη Γραμματεία του Πέτρου για να [illegible] Αυτές ξύλινες θερινές κατοικίες άρχισαν να [illegible] του φινλανδικού κόλπου –μεταξύ αυτών και το [illegible] κατά μήκος του [illegible] για να αντικατασταθούν από πέτρινα μέγαρα λίγα χρόνια αργότερα.[illegible]

Μετά την Πολτάβα η Αγία Πετρούπολη έφτασε να θεωρείται [illegible] καμία επίσημη διαταγή δεν είχε εκδοθεί. Τον Αύγουστο του 1710 [illegible] κυβερνήτες διατάχτηκαν να συγκεντρωθούν για να κάνουν τις αναφορές [illegible] στη Μόσχα αλλά στην Αγία Πετρούπολη, όπου είχε μεταφερθεί η Αυλή [illegible] τις γιορτές των Χριστουγέννων εκείνης της χρονιάς.[illegible] Το 1711 μέλη [illegible] Πατριαρχικό Γραφείο συγκεντρώθηκαν από τη Μόσχα για τον [illegible] Το Δεκέμβριο του 1711 η αδελφή του Πέτρου Ναταλία [illegible] με τις κόρες του Πέτρου, ακολουθούμενη από άλλες γυναίκες του βασιλ[illegible] οίκου.[illegible] Η μεταφορά, πάντως, της Αυλής και των κυβερνητικών υπηρεσιών στις [illegible] της Βαλτικής δε συνέβη διαμιάς, ή έστω μόνιμα. Ο ίδιος ο Πέτρος μετακι[illegible] συνέχεια, συνοδευόμενος από μια ταξιδιωτική Αυλή. Τα Χριστούγεννα και την Πρωτοχρονιά τα περνούσε συχνά στη Μόσχα και ορισμένα μέλη της βασιλ[illegible] οικογένειας, όπως η κουνιάδα του Πέτρου Πρασκόβια, [illegible] εκεί. Μπορεί κανείς να διακρίνει αρκετά άλλα ορόσημα στη μεταφορά της [illegible], όπως, για παράδειγμα, ο γάμος της πριγκίπισσας Άννας [illegible] με το δούκα της Κουρλάνδης το 1710 και ο γάμος του [illegible] του Πέτρου με την [illegible] το Φεβρουάριο του 1712, ο οποίος [illegible] από [illegible] τη Ρωσία. Το Δεκέμβριο του 1711 ο Πέτρος κάλεσε τη Γερουσία [illegible] στην Αγία Πετρούπολη.[illegible] Στις αρχές του 1712 [illegible] στην Αγία

[illegible] Βέμπερ καταγράφει ότι οικογένειες που διατάχτηκαν να μετακομίσουν στην Αγία Πετρούπολη το 1716 παραπονιόνταν ότι είχαν χάσει τα δύο τρίτα περίπου του κεφαλαίου τους με τη μετακόμιση. «Πάντως, είναι εκπληκτικό να βλέπεις με τι ε-[illegible] ο λαός, ανώτεροι και κατώτεροι, υποβάλλεται σ[illegible]».[illegible] Ο ρόλος της Αγίας Πετρούπολης ως κέντρου ναυπήγησης [illegible] του Ναυαρχείου το 1705, προσθέθηκε με τ[illegible] με την ίδρυση του Βορονέζ μετά την απώλεια του στόλου στο Αζόφ [illegible] των ναυπηγείων του [illegible] τους.[illegible] Ο Τσαρλς Γουίτγουορθ παρατήρησε ότι οι ευγενείς μετακόμισαν στην Αγία Πετρούπολη «με μεγάλη δυσκολία, μια και το κλίμα είναι πολύ ψυχρό και το έδαφος εξαιρετικά ελώδες για να προμηθευτείς τα αναγκαία για τη ζωή, τα οποία εισάγονται όλα από γειτονικές χώρες. Κι όμως, ο τσάρος είναι γοητευμένος με τη νέα κατάκτηση του και θα προτιμούσε να χάσει την καλύτερη ζώνη των επαρχιών του παρά αυτή την έρημη γωνιά».[104] Ο Πέτρος διέταξε: «Ανακοινώνω ότι πρέπει να πάει κόσμος [στην Αγία Πετρούπολη] με ολόκληρες τις οικογένειες τους και με όλους όσοι ζουν μαζί τους κάτω από την ίδια στέγη». Αργότερα όμως προειδοποίησε τους επαλλήλους να δείχνουν λίγη ανθρωπιά και να μην εξαναγκάζουν γυναίκες ετοιμόγεννες ή πολύ άρρωστες να ταξιδέψουν. Έπρεπε να τους δίνουν κάποιο χρονικό περιθώριο, αλλά όχι πολύ μεγάλο.[105]

Μόλις έφταναν εκεί, αναμενόταν ότι οι απρόθυμοι μετανάστες θα γίνονταν ναυτικοί. Διαταγή προς τον έφορο Ι. Σ. Ποτέμκιν τον Ιούνιο του 1710 παρουσίαζε έναν πίνακα προστίμων για επαλλήλους και αξιωματικούς που χρησιμοποιούσαν κουπιά αντί πανιών για να διασχίσουν τον ποταμό όταν φυσούσε άνεμος.[106] Οι κάτοικοι τοποθετούνταν ανάλογα με την κοινωνική τους τάξη σε «μόνιμες κατοικίες». Για παράδειγμα, το 1712 σε χίλιες από τις «καλύτερες οικογένειες» δόθηκε εντολή να χτίσουν σπίτια πάνω από τον ποταμό, πέρα από το ανάκτορο του τσάρου, σε πεντα-

[illegible] Μια πλημμύρα το Δεκέμβριο του 1716 [illegible] στα κελάρια.[109] Δεν είχε σημειωθεί μεγάλη βελτίωση [illegible] το 1714, όταν ο Βέμπερ περιέγραφε την Αγία Πετρούπολη ως «ένα σωρό από χωριά που συνδέονταν μεταξύ τους όπως οι φυτείες στις Δυτικές Ινδίες», αν και παραδεχόταν ότι ήταν ένα «θαύμα του κόσμου», αν λαμβανόταν υπόψη η μικρή διάρκεια ύπαρξής της, και ότι οι βελτιώσεις τις οποίες έκανε ο Πέτρος «δεν οφείλονταν μόνο στο κέρδος αλλά και στην ευχαρίστηση».[110] Ο Βέμπερ ανέφερε ότι στην πόλη ε-[illegible] χιλιάδες σπίτια, από ανάκτορα μέχρι καλύβες.[111] Ο Πέτρος άλλαξε [illegible] αρκετές φορές για το πού θα έπρεπε να βρίσκεται το κεντρικό σημείο της πόλης. Απέτυχε να πείσουν οι κάτοικοι να μετακομίσουν στη νησίδα Βασιλιέφσκι [illegible] στις επαναλαμβανόμενες διαταγές του Ιουνίου του 1720, που έδιναν εντολή σε όσους δεν εργάζονταν στο Ναυαρχείο και στο στόλο (με εξαίρεση [illegible]) και κατοικούσαν από την πλευρά του Ναυαρχείου να μεταφέρουν τις κατοικίες τους πέρα από τον ποταμό, στη νησίδα Βασιλιέφσκι. Οι εν λόγω κατοικίες θα κατεδαφίζονταν σε περίπτωση που οι διαμένοντες εξακολουθούσαν να μην υπακούν. Κάτοικοι με οικόπεδα στον Νέβα αλλά χωρίς κεφάλαια για να χτίσουν πέτρινες κατοικίες διατάσσονταν να πουλήσουν τα κτήματά τους σε [illegible] του ναυτικού που διέθεταν τα μέσα.[112] Η αυταρχική αυτή εντολή για πώληση και μετακόμιση ήταν χαρακτηριστική του τρόπου με τον οποίο σχεδιαζόταν η πόλη. Ο Γερμανός απεσταλμένος Μάρντεφελντ ανέφερε ότι ο κόσμος βρισκόταν «σε απόγνωση» επειδή έπρεπε να εγκαταλείψει σπίτια, κήπους και θερμοκήπια, για να μην αναφέρουμε τη δαπάνη για το υποχρεωτικό χτίσιμο με πέτρα. Σημείωσε [illegible] την περίπτωση του βαρόνου Λέβενβολντ, ο οποίος είχε μόλις πλακοστρώσει χώρο από το σπίτι του και είχε ξοδέψει είκοσι ρούβλια για φύτεμα δέντρων, απλώς και μόνο για να μάθει ότι έπρεπε να μετακομίσει. Δεν προβλεπόταν καμία αποζημίωση, επειδή, όπως εξηγούσε ο Μάρντεφελντ, «αυτό συνάδει με τους θεμελιώδεις νόμους της χώρας, σύμφωνα με τους οποίους τα πάντα ανήκουν στο Θεό και στον τσάρο».[113]

Η ιδέα, πάντως, ότι υπήρχε μια αυστηρά σχεδιασμένη διαφοροποίηση στα

[illegible] σε έξοχη και με την τελευταία λέξη της μόδας».[116]

Ξένοι αρχιτέκτονες και τεχνίτες συνέβαλαν στο σχεδιασμό και στην κατασκευή της πόλης. Δεν ήταν πολύ πάρα πολλοί σε σύγκριση με τους δεκάδες χιλιάδες Ρώσους εργάτες που επιστρατεύτηκαν για να κάνουν τη βαριά δουλειά (το 1722, για παράδειγμα, στα βιβλία της Διεύθυνσης Οικοδόμησης επήρχαν εξήντα πέντε ξένοι, από αρχιτέκτονες μέχρι τεχνίτες για στέγες και «μαστόρους κονιάματος»),[117] αλλά οι αρχιτέκτονες για το σχεδιασμό των σημαντικότερων κτιρίων ήταν όλοι ξένοι, όλοι οι επιλέχθηκαν για το σχεδιασμό [illegible] Ντομένικο Τρεζίνι (Ελβετοϊταλός), Γιόχαν Φρίντριχ Μπράουνσταϊν, Γκότφριντ [illegible] Γιόχαν Ματάρνοβι και Αντρέας Σλίτερ (Γερμανοί), Νίκολας Φρίντριχ Χέρμπελ (Ελβετός), Ζαν Μπατίστ Λε Μπλον (Γάλλος) και Γκαετάνο Κιαβέρι και Νικολό Μικέτι (Ιταλοί). Η συμβολή του ίδιου του Πέτρου στο σχεδιασμό της Αγίας Πετρούπολης ήταν ουσιαστική, αφού ούτε ένα σημαντικό κτίριο δεν ανεγειρόταν χωρίς [illegible] τη γνώμη του σε ορισμένα στάδια κατασκευής.[118] Κάθε χρόνο, ακόμα κι όταν βρισκόταν στο εξωτερικό το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, όπως την περίοδο 1716-1717, έφτιαχνε έναν κατάλογο, συχνά ιδιοχείρως, με έργα για την επόμενη οικοδομική περίοδο, από διακριτά δημόσια κτίρια μέχρι μικρολεπτομέρειες για τους μύλους και τις μάντρες των κήπων.[119] Αρχιτέκτονες καλούνταν συχνά να α[illegible] Δεν ήταν επιτυχημένα όλα τα σχέδια του Πέτρου, ειδικά το [illegible] να κάνει τη νήσο Βασιλιέφσκι κέντρο της πόλης. Ένα ανέκδοτο μιλάει για την απογοήτευση του Πέτρου όταν επέστρεψε από τη Γαλλία το 1717 και είδε ότι το δίκτυο των δρόμων και των καναλιών στο νησί ήταν μικρών διαστάσεων, είχαν περίπου το μισό πλάτος από εκείνα του Άμστερνταμ, τα οποία είχε ως πρότυπο. Όταν του είπε ο Λε Μπλον ότι η μόνη λύση ήταν να ισοπεδωθούν τα πάντα και να ξανασχεδιαστούν από το μηδέν, ο Πέτρος έχασε το ενδιαφέρον του.[120]

[illegible] Οι κήποι είναι γεμάτοι [illegible] φαίνονται θερμοκήπια και σέρες.[121]

[illegible] ενδιαφέρον παρουσιάζουν και τα εκτός πόλεως ανάκτορα του Πέτρου: το Πέτερχοφ (γνωστό ως Πετροντβορέτς κατά τη σοβιετική εποχή) και τα λιγότερο γνωστά Αικατερινχόφ και Στρέλνα.[122] Το δεύτερο –και το τελευταίο ανάκτορο που θα ανεγειρόταν– επρόκειτο να γίνει βασιλική έδρα που θα ανταγωνιζόταν τις «Βερσαλλίες» (αντανακλώντας την επίδραση της επίσκεψης του Πέτρου στη Γαλλία το 1717, όταν ζήτησε, ανάμεσα σε άλλα πράγματα, ένα άλμπουμ με σχέδια του ανακτόρου και των κήπων των Βερσαλλιών, που το μελετούσε συνέχεια).[123] Ο κήπος θα είχε «τεράστια έκταση» και πάνω στο λόφο θα χτιζόταν «ένα αριστοκρατικό και πανάκριβο ανάκτορο», αλλά ο θάνατος του Πέτρου σταμάτησε τις εργασίες και η τοποθεσία δεν ενδιέφερε την κόρη του, όπως συνέβη με το Πέτερχοφ στη δεκαετία του 1740.[124] Τα αρχεία είναι γεμάτα από τις εντολές του Πέτρου για το εσωτερικό και το εξωτερικό, που συχνά τροποποιούσαν τις προτάσεις των αρχιτεκτόνων του. Έτσι, στο Πέτερχοφ ο πρωτομάστορας πήγε να κατασκευάσει ένα μικρό σπήλαιο και μπροστά του λιμνούλες με φράχτες γύρω τους, όπως ήταν στο παλιό σχέδιο. Ο ανοιχτός χώρος να μη γίνει σύμφωνα με το σχέδιο, αλλά όπως διέταξα τον Μπράουνσταϊν να κάνει. Το νερό πρέπει να [illegible]σταθμιστεί και το φράγμα στο ρυάκι να γίνει όπως στο σχέδιο του Λε Μπλον, αλλά να μη σκαφτούν οι λιμνούλες ώσπου να έρθω. Στη Στρέλνα να γίνουν όλα σύμφωνα με το σχέδιο του Λε Μπλον, με εξαίρεση το λοφίσκο, όπου [illegible] μικρή αγροικία. Ωστόσο μην κάνεις τίποτα ώσπου να έρθω».[125] Καμία προσπάθεια ή δαπάνη δε θεωρούνταν υπερβολική. Το Φεβρουάριο του 1723 ο [illegible] ζήτησε τριακόσια σαράντα κυβικά σάζεν από μαύρο χώμα και λίπασμα και έδωσε εντολή σε χωρικούς των μακρινών περιοχών του Κοπορέ και του Γιάμπουργκ να παραδώσουν τις ποσότητες αυτές.[126] Το έργο αντιμετωπιζόταν ως σύνολο και

[illegible]

σκευάστηκαν την εποχή του Πέτρου, με τις αποβάθρες και τα κανάλια της, τα να [illegible] οι σερπαντίνες και το κανονικό οδικό δίκτυο (μεγάλο μέρος του οποίου σώζεται μέχρι σήμερα), όλα πλαισιωμένα με δεντροστοιχίες.[150]

Το ενδιαφέρον του Πέτρου για τη βελτίωση της νέας του πρωτεύουσας προχωρούσε πέρα από την πρόσληψη ξένων αρχιτεκτόνων για να σχεδιάσουν κτίρια με δυτικό ύφος. Το 1718 εκπονήθηκαν στο πλαίσιο της επαρχιακής διοικητικής μεταρρύθμισης σχέδια για καινούρια υποδιαίρεση του κυβερνείου της Αγίας Πετρούπολης, που προέβλεπαν το διορισμό ενός κυβερνήτη-στρατηγού (ober-[illegible]) για την πόλη, κατά το σουηδικό πρότυπο. Ο πρώτος που θα λάμβανε τη θέση ήταν ο Μένσικοφ. Ο Χάινριχ Φικ, ο οποίος εκπόνησε τα σχέδια, παρατηρούσε: «Εκεί πάνω στον ποταμό Νέβα βρίσκεται τώρα μια μεγάλη, δεσπόζουσα πόλη η οποία δεν υπήρχε προηγουμένως, και κατά συνέπεια η ομοιότητα με τη Σουηδία είναι μεγάλη. Ειδικά πρέπει να σημειωθεί ότι η τοποθεσία της Αγίας Πετρούπολης είναι ίδια ακριβώς με αυτή της Στοκχόλμης, αφού η τελευταία βρίσκεται στον ποταμό Μέλαρεν [sic], ανάμεσα στις δύο επαρχίες Ούπλαντ και Ζέντερμανλαντ, και η Αγία Πετρούπολη βρίσκεται στον ποταμό Νέβα, ανάμεσα στις επαρχίες Ινγκρία και Καρελία. Και οι δύο τοποθεσίες μοιάζουν ως προς τη θέση».[151] Η Αγία Πετρούπολη ήταν η πρώτη ρωσική πόλη που τέθηκε υπό «αστυνομική» διοίκηση, με την έννοια που επικρατούσε το δέκατο όγδοο αιώνα, της πρόνοιας για τάξη, καθαριότητα και ευημερία, καθώς και αποτροπή του εγκλήματος.[152] Η πρώτη ευρωπαϊκή πόλη που είχε τέτοιο καθεστώς ήταν το Παρίσι, το πρότυπο του Πέτρου, και η λέξη politsiia εμφανίστηκε στη ρωσική γλώσσα το 1718 σε ένα διάταγμα περί αστυνομικής διοίκησης της πρωτεύουσας. Ο πρώτος αρχηγός της αστυνομίας (κατά το πρότυπο του γαλλικού αντιστράτηγου της αστυνομίας) ήταν ο Αντον Ντέβιερ. Ο Βέμπερ έγραφε το 1719: «Οι νέοι κανονισμοί της αστυνομίας,

[illegible]

Στις 20 Οκτωβρίου 1721 ο Ντέβιερ έλαβε εντολή για τη δημιουργία [illegible] εκβολές του Μόικα: «Να χτιστούν έτσι ώστε να μοιάζουν με κανονικές [illegible] παράθυρα και, για να βελτιωθεί η εμφάνισή τους, να βαφτούν με [illegible] θα προμηθεύσει το Κολέγιο Κρατικών Προσόδων». [illegible] η Αυτού Μεγαλειότης κατά μήκος του ποταμού, [illegible] παρατήρησε τα σφαγεία που έχτισαν οι κρεοπώλες και τα [illegible] πολύ, διάσπαρτα σε όλο το μέρος, με τη γύρω περιοχή [illegible] Στις 20 Απριλίου 1722 ο Ντέβιερ έλαβε άλλη εντολή: «Όποιος πρέπει να [illegible] ξύλινα κτίρια, θα πρέπει να βράσει καλά βρύα σε καυτό νερό πριν τα χρησιμοποιήσει [για να κλείσει ρωγμές], επειδή οι [illegible] στα άβραστα βρύα, που περιέχουν μύγες και άλλα ζωύφια, και [illegible] αναπτυχθούν και θα πολλαπλασιαστούν».[156] Μέτρα δημόσιας υγιεινής [illegible] εγκατάσταση υποδειγματικών πάγκων από καμβά, που θα αντικα[illegible] τις σαραβαλιασμένες παράγκες τις οποίες χρησιμοποιούσαν οι πλανόδιοι έμποροι τροφίμων, «για καλύτερη εμφάνιση και καθαριότητα». Προηγούμενα διατάγματα είχαν αποδέκτες ανθρώπους που έφτιαχναν τέντες από βρόμικες κουρελούδες και ήταν «αηδιαστικές να τις βλέπουν άνθρωποι».[157] Τον Απρίλιο του 1721 έγινε προσπάθεια να ιδρυθεί μια τακτική υπηρεσία συλλογής απορριμμάτων, με άλογα, οδηγούς και ζητιάνους να συλλέγουν τα σκουπίδια έξω από τα σπίτια.[158] Δεν επιτρεπόταν, επίσης, να ρυπαίνονται οι δρόμοι με ζωικά περιττώματα. Απαγορεύονταν οι ζητιάνοι (ειδικά όσοι βρίσκονταν στους δρόμους «λόγω τεμπελιάς και νεαροί που δεν απασχολούνται σε δουλειά, ούτε έχουν μαθήματα, από τους οποίους δεν προέρχεται κανένα καλό, παρά μόνο ληστείες»). Προβλεπόταν πρόστιμο πέντε ρούβλια σε όποιον συλλαμβανόταν να δίνει ελεημοσύνη σε ζητιάνους και δινόταν στον κόσμο η συμβουλή να εκτελεί τις αγαθοεργίες του δίνοντας τα χρήματά του σε νοσοκομεία ή σε άλλα τέτοια ιδρύματα.[159]

Οι κάτοικοι έπρεπε να βελτιώσουν τον περιβάλλοντα χώρο με έξοδά τους. Διάταγμα της 17ης Αυγούστου 1721 προέβλεπε όλοι οι κάτοικοι της Αγίας Πε-

[illegible]

... διάρκεια μιας περιοδείας στην πόλη για επιθεώρηση ο Πέτρος παρατήρησε ότι λείπει μαδέρι από μια γέφυρα που διέσχιζε ένα από τα κανάλια.[144]

Τα καλύτερα τμήματα της πόλης φωταγωγήθηκαν, με φανάρια που έγιναν βάσει σχεδίου του Ιβάν Πέτλινγκ, διπλωματούχου μηχανικού. Χαρακτηριστικά, το έργο ξεκίνησε με ένα φανάρι-μοντέλο που τοποθετήθηκε έξω από τα Χειμερινά Ανάκτορα, με γυάλινα πλαίσια κατασκευασμένα στα εργοστάσια υαλουργίας του Γιάμπουργκ υπό την εποπτεία του Μένσικοφ. Το Σεπτέμβριο του 1721 ο Ντέβιερ έγραψε στον Μένσικοφ ότι ο τσάρος είχε παραγγείλει πεντακόσιες ενενήντα πέντε λάμπες επιπλέον και ζήτησε από τον πρίγκιπα να έχει γυαλί για μία εκατοντάδα μέχρι το τέλος φθινοπώρου.[144] Τον Οκτώβριο του 1724, σύμφωνα με ένα υπόμνημα του Ντέβιερ για χρήματα που αφορούσαν τη συντήρηση των φαναριών (τα οποία επέμενε ότι έπρεπε να τροφοδοτούνται με καύσιμα από κρατικά κονδύλια), τοποθετήθηκαν φανάρια «σε κεντρικές πλατείες, δρόμους και γύρω από το Ναυαρχείο και τις αυλές της βασιλικής υψηλότητας και σε άλλα μέρη».[145] Ο σκοπός τέτοιων μέτρων είχε να κάνει περισσότερο με το νόμο και την τάξη παρά με την αισθητική, να διασφαλίσει ότι η ζωή των κατοίκων βρισκόταν αδιαλείπτως υπό το «φως» της εξουσίας. Το 1720 εκδόθηκε διαταγή να φτιαχτούν κινητές μπάρες για να αποκλείονται οι κεντρικοί δρόμοι της πόλης τη νύχτα και να τοποθετηθούν φρουρές. Μόνο σε εξουσιοδοτημένα άτομα (στρατιωτικές περιπόλους, γιατρούς) επιτρεπόταν η διέλευση (με φανάρια), επιβάλλοντας έτσι ένα είδος απαγόρευσης της κυκλοφορίας.[146] Άλλα μέτρα περιλάμβαναν τοποθέτηση αποχετευτικών σωλήνων και λιθόστρωση των δρόμων (με αναγκαστική εργασία και με Σουηδούς αιχμαλώτους πολέμου) «σύμφωνα με τα προβλεπόμενα πρότυπα».[147]

[illegible]

... Υπήρχε πάντα ο κίνδυνος πλημμύρας. Η πρώτη πλημμύρα στην ιστορία της πόλης σημειώθηκε τον Αύγουστο του [illegible], θεωρήθηκε [illegible] και οι αντίπαλοι του Πέτρου την υποδέχτηκαν με χαρά, θεωρώντας τη «σημάδι της δυσαρέσκειας του Θεού».[151] Το Σεπτέμβριο του 1706 μια πλημμύρα ανέβασε το νερό σε ύψος είκοσι μίας ιντσών στα διαμερίσματα του [illegible], αλλά το βασιλικό φρόνημα δεν κάμφθηκε. «Ήταν πολύ διασκεδαστικό», έγραψε στον Μένσικοφ, «να βλέπεις ανθρώπους ανεβασμένους πάνω σε σκεπές και δέντρα, όχι μόνο άντρες αλλά και γυναίκες».[152] Ο Πέτρος δε λύγισε μπροστά στην πρόκληση των στοιχείων της φύσης. Μια ιδιαίτερα σοβαρή πλημμύρα συνέβη το Νοέμβριο του 1721, που κατέστρεψε πολλά σπίτια και κατασκευές, συμπεριλαμβανομένου του ιερού του Ιανού, που είχε χρησιμοποιηθεί στους εορτασμούς για το Νίσταντ τον προηγούμενο μήνα και το οποίο συνέθλιψε αρκετούς ανθρώπους. «Αν, χωρίς να είναι κανείς προληπτικός, μπορεί να πιστέψει κάποια συγκεκριμένη προφητεία, η πόλη αυτή κινδυνεύει να καταστραφεί μια μέρα από το νερό», έγραψε ο Γάλλος απεσταλμένος Λαβί, ο οποίος είδε το νερό να ανεβαίνει σε ύψος τριών ποδών στο διαμέρισμά του.[153]

Οι χερσαίες συγκοινωνίες που συνέδεαν την Αγία Πετρούπολη με τον έξω κόσμο βελτιώθηκαν. Ο Γιουστ Γιούελ διήνυσε τα 717 βέρστια (765 χλμ.) μέχρι τη Μόσχα το Φεβρουάριο του 1711 σε έξι ημέρες.[154] Υπολόγισε ότι ήταν δυνατόν να καλύπτει ένα βέρστι σε τρία λεπτά με έλκηθρο, μολονότι το πιο συνηθισμένο ήταν τέσσερα.[155] Ο Βέμπερ έκανε το ταξίδι σε τέσσερις ημέρες το Φεβρουάριο του 1716, αλλά προφανώς χρειαζόταν περισσότερο χρόνο την άνοιξη ή το καλοκαίρι, όπως ανακάλυψε τον Απρίλιο του 1718, όταν για ένα ταξίδι από τη Μόσχα στην Αγία Πετρούπολη από λιγότερο ευθύ δρόμο χρειάστηκαν τρεις εβδομάδες. Μέτρησε είκοσι τέσσερις ταχυδρομικούς σταθμούς ανάμεσα στις δύο πρωτεύουσες, με είκοσι ή και περισσότερα άλογα. Μετά το 1718 επιβλήθηκε ένα «γερμανικό» σύστ

[illegible]

[illegible] Σε κάθε [illegible] ... η Αγία Πετρούπολη [illegible]

Παρά τους κλιματικούς κινδύνους, η ζωή στην πόλη αποτελούσε προφανώς για τους κατοίκους μια αλλαγή προς το καλύτερο. Ο απεσταλμένος από το Χόλσταϊν Μπέργκχολτς έφτασε στην Αγία Πετρούπολη τον Ιούνιο του 1721 και βρήκε ότι «η πόλη άλλαξε τόσο πολύ από τότε που την επισκέφθηκα [για τελευταία φορά], ώστε σχεδόν δεν την αναγνώρισα». Εντυπωσιάστηκε από τη Λεωφόρο Νιέφσκι: «Παρά το γεγονός ότι τα δέντρα που φυτεύτηκαν και από τις δύο πλευρές ανά τρία ή τέσσερα σε σειρές είναι ακόμα μικρά, ο δρόμος είναι ασυνήθιστα ωραίος, με το μεγάλο μήκος του και την καλή κατάσταση στην οποία διατηρείται. [...] Αποτελεί εξαίσιο θέαμα, που δεν έχω συναντήσει όμοιό του πουθενά αλλού».[illegible] Το έργο συνεχίστηκε μετά το θάνατο του Πέτρου. Το φθινόπωρο του 1724 τριάντα τρεις αξιωματικοί και χίλιοι πεντακόσιοι ενενήντα άντρες απασχολήθηκαν με τη μεταφορά χώματος, την κατασκευή [illegible], το άνοιγμα δρομίσκων και μονοπατιών, το κόψιμο δέντρων και την εκσκαφή [illegible].[illegible] Εντούτοις, όπως και πολλά από αυτά που ξεκίνησε ο Πέτρος, η πόλη απείχε πολύ από το να είναι ολοκληρωμένη όταν εκείνος πέθανε. Ακόμα και ο Καθεδρικός Ναός των Αγίων Πέτρου και Παύλου έπρεπε να συμπληρωθεί με ένα προσωρινό παρεκκλήσι για την κηδεία του.[illegible] Ο Μπέργκχολτς επισκέφθηκε τη νήσο Βασιλιέφσκι στις 11 Μαρτίου 1725 και σχολίασε:

Μεγάλος αριθμός έξοχων πέτρινων σπιτιών έχουν ανεγερθεί, κυρίως κατά μήκος της όχθης του Νέβα, και αυτή η σειρά των σπιτιών προκαλεί μια εξαιρετικά [illegible] εντύπωση όταν ανεβαίνεις το ποτάμι ερχόμενος από την Κρονστάνδη. Αλλά [illegible] τους αυτά δεν έχουν διακοσμηθεί εσωτερικά. Σε κάθε [illegible] που πήρε εντολή να χτίσει εκεί δόθηκε σχέδιο για την κατασκευή της πρόσοψης του σπιτιού του. Η εσωτερική διακόσμηση έγινε σύμφωνα με δική τους επιλογή. Μο-

[illegible]

[illegible] η πόλης του Αλέξη Ζούμποφ [illegible] «άθλιες καλύβες». [illegible] πάντα να [illegible] Μια σειρά διαταγμάτων που εκδόθηκαν [illegible] τους κατοίκους να μην αφήνουν [illegible] να τριγυρνούν στους δρόμους, [illegible] να αποτρέπουν καταστροφές [illegible] να απευθύνονται στην αστυνομία για [illegible] και θα στέλνονταν στο νοσοκομείο [illegible] νοσηλευόμενους). Οι συχνές επαναλήψεις της [illegible] ότι ελάχιστη προσοχή της έδωσαν.[illegible]

Είναι δύσκολο να αναπαραστήσουμε σήμερα την Αγία Πετρούπολη του Μεγάλου Πέτρου, όχι μόνο επειδή ήταν ημιτελής όταν πέθανε και επειδή ελάχιστα κτίσματα των αρχών του δέκατου όγδοου αιώνα έχουν διασωθεί αλλά και επειδή πολλά από τα πολιτιστικά στολίδια της πόλης υπήρξαν εφήμερα. Το κέντρο της πόλης ήταν ακόμα πιο εντυπωσιακό όταν ήταν διακοσμημένο για γιορτές, με προσωρινές κατασκευές όπως αψίδες θριάμβου, βάθρα, [illegible], οβελίσκοι και κίονες. Όλα αυτά διακοσμούνταν με ζωγραφική, γλυπτική, [illegible], τρόπαια, πύργους, πλαισιωμένα από εικόνες, μονογράμματα, [illegible], [illegible], γιρλάντες από πρασινάδα και στεφάνια, όλα φωτισμένα από [illegible] και πυροτεχνήματα.[illegible] Από το 1709 η Καγκελαρία Πόλης της Αγίας Πετρούπολης και η Διεύθυνση Οικοδόμησης που τη διαδέχτηκε είχαν [illegible] στο προσωπικό τους αρχιτέκτονες, ζωγράφους, γλύπτες, σχεδιαστές, [illegible] και άλλους τεχνίτες. Τα έργα τους όμως έχουν όλα σχεδόν χαθεί.

Η συμβολική σύνδεση της Αγίας Πετρούπολης με τη Νέα Ρωσία του Πέτρου και της Μόσχας με την Παλαιά Ρωσία δεν αποτελεί σύγχρονη επινόηση. Η νέα πόλη αποτέλεσε τέτοιου είδους σύμβολο όσο ακόμα ζούσε ο δημιουργός της. Το 1716, σε ομιλία του για τον εορτασμό των γενεθλίων του μικρού τσαρέβιτς Πέτρου Πέτροβιτς, ο Θεοφάνης Προκόποβιτς διακήρυσσε:

[illegible]

[illegible] Την κόσμησε μέσα και έξω με οικοδομήματα και φρούρια, [illegible] και με τα ωραία [illegible] επιστημών.[169]

Το 1717 ο Γαβριήλ Μπουζίνσκι, μητροπολίτης του Ριαζάν και εφημέριος του στόλου, παρέδωσε ένα λόγο «επαινετικό για την Αγία Πετρούπολη και τον ιδρυτή της», ο οποίος προσφέρθηκε ως δώρο στον τσάρο μαζί με το εγχάρακτο πανόραμα «της πόλης αυτής που ονομάζεται Αγία Πετρούπολη [...] και είναι κοσμημένη με θαυμάσια κτίρια, τέλεια σε ομορφιά». Ο Μπουζίνσκι ανέφερε τον Πέτρο ως «το σοφότερο και άριστο αρχιτέκτονα».[168] Δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι η δήλωση του διαδόχου Αλεξίου (σύμφωνα με τη μαρτυρία της ερωμένης του) «όταν εγώ θα γίνω ηγεμόνας, θα διαμένω στη Μόσχα και θα αφήσω την Αγία Πετρούπολη όπως κάθε άλλη πόλη» ήταν ιδιαίτερα προσβλητική για τον πατέρα του.[169] Η πόλη παρέμεινε σταθερά δεμένη με το Νέο στην αμέσως μετά τον Πέτρο περίοδο, όταν για ένα διάστημα κατά τη βασιλεία του εγγονού του Πέτρου του Β΄ φάνηκε πιθανό ότι μπορούσε να υποβαθμιστεί. Υπήρξαν ακόμα και συζητήσεις για την ταφή του Πέτρου του Α΄ στον Καθεδρικό Ναό της Κοιμήσεως του Κρεμλίνου στη Μόσχα, στο κατά παράδοση ησυχαστήριο των μεγάλων πριγκίπων και τσάρων της Μοσχοβίας, αλλά ο Προκόποβιτς, μεταξύ άλλων, επιχειρηματολόγησε με επιτυχία υπέρ της Αγίας Πετρούπολης.[170] Όταν η Αυλή παρέμεινε στη Μόσχα μετά τη στέψη του Πέτρου του Β΄, το 1728, οι ξένοι το εξέλαβαν ως επιστροφή στις «παλιές» συνήθειες. Ο δούκας Ντε Λίρια, ο Ισπανός πρέσβης, έγραψε:

Ο κύριος λόγος για τον οποίο ο Πέτρος ο Α΄ [...] εγκατέστησε την κατοικία του εδώ [στην Αγία Πετρούπολη] ήταν για να παρακολουθεί πάντα την αυξανόμενη ναυτική δύναμη της Ρωσίας, η οποία του έδωσε μεγάλη ικανοποίηση, και για να κάνει τις γειτονικές χώρες, ειδικά τη Σουηδία, να τον υπολογίζουν. Ο νεαρός μονάρχης είναι διαφορετικός: Μισεί τα ναυτικά θέματα και περιβάλλεται από Ρώσους που κουράστηκαν από την απομάκρυνσή τους από την περιοχή του σπιτιού τους και μονί-

[illegible]

[illegible] Αγία Πετρούπολη και να ακολουθήσει τους κανόνες [illegible] γυρίσει πίσω το ρολόι ήταν καταδικασμένες [illegible]. Η αυτοκράτειρα Άννα και η Αυλή της επέστρεψαν στην Αγία Πετρούπολη, και η Αυλή παρέμεινε εκεί μέχρι το θάνατό της, το 1917. Το 1756 [illegible] έγραψε: «Ευλογημένη χώρα όπου ζει η κόρη του Πέτρου [Ελισάβετ], [illegible] είναι ανοιχτό και η είσοδος του τεράστια. Η χρυσή εποχή [illegible] τα δέντρα καρποφορούν. Πόσο όμορφη πόλη [illegible] εξαίσιοι, [illegible] τις της Ρώμης».[173] Κατοπινοί κυβερνήτες φρόντισαν να [illegible] τα [illegible] του προγόνου τους, αποδίδοντας συνήθως φόρο τιμής [illegible] ναυτικό άρωμα της εποχής του Πέτρου. Στις 6 Μαΐου 1803, για παράδειγμα, ο Αλέξανδρος ο Α΄ παρέλασε μπροστά από το άγαλμα του «Μαρούτζηνος Καβαλάρη», το οποίο έστησε η γιαγιά του Αικατερίνη η Β΄, και είχε τον «[illegible] του ρωσικού ναυτικού» εκτεθειμένο στο κατάστρωμα της κανονιοφόρου Γαβριήλ με τα εκατόν δέκα πυροβόλα και ως τιμητική ακολουθία τέσσερις εκατόγχρονους [illegible].[174] Για τη διακοσιοστή επέτειο έγιναν μεγαλοπρεπείς εορτασμοί.[175] Το ίδιο και για την τριακοσιοστή επέτειο της πόλης, το 2003.

III. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

Αρχιτεκτονική και αρχιτέκτονες δημιουργούν ένα πλαίσιο [illegible] για τις μεταρρυθμίσεις της εποχής του Πέτρου και για το δημιούργημά τους. «Καλός αρχιτέκτονας είναι αυτός που ξεκίνησε έναν πόλεμο για να δημιουργήσει ένα [illegible] που θα δυναμώσει το κράτος του», έγραφε ο Θεοφύλακτος Λοπατίνσκι το 172[illegible] «και μπόρεσε όχι μόνο να βάλει γερά θεμέλια με τη μάχη αλλά επίσης να το [illegible]ρίξει με ωφέλιμη ειρήνη. Κανείς δεν μπορεί να πει "Αυτός ο [illegible] άρχισε [illegible]κοδομεί, αλλά είναι ανίκανος να ολοκληρώσει"».[176] Όπως πήγαινε ο τσάρ[illegible]

[illegible] Για παράδειγμα, ο Ζαν Μπατίστ Λε Μπλον πέθανε το 1719, ύστερα από μόλις τρία χρόνια παραμονής στη Ρωσία. (Σύμφωνα με μια ιστορία του Στέλιν, ο θάνατος του Λε Μπλον επισπεύσθηκε από την έκρηξη οργής του Πέτρου έπειτα από μια καταγγελία του Μένσικοφ εναντίον του.[178]) Η ρωσική καριέρα του Αντρέας Σλίτερ (1665-1714) υπήρξε ακόμη συντομότερη.[179] Αφού εργάστηκε στη Γαλλία, στην Ολλανδία, στην Ιταλία και στην Πολωνία, πήγε στο Βερολίνο να χτίσει ένα βασιλικό παλάτι και οπλοστάσιο (1698) για τον Φρειδερίκο τον Α΄, μετά τη θητεία του όμως ως διευθυντή της Ακαδημίας Καλών Τεχνών του Βερολίνου περιέπεσε σε «δυσμένεια» εξαιτίας υποτιθέμενων τεχνικών σφαλμάτων σε ορισμένα από τα κτίριά του. Παρ' όλα αυτά, ο Πέτρος είδε και θαύμασε μερικά από τα έργα του Σλίτερ στο Βερολίνο και στο Πότσνταμ το 1712 και τον προσέλαβε ως επικεφαλής της Διεύθυνσης Οικοδόμησης (Oberbaudirektor), με μισθό πέντε χιλιάδες ρούβλια, πολλές φορές πάνω από το μέσο μισθό ενός Ρώσου αρχιμάστορα. Ο Σλίτερ έφτασε στη Ρωσία το 1713, αλλά πέθανε ένα χρόνο αργότερα. Ο πιο παραγωγικός Γερμανός αρχιτέκτονας της Αγίας Πετρούπολης ήταν ο Γιόχαν Φρίντριχ Μπράουνσταϊν (από το 1714 μέχρι το 1728 στη Ρωσία), ο οποίος προσλήφθηκε έπειτα από σύσταση του Σλίτερ. Το σημαντικότερο έργο του ήταν το Πετερχόφ, οι «Βερσαλλίες» της Αγίας Πετρούπολης, το οποίο άρχισε το 1714 με βάση μερικά πρόχειρα σκίτσα του τσάρου. Όταν έφτασε να σχεδιάζει το Μεγάλο Ανάκτορο, με τους κήπους με τα σιντριβάνια, ο Μπράουνσταϊν εκτοπίστηκε από τον Λε Μπλον, αλλά ο θάνατος του Γάλλου επέτρεψε στον πρώτο να αναλάβει και πάλι. Ήταν ο σχεδιαστής του αγαπημένου ησυχαστηρίου του Πέτρου, του μικρού ανακτόρου Μον Πλεζίρ (το τελευταίο περίπτερο φέρει το γερμανικό όνομα «Λούστχαους»), του Μαρλί (1721-1723) και του Ερμιτάζ (1721-1724), καθώς επίσης των επάνω και των κάτω πάρκων και του σπηλαίου. Ο Μπράουνσταϊν λέγεται ότι χτυπούσε τους Ρώσους μαθητές του, τους στερούσε τη φωτιά το χειμώνα και τους έβαζε να κάνουν δουλειές του σπιτιού.

[illegible] Το μόνο σωζόμενο κτίριό του είναι το Μουσείο Σπάνιων και Παράξενων Αντικειμένων (Kunstkamera, 1718-1734), που ολοκληρώθηκε από τον Ν. Χέρμπελ. Ο γιος του Ματάρνοβι Κρίστιαν (γνωστός ως Ιβάν Ιβάνοβιτς, γεννημένος το 1705) εργάστηκε επίσης στην Αγία Πετρούπολη, διδάσκοντας σχέδιο σε σώματα στρατιωτικών δοκίμων.[180] Άλλοι ξένοι ήταν ο Γκαετάνο Κιαβέρι (στην Αγία Πετρούπολη το διάστημα 1718-1726), ο Νικολό Μικέτι (προσωπικός αρχιτέκτονας, σχεδιαστής του Καθεδρικού Ναού του Αγίου Μιχαήλ στη Ρώμη) και ο Νικόλας Φρίντριχ Χέρμπελ (που έφτασε το 1719 και πέθανε το 1724).

Οι πηγές έμπνευσης για τα σχέδια των σημαντικότερων κτιρίων της εποχής του Πέτρου ήταν ποικίλες όσο και οι τόποι καταγωγής και το ταλέντο των προσληφθέντων αρχιτεκτόνων, που και οι ίδιοι είχαν εκπαιδευτεί σε ένα ευρύτερο περιβάλλον. Οι ξένοι έπρεπε να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις και στους πόρους των αφεντικών τους, λαμβάνοντας υπόψη το ρωσικό κλίμα, τις συνθήκες και τις απαιτήσεις κάθε πελάτη, πρακτικές και αισθητικές. Τα γούστα και οι εμπειρίες του Πέτρου, ειδικά από αυτά που είδε στο εξωτερικό, ήταν καθοριστικά.[181] Έφτιαχνε ακόμα και πρόχειρα σκίτσα για ορισμένες από τις δημιουργίες του, όπως το Μον Πλεζίρ.[182] Κανένας σημαντικός Ολλανδός αρχιτέκτονας δε φαίνεται να έχει εργαστεί στη Ρωσία, αλλά οι ολλανδικές πολεοδομικές αρχές, τις οποίες θαύμαζε ο Πέτρος, διακρίνονται καθαρά στην κατάτμηση της πόλης με κανάλια, στην κατασκευή των μόλων και στη χρήση τούβλων και πλακιδίων. Ένας Ολλανδός μηχανικός, ο Χάρμαν βαν Μπόλες, ήταν υπεύθυνος για την κατασκευή ψηλών και στενών κωδωνοστασίων στον Καθεδρικό Ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου και στο Ναυαρχείο, αν και πρόσφατα υποστηρίχτηκε ότι η ιδέα μπορεί να μην προήλθε αποκλειστικά από τις Κάτω Χώρες. Το πρώτο τέτοιο καμπαναριό που είδε ο Πέτρος ήταν στη Ρίγα. Μπορεί όμως να τον ενέπνευσαν και οι λονδρέζικες εκκλ

[illegible] του σερ Κρίστοφερ Ρεν, όπως και του Σερ Μάρτιν Χοκσμουρ [illegible]. Τα [illegible] σχέδια για τον Καθεδρικό Ναό του Αγίου Πέτρου και Παύλου και για τον Καθεδρικό της Αγίας Τριάδας στη Μονή Αλεξάνδρου Νιέφσκι.[177] Δεν υπάρχουν άμεσα Βρετανοί αρχιτέκτονες που να ή[illegible] γνωστοί στη Ρωσία κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου. Ο Πέτρος όμως [illegible] για τα αγγλικά κήπους. Το 1721 έγραψε σε κάποιον Βρετανό [illegible] [illegible] και άλλα βιβλία περί αγγλικής αρχιτεκτονικής [illegible] του ρωσικού [illegible], το οποίο είχε ήδη διαβάσει.[178] Στα έγγραφα του [illegible] από το Λονδίνο [illegible] από τον Αγγλία του 1724 υπάρχει ένας κατάλογος [illegible] Πέτρου που [illegible] σπιτιών και κήπων, μεταξύ των οποίων το Πα[illegible] στη [illegible], [illegible], η κατοικία του δούκα του Κεντ [illegible] του Αγίου Ιωσήφ και το [illegible], το Μπάντμιντον, η οικία και [illegible] Μπλ[illegible], το Γουάιτχολ στην κομητεία Νόρφοκ και το Χάμπτον Κορτ.[179] [illegible] χαρακτηριστικά αναπτύχθηκε [illegible]

Η ρωσική αρχιτεκτονική τέχνη με δυτικά χαρακτηριστικά αναπτύχθηκε με βραδείς ρυθμούς. Η ιδέα του Πέτρου του έλεγε ότι, παρόλο που η [illegible] κανείς δυτική ζωγραφική και τεχνικές χαρακ[illegible] τον οποίο ήταν αρκετό να μελετήσει κανείς δυτική ζωγραφική και τεχνικές [illegible] στο εξωτερικό, για το μαθητευόμενο αρχιτέκτονα δεν ή[illegible] κάς γιατί να ταξιδέψει στο εξωτερικό, για το μαθητευόμενο αρχιτέκτονα δεν [illegible] [illegible] κάτι αντίστοιχο που θα τον έκανε να καταλάβει το πρωτότυπο. Το 1723 η [illegible] μαθητευόμενοι Ιβάν Μορντβίνοφ, Αφανάσι Γκρεκ, Ιβάν Μισούριν και Ιβάν Κο[illegible] ρόμποφ διατάχθηκαν να συγκεντρωθούν στην Ολλανδία «με σκοπό να μελετήσουν την τεχνοτροπία της ολλανδικής αρχιτεκτονικής. [...] Πρέπει να μάθουν όλα όσα πρέπει να ξέρουν. Στείλτε τους για πρακτική εξάσκηση σε όποιο μέρος της Ολλανδίας υπάρχει κατάλληλη δουλειά».[180] Στον Ιβάν Κορόμποφ, ο οποίος είχε παρα[illegible] πεισθεί ότι δε γίνονται σημαντικά έργα και πουθενά δεν έβλεπε οικοδόμηση στην πράξη και εξέφρασε την επιθυμία να ταξιδέψει στη Γαλλία και στην Ιταλία για να σπουδάσει, έγραψε:

Και εγώ ο ίδιος ήμουν στη Γαλλία, όπου δεν υπάρχει καμία αρχιτεκτονική και όλο χτίζουν επίπεδα και απλά και πολύ βαριά, και όλα είναι από πέτρα, όχι από τούβλα (για και πέτρες υπάρχουν παντού). Για την Ιταλία έμαθα λίγα πράγματα από τρεις Ρώσους που σπούδασαν εκεί και τη γνωρίζουν, αλλά και στα δύο αυτά μέρη το χτίσιμο δεν ταιριάζει με τις εδώ συνθήκες. Η Ολλανδία μοιάζει περισσότερο με εμάς, επομένως εκεί θα πρέπει να μείνεις, όχι να πας στη Γαλλία, και να μάθεις την τεχνοτροπία της ολλανδικής αρχιτεκτονικής, ειδικά θεμελιώσεις, που είναι αναγκαίες εδώ, αφού έχουμε τις ίδιες συνθήκες από την άποψη της κακής ποιότητας του εδάφους, και τοίχους με μικρό πάχος. Επίσης, να μάθεις πώς να υπολογίζεις τις αναλογίες των κήπων και να τους διακοσμείς με δέντρα και αγάλματα, κάτι στο οποίο κανένας στον κόσμο δεν είναι τόσο καλός ό[illegible]

[illegible] Ολλανδοί, και δε χρειάζεται [illegible] [illegible] γνωρίζει [illegible] είναι πολύ [illegible] [illegible] και να [illegible] όπως τα πράγματα.[181]

[illegible] Οικοδόμησης στην Αγία Πετρούπολη μόνο [illegible] Ρώσοι [illegible] αρχιτέκτονες ήταν κατακερματισμένοι στα λιγοστά βιβλία [illegible] [illegible] εργάστηκε στη Μόσχα, έπειτα σε κάποια για την Καγκελαρία της [illegible] και ο Μιχαήλ Ζέμτσοφ (που πήρε τον τίτλο του αρχιτέκτονα το Σεπτέμβριο του 1724, αφού μαθήτευσε κοντά στον Τρεζίνι και πέρασε [illegible] [illegible] το 1725, «για να επιθεωρήσει οικοδομικά έργα για φρουρά ολλανδικά [illegible] [illegible] του να επιβεβαιώσει ο Πέτρος τα προσόντα του «βάσει της αξίας και [illegible] του, [...] προς δόξα του ρωσικού έθνους» τονίζει την αναφορά του και της [illegible] ιδιότητάς του.[182] Τα σημαντικότερα έργα του Ζέμτσοφ, [illegible] Ανίτσκοφ και η Εκκλησία των Αγίων Συμεών και Άννας στην Αγία Πετρούπολη, ολοκληρώθηκαν μετά το θάνατο του Πέτρου. Ο Πιοτρ Ερόπκιν και ο Τιμοφέι [illegible], που σπούδασαν στο εξωτερικό, επέστρεψαν στη Ρωσία μόλις το 1725. [illegible] καθημερινές κατασκευές ρουτίνας εξακολουθούσαν να τις αναλαμβάνουν Ρώσοι μάστορες που δούλευαν με τους παραδοσιακούς οικοδομικούς τρόπους. Σπάνιο παράδειγμα επιτυχημένου ντόπιου αρχιτέκτονα υπήρξε ο Φιόντορ Βασίλιεφ (;-1737), ο οποίος εκπαιδεύτηκε ως ζωγράφος στο Οπλοστάσιο της Μόσχας τη δεκαετία του 1680 και εργάστηκε στα έργα του Κρεμλίνου και στα βασιλικά ανάκτορα. Αργότερα εργάστηκε στο Βορόνιεζ, στη συνέχεια στην Αγία Πετρούπολη (στα Θερινά Ανάκτορα και στο Μέγαρο Γιαγκουζίνσκι) και στη Νάρβα. Το όνομά του εμφανίζεται αρκετά συχνά στα έγγραφα του Υπουργικού Συμβουλίου (για παράδειγμα, το Μάιο του 1722 πληρώθηκε δέκα ρούβλια επειδή παρέδωσε στον Πέτρο δύο βιβλία με σχέδια, το σχέδιο ενός σπιτιού και δύο σκίτσα).[183]

Ο γενικός τίτλος «μπαρόκ της εποχής του Πέτρου», που εμφανίζεται σε πολλές έρευνες για την περιγραφή του έργου των αρχιτεκτόνων του Πέτρου, λειτουργεί μόνο για λόγους συμβατικούς. Η σύνθετη φύση της αρχιτεκτονικής πρακτικής δημιούργησε ένα υβριδικό στιλ, καλό δείγμα του οποίου αποτελεί το παλάτι του Μένσικοφ στη νησίδα Βασιλιέφσκι. Άρχισε το 1710, σχεδιάστηκε από μια σειρά αρχιτεκτόνων, ανάμεσα στους οποίους οι Ντ. Φοντάνα, Γκότφριντ Σέντελ και Γκέοργκ Ματάρνοβι. Την εποχή που ο ιδιοκτήτης του έχασε τη δύναμή του, το 1727, είχε αρκετές πτέρυγες και αυλές. Κατά τον Φρίντριχ Βέμπερ, η κύρια πρόσοψη έδειχνε να «ακολουθεί την παλική τεχνοτροπία»,[184] σχεδιασμένη και βαμμένη σε δύο τόνους που προτιμώνται σε ένα κλίμα συχνότερα καταθλιπτικό παρά ηλιόλουστο, ενώ η στέγη ήταν επικλινής, σε ολλανδικό στιλ. Πίσω υπήρχε ο τυπικός κήπος με δέντρα, σε ολλανδικό στιλ. Μέσα στο μέγαρο η ολλα[illegible]

[illegible] ήταν βασιλική με κωδωνοστάσιο. Το οικογενειακό Παρεκκλήσι [illegible] Αγίων Πέτρου και Παύλου. Το μέγαρο ήταν χτισμένο [illegible] που θύμιζε τη Μητρόπολη των Αγίων [illegible], με την κύρια είσοδο ακριβώς απέναντι από μια ξύλινη αποβάθρα [illegible] του 1717 φαίνεται σαν να επιπλέει στο νερό. [illegible] Στο γραφικό του Ζόμμερ [illegible] της Αγίας Πετρούπολης είναι τα βασιλικά θερινά

Ένα άλλο κτίριο της πρώιμης Αγίας Πετρούπολης [illegible] την περίοδο 1710-1712 ο Τρετσίνι για να αντικαταστήσουν ένα ξύλινο οίκημα. Το κτίριο είναι ακριβώς το αντίθετο των μοσχοβίτικων Ανακτόρων του Κρεμλίνου ως προς την απλότητα και την καθαρότητα του σχεδίου του και τη σχεδόν ολοκληρωτική απουσία θρησκευτικών διακοσμήσεων, μοιάζοντας περισσότερο με σπίτι Δανού ή Σκανδιναβού αστού παρά με βασιλικά παλάτι. Εκεί περνούσαν ο Πέτρος και η οικογένειά του τα περισσότερα καλοκαίρια από το 1712. Το εσωτερικό ήταν άνετο, με ξύλινη επένδυση, παρκέ πατώματα και ζωγραφισμένα ταβάνια, κινέζικα μεταξωτά και πλακίδια από το Ντελφτ. Υπήρχε πινακοθήκη με προσωπογραφίες. Ωστόσο, παρά την επιθυμία του Πέτρου για απλότητα, υπάρχουν άφθονες ενδείξεις ότι πρόκειται για βασιλική κατοικία: Οι γύψινες διακοσμήσεις των τοίχων παριστάνουν αλληγορικές σκηνές για τις ρωσικές νίκες, σχεδιασμένες από τους Σλίτερ, Λε Μπλον, Ματάρνοβι, Μπράουνσταϊν και Μόμπεργκ. Επίσης, όπως είδαμε, τα ανάκτορα ήταν τοποθετημένα μέσα σε ένα γερμανικού στιλ συμμετρικό κήπο. Ο Πέτρος επέβλεπε την κατασκευή των ανακτόρων και των κήπων ταυτόχρονα, προσέχοντας το τοπίο και την ανέγερση των περιπτέρων, την τοποθέτηση των σιντριβανιών και των αγαλμάτων, καθώς και τον

* Ολλανδική πόλη μεταξύ Ρότερνταμ και Χάγης, σπουδαίο εμπορικό κέντρο κατά το δέκατο έβδομο αιώνα, ονομαστό για τα πήλινα είδη με κασσιτερούχο υάλωμα (φαγεντιανά του Ντελφτ). (Σ.τ.Μ.)

[illegible] με τους επάλληλους ξύλινους τρούλους και [illegible] (1714), [illegible] Σε ολόκληρη τη Ρωσία το ξύλο παρέμενε το σταθερό οικοδομικό υλικό για [illegible] και τις κατοικίες, ενώ επαρχιακοί χτίστες εξακολουθούσαν να [illegible] στιλ μοσχοβίτικου μπαρόκ ακόμα και αρκετό χρόνο μετά τη βασιλεία του Πέτρου. Με τους σημαντικούς ευγενείς να αποσπάζονται [illegible] από τα σπίτια τους λόγω υπηρεσίας, χρειάστηκε να περάσουν αρκετές δεκαετίες προτού οι συνέπειες της «επανάστασης» της εποχής του Πέτρου στην αρχιτεκτονική γίνουν αισθητές στην ενδοχώρα.

IV. ΠΑΡΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ

Εκ πρώτης όψεως, η γλυπτική φαίνεται ότι ήταν ο «φτωχός συγγενής» ανάμεσα στις τέχνες της εποχής του Πέτρου. Η ντόπια παράδοση της γλυπτικής δεν ήταν ισχυρή, επειδή η Εκκλησία αποδοκίμαζε τις «ανάγλυφες εικόνες». Ξύλινα αγάλματα με θρησκευτικά θέματα κατασκευάζονταν (και αποτέλεσαν πρότυπα για πολυάριθμα αντικείμενα, τα οποία αργότερα προτιμούσε ο Πέτρος σε μια πιο κοσμική μορφή, όπως, για παράδειγμα, τους έφιππους πολεμιστές[196]), ενώ στα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα διαδόθηκαν ευρέως διακοσμητικά αντικείμενα σκαλισμένα στο ξύλο ή στην πέτρα (τα ονομαζόμενα «της Λευκορωσίας»). Ωστόσο η γλυπτική σε πέτρα ή σε μέταλλο (με εξαίρεση τις καμπάνες) ήταν άγνωστη στη μοσχοβίτικη Ρωσία. Ο ισχυρισμός ότι η γνώση των τεχνικών της ξυλογλυπτικής «προετοίμασε το έδαφος για γρήγορη αφομοίωση νέων τύπων και ειδών πλαστικών τεχνών»[197] είναι προφανώς υπερβολικός, αφού στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα δεν υπήρχε καμία ρωσική σχολή γλυπτικής και μόνο ένας γλύπτης με κάπο[illegible]

[illegible]

... Πέτρος. Σημαντικά σύνολα [illegible] δεν υπάρχει καμία από τις μορφές που κοσμούν το [illegible] Για παράδειγμα, [illegible] όπως τα βλέπουμε στο χαρακτικό του Ζούμποφ [illegible] του Ματτάρνοβι και του Ζέμτσοφ, όπως δεν υπάρχει κανένα από τα αγάλματα του [illegible] Θερινού Κήπου. Η θρησκευτική γλυπτική ήταν επίσης αρκετά [illegible] από τους Σοβιετικούς ιστορικούς τέχνης, καθώς [illegible] η ιδεολογικά αποδεκτή εκδοχή της «κοσμικοποίησης» της ρωσικής [illegible] θρησκευτικών γλυπτών μπορεί κανείς να δει ακόμα [illegible] τέχνης. Πρώιμα δείγματα θρησκευτικών [illegible] στο Ντουμπρόβιτσι, παραγγελία του πρίγκιπα [illegible] στο Ναό του Συμβόλου της Πίστεως στο [illegible] τη δεκαετία του 1690, και στο μοσχοβίτικο Ναό του Αρχαγγέλου [illegible] Μένσικοφ. Ένα αξιόλογο δείγμα είναι το εικονοστάσιο της Μητρόπολης των Αγίων Πέτρου και Παύλου, που σχεδιάστηκε το διάστημα 1722-1726 από τον Ιβάν Ζαρούντνι και μια ομάδα από Ρώσους ξυλογλύπτες. Εδώ ορισμένες από τις εικόνες αντικαταστάθηκαν από ξύλινες επίχρυσες τρισδιάστατες μορφές. Η όλη κατασκευή ήταν εμπνευσμένη από το σχέδιο των θριαμβικών αψίδων (και αυτές [illegible] φέραν την επιγραφή του Ζαρούντνι, όπως, για παράδειγμα, για τους εορτασμούς του Νίσταντ στη Μόσχα το 1721). Το στρατιωτικό θέμα συνεχιζόταν στις μορφές του Πολέμου και της Ειρήνης. Παρόμοια εικονοστάσια δημιουργήθηκαν σε νέους ναούς στη Ρίγα και στη Ρέβαλ. Ο Μένσικοφ παρήγγειλε γλυπτά για τον ιδιωτικό Ναό της Αναστάσεως δίπλα στο ανάκτορό του στην Αγία Πετρούπολη. Η Εκκλησία εξακολουθούσε να είναι καχύποπτη απέναντι σε τέτοιες «παγανιστικές» εικόνες. Την περίοδο 1743-1744, όταν ο ναός ανακαινίστηκε, η Ιερά Σύνοδος έδωσε εντολή σε εργάτες να προσθέσουν φτερούγες στους σωζόμενους ξύλινους ερωτιδείς, μεταμορφώνοντάς τους σε αγγέλους, και να καταστρέψουν τα υπόλοιπα γλυπτά!

Ο πιο γνωστός από τους γλύπτες του Πέτρου ήταν ο Κάρλο Μπαρτολομέο Ραστρέλι (1675-1744), πατέρας του διάσημου αρχιτέκτονα. Συνάντησε τον Πέτρο

[illegible]

... Ο Ραστρέλι φιλοτέχνησε, ακόμη, ένα πορτρέτο το 1719 με βάση μια κέρινη μάσκα (η οποία δε διασώζεται), που στάλθηκε στην Ιταλία [illegible] της Ταυρίδας και επιστράφηκε στη Ρωσία το 1861. Ένα [illegible] της προτομής του τσάρου που έκανε ο Ραστρέλι, «όπως ταιριάζει [illegible] για το Ρωμαίο αυτοκράτορα» (1724), στάλθηκε ως δώρο [illegible] του Δ΄ της Δανίας. Μόνο περίπου τριάντα έργα σώζονται από την [illegible] του Ραστρέλι στη Ρωσία. Στα χαμένα έργα περιλαμβάνονται [illegible] της Ναταλίας Αλεξέγιεβνα και του Μένσικοφ (αργότερα αποδόθηκαν σε [illegible] από τον Βιτάλι) και κεφαλές του Πέτρου και [illegible] στη Μεγάλη Πρεσβεία. Ο Μπέργκχολτς αναφέρει ότι ο Ραστρέλι έφτιαχνε δύο αγάλματα, ένα όρθιο και το άλλο έφιππο, προς το τέλος της ζωής του Πέτρου.

Ρώσοι τεχνίτες ξυλογλυπτικής, είτε ανάγλυφων είτε γλυπτών έργων, μερικά από τους οποίους εκπαιδεύτηκαν από ξένους όπως ο Νίκολας Πινό, εμφανίζονται σε έγγραφα ως ειδωλοποιοί (figuristi). Ξένοι τεχνίτες που τα [illegible] ως αρχιτέκτονες εκτελούσαν και παραγγελίες για γλυπτά. Για παράδειγμα, το 1722 ο Μικέτι ετοίμαζε σχέδια για «μαρμάρινες φιγούρες» για το Πετερχόφ, οι οποίες παραγγέλθηκαν στη Ρώμη. Τα προσχέδια του Κόνραντ Όσνερ του πρεσβύτερου (1669-1739/47) από τη Νυρεμβέργη, ο οποίος έφτασε στη Ρωσία το 1703 μέσω Βερολίνου, περιλάμβαναν ξυλόγλυπτα, γλυπτά και γύψινα. Εργάστηκε στο Φρούριο Πετροπάβλοφσκ και στους τεχνητούς καταρράκτες και τα σπήλαια στο Πετερχόφ. Το ανάγλυφο της πτώσης του Σίμωνος του Μάγου (μια αλληγορία για το θρίαμβο του Πέτρου επί του Καρόλου του ΙΒ΄) στην Πύλη Πετρόφσκι (1717-1718) έχει αποδοθεί σε αυτόν. Ανολοκλήρωτα σχέδια περιλ[illegible]

[illegible] σω, αλλά ποτέ δεν το έκανε.[illegible]

Η εκπαίδευση Ρώσων γλυπτών καθυστέρησε σε σχέση με εκείνη των αρχιτεκτόνων και των ζωγράφων. Στο σχέδιό του για μια ρωσική Ακαδημία Τεχνών ο Γιούρι Κολογκρίβοφ πρότεινε ένας λιθοξόος, κάποιος που γνώριζε να σκαλίζει [illegible] [illegible] Το 1724 στάλθηκαν εκεί τέσσερις μαθητευόμενοι [illegible] [illegible] Επειδή δεν υπήρχαν εκπαιδευμένοι γλύπτες [illegible] και τέσσερις λιθοξόοι [illegible] έργα τέχνης. Ο Γιούστ Γιουέλ είδε προτομές του [illegible] της Πολωνίας και της συζύγου του μαζί με τριάντα α[illegible] στους Θερινούς Κήπους, ένα τμήμα των οποίων [illegible] με βάση τους ήρωες των μύθων του Αισώπου.[illegible] [illegible] ανάμεσα στον Πέτρο και στους πράκτορές του [illegible] σχετικά με την εισαγωγή γλυπτών, αρχαίων και σύγχρονων έργων με κλασικά θέματα, [illegible] από τα εργαστήρια της Βενετίας του Τζοβάνι Μπο[illegible] και Μαρίνο Γκροπέλι. Εννιήντα περίπου από τα αγορασμένα για τους Θερινούς Κήπους γλυπτά σώζονται μέχρι σήμερα, ανάμεσα στα οποία τα Αλληγο[illegible] προπλάσματα του [illegible] για τα θέματα της Αυγής, της Μεσημ[illegible], καθώς και τα Ειρήνη και Αφθονία (1722) και Οι [illegible] του [illegible] και της Νύχτας [illegible] (1719) του Πιέτρο Μπαράτα (ο Μπαράτα δίδαξε Ρώσους στη Βενετία).[214] Ο Γιούρι Κολογκρίβοφ ταξίδεψε στη Ρώμη, στη Γένοβα και στη Φλωρεντία, συγκεντρώνοντας αγάλματα, κρήνες, υδρίες και αρχιτεκτονικό διάκοσμο, ανάμεσα στα οποία τα συμπλέγματα Αφροδίτη, Άρης και Άρτεμη και Σάτυρος, που τα αγόρασε με τη βοήθεια του ανιψιού του πάπα, του καρδινάλιου Σπινόλα.[215] Το 1719 στη Ρώμη πρόλαβε και πήρε ένα άγαλμα της Αφροδίτης το οποίο, είπε, άντεχε τη σύγκριση με την περίφημη φλωρεντινή Αφροδίτη – στην πραγματικότητα, ήταν ανώτερο, επειδή το τελευταίο ήταν σπασμένο σε διάφορα μέρη. Το άγαλμα κατασχέθηκε από τον πράκτορα του πάπα και αποδόθηκε μόνο ύστερα από μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις, όταν ο Πέτρος πρότεινε να το ανταλλάξει με τα λείψανα της αγίας Μπριγκίτας που είχε κατασχέσει στη Ρέβαλ. Περίπλοκοι διακανονισμοί έγι-

[illegible] Η Ακαδημία της Μόσχας [illegible] conclusiones (εικονογραφημένων φυλλαδίων) καθώς και άλλων [illegible] με θρησκευτικά και αλληγορικά θέματα.[illegible] Από τη δεκαετία του 1690 [illegible] η ζήτηση για εικονογραφήσεις με θέματα που δεν ήταν καθόλου γνωστά στη μοσχοβίτικη τέχνη, παρά μόνο από ξένα πρότυπα: σκηνές θριάμβων, [illegible] μαχών, ναυτικές σκηνές, χάρτες και σχέδια των [illegible] και περιοχών. Κατάλογοι του Οπλοστασίου με θέματα που παραγγέλθηκαν το 1703 περιλαμβάνουν σχέδια του Σλίσελμπουργκ, χάρτες της Λευκής Θάλασσας, [illegible] πλοίων, γαλλικά φιγουρίνια, «ένα χαρακτικό νίκης» (απροσδιόριστη), [illegible] θριαμβικές αψίδες, έναν άτλαντα και σκηνές από το γάμο του γελωτοποιού Φίλατ Σάνσκι. Ο Ολλανδός καλλιτέχνης Πιέτερ Πικάρ και ο βοηθός του κλήθηκαν στο Σλίσελμπουργκ, περισσότερο με την ιδιότητα των σημερινών διαπιστευμένων φωτορεπόρτερ, «για να αποδώσουν σε χαρακτικά διάφορα θέματα κατά τη διάρκεια της επίσημης επίσκεψης του μεγάλου ηγεμόνα».[219]

Η απαίτηση του Πέτρου για χαρακτικά και έντυπες εικόνες με συγκριτικά γρήγορες και φτηνές μεθόδους παραγωγής, το τελικό προϊόν των οποίων θα μπορούσε να διανεμηθεί σε πολλαπλά αντίτυπα, ανέκυψε από την ανάγκη του να δημοσιοποιήσει και να δικαιώσει τα επιτεύγματα της Ρωσίας στο εσωτερικό και στο εξωτερικό. Εκατό περίπου χαρακτικά με τριάντα τέσσερα θέματα ήταν αφιερωμένα στο Μεγάλο Βόρειο Πόλεμο. Ορισμένα συνοδεύονταν από μεγάλες επιγραφές, ώστε οι εγγράμματοι να λάβουν οπωσδήποτε το μήνυμα. Για παράδειγμα, στην επιγραφή μιας απεικόνισης της πολιορκίας του Νέτεμποργκ το 1702 είναι γραμμένο: «Με αυτό τον τρόπο, με τη βοήθεια του Θεού, πήραμε πίσω το πατρογονικό μας φρούριο, το οποίο βρισκόταν άδικα στα χέρια του εχθρού επί ενενήντα χρόνια».[220] Ο νέος στόλος υπήρξε ένα αγαπημένο θέμα (βλέπε, για παρά-

[illegible]

[illegible] στρατιωτικών διοικητών με πανοπλία και στρατηγικές ράβδους, με την κατάληψη μιας πόλης στη μια πλευρά και την ακολουθία τους από την άλλη. [illegible]

Οι εικόνες και τα χαρακτικά δεν έγιναν δημόσιο κτήμα στην έκταση που συνέβη αυτό στη Δύση. (Εξαιρέσεις αποτέλεσαν οι λαϊκές ξυλογραφίες, με τις οποίες θα ασχοληθούμε παρακάτω.) Την περίοδο της βασιλείας του Πέτρου τα πολι[illegible]τικά ζητήματα βρίσκονταν στα χέρια του κράτους, το οποίο διέθετε και όλους τους ρωσικούς πόρους, έμψυχους και άψυχους. Στη Δυτική Ευρώπη τα χαρακτικά και οι έντυπες εικόνες παράγονταν για κέρδος από ιδιωτικούς οίκους και μεμονωμένα άτομα και διανέμονταν ευρύτατα, ενώ στη Ρωσία ανήκαν στη δικαιοδοσία του τσάρου και του στενού του κύκλου, η δε επίσημη παραγωγή περιοριζόταν σε τρία κύρια κέντρα: το Οπλοστάσιο και τα τυπογραφεία της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης, τα οποία ανταποκρίνονταν πρώτα και κύρια σε επίσημες παραγγελίες. Ο χαράκτης ήταν ένας υπηρέτης του κράτους, τίποτα περισσότερο από ένα στρατιώτη ή ένα διαχειριστή. Ο Πιέτερ Πικάρ, ο οποίος ήρθε στη Ρωσία το 1702, έγραφε: «Εργάστηκα στην υπηρεσία της Αυτού Μεγαλειότητος σε πολλές εκστρατείες και επιθέσεις, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίσω πολλές αντιξοότητες και απώλειες. Γέρασα και παραγέρασα».[224] Ο Αντριαν Σένεμπεκ σε ένα σχέδιο για προμετωπίδα που πρόσφερε στον Πέτρο το 1698 απεικόνιζε τον τσάρο «να προτείνει ευσπλαχνικά το χέρι του σε ένα γονατιστό καλλιτέχνη».[225] Και οι καλλιτέχνες στη Δύση επιδίωκαν βασιλική και αριστοκρατική προστασία, αλλά δεν ήταν εντελώς εξαρτημένοι από αυτή. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της προώθησης των έντυπων εικόνων από τον Πέτρο εμφανίζεται σε επιστολή της 18ης Οκτωβρίου του 1708 προς τον τσαρέβιτς Αλέξιο: «Εσωκλείω σχέδιο με την επι-

[illegible] της Περσίας το 1722.[illegible]

[illegible] και ο Αλεξέι Φιόντοροβιτς Ζούμποφ [illegible] άρχισαν την καριέρα τους ως [illegible] και στη συνέχεια έγιναν μαθητές του Σένεμπεκ [illegible] εργάστηκε και αποσύρθηκε κοντά στον Πικάρ [illegible] τελικά οργάνωσε σχεδόν μόνος του [illegible] δημιουργώντας «μια πραγματικά νέα ρωσική θρησκευτική τέχνη».[illegible] εργάστηκε για την Ακαδημία της Μόσχας σε [illegible] θρησκευτικά βιβλία (για παράδειγμα, στο Κήρυγμα επί των [illegible] Αποστόλου Παύλου του Ιωάννη του Χρυσοστόμου (1709)). Τη δεκαετία του 1720 ασχολήθηκε με την παραγωγή μεγάλων αναπαραστάσεων νικών, επιδείξεων πυροτεχνημάτων και άλλων θεαμάτων. Τα πρώτα γνωστά έργα του Αλεξέι εί[illegible] αντίγραφα δυτικών χαρακτικών, ενώ στη συνέχεια έχουμε χάρτες και χαρτογραφήσεις του νότου (σε σχέση με την ειρήνη με την Τουρκία – [illegible] παραγγελία).[illegible] Το 1710 ήταν από τους πρώτους τεχνίτες που μεταφέρθηκαν στην Αγία Πετρούπολη, όπου τέθηκε επικεφαλής του εργαστηρίου χαρακτικής του τυπογραφείου της Αγίας Πετρούπολης. Μερικά από τα πρώτα έργα του ήταν εικόνες για ναυτικά σήματα που θα συνόδευαν ένα βιβλιαράκι.

Σε αυτούς τους καλλιτέχνες οφείλουμε ένα μεγάλο μέρος της αποτύπωσης της περιόδου του Πέτρου και της διαμόρφωσης της Αγίας Πετρούπολης. Το πιο εκπληκτικό και παραστατικό έργο του Αλεξέι Ζούμποφ είναι το πανόραμα της Αγίας Πετρούπολης (1716), το οποίο πρόσφερε στον Πέτρο κατά την επιστροφή του από το εξωτερικό το 1717. Το κέντρο εστίασης του έργου δεν είναι τα κτίρια, τα οποία περιορίζονται σε μια στενή λουρίδα στο κέντρο του, αλλά τα πλοία (πολεμικά, γαλέρες, φορτηγίδες και ένα σκάφος με τον Πέτρο και την Αικατερίνη), που βρίσκονται σε πρώτο πλάνο. Ο ουρανός καταλαμβάνει περισσότερο από τη μισή σελίδα, με επουράνιες στρατιές αγγέλων να κρατούν μια κορδέλα με το όνομα της πόλης. Ο καλλιτέχνης δείχνει την Αγία Πετρούπολη από μια «υποθετική» οπτική γωνία, παραμερίζοντας τους κανόνες εναέριας προοπτικής, ενώ ταυτόχρονα [illegible]

[illegible] Ο Αλεξέι Ζούμποφ μπόρεσε να συλλάβει [illegible] τη συγκεκριμένη της εικόνα. Αυτό που εντυπωσιάζει [illegible] είναι ότι τα τελευταία χρόνια της καριέρας του, ξανά πίσω στη Μόσχα, επέστρεψε σε ένα «πρωτόγονο» στιλ, στην τεχνοτροπία των θρησκευτικών ξυλογραφιών. Η τέχνη του Ιβάν, πιο μοσχοβίτικη, είναι ακόμα πιο ενδεικτική της εθνικής κουλτούρας της Ρωσίας του Πέτρου, με την ανάμειξη χριστιανικής, μυθολογικής και ρεαλιστικής εικονογραφίας. Το εικονογραφημένο φυλλάδιο του όπου απεικονίζεται η στέψη της Αικατερίνης το 1724 περιλαμβάνει πορτρέτα του αυτοκράτορα και της αυτοκράτειρας όπως ακριβώς ήταν και ντυμένοι με τη μόδα της εποχής, αγίους ανακατεμένους με αρχαίους θεούς και θεές (ανάμεσά τους και η Παλλάδα Αθηνά), αλληγορικές μορφές της Δόξας, της Αλήθειας, της Ευσέβειας και της Προνοητικότητας και αναγεννησιακά αγγελάκια μέσα σε σύννεφα.[225] Άλλοι ταλεντούχοι χαράκτες ήταν ο Β. Ο. Κιπριάνοφ, ο οποίος φιλοτέχνησε περίπλοκα και εξαιρετικά διακοσμητικά χαρακτικά για εκπαιδευτικές εκδόσεις, ο Α. Ι. Ροστόφτσεφ (μέλος της ομάδας του) και ο Σ. Κορόβιν, που εκπαιδεύτηκε στο Παρίσι.

Μετά το θάνατο του Πέτρου η διακοπή της προπαγανδιστικής δραστηριότητας σηματοδοτήθηκε από την απότομη μείωση της εκτύπωσης εικόνων. Από την άλλη πλευρά, η παραγωγή ξυλογραφιών δεν περιορίστηκε καθόλου. Η πρώτη χρονολογημένη έντυπη εικόνα, του αρχάγγελου Μιχαήλ (1668), υπογραμμίζει τις θρησκευτικές καταβολές αυτής της λαϊκής μορφής τέχνης, όπως συμβαίνει και με τη συλλογή τριάντα έξι εικόνων με βιβλικά θέματα που φιλοτεχνήθηκαν από το χαράκτη Βασίλι Κορένι (πιθανόν στην περιοχή του Άνω Βόλγα) τη δεκαετία του 1690.[226] Πολλές έντυπες εικόνες προήλθαν από τη βόρεια Ρωσία, από πόλεις οι οποίες είχαν να επιδείξουν ακμαίες τοπικές σχολές αγιογραφίας, ζωγραφικής νωπογραφίας και αρχιτεκτονικής το δέκατο έβδομο αιώνα. Τα θέματα τα παρείχαν λαϊκοί μύθοι και παραμύθια. Αυτή η «επαρχιακή» τέχνη περιστασιακά περιλάμ-

[illegible] του Πέτρου.

Στη ζωγραφική τα [illegible] επιτεύγματα ήταν λιγότερο [illegible] στην αρχιτεκτονική ή στην έντυπη εικονογράφηση. [illegible] Στη διάρκεια της βασιλείας των προκατόχων του Πέτρου [illegible] τέχνες απουσίαζαν εντελώς. Τα πρώτα ρωσικά πορτρέτα [illegible], όλα σχεδόν βασιλικά, χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1650. [illegible] Ρώσοι αριστοκράτες μπορούν να διεκδικήσουν [illegible] πορτρέτα [illegible] πριν από το δέκατο όγδοο αιώνα.) Στο δεύτερο μισό του δέκατου έβδομου αιώνα, παρά τη συγκρατημένη δυτική επιρροή στην Αυλή, μια ροή ξένων καλλιτεχνών εργαζόταν στα βασιλικά εργαστήρια, αλλά η επίδρασή τους ήταν περιορισμένη.[227] Κατά την περίοδο της βασιλείας του Πέτρου η τέχνη παρέμενε υπό τον έλεγχο των εργαστηρίων αγιογραφίας του Οπλοστασίου, [illegible] ήταν έως ένα βαθμό υποκείμενη στον έλεγχο της Εκκλησίας. Ο Πέτρος ενδιαφερόταν λιγότερο για τη ζωγραφική από όσο για την αρχιτεκτονική και από τις εικαστικές τέχνες προτιμούσε τα χαρακτικά και τις έντυπες εικόνες.

Οι πλήρως εκπαιδευμένοι στις δυτικές τεχνικές Ρώσοι ζωγράφοι, κατά τον τρόπο των αρχιτεκτόνων, ήταν σπάνιο είδος σε όλη τη διάρκεια της ζωής του Πέτρου και οι πληροφορίες για αυτούς τείνουν να είναι αποσπασματικές. Η βιογραφία ακόμα και του πιο επιτυχημένου Ρώσου ζωγράφου της περιόδου του Πέτρου, του Ιβάν Νικίτιτς Νικίτιν (περίπου 1680-μετά το 1742), «ιδρυτή της ρωσικής προσωπογραφίας», είναι «γεμάτη μυστήρια», ενώ πιθανότατα γίνεται και σύγχυση με άλλους καλλιτέχνες που φέρουν παρόμοιο όνομα.[228] Ένα ανέκδοτο που αποδίδεται στον αρχιτέκτονα Μιχαήλ Ζέμτσοφ εξιστορεί ότι ο Πέτρος ανακάλυψε το ταλέντο του νεαρού Νικίτιν τυχαία και τον έστειλε να μαθητεύσει δίπλα σε ένα ζωγράφο στο Άμστερνταμ, όπου ο Νικίτιν παρέμεινε για ένα διάστημα μαζί με τον πατέρα του. Το ανέκδοτο αναφέρει αγιογραφίες σε ναούς, συμπεριλαμβανομένης μιας Σταύρωσης.[229] Στην πραγματικότητα, ο Νικίτιν έλαβε την αρχική του εκπαίδευση στο Οπλοστάσιο. Υπάρχουν ισχυρές αποδείξεις, κυρίως ως προς την τεχνοτροπία, ότι στη συνέχεια μαθήτευσε δίπλα στο Γερμανό ζωγράφο Ντανχάουερ (βλέπε πιο κάτω) και πιθανόν δίπλα στο χαράκτη Σένεμπεκ.[230] Το διάστημα 1716-1719 βρέθηκε στην Ιταλία ως βασιλικός υπότροφος και σπούδασε στην Ακαδημία της Βενετίας και στη Φλωρεντία υπό τον Τομάζο Ρέντι, με ένα [illegible]

[illegible] το πορτρέτο του Πέτρου το 1715. [illegible] το διάστημα μεταξύ 1721 και 1725, [illegible] στην Αικατερίνη την Α' και [illegible] του Πέτρου, δύο της Αικατερίνης, τέσσερα της Άννας Πέ[illegible] της Ελισάβετ Πέτροβνα, δύο της Ναταλίας Πέτροβνα, ένα της [illegible] «επιφανών» γυναικών.[241] Χάρη στον Νικίτιν [illegible] της βασιλικής οικογένειας και αξιοσημείωτ[illegible] στον ίδιο τον Πέτρο, της Λελής (Γκαμπριέλα Γκολόβκιν), για να μην αναφερθούμε [illegible] μαρτυρία) τουλάχιστον δύο φορές [illegible] (σύμφωνα με τεκμηριωμένη μαρτυρία) [illegible] το 1715 και ξανά το 1721. Όσον αφορά τη δεύτερη φορά, το ημερο[illegible] στη νήσο Κότλιν πριν από τη Λειτουργία ο ζω[illegible] ζωγράφισε το πορτρέτο της Αυτού Μεγαλειότητος και στη συ[illegible] παρακολούθησε τη Λειτουργία».[244] Η ταύτιση αυτών των [illegible] αμφισβητείται.[245] Άλλο πορτρέτο του Πέτρου που [illegible] δείχνει στη νεκρική κλίνη. Το πιο εντυπωσια[illegible] ξεφεύγει κατά πολύ από τις κατηγορίες των βασιλικών [illegible] πορτρέτων, είναι το άλλοτε γνωστό, λανθασμένα, ως Ο Μεγάλος [illegible] ρεαλιστική ψυχογραφική σπουδή. Πρόσφατη έρευνα κατέληξε ότι [illegible] στην πραγματικότητα να είναι μια αυτοπροσωπογραφία του.[246]

Ο άλλος σημαντικός Ρώσος ζωγράφος της εποχής του Πέτρου, ο Αντρέι Ματβέγιεφ (1701-1739), υπήρξε, όπως ο Νικίτιν, επικαρπωτής ενός χρηματοδοτημένου από τον Πέτρο προγράμματος, αλλά οι μακροχρόνιες σπουδές του στο εξωτερικό, στις Κάτω Χώρες και στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Αμβέρσας, τον κράτησαν μακριά από τη Ρωσία μέχρι το 1727. Η συμβολή του στην αμέσως μετά τον Πέτρο περίοδο αξίζει, παρ' όλα αυτά, να ληφθεί υπόψη, αφού δείχνει τις κατευθύνσεις τις οποίες επρόκειτο να πάρει η ρωσική τέχνη λόγω των μεταρρυθμίσεων και των προτεραιοτήτων του Πέτρου. Στον Ματβέγιεφ αποδίδονται οι πρώτοι ρωσικοί πίνακες με αλληγορικά θέματα, καθώς επίσης και ένα από τα πρώτα γυμνά (προκαλεί κατάπληξη το «πρώτα» αν σκεφτεί κανείς πόσο κοινότοπα ήταν

[illegible] παράδειγμα το πορτρέτο του Πέτρου του Μεγάλου [illegible] αναγνωρίστηκε ότι είναι του Χάνκολ), το οποίο βρισκόταν εκτεθειμένο [illegible] της Αικατερίνης στο Τσάρσκογιε Σελό. [illegible] στον Γιαν Κουπέτσκι είτε στον Νταγκχόφερ, ενώ στη σοβιετική εποχή [illegible] στιλιστική και τεχνική ανάλυση) αποδόθηκε στον Ιβάν Νικίτιν.[250]

Αρκετοί ξένοι καλλιτέχνες εργάστηκαν για τον Πέτρο. Ο Λουί Καραβάκ (1684-1754) προσλήφθηκε το 1716 «για να ζωγραφίσει διάφορα υπέροχα έργα».[251] Πέρασε την υπόλοιπη ζωή του στην Αγία Πετρούπολη, πάντα πρόθυμος να εκπληρώσει τις διαταγές του τσάρου. Το 1722 πήγε στην περσική εκστρατεία και ζωγράφισε το πορτρέτο του Πέτρου και της Αικατερίνης.[252] Η σπουδαιότερη ιστορική του σύνθεση, την οποία ζωγράφισε το 1718 για το Ανάκτορο Πέτερχοφ, ήταν η μάχη της Πολτάβα, με τον Πέτρο καβάλα στο άλογό του στο δεξιό μπροστινό μέρος, να δείχνει τους Σουηδούς που τρέπονταν σε φυγή.[253] Έγινε αναπαραγωγή της εικόνας σε ταπισερί, μια από τις πρώτες που βγήκαν από το ταπητουργείο της Αγίας Πετρούπολης (1722).[254] Ο Καραβάκ εισήγαγε επίσης ένα νέο στοιχείο στη ρωσική τέχνη, που απουσίαζε σχεδόν ολοκληρωτικά κατά τη μοσχοβίτικη περίοδο: το «γυναικείο» ερωτικό στοιχείο, το γνωστότερο δείγμα του οποίου αποτελούν οι κόρες του Πέτρου σε διπλό πορτρέτο που ζωγράφισε το 1717. Το πορτρέτο, προορισμένο καθαρά να υμνήσει τις σε ηλικία γάμου πριγκίπισσες (τις δεκαετίες του 1710 και του 1720 πολλοί ξένοι πρίγκιπες έδειξαν ενδιαφέρον), απεικονίζει δύο μικρές νύμφες, προσωποποιήσεις της νεότητας, της υγείας και της γονιμότητας. Τα λουλούδια και ο κήπος στο βάθος δηλώνουν καλοκαίρι. Ένα χαρακτηριστικό που ξαφνιάζει είναι η εκτεθειμένη ρώγα του δεξιού μαστού της Άννας, που ξεπροβάλλει πάνω από τις πτυχώσεις του φορέματός της με το χαμηλό κόψιμο μπροστά, που παραπέμπει σε αλληγορικά στοιχεία μάλλον παρά στην πραγματική αυλική μόδα της εποχής.[255] Ο Καραβάκ προχώρησε ακόμα περισσότερο στο γυ[illegible]

πορτρέτο της μεταμφιεσμένης κόρης Ελισάβετ. Ειδικεύθηκε επίσης στη [illegible] παράδειγμα μια Αφροδίτη (1721) στο παλάτι του Πε[illegible] Βολφ στο Πέτεργκοφ, [illegible] μάλλον σε στιλ και [illegible] με το [illegible] πορτρέτα του [illegible] στο οποίο αναφερθήκαμε.

[illegible] ζωγράφος με τη μεγαλύτερη επιρροή ήταν ένας Γερμανός, ο Γκό[illegible] Ντανχάουερ (ή Ταννχάουερ, ή Ντανάουερ, 1680-1733(?)), ο οποίος [illegible] για [illegible] επί είκοσι έξι χρόνια. Ήταν [illegible] στην Αγία Πετρούπολη και είχε εργαστεί κοντά στον Σεμπαστιάνο [illegible] Βαβάρια ή Σουηβία, και [illegible] κάποια φήμη ως αντιγραφέας του Ρούμπενς.[257] Ο Πέτρος τον πρωτοσυνάντησε στην Ολλανδία το 1697, αλλά τον προσέλαβε μόλις το 1710. Στο συμβόλαιό του ο Ντανχάουερ διευκρίνιζε: «Είμαι ειδικευμένος στην κατασκευή πορτρέτων μεγάλης κλίμακας με λάδια, αλλά και μικρότερων, σε [illegible]. Τα κατάφερνε και με την κατασκευή ρολογιών τοίχου, μουσικών ορ[illegible] γάνων και γλυπτών. Ήταν υποχρεωμένος, όπως και άλλοι οι ξένοι καλλιτέχνες που είχαν συμβόλαιο, να «διδάξει ζωγραφική σε Ρώσους μαθητές» και πιθανόν αργότερα να χρημάτισε δάσκαλος του Ιβάν Νικίτιν. Το 1712 (αφού υποχρεώθηκε να συνοδεύσει τη βασιλική ομάδα στην εκστρατεία του Προύθου κατά των Τούρκων, όπου έχασε όλα του τα υπάρχοντα) έγινε ζωγράφος της Αυλής (*gofmaler*, από το *Hofmaler*, μια από τις πολλές γερμανικές λέξεις-δάνεια της ρωσικής γλώσσας), ζωγραφίζοντας πορτρέτα μελών της βασιλικής οικογένειας και του κύκλου τους, συμπεριλαμβανομένων του Μένσικοφ, της συζύγου και των θυγατέρων του, του Φ. Μ. Απράξιν και του Πιοτρ Τολστόι. Τα διασημότερα έργα του Ντανχάουερ είναι ένα προφίλ του Πέτρου, φιλοτεχνημένο τη δεκαετία του 1710, ένα ολόσωμο πορτρέτο με πανοπλία και ένα πορτρέτο του τσάρου στη νεκρική κλίνη. Έπαιξε επίσης σημαντικό ρόλο στις καλλιτεχνικές προετοιμασίες για την ταφή του Πέτρου.[257] Μετά το θάνατο του τσάρου ζήτησε άδεια να πάει στην πατρίδα του, αλλά το 1728 επέστρεψε άρρωστος στη Ρωσία, όπου και πέθανε.

Για το έργο του Ντανχάουερ υπάρχουν διιστάμενες απόψεις. Επαινείται για «την εξαιρετική εναλλαγή φωτός και σκιάς»[258] και ψέγεται για τα «πεζά και πληκτικά πορτρέτα» του.[259] Το έργο του όμως πρέπει να επανεκτιμηθεί. Είναι πολύ πιθανό να έχουν υποτιμηθεί οι πολυάριθμοι ξένοι καλλιτέχνες που εργάζονταν στη Ρωσία κατά τη βασιλεία του Πέτρου. Ένας από τους παραγωγικότερους αποδεικνύεται ότι ήταν ο μέχρι τώρα σχεδόν άγνωστος Γιόχαν Χάινριχ Βέντεκιντ (1674-1736) από τη Ρέβαλ, ο οποίος άρχισε να εργάζεται για τη ρωσική Αυλή μετά την κατάληψη της Ρέβαλ το 1710 και συνέχισε να δουλεύει για τους διαδόχους του Πέτρου, μολονότι ήταν λιγότερο γνωστός ως αυθεντικός προσωπογράφος παρά ως αντιγραφέας, «ο οποίος γέμισε όλους τους τοίχους των σπιτιών της Αγίας Πετρούπολης με δικά του αντίγραφα των πορτρέτων της αυτοκρατορικής οικογένειας και

[illegible] προσώπων». [illegible] της Α΄ από τον Νατιέ.*[260]

[illegible] ήταν η ζήτηση για καλλιτέχνες που θα διακοσμούσαν [illegible]. Από τις διακοσμήσεις αυτές [illegible] του 1721, για παράδειγμα, ο Πέτρος [illegible] στο Πέτερχοφ «με διακοσμητικό μοτίβο ή [illegible] δημιουργικούς διακοσμητικούς [illegible] Σελ (1673-1740), που εργάστηκε στη Βιέννη [illegible] στη Ρωσία το 1717. Από το 1726 [illegible]. Στα σωζόμενα έργα του περιλαμβάνονται (1719) [illegible] των Θερινών Ανακτόρων. Ο θρίαμβος της Ρωσίας [illegible] Γραφείο [illegible]. Το γραφείο έχει ζωγραφισμένα πλαίσια με [illegible] και μια σειρά μεταλλίων με αλληγορικά [illegible] καλλιτέχνης ζωγράφισε το θρίαμβο της Αθηνάς στο [illegible] του Πέτρου. [illegible] δείγμα κοσμικής ζωγραφικής με αλληγορικά θέματα.[261] Ο Φιλίπ Πιλμάν από τη Λυόν (1684/1700-;), που εργάστηκε στη Ρωσία από το 1717 μέχρι το 1723, διακόσμησε τις οροφές στο Μον Πλεζίρ (1718-1722) και στο Μεγάλο Ανάκτορο στο Πέτερχοφ. Η θολωτή οροφή της κεντρικής αίθουσας του πρώτου έχει στο κέντρο μια παράσταση του Απόλλωνα και στις γωνίες γλυπτές αλληγορικές μορφές που συμβολίζουν τις τέσσερις εποχές. Στις παραστάσεις περιλαμβάνονται απεικονίσεις εξωτικών πουλιών, λουλουδιών και φρούτων. Τα [illegible] θέματα επανεμφανίζονται στις πράσινες και χρυσαφένιες [illegible] της οροφής του Περιπτέρου Λούστχαουζ.[262] Ο Πιλμάν εκπαίδευσε μια ομάδα Ρώσων μαθητών. Οι Σ. Μπουσούεφ, Μ. Νεγκρούμποφ και Α. Φιοντόροφ έλαβαν [illegible] πιστοποιητικό ότι «σπούδασαν μαζί μου την τέχνη της ζωγραφικής και της διακοσμητικής για οροφογραφίες και άλλα, είναι δε ικανοί να φέρουν εις πέρας παντός είδους τέτοιες ζωγραφικές εργασίες χωρίς κανένα πρόβλημα».[263]

Ο κύριος όγκος των πινάκων καβαλέτου που κοσμούσαν τις κατοικίες της εποχής του Πέτρου εισάγονταν από το εξωτερικό, σε ορισμένες μάλιστα περιπτώσεις ήταν ειδική παραγγελία. Για παράδειγμα, το 1717 στο Παρίσι διάφοροι καλλιτέχνες (μεταξύ αυτών και ο Ζαν-Μαρκ Νατιέ) ζωγράφισαν τον Πέτρο και την Αικατερίνη.[264] Η επιλογή των θεμάτων εξαρτιόταν κατά πολύ από τα γούστα του Πέτρου, τα οποία κυμαίνονταν από τοπία πόλεων μέχρι ναυτικές και πολεμικές εικόνες από τους ήσσονες Ολλανδούς και Φλαμανδούς καλλιτέχνες, καθώς επίσης

* Ζαν-Μαρκ Νατιέ: Γάλλος ζωγράφος (1685-1766), διάσημος για τις προσωπογραφίες των κυριών της Αυλής του Λουδοβίκου του ΙΕ΄. Το 1715 φιλοτέχνησε στο Άμστερνταμ τις προσωπογραφίες του Μεγάλου Πέτρου και της αυτοκράτειρας Αικατερίνης. Ζωγράφισε επίσης [illegible] του Πέτρου τη μάχη της Πολτάβα (μεταξύ 1715 και 1720). (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

των πίνακα για τη μάχη της Πολτάβα. «Ένας ζωγράφος ο οποίος μπορεί να ζω-[illegible] αλλά και τοπία πόλεων και εξοχής» ήταν περι-[illegible]

Ζήτηση είχε επίσης και η θρησκευτική τέχνη. Τα θέματα πινάκων του Ζουβ-[illegible] στο Παρίσι το 1717 περιλάμβαναν τον άγιο Πέτρο να [illegible] του παράλυτου και την εκδίωξη των ε-[illegible] την έγερση του Λαζάρου [illegible] από το Ναό.[273] Οι Ρώσοι ζωγράφοι που εργάζονταν σύμφωνα με τη δυτι-[illegible] τους τύπους της δυτικής θρησκευτικής τέχνης, συμ-[illegible] της ρωσοβυζαντινής παράδοσης. Ταυτό-[illegible] συγγραφείς υπερτερούσε κατά πολύ αυτής για [illegible] παρακολουθούσαν την ποιότητα και [illegible] έργα, ενώ η Εκκλησία και το κράτος [illegible]. Το 1707 ο Ιβάν Ζαρούντνι έγινε επιθεωρητής της θρη-[illegible] και των δύο [illegible], που είχε ως βάση το Οπλοστάσιο, και αργότερα έγινε προϊ-[illegible] ζωγραφικής, που είχε ως βάση [illegible] επιθεωρητών αγιογραφιών. Οι αγιογράφοι θα [illegible] μιας ομάδας επαρχιακών επιθεωρητών [illegible] βεβαιώσεις ύστερα από μια περίοδο σπου-[illegible] και θα τους χορηγούνταν βεβαιώσεις [illegible] ειδικό δάσκαλο. Το 1723 ένα διάταγμα επανέλαβε παλιούς [illegible] κοντά σε κάποιον ειδικό δάσκαλο [illegible] στις αποφάσεις της Εκκλησιαστικής Συνόδου του 1551.[274] Ο [illegible] βασισμένος στις αποφάσεις της Εκκλησιαστικής Συνόδου [illegible] τον πολλαπλασιασμό των «τρομερών στην [illegible] Ιβάν Ποσόσκοφ τουλάχιστον κατέκρινε τον πολλαπλασιασμό των «τρομερών στην όψη» αγιογραφιών, όπου οι φιγούρες απεικονίζονταν «με τέτοιον τρόπο, ώστε αν [illegible] ζωντανοί άνθρωποι με τέτοιες αναλογίες θα ήταν τέρατα», παρόλο που [illegible] παραδεχόταν ότι «η αγιοσύνη της εικόνας δεν έχει σχέση με την ποιότητα της ζω-γραφικής».[275] Δε θα έπρεπε να συμπεράνουμε από τέτοιου είδους κρίσεις ότι η [illegible] ποιότητα είχε πέσει λόγω της μετατόπισης των προτεραιοτήτων (μολονότι η α-

[illegible]

Η σχέση για μια κοσμική Ακαδημία Τεχνών δεν υλοποιήθηκαν όσο ζούσε ο [illegible] μολονότι είχαν εκπονηθεί διάφορα προσχέδια. Το 1716, για παράδειγμα, [illegible] πρότεινε την ίδρυση μιας σχολής για Ρώσους σπουδαστές στη Ρώ-[illegible]

Για τη ζωγραφική να βρεία κάποιο νεαρό ζωγράφο ο οποίος ζωγραφίζει ήδη καλά και να του διδάξει: πρώτον, την ανάμειξη των χρωμάτων, στην οποία είναι πολύ [illegible] οι δικοί μας ζωγράφοι, και, δεύτερον, να ζωγραφίζει μάχες και επιθέσεις ε-[illegible] πόλεων, με σκοπό να φτιάξει έναν εξαιρετικό διάκοσμο με τις λαμπρές νί-κες σας για την κατοικία της Αυτού Μεγαλειότητός σας, για την αιώνια δόξα της Ρω-σίας. Αφού μάθει τη γλώσσα σε δύο χρόνια, τον τρίτο μπορεί να μάθει ιστορία και μυθολογία, που είναι εξαιρετικά χρήσιμα στο επάγγελμά τους, για να κατανοεί [τα θέματα] και να απεικονίζουν σωστά τα αρχαία πρόσωπα, ώστε να μη ζωγραφίζουν έναν παπά σαν να είναι πεζικάριος.[276]

Παραδόξως, μια εικόνα της κατάστασης των εικαστικών τεχνών στα τέλη της βα-σιλείας του Πέτρου, ειδικά της σχετικής συμβολής ντόπιων και ξένων καλλιτεχνών, [illegible] παρέχουν έγγραφα που αναφέρονται στις προετοιμασίες για την κηδεία του Πέ-τρου, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 10 Μαρτίου 1725. Υπό τη διεύθυνση του [illegible] Τόμας Μπρους, ο γλύπτης Νικολάς Πινό φιλοτέχνησε διακοσμητικά σχέδια και ε-[illegible] στις εργασίες για την έκθεση του Πέτρου σε λαϊκό προσκύνημα στη Με-γάλη Αίθουσα των Χειμερινών Ανακτόρων, με βοηθό τον Λουί Καραβάκ (ο οποίος, [illegible] άλλων, έφτιαξε ζωγραφισμένα λάβαρα και οικόσημα) και τους ξυλογλύπτες [illegible] ξυλουργούς Σιμόν και Ζαν Μισέλ. Ο Ραστρέλι έφτιαξε μια νεκρική μάσκα. Οι Μ.

[illegible] Γκολόβκιν [illegible] ζωγράφισαν και οι [illegible] Ο Κάραβακ [illegible] Ο Γκέοργκ Σελ [illegible] πίνακες ζωγραφικής [illegible] Ανδρέι Ομέτιεφ [illegible] παρεκκλήσι [illegible] Πέτρου και Παύλου.[227] Ο κατάλογος [illegible] το μεγάλο αριθμό των εκπαιδευμένων [illegible] συμμετείχαν με τις δικές τους ομάδες [illegible] δώδεκα συνολικά εκπαιδευμένων ζωγράφων [illegible] αυτά των Ιβάν και Γκαβρίλα Βισνιάκοφ. Μι-[illegible] Νικίτα Τσερκάσοφ.[228] Στην Αγία Πετρούπολη τουλάχιστον είχαν [illegible] γερές βάσεις για την επικράτηση νέων επαγγελμάτων, τεχνιτών και [illegible] Η Σύνοδος όμως δεν επέτρεψε να δημοσιοποιηθεί η λεπτομερής περιγραφή των [illegible] με το αιτιολογικό ότι ήταν «παγανιστικές».[229]

Η περίοδος του Πέτρου αντιμετωπίζεται γενικά ως περίοδος μαθητείας στις εικαστικές τέχνες. Η σχετική μετριότητα των ντόπιων επιτευγμάτων αποδόθηκε, μεταξύ άλλων, στην έλλειψη εμπειρίας των καλλιτεχνών, στις πρακτικές προτιμήσεις του κράτους, στην αδυναμία προστασίας από τους ευγενείς και τη μεσαία τάξη και στην πενιχρή ανάπτυξη της αστικής ζωής. Κατώτερης αξίας διασωθέντα δείγματα παραποιούν την εικόνα, αλλά δεν μπορούν να εξηγήσουν την προφανή απουσία ολόκληρων θεματικών περιοχών. Υπάρχουν ελάχιστες νεκρές φύσεις ή τοπία, πληθώρα ατομικών πορτρέτων, αλλά ελάχιστα ομαδικά θέματα. Η Ο. Σ. Εβσαγκούλοβα υποστηρίζει ότι θέματα όπως νεκρές φύσεις ήταν πολύ «ελαφρά» για τις ανάγκες της εποχής και ότι η απουσία διπλών ή ομαδικών πορτρέτων αποκαλύπτει κοινωνικές προτεραιότητες αλλά και τεχνική ανωριμότητα.[230] Ιδιαίτερα εντυπωσιακή είναι η έλλειψη προσωπικών ανεπίσημων εικόνων και η απουσία ζωγραφικής απεικόνισης σκηνών της καθημερινής ζωής. Εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, όλη η τέχνη της περιόδου του Πέτρου φαίνεται να έχει δημιουργηθεί για δημόσιους σκοπούς. Έτσι εξηγείται γιατί σκίτσα σαν αυτά του Φιόντορ Βασίλιεφ που απεικονίζουν τα νησιά Μπερεζόβι με αγελάδες σε πρώτο πλάνο ή μια γωνιά του Φρουρίου Πετροπάβλοφσκ με ξύλινες παράγκες και μια βάρκα με κουπιά[231] μοιάζουν σχεδόν σκανδαλώδη και γιατί ζωγραφική σαν τον Μεγάλο Χατμανο του Ιβάν Νικίτιν ξεχωρίζει επειδή δεν αποθεώνει τον αυτοκράτορα, το κράτος και την αριστοκρατία.

Οι Σοβιετικοί ιστορικοί έτειναν να θεωρήσουν τη δεσπόζουσα θριαμβική κλασικιστική εικονογραφία της εποχής «προοδευτική», εφόσον υποτίθεται ότι αντικατέστησε θρησκευτικά μοτίβα. Οι ξένες καταβολές της αγνοούνταν εσκεμμένα. Σύμ-

[illegible] του Αγίων Πέτρου και Παύλου [illegible] αιώνα δημιουργήθηκε από ξένους [illegible] μονογραφίες αφιερωμένες αποκλειστικά σε ξένους [illegible] οι αρχιτέκτονες είχαν καλύτερη αντιμετώπιση [illegible] της περιόδου τείνουν να περιλάβουν μόνο [illegible] ξένους καλλιτέχνες. Ο Πέτρος δέχτηκε κριτική τόσο από τους Σλαβόφιλους του δέκατου ένατου αιώνα, οι οποίοι τον καταδίκασαν επειδή αφομοίωσε την ξένη νοοτροπία και εμπιστεύτηκε σε μεγάλο βαθμό ξένα πρότυπα, όσο και από τους Σοβιετικούς ιστορικούς τέχνης, ειδικά μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Για τον Ντανγκάουερ στην πολύτομη σοβιετική Ιστορία της Ρωσικής Τέχνης είναι χαρακτηριστικό: Ήταν, φαίνεται, «ανίκανος να συλλάβει την πολυσύνθετη εικόνα του Πέτρου [στα πορτρέτα του], κάτι που κατόρθωσε μόνο ο Ιβάν Νικίτιν».[232] Μια πιθανή διέξοδος από το δίλημμα που έθετε την εθνική υπερηφάνεια ήταν να υπογραμμιστεί το γεγονός ότι ο Πέτρος επέλεγε μόνο τα καλύτερα, τα πιο ταιριαστά στοιχεία της ξένης τέχνης. Υποστηρίχτηκε επίσης ότι ορισμένοι ξένοι επέλεξαν να εργαστούν στη Ρωσία παρά κάπου αλλού, με αποτέλεσμα να αποξενωθούν από τον τόπο καταγωγής τους και να γίνουν «οι δικοί μας» ξένοι. Τέτοιοι ειδικοί λέγεται ότι είχαν αφομοιώσει τα ρωσικά γούστα, είχαν προσαρμόσει τα σχέδιά τους στις ρωσικές συνθήκες και σε ορισμένες περιπτώσεις «ρωσοποιήθηκαν» και έγιναν καλύτεροι καλλιτέχνες από ό,τι υπήρξαν στο εθνικό τους περιβάλλον, έτσι ώστε να οικειοποιηθούν τα επιτεύγματά τους περισσότερο οι αποδέκτες παρά οι φορείς των ξένων πολιτιστικών τάσεων. Το σημαντικό, φυσικά, είναι ότι ο δέκατος όγδοος αιώνας υπήρξε περίοδος αξιοσημείωτης καλλιτεχνικής κινητικότητας και ανταλλαγής, κατά την οποία καλλιτέχνες, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής τους, στρέφονταν σε ιδανικά πρότυπα που αντλούσαν από προγενέστερες εποχές και πολιτισμούς. Σε ένα σύγχρονο κράτος η εθνική τέχνη μπορούσε να προοδεύσει μόνο μέσα σε ένα διεθνές πλαίσιο, όπως παρατήρησε ο Πέτρος κατά τη διάρκεια των ευρωπαϊκών περιοδειών του.

V. ΘΕΑΤΡΟ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ

Η επίσημη ιστορία του ρωσικού θεάτρου αρχίζει λίγους μήνες μετά τη γέννη[illegible] του Πέτρου, τον Οκτώβριο του 1672, όταν ο τσάρος Αλέξιος κάλεσε και πα[illegible]

[illegible]

[illegible] ο Πέτρος δεν έδωσε μεγάλη προτεραιότητα στο θέατρο. [illegible] θεωρεί ότι η σημαντική πρόοδος που έκανε η Ρωσία [illegible] Διαφωτισμό δεν επεκτάθηκε μέχρι το θέατρο. [illegible] «δημόσιου» θεάτρου στη Μόσχα, που το παρακολου- [illegible] και ενός θεάτρου που χτίστηκε από τον Πέτρο [illegible] το επίπεδο ήταν επίσης χαμηλό.[illegible] Η μετρι- [illegible] μπορεί να αποδοθεί εν μέρει στην αδιαφορία του Πέτρου [illegible]. Ο Βέμπερ έγραψε ότι «όπερες και θεατρικά έργα θα- [illegible] με την πάροδο του χρόνου, και τώρα αναζητούν κονδύλια για τις [illegible] ο ίδιος ο τσάρος δεν έχει τόσο μεγάλη κλίση σε τέ- [illegible] και σε άλλα παρόμοια. Οι υπήκοοί του έχουν κά- [illegible] να παίξουν επί σκηνής, αλλά με μετριότατη επι- [illegible] ρόλων».[illegible] Ο Πέτρος προτιμούσε να πρωταγωνιστεί [illegible] αφού η ακατάπαυστη ενεργητικότητά του τον ε- [illegible] για μεγάλο χρονικό διάστημα. Στη νεανική του η- [illegible] και τον πόλεμο ως θέατρο, υπό το «πνεύμα μασκαρά- [illegible]. Αν ο ρόλος του ως θεατή ήταν αναπόφευκτος, τότε ο Πέτρος [illegible] νάνους, παλαιστές, ακροβάτες ή τον Ιταλό της κο- [illegible] δύο φορές τα διαμερίσματα της [illegible] Με-

[illegible]

[illegible] Διαμαρτύρονταν ότι ο Κουνστ τους ενοχλούσε [illegible] με τα οποία ισχυρίζονταν ότι κάλυπτε προσωπικά τα έξοδα. [illegible] αν ήταν «ικανός διευθυντής». Οι μεταφραστές [illegible] από τα γερμανικά στα λατινικά και στη συνέχεια στα ρωσικά [illegible] ότι τα έργα είχαν «μικρή αξία». «Αν χτιστεί το οίκημα σε ένα τόσο [illegible] μέρος, με τόσα έξοδα, και αποδειχτεί ότι η παράσταση είναι [illegible] φοβόμαστε την οργή σας, κύριέ μου».[illegible]

Κανονικές παραστάσεις άρχισαν το Σεπτέμβριο του 1705. Οι ηθοποιοί ήταν Γερμανοί και τα πρώτα έργα ανέβηκαν όλα στα γερμανικά, αλλά ο Κουνστ είχε ε- [illegible] να πάρει δέκα Ρώσους μαθητές, γιους κυβερνητικών υπαλλήλων, και α- [illegible] το 1705 ανέβηκαν έργα στα ρωσικά (όλα μεταφρασμένα). Οι πρώτοι Ρώσοι η- θοποιοί ήταν όλοι άντρες. Ο πρωταγωνιστής Φιόντορ [illegible] έπαιρνε σαράντα ρούβλια το χρόνο, άλλοι από είκοσι μέχρι τριάντα, αλλά, [illegible] κανείς από μια αίτηση του 1704, οι μισθοί δεν καταβάλλονταν τακτικά.[illegible] Οι γυναικείοι ρόλοι στα γερμανικά έργα αποδίδονταν από τη δεσποινίδα Φον Βε- [illegible] και την κυρία Πάγκενκαμπφ. Ο Κουνστ έπαιρνε πολύ μεγάλο μισθό, [illegible] χιλιάδες ρούβλια, αλλά δεν έζησε πολύ για να τον χαρεί, αφού πέθανε [illegible]

1705. Ο αντικαταστάτης του, κάποιος άλλος Γερμανός, ο Ότο (Άρτεμι) Φιρστ, [illegible] ... Οι Ρώσοι μαθητευόμενοι [illegible] ... 1704 [illegible] ... στο θέατρο και ότι δε διδάσκονταν [illegible] ... Φιρστ δεν [illegible] ... πρόβες στα ρωσικά [illegible] ... κοστούμια και μηχανισμοί, αλλά [illegible] ... για μια θέση [illegible] ... κατά την είσοδο και [illegible] ... Κρεμλίνο.[299] Το θέατρο ρήμαξε και έπαψε να λειτουργεί το 1713.[300]

Το ρεπερτόριο του θεάτρου της Μόσχας στη διάρκεια της σύντομης λειτουργίας του έμοιαζε να αποτελείται κυρίως από χαμηλού επιπέδου υλικό, επιλεγμένο για κωμικό αποτέλεσμα ή για εντυπωσιασμό, παρμένο από γερμανικά και άλλα ξενόγλωσσα κείμενα βασισμένα σε παλιές ιστορίες. Χρονικά (έργα για τον Ηρακλή και τον Ταμερλάνο), ερωτικές ιστορίες και διασκευές άλλων έργων, όπως ο Γιατρός με το ζόρι του Μολιέρου. Γερμανικές προτάσεις περιλάμβαναν διασκευές του Αντρέα Γκρύφιους και του Ντάνιελ Κάσπερ. Έχει υποστηριχτεί ότι αυτές οι γερμανικές κωμωδίες «ήταν τελείως ξένες προς τη ρωσική ζωή εκείνης της εποχής και ότι δεν είχαν κανένα σημείο επαφής με τα έθιμα και τις αντιλήψεις μας, εξ ου και η αποτυχία».[300] Όπως κι αν ήταν ο λόγος, επρόκειτο για τη «μεγαλύτερη καταστροφή στην ιστορία του ρωσικού θεάτρου».[301]

Το θέατρο του Κουνστ ήταν ανοιχτό στο κοινό, και από αυτή την άποψη δεν είχε κανένα ρωσικό προηγούμενο. Το ιδιωτικό θέατρο, πάντως, που οργάνωσε η αδελφή του Πέτρου Ναταλία μπορεί να θεωρηθεί μια αναβίωση του πειράματος του πατέρα της. Η παραγωγή των πρώτων έργων έγινε την περίοδο 1707-1710 στο Πρεομπραζένσκογιε, όπου είχε τη βάση του και το θέατρο του Αλέξιου· όμως το 1711 τα σκηνικά και τα κοστούμια μεταφέρθηκαν στην Αγία Πετρούπολη, όπου η πριγκίπισσα οργάνωσε έναν αμιγώς ρωσικό θίασο με δέκα ηθοποιούς, άντρες και γυναίκες. Ο Πέτρος παρακολουθούσε περιστασιακά.[302] Ο πρέσβης του Ανόβερο Φ. Κ. Βέμπερ είδε μια από τις παραγωγές της τσάρεβνας Ναταλίας το 1716, ακριβώς πριν από το θάνατό της, μια *Σύνθεση Ιερής και Κοσμικής Ιστορίας* γραμμένη από την ίδια τη Ναταλία για τα γεγονότα «των τελευταίων επαναστάσεων στη Ρωσία». (Ο Βέμπερ δεν εντυπωσιάστηκε από την παράσταση.[303]) Οι βίοι αγίων που εκδόθηκαν από το μητροπολίτη Δημήτριο του Ροστόφ (εκπροσωπούνταν επαρκώς στη βιβλιοθήκη της Ναταλίας) παρείχαν υλικό για τέτοιου είδους δράματα όπως το *Έργο για την Οσιομάρτυρα Ευδοκία*, ένα βίο της Αγίας Αικατερίνης και την *Κωμωδία του Προφήτη Δανιήλ*. Επίσης, χρησιμοποιούνταν κείμενα δανεισμένα από περιπετειώδεις ιστορίες, σχολικά δράματα και χειρόγραφα από το θέατρο του Κουνστ,

[illegible] το 1713 [illegible].[304] Μια [illegible] της Ναταλίας, που έγινε μετά το θάνατό της, [illegible] σημειώματα και βιβλία με θεατρικά έργα [illegible] από τη Ναταλία [illegible] καλών και μεγάλων με [illegible] γελωτοποιού, στρατιωτικές στολές [illegible] σκήπτρο, έντεκα καπέλα με φτερά [illegible] ζωγραφισμένα ταμπλό για το πίσω μέρος της σκηνής, καθώς και [illegible] για τον Πέτρο τον Χρυσό Κλειδί.[305] Την περίοδο 1715-1723 η τσαρίνα Πρασκόβια χρηματοδότησε ένα θέατρο στο Ισμαήλοβο, στο οποίο έπαιζαν με την κόρη της Αικατερίνη Ιβάνοβνα (η μελλοντική δούκισσα του Μεκλεμβούργου) τέσσερις κυρίες και υπηρέτριες. Η παρακολούθησή του από τον Μπεργκχόλτς τον Νοέμβριο του 1722 (ανέφερε ότι υπήρχαν φώτα μόνο στη σκηνή, κι έτσι είχαν ελεύθερο πεδίο για δράση οι πορτοφολάδες) δείχνει ότι το θέατρο ήταν ανοιχτό στο ευρύ κοινό.[306]

Εκτός από αυτά τα βασιλικά εγχειρήματα, το εγχώριο θέατρο δεν προόδευσε πέρα από το βασισμένο στα λατινικά σχολικό δράμα, που ήρθε στην Ακαδημία της Μόσχας από την Ουκρανία τις δεκαετίες του 1680 και του 1690. Χωρίς αμφιβολία, αυτά ήταν δράματα και «κωμωδίες» που συστήνονταν για σπουδαστές στα εκπαιδευτικά τμήματα του Εκκλησιαστικού Κανονισμού του 1721, με το αιτιολογικό ότι ήταν «εξαιρετικά ωφέλιμα για διδασκαλία και σωματικά κίνητρα για το έντιμο θάρρος που απαιτεί το κήρυγμα του λόγου του Θεού και το διπλωματικό έργο».[307] Θέατρα ιεροδιδασκαλείου υπήρχαν στο Ροστόφ (ιδρύθηκε το 1702 από το μητροπολίτη Δημήτριο), στο Τβερ και στο Νόβγκοροντ. Ο μητροπολίτης Φιλόθεος Λεστσίνσκι έφτιαξε το 1702 θέατρο στο Τομπόλσκ, προσαρτημένο στην αρχιεπισκοπική σχολή.[308] Το ρεπερτόριο της Ακαδημίας της Μόσχας αποτελούσε κριτήριο για άλλα θέατρα, παρουσιάζοντας ήρωες που προσωποποιούσαν αρετές και ελαττώματα, το Χρόνο και το Θάνατο, ανακατεμένους με μορφές από την κλασική μυθολογία. Το ανθρώπινο είδος έτεινε να αντιπροσωπεύεται από έναν καθημερινό τύπο, τον Σίνερ, συχνά χωρίς φύλο, εθνικότητα ή τάξη. Αφηρημένες μορφές εμφανίζονταν στην αρχή για να ανακοινώσουν τι επρόκειτο να συμβεί και στο τέλος για να εξηγήσουν τι είχε συμβεί. Παρουσιάζονταν επίσης και σύγχρονα γεγονότα, κυρίως ρωσικές νίκες κατά των Σουηδών, σε έργα όπως το *Βασίλειο της Ειρήνης*, ο *Θρίαμβος της Ειρήνης* και η *Ρωσική Δόξα*, τα οποία είχαν συνθέσει άνθρωποι της Εκκλησίας και ανέβηκαν στην Ακαδημία της Μόσχας και σε άλλες σχολές.[309] Το 1702 μια «θριαμβευτική κωμωδία» για την κατάληψη του Σλίσελμπουργκ παραγγέλθηκε στα γερμανικά και στα ρωσικά και το 1704 έγινε το ίδιο για το Ντόρπατ και για τη Νάρβα. Το *Πάθος της Ορθοδοξίας* (1704) αναφερ

[illegible] Κωμικά θέματα όπως ο «Πέτρος του Χρυσού Κλειδιού» [illegible] Το 1724 ο δούκας του Χόλσταϊν παρακολούθησε [illegible] «λατινική κωμωδία» στην Ακαδημία της Μόσχας [illegible] διαπίστωσε ότι η παράσταση [illegible] να καθυστερήσει για να [illegible] Σχολικά έργα ανέβηκαν επίσης στην Ιατρική Σχολή [illegible] οι μαθητές ανταμείφθηκαν επειδή έδωσαν [illegible] το Δεκέμβριο του 1722.[312?]

Ντόπιοι θεατρικοί συγγραφείς ήταν κυρίως άνθρωποι της Εκκλησίας και το θεατρικό ρεπερτόριο στην πρωτεύουσα και στις επαρχίες αντλούνταν σε μεγάλο βαθμό από βιβλικά θέματα. Αυτό όμως δεν απέκλειε την ψυχαγωγία και το θέαμα. Τα πιο επιτυχημένα έργα του μητροπολίτη Δημήτριου του Ροστόφ ήταν το *Δράμα της Κοιμήσεως της Παρθένου* και το *Έργο της Γεννήσεως*. Το τελευταίο, που πρωτοανέβηκε το Δεκέμβριο του 1702, αρχίζει με την εμφάνιση της Ανθρώπινης Φύσης, που συναντά μια σειρά από αρετές και ελαττώματα. Υπάρχουν διάλογοι ανάμεσα στον Ουρανό και στη Γη και ιντερλούδια με τους βοσκούς Μπόρις και Αβραάμ, τους Μάγους και τον Ηρώδη που σφάζει τα αθώα νήπια. Ο Ηρώδης καταλήγει στα έγκατα της κόλασης, επιφέροντας φρικτά.[313?] Το μοναδικό θεατρικό έργο του Θεοφάνη Προκόποβιτς *Βλαδίμηρος* (1705), βασισμένο στον εκχριστιανισμό των Ρως από τον πρίγκιπα Βλαδίμηρο του Κιέβου το δέκατο αιώνα, δείχνει μια ομάδα πεισματάρηδων, αμαθών ειδωλολατρών ιερέων, η αντίσταση των οποίων στη νέα θρησκεία φέρνει αμέσως στο νου τους αφώτιστους αντιπάλους του Πέτρου.

Η νέα πρωτεύουσα παρέμενε χωρίς μόνιμο δημόσιο θέατρο. Λέγεται ότι ο Πέτρος είχε επισκεφθεί θέατρα στο Κάρλσμπαντ το 1711 και το 1712 και ότι το είχε σκεφτεί ακόμα περισσότερο μετά την επιστροφή του από το Παρίσι το 1717. Το 1720 έδωσε εντολή στον Γιαγκουζίνσκι να προσλάβει ένα θίασο στην Πράγα «που να μπορεί να μιλά τα σλαβικά ή τα τσέχικα» και να αποφύγει, το δίχως άλλο, τα ανούσια γερμανικά έργα. Αποδείχτηκε όμως αδύνατον να βρεθεί ένας αμιγώς τσέχικος θίασος, μια και οι Γερμανοί κυριαρχούσαν, και ο Πέτρος θεώρησε τη ζητούμενη αμοιβή «υπερβολική».[314?] Κάποιος θίασος με ηθοποιούς από τη Βοη-

[illegible] στην Αγία Πετρούπολη [illegible] 1756. [illegible] σε διάφορα θεάματα [illegible] παράσταση στην Αγία Πετρούπολη [illegible] του κλήρου για να βεβαιωθούν [illegible] τα τεχνάσματα που έκανε.[316?]

[illegible] κανείς στα μουσικά επιτεύγματα της εποχής του Πέτρου, θα ήταν αδύνατον να προβλέψει τους θριάμβους των Ρώσων συνθετών του δέκατου ένατου και του εικοστού αιώνα. Το δέκατο έβδομο αιώνα η ρωσική μουσική χωριζόταν σε δύο κύριες κατηγορίες: θρησκευτική φωνητική μουσική και [illegible]. Η εισαγωγή του πενταγράμμου και οι πολυφωνικές συνθέσεις [illegible] μαρτυρίες για τη δυτική επίδραση στη χορωδιακή μουσική. Αλλά η ανάπτυξη της ενόργανης μουσικής παρεμποδίστηκε από την αποδοκιμασία της Εκκλησίας, η οποία πολέμησε τους περιπλανώμενους αοιδούς, που συνδέονταν με τη μαγεία και την «ακολασία» της μέθης, μια εκστρατεία που αποτέλεσε κατά τη βασιλεία του Αλέξιου την αιχμή του δόρατος για τους Ζηλωτές της Ευσέβειας, μια ομάδα κληρικών με αποστολή την κάθαρση της ορθοδοξίας. Σε διάταγμα του 1645 δηλωνόταν: «Να ληφθεί μεγάλη πρόνοια ώστε να μην υπάρξουν [illegible] επαίσχυντα θεάματα και αγώνες, ούτε και πλανόδιοι αοιδοί με ταμπούρλα και φλάουτα στις πόλεις και στα χωριά». Ταμπούρλα, φλάουτα και τρομπέτες θα καταστρέφονταν «χωρίς εξαίρεση». Κατάσχονταν επίσης μουσικά όργανα ιδιωτών. Ο Ολεάριους αναφέρει ότι κάηκαν περίπου πέντε φορτία κάρων.[317] Από την άλλη, ήταν ανεκτή η «κόσμια» μουσική διασκέδαση στις τελετές της Αυλής και στις διπλωματικές δεξιώσεις. Ο Αλέξιος προσέλαβε έναν Πολωνό οργανίστα, τον Σιμεών Γκουτκόφσκι. Αρμόνια, αυλοί και τύμπανα έπαιζαν στο γάμο της Ναταλίας Ναρίσκινα το 1671.[318] Ο τσάρος ήταν στην αρχή διστακτικός όσον αφορά τη χρήση ενόργανης μουσικής στο καινούριο του θέατρο, «μια και ήταν καινούρια και κατά κάποιον τρόπο παγανιστική, αλλά όταν οι ηθοποιοί ισχυρίστηκαν ότι χωρίς μουσική ήταν αδύνατον να οργανώσουν μια χορωδία, όπως ακριβώς ήταν αδύνατον να χορέψουν οι χορευτές χωρίς πόδια, τότε εκείνος, κάπως απρόθυμα, άφησε τα πάντα στη διακριτική ευχέρεια των ίδιων των ηθοποιών».[319] Το μπαλέτο *Ορφέας* συνοδεύτηκε από μουσική που έπαιζαν ξένοι. Για μεταγενέστερες παραστάσεις προσλήφθηκαν μουσικοί από την Κουρλάνδη, το Ντάντσιγκ και τη Σαξονία.[320] Η είσοδος της ολλανδικής αποστολής του Κόνραντ βαν Κλενκ στη Μόσχα το 1676 συνοδεύτηκε από «τους συνεχείς και ακατάπαυστους ήχους τρομπετών και κρουστών, καθώς και αυλών και φλάουτων».[321] Τελικά η μουσική στη Μό-

[illegible]

[illegible] για τα ιεροδιδασκαλεία σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από τον Εκκλησιαστικό Κανονισμό: «Σε μεγάλες γιορτές είναι καλό να υπάρχει στη διάρκεια του φαγητού των ιεροσπουδαστών ο ήχος μουσικών οργάνων». [illegible] κάποιος μουσικούς και οι ιεροσπουδαστές ήταν σε θέση να [illegible] μαθήματα και στη συνέχεια να διδάξουν άλλους.[222] Ο Πέτρος [illegible] και μουσικά όργανα) πιθανόν να άκουσε [illegible] μουσικής στη Συνοικία των Ξένων και στη συνέχεια στο εξωτερικό, όπου παρακολούθησε μπαλέτα στη Βιέννη και στο Άμστερνταμ και άκουσε μουσική δωματίου στην Καινιξβέργη. Στη Βιέννη Ιταλοί τραγουδιστές ερμήνευσαν σερενάτες για την ονομαστική του εορτή.[223] Την τελευταία δεκαετία της ζωής του Πέτρου, οπότε υπήρχε μεγαλύτερη άνεση για διασκεδάσεις, οι τελετές της Αυλής συνοδεύονταν μονίμως από μουσική. Με τη μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αγία Πετρούπολη η δυτικού τύπου μουσική, όπως οι ζωγραφικοί πίνακες και οι ξένοι αρχιμάγειροι, έγινε απαραίτητο συστατικό της [illegible] της ελίτ, ειδικά μετά το νόμο περί συγκεντρώσεων του 1718, που ενθάρρυνε την κατ' οίκον διασκέδαση.[224] Ο Κορνέλιους ντε Μπριν σχολίασε ότι η ορχήστρα που άκουσε στο σπίτι του Μένσικοφ στη Μόσχα έμοιαζε «ακριβώς με αυτή που ακούγεται στις χώρες μας: βιολιά, μπάσα, τρομπέτες, όμποε και φλάουτα».[225] Απογραφές στα σπίτια του Μένσικοφ παρουσιάζουν κλειδοκύμβαλα, άρπες, αρμόνια (συμπεριλαμβανομένου ενός «αυτόματου αρμόνιου») και ρολόγια τοίχου που έπαιζαν μουσική (ένα από τα οποία εξακολουθεί να υπάρχει). Στους οικιακούς μουσικούς του περιλαμβάνονταν Σουηδοί αιχμάλωτοι πολέμου, η Γερμανίδα τραγουδίστρια Ελίζαμπετ Μιλλέσεντορφ, ένας οργανίστας και Ουκρανοί οργανοπαίκτες της μπαντούρα.[226] Διατηρούσε επίσης μια αξιόλογη χορωδία από Ρώσους και Ουκρανούς τραγουδιστές (που αυξήθηκαν το 1716 με την προσθήκη των χορωδών της πριγκίπισσας Ναταλίας), μαζί με πολυάριθμες παρτιτούρες φωνητικών έργων για τέσσερις μέχρι και σαράντα φωνές, ως επί το πλείστον –αλλά όχι αποκλειστικά– θρησκευτικές. Προφανώς, οι παρτιτούρες ήταν «πολύ φθαρμένες», απόδειξη συχνής χρήσης. Ίσως και η ίδια η Ναταλία να είχε γράψει τραγούδια.[227] Οι μουσικοί του Μένσικοφ έπαιξαν στο γαμήλιο συμπό-

[illegible]

Στον Πέτρο άρεσε πολύ η μουσική από τρομπέτες, την οποία είχε [illegible] πόλεις στη διάρκεια της Μεγάλης Πρεσβείας. Του άρεσε επίσης ο ήχος της εκκλησιαστικής καμπάνας και η απλή πολωνική μουσική, αλλά δεν τον τράβηξε η ιταλική μουσική, ειδικά η όπερα, την οποία είχε ακούσει στο Παρίσι. (Οι πρώτες όπερες εμφανίστηκαν στη Ρωσία μόλις τη δεκαετία του 1730.)[230] Η πρώτη και σταθερή του αγάπη ήταν η στρατιωτική μουσική, ειδικά τα τύμπανα. «Ο ήχος της ρωσικής μουσικής είναι, γενικά, τόσο δυσάρεστος στο αφτί, ώστε σχεδόν προκαλεί μελαγχολία παρά ανυψώνει το φρόνημα για στρατιωτικά τολμήματα», έγραφε ο Κορμπ. «Μοιάζει πιο πολύ με κλάμα επικήδειου θρήνου και δεν εγείρει το πολεμικό πάθος. Τα κύρια μουσικά όργανα είναι φλογέρες και χάλκινα κρουστά».[231] Η μουσική εκπαίδευση παρεχόταν σύμφωνα με τους κανόνες της στρατιωτικής πειθαρχίας:

> Διδάσκονται μουσική, όπως ακριβώς και τις άλλες επιστήμες, με τη βοήθεια των ράβδων, καθώς χωρίς την πειθαρχία αυτή δεν επιτυγχάνεται τίποτα. [...] Αν ένας στρατηγός επιλέξει κάποιο λεπτοκαμωμένο στρατιώτη από ένα σύνταγμα στον οποίο πρέπει να μάθει μουσική, ακόμα κι αν δεν έχει ιδέα από αυτήν, ούτε ταλέντο, τον παραδίνει σε ένα δάσκαλο, ο οποίος του αφήνει κάποιο περιθώριο χρόνου για να μάθει την εργασία που του έχει ανατεθεί: αρχικά το χειρισμό του οργάνου, στη συνέχεια να παίζει κάποιους λουθηρανικούς ύμνους, δηλαδή τις μελωδίες τους, ή κάποιο μινουέτο και ούτω καθεξής. Αν ο μαθητής δεν έχει μάθει το μάθημά του μέσα στην καθορισμένη προθεσμία, επιβάλλεται ραβδισμός και επαναλαμβάνεται για όσο χρόνο χρειαστεί μέχρι να πετύχει το σωστό τόνο.[232]

Η στρατιωτική μουσική χρειαζόταν όχι μόνο στις εκστρατείες αλλά και στις θριαμβικές παρελάσεις. Στην πρώτη παρέλαση δυτικού τύπου, το 1696, εμφανίστηκαν τρομπέτες και μεταλλικά τύμπανα.

Θα ήταν, πάντως, λάθος να συνδέσουμε την εποχή του Πέτρου με τη στρατιωτική κυρίως μουσική. Στις παρελάσεις δεν ακούγονταν μόνο σαλπίσματα αλλά και χορωδίες που τραγουδούσαν πανηγυρικούς στίχους και ωδές (συνθέσεις βα-

[illegible] της Μόσχας.[17] Ένα σημαντικό θέμα ήταν η [illegible] του Πέτρου, που ήταν και ο ίδιος [illegible]. Με άλλα λόγια, η χορωδιακή παράδοση του [illegible] στις ανάγκες του κοσμικού κράτους, [illegible]. Οι συνθέσεις του Βασίλι Τίτωφ, ο οποίος [illegible] δημοφιλείς. Ιδρύματα όπως [illegible] του Πολότσκ [illegible] του Αλεξάνδρου Νιέφσκι διέθεταν [illegible] της Μόσχας και η Μονή του [illegible] να μαθαίνουν ακόμα τα μουσικά [illegible]. Οι Ρώσοι [illegible] δεν υστερούσαν καθόλου. Ο Μπέργκχολτς [illegible] αλλά οι Ρώσοι [illegible] ήταν οι καλύτεροι στον κόσμο. Στην Ιταλία θα [illegible] οι Ρώσοι [illegible].[18] Κατ' αυτό τον τρόπο η μουσική της [illegible] δεμένη με τις παλαιότερες παραδόσεις. Η [illegible] χορωδιακής μουσικής χωρίς [illegible] της ρωσικής εκκλησιαστικής [illegible] και στη νέα εποχή, υπό την επίδραση [illegible] εξακολούθησαν να ζουν και τα δημοτικά [illegible] Ρώσων συνθετών αλλά και ξένων, όπως [illegible] έμελλε να οδηγήσουν έναν αιώνα αργότερα στη [illegible]. Τα τρία αυτά [illegible] μεγάλη εποχή της ρωσικής μουσικής.

8

Η Αυλή του Πέτρου

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι, επειδή ο Πέτρος μετακινούνταν συνέχεια, δε διέθετε Αυλή με την έννοια που επικρατούσε τότε στην Ευρώπη.[1] Τα απλά γούστα του τσάρου, το μετρημένο φέρσιμό του και οι σπάνιες εμφανίσεις του ως [illegible] έπεισαν πολλούς ότι ο Πέτρος δεν είχε χρόνο για μεγαλόπρεπες [illegible] και τελετές. Αν όμως υιοθετήσουμε αυτή την άποψη, θα χάσουμε μια ζωτική πλευρά της περιόδου του Πέτρου. Η σκληρή δουλειά δημιουργούσε την ανάγκη για χαλάρωση. Τα κατακτημένα με κόπο επιτεύγματα έδιναν το ερέθισμα για εορτασμούς. Τα τελευταία πέντε χρόνια της βασιλείας του Πέτρου δε σημαδεύτηκαν μόνο από το σημαντικό νομοθετικό έργο αλλά και από μια φαινομενικά ατέλειωτη σειρά από γιορτές, μασκαράτες και χορούς. Η Αυλή του Πέτρου δε διέφερε τόσο πολύ στο πνεύμα από αυτήν του Λουδοβίκου του ΙΔ΄, η οποία αποτελούσε το πρότυπο για το μεγαλύτερο μέρος της υπόλοιπης Ευρώπης. Ο Πέτρος δεν κυνηγού-[illegible] είναι η αλήθεια. Δεν υπήρχαν *levée* και *coucher*, ούτε λαϊκά πανηγύρια, ούτε μεγάλοι τίτλοι για τους αυλικούς. Η Αυλή του Πέτρου όμως εμφάνιζε ένα έντονο στοιχείο θεατρικής παράστασης, στην οποία ο ίδιος ο Πέτρος έπαιζε ορισμένες φορές τον πρωταγωνιστικό ρόλο, άλλοτε όμως άφηνε άλλους να έρθουν στο προσκήνιο. Η κεντρική φιγούρα δεν ήταν τόσο σημαντική όσο το ιδεολογικό κέντρο, που μετατοπίστηκε από το Θεό στο κράτος. Στη Ρωσία του Πέτρου οι διασκεδάσεις και οι πανηγυρισμοί υπέστησαν αλλαγές μαζί με τους θεσμούς. Εισήχθησαν νέοι και εκσυγχρονίστηκαν οι παλιοί.[2] Μια πρόσθετη οπτική γωνία εξέτασης των πραγμάτων μάς παρέχει το γεγονός ότι πολλοί «σοβαροί» θεσμοί και προσπάθειες είχαν τα ψευδή αντίστοιχά τους. Οι τελετουργικές πλευρές της εποχής του Πέτρου δεν μπορούν να κατανοηθούν χωρίς την προσπάθεια συμβιβασμού της προφανούς αντίφασης ανάμεσα στην αποθέωση της μοναρχικής εξουσίας μέσα από μεγαλόπρεπες παρελάσεις, πανηγυρικούς λόγους και χαρακτικά και στην απομ-

[illegible] με βάση τη θεωρητική ημε-
[illegible] του κόσμου ή τη γέννηση του Αδάμ από τη χρονολόγηση με βάση τη γέν-
νηση του Χριστού. Επομένως, το νέο έτος ορίστηκε να αρχίζει την 1η Ιανουαρίου
και όχι την 1η Σεπτεμβρίου. Όπως πολλές παραδοσιακές γιορτές, οι πανηγ-
υρικές πρωτοχρονιάτικες γιορτές είχαν ατονήσει από τη δεκαετία του 1690, ε-
δικά κατά την απουσία του Πέτρου στην Ευρώπη, και «δεν είχαν ανανεωθεί, σαν
τα φθαρμένα και σε αχρησία πράγματα. Η λατρεία των περασμένων γενεών θεω-
ρούνταν ανάξια προληπτική, αφήνοντας το μεγαλειώδες να περιβάλλεται από ε-
περιβαλλικά πολλές ιερές τελετές».[7] Διατάγματα της 19ης και της 20ής Δεκεμβρίου
1699 επισήμαιναν ότι όχι μόνο πολλά ευρωπαϊκά χριστιανικά έθνη αλλά και ο ορ-
θόδοξος σλαβικός λαός είχαν υιοθετήσει το νέο ημερολόγιο.[8] Το μοσχοβίτικο νέο
έτος ήταν μια αυστηρά θρησκευτική υπόθεση: Οι τσάροι και ο πατριάρχης συμ-
μετείχαν σε μια λιτανεία με σταυρούς και εικόνες στο Κρεμλίνο και εκφωνούνταν
κηρύγματα.[7] Η νέα οδηγία του Πέτρου για αυτή τη «σημαντική υποχρέωση» και για
το νέο αιώνα» είχε σαφώς κοσμικά στοιχεία, αποτελώντας ένα πρώιμο παράδειγ-
μα «διασκέδασης κατά διαταγή»: Καθορίζονταν όλες οι λεπτομέρειες, μέχρι το τι
είδους πρασινάδα θα τοποθετούνταν σε δημόσιους χώρους. Ακόμα και άνθρωποι
με πενιχρά μέσα ήταν υποχρεωμένοι να τοποθετήσουν έστω και ένα κλαδί. Μια δη-
μόσια επίδειξη πυροτεχνημάτων στην Κόκκινη Πλατεία την 1η Ιανουαρίου 1700
θα συνοδευόταν από πανηγυρικούς χαιρετιστήριους πυροβολισμούς με όπλα και
μουσκέτα και εκτόξευση ρουκετών από τους ευπορότερους πολίτες, ενώ οι φτω-
χότεροι κάτοικοι εντέλλονταν να βρουν έναν τρόπο για να συνεισφέρουν φωτοβο-
λίδες και πυρσούς. (Το διάταγμα δεν περιλάμβανε προειδοποιήσεις για κίνδυνο
πυρκαγιάς.) Διαμαρτυρίες από οπαδούς της παράδοσης ότι ο Παντοδύναμος δη-
μιούργησε τον κόσμο το φθινόπωρο, όταν υπήρχε αφθονία αγαθών και ήπιος

[illegible] Ο πάπας Γρηγόριος ο ΙΓ΄ το 1582 με [illegible] τις αποκλίσεις που υπήρχαν από το ηλιακό έτος [illegible] σύστημα, το οποίο μέχρι το δέκατο όγδοο αιώνα [illegible] ημέρες. (Η αλλαγή δεν έγινε παρά το 1918, όταν έπρεπε να αφαιρεθούν [illegible] από το «παλιό» ημερολόγιο δεκατρείς ημέρες.)

II. Η ΚΑΤΑΜΕΘΥΣΤΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΗ ΚΑΙ Η ΨΕΥΔΟΛΥΜΗ

Η καινούρια Πρωτοχρονιά έπεφτε στη μέση των χριστουγεννιάτικων γιορτών, και
αυτός ήταν ένας ακόμα λόγος για να απορρίψουν οι οπαδοί της παράδοσης την
αλλαγή ημερομηνίας. Τα Χριστούγεννα (sviatki) ήταν ένα θρησκευτικό και κο-
σμικό υβρίδιο, που συνδύαζε τα κάλαντα (slavlenie, από το ρήμα slavit, δηλαδή
«προσεύχομαι»), συνοδευόταν από μουσικά όργανα θρησκευτικά άσματα από μέλη
του κλήρου, με παλιότερες παγανιστικές τελετουργίες, στις οποίες περιλαμβάνο-
νταν μίμοι (riazhenye) με φανταχτερά ρούχα. Αυτά τα παλιά έθιμα επιβίωσαν και
συνδέθηκαν με την καινούρια Πρωτοχρονιά. Ο Γιοχάνες Κορμπ περιγράφει τη «με-
γαλόπρεπη κωμωδία» την οποία έπαιζαν τον Ιανουάριο του 1699 ψευδοεκκλη-
σιαστικοί αξιωματούχοι επισκεπτόμενοι τα σπίτια των πλουσιότερων Μοσχοβί-
τών και των ξένων υπαλλήλων, ψάλλοντας ευχές για τη «νεογέννητη θεότητα» και
συγκεντρώνοντας χρήματα για τον κόπο τους.[10] Ο Βέμπερ αναφέρει ότι την Πρω-
τοχρονιά του 1715 ο τσάρος και ιερείς επισκέφθηκαν τα μέγαρα των μεγιστάνων
για να ψάλουν το «*Te Deum*» και να δεχτούν ως αντιπαροχή φιλοξενία και δώρα.
«Και αυτό αποδείχτηκε πολύ προσοδοφόρο για τον κλήρο, επειδή είχαν μαζί τους
τον τσάρο».[11]

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε η Θεότρελη, Αστει-
ότατη, Καταμέθυστη Συνέλευση (sumasbrodneishii, vseshuteishii, vsepianeishii sobor), έ-
να από τα πιο πολυσυζητημένα φαινόμενα της εποχής του Πέτρου.[12] Σοβιετικοί λό-
γιοι συνήθιζαν να χειρίζονται πολύ προσεκτικά αυτό το ενδεχομένως ενοχλητικό

[illegible]

... ήταν και αναπόσπαστο κομμάτι της αυλικής ζωής, με ... του Πέτρου αλλά ... συμμετεχόντων και πλαισίωση από άλλους ψευδο-... πολλών και ποικίλων ... το σκοτεινό πίσω από τη λειτουργία της Καταμέθυσης. Για να ερευνήσουμε ... να επιστρέψουμε στις συνθήκες της ίδρυσής της. ... της Συνέλευσης ... από την εκλογή και την ενθρόνιση του πατριάρχη Αδριανού τον Αύγουστο του 1690, την τελευταία τελετή τέτοιου είδους ... το Πατριαρχείο το 1700 και τη μοναδική στην οποία ... ο ίδιος ... να την παρακολουθήσει φορώντας τη ... ποτέ.[16] Ήταν ... διακριτικά και τα παράσημα τα οποία ίσως αντιπαθούσε ... στολή του με όλα τα ... Αδριανό (που δεν ήταν προσωπική του επιλογή) να α-... Έπρεπε δε να ικετεύσει τον ... να εκφωνήσει από κοινού με τον αδελφό του ... την απονομή του αξιώματος, ... στο μέντορα και οδηγό του, «τον Ύψιστο Κύριο, τη ... λόγο του οποίου θα απηύθυνε στο μέντορα και ποιμένα μας», και στη συνέχεια να υποστεί την α-... Αγιότητά Σας, τον πατέρα και ποιμένα ... έκκληση για σωτηρία από «την επονείδιστη πα-... του πατριάρχη όπου γινόταν ... τον καλβινισμό και όλες τις άλλες αι-... τον εκλατινισμό, το λουθηρανισμό, ... μετά την ανατροπή της Σοφίας και του Γκολίτσιν ... ρέσεις».[17] Όπως είδαμε, αμέσως μετά την ανατροπή ... η Εκκλησία έλαβε μια σειρά μέτρων κατά των ξένων. Ο ... το Σεπτέμβριο του 1689 η Εκκλησία ... στη διαθήκη του την πρόσληψη ξένων ειδικών. ... πατριάρχης Ιωακείμ καταδίκασε ... θεωρηθεί σύμπτωση το γεγονός ότι ο Πέτρος και ... Επομένως, δε θα μπορούσε να ... ψευδοαρχιποιμένα λίγο μετά την ενθρόνιση του ... οι φίλοι του διάλεξαν το δικό τους ... «πατριάρχη», αλλά οι τίτλοι του μι-... Αδριανού. Μπορεί να μην τον αποκαλούσαν ... πραγματικού.[18] Δεν υπάρχουν διαθέσιμες πληροφορίες για ... μούνταν εκείνους του πραγματικού ... αλλά όλες οι τελετές της εκλογής (*chin izbraniia*) και εν-... την πρώτη ψευδοεκλογή, ...

[illegible]

... της βυζαντινής «διαρχίας» βασιλείας και ιερατείου.[19]

Η πρώτη σημαντική διαπίστωση για τις απαρχές της Καταμέθυσης Συνέλευσης ... οι στενές σχέσεις του Πέτρου με ξένους.[20] Τα μέγαρα του Φραντς Λεφόρ και ... του «βασιλιά» Φιόντορ Ρομοντανόφσκι στο Πρεόμπραζενσκι, ... αποτελούσαν τον τόπο διεξαγωγής πολλών από τις δραστηριότητες της Συνέλευσης. Ένας από τους τίτλους του «πρίγκιπα-πάπα» ήταν ... κληρονόμος του Γιάουζα και του Κοκουέ».[21] Στις προφορικές ξένες επιρροές ... το «Βρετανικό Μοναστήρι»[22] και ένα είδος τεκτονικής μάλλον α-... της «Κοινωνίας του Ποσειδώνα». Η τελευταία, με έδρα αργότερα τη ... Σχολή Μαθηματικών και Ναυσιπλοΐας της Μόσχας, λέγεται ότι είχε τον Πέτρο ως ... και τον Προκόποβιτς ως ρήτορα. Ο Φάρκχαρσον, ο Μένσικοφ και ο Μπρους ... όλοι με τη μαύρη μαγεία στο πλαίσιο μιας λέσχης ... Υπάρχουν ιστορίες ότι ο Πέτρος μυήθηκε σε μασονική στοά από τον Σερ Κρίστοφερ Ρεν το 1698 και ίδρυσε στοά στη Μόσχα, με τον Λεφόρ ως Μέγα Διδάσκαλο και τον Πάτρικ Γκόρντον ως γραμματέα.[23] Ο Τσαρλς Γουέστγουορθ ... στις δραστηριότητες μιας «αδελφότητας [...] αληθινά ευχάριστης, όπου ένα μεγάλο ποτήρι κρασί επικυρώνει κάθε ενέργεια και στο πλαίσιο της οποίας ... διάφορες ερωτοδουλειές όχι λιγότερο διασκεδαστικές, υποθέσεις οι οποίες είναι ... να αποτελούν θέμα προφορικής συζήτησης και όχι επιστολής».[24] Το ζήτημα ... απαιτεί περαιτέρω έρευνα, αλλά προφανώς υπήρχε ένας αριθμός ... και δραστηριοτήτων οι οποίες μπορεί να είχαν επηρεάσει το νεαρό Πέτρο.

Είναι δύσκολο να καθορίσουμε ποια ακριβώς ήταν τα μέλη της Συνέλευσης. Ο Σρέλενμπεργκ, που αφιέρωσε αρκετές σελίδες στη βλαβερή επίδρασή της στα δημόσια ήθη, υπολογίζει τα μέλη της σε τριακόσια, αλλά χωρίς να δίνει καμία εν-

[illegible] Σύμφωνα με την παράδοση, ο πρώτος «πρίγκιπας-πάπας» ήταν ο Ματβέι Φ. Να-[illegible] πορτρέτο του «πατριάρχη Μιλάκα» στο Πρε-[illegible] ο οποίος ταυτίζεται με το πορτρέτο του [illegible] κάτοχος του αξιώματος ήταν ο Νικίτα Ζότοφ [illegible] Κοκόσκοβο ως «πρίγκιπας-πάπας» και οι ορισμένοι [illegible] ως «πατριάρχης Βάκχος».[illegible] Υπήρχαν ψευδομητροπολίτες του [illegible] πορτρέτο του οποίου ήταν αναρτημένο στο Καζάν (Μ. Φ. Χιτρόβο-Ζασέκιν), [illegible] της Ιζόρα και της Αγίας Πετρούπολης (ο Π. [illegible] Πρεομπραζένσκογιε) και, αργότερα, [illegible] η δραστηριότητα του οποίου χρονολογείται μάλλον α-[illegible] Ιβάνοβιτς Μπουτουρλίν, [illegible] καθώς και ο αρχιδιάκονος Γεδεών (Γιου. Σακόφσκοϊ). Ο Πέτρος ήταν [illegible] πό το 1700, καθώς και ο αρχιδιάκονος σε ένα άλλο διάσημο πορτρέτο της «Σειράς Πρε-[illegible]». Ο εικονιζόμενος σε ένα άλλο [illegible] Γιάκοβ Τουργκένιεφ ήταν γραμματέας στο γραφείο των «Πρεο-μπραζένσκογιε» του Πέτρου. Ο γάμος του τον Ιανουάριο του 1695, στον [illegible] συνταγμάτων του Πέτρου, [illegible] επέβαιναν στην «καλύτερη άμαξα» του τσάρου, με [illegible] ακολουθία από βοηθούς και αυλικούς ντυμένους με αποκριάτικα ρούχα στο [illegible] μια ακολουθία από βοηθούς [illegible] που τους έσερναν ταύροι, κατσίκες, γουρούνια και σκύ-λοι [illegible], θεωρείται γενικά μια πρώιμη εκδήλωση της δραστηριότητας της Καταμεθυ-σμένης Συνέλευσης.[illegible] Υπήρχαν επίσης πορτρέτα του Α. Μπεσιάσκι (στην πραγματι-[illegible] γαμπρού του τσάρου Θεόδωρου) με ένδυμα μονα-χού, του Α. Μ. Απράξιν, [illegible] του έφερε τον τίτλο «καρδινάλιος και πρίγκιπας Βιμένι, βα-σιλιάς[illegible] και ενός τρελού που έφερε τον τίτλο [illegible], ενός παράφρονα Γάλλου τον οποίο ο Πέτρος απέκτησε [illegible] των Σαμογετών*» [illegible] από το βασιλιά της Πολωνίας.[illegible]

* Σαμογέτες ή Γιουράκ ή Νενέτς: Εθνογλωσσική ομάδα που ζει στη βόρεια Ρωσία, από τη λευκή Θάλασσα μέχρι τον Αρκτικό Ωκεανό, και μιλάει τα σαμογετικά, ένα παρακλάδι της [illegible] γλωσσικής ομάδας. Στην κοινωνία τους υπάρχουν διάφορες κατηγορίες σαμάνων, [illegible] μαγικές πράξεις, έρχονται σε επαφή με ανώτερα πνεύματα ή επικοινωνούν με πνεύ-ματα νεκρών και μετέχουν σε ταφικές τελετές. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Ζότοφ προς τον Πέτρο [illegible] Ο Πέτρος [illegible] ως [illegible] Ρώσο μονάρχη, ως [illegible] εκτιμήθηκε δεδομένης της [illegible] του Πέτρου για τα [illegible].[illegible]

Μετά την εκτέλεση των στρελιτών την περίοδο 1698-1699 και την [illegible] με τη Σουηδία η συναναστροφή με τα μέλη της Συνέλευσης έγινε ακόμα [illegible] σημασίας για τον Πέτρο. Ο Γιοχάνες Κορμπ κατέγραψε [illegible] Φεβρουάριο του 1699 στην οποία ένας ρωμαλέος γεμάτος Βάκχος φορούσε [illegible] μια επισκοπική μίτρα και έφερε τα εμβλήματα του Έρωτα και της Αφρο-δίτης. Ο ψευδοεπίσκοπος ευλόγησε τα τεκταινόμενα με δύο σταυρωμένες [illegible].[illegible] Πολλές σχετικές αναφορές σώζονται από τα πρώτα χρόνια του Βόρειου Πολέμου, όταν ο Πέτρος μετακινούνταν συνέχεια. Στην ακολουθία του τσάρου στο Βορόνεζ το Πάσχα του 1705 περιλαμβάνονταν οι Ζότοφ, Χιτρόβο-Ζασέκιν, [illegible], Μουσιν-Πούσκιν, Στρογκανόφ και Ρζέφσκι.[illegible] Μια επιστολή προς τον Μέν-σικοφ από την Αγία Πετρούπολη το Μάρτιο του 1706 έφερε τις υπογραφές των «κα-ταμεθυσμένων» συντρόφων του Πέτρου, της σκύλας Λίζετκα, που άφησε το αποτύπωμα του ποδιού της, και του βασιλικού νάνου Ιακίμ Βολκόφ, ο οποίος πρόσθεσε ότι του [illegible] δοθεί άδεια να είναι μεθυσμένος τρεις ημέρες. Ο ίδιος ο τσάρος υπέγραψε ως «αρχιδιάκονος Πέτρος».[37] Το Μάρτιο του 1708, επιστρέφοντας από τη Μόσχα, ο Πέτρος κάλεσε τα καταγεγραμμένα μέλη στην Αγία Πετρούπολη: τους δύο «η-γεμόνες» Φιόντορ Ρομονταννόφσκι και Ιβάν Μπουτουρλίν, τη «σύζυγο» του ηγεμό-να» Αβντότια Βασίλιεβνα Ρομονταννόφσκαγια, τους «μητροπολίτες» Κιέβου, Νό-βγκοροντ και Βολογκντά, το Βρετανό διάκονο, τους εμπόρους Σεμιόν Ιβάνοβιτς Πανκράτιεφ και Αλεξέι Αστάφιεβιτς Φιλάτιεφ, τον πρίγκιπα Μιχαήλ Τσερκάσκι, τον Π. Ι. Προζορόφσκι, τον Αβτιαμόν Ιβάνοφ και την ψευδοηγουμένη.[38]

[illegible] ήταν η Ναρίσια Γκαβρίλοβνα Ρζέφσκαγια [illegible] Το 1708 [illegible] Το 1712 έλαβε [illegible] και το 1717 [illegible] Το 1716 μια [illegible] Γραμματέας του Πέτρου. [illegible] ο Πέτρος [illegible] Μετά το θάνατό της, το Μάρτιο του 1720 ο Πέτρος [illegible] από την πριγκίπισσα Αναστασία Πε-[illegible] η θέση της Ρζέφσκαγια [illegible] Προζορόφσκαγια), «μια καλόγρια από μια μακρινή [illegible] Γκολίτσινα είχε εκτελέσει χρέη «γελωτοποιού» της τσαρίνας [illegible] Η Γκολίτσινα [illegible] του Πέτρου το 1711 ότι «είχε [illegible] πρίγκιπα Ιβάν Αλεξέγιεβιτς, ο οποίος εξορίστηκε [illegible] για το σύζυγό της» [illegible] εκστρατεία. Ο Πέτρος της έστειλε μια [illegible] την [illegible] κατά την τουρκική [illegible] ότι οι Τούρκοι προέλαυναν και ότι θα έπρεπε να [illegible] τον εχθρό με τα όπλα της και να βρίσκεται «επί [illegible] το φθινόπωρο. Η Γκολίτσινα συνόδευσε τη βασιλική σύντροφο [illegible] το διάστημα 1716-1717 και επιβραβεύτηκε [illegible] ταξίδια της στο εξωτερικό το διάστημα 1716-1717 και στην Περσία το Σεπτέμβριο του 1722 για το Σβέριν* «για [illegible]» [illegible] των Αυτών Μεγαλειοτήτων». Τον Ιούνιο του 1723 έλαβε νέα [illegible] «κλέψιμο?» [illegible] πληρωμένη με χρήματα του Θησαυροφυλακίου, προς αντικατάσταση [illegible] της άλλης, που την έδωσε σε έναν Καλμούκο.[illegible]

[illegible] της Καταμέθυσης Συνέλευσης αποτέλεσαν οι γάμοι του [illegible] στην ιστορία της [illegible] Το Σεπτέμβριο του 1714 δόθηκαν εντολές στους καλεσμένους να πα-[illegible] Ζότοφ. Το Σεπτέμβριο [illegible] σε ομάδες των τριών με ταιριαστές φορεσιές και να ανακοινώσουν την επιλογή της αμφίεσής τους μέχρι τις 19 Σεπτεμβρίου, για να αποφευχθούν οι συμπτώσεις και οι ταυτίσεις. Το Δεκέμβριο έγινε επιθεώρηση: Στους μασκαράδες περιλαμβάνονταν ο Μένσικοφ ως αστός του Αμβούργου, ο Γκαβρίλα Γκολόβκιν με γιαπωνέζικη φορεσιά, ο Ιβάν Μουσιν-Πούσκιν με βενετσιάνικο κοστούμι και ο Πιοτρ Τολστόι με τουρκικό. Κάθε ομάδα συνοδευόταν από μουσικά όργανα: τύμπανα, φλογέρες και κόρνα. Ο Βέμπερ, μεταξύ άλλων, περιγράφει το γάμο, που

* Πόλη της Γερμανίας στη νοτιοδυτική όχθη της ομώνυμης λίμνης, νοτιοδυτικά του Ροστόκ. Διετέλεσε πρωτεύουσα του Μεκλεμβούργου-Σβέριν κατά διαστήματα από το 1352 έως το 1934. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Ιανουάριο του 1715 [illegible]

[illegible]

Ανακοίνωση για το τι πρέπει να υπάρχει στο σπίτι όταν φτάσουμε:

ψωμί, αλάτι, ρολά, χαβιάρι, χοιρομέρι, κοτόπουλα ή λαγοί, τυρί [illegible] βούτυρο, αλλαντικά, γλώσσες, αγγουράκια, [illegible] αυγά και [illegible] που μας αρέσει πάνω απ' όλα είναι το κρασί, η μπίρα και [illegible] μεγαλύτερες ποσότητες υπάρχουν, τόσο πιο πολύ θα ευχαριστηθούμε.[illegible]

Μερικές φορές οι γλεντοκόποι απαιτούσαν χρήματα για τα κάλαντά τους, όπως και οι σύγχρονοι καλαντιστές. Για τους εύπορους αυτό ισοδυναμούσε με υποχρεωτικό πρωτοχρονιάτικο φόρο.[51] Τα λογιστικά βιβλία των ανακτόρων αναφέρουν πολλές εισπράξεις από τέτοιες περιπτώσεις (για παράδειγμα, στον «πρίγκιπα-πάπα» τον Ιανουάριο του 1715 «για τα προβλεπόμενα κάλαντα»[52]). Ο Γιούστ Γιούελ δίνει μια περιγραφή των καλάντων στην Αγία Πετρούπολη τον Οκτώβριο του 1710, όπου ο τσάρος επισκέφθηκε σπίτια συνοδευόμενος από άνω των τετρακοσίων καταμέθυστους ανθρώπους.[53] Η παράδοση μεταφέρθηκε και στο εξωτερικό. Στις 25 Δεκεμβρίου 1716 στη Γερμανία ο εφημέριος Βίκα εισέπραξε τρία χρυσά νομίσματα (περίπου εννέα ρούβλια) και τα μέλη της χορωδίας δέκα ασημένια νομίσματα (περίπου δέκα ρούβλια).[54] Τα ψευδοκάλαντα συνυπήρχαν με τα παραδοσιακά κάλαντα. Υπάρχουν πολυάριθμες καταγραφές για δώρα που δόθηκαν σε ιερείς και διακόνους των καθεδρικών ναών και των παρεκκλησιών του Κρεμλίνου για κάλαντα.[55]

Η Καταμεθυσμένη Συνέλευση [illegible] Το Δεκέμβριο του 1717 [illegible] «πρίγκιπα-καίσαρα» [illegible] Αγίας Πετρούπολης [illegible] 1717 [illegible] στις 10 Ιανουαρίου 1718. Όπως έγραψε ο ίδιος ο νέος «πάπας» [illegible] «πρίγκιπα-καίσαρα» και [illegible] Συνέλευσης».

Τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Πέτρου τέτοιου είδους συναθροίσεις έγιναν αναπόσπαστο κομμάτι της πολιτικής ζωής. Ακόμα και από τους [illegible] [illegible] μερικές φορές να εγκαταλείψουν τα [illegible] τους καθήκοντα για να παρευρεθούν. Το 1720 ο Ανικίτα Ρέπνιν, κυβερνήτης της Ρίγας, έλαβε προσωπική πρόσκληση από τον Πέτρο για τις «ψυχαγωγικές εκδηλώσεις» του πάντα [illegible] συνόδου «πρίγκιπα-πάπα», που άρχιζαν στις 15 Οκτωβρίου και κρατούσαν τρεις ημέρες, ενώ τον επόμενο χρόνο έλαβε μια κλήση να πάει στη γιορτή για τα [illegible] του οίκου του «πάπα». Το Σεπτέμβριο του 1721 συγκεντρώθηκαν περί-[illegible] προσωπιδοφόροι γλεντοκόποι για να γιορτάσουν τους γάμους του «πρίγκιπα-πάπα». Παρευρέθηκε και ο τσάρος με την αγαπημένη του μεταμφίεση του [illegible] όπως και ο Μένσικοφ. Η Αικατερίνη έφτασε ντυμένη χωρική [illegible] της Ολλανδίας, με μια σειρά από Ρωμαίους στρατιώτες, Τούρκους, Ινδούς, [illegible] μοναχούς και μοναχές, βοσκοπούλες, νύμφες και σατύρους, χειροι-[illegible] και χωρικούς. Εμφανίστηκαν ένας Βάκχος με δορά τίγρης στολισμένη με κληματόφυλλα, ένας Ποσειδώνας και γίγαντες ντυμένοι μωρά. Οι πιο χοντροί (αυλικοί (Π. Π. Σαφίροφ, Ι. Φ. Μποστούρλιν και Ι. Σ. Σομπάκιν) επιλέχτηκαν για δρομείς (skorokhody) που θα ανάγγελλαν το γάμο. Αρκούδες, σκύλοι και γουρούνια, «τόσο καλά εκπαιδευμένα, που βάδιζαν ζεμένα εξαιρετικά υπάκουα», έσερναν κάρα. Μετά το γλέντι η νύφη και ο γαμπρός οδηγήθηκαν σε μια αυτοσχέδια κρεβατοκάμαρα μέσα σε μια ξύλινη πυραμίδα στην πλατεία της Αγίας Τριάδας, με τους τοίχους γεμάτους τρύπες για τους θεατές. Η δεύτερη ημέρα της γαμήλιας γιορτής περιλάμβανε τελετουργική διέλευση του ποταμού από τον «πρίγκιπα-πάπα» και τους «καρδινάλιους» πάνω από μια γέφυρα φτιαγμένη από βαρέλια δεμένα μεταξύ τους, οδηγούμενοι από τον Ποσειδώνα πάνω σε ένα θαλάσσιο τέρας. Ο «πρίγκιπας-πάπας» επέπλεε σε μια ξύλινη γαβάθα μέσα σε ένα μεγάλο κάδο γεμάτο μπίρα, η οποία αναποδογύρισε όταν έφτασε στην απέναντι πλευρά. Αξίζει

[illegible] στις 4 Σεπτεμβρίου [illegible] Την επόμενη [illegible] 25 Σεπτεμβρίου [illegible] Φεβρουαρίου του 1722 στη Μόσχα [illegible] περιλάμβανε άρματα σε σχήμα πλοίων [illegible] του Πέτρου ήταν μια κανονιοφόρος με [illegible] φάλαινα γεμάτη [illegible] Τον «πρίγκιπα-πάπα» [illegible] κοχύλι και τον ακολουθούσαν οι «καρδινάλιοι» [illegible] έλκηθρα που τα έσερναν γουρούνια, [illegible] στη Μόσχα για τα Χριστούγεννα και για το καρναβάλι του 1723 [illegible] ξανά εξήντα τέσσερα από τα άρματα-πλοία [illegible] Η πομπή επισκέφθηκε, ανάμεσα σε άλλα μέρη, και τις αψίδες θριάμβου που είχαν στηθεί στην Κόκκινη Πλατεία για τους εορτασμούς της ειρήνης του προηγούμενου χρόνου. Αρχιτελετάρχης ήταν ο Μπρους. Η τρίτη ημέρα του καρναβαλιού συνέπιπτε με την επέτειο των γάμων του Πέτρου και της Αικατερίνης, και την τελευταία ημέρα έγινε το εορταστικό κάψιμο του «παλιού σπιτιού» στο Πρεομπραζένσκογιε. Η αυτοκράτειρα και οι κυρίες των τιμών επέβαιναν όλες σε ένα [illegible], ντυμένες αμαζόνες. Το Σεπτέμβριο του 1723 έγινε ένα καρναβάλι με [illegible] χίλιους προσωπιδοφόρους, στο οποίο ο τσάρος εμφανίστηκε σαν ναύτης και η αυτοκράτειρα και οι κυρίες της ντυμένες πάλι αμαζόνες, ενώ η παρέα του δούκα του Χολστάιν ήταν ντυμένοι Ρωμαίοι. Έγινε κι άλλη μασκαράτα το 1724, στην οποία ο Πέτρος και η Αικατερίνη εμφανίστηκαν με χωριάτικα ολλανδικά κοστούμια. Ο Μπέργκχολτς αναφέρει μια συγκέντρωση της «χαρούμενης συντροφιάς» το Φεβρουάριο του 1724, κατά την οποία παρίσταναν τους κοινούς θνητούς «που προσπαθούν να διασκεδάσουν τον αυτοκράτορα με διάφορες γκριμάτσες και παράξενα αστεία όταν δεν είναι στα κέφια του». Ένας ναύτης έκανε ακροβατικά. Ο Πέτρος πέρασε τα τελευταία του Χριστούγεννα με τον παραδοσιακό τρόπο (όπως παρατηρεί ο Καμπρεντόν, ο οποίος ενοχλήθηκε που δεν είχε την ευκαιρία να αποσπάσει την προσοχή του τσάρου), με επισκέψεις σε σπίτια αυλικών μαζί με καλαντιστές.[67] Τη νύχτα της 8ης προς 9η Ιανουαρίου 1725 συνήλθε το «κονκλάβιο» για την εκλογή νέου «πρίγκιπα-πάπα».[68]

Οι ιστορικοί διαφωνούν σχετικά με το αν ο στόχος της Συνέλευσης ήταν η γελοιοποίηση του καθολικισμού ή της ορθοδοξίας. Ο Πρώσος απεσταλμένος Φόκεροντ πίστευε ότι ο Πέτρος επιθυμούσε να γελοιοποιήσει τη ρωμαιοκαθολική [illegible]

[illegible]

[illegible] με την παρωδία της εξουσίας του πάπα της Ρώμης». Αλλά, [illegible] ο Κρακραφτ, η Συνέλευση προηγήθηκε των εκκλησιαστικών μεταρρυθμίσεων του Πέτρου και εξακολούθησε να υφίσταται και μετά τον τελευταίο [illegible], ακόμα κι όταν η εκκλησιαστική μεταρρύθμιση είχε ολοκληρωθεί, με [illegible] στην υπηρεσία του κράτους. Είναι λάθος να [illegible] τους ηγέτες σταθερά ταγμένους σε κάποιο σταθερό πολιτικό ή θρησκευτικό σκοπό. Οι σχολιαστές έχουν φανεί απρόθυμοι να παραδεχτούν ότι «ένας τόσο σοφός ηγέτης θα μπορούσε να δώσει έναν τόσο [illegible] τίτλο σε ένα θεσμό που είχε εγκαθιδρύσει χωρίς κάποιο ανώτερο κίνητρο ή κάποιον κρυφό υψηλότερο σκοπό». Ήταν βολικότερο να υποστηρίξουν ότι επρόκειτο για «μια βιτρίνα κάτω από την οποία κρυβόταν ο σοβαρός σκοπός του μεγάλου ηγέτη να αποκρύψει την πολιτική δύναμη της χώρας του από τους [illegible] γείτονές της: Στρατηγοί και υπουργοί που έμοιαζαν μεθυσμένοι την ημέρα μεταβάλλονταν τη νύχτα σε νηφάλιους υπαλλήλους που εργάζονταν για "πατριωτικούς σκοπούς"».

Η Καταμέθυση Συνέλευση δεν ήταν ένα μεμονωμένο φαινόμενο, ούτε στη Ρωσία ούτε σε διεθνές πλαίσιο. Υπήρχαν στοιχεία που θύμιζαν την κοινή κουλτούρα των Σατουρναλίων, της Γιορτής των Τρελών, των Λόρδων της Αναρχίας και των παιχνιδιών μυστηρίου (η Ρωσία είχε τη δική της εκδοχή, το παιχνίδι της «Φλογεράς Καμίνου»). Υπήρχαν, επίσης, δεσμοί με τα χριστουγεννιάτικα μιμικά έθιμα. Όπως έγραψε ο Κουράκιν, «υπάρχει ένα παλιό έθιμο του ρωσικού λαού να παίζουν πριν αλλά και μετά τα Χριστούγεννα *sviatki*, δηλαδή να συγκεντρώνονται το βράδυ φίλοι στο σπίτι κάποιου και να ντύνονται μασκαράδες και οι υπηρέτες διακεκριμένων ανθρώπων να παίζουν όλων των ειδών τις αστείες ιστορίες. Ακολουθώντας αυτό το έθιμο, η Αυτού Μεγαλειότης ο τσάρος έπαιζε με τους αυλικούς του *sviatki*». Σε όλη την Ευρώπη την εποχή του καρναβαλιού λαϊκοί, άντρες και γυ-

[illegible]

[illegible] εξαιρετικά εφευρετικός στην επινόηση τέτοιων [illegible]. Αυτή ήταν η εκδοχή του Πέτρου για «τη συστηματική τελετουργία» [illegible] απομάκρυνση από τις δομές της ίδιας της κοινωνικής ιεραρχίας [illegible] ανατροπή με κανόνες, η οποία έπαιρνε καθιερωμένα πρότυπα (όπως θρησκευτικές τελετουργίες, ενδυμασία και τυπικό) και στη συνέχεια [illegible]. Αντί όμως η ανατροπή να πραγματοποιηθεί από τα κάτω, με τους υπηρέτες να γίνονται πρίγκιπες, ήταν ο ίδιος ο «πρίγκιπας» που πραγματοποιούσε την αλλαγή, χωρίς όμως ποτέ το σιδερένιο χέρι του αυτοκράτορα να κρυφτεί [illegible] το μανδύα του αρχιδιάκονου Πέτρου, του Πιοτρ Μιχαήλοφ ή κάποιου άλλου. Ο «πρίγκιπας-πάπας» έπρεπε να υπακούει στους υφισταμένους του. Ένα έγγραφο της 25ης Απριλίου 1723 απαριθμεί τα μέλη εκείνα που είχαν υπάρξει «[illegible]» [illegible] «αναίσχυντα» στη Μόσχα. Το γεγονός ότι αυτό τέθηκε και σχολιάστηκε από τον τσάρο δείχνει ότι ο «αρχιδιάκονος» Πέτρος παρακολουθούσε στενά όσα γίνονταν. Ο Πέτρος ήταν επίσης υπεύθυνος για έναν κατάλογο με τους «υπηρέτες» του «πρίγκιπα-πάπα», στους οποίους είχαν δοθεί άχαρα ονόματα βασισμένα στη ρωσική λέξη για τη βουκέντρα (*khui*).[81] Ένας Άγγλος έμπορος που παρακολούθησε τις φάρσες της παρέας στον Αρχάγγελο το 1702 έδωσε μια [illegible] εικόνα της κατάστασης: «Κανείς τους δεν μπορεί να παραπονεθεί για τις τρέλες του [Πέτρου], αφού παραμένει πάντα ο πρώτος τη τάξει άντρας».[82] Μια περιγραφή του καρναβαλιού στην Αγία Πετρούπολη το Σεπτέμβριο του 1723 από το Γάλλο πρέσβη Καμπρεντόν περιέχει κάποιες σημαντικές λεπτομέρειες. Στις περισσότερες εμφανίσεις του ο Πέτρος ήταν ντυμένος ναύτης, αλλά μια μέρα εμφανίστηκε ντυμένος καρδινάλιος και προχώρησε σε χειροτονία τεσσάρων «ιερέων», για να επιστρέψει στη συνέχεια στη ναυτική αμφίεσή του.[83] Αυτό το ψευτοθρησκευτικό διάλειμμα ήταν ξεκάθαρο ότι δεν υπήρχε πρόθεση να αποτελέσει ένα μάθημα για την Εκκλησία, τουλάχιστον όχι περισσότερο από όσο οι αλλαγές των κοστουμιών της [illegible]

[illegible]

ΙΙΙ. ΝΑΝΟΙ ΚΑΙ ΓΙΓΑΝΤΕΣ

Οι αναγνώστες ίσως δυσκολευτούν να καταλάβουν την προσβολή που προκάλεσε ο Πέτρος με τις τελετουργίες του στο θρησκευτικό αίσθημα των συγχρόνων του. Ανάρμοστες για τις σύγχρονες δυτικοευρωπαϊκές αντιλήψεις, όχι όμως για τις αντιλήψεις μιας κοινωνίας των πρώιμων νεότερων χρόνων, ήταν ο τρόπος με τον οποίο ο Πέτρος αντιμετώπιζε τους ανίκανους και τους μειονεκτικούς, αρχίζοντας από το τι δεν ήταν πολιτικώς ορθό, ώστε να στοιχειοθετηθεί μια «κάθετη πρόκληση». Η ψευδολελή και η Καταμέθυστη Συνέλευση του Πέτρου συμπεριλάμβαναν ανάμεσα στα μέλη τους νάνους, ένα ζωτικό συστατικό της Αυλής του σαματώδους τσάρου, που το ύψος του ξεπερνούσε τα έξι πόδια και εφτά ίντσες. Οι γάμοι του βασιλικού νάνου Ιακίμ Βολκόφ στις 14 Νοεμβρίου 1710 αποτελούν χτυπητό παράδειγμα για το πόσο η ζωή της «πραγματικής» και της «ψεύτικης» Αυλής αναμειγνύονταν, αφού έγιναν αμέσως μετά τους γάμους της Άννας Ιωάννοβνας και του δούκα της Κουρλάνδης, που ήταν και οι ίδιοι καλεσμένοι στο γαμήλιο γλέντι των νάνων, στην ίδια αίθουσα του ανακτόρου του Μένσικοφ όπου έγινε και το δικό τους. Ο Πέτρος σχεδίαζε να γίνουν ταυτόχρονα και οι δύο γάμοι. Στις 7 Αυγούστου διέταξε τον «πρίγκιπα-καίσαρα» Ρομοντανόφσκι να συγκεντρώσει τους νάνους τα ονόματα των οποίων περιλαμβάνονταν σε συνημμένο έγγραφο και να τους στείλει στην Αγία Πετρούπολη. Την επομένη έγραψε στον Μπόρις Γκολίτσιν

[illegible] κρατημένοι τους κοίταζαν από τα άκρα της αίθουσας. «Ορισμένοι από τους νάνους είχαν τεράστιες καμπούρες και κοντά [illegible], άλλοι πολύ μεγάλες κοιλιές, άλλοι κοντά στραβά πόδια, σαν κυνηγετικά σκυλιά, ορισμένοι είχαν μεγάλο [illegible] και χοντρό κεφάλι ή στραβό στόμα και τεράστια αφτιά [illegible] και ρωσικά μάγουλα και άλλα πολλά παράξενα». Ξεσπούσαν σε γέλιο [illegible] καθώς οι νάνοι, ειδικά οι πιο ηλικιωμένοι και οι πιο άσχημοι, που τα [illegible] τα πόδια τους εμπόδιζαν να χορέψουν, έπεφταν κάτω μεθυσμένοι. Κατά[illegible] σε μινιατούρες ήταν παρατεταγμένα και έτοιμα να πυροδοτηθούν», ο δε γαμπρός ε[illegible] ετοιμάσει τα δικά του πυροτεχνήματα, τα οποία όμως δεν άναψαν επειδή ο γαμπρός γιος του Μένσικοφ ήταν σοβαρά άρρωστος – και πράγματι πέθανε το ίδιο εκείνο βράδυ. Το γεγονός απαθανατίστηκε σε ένα χαρακτικό από τον Αλεξέι Ζούμποφ το 1711.

Δεν υπάρχει τίποτα το περίεργο στην αδυναμία που έδειχνε ο Πέτρος και οι οικείοι του στους νάνους, αφού αυτοί αποτελούσαν εδώ και πολλά χρόνια σταθερή παρουσία στα παιδικά διαμερίσματα της ρωσικής βασιλικής Αυλής. Οι αδελφοί Πέτρουσκα και Νικίτα Κομάρ αποτελούσαν μέρος της ακολουθίας του μικρού Πέτρου, ταξιδεύοντας μερικές φορές με ένα έλκηθρο-μινιατούρα που το συνόδευαν έφιπποι νάνοι. Είκοσι πέντε νάνοι με μανδύες και πλουμιστά καπέλα συμμετείχαν στην παρέλαση πριν από τα γυμνάσια στο Κοζούκοβο το 1694. Ο γαμπρός στο γάμο των νάνων ήταν μαζί με τον Πέτρο στην Πολτάβα. Το 1716 δύο νάνοι πήγαν στη Γερμανία για τους γάμους της ανιψιάς του Πέτρου Αικατερίνης Ιωάννοβνα. Ο Ιακίμ πήρε την άδεια να διαλέξει ρούχα «σε όποιο χρώμα του αρέσει» και παρήγγειλε ένα πράσινο κοστούμι με χρυσά κουμπιά, το οποίο, μαζί με άλλα γαρνιρίσματα, κόστισε είκοσι τρία ρούβλια και ενενήντα ένα καπίκια. Κα

[illegible]

λα.[110] Έξι μικροκαμωμένοι [illegible] για να περιεργηθούν. Η πομπή περιλάμβανε γίγαντες και τους [illegible] ακόμα και τον ίδιο τον τσάρο, ο οποίος περπατούσε ψηλότερους σωματοφύλακες, ακόμα και χρηματοδότησε την αγρυπνία του νεκρού.[111] Ο Βε- ένα μέρος της διαδρομής και χρηματοδότησε άλλη μια κηδεία, το 1715, η οποία περιλάμβανε «γυναίκες νά- μπερ καταγράφει άλλη μια κηδεία, σαν σωλήνες εκκλησιαστικού οργάνου».[112] νους [...] τοποθετημένες κατά ανάστημα, σαν σωλήνες εκκλησιαστικού οργάνου».

Στο άλλο άκρο της κλίμακας τώρα, το 1720 έγιναν οι γάμοι του γίγαντα Νικολά Μπουρζουά (ορισμένες φορές αναφερόταν σε έγγραφα ως Νικολά ο Γίγαντας) και μιας «γιγάντισσας» από τη φιλανδική τούνδρα. Οι γίγαντες ήταν πιο σπάνιοι από τους νάνους, και ο Μπέργκχολτς αναφέρει ότι ο Πέτρος έδωσε την άδεια να παντρευτεί το ζευγάρι μόνο όταν η μέλλουσα νύφη έμεινε έγκυος, με την ελπίδα της απόκτησης πρόσθετων ψηλών νεοσυλλέκτων. Ο Μπουρζουά, από ό,τι φαίνεται, δεν είχε κάποια καθήκοντα, καθώς η παχυσαρκία του τον καθιστούσε ανίκανο να κάνει οτιδήποτε. Πληρωνόταν με το διόλου ευκαταφρόνητο ποσό των τριακοσίων ρουβλίων το χρόνο.[106] Μετά το θάνατό του, το 1724, ένα ομοίωμά του μεταφέρθηκε ως έκθεμα στην Αίθουσα Σπάνιων Αντικειμένων του Πέτρου.[107] Ο σκελετός του εξακολουθεί να εκτίθεται στο Μουσείο Σπάνιων και Παράξενων Αντικειμένων. Οι διαστάσεις του επιβεβαιώνουν την παρατήρηση του Μπέργκχολτς ότι ο Μπουρζουά δεν ήταν τόσο υπερβολικά ψηλός όσο αφύσικα παχύς.

Όπως διασκέδαζαν με τους νάνους διασκέδαζαν και με τους νεαρούς Καλμούκους και άλλους ιθαγενείς της ρωσικής Ανατολής, που ήταν περιζήτητοι για τα διασκεδαστικά και γκροτέσκα –για τα ευρωπαϊκά δεδομένα– χαρακτηριστικά τους. Το Σεπτέμβριο του 1709 ο Πέτρος διέταξε να σταλούν στη Μόσχα δέκα ζευ-

[illegible]

του Σεμπάν Μέντβεντ, γνωστού επίσης ως «Βατάσκι», και ενός Πορτογάλου επονομαζόμενου «Λα Κόστα», που ανακηρύχτηκε «βασιλιάς των Σαμογιέτων», τίτλος που έφεραν αρκετοί γελωτοποιοί.[112] Ο Μένσικοφ είχε το δικό του γελωτοποιό, τον Προκόπι Ουσακόφ, γνωστό επίσης και ως «Τοσκ».[113] Το φυσιογνωμικό προσωπικό της Αυλής καλούνταν ορισμένες φορές να παίξει τον ρόλο. Ο ξένος μάγειρος του Πέτρου Γιόχαν Φέλτεν μισούσε τόσο τους Σουηδούς, ώστε τον ζητούσαν συχνά να υποδυθεί κάποιον Σουηδό στις τελετές (για παράδειγμα, να κάνει μια επίδειξη θρήνου στους εορτασμούς για την επιτυχημένη εκστρατεία της Ρωσίας στη Βαλτική το 1710).[114] Η αγάπη του Πέτρου «να φέρνει τα πάνω κάτω» εκδηλωνόταν και σε πολλές άλλες «διασκεδαστικές» ιεροτελεστίες, όπως στο γάμο του πρίγκιπα Τσερκάσκι τον Ιούλιο του 1720, ο οποίος ήταν τόσο γέρος και αδύναμος, ώστε έπρεπε να τον υποβαστάζουν για να μείνει όρθιος,[115] και στην κηδεία του μάγειρα το Φεβρουάριο του 1724, στην οποία οι τεθλιμμένοι φορούσαν μαγειρικούς σκούφους και ποδιές.[116] Μια από τις τελευταίες εορταστικές εκδηλώσεις που παρακολούθησε ο Πέτρος ήταν ο γάμος του Μίσκα, του επιμελητή της ορτινάτσας του, του Βασίλι Ποσπέλοφ, με την οργανοπαίχτρια του γκούντοκ* Ναστάζια, που τον παρακολούθησαν όλοι οι οργανοπαίχτες γκούντοκ και οι κύριοι και οι κυρίες της Αυλής.[117]

* Τρίχορδο αχλαδόσχημο όργανο που παιζόταν με δοξάρι. Χρονολογείται από το [illegible] ώνα. (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

στην [illegible]. Αυτός ο πρώτος γάμος, και οι παραδοσιακοί γάμοι γενικά, [illegible] για το γάμο του γελωτοποιού του Πέτρου Φε-
κωμωδήθηκαν [illegible] του 1702.[120] Το γλέντι έγινε στο μέγαρο του
[illegible] και κράτησε τρεις ημέρες, από τις οποίες οι δύο πρώ-
[illegible] Φραντς Λεφόρ [illegible] τον παλιό ρωσικό τρόπο: άντρες και γυναίκες σε χωριστά δω-
τες εορτάστηκαν [illegible] Φιόντορ Ρομοντανόφσκι και Ιβάν
[illegible] Νικίτα Ζότοφ στο ένα και την «τσαρίνα» Μπου-
Μπουτουρλίν με τον [illegible] Ο Ολλανδός καλλιτέχνης Άντριαν Σένεμπεκ απέδωσε σε χα-
[illegible] στο άλλο. Ο Ολλανδός [illegible] προσθέτοντας επιγραφές με την ταυτότητα των προσκε-
ρακτικό τις δύο σκηνές, [illegible] ντε Μπριν βρισκόταν εκείνη την εποχή στη
κλημένων.[121] Ο ζωγράφος Κορνέλιους [illegible] δόθηκε εντολή να ντυθούν κατά την πα-
Μόσχα. «Σε όλους τους προσκεκλημένους [illegible] και σύμφωνα με τους κανόνες που επι-
[illegible]».[122] Ο Τζον Πέρι περιέγραψε επίσης τη
[illegible] σερβιρίσματος των φαγητών στο τραπέζι ήταν
[illegible] «Η επιλογή και ο τρόπος [illegible] [...] Το ποτό ήταν επίσης απαράδεκτο,
[illegible] άτακτα και δυσάρεστα. [...] (όπως τις παλιές εποχές) από μπράντι και με-
[illegible] φτιαγμένο [illegible] Την τρίτη και τελευταία ημέρα αποφασίστηκε να εμ-
[illegible] Ο Μπριν προσθέτει: «Την τρίτη [illegible] κι έτσι έκαναν όλοι, εκτός από ορισμένες Ρωσί-
[illegible] με γερμανικό ένδυμα, κι έτσι [illegible] μαζί στο τραπέζι, όπως είναι το έ-
δος κυρίες. Οι άντρες και οι γυναίκες κάθισαν μαζί στο τραπέζι, όπως είναι το έ-

* [illegible] κανόνες σωστής συμπεριφοράς για κάθε μέλος της [illegible] Οι κανόνες του ήταν άκρως συντηρητικοί, σε σημείο [illegible] συντηρητικής και φαλλοκρατικής συμπεριφοράς μέ-[illegible] (Σ.τ.Μ.)

[illegible]

[illegible] 1710, [illegible] 1712, [illegible] Η θρησκευτική τελετή [illegible] στο μέγαρο του Μένσικοφ [illegible] Χειμερινό Ανάκτορο. Ο Μένσικοφ [illegible] στρατάρχης, με μια [illegible] επιλογή του Πέτρου και των παρευρισκόμενων [illegible] Ο ίδιος φορούσε στολή αντιναυάρχου και οι «θετοί» πατέρες [illegible] Κρόυς και ο αντιναύαρχος Μπότσης. Η σύζυγος του Κρόυς [illegible] «θετές» μητέρες στο τραπέζι της Αικατερίνης. Πολλοί από τους [illegible] ήταν ντυμένοι ως αξιωματικοί του ναυτικού. Οι ξένοι [illegible] Ήταν εκεί ο Τσαρλς Γουίτγουορθ, ο Πολωνός πρέσβης [illegible] ο Γιούστ Γιουέλ, καθώς και τα μέλη της Καταμέθυσης Συνέλευσης [illegible] Μπουτουρλίν και Γιούρι Σακόφσκοι, οι οποίοι κάθισαν σε ένα [illegible] στη μέση ενός τεράστιου κύκλου, ενώ άλλοι, όπως η «ηγουμένη» [illegible] και η Αναστασία Γκολίτσινα, κάθισαν στο τραπέζι των γυναικών. Οι κό-
ρες του ζεύγους Άννα και Ελισάβετ εμφανίστηκαν για λίγο ως παράνυμφοι.[125] Επι-
πρόσθετως, χρησιμοποιήθηκαν έξι ακόμα αίθουσες για διάφορες κατηγορίες κα-
[illegible], συμπεριλαμβανομένων αληθινών κληρικών, αντιναυάρχων και αξιω-
ματικών. Οι προπόσεις και ο χορός κράτησαν από τις έξι μέχρι τις έντεκα, διά-
στημα κατά το οποίο σημειώθηκαν πυροδοτήσεις βλημάτων και ρίχτηκαν πυρο-
τεχνήματα που σχημάτιζαν τη λέξη «Ζήτω». Άλλα πυροτεχνήματα απεικόνιζαν δύο
[illegible] κολόνες με μονογράμματα. Ο Πέτρος αντιπροσωπευόταν από τον Υμέ-
ναιο, το θεό του γάμου, με μια δάδα και έναν αετό στα πόδια του. Η νύφη κρα-
[illegible] μια φλεγόμενη καρδιά και περιστέρια που φιλιόνταν. Από πάνω υπήρχε
ένα στέμμα με το ρητό: «Ενωμένοι στην αγάπη σας».[126] Την επομένη οι καλεσμέ-
νοι ξανασυγκεντρώθηκαν για φρούτα, γλυκά και περισσότερο χορό. Οι αντιθέσεις
[illegible] στην τελετή αυτή και στον πρώτο γάμο του Πέτρου, το 1689, είναι [illegible]-
[illegible] το ναυτικό θέμα, οι χαιρετιστήριες βολές, κυρίες με περούκες και ντεκολ-

[illegible]

Μια επίσημη περίσταση για την οποία ο Πέτρος ήταν εντελώς ελεύθερος να [illegible] τελετουργικό και συμβολισμούς ήταν η στέψη της Αικατερίνης [illegible] στις 7 Μαΐου 1724. Οι προετοιμασίες έγιναν [illegible] και έγκαιρα. Μια εντολή στην Ιερά Σύνοδο το Δεκέμβριο του 1723 [illegible] αψίδων θριάμβου έδωσε τον τόνο.[133] Τον Απρίλιο χορηγήθηκε [illegible] για την ανέγερση [illegible] μειώθηκαν οι ποινές για ορισμένους απλήρωτους φόρους, ενώ [illegible] στολές.[134] Μολονότι δεν υπήρχε προηγούμενο για τη στέψη τσαρίνας (η [illegible] το δυσάρεστο περιστατικό της Μαρίνας Μνίσζεκ το 1605), η αύρα [illegible] με τη Μόσχα ήταν αρκετά ισχυρή ώστε η τελετή να πραγματοποιηθεί στον παραδοσιακό χώρο του Καθεδρικού Ναού της Κοιμήσεως στο Κρεμλίνο. Ωστόσο υπήρχαν και πολλά νεοτεριστικά στοιχεία: Στρατιωτική μουσική και κωδωνοκρουσίες ηχούσαν την ώρα που εισέρχονταν στον καθεδρικό ναό ο Πέτρος και η Αικατερίνη, συνοδευόμενοι από το νεοσυσταθέν σώμα των σωματοφυλάκων [illegible]. Οι καλεσμένοι χρειάζονταν εισιτήρια για να μπουν στην εκκλησία. Οι γυναίκες συμμετείχαν στην πομπή, όπως και πολυάριθμοι διακεκριμένοι ξένοι, ιδιαίτερα ο δούκας του Χόλσταϊν και η ακολουθία του. Αλλά και το στέμμα ήταν καινούργιο, φτιαγμένο από κοσμηματοπώλη της Αγίας Πετρούπολης, «τελείως διαφορετικό από τα άλλα, όπως ακριβώς θα έπρεπε να είναι ένα αυτοκρατορικό στέμμα». Ανάμεσα στους πολύτιμους λίθους υπήρχε και ένα ρουμπίνι «μεγαλύτερο και από αβγό περιστεριού».[135] Λακέδες με πράσινες βελούδινες [illegible], λευκές περούκες και καπέλα με φτερά αποτελούσαν την ακολουθία. Η παλαιότερη εθιμοτυπία ακολουθήθηκε στην ανάθεση τελετουργικών καθηκόντων σε λίγους ευνοούμενους (τελετάρχης ήταν ο Π. Α. Τολστόι). Ο Πέτρος συνοδευόταν από τον Μένσικοφ και τον Ρέπνιν, η Αικατερίνη από τους Φ. Μ.

[illegible] Η στέψη, σύμφωνα με [illegible], [illegible] από τις μοσχοβίτικες τελετές, που όμως τροποποιήθηκαν [illegible] επικύρωση στην αρχή της [illegible] στην αδιαμφισβήτητη υπεροχή της κοσμικής εξουσίας».[139]

Ίσως καμία επίσημη περίσταση της εποχής του Πέτρου να μην ήταν περισσότερο δηλωτική της πολιτιστικής αλλαγής από αυτή με την οποία έληξε: τη κηδεία του Πέτρου και της μικρότερης κόρης του Ναταλίας το 1725, η οποία οργανώθηκε από το στρατηγό Τζέιμς Μπρους «σύμφωνα με το τυπικό άλλων ευρωπαϊκών κρατών».[140] Ένα από τα σημαντικότερα καθήκοντα του Μπρους ήταν να οργανώσει τη διακόσμηση της Αίθουσας του Πένθους. Αυτό από μόνο του αποτελούσε παραβίαση της μοσχοβίτικης παράδοσης, η οποία δεν περιλάμβανε έκθεση σε λαϊκό προσκύνημα. Η ταφή γινόταν, κανονικά, την ίδια ημέρα ή την επομένη του θανάτου. Κάτω από ένα θόλο διακοσμημένο με τον αυτοκρατορικό [illegible] και εμβλήματα, το σώμα του Πέτρου αναπαυόταν ντυμένο με [illegible], ένα πουκάμισο από ασημί μπροκάρ με δαντέλες στις μανσέτες, γραβάτα και στρατιωτικά εξαρτήματα: μπότες με σπιρούνια, ξίφος και το Παράσημο του Αγίου Ανδρέα. (Στρατιωτικά τρόπαια απουσίαζαν από τις κηδείες της Μοσχοβίας.[141]) Η σορός περιτριγυριζόταν από εννέα προθήκες με τα παράσημα και τα διακριτικά του Πέτρου και τέσσερα μπρούντζινα αγάλματα που απεικόνιζαν τη Ρωσία θρηνούσα (κρατώντας στο ένα χέρι ένα ύφασμα με το οποίο σκούπιζε τα μάτια της και στο άλλο μια πλάκα με το ρωσικό θυρεό), την Ευρώπη πενθούσα, τον Άρη πικραμένο (να κουβαλάει μια πλάκα με το θυρεό της Μόσχας) και τον Ηρακλή.[142] Ανάμεσα στις πιο εντυπωσιακές διακοσμήσεις ήταν οι τέσσερις πυραμίδες σε βάθρα από λευκό μάρμαρο, με παραστάσεις πνευμάτων σε θλιμμένες στάσεις και αλληγορικές αναπαραστάσεις του Θανάτου, του Χρόνου και της Δό-

ξης, οι οποίοι έφεραν τα ρητά «Φροντίδα για την Εκκλησία», «Μεταρρύθμιση [illegible]», «[illegible] του Στρατού» και «Ναυπήγηση του Στόλου», [illegible] στέψεις που ενσάρκωναν τους άθλους του Πέτρου.

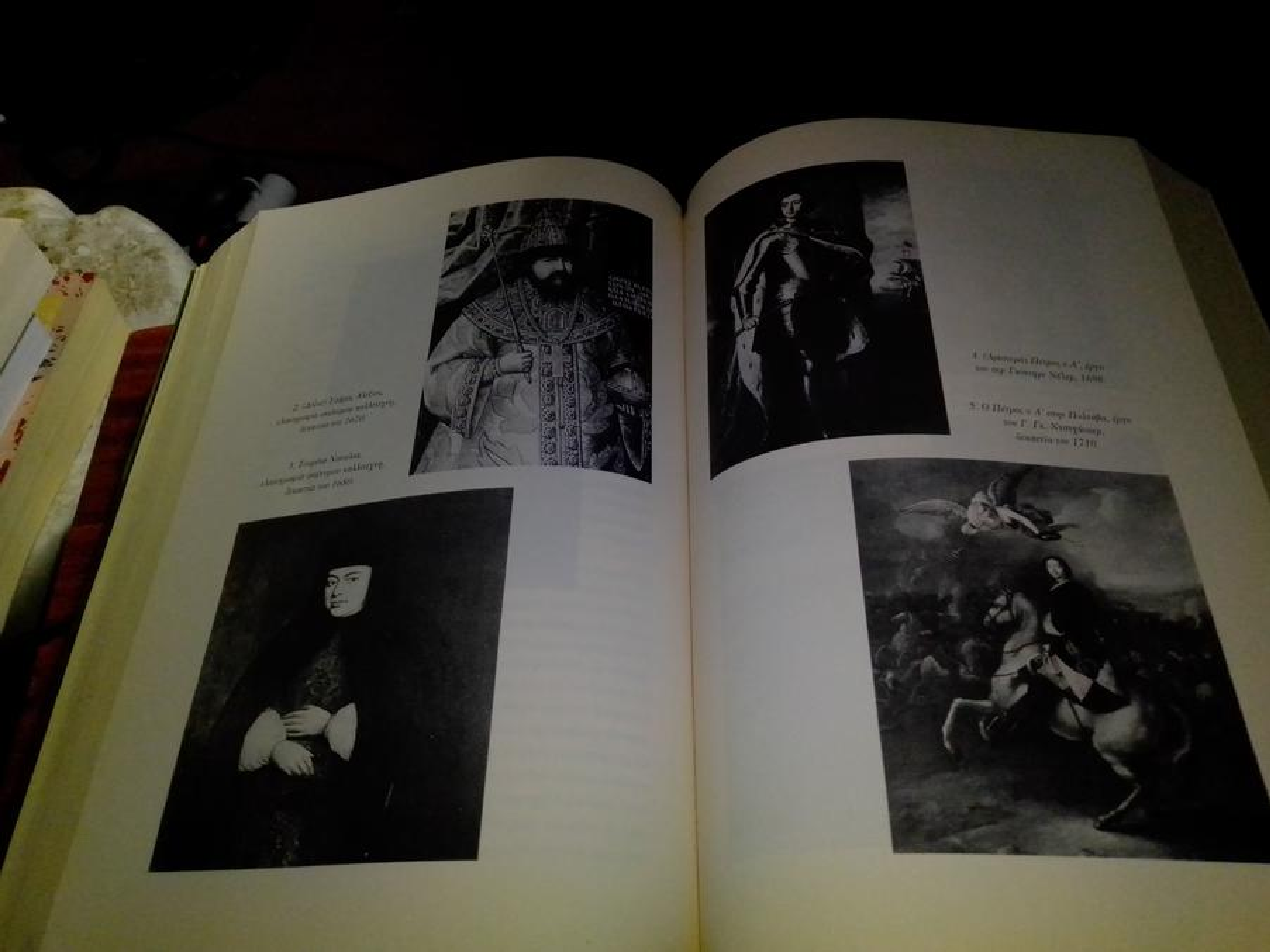
[illegible] το στρατό
[illegible] τη χώρα αλλά [illegible] του.
Ο Ρώσος Σαμψών [illegible] μετά τους άθλους του.

Μια λουρίδα υφάσματος απλωνόταν ανάμεσα στις πυραμίδες, στερεωμένη σε ένα επίχρυσο μετάλλιο το οποίο προσέφερε τη Ρωσία: «Να κλάψεις και να θρηνήσεις, επειδή ο πατέρας σου ο Πέτρος ο Μέγας σε άφησε». Πάνω σε βάθρα ήταν τοποθετημένα αγάλματα των εφτά αρετών: της Σοφίας, της Ανδρείας, της Ευσέβειας, της Ευσπλαχνίας, της Ειρήνης, της Φιλοπατρίας και της Δικαιοσύνης.[13] Ολόκληρη η αίθουσα, φωτισμένη με κεριά, ήταν βυθισμένη στα μαύρα, με [illegible] από μαύρο και άσπρο λουλούδια και πένθιμες κουρτίνες [illegible] με ασημί [illegible] δάκρυα. Αγρυπνία έγινε από γερουσιαστές και στρατιωτική φρουρά, με έναν και μόνο ιερέα να διαβάζει συνέχεια περικοπές από το Ευαγγέλιο. Το μεγαλύτερο μέρος των παραστάσεων ήταν έντονα επηρεασμένο από την Καθολική Εκκλησία, ένας συνδυασμός θρησκευτικής και κοσμικής γλυπτικής που περισσότερο εξήρε τους εν ζωή άθλους του μονάρχη παρά θρηνούσε για το τέλος και αντήγγελλε τη μετά θάνατον ζωή του. Δημοσιευμένες περιγραφές και εικονογραφήσεις μιμούνταν τα νεκρώσιμα βιβλία τα οποία είχαν δημιουργηθεί τόσο στις καθολικές όσο και στις προτεσταντικές Αυλές από το δέκατο έκτο αιώνα.

Κοσμικά εξωτερικά γνωρίσματα εμφανίστηκαν στη νεκρώσιμη πομπή της 10ης Μαρτίου, η οποία ανακοινώθηκε δύο ημέρες πριν με σάλπιγγες και τύμπανα και προετοιμάστηκε προσεκτικά με έναν κατάλογο αυτών που «θα έπαιρναν μέρος στην πομπή, αντρών και γυναικών».[14] Σε αντίθεση με τις κηδείες των Ρώσων μοναρχών του δέκατου έβδομου αιώνα, οι γυναίκες συμπορεύονταν με τους άντρες. Η πομπή είχε έντονα στρατιωτικά χαρακτηριστικά, με σάλπιγγες και τύμπανα και ναυτικές σημαίες. Παρατεταγμένοι σε όλη τη διαδρομή, ένα τμήμα της οποίας διέσχιζε κατά μήκος τον παγωμένο Νέβα από τα Χειμερινά Ανάκτορα μέχρι το φρούριο, ήταν δέκα χιλιάδες εξακόσιοι τριάντα οχτώ στρατιώτες από διάφορα συντάγματα. Επικεφαλής της πομπής ήταν τυμπανιστές και σαλπιγκτές με μαύρους μανδύες, έμποροι(μεταξύ αυτών και ξένοι) και αντιπροσωπείες από τις πόλεις και η αριστοκρατία της Εσθονίας και της Λιβονίας. Τριάντα δύο άλογα, ανάμεσά τους και τα αγαπημένα του Πέτρου, ντυμένα με μαύρους επενδύτες και φτερά, μετέφεραν τα οικόσημα των πόλεων και των επαρχιών.

1. *Λεπτομέρεια από χάλκινο ανδριάντα του Πέτρου του Α΄, έργο του Κ. Μπ. Ραστρέλι, 1723. Απεικονίζει τον Πέτρο ως Πυγμαλίωνα να σκαλίζει τη μορφή της Νέας Ρωσίας ως Γαλάτειας.*

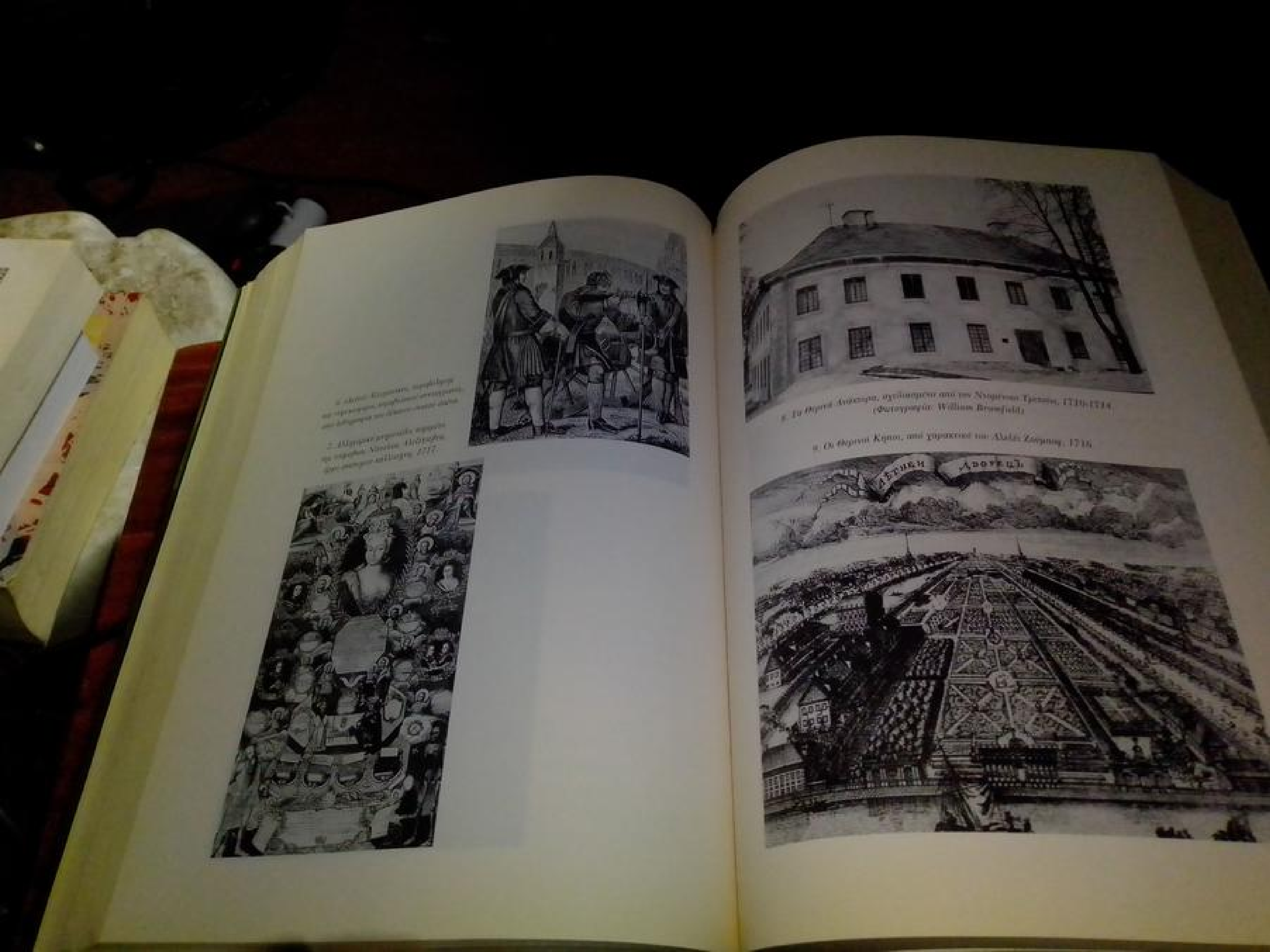

2. Ο τσάρος Αλέξιος, ελαιογραφία αγνώστου καλλιτέχνη, δεκαετία του 1670

3. Τσαρίνα Ναταλία, ελαιογραφία αγνώστου καλλιτέχνη, δεκαετία του 1680

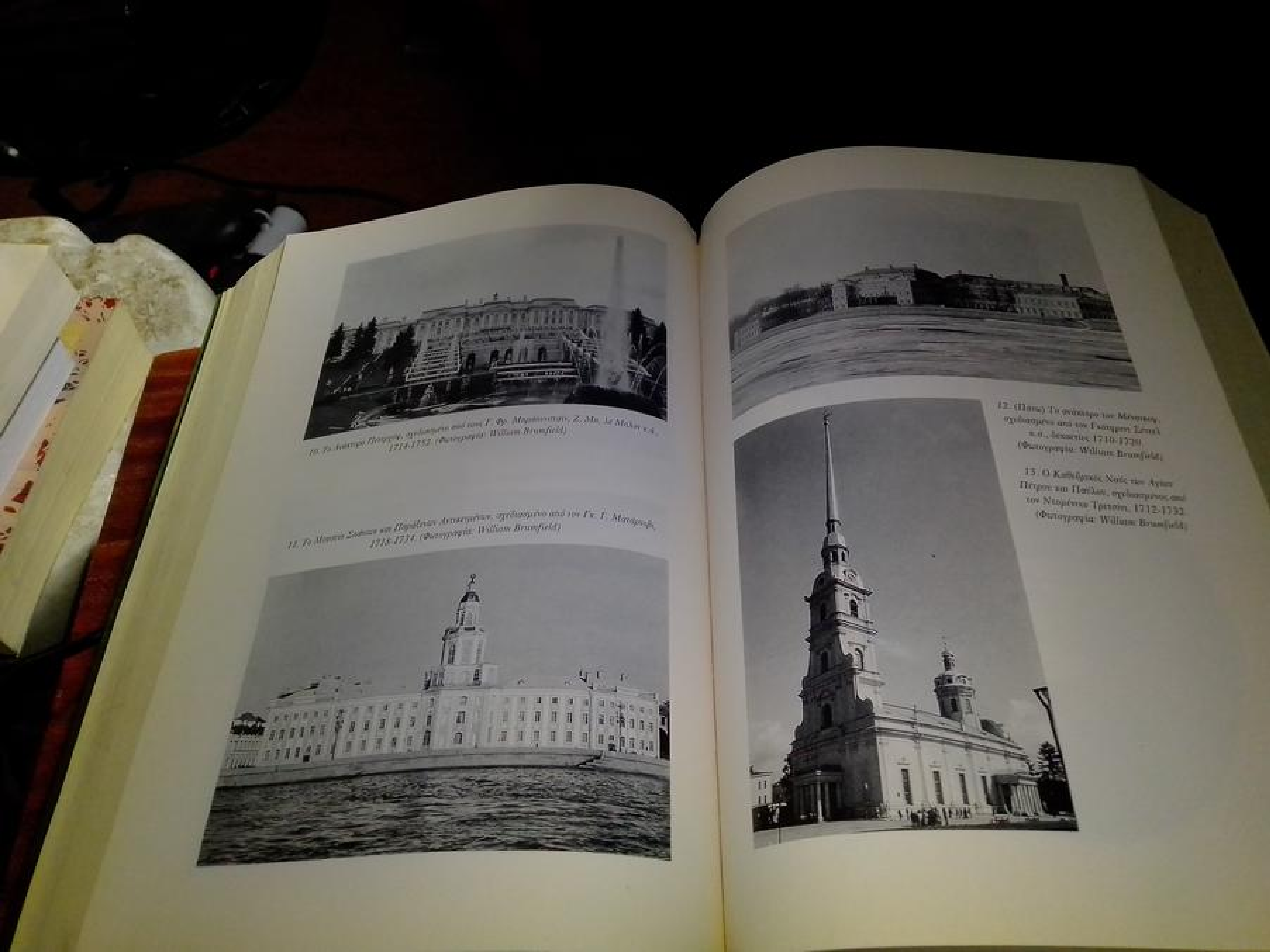
4. Ο νεαρός Πέτρος ο Α΄, έργο του σερ Γκόντφρεϊ Νέλερ, 1698

5. Ο Πέτρος ο Α΄ στην Πολτάβα, έργο του Γ. Γκ. Ντανχάουερ, δεκαετία του 1710

8. Τα Θερινά Ανάκτορα, σχεδιασμένα από τον Ντομένικο Τρεζίνι, 1710-1714 (Φωτογραφία: William Brumfield)

9. Οι Θερινοί Κήποι, από χαρακτικό του Αλεξέι Ζούμποφ, 1716

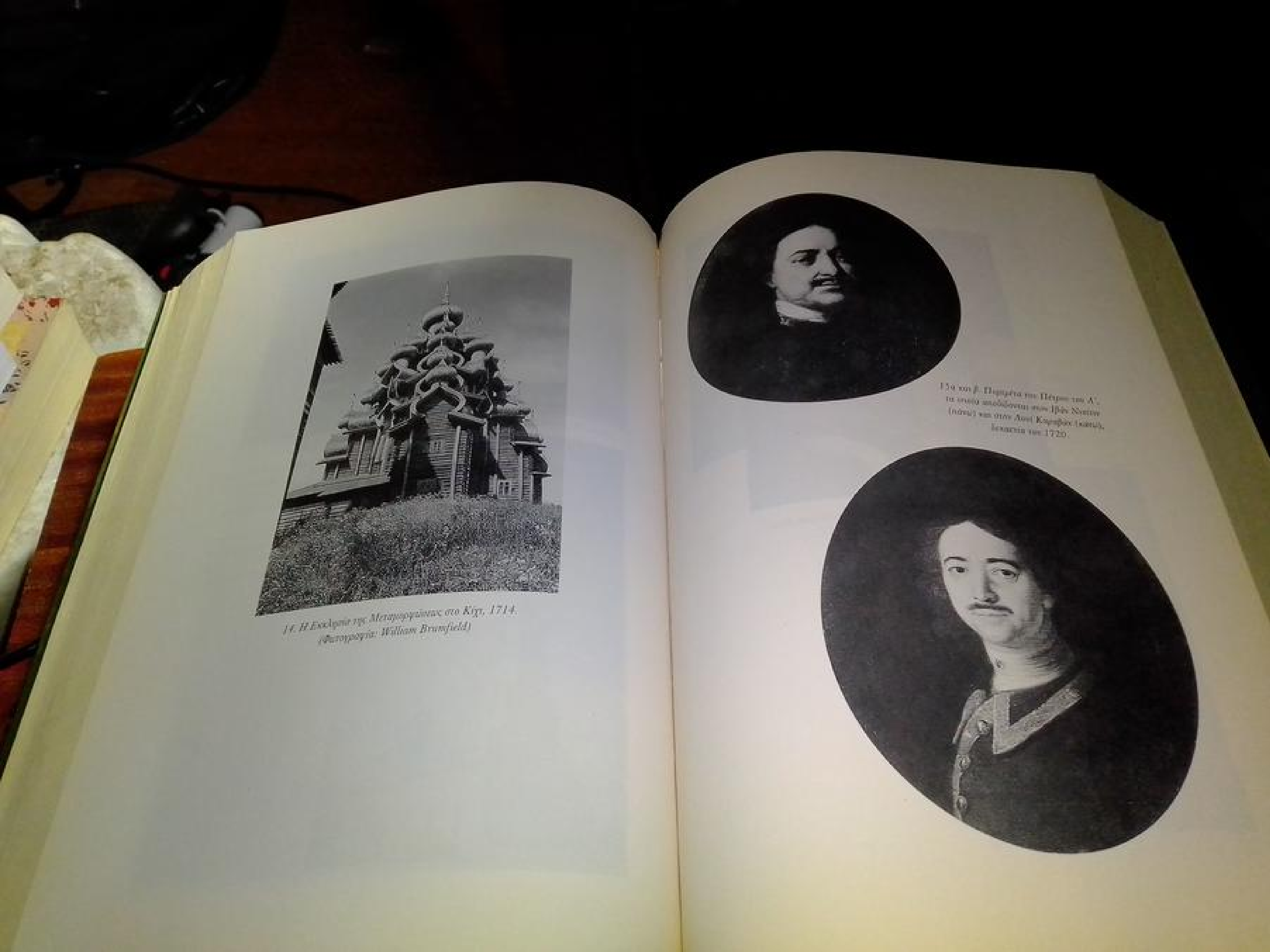

10. Το Ανάκτορο Πετερχόφ, σχεδιασμένο από τους Γ. Φρ. Μπράουνσταϊν, Ζ. Μπ. Λε Μπλον κ.ά., 1714-1752. (Φωτογραφία: William Brumfield)

11. Το Μουσείο Σπάνιων και Περίεργων Αντικειμένων, σχεδιασμένο από τον Γκ. Ι. Ματάρνοβι, 1718-1734. (Φωτογραφία: William Brumfield)

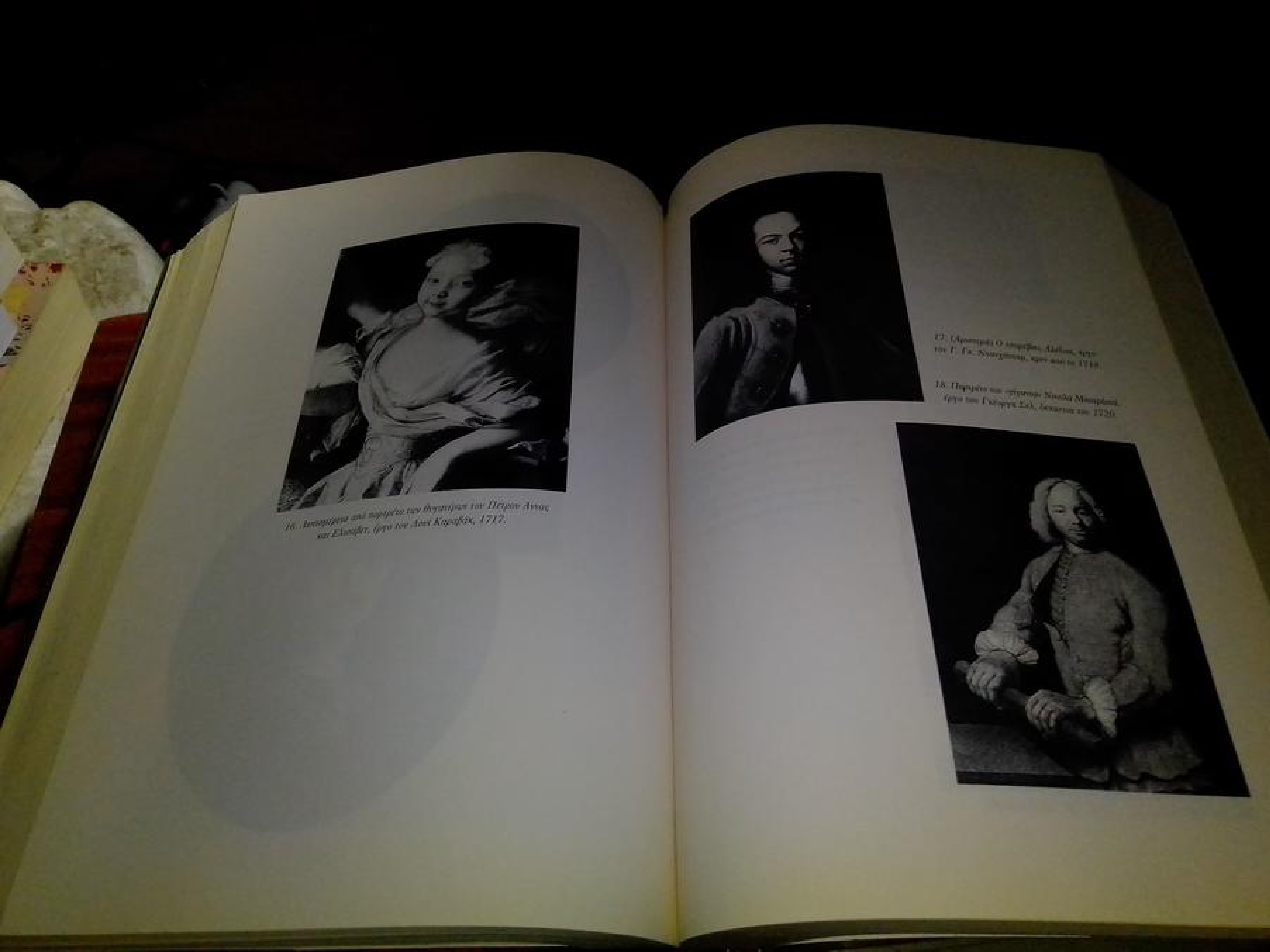
12. (Πάνω) Το ανάκτορο του Μένσικοφ, σχεδιασμένο από τον Τζιοβάνι Φοντάνα κ.ά., δεκαετίες 1710-1720. (Φωτογραφία: William Brumfield)

13. Ο Καθεδρικός Ναός των Αγίων Πέτρου και Παύλου, σχεδιασμένος από τον Ντομένικο Τρεζίνι, 1712-1733. (Φωτογραφία: William Brumfield)

14. Η Εκκλησία της Μεταμορφώσεως στο Κίζι, 1714.
(Φωτογραφία: William Brumfield)

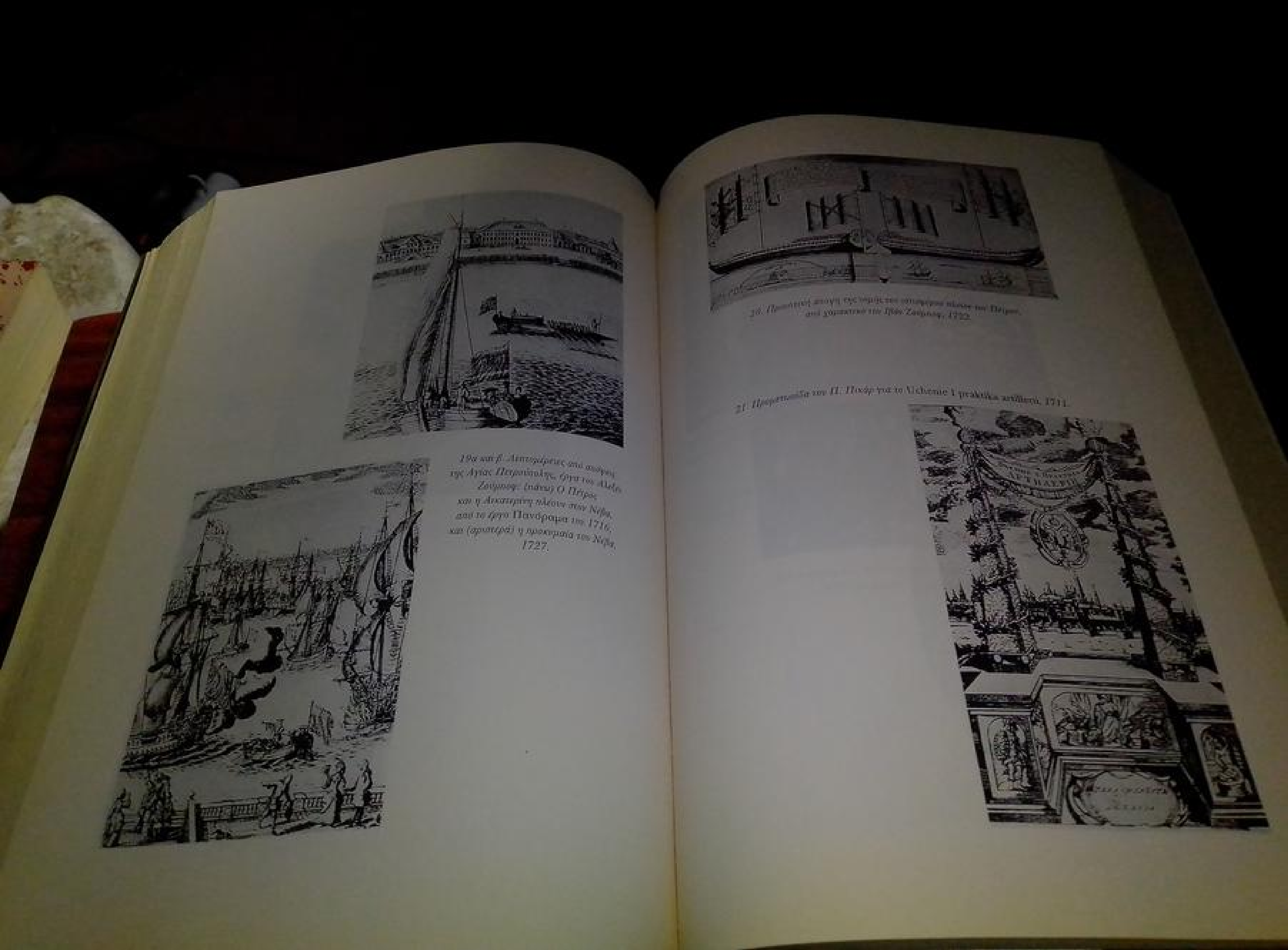
15α και β. Πορτρέτα του Πέτρου του Α΄,
τα οποία αποδίδονται στον Ιβάν Νικίτιν
(πάνω) και στον Λουί Καραβάκ (κάτω),
δεκαετία του 1720.

16. Λεπτομέρεια από πορτρέτο των θυγατέρων του Πέτρου Άννας και Ελισάβετ, έργο του Λουί Καραβάκ, 1717.

17. (Αριστερά) Ο τσαρέβιτς Αλέξιος, έργο του Γ. Γκ. Νταννχάουερ, γύρω από το 1718.

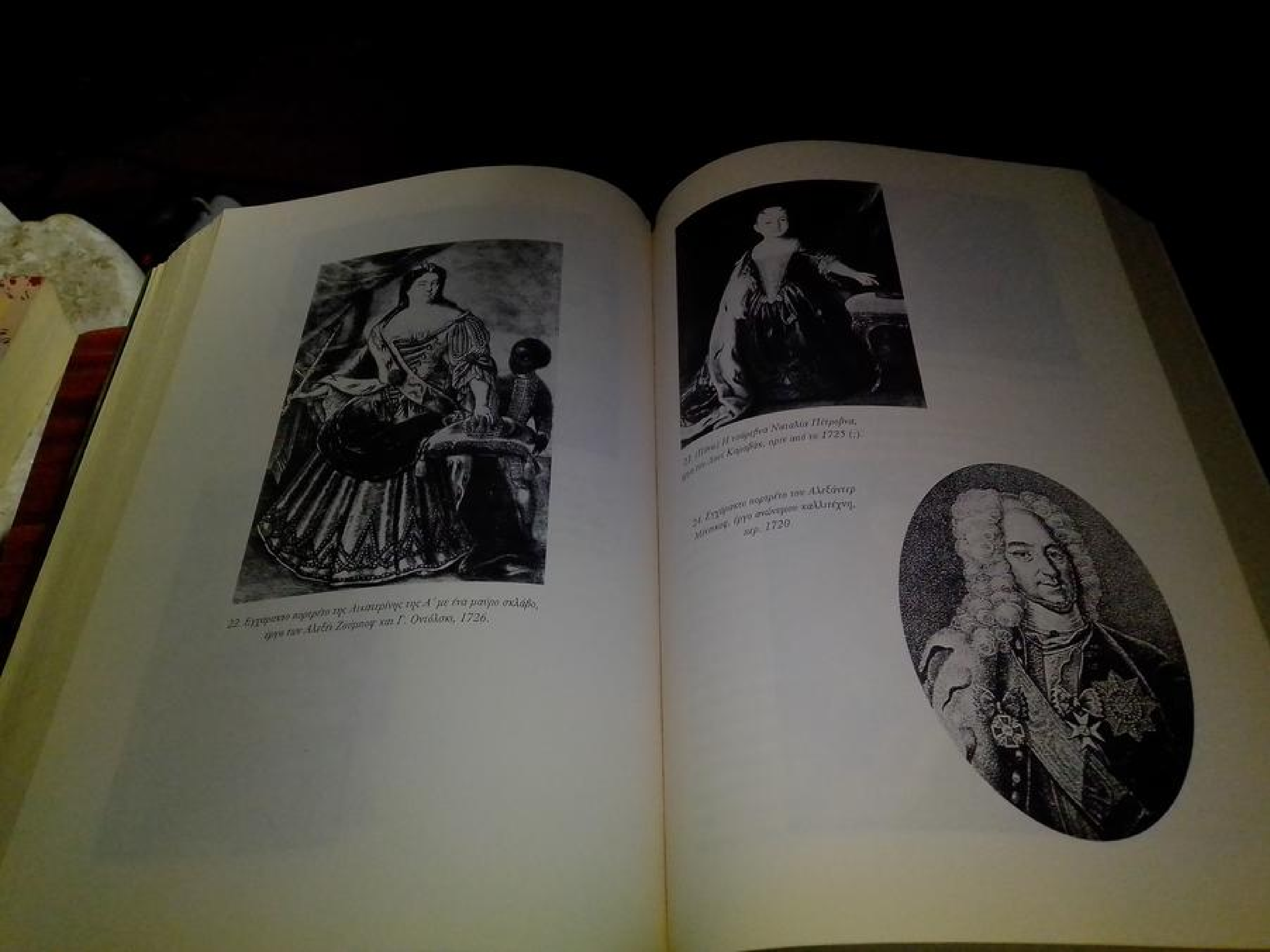
18. Πορτρέτο του «γίγαντα» Νικόλα Μπουρζουά, έργο του Γκέοργκ Σελ, δεκαετία του 1720.

19α και β. Λεπτομέρειες από απόψεις της Αγίας Πετρούπολης, έργα του Αλεξέι Ζούμποφ: (πάνω) Ο Πέτρος και η Αικατερίνη πλέουν στον Νέβα, από το έργο Πανόραμα του 1716, και (αριστερά) η προκυμαία του Νέβα, 1727.

20. Προοπτική άποψη της τομής του [illegible] πλοίου του Πέτρου από χαρακτικό του Ιβάν Ζούμποφ, 1722.

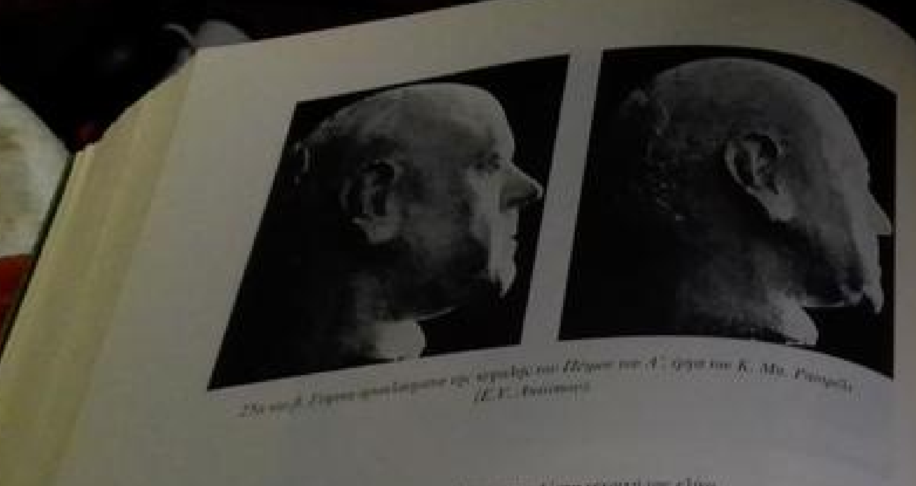
21. Προμετωπίδα του Π. Πικάρ για το Uchenie i praktika artillerii, 1711.

22. Εγχάρακτο πορτρέτο της Αικατερίνης της Α΄ με ένα μαύρο σκλάβο, έργο των Αλεξέι Ζούμποβ και Γ. Ουιάλσκι, 1726.

23. (Πάνω) Η τσαρέβνα Νατάλια Πέτροβνα, έργο του Λουί Καραβάκ, πριν από το 1725 (;)

24. Εγχάρακτο πορτρέτο του Αλεξάντερ Μένσικοφ, έργο ανώνυμου καλλιτέχνη, περ. 1720

25α και β. Γύψινα εκμαγεία της κεφαλής του Πέτρου του Α΄, έργο του Κ. Μπ. Ράστρελι (Ε.Γ. Ανίσιμοφ).

26. Πορτρέτο του Πέτρου του Α΄ στη νεκρική του κλίνη, έργο του Ιβάν Νικίτιν, 1725.

[illegible]

Σε αντίθεση με τη λεπτομερή περιγραφή του λαικού προσκυνήματος και την [illegible], η επίσημη περιγραφή της κηδείας αφιερώνει μόνο μία πρόταση στη θρησκευτική τελετή, η οποία πραγματοποιήθηκε στον ημιτελή ακόμα Καθεδρικό Ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου: «Και στη συνέχεια η νεκρώσιμη ακολουθία έγινε σύμφωνα με τον εκκλησιαστικό κανόνα».[15] Επακολούθησε ο επικήδειος του Θεοφάνη Προκόποβιτς. Οι τελευταίοι ασπασμοί δόθηκαν «μέσα σε αναφιλητά και οδυρμούς», ειδικά από την Αικατερίνη.[16]

Το τελετουργικό της νέας εποχής, με φόντο την Αγία Πετρούπολη, μπορεί να αντιπαρατεθεί στον ενταφιασμό του τσάρου Ιβάν του Ε΄ στις 30 Ιανουαρίου 1696, την τελευταία από τις παλιομοδίτικες βασιλικές κηδείες στον Καθεδρικό Ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Κρεμλίνο, όπου βρισκόταν και το μαυσωλείο των μεγάλων πριγκίπων και τσάρων της Μοσχοβίας από τις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα. Ο Ιβάν είχε θαφτεί την επομένη του θανάτου του και οι τελετές ακολούθησαν τους πατροπαράδοτους τύπους. Το φέρετρο μεταφέρθηκε από τα ανάκτορα στο γειτνιάζοντα καθεδρικό ναό υπό τους πένθιμους ήχους της νεκρικής καμπάνας. Χοροστατούσε ο πατριάρχης, βαδίζοντας μπροστά από το φέρετρο, στο τέλος μιας μακράς πομπής ιερέων, διακόνων, αρχιμανδριτών, αρχιεπισκόπων και μητροπολιτών. Ακολουθούσαν οι κοσμικοί, με επικεφαλής τον Πέτρο και διακεκριμένους βογιάρους, και πιο πίσω έρχονταν η σύζυγος του Ιβάν Πρασκόβια και γυναίκες του οίκου της (αλλά όχι, σύμφωνα με τα επίσημα αρχεία, οι αδελφές του Ιβάν). Στον καθεδρικό ναό έγινε η λειτουργία, στη συνέχεια τελέστηκε η νεκρώσιμη ακολουθία πάνω από το ανοιχτό φέρετρο και στο τέλος ο Πέτρος αποχαιρέτησε τον αδελφό του, ακολουθούμενος από αυλικούς που έσκυβαν να του φιλήσουν το χέρι «με δάκρυα και οδυρμούς». Τελικά ο Ιβάν αναπαύτηκε μέσα στον καθεδρικό ναό, δίπλα στον αδελφό του τον τσάρο Θεόδωρο. Τις επόμενες ημέρες πραγματοποιήθηκαν επιμνημόσυνες δεήσεις σε καθορισμένα διαστήματα, που κορυφώθηκαν στις 7 Μαρτίου, τη σαρακοστή ημέρα από το θάνατο του τσάρου. Όλο αυτό το διάστημα οι αυλικοί έκαναν εικοσιτετράωρες αγρυπνίες ανά ομάδες των δέκα.[16] Η ταφή της πριγκίπισσας Τατιάνας Μιχαήλοβνα, του τελευταίου επιζώντος παιδιού του τσάρου Μιχαήλ, στις 24 Αυγούστου 1706 επίσης ακολούθησε την παράδοση,

[illegible]

Γ. ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΟΙΝΟΠΝΕΥΜΑΤΟΣ, ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΑΪΚΕΣ ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΕΙΣ

[illegible] και οι [illegible] από τις παλιές τελετές έφεραν το αποτύπωμα της νέας εποχής, καινούριες [illegible] από νέες [illegible] αλλά και από τα ίδια τα πάθη του Πέτρου. Προεξάρχουσα θέση ανάμεσα στις νέες κοσμικές τελετουργίες της βασιλείας του Πέτρου κατείχαν η κατασκευή και η καθέλκυση πλοίων. Ακόμα και σε αυτές περιλαμβάνονταν δεήσεις και αγιασμοί, αλλά [illegible] η κοσμική διάθεση, με τους πυροβολισμούς και τις χαιρετιστήριες βολές [illegible] τις ακολουθούσαν γλέντια, συχνά πάνω στο καινούριο πλοίο. Ο Καμπερτσόν [illegible] σε ένα τέτοιο συμπόσιο στις 5 Μαρτίου 1721 (ημέρα Κυριακή), για την καθέλκυση της κανονιοφόρου με τα ογδόντα έξι κανόνια Friedmacher. Τα τραπέζια τοποθετήθηκαν στις καμπίνες. Ανάμεσα σε αυτά περιλαμβανόταν και ένα για τον «πρίγκιπα-πάπα» και τους «καρδινάλιούς» του, που αρέσκονταν στο πολύ ποτό και στο τραγούδι, στο σαματά και στο κάπνισμα. Φρουροί εμπόδιζαν τους καλεσμένους να φύγουν.[129] Μία ακόμα «εντεταλμένη» καινούρια μορφή διασκέδασης της εποχής του Πέτρου ήταν οι ναυτικοί αγώνες, ή «ναυτικές συγκεντρώσεις» (vodiannaia asambleia), με σκάφη του αποκαλούμενου «Στόλου Νιέφσκι». Χωρίς αμφιβολία, για όσους Ρώσους αγαπούσαν λιγότερο τη θάλασσα από όσο ο Πέτρος ένα από τα πιο δυσάρεστα χαρακτηριστικά της νέας πρωτεύουσας ήταν ο συνολικός χρόνος που αναμενόταν να περνάει κάποιος πάνω σε πλοία. Οι επιφανείς πολίτες ήταν υποχρεωμένοι να διατηρούν μια θαλαμηγό, μια μαούνα και δύο ακάτους και να συμμετέχουν στις βασιλικές ιστιοπλοϊκές συγκεντρώσεις στη Στρέλνα, στο Εκατερίνγκοφ, στην Κρονστάνδη και ακόμα πιο μακριά. Στις περιπτώσεις αυτές οι κόρες και οι ανιψιές του βασιλικού οίκου φορούσαν πανωφόρια από καραβόπανο, φούστες από κόκκινο ύφασμα και μικρά καπέλα, στο σύγχρονο στιλ των συζύγων των ναυπηγών του Σαντάμ.[130] Η ιδέα για τη ρεγκάτα της Αγίας Πετρούπολης ίσως να προήλθε από τα ταξίδια του Πέτρου, ειδικά στην Ολλανδία, αλλά η μεγάλη διαφορά ήταν πως στη Δύση η

[illegible] Ο Πέτρος [illegible] έλλειψη ενθουσιασμού για τα ναυτικά [illegible] με τις ίδιες ποινές όπως και η παράλειψη [illegible]. Στις 30 Ιουλίου 1722, για παράδειγμα, ο Πέτρος [illegible] Ναρίσκιν: «Παρατηρήσαμε [illegible] των ναυτικών συγκεντρώσεων, και [illegible] κατά την επιστροφή μας. [illegible] στις ακάτους τους, με εξαίρεση [illegible] πρόστιμο πενήντα ρουβλίων [illegible]. Αν ισχυρίζονται ότι δεν έχουν χρήματα, [illegible] να ειδοποιηθούν κατ' [illegible] θα διαλαλήσει, ενώ για τρίτη παράβαση θα [illegible] καταναγκαστική εργασία στο [illegible].[131] Την 1η Σεπτεμβρίου [illegible] συγκεντρωθεί πρόστιμα των πενήντα ρουβλίων από τον [illegible] είχαν συγκεντρωθεί, από τον Τζέιμς Μπρους, από τον Κορνέλιους Κρέις και από τον [illegible] Πιοτρ Απράξιν, αλλά επιστράφηκαν στον αρχιεπίσκοπο Θεοδόσιο του Νόβγκοροντ τα πενήντα ρούβλια του.[132] Τον Ιούνιο του 1725 ένα χαμηλότερο πρόστιμο δεκαπέντε ρουβλίων επιβλήθηκε σε εννέα άτομα που αμέλησαν να συμμετάσχουν στην τελετή χαιρετισμού της άφιξης του «παππούλη του ρωσικού ναυτικού» στην Αγία Πετρούπολη.[133]

Ο Πέτρος πήγαινε μερικές φορές αυτοπροσώπως και ξεσήκωνε τους [illegible]. Σε μια καταχώριση στο ημερολόγιο της Αυλής με ημερομηνία 19 Ιανουαρίου 1724 αναφέρεται: «Το πρωί όλα είναι παγωμένα και ο παγετός διαρκεί όλη την ημέρα. Χαράματα η Αυτού Μεγαλειότης επισκέφθηκε το Κολέγιο Εξωτερικών, στη συνέχεια παρακολούθησε τη Λειτουργία στο Ναό της Αγίας Τριάδος και έπειτα από αυτό ευαρεστήθηκε να επισκεφθεί το καφενείο, όπου όσοι από τους παρισταμένους δεν είχαν πάει στην κηδεία του [illegible] την προηγούμενη ημέρα αναγκάστηκαν να πιουν ένα μεγάλο ποτήρι κρασί για τιμωρία».[134] Το Φεβρουάριο εκείνου του έτους, όταν από όλους τους [illegible] και τους υπαλλήλους απαιτήθηκε να λάβουν μέρος στη μασκαράτα, οι γερουσιαστές διατάχτηκαν να εξακολουθήσουν να φορούν τα κοστούμια τους ακόμα και κατά την πρωινή συνεδρίαση της Γερουσίας, όπως και οι υπάλληλοι από τα κυβερνητικά κολέγια. Κάτι που ξάφνιασε δυσάρεστα τον Μπέργκχολτς ως «μάλλον αηδές, ειδικά καθώς πολλοί από αυτούς ήταν ντυμένοι με τρόπο ανάρμοστο για ηλικιωμένους άντρες, δικαστές και συμβούλους. Όμως στην περίπτωση αυτή τα πάντα γίνονταν σύμφωνα με το παλιό ρωσικό γνωμικό "Είθε να πραγματοποιηθεί η βούληση του τσάρου"».[135]

Αυτά και άλλα παρόμοια περιστατικά επιβεβαιώνουν την άποψη ότι ο

[illegible] του Πέτρου δεν [illegible] [illegible] Αγίας Πετρούπολης [illegible] ξεσηκώθηκαν για να [illegible] Το 1724, για παράδειγμα, [illegible] στη Μόσχα το Μάιο (η ακριβής ημερο- [illegible] εβδομάδες, ενώ στη συνέχεια [illegible] στη νέα πρωτεύουσα [illegible] στις 29 Ιουνίου. Το 1704 καταγράφεται [illegible] Καρόλν μαστιγώθηκε επειδή, μολονότι [illegible] αυτών που θα πήγαιναν να πιουν τα καλάντια, δεν [illegible] στη συγκέντρωση της Αυλής επήρχαν περιπτώσεις [illegible] Ουσιαστικά, σε κάθε [illegible] με καλοπιάσματα να συμμετάσχουν [illegible] καλεσμένων [illegible] Ο Πέτρος απολάμβανε προσωπικά να αναγκάζει τους καλεσμένους να πίνουν περισσότερο από όσο ήθελαν, ορισμένες φορές εμποδίζοντάς τους με ένοπλους φρουρούς να αποχωρήσουν από τις συγκεντρώσεις. Σε κανέναν δεν επιτρεπόταν να φύγει, εκτός αν αυτός ή αυτή έπινε μέχρι του σημείου να κάνει εμετό. Ο Γιουστ Γιουέλ αφηγείται πολλά σχετικά περιστατικά. Στη διάρκεια μιας τέτοιας φιλικής συγκέντρωσης πάνω σε ένα πλοίο επιχείρησε να κρυφτεί στα ξάρτια του σκάφους, αλλά ο τσάρος σκαρφάλωσε εκεί πάνω με ένα τεράστιο ποτήρι βότκα που προοριζόταν για εκείνον. Σε άλλη περίπτωση ο Δανός δοκίμασε να προφασιστεί ασθένεια για να ξεφύγει από έναν «επικίνδυνο για τη ζωή του» τριήμερο νικητήριο εορτασμό για τη λήξη της καλοκαιρινής εκστρατείας, αλλά την ώρα που ετοιμαζόταν να πάει για ύπνο τον μάζεψε ο ίδιος ο τσάρος αυτοπροσώπως, κι έτσι αναγκάστηκε να επιστρέψει στη γιορτή με τις πιτζάμες και τις παντόφλες. Βρισκόταν ήδη στο κρεβάτι του όταν υποχρεώθηκε να επιστρέψει σε μια ολοήμερη γιορτή για τον άγιο Ανδρέα.[139] «Για τον ξένο απεσταλμένο αυτοί οι μαραθώνιοι οινοποσίας είναι μια οδυνηρή δοκιμασία: Είτε θα συμμετάσχει σε αυτούς και θα καταστρέψει την υγεία του είτε θα τους αποφύγει και θα πέσει στη δυσμένεια του τσάρου». Ο Γιουέλ επιχείρησε να διαπραγματευτεί μια συγκεκριμένη δοσολογία πάνω από την οποία θα τον «άφηναν ήσυχο», αλλά ο Πέτρος θεώρησε ότι το προτεινόμενο ένα λίτρο ουγγαρέζικου κρασιού ήταν πολύ λίγο και επέμενε για δύο λίτρα.[140] Ο υπουργός του Ανόβερο Βέμπερ έμεινε κατάπληκτος όταν, ξυπνώντας με πονοκέφαλο έπειτα από ένα μεθύσι στα υπόγεια του Πέτερχοφ το 1715, υποχρεώθηκε από τον τσάρο να πάει μαζί με άλλους ξένους καλεσμένους για να κόψουν δέντρα, ενώ στη συνέχεια «πήραμε μία ακόμα δόση πο-

[illegible] Ο Μπέργκχολτς καταγράφει [illegible] θερινά Ανάκτορα [illegible] κατά την προσωρινή απουσία του οποίου κανένας καλεσμένος δεν επιτρεπόταν να εγκαταλείψει τον κήπο, παρόλο που πολλοί ήταν [illegible] από μια δυνατή μπόρα. Μια κίτρινη σημαία [illegible] κάθε φορά που κάποια χοροεσπερίδα λάμβανε χώρα [illegible] σήμαινε την έναρξη της γιορτής. Τους καλεσμένους [illegible] η αυτοκράτειρα με ένα ποτήρι βότκα ή κρασί και ο Πέτρος [illegible] με καπνό, πίπες και μπουκάλια. Στη διάρκεια του δείπνου για τον εορτασμό της Συνθήκης του Νίσταντ τον Οκτώβριο του 1721 ο τσάρος διέταξε να μη φύγει κανείς όση ώρα εκείνος είχε αποσυρθεί στη θαλαμηγό του για έναν υπνάκο μετά το δείπνο. Ο Μπάσεβιτς μετάνιωσε που ξέχασε να πάρει κάποια [illegible] μαζί του για να διασκεδάσει την πλήξη του, ο δε Μπέργκχολτς κατάφερε να το σκάσει και να πάει στο καφενείο Οι Τέσσερις Φρεγάτες για να πάρει λίγο αέρα. Ο Καμπρεντόν καταγράφει αρκετά τέτοια περιστατικά, όπως, για παράδειγμα, μια συγκέντρωση το Μάρτιο του 1721 στην οποία ο Μένσικοφ μοίραζε [illegible] τεράστια ποτήρια με ουγγαρέζικο κρασί και ζητήθηκε από όλους να πιουν στην υγειά του στόλου, «της πρωταρχικής απόλαυσης του τσάρου». Ο Καμπρεντόν, πάνω που ήταν έτοιμος να «παραδώσει το πνεύμα του», σώθηκε από την έναρξη των πυροτεχνημάτων, που του επέτρεψε να ξεγλιστρήσει απαρατήρητος. Το Μάιο του 1723 πραγματοποιήθηκε μια γιορτή για τα γενέθλια του Πέτρου στο κτίριο της Γερουσίας, η οποία κράτησε από τις δώδεκα το μεσημέρι μέχρι τις τρεις τα ξημερώματα. Στο διάστημα αυτό δεν επιτράπηκε σε κανέναν να φύγει. Σερβιρίστηκε μόνο βότκα, την οποία οι καλεσμένοι αναγκάζονταν να πιουν με το [illegible] από μια ξύλινη κουτάλα που τη βουτούσαν μέσα σε ένα βαρέλι [illegible] φρουράς. Ο Καμπρεντόν, που ομολόγησε ότι ποτέ στη ζωή του δεν είχε φοβηθεί τόσο όσο με εκείνο το πλησίασμα των «κυπέλλων της θλίψης», δεν ήταν σε θέση να γράψει τη συνηθισμένη του αναφορά στο βασιλιά.

Η βαριά οινοποσία δεν ήταν ένα καινούριο φαινόμενο της εποχής του Π[illegible] Ο Μπόρις Κουράκιν προσδιορίζει την αρχή της κατάχρησης [illegible]

[illegible] στο σπίτι του Γιαγκουζίνσκι, όπου γιόρταζαν τα νέα για την είσοδο του Πέτρου στο Ντέρμπεντ. Όπως παραδέχτηκε ο Σαφίροφ, είχε ήδη παραπιεί κρασί και «ήταν σχεδόν αναίσθητος», αλλά υποχρεώθηκε να υπερασπιστεί τον εαυτό του, όπως του είπαν αργότερα άλλοι, καθώς ο ίδιος δε θυμόταν τι του συνέβη. Ο Πισάρεφ, ανέφερε, είχε φερθεί με παρόμοιο τρόπο στο πάρτι για την ονομαστική εορτή της πριγκίπισσας Ναταλίας Πέτροβνα.[169]

Το 1718, εμπνευσμένος από όσα είχε δει στη Γαλλία το 1717, ο Πέτρος εξέδωσε ένα διάταγμα περί συναθροίσεων, σε μια προσπάθεια να ενθαρρύνει τους υπηκόους του να δεχτούν και να επεκτείνουν την πολιτισμένη συναναστροφή πέρα από την Αυλή. Το διάταγμα της 26ης Νοεμβρίου, υπογραμμένο από τον αρχηγό της αστυνομίας Αντον Ντεβιέρ, εξηγούσε ότι η λέξη *assemblei* («συγκέντρωση») «είναι γαλλική και δεν μπορεί να εκφραστεί μονολεκτικά στα ρωσικά, αλλά σημαίνει μια ελεύθερη συνάντηση ή συνάθροιση στο σπίτι κάποιου, όχι μόνο για διασκέδαση αλλά και για δουλειές».[170] Όπως το μεγαλύτερο μέρος της νομοθεσίας της βασιλείας του Πέτρου, το διάταγμα του 1718 ερχόταν να μορφοποιήσει την ήδη υπάρχουσα πρακτική. Οι συγκεντρώσεις χαρακτηρίζονταν σε μεγάλο βαθμό από έλλειψη κάθε τυπικότητας. Τόσο «ελεύθερες» ήταν οι κοινωνικές συγκεντρώσεις που οραματίστηκε ο Πέτρος, ώστε όχι μόνο καθίσταντο προσιτές σε μια ευρεία κοινωνική κλίμακα, από ευγενείς μέχρι τεχνίτες, αλλά και ο οικοδεσπότης δεν ήταν υποχρεωμένος να υποδέχεται ή να ψυχαγωγεί τους καλεσμένους του, ούτε καν να βρίσκεται στο σπίτι του! Αυτό ερχόταν σε αξιοσημείωτη αντίθεση με τις παραδοσιακές ρωσικές δεξιώσεις, οι οποίες διέπονταν από πολύπλοκα τυπικά όσον αφορούσε την υποδοχή και το ξεπροβόδισμα των καλεσμένων. Το διάταγμα για

[illegible] Οι κυρίες ενθαρρύνονταν κυρίως να επιδίδονται σε δραστηριότητες, που άλλοτε καταδικάζονταν από την Εκκλησία (και εξακολουθούσαν να είναι μισητές στους υποστηρικτές της παράδοσης) ως «ξένες συνήθειες του αστικού»: κάπνισμα, χορό, χαρτιά, σκάκι, ντάμα και ενόργανη μουσική.[171] Ο Βέμπερ αναφέρει διάφορα παιχνίδια, όπως πρόστιμα, «ερωτήσεις και προσταγές» και «παρεξηγήσεις».[172] Ένας κύριος μπορούσε να ζητήσει σε χορό οποιαδήποτε κυρία, ακόμη και την αυτοκράτειρα. Ο οικοδεσπότης της χοροεσπερίδας μπορούσε να προσφέρει λουλούδια σε οποιαδήποτε κυρία της αρεσκείας του (εκτός από τη σύζυγό του) και στο τέλος εκείνη έδινε την ανθοδέσμη στον άντρα που επιθυμούσε για καβαλιέρο της επόμενης φοράς.

Η πρώτη συγκέντρωση που υπάκουε στους νέους κανονισμούς πραγματοποιήθηκε στο σπίτι του «πρίγκιπα-πάπα» Πιοτρ Μπουτουρλίν στην Αγία Πετρούπολη στις 27 Νοεμβρίου 1718, εγκαθιδρύοντας έτσι ένα σταθερό δεσμό με την [illegible] του Πέτρου.[173] Εξήντα πέντε συγκεντρώσεις καταγράφηκαν στο διάστημα μεταξύ του διατάγματος και του θανάτου του Πέτρου, μολονότι μια πρόσφατη μελέτη υποστηρίζει ότι πρέπει να έγιναν περισσότερες, ίσως από δεκαέξι μέχρι δεκαοχτώ χοροεσπερίδες σε κάθε περίοδο.[174] Ο Πέτρος παρακολούθησε πολλές (το 1720, για παράδειγμα, του Ντολγκορούκι στις 14 Ιανουαρίου, του Γκολίτσιν στις 19 και του Τολστόι στις 21).[175] Το 1722 έγιναν της μόδας και στη Μόσχα οι συγκεντρώσεις, αλλά εκεί υπήρχαν λιγότερα σπίτια που είχαν τη δυνατότητα να προσφέρουν χωριστές αίθουσες για τους καλεσμένους και συχνά συγκεντρώνονταν όλοι σε μία αίθουσα.[176] Ο Μπέργκχολτς καταγράφει μια συνάθροιση στη Μόσχα κατά την οποία «στην αίθουσα όπου κάθονταν οι κυρίες και δεσποινίδες, γέροι άνθρωποι κάπνιζαν και έπαιζαν ντάμα, με αποτέλεσμα δυσοσμία και θόρυβο [illegible] παρουσία κυριών και μουσικής».[177] Ακόμα και οι κληρικοί ενθαρρύνονταν να οργανώνουν συγκεντρώσεις, με πρωτοβουλία του Θεοδόσιος Γιανόφσκι

[illegible] της Ιεράς Συνόδου. Η πρώτη έγινε στις 25 Οκτωβρίου 1725, στη [illegible] [illegible]

[illegible] Ο πρίγκιπας Μ. Μ. Σχερ-[illegible] επίσημη αφορμή για περίσσια έξοδα [illegible] παραδόσεων φιλοξενίας.[151] Στην πραγματικότητα [illegible] οι «πολιτισμένες» [illegible] συγκεντρώσεις του Πέτρου δε συνεχίστηκαν για πολύ [illegible] οι «δημοκρατικές» συγκεντρώσεις αντικαταστάθηκαν από συγκεντρώσεις της αριστοκρατίας (salons) με αυστηρά περιορισμένη πρόσβαση. Μετά το θάνατο του Πέτρου, μολονότι η Αικατερίνη και οι παλιοί συνεργάτες του τσάρου διατήρησαν πολλές από τις συνήθειές του, υπήρξε μια προφανής αίσθηση ανακούφισης για την εξαφάνιση της σιδηράς χειρός. Όπως ανέφερε ο Μπέργκχολτς με αφορμή μια καθέλκυση πλοίου τον Απρίλιο του 1725, «ήπιαν αλλά όχι τόσο όσο απαιτούσε το έθιμο την εποχή του εκλιπόντος αυτοκράτορα, και το όλο πράγμα είχε τελειώσει γύρω στις εννέα».[152]

Οι Αρχές ασκούσαν μικρότερο έλεγχο στο πώς περνούσαν τις ελεύθερες ώρες τους οι άνθρωποι του λαού και ενδιαφέρονταν λιγότερο για την ψυχαγωγία τους. Η περίοδος του Πέτρου συνδέεται περισσότερο με τον εξαναγκασμό συνολικά του πληθυσμού σε σκληρή δουλειά παρά με τη δημιουργία ευκαιριών αργίας. Παρ' όλα αυτά, δημόσιες διασκεδάσεις σε ανοιχτό χώρο ενθαρρύνονταν με διατάγματα. Στην πραγματικότητα, η παροχή ψυχαγωγικών μέσων μπορεί να θεωρηθεί ότι εξυπηρετούσε συγκεκριμένα προσωπικά συμφέροντα. Πηγές που ανάβλυζαν κρασί, ψητοί ταύροι και δημόσιες επιδείξεις πυροτεχνημάτων ήταν συνηθισμένα φαινόμενα σε επινίκιους εορτασμούς. Ο Στέλιν αφηγείται ότι ο Πέτρος επέμενε πως το «παλάτι των ηδονών» Καταρίνενταλ στη Ρέβαλ χτίστηκε όχι για δική του χρήση αλλά για όλους. Όταν ανακάλυψε ότι οι φρουροί κρατούσαν τους ντόπιους έξω από τους κήπους του ανακτόρου, προέβη σε μια εκπληκτική επίδειξη συγκέ-

[illegible] Το 1722 απαγόρευε την πώληση ποτού σε [illegible] από τη λήξη της Θείας Λειτουργίας, αλλά [illegible] Παραδοσιακές γιορτές και [illegible] Ο Γκοτ Γιουέλ παρακολούθησε πλανόδιους μουσικούς [illegible] που «έπαιζαν φλογέρες, σφύριζαν, τραγουδούσαν και μιμούνταν φωνές πουλιών, ο καθένας στο δικό του τόνο, δίνοντάς σου την εντύπωση ότι κελαηδούσαν πουλιά στο δάσος». Το 1699 στήθηκε μια λοταρία «κατά τα ξένα πρότυπα», με δέκα καπίκια το λαχνό, η δε κλήρωση θα γινόταν από δύο μωρά. Ο διοργανωτής, κάποιος Γιόχαν Γκαζένιους (Χαζένιους;) πήρε ένα καπίκι από κάθε λαχνό «για τον κόπο του». «Στην επιχείρηση αυτή οι ευκαιρίες θα είναι ίδιες και για το οποιοδήποτε κύριο και για το σκλάβο και για το μωρό, χωρίς καμία απάτη». Ο πληθυσμός γενικά διασκέδαζε μερικές φορές από τα αστεία του τσάρου. Την 1η Απριλίου του 1719, για παράδειγμα, το κοινό που είχε προσκληθεί να παρακολουθήσει μια παράσταση του χεροδύναμου Σαμψών αναγκάστηκε να διαλυθεί μετά την εμφάνιση μιας επιγραφής που ξετυλίχτηκε πάνω στο σκηνικό με τη λέξη «Πρωταπριλιά». Τον προηγούμενο χρόνο ο Πέτρος είχε σκηνοθετήσει μια ψεύτικη πυρκαγιά και είχε καλέσει τους πυροσβέστες, οι οποίοι στη συνέχεια ανταμείφθηκαν με μπίρα και κονιάκ.

Μια γεύση για τις βασιλικές διασκεδάσεις μας δίνουν οι εγγραφές στο ημερολόγιο το καλοκαίρι του 1720. Στις 30 Ιουλίου, αφού είχε περάσει την προηγούμενη εβδομάδα κάνοντας κρουαζιέρα στη Βαλτική μέχρι το Βίμποργκ, ο Πέτρος απέπλευσε από το Κότλιν για το Πετερχόφ μαζί με το [illegible]

* Έγχορδο μουσικό όργανο με νυσσόμενες χορδές από έντερο, τρίχα αλόγου ή μέταλλο [illegible] πάνω σε επίπεδο τραπεζοειδές ηχείο (το ελληνικό κανονάκι). Ήταν γνωστό στην αρχαία Ελλάδα, αλλά και κατά τους βιβλικούς χρόνους. Το όργανο γνώρισε μεγάλη δημοτικότητα [illegible] Ευρώπη το δέκατο πέμπτο αιώνα σε τρεις παραλλαγές: το φινλανδικό [illegible], το [illegible] και το ρωσικό gusli. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] του Ι. Μ. Γκολίτσιν και μια ομάδα από [illegible] Ανάκτορο Μον Πλεζίρ [illegible] Την επομένη ο Πέτρος [illegible] στο Μον Πλεζίρ [illegible] κρασί και από εκεί πήγαν στα [illegible] θυμωνιές. Κατά [illegible] το αρχηγείο του στρατάρχη. Πέρασαν [illegible] στο Μον Πλεζίρ. Την 13 Αυγούστου έκαναν μια βόλτα για να επιθεω[illegible] και των κρηνών και το ίδιο [illegible] με διάφορα παιχνίδια που επινόησαν».

VI. ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΑΥΛΗΣ

Αν εξαιρέσουμε τις μεγάλες οικογενειακές γιορτές, οι εκδηλώσεις του ημερολογίου της Αυλής έφεραν τη σφραγίδα των μεταρρυθμίσεων και των επιτευγμάτων του Μεγάλου Πέτρου. Τριάντα περίπου σπουδαίες επέτειοι προστέθηκαν στο ημερολόγιο της Αυλής, μολονότι δε γιορτάζονταν όλες με την ίδια μεγαλοπρέπεια ή κανονικότητα. Οι γιορτές που συνδέονταν στενότερα με τις μεταρρυθμίσεις του Πέτρου και το στρατιωτικό πρόγραμμα ήταν οι επέτειοι νικών (viktorial'nye dni). Μέχρι το τέλος της βασιλείας του είχαν περιληφθεί στο επίσημο ημερολόγιο εφτά: Πολτάβα (στις 27 Ιουνίου), Χάνκο και Γκρένγκαμ (και οι δύο στις 27 Ιουλίου), Νάρβα (στις 9 Αυγούστου), Λεσνάγια (στις 28 Σεπτεμβρίου), Σλίσελμπουργκ (στις 11 Οκτωβρίου) και Κάλις (στις 18 Οκτωβρίου). Αυτές οι επέτειοι θριάμβου περιλάμβαναν θρησκευτικά και κοσμικά στοιχεία: μια ορθόδοξη Λειτουργία και στη συνέχεια κοσμικές εκδηλώσεις, διάφορες παρελάσεις, συγκεντρώσεις, χορούς και πυροτεχνήματα. Τα πιο κοντινά παραδείγματα της μοσχοβίτικης περιόδου ήταν γιορτές για θαυματουργές εικόνες, ιδιαίτερα η ετήσια λιτανεία με σταυρούς και λάβαρα από τον Καθεδρικό Ναό της Κοιμήσεως στο Κρεμλίνο μέχρι τη Μονή Ντονσκόι (στις 19 Αυγούστου, για να εορταστεί η νίκη της Μόσχας κατά του χάνου των Τατάρων Μουράτ-Γκιρέι το 1591), η λιτανεία της εικόνας της Παναγίας του Καζάν στην Κόκκινη Πλατεία (στις 22 Οκτωβρίου, ημέρα της απελευθέρωσης της Μόσχας το 1612) και οι γιορτές της Παναγίας του Βλαντιμίρ (στις 23 Ιουνίου, για να τιμηθεί η αντίσταση του Ιβάν του Γ' κατά των Τατάρων το 1480)

[illegible] Σμολένσκ (στις 28 Ιουλίου [illegible] το 1514 [illegible] Βασίλι Γκολίτσιν από τις εκστρατείες της Κριμαίας το 1687 και το 1689 [illegible] με παρελάσεις, αλλά οι επίσημες τελετές [illegible] του Πέτρου [illegible] στη μορφή και στο περιεχόμενο. [illegible] Η έμφαση δινόταν περισσότερο στα επιτεύγματα [illegible] στη χάρη του Θεού, όπως παλαιότερα. Ο καινούργιος [illegible] παρελάσεων ήταν εμφανής σε διάφορες νέες λεπτομέρειες [illegible] σημαιών των συνταγμάτων. Οι «αυτοκρατορικοί» θυρε[illegible] σταυροί και άλλα θρησκευτικά σύμβολα των μοσχοβίτικων σημαιών αντικαταστάθηκαν αρχικά από τους ιδιαίτερους προστάτες αγίους Ιωάννη και Πέτρο και [illegible] από τη δεκαετία του 1690 και μετά, από το δικέφαλο αετό της [illegible] μαζί με έναν έφιππο άντρα που έμοιαζε πολύ με τον ίδιο τον Πέτρο. Επίσης [illegible] νέα σύμβολα βασισμένα σε παλιούς θρύλους, ειδικά αυτό του αγίου [illegible] του διαγώνιου σταυρού του, που από το 1700 εμφανίστηκε (σε μπλε [illegible]) πάνω σε λάβαρα συνταγμάτων και σε ναυτικές σημαίες.

Η πρώτη παρέλαση νέου τύπου οργανώθηκε για να γιορταστεί η κατάληψη του Αζόφ το 1696. Τα κτίρια κατά μήκος του δρόμου διακοσμήθηκαν με γιρλάντες, ασπίδες και ζωγραφικές παραστάσεις. Καθεμία από τις αψίδες θριάμβου ήταν αφιερωμένη σε κάποια άποψη της νίκης, όπως ο Θρίαμβος της Ειρήνης, ενώ σε κάθε περιοχή προβλεπόταν ένα πρόγραμμα με ομιλίες, στίχους και μουσική, δημιουργήματα γενικά της Ακαδημίας της Μόσχας. Αργότερα οι πομπές θριάμβου απέκτησαν ρυθμό, με τα στρατεύματα να βαδίζουν συγχρονισμένα και συντονισμένα από τους ήχους μουσικής, τυμπανισμών και βολών πυροβόλων ή κανονιοβολισμών. Σε κάθε σημείο στηνόταν μια μουσική γιορτή, με ύμνους που ήταν συνθέσεις της Ακαδημίας της Μόσχας και τους ερμήνευαν χορωδίες, ενώ στη συνέχεια ακολουθούσαν λόγοι από κορυφαίους ρήτορες της Ακαδημίας.

Περιγραφές αψίδων που δημοσιεύτηκαν τόσο για προπαγάνδα όσο και για διδακτικούς σκοπούς παρέχουν λεπτομέρειες για τα εφήμερα αυτά καλλιτεχνήματα. Το σκηνικό του θριάμβου για την είσοδο του Πέτρου στη Μόσχα το Νοέμβριο του 1703, μετά την επιτυχημένη εκστρατεία στη Βαλτική, περιλάμβανε απεικονίσεις του Ποσειδώνα, του Ήφαιστου, του Οδυσσέα, του Αγαμέμνονα (η κατάκτηση της «Τροίας» του Πέτρου θεωρούνταν ανώτερη επειδή ολοκληρώθηκε όχι με πονηριά αλλά έπειτα από ανοιχτή μάχη), του Περσέα (καθώς έσωσε την Ανδρο-

[illegible] ...ή μια εκκλησία που δημιουργήθηκε εις ονόματι ενός αγίου, αλλά για πολιτικές [illegible] μακρηγορίες, ένα δημόσιο έπαινο για αυτούς που δούλεψαν σκληρά και μόχθησαν για την ασφάλεια της πατρίδας».[209]

Οι μεγαλύτεροι εορτασμοί πραγματοποιήθηκαν το διάστημα 1708-1710 για την Πολτάβα.[210] Ο Πέτρος έκανε σχέδια για επίδειξη πυροτεχνημάτων, δίνοντας ρητές εντολές ότι δεν έπρεπε να αποφασιστεί τίποτα οριστικά μέχρι να επιστρέψει, «επειδή μερικές φορές πρέπει να προστίθενται ή να αφαιρούνται κάποια πράγματα».[211] Η πομπή μπήκε στη Μόσχα στις 18 Δεκεμβρίου (την ημέρα που γεννήθηκε η κόρη του Πέτρου η Ελισάβετ), αλλά η επίσημη πορεία άρχισε στις 21 Δεκεμβρίου. Ο ρόλος του ίδιου του Πέτρου ήταν, ως συνήθως, αυτός ενός αξιωματικού μαζί με το σύνταγμά του, τη Φρουρά Πρεομπραζένσκι, όμως αυτή τη φορά δεν πήγαινε πεζή αλλά ήταν έφιππος, ακολουθούμενος από ένα τάγμα της Φρουράς Σεμιόνοφσκι με τρόπαια και αιχμαλώτους από τη μάχη της Λεσνάγια. Ανάμεσα στα δύο συντάγματα υπήρχε μια άμαξα που την έσερναν τάρανδοι και κουβαλούσε τον τρελό Βιμένι.[212] Στις 22 Δεκεμβρίου ο Πέτρος και άλλοι αξιωματικοί υπέβαλαν επίσημες αναφορές για τις νίκες στη Λεσνάγια και στην Πολτάβα στην Αυτού Αυτοκρατορική Μεγαλειότητα τον Φιόντορ Ρομοντανόφσκι, που εκτελούσε χρέη αυτοκράτορα στο θρόνο για να παραλάβει τους αιχμάλωτους Σουηδούς.[213] Οι εορτασμοί συνεχίστηκαν μέχρι την 1η Ιανουαρίου. Η Πρωτοχρονιά γιορτάστηκε με μια τεράστια επίδειξη πυροτεχνημάτων, με αποκορύφωμα έναν οργισμένο ρωσικό αετό που εκτόξευε ένα βέλος στο σουηδικό λέοντα. Ο Γιουστ Γιουλ έγραψε: «Στην επίδειξη παρακολουθήσαμε ωραία μπλε και πράσινα φώτα, τα οποία επινόησε ο ίδιος ο τσάρος, καθώς επίσης και πολυάριθμες πύρινες σφαίρες και βροχές, που μετέτρεψαν τη νύχτα σε μέρα».[214]

[illegible]

Ένας από τους πιο εκτεταμένους και περισσότερο λεπτομερείς καταγεγραμμένους εορτασμούς ακολούθησε την υπογραφή της ειρήνης στο Νίσταντ τον Αύγουστο του 1721. Ο Πέτρος είχε αρχίσει να τον σχεδιάζει πριν ακόμα υπογραφεί, γνωρίζοντας καλά τη σημασία του τόσο για εγχώρια όσο και για ξένη κατανάλωση. Σε μια επιστολή προς τον Μένσικοφ ανέφερε ότι άκουσε πως οι [illegible] μονάρχες έστελναν θωρακοφόρους με λευκές κορδέλες και τρομπέτες και τον ζήτουσε να κάνει ετοιμασίες, αλλά να προσέξει να μη διαρρεύσουν τα νέα, «ώστε να αποφευχθεί η ντροπή αν δεν υπογραφεί τελικά η ειρήνη».[215] Μόλις επισημοποιήθηκε το γεγονός, στάλθηκαν επιστολές: «Επιθυμούμε να αναφέρουμε ότι ο φιλεύσπλαχνος Θεός ευαρεστήθηκε να δώσει τέλος σε αυτόν το σκληρό και επώδυνο πόλεμο που διήρκεσε είκοσι ένα χρόνια με μια πολύτιμη και [illegible] ειρήνη, που συμφωνήθηκε στις 30 Αυγούστου στο Νίσταντ και για την οποία σας συγχαίρουμε. Για αυτή την τόσο μεγάλη θεία ευσπλαχνία πρέπει να απευθύνουμε τριπλές ευχαριστίες: τις πρώτες μόλις φτάσει η είδηση, τις δεύτερες στις 22 Οκτωβρίου, τις τρίτες στις 28 Ιανουαρίου. Οι δύο τελευταίες θα [illegible] ταυτόχρονα σε ολόκληρο το βασίλειο. Και οι τρεις περιστάσεις θα συνοδεύονται από τρεις γύρους κανονιοβολισμών».[216]

Στην Αγία Πετρούπολη ο πρώτος εορτασμός προέκυψε ως μάλλον αυτόματη αντίδραση στην είδηση, με Λειτουργία στον Καθεδρικό Ναό της Αγίας Τριάδας, σύντομους λόγους και χαιρετιστήριους κανονιοβολισμούς από το φρούριο. Μπίρα και κρασί προσφέρθηκαν στο λαό. Πιο επίσημοι εορτασμοί πραγματοποιήθηκαν στις 22 Οκτωβρίου. Η αρχή έγινε με Λειτουργία στον καθεδρικό ναό, και στη συνέχεια ακολούθησαν κήρυγμα από τον Προκόποβιτς και λόγος από τον Γκολόβκιν (οι δυο τους αντιπροσώπευαν την Εκκλησία και το κράτος), κατά τη διάρκεια του οποίου ο τελευταίος ζήτησε από τον Πέτρο να λάβει τον αυτοκρατορικό

[illegible] και από τα πλοία στο λιμάνι ακούστηκαν ταυτόχρονα περίπου χίλιοι πυροβολισμοί, «και από αυτή την τρομερή ομοβροντία φαινόταν να έχουν τυλιχτεί στις φλόγες ολόκληρο το φρούριο και ο ποταμός Νέβας».[213]

Ένα ακόμα μεγαλύτερο ιερό του Ιανού ανεγέρθηκε για τους εορτασμούς του Νύσταντ που οργανώθηκαν στη Μόσχα. Μεγαλόπρεπες πύλες θριάμβου χτίστηκαν για την άφιξη του Πέτρου στις 18 Δεκεμβρίου 1721, με το κόστος να ανέρχεται σε τέσσερις χιλιάδες ρούβλια. Τον Πέτρο υποδέχτηκαν ο μητροπολίτης Στέφανος Γιαβόρσκι, πρόεδρος της Ιεράς Συνόδου, και διδάσκαλοι της Ακαδημίας της Μόσχας. Ο δούκας του Χόλσταϊν έστειλε μουσικούς και στήθηκαν τραπέζια με φαγητά και ποτά. Ο Θεοφύλακτος Λοπατίνσκι και ο Θεοφάνης Προκόποβιτς εκφώνησαν νικητήριους λόγους στον Καθεδρικό Ναό της Κοιμήσεως την 1η και την 28η Ιανουαρίου αντίστοιχα. Στη συνέχεια ο Πέτρος διέταξε να γιορτάζεται η ειρήνη «και με θρησκευτικό και με πολιτικό τρόπο» κάθε χρόνο στις 30 Αυγούστου, ημέρα της γιορτής του αγίου Αλεξάνδρου Νιέφσκι. Το Δεκέμβριο του 1722 ανεγέρθηκαν από τη Σύνοδο πύλες για τον εορτασμό της κατάληψης του Ντέρμπεντ. Τη φορά αυτή τον Πέτρο υποδέχτηκε μια χορωδία από τα λατινικά σχολεία, τα μέλη της οποίας φορούσαν τσακισμένες περούκες και ήταν στεφανωμένα με πρασινάδες.[214]

Παρά την έμφαση στο νέο, κάποιες παλιότερες παραδόσεις αποδείχτηκαν ανθεκτικές, αν και υπέστησαν έναν εκσυγχρονισμό. Μια τέτοια ήταν ο αγιασμός των

[illegible] Ο Κορνήλιους ντε Μπρυν παρακολούθησε τις εκδηλώσεις το 1702. Μια οπή [illegible] ανοίχτηκε στον πάγο και περιφράχτηκε με [illegible] με αναπαραστάσεις ευαγγελιστών και αγίων. [illegible] «όλα ζωγραφισμένα, αλλά, [illegible] αναπαριστούσαν ιερά θέματα». (Ο Ντε Μπρυν, ζωγράφος και ο ίδιος, συμμεριζόταν την κοινή δυτικοευρωπαϊκή περιφρόνηση για τη ρωσική θρησκευτική τέχνη.) Μια τεράστια πομπή κληρικών έφερε εις πέρας την τελετή, η οποία κορυφώθηκε με τη ρίψη ενός σταυρού στο νερό και με τα λόγια: «Σώσον, Κύριε, τον λαόν σου και ευλόγησον την κληρονομίαν σου». Αργότερα ένας ιερέας βούτηξε ένα μεγάλο κλωνάρι στο νερό και ράντισε τους παρευρισκόμενους. Ο Ντε Μπρυν είδε «κάτι γελοίο στο σημείο αυτό της ιεροτελεστίας». Παρατήρησε ότι τα προηγούμενα χρόνια η γιορτή πραγματοποιούνταν «με πολύ περισσότερη μεγαλοπρέπεια και επισημότητα από ό,τι τώρα» και ότι «αποτελούσε συνήθεια για τους Μεγαλειοτάτους και τους άρχοντες του κράτους να είναι παρόντες για αυτόν το λόγο».[215] Ο εορτασμός επαναλήφθηκε τον επόμενο χρόνο, αλλά δεν υπήρχαν «τόσοι πολλοί άνθρωποι της Εκκλησίας όπως πριν, ούτε τόσο μεγάλος αριθμός από [illegible] άμφια και μίτρες». Προμηνύονταν αλλαγές.[216] Η τελετή μεταφέρθηκε στην Αγία Πετρούπολη και εξακολούθησε να πραγματοποιείται μέχρι τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του Πέτρου, αλλά εν μέρει την οικειοποιήθηκε η κοσμική εξουσία. Ο Γερμανός περιηγητής Ν. Γκ. υπήρξε μάρτυρας της τελετής το 1711, την οποία παρακολούθησαν αρκετές χιλιάδες κόσμος. Ένα σύνταγμα πεζικού είχε παραταχθεί για να αποδώσει τιμές και από το φρούριο ακούστηκε μια χαιρετιστήρια ομοβροντία. Αφού οι βασιλικοί και αριστοκρατικοί θεατές ραντίστηκαν με τον αγιασμό και αποχώρησαν, ο λαός άρχισε να μαζεύει μέσα σε κάδους νερό από την οπή στον πάγο (για πόση ή για νίψιμο στο σπίτι), ενώ κάποιοι γδύθηκαν και βούτηξαν μέσα στο παγωμένο νερό.[217] Ο Βέμπερ κατέγραψε την τελετή του 1715, την οποία παρακολούθησε ο Πέτρος ως συνταγματάρχης του σ-

[illegible]

Μια άλλη μοσχοβίτικη τελετή, η λιτανεία της Κυριακής των Βαΐων [illegible] από τον Μέγα Κωνσταντίνο), στο πλαίσιο της οποίας ο τσάρος οδηγούσε πεζός το γαϊδουράκι του πατριάρχη, είχε ήδη εγκαταλειφθεί [illegible] το Πατριαρχείο, το 1700. Εξακολουθούσαν να πραγματοποιείται στις αρχές της δεκαετίας του 1690, όταν, όπως είδαμε, η Εκκλησία ανέκτησε την εξουσία της [illegible] τα δικά του ενδιαφέροντα.[222] Η τελευταία καταγεγραμμένη περίπτωση τήρησης του τυπικού ήταν το 1696, τη χρονιά που [illegible] ο τσάρος Ιβάν.[223] Τα έτη 1697-1700 ο Πέτρος βρισκόταν μακριά από τη Μόσχα το Πάσχα. Καταχωρίσεις στα αρχεία του παλατιού για το 1699 και το 1700 δίνουν την πληροφορία ότι «δεν έγινε τελετή των Βαΐων», κάτι που σημαίνει ότι αυτή μάλλον εγκαταλείφθηκε παρά καταργήθηκε. Δεν είναι γνωστό αν εκδόθηκε κάποιο διάταγμα για το σκοπό αυτόν.[224]

Η συμβολική υποταγή της κοσμικής εξουσίας στη θρησκευτική ήταν απαράδεκτη για τον Πέτρο. Ταυτόχρονα όμως απόηχοι από τα γεγονότα της Κυριακής των Βαΐων εμφανίζονται στο χαιρετισμό τύπου Ωσαννά («Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου») που απηύθυναν στον Πέτρο επιφανείς άντρες της Εκκλησίας σε διάφορες περιπτώσεις κατά τα ύστερα χρόνια της βασιλείας του. Με αυτό τον τρόπο οι τιμές που προηγουμένως αποδίδονταν στον πατριάρχη επιδαψιλεύονταν στον τσάρο, ενώ ο υποβιβασμένος πατριάρχης γινόταν αντικείμενο διακωμώδησης σε ψευδοτελετές στις οποίες συμμετείχε ο «πρίγκιπας-πάπας» μαζί με γαϊδούρια, [illegible] ή κατσίκες, ακόμα και μια καμήλα, όλα υποκατάστατα του βιβλικού «πώλου όνου».[225] Η Μεγάλη Εβδομάδα στο σύνολό της, το κορυφαίο γεγονός του μοσχοβίτικου εκκλησιαστικού ημερολογίου, έπεσε θύμα της μεταρρύθμισης της περιόδου του Πέτρου, πιθανόν επειδή η ένταση των θρησκευτικών

[illegible]

[illegible] και οι μακριές πορείες σε μοναστήρια (για παράδειγμα, [illegible] του αγίου Σέργιου το Σεπτέμβριο).[illegible] Ο Πέτρος [illegible] να φορέσει παραδοσιακή βαριά φορεσιά [illegible]. Κατά τον ίδιο τρόπο, οι τακτικές επιμνημόσυνες Λειτουργίες [illegible] για την επέτειο του θανάτου και την ονομαστική εορτή εκλιπόντων Ρομανόφ, στους οποίους περιλαμβάνονταν οι τσάροι Μιχαήλ, Αλέξιος και Θεόδωρος, [illegible]. Ο Πέτρος είχε ήδη αρχίσει να παραμελεί τέτοιους τύπους από τη δεκαετία του 1690. Έλειψε, για παράδειγμα, από την επιμνημόσυνη δέηση για τον αδελφό του τσάρο Θεόδωρο στις 27 Απριλίου, καθώς και από τη Λειτουργία για τη γιορτή του στρατηλάτη Θεοδώρου στις 8 Ιουνίου.[illegible]

Κατά τη βασιλεία του Πέτρου μειώθηκε σημαντικά ο αριθμός των [illegible] σε δημόσιους χώρους, καθώς και ο αριθμός των ημερών νηστείας – εν μέρει [illegible], για να καλυφθούν οι πρακτικές απαιτήσεις ενός στρατού σε διαρκή πορεία.[illegible] Αλλά στη θέση των πολυάριθμων γιορτών αγίων και άλλων [illegible] προστέθηκαν καινούριες. Καλό παράδειγμα της χρήσης [illegible] θρησκευτικού συμβολισμού για πολιτικούς σκοπούς είναι η εισαγωγή του Παράσημου του Αγίου Ανδρέα το 1699, το οποίο [illegible] συνδεδεμένου από το θρύλο με τη ρωσική γη με την [illegible] σχέσης. Ο Ανδρέας ήταν αδελφός του Πέτρου, και γι' αυτό [illegible] από τους προστάτες του τσάρου. Πέρα από τον κατά το θρύλο [illegible] με την περιοχή της Αγίας Πετρούπολης (ένα πρώιμο χρονικό [illegible]

[illegible]

Στις 23 Νοεμβρίου 1718, ημέρα της γιορτής του Αλεξάνδρου, ο Θεοφάνης Προκόποβιτς εκφώνησε μια ομιλία όπου κήρυξε ότι ο πρίγκιπας «σήκωσε το βάρος των κρατικών υποθέσεων με σθένος. [...] Κράτησε σταθερά το πηδάλιο της [illegible] εκείνους τους δύσκολους καιρούς. Η Ρωσία ήταν εσωτερικά και εξωτερικά αποδυναμωμένη και φτωχή, όμοια με πλοίο που κλυδωνίζεται επικίνδυνα». Ο Θεοφάνης παρομοίασε τους Μογγόλους από τη μια και τους Σουηδούς από την άλλη με «ανέμους» που χτυπούσαν το πλοίο, οι δε εσωτερικές δυναστικές διχογνωμίες και έχθρες παρουσιάστηκαν σαν «οπές» ή «ρωγμές» στο σκελετό του πλοίου. Ο τιμώμενος ήρωας, ο Αλέξανδρος, έσωσε το «πλοίο» του και κέρδισε τον τίτλο «Νιέφσκι», κι έτσι «μέχρι σήμερα ο Νέβας είναι ρωσικός ποταμός». Η ομιλία τελείωσε με την περιγραφή του Πέτρου ως «εν ζωή κατόπτρου» του Αλεξάνδρου, που ολοκλήρωσε έργα τα οποία είχε αρχίσει εκείνος. «Εκεί όπου ο Αλέξανδρος φύτεψε ένα μικρό σπόρο, ο Πέτρος καλλιέργησε ένα μεγάλο λιβάδι».[225]

Έτσι, οι συγκρίσεις ανάμεσα στον Πέτρο και στον Αλέξανδρο οδηγούσαν μοιραία στο συμπέρασμα για το ποιος ήταν ο σπουδαιότερος. Το 1723 ο Πέτρος έδωσε εντολή σε ένοπλη φρουρά να μεταφέρει τα λείψανα του αγίου από το Βλαντιμίρ στην Αγία Πετρούπολη. Στις 30 Αυγούστου 1724 τα λείψανα εναποτέθηκαν στο μοναστηριακό Ναό του Ευαγγελισμού, ο άνω όροφος του οποίου αφιερώθηκε στον άγιο.[226] Η επάργυρη λειψανοθήκη μεταφέρθηκε στη μονή πάνω σε μια πλούσια διακοσμημένη φορτηγίδα, ενώ η βασιλική οικογένεια ακολουθούσε με

[illegible] ο οποίος είχε προσφέρει στο Θεό και στην πατρίδα του [illegible] ο αυτοκράτορας απάλλαξε τον εαυτό του από την [illegible] να εξαφανίσει παντελώς τη λατρεία που η ελληνική ορθοδοξία απέδιδε στους ουράνιους προστάτες της».[illegible]

Στην πραγματικότητα, δόθηκε έμφαση στα στρατιωτικά κατορθώματα του Αλεξάνδρου και όχι στην ευσέβειά του. Το 1724 η Σύνοδος αποφάνθηκε ότι οι απεικονίσεις του αγίου Αλεξάνδρου σε εικόνες ως μοναχού δεν θα συνεχίζονταν. Μόνο το πρότυπο του πρίγκιπα-πολεμιστή θα χρησιμοποιούνταν. Με άλλα λόγια, η αποχώρηση του Νιέφσκι από την ενεργό υπηρεσία και η περιβολή του μοναχικού σχήματος αποσιωπήθηκαν, ενώ υπερτονίστηκαν τα ένδοξα στρατιωτικά χαρακτηριστικά του, μέχρι του σημείου να μεταφερθεί η ημέρα της γιορτής του από τις 23 Νοεμβρίου (ημέρα της ταφής του) στις 30 Αυγούστου (επέτειο της Συνθήκης του Νίσταντ).[illegible] Έτσι, ο πρίγκιπας «εργάστηκε όχι για τη σωτηρία του ρωσικού λαού αλλά για τη δόξα της αυτοκρατορίας και της νέας της πρωτεύουσας, της Αγίας Πετρούπολης».[227] Η διάδοχος του Πέτρου, η Αικατερίνη η Α΄, πρόσθεσε νέα στοιχεία στη λατρεία, θεσμοθετώντας το Παράσημο του Αγίου Αλεξάνδρου Νιέφσκι, το οποίο θα απονεμόταν σε όλους τους κατόχους του Παρασήμου του Αγίου Ανδρέα από το βαθμό του υποστράτηγου και πάνω και θα φοριόταν μόνο την ημέρα του αγίου Αλεξάνδρου, στις 30 Αυγούστου.[228] Όλως τυχαίως, εκείνη την ημέρα γιόρταζε και ο Αλεξάντερ Μένσικοφ, το δεξί χέρι του Πέτρου και ο πραγματικός ηγέτης της Ρωσίας για λίγα χρόνια μετά το θάνατο του τσάρου.

Αν για τις τελετές τις συνδεόμενες με τον Αλέξανδρο Νιέφσκι και τον Άγιο Ανδρέα υιοθετήθηκαν ιερά σύμβολα για κοσμικούς κυρίως σκοπούς, για μια άλλη σειρά τελετών χρησιμοποιήθηκαν κοσμικά υπολείμματα στα οποία δόθηκε θρησκευτικό νόημα. Η ιστορία του στόλου της περιόδου του Πέτρου άρχισε

[illegible] Ο Προκόποβιτς [illegible]
[illegible] προς το Θεό.[239]

Το 1722 ο Πέτρος, έχοντας μόλις επιστρέψει από την επιτυχημένη του εκστρατεία στην Κασπία, έκανε λεπτομερείς διακανονισμούς για τη μεταφορά του πλοιαρίου από τη Μόσχα, όπου ήταν εκτεθειμένο μπροστά από τον Καθεδρικό Ναό της Κοιμήσεως στο Κρεμλίνο, στην Αγία Πετρούπολη.[241] Στις 30 Μαΐου 1723 ο Πέτρος οργάνωσε, με αφορμή τα γενέθλιά του, μια μεγάλη ρεγκάτα προς τιμήν του ναυτικού, στην οποία ο «παππούλης» είχε τιμητική θέση, αφού χαιρετίστηκε με βολές από το Φρούριο Πετροπάβλοφσκ. Για να υπογραμμιστεί η σημασία του, [illegible] διεξοδικά στο Ναυτικό Κανονισμό, κατασκευάστηκε μια βάση πάνω στην οποία ήταν λαξεμένη η εξής επιγραφή: «Η διασκέδαση του παιδιού έφερε το θρίαμβο του ανδρός».[242] Στις 30 Αυγούστου 1723 οργανώθηκε μια ακόμα μεγαλύτερη ρεγκάτα για ολόκληρο το ναυτικό, έξω από την Κρονστάνδη.[243] Το πλοιάριο, οδηγούμενο από τον Πέτρο, αγωνιζόταν ανάμεσα στα πολεμικά του ρωσικού ναυτικού, «έτσι ώστε ο καλός "παππούλης" να λάβει τις οφειλόμενες τιμές από όλους τους εξαίρετους εγγονούς του»,[244] καθώς το ναυτικό έριχνε πυροβολισμούς προς τιμήν του, αλλά και προς τιμήν του δημιουργού του ναυτικού. Οι εορτασμοί ολοκληρώθηκαν με λειτουργία στη Μονή Αλεξάνδρου Νιέφσκι.[245] Ύστερα από αυτό το πλοιάριο επέστρεψε στη βάση του στο Φρούριο Πετροπάβλοφσκ, αλλά το 1724 ο Πέτρος διέταξε να τοποθετηθεί στο νερό και κάθε χρόνο στις 30 Αυγούστου να μεταφέρεται στη μονή.[246] Έκανε το ταξίδι αυτό τον Αύγουστο του 1724 με υψωμένη τη σημαία του αγίου Ανδρέα, καθώς συνέπεσε με τη μεταφορά των λειψάνων που περιγράφτηκε πιο πάνω.[247]

Οι ονομαστικές εορτές και τα γενέθλια της αυτοκρατορικής οικογένειας πρόσφεραν κατάλληλες ευκαιρίες για συγκεντρώσεις.[248] Οι ονομαστικές εορτές γιορτάζονταν πιο μεγαλόπρεπα από τα γενέθλια. Το 1721, για παράδειγμα, προσκλήθηκαν καλεσμένοι σε μια σεμνή δεξίωση για τα γενέθλια της Άννας Πέτροβνα στις 27 Ιανουαρίου, αλλά για την ονομαστική της εορτή στις 3 Φεβρουαρίου, [illegible] Άννας, πραγματοποιήθηκε [illegible] Φεβρουαρίου 1721 πραγματοποιήθηκε χοροεσπερίδα [illegible] πυροτεχνημάτων, με ένα φωτεινό [illegible] μονογράμματα Π και Α με λατινικά στοιχεία [illegible] ρίχτηκαν χαιρετιστήριοι πυροβολισμοί.[illegible] [illegible] οι γιορτές αυτές διακόπτονταν [illegible] το μύθο του Πέτρου ως «απλού άντρα» [illegible] σε ένα απρόσωπο κράτος. Ο Μάιος και ο Ιούνιος, η περίοδος των «λευκών νυχτών», όταν ο ήλιος δε βασιλεύει εντελώς στην Αγία Πετρούπολη, ήταν γεμάτοι από τέτοιες επετείους: τα γενέθλια του Πέτρου στις 30 Μαΐου και την ονομαστική του εορτή στις 29 Ιουνίου, τις επετείους της στέψης στις 25 Ιουνίου και της Πολτάβα στις 27 Ιουνίου. Οι γιορτές γίνονταν σε ανοιχτό χώρο, συχνά στους κήπους των Θερινών Ανακτόρων. Στις περιπτώσεις αυτές, αναφέρει ο Μπέργκχολτς, στρωνόταν ένα μεγάλο τραπέζι παράμερα για τα μέλη του κλήρου, με τα οποία ο τσάρος συζητούσε για θέματα των Γραφών. Όποιος παρέβαινε κάποιο απόσπασμα έπρεπε να πιει για τιμωρία ένα μεγάλο ποτήρι βότκα.[252]

Όπως είδαμε, πολλές εκδηλώσεις, δημόσιες νίκες αλλά και οικογενειακές γιορτές συνοδεύονταν από πυροτεχνήματα.[253] Τα πυροτεχνήματα δεν ήταν άγνωστα στη Ρωσία πριν από την εποχή του Πέτρου. Σε ορισμένες εκκλησιαστικές γιορτές γινόταν χρήση φωτιάς, εκρήξεων και φωτεινών τεχνασμάτων, ειδικά στο παιχνίδι της «Φλογερής Καμίνου» και στο παιχνίδι της «Δευτέρας Παρουσίας». Πυροτεχνήματα αλλά και ρουκέτες εκτοξεύτηκαν για τον τσάρο Αλέξιο τις Απόκριες του 1672.[254] Για τον Πέτρο τα πυροτεχνήματα ήταν στενά συνδεδεμένα με την αγάπη για τα βλήματα και τις εκρήξεις, νεανικά πάθη που κράτησαν σε ολόκληρη τη ζωή του. Έλεγαν ότι είπε σε κάποιον Πρώσο πρέσβη πως ένας από τους λόγους για τους οποίους έκανε επιδείξεις πυροτεχνημάτων ήταν για να συνηθίζει τους επηκόους του στους πυροβολισμούς και να τους κάνει πιο σκληρούς στη μάχη.[255] «Θα ήταν προτιμότερο να ξοδεύει αυτά τα εκατομμύρια σε κάτι θαυμαστό και αξιομνημόνευτο από το οποίο ο κόσμος να μπορεί να αντλήσει μεγαλύτερη χαρά αντί να τα σπαταλά σε πυροτεχνήματα».[256] Στον Πέτρο άρεσε από όταν ήταν πολύ μικρός να φτιάχνει τα δικά του πυροτεχνήματα. (Κατά τον εορτασμό της γέννησης του διαδόχου Αλέξιου το Φεβρουάριο του 1690 σκοτώθηκε ένας ευγενής από μια ρουκέτα περίπου δυόμισι κιλών που του έπεσε στο κεφάλι.[257]) Το 1693 ε-

[illegible]

[illegible] πυροτεχνήματα καίγονταν [illegible] αρμονικά και τέλεια, [illegible] πυροτεχνήματα [illegible]. Και οι ρουκέτες ήταν πολύ καλές και πετούσαν ψηλά [illegible] παρείχε την ευκαιρία για επιδείξεις [illegible]

Από το 1700 και μετά [illegible] στο Βόρειο Πόλεμο από το 1702. Για να [illegible] όπως και οι επιτυχίες [illegible] της Ρωσίας κατά των Σουηδών, στο Έρεστφερ, [illegible] η πρώτη νίκη της Ρωσίας [illegible] την Τύχη και το Χρόνο, μια [illegible] και [illegible] να ρωτήσει τον καιρό του [illegible] η ρωσική [illegible] επιφανείς [illegible] ότι η ρωσική [illegible] ένα [illegible] ύψος είκοσι μέτρων [illegible] 1704 [illegible] τη Λευκή, την Αζοφική και την Κασπία [illegible] μια [illegible] σε άρμα του [illegible] μια [illegible] ο Ποσειδώνας μέσα σε άρμα [illegible] της Άννας και του Φρειδερίκου της Κουρλάνδης [illegible] Βαλτική.[illegible] Για τους γάμους της Άννας και του Φρειδερίκου της Κουρλάνδης [illegible] 1710 [illegible] πάνω σε σχεδίες στον Νέβα [illegible] πάνω από τα γράμματα Α και Φ και δύο φοινικόδεντρα με [illegible] «Η αγάπη ενώνει». Ο Έρωτας με το [illegible] και την επιγραφή [illegible] κάτω από την επιγραφή «Καὶ ἔσονται οἱ δύο [illegible] σάρκα μίαν».[illegible] Για να διασκεδάσει το μάλλον [illegible] κοινό, [illegible] και χαρακτικές παραστάσεις. Το 1700 το Εγχειρίδιο [illegible] με επεξηγήσεις [illegible] «πλήρη περιγραφή των πυροτεχνημάτων τα οποία [illegible] μια [illegible] και λαμπρότητα μετά τη νικηφόρα εκστρατεία του 1703».[illegible] [illegible] με δεξιοτεχνία [illegible] ότι ο Πέτρος αδιαφορούσε για εορτασμούς και [illegible]

Οι όποιες [illegible] θα πρέπει να έχουν διαλυθεί μέχρι τώρα. Αντιθέτως, η Αυλή του Πέτρου [illegible] (με την ευρύτερη έννοια της λέξης) αποτελούσε ένα πολύπλοκο, συχνά [illegible] με τον ίδιο τον τσάρο και άλλες ηγετικές προσωπικότητες να παίζουν κατά καιρούς διάφορους ρόλους ταυτόχρονα. Στην περίπτωση του Πέτρου

[illegible]

[illegible] ο Πέτρος καυτηρίασε με την ίδια [illegible] για τη [illegible] και για τους [illegible] ήταν αριθμημένα, για τα [illegible] κανείς με τον Γκόρντον [illegible] την περίοδο του Πέτρου [illegible] της εξουσίας [...] ήταν ένα θέατρο που [illegible] κυρίως για τους [illegible] Ήταν τα διάφορα στρώματα της ελίτ που [illegible] τη συλλογική κυριαρχία τους, [illegible] που ήταν περισσότερο αποκομμένη από τον υπόλοιπο πληθυσμό από ό,τι [illegible] στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όχι ως φυσικές [illegible] επιθέσεις) αλλά εξαιτίας της επικτήτης «ξενομανίας» τους.

Εξετάσαμε τα διάφορα θέατρα μέσα στα οποία παίζονταν τα δράματα του [illegible] αλλαγών του Πέτρου, κυρίως την Αγία Πετρούπολη με το σκηνικό των [illegible] μεγάρων και των εξόχων [illegible]. Ο [illegible], ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ήταν ένας πολύπλευρος ηθοποιός, ένας ηθοποιός-[illegible], που μπορούσε να παίξει τόσο δευτερεύοντες, ακόμα και [illegible], ρόλους όσο και τον [illegible]. Ας επιστρέψουμε τώρα στο θίασο που τον πλαισίωνε, σε αυτούς που φορούσαν τα κοστούμια τα οποία επινόησε ο σκηνοθέτης τους και έπαιζαν [illegible] ρόλους τους όσο καλύτερα μπορούσαν.

VII. ΕΝΔΥΜΑΤΟΛΟΓΙΚΟΙ ΚΑΙ ΚΟΜΜΩΤΙΚΟΙ ΚΩΔΙΚΕΣ

Ένα γερμανικό πουκάμισο φορεμένο από έναν Γερμανό δε σημαίνει τίποτα, αλλά ένα γερμανικό πουκάμισο φορεμένο από έναν Ρώσο μεταβάλλεται σε σύμβολο της αποδοχής της ευρωπαϊκής κουλτούρας.[illegible]

[illegible] Το 1680 ο τσάρος Θεόδωρος [illegible] ειδικοί τις ξένες μόδες. [illegible] και αυτό τον Θεόδωρο. [illegible] στη Μόσχα το 1682 γράφει, λανθασμένα, ότι ο Θεόδωρος [illegible] η σύζυγός του, μια γυναίκα πολωνικής καταγωγής, να επιβάλει [illegible] τις γενειάδες και τις πολωνικές πουκαμίσες [illegible] στο ότι είδε δείγματα τέτοιας μόδας στην Αυλή [illegible] παρά την αποδοκιμασία του τσάρου.[270] Εντούτοις, αυτή ήταν μια μεταρρύθμιση [illegible] ση. Το επίσημο ένδυμα της Αυλής παρέμεινε για μεγάλο διάστημα της δεκαετίας του 1690 παραδοσιακό: Μια φορεσιά που φτιάχτηκε για τον Πέτρο το 1682 περιλάμβανε μια μακριά πουκαμίσα με φαρδιά μανίκια η οποία ήταν από χρυσό [illegible] σε κρεμεζί φόντο, με χρυσά και ασημένια σχέδια και φυτικά μοτίβα, [illegible] από γουνοκαλυσή και φόδρα από κρεμεζί ταφτά.[271] Ο τσάρος Ιβάν φορούσε τέτοια ρούχα μέχρι το θάνατό του, το 1696. Οι προσωπικές ενδυματολογικές συνήθειες του ίδιου του Πέτρου επηρεάστηκαν νωρίς από τους φίλους του στη Συνοικία των Ξένων, οι πολυάριθμοι ράφτες των οποίων πιθανόν να προμήθευαν την Αυλή κατά την περίοδο 1672-1675 με κοστούμια για τα θεατρικά έργα.[272] Από το 1690 περίπου τα λογιστικά βιβλία της Αυλής είναι γεμάτα από παραγγελίες για «γερμανικά ρούχα», μια μόδα που περιλάμβανε κουμπιά και περούκα (στοιχεία δανεισμένα από το στρατηγό Λεφόρ), μπότες, ξίφη και ζώνες (στοιχεία δανεισμένα από τον Τόμας Νίαρ), μια μεταξωτή πουκαμίσα με χρυσά κουμπιά και γαρνιρισμένη με δαντέλα στο λαιμό και στις μανσέτες, ένα καπέλο με ένα φτερό και παπούτσια με ασημένιες αγκράφες.[273] Τα ρωσικά όμως ρούχα ήταν ακόμα απαραίτητα για εθιμοτυπικές περιστάσεις, ακόμα και για τα μέλη της Μεγάλης Πρεσβείας, που φορούσαν ψηλά γούνινα καπέλα και εσθήτες από μπροκάρ στις δεξιώσεις στην Ευρώπη.[274]

Η Μεγάλη Πρεσβεία υπήρξε όμως αποφασιστική για την εμπέδωση της εικόνας των Ευρωπαίων από τον Πέτρο, η οποία μέχρι τότε περιοριζόταν σε ό,τι ο ίδιος έβλεπε στους ξένους που επισκέπτονταν τη Ρωσία. Δεν ήταν τυχαίο ότι οι περιβόητες εντολές του Πέτρου σχετικά με τις γενειάδες και τα δυτικά ρούχα εκδό-

[illegible] μετά την πρώτη [illegible] στη Ρωσία το 1698 [illegible] Ο Πέτρος [illegible] στις 26 Αυγούστου 1698, την επομένη της επιστροφής του [illegible]. Ο Γιοχάνες Κορμπ, που βρισκόταν στη Μόσχα, παρέθεσε λεπτομέρειες:

> Η είδηση της άφιξης του τσάρου είχε διαδοθεί σε όλη την πόλη. Οι βογιάροι και οι άρχοντες της Μοσχοβίας άρχισαν να συγκεντρώνονται [illegible] είχε γνωστοποιηθεί, είχε διανυκτερεύσει, για να επιβάλουν το σέβας τους [...] [illegible] σύμφωνα με τις συνήθειες της χώρας, [illegible] τη Μεγαλειότητά του τους σήκωνε [illegible] και τους αγκάλιαζε δίνοντάς τους ένα φιλί, όπως αρμόζει μεταξύ [illegible] φίλων. Αν η προσβολή που διέπραξε το ξυράφι το οποίο έκοψε [illegible] παρόντες μπορεί να ξεχαστεί, οι Μοσχοβίτες ίσως θυμούνται [illegible] ημέρα ως μια από τις ευτυχέστερες της ζωής τους.[275]

Στην περιγραφή του Κορμπ το ξυράφι εμφανίζεται από το πουθενά, χωρίς αναφορά ότι ήταν ο Πέτρος αυτός που το χειριζόταν, αλλά ο αυτοκρατορικός απεσταλμένος Ιγνάτιος φον Γκουάριεντ διευκρινίζει ότι ο τσάρος «έκοψε τις μακριές γενειάδες με το ίδιο του το χέρι».[276] Ο πρώτος που ξυρίστηκε ήταν ο Αλεξέι Σεμένοβιτς Ζέιν, μετά ο Φιόντορ Ρομοντανόφσκι και στη συνέχεια «όλοι οι υπόλοιποι έπρεπε να συμμορφωθούν με την εξωτερική εμφάνιση των ξένων εθνών και το ξυράφι εξαφάνισε την παλιά μόδα».[277] Εκτός από τον πατριάρχη (εξαιρέθηκε λόγω «δεισιδαιμονικού δέους για το αξίωμά του»), μόνο ο πρίγκιπας Μιχαήλ Αλεγκοσέβιτς Τσερκάσκι[278] και ο Τίχον Στρέσνεφ απαλλάχτηκαν, ο πρώτος εξαιτίας της εξαιρετικά μεγάλης ηλικίας του, ο δεύτερος χάρη στους στενούς δεσμούς του με τη βασιλική οικογένεια.

Η εκστρατεία συνεχίστηκε την 1η Σεπτεμβρίου, όταν σε ένα συμπόσιο που δόθηκε στο σπίτι του Ζέιν ο γελωτοποιός της Αυλής τριγύριζε ανάμεσα στους καλεσμένους ξυρίζοντας όσους είχαν ακόμα γενειάδες. «Ήταν κακός οιωνός να δείξεις απροθυμία καθώς το ξυράφι πλησίαζε το πηγούνι, συμπεριφορά που θα τιμωρούνταν πάραυτα με ένα χαστούκι. Με αυτό τον τρόπο, μέσα από αυτή την παράδοξη γελοιοποίηση εν μέσω ευθυμίας και ποτού, πολλοί έλαβαν το μήνυ-

…με τη μορφή δίσκου από το αστυνομικό τμήμα και να την επιδεικνύουν κάθε φορά που τους ζητούσαν. Οι χωρικοί έπρεπε να πληρώνουν ένα καπίκι (δύο ντέγκα) κάθε φορά που περνούσαν τις πύλες της πόλης.[281]

Σύμφωνα με τον Κορνέλιους ντε Μπρυν, που πρωτοεπισκέφθηκε τη Μόσχα το 1702 (η πρώτη έκδοση της εικονογραφημένης διήγησης των περιηγήσεών του πραγματοποιήθηκε το 1711), οι εντολές του τσάρου εκτελούνταν από άντρες που τριγύριζαν στους δρόμους ξυρίζοντας «κάθε είδους άτομα, αδιακρίτως», πολλά από τα οποία «ήταν απαρηγόρητα για την απώλεια των γενειάδων τους».[282] Σύμφωνα με τον Τζον Πέρι, ο τσάρος «για να εξαλείψει αυτή την ανόητη συνήθεια [της διατήρησης μακριών γενειάδων] και για να τους κάνει να μοιάζουν με τους άλλους Ευρωπαίους, έδωσε εντολή να επιβληθεί φόρος σε όλους τους ευγενείς, τους εμπόρους και άλλους από τους υπηκόους του (με εξαίρεση τους ιερείς και τους κοινούς χωρικούς ή τους σκλάβους)».[283]

Ο συγγραφέας αποδίδει την αντίσταση που συνάντησε αυτό το μέτρο στο γεγονός ότι «οι παλιοί ευσεβείς άντρες είχαν αφήσει γενειάδα κατά τα πρότυπα των εικόνων των αγίων τους» και διηγείται την ιστορία ενός παλιού Ρώσου ξυλουργού στο Βορόνιεζ που έκρυβε την ξυρισμένη γενειάδα του κάτω από το πουκάμισό του, με πρόθεση να την πάρει μαζί του στον τάφο.[284] Ο Τσαρλς Γουίτγουορθ

…Αφορούσε αποκλειστικά και μόνο την αντρική ενδυμασία: «Ουγγρικά» παλτά μακριά μέχρι μόλις κάτω από το γόνατο έπρεπε να φοριούνται πάνω από ένα κοντύτερο εσωτερικό πανωφόρι ή γιλέκο. Από όσους είχαν τη δυνατότητα ζητούνταν να εμφανιστούν με τέτοια περιβολή τα Θεοφάνια (δύο ημέρες αργότερα), ενώ οι υπόλοιποι την Αποκριά.[288] Τελικά ελάχιστοι έλαβαν το διάταγμα υπόψη. Στις 20 Αυγούστου τέθηκαν νέες διορίες για την ανανέωση της γκαρνταρόμπας: η 1η Δεκεμβρίου του 1700 για τους άντρες και η 1η Ιανουαρίου του 1701 για τις γυναίκες.[289] Κούκλες ντυμένες με δείγματα «γαλλικών και ουγγρικών» ρούχων ήταν τοποθετημένες για επίδειξη στις πύλες της πόλης.[290] Τα μέτρα αυτά ακολούθησε ένα διάταγμα το 1701. Κατηγορίες ατόμων που δεν αναφέρονταν στο διάταγμα του Ιανουαρίου του 1700 προσδιορίζονταν τώρα: Μεγαλέμποροι, δραγόνοι, πεζικάριοι, στρελίτες, ακόμα και χωρικοί που ζούσαν και εργάζονταν στη Μόσχα, όλοι, με εξαίρεση μόνο τον κλήρο και τους «καλλιεργητές χωρικούς», έπρεπε να φορούν «γερμανικά» ρούχα, γαλλικά και σαξονικά πανωφόρια και γερμανικά γιλέκα, περισκελίδες, μπότες, παπούτσια και καπέλα και να ιππεύουν πάνω σε γερμανικές σέλες. Γυναίκες όλων των τάξεων, ακόμα και σύζυγοι κληρικών και δραγόνων, πεζικάριων και στρελιτών, καθώς και τα παιδιά τους, έπρεπε να φορούν ρούχα, καπέλα και παλτά, γερμανικές ζακέτες, μεσοφόρια και παπούτσια. Κανείς δε θα φορούσε πλέον ρωσικά και τσερκέζικα (ουκρανικά) καφτάνια, προβιές, μα-

[illegible]

Οι ξένοι επισκέπτες στη Ρωσία σχολίαζαν αυτά τα ορατά σημάδια αλλαγής. [illegible] σημείωσε ότι δεν ήταν δύσκολο για τους Ρώσους που δεν είχαν [illegible] να μετατρέψουν τα παλιά μοσχοβίτικα ρούχα τους σε «γαλλικά» φορέματα, «όπως ακριβώς δεν είναι δύσκολο να ψαλιδίσεις ένα [illegible]». Ο Κορνήλιους βαν Μπριν σχολίασε: «Ο χρόνος έχει επιφέρει [illegible] μεγάλες αλλαγές στην αυτοκρατορία αυτή, και ειδικά μετά την επιστροφή [illegible] από τα ταξίδια του. Αμέσως άλλαξε τη μόδα των ρούχων τόσο για τους άντρες όσο και για τις γυναίκες, και κυρίως για αυτούς που συνδέονται με την Αυλή ή κατέχουν κάποιο αξίωμα, χωρίς να εξαιρέσει κανέναν, ούτε και τα παιδιά. Και οι Ρώσοι [illegible] και άλλοι ντύνονται πλέον με τέτοιον τρόπο ώστε να μη διαφέρουν από τους ανθρώπους της χώρας μας». Ο Μπριν περιέλαβε στο βιβλίο του χαρακτηριστικές απεικονίσεις παραδοσιακών γυναικείων φορεσιών, «καθώς αυτή η μεγάλη μεταβολή μακριά με τον καιρό να σβήσει την ανάμνηση των παλιών ενδυμασιών».

Το φρεσκοξυρισμένο πρόσωπο του ίδιου του Πέτρου, η «γερμανική» ενδυμασία του και η επιβολή αυτής της μόδας θεωρούνταν απόδειξη της ασέβειάς του. Η διαμαρτυρία ενός τεχνίτη το 1704 ότι ο Πέτρος κατέστρεφε τη χριστιανική πίστη αναγκάζοντας τον κόσμο να ξυρίζει τα γένια του, να φοράει γερμανικά ρούχα και να καπνίζει ταμπάκο παρέχει μια χαρακτηριστική λίστα των αποτρόπαιων του. Υπήρχαν διάφορα νήματα που συνέδεαν την ορθόδοξη παράδοση με τις γενειάδες. Το ένα ήταν ότι το φυσικό μεγάλωμα της γενειάδας ταίριαζε με την εικόνα του Θεού, μολονότι η αντίληψη ότι ο Θεός των χριστιανών ήταν γενειοφόρος μπορεί να είναι μεταγενέστερη. Οι πρώτοι χριστιανοί, επηρεασμένοι ακόμα από τα ρωμαϊκά ιδανικά της νεότητας και της ομορφιάς, απεικόνιζαν συχνά το Χριστό ως αγένειο νέο. Δεν υπάρχουν αναφορές για γένια στην Καινή Διαθήκη, ενώ οι κανόνες της Παλαιάς Διαθήκης είναι αμφιλεγόμενοι. Ωστόσο στη Σύνοδο του Στόγκλαβ το 1551 δηλώθηκε καθαρά ότι «οι ιεροί κανόνες για όλους τους ορθόδοξους χριστιανούς τους προειδοποιούν να μην ξυρίζουν γένια ή μουστάκια, ούτε να κόβουν τα μαλλιά τους. Αυτή δεν είναι πρακτική της ορθοδοξίας αλλά λατινική και αιρετική κληρονομιά του Έλληνα αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Ε΄». Το κλειδί ήταν, σαφώς, η διαφορά μεταξύ του κλήρου και των μοναχών της Ορθόδοξης και της Καθολικής Εκκλησίας. Το 1703 ο πάπας Γρηγόριος τελικά απαγόρευε στους ιερείς να αφήνουν γενειάδα. Ο πατριάρχης Αδριανός προειδοποίησε: «Λατίνοι ιησουίτες, δομινικανοί, βερναρδίνοι και άλλοι ξυρίζουν όχι μόνο τα γένια αλλά και τα μουστάκια τους, μοιάζοντας με πιθήκους ή μαϊμούδες».

[illegible] ο άντρας γινόταν θηλυπρεπής [illegible] «άλαλα κτήνη ή σκύλους» τα οποία, όπως [illegible] να έχουν μουστάκια αλλά όχι γενειάδες. Κάποιο άλλο [illegible]: «Κοιτάζετε συχνά μια εικόνα της Δευτέρας Παρουσίας [illegible] τους ενάρετους άντρες που στέκονται στη δεξιά πλευρά του Χριστού [illegible] είναι όλοι γενειοφόροι. Στην αριστερή πλευρά στέκονται οι [illegible] αιρετικοί, λουθηρανοί, Πολωνοί και άλλοι άντρες χωρίς γενειάδα αλλά μόνο με μουστάκια, σαν αυτά που έχουν οι γάτες και οι σκύλοι. Προσέξτε πολύ σε ποια πλευρά θα είστε». Στην εικονογραφική παράδοση οι δαίμονες απεικονίζονταν αγένειοι, επομένως ο Πέτρος «έκανε τους ανθρώπους σαν δαίμονες».

Αν λάβουμε υπόψη τις απειλές για αιώνια καταδίκη αυτών που ξυρίζονταν, δεν αποτελεί ιδιαίτερη έκπληξη το ότι το διάταγμα για τις γενειάδες αντιμετώπισε σφοδρή αντίδραση. Οι Αρχές χρησιμοποιούσαν ποινές και πειθώ, προσφεύγοντας και στη βοήθεια ανθρώπων της Εκκλησίας, όπως ο μητροπολίτης Δημήτριος του Ροστόφ, του οποίου η *Πραγματεία περί της Εικόνας του Θεού και της Ομοιότητας της με τον Άνθρωπο*, που κυκλοφόρησε σε τρεις εκδόσεις, το 1707, το 1714 και το 1717, αμφισβητούσε την αναγκαιότητα της γενειάδας για τους λαϊκούς. Το ζήτημα γινόταν ακόμα πιο δύσκολο από το γεγονός ότι στη συλλογική συνείδηση οι γενειάδες ήταν συνδεδεμένες όχι μόνο με την ορθοδοξία αλλά και με την εθνικότητα, η οποία εκείνη την εποχή ήταν αξεδιάλυτα συνυφασμένη με τη θρησκευτική ταυτότητα. Ο Πέτρος πετύχαινε με ένα σμπάρο δύο τρυγόνια, απομακρύνοντας την ατομική εμφάνιση, παράλληλα με πολλά άλλα ζητήματα, από την παραδοσιακή σφαίρα επιρροής της Εκκλησίας και υπονομεύοντας την εθνική [illegible] σε έναν τομέα ο οποίος βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με τις δυτικού προσανατολισμού μεταρρυθμίσεις του. Όπως επιβεβαιώνει μια από τις ιστορίες του Νάρτοφ

ο Πέτρος απαιτεί ότι οι ίδιοι θα επέτρεπαν την είσοδο στους παραβάτες σε [illegible] ημερών για ένα [illegible], ανεξάρτητα από το αν ήταν ξυρισμένοι ή γενειοφόροι, αν φορούσαν γερμανικά ή είχαν μακριά μαλλιά, αν ντύνονταν με κοντά ή μακριά [illegible], ο Πέτρος δεν μπορούσε να ανεχτεί αντίδραση. [illegible] τα.[illegible] Επιπλέον, οι κυβερνητικοί υπάλληλοι [illegible] γρήγορα στην Αυλή.

Τα νέα ρούχα και τα ξυρίσματα [illegible] κανείς από το άγρυπνο βλέμμα του τσάρου. [illegible] επιθεωρητές τριγύριζαν επιβάλλοντας πρόστιμα και στη Μόσχα [illegible] των ρούχων που ξεπερνούσαν το υποχρεωτικό [illegible] 1702 έδωσε τους επίσημους ενδυματολογικούς [illegible] Διάταγμα της 28ης Φεβρουαρίου [illegible] όπως οι δεξιώσεις για πρέσβεις, όπου άλλοι οι [illegible] τόνες για γιορτές και τελετές [illegible] έπρεπε να εμφανίζονται με γαλλικές [illegible] κοί και οι υπηρετούντες. Στους χαμηλότερους βαθμούς επιτρέπονταν γιλέκα από [illegible] χρυσοΰφαντα γιλέκα. Οι γενειοφόροι βογιάροι με τα ψηλά καπέλα και τις φαρδιές [illegible] ύφασμα.[illegible] Οι γενειοφόροι [illegible] σε πολλά σκίτσα ξένων επισκεπτών του δέκατου έβδομου αιώνα εξέλιπαν. Όταν η Αυλή μεταφέρθηκε στην Αγία Πετρούπολη, το νέο στιλ είχε ήδη επικρατήσει. Οι μόνες γενειάδες που επιτρέπονταν στην Αυλή ήταν οι ψεύτικες. Μια εντολή που εκδόθηκε για τα κοστούμια των μασκαράδων περιελάμβανε οδηγίες «να παραληφθούν τα ψεύτικα γένια του Νελιουμπόχιν από τη φυλακή και να σταλούν εδώ».[304] Ο Φόκεροντ, γραμματέας της πρωσικής πρεσβείας προς τα τέλη της βασιλείας του Πέτρου, είχε την εντύπωση ότι ο τσάρος δεν είχε καταβάλει μεγάλη προσπάθεια για την ενδυματολογική μεταρρύθμιση, με εξαίρεση το πρόβλημα ότι η γερμανική ρεντιγκότα, ειδικά σε τόσο ψυχρό κλίμα, δεν καλύπτει τόσο καλά το σώμα, αν και απαιτεί τα ίδια μέτρα υφάσματος.[305]

Μακριά από την Αυλή όμως και τις κυβερνητικές υπηρεσίες πολλοί διατήρησαν ή επέστρεψαν στο παλιό στιλ. Το Δεκέμβριο του 1704 κρίθηκε αναγκαίο να επανεκδοθεί το διάταγμα για την ένδυση του 1701.[306] Το διάστημα 1705-1706 κάτοικοι της Σιβηρίας υπέβαλαν αίτηση στη Μόσχα να τους επιτραπεί να κρατήσουν τα παλιά τους ρούχα και τις σέλες, επειδή δεν άντεχαν οικονομικά να φτιάξουν καινούρια. Έτσι, η κυβέρνηση δεν είχε άλλη επιλογή από το να αποσύρει το διάταγμα.[307] Το 1707 ο Πέτρος διέταξε να ελέγχονται και να μαρκάρονται τα χειροτεχνήματα ραφτών και πιλοποιών, «καθώς πολλοί φτιάχνουν ενδύματα και καπέλα τα οποία δεν ανταποκρίνονται στα [εγκεκριμένα] γερμανικά μοντέλα». Είδη χωρίς τα διακριτικά της έγκρισης έπρεπε να επιστρέφονται στους κατασκευαστές και να ξαναφτιάχνονται σύμφωνα με το εγκεκριμένο πρότυπο.[308] Στην πόλη Μπέλεβ ένας υπάλληλος επιχείρησε να κλείσει καταστήματα που πουλούσαν ρωσικά ρούχα, αλλά την επομένη είχαν ανοίξει και πάλι. Ανέφερε ότι ο κυβερνήτης και οι αξιωματούχοι είχαν όλοι γενειάδες και ντύνονταν με τη ρωσική μόδα.[309] Τον Ιανουάριο του 1713 ο Αλεξέι Κουρμπάτοφ, αναπληρωτής κυβερνήτης του Αρχάγ-

γελσκ, έγραψε, παραπονούμενος για τα προβλήματα της επιβολής [illegible] και για το γεγονός ότι όλοι σχεδόν οι κάτοικοι [illegible] φορούσαν παλιομοδίτικα ρούχα και δεν ήταν ξυρισμένοι: «Όπως [illegible] οι προηγούμενοι κυβερνήτες δεν [illegible] δεν εκδίδονταν δεν τηρούνταν και οι άνθρωποι που [illegible] σε άλλες επαρχίες φορούν σχεδόν στο σύνολό τους ρωσικά ρούχα και έχουν γενειάδες, ακόμα και οι νέοι. Ειλικρινά, κύριε, πρέπει να μας πείτε με ποιο τρόπο [illegible] να ξυρίζονται οι βάρβαρες ενδυματολογικές συνήθειες». Ο [illegible] του Κουρμπάτοφ: «Προσπάθησε να διορθώσεις τα προβλήματα [illegible]».[310] Ακόμα και στη Μόσχα ο Βέμπερ σημείωσε το 1716: «Φορούν γερμανικά [illegible], αλλά είναι εύκολο να παρατηρήσεις ότι πολλοί από αυτούς δεν τα έχουν [illegible]».[311] Μια πρόσθετη μαρτυρία ότι οι Μοσχοβίτες συμμορφώνονταν [illegible] περιέχεται σε μια ανώνυμη επιστολή που έλαβε η [illegible] το 1708, από την οποία αποδεικνύεται ότι, όταν ο τσάρος βρισκόταν στη Μόσχα, κυκλοφορούσαν οι πάντες με γερμανικά ρούχα, αλλά κατά την απουσία του οι σύζυγοι των βογιάρων έβαζαν ρωσικά ρούχα και [illegible] φορέματα στην εκκλησία, παρόλο που φορούσαν πάνω από αυτό φούστες. Στο κεφάλι τους δε βάζουν πολωνικά καπέλα, αλλά κάτι σαν καμηλαύκι (*kamilavki*), και καταριούνται όλοι το διάταγμά σας. [...] Αν ίσως κάποιος να φορέσει [ξενικά] καπέλα και καλύμματα του κεφαλιού, τις [illegible], τις περιγελούν και τις αποκαλούν "πρόστυχες γυναίκες" επειδή υπακούν στις διαταγές σας». Οι σύζυγοι ορισμένων επιφανών προσωπικοτήτων, όπως των Πιότρ Ντολγκορούκι, Ιβάν Μουσίν-Πούσκιν, Ιβάν Μπουτουρλίν και Τίχον Στρέσνεφ, κατονομάζονται.[312]

Οι περιοδικές επαναλήψεις και τροποποιήσεις του νόμου για τις γενειάδες δείχνουν ότι και αυτόν τον αψήφησαν. Τα πρόστιμα παρέμεναν ανεξόφλητα. Υπολογισμοί δείχνουν ότι το 1720 τα πρόστιμα για γενειάδες και ενδύματα απέφεραν πενιχρά έσοδα.[313] Τον Ιούνιο του 1723 ένα διάταγμα διευκρίνιζε ότι οι γενειοφόροι (*borodachi*) που δεν επιθυμούσαν ή δεν μπορούσαν να πληρώσουν το πρόστιμο θα συλλαμβάνονταν, θα ξυρίζονταν με το ζόρι και θα απελευθερώνονταν με εγγύηση. Χωρικοί όμως που έρχονταν στην πόλη με χρήσιμα προϊόντα, όπως σιτάρι ή ξύλα, δε θα επιβαρύνονταν.[314] Μια εναλλακτική ποινή για όσους αρνούνταν να ξυριστούν ή να πληρώσουν ήταν η εκτόπιση στο λιμάνι του Ρόγκερβικ, κοντά στη Ρέβαλ, και η καταναγκαστική εργασία εκεί. Αν συμφωνούσαν να ξυριστούν και έδιναν γραπτή βεβαίωση, θα απελευθερώνονταν χωρίς πρόστιμο. Οι Σιβηριανοί παραβάτες θα στέλνονταν να εργαστούν στα πλησιέστερα εργοστάσια ή ορυχεία.[315] Στην περίπτωση των Παλαιόδοξων και όσων άλλων διατηρούσαν τις γενειάδες τους η νομοθεσία απαιτούσε να ντύνονται αποκλειστικά με το παλιό στιλ.

[illegible] Οι σύζυγοι των Παλαιοδόξων έπρεπε να φορούν παλιομοδίτικα μακριά φορέματα και καπέλα.[317]

Η αντίδραση δε μετριάστηκε μετά το θάνατο του Πέτρου. Διατάγματα για την ένδυση εκδόθηκαν και από την αυτοκράτειρα Αικατερίνη το 1726 και από την Ελισάβετ το 1743.[318] Μια διαταγή που εκδόθηκε τον Ιούλιο του 1726 ανέφερε ότι είχε επισημανθεί στην αντίληψη των Αρχών πως αξιωματικοί και υπαξιωματικοί σε άδεια ή εν αποστρατεία «τριγυρίζουν με γενειάδες και με ρωσικά ρούχα παλιάς μόδας». Η διαταγή για γερμανικά ενδύματα, ξίφη και ξύρισμα επανεκδόθηκε, με την παρατήρηση ότι ελλείψει κουρέα η γενειάδα μπορούσε να κοπεί με ψαλίδι. Οι παραβάσεις αντιμετωπίζονταν με πρόστιμα: ραβδισμό για τους υπαξιωματικούς, χρηματικά πρόστιμα και στέρηση των αριστοκρατικών προνομίων για τους αξιωματικούς που παρέβαιναν για τέταρτη φορά τη διαταγή.[319] Ακόμα και εξέχοντες ευγενείς τριγυρνούσαν με τα παλιά τους ρούχα. Μια απογραφή των υπαρχόντων των πριγκίπων Α. Γκ. και Ι. Α. Ντολγκορούκι η οποία πραγματοποιήθηκε λόγω εκτοπισμού τους το 1730 έφερε στην επιφάνεια μεγάλο αριθμό «αναχρονιστικών» ρούχων, αντρικών και γυναικείων, που διακρίνονταν εύκολα λόγω του διαφορετικού λεξιλογίου που είχε χρησιμοποιηθεί για να περιγραφούν.[320]

Στην Αυλή, πάντως, οι δυτικοί κανόνες τηρήθηκαν απαρέγκλιτα. Η κόρη του Πέτρου η Ελισάβετ έγινε διάσημη αργότερα για τις χιλιάδες τουαλέτες της γκαρνταρόμπας της. Από τους αυλικούς απαιτούνταν να διατηρούν πλούσια γκαρνταρόμπα, ώστε να ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις από τους ασταμάτητους χορούς και τις μασκαράτες, εκδηλώσεις στις οποίες ήταν αφιερωμένος ο μισός περίπου χρόνος της Ελισάβετ την πρώτη δεκαετία της βασιλείας της. Διατάγματα προσδιόριζαν τις λεπτομέρειες σχετικά με χτενίσματα και αξεσουάρ.[321] Στη βασιλεία

[illegible] ... στο βραδινό ντύσιμο.[322]

Ο Πέτρος ίσως να μη σκόπευε ποτέ να επεκτείνει τη δυτική μόδα σε όλο τον πληθυσμό –εξαιρούνταν οι κληρικοί (αν και όχι οι σύζυγοί τους) και οι καλλιεργητές χωρικοί– αν ο τρόπος ντυσίματος και η γενειάδα δεν φανέρωναν ξεκάθαρα την κοινωνική θέση κάποιου, όπως συνέβαινε σε άλλες χώρες με [illegible] νόμους και ενδυματολογικούς κώδικες, μια ιδέα που σαφώς δηλωνόταν στην [illegible] παράγραφο του Πίνακα Αξιωμάτων.[323] Ένας τουλάχιστον υποστηρικτής του Πέτρου πίστευε ότι ο τσάρος, παρ' όλα αυτά, δεν είχε προχωρήσει αρκετά. Ο Ιβάν Ποσόσκοφ έγραφε: «Προς το παρόν δεν υπάρχει τρόπος να εξακριβώσει κανείς με βάση το ένδυμα κάποιου σε ποια τάξη ανήκει, αν είναι αστός, υπάλληλος, ευγενής ή δουλοπάροικος. [...] Θα ήταν πραγματικά καλό αν μπορούσε κανείς να διακρίνει την κοινωνική θέση ενός πολίτη έναντι κάποιου άλλου από το ένδυμα. [...] Υπάρχουν πολλοί στις μέρες μας οι οποίοι έχουν δύο ή τρεις χιλιάδες ρούβλια, ωστόσο τριγυρίζουν με ένα γκρίζο υφασμάτινο παλτό, ενώ, αντίθετα, ορισμένοι με λιγότερα από εκατό ρούβλια ντύνονται σαν να είχαν χίλια». Οι έμποροι μπορούσαν να φορούν μπροκάρ, αλλά όχι χρυσά και ασημένια σιρίτια και γαλόνια ή μεταξωτές περισκελίδες. Οι μοναχοί δεν έπρεπε σε καμία περίπτωση να φορούν μεταξωτά ράσα.[325] Οι απαιτήσεις αυτές επρόκειτο να ικανοποιηθούν έως ένα βαθμό από τους άμεσους διαδόχους του Πέτρου, όπως, για παράδειγμα, η απαίτηση σχετικά με τον καθορισμό της ποιότητας και του κόστους των υλικών ανάλογα με το βαθμό από την Άννα Ιωάννοβνα το 1740 (μόνο οι βαθμοί 1-3 μπορούσαν να φορούν σατέν με χρυσό και ασημένιο νήμα) και από την Ελισάβετ το 1742 (περιόρισε τη χρήση ορισμένων εισαγόμενων υλικών και της δαντέλας στους βαθμούς 1-5).[326]

Οι Ρώσοι κύριοι και οι κυρίες της μόδας υιοθέτησαν όσο μπορούσαν το δυτικό στιλ, αλλά ακόμα και ξένοι σχολιαστές δεν ήταν σε θέση να συμφωνήσουν με-

[illegible] τους σχετικά με τα εγκεκριμένα μοντέλα για τις ξένες μόδες, [illegible] [illegible] και γαλλικό στιλ. Ο Τζων Πέρι έγραψε ότι ο Πέτρος [illegible] [illegible] με [illegible] πολλά φτιαγμένα [illegible] [illegible] ένα υπόδειγμα [illegible] αγγλικής μόδας να [illegible] αγγλική μόδα [...] και ένα [illegible] της πόλης της Μόσχας, ενώ σύμφωνα με τον Μπριν [illegible] [illegible] παλιό πολωνικό στιλ. Αυτοί τις είδαν [illegible] [illegible] απλώς τη σύγχυση της εθνικής [illegible] [illegible] Το αντρικό ντύσιμο με πολλά χρώματα [illegible] μόδα όπως και σε άλλους τομείς. [illegible] και περισκελίδες που έφταναν ακριβώς [illegible] [illegible] η γιλέκο [illegible] από την Αγγλία της Παλινόρθωσης, είχε [illegible] [illegible] αποκρίνονταν ότι ήταν δική τους ιδέα») και εξαπλ[illegible] τους Γάλλους (οι οποίοι [illegible] μέρος της Ευρώπης. Το γενικό περίγραμμα του [illegible] σε μεγαλύτερο μέρος [illegible] τις ενδυματολογικές του ιδέες από τη βόρεια Ευ[illegible] ο Πέτρος (ο οποίος [illegible] χωρίς να έχει σημασία ο ακριβής προσδιορισμός της [illegible] ήταν ξεκάθαρο, στα οποία συμπεριλαμβάνονται πολλά δείγματα από [illegible] Αντρικά ρούχα, [illegible] του ίδιου του Πέτρου, διασώθηκαν σε μεγαλύτερο αριθμό από [illegible] γκαρνταρόμπα του [illegible] τα τριακόσια κομμάτια της συλλογής από την γκαρνταρό[illegible] γυναικεία, ιδιαίτερα τα τριακόσια [illegible] καθώς και οι περιγραφές σε απογραφικούς καταλόγους [illegible] του Πέτρου του Α΄, αυτός της γκαρνταρόμπας του Μένσικοφ, που συντάχθ[illegible] για παράδειγμα, περιλαμβάνει τέσσερα κοστούμια μασκαράτας, [illegible] το 1726. (Ο τελευταίος περιλαμβάνει [illegible] ένα μεγάλο καπέλο, μάσκες και ένα πολωνικό κοστούμι.[331]) Μια από τις [illegible] αλλαγές στο αντρικό ντύσιμο ήταν η εισαγωγή στρατιωτικών [illegible] στολών, εφόσον τα ενδύματα της Αυλής τα έβλεπε κανείς σπάνια μέχρι να τελειώσει ο πόλεμος με τους Σουηδούς. Τα περισσότερα πορτρέτα του Πέτρου τον απεικονίζουν ένστολο.

Οι αλλαγές ήταν ίσως ακόμα μεγαλύτερες για τις γυναίκες. Ο Κορνέλιους ντε Μπριν θεώρησε ότι «οι μεταβολές στα ρούχα [...] δεν υπήρξαν τρομερά μεγάλες στις γυναίκες, με εξαίρεση αυτές των ανώτερων στρωμάτων, που ντύνονται όπως οι δικές μας γυναίκες».[332] Από τις γυναίκες του βασιλικού οίκου αναμενόταν να η[illegible]γούνται της μόδας από την παιδική τους ηλικία. Ο Μπριν αναφέρει ότι στα πορτρέτα που φιλοτέχνησε των πριγκιπισσών Αικατερίνης, Άννας και Πρασκόβια, ηλικίας δώδεκα, δέκα και οχτώ ετών αντίστοιχα, απεικόνισε τα φορέματά τους «σύμφωνα με τη γερμανική μόδα, όπως εμφανίζονταν συνήθως δημόσια».[333] Εξαίρεση έγινε για τη μητέρα τους, τη βασιλομήτορα Πρασκόβια. Σύμφωνα με τον Μπά[illegible]σεβιτς, η Πρασκόβια ήταν η μόνη γυναίκα (στην Αυλή) στην οποία επιτράπηκε να διατηρήσει το παραδοσιακό ρωσικό ένδυμα.[334] Σωζόμενα πορτρέτα της επιβεβαιώνουν ότι πραγματικά διατήρησε το παλιό στιλ, αλλά, χωρίς αμφιβολία, την άφησαν ήσυχη μόνο επειδή ο τσάρος «τη σεβόταν απεριόριστα». Ο Μπέργκχολτς,

[illegible] αποφάσισε ότι τα ρωσικά φορέματα [illegible] [illegible] Πέτρου πριγκίπισσες Άννα και Ελισάβετ στην [illegible] η τελευταία λέξη της γαλλικής μόδας, [illegible] το 1725 [illegible] κομμώσεις τους «ήταν τόσο κομψές, που θα μπορούσαν [illegible] ο καλύτερος κομμωτής του Παρισιού». [illegible] Περιστασιακά [illegible] Άννα Ιωάννοβνα ότι «οι Ρωσίδες είναι πολύ [illegible] να γίνονται σωστά». Λίγα χρόνια αργότερα [illegible] πλούτο των ενδυμάτων της Αυλής: «Οι τοπικοί [illegible] ρούχα σε κάθε γιορτή», αλλά σωστός αυτή η διαπίστωση [illegible] στενό κύκλο της Αυλής. Μια νέα βιομηχανία, [illegible] στη Ρωσία: ο «περουκοποιός» (parikhmakher, [illegible] εξακολουθεί να είναι ο σύγχρονος ρωσικός όρος για τον κομμωτή). Σε ένα διάταγμα του 1711 [illegible] ρούβλια για κατάλληλα μακριά γυναικεία μαλλιά, ειδικά γκρίζα. Αλλά τον Ιανουάριο του 1712 ένας τοπικός αξιωματούχος από την περιοχή του Γιαροσλάβλ έγραψε στον Μένσικοφ για να αναφέρει ότι δεν υπήρξαν [illegible] Οι περούκες ήταν ακριβές: δεκαπέντε ρούβλια για μια γυναικεία, από τρία έως πέντε για καθημερινές αντρικές, εννέα ρούβλια αν ήταν φτιαγμένες από φυσική τρίχα.

VIII. ΚΑΛΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ

Στο κορυφαίο του έργο *Ιστορία της Ρωσίας* ο Σ. Μ. Σολόβιοφ χρησιμοποιεί συχνά τον όρο «νεαρή κοινωνία» για να περιγράψει τη Ρωσία στην πρώιμη σύγχρονη περίοδο. Ο όρος αυτός εναλλάσσεται με τον όρο «πρωτόγονη κοινωνία», όπως αποδεικνύεται από τα πολυάριθμα παραδείγματα βίαιης, απολίτιστης και «παιδαριώδους» συμπεριφοράς τα οποία παραθέτει με σκοπό να υπογραμμίσει τη διάσταση του εγχειρήματος που ανέλαβε ο Πέτρος. Το κύριο χαρακτηριστικό της «νεαρής κοινωνίας» ήταν η κυριαρχία του ισχυρού πάνω στους αδύναμους («ο νόμος της ζούγκλας») καθώς και η ανεπάρκεια των κανόνων που περιόριζαν την ιδιοτελή συμπεριφορά. Μπορεί ο Πέτρος να πέτυχε να ντύσει τους ευγενείς του σαν Ευρωπαίους και να εξαναγκάσει άντρες και γυναίκες να σχηματίζουν κοινές παρέες. Το επόμενο βήμα ήταν να εμφυσήσει δυτικούς τρόπους, και η βασική προϋπόθεση για αυτό ήταν να εγκαταλειφθεί η χωριάτικη και άξεστη συμπεριφορά (το δέκατο έβδομο αιώνα ελάχιστα διέφεραν οι τρόποι των ανώτερων από αυτούς των κατώτερων τάξεων) ή, στην περίπτωση των γυναικών, η υπερβολική ντροπαλότητα και στη συνέχεια να καλλιεργηθούν προσόντα όπως οι ξένες γλώσσες και ο χορός. Στην προσπάθεια αυτή για εκλέπτυνση της συμπεριφοράς σημαντικό ρό-

[illegible] τα δυτικά βιβλία και η ανάγνωσή τους. Οι [illegible] Ρώσοι [illegible] να διαβάζουν τα λόγια τους με αναφορές σε κλασικούς.

Η μεταμόρφωση των ελίτ [illegible] με την παρατήρηση της συμπεριφοράς των ξένων [illegible] εξελιγμένη [illegible] με την ανάγνωση βιβλίων καλών τρόπων, όπως του Έντιμου Καθρέφτη [illegible] με την ανάγνωση [illegible] δύο εκδόσεις το 1717, με επανεκδόσεις δύο μόλις [illegible] της Χρονιάς [illegible] του Πέτρου (1719 και 1723) αλλά και το 1740, το 1745 και το 1767 [illegible] τη βασιλεία του [illegible] σε σχέση με το εν λόγω βιβλίο είναι ότι [illegible] Λεντ που δεν αναφέρεται [illegible] των αφιερωμένων στους καλούς τρόπους [illegible] εκδόσεις των [illegible] ηθικές παραινέσεις («Αγάπα το Θεό και τον τσάρο και [illegible] μια [illegible] με ηθικές [illegible] «Να τιμάς τους ιερείς και να σέβεσαι [illegible] σε κανέναν από τους δύο», «Να μην προτρέχει η γλώσσα σου και να μην είσαι [illegible] τους μεγαλύτερους σου», «Να μην [illegible] στις πράξεις σου», «Φαρδύς είναι ο δρόμος που οδηγεί στην [illegible] και αθάνατος στις πράξεις σου [illegible] ακολουθούν») μαζί με εύχρηστους πίνακες [illegible] και πολλοί αυτοί που τον ακολουθούν») μαζί με εύχρηστους πίνακες καταστροφή [illegible] καθώς και των αραβικών και των λατινικών [illegible] των νέων τυπογραφικών στοιχείων, καθώς και των αραβικών και των λατινικών ρυθμών. Το εγχειρίδιο καλών τρόπων ήταν μια «ανθολογία από διάφορους συγγραφείς» που δεν κατονομάζονται στο κείμενο,[341] ανάμεσα στους οποίους και ο Έρασμος, από το έργο του οποίου *De civilitate morum puerilium* (1530), που κυκλοφόρησε σε όλη την Ευρώπη, είχαν ανθολογηθεί τα κεφάλαια για το πώς να συμπεριφέρεσαι στο τραπέζι και να κάνεις μια κόσμια συζήτηση.[342] Η έμφαση για τον τίτλο μπορεί να αναζητηθεί σε εκδόσεις όπως το *Κάτοπτρο της Νεότητας* για τη *Διαμόρφωση Καλών Τρόπων και μιας Πολιτισμένης Ζωής* και ο *Καθρέφτης της Διάπλασης*.[343] Ορισμένα από τα επιλεγμένα θέματα απηχούν παραδοσιακές αξίες της Δύσης, όπως και της Ανατολής. Το βιβλίο ξεκινά με νουθεσίες περί τιμής και σεβασμού των γονέων. «Οι νεαροί πρέπει να μιλούν μεταξύ τους ξένες γλώσσες, για να γίνουν ανεξάρτητοι, ειδικά όταν έχουν να πουν κάποιο μυστικό, ώστε να μην το ανακαλύψουν οι υπηρέτες».[344] Το δεύτερο μισό του εγχειριδίου είναι αφιερωμένο σε συμβουλές προς νεαρές κυρίες, αλλά οι Ρωσίδες που αναζητούσαν καθοδήγηση σχετικά με τους νέους τρόπους δυτικής συμπεριφοράς μάταια προσέφευγαν για συμβουλές στο *Κάτοπτρο*.[345] Για να κατανοήσουμε την πιθανή επιρροή του *Κατόπτρου*, η πρώτη έκδοση είχε τυπωθεί σε εκατό μόλις αντίτυπα, ενώ οι μεταγενέστερες σε εξακόσια, χίλια διακόσια και πεντακόσια εβδομήντα οχτώ αντίστοιχα. Παρ' όλα αυτά, ήταν ένα σχετικά ευπώλητο βιβλίο, αφού πούλησε πάνω από τριακόσια αντίτυπα τα πρώτα δύο χρόνια και περισσότερα από χίλια πεντακόσια στις τρεις πρώτες εκδόσεις.[346]

Το *Κάτοπτρο*, που εκδόθηκε με τα νέα τυπογραφικά στοιχεία,[347] συμπληρώθηκε από εκδόσεις της Εκκλησίας, η οποία παραδοσιακά καθοδηγούσε την εκπαίδευση της νεολαίας. Δινόταν έμφαση στο καθήκον του καλού χριστιανού απένα-

[illegible] και στην πατρίδα του. [illegible] Μακαρισμών ο Πέτρος [illegible] πολυάριθμες [illegible] ότι το μόνο μέσο [illegible] των επίγειων καθηκόντων τους. Το [illegible] των επίγειων [illegible] τα αγαθά έργα της κοσμικής ζωής.[349] Ο [illegible] ένα αναγνωστικό στην παλιά κυριλλική γραφή που [illegible] και πρωτοκυκλοφόρησε το 1720,[350] ήταν [illegible] το νέο πνεύμα της περιόδου του Πέτρου, γραμμένος όχι σε [illegible] διάλεκτο» αλλά σε απλή γλώσσα.[351] Ο Πέτρος [illegible] συγκεκριμένη ιδέα για το «πώς θα εγκαθιδρύσει στη Ρωσία [illegible] αναστατικό εκπαιδευτικό σύστημα για τους «νέους» και είχε [illegible] να παραγγείλει αυτό το εγχειρίδιο που παρείχε σαφή εξήγηση [illegible] Υπήρχαν σχόλια στις Δέκα Εντολές, στην Κυριακή Προσευχή, στο Σύμβολο της Πίστεως και στους Μακαρισμούς. Παραλείπονταν παραδοσιακοί ψαλμοί και [illegible]. Το αναγνωστικό ήταν γεμάτο προτροπές για συμμόρφωση προς την [illegible], «ευλογία της κυβέρνησης» και δεήσεις για την καλή υγεία του αυτοκράτορα.[352] Το υποβόσκον μήνυμα ήταν πως οι υπήκοοι του τσάρου, ειδικά οι νέοι, ήταν αμαρτωλοί και αδαείς και χρειάζονταν αυστηρή καθοδήγηση. «Η νεότητα είναι σαν μια ρίζα από όπου αναπτύσσεται και το καλό και το κακό σε ολόκληρη τη ζωή. Και ο λόγος είναι ο εξής: Εξαιτίας της αμαρτίας των πρωτοπλάστων, έχουμε εκ γενετής μια ροπή προς το κακό. [...] Επομένως, το καλό μπορεί να [illegible] όταν δεν υπάρχει καμία σωστή καθοδήγηση για τα παιδιά».[352] Ενόσω ζούσε ο Πέτρος τυπώθηκαν δεκαέξι χιλιάδες αντίτυπα του αναγνωστικού. Η τελευταία έκδοση έγινε το 1859.[353] Αντίτυπα στάλθηκαν ως βασικά βιβλία σε όλες τις επισκοπικές σχολές το 1722, ενώ το 1723 ένα συνοδικό διάταγμα όριζε να γίνονται αναγνώσεις από το αναγνωστικό, σε αντικατάσταση των αναγνώσεων από τον Εφραίμ τον Σύρο στις εκκλησίες της Λεντ, «με σκοπό την προετοιμασία του κόσμου για γνήσια μετάνοια».[354]

Το κατά πόσο κατάφερε ο Πέτρος να δημιουργήσει «νέους ανθρώπους» μπορούμε να το αξιολογήσουμε καλύτερα αν εξετάσουμε συγκεκριμένες περιπτώσεις. Ορισμένοι Ρώσοι υιοθέτησαν αμέσως ένα δυτικό τρόπο ζωής, όπως ο πρίγκιπας Πιοτρ Αλεξέγιεβιτς Γκολίτσιν (1660-1722), που απέκτησε γερές βάσεις όσον αφορά τους δυτικούς τρόπους, αφού τον έστειλαν να σπουδάσει στη Βενετία το 1697 και στη Βιέννη το 1701. Ο Ιταλός τραγουδιστής Μπαλάτρι, τον οποίο έφερε πίσω από το πρώτο του ταξίδι, βρήκε τον Γκολίτσιν εξαιρετικά πολιτισμένο για Ρώσο. Το σπίτι του στη Μόσχα, χτισμένο από Ιταλό αρχιτέκτονα, ήταν επιπλωμένο με ευρωπαϊκά έπιπλα και περσικά και κινεζικά χαλιά.[355] Από την άλλη, ο

Γκαβρίλα Γκολόβκιν, τον οποίο μια επίσημη έρευνα για την τέχνη της περιόδου του Πέτρου περιγράφει ως «μια εξαιρετικά εντυπωσιακή ενσάρκωση της προσωπικότητας νέου τύπου, η οποία διαμορφώθηκε στη διάρκεια της εποχής [illegible] δείχνει πολύ εξοικειωμένος με τα δυτικά ρούχα του στο επίσημο πορτρέτο [illegible] Μπέργκχολτς για μια επίσκεψη στο [illegible] του Ιβάν Νικίτιν. Η [illegible] αμφίβολης [illegible]. Ο Μπέργκχολτς είδε σε ένα [illegible] το 1721 [illegible] λευκή περούκα, εκτεθειμένη πάνω σε ένα [illegible] αλλά [illegible] λόγω της υπερβολικής της [illegible] δεν τη φορά ποτέ. Θα πρέπει να [illegible] δεν θα δεχόταν ο ίδιος να αποκτήσει ένα τέτοιο [illegible] για δώρο, μια και ποτέ δε θα [illegible] να το φορέσει. [...] Είναι πάντα ντυμένος πολύ [illegible] πολύ περισσότερο [illegible] καρτάνι».[illegible] Ο δούκας Ντε Λίρια γράφει για [illegible] με ένα παλιομοδίτικο [illegible] την πατρίδα του και, μολονότι ήταν δεμένος με τους [illegible] του Γκολόβκιν: «Αγαπούσε την πατρίδα [illegible] τα νέα ήθη αν διαπίστωνε ότι ήταν χρήσιμα».[illegible] [illegible] δεν απέρριπτε [illegible] την επιθυμία να τελευτήσει το βίο του ως μ[illegible]. Προφανώς, ο Γκολόβκιν εξέφρασε [illegible] η άδεια.[illegible] Για τον Φιόντορ Ρομοντανόφσκι [illegible] αλλά δεν του δόθηκε [illegible] τους παλιούς τρόπους, πάντα εκτελούσε όλες τις εντολές [illegible] «μολονότι αγαπούσε [illegible] με ζήλο και τιμή».[illegible] Ο Κορμπ ανέφερε ότι η αντίδραση του [illegible] του μονάρχη του [illegible] Ρομοντανόφσκι όταν πληροφορήθηκε ότι ο Φιόντορ Γκολόβιν είχε φορέσει ξενικά ρούχα στη Βιέννη το 1698 ήταν να αμφισβητήσει ότι ο Γκολόβιν μπορούσε να είναι «ένα τόσο ανόητο γαϊδούρι ώστε να περιφρονήσει την παραδοσιακή φορεσιά της πατρίδας του».[illegible]

Δεδομένου ότι ο Γκολόβκιν γεννήθηκε το 1660 και ο Ρομοντανόφσκι το 1640, θα έπρεπε να είναι αναμενόμενες κάποιες επιφυλάξεις. Εντούτοις, μεσούσης της βασιλείας του Πέτρου, Ρώσοι που περνούσαν αρκετό χρόνο στο εξωτερικό ανακάλυπταν ότι τους γελοιοποιούσαν και τους υποπτεύονταν στην πατρίδα. Ο Ιβάν Νεπλιούεφ καταγράφει τις συνθήκες υποδοχής του ίδιου και των συντρόφων του το 1720, ύστερα από εκπαίδευση τριών χρόνων στη Δύση. Η απουσία «μας έκανε αντιπαθητικούς όχι μόνο στους φίλους μας αλλά και στους συγγενείς μας, οι οποίοι με την πρώτη ευκαιρία μάς κορόιδευαν γελώντας μαζί μας και καταριούνταν τους ευρωπαϊκούς τρόπους τους οποίους είχαμε αποκτήσει».[362] Ορισμένοι ξένοι ισχυρίζονταν ότι ήταν πραγματικά αδύνατον να αναμορφωθούν οι Ρώσοι, αφού οι περισσότεροι «δεν έχουν απλώς αποβάλει την αβρότητα την οποία είχαν αποκτήσει σε ξένα μέρη και επιδεικνύουν ανυπόφορη υπερηφάνεια σχετικά με τα όσα μπορεί να έμαθαν εκεί από σωματικές ασκήσεις (αφού δεν ήταν ποτέ στα σχέδιά τους να καλλιεργήσουν το μυαλό τους), αλλά και έχουν επιστρέψει στον προηγούμενο τρόπο ζωής τους».[363] Όταν αποστρατεύονταν ή αποσύρονταν από το δημόσιο βίο, κατά προτίμηση σε κάποιο μοσχοβίτικο κτήμα, οι ευγενείς επέστρεφαν στους πα-

[illegible] τρόπους ζωής. «Σε άλλα πορτρέτα [illegible] των ευρωπαϊκών χρωμάτων [illegible] Ματβέγιεφ.[illegible] [illegible] Ρώσοι [illegible] παρουσιάζουν ένα βαθιά [illegible] [illegible] το κτήμα του [illegible] [illegible] περιλάμβανε μια διάφορη [illegible] [illegible] 1718 [illegible] από λευκόδενδρο, φράχτες και [illegible] [illegible] ένα αντίγραφο. Υπήρχαν, ακόμα, [illegible] [illegible] κουζίνες, περιβόλια και λιμνούλες.[illegible]

Η πριγκίπισσα Αναστασία Πετρόβνα Γκολίτσινα, το γένος Προζορόφσκαγια, προσφέρει μια γυναικεία εκδοχή του θέματος έτσι όπως τη ζωγράφισε ο καλλιτέχνης Αντρέι Ματβέγιεφ το 1728.[364] Φοράει μακρύ βραδινό φόρεμα με πολύ χαμηλό ντεκολτέ, το οποίο δεν καλύπτεται από το βελούδινο μανδύα που ο καλλιτέχνης έχει [illegible] γύρω της. Το κεφάλι και ο λαιμός της είναι γυμνά. Ένα πορτρέτο-μινιατούρα του Πέτρου του Μεγάλου ταλαντεύεται κάτω από το αριστερό της στήθος. Η προς τα κάτω κλίση του στόματος μπορεί να αντανακλά την ηλικία της Γκολίτσινα (εξήντα τριών ετών όταν φιλοτεχνήθηκε το πορτρέτο, ένα χρόνο πριν από το θάνατό της), αλλά υπαινίσσεται επίσης δοκιμασίες και απογοητεύσεις. Ήταν ήδη μια ώριμη γυναίκα όταν δρομολογήθηκαν οι μεταρρυθμίσεις του Πέτρου. Ανήκε σε μια παλιά βογιάρικη οικογένεια και με το γάμο της μπήκε σε μια άλλη. Το 1718 ενεπλάκη στην υπόθεση του διαδόχου Αλεξέι και καταδικάστηκε σε ραβδισμό, γεγονός που τη συνέδεσε με το στρατόπεδο των συντηρητικών. Λίγα χρόνια αργότερα αποκαταστάθηκε στην εύνοια του αυτοκράτορα. Όπως όλες οι γυναίκες της τάξης και της γενιάς της, αναγκάστηκε να φορά ανοίκεια, ίσως υπερβολικά αποκαλυπτικά ρούχα και να εμφανίζεται δημόσια παρέα με ξένους. Η Γκολίτσινα υπέστη ακόμα χειρότερες ταπεινώσεις: Διορίστηκε «γελωτοποιός» της αυτοκράτειρας και από το 1717 υπηρέτησε ως ψευδοηγουμένη του γυναικείου τμήματος της Καταμέθυστης Συνέλευσης. Όλα αυτά επέφεραν μια βίαιη ρήξη με τη ζωή στο γυναικωνίτη (*terem*).

Η πρώιμη ταξιδιωτική λογοτεχνία της εποχής του Πέτρου παρέχει ορισμένα καλά παραδείγματα για τα συναισθήματα των Ρώσων που αναγκάζονταν να αντιμετωπίσουν ένα διαφορετικό κόσμο. Η αφήγηση του Μπ. Π. Σερεμέτιεφ για το ταξίδι του στη Δύση αρχίζει με τις λέξεις «εν έτει 7205 από κτίσεως κόσμου» και με ικεσίες προς τον Παντοδύναμο, τη Μητέρα του Θεού και όλους τους αγίους για προστασία: «Παρόλο που δεν το αξίζουμε, μη μας εγκαταλείψετε στο δυσκολότερο αυτό ταξίδι μας, αλλά εξασφαλίστε μας ένα ειρηνικό και ήσυχο δρομολόγιο, με επιτυχία στα πάντα, όπως τότε που ο Μωυσής εγκατέλειπε την Αίγυπτο».[365] Ο δρόμος τούς έφερε στην Κρακοβία και στη Βιέννη, όπου η ομάδα εκτέθηκε στην

[illegible] Στη Ρώμη ο κατάλογος των κειμηλίων είναι ογκώδης: η λόγχη από τη Σταύρωση, ο πέπλος της Βερενίκης, οι φορεσιές των σφαγιασθέντων Αθώων, η εικόνα της Παναγίας ζωγραφισμένη από τον ευαγγελιστή Λουκά η, ακόμα πιο φιλόδοξα, η κλίμακα πάνω στην οποία μεταφέρθηκε ο Χριστός από τον Καϊάφα στον Πιλάτο, στιγματισμένη ακόμα από ρανίδες του αίματός του. Στη Νεάπολη η ομάδα [illegible] μάρτυρας της υγροποίησης του αίματος του αγίου Ιανουάριου μέχρι το σημείο του βρασμού. Ακόμα μεγαλύτερη προσοχή δίνεται στον τάφο του αγίου Νικολάου στο Μπάρι – διόλου παράξενο αν ληφθεί υπόψη ο σεβασμός που απολάμβανε αυτός στη Ρωσία.[370] (Αυτή η απουσία κριτικής σκέψης δε χαρακτηρίζει, φυσικά, μόνο τους Ρώσους προσκυνητές.) Ο συγγραφέας δηλώνει εντυπωσιασμένος από τα νοσοκομεία (τα «μαλακά κρεβάτια» και τα «μεγάλα φαρμακεία» στη Ρώμη, «την αφθονία [illegible], κτιρίων, κλινοσκεπασμάτων και όλων των αναγκαίων για τους ασθενείς» στη Μάλτα) και τρομοκρατημένος στη θέα του Βεζούβιου με τις «μεγάλες στήλες καπνού» και το θόρυβο «που προκαλεί τεράστιο φόβο στον άνθρωπο».[371] Είναι δε έτοιμος να πιστέψει ότι ένα άλλο ηφαίστειο, το Στρόμπολι, ήταν η κατοικία του σατανά, που έστελνε δαίμονες να παρασύρουν στο θάνατο ναυτικούς.[372] Το ταξιδιωτικό ημερολόγιο του Πιοτρ Τολστόι κινείται σε ανάλογο κλίμα.[373]

Πολλές σοβιετικές μελέτες για την περίοδο του Πέτρου βασίστηκαν στον τύπο «θρησκευτικό = κακό και οπισθοδρομικό» και «κοσμικό = καλό και προοδευτικό». Επειδή η περίοδος του Πέτρου στο σύνολό της θεωρήθηκε προοδευτική, όφειλε να καταδειχτεί ότι ήταν πιο κοσμική από τις προηγούμενες.[374] Έπρεπε όμως τα άτομα να κάνουν μια οριστική επιλογή ανάμεσα στο κοσμικό και στο θρησκευτικό, ανάμεσα στην παράδοση και στη νέα κουλτούρα, να λάβουν «ένα είδος θρησκευτικής απόφασης δεσμευτικής για όλη τη ζωή του ανθρώπου»;[375] Για το σύνολο του πληθυσμού, από τις κατώτερες μέχρι τις ανώτερες τάξεις, η κουλτούρα της Ρωσίας του δέκατου έβδομου αιώνα, με την ευρύτερη έννοια της λέξης, ήταν κυρίως θρησκευτική και παραδοσιακή, ελάχιστα επηρεασμένη από τη μόδα. Από τα μέσα του αιώνα στοιχεία της δυτικής τέχνης και των δυτικών τρόπων

[illegible] Κορνέλιους ντε Μπρυν έγραψε: «[illegible] κι όταν πηγαίνουν να επισκεφθούν Ξένους, [illegible] στην πρώτη εικόνα που βλέπουν από το φόβο ότι δεν απέδωσαν πρώτα τιμές στο Θεό, όπως όφειλαν».[376] Ο Πιερ Χένρι Μπρους αφηγείται ένα χαρακτηριστικό περιστατικό: «Κάποτε ένας Ρώσος κατέφτασε τρέχοντας φέρνοντάς μου ένα μήνυμα, κοίταξε γύρω στην αίθουσα για να βρει κάποιο εικόνισμα και, μη βλέποντας κανένα, με ρώτησε: "Πού είναι ο Θεός;". Του απάντησα: "Στον ουρανό". Μόλις το άκουσε, έφυγε αμέσως χωρίς να μου παραδώσει το μήνυμα. Ανέφερα στο στρατηγό το περιστατικό κι αυτός διέταξε αμέσως να κρεμάσω στο δωμάτιό μου μια εικόνα αγίου για να αποφευχθούν περαιτέρω προσβολές τέτοιου είδους».[377]

Το γεγονός ότι οι σύγχρονοι του Πέτρου πίστευαν πως είχε υποβαθμίσει τις εικόνες αποκαλύπτει πολλά για τις αντιλήψεις σχετικά με τη ριζική φύση της μεταρρύθμισής του.[378] Στην πραγματικότητα, τα διατάγματα επαναλάμβαναν παλιούς κανόνες που βασίζονταν στις αποφάσεις της εκκλησιαστικής συνόδου του 1551.[379] Ένας διαφωνών ιερέας που κομμάτιασε εικόνες με ένα τσεκούρι κάηκε, όπως άρμοζε, ζωντανός «ως αιρετικός και καταστροφέας ιερών εικόνων».[380] Εικόνες βρέθηκαν ανάμεσα στα υπάρχοντα ακόμα και των πιο «κοσμικών» Ρώσων, συμπεριλαμβανομένου, φυσικά, του ίδιου του τσάρου. Σε μια επιστολή του προς τον Φιόντορ Απράξιν ο Μπόρις Σερεμέτιεφ τον προσκαλούσε να τον επισκεφθεί στο κτήμα του στη Μόσχα, κάτι που θα του πρόσφερε την ευκαιρία να προσκυνήσει σε μια θαυματουργό εικόνα της Παρθένου η οποία βρισκόταν στο δρόμο του. Το 1712 ο Σερεμέτιεφ, εξαντλημένος από τα καθήκοντά του, ζήτησε άδεια να αποσυρθεί και να περιβληθεί το μοναστικό σχήμα, αλλά του το αρνήθηκαν.[381] Περιγραφές βιβλιοθηκών των ευγενών της περιόδου του Πέτρου δείχνουν την εμμονή στις θρησκευτικές παραδόσεις. Η απογραφή από το μοσχοβίτικο σπίτι του Μ. Π. Γκαγκάριν, του υπό δυσμένεια πρώην κυβερνήτη της Σιβηρίας, κατέγραψε [illegible] βι-

[illegible]

Γενικά, ο Πέτρος και οι επαναστατικές του δεν είχαν κανένα πρόβλημα [illegible] Μάρτιο του 1716 [illegible] «Εύχομαι στην εξοχότητά σας [illegible] του Χριστού και διασκεδάσατε [illegible]» [illegible] Ο Ιβάν Νεπλιούεφ γράφει στα απομνημονεύματά του πως το 1715, «αποσύρθηκα σε ένα μοναστήρι για να [illegible] σε ηλικία είκοσι ετών και υπάκουος, παρέμεινα εκεί πάνω από ένα χρόνο. Ο Νεπλιούεφ αργότερα [illegible] ως αξιωματικός του ναυτικού, αλλά επισημαίνει ότι ένας συμφοιτητής του στη Βενετία «κατέφυγε στο όρος Άθως για να γίνει μοναχός».[...] Ήταν φυσικό για τον Μένσικοφ να επισκεφθεί τη Μονή Αγίας Τριάδας-Αγίου Σεργίου για να προσευχηθεί ταξιδεύοντας από τη Μόσχα στην Αγία Πετρούπολη το 1709 και [illegible] να δώσει στους μοναχούς κάποια σχέδια του Σλιόσελμπουργκ,[...] όπως και να γράψει στη σύζυγό του το Μάρτιο του 1709 για την ονομαστική της [illegible] ότι «αφού τέλειωσε η Θεία Λειτουργία, ήπιαμε ο καθένας από μια κούπα [illegible] ότι πριν ταχυδρομήσει το γράμμα ήπιαν όλοι μαζί κι [illegible] βότκα στην υγειά σου» και [illegible] στην υγειά της ουγγρικό κρασί, «εναποθέτοντας την υγεία σου και [illegible] στη μεγάλη χάρη και στην προστασία του Θε[illegible] του πολυαγαπημένου μας γιου [illegible]».[...] Λέγεται ότι ο Μένσικοφ είχε συμβουλευτεί τον ηγούμενο Δοσίθεο, που είχε τη φήμη ότι διέθετε το χάρισμα της ενόρασης, όταν είχε φιλονικήσει με τον τσάρο. Ο Δοσίθεος πρόβλεψε ότι ο Θεός θα τον απάλλασσε από τα προβλήματά του. Η πριγκίπισσα Μένσικοβα βοήθησε αργότερα τον Δοσίθεο να γίνει μητροπολίτης του Ροστόφ.[...]

Την ημέρα των Χριστουγέννων του 1716 ο Μένσικοφ σηκώθηκε στις πέντε το πρωί και άκουσε τις πρωινές προσευχές, αργότερα παρακολούθησε τη Λειτουργία στον Καθεδρικό Ναό της Αγίας Τριάδος, ύστερα επισκέφθηκε τον ψευδομητροπολίτη της Αγίας Πετρούπολης Ιβάν Μπουτουρλίν και το σπίτι του «πρίγκιπα-πάπα», όπου ψάλλονταν άσεμνα κάλαντα.[...] Κατά τον ίδιο τρόπο, την ημέρα της Πρωτοχρονιάς του 1719 ο Μένσικοφ σηκώθηκε στις πέντε το πρωί για να ακούσει τους ψαλμούς της αγρυπνίας, από εκεί πήγε στο παλάτι, ύστερα στη Λειτουργία και το βράδυ σε μια επίδειξη πυροτεχνημάτων, κατά την οποία «διάφορες ρου-

[illegible] Ο πρίγκιπας Μένσικοφ ακολουθούσε έναν «εμβληματικό» τρόπο ζωής [illegible] τους νέους τρόπους. [illegible] Για παράδειγμα, συντάκτης του ημερολογίου της Αυλής, [illegible] κάποιος υπάλληλος αρμόδιος για τα σπίτια στην Αγία Πετρούπολη, [illegible] σημείωνε ότι στη διάρκεια της επίδειξης πυροτεχνημάτων για την ονομαστική γιορτή του Μένσικοφ στις 23 Νοεμβρίου «πολλοί δρόμοι [illegible]» «προβλήματα» (problems) αντί για «εμβλήματα» (emblems).[...] Συνεπώς, υπάρχει και το πρόβλημα εξαιρετικής εκλέπτυνσης, ειδικά μεταξύ αυτών που ταξίδευαν στο εξωτερικό, αποδεικνύοντας ότι έπειτα από μακροχρόνια έκθεση (στους νέους τρόπους) ήταν πιθανό να κάνει κάποιος το μεγάλο άλμα προς νέους τρόπους σκέψης. Ο Καλογκρίφοβ, για παράδειγμα, ο πράκτορας του Πέτρου στην Ολλανδία και στην Ιταλία, προειδοποιούσε το 1718 να μην προσλάβουν κάποιο συγγενή του διάσημου αρχιτέκτονα Μικέτι για να ζωγραφίσει έναν πίνακα της Πολτάβα, καθώς ο καλλιτέχνης είχε απεικονίσει τον τσάρο έφιππο να [illegible] τους Τούρκους (με τον ενδεδειγμένο για τέτοια θέματα τρόπο), ενώ, όπως τόνιζε ο Καλογκρίφοβ, η μάχη της Πολτάβα δεν είχε καμία σχέση με τους Τούρκους και μια τέτοια απεικόνιση δε θα ταίριαζε στο χαρακτήρα του τσάρου, ο οποίος, αντί να [illegible] τους εχθρούς του, έσωσε πολλούς από το θάνατο.[...] Ο πρίγκιπας Γκ. Φ. Ντολγκορούκι ικέτευσε τον Πέτρο: «Μεγαλειότατε, φανείτε σπλαχνικός με το λαό του κράτους σας, εξακολουθήστε να εργάζεστε [illegible] έτσι ώστε να [illegible] τα παλιά ασιατικά έθιμά τους και να διδαχτούν να συμπεριφέρονται όπως οι χριστιανικοί λαοί της Ευρώπης».[...] Τα πράγματα κατέστη δυνατόν να αλλάξουν έπειτα από περίπου δύο γενιές. Έτσι, ο Φ. Α. Γκολόβιν έλαβε παραδοσιακή μοσχοβίτικη εκπαίδευση, αλλά ο γιος του (γεννήθηκε το 1695) παρακολούθησε τη Σχολή Μαθηματικών, στη συνέχεια πήγε στην Ολλανδία, υπηρέτησε σε αγγλικό πλοίο, γνώριζε γαλλικά και αγγλικά, τα δε παιδιά του παρακολούθησαν μαθήματα στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας.[...]

Ένα ζήτημα-κλειδί είναι αν οι «νέου τύπου άντρες και γυναίκες» αντάλλαξαν μια μορφή σκλαβιάς (υποταγή στο έθος) με μια άλλη (υποταγή στο κράτος). Σύμ-

[illegible]

...Η ακόλουθη επιστολή γράφτηκε το 1724 και απευθύνεται όχι στον Πέτρο αλλά στην κόρη του Ελισάβετ από τον Αρτέμι Πέτροβιτς Βολίνσκι, κυβερνήτη του Καζάν, ο οποίος συγγένευε με τη βασιλική οικογένεια από το γάμο του με την Αλεξάνδρα Ναρίσκινα, εξαδέλφη του Πέτρου: «Αρχόντισσά μου, δεν επιθυμώ να απασχολήσω ένα περισσότερο την υψηλότητά σας, μόνο σας ικετεύω ταπεινά να ευαρεστηθείτε να με κρατήσετε, χάρη στη μητρική σας ευσπλαχνία, ως τον ταπεινότερο δούλο σας μεταξύ των ειλικρινών, αγνών και πιστών υπηρετών σας, καθώς είμαι και θα παραμείνω, φιλεύσπλαχνη αρχόντισσα, ταπεινότατος δούλος της υψηλότητάς σας, με τον οφειλόμενο δουλικό ταπεινό σεβασμό και την ενδεδειγμένη υπακοή».

Ο Πέτρος αναγνώριζε ότι ήταν μεγάλη πρόκληση για αυτόν να μετατρέψει τους Ρώσους σε Ευρωπαίους. «Έδωσα εντολή στους κυβερνήτες να συγκεντρώσουν τέρατα και να σας τα στείλουν. Έχουν κατασκευαστεί κατάλληλες προθήκες. Αν επιθυμούσα να σας στείλω ανθρώπους οι οποίοι είναι τέρατα όχι λόγω της δυσμορφίας των σωμάτων τους αλλά λόγω των παράξενων τρόπων τους, δε θα είχατε χώρο να τους βάλετε όλους». Οι ξένοι έτειναν να συμμεριστούν την άποψή του για το μέγεθος του εγχειρήματος. Σύμφωνα με το Βρετανό εφημέριο Τόμας Κόνσετ, ο Πέτρος αντιμετώπισε «σε όλη την επικράτεια προλήψεις και άγνοια, μια γενική διαφθορά και ένα λαό που διήγε βίο σχεδόν κτηνώδη και βάρβαρο». Ο Κόνσετ, που υπήρξε μάρτυρας της σύγχυσης που επικράτησε τα χρόνια μετά το θάνατο του Πέτρου, φοβόταν ότι οι προσπάθειες του τσάρου θα πήγαιναν χαμένες, καθώς πολλοί από τους προύχοντες «φαίνονται τόσο προσκολλημένοι στα παλιά ήθη και τους τρόπους, ώστε δεν εύχονται τίποτα περισσότερο από την απο-

[illegible]

...Ο συγγραφέας δεν ήταν ένας «αφηγητής της πολυθρόνας», αλλά πέρασε κάποιο χρόνο στη Ρωσία. Παρ' όλα αυτά, άντλησε αρκετό υλικό από προηγούμενες αφηγήσεις, με αποτέλεσμα να αναμείξει στοιχεία από την περίοδο του Πέτρου και από προηγούμενες εποχές. Για παράδειγμα, παραθέτει ένα ανέκδοτο που γράφτηκε από τον Ολεάριο δεκαετίες πριν, για κάποιον χειρουργό που καταδικάστηκε σε θάνατο ως μάγος επειδή διατηρούσε ένα σκελετό στο σπίτι του, για ένα σοφό που καταδικάστηκε επειδή προέβλεψε μια έκλειψη του ήλιου και για ένα ζωγράφο που καταδικάστηκε επειδή πέταξε κάτω κάποιες εικόνες. Παραμένει αμφίβολο αν η αντίληψη του μέσου Ρώσου για τον κόσμο ήταν σημαντικά πιο ... και παραδοσιακότερη από αυτή των συγχρόνων του σε άλλα μέρη. Σε ολόκληρη την Ευρώπη τη ζωή της μεγάλης μάζας του πληθυσμού εξακολουθούσαν να καθορίζουν τα ήθη μάλλον παρά η λογική. Για να δώσουμε ένα παράδειγμα, είναι εύκολο να ειρωνευόμαστε το γεγονός ότι το 1699 οι Ρώσοι εξακολουθούσαν να μετρούν τα έτη από γεννήσεως του Αδάμ και ότι διατυπώθηκαν διαμαρτυρίες για κλοπή του χρόνου του Θεού με το διάταγμα για το νέο ημερολόγιο. Ωστόσο το χαμόγελο ξεθωριάζει όταν φέρνουμε στη μνήμη μας ότι στην Αγγλία η αντικατάσταση του Ιουλιανού Ημερολογίου από το Γρηγοριανό το 1752, η οποία απαιτούσε να κοπούν έντεκα ημέρες από το Σεπτέμβριο (Πράξη Τσέστερφιλντ), έγινε δεκτή με διαδηλώσεις και συνθήματα όπως «Δώστε μας πίσω τις έντεκα ημέρες μας!».

Ίσως το [illegible] πεδίο [illegible] της σχετικής επιτυχίας [illegible] των δυτικών τρόπων είναι η Αυλή, με βάση την [illegible] τη Ρωσία, καθώς εκεί δεν [illegible]. [illegible] Ο Καρμπεντίν[illegible] έγραφε: «Πρέπει να παραδεχτεί [illegible] πραγματικά θαύματα. [illegible] ήταν πολύ [illegible] και [illegible] σημαντική αλλαγή [illegible] η Ρωσία ήταν από τριάντα χρόνια και βλέπει [illegible] χρειαζόταν αυτός ο [illegible] μονάρχης για να καταφέρει μια τόσο [illegible] και γενική μεταμόρφωση [illegible]». [illegible] Περιγραφές ξένων για την εποχή που ακολούθησε το θάνατο του Πέτρου καταγράφουν ότι ο τρόπος ζωής που [illegible] εκείνος δεν άλλαξε: Πυροτεχνήματα, χοροί και μεικτές συντροφιές ήταν στην ημερήσια διάταξη. Οι ανώτεροι αριστοκράτες έκαναν λόγο περί επιστροφής στη Μόσχα επιθυμώντας να επωφεληθούν από την αποκατάσταση του μοσχοβίτικου των βασιλικών γάμων και της κληρονομικής ανόδου στη Δούμα των Βογιάρων, αλλά δεν προέβαλλαν καμία αντίδραση στον καινούριο τρόπο ζωής. Για να θεωρηθεί «κάποιος Ρώσος κατάλληλος για την Αυλή του Πέτρου» έπρεπε να είναι «ψευδοΕυρωπαίος», [illegible] όπως η πριγκίπισσα Κουράκινα, οι κουβέντες της οποίας ήταν κυρίως «έπαινοι της γαλλικής μόδας και της ελευθεριάζουσας συμπεριφοράς». Περιγελούσε τις ευσεβείς γυναίκες και προσπαθούσε να αποδείξει ότι «οι ερωτικές περιπέτειες δεν είναι λιγότερο πιθανές στη Μόσχα από όσο στο Παρίσι ή στο Λονδίνο». [illegible] Ορισμένοι ικανοποιούνταν μιμούμενοι τους Δυτικούς, αλλά για κάποιους άλλους το «να γίνουν Ευρωπαίοι» είχε συνέπειες που ξεπερνούσαν αυτό που είχε κατά νου ο Πέτρος. Το να μοιάσει κανείς σε έναν Άγγλο ή σε έναν Γάλλο ή έστω σε έναν Πολωνό σήμαινε ότι απαιτούσε κοινοβούλιο ή ατομικά δικαιώματα. Όταν η Γερουσία στην προσφώνησή της προς τον Πέτρο το 1721 [illegible] ότι η Ρωσία «εισήλθε στην κοινότητα των πολιτικών εθνών» δεν εννοούσε το «πολιτικών» με τη σύγχρονη έννοια, που συνεπάγεται θεσμούς και κοινοβούλια, ακόμα δε λιγότερο λαϊκή συμμετοχή, αλλά έθνη με ισχυρή θέση στη διεθνή αρένα. Όταν το 1730 ο πρίγκιπας Ντ. Μ. Γκολίτσιν απαίτησε να αντιμετωπίζονται οι ευγενείς όπως στις άλλες χώρες της Δύσης, προχώρησε περισσότερο από όσο ήταν έτοιμοι να προχωρήσουν πολλοί από τους ομοίους του. Οι απαιτήσεις του δεν ήταν αποτέλεσμα των κυβερνητικών μεταρρυθμίσεων του Πέτρου αλλά μια αντίδραση στην πολιτιστική αλλαγή: δικαίωμα σε ταξίδια, γλώσσες και ξένα βιβλία. Σε αυτούς τους τομείς θα στραφούμε τώρα.

9

Εκπαίδευση και μάθηση

«Είμαι μαθητής και [illegible] δασκάλους»

1. ΡΩΣΙΑ ΚΑΙ ΔΥΣΗ

Από όλα τα χάσματα που χώριζαν στις αρχές της βασιλείας του Πέτρου τη Ρωσία όχι μόνο από τις δυτικές χώρες αλλά και από ορισμένες γειτονικές της στην Ανατολή το εκπαιδευτικό ήταν ίσως το μεγαλύτερο. Οι συγκρίσεις προκαλούν θλίψη. Στα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα οι σημαντικότερες ευρωπαϊκές χώρες διέθεταν πανεπιστήμια, πολλά από τα οποία είχαν δημιουργηθεί το Μεσαίωνα. Τα παλαιότερα, στην Μπολόνια και στο Παρίσι, χρονολογούνταν από το δωδέκατο αιώνα. Η Κεντρική και η Ανατολική Ευρώπη μπορούσε να υπερηφανεύεται για πανεπιστήμια στην Κρακοβία, στη Βίλνα, στο Τόρουν και αλλού. Η Ρωσία δεν είχε κανένα. Δεν είχε τίποτα αντίστοιχο της γαλλικής Ακαδημίας Επιστημών, που ιδρύθηκε το 1666, ή της αγγλικής Βασιλικής Εταιρείας. Ο δέκατος έβδομος αιώνας συνδέεται με τις ανακαλύψεις και τις εφευρέσεις της «Επιστημονικής Επανάστασης», ένας τυχαίος κατάλογος των οποίων θα μπορούσε να περιλαμβάνει τις μελέτες του Χάρβεϊ για την κυκλοφορία του αίματος (1628), τα πειράματα του Μπόιλ με τα αέρια, το διαφορικό και ολοκληρωτικό λογισμό του Λάιμπνιτς (1684), την εφεύρεση της υπολογιστικής μηχανής από τον Πασκάλ, το έργο Principia του Νεύτωνα (1687), τις αστρονομικές θεωρίες και παρατηρήσεις του Γαλιλαίου και του Κέπλερ, για να μην αναφέρουμε τα ορθολογιστικά συγγράμματα της επιστημονικής σκέψης που επεξεργάστηκαν στοχαστές όπως ο Μπέικον και ο Ντεκάρτ. Ο Νικόλαος Κοπέρνικος, γεννημένος στο Τόρουν της Πολωνίας, διατύπωσε την ηλιοκεντρική θεωρία του στις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα. Σε αυτό τον κατάλογο δεν μπορούν να προστεθούν ρωσικά ονόματα, κάτι που δεν εκπλήσσει κανέναν, δεδομένου ότι όχι μόνο έλειπαν από τη Μοσχοβία πανεπιστήμια ή ακαδ[illegible]

[illegible] για τη μεγαλύτερη διάρκεια του δέκατου έβδομου αιώνα δεν υπήρχαν [illegible] και σχολεία.

Στο χώρο των βιβλίων και των εκδόσεων τα στοιχεία είναι εξίσου απογοητευτικά. Ολόκληρο το δέκατο έβδομο αιώνα το μοναδικό, ελεγχόμενο από την Εκκλησία, τυπογραφείο στη Μόσχα εξέδωσε λιγότερα από δέκα βιβλία τα οποία δεν ήταν αποκλειστικά θρησκευτικού περιεχομένου, ενώ ακόμα και τα λειτουργικά και λατρευτικά έργα ανέρχονταν σε λίγες μόνο εκατοντάδες τίτλους (για παράδειγμα, δεν υπήρχε ρωσική έκδοση της Καινής Διαθήκης σε μετάφραση μέχρι το [illegible]). Μερικά ξενόγλωσσα βιβλία ήταν δυνατόν να βρεθούν σε βιβλιοθήκες ιδιωτών και ιδρυμάτων, κυρίως λόγω περιέργειας, καθώς ελάχιστοι Ρώσοι ήταν σε θέση να τα διαβάσουν. Όταν ο Γάλλος περιηγητής Νεβίλ ισχυριζόταν το 1689 ότι ήξερε μόνο έναν Ρώσο που γνώριζε γαλλικά και τέσσερις που γνώριζαν λατινικά, [illegible] να μην υπερέβαλλε.[1] Δεν υπονοώ ότι οι Ευρωπαίοι γείτονες της Ρωσίας απολάμβαναν πανεπιστημιακή μόρφωση ή διέθεταν πληθώρα [illegible]. Στις αγροτικότερες χώρες οι αγροτικές μάζες παρέμεναν αγράμματες. Στις πόλεις τα αγόρια λάμβαναν τη βασική τους εκπαίδευση σε θρησκευτικά ιδρύματα μέχρι και το δέκατο ένατο αιώνα, ενώ τα περισσότερα κορίτσια δεν αποκτούσαν καμία μόρφωση. Όσο όμως σκληρά κι αν προσπαθήσει κανείς να αποφύγει τον πολιτισμικό σχετικισμό και να αντιπαραθέσει ως αντισταθμιστικούς παράγοντες τη μεγαλύτερη πνευματικότητα των Ρώσων, την εγγύτητά τους στη φύση ή κάποιο εκλεπτυσμένο αισθητικό κριτήριο, η «διανοητική σιωπή» της Παλαιάς Ρωσίας είναι πραγματικά εκκωφαντική.[2] Η κατάσταση επιδεινωνόταν από τη θρησκευτική προσταγή και την αποθέωση της «άγνοιας» από ορισμένους εξέχοντες ανθρώπους της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η γνώση ξένων τρόπων ζωής εξακολουθούσε να εξισώνεται με την «πανουργία» και την «απάτη» ακόμα και κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας του Πέτρου. Ο σεβασμός των Ρώσων στη «θεία άγνοια» επανέρχεται συχνά ως αποδεικτικό στοιχείο του πόσο άρρηκτα συνδεδεμένη ήταν η καλοσύνη με την απλοϊκότητα στο ρωσικό ψυχισμό.

Οι ξένοι συγγραφείς που αποτίμησαν την κατάσταση της Ρωσίας ήταν συνήθως μορφωμένοι άνω του μέσου όρου, με μια τάση να αντιμετωπίζουν με αποτροπιασμό τη «χονδροειδή άγνοια» που παρατηρούσαν γύρω τους, ειδικά όταν οι ίδιοι γίνονταν αντικείμενο απόρριψης ή «βάρβαρης» μεταχείρισης. Ο Βρετανός μηχανικός Τζον Πέρι, για παράδειγμα, ήταν περίλυπος για την αντίδραση που αντιμετώπισαν τα αρδευτικά έργα του από μερικούς βογιάρους, οι οποίοι ισχυρίζονταν ότι «ο Θεός έκανε τα ποτάμια να πηγαίνουν το δρόμο τους» και ότι «είναι έπαρση να πιστεύει ο άνθρωπος πως μπορεί να τα ισιώσει».[3] Ζωτικής σημασίας γεγονός στην καριέρα του Πέτρου ήταν ότι, παρά τη δική του ανεπαρκή εκπαίδευση, από νωρίς κατάλαβε πως η παιδεία ήταν το κλειδί που θα μπορούσε να

[illegible] το ρωσικό [illegible] και ότι δεν υπήρχε [illegible]. Η ιδέα αυτή επανέρχεται [illegible] μαθητής και αναζητά δασκάλους,[4] [illegible] την εκπαίδευση [illegible] του Εκκλησιαστικού Κανονισμού του 1721, της [illegible] έκφρασης της πετρινής [illegible]. «Όταν το φως της μάθησης είναι σβησμένο, [illegible] στην Εκκλησία, δεν μπορεί παρά να προκύψουν [illegible] και διχόνοια και οι πιο [illegible] [...] Η μάθηση [illegible] και βασική προϋπόθεση για καθετί καλό, [illegible] και για την Εκκλησία, όπως ακριβώς η ρίζα και ο σπόρος και το θεμέλιο».

Έχει υποστηριχτεί ότι ο Πέτρος έβλεπε την εκπαίδευση «απλώς ως εργαλείο προετοιμασίας για την κρατική υπηρεσία».[5] Αλλά για τον Πέτρο η κρατική υπηρεσία δεν ήταν «απλώς» κάτι· ήταν η ύψιστη αποστολή. Είναι σαφές ότι δεν υπήρχε χώρος για ιδέες του εικοστού αιώνα περί «προσωπικής «εξέλιξης» ή περί ατόμων που αναπτύσσουν τις ικανότητές τους, ακόμα λιγότερο περί της μάθησης ως αυτοσκοπού. Ακόμα και έτσι, αυτή η «απλή» αντίληψη οδήγησε σε φιλόδοξες απαιτήσεις. Ένας νέος τύπος Ρώσου πολίτη επρόκειτο να δημιουργηθεί, λαξευμένος σε τραχιά πέτρα, όπως η Γαλάτεια από τη σμίλη του Πυγμαλίωνα. Ένας νέος Ρώσος πολίτης που γνώριζε να διαβάζει και να κάνει αριθμητικές πράξεις, διέθετε ικανότητες που τον καθιστούσαν κατάλληλο για τη θέση του (στρατιωτική, ναυτική, αρχιτεκτονική, διοικητική) και είχε ευρύτερους ορίζοντες από τους προγόνους του, με περισσότερες γνώσεις γεωγραφίας και κάποιες γνώσεις κλασικής ιστορίας και ξένων γλωσσών. Η εκπαίδευση αυτού του «νέου άντρα» (και, περιστασιακά, της «νέας γυναίκας») αποδείχτηκε ένα όχι και τόσο εύκολο έργο.

II. ΣΧΟΛΕΙΑ

Μολονότι ήταν ασήμαντη η υποδομή πάνω στην οποία θα στήριζε το εκπαιδευτικό του πρόγραμμα, ο Πέτρος δεν ξεκίνησε από το τίποτα. Στο βασίλειό του υπήρχαν δύο ιδρύματα ανώτερης εκπαίδευσης, αν και τα δύο ήταν εκκλησιαστικά: η Σλαβοελληνολατινική Ακαδημία στη Μόσχα, που ιδρύθηκε το 1687, και η Ακαδημία του Κιέβου, που αποτέλεσε το πρότυπο της Ακαδημίας της Μόσχας. Η Ακαδημία του Κιέβου εγκαινιάστηκε τη δεκαετία του 1630, ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού των ορθόδοξων σχολείων της Πολωνικής Δημοκρατίας με τα καθολικά σχολεία που ιδρύθηκαν από τους ιησουίτες στη διάρκεια της Αντιμεταρρύθμισης. Ήταν η εποχή που οι ορθόδοξοι Πολωνοί πιέζονταν όσο ποτέ άλλοτε να ασπαστούν τον καθολικισμό ή την πίστη των ουνιτών. Προσπάθησαν να [illegible]

[illegible]

[illegible] Κιέβου». Όταν ο [illegible] της Ακαδημία της Μόσχας το 1711, είχε περίπου εκατόν [illegible] διαφορετικά περιβάλλοντα. Το 1716 ο Βέμπερ [illegible] μέχρι τριακόσιους μαθητές. Την επιδέξ[illegible] λατινικά. Υπάρχει, πάντως, μαρτυρία ότι η ακαδημία [illegible] από αμελείς και χαμηλού επιπέδου εισαχθέντες. Σε ένα [illegible] (1715) προς τον Πέτρο ο Φιόντορ Σαλτίκοφ έγραφε: «Η σχολή πρέπει [illegible] ολοκληρωτικά. Τα ταβάνια έχουν πέσει και οι τοίχοι είναι [illegible] μαθητές είναι, δυστυχώς, από τους λιγότερο προ[illegible] είναι εντελώς ανεπίδεκτοι μαθήσεως». Ο Σαλτ[illegible] σχολεία ή «ακαδημίες» στις επαρχίες που θα δίδασκαν λατινικά, [illegible] γεωμετρία και χορό, μια πιο φιλόδοξη πρόταση, την ο[illegible] του Πέτρου για τα τοπικά σχολεία υιοθέτησε τον επόμενο χρό[illegible] και για την εκπαίδευση των κοριτσιών.

Η Ακαδημία της Μόσχας δεν μπορούσε να προσφέρει όλη την εκπαίδευση που ο Πέτρος θεωρούσε αναγκαία. Έτσι, παρά την ευρύτερα επικρατούσα άποψη ότι ο Πέτρος «εκκοσμίκευσε» την εκπαίδευση, η κοινή λογική δείχνει ότι

[illegible]

[illegible] μαζί με όσους σπούδαζαν σε [illegible] από εισαγωγική δοκιμασία. Οι [illegible] αντιλήψεις για την εκπαίδευση. [illegible] μέρη κάποιου ενδιαφέροντος [illegible] για παιχνίδια, για ιστιοπλοΐα και για [illegible] έντονα τις αγαπημένες ασχολίες [illegible] καθώς και για ερασιτεχνικές θεατρικές παραστάσεις [illegible] από το βίο μεγάλων αντρών [illegible] κατά τη διάρκεια των μεσημεριανών γευμάτων. [illegible] ακαδημία, στην Αγία Πετρούπολη, δε λειτούργησε όπως ήθελε ο Πέτρος, αλλά έγιναν αρκετά από τα σεμινάρια που πρόβλεπε ο Εκκλησιαστικός Κανονισμός, τόσο στην Αγία Πετρούπολη (1724, στη Μονή Αλεξάνδρου Νιέφσκι) όσο και στη Μόσχα και στο Κίεβο, ενταγμένα στις υπάρχουσες ακαδημίες. Σαράντα πέντε επισκοπικές σχολές κληρικών άνοιξαν επίσης το διάστημα 1721-1725. Μετά το θάνατο του Πέτρου δημιουργήθηκαν περί τις δεκαοκτώ εκκλησιαστικές ακαδημίες, οι οποίες, από κοινού με παλιότερα θρησκευτικά ιδρύματα, προετοίμαζαν, με τη σειρά τους, το μεγαλύτερο μέρος του προσωπικού και των σπουδαστών για τις ανώτερες κοσμικές σχολές, μεταξύ των οποίων το γυμνάσιο και το πανεπιστήμιο της Ακαδημίας Επιστημών.

Τα πρώτα καινούρια σχολεία που απέσπασαν το προσωπικό ενδιαφέρον του Πέτρου ήταν οι στρατιωτικές και τεχνικές σχολές. Στη Σχολή της Φρουράς Πυρ-

[illegible] (1698) διδάσκονταν αριθμητική, γεωμετρία, οχυρώσεις [illegible] Δημιουργήθηκε επίσης μια Σχολή Ναυτικής Εκπαίδευσης [illegible] το 1698, μέχρι το 1703 [illegible] Η Σχολή [illegible] [illegible] Σχολή Μηχανικών της Μόσχας [illegible] Το 1712 [illegible] στην Αγία Πετρούπολη ως Ανώτερη Σχολή Μηχανικών [illegible] Νοσοκομείου [illegible] περίοδο 1706-1707 [illegible] Πετρούπολης από το 1716. [illegible] το 1719, ενώ η Ιατρική Σχολή της Αγίας Πετρούπολης [illegible] σε κρατικά [illegible] στο Ολόνετς (1716) και στο Εκατερίνμπουργκ στα Ουράλια (1721).

Το πιο γνωστό τεχνικό ίδρυμα του Πέτρου ήταν η Σχολή Μαθηματικών και Ναυσιπλοΐας στη Μόσχα, που ξεκίνησε ως παρακλάδι του Οπλοστασίου. Είχε ως πρότυπο τη Βασιλική Σχολή Μαθηματικών του Νοσοκομείου του Χριστού, ο [illegible] βρετανικός καταστατικός χάρτης της οποίας το 1673 καθόριζε ότι τα αγόρια θα σπούδαζαν «ώσπου η ικανότητά τους στην αριθμητική και στη ναυσιπλοΐα να τα [illegible] για δημόσια υπηρεσία». Ο Πέτρος πρέπει να έμαθε για τη σχολή όσο βρισκόταν στην Αγγλία. Ακριβώς προτού φύγει έδωσε εντολές να προσλάβουν δασκάλους, οι οποίοι έφτασαν στη Μόσχα τον Αύγουστο του 1699, για να ξεχαστούν, προφανώς, στη συνέχεια, μέχρι τη δημοσίευση της παρακάτω διαταγής:

> Το 1701, κατόπιν προσωπικής εντολής του μεγάλου ηγεμόνα, αποφασίστηκε να προσληφθούν οι επιστήμες των μαθηματικών και της ναυτιγικής και να διορισθούν οι ακόλουθοι διδάσκαλοι αγγλικής υπηκοότητας: στα μαθηματικά ο Αντρέι Ντανίλοβ Φάρκβαρσον [Χένρι Φάρκχερσον, περ. 1675-1739], στη ναυτιγική οι Στεπάν Γκβίν και Ρίτσερ Γκρις [Στίβεν Γκουίν και Ρίτσαρντ Γκρέις, απόφοιτοι της σχολής του Νοσοκομείου του Χριστού]. Ως σπουδαστές θα εγγράφονται εθελοντές και κάποιοι ακόμα διά της βίας, ενώ σε όσους δεν έχουν τα μέσα θα παραχωρείται ημερήσιο επίδομα, που θα αναλογεί, αν κάποιος θεωρηθεί κατάλληλος να σπουδάσει αριθμητική ή γεωμετρία, σε πέντε αλτίν ημερησίως, για άλλους σε ένα γκρίβνα ή λιγότερο ημερησίως, ανάλογα με τις επιδόσεις. Τα μαθήματα θα γίνονται στο Οπλοστάσιο, υπό την εποπτεία του βογιάρου Φ. Α. Γκολόβιν και των βοηθών του.

Στον Λεόντι Μαγκνίτσκι, απόφοιτο της Ακαδημίας της Μόσχας, ανατέθηκε να εργαστεί με τους Βρετανούς δασκάλους και να γράψει ένα βιβλίο μαθηματικών, γεωμετρίας και ναυσιπλοΐας «στη σλαβική διάλεκτο».[23] Βρέθηκαν χώροι σε εργαστήρια στη συνοικία Καντάσεβι της Μόσχας, αλλά ο Φάρκχερσον αντέταξε ότι η τοποθεσία δεν ήταν κατάλληλη για παρατήρηση του

[illegible] Το έτος 1702 η σχολή [illegible] [illegible] γεωμετρία, [illegible] [illegible] [illegible]

Ο Τζον Πέρι, που γνώριζε καλά τους δασκάλους, [illegible] αντιμετώπιζαν, μερικά από τα οποία, [illegible] στις αντιδράσεις που είχαν προκληθεί εξαιτίας του ότι η [illegible] δασκάλων ήταν τα αγγλικά.[27] Ο Ρίτσαρντ Γκρέις δολοφονήθηκε [illegible] Ο Φάρκχερσον «έμενε για μεγάλο διάστημα και [illegible] [illegible] λάμβανε τα υποσχημένα εκατό ρούβλια με την [illegible] Υπήρχε επίσης έλλειψη σε τετραγωνοκύκλια, όργανα σχεδίου, [illegible] καθώς και σε αλάκες και κοντέλια.[29] Την περίοδο 1714-1715 [illegible] δεν είχαν πληρωθεί τα τροφεία για μήνες και οι σπουδαστές είχαν μείνει χωρίς [illegible].[30] Ίσως να βελτιώθηκαν κάπως τα πράγματα όταν οι ανώτερες τάξεις μεταφέρθηκαν στην Αγία Πετρούπολη το 1715, και μαζί τους ο Φάρκχερσον και ο Γκουίν, με ευπρεπείς απολαβές πλέον. Ο νέος διευθυντής ήταν ο βαρόνος Σεντ-Ιλέρ (προηγουμένως στις γαλλικές ναυτικές σχολές της Τουλόν, της Βρέστης και του Ροσφόρ). Το 1716 η Γερουσία διέθεσε πέντε χιλιάδες ρούβλια στη σχολή, από τα οποία έπρεπε να πληρωθεί και ο μισθός του διευθυντή, χίλια διακόσια ρούβλια για τον πρώτο χρόνο και επιπλέον εξακόσια ρούβλια τον πρώτο και το δεύτερο χρόνο «αν αποδείξει την ικανότητά του». Ένας χοροδιδάσκαλος και ένας δάσκαλος ξιφομαχίας (με μισθό τριακόσια ρούβλια ετησίως) θα προσλαμβάνονταν, καθώς και δάσκαλοι λατινικών, γαλλικών και γερμανικών, ενώ θα καταβάλλονταν επιδόματα στους σπουδαστές.[31] Το σχέδιο και η ζωγραφική έκαναν επίσης την εμφάνισή τους στο πρόγραμμα μαθημάτων.[32] Η γαλλική επιρροή αντανακλάται στον τίτλο garde-mariny (gardes de la marine, δηλαδή «φρουροί του ναυτικού») που αποδιδόταν στους σπουδαστές της ακαδημίας. Ο Σεντ-Ιλέρ απολύθηκε το 1717, έπειτα από έναν καβγά με τον Φάρκχερσον, ο οποίος παρέμεινε στη θέση του μέχρι το θάνατό του, το 1739.[33]

Οι βασικές αρχές του εκπαιδευτικού προγράμματος για τους ναυτικούς δοκίμους παρουσιάζονταν στο δεύτερο μέρος του Ναυτικού Κανονισμού. Καμία προαγωγή δεν επιτρεπόταν, παρά μόνο αν σημειωνόταν επιτυχία στις εξετάσεις στην τεχνική του πυροβολικού, στη ναυσιπλοΐα και στις οχυρώσεις. Επιπλέον, προβλε-

[illegible]

Η Σχολή Μαθηματικών και η διάδοχός της, η Ναυτική Ακαδημία, επηρέασαν βαθιά τη ρωσική κοινωνία, όχι μόνο γιατί δημιούργησαν την πρώτη γενιά Ρώσων εξερευνητών, εποπτών, χαρτογράφων, αστρονόμων και τα λοιπά[38] αλλά και γιατί επέδρασαν στο χώρο της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Απόφοιτοι της Σχολής Μαθηματικών (μέχρι το 1716 υπήρχαν διακόσιοι από αυτούς) θα δίδασκαν στα αποκαλούμενα «μαθηματικά σχολεία», όπως όριζαν διατάγματα του 1714: «Σε όλες τις επαρχίες τα παιδιά των ευγενών, των ανώτερων υπαλλήλων, των γραμματέων και των γραφέων (αλλά όχι τα παιδιά απλών κληρούχων αγροτών) ηλικίας από δέκα μέχρι δεκαπέντε ετών θα μελετήσουν αριθμούς (tsifiri) και στοιχεία γεωμετρίας». Μετά την ολοκλήρωση των σπουδών τους θα έπαιρναν διπλώματα, καθώς «χωρίς τέτοια διπλώματα δε θα τους επιτρέπεται να παντρεύονται ή να δίνουν υποσχέσεις μνηστείας». Τα σχολεία αυτά θα στεγάζονταν σε μοναστήρια και παραρτήματα ενοριακών εκκλησιών.[39] Δεν υπήρξαν ποτέ αρκετοί εκπαιδευμένοι δάσκαλοι για να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της κυβέρνησης. Το 1715 διευκρινίστηκε ότι δύο απόφοιτοι με γνώσεις γεωμετρίας και γεωγραφίας θα στέλνονταν σε κάθε επαρχία «για να διδάξουν νεαρά αγόρια κάθε κοινωνικής τάξης».[40] Τον Ιανουάριο του 1716 δημοσιεύτηκε μια επιπλέον πρόσκληση ενδιαφέροντος για δασκάλους «για παιδιά γραμματέων, υπαλλήλων και ανθρώπων από άλλες τάξεις», με αποστολή δύο μαθητών για κάθε επαρχία «από τη σχολή του Απράκσιν» (δηλαδή, από τη Σχολή Μαθηματικών).[41]

Αν το πρώτο εμπόδιο στην ίδρυση των μαθηματικών σχολείων ήταν η έλλειψη δασκάλων, κατά τις αρχές της δεκαετίας του 1720 το βασικότερο πρόβλημα ήταν η απουσία μαθητών. Ο Γκριγκόρι Σκορνιάκοφ-Πισάρεφ, που ανέλαβε την ευθύ-

[illegible]

(1714). Οι φτωχότεροι είτε κατέφευγαν στον ιερέα του χωριού είτε παρέλειπαν ολοκληρωτικά την παροχή εκπαίδευσης. Μέχρι το 1726 οι ευγενείς αποτελούσαν λιγότερο από το 3% των δύο χιλιάδων αποφοίτων σε διάφορα μαθηματικά σχολεία.[43]

Στο μεταξύ, οι δεσμοί των ευγενών με τα ανώτερα ιδρύματα, όπως η Ναυτική Ακαδημία, έγιναν περισσότερο στενοί. (Η επιθυμία τους για αποκλειστική ανώτερη εκπαίδευση ικανοποιήθηκε τελικά με τη δημιουργία των Σωμάτων Ευγενών Ευελπίδων το 1730, τα οποία προορίζονταν αποκλειστικά για τα παιδιά των ευγενών και επιτάχυναν την προαγωγή σε βαθμό αξιωματικού στις φρουρές.) Το 1721 ιδρύθηκε από τη Γερουσία μια σχολή για το κατώτερο κολεγιακό προσωπικό, «καθώς η εκπαίδευση σε κρατικά ζητήματα στερούνταν βάσης».[44] Διατάξεις για ειδική εκπαίδευση των εισερχόμενων στη δημόσια υπηρεσία περιλαμβάνονταν στις οδηγίες για το νέο αξίωμα του υπευθύνου για τους θυρεούς και τα εραλδικά διακριτικά (Φεβρουάριος 1722): «Εφόσον η εκπαίδευση δεν έχει αποκτήσει ακόμη γερά θεμέλια εδώ, ειδικά για τις δημόσιες υποθέσεις, ενώ είναι ελλιπής όσον αφορά τις οικονομικές υποθέσεις, μέχρι να δημιουργηθούν ακαδημίες, θα πρέπει να λειτουργήσει μια προσωρινή σχολή».[45] Κάποιες γνώσεις προσφέρονταν επίσης, με μαθήματα βασισμένα στο σουηδικό σύστημα, μέσω των οποίων οι αποκαλούμενοι «γόνοι της αριστοκρατίας» εκπαιδεύονταν στην αντιγραφή και σε άλλες δεξιότητες. Αυτή η διάταξη περιλαμβανόταν στο Γενικό Κανονισμό,[46] καθώς και στον Πίνακα Αξιωμάτων: Κάθε κολέγιο έπρεπε να στρατολογήσει έξι ή επτά νεαρούς ευγενείς για να υπηρετήσουν ξεκινώντας από την κατώτερη βαθμίδα. Όπως ακριβώς

[illegible]

1721-1722 για κληρικούς αφαιρέθηκαν από τους καταλόγους των μαθηματικών σχολείων και εγγράφηκαν στις επισκοπικές σχολές οι οποίες προβλέπονταν από τον Εκκλησιαστικό Κανονισμό για την εκπαίδευση του κλήρου· τα πρώτα έχασαν τους περισσότερους μαθητές τους. Το Μάιο του 1722 ορίστηκε ότι τα παιδιά των κληρικών θα αποδεσμεύονταν «από τα σχολεία αριθμητικής και από άλλες κοσμικές σπουδές» και θα μετακινούνταν σε επισκοπικές σχολές, με την προσδοκία της δημιουργίας «ενός καλύτερου και αναμορφωμένου κλήρου». Όποιος αποδεικνυόταν «νωθρός» απειλούνταν με κεφαλικό φόρο. Από τους δασκάλους αναμενόταν να διδάσκουν σωστά γραμματική, συλλαβισμό και κανόνες τονισμού, χρησιμοποιώντας ως εγχειρίδια το αναγνωστικό και μια σλαβική γραμματική.[29] Τελικά προτάθηκε να συγχωνευτούν με τις επισκοπικές σχολές τα εναπομείναντα μαθηματικά σχολεία, αρχής γενομένης από το Νόβγκοροντ.

Φυσικά, καμία χώρα στον κόσμο δεν εκπαίδευε όλους τους πολίτες της κατά την περίοδο αυτή. Στη Ρωσία, όπως και σε άλλα μέρη, παιδιά σε αγροτικές κοινότητες παρέμεναν ανεκπαίδευτα όχι μόνο εξαιτίας της έλλειψης δασκάλων ή του φόβου της προσφοράς σε χωρικούς εκπαίδευσης «ανώτερης από αυτήν που αρμόζει στην κοινωνική τους τάξη», αλλά επειδή η παιδική εργασία ήταν περισσότερο ζωτική για την αγροτική οικονομία από όσο για την εμπορική κοινότητα.[30] Δεν επιβεβαιώνεται από καμία πηγή η αναφορά του Βέμπερ ότι ο Πέτρος, αφού ίδρυσε σχολεία στις πόλεις, ήταν «αποφασισμένος να κάνει το ίδιο και στα χωριά, εξαλείφοντας την αμάθεια μεταξύ των υπηκόων του».[31] Λίγοι γαιοκτήμονες προσπάθησαν να εκπαιδεύσουν επιλεγμένους νεαρούς χωρικούς, αλλά ακόμα και αυτοί πίστευαν μάλλον πως μόνο μια χούφτα μορφωμένοι χωρικοί ήταν αναγκαίοι σε κάθε χωριό. Ο Ιβάν Ποσόσκοφ αποδοκίμαζε αυτή την κατάσταση, πιστεύοντας ότι «όπως οι τυφλοί, κανένας από αυτούς [τους χωρικούς] δε βλέπει, ούτε καταλαβαί-

[illegible]

[illegible] Υπήρχε ακόμα και [illegible] σχολείο στη Μόσχα [illegible] πρόγραμμα μαθημάτων που περιλάμβανε λατινικά, μαθηματικά, [illegible] και στρατιωτικές επιστήμες. Ο Πέτρος απέρριψε τις διαμαρτυρίες κληρικών της Ορθόδοξης Εκκλησίας για τους [illegible] κινδύνους από μια τέτοια [illegible]. Η επιτυχία των [illegible] ξεπεράστηκε από [illegible] σχολείου, του Γυμνασίου Γκλικ, ή Γερμανικής Σχολής, που ιδρύθηκε στη Μόσχα από τον πάστορα Έρνστ Γκλικ, τον οποίο προσέλαβε ο Πέτρος μετά την κατάληψη του Μαρίενμπουργκ στη Λιβονία, το 1703. Το φιλόδοξο πρόγραμμα της σχολής περιλάμβανε γεωγραφία, φιλοσοφία, ηθική, πολιτική, λατινική ρητορική, καρτεσιανή φιλοσοφία, ελληνικά, εβραϊκά, χαλδαϊκά, γαλλικά, γερμανικά, σουηδικά, αριθμητική, χορό, ιππασία και εκγύμναση ζώων.[34] Η σχολή εξακολούθησε να λειτουργεί και μετά το θάνατο του Γκλικ το 1705, διαθέτοντας εβδομήντα πέντε μαθητές το 1711, αλλά έκλεισε το 1715.[35] Οι αδελφοί Λειχούδη, πρώην καθηγητές στην Ακαδημία της Μόσχας, ίδρυσαν τα δικά τους σχολεία. Το πιο επιτυχημένο ήταν στο Νόβγκοροντ. Μερικοί Σουηδοί αιχμάλωτοι πολέμου παρέδιδαν μαθήματα τόσο στα παιδιά άλλων αιχμαλώτων όσο και σε Ρώσους, με το πρόγραμμα να περιλαμβάνει λατινικά, γερμανικά, γαλλικά, μαθηματικά, ηθική και σωματικές ασκήσεις.[36] Ένα σχολείο που λέγεται ότι προσέλκυσε μαθητές από διάφορες περιοχές ήταν το Ιεροδιδασκαλείο του φον Μπρεϊς στο Τομπόλσκ, το οποίο διέθετε το 1720 εκατόν τριάντα εννέα μαθητές. Το πρόγραμμά του περιλάμβανε ανάγνωση της Βίβλου, ψαλμούς και προσευχές.[37] Σε ορισμένες περιπτώσεις οι ξένοι δραστηριοποιούνταν ως δάσκαλοι. Τον νεαρό Πιοτρ Σαφίροφ, για παράδειγμα, τον πήρε στο σπίτι του ο Γιουστ Γιούελ για έξι μήνες προκειμένου να τον διδάξει ο γραμματέας του.[38]

Μια από τις πιο προσφιλείς μεθόδους του Πέτρου για την εκπαίδευση των υπηκόων του ήταν η αποστολή τους στο εξωτερικό. (Δεν ήταν ο πρώτος Ρώσος ηγέτης που το έκανε. Ο Μπόρις Γκοντουνόφ απέστειλε μια ομάδα στα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα, αλλά κανείς δεν επέστρεψε.) Η πρώτη σχετική διαταγή του Πέτρου χρονολογείται από το 1696. Ο Φραντς Λεφόρ έγραψε στον αδελφό του τα-

[illegible]

[illegible] Ολλανδία, [illegible] στη Γαλλία, ο Φιόντορ Σαλτίκοφ στην Αγγλία και ο [illegible] στην Ιταλία. Η χρηματοδότηση γινόταν από την [illegible] του Πέτρου. Η εκπαίδευση στο εξωτερικό δεν ήταν μόνο στρατιωτι-[illegible] μετά το 1716 περίπου, όταν οι αντιλήψεις του Πέτρου για [illegible] να πλατύνουν. [illegible] προορίζονταν αποκλειστικά για [illegible] στη Ρωσία [illegible] Αρχιτέκτονας, ο Ιβάν Νεπλιούεφ [illegible] Ρώσους που σπούδαζαν μεταλλουργία, υαλουργία και ξυλουρ-[illegible] Φεβρουαρίου 1712 εκδόθηκαν οδηγίες «να επιλεγούν τριάντα [illegible] καλοί και νέοι άντρες, με κριτήριο όχι την [illegible] από την οποία προέρχονται ή αν είναι πλούσιοι ή φτωχοί παρά μόνο [illegible] καλή παιδεία και κλίση και είναι επιμελείς στα καθήκοντά τους, και να [illegible] για να σπουδάσουν στη Γαλλία». Νεαροί από λαϊκά [illegible] για να αποσταλούν στην Περσία να μάθουν τουρκικά, αρα-[illegible] και περσικά, και «θα ήταν καλύτερα αν αυτά τα παλικάρια έχουν καλό γυ-[illegible] γνωρίζουν τουλάχιστον γραμματική και θέλουν επίσης να πάνε εκεί για

[illegible]

[illegible] του Πέτρου Αλεξάντερ [illegible] Γκριγκόρι Γκριγκόριεβιτς Σκορνιακόφ-Πισάρεφ [illegible] τη δεκαετία του 1720, αφού γύρισε από σπουδές στο εξωτερικό. [illegible] η ζωή στο εξωτερικό ήταν μαρτύριο. [illegible] για εξαθλίωση και κακή αντιμετώπιση. Το 1721 οι σπουδαστές [illegible] Ερόπκιν και Ούσοφ ανέφεραν από τη Ρώμη ότι είχαν λάβει μόνο [illegible] τα δεκαπέντε ράιχσταλερ του μηνιαίου επιδόματός τους, επειδή τα [illegible] τα είχε βάλει στην τσέπη του ένας πράκτορας στην Ολλανδία. Άλλος [illegible] από το Λονδίνο: «Περνάω μεγάλες στερήσεις, λόγω [illegible] και οι πιστωτές μου δε μου παρέχουν άλλη διορία και θέλουν να με [illegible] στη φυλακή». Στο μεταξύ, όσοι ήταν υπεύθυνοι για τους σπουδαστές [illegible] ότι συχνά αυτοί χαράμιζαν το χρόνο τους στο «κατάλυμα του Βάκχου και της Αφροδίτης», σε τυχερά παιχνίδια και σε καβγάδες μεθυσμένων. Το 1722 μια ομάδα εκπαιδευόμενων τεχνιτών στην Αγγλία παραπονιόταν ότι το επίδομά τους δεν επαρκούσε για να ζήσουν: Ήταν χρεωμένοι και τα οικονομικά τους δεν έφτα-[illegible] για να κάνουν παρέα με τους Άγγλους συναδέλφους τους, με αποτέλεσμα να [illegible] οι σπουδές τους και οι ίδιοι να αισθάνονται ντροπιασμένοι. Ο σπουδαστής αρχιτεκτονικής Κολίτσεφ στη Ρώμη προκάλεσε την εχθρότητα των ντόπιων κάνοντας ψεύτικες προτάσεις γάμου σε τρεις κοπέλες. Η έκθεση του Ιβάν Νεπλιούεφ, που στάλθηκε να σπουδάσει στο εξωτερικό τη διετία 1717-1718, περιλαμβάνει πολλές λεπτομέρειες. Περιγράφει διάφορες αναποδιές που ε-

[illegible]

Προς τα τέλη της βασιλείας του ο Πέτρος, μολονότι «εξακολουθούσε να εμπνέεται κυρίως από πρακτικούς και συγκεκριμένους στόχους, είχε φτάσει να αποδέχεται την ευρύτερη επίδραση της επιστήμης και την οφειλόμενη επιδοκιμασία προς τους προαγωγούς της. Η Ακαδημία Επιστημών θεωρείται γενικά το ένδοξο επιστέγασμα του εκπαιδευτικού του προγράμματος.[78] Οι βαθύτερες αιτίες που κρύβονται πίσω από τη δημιουργία της ήταν και εσωτερικές (η ανεπάρκεια των υπηρετούντων μέσων για τη δημιουργία ανώτατων διοικητικών υπαλλήλων) και εξωτερικές (η ανάγκη να «εκπολιτιστεί» η Ρωσία στα μάτια του κόσμου). Ο Πέτρος είχε επηρεαστεί έντονα από τις ιδέες του Λάιμπνιτς, από συζητήσεις με Γάλλους επιστήμονες κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην εκεί Ακαδημία Επιστημών το 1717 και, μεταγενέστερα, από τον Κρίστιαν Βολφ, καθηγητή φιλοσοφίας και φυσικής στο Χάλε, ο οποίος αλληλογραφούσε με τον Λαβρέντι Μπλουμέντροστ, το μελλοντικό πρόεδρο της καινούριας ακαδημίας. Ο Πέτρος επέλεξε να αγνοήσει τη συμβουλή του Βολφ να φτιάξει ένα πανεπιστήμιο. Το Φεβρουάριο του 1721 έστειλε το βιβλιοθηκάριό του Γιόχαν Ντ. Σουμάχερ να περιοδεύσει στην Ευρώπη για να στρατολογήσει προσωπικό «για τη δημιουργία μιας εταιρείας (sotsietet) επιστημών σαν τις υπάρχουσες στο Παρίσι, στο Λονδίνο, στο Βερολίνο και σε άλλα μέρη».[79] Η ίδρυση μιας ακαδημίας αναφέρθηκε, όπως είδαμε, στις οδηγίες του 1722 προς τον επιθεωρητή για τους θυρεούς. Αυτό το σχήμα, που υιοθετήθηκε παράλληλα με τα σχέδια για θρησκευτική εκπαίδευση τα οποία παρουσιάστηκαν στον Εκκλησιαστικό Κανονισμό, περιγράφτηκε ως «ο πολιτικός γάμος θρησκείας και επιστήμης [...] και εφαρμόστηκε υπό την κάλυψη της αποκαλούμενης "κοσμολογίας των Λάιμπνιτς – Βολφ"», που ενθάρρυνε την αλλαγή μέσα σε μια σταθερή τάξη.[80] Ο Πέτρος ήταν εξοικειωμένος με την άποψη του Λάιμπνιτς ότι η γνώση δοξάζει το Θεό και ότι η Ρωσία ήταν ώριμη να ξεκινήσει επιστημονική έ-

[illegible] ο πρώτος τύπος αποκαλείται "πανεπιστήμιο", ο δεύτερος "ακαδημία" ή "εταιρεία τεχνών και επιστημών"». Ακολουθούν κι άλλα σημεία. Στο μέρος το αναφερόμενο στο προσωπικό ο Πέτρος σημειώνει: «Δύο ακόμη άτομα πρέπει να προστεθούν από το έθνος των Σλάβων (slovenskago naroda), για να διδάσκονται καλύτερα οι Ρώσοι».[82] Το αρχικό κόστος υπολογίστηκε σε είκοσι χιλιάδες ρούβλια και τα χρήματα θα συγκεντρώνονταν από τους τελωνειακούς δασμούς και τα τέλη [illegible] των πόλεων Νάρβα, Ντόρπατ, Πέρνοφ και Άρενσμπουργκ.[83] Η ακαδημία θα συνδύαζε επιστημονική έρευνα με διδασκαλία στο πανεπιστήμιο (νομική, ιατρική και φιλοσοφία, αλλά όχι θεολογία) και ένα γυμνάσιο. Άρχισε να λειτουργεί κατά τη βασιλεία της Αικατερίνης της Α' (επίσημα μόλις τον Αύγουστο του 1726), με προσωπικό που απαρτιζόταν από ξένους, κυρίως Γερμανούς, με εξαίρεση το διευθυντή Λαβρέντι Μπλουμέντροστ. Ο πρώτος Ρώσος που έγινε πλήρες μέλος (1741) ήταν ο Μιχαήλ Λομονόσοφ.[84]

Η ευρύτερα διαδεδομένη άποψη ότι η αντίληψη του Πέτρου για την επιστήμη και τη μάθηση ήταν «στενά ωφελιμιστική, εξαιρετικά εξειδικευμένη και υποχρεωτικά δεμένη με τις στρατιωτικές απαιτήσεις» δικαίως έχει αμφισβητηθεί –η ακαδημία το αποδεικνύει–, όπως και η θεωρία της «εκκοσμίκευσης». Η Εκκλησία έπαιξε κεντρικό ρόλο στη λειτουργία σχολείων, μολονότι έπρεπε επίσης να κάνει παραχωρήσεις. Οι αποκαλούμενες «επισκοπικές σχολές» έμοιαζαν περισσότερο με ευρωπαϊκά κολέγια κλασικών σπουδών ή γυμνάσια πρωταρχικός στόχος των οποίων ήταν να εκπαιδεύσουν κληρικούς.[85] Η εκπαίδευση της περιόδου του Πέτρου ήταν ένας τυπικός συμβιβασμός μεταξύ ντόπιων και ξένων, θρησκευτικών και κοσμικών στοιχείων. Ασφυκτικά ελεγχόμενη, συνήθως επιλεκτικά ελιτίστικη και συχνά επιβεβλημένη από το κράτος για τα συμφέροντα του κράτους (ευημερία και δόξα ήταν ο στόχος, όχι ο διαφωτισμός του ατόμου), έπασχε από ανεπαρκή χρηματοδότηση. Σε αυτό η κατάσταση δε διέφερε από αυτήν που επικρατούσε σε πολλές άλλες χώρες, αλλά στη Ρωσία η αδιαφορία και η εχθρότητα μεταξύ όλων των τάξεων

[illegible] Η Ναυτική Ακαδημία [illegible] το 1724. Οι αριθμοί για τις Ακαδημίες της Μόσχας και του Κιέβου το 1725 ήταν πεντακόσιοι πέντε και εξακόσιοι πενήντα τέσσερις σπουδαστές αντίστοιχα. Το 1724 ο μητροπολίτης του Νίζνι Νόβγκοροντ ανέφερε ότι εκατόν τριάντα δύο σπουδαστές είχαν ολοκληρώσει το βασικό κύκλο σπουδών στα σχολεία της περιφέρειάς του και ότι ήταν εγγεγραμμένοι διακόσιοι ενενήντα πέντε, αλλά δεν τα πήγαιναν τόσο καλά όλα τα νέα επισκοπικά σχολεία. Στατιστικές που έγιναν από μητροπολίτες για την περίοδο 1727-1728 δείχνουν ότι περίπου τρεις χιλιάδες εκατό μαθητές, όλοι σχεδόν γιοι ιερέων, γράφτηκαν σε επισκοπικές σχολές, αλλά σε ορισμένες πόλεις (για παράδειγμα, Βορόνιεζ, Περεγιασλάβλ, Αστραχάν) δεν ιδρύθηκαν σχολεία λόγω έλλειψης κονδυλίων, ενώ ένα σχολείο στο Σολικάμσκ έκλεισε εξαιτίας της πείνας.[90] Το εκκλησιαστικό σχολείο του Καζάν άνοιξε το 1723 με πενήντα δύο μαθητές. Από αυτούς εννέα στάλθηκαν ξανά στα σπίτια τους επειδή ήταν πολύ φτωχοί, έντεκα ήταν υπερβολικά μικροί και δύο πολύ μεγάλοι, δεκατέσσερις το έσκασαν και έξι πέθαναν σχεδόν αμέσως! Επιστρατεύτηκαν και άλλοι, και κατά τη δεκαετία του 1730 τα πράγματα είχαν βελτιωθεί, κυρίως επειδή προσλήφθηκαν δάσκαλοι από το Κίεβο.[91] Μια άλλη εντυπωσιακή στατιστική καταδεικνύει ότι την περίοδο 1719-1722 μόνο ενενήντα τρεις από τους χίλιους τριακόσιους ογδόντα εννέα μαθητές τους εγγεγραμμένους (συχνά με τη βία) σε μαθηματικά σχολεία πήραν δίπλωμα.[92] Το «πανεπιστήμιο» που λειτούργησε στο πλαίσιο της Ακαδημίας απέτυχε αρχικά να προσελκύσει Ρώσους σπουδαστές, επειδή τους έλειπε η επαρκής δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ειδικά οι γλωσσικές ικανότητες, για να τα βγάλουν πέρα με τα μαθήματα, κι έτσι οι πρώτοι σπουδαστές έπρεπε να εισαχθούν από το εξωτερικό.[93] Ο Προκόποβιτς, επομένως, υπερέβαλλε κάπως όταν διακήρυσσε στον επικήδειο λόγο του ότι ο Πέτρος υπήρξε ο «Σολομώντας της Ρωσίας», όπως αποδεικνύεται από τους «πολλαπλούς φιλο-

[illegible] μια ευχάριστη σκέψη για τους ξένους [illegible]. Η μίμηση υπήρξε πάντοτε η καλύτερη μορφή κολακείας.

III. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΗ

Στην επιστήμη, όπως και στα σχολεία, ο Πέτρος λίγο ως πολύ αναγκάστηκε να ξεκινήσει από το μηδέν. Βυζαντινοί λόγιοι ασχολήθηκαν με την επιστημονική έρευνα, αλλά το έργο τους, όπως και άλλα γραπτά θεωρητικού χαρακτήρα των Βυζαντινών, δεν κατάφεραν να διεισδύσουν στη Ρωσία, όπου οι ορθολογικοί τρόποι σκέψης παρέμεναν ξένοι στους πάντες εκτός από ελάχιστους εκλεκτούς. Ίσως κανείς να ανακαλύψει τις αρχές της επιστημονικής περιέργειας στη Μοσχοβία του δέκατου έβδομου αιώνα στρέφοντας την προσοχή του σε ελάχιστα άτομα με την επιθυμία και την ετοιμότητα να αναζητήσουν έναν ευρύτερο κόσμο, πέρα από την άμεση καθημερινή ζωή και τις θρησκευτικές εξηγήσεις. Το βασιλικό παλάτι φιλοξενούσε υδρόγειους σφαίρες (δώρα στον τσάρο Αλέξιο από τους Σουηδούς και από τις Ενωμένες Επαρχίες) και τηλεσκόπια, από τα οποία το πρώτο που καταγράφεται στα αρχεία πουλήθηκε στον τσάρο Μιχαήλ το 1614. Η απογραφή της περιουσίας του πρίγκιπα Βασίλι Γκολίτσιν το 1689 περιλάμβανε ένα τηλεσκόπιο, ένα μεγεθυντικό φακό, ένα θερμόμετρο, έναν παγκόσμιο χάρτη και ένα χάρτη της Ευρώπης. Ο αρχιεπίσκοπος Αθανάσιος του Κολμογκόρι, που διατηρούσε στενή σχέση με τον Πέτρο τη δεκαετία του 1690, είχε στην κατοχή του υδρόγειους σφαίρες και τηλεσκόπια, έγραψε δε ένα εγχειρίδιο λαϊκής ιατρικής. Ξένοι ειδικοί, όπως γιατροί και φαρμακοποιοί, έμποροι και οπλοποιοί, έφερναν μαζί τους βιβλία και ιδέες, όπως έκαναν και εκκλησιαστικοί άντρες από την Ουκρανία και από το μεγάλο δουκάτο της Λιθουανίας, με τη μορφή έργων όπως αυτό του Βεζάλιους *De humani corporis fabrica* και η συλλογή *Hortulus reginae*, μεταφρασμένα από τον Επι-

[illegible]

Εκτός βασιλείας Πέτρου η επιστημονική περιέργεια –η γνώση για τη γνώση– [illegible] από ηρωικούς ακαδημαϊκούς, που απαγορεύονταν από την αντίληψη της εποχής για τη διατήρηση των γνωστικών αιτιών, η οποία, με τη σειρά της, επέβαλλε τη συλλογή γνώσεων γενικότερου ενδιαφέροντος. Ιστορίες από τα νεανικά χρόνια του Πέτρου (οι ερωτήσεις του για έναν αστρολάβο[101] ή για την πλεύση κόντρα στον άνεμο) έχουν σχέση με το πώς λειτουργούσαν τα πράγματα και πώς μπορούσαν να έχουν χρήσιμη εφαρμογή. Αυτό αποτελούσε το επίκεντρο της εκπαίδευσής του [illegible] την περίοδο 1697-1698, ενώ τα ταξίδια του τον έφεραν σε επαφή με αστεροσκοπεία, μουσεία, νοσοκομεία, βοτανικούς κήπους και συλλογές επιστημονικών αντικειμένων, επιβεβαιώνοντας την αντίληψη, την οποία είχε προτοσχηματίσει αόριστα στη Συνοικία των Ξένων στη Μόσχα, για το τεράστιο χάσμα που χώριζε τη Ρωσία από τις χώρες της Δύσης.

Τα μαθηματικά ήταν ένας τομέας ιδιαίτερου ενδιαφέροντος. Όπως είδαμε παραπάνω, η αριθμητική αποτελούσε τον πυρήνα του προγράμματος των μαθηματικών σχολείων, τα οποία είχαν στελεχωθεί με απόφοιτους της Σχολής Μαθηματικών της Μόσχας. Από την άποψη αυτή μείζονα ρόλο έπαιξαν οι Φάρκχαρσον και Γκουίν, αλλά τα σοβιετικά εγχειρίδια υποβάθμισαν τη συμβολή τους, ενώ ανήγαγαν σε ιδιοφυΐα τον ντόπιο Ρώσο μαθηματικό Λεόντι Μαγκνίτσκι (1669-1739).[102] Η περίφημη Αριθμητική (1703) του τελευταίου, μολονότι αξιοσημείωτη για τα ρωσικά δεδομένα, ήταν στην πραγματικότητα μια ανθολόγηση από διάφορα ξένα έργα. Ελάχιστα στοιχεία προχωρημένων μαθηματικών διαδόθηκαν στον πληθυσμό. Σύμφωνα με τον Τζον Πέρι, οι Ρώσοι δε γνώριζαν τη «χρήση των αριθμών», αλλά έκαναν υπολογισμούς με άβακες (αριθμητήρια), μια μέθοδο που προφανώς εξακολούθησε να χρησιμοποιείται σε κυβερνητικές υπηρεσίες, «με εξαίρεση ορισμένα ελάχιστα άτομα τα οποία τώρα υπολογίζουν με αριθμούς».[103] Η πρόοδος υποβοηθήθηκε από την έκδοση εγχειριδίων, στην πραγματικότητα άγνωστων το δέκατο έβδομο αιώνα, εκτός από τους πίνακες πολλαπλασιασμού (1682) και ορισμένα χειρόγραφα έργα. Δώδεκα έργα για τα μαθηματικά και τη γεωμετρία εκδόθηκαν από το 1703 μέχρι το 1724, με πρώτο την *Αριθμητική* του Μαγκνίτσκι, την οποία ακολούθησαν τον ίδιο χρόνο οι Λογαριθμικοί πίνακες.[104] Τα βιβλία αυτά ξεχώριζαν για τη χρήση αραβικών αριθμών (σε αντιπαράθεση με το κυριλλικό

[illegible] του 1692 του Κάριον Ιστόμιν.[105]

Δεν αποτελεί έκπληξη το ότι, σε μια εποχή μεταρρύθμισης των αντιλήψεων και διεύρυνσης των οριζόντων, η γεωγραφία αποτέλεσε ένα αντικείμενο που συγκέντρωσε την προσοχή. Οι «νέοι Ρώσοι» του Πέτρου ενθαρρύνονταν να διαμορφώσουν μια ευρύτερη άποψη του κόσμου. Το τμήμα στον Εκκλησιαστικό Κανονισμό (1721) για τα σεμινάρια συνιστούσε να έχει ο διδάσκαλος ένα χάρτη ή μια υδρόγειο σφαίρα, ώστε οι σπουδαστές να δείχνουν πάνω σε αυτά απαντώντας σε ερωτήσεις όπως «Πού είναι η Ασία;», «Πού είναι η Ευρώπη;», «Προς τα πού βρίσκεται η Αμερική;».[106] «Γεωγραφικές θεωρήσεις» αποκαλύπτουν σημαντικές πλευρές της [illegible] και της πολιτικής του Πέτρου, [illegible] οι προκλήσεις και οι ευκαιρίες που παρουσίαζε ο γεωγραφικός χώρος, με σκοπό να επιτευχθεί μεγαλύτερος έλεγχος πάνω σε ένα ισχυρότερο (και μεγαλύτερο) κράτος.[107] Πολλές εξελίξεις (προσάρτηση νέων περιοχών και δημιουργία ναυτικού, πολυδιάστατες σχέσεις με ξένους, προσπάθειες εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων) απαιτούσαν καλύτερες γεωγραφικές γνώσεις και σύγχρονες μεθόδους μέτρησης και χαρτογράφησης. Ένας ναυτικός και ένας γενικός άτλαντας της Βαλτικής Θάλασσας ήταν μόνο δύο έργα που προέκυψαν ως αποτέλεσμα αυτών των τάσεων.[108] Προς αυτή την κατεύθυνση βοήθησε το γεγονός ότι στον τσάρο άρεσαν οι έρευνες (ένα χόμπι που τον είχε βάλει σε μπελάδες στη Ρίγα το 1697) και το ψάξιμο σε υδρόγειους σφαίρες, καθώς και το ότι η γεωγραφία ήταν ίσως το πρώτο πεδίο της ρωσικής επιστημονικής προσπάθειας που προσέλκυσε το ενδιαφέρον των ξένων, στο πλαίσιο της εξερεύνησης και της χαρτογράφησης «εξωτικών» τόπων. Ένα αλληγορικό χαρακτικό που δημοσιεύτηκε για τον εορτασμό της στέψης της Αικατερίνης το 1724 παρουσιάζει τον αυτοκράτορα να δείχνει με μια ράβδο τη Ρωσία στην υδρόγειο σφαίρα.[109] Το 1715 η περίφημη «υδρόγειος του Γκότορπ», κατασκευασμένη από τον Άνταμ Ολεάριους με καθίσματα στο εσωτερικό για δώδεκα άτομα, μεταφέρθηκε στην Αγία Πετρούπολη, με τεράστια έξοδα, ως δώρο από το δούκα του Χόλσταϊν.[110] Ο Πέτρος είχε επαρκείς γνώσεις, όπως αποδεικνύει, για παράδειγμα, η συζήτησή του με το Γάλλο χαρτογράφο Γκιγιόμ Ντελίλ στο Παρίσι το 1717, όταν απέδειξε ότι η Αγία Πετρούπολη βρισκόταν σε λανθασμένο γεωγραφικό πλάτος στο χάρτη της Ρωσίας που είχε φτιάξει το 1706 ο δεύτερος.[111]

[illegible] (1717) [illegible] (1707) [illegible] ηλεκτρικού [illegible].

[illegible] Χάρτες και χαρτογράφηση δεν ήταν εντελώς άγνωστα στη Ρωσία πριν από τη βασιλεία του Πέτρου, αλλά η ταχεία ανάπτυξη της εγχώριας χαρτογραφίας [illegible] δηλώνεται από μια διαταγή του 1696 για την κατασκευή σε καναβάτσο [illegible] χάρτη των χωριών και δρόμων της Σιβηρίας «αρίστης ποιότητας [illegible] χάρτες των σιβηρικών πόλεων στη Διεύθυνση Σιβηρίας και δεν υπάρχει τρόπος για την απόκτηση πληροφοριών». Το 1720 ο Γενικός Κανονισμός (άρθρο 48) αναγνώριζε και πάλι την ανάγκη χαρτών που να περιγράφουν «όλα τα σύνορα, τα ποτάμια, τις πόλεις, τα χωριά, τις εκκλησίες, τα χωριουδάκια, τα δάση και ούτω καθεξής». Κάθε κολέγιο έπρεπε να έχει χάρτες, ώστε «να επιτευχθεί σωστή γνώση και πληροφόρηση σχετικά με την κατάσταση του βασιλείου και των επαρχιών οι οποίες ανήκουν σε αυτό». Οι χάρτες είχαν αξία τόσο προπαγανδιστική όσο και εμπορική. Το 1724 τυπώθηκαν πεντακόσιοι χάρτες που έδειχναν τα νέα ρωσοσουηδικά σύνορα.[116] Ήταν διακοσμημένοι, ως συνήθως, με βασιλικά πορτρέτα που περιβάλλονταν από το κατάλληλο κλασικό αλληγορικό και μπαρόκ διάκοσμο. Στα βήματα προόδου που έγιναν περιλαμβάνονται οι πρώτοι χάρτες με γραμμές για το γεωγραφικό μήκος και πλάτος (άγνωστα στη Ρωσία στις αρχές του αιώνα), χάρτες της Κασπίας (ένας χάρτης ολόκληρης της θάλασσας παρουσιάστηκε εν μέσω μεγάλων επευφημιών στο Παρίσι το 1720) και του Ντέρμπεντ, καθώς και σχέδια της Αγίας Πετρούπολης και της Σιβηρίας. Βελτιωμένοι χάρτες ποταμών έγιναν διαθέσιμοι, όπως, για παράδειγμα, ο άτλαντας του Ντον, του Αζόφ και της Μαύρης Θάλασσας (1703-1704) του Κορνέλιους Κρούις. Ο Δνείπερος και οι παραπόταμοί του χαρτογραφήθηκαν επίσης, με την ελπίδα ότι θα λυνόταν το πρόβλημα των ρευμάτων που δυσχέραιναν τη ναυσιπλοΐα.[117] Το 1715 άρχισε η επεξεργασία του πρώτου λεπτομερούς χάρτη της Ρωσίας, μια εργασία που συνεχίστηκε μέχρι και τη δεκαετία του 1730.[118]

[illegible] Το 1720 [illegible] 1727-1730 [illegible] από το θάνατό του.

Σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του ο Πέτρος συγκέντρωνε πληροφορίες για τη Ρωσία από έρευνες σε [illegible] μέχρι [illegible]. Η [illegible] του Πετρινικού Κράτους, που εκδόθηκε το 1727 από τον Ι. Κ. Κυρίλοφ, ήταν η πρώτη [illegible] συνοπτική περιγραφή της Ρωσίας βάσει πληροφοριών που συγκεντρώθηκαν από τη Γερουσία λίγα χρόνια πριν. [illegible] του θανάτου του Πέτρου Ρώσοι και ξένοι να είναι καλύτερα [illegible] πληροφορημένοι για την αυτοκρατορία –[illegible] γεωγραφικό κατασκεύασμα–, μολονότι παρέμεναν ανεξερεύνητες και αχαρτογράφητες τεράστιες εκτάσεις. Με την ευρύτερη έννοια, οι Ρώσοι άρχισαν να επανεξετάζουν «τη θέση της χώρας τους στο χάρτη». Η νέα γεωγραφική περιγραφή της Ρωσίας από τον Βασίλι Τατίστσεφ θα καθόριζε ως σύνορο μεταξύ Ευρώπης και Ασίας τα Ουράλια, ωθώντας κατ' αυτό τον τρόπο την Ευρωπαϊκή Ρωσία πολύ ανατολικότερα από τον ποταμό που χρησιμοποιούνταν ως σύνορο κατά τους κλασικούς χρόνους. Στο μέλλον οι Ρώσοι θα θεωρούσαν εαυτούς Ευρωπαίους με πολιτιστική αποστολή στην Ασία, αλλά η βασιλεία του Πέτρου ήταν αυτή που έθεσε σταθερά το δυτικό πολιτισμό ως το επιθυμητό μέτρο σύγκρισης και οδήγησε τη Ρωσία στην προσέγγισή του.[121]

Στον τομέα της ιατρικής ο Πέτρος έχτισε πάνω σε κάπως πιο στέρεα θεμέλια. Τη δεκαετία του 1650 οι ανάγκες του στρατού ώθησαν τον τσάρο Αλέξιο να αρχίσει να εκπαιδεύει Ρώσους γιατρούς (κυρίως χειρουργούς) στη Διεύθυνση Φαρμακοποιών, που ιδρύθηκε το 1620 και είχε ξεκινήσει ως το φαρμακείο της Αυλής. Την εκπαίδευση παρείχαν ξένοι γιατροί, οι οποίοι υπηρετούσαν και ως βασιλικοί θεραπευτές, όπως, για παράδειγμα, ο Σάμιουελ Κόλινς και οι διάδοχοί του. Η εξάρτηση από τους ξένους συνεχίστηκε. Το 1698, λόγου χάρη, ο Φιόντορ Γκολόβιν προσέλαβε πολλούς Ολλανδούς, Δανούς, Αυστριακούς, Γερμανούς, Ιταλούς και Γάλλους γιατρούς για να υπηρετήσουν ως χειρουργοί του στρατού και του ναυτικού.[122]

Το ενδιαφέρον του Πέτρου για την ιατρική [illegible] [illegible] ο Πέτρος εξακολούθησε να [illegible] [illegible] γιατρούς. Ο Ρόμπερτ Έρσκιν (Αρέσκιν), [illegible] ξένους ως προσωπικούς [illegible] στην Οξφόρδη, Σκώτος και μέλος της Βασιλικής Εταιρείας, [illegible] στη Ρωσία το 1704, αρχικά ως γιατρός του Μένσικοφ. Το 1707 [illegible] πρόεδρος της Διεύθυνσης Φαρμακοποιών και το 1713 έγινε προσωπικός γιατρός του Πέτρου. Αναδιοργάνωσε τις ιατρικές σχολές, βελτίωσε το φαρμακείο [illegible] τις προσλήψεις ξένων ως ιατρικού προσωπικού [illegible]. Το 1714 τέθηκε επικεφαλής του Μουσείου [illegible] και Παράξενων Αντικειμένων του Πέτρου, στα εκθέματα του οποίου [illegible] ανατομικά μοντέλα και δείγματα. Τον Απρίλιο του 1716 [illegible] αρχιεπόπτης της ιατρικής στη Ρωσία, με το βαθμό του «αρχίατρος» [illegible] και μισθό πέντε χιλιάδες ρούβλια το χρόνο. Συνόδευσε τον Πέτρο στην Ολλανδία, στη Γερμανία και στη Γαλλία το διάστημα 1716-1717. Όταν ο Έρσκιν πέθανε, το 1718, αντικαταστάθηκε από τον Λαβρέντι Μπλουμεντροστ (1692-1755), το μελλοντικό πρόεδρο της Ρωσικής Ακαδημίας Επιστημών.

Οι σύγχρονες ιατρικές υπηρεσίες για τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού ήταν ένα άλλο καυτό ζήτημα στη Ρωσία, όπως και αλλού, μολονότι οι ξένοι έβρισκαν ότι αυτή υπολειπόταν εν συγκρίσει με τα δικά τους επίπεδα. Μια ιστορία που καταγράφηκε από τον Γιουστ Γιούελ «για το καλό των μελλοντικών επισκεπτών της Ρωσίας» αφηγείται ότι το Φεβρουάριο του 1711 ένας υπηρέτης που ταξίδευε από την Αγία Πετρούπολη στη Μόσχα με το Δανό απεσταλμένο έσπασε το πόδι του, αλλά ο Γιούελ δεν μπορούσε να τον αφήσει στο Νόβγκοροντ, την πρώτη σημαντική πόλη στο δρόμο τους, επειδή δεν υπήρχε ούτε ένας ειδικευμένος γιατρός εκεί. Για τον περισσότερο κόσμο (συμπεριλαμβανομένης της αριστοκρατίας) η λαϊκή ιατρική και τα διάφορα γιατροσόφια εξακολούθησαν να βρίσκονται στην ημερήσια διάταξη. Το 1700, για παράδειγμα, ένας υπηρέτης του Πιοτρ Πέτροβιτς Σαλτίκοφ καταδικάστηκε σε καταναγκαστικά έργα στο Αζόφ για το χωρίς πρόθεση φόνο του κυρίου του με τη χορήγηση μιας ισχυρής δόσης υπνωτικού από κάνναβη σε αυτόν.

Το πρώτο στρατιωτικό νοσοκομείο ιδρύθηκε στη Μόσχα το 1707 από τον δρα

[illegible] (1670-1735) από το Λέυντεν. [illegible] Οι μαθητές [illegible] όχι μόνο «εξειδικευμένες γνώσεις για τη μια ή για την άλλη ασθένεια, [...] αλλά και γενικές γνώσεις για όλες τις παθήσεις του σώματος, από το κεφάλι μέχρι τα πόδια, με θεωρητική και πρακτική εκπαίδευση για το πώς να τις θεραπεύσουν, ενώ γνωρίζουν επίσης πώς να επιδένουν τραύματα και να αλλάζουν τα επιθέματα σε εκατό με διακόσιους ασθενείς την ημέρα». Από τους πενήντα μαθητές, πάντως, που γράφτηκαν αρχικά μόνο τριάντα τρεις παρέμειναν, [illegible] έξι πέθαναν, οχτώ το έσκασαν, δύο στάλθηκαν σε άλλη σχολή και ένας κατέληξε στο στρατό λόγω αλκοολισμού. Ιατρική σχολή ιδρύθηκε στην Αγία Πετρούπολη το 1716 και Κολέγιο Ιατρικής το 1721. Ο [illegible] [illegible] με κάποιο γενικό νοσοκομείο στην Αγία Πετρούπολη για άρρωστους και γέρους στρατιώτες και ναύτες, επανδρωμένο με «τους πιο επιδέξιους γιατρούς και χειρουργούς και ικανό να εκπαιδεύσει νεαρούς Ρώσους γιατρούς στα λατινικά, στην ανατομία, στη φυσιολογία, στη χειρουργική, στη γνώση και χρήση ιατρικών παρασκευασμάτων». Άλλα δημόσια ιατρικά ιδρύματα περιλάμβαναν το Κεντρικό Φαρμακείο (*Apteka*) στη Μόσχα, τον πρόδρομο της Διεύθυνσης Φαρμακοποιών και του Υπουργείου Φαρμακευτικής στην Αγία Πετρούπολη (που ιδρύθηκε το 1714).

Μια ενδιαφέρουσα άποψη του τρόπου άσκησης της ιατρικής κατά την περίοδο του Πέτρου μάς παρέχουν τα μέτρα για την καταπολέμηση της βουβωνικής πανώλης, η εξάπλωση της οποίας έκανε δύο μείζονες κύκλους: το διάστημα 1709-1713 στη Βαλτική, στο Νόβγκοροντ και, σε μικρότερη έκταση, στην Ουκρανία και την περίοδο 1718-1719 στο νότο (Κίεβο, Μπέλγκοροντ και Αζόφ). Σε μια σειρά επιστολών που έστειλε σε διοικητές το 1710 (έτος κατά το οποίο σκοτώθηκαν πολλοί περισσότεροι από την πανούκλα παρά στη μάχη) ο Πέτρος κάνει λόγο για καραντίνα (στο Μιτάου και σε άλλες πόλεις) ώστε να εμποδιστούν μολυσμένα άτομα να πλησιάσουν το στρατό και για μπλόκα στους δρόμους ώστε να κρατηθεί μακριά ο μετακινούμενος πληθυσμός, ιδιαίτερα εμπορευόμενοι και πωλητές τροφίμων. Οι επιστολές θα αποσφραγίζονταν, θα παρέμεναν ανοιχτές για δύο ή

[illegible] Τελικά η κατάσταση εκτονώθηκε, αλλά η ασθένεια ξαναχτύπησε τα καλοκαίρια του 1711 και του 1712.

Οι στρατιωτικές ιατρικές υπηρεσίες ρυθμίστηκαν με το Στρατιωτικό Κανονισμό του 1716, ο οποίος όριζε ότι θα τοποθετούνταν από ένας γιατρός και ένας ανώτερος χειρουργός σε κάθε τομέα και από ένας χειρουργός εκστρατείας [illegible] κάθε σύνταγμα. Θα υποστηρίζονταν από παραϊατρικό προσωπικό και κινητά φαρμακεία. Το ιατρικό προσωπικό είχε εντολή να φροντίζει τους πάντες, «από τους ανώτερους μέχρι τους κατώτερους», χωρίς να παίρνει κάποια αμοιβή.[illegible] Μια σημαντικότερη προσπάθεια να δημιουργηθεί ιατρική υπηρεσία έγινε με τον Κανονισμό του Ναυαρχείου το 1722, ο οποίος έδινε λεπτομέρειες για την οργάνωση παράκτιων νοσοκομείων για το ναυτικό και για τους εργάτες των ναυπηγείων.[illegible] «Σε όλα τα λιμάνια θα υπάρχουν νοσοκομεία, με επικεφαλής κομισάριους και υπό τη γενική διεύθυνση του κομισάριου-στρατηγού πολέμου» (κεφάλαιο 47, άρθρο 1). Το καθένα θα στελεχωνόταν με ένα γιατρό, έναν ανώτερο χειρουργό και άλλους επιπλέον χειρουργούς (έναν ανά διακόσιους ασθενείς), διάφορους βοηθούς φαρμακοποιού και εκπαιδευόμενους. Γυναίκες βοηθοί υπό την επίβλεψη κα[illegible] προσλαμβάνονταν για την πλύση των ασπρόρουχων και για άλλες ταπεινές δουλειές: μία ανά είκοσι ασθενείς σε περιπτώσεις βαριάς διάρροιας, μία ανά τριάντα για περιπτώσεις ηπιότερης διάρροιας, μία ανά σαράντα για βαριές ασθένειες χωρίς διάρροια και μία ανά πενήντα για μέτριας σοβαρότητας ασθενείς. Νοσοκόμοι προσλαμβάνονταν για να αναλάβουν τις σόμπες, τον καθαρισμό και γενικά καθήκοντα. Μια εκκλησία και ένας ιερέας προβλέπονταν για κάθε νοσοκομείο. Η νοσηλεία δεν προσφερόταν δωρεάν: Τα μισά χρήματα του μισθού και

---

* [illegible], ή [illegible]: Θάμνος ή μικρό δέντρο της οικογένειας των κυπαρισσιδών. Με απλή καύση του ξύλου του εξάγεται ένα είδος παρασιτοκτόνου κατραμιού που χρησιμοποιείται στη δερματολογία. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] ότι οι ασθενείς δεν κείτονταν μέσα στη βρομιά») και καθορίζονταν οι ώρες εργασίας («ο γιατρός θα βρίσκεται στο νοσοκομείο στις εφτά η ώρα το πρωί και στις [illegible] το απόγευμα, θα δίνει δε εντολή να χτυπήσει το καμπανάκι όταν όλοι οι [illegible] θα πρέπει να βρίσκονται στις θέσεις τους»).[illegible] Νεκροψίες θα εκτελούνταν για εκπαιδευτικούς λόγους. Το έγγραφο, στην πραγματικότητα, βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στο τμήμα περί νοσοκομείων του *Ordonnance de Louis XIV pour les armées navales et arsenaux de marine* (Παρίσι, 1689). Το 1735 ο Γενικός Κανονισμός για τα Νοσοκομεία άντλησε πολλά στοιχεία από το έγγραφο αυτό του 1722.[146]

Μια από τις πολλές επιστημονικές «πρωτιές» που αποδόθηκαν στον Πέτρο ήταν η ίδρυση ενός μουσείου, μολονότι στην πραγματικότητα ο πατέρας του, ίσως και ακόμα παλιότεροι Ρώσοι ηγεμόνες, διέθετε μικρές συλλογές «σπάνιων αντικειμένων». Από την άποψη αυτή, η έλξη που ασκούσαν στον ίδιο τον Πέτρο τα περίεργα φαινόμενα και τα τέρατα της φύσης συνέπιπτε με μια «χαρακτηριστική εκδήλωση της μπαρόκ κουλτούρας». Τεράστια ζήτηση για τέρατα υπήρχε σε ολόκληρη την Ευρώπη.[147] Χωρίς αμφιβολία, ο Πέτρος έλαβε σημαντική ώθηση και από τη συμβουλή του Λάιμπνιτς «όσον αφορά το μουσείο και τις αρχειοθήκες και την Αίθουσα Περίεργων Αντικειμένων, που θα έπρεπε να χρησιμεύσει όχι μόνο ως συλλογές αντικειμένων τα οποία προκαλούν τη γενική περιέργεια αλλά και ως μέσα για την προαγωγή των τεχνών και των επιστημών».[148] Η συλλογή του Πέτρου ξεκίνησε στις Κάτω Χώρες το 1697, όταν ζήτησε ταριχευμένα πουλιά, ψάρια και έντομα, τα οποία αρχικά αποθηκεύτηκαν μαζί με άλλα είδη στο Κεντρικό Φαρμακείο. Επισκέφθηκε τις Αίθουσες Περίεργων Αντικειμένων του Φρεντε-

[illegible] Ρουίς και του [illegible] στην Ολλανδία, καθώς και της [illegible] [illegible] το 1714 [illegible] Η συλλογή περιλάμβανε [illegible] δώρα. [illegible] μετά την επίσκεψη του Πέτρου στην Ευρώπη την περίοδο 1716-1717, με την αγορά της συλλογής δειγμάτων ανατομίας του Ρουίς, καθώς και των [illegible] του φαρμακοποιού Άλμπερτ Σέμπα και της συλλογής του γιατρού [illegible] του Νιούτων(?), η οποία περιείχε ορυκτά, όστρακα και σπάνια πετρώματα. Το 1718 άρχισε να χτίζεται ένα νέο κτίριο, στο σημείο όπου, σύμφωνα με το θρύλο, φύτρωνε ένα ανάποδο πεύκο. Η ιδέα ήταν να ιδρυθεί ένα δημόσιο μουσείο, το οποίο θα μπορούσε να επισκέπτεται ο κόσμος και να μαθαίνει, παρακινούμενος από το ότι θα προσφέρονταν δωρεάν καφές, κρασί ή βότκα.[150] Για τα επίσημα εγκαίνια, το 1719, τα εκθέματα προσφέρθηκαν σε κοινή θέα στο Μέγαρο Κίκιν. Ο πρώτος διευθυντής ήταν ο Λαβρέντι Μπλουμέντροστ και ο βιβλιοθηκάριος Γιόχαν Σουμάχερ.[151]

Ο Πέτρος διεύρυνε δραστήρια τις συλλογές του. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι το 1718 εξέδωσε διάταγμα περί «τεράτων» και σπάνιων ειδών: «Είναι γνωστό ότι ανάμεσα στο ανθρώπινο είδος, όπως και σε αυτά των ζώων και των πτηνών, γεννιούνται τέρατα, τα οποία συλλέγονται σε όλες τις χώρες ως αξιοπερίεργα αντικείμενα». Το διάταγμα τονίζει ότι σε κάποια μέρη της Ρωσίας, ως αποτέλεσμα της άγνοιας, μερικοί μπορεί να θεωρούσαν τα τέρατα αυτά έργα του σατανά, ενώ στην πραγματικότητα ήταν προϊόντα της φύσης. Τα δείγματα έπρεπε να παραδίδονται στους κυβερνήτες των πόλεων έναντι χρηματικής αμοιβής: δέκα ρουβλίων για νεκρούς ανθρώπους, πέντε για νεκρά ζώα και τριών για νεκρά πτηνά, ενώ για ζωντανά εκθέματα η αμοιβή ήταν εκατό, δεκαπέντε και εφτά ρούβλια αντίστοιχα. Περισσότερα χρήματα προσφέρονταν αν το δείγμα ήταν «πολύ παράξενο», λιγότερα αν ήταν ελαφρώς παραμορφωμένο. Οι άνθρωποι που έκρυβαν τέτοια τέρατα θα πλήρωναν πρόστιμο και το ποσό θα δινόταν στους πληροφοριοδότες. Αναζητούνταν, επίσης, αρχαιολογικά ευρήματα. Νεκρά δείγματα έπρεπε να διατηρούνται σε οινόπνευμα ή, σε περίπτωση ανάγκης, σε διπλοαποσταγμένο κρασί.[152] Ο Πέτρος απογοητεύτηκε από τη φτωχή ανταπόκριση και έγραψε στον Μακάροφ παρακινώντας τον να πάρει μέτρα για την εξασφάλιση περισσότερων δειγμάτων.[153] Στα «τέρατα» που παραδόθηκαν περιλαμβάνονταν ένα προβατάκι με οχτώ πόδια, ένα μωρό με τρία πόδια, ένα δικέφαλο μωρό, ένα μωρό που είχε τα μάτια κάτω από τη μύτη και τα αφτιά κάτω από το λαιμό, σιαμαία δίδυμα ενωμένα στο στήθος (με «χέρια, πόδια και κεφάλια φυσιολογικά»), ένα

[illegible] ποδιών.[154] [illegible] Μονή [illegible] [illegible] «για τη βιβλιοθήκη μας [illegible]» [illegible] βιβλία και [illegible] [illegible] Γκριγκόριεβιτς [illegible] του Πέτρου [illegible] Η [illegible] 1722 η Αννα Μεγκαλέντσεβα(?) [illegible] από το χωριό [illegible], επειδή [illegible] [illegible] Νατάλια Αντόνοβα, και στο χωρικό [illegible] [illegible] αυτό το τέρας, είκοσι ρούβλια.[157] Ο Μπλουμέντροστ [illegible] [illegible] με τα ονόματα Γιάκοβ [illegible] [illegible] Ο δρ. Μπλουμέντροστ αρνήθηκε να δεχτεί άλλο ζωντανό τέρας [illegible] Το 1724, [illegible] με τη [illegible] ότι «στο μουσείο διατηρούμε μόνο νεκρά τέρατα».[158]

IV. ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ ΚΟΙΝΟ

Η βασιλεία του Πέτρου συνδέθηκε με μια τυπογραφική «επανάσταση». Όπως λέει ο Σ. Π. Λούππορ, ο σημαντικότερος Σοβιετικός ειδικός, «το βασικό χαρακτηριστικό των εκδόσεων την περίοδο του Πέτρου ήταν πως αποκαλύπτουν την αναμόρφωση της χώρας. Από αυτό απορρέουν ο σαφέστατα κοσμικός χαρακτήρας των εκδόσεων αυτής της περιόδου, η σημαντική έκταση του υπό εξέταση θέματος και η εμφάνιση νέων τύπων τυπογραφικού υλικού [...] και νέων ειδών».[159] Είναι όντως σημαντικό γεγονός ότι στα τελευταία είκοσι πέντε χρόνια της βασιλείας του Πέτρου εκδόθηκαν στη Ρωσία εκατό φορές περισσότερα βιβλία, εγχειρίδια, [illegible] χάρτες, διαγράμματα και σχέδια από όσα ολόκληρο τον προηγούμενο αιώνα. Ίσως ακόμα πιο εντυπωσιακή είναι η πληροφορία ότι όταν ανέβηκε ο Πέτρος στο θρόνο μόνο τρία βιβλία «όχι συγκεκριμένα θρησκευτικού χαρακτήρα» είχαν εκδοθεί από το τυπογραφείο της Μόσχας από ιδρύσεώς του τη δεκαετία του 1560: η σλαβική γραμματική του Μελέτι Σμοτρίτσκι (1648), ο Νομικός Κώδικας του 1649 του τσάρου Αλέξιου και το στρατιωτικό εγχειρίδιο *Kriegs-Kunst zu Fuss* του Γιάκομπι, που εκδόθηκε στα ρωσικά το 1649 με τίτλο που μεταφράζεται ως *Η Εκπαίδευση και η Τέχνη του Πεζικού*.[160] Μερικοί συγγραφείς διευρύνουν τον κατάλογο των προ Πέτρου «κοσμικών» έργων για να συμπεριλάβουν τις *Παροιμίες προς τον Υιόν του Λέοντα* (1661-1663 και 1680) του Ψευδοβασιλείου του Λ., [illegible] περιέχουν τμήματα περί πίστης και ταπεινοφροσύνης, και διάφορα αλφαβητάρια του Μπούρτσοφ το 1634 και το 1637, ένα ανώνυμο που εκδόθηκε το 1657, το 1664, το 1667 και το 1669, του Πολότσκι το 1679 και του Ιστόμιν το 1696, αν και εξ-

[illegible] Πίνακες πολλαπλασιασμού (1682) [illegible] (1694) και μια δεύτερη [illegible] [illegible]

Το δέκατο έβδομο αιώνα [illegible] από σλαβικούς τίτλους [illegible] ένα ευρύτερο φάσμα θεμάτων [illegible]

Όπως και σε πολλούς άλλους τομείς, η Μεγάλη Πρεσβεία αποτέλεσε σημείο καμπής. Ο Πέτρος είχε την ευκαιρία να παρατηρήσει ο ίδιος την ποικιλία του έντυπου υλικού στη Δύση και άρχισε να αντιλαμβάνεται πιο καθαρά τη χρησιμότητα των έντυπων κειμένων και εικόνων, βασικών χαρακτηριστικών του «πολέμου των φυλλαδίων», ή «των λιβέλων», της Ευρώπης του δέκατου έβδομου και των αρχών του δέκατου όγδοου αιώνα, με τη βοήθεια των οποίων πολιτικοί ηγέτες [illegible] κατακλύζαν την κοινή γνώμη ή δυσφήμιζαν τους εχθρούς τους. Η Ρωσία είχε ιδιαίτερη ανάγκη τα σύγχρονα έντυπα μέσα ως αντιστάθμισμα στην ευρωπαϊκή περιφρόνηση.[164] Το 1698 δόθηκε εντολή στο μεταφραστή Ηλία Κοπίεβιτς (Κοπίεφσκι) να ετοιμάσει είκοσι έναν τίτλους μέχρι το Δεκέμβριο του 1699 για έκδοση από τον τυπογράφο του Άμστερνταμ Γιόχαν βαν Τέσινγκ (Γιαν Τέσινγκ).[165] Οι οδηγίες του Πέτρου το Φεβρουάριο του 1700 παρέχουν σαφείς ενδείξεις για τους σκοπούς και τις προτεραιότητές του: «Στην πόλη του Άμστερνταμ [εσείς πρέπει] να τυπώσετε ευρωπαϊκούς, ασιατικούς και αμερικανικούς χερσαίους και θαλάσσιους χάρτες και σχεδιαγράμματα, καθώς και κάθε είδους έντυπα, πορτρέτα και βιβλία στη σλαβική και στη γερμανική γλώσσα: για τα στρατεύματα ξηράς και θαλάσσης, για τα μαθηματικά, για την αριθμητική, για την αρχιτεκτονική, για την πολεοδομία και για άλλες τέχνες». Τα έργα αυτά θα παράγονταν «προς δόξα του μεγάλου ηγεμόνα και του βασιλείου του, [...] για γενική ωφέλεια και κέρδος του έθνους και για τη διδασκαλία διαφόρων τεχνών».[166] Ο Κοπίεβιτς πέτυχε ένα ξεχωριστό διάταγμα για τύπωμα βιβλίων στα λατινικά και στα ρωσικά, που κατέληξε σε δώδεκα τίτλους, μεταξύ των οποίων πανηγυρικοί στίχοι και χαρακτικά σχετικά με τη νίκη στο Αζόφ και ένα αντίγραφο της συνθήκης του 1700 με τους Τούρκους.[167] Αυτές οι διατάξεις, που προωθήθηκαν ενόσω ο πατριάρχης βρισκόταν ακόμα εν ζωή, μπορεί να αντιπροσωπεύουν μια απόπειρα εκ μέρους του Πέτρου να παρακάμψει τα επίσημα κανάλια και την εσωτερική εκκλησιαστική λογοκρισία με σκοπό να οριοθετήσει ξεκάθαρα έναν κοσμικό τομέα εκδόσεων. Το βιβλίο του Μαγκνίτσκι για τα μαθηματικά, τη γεωμετρία και τη ναυσιπλοΐα, που εκδό-

[illegible] χιλιάδες [illegible] Εντούτοις, ο Πέτρος ήταν [illegible] το οποίο διέθετε το 1701 [illegible] μετά το θάνατο του πατριάρχη Αδριανού τον Οκτώβριο του 1700, [illegible] Μοναστηρίων, μια κρατική υπηρεσία που [illegible] το τυπογραφείο και έθεσε όλες τις εκδόσεις υπό κρατικό έλεγχο.[171] Υπό τη διεύθυνση του Φ. Π. Πολικάρποφ το τυπογραφείο άρχισε να παράγει κοσμικά βιβλία: λογαριθμικούς πίνακες (1703), λεξικά και επίσημα έγγραφα (1702).[172] Οι δραστηριότητες του τυπογραφείου της Μόσχας διαφοροποιήθηκαν [illegible] με την ένταξη σε αυτό των εργαστηρίων χαλκογραφίας του Πιέτερ Πικάρ.

Το τυπογραφείο της Μόσχας ήταν αρχικά υπεύθυνο για τη δημιουργία της πρώτης «εφημερίδας», με τίτλο *Vedomosti* (Χρονικά), που εκδόθηκε στις 16 Δεκεμβρίου 1702 με σκοπό να μεταφέρει «ειδήσεις για στρατιωτικές και άλλες υποθέσεις οι οποίες χρειάζεται να γίνουν γνωστές στους λαούς του βασιλείου της Μοσχοβίας και των γειτονικών κρατών». Σχετικές αναφορές θα αποστέλλονταν από τις κυβερνητικές κεντρικές υπηρεσίες στη Διεύθυνση Μοναστηριών και από εκεί θα γινόταν μια σύνθεση και θα προωθούνταν στους τυπογράφους.[173] Το πρώτο φύλλο κυκλοφόρησε τη 2α Ιανουαρίου του 1703. Όπως δείχνει μια πρόσφατη μελέτη, η *Vedomosti* δεν ήταν ακριβώς ούτε περιοδικό ούτε εφημερίδα: Εμφανιζόταν σε μη τακτά χρονικά διαστήματα, ο τίτλος άλλαζε συνέχεια, το δε μέγεθος και ο αριθμός των σελίδων ποίκιλλαν (από μία μέχρι σαράντα οχτώ), όπως και η στοιχειοθεσία. Μέχρι το Φεβρουάριο του 1710 στοιχειοθετούνταν με εκκλησιαστικά (σλαβικά) τυπογραφικά στοιχεία, από το 1710 μέχρι το 1715 και με εκκλησιαστικά και με πολιτικά στοιχεία, ενώ από τότε και στο εξής μόνο με πολιτικά τυπογραφικά στοιχεία. Οι κυκλοφορίες κυμαίνονταν από τριάντα μέχρι τέσσερις χιλιάδες φύλλα. Η *Vedomosti* ήταν ίσως επηρεασμένη περισσότερο από πολωνικά «φεϊγβολάν» παρά από το δυτικό περιοδικό Τέπο. Τα πρώτα τρία χρόνια κυκλοφορούσε κατά μέσο όρο τρεις με τέσσερις φορές το μήνα (ενώ οι περισσότερες δυτικές εφημερίδες κυκλοφορούσαν μία ή δύο φορές την εβδομάδα), ενώ μερικές φορές έβγαινε μόνο μία φορά το χρόνο ή, αντίθετα (το Δεκέμβριο του 1722), σχεδόν καθημερινά.[174] Αποτελούσε «περισσότερο μια αδιάκοπη [illegible] της κυβερνητικής εξουσίας και της στρατιωτικής δόξας παρά μια εφημερίδα με τη σύγχρο-

[illegible] Μαζί με την αρχιτεκτονική, κτιρίων και κήπων, και τα υδραυλικά έργα, η τυπογραφία ήταν ένας τομέας για τον οποίο ο Πέτρος επέδειξε προσωπικό ενδιαφέρον. Οι εντολές του για το νέο Στρατιωτικό Κανονισμό (1716), για παράδειγμα, επέβαλλαν τυπογραφικά στοιχεία που δε θα καθιστούσαν τρομερά ογκώδη το τόμο, ώστε να μπορεί να χωράει στην τσέπη κάποιου. Οι τίτλοι των κεφαλαίων και ο πίνακας των περιεχομένων θα τυπώνονταν στο πίσω μέρος, «κατά το πρότυπο του βιβλίου των γαλλικών στρατιωτικών κανονισμών ή κάποιου άλλου το οποίο ο τυπογράφος γνωρίζει καλύτερα».[176] Ορόσημο στις κοσμικές εκδόσεις στάθηκε η επινόηση, με την ενεργό συμμετοχή του τσάρου, νέων τυπογραφικών στοιχείων, που έγιναν γνωστά ως «πολιτική γραφή» (grazhdanskii shrift). Η πρώτη εκδοχή, που δόθηκε εντολή να φτιαχτεί και στο Άμστερνταμ και στη Μόσχα το 1707, αποτελούνταν από τριάντα τρία γράμματα (αφού αφαιρέθηκαν κάποια «πλεονάζοντα» από την εκκλησιαστική γραφή), κεφαλαία, μεσαία και πεζά, βασισμένα σε σύγχρονα σχέδια από λατινικά αλφάβητα (μια επιλογή με σαφείς πολιτιστικές προθέσεις). Ένα επιτελείο τυπογράφων έφτασε από το Άμστερνταμ για να εκπαιδεύσει Ρώσους μαθητευόμενους. Δοκιμάστηκαν διάφορα τυπογραφικά στοιχεία και τυπώθηκαν δείγματα, ενώ ένα αναθεωρημένο αλφαβητάριο (*azbuka*) ετοιμάστηκε για εκτύπωση το 1708. Τα νέα τυπογραφικά στοιχεία τέθηκαν σε χρήση το Μάρτιο του 1708 (το πρώτο βιβλίο που τυπώθηκε με αυτά ήταν το *Geometria slavenski zemlemerie* του Α. Γκ. Μπούρκχαρτ φον Πίρκενσταϊν, σε μετάφραση Μπρους) και παρέμειναν μέχρι το 1710.[177] Στις 29 Ιανουαρίου εκείνου του χρόνου δημοσιεύτηκε ένα διάταγμα το προσχέδιο του οποίου έφερε διορθώσεις του ίδιου του Πέτρου ειδικά για την επανεισαγωγή κάποιων στοιχείων ώστε να αυξηθούν συνολικά σε τριάντα οχτώ). Συνοδευόταν από χειρόγραφη οδηγία να τυπωθούν «ιστορι-

[illegible]

Είναι δύσκολο να δεχτεί κανείς ότι οι δύο «αντίθετες» γραφές [illegible] των δύο πολιτισμικών ρευμάτων, [illegible] στον Πέτρο» με έναν απόλυτα συνεπή τρόπο, παρόλο που [illegible] της μεταρρύθμισης ήταν να «εκκοσμικεύσει» ορισμένα γράμματα και να δώσει στις πολιτικές εκδόσεις ένα λατινικό προσανατολισμό, πιο ταιριαστό με τα σύνολα των εικόνων και των συμβόλων που δανείστηκε ο Πέτρος από την αυτοκρατορική Ρώμη για να λαμπρύνει το «κοσμικό» κράτος του.[178] Η πολιτική γραφή δεν αντικατέστησε την εκκλησιαστική (*kirillitsa*). Στην πραγματικότητα, τα ένα τρίτο των τίτλων που τυπώθηκαν με την παλιά γραφή στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου ήταν τελικά κοσμικοί ως προς το περιεχόμενο, όπως νόμοι και διατάγματα.[179] Οι εκκλησιαστικές εκδόσεις όχι μόνο συνεχίστηκαν, ειδικά όσον αφορά λειτουργικά και λατρευτικά έργα, αλλά και αυξήθηκαν σημαντικά. Επιπλέον, η Εκκλησία επανέκτησε τον έλεγχο του έντυπου λόγου. Στις 22 Φεβρουαρίου 1721 εκδόθηκε ένα διάταγμα που όριζε ότι «τα τυπογραφεία της Αγίας Πετρούπολης, της Μόσχας, του Κιέβου, του Τσέρνιγκοφ και άλλα σε ολόκληρο το ρωσικό βασίλειο θα τελούν υπό τη διεύθυνση της Διοικούσας Ιεράς Συνόδου». Τον Ιούλιο του 1721 ο Γαβριήλ Μπουζίνσκι, αρχιμανδρίτης της Μονής Υπατίου, διορίστηκε επιθεωρητής των πιεστηρίων, «για την καλύτερη επόπτευσή τους».[180] Μέρος τουλάχιστον της συλλογιστικής πίσω από την προφανή επαναφορά των κοσμικών εκδόσεων στη δικαιοδοσία της Εκκλησίας ήταν η απόφαση του Πέτρου η Εκκλησία να παίξει ενεργητικό εκπαιδευτικό ρόλο (όπως αναλύθηκαν στον Εκκλησιαστικό Κανονισμό), καθώς και η αναγνώριση ότι οι πιο μορφωμένοι άντρες της χώρας του ήταν κληρικοί, οι γνώσεις των οποίων έπρεπε να τεθούν στην υπηρεσία του κράτους. Τη Σύνοδο απασχολούσε όχι ο περιορισμός των «κοσμικών» έργων[181] αλλά ο έλεγχος των μη εξουσιοδοτημένων θρησκευτικών, όπως αυτά που τυπώνονταν ιδιωτικά ή τα χειρόγραφα προσευχητάρια και οι χάρτινες εικόνες, καθώς και η λογοτεχνία των Παλαιοδόξων (Ρασκόλνικων) και άλλων ετεροδόξων. [illegible] γίνονταν σε βιβλιοπωλεία και υπαίθριους εμπορικούς πάγκους.[182]

Το πρώτο τυπογραφείο της Αγίας Πετρούπολης ιδρύθηκε το 1711 [illegible] της μεταφοράς μηχανημάτων και προσωπικού από τη Μόσχα [illegible] (Μάιος 1711) ήταν η εφημερίδα [illegible]. Στη συνέχεια [illegible] Αγία Πετρούπολη λειτουργούσε [illegible] με δύο πιεστήρια.[186] Στη συνέχεια [illegible] της Αγίας Πετρούπολης μεταφέρθηκε στη [illegible] διατάγματα, διακηρύξεις και αναφορές [illegible] 1718, [illegible] από το 1720, με ισχυρή συμβολή του Θεοφ[illegible] Νιφάκι (ορθής γραφής) [illegible] εγχειρίδια, αναγνωστικά, γραμματικές και [illegible] Προκοπόβιτς και τυπώνοντας [illegible] Κανονισμού) και στη Ναυτική Ακαδημία [illegible] έκδοση του Εκκλησιαστικού [illegible] του Ναυτικού Κολεγίου, εγχειρίδια και ναυτικ[illegible] το 1721, εκδίδοντας διατάγματα [illegible] βιβλία).[188] Προς τα τέλη της βασιλείας του Πέτρου βρίσκονταν σε λειτουργία [illegible] τυπογραφεία. Πέρα από τις πρωτεύουσες, τα τυπογραφεία στο Κίεβο και στο Τσέρνιγκοφ εξακολούθησαν να είναι σημαντικά. Υπήρχαν επίσης τυπογραφεία στη Ρίγα και στη Ρέβαλ, ακόμα και ένα κινητό τυπογραφείο, το οποίο πήρε μαζί του ο Πέτρος στην Περσία το 1722.[189] Το τυπογραφείο του Β. Α. Κιπριάνοφ, που ιδρύθηκε το Μάιο του 1705 για την παραγωγή σχολικών βιβλίων και [illegible], ήταν ο μοναδικός «ιδιωτικός» εκδοτικός οίκος, αλλά και αυτό εργαζόταν μόνο με κυβερνητικές παραγγελίες, τυπώνοντας χάρτες, πίνακες και σχέδια.[190] Σε αυτά περιλαμβάνονταν η *Νέα Παγκόσμια Σφαίρα*, ένα εισαγωγικό βιβλίο μαθηματικών, και το αποκαλούμενο «Ημερολόγιο του Μπρους». Με άλλα λόγια δεν ήταν ιδιωτικός εκδοτικός οίκος με τη δυτική έννοια και δεν υπήρχε καμία διέξοδος για ιδιώτες συγγραφείς εκτός της κρατικής εκδοτικής υπηρεσίας.

Παρ' όλη αυτή την προσπάθεια, η εκδοτική παραγωγή παρέμενε μέτρια, οι αγορές βιβλίων από ιδιώτες ήταν ασήμαντες και η πραγματική ανάγνωση βιβλίων ίσως να κυμαινόταν σε ακόμα χαμηλότερα επίπεδα. Η ανάλυση του Λούπορ για την παραγωγή των τυπογραφείων το διάστημα 1701-1724 καταγράφει χίλιους οκτακόσιους εβδομήντα εφτά τίτλους, αλλά σε αυτούς περιλαμβάνονται ξεχωριστά φύλλα της *Vedomosti*, κυβερνητικά διατάγματα και διακηρύξεις συχνά έκτασης μίας ή δύο σελίδων (οι πολυπληθέστερες κατηγορίες, με εξακόσιες τριάντα έξι και πεντακόσιες ογδόντα τέσσερις καταγραφές αντίστοιχα). Ορισμένα βιβλία εκδόθηκαν σε πολύ λίγα αντίτυπα: ένα ρωσοολλανδικό λεξικό (1717) σε σαράντα δύο αντίτυπα και ένα γερμανικό αλφαβητάριο σε μόλις δέκα, μολονότι ο κανόνας εξακολουθούσε να είναι τα χίλια διακόσια αντίτυπα, όπως και κατά το δέκατο έβδομο αιώνα. Τις μεγαλύτερες κυκλοφορίες είχαν τα ημερολόγια και τα αναγνωστικά, για τα οποία υπήρχε μεγάλη ζήτηση από το κοινό (πάνω από δεκαπέντε-

[illegible] για τα διαστήματα [illegible] (1720) του Προκόποβιτς [illegible] χιλιάδες [illegible] φαίνεται απίθανο μεγάλες [illegible] όπως η [illegible] χιλιάδες αντίτυπα για την έκδοση του 1722 [illegible] Πολέμου (είκοσι χιλιάδες [illegible] του Νιστατ (πέντε χιλιάδες αντίτυπα το 1721 [illegible] πολύ. Ορισμένες κυβερνητικές [illegible] για παράδειγμα, η διακήρυξη που [illegible][193]

Μια ανάλυση περιεχομένου χιλίων τριακοσίων [illegible] εκδόσεων της [illegible] για 1700-1725 δείχνει ότι οι νόμοι και οι κανονισμοί αντιπροσώπευαν στο [illegible] ογδόντα ένας τίτλοι), οι επίσημες ανακοινώσεις στο [illegible], η θρησκεία στο 23,5% (τριακόσιοι οχτώ), τα στρατιωτικά θέματα στο 7,9% (εκατόν τέσσερις), τα ημερολόγια στο 1,8% (είκοσι τέσσερις), η [illegible] στο 1,8% (είκοσι τέσσερα φύλλα), τα αναγνωστικά και η γλώσσα στο 1,7% (είκοσι δύο τίτλοι), η ιστορία και η γεωγραφία στο 1,5% [illegible], η τεχνολογία και οι επιστήμες στο 1,1% (δεκατέσσερις), η κοσμική φιλοσοφία στο 0,5% (εφτά) και η φιλολογία στο 0,2% (τρεις). Ο κατάλογος αυτός δε μας διαφωτίζει σχετικά με το ποιοι άνθρωποι διάβαζαν πραγματικά, ούτε δίνει πληροφορίες για μεγάλες κυκλοφορίες ή επανεκδόσεις. Μολονότι η θρησκευτική λογοτεχνία αντιστοιχούσε στο 23,5% των τίτλων, αντιπροσώπευε πάνω από το 40% των πραγματικών βιβλίων και των έργων που κυκλοφορούσαν, παρά τη γενικότερα κρατούσα αντίληψη περί «κοσμικοποίησης» της κουλτούρας. Στην πραγματικότητα, περισσότερα θρησκευτικά βιβλία εκδόθηκαν κατά τη βασιλεία του Πέτρου παρά κατά το δέκατο έβδομο αιώνα.[191]

Ο Λούπορ ενέταξε μόνο διακόσιους οχτώ τίτλους στην κατηγορία των θρησκευτικών βιβλίων και αναγνώρισε σαράντα έξι επιπλέον έργα «θρησκευτικής λογοτεχνίας με κοσμικά θέματα».[192] Υπό το φως των αριθμών του Μάρκερ, ο ισχυρισμός του Λούπορ ότι τα θρησκευτικά έργα αντιστοιχούσαν μόλις στο 14% φαίνεται αμφισβητήσιμος. Στην πραγματικότητα, οι ίδιοι οι πίνακες του Λούπορ δείχνουν ότι η θρησκευτική λογοτεχνία πουλούσε καλύτερα από την κοσμική. Σε καταστάσεις πωλήσεων για το διάστημα 1714-1716 (από το βιβλιοπωλείο του τυπογραφείου της Μόσχας) πρώτα σε πωλήσεις εμφανίζονται τα αναγνωστικά με τρία [illegible], ακολουθούν τα ημερολόγια και στη συνέχεια το σχολικό βιβλίο των ψαλμών (*Psaltyr' uchebnaia*), με περισσότερα από χίλια εφτακόσια αντίτυπα να έχουν πουληθεί μέσα σε ένα χρόνο, σε αντίθεση με το ένα και μοναδικό αντίτυπο του βιβλίου του Μπλονιέλ περί οχυρώσεων (*Novaia maniera ukreplenia gorodov*) ολόκληρη αυτή την περίο-

[illegible]

Ο [illegible] σε διάφορες εκδόσεις [illegible] εγχειριδίων [illegible] Οι κυκλοφορίες [illegible] Αγίας Πετρούπολης [illegible] δείχνουν μάλλον [illegible] τη δημοτικότητα [illegible] λογοτεχνίας, παράλληλα με το Στρατιωτικό και το Ναυτικό Κανονισμό (η ανάγνωση των οποίων ήταν υποχρεωτική για το [illegible] του στρατού και του ναυτικού) και άλλες επίσημες διακηρύξεις και [illegible] γεγονός που αντικατοπτρίζει τη διαφορετική σύνθεση του πληθυσμού [illegible] Η διαφορά στις κυκλοφορίες μεταξύ Αγίας Πετρούπολης και Μόσχας οφείλεται στο γεγονός ότι πολλά βιβλία διανέμονταν [illegible] (για παράδειγμα, χίλια εντακόσια πενήντα από τα δύο χιλιάδες [illegible] της Διακήρυξης περί Αποκλεισμού του Αλεξίου Πέτροβιτς από το θρόνο [illegible] αντίτυπα της [illegible] Πετρούπολη, αλλά μόνο τα μισά από τα έντεκα χιλιάδες [illegible] στο τυπογραφείο της Μόσχας). Από τη Διευθέτηση του Μοναρχικού Διαδόχου [illegible] διανεμήθηκαν πέντε χιλιάδες εκατό αντίτυπα στην Αγία Πετρούπολη, αλλά μόνο τρεις χιλιάδες από τα δεκαεφτά χιλιάδες αντίτυπα της Μόσχας.[194] Έξω από τα δύο κέντρα, αν λάβουμε υπόψη την έλλειψη βιβλιοπωλείων, το χαμηλό ποσοστό των εγγράμματων και την περιορισμένη αγοραστική δύναμη, η κοσμική λογοτεχνία άσκησε ελάχιστη επιρροή.

Οι πίνακες του Μάρκερ για τα βιβλία που διανεμήθηκαν «δεν κατορθώνουν να τεκμηριώσουν μια ξεκάθαρη κοσμική ή μοντερνιστική τάση».[195] Σε γενικές γραμμές, η δημοτικότητα των ημερολογίων, των αλφαβητάριων και των ψαλτηρίων χαρακτηρίζει τις πωλήσεις του δέκατου έβδομου αιώνα. Είναι, φυσικά, παραπλανητικό να θέσουμε διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του κοσμικού («προοδευτικού») και του θρησκευτικού («οπισθοδρομικού») έντυπου λόγου. Η θρησκευτική λογοτεχνία και οι συγγραφείς της υπηρέτησαν επίσης το κράτος. Λειτουργίες, ευχαριστήριες προσευχές για νίκες και αλληγορικά χαρακτικά (συχνά με ένα συνδυασμό βιβλικών και μυθολογικών μοτίβων) παρείχαν τα βασικά θεολογικά στηρίγματα της αυτοκρατορίας με περίτεχνη αλλά και απλή μορφή. Ο σεβασμός στην εξουσία αποτελούσε μόνιμη επωδό ακόμα και σε φημισμένα «κοσμικά» έργα, όπως το *Έντιμο Κάτοπτρο της Νεότητας*,[196] για να μην αναφέρουμε τα αλφαβητάρια, μέσω των οποίων η πίστη, η ευσέβεια και η υπακοή ενσταλάσσονταν στο χαρακτήρα των παιδιών.

Η γεωγραφία της αγοράς ήταν επίσης σημαντική. [illegible] Αγίας Πετρούπολης [illegible] 1720 [illegible] Το 1726 [illegible] Πετρούπολης και αδιάθετα αποθέματα [illegible] Στο τυπογραφείο της Μόσχας το 1724 [illegible] του 1725 η Σύνοδος πρότεινε να [illegible] τυπογραφεία [illegible] χαρακτικά.[198] Πράγματι, το 1727 τα τυπογραφεία της Αγίας Πετρούπολης και της Μονής Αλεξάνδρου Νιέφσκι [illegible] στη Μόσχα για την εκτύπωση εκκλησιαστικών βιβλίων [illegible] Συνόδου. Όλες οι πολιτικές εκδόσεις συγκεντρώθηκαν στο τυπογραφείο της Γερουσίας και της Ακαδημίας Επιστημών.[199] Μέχρι το 1728, [illegible] και των αδιάθετων αποθεμάτων, η εκδοτική επιχείρηση του Πέτρου [illegible] διαλύθηκε. Στα τέλη της δεκαετίας του 1720 [illegible] «αλήξεις», με αποτέλεσμα μόνο είκοσι βιβλία να εκδίδονται κάθε χρόνο.[200]

Τα γεγονότα δείχνουν ότι οι εκδόσεις ήταν ένας ακόμα τομέας δραστηριότητας της περιόδου του Πέτρου όπου τα πάντα έπρεπε να επιβάλλονται άνωθεν. Η [illegible] καθοριζόταν από τις προτεραιότητες του τσάρου, με την ισχυρή [illegible] της Εκκλησίας. Έχοντας αυτό κατά νου, ας ρίξουμε μια ματιά σε κάποιους ειδικότερους τομείς εκδόσεων. Ένα θέμα για το οποίο το κράτος έδειξε έντονο ενδιαφέρον ήταν η ιστορία. Θα ήταν λάθος να πούμε ότι δεν υπήρχε ιστορία της Ρωσίας πριν από τον Πέτρο, αλλά τα προγενέστερα έργα, συμπεριλαμβανομένης της *Σύνοψης* (*Synopsis*) του Γκιζέλ, που εκδόθηκε στο Κίεβο το 1674 και [illegible] το δέκατο ένατο αιώνα, έτειναν να επικεντρωθούν στην αρχαία, μυθολογική ιστορία και στη μεσαιωνική περίοδο. Η βασιλεία του Πέτρου είχε [illegible] πολύ καλά τη χρήση της σύγχρονης εθνικής ιστορίας για την ενίσχυση της διεθνούς εικόνας της χώρας. Σύμφωνα με τον Φιόντορ Σαλτίκοφ, ήταν απαραίτητο να συγκεντρωθούν πληροφορίες για νικηφόρες μάχες, κατακτήσεις πόλεων, υπογραφές συνθηκών και επισκέψεις χωρών και να μεταφραστούν σε ξένες γλώσσες, «προς αιώνιο έπαινο της Αυτού Μεγαλειότητος από τους μεταγενέστερους».[201] Η πρώτη απόπειρα να γραφτεί το χρονικό της βασιλείας του Πέτρου όπως [illegible] ξεδιπλωνόταν, η *Ιστορία του Σουηδικού Πολέμου* (*Gistoriia Sveiskoi voiny*), έγινε το 1711. Ήταν μια συλλογική δουλειά από διάφορους συντάκτες: Μακάροφ, Χόσεν, Σαφίροφ, Πολικαρπόφ, Προκόποβιτς και τον ίδιο τον τσάρο. Μετά το 1721 ο Πέτρος διέθετε ένα πρωινό κάθε εβδομάδα, συνήθως του Σαββάτου, για να ολοκληρώσει την καταγραφή των γεγονότων.[202] Οχτώ προσχέδια διασώζονται, τα περισσότερα με διορθώσεις του τσάρου.[203] Ο Βέμπερ αναφέρει ότι ο Χόσεν ολοκλήρωσε

[illegible] το 1710, όπως [illegible] το 1720, αλλά [illegible] της Ιστορίας [illegible] το 1722 έγραψε [illegible] εκστρατείας [illegible] Μεγαλειότητάς σας [illegible] στην ιστορία να μην [illegible] μαζί με το απαραίτητο πλαίσιο αναφοράς». [illegible] στον αρχιμανδρίτη Λαυρέντιο της Μ[illegible] στην εκστρατεία και θα έγραφε «όχι με [illegible]».[illegible] Το 1724 ο Πέτρος διέταξε να συμπερι[illegible] ημερολόγια που έλαβε στη διάρκεια της [illegible] το 1722.[illegible]

Πολλά έργα με πολιτικό σκοπό υιοθέτησαν μια ιστορική προσέγγιση. Σημα[illegible] μεταξύ αυτών ήταν η *Πραγματεία περί των Δικαίων Αιτιών του Πολέμου μεταξύ Σουηδίας και Ρωσίας* του Πιοτρ Σαφίροφ (1717), η οποία ερευνούσε και την πρόσφατη [illegible] επίσκεψη του Πέτρου στη Ρίγα το 1697) και παλιότερα γεγονότα (την κατοχή των πόλεων της Βαλτικής από το Μεσαίωνα) για να στηρίξει την «ορθότητα του πολέμου».[208] Το *Βιβλίο του Άρη* (1713), μια συλλογή υλικού (αφηγήσεις και «σχέδια») για τις ρωσικές νίκες, που εκδόθηκε σε αρκετά μέρη, είχε έναν εξίσου σαφή πολιτικό σκοπό,[209] όπως και η ανέκδοτη *Ιστορία του Πέτρου του Μεγάλου* του Φ. Ι. Σοϊμόνοφ.[210]

Ένα αξιόλογο ανολοκλήρωτο σχέδιο ήταν το *Βιβλίο των Βαθμών* ([illegible]) του Ι. Γιου. Γιούρεφ, που συντάχτηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών το διάστημα 1716-1718. Σε τριακόσια εξήντα εννέα κεφάλαια παρουσιαζόταν η ρωσική ιστορία από τον Ριούρικ μέχρι τον Ιβάν τον Δ΄ (1563), με βασική πηγή το (του δέκατου έκτου αιώνα) *Βιβλίο των Βαθμών*, δηλαδή τη βασιλική γενεαλογία. Ο Πέτρος όμως δεν έμεινε ικανοποιημένος και το βιβλίο δεν εκδόθηκε ποτέ.[211] Ούτε το έργο *Νέος Χρονογράφος*, που άρχισε στη Διεύθυνση Μοναστηριών το 1708 και παρακολουθούσε τη ρωσική ιστορία από τις απαρχές της μέχρι τη δεκαετία του 1700, δεν κατέληξε πουθενά. Το πιο εκτεταμένο έργο *Ο Πυρήνας της Ρωσικής Ιστορίας* του Α. Ι. Μάνκιεβιτς δεν εκδόθηκε μέχρι το 1770, ίσως επειδή αφιέρωνε μόνο λίγες σελίδες στη βασιλεία του Πέτρου.[212] Το 1712 ο Μούσιν-Πούσκιν έδωσε εντολή στον Πολικάρποφ να γράψει «μια ιστορία του ρωσικού κράτους [...] όχι όμως από καταβολής κόσμου και άλλων κρατών, αφού έχουν γραφτεί ήδη πολλά για αυτό».[213] Παρ' όλα αυτά, επικράτησε η παλιά προσέγγιση του χρο-

[illegible] της Προνοίας και [illegible]. Το 1717, για παράδειγμα, [illegible] από τον [illegible] των Ρώσων ηγεμόνων [illegible] διέταξε να συγκεντρωθούν από τα μοναστήρια [illegible] τα ρωσικά χρονικά, έγγραφα και «ιστορικά βιβλία».[214] Οι πρώτες [illegible] ιστορικών εγγράφων χρονολογούνται επίσης από τη βασιλεία του Πέτρου· για παράδειγμα, η συλλογή του μελλοντικού ιστορικού Β. Ν. Τατίστσεφ [illegible] τα αρχεία. Τα έγγραφα της Διεύθυνσης Στρατιωτικών Διαταγών (1711) και του Υπουργείου Εξωτερικών (1720) δημιούργησαν τον πυρήνα του [illegible] Υπουργείου Εξωτερικών.[215]

Η μεγάλη πλειοψηφία των κοσμικών τίτλων που εκδόθηκαν κατά τη βασιλεία του Πέτρου δεν ήταν πρωτότυπα ρωσικά έργα αλλά μεταφράσεις, μια τάση που [illegible] το δέκατο έβδομο αιώνα, όταν τα περισσότερα βιβλία παρέμεναν χειρόγραφα. Ίσως να αποτελεί υπερβολή να υποστηρίξουμε ότι ο ίδιος ο Πέτρος μετέφραζε ολόκληρα βιβλία,[216] αλλά σίγουρα έδειξε ενδιαφέρον για τη μετάφραση, παρακολουθώντας τα βιβλία μέχρι το πιεστήριο, όπως, για παράδειγμα, έγινε με τη ρωσική εκδοχή των *Πέντε Ρυθμών Αρχιτεκτονικής* του Βινιόλα.[217] Είχε σαφή άποψη για την τέχνη του μεταφραστή:

> Για τη μετάφραση βιβλίων χρειαζόμαστε επειγόντως μεταφραστές, ειδικά για τα διάφορα επαγγέλματα. Αφού κανένας μεταφραστής δεν μπορεί να μεταφράσει παρά μόνο αν είναι εξοικειωμένος με το επάγγελμα για το οποίο μεταφράζει, είναι σκόπιμο να γίνουν κάποια πράγματα με τον ακόλουθο τρόπο: Όσοι γνωρίζουν γλώσσες αλλά όχι και επαγγέλματα πρέπει να αφοσιωθούν στη μελέτη των επαγγελμάτων. Και όσοι γνωρίζουν κάποια επαγγέλματα αλλά όχι τη γλώσσα πρέπει να σταλούν για να μελετήσουν τη γλώσσα, θα πρέπει δε να είναι Ρώσοι ή ξένοι οι οποίοι είτε γεννήθηκαν εδώ είτε ήρθαν πολύ μικροί και γνωρίζουν τη γλώσσα μας, σαν να είναι αυτόχθονες, επειδή είναι πάντα ευκολότερο να μεταφράζεις στη μητρική σου γλώσσα παρά από τη μητρική σου σε μια ξένη.[218]

Οι τομείς των «επαγγελμάτων» για τους οποίους γινόταν λόγος ήταν τα μαθηματικά, η μηχανική, η χειρουργική, η αστική αρχιτεκτονική, η ανατομία, η βοτανολογία, η στρατιωτική τέχνη και η υδραυλική.[219] Το 1709 ο Πέτρος επέπληξε τον Κόνον Ζότοφ για τη μετάφρασή του στο βιβλίο του Μπλοντέλ για τις οχυρώσεις: «Χρειάζεται να μεταφράζετε με περισσότερη σαφήνεια, ειδικά εκείνα τα μέρη τα οποία λένε στον κόσμο πώς να κάνει κάτι. Δεν πρέπει να μεταφράζετε το κείμε

[illegible] το νόημα, να το αποδίδετε με [illegible] στη γλώσσα σας».[illegible] Το 1717 ο Μουσίν-Πούσκιν [illegible] Γεωγραφία [illegible] του Πέτρου ότι την είχε μεταφράσει [illegible] «λαϊκή ρωσική γλώσσα».[illegible] Ο Σχέλερ αναφέρει [illegible] σχετικά με την οργή του τσάρου για [illegible] Εισαγωγή στην Ιστορία των Ευρωπαϊκών Κρα- [illegible] κριτικών [illegible] τη Ρωσία [illegible] για «τη διόρθωση και τη διδασκαλία των [illegible] όμως να βρεθούν ικανοί μεταφραστές. [illegible] αδύνατον να βρεθεί κάποιος για να μετα- [illegible] 1716 η [illegible] Κανονισμό στο Υπουργείο Εξωτερικών [illegible] την Αγία Πετρούπολη, και ότι τον είχαν αποστείλει [illegible] ότι «δεν ήξερε πολύ καλά τα ρωσικά, αλλά θα ε-[illegible] τα δυνατά του για να τον μεταφράσει».[223]

Το περιεχόμενο βιβλιοθηκών και ιδιωτικών συλλογών επιβεβαιώνει το σχήμα που ήδη περιγράψαμε. Το δέκατο έβδομο αιώνα οι βιβλιοθήκες του Κρεμλίνου, των υπηρεσιών, των μοναστηριών και των ιδιωτών περιείχαν σε συντριπτικά μεγαλύτερη αναλογία θρησκευτικά βιβλία, αν και σε ορισμένες υπήρχε και ένας αριθμός μεταφράσεων και βιβλίων με κοσμικά θέματα, όπως, για παράδειγμα, στις συλλογές του Υπουργείου Εξωτερικών και του πρίγκιπα Βασίλι Γκολίτσιν. Η ίδρυση από τον Πέτρο της «πρώτης δημόσιας βιβλιοθήκης» στη Ρωσία, η οποία αποτέλεσε τη βάση της Βιβλιοθήκης της Ακαδημίας Επιστημών, είχε έναν αυστηρά κοσμικό τόνο, με δώδεκα χιλιάδες τόμους το 1725. Ήταν αποτέλεσμα μιας τυχαίας διαδικασίας, αφού δημιουργήθηκε από συλλογές εκλιπόντων συνεργατών, όπως των Αντρέι Βίνιους και Τζέιμς Μπρους, του δούκα της Κουρλάνδης (πέθανε το 1714, αφήνοντας δυόμισι χιλιάδες τόμους) και του δούκα του Χόλσταϊν, του Άρτσιμπαλντ Πίτκερν (χίλια εννιακόσια έξι βιβλία ενός Βρετανού συγγραφέα, αγορασμένα από τον δρα Έρσκιν), και από τη βιβλιοθήκη του ίδιου του Έρσκιν (1718, δύο χιλιάδες τριακόσιοι είκοσι δύο τίτλοι).[224] Ο Βέμπερ γράφει: «Αν συνεχίσουν να εμπλουτίζουν την πολύτιμη βιβλιοθήκη στην Πετρούπολη, σε λίγα χρόνια ίσως να λογίζεται μια από τις καλύτερες της Ευρώπης, αν όχι για τον αριθμό των βιβλίων της, τουλάχιστον όσον αφορά την αξία τους».[225] Αλλά το 1724 μόνο πέντε αναγνώστες δανείστηκαν βιβλία.[226] Μια άλλη μεγάλη βιβλιοθήκη ιδρύματος ήταν η συλλογή του τυπογραφείου της Ακαδημίας Επιστημών, που περιλάμβανε περισσότερα από τρεις χιλιάδες βιβλία (στον κατάλογο του 1727), στην πλειοψηφία τους ξενόγλωσσα. Ορόσημο για τις ρωσικές εκδόσεις στάθηκε η έκδοση το [illegible] κατάλογου «λληνικών χειρόγραφων από τις βιβλιοθήκες της Συνόδου και του τυπογραφείου της Ακαδημίας Επιστημών», που [illegible] στη Λειψία στα λατινικά το 1724. [illegible] τη βιβλιοθήκη της Συνόδου με τις περίφημες βιβλιοθήκες της Ρώμης, του Παρισιού, στην Οξφόρδη και στη Βιέννη.[227]

Ορισμένες από τις πιο εντυπωσιακές ιδιωτικές συλλογές ανήκαν σε «ανήσυχους» ευγενείς οι οποίοι είχαν εργαστεί στο εξωτερικό. [illegible] του Ντ. Μ. Γκολίτσιν, που υπολογίζεται ότι περιλάμβανε [illegible] χρονολογούνται μετά το 1737, [illegible] του Γκολίτσιν), το 75% των οποίων ήταν ξένοι· το ένα τρίτο στα γαλλικά και ένας αρκετά μεγάλος αριθμός στα λατινικά. Από άποψη θεματολογίας, [illegible] έργα σχετικά με κοινοβούλια και συντάγματα, πολιτικοί στοχαστές, ιστορία (ειδικά η ιστορία της Πολωνίας), κλασικοί συγγραφείς και δίκαιο. Ακόμη και σε αυτή τη ραφιναρισμένη συλλογή το 50% των ρωσικών τίτλων ήταν θρησκευτικοί.[228] Ο Αντρέι Ματβέγιεφ είχε πάνω από χίλια τριακόσια βιβλία, από τα οποία το 80% ήταν ξένα.[229] Σημαίνοντες άνθρωποι της Εκκλησίας είχαν επίσης βιβλία σε ξένες γλώσσες και ορισμένα κοσμικά έργα. Για παράδειγμα, η συλλογή του Δημήτριου του Ροστόφ περιλάμβανε έναν αρκετά μεγάλο αριθμό βιβλίων ιστορίας, ο Στέφανος Γιαβόρσκι είχε στην κατοχή του πολλά λατινικά βιβλία (ποσοστό μεγαλύτερο από το 73% της συλλογής του, όπως θα μπορούσε να αναμένει κανείς από έναν άνθρωπο με ακαδημαϊκή μόρφωση), η συλλογή του Θεοδόσιου Γιανόβσκι περιλάμβανε πολλά εγχειρίδια νομικής και πολιτικής επιστήμης (πιθανόν μεταφρασμένα για αυτόν, καθώς δε γνώριζε ξένες γλώσσες), η βιβλιοθήκη του Γαβριήλ Μπουζίνσκι ήταν κατά 80% ξένη, κυρίως λατινική, περιλαμβάνοντας έργα για πολιτική, φιλοσοφία και ιστορία, ενώ και ο Θεόφιλος Κρόλικ κατείχε κυρίως ξένα βιβλία.[230] Δεν είναι αξιοπερίεργο ότι η καλύτερη συλλογή ανήκε στον Θεοφάνη Προκόποβιτς και μετά το θάνατό του πήγε στο Ιεροσπουδαστήριο του Νόβγκοροντ. Στον κατάλογο είναι καταγεγραμμένοι τρεις χιλιάδες εκατόν ενενήντα δύο τίτλοι, στη συντριπτική πλειοψηφία τους σε ξένες γλώσσες, κυρίως σε λατινικά, γερμανικά και πολωνικά. Από αυτούς γύρω στους εννιακόσιους σαράντα οχτώ είναι θεολογικοί, πεντακόσιοι «ιστορικοί», τριακόσιοι εξήντα «φιλοσοφικοί» (συμπεριλαμβανομένων βιβλίων μαθηματικών, αστρονομίας, γεωγραφίας, φυσικής, ιατρικής, αστρολογίας και ανατομίας), πεντακόσιοι νομικοί και εξακόσιοι «διδακτικοί» (έργα των Καλβίνου, Έρασμου, Όμηρου, Κικέρωνα, Οβίδιου και άλλων κλασικών συγγραφέων). Μόνο σαράντα τέσσερις τίτλοι είναι στη σλαβική.[231] Η βιβλιοθήκη του ίδιου του τσάρου αποτελεί σημαντική μαρτυρία για το ότι η αρκετά περιορισμένη παραγωγή των ρωσικών τυπογραφείων έπρεπε να υποστηρίζεται και από ξένες εισαγωγές. Περισσότεροι από τους μισούς τίτλους είναι ξένοι.[232]

[illegible]

[illegible] ... Β'). Η εστίαση της προσοχής στο [illegible] «αντιρωσική» του κόρη Αικατερίνη [illegible] μια διαστρεβλωμένη εικόνα σχετικά με το τι [illegible] βιβλία ήταν, φυσικά, [illegible] στις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα στη Ρωσία. Οι εκδό[illegible] και διαβάζονταν [illegible] Πέτρου τροφοδοτούσαν ελάχιστα τους αναγνώστες με [illegible] της περιόδου του Πέτρου [illegible] βίους αγίων και άλλα θρησκευτικά έργα, για να μην [illegible] ιστορίες και μύθους [illegible] λογοτεχνία των αιρετικών. Παρενέβησαν αντιγραφείς [illegible] τη θρησκευτική [illegible] τις απαιτήσεις, ακόμα και μεταγράφοντας σε κάποιες πε[illegible] για να ικανοποιήσουν [illegible] φτηνότερα χειρόγραφα. Δημοφιλείς ιστορίες του δέ[illegible] έντυπα βιβλία [illegible], ή ακόμα και παλιότερες, αντιγράφτηκαν, όπως οι αφηγή[illegible] έβδομου αιώνα, [illegible] του Μπόβα Κορόλεβιτς, του Ουρουσλάν Λαζάρεβιτς, του Φρολ Σκομπέγιεφ, του [illegible], η *Ιστορία της Λευκής Καλύπτρας* και η *Ιστορία των Εφτά* [illegible] *Βαρλαάμ και Ιωσαφάτ*, η βιβλιοθήκη του τσάρου περιείχε σχεδόν τριακόσιους ρωσικούς [illegible]. Ακόμα και η βιβλιοθήκη [illegible] σε χειρόγραφα.[illegible] Προφανώς, άρεσαν στον Πέτρο ιστορικά επεισόδια και [illegible] σε χειρόγραφα [illegible] λίγες μαρτυρίες διασώζονται για αυτά τα ελαφρά αναγνώ[illegible] στην περσική εκστρατεία την ιστορία του [illegible]. Λέγεται ότι είχε πάρει μαζί του στην περσική εκστρατεία την ιστορία του [illegible] (αναφέρεται στον έρωτα ενός πρίγκιπα για μια χω[illegible] Πέτρου και της Φεβρωνίας [illegible]. Τα δύο γνωστότερα παραδείγματα ιστοριών σε πεζό λόγο της [illegible] του Πέτρου είναι η *Ιστορία του Ρώσου Ναυτικού Βασίλι Κοριότσκι* και της *Ωραί[illegible]* [illegible] *Ηρακλείας της Χώρας της Φλωρεντίας* και η ακόμα μεγαλύτερη σε έ[illegible] *Ιστορία του Γενναίου Ρώσου Ιππότη Αλέξανδρου με τις Ερωμένες του Τίρα και Ελεο[illegible]*. Και οι δύο ιστορίες είναι απλοϊκά έργα (ο Μπράουν περιγράφει την τελευ[illegible] ως «μια καλλιτεχνική αποτυχία καταστροφικών διαστάσεων»[239]) τα οποία συνδυάζουν ταξιδιωτική αφήγηση, ερωτικό ενδιαφέρον και εξωτικές λεπτομέρει[illegible]

[illegible]

[illegible] Πέτρου – η ποίηση στην υπηρεσία του κράτους [illegible] του Πέτρου εντάσσεται σε μια εκτεταμένη «εποχή [illegible]» από το δέκατο έβδομο μέχρι και τα μισά του δέκατου όγδοου αιώνα. [illegible] ένα στιλ γεμάτο συμβολισμούς και [illegible] «μπαρόκ» αντιλήψεις περί ρεαλισμού και [illegible] σε μια εποχή πολέμου και μεταρρυθμίσεων.[240] Η λύση αυτή ξεκίνησε με [illegible] μέτρο δανεισμένο από την Πολωνία και καλλιεργήθηκε στη [illegible] από τον Συμεών Πόλοτσκι και τους διαδόχους του Σιλβέστερ Με[illegible] και Κάριον Ιστόμιν. Η συλλογή του Πόλοτσκι *Rifmologion* (Ρυθμολόγιο, [illegible]), η οποία περιείχε το εγκώμιο «Ο Ρωσικός Αετός», και το έργο του [illegible], μια ανθολογία ποιητικών θεμάτων [illegible] έδωσαν τον τόνο και αποτέλεσαν το πρότυπο για συμφωνικούς στίχους, [illegible] επιγράμματα και αφηγηματικά έπη.[241] Στίχους τέτοιου είδους, τους οποίους [illegible] ο Θεοφάνης Προκόποβιτς και άλλοι κληρικοί για να υπηρεσία [illegible], απήγγειλε ο Αντρέι Βίνιους, διοργανωτής των εορτασμών για τη [illegible] του Αζόφ το 1696, μέσα από ένα χωνί από την κορυφή των πελών του θριάμ[illegible]

Τελικά όλοι οι γνωστοί εκπρόσωποι της «υψηλής» λογοτεχνίας κατά τη βασι[illegible] του Πέτρου ήταν κληρικοί, γεγονός καθόλου περίεργο, αν λάβουμε υπόψη το [illegible] ακόμα επίπεδο της εκπαίδευσης και την έλλειψη χρόνου για αφιέρωση στη [illegible] από τις μόνες άλλες εγγράμματες τάξεις, τους ευγενείς και τους «γρα[illegible] ειδικούς». Ο Δημήτριος Τουπτάλο, μητροπολίτης του Ροστόφ, ήταν [illegible] τόσο για τα κηρύγματα και για την ποίησή του όσο και για τα δράματά του. Είναι όμως χαρακτηριστικό ότι το πιο ανθεκτικό στο χρόνο έργο του ήταν το *Chetii Minei* (*Ανάγνωση των Μηναίων*), μια θρησκευτική ανθολογία. Ο Στέφανος Για[illegible] έγραψε ποιήματα στη σλαβική και στη λατινική, καθώς και ένα εγχειρί[illegible] περί ρητορικής. Ο σημαντικότερος συγγραφέας της εποχής του Πέτρου ήταν ο Θεοφάνης Προκόποβιτς. Ένα χαρακτηριστικό ποιητικό δείγμα της περιόδου αυτής είναι το *Epinikion* (*Επινίκιο*, 1709), ένας ύμνος στην Πολτάβα, ένα επικό ποίημα. Περιλαμβάνει αναφορές στην κλασική εποχή («Ο πόλεμος ήδη διένυε το δέκατο χρόνο του» [ο χρόνος του Τρωικού Πολέμου]), αναφορές στον Πέτρο ως «Ρώ[illegible]

[illegible] εκστάσεις: «Μια τρομερή [illegible] / [illegible] βροντή και αιθέρια [illegible]».[illegible]

Η [illegible] του [illegible] κοσμικού συγγραφέα της Ρωσίας, [illegible] μετά το θάνατο του Πέτρου, του Αντίοχ Καντεμίρ (1708-1744), [illegible] συγγραφείς της Ρωσίας [illegible] την αρχή της απόλυτης μοναρχίας. Άλλοι συγγραφείς της επόμενης γενιάς, όπως ο Βασίλι Τρεντιακόφσκι (1703-1769) και ο Μιχαήλ Λομονόσοφ (1711-1765), ήταν επίσης δημιουργήματα των μεταρρυθμίσεων του Πέτρου και σφοδροί θαυμαστές του αυτοκράτορα.

Έτσι, παρόλο που η βασιλεία του Πέτρου αντιπροσώπευε, αναμφίβολα, ένα νέο κεφάλαιο στις κοσμικές ρωσικές εκδόσεις, δεν υπήρχαν ακόμη εκδόσεις λογοτεχνικού επιπέδου (ούτε ιδιωτικοί εκδοτικοί οίκοι, ούτε επαρκής εφοδιασμός της αγοράς, καθώς απουσίαζαν ολόκληρα λογοτεχνικά είδη). Η παραγωγή και η ζήτηση θρησκευτικών βιβλίων δεν ελαττώθηκαν, ενώ σχεδόν όλα τα κοσμικά έργα που εκδόθηκαν, καθώς και ορισμένα από τα θρησκευτικά, συνδέονταν με τις ανάγκες του κράτους. Το αναγνωστικό κοινό των έντυπων βιβλίων απείχε πολύ από το να υπερτερεί αριθμητικά εκείνου των χειρόγραφων βιβλίων. Στην πραγματικότητα, το αναγνωστικό κοινό για τα έντυπα βιβλία που τυπώθηκαν με παρότρυνση του Πέτρου ήταν σχεδόν ανύπαρκτο. Με σοβαρή αμφιβολία πρέπει να αντιμετωπισθεί η υπόθεση του Λούπποφ περί «εκδημοκρατισμού» του αναγνωστικού κοινού με τη διεύρυνσή του και προς άλλα κοινωνικά στρώματα, μια τάση την οποία διαπιστώνει από το δέκατο έβδομο αιώνα και μετά.[243] Γιατί οι κοσμικές εκδόσεις κατέρρευσαν όταν πέθανε ο Πέτρος; Σαφέστατα, επειδή μεγάλος αριθμός των εκδοθέντων βιβλίων απηχούσαν την άποψη του τσάρου για το τι ήταν σημαντικό, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη το υποψήφιο αναγνωστικό κοινό. Μια χαρακτηριστική περίπτωση είναι οι πολυάριθμες εκδόσεις των *Γενικών Σημάτων* για το στόλο, η αναπαραγωγή των οποίων πολύ δύσκολα μπορεί να αποδοθεί στην ύπαρξη πραγματικής ανάγκης. Ιδιόχειρα έγγραφα του Πέτρου επιβεβαιώνουν ότι του άρεσε πολύ να παίζει με τα σήματα. Η βιβλιοθήκη του περιείχε περισσότερες από δεκαοχτώ εκδοχές, για τις γαλέρες και για τα πλοία του στόλου.[244] Κατά τον ίδιο τρόπο, έργα όπως το *Novoe krepostnoe stroenie* (*Η Καινούρια Δομή της Δουλοπαροικίας*) του Μίχαελ φον Κέχορν, του οποίου εκδόθηκαν χίλια αντίτυπα (δεύτερη έκδοση), ίσως να μην υπήρχε καμία ανάγκη να διαβαστούν από ένα ευρύτερο κοινό. Ωστόσο και μόνο το γεγονός της ύπαρξης τέτοιων βιβλίων στη Ρωσία σηματοδοτούσε καινούριες προτεραιότητες και αξίες. Οι έντυπες εκδόσεις τέτοιου τύπου ήταν σύμβολα εκμοντερνισμού. Να γιατί κάποιος σαν τον Μένσικοφ, που δεν μπορούσε καν να διαβάσει, χρειαζόταν μια μεγάλη βιβλιοθήκη. Βιβλία για την τεχνολογία και τις φυ-

[illegible] είχαν [illegible] αξία, όπως τα [illegible] και [illegible]. [illegible] ότι ο [illegible] της μεταρρυθμισμένης [illegible] ο Λάιμπνιτς και άλλοι.[illegible] [illegible] δεν έχει σημασία. Έτσι, αυτή [illegible] η [illegible] της διάδοσης των κυβερνητικών διαταγμάτων [illegible] του προηγούμενου αιώνα) «δημοσιεύτηκε στο λαό μια [illegible]» της σχέσης τους «ως επί το πλείστον [illegible]» [illegible] με τη βούληση του τσάρου», ακόμη κι αν ο [illegible], ήταν ανίκανος να [illegible] τη μάζα των χωρικών, [illegible] χαρτιού μετέφεραν τη «φωνή του κράτους» [illegible] τα φύλλα [illegible] ένα «ισχυρό όργανο κοσμικοποίησης».[246]

Η εισροή ξένων στη Ρωσία, τα ταξίδια των Ρώσων στο εξωτερικό και η ανάγκη να μεταφραστούν εγχειρίδια και βιβλία οδηγιών για νέες τέχνες επηρέασαν τη ρωσική γλώσσα στον ίδιο βαθμό που στον εικοστό πρώτο αιώνα η γλώσσα της τεχνολογίας, του εμπορίου και της λαϊκής κουλτούρας απειλεί σχεδόν να πνίξει τη ρωσική έκφραση.[247] Τότε, όπως και τώρα, η δυτική επιρροή δεν προέκυψε [illegible]. Παραδείγματα προγενέστερων δεκαετιών περιέχει το στρατιωτικό λεξιλόγιο (οι *soldaty* και *draguny* των νέων συνταγμάτων πεζικού, που χρονολογούνται από τη δεκαετία του 1630 και των οποίων ηγούνταν *kapitany*, *generaly* και τα λοιπά). Αρχιτεκτονικοί όροι όπως *baza* (η βάση της κατασκευής) και *kapitel'* κάνουν την εμφάνισή τους από τη δεκαετία του 1650. Επί Πέτρου χρειάστηκαν ξαφνικά λέξεις για έννοιες για τις οποίες δεν υπήρχε πριν καμία, ιδιαίτερα η λέξη για το «στόλο».[248] Ο Ναυτικός Κανονισμός εξηγεί ότι η λέξη *flot* στα ρωσικά ήταν γαλλική: «Η λέξη αυτή σημαίνει πολλά πλωτά σκάφη που ταξιδεύουν όλα μαζί ή είναι αγκυροβολημένα, στρατιωτικά ή εμπορικά». Οι τίτλοι των ναυτικών αξιωμάτων περιλάμβαναν τον *shkiper* (καπετάνιο εμπορικού πλοίου), τον *bostman* (ναύκληρο), τον *michman* (αρχικελευστή), τον *shturman* (κυβερνήτη), τον *kvartir meister* (κατώτερο αξιωματικό του ναυτικού) και άλλους. Μεγάλοι κατάλογοι με σύνεργα, παλαμάρια και ιστία δείχνουν ότι σε πολλές περιπτώσεις οι όροι είχαν απλώς μεταγραφεί κατευθείαν.[249] Τα ιταλικά, τα γερμανικά και τα αγγλικά ήταν οι κύριες πηγές για τη γλώσσα της ναυσιπλοΐας, όπως εξηγεί ένα χειρόγραφο που αποδίδεται στον Φάρκχερσον.[250] Από περίπου τρεισήμισι χιλιάδες νέα ξένα λεξικά δάνεια ποσοστό 25% περίπου ήταν ναυτικοί και ναυτιλιακοί όροι, ποσοστό 25% διοικητικοί και 25% στρατιωτικοί.[251] Η Σουηδία πρόσφερε πολλές λέξεις για διοικητικά θέματα, όπως ήταν αναμενόμενο δεδομένων των εκτεταμένων δανείων από σουηδικά κείμενα και συστήματα για την αναδιοργάνωση της κεντρικής και της τοπικής διοίκησης το διάστημα 1718-1719, μολονότι, όπως επισημαίνει ο Πέτερσον, πολλοί σουηδικοί όροι είχαν γερμανικές ρίζες. Στα παραδείγματα περιλαμβάνονται

[illegible] του 1722 προς το διευθυντή της αστυνομίας της Μόσχας χρησιμοποιείται το [illegible] (από τα ολλανδικά).[illegible] Αυτές οι αλλαγές πρέπει να προκάλεσαν σύγχυση. Υπάρχουν επίσης εκπληκτικές διαφορές ανάμεσα σε τομείς. Για παράδειγμα, η ορολογία της οικονομίας και των επιχειρήσεων προσφέρει λιγοστά μόνο παραδείγματα ξένων δανείων, όπως τα *bankir*, *ekonom* και *ekonomiia*.[255]

Η απουσία εξοικείωσης –για να μην πούμε αδυναμία κατανόησης– με πολλούς από τους νέους όρους υπογραμμίζεται από τη συμπερίληψη γλωσσαρίων σε ορισμένες επίσημες εκδόσεις. Ο Γενικός Κανονισμός τελειώνει με έναν επεξηγηματικό κατάλογο των ξένων λέξεων, στις οποίες περιλαμβάνονται οι *interes*, *publichnyi*, *rezoliutsiia*, *direktsiia*, *raport*, *respekt*, *kharakter* και *instruktsiia*.[256] Στις μέρες μας για όσους μιλούν αγγλικά οι λέξεις αυτές είναι κατανοητές χωρίς μετάφραση, αλλά όχι για το μέσο όρο των Ρώσων υπαλλήλων το 1720. Αν και όλες οι λέξεις είχαν σλαβικά αντίστοιχα (λόγου χάρη, *interes* = *pribytok i pol'za*), η αλλαγή στη γλώσσα σήμαινε σαφώς και αλλαγή πρακτικής. Ίσως είναι υπερβολικό να ισχυριστούμε ότι τα ρωσικά ήταν «πολύ φτωχά και άκομψα για τον πλούτο και τη λεπτότητα σκέψης που είχε αποκτήσει η [δυτική] φιλοσοφία [*filosofiia*, μία ακόμα λέξη-δάνειο], αλλά είχαν σίγουρα πολύ έδαφος να καλύψουν».[257] Σε πολλές περιπτώσεις η εν χρήσει ξένη λέξη προϋπέθετε κατανόηση του πράγματος ή της έννοιας την οποία νοηματοδοτούσε. Παλιές πρακτικές «εξωραΐστηκαν» και «καλύφθηκαν υπό το ένδυμα» νέων όρων, κατά τον ίδιο περίπου τρόπο που οι «αναμορφωμένοι» κυβερνητικοί υπάλληλοι έφεραν νέους τίτλους και φορούσαν δυτικά ρούχα. Ακόμα και ο ίδιος ο κανονισμός έφερε δύο τίτλους: έναν ξένο συνοδευόμενο από έναν σλαβικό: *reglament ili ustav*.

Πολλά δάνεια της περιόδου του Πέτρου, ειδικά λατινογενή αφηρημένα ουσιαστικά, παραμένουν μέχρι σήμερα σε χρήση. Άλλα ήρθαν και παρήλθαν ή χαρακτηρίζουν την ομιλία συγκεκριμένων ομάδων ατόμων. Παράξενα παραδείγματα μπορεί να βρει κανείς στα έργα του πρίγκιπα Μπόρις Κουράκιν, ο οποίος

[illegible] ο οποίος βρισκόταν «σε απόγνωση» [illegible]. Το 1711 ο Γκολόβκιν ευχόταν «καλή επιτυχία» [illegible] στην επερχόμενη σύρραξη με την Τουρκία.[illegible] Ο ίδιος ο Πέτρος δεν έμεινε ανεπηρέαστος. Σε μια επιστολή της 10ης Σεπτεμβρίου του 1722 έγραφε: «Όταν ο εχθρός είναι αδύναμος, αποτελεί, φυσικά, καλή κίνηση το να σταματήσεις και να σχεδιάσεις την επιχείρηση» (*natural'nyi rezon est' ostanovitsia i dela delat'*).[illegible] Το Φεβρουάριο του 1720 έγραφε στους γερουσιαστές για τα προσχέδια του Εκκλησιαστικού Κανονισμού: Αν κάτι τους φαινόταν λάθος, έπρεπε να συμπεριλαμβάνουν παρατηρήσεις (*remarki*) και σε καθεμία να προσθέτουν μια εξήγηση [illegible].[illegible] Οι αγαπημένοι του ξένοι όροι ήταν σχετικοί με τα πλοία και τη ναυσιπλοΐα. Το Μάρτιο του 1721 υπενθύμισε στον Απράξιν να αποστείλει πλοία στη Ρίγα μόλις θα άρχιζαν να σπάνε οι πάγοι, «με τον πρώτο άνεμο, αφού γνωρίζετε καλά αυτό το κανάλι [*farvater*, από τα ολλανδικά], κι αν χάσετε τον άνεμο, τότε πολλά θα έχουν χαθεί».[illegible]

Πολλοί Ρώσοι έκαναν μεγάλες προόδους στην εκμάθηση ξένων γλωσσών, ιδιαίτερα όσοι στάλθηκαν στο εξωτερικό σε διπλωματικές αποστολές και για σπουδές. Η πορεία των εξωτερικών σχέσεων και επαφών ευνοούσε τη χρήση γερμανικών περισσότερο από ό,τι των γαλλικών (το 1733 τα Σώματα Ευγενών Εκπαιδευόμενων είχαν πενήντα ένα μέλη που μελετούσαν γαλλικά, αλλά διακόσια τριάντα εφτά που διδάσκονταν γερμανικά),[265] αν και τα ρωσικά παρέμειναν αυστηρά η γλώσσα της αυλής, καθώς και ο ίδιος ο τσάρος δε μιλούσε άπταιστα καμία ξένη γλώσσα. Ο ισχυρισμός του Ντε λα Νεβίλ ότι σε ολόκληρη τη Ρωσία μόνο ένα πρόσωπο γνώριζε γαλλικά και τέσσερα λατινικά[266] δεν είχε πια αξία στη δεκαετία του 1720, αλλά το φαινόμενο του ευγενούς που μιλούσε γαλλικά και είχε ξεχάσει τη μητρική του γλώσσα, το οποίο εμφανίστηκε στο τέλος του δέκατου όγδοου και στις αρχές του δέκατου ένατου αιώνα (και σκιαγραφείται άριστα στο *Πόλεμος και Ειρήνη* του Τολστόι), ήταν σπάνιο στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου.

Εξακολουθούν να υπάρχουν διαφωνίες για τα εκπαιδευτικά, επιστημονικά [illegible] επιτεύγματα της περιόδου του Μεγάλου Πέτρου. Είναι δύσκολο να [illegible] με το συμπέρασμα του Λούιφ ότι στην εποχή του Πέτρου το επίπεδο [illegible] των σημαντικών Ρώσων (τους οποίους αποκαλούσε, με γνήσιο σοβιετικό [illegible] «επιφανείς διανοητές») προσέγγιζε το επίπεδο της προηγμένης [illegible] όπως δεν μπορούμε να δεχτούμε τις υπεραπλουστευτικές απόψεις [illegible] στη Δύση [illegible] με τους δυτικούς στις ξένες εκδόσεις και ότι παρουσίαζαν [illegible]. Τέτοιου είδους Ρώσοι ήταν η εξαίρεση μάλλον παρά ο κανόνας. Ακόμη και ορισμένοι από τους καλύτερα μορφωμένους, όπως [illegible] «εκκεντρικούς». Η βασιλεία του Πέτρου [illegible] από το να έχουν [illegible] έλλειψη στοχαστών ή λογίων διεθνούς φήμης. Οι πιο αξιόλογοι [illegible] αποδεικνύεται ότι σχεδόν στο σύνολό τους είχαν ξένο [illegible] στο υπόβαθρό τους: ο Μπρους και ο Σαφίροφ, ο Προκόποβιτς, ο Δημήτριος [illegible] Ροστόφ και ο Καντεμίρ. Και, παρά τις προσπάθειες να παρουσιάσουν τον ίδιο τον Πέτρο ως στοχαστή και εφευρέτη (χαρακτηριστικό παράδειγμα ο ισχυρισμός ότι του άξιζε απόλυτα η τιμή της εκλογής στη Γαλλική Ακαδημία Επιστημών το 1717) δεν είχε κανένα δικαίωμα να διεκδικήσει την πατρότητα κάποιας πραγματικά πρωτότυπης εφεύρεσης ή θεωρίας. Σε επιστημονικά θέματα, καθώς και σε πολλά άλλα, ο Πέτρος ήταν ένας ενθουσιώδης ερασιτέχνης. Αλλά στην επιστήμη και στη μάθηση, όπως και σε άλλους τομείς, η καθυστέρηση μπορούσε να μεταβληθεί σε πλεονέκτημα με την έκδοση αυτοκρατορικών διαταγμάτων. Σύμφωνα με τα λόγια του Γάλλου γεωγράφου Γκιγιόμ Ντελίλ, ο Πέτρος ήταν «ένας ηγεμόνας διάσημος τόσο για την αγάπη του προς την επιστήμη όσο και για το μεγάλο του ταλέντο στην τέχνη της διακυβέρνησης». Αναγνωρίζεται ως «ακούραστος ερευνητής και γενναιόδωρος προστάτης όλων των ωφέλιμων για το ανθρώπινο είδος τεχνών και επιστημών». Η επιστήμη και η μάθηση, όπως η τέχνη και η αρχιτεκτονική της εποχής του Πέτρου, ήταν ένας τομέας δημόσιας προπαγανδιστικής δραστηριότητας. Η ιδέα ότι η Ρωσία ήταν «λευκό χαρτί» πριν έρθει ο Πέτρος έκανε και τα μετριότερα επιτεύγματα να μοιάζουν σημαντικά. Το κράτος δημοσιοποιούσε κραυγαλέα το ρόλο του στην εκπολιτιστική διαδικασία. Για να φέρουμε ένα μόνο παράδειγμα, στο χαρακτικό *Μια Νέα ή Ορθή Βοήθεια στην Αρχιτεκτονική Θεωρία* (τυπογραφείο Β. Ο. Κιπριάνοφ, 1705) αυτό που ξαφνιάζει το θεατή πρώτα από όλα δεν είναι τα βασικά μέρη των παραστάσεων, αλλά ό,τι τις πλαισιώνει: ο δικέφαλος αετός, οι μπαρόκ παλάσκες, τα αρχιτεκτονικά κάδρα, τα σχέδια των φρουρίων της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης. Δίνει την εντύπωση αψίδας θριάμβου μάλλον παρά εκπαιδευτικού βοηθήματος, και ίσως αυτή να ήταν η επιδίωξη.[271]

[illegible] Τσαρκάσκι, [illegible] Γαβριήλ [illegible] για τη συμφιλίωση [illegible] τις οποίες χρειάζεται να [illegible] σύγχρονη αναφορά. [illegible] στη ρωσική πολιτιστική ιστορία: ο Καντεμίρ με [illegible] με την ιστορία, ο Τρεντιακόφσκι με την [illegible] Θα μπορούσε να προστεθεί στον κατάλογο αυτόν και ο Μιχαήλ Λομονόσοφ, ο οποίος έγινε το 1731 μέλος της Ακαδημίας της Μόσχας. Τα [illegible] αφορούν τη χημεία, τη φυσική, την ιστορία, την ποίηση, την τέχνη του [illegible] και τη φιλολογία. Μολονότι δεν ήταν ίσως φυσικός [illegible] που εύκολα καταρρύφθηκε[271]), ήταν, αναμφισβήτητα, [illegible] του Πέτρου.

10

Θρησκεία

«Ο δρόμος για τη σωτηρία [illegible] ευθύς—περνάει μέσα από την πίστη, την ελπίδα και τη φιλανθρωπία· αλλά οι άνθρωποι ελάχιστα γνωρίζουν, ή λανθασμένα, για την πίστη και την ελπίδα, ενώ δεν έχουν ακούσει τίποτα για τη μεσολάβηση [illegible] τοποθετούν όλες τις ελπίδες τους στις ψαλμωδίες, στη νηστεία, στις μετάνοιες και άλλα παρόμοια μέσα στις εκκλησίες, στα κεριά και στα λιβάνια. Πιστεύουν ότι ο Χριστός επέφερε μόνο λόγω του προπατορικού αμαρτήματος, ενώ στην πραγματικότητα η σωτηρία τους είναι αποτέλεσμα των δικών τους πράξεων».[1]

1. Η ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Η ρωσική Ορθόδοξη Εκκλησία στα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα παρουσίαζε μια αντιφατική εικόνα. Από τη μια, είχε αποδυναμωθεί από το σχίσμα το οποίο προκλήθηκε από τις μεταρρυθμίσεις του πατριάρχη Νίκωνα κατά τη δεκαετία του 1650. Πελώριοι πόροι έπρεπε να διατεθούν για να ελέγχονται οι διαφωνούντες, ενώ ο προσωπικός εξευτελισμός του Νίκωνα από τις κοσμικές Αρχές όταν ο πατριάρχης επιχείρησε να συναγωνιστεί τον τσάρο απέδειξε πού βρισκόταν η πραγματική εξουσία. Από την άλλη, η παλιά αρχή της «παράλληλης εξουσίας» ή της «συμφωνίας» κράτους και Εκκλησίας δεν είχε ανακληθεί επίσημα. Η διακήρυξη που έγινε στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο του 1667 ότι «ο τσάρος έχει τα πρωτεία σε κοσμικά θέματα και ο πατριάρχης σε εκκλησιαστικά» ήταν πάντα σε ισχύ.[2] Οι εξουσίες του πατριαρχικού αξιώματος ήταν ακόμα σημαντικές, ώστε να επιτρέπεται στον πατριάρχη να παρεμβαίνει σε περίπτωση εθνικής κρίσης, όπως όταν ο Ιωακείμ οργάνωσε μηχανορραφικά την εκλογή του Πέτρου στο θρόνο τον Απρίλιο του 1682 και τον υποστήριξε το 1689. Παρά τους όποιους περιορισμούς της δυνατότητάς της να κατέχει γη, η Εκκλησία παρέμενε μια υπολογίσιμη δύναμη, αφού κατείχε το ένα πέμπτο περίπου όλων των χωρικών του βασιλείου. Η απο-

[illegible] του 1678 έδειξε ότι 148.397 [illegible] 525.000 «ψυχές» [illegible] των μοναστηριών και των μητροπολιτικών [illegible] όπως θα δούμε, αυτός ο αριθμός θα αυξανόταν [illegible] την εποχή της πρώτης απογραφής (1719-1721) ο αριθμός [illegible] είχε αυξηθεί σε 791.085. Η «εκκλησιαστική [illegible] και του κοσμικού κλήρου αριθμούσε [illegible] άτομα. Στη διάρκεια της [illegible] του Πέτρου υπήρχαν συνολικά είκοσι [illegible] συμπεριλαμβάνονταν τέσσερις στην Ουκρανία [illegible] όλες.[4] Ίσως πιο σημαντικό από το να είναι Ρώσος [illegible] ορθόδοξος. (Οι μη ορθόδοξοι υπήκοοι του τσάρου καταχωρίζονταν ως «[illegible] δογμάτων», ετερόδοξοι.) Τις τελευταίες δεκαετίες του δέκατου έβδομου [illegible] η Εκκλησία εξακολουθούσε να ασκεί ισχυρή, αποφασιστική επίδραση στην καθημερινή ζωή των Ρώσων, από τους τσάρους μέχρι τους ταπεινότερους χωρικούς, όχι μόνο σε θέματα λατρείας και ηθικής αλλά και στους τομείς της [illegible] των διατροφικών συνηθειών και των εθίμων. Ωστόσο η δύναμη και η φύση της επίδρασης ήδη επαναπροσδιορίζονταν.

Κανείς δεν μπορούσε να υποπτευτεί διαβάζοντας τη μακρά σειρά οδηγιών του πατριάρχη Αδριανού προς τον επαρχιακό κλήρο το 1697 την καταιγίδα που έμελλε να χτυπήσει την Εκκλησία. Έχοντας ως αποδέκτες τους ιερείς, τους διακόνους και τους δόκιμους διακόνους, οι οδηγίες αναφέρονταν σε ποικίλα θέματα. Οι λειτουργίες έπρεπε να τελούνται με βάση τα αναθεωρημένα (νικώνεια) βιβλία, με το δέοντα αριθμό κατάλληλα ψημένων άρτων από καλό σταρένιο αλεύρι για τη Θεία Κοινωνία. Το ιερό έπρεπε να καθαρίζεται από τη σκόνη και τους ιστούς αράχνης. Το λάδι για τις βαπτίσεις έπρεπε να διατηρείται σε καθαρά δοχεία και το βάπτισμα να γίνεται με πλήρη κατάδυση. Οι ενορίτες έπρεπε να εξομολογούνται στις εκκλησίες τουλάχιστον πριν από τις μεγάλες νηστείες, «να στέκονται ευπρεπώς και ήσυχως στο ναό, με το αρμόζον δέος, και να ακούν με προσοχή τη Θεία Λειτουργία, προσευχόμενοι στον Κύριο και Θεό τους για να συγχωρήσει τα αμαρτήματά τους». Οι συστηματικά απουσιάζοντες έπρεπε να αναφέρονται. Αυτόχειρες και άτομα που είχαν σκοτωθεί κατά τη διάπραξη φόνου ή ληστείας δε θα θάβονταν σε καθαγιασμένο τόπο. Οι ιερείς νουθετούνταν να τηρούν την απαγόρευση γάμου σε περίπτωση στενού βαθμού συγγένειας εξ αίματος και να βεβαιώνονται ότι τα άτομα που ζητούσαν να παντρευτούν δεν ήταν λιποτάκτες ή φυγάδες χωρικοί. Το έγγραφο κατέληγε: «Να φροντίσετε και αυτό, ότι οι ιερείς και οι διάκονοι πόλεων και χωριών δεν πηγαίνουν στην ταβέρνα, δεν πίνουν οινοπνευματώδη ποτά και δεν παραφέρονται με αποτέλεσμα να σκανδαλίζουν τους λαϊκούς, καθώς και ότι ιερείς και διάκονοι δεν αποθηκεύουν στα σπίτια τους ποτό ή ποτή

[illegible]

[illegible] Ιωακείμ (πατριάρχης από το 1674 μέχρι το 1690) [illegible] έγραφε: «Είθε οι ηγεμόνες μας να μην επιτρέψουν ποτέ σε ορθόδοξους χριστιανούς του βασιλείου τους να διατηρούν στενές φιλικές σχέσεις με αιρετικούς και ετερόδοξους: με Λατίνους, λουθηρανούς, καλβινιστές και άθεους Τατάρους, [illegible] ο Κύριός μας απεχθάνεται και η Εκκλησία του Θεού καταδικάζει [illegible]. Αποφεύγετέ τους, λοιπόν, ως πολέμιους του Θεού και συκοφάντες της Εκκλησίας».[7] Τα λόγια αυτά γράφτηκαν την εποχή που ο Πέτρος [illegible] ξένους αξιωματικούς για να εκπαιδεύσουν τα «ερασιτεχνικά» συντάγματά του και είχε αρκετούς στενούς ξένους φίλους. Σηματοδότησαν δε την [illegible] σύγκρουση ανάμεσα σε έναν ηγέτη που επιζητούσε να ανοίξει τη Ρωσία προς τις χρήσιμες επιρροές από το εξωτερικό και σε μια Εκκλησία που ζούσε με το φόβο του ξένου «δόλου». Ο διάδοχος του Ιωακείμ, ο Αδριανός, [illegible] κατά του ξυρίσματος την εποχή ακριβώς που ο αγένειος Πέτρος ετοιμαζόταν να ξεκινήσει την εκστρατεία του για την εισαγωγή των δυτικών τρόπων. Η ένσταση της Εκκλησίας για το ξύρισμα στηριζόταν σε δύο κύρια επιχειρήματα: στο λόγο και στο παράδειγμα του Θεού αφενός και στην παράδοση αφετέρου. Όπως έγραφε ο Αδριανός, οι πρακτικές που είχαν υιοθετηθεί από τους προκατόχους του στηρίζονταν στους Πατέρες της Εκκλησίας, «και είμαι υποχρεωμένος να τους ακολουθήσω στα πάντα και να κηρύξω τα διδάγματά τους». Αλλού θύμιζε τον Ιωακείμ όταν προειδοποιούσε τους πιστούς να απορρίπτουν και να απαρνιούνται όλα «τα προσφάτως εισαχθέντα ξένα έθιμα», προστατεύοντας την ορθόδοξη πίστη από «Λατίνους και λουθηρανούς αιρετικούς». Οι Ρώσοι ορθόδοξοι όφειλαν να αντιστέκονται σε όλους τους πειρασμούς, στα φθοροποιά διδάγματα και στα έθιμα των Λατίνων, των λουθηρανών και των καλβινιστών και να μην έχουν καμία σχέση μαζί τους, αλλά να τους απεχθάνονται και να τους αποφεύγουν ως διεστραμμένους.[7] Στο ίδιο μήνυμα ο Αδριανός επαναλάμβανε τη βυζαντινή ιδέα περί ταύτισης πνευματικής και κοσμικής εξουσίας: «Ο Θεός εγκαθίδρυσε δύο ανώτατες εξουσίες επί της Γης: το ιερατείο και τη βασιλεία». Αν το απαιτούσε η πίστη, η κο-

[illegible] μου».[8]

Ο Πέτρος θα έδινε μάχη κατά των αξιώσεων της Εκκλησίας να ασκεί εξουσία στις ζωές των ανθρώπων όσο και στις ψυχές τους, αφού [illegible] την ανάγκη του κράτους να είναι ελεύθερο να αξιοποιεί τους πόρους του, ανθρώπινους και υλικούς, εγχώριους και ξένους. Τα αποτελέσματα έμελλαν να είναι δραματικά. Είναι δύσκολο να διαφωνήσουμε με το συμπέρασμα του Τζέιμς Κρέ[illegible] ότι «από όλα τα επιτεύγματα της βασιλείας του Πέτρου η εκκλησιαστική μεταρρύθμιση αποτέλεσε την αποφασιστικότερη ρήξη με το παρελθόν».[9] Εντούτοις, ο Πέτρος δεν «κοσμικοποίησε» τη Ρωσία με τον τρόπο που επιχείρησαν αργότερα να το κάνουν οι Σοβιετικοί κομμουνιστές, [illegible] ότι η θρησκεία είναι «το όπιο του λαού», γκρεμίζοντας εκκλησίες, φυλακίζοντας ιερείς και διώκοντας πιστούς. Αντί για αυτό, ο Πέτρος υπέταξε αποφασιστικά το ιερατείο στη βασιλική εξουσία, μια διαδικασία η οποία είχε ήδη δρομολογηθεί επί των προκατόχων του. Επίσης, με τις ενέργειες και τις προτεραιότητές του, αν όχι και με τις απερίφραστες ιδεολογικές του διακηρύξεις, υπήγαγε τις πνευματικές επιδιώξεις στις κοσμικές. Το κύριο μέλημα του τσάρου δεν ήταν πια η διευκόλυνση της σωτηρίας των ψυχών και η προετοιμασία της έλευσης της βασιλείας του Θεού μέσω της διατήρησης ενός ευσεβούς, εύτακτου γήινου βασιλείου, αλλά η δραστήρια προώθηση κοσμικών στόχων, όπως η απόσπαση νικών σε πολέμους και η δόξα, η προώθηση του «κοινού καλού» αλλά και της προσωπικής φήμης. Ο Πέτρος αναζητούσε στο απώτερο παρελθόν παραδείγματα για τον κίνδυνο στον οποίο υπέβαλλε την εθνική ευημερία η βυζαντινού τύπου θεοκρατία, η οποία έδωσε, όπως υποστήριζε ο τσάρος, υπερβολική έμφαση στη σωτηρία των ψυχών και ελάχιστη στα όπλα. Η κατάληξη για το Βυζάντιο, προειδοποιούσε, ήταν η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453.[10]

Αυτή η αναδιαπραγμάτευση των δημόσιων αξιών διευκολύνθηκε από την άρση του μονοπωλίου της Εκκλησίας σε τομείς όπως οι εκδόσεις και οι τέχνες και από τον επανακαθορισμό του ρόλου της σε άλλους, όπως η εκπαίδευση και η φι-

[illegible] Συμφωνα με μια ανεκδοτολογική ιστορία σχετικά με τις [illegible] για την εμπορία καπνού [illegible] ότι ο πατριάρχης καλά θα έκανε να μην [illegible] το 1698, ο Πέτρος δήλωσε ότι ο [illegible] «Είναι απλώς ο θεματοφύλακας της πίστης, όχι τελωνειακός ελεγκτής».[11] [illegible] ότι ο τσάρος είχε πάντα επίγνωση των προβλημάτων [illegible] με το να δώσει πολύ μεγάλη δύναμη στον Νι-[illegible] αντιμετωπίσει ο πατέρας του [illegible] πατριαρχικής θητείας του: «Οι γενειοφόροι, μοναχοί και [illegible] κατά την αρχή της πατριαρχικής [illegible] Ο πατέρας μου είχε να αντιμετωπίσει μόνο έναν α-[illegible] ιερέα, είναι η ρίζα του κακού. [illegible] αλλά εγώ έχω χιλιάδες».[12] Οι φόβοι αυτοί επιβεβαιώνονται από [illegible] Γκόρντον Γκρουντ, ο οποίος συνδέει τις υποτιθέμενες απόψεις του Νίκωνα [illegible] γίνει πάπας» με την απόφαση του Πέτρου το 1700 να καταργήσει το Πατριαρχείο, «με σκοπό να απαλλαγεί από οποιαδήποτε εξάρτηση από τον κλήρο».[13] Ας αρχίσουμε, λοιπόν, εξετάζοντας το παρασκήνιο αυτής της απόφασης.

II. Η ΔΕΚΑΕΤΙΑ ΤΟΥ 1690: ΠΡΟΑΝΑΚΡΟΥΣΜΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗΣ

Οι τακτικές που υιοθέτησε ο Πέτρος απέναντι στην Εκκλησία δε διαμορφώθηκαν ούτε εκδηλώθηκαν όλες διαμιάς. Οι κληρικοί ίσως να είχαν παρατηρήσει την αποστροφή του νεαρού Πέτρου για τις πληκτικότατες επιδείξεις ευσέβειας της ορθοδοξίας, ειδικά σε σύγκριση με τον ευσεβή συμβασιλέα του Ιβάν, ο οποίος εμφανώς αρεσκόταν να παρακολουθεί ατέλειωτες Λειτουργίες. Ωστόσο δεν είχαν σοβαρούς λόγους να αναμένουν την επικείμενη σφοδρή επίθεση. Ο Πέτρος δεν παρενέβη το διάστημα 1689-1690, όταν ο Ιωακείμ ενίσχυσε τα περιοριστικά μέτρα εναντίον των ξένων, και δεν ανέλαβε καμία δράση όταν το 1690 δεν έγινε πατριάρχης ο ευνοούμενός του υποψήφιος, μολονότι, χωρίς αμφιβολία, είχε κατά νου (αν ληφθεί υπόψη η σημασία που έδωσε σε μορφωμένους κληρικούς κατά την τελευταία εκκλησιαστική μεταρρύθμισή του) ότι ένας από τους λόγους της απόρ-

[illegible] Μάρκελλος [illegible] στο Τμήμα Βασιλικού Οίκου.[15] Οι ιερείς [illegible] για τη ναυπήγηση του στόλου στο Βορόνεζ [illegible] «πλοιοφόρο» (korabel'naia povinnost'), που καθιερώθηκε το 1696 [illegible] και να προμηθεύουν νεοσύλλεκτους για το στρατό σύμφωνα με τους [illegible] ενός διατάγματος του Νοεμβρίου του 1699.[16]

Η Εκκλησία στερήθηκε επίσης διάφορες απαλλαγές και προνόμια. Για παράδειγμα, μειώθηκε το μερίδιό της επί των εμπορικών δασμών οι οποίοι εισπράττονταν σε υπαίθριες αγορές και πανηγύρια που γίνονταν επί εκκλησιαστικής γης, ενώ περικόπηκε το δικαίωμα απόσταξης οινοπνεύματος, το οποίο είχε ήδη περιοριστεί κατά τη δεκαετία του 1680. Ο δασμός χαρτόσημου που επιβλήθηκε το 1699 ίσχυε και για την Εκκλησία.[17] Ο Πέτρος διευκόλυνε προσωπικά τη μεταφορά κεφαλαίων από την Εκκλησία στο κράτος δανειζόμενος από κληρικούς χρήματα τα οποία ποτέ δεν επέστρεψε. Το διάστημα 1694-1699 η πλούσια Μονή Αγίας Τριάδος-Αγίου Σεργίου «δάνεισε» στον Πέτρο ποσά που ανέρχονταν σε 127.500 ρούβλια, συμπεριλαμβανομένων δανείων που προορίζονταν για το στράτευμα και τη ναυπήγηση πλοίων.[18]

Αυτές οι κινήσεις μάλλον προκάλεσαν ενόχληση περισσότερο παρά φόβο για ριζικές αλλαγές. Η Εκκλησία ήταν συνηθισμένη σε ηγέτες που λυμαίνονταν τα κεφάλαιά της και αμφισβητούσαν τα δικαιώματα ιδιοκτησίας της. Για να παραθέσουμε ένα μόνο παράδειγμα, το Συμβούλιο των Εκατό Κεφαλαίων του 1551 (την παραμονή της εκστρατείας του Ιβάν του Δ' εναντίον του Καζάν) διέταξε, μεταξύ άλλων, την επιστροφή ορισμένων εκκλησιαστικών γαιών σε κοσμικούς ιδιοκτήτες, την περιστολή των οικονομικών προνομίων των μοναστηριών, καθώς και περιορισμούς στις δωρεές γης σε μοναστήρια.[19] Η Εκκλησία ήταν ελάχιστα προετοιμασμένη για την τροπή που πήραν τα γεγονότα το φθινόπωρο του 1698, όταν ο τσάρος, ο οποίος είχε ήδη προσβάλει τους ευσεβείς υπηκόους του μεταβαίνοντας στο εξωτερικό και συναναστρεφόμενος ανοιχτά με ξένους, άρχισε να εισάγει καινοτομίες οι οποίες έθιγαν σοβαρά τις θρησκευτικές ευαισθησίες: ξύρισμα των γε-

[illegible] είχε συναντήσει κουάκερους στο Λονδίνο το 1698 και συζήτησε με τον επίσκοπο Γκίλμπερτ Μπέρνετ για την [illegible] της Εκκλησίας, τη διάθεση των εκκλησιαστικών γαιών, [illegible] του μοναχισμού [illegible] της Εκκλησίας, το καθήκον του βασιλιά να φροντίζει τα συμφέροντα, το διορισμό επισκόπων και [illegible] του, οι οποίες, χωρίς αμφιβολία, άγγιζαν [illegible] του έθνους και των υπηκόων του. [illegible] Ο Πέτρος εντυπωσιάστηκε από τις Λειτουργίες και τα κηρύγματα των Λουθηρανών. Ορισμένοι προτεστάντες παρατηρητές εξέλαβαν την κατάργηση του Πατριαρχείου και τη συνακόλουθη αναγωγή του Πέτρου σε «κεφαλή της Εκκλησίας» ως κίνηση προς τον προτεσταντισμό. Σε ένα ανώνυμο γερμανικό φυλλάδιο που εκδόθηκε το 1725 αναφερόταν: «Γνωρίζουμε ότι η Αυτού Μεγαλειότης ο τσάρος στο βάθος της καρδιάς του είναι απόλυτα πεπεισμένος για την αλήθεια της Ευαγγελικής-Λουθηρανικής Εκκλησίας και θρησκείας. [...] Κατά τα ήθη των προτεσταντών ηγεμόνων, ανακηρύχτηκε ανώτατος επίσκοπος της χώρας του».[27] Η αντίληψη ότι όλα –επομένως και η σωτηρία– εξαρτώνται από τις πράξεις κάθε ανθρώπου όσο και από τη θεία χάρη ή το θαύμα επηρέασε επίσης σε μεγάλο βαθμό τη σκέψη του Πέτρου. Η ηθική του ατόμου (και το καθήκον της Εκκλησίας να την προαγάγει) θεωρήθηκε πιο σημαντική από τα θρησκευτικά μυστήρια. Ένας Γάλλος εκπρόσωπος στην Αγία Πετρούπολη περιέγραφε μια συγκέντρωση για τη γιορτή της αγίας Αικατερίνης το 1719 στην οποία ο Πέτρος αφιέρωσε χρόνο συζητώντας για διάφορα θέματα με κληρικούς. «Είχε πειστεί ότι ο μεγάλος αριθμός των νηστειών και των τελετών τις οποίες πραγματοποιούσαν δεν έδινε τόση ευχαρίστηση στο Θεό όση μια μεταμελημένη και ταπεινή ψυχή. Τελικά τους προέτρεψε να κηρύσσουν πάνω από όλα την ηθική, και τότε η προκα-

[illegible] «προσωρινό» κενό του πατριαρχικού θρόνου στη Ρωσία. Την ίδια περίοδο μια σημαντική μεταρρύθμιση βρισκόταν σε εξέλιξη, η οποία θα καθόριζε το μέλλον του Πατριαρχείου για τα επόμενα διακόσια χρόνια.

III. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗ, 1700-1725

Στις 16 Οκτωβρίου 1700 ο πατριάρχης Αδριανός απεβίωσε και ένας locum tenens εγκαταστάθηκε στον πατριαρχικό θρόνο. Ήταν συνήθης εκκλησιαστική πρακτική να ορίζεται τοποτηρητής ενόσω οργανωνόταν η εκλογή. Η πρόσφατη κήρυξη πολέμου (τον Αύγουστο) κατά της Σουηδίας πρόσφερε άφθονους λόγους για την καθυστέρηση της απόφασης. Ο Πέτρος ετοιμαζόταν για την πολιορκία της Νάρβα όταν έλαβε την είδηση του θανάτου του πατριάρχη.[27] Υπήρξε, πάντως, κάποια προαναγγελία για το τι θα ακολουθούσε όταν αντί για το μητροπολίτη Κρουτίτσκι, ο οποίος συνήθως έπαιρνε τη θέση του πατριαρχεύοντος όταν πέθαινε κάποιος πατριάρχης, ο Πέτρος επέλεξε έναν δικό του, τον Στέφανο Γιαβόρσκι, που στις αρχές του 1700 ήταν ακόμα «απλός ηγούμενος» στην Ουκρανία και είχε προβιβαστεί σε μητροπολίτη του Ριαζάν μόλις το Μάρτιο. Κάποιος που γνώριζε καλά τις απόψεις του Πέτρου ήταν απίθανο να εκπλαγεί γιατί φάνηκε απρόθυμος να καλύψει την κενή θέση. Ο Στέλιν αφηγείται ένα ανέκδοτο: Ο Πέτρος, κουρασμένος από τις συνεχείς παρακλήσεις να προχωρήσει σε διορισμό, χτύπησε το στήθος του (σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, κάρφωσε με ορμή ένα στιλέτο στο τραπέζι) και ούρλιαξε: «Ιδού ο πατριάρχης σας».[28] Καμία συζήτηση δεν καταγράφτηκε εκείνο το διάστημα για την κατάργηση του Πατριαρχείου, αλλά υπήρχαν πιεστικοί λόγοι που έκαναν τον Πέτρο και μέλη του κύκλου του να ανυπομονούν να μεταβιβάσουν μέρος του πλούτου της Εκκλησίας στο κράτος και να περιστείλουν ορισμένες από τις εξουσίες της. Το Νοέμβριο του 1700 οι Ρώσοι υπέστησαν τα-

[illegible] στική ήττα από τους Σουηδούς στη Νάρβα. Αυτή ήταν η κατάλληλη στιγμή για να διασφαλίσει τη σταθερή ροή χρημάτων για την πολεμική προσπάθεια. Τα σχέδια του Πέτρου για το Πατριαρχείο ίσως να επηρεάστηκαν από τον [illegible] ντικό «κερδοσκόπο» Αλεξέι Κουρμπάτοφ, ο οποίος έγραψε στον τσάρο τον Οκτώβριο του 1700 συμβουλεύοντάς τον να αναστείλει τις διαδικασίες [illegible] την ευκαιρία να επιθεωρήσει και να καταγράψει τις εκκλησιαστικές γαίες, [illegible] πατριαρχική παρέμβαση, εντάσσοντάς τες σε μια «ειδική διοικητική υπηρεσία».

Πράγματι, τον Ιανουάριο του 1701 καταργήθηκε το πατριαρχικό δικαστήριο και δημιουργήθηκε η Διεύθυνση Μοναστηρίων για να εποπτεύει τα εκκλησιαστικά δικαστήρια και να θέσει τις εκκλησιαστικές γαίες υπό την εποπτεία ενός κοσμικού αξιωματούχου, του στενού φίλου και συγγενή του τσάρου Ιβάν Μούσιν-Πούσκιν. Η νέα Διεύθυνση θα ενεργούσε, με εξαίρεση τα πνευματικά ζητήματα, ως «μόνος κύριος» όλων των εκκλησιαστικών κτημάτων και του πληθυσμού τους. Θα συγκέντρωνε τα έσοδα «όχι με στόχο την καταστροφή των μοναστηριών αλλά «τη βοήθεια στην εκπλήρωση της μοναστικής αποστολής». Όπως αναφερόταν σε ένα διάταγμα, οι μοναχοί στο παρελθόν ήταν «παραγωγικοί, κέρδιζαν τα προς το ζην με το μόχθο τους και έτρεφαν και πολλούς ζητιάνους, όμως οι σημερινοί μοναχοί όχι μόνο δε συντηρούν ζητιάνους με το μόχθο τους αλλά και οι ίδιοι ζουν από την εργασία άλλων». Τα έσοδα χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες: ένα «καθορισμένο» μερίδιο θα χρησιμοποιούνταν για τη συντήρηση των μοναχών, ενώ το υπόλοιπο θα πήγαινε κατευθείαν στα κρατικά ταμεία για τη συντήρηση πτωχοκομείων ή θα μοιραζόταν σε φτωχότερα μοναστήρια. Το ποσό που αντιστοιχούσε σε κάθε άτομο, ανεξάρτητα από τη θέση του στην ιεραρχία, ήταν δέκα ρούβλια και δέκα μόδια σιτάρι ετησίως.[31] Όπως αναφέρει ο Βέμπερ, «όταν ο ατυχής πόλεμος κατά των Σουηδών απαίτησε τεράστια χρηματικά ποσά, όλα τα εκκλησιαστικά κτήματα εφαρπάχθηκαν από την κατοχή των επισκόπων και των μοναστηριών, έπειτα από συμβουλή του μυστικοσύμβουλου κόμη Μούσιν-Πούσκιν, και ενώθηκαν με τα κτήματα του τσάρου».[32] Ο Σοβιετικός επιστήμονας Μπουλίγκιν συμπεραίνει ότι το 1701 είχε επιτευχθεί «πλήρης κοσμικοποίηση» των εκκλησιαστικών γαιών και της περιουσίας, ισχυριζόμενος ότι, παρόλο που η Εκκλησία τυπικά εξακολουθούσε να κατέχει τις γαίες, το δικαίωμα αυτό είχε καταλήξει «καθαρώς μύθος».[33] Στην πραγματικότητα, ο Πέτρος ανέστειλε την εκκοσμίκευση (που ξανάρχισε από την κόρη του αυτοκράτειρα Ελισάβετ, συνεχίστηκε από τον Πέτρο τον Γ' και ολοκληρώθηκε από την Αικατερίνη τη Β' το 1764) και αποκατέστησε ορισμένα από τα περιουσιακά δικαιώματα της Εκκλησίας. Δεν είχε όμως κανέναν ενδοιασμό να αποσπάσει φόρους από τον κλήρο, συμπεριλαμβανομένων των φόρων για τα άλογα των δραγόνων και τα λουτρά.[34] Με το τέλος του Βόρειου Πολέμου είχαν συσσωρευτεί τεράστιες καθυστερούμενες οφειλές. Όπως διαμαρτυρόταν ο

[illegible] του Ροστόφ, «οι κληρικοί της επαρχίας [illegible] ζητιάνους, επειδή πολλοί [illegible] και δεν μπορούν να πληρώσουν».[35]

Η νομοθεσία της περιόδου 1700-1711 [illegible] όπως το πότε και το πού μπορούσαν να γράφουν οι μοναχοί [illegible] του μοναστηριού ή σε ειδικά καθορισμένους χώρους, [illegible] και οπωσδήποτε όχι στα κελιά τους). Μόνο μοναχοί και [illegible] στα μοναστήρια (ώστε να μη βρίσκουν καταφύγιο εκεί οι [illegible] οι οικοδομικές εργασίες, καθώς και ο αριθμός των [illegible] σκοπό να μειωθεί το περιττό προσωπικό σε μεγάλα μοναστήρια. [illegible] του μοναχικού σχήματος το κατώτερο όριο ηλικίας για τις γυναίκες [illegible] σαράντα. Η Διεύθυνση Μοναστηρίων ανέλαβε τη λειτουργία των [illegible] κομείων και του τυπογραφείου.[36] Η Διεύθυνση έκλεισε προσωρινά το 1720 και οι αρμοδιότητές της μεταφέρθηκαν σε άλλες κυβερνητικές υπηρεσίες. Η διαχείριση των κτημάτων επανήλθε στα χέρια της Εκκλησίας, παρόλο που μέρος των εισοδημάτων της εξακολούθησαν να παραχωρούνται στο κράτος.[37] Οι παραχωρήσεις αυτές έγιναν προς το νέο, διαλεγμένο από τον Πέτρο, επιτελείο κληρικών με σκοπό να προετοιμαστεί η Εκκλησία για μια πιο ριζική διοικητική μεταρρύθμιση: τη δημιουργία της Ιεράς Συνόδου.

Η ιδέα της κατάργησης του Πατριαρχείου εμφανίστηκε για πρώτη φορά γραπτώς σε ένα υπόμνημα προς τον Στέφανο Γιαβόρσκι το Νοέμβριο του 1718: «Για την καλύτερη διαχείριση από εδώ και στο εξής, νομίζω ότι θα ήταν προσφορότερο να υπάρξει ένα Εκκλησιαστικό Κολέγιο».[38] Η παρατήρηση αυτή αφορούσε σαφώς το νέο σύστημα των Κολεγιακών Συμβουλίων, που θα παρείχε το μοντέλο για την εκκλησιαστική διοίκηση στο πλαίσιο μιας καλοκουρδισμένης κρατικής μηχανής. Η σύνταξη του Εκκλησιαστικού Κανονισμού που θα καθόριζε τη συλλογιστική και τη δομή ενός τέτοιου κολεγίου ανατέθηκε σε μια επιτροπή το 1718. Εκκλησιαστικοί ιεράρχες και η Γερουσία συζήτησαν και ενέκριναν ένα προσχέδιο το Φεβρουάριο του 1720, για να βάλουν τις τελικές υπογραφές τους το Μάρτιο.[39] Ο κανονισμός (*Dukhovnyi Reglament ili Ustav*) δημοσιεύτηκε στις 25 Ιανουαρίου του 1721.[40] Στις 14 Φεβρουαρίου εγκαινιάστηκε το Εκκλησιαστικό Κολέγιο. Το πρώτο θέμα στην ημερήσια διάταξη της πρώτης συνόδου του ήταν η αλλαγή του τίτλου του νέου σώματος από «κολέγιο» σε «Διοικούσα Ιερά Σύνοδος» – με άλλα λόγια, η Σύνοδος θα είχε μάλλον «το ίδιο κύρος» με τη Γερουσία αντί να αποτελεί ένα «απλό» κολέγιο. Στις εκκλησιαστικές λειτουργίες η λέξη «πατριάρχης» θα αντικαθίστατο από τις λέξεις «Ιερά Σύνοδος».[41] Παρ' όλα αυτά, το νέο Συνοδικό Συμβούλιο ακολούθησε το πρότυπο των κολεγίων μάλλον παρά της Γερουσίας της οποίας τα μέλη ήταν όλα ισότιμα: Η σύνθεσή του περιλάμβανε έναν πρόεδρο

[illegible]

κράτους και της Εκκλησίας χωρίς επιστασία. Ένας κατάλογος καθηκόντων [illegible] κλησιαρχών του Ιουνίου του 1722 όριζε ότι ο νέος αξιωματούχος «θα παρευρίσκεται στη Σύνοδο και θα βεβαιωνόταν ότι αυτή εκτελεί το καθήκον της και ενεργεί για όλα τα ζητήματα της αρμοδιότητάς της ειλικρινά, με ζήλο και έντιμα, χωρίς να χάνει χρόνο, σύμφωνα με τους κανονισμούς και τα διατάγματα. [...] Θα βεβαιωνόταν επίσης ότι στις αποφάσεις της Συνόδου δε λαμβάνονται απλώς αποφάσεις, αλλά και εφαρμόζονται σύμφωνα με τις οδηγίες».[45]

Η Εκκλησία αναγκάστηκε να συμμορφωθεί με το κοσμικό σχέδιο της κυβέρνησης αποκτώντας ένα δίκτυο θρησκευτικών επιθεωρητών. Το 1721 διορίστηκαν «ιεροεξεταστές», από τον αρχιεροεξεταστή (*protoinkvizitor*) της Μόσχας μέχρι τους ιεροεξεταστές όλων των επαρχιακών μητροπόλεων, για να παρακολουθούν τη συμπεριφορά των κληρικών, ειδικά των επισκόπων. Το κύριο καθήκον του αρχιεροεξεταστή και των υφισταμένων του ήταν να κινούν διαδικασίες κατά των απείθαρχων κληρικών, ενεργώντας ως «συνοδικοί κατάσκοποι».[46] Οι επίσκοποι, οι οποίοι παλιότερα διεύθυναν τις περιφέρειές τους χωρίς να υφίστανται σχεδόν κανέναν έλεγχο, έγιναν «πράκτορες της Συνόδου».[47]

Για να μιλήσουμε ξεκάθαρα, η Σύνοδος «δεν ήταν ένα όργανο του κράτους, αλλά ένα όργανο του κλήρου», αφού όλα τα μέλη της εκτός από ένα προέρχονταν από τις τάξεις της Εκκλησίας.[48] Παρ' όλα αυτά, και ο Εκκλησιαστικός Κανονισμός και οι μετέπειτα ενέργειες και η στάση του τσάρου κατέστησαν σαφές ότι η Σύνοδος ήταν σταθερά υποταγμένη στην κρατική μηχανή όπως εκπροσωπούνταν από τον ίδιο τον τσάρο. Σύμφωνα με τη διατύπωση της διακήρυξης της 15ης Ιανουαρίου, «το κολέγιο αυτό μπορεί να συμπληρώσει τον κανονισμό του με νέους

[illegible]

γωγή της ιδέας από την κλασική Ρώμη, ήταν πεπεισμένοι ότι ο τίτλος «πατέρας της πατρίδας» που υιοθετήθηκε τον Οκτώβριο του 1721 [illegible] της πατριαρχικής εξουσίας. Οι φόβοι τους πρέπει να επιβεβαιώθηκαν από διάφορες ενέργειες, όπως η τοποθέτηση του τσαρικού θρόνου στο πρώην Πατριαρχικό Ανάκτορο στη Μόσχα και το γεγονός ότι στη στέψη της Αικατερίνης, το Μάιο του 1724, ο Πέτρος τοποθέτησε ο ίδιος το στέμμα στο κεφάλι της συζύγου του.[53]

Στη Σύνοδο δεν έμεινε καμία αμφιβολία για το ποιος ήταν το αφεντικό. Ανήκουσαν στο μακρινό παρελθόν οι ημέρες που ο πατριάρχης μπορούσε να υποστηρίζει ότι «ο τσάρος πρέπει να είναι κατώτερος από τον ιεράρχη και να τον υπακούει, επειδή οι κληρικοί είναι εκλεκτοί και έχουν δεχτεί το χρίσμα από το Άγιο Πνεύμα».[54] Ο κλήρος δεν είχε πλέον δύναμη να αντισταθεί στις διαταγές του τσάρου, όχι περισσότερο από ό,τι οι κοσμικοί υπάλληλοι. Είναι χαρακτηριστικό το διάταγμα της 10ης Φεβρουαρίου 1724 με το οποίο εντέλλονταν όλα τα μέλη της Συνόδου να μεταβούν στη Μόσχα.[55] Σημαντικότερη ίσως ήταν η αυτοκρατορική παρέμβαση σε διορισμούς ανώτερων ιεραρχών. Το Φεβρουάριο του 1721 αποφασίστηκε ότι στο διορισμό επισκόπων η Σύνοδος θα υπέβαλλε δύο ονόματα για να διαλέξει ανάμεσα από αυτά ο τσάρος.[56] Στην πραγματικότητα, ο Πέτρος έτεινε να ακολουθεί τις δικές του *ad hoc* διαδικασίες. Το 1722, για παράδειγμα, διέγραψε μόνο τέσσερα από τα δώδεκα ονόματα που του υποβλήθηκαν, τοποθετώντας κάποιο δικό του άνθρωπο στη μια κενή θέση και αφήνοντας την άλλη να χηρεύει. Μετά το 1721 «κανείς δεν μπορούσε να ελπίζει ότι θα γινόταν επίσκοπος αν δεν είχε προσελκύσει πρώτα το ενδιαφέρον του τσάρου ή των πρακτόρων ή των ευνοούμενών του».[57] Υπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα άμεσης βασιλικής παρέμβασης σε θρησκευτικά ζητήματα με γνώμονα τα συμφέροντα του κράτους. Για πα-

[illegible] το 1723 διέταξε τη [illegible] Η Αικατερίνη, που είχε [illegible] αλλά όχι σε γυναικεία μονή».

Ο [illegible] τη Σύνοδο να είναι ιδιαίτερα άγρυπνη. Για [illegible] να αντιμετωπίσει την περίπτωση ενός χήρου ιερέα [illegible] με μια νεαρή Φιλανδή με την οποία [illegible] «αντίθετα με τους κανόνες». Η Σύνοδος όφειλε να [illegible] είχε αποκτήσει παιδιά, [illegible] συμπεριλαμβανομένων κάποιων υπολειμμάτων [illegible] με αιρέσεις όλων των ειδών, [illegible] λαϊκές τελετές που συνδέονταν με την καλοκαιρινή γιορτή του Κουπάλα, όπου καταβρέχονταν οι άνθρωποι με νερό και βουτούσαν σε ποτάμια και λίμνες. Σε παλαιότερες εποχές, αναφερόταν σε ένα διάταγμα, ο κόσμος δεν είχε δεχτεί εντελώς το χριστιανισμό. Τώρα όμως «με τη χάρη του Θεού, ο κόσμος [illegible] από ευσέβεια». Δεν υπήρχε καμία δικαιολογία για την ανοχή τελετουργιών οι οποίες ήταν «αποθητικές για το Θεό» και έθεταν «σε κίνδυνο την αιώνια ζωή» (ένα δείγμα της κοινής λογικής της περιόδου του Πέτρου).

Οι συνοδικοί μισθοί ήταν πλουσιοπάροχοι, εφάμιλλοι με αυτούς των δημοσίων υπαλλήλων. Ο πρόεδρος λάμβανε τρεις χιλιάδες ρούβλια, ο αντιπρόεδρος δυο χιλιάδες, οι σύμβουλοι χίλια, οι εμπειρογνώμονες εξακόσια. Ωστόσο, όπως και οι κρατικοί υπάλληλοι, τα μέλη της Συνόδου υπόκειντο σε περικοπές μισθού και πρόστιμα. Μια διαταγή του 1723 όριζε ότι δε θα έπαιρναν καθόλου μισθό μέχρι να καταβληθούν κάποια καθυστερούμενα. Αν πληρωνόταν το ένα τρίτο από τα καθυστερούμενα, θα λάμβαναν το ένα τρίτο του μισθού, αν καταβάλλονταν τα μισά, ο μισός μισθός, και ούτω καθεξής. Η καταβολή των μισθών ομαλοποιήθηκε ύστερα από μια συλλογική έκκληση που έκανε ο ανώτερος κλήρος επί τη ευκαιρία της στέψης της Αικατερίνης το Μάιο του 1724, «επειδή χωρίς μισθούς υποφέρουμε μεγάλες στερήσεις». Ενθαρρυνόταν η οικονομία και αποτρεπόταν η σπατάλη. Ο επίσκοπος Θεοφύλακτος της Τβερ πρέπει να είχε κατά νου τις οικονομικές διαθέσεις του Πέτρου (ειδικά την επιθυμία του να μην ξοδεύει ο κλήρος χρήματα για «περιττά» άμφια) όταν ζητούσε την άδεια να μοιράσει σε ιερείς δαλ-

ματικές* [illegible]

Μετά τη δημιουργία της Συνόδου ο Πέτρος [illegible] στους μοναχούς [illegible] Κανονισμός. Σε ένα [illegible] μοναστήρια πρέπει να χρησιμοποιούν [illegible] «Τα μοναστήρια [illegible] ευχαριστούν το Θεό και προς όφελος των [illegible] για πράξεις που [illegible] Ένας μοναχός χρειάζεται να τρώει και να ντύνεται [illegible] αρκετά για να συντηρηθεί [illegible] ήδη όμως έχουν παχύνει. Ο δρόμος που οδηγεί στον ουρανό είναι η νηστεία και η προσευχή. Θα τους ανοίξει [illegible] σε άρτο και ύδωρ, όχι με χαβιάρι και κρασί». Δύο αρχές [illegible] οι μοναχοί έπρεπε να εκτελούν χρήσιμη υπηρεσία και [illegible] Πέτρος (i) οι μοναχοί [illegible] έπρεπε να μειωθεί. Το 1719 απόστρατοι άρχισαν να στέλνονται σε μοναστήρια, μια πολιτική που συνεχίστηκε, αν και συνάντησε κάποια αντίδραση από τη Σύνοδο, η οποία διαμαρτυρόταν ότι το μέτρο αυτό επέφερε [illegible]. Στις 19 Μαρτίου του 1722 όλα τα μοναστήρια με [illegible] διατάχθηκαν να δημιουργήσουν άσυλα (lazarety). Όσα μοναστήρια [illegible] με το δικό τους μόχθο» (δηλαδή, δεν είχαν δουλοπάροικους) μπορούσαν να περιθάλπουν λιγότερους ασθενείς. Οι μοναχοί έπρεπε «να περιποιούνται τους αρρώστους και να διατηρούν καθαρά και τακτοποιημένα τα [illegible] παράδειγμα από το Ναυτικό Κανονισμό)».[71] Οι όροι αυτοί περιλαμβάνονταν στο παράρτημα του Εκκλησιαστικού Κανονισμού, το οποίο περιείχε επίσης άρθρα σχετικά με το όριο ηλικίας για την είσοδο σε γυναικεία μονή (τριάντα για τους άντρες και πενήντα για τις γυναίκες), τα εκπαιδευτικά προσόντα (οι εισερχόμενοι [illegible] έπρεπε να είναι εγγράμματοι και να έχουν άδεια από τους κυρίους τους) και τους περιορισμούς στην είσοδο φυγάδων (αποκλείονταν οφειλέτες και δραπέτες, κατάδικοι, για να μην αναφέρουμε λιποτάκτες από το στρατό και φυγάδες δουλοπάροικους). Οι δημόσιοι υπάλληλοι χρειάζονταν την άδεια των ανωτέρων τους,

* Διακριτικά λειτουργικά άμφια των διακόνων, που προέρχονταν [illegible] από τη Δαλματία [illegible] αρχικά αποτελούσαν ένα κοινό κοσμικό ένδυμα της ρωμαϊκής εποχής. [illegible] φαρδύ, κλειστό λευκό χιτώνα με άνοιγμα για το πέρασμα του κεφαλιού και [illegible] φαρδιά μανίκια, ο οποίος φοριόταν χωρίς ζώνη. Τον κοσμούσαν [illegible] και κατακόρυφες ταινίες, οι λεγόμενες «κλάβι». (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Με άλλα λόγια, [illegible] η εξάπλωση του μοναχισμού.[illegible]

Ο Πέτρος [illegible] τα μοναστήρια, όχι μόνο επειδή [illegible] [illegible] εγκληματικά στοιχεία. Τα καταγεγραμμένα [illegible] μέχρι λιποταξίες. Το 1722 ένας στρατιώτης εν αποστρατεία παραπονέθηκε ότι το μοναστήρι στο οποίο είχε τοποθετηθεί αδυνατούσε να του παρέχει τροφή και στέγη και είχε επιχειρήσει να τον εκβιάσει να πληρώσει αντίτιμο. Κατήγγειλε δε ότι περιέθαλπε λιποτάκτες και φυγάδες, ότι χορηγούσε παράνομα το μοναχικό σχήμα, ότι επέλεγε γέρους και άρρωστους άντρες για να καλύψει το ποσοστό των νεοσύλλεκτων που έπρεπε να στείλει στο στρατό και ότι κατέστρεφε τους δουλοπάροικους.[73] Το 1724 δόθηκε εντολή στη Σύνοδο να επανεξετάσει περιπτώσεις στρατιωτών εν αποστρατεία που είχαν σταλεί σε μοναστήρια. «Σε όσους είναι ικανοί να εκτελέσουν κάποιο είδος δουλειάς πρέπει να ανατεθούν εργασίες. Όσοι είναι άρρωστοι ή υπερήλικοι μπορούν να παραμείνουν για να τους φροντίσουν στα μοναστήρια».[74]

Μια συλλογή από σημειώσεις του Πέτρου που χρονολογούνται στα τέλη του 1723 με αρχές του 1724 δείχνει ότι συνέχισε να επινοεί χρήσιμες απασχολήσεις για τους μοναχούς. Μια από αυτές ήταν η παροχή εκπαίδευσης σε ζητιάνους και έκθετα, με βάση ένα στοιχειώδη κορμό μαθημάτων ανάγνωσης, γραφής, γραμματικής, αριθμητικής και γεωμετρίας. Τα κορίτσια μπορούσαν να μαθαίνουν «γυναικείες» τέχνες αντί για γεωμετρία ή, στην περίπτωση ενός μοναστηριού, γλώσσες. Σε άλλες σημειώσεις διαβάζουμε: «Πρέπει να εξηγήσουμε ότι μπορεί κάποιος να κερδίσει τη σωτηρία ασκώντας το επάγγελμά του (*zvanie*) και όχι μόνο μέσα από το μοναστικό βίο, όπως αναγράφεται στον Εκκλησιαστικό Κανονισμό. [...] Οι ιεράρχες της Εκκλησίας θα έπρεπε να καταβάλλουν κάθε προσπάθεια ώστε να διδάσκουν οι ιερείς σε σχολεία».[75] Στις 31 Ιανουαρίου του 1724 σε ένα προσωπικό ιδιόγραφο υπόμνημα με τίτλο «Περί Μοναστηρίων και Μοναχών» ο Πέτρος υπενθύμιζε στη Σύνοδο τον αρχικό σκοπό του μοναχισμού, ισχυριζόμενος ότι η παρούσα κατάσταση πραγμάτων αποτελούσε εκφυλισμό. Έφερνε ως παράδειγμα την αντίφαση μεταξύ της έννοιας της «απομόνωσης/απομάκρυνσης από τη κο-

[illegible] ο μοναχισμός δεν μπορούσε να [illegible] [illegible] η [illegible] πίστη, που [illegible] της Εκκλησίας [illegible] «μαύρο», μοναστικό κλήρο. Αλλά η στρατολόγηση έπρεπε να [illegible] και άλλοι οι μοναχοί να επιφορτιστούν με χρήσιμα έργο, [illegible] δημιουργία ασύλων για στρατιώτες εν αποστρατεία, ορφανοτροφείων και [illegible]. Οι μοναχοί που δεν απασχολούνταν κατ' αυτό τον τρόπο έπρεπε «να βγάζουν μόνοι το ψωμί τους». Οι μοναχές θα ασχολούνταν με χειροτεχνήματα. Όλοι έπρεπε να παραμένουν περιορισμένοι στα μοναστηριακά οικήματα.[76] Στις 22 Απριλίου του 1724 ο Πέτρος ανακοίνωσε την πρόθεσή του να κλιμακώσει τις επιχορηγήσεις των μοναχών ανάλογα με το βαθμό τους, κατ' αντιστοιχία με ό,τι ίσχυε στο στρατό.[77] Ο θάνατος του Πέτρου ανέκοψε την εφαρμογή του σχεδίου, αλλά τα μέτρα που περιόριζαν τη στρατολόγηση για τα μοναστήρια (σε αντίθεση με το κοσμικό ιερατείο) υπήρξαν αποτελεσματικά, σε σημείο ώστε από το 1724 μέχρι το 1738 ο αριθμός των μοναχών και των δύο φύλων να έχει μειωθεί σχεδόν στο ήμισυ.[78]

IV. Η ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΚΛΗΡΟΥ

Η Εκκλησία δεν μπορούσε να γίνει ανεκτή ούτε ως αντίπαλος του κράτους ούτε και ως παθητικός υποτελής. Έπρεπε να μεταμορφωθεί σε ένα [illegible] υποστηρικτή και να ενσωματωθεί, όπου ήταν δυνατόν, σε αναμορφωμένες κρατικές δομές. Οι νέου τύπου κληρικοί ήταν απαραίτητοι όσο και οι «νέοι» [illegible]. Ο Πέτρος εντυπωσιάστηκε από την εκκλησιαστική ζωή που είδε στο εξωτερικό. Έναν ιερέα τον οποίο παρακολούθησε στη Γαλλία να καλλιεργεί τη γη του και να αποκτά ένα μικρό κέρδος από την πώληση της παραγωγής και [illegible]

[illegible]

[illegible] για το κράτος». Και σημείωνε επιδοκιμαστικά ότι ο Πέτρος, αντίθετα, υποχρέωνε τους ιερείς να μαθαίνουν λατινικά. Μια διαταγή προς τον Δημήτριο του Ροστόφ το 1705 να χειροτονεί μόνο εγγράμματους ιερείς δείχνει την έκταση του προβλήματος. Τα πρώτα μέτρα απευθύνονταν σε γιους κληρικών, όχι τόσο για να [illegible] ιερείς με προσόντα όσο για να ενισχυθούν οι τάξεις των υπηρετών του κράτους. Το 1708 η φοίτηση σε σχολείο που πρόσφεραν γνώσεις ελληνικών και λατινικών έγινε υποχρεωτική για τους γιους ιερέων και διακόνων. Όσοι αποτύγχαναν να ολοκληρώσουν τα μαθήματα μετατάσσονταν στο στρατό. Τελικά κατά τα τέλη της βασιλείας του Πέτρου εγκαθιδρύθηκε ένα σύστημα για την εκπαίδευση ιερέων. Οι ενοριακοί ιερείς δεν μπορούσαν να χειροτονηθούν παρά μόνο αν είχαν παρακολουθήσει επισκοπικές σχολές («με την ελπίδα ότι έτσι θα προέκυπτε ένας καλύτερος και αναμορφωμένος κλήρος»), τις οποίες ο Εκκλησιαστικός Κανονισμός απαιτούσε από τους επισκόπους να ιδρύσουν χρησιμοποιώντας κεφάλαια από μοναστήρια και εκκλησιαστικές γαίες και, αν κρινόταν αναγκαίο, κάνοντας οικονομία στα δικά τους νοικοκυριά και περικόπτοντας δαπάνες για καινούρια κτίρια και άμφια. Στα απολύτως βασικά μαθήματα θα περιλαμβάνονταν η γραμματική, τα μαθηματικά και η μελέτη ενός θρησκευτικού αναγνωστικού. Θεολογία και φιλοσοφία ήταν μάλλον ανέφικτο να διδαχτούν. Το 1722 ο Πέτρος έγραφε στη Σύνοδο αμφισβητώντας το διορισμό ενός νέου αρχιμανδρίτη στη Μονή Κόιτ με το αιτιολογικό ότι ο άνθρωπος που επιλέχτηκε ήταν αμόρφωτος: «Πράξτε όπως εσείς θεωρείτε σωστό, είναι άνθρωπος καλής διαγωγής, [...] αλλά θα ήταν προτιμότερο να σταλεί κάποιος μορφωμένος με σκοπό να προσηλυτίσει τους ντόπιους».

Για να ανταποκριθούν σε ένα νέο ηθικό και παιδαγωγικό ρόλο, οι ιερείς του

[illegible] Ο Μένσικοφ τουλάχιστον έπαψε αμέσως τα [illegible]. Η [illegible] στην Αγία Πετρούπολη [illegible] κηρύγματα, «κάτι ιδιαίτερα παράξενο και εντελώς [illegible] στη χώρα, μια και οι Ρώσοι ιερείς δεν έβγαζαν ποτέ τους κήρυγμα, αλλά [illegible] στην τέλεση της Λειτουργίας». Φαίνεται απίθανο, πάντως, να εξαπλώθηκαν οι ομιλίες πολύ πιο πέρα από τη Μόσχα και την Αγία Πετρούπολη.

Εγγράμματα μέλη του εκκλησιάσματος ενθαρρύνονταν να κάνουν ατομικές προσευχές, κατά τον προτεσταντικό τρόπο. Η πρακτική της προ Πέτρου εποχής, που υποχώρησε μόνο λίγο στα τέλη του δέκατου έβδομου αιώνα με την έκδοση κάποιων βιβλίων μικρού σχήματος, δεν ενθάρρυνε τους λαϊκούς να διαβάζουν λατρευτικό υλικό. Τα εκκλησιαστικά βιβλία ήταν ακριβά και ογκώδη, προορισμένα για λειτουργική χρήση στις εκκλησίες και στις μονές περισσότερο παρά για κατ' ιδίαν ανάγνωση. Όπως σημειώνεται στον Εκκλησιαστικό Κανονισμό, υπήρχε ανάγκη για «κάποια ολιγοσέλιδα βιβλία, σαφή και κατανοητά στον απλό κόσμο». Έτσι, ενισχύθηκαν οι θρησκευτικές εκδόσεις για λαϊκούς, αλλά και για παιδιά, ειδικά τα αναγνωστικά και οι χρηστομάθειες, από τα οποία το Πρώτο Μάθημα της Νεότητας του Προκόποβιτς σημείωσε τεράστια επιτυχία την εποχή του Πέτρου. Τον Ιανουάριο του 1723 ο Πέτρος παρήγγειλε να συγκεντρωθούν, να μεταφραστούν και να εκδοθούν αντίγραφα καθολικών, λουθηρανικών και καλβινιστικών χρηστομαθειών. Δόθηκε εντολή να σταλεί από τη Ρίγα μια χρηστομάθεια ([illegible]στηκε με το *Catechismus Maior* του Μαρτίνου Λούθηρου) για μετάφραση στη σλαβική γλώσσα, «πλήρη και όχι περιληπτική όπως το εγχειρίδιο για νέους». Μια νέα έκδοση της Βίβλου παραγγέλθηκε στην Ολλανδία (σε ολλανδική και σε εκκλησιαστική σλαβική), καθώς οι Βίβλοι που τυπώθηκαν το 1663 είχαν εξαντληθεί.

[illegible] δεν ολοκληρώθηκε. [illegible] της Διαθήκης [illegible]

Η μεγάλη [illegible] [illegible] του 1721 [illegible] [illegible] ώστε να μην μπορεί να προσθέσει ή να αφαιρέσει κάτι». Οι ιερείς [illegible] να αναφέρουν τους φυγάδες στις Αρχές [illegible] ληξιαρχικά βιβλία γεννήσεων, θανάτων και γάμων. Οι άνθρωποι που δεν εκκλησιάζονταν τις Κυριακές και τις ημέρες της νηστείας [illegible] με το αιτιολογικό ότι όχι μόνο έχαναν την ευκαιρία να ακούσουν το λόγο του Θεού αλλά και δεν ενημερώνονταν για «τις εντολές του μονάρχη». Τέτοια [illegible] θα συλλαμβάνονταν και θα ανακρίνονταν με την υποψία ότι ήταν [illegible] Με άλλα λόγια, οι ιερείς όφειλαν να δρουν ως πράκτορες των κοσμικών Αρχών και ως συλλέκτες και αναμεταδότες πληροφοριών εντός των τοπικών κοινοτήτων, όπου ήταν συχνά δύσκολο να εισχωρήσει το κράτος.

Το 1722 το παράρτημα του Εκκλησιαστικού Κανονισμού επέβαλε μια [illegible] και ολέθρια προσθήκη στα αστυνομικά καθήκοντα του κλήρου:

> Αν κάποιος κατά την εξομολόγηση αποκαλύψει στον πνευματικό του πατέρα κάποια παρανομία που δε διέπραξε ακόμα αλλά σκοπεύει να διαπράξει, ειδικά προδοσία ή στάση κατά του ηγεμόνα ή κατά του κράτους ή δόλια σχέδια που απειλούν την τιμή και την ευημερία του ηγεμόνα και της οικογένειας της Αυτού Μεγαλειότητος, και εξομολογούμενος ένα τόσο μεγάλο επερχόμενο κακό αποκαλύπτεται ότι δε μετανοεί αλλά θεωρεί τον εαυτό του δικαιολογημένο και ότι δεν αναστέλλει τα σχέδιά του και δεν τα εξομολογείται ως αμαρτήματα, αλλά μάλλον προσπαθεί να επικυρώσει τα σχέδιά του και να σταθεροποιήσει την απόφασή του με τη συγκατάθεση ή τη σιωπή του εξομολογητή του, αυτό που μπορεί να βγει ως συμπέρασμα είναι το εξής: όταν ο πνευματικός πατέρας, στο όνομα του Θεού, συμβουλεύει τον εξομολογούμενο να εγκαταλείψει εντελώς τα ασεβή του σχέδια και αυτός, σιωπηλά, σαν να είναι αναποφάσιστος και να προσπαθεί να δικαιολογήσει τον εαυτό του, δίνει την εντύπωση ότι δεν έχει αλλάξει γνώμη, τότε ο εξομολογητής πρέπει όχι μόνο να μην του δώσει

> [illegible] αλλά και να [illegible] στα [illegible] μέρη.[illegible]

Αυτή η «ανακοίνωση προς τον κλήρο» [illegible] του διαδόχου του θρόνου Αλεξέι και του [illegible] «εξομολογήθηκε τις κακές του [illegible] να τις αναφέρουν». Σύμφωνα με τον [illegible] υποθέτει ότι ήταν αυστηρά εμπιστευτική, αλλά [illegible] με κάποιον τρόπο να επιβάλει ότι οι αποκαλύψεις [illegible] αποτελούσαν μέρος μιας αληθινής «εξομολόγησης» [illegible] δεν [illegible] στη χειροτονία ο ιερέας έπρεπε να δώσει όρκο πίστης [illegible] των δημοσίων υπαλλήλων, που ορκίζονταν ότι θα ήταν πιστοί [illegible] αυτοκράτορα και ότι δε θα υπολόγιζαν τη ζωή τους προκειμένου να [illegible] να ωφελήσουν το κράτος και την Εκκλησία. Το παράρτημα [illegible] και για τους υποψήφιους ιερωμένους, με όρους για την εκπαίδευση, την [illegible] και τη διαγωγή τους. Οι ιερείς όφειλαν «να καταριούνται τα [illegible] σχισματικών ομάδων» και να ορκίζονται ότι θα τις καταγγέλλουν και θα τις αποκαλύπτουν.[102]

Από την πλευρά του, το κράτος ανέλαβε να τηρεί την τάξη και την κοσμιότητα στην Εκκλησία, όπως είχε κάνει και στο παρελθόν, καθώς και να τη βοηθά κατά των εχθρών της.[103] Για παράδειγμα, οδηγίες προς τους επαρχιακούς κυβερνήτες που εκδόθηκαν ταυτόχρονα με την κυβερνητική μεταρρύθμιση της περιφερειακής διοίκησης το 1719 όριζαν ότι ο κυβερνήτης όφειλε να περιφρουρεί αυστηρά την ορθή πίστη και να αναφέρει «αυτούς οι οποίοι κάνουν κηρύγματα κρυφά και με ενθουσιασμό στον κόσμο για άλλα πιστεύω, απέχοντας τη δημόσια».[104] Το παράρτημα περιλάμβανε κανόνες περί ιερατικής εκπρέπειας, κατάλληλης ενδυμασίας και συμπεριφοράς στο τραπέζι. Ο [illegible] αναφέρει ότι τοποθετήθηκαν φρουροί στις εκκλησίες των ανακτόρων για να διακόπτουν «τις επιπόλαιες φλυαρίες». Υπήρχε ένα κουτί για να ρίχνουν τα πρόστιμα σε ρούβλια όσοι συλλαμβάνονταν να μιλούν κατά τη διάρκεια της Λειτουργίας. Τον «απλό λαό» (ενδεχομένως αυτούς που δεν προθυμοποιούνταν ή δεν μπορούσαν να πληρώσουν) τον έδερναν με ράβδους έξω από την εκκλησία. Έξω από το Μητροπολιτικό Ναό του Αλεξάνδρου Νιέφσκι υπήρχε ένα περιλαίμιο με αλυσίδα για την τιμωρία των κατ' εξακολούθηση παραβατών.[105] Οι προσφορές εισπράττονταν με τάξη σε δύο ταμεία, ένα για τις ανάγκες της Εκκλησίας και ένα δεύτερο για τους φτωχούς. Τα έσοδα και τα έξοδα καταχωρίζονταν σε βιβλία, σύμφωνα με

[illegible]

με διάταγμα». Υπήρξαν συμπληρωματικά μέτρα για να καταμετρηθεί ο κλήρος και να εντοπιστούν πλεονάζοντες και ανενεργές εκκλησίες, με σκοπό να [illegible] οι επιτρεπόμενοι αριθμοί.[109] Συντάχθηκε ένας κατάλογος των ενοριακών και άλλων [illegible], κατά τα πρότυπα των καταλόγων των κρατικών υπαλλήλων, με τη [illegible] όσον αφορά τον αριθμό των κληρικών σε μια δεδομένη ενορία [illegible] σε αναλογία με τον πληθυσμό. Καινούριες εκκλησίες μπορούσαν να [illegible] μόνο με ειδική άδεια.[110] Ιδιωτικά παρεκκλήσια και ιερείς [illegible] με εξαίρεση όσα ανήκαν στην αυτοκρατορική οικογένεια και σε [illegible] προύχοντες.[111] Με αυτό τον τρόπο επιζήτησε ο Πέτρος [illegible] τους κληρικούς και να επιβάλει νέες επιβαρύνσεις [illegible]. Ειδικά η τελευταία αυτή αλλαγή έχει χαρακτηριστεί [illegible], καθώς ο Πέτρος έθεσε την περιουσία του κλήρου στην υπηρεσία του «κοσμικού κράτους», αν και δε μιμήθηκε τα σουηδικά μοντέλα, που χρησιμο[illegible] ιερείς για την είσπραξη φόρων και τη στρατολογία.[112] Εντούτοις, [illegible] οι οποίοι εκτελούσαν ευσυνείδητα τα καθήκοντά τους επιβαρύνονταν με [illegible] υπηρεσία και κατακρίνονταν από τύψεις συνειδήσεως [illegible] την ιερότητα του εξομολογητηρίου και κατήγγελλαν ενορίτες τους.

Η βελτίωση της ποιότητας των ενοριακών ιερέων, για να μην αναφέρουμε τις θρησκευτικές γνώσεις των λαϊκών, ήταν ένα περισσότερο μεγαλεπήβολο και μακροπρόθεσμο σχέδιο. Ο πρώτος στόχος του Πέτρου σε μια αρχική φάση ήταν να εξασφαλίσει την υποστήριξη και την ενεργητικότητα του ανώτατου μοναστικού κλήρου, και γι' αυτό στράφηκε στο άριστα μορφωμένο κομμάτι των ορθόδοξων κληρικών, πολλοί από τους οποίους δεν κατάγονταν από τη Ρωσία αλλά από τις

[illegible] της αυτοκρατορίας. Ο πρώτος πρόεδρος [illegible] Στέφανος Γιαβόρσκι του Ριαζάν [illegible] του Κιέβου, όπως και [illegible] Θεοφάνης Προκόποβιτς [illegible] Νοβγκορόντ.[113] [illegible] στην Αγία Πετρούπολη μέχρι το 1722 [illegible] της Συνόδου, ο Γαβριήλ Μπουζίνσκι [illegible] αρχιμανδρίτης της Μονής [illegible] Μονή Αγίας Τριάδος-Αγίου Σεργίου. [illegible] Οι άλλοι τρεις σύμβουλοι ήταν ο Πέτρος Σμέλιτς, αρχιμανδρίτης [illegible] σερβικής καταγωγής, ο αρχιμανδρίτης [illegible] Μονής Σίμωνος [illegible] Ροστόφ και ο Ιερόθεος Πριλούτσκι, αρχιμανδρίτης της Μονής [illegible] της Μόσχας. Εμπειρογνώμονες ήταν ο Ιωάννης Σεμιόνοφ, αρχιερέας του [illegible] Ναού της Αγίας Τριάδος (του κύριου καθεδρικού ναού στην Αγία Πετρούπολη κατά το μεγαλύτερο διάστημα της βασιλείας του Πέτρου), ο Πέτρος Γκριγκόριεφ, ιερέας του Ναού του Αγίου Σαμψών και αργότερα του καθεδρικού Ναού των Αγίων Πέτρου και Παύλου, ο Αναστάσιος Κονταρίδης,* ένας Έλληνας που ήρθε στη Ρωσία μαζί με τον οσποδάρο της Μολδαβίας Ντιμήτρι Καντεμίρ, και ο ιερομόναχος Βαρλαάμ Οβσιανίκοφ. Τον Αύγουστο του 1721 ο [illegible], ένας κοσμικός υπουργικός υπάλληλος, έγινε αρχιγραμματέας της Συνόδου. Σε σύντομο διάστημα πριν από το θάνατο του Πέτρου πραγματοποιήθηκε μια απρόσμενη ανατροπή. Το 1722 ο Γιαβόρσκι πέθανε και ο Οβσιανίκοφ απολύθηκε και συνελήφθη για «σημαντικά αδικήματα», ενώ το 1723 ο Σεμιόνοφ μετατέθηκε σε άλλη θέση. Την περίοδο 1722-1723 ο Θεοφύλακτος Λοπατίνσκι, μέχρι τότε ο αρχιμανδρίτης της Μονής Κουντόφ της Μόσχας, συμπεριλήφθηκε και λίγο αργότερα έγινε επίσκοπος της Τβερ, με την υποστήριξη του Πέτρου. Στους νέους [illegible] περιλαμβάνονταν ο Θεόφιλος Κρόλικ, ο οποίος διαδέχτηκε τον [illegible] στη Μονή Κουντόφ, ο Αναστάσιος Μιχαήλοφ, ένας Έλληνας που [illegible] δε γνώριζε ρωσικά, και ο Ραφαήλ Ζουμποροφσκι από το Κίεβο. Ο [illegible] επισημαίνει ότι η συνοδική ομάδα (η οποία, όπως συγκροτήθηκε πριν ακριβώς από το θάνατο του Πέτρου, περιλάμβανε μόνο τρεις Ρώσους ως μέλη) ήταν «[illegible] διδασκαλίας αντιπροσωπευτική της Εκκλησίας την οποία [illegible]».

* Λόγιος ιερέας από την Κέρκυρα και [illegible]. Πέθανε το 1729 στην Πετρούπολη. Ρωσομαθής, μετέφρασε στα ρωσικά [illegible] Νικολάου Βούλγαρη. (Σ.τ.Μ.)

[illegible] Ρωσία.[115]

Ένας επισκέπτης στη Ρωσία, ο Μιχαήλ Σεντ φον Νιερ Μαξ, [illegible] το 1725 περιέγραψε τα μέλη της [illegible] στην Αγία Πετρούπολη [illegible] πολεμοχαρείς και πολύτιμο κεφάλαιο της [illegible]. Ο Προκοπόβιτς ήταν «το λαμπρότερο κόσμημα της ρωσικής Εκκλησίας [...] [illegible]». Οι Λοπατίνσκι και Κοντοΐδης [illegible] της Ρωσίας». [illegible] παραδεχόταν ότι ορισμένα από τα μέλη της [illegible]. Και ο Μπεργκχολτς [illegible] με τα δώρα του Χόλσταϊν τα Χριστούγεννα του 1724 [illegible] πολύ μορφωμένοι, συμπεριλαμβανομένου του Κρόλικ, ο οποίος γνώριζε [illegible] γλώσσες και καλά γερμανικά.[116] Ακόμα όμως και πολεμοχαρείς ανώτεροι κληρικοί αναμενόταν να γνωρίζουν ποια ήταν η θέση τους. Ο Εκκλησιαστικός Κανονισμός περιελάμβανε άρθρα τα οποία κατέκριναν τον «αυτοέπαινο», κάτι που συμφωνούσε με τα μέτρα του Πέτρου για να περιοριστούν η υπερβολική μεγαλοπρέπεια και τα [illegible] στοιχεία στις καθημερινές δοσοληψίες με τον [illegible]. Οι επίσκοποι δεν έπρεπε να υποβαστάζονται από τους αγκώνες [illegible] να πέφτει μπρούμυτα για να προσκυνήσει. Το αξίωμα [illegible] τους δεν έπρεπε να θεωρείται «σχεδόν ισότιμο με αυτό του τσάρου». Όφειλαν [illegible] να υπάρχει λιτότητα κατά τις επισκέψεις στις επισκοπές. Για παράδειγμα, οι καλοκαιρινές επισκέψεις κρίνονταν προτιμότερες επειδή χρειάζονταν λιγότερα ξύλα για τη φωτιά και λιγότερος σανός, η τροφή ήταν φθηνότερη και ήταν δυνατόν να μείνει κανείς σε μια σκηνή στους αγρούς, ώστε να μην επιβαρύνεται ο τοπικός κλήρος.[117] Οι νέου τύπου ιεράρχες αναμενόταν να αναλαμβάνουν και κοσμικά καθήκοντα. Μια εκκλησιαστική «συνέλευση» που οργανώθηκε στις 28 Δεκεμβρίου 1722 στη Μονή Ντονσκόι την παρακολούθησαν ο Θεοδόσιος Γιανόφσκι, ο αρχιεπίσκοπος Λεωνίδας του Κρουτίτσκι, άλλοι ιεράρχες και λαϊκοί αξιωματούχοι. Τέτοια συμβάντα καταδικάζονταν από το μητροπολίτη Σίλβεστρο του Καζάν, ο οποίος παραπονιόταν ότι ο Θεοδόσιος είχε «εγκαταλείψει τις εκκλησιαστικές λειτουργίες και τους μοναστικούς κανόνες για να οργανώνει συνελεύσεις με μουσική και το είχε ρίξει στα χαρτιά, στο σκάκι και στην υπερβολική διασκέδαση». Ήταν αηδιασμένος επειδή ιεράρχες και αρχιμανδρίτες μονών της Μόσχας είχαν πάρει εντολή να οργανώσουν συνελεύσεις «με ποικίλες διασκεδάσεις».[118]

[illegible] οι θρησκευτικές [illegible] και η θρησκευτική [illegible] νόμου [illegible] αλλά υπήρχε [illegible] κρατικούς λόγους. Όλες σχεδόν οι [illegible] συνδέονταν με στρατιωτικές νίκες ή με κάποιο βασιλικό γεγονός [illegible] στον Ιβάν τον Μαχητή στη Μόσχα, στον άγιο Σαμψών (1709–1710, Πολτάβα, 27 Ιουνίου), στον άγιο Παντελεήμονα (1722, [illegible], 27 Ιουλίου 1714 και 1720), στον άγιο Ματθαίο [illegible] στο Μητροπολιτικό Ναό της Αγίας Τριάδος [illegible] στην Αγία Πετρούπολη (Λεσνάγια, 28 Σεπτεμβρίου). [illegible] κεφάλαια ξοδεύτηκαν για τη νέα Μονή Αλεξάνδρου Νιέφσκι [illegible], ενώ στις 30 Αυγούστου ανακοινώθηκε η κοινή γιορτή του αγίου Αλεξάνδρου Νιέφσκι και της Ειρήνης του Νίσταντ. Υπήρχε σχέδιο για νέο [illegible] ναό (1723) αφιερωμένο στον άγιο Ανδρέα, προστάτη του νέου [illegible] του Πέτρου.[119] Οι Μητροπολιτικοί Ναοί του Αγίου Ισαάκ του Δαλματού και των Αγίων Πέτρου και Παύλου στην Αγία Πετρούπολη συνδέονταν με τα γενέθλια του Πέτρου και με την ονομαστική του εορτή αντίστοιχα.[120] [illegible] «περιττές» θρησκευτικές γιορτές χωρίς σύγχρονες αναφορές καταργήθηκαν, σε μια προσπάθεια να περιοριστούν ο ρόλος της Εκκλησίας στη ρωσική ιστορία και η ιδέα της παρέμβασης της Θείας Πρόνοιας. Σε ένα εντυπωσιακό δείγμα λογοκρισίας, ο Ιβάν Γιούρεφ, συντάκτης του Βιβλίου των Βαθμών, διατάχθηκε να περικόψει επεισόδια στα οποία παλαιότεροι Ρώσοι ηγεμόνες υποχωρούσαν ενώπιον των ιερέων, συμβουλεύονταν εκκλησιαστικούς ιεράρχες ή πρόσφεραν πλουσιοπάροχα δώρα στις εκκλησίες και στα μοναστήρια, μολονότι πολλά επεισόδια με θαύματα διατηρήθηκαν.[121]

Ο στρατός, το ναυτικό και η κρατική υπηρεσία του Πέτρου χρησιμοποιούσαν τη θρησκεία με τον αρμόζοντα τρόπο. Στρατιωτικοί ιερείς διορίστηκαν σε όλες τις μονάδες του στρατού.[122] Τα δύο πρώτα κεφάλαια των στρατιωτικών άρθρων (*Voinskie artikuly*) του 1724, βασισμένα εν μέρει σε σουηδικά πρότυπα, πραγματεύονται «το φόβο του Θεού» και τη Θεία Λειτουργία. Το άρθρο 13 ορίζει: «Όλοι οι αξιωματικοί και οι άντρες πρέπει να αγαπούν και να σέβονται τους ιερείς [...]. Όποιος θίξει κάποιον από αυτούς θα τιμωρείται δύο φορές πιο σκληρά από ό,τι αν είχε θίξει ένα συνηθισμένο άτομο».[123] Οι κανόνες συμπεριφοράς πάνω στο πλοίο προέβλεπαν πρωινή προσευχή (σε συνδυασμό με γυμνάσια) και αναγνώσεις από τους ψαλμούς και τα ευαγγέλια.[124] Ο Ναυτικός Κανονισμός περιέχει αρκετά τμήματα για τους στρατιωτικούς ιερείς, από τους οποίους αναμενόταν να τε-

[illegible]

...του πλοίου».[126] Η θρησκεία είχε να παίξει το ρόλο της και στη δημόσια υπηρεσία. Όλοι οι υπάλληλοι έδιναν όρκο υπακοής και νομιμότητας για το αξίωμα που αναλάμβαναν, δηλώνοντας ότι θα υπηρετούσαν τον ηγεμόνα, την οικογένειά του και τους διαδόχους του φιλώντας το ευαγγέλιο και το σταυρό.[127]

Ιερές εικόνες και λείψανα εξακολούθησαν να είναι σεβαστά. Παρουσιάζει ενδιαφέρον η ανάγνωση της περιγραφής του Γιουστ Γιουλ για τον Καθεδρικό Ναό της Κοιμήσεως του Κρεμλίνου το 1711, με τις εικόνες του (δεν υπήρχαν καθόλου γλυπτά, όπως τόνισε) και μια εντυπωσιακή συλλογή ιερών λειψάνων, στα οποία περιλαμβάνονταν η κεφαλή του Ιωάννη του Χρυσόστομου, το δεξί χέρι του αποστόλου Ανδρέα, ένα δάχτυλο του Μεγάλου Βασίλειου, μέρος του ενός ποδιού του Ιωάννη του Βαπτιστή και λείψανα Ρώσων αγίων. Ο Γιουλ άκουσε την κήρυξη πολέμου κατά της Τουρκίας να διαβάζεται μεγαλόφωνα μέσα στον καθεδρικό ναό, συνοδευόμενη από δεήσεις για νίκη, ραντισμό με αγιασμό και μια ομιλία από το μητροπολίτη της Μόσχας. Με αυτό τον τρόπο αναμειγνύονταν το παλιό με το καινούργιο.[128] Ένας μακρύς κατάλογος ιερέων και διακόνων που λειτουργούσαν μέσα και γύρω από το Κρεμλίνο επιβεβαιώνει ότι πολυάριθμες εκκλησίες εξακολουθούσαν να υφίστανται στο κέντρο της πόλης.[129] Γίνονταν ιερά προσκυνήματα. Πραγματοποιούνταν θρησκευτικές πομπές. Την ίδια στιγμή ο Πέτρος έδινε δραστήρια τη μάχη του κατά της δεισιδαιμονίας: «Ο τσάρος παρακινούσε τους ιερείς να κηρύττουν πάνω από όλα την ηθική, ώστε να εξαφανιστεί σταδιακά η δεισι-

[illegible]

...Ο τσάρος πήγε στην εκκλησία, έδωσε εντολή να μετακινηθεί η εικόνα και ανακάλυψε πως η απάτη γινόταν με τη βοήθεια ενός δοχείου κρυμμένου στο πάνω μέρος της εικόνας. Το τοποθέτησε στην Αίθουσα Παράξενων Αντικειμένων.[132] Το 1723 ο Πέτρος έδωσε εντολή να εκτεθούν στην Αίθουσα Παράξενων Αντικειμένων της Συνόδου ψεύτικα λείψανα αγίων από ελεφαντόδοντο, ως χτυπητά παραδείγματα της διάδοσης της δεισιδαιμονίας.[133] Ο Εκκλησιαστικός Κανονισμός καταδίκαζε «οτιδήποτε μπορεί να περιγραφεί ως δεισιδαιμονία». Περιείχε απαγορεύσεις για «κατάφωρα ψεύτικες ιστορίες», παγανισμό (για παράδειγμα, προσευχές μπροστά σε δρυς), αμφίβολης προέλευσης λείψανα και θαυματουργές εικόνες και πηγές. Το παράρτημα του κανονισμού απαιτούσε από τους ιερείς να αναφέρουν «ψεύτικα θαύματα» χωρίς καθυστέρηση.[134] Πραγματοποιήθηκαν διώξεις ανθρώπων που ανέφεραν οράματα και θαύματα. Η επιβαλλόμενη ποινή για τέτοιου είδους πράξεις ήταν ακρωτηριασμός των ρουθουνιών και ναυτικά καταναγκαστικά έργα.[135] Εκδηλώσεις θρησκευτικής υστερίας, όπως «κραυγές» και αυτοακρωτηριασμοί, ήταν παράνομες.[136] Τέτοιες πρακτικές υποστηριζόταν ότι δυσφήμιζαν την ορθοδοξία στους ξένους.

Ο Πέτρος προσπάθησε να μειώσει τις νηστείες, «θεωρώντας ότι αυτό το είδος λατρείας είχε αποδειχτεί βλαβερό για απροσδιόριστο αριθμό στρατιωτών, ναυτικών και εργατών του». Η πολιτική αυτή αντιμετωπίστηκε ευνοϊκά από τους ξένους σχολιαστές.[137] «Με τον πόλεμο και τα συχνά ταξίδια των νεαρών αριστοκρατών τους», γράφει ο Γουίτγουορθ, «άρχισαν να είναι λιγότερο αυστηροί με τις νηστείες τους. Ο ίδιος ο τσάρος τρώει κρέας σε όλες τις νηστείες, αν και σε ιδιωτικές οικίες, αφού αποφεύγει να προκαλέσει κάποιο σκάνδαλο δημόσια».[138] Οι ευσεβείς όμως εξακολουθούσαν να ζητούν απαλλαγή από τις νηστείες (για παράδειγμα, λόγω ασθένειας) από τον πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, χωρίς να υπολογίζουν τη βασιλική γνώμη για τέτοια ζητήματα. «Οι κάτοικοι της Αγίας Πε-

[illegible]

VI. ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

«Βρισκόμαστε στο Άμστερνταμ για να μάθουμε ναυσιπλοΐα, με σκοπό να τσακίσουμε τους πολέμιους του Ιησού Χριστού και να απελευθερώσουμε τους χριστιανούς οι οποίοι ζουν κάτω από το ζυγό τους, και δε θα πάψω να το εύχομαι ως μέχρι την τελευταία πνοή μου», έγραφε ο Πέτρος στον πατριάρχη Αδριανό το Σεπτέμβριο του 1697. Χρόνια αργότερα, παραμονές της εκστρατείας στην Κασπία, δόθηκε εντολή να γίνουν δεήσεις για τη νίκη των χριστιανικών στρατευμάτων επί των απίστων και για την απελευθέρωση των χριστιανών από τον ειδωλολατρικό ζυγό. Η ορθοδοξία παρέμεινε στην ημερήσια διάταξη της εξωτερικής πολιτικής της περιόδου του Πέτρου, με στόχο την προστασία των δικαιωμάτων των ορθόδοξων χριστιανών στην Πολωνία και στη Σουηδία, την υποστήριξη των ορθόδοξων χριστιανών που βρίσκονταν υποδουλωμένοι στους Τούρκους (σε [illegible] των ορθόδοξων ηγετών [illegible] φαινόμενο ήταν η απαίτηση της βοήθειάς τους) ή τον προσηλυτισμό των ειδωλολατρών. Τα λογιστικά βιβλία των ανακτόρων για το 1721 εμφανίζουν δωρεές σε ορθόδοξα μοναστήρια στην πολωνική επικράτεια (εκατό ρούβλια για τη συντήρηση των μοναχών της Μονής του Ευαγγελισμού στη Δρούζα και για την αποπεράτωση ενός εικονοστασίου και το ίδιο ποσό για μοναχούς της Επιφοίτησης του Αγίου Πνεύματος στη Λιθουανία). Ο Πέτρος προασπιζόταν την ενότητα της ορθοδοξίας όποτε τον συνέφερε, όπως στις σχέσεις με την Ουκρανία, όπου [illegible] τους δεσμούς Μόσχας – Κιέβου που είχαν δημιουργηθεί με τη Συμφωνία του Περεγιασλάβλ το 1654: «Μέσω της ορθοδόξου πίστεως της Μεγάλης Ρωσίας είμαστε όλοι μέλη μιας Εκκλησίας κεφαλή της οποίας είναι ο Ιησούς Χριστός». Τέτοιου είδους δηλώσεις δεν κόστιζαν τίποτα. Ήταν διαφορετικό θέμα όμως οι εκκλήσεις ξένων για ρωσική βοήθεια κατά των τυράννων. Η ρωσοπολωνική συνθήκη του 1686 δημιούργησε προηγούμενο, μεταβάλλοντας τον τσάρο σε εγγυητή

[illegible]

Τα «στοιχεία της σταυροφορίας» υποχώρησαν μπροστά σε πρακτικές υποθέσεις που σχετίζονταν με την Τουρκία και την Κριμαία, όπως καταστροφικές επιδρομές, αιχμαλωσίες και φόροι υποτέλειας, θεωρούνταν πολύ πιο σημαντικά από «περισσότερο μακρόπνοα σχέδια». Εγγυήσεις για λατρευτική και θρησκευτική ελευθερία των ορθόδοξων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, φαίνεται, δε συμπεριλήφθηκαν στη ρωσοτουρκική συνθήκη του 1700 (έπρεπε να περιμένουν μέχρι τη Συνθήκη του Κιουτσούκ-Καϊναρτζή το 1774). Σε οδηγίες που δόθηκαν το 1702 στον Πιοτρ Τολστόι, το νέο πρέσβη στην Κωνσταντινούπολη, δινόταν έμφαση σε θέματα όπως η πολιτική, το εμπόριο, οι οχυρώσεις και τα σύνορα. Καμία μνεία δε γινόταν για τους χριστιανούς της Βαλκανικής. Το 1711, πάντως, ένα νέο στοιχείο προέκυψε με την πρώτη έκκληση της Ρωσίας προς τους ορθόδοξους χριστιανούς της Βαλκανικής να ξεσηκωθούν κατά των τυράννων μωαμεθανών. Η αναμενόμενη όμως υποστήριξη από τη Βλαχία και τη Μολδαβία δεν ήρθε ποτέ. Το 1711 ο πρίγκιπας-επίσκοπος Δανιήλ Πετρόβιτς οργάνωσε εξέγερση στο Μαυροβούνιο, αλλά απείχε πολύ από τον Προύθο για να χρησιμεύσει ως κάτι παραπάνω από αντιπερισπασμός. Εν πάση περιπτώσει, δεν μπορούσε κανείς να στηριχτεί στον ορθόδοξο κλήρο που βρισκόταν υπό τουρκικό ζυγό, καθώς κανείς δεν τον είχε σε ιδιαίτερη υπόληψη. Όπως δήλωσε ο Πιοτρ Σαφίροφ, αιχμάλωτος των Τούρκων το 1711, «για το χρήμα είναι έτοιμοι να πουλήσουν το Θεό, την πίστη, την ψυχή και τον πρίγκιπά τους».

Ένα σχετικό θέμα ήταν αυτό των ιερών τόπων και των Ρώσων προσκυνητών

[illegible]

[illegible] Συνθήκη του Μπαχτσισαράι το 1681) περιλαμβανόταν στη Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης το 1700, μια σημαντική παραχώρηση δεδομένου του μικρού [illegible] [illegible], η οποία αποσύρθηκε το 1713 και επανήλθε [illegible] 1720.[illegible]

Έτσι, το δόγμα της «Τρίτης Ρώμης», με τον υπαινιγμό για ενδεχόμενη [illegible] της Δεύτερης Ρώμης από τη διάδοχό της, παρέμεινε αυτό που ήταν [illegible]: μια αναγνώριση της ρωσικής ανωτερότητας έναντι των προκατόχων της Ρωσίας, η οποία ωστόσο αποτελούσε περισσότερο μια αφηρημένη θρησκευτική έννοια παρά μια ενεργό πολιτική. Επιπλέον, οι ριζικές αλλαγές στη δομή Εκκλησίας και κράτους, που μέχρι τότε ήταν προσκολλημένη στο βυζαντινό πρότυπο, επηρέαζαν τις σχέσεις με την Κωνσταντινούπολη, η οποία είχε ήδη προσβληθεί από την υπαγωγή το 1685 της Μητρόπολης του Κιέβου στο Πατριαρχείο της Μόσχας. Η πράξη αυτή παρουσιάστηκε στην Κωνσταντινούπολη ως τετελεσμένο γεγονός. Μήπως ο Πέτρος αποσκιρτούσε τώρα από το σώμα των οικουμενικών πατριαρχών, των οποίων η Κωνσταντινούπολη ήταν το πρεσβύτερο μέλος, καταργώντας το Πατριαρχείο της Μόσχας και δημιουργώντας το δικό του οικοδόμημα; Ο Τόμας Κόνσετ, ο καλοπληροφορημένος Βρετανός στρατιωτικός εφημέριος στην Αγία Πετρούπολη, πίστευε ότι ο Πέτρος «σχεδίαζε να απαλλαγούν ο ίδιος και η χώρα του από την εξάρτηση από το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης και να δώσει αξία στη δική του Εκκλησία, που θα είχε χαρακτήρα "πρωτεύουσας Εκκλησίας" (Glavnaj Tserkov)».[illegible] Παρ' όλα αυτά, θεωρήθηκε απαραίτητο να κατασκευασθεί μια δικαιολογία για τη νέα δομή. Στις 20 Σεπτεμβρίου 1721 ο Πέτρος έστειλε μια επιστολή στους πατριάρχες της Ανατολής, η απάντηση των οποίων –γεγονός διόλου περίεργο, αν ληφθεί υπόψη η ανάγκη για ρωσική βοήθεια– ήταν ευνοϊκή· Ρώσοι ορθόδοξοι χριστιανοί ζητούσαν να υπαχθούν στην εξουσία της Συνόδου, μο-

[illegible]

[illegible] στην αγία ορθόδοξη πίστη».[illegible] Η Σιβηρία είχε ιεραποστολές υπό τη διεύθυνση του μητροπολίτη Φιλόθεου Λεστίνσκι του Τομπόλσκ, στον οποίο με διάταγμα του 1714 δόθηκε εντολή να «αναζητήσει τους παραπλανημένους, ψεύτικους θεούς και τα είδωλά τους και να τα κάψει, να καταστρέψει τα ειδωλολατρικά ιερά και στη θέση τους να χτίσει εκκλησίες».[illegible] Υπήρξαν φήμες ότι [illegible] χιλιάδες [illegible] είχαν βαφτιστεί στη Σιβηρία.[illegible] Η ανάγκη για παροχή κινήτρων είχε επίσης [illegible] αντιληφθεί. Το 1722 ο Πέτρος διέταξε να μην επιστρατεύονται οι νέοι προσήλυτοι, καθώς η απειλή της στρατολογίας λειτουργούσε ως «εμπόδιο για τον προσηλυτισμό τους στη χριστιανική πίστη, επομένως οι [illegible] δεν πρέπει να επιτραπεί να γυρίσουν στις πατρίδες τους, ώστε βλέποντάς τους να βαπτιστούν και άλλοι άπιστοι».[illegible]

Το ενδιαφέρον για την Κίνα συνεχίστηκε, συνδεδεμένο πάντα με το εμπόριο.[illegible] Το 1715 ο αρχιμανδρίτης Ιλαρίων Λεζάισκι και οχτώ ιερείς στάλθηκαν στο Πεκίνο και το 1721 ο Ιννοκέντιος Κουλτσίτσκι διορίστηκε επίσκοπος, αλλά δεν του επιτράπηκε η είσοδος. Το διάστημα 1722-1723 η περσική εκστρατεία πρόσφερε ευκαιρίες για προσηλυτιστική δράση, όπως υποδηλώνεται από την ανέγερση του φρουρίου του Ιερού Σταυρού (Sviatoi Krest) μεταξύ των ποταμών Σουλάκ και Αγκραχάν.[illegible] Η κήρυξη πολέμου που ανακοινώθηκε την άνοιξη του 1722 ανέφερε τη σωτηρία των χριστιανών από τη μουσουλμανική κυριαρχία.

Όσον αφορά τους εργαζόμενους ξένων εθνικοτήτων στη Ρωσία, η ελευθερία εκδήλωσης της πίστης τους εξασφαλιζόταν με τη διακήρυξη του Πέτρου το 1702 στην οποία δηλωνόταν ότι «αντλώντας την εξουσία μας από τον Ύψιστο, δεν έχουμε εξουσία να αποσπάσουμε διά της βίας καμία ανθρώπινη συνείδηση, αλλά πρόθυμα επιτρέπουμε σε κάθε χριστιανό να εργάζεται για τη σωτηρία του με δική του

[illegible]

VII. ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΦΩΝΙΑ

Ελάχιστη επιείκεια επιδείχτηκε στους ντόπιους σχισματικούς και διαφωνούντες, [illegible] Παλαιόδοξους, ο αγώνας των οποίων εντάθηκε όχι μόνο από [illegible] στις πολλές μεταρρυθμίσεις του Πέτρου αλλά και από αντίθεση προς το [illegible] του «αντιβασιλέα» τσάρου.[168] Σε ορισμένες περιοχές ο αριθμός τους ήταν [illegible]. Υπολογιζόταν σε διακόσιες χιλιάδες στην επισκοπή του Νίζνι Νόβγκοροντ και ίσως να ανερχόταν και στο 20% του ρωσικού πληθυσμού.[169] Ο Πέτρος λίγο [illegible] διαφερόταν για λεπτομέρειες όπως πόσα δάχτυλα χρησιμοποιούνται για το [illegible] του σταυρού. Περισσότερο τον απασχολούσε το γεγονός ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού απέφευγε τις υποχρεώσεις του. Οι σκληρές ποινές που επέβαλλαν τα δώδεκα άρθρα του 1685 της τσαρίνας Σοφίας, στις οποίες περιλαμβάνονταν ο θάνατος στην πυρά και το μαστίγωμα με κνούτο, θεωρήθηκαν αναποτελεσματικές, αλλά τα καταπιεστικά μέτρα συνεχίστηκαν, φέροντας αυτή τη φορά τη σφραγίδα του Πέτρου.[170] Στις 8 Φεβρουαρίου του 1716 επιβλήθηκε διπλός φόρος στους Παλαιόδοξους. Στο πλαίσιο αυτό προειδοποιήθηκαν αρχιεπίσκοποι και κυβερνήτες να βεβαιωθούν ότι όλοι οι ενορίτες προσέρχονταν για εξομολόγηση. «Αν κάποιοι δεν προσέρχονται να εξομολογηθούν στη διάρκεια του έτους, πρέπει να υποβάλλονται κατάλογοι με τα ονόματά τους».[171] Διάταγμα της 16ης Μαρτίου του 1718 υποχρέωνε τους ιερείς και άλλους κληρικούς να υποβάλλουν στις Αρχές ένορκες δηλώσεις ότι είχαν καταδώσει όλους τους διαφωνούντες. Η ποινή για την απόκρυψη στοιχείων ήταν αποσχηματισμός, προσαγωγή σε δίκη σε αστικό δικαστήριο και καταναγκαστικά έργα. Όποιος δήλωνε ονόματα που είχε αποκρύψει προηγουμένως έπαιρνε χάρη.[172] Οι γενικές αρχές καθορίζονταν στον Εκκλησιαστικό Κανονισμό, στον οποίο δηλωνόταν ότι δεν υπάρχει «καλύτερη ένδειξη» για την αναγνώριση των σχισματικών από τη συστηματική αποχή από τη Θεία Κοινωνία.[173] Πολλοί κληρικοί παραμελούσαν το νέο αστυνομικό τους ρόλο, με προσωπικό κίνδυνο. Οι διαφωνούντες υποχρεώνονταν να φορούν διακριτά ρούχα (κόκκινες και κίτρινες

[illegible] Παλαιόδοξους να λάβουν μέρος σε συζήτηση πάνω σε έναν κατάλογο [illegible] ερωτημάτων σχετικών με το δόγμα και το τελετουργικό.[178] Το 1722 η Σύνοδος απηύθυνε μια γενικότερη πρόσκληση για δημόσια συζήτηση με την ελπίδα ότι οι διαφωνούντες θα εγκατέλειπαν τη στάση αντίθεσής τους, παρέχοντας όμως διαβεβαιώσεις για την ασφάλειά τους αν παρέμεναν αμετανόητοι (στην πραγματικότητα, θέτοντας μια προθεσμία μετά το πέρας της οποίας θα υπόκειντο σε σύλληψη και εκτέλεση).[179] Ιεραποστολές οργανώνονταν σε κοινότητες διαφωνούντων, καθώς και οπλισμένα αποσπάσματα για να συγκεντρώσουν τα πρόστιμα. Γενικά, οι Παλαιόδοξοι εξόργιζαν τις Αρχές όταν έκαναν ασεβείς δηλώσεις ότι ο [illegible] τσάρος ήταν ο Αντίχριστος ή αναφέρονταν στη νέα πρωτεύουσα ως «Σόδομα και Γόμορρα». Είχαν παρέλθει όμως οι εποχές των μαζικών αυτοκτονιών. Γνωστούς Παλαιόδοξους οι οποίοι απείχαν από τη δημόσια κριτική για τον τσάρο και την κυβέρνησή του, δεν παρίσταναν τους δασκάλους ή δε λειτουργούσαν ως ιερείς,[180] απέφευγαν να προσελκύουν ή να παρέχουν άσυλο σε φυγάδες, πλήρωναν τους φόρους τους και πρόσφεραν χρήσιμη εργασία τους άφηναν ήσυχους. Το 1705 έγιναν παραχωρήσεις στην κοινότητα Βιγκ, επιτρέποντας στα μέλη της να ασκούν τη λατρεία τους χωρίς διώξεις και να διαχειρίζονται τις υποθέσεις τους, ως αντάλλαγμα για τη συμβολή τους στην ανάπτυξη των σιδηρουργείων στην περιοχή του Ολόνιετς. Η αξία αυτής της συμβολής αναγνωρίστηκε με τις προσπάθειες του διευθυντή των ορυχείων Βίλχελμ Χένινγκ να αφεθεί ελεύθερος ο Παλαιόδοξος Σεμέν Ντενίσοφ, που είχε προφυλακιστεί από το μητροπολίτη του Νόβγκοροντ το 1714, με το επιχείρημα ότι, αν παρέμενε στη φυλακή, παρακωλυόταν η λειτουργία του εργοστασίου. Ακόμα και ο διπλός φόρος πληρωνόταν για λογαριασμό της κοινότητας από το Ναυαρχείο, που θεωρούσε τα μέλη της εργάτες του.[181] Στις κοινότητες Βέτκα και Σταρόντουμπ και στους Κοζάκους του Γκρεμπένσκι έγιναν παρόμοιες παραχωρήσεις. Ένα ανέκδοτο της Σελίνα επιβεβαιώνει αυτή την ανοχή. Ο Πέτρος ρώτησε αν ορισμένοι Παλαιόδοξοι ήταν έντι-

[illegible]

VIII. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Η εκκλησιαστική μεταρρύθμιση του Πέτρου, που συνδύαζε πολιτικούς, ιδεολογικούς και πρακτικούς στόχους, αποσκοπούσε όχι στην καταστροφή της Εκκλησίας αλλά στη «βελτίωση» και στην καθυπόταξή της. Ο Πέτρος δεν ήταν ένας «άθεος μπολσεβίκος» που σκεφτόταν να καταργήσει τη θρησκεία, ή έστω να την αφήσει να σβήσει. Έβλεπε με μεγάλη καχυποψία κάθε απομάκρυνση από την κρατική υπηρεσία, ειδικά το μοναστικό τρόπο ζωής, όπου τα άτομα επέλεγαν το δρόμο της προσευχής για την άμεση επικοινωνία με το Θεό, αποφεύγοντας τις κρατικές υποχρεώσεις, τους φόρους και τα δημόσια καθήκοντα. Ήταν όμως εξίσου καχύποπτος και απέναντι στους άθεους. Ο Πέτρος και οι σύγχρονοί του δεν παραμέρισαν τις βαθιά ριζωμένες θρησκευτικές πεποιθήσεις της πρώιμης σύγχρονης εποχής. Για αυτούς ζωή χωρίς θρησκεία ήταν αδιανόητη. Ο ίδιος άνθρωπος που κατήγγειλε τους νωθρούς μοναχούς ήταν εξίσου ικανός να δώσει εντολή στη Σύνοδο να προσθέσουν σχόλια από χριστιανικά κείμενα σε ένα βιβλίο για τους ειδωλολατρικούς θεούς, ώστε να αποδειχτεί πόσο χαμένοι μέσα στην άγνοιά τους ήταν οι ειδωλολάτρες «προτού γνωρίσουν το χριστιανισμό». Ο παγανισμός και ο αθεϊσμός δεν ήταν βιώσιμες εναλλακτικές λύσεις.[185] Οι θρησκευτικοί αντίπαλοι του Πέτρου δεν εντυπωσιάζονταν από επιχειρήματα περί του «κοινού καλού». Ένας λίβελος της εποχής αναφέρει:

Αυτός ο ψεύτικος Χριστός άρχισε να εξυψώνει τον εαυτό του πάνω από όλους όσοι αποκαλούνται από το Θεό κεχρισμένοι του, περιαυτολογώντας και αυτοεπαινούμενος, καταδιώκοντας και βασανίζοντας ορθόδοξους χριστιανούς, εξαλείφοντας τη

[illegible]

Λιγότερο μεροληπτικοί παρατηρητές διαγνώσαν μια πάλη για την εξουσία, [illegible] στην οποία ο τσάρος αναδείχτηκε ο απόλυτος νικητής. «Είναι προφανές ότι η εξουσία του κλήρου περιορίστηκε και περικόπηκε», γράφει ο Βέμπερ.[illegible] Ο [illegible] πιστεύει ότι ο Πέτρος κατέστρεψε «μια ανεξάρτητη εναλλακτική αυθεντία στο καθεστώς»,[illegible] ενώ ο Φριζ τον συγκρίνει με «το Γερμανό ηγεμόνα του δέκατου έβδομου αιώνα ο οποίος επέβαλε μια νέα εξουσία ανώτερη από την Εκκλησία, αλλά το έκανε εν ονόματι της πίστης».[illegible] Στην πραγματικότητα, όπως συνέβη και με πολλές άλλες αλλαγές που επιχείρησε ο Πέτρος, ένα μέρος των στοιχείων από την εκκλησιαστική μεταρρύθμιση [illegible] μετά το θάνατό του. Μολονότι η συνοδική δομή επιβίωσε μέχρι το 1918, ο κλήρος, όπως και οι ευγενείς, «αποδεσμεύτηκε» βαθμιαία από τους φόρους και από την κρατική υπηρεσία.[illegible] Ταυτόχρονα ο βασικός πυρήνας της εκκλησιαστικής ζωής (Θεία Λειτουργία, [illegible]) επιβιώνει λίγο ως πολύ αναλλοίωτος μέχρι σήμερα.

11

Πέτρος: Ο άνθρωπος, η σκέψη και οι μέθοδοί του

Ι. ΕΝΑΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΜΕ ΑΠΛΑ ΓΟΥΣΤΑ

Όποιος διαβάσει το βιβλίο αυτό με απόλυτη προσοχή θα έχει ήδη αντιληφθεί τη [illegible] του Πέτρου. Τώρα είναι καιρός να ασχοληθούμε με τον ίδιο τον Πέτρο, δηλαδή με τον άνθρωπο που υπήρξε η κινητήρια δύναμη των μεταρρυθμίσεων, των νέων πολιτικών μέτρων, των διαταγμάτων, των εκστρατειών. Ποιος ήταν ο Πέτρος; Ας ξεκινήσουμε από την εξωτερική του εμφάνιση. Με ύψος περίπου δύο μέτρα, ο Πέτρος ξεπερνούσε κυριολεκτικά κατά ένα κεφάλι τους συγχρόνους του. Το γεγονός ότι αυτό το ασυνήθιστο ύψος συνοδευόταν από μικρά χέρια και πόδια και στενούς ώμους τον έκανε να μοιάζει με ένα έκτρωμα της φύσης. Προσθέστε σε αυτά και ορισμένα ενοχλητικά τικ του προσώπου και κάποιες περίεργες εκδηλώσεις συμπεριφοράς, και έχετε ήδη μια ανησυχητική εικόνα. «Ο τσάρος Πέτρος ήταν ψηλός, μάλλον λεπτός παρά σωματώδης», έγραφε ένας [illegible] Ιταλός παρατηρητής. «Είχε πυκνά και κοντά σκούρα καστανά μαλλιά, μεγάλα μαύρα μάτια με μακριές βλεφαρίδες, ένα καλοσχηματισμένο στόμα, αλλά το κάτω χείλος ήταν κάπως παραμορφωμένο. [...] Εξαιτίας του μεγάλου ύψους του, τα πόδια του έδειχναν πολύ μικρά. Το κεφάλι του τιναζόταν μερικές φορές απότομα από σπασμούς».[7] Ο καλλιτέχνης Βάλερι Σέροφ, που τη δεκαετία του 1910 φιλοτέχνησε αρκετούς πίνακες με θέματα από την εποχή του Πέτρου, ήταν λιγότερο [illegible]: «Ήταν τρομακτικός: ψηλός, με αδύνατα, ψιλόλιγνα πόδια και ένα κρανίο τόσο μικρό σε σχέση με το υπόλοιπο σώμα, ώστε πρέπει να έμοιαζε περισσότερο με κούκλα με στραβοβαλμένο κεφάλι παρά με ζωντανό άνθρωπο. Υπέφερε από ένα συνεχές τικ και έκανε πάντα γκριμάτσες: Ανοιγόκλεινε τα μάτια, καμπύλωνε το στόμα του, σούφρωνε τη μύτη του, κουνούσε το σαγόνι του».[8] Αυτές οι [illegible] συσπάσεις αποδίδονται στον τρόμο που βίωσε το 1682 και το 1689.[9] Ο Γιάκομπ Λεφόρ, ο οποίος είδε τον Πέτρο στην Ολλανδία το 1698, ανέφερε ότι υπέφερε από συσπάσεις στα μάτια, στα χέρια και σε ολόκληρο το σώ-

[illegible] Στο κεφάλι φέρει μια περούκα από τα ίδια τα μαλλιά του τσάρου, τα οποία ο Πέτρος έκοψε το 1722, όταν πήγε στην Περσία, και είναι ραμμένα με τη ράχα που φορούσε στη στέψη της Αικατερίνης, το 1724. Είναι, χωρίς αμφιβολία, «ένα δυσάρεστο ομοίωμα [...] ενός ακόμα πιο δυσάρεστου [illegible]». «Υπάρχουν ιστορίες (που δεν επαληθεύτηκαν ποτέ) ότι στο ομοίωμα είχε τοποθετηθεί ένας μηχανισμός που του επέτρεπε να σηκώνεται όρθιο». Ο Όλεγκ Μπελιάεφ, που φρουρούσε ευλαβικά το ομοίωμα όταν αυτό φυλασσόταν στο Μουσείο Σπάνιων και Παράξενων Αντικειμένων, μαζί με άλλα κειμήλια του τσάρου και της εποχής του, λέει ότι αυτό ήταν σαν αληθινό, μόνο τα μάγουλα ήταν κάπως ζαρωμένα, «επειδή το νεκρό σώμα δεν έχει ελαστικότητα». Στη συνέχεια δίνει ένα πορτρέτο του τσάρου, για το οποίο δανείζεται πολλά στοιχεία από άλλες αναπαραστάσεις: Το πρόσωπο του Πέτρου ήταν γεμάτο και η επιδερμίδα του σταρένια. Τα μάτια ήταν σκούρα, γεμάτα φλόγα και ζωντάνια. Τα φρύδια, η μύτη και τα χείλη ήταν συμμετρικά. Τα μαλλιά του ήταν σκούρα, σχεδόν μαύρα, και όχι πουδραρισμένα, μακριά και σγουρά, αλλά χτενισμένα απλά. Το μικρό μουστάκι του έδινε έναν αέρα μαχητικότητας και γενναιότητας. Σε γενικές γραμμές, το πρόσωπό του είχε ένα ύφος «σπουδαιότητας, αυστηρότητας, οίκτου και [illegible]».

Η περιγραφή των αντικειμένων στο μουσείο του Πέτρου από τον Μπελιάεφ [illegible] στο να τονιστεί η απλότητα των γούστων και του τρόπου ζωής του τσάρου: φθαρμένες μπότες, «που το σαραβάλιασμά τους δείχνει ότι ο μονάρχης δεν ήταν καθόλου σπάταλος» και τις οποίες λέγεται ότι είχε αγοράσει με τις απολαβές από μια βάρδια που έκανε στο Σιδηρουργείο του Μύλερ,[10] κάποιες [illegible]

[illegible]

Για αυτή [illegible] την επίδειξη που σχετιζόταν με το πρόσωπό του».[?] [illegible] «Ο τσάρος δε δίνει σημασία σε πλούσια ρούχα, ωραία έπιπλα, [illegible] […] Στην πραγματικότητα, ικανοποιείται από την [illegible] με τους απλούς ανθρώπους, ειδικά αφού αρέσκεται σε απασχολήσεις [illegible] του ξυλουργού, του ωρολογοποιού, του χαράκτη [illegible] και άλλες παρόμοιες», έγραφε ο Γκέοργκ Γκρουντ.[?] «Θα ήταν [illegible] δύνατον να επαινέσεις αρκετά αυτό τον κυβερνήτη», δήλωνε ενθουσιασμένος ο Φραντς Λεφόρ, «επειδή όλα του τα σχέδια είναι τόσο καλά, τα εγχειρήματά του τόσο αξιέπαινα και οι κλίσεις του τόσο ευγενείς, ώστε δεν υπάρχει καμία αμφιβολία πως η χώρα του θα αποκομίσει μεγάλο όφελος. Αποτελεί παράδειγμα για τους υπηκόους του, γιατί εργάζεται σαν απλός άνθρωπος. Εδώ κατασκεύασε ένα πλοίο με τα ίδια του τα χέρια».[18] Για ορισμένους συγχρόνους του η «απλότητα» του τσάρου αντιστοιχούσε σε αξιοθαύμαστο πνεύμα οικονομίας: «Έκανε τα πάντα για τους υπηκόους του και τίποτα για τον εαυτό του», έγραφε ο βαρόνος Μίνιχ. «Ολόκληρα [illegible] και τα έξοδα της Αυλής του δεν ξεπερνούσαν τα εξήντα χιλιάδες ρούβλια ετησίως. Δεν είχε ούτε αρχιθαλαμηπόλους ούτε θαλαμηπόλους ούτε λακέδες. Δε διατηρούσε καν ασημένια μαχαιροπίρουνα».[17] (Το γεγονός ότι ο Μίνιχ υποτίμησε και τις δαπάνες και τον αριθμό των υπηρετών δείχνει πόσο γρήγορα ρίζωσε ο μύθος.) Για άλλους οι λιτές συνήθειες του τσάρου αποκαλύπτουν φιλαργυρία. Για παράδειγμα, ο Γιουστ Γιούελ διαμαρτυρόταν για την άρνηση του Πέτρου να δώσει χρήματα για μόνιμο οίκημα των Δανών απεσταλμένων.[18] Η Αυλή του Πέτρου λέγεται ότι είχε μια «σπαρτιατική, μάλλον αυστηρή και καταθλιπτική ατμόσφαιρα».[19]

Είναι αλήθεια ότι ο Πέτρος περιόρισε την «ανατολίτικη» λαμπρότητα και το

[illegible] στην περιοχή της Μόσχας, ενώ κάθε κίνησή τους [illegible] ημερολόγιο. Ο Πέτρος βρισκόταν πότε εδώ, πότε εκεί, [illegible] και στο εξωτερικό. Σε ένα χειρόγραφο [illegible] του Πέτρου [illegible] από το 1722 σημειωνόταν ότι «τελετές για την άφιξη και την αναχώρηση [του τσάρου], κανονιοβολισμοί, τυμπανοκρουσίες στις πύλες και στα στρατόπεδα κατά τη διέλευσή του και παράταξη στρατιωτών με όπλα δεν είναι πάντα απαραίτητα, επειδή ορισμένες φορές δεν επιθυμεί να δημοσιοποιούνται οι κινήσεις του. Άλλες φορές, πάλι, πλήττει με αυτό το είδος των [illegible] τελετών». Αποδείχτηκε ότι η επιδεικτική ανακοίνωση της παρουσίας του τσάρου εν καιρώ στρατιωτικών επιχειρήσεων ήταν επικίνδυνη.[22]

Ότι αυτή η σεμνότητα αποτελούσε μέρος της επίσημης εικόνας του Πέτρου σε όλη τη διάρκεια της ζωής του αποδεικνύεται από μια καταχώρηση στην εγκεκριμένη αφήγηση των εορτασμών για το Νίσταντ το 1721: Όταν του ζητήθηκε από τη Γερουσία και τη Σύνοδο να δεχτεί τους νέους αυτοκρατορικούς τίτλους, «ο τσάρος αρνιόταν για μεγάλο διάστημα να τους δεχτεί, με τη συνηθισμένη και αξιέπαινη σεμνότητά του».[23] Η «σεμνότητα» αυτή είχε και την αρνητική πλευρά της. Κατά καιρούς η περίφημη αδιαφορία για τους τύπους από τον Πέτρο μπορούσε να αποδειχτεί πιο δυσάρεστη από το άκαμπτο αλλά αξιόπιστο εθιμοτυπικό το οποίο επικαθιστούσε, ειδικά λόγω της τάσης του να ήταν απρόβλεπτος και σύμφωνα με την ιδιοτροπία της στιγμής. Μονίμως αγνοούσε τις καθιερωμένες επίσημες θέσεις, αρπάζοντας όποιο κάθισμα του άρεσε, όπως στη διάρκεια της δεξίωσης για την ονομαστική του εορτή το 1723, όταν πήγε και κάθισε με ξένους καπετάνιους. Συχνά προτιμούσε να τρώει όρθιος ή τριγυρνώντας εδώ κι εκεί.[24] Η έλλει-

[illegible] στη Γαλλία το 1717 [illegible]

[illegible]

[illegible] «Δεν κατοικεί ποτέ στα ανάκτορα αλλά σε ένα μικρό [illegible] Πρεομπραζένσκογιε [illegible] Πολλά τέτοια σπιτάκια διασώζονται σε όλη τη [illegible] μεγάλης της φήμης του». Το πιο φημισμένο είναι μια καλύβα στην οποία ο τσάρος έμενε τα πρώτα [illegible]. Το σπίτι αυτό είχε γίνει [illegible] χρόνια της οικοδόμησης της Αγίας Πετρούπολης, όπως μαρτυρεί και η κατασκευή μιας [illegible] σύμβολο στη ζωή του Πέτρου [illegible] επένδυσης το 1723.[28] Και σίγουρα επηρέασε τους μεταγενέστερους. Ο συγγραφέας ενός από τους πρώτους οδηγούς της Αγίας Πετρούπολης αφιέρωσε αρκετές σελίδες στο θέμα «Γιατί ένας τόσο μεγάλος μονάρχης επέλεξε να κατοικεί σε ένα τόσο μικρό και ταπεινό σπιτάκι, [...] το οποίο όμως, αν και στενόχωρο, ξεπερνούσε κατά πολύ το λαμπρό ανάκτορο του αυτοκράτορα Κύρου, το πολυδαίδαλο μέγαρο του Σολομώντα και άξιζε τιμές όσο και οι μεγαλοπρεπείς Βερσαλλίες».[29] Ένα ανώνυμο έργο του 1759 υπερηφανευόταν ότι, όπως ακριβώς η μικρή κώμη του Ρωμύλου έγινε η κυρίαρχη δύναμη στον κόσμο, έτσι και η μικρή καλύβα του Πέτρου είχε γίνει «η Ρώμη του βορρά».[30] Οι τόνοι δεν είχαν πέσει ούτε το 1891, όταν ο πατήρ Μπουλγκακόφσκι αποφάνθηκε ότι «παρ' όλη την απλότητά του, το μικρό σπίτι λάμπει εντονότερα κι από χρυσάφι χάρη στη δόξα του Μεγάλου Μονάρχη». Παρέθεσε δε τα λόγια του Γερμανού ακαδημαϊκού Μπίλφινγκερ, ο οποίος επιστρέφοντας στην πατρίδα του το 1731 λέγεται ότι είπε: «Ω, πόσο θαύμασα το σπουδαίο ένοικο αυτής της καλύβας καθώς έκανα μια βόλτα γύρω της! Σε αυτή τη μικρή αγροικία, σκέφτηκα, γεννήθηκαν όλα εκείνα τα σχέδια που ζωντάνεψαν μια τόσο εκτεταμένη αυτοκρατορία. Μάλιστα, σε αυτή την αγροικία βρισκόταν το σώμα του, αλλά η ψυχή του δε γνώριζε σύνορα».[31] Διατηρείται επίσης το μικρό σπίτι στο Σαανταμ στην Ολλανδία, παρόλο που ο Πέτρος πέρασε εκεί μόνο μια εβδομάδα το 1697. (Ο Ναπολέοντας, παρεμπιπτόντως, εξέφρασε την αποδοκιμασία του για την απλότητα του οικήματος αυτού και για τις ναυτικές συνήθειες του Πέτρου.[32]) Στο Πετεργκόφ ο τσάρος προτιμούσε αντί για το

[illegible] Τον Οκτώβριο του 1720 [illegible] νέα κατοικία του Μέντσικοφ [illegible] αλλά ο Πέτρος [illegible] στη διάρκεια μιας επίσκεψης στη Ρίγα το 1721 [illegible] για μία εβδομάδα.[36]

Το ζήτημα των προτιμήσεων του τσάρου στο φαγητό [illegible] για το πόσο η εικόνα του «απλού άντρα» [illegible]. Σύμφωνα με το μύθο, ο Πέτρος προτιμούσε να τρώει απλά φαγητά και σε μεγάλες ποσότητες. Ένα από τα ανέκδοτα του Νάρτοφ θέλει να του άρεσαν πολύ η λαχανόσουπα, ο χυλός δημητριακών, το ψητό κρέας, με αγγουράκια τουρσί και αλατισμένα λεμόνια, το χοιρομέρι και το τυρί, που τα συνόδευε με κβας (αλκοόλ από σιτάρι ή σίκαλη).[37] Ο Νεπλιούεφ αναφέρει ότι πήρε από το ίδιο το χέρι του τσάρου λίγη βότκα και ένα κομμάτι πίτα, με τα λόγια: «Αυτό είναι δικό μας φαγητό, όχι ιταλικό».[38] Είναι όμως σαφές από αναρίθμητες παραγγελίες σταλμένες σε πράκτορες στο εξωτερικό ότι ο Πέτρος δεν έμενε αδιάφορος στο καλό ξένο φαγητό και εισήγε αγαπημένα του προϊόντα, όπως αντσούγιες, γερμανική ρέγκα, λεμόνια και άλλα φρούτα.[39] Ακόμα και ο Νάρτοφ αναφέρει την αγάπη του Πέτρου για τα γαλλικά και τα ουγγρικά κρασιά. Στις 13 Μαρτίου 1724 έγραψε στον Κουράκιν: «Αγόρασέ μας διακόσια μπουκάλια καλό Ερμιτάζ και στείλ' τα στην Αγία Πετρούπολη την άνοιξη».[40]

Η έλλειψη τύπων και τα απλά γούστα μπορούσαν να εκληφθούν ως άξεστοι, κακοί τρόποι στους ξένους αυλικούς κύκλους. Προφανώς, η συμπεριφορά του Πέτρου δε βελτιώθηκε πολύ μετά τις πρώτες του συναντήσεις με την υψηλή κοινωνία της Δύσης, όπως περιγράφεται από τις εκλέκτορες του Αννόβερο και του Βρανδεμβούργου το 1697 ή όπως φαίνεται από το περιβόητο «ναυάγιο» του στο σπίτι του Τζον Έβελιν στο Ντέπφορντ το 1698. Η Σοφία Καρλότα του Βρανδεμβούργου έγραφε: «Είναι προφανές ότι δεν έχει μάθει να τρώει με τρόπους», προσθέτοντας όμως ότι της άρεσαν «η φυσικότητα και η απλότητά του».[41] Η Βιλχελμίνα

[illegible]

Η προτίμηση του Πέτρου να περπατά με τα πόδια παρά με την [illegible] μπορούσε να αποβεί ενοχλητική. Κάποτε στο Βερολίνο λέγεται ότι [illegible] από την ίδια αιτία για να μην ανέβει στη μεγαλοπρεπή άμαξα που είχε [illegible] ο βασιλιάς και έφτασε στο βασιλικό ανάκτορο με δύο ακολούθους [illegible] πεζή. Σε μια άλλη περίσταση, στο Παρίσι το 1717, για μια εκδρομή [illegible] της βασίλισσας [illegible] την άμαξα μιας κυρίας που είχε σταλεί για να τον [illegible] επιστρέψει στο σπίτι της με τα πόδια. Στη Γαλλία [illegible] σε πολλές περιπτώσεις αρνούμενος τις [illegible] τους οικοδεσπότες του [illegible] και τα μεταφορικά μέσα που του πρόσφεραν και παρεκκλίνοντας [illegible] το κατεστημένο πρόγραμμα. Ο συνοδός του Ντε Λιμπουά παραπονιόταν ότι [illegible] πολύ δύσκολο να τον υπηρετεί κανείς».[46] Το ημερολόγιο δραστηριοτήτων του Πέτρου μας δίνει αδιάψευστες μαρτυρίες για τη νευρωτική κινητικότητά του. Οι καταγραφές των τελευταίων μηνών της ζωής του, όταν ήταν ήδη σοβαρά άρρωστος, αποδεικνύουν ότι πέρασε αρκετούς μήνες στο Σλίσελμπουργκ και στη Λάντογκα, επέστρεψε στην Αγία Πετρούπολη στα τέλη Οκτωβρίου και ύστερα από δύο ημέρες έφυγε και πάλι για τη Σεστρορέτσκα.[47] Υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για το γρήγορο περπάτημα του Πέτρου, που άφηνε πίσω του τους πάντες. Ο Γιούελ αναφέρει μια αποτυχημένη ακρόαση, καθώς ο τσάρος προχωρούσε με μεγάλες δρασκελιές στην αποβάθρα του Ναυαρχείου και εκείνος έτρεχε από πίσω του σε μια προσπάθεια να του αποσπάσει λίγα λόγια κατ᾽ ιδίαν.[48]

Το ντύσιμο του Πέτρου προκαλούσε σχόλια. «Βλέπει συνήθως κανείς την Αυτού Μεγαλειότητα τόσο άσχημα ντυμένο, ώστε κάποιος που δε θα τον γνώριζε δε θα τον περνούσε για το σπουδαίο μονάρχη που είναι», έγραφε ένας Γερμανός παρατηρητής.[49] Τα ρούχα του Πέτρου προκάλεσαν ιδιαίτερα δυσμενείς κριτικές στο ευαίσθητο όσον αφορά τη μόδα Παρίσι, όπου χαρακτηρίστηκαν *habit de farouche* («ενδύματα αγρίου»).[50] Ορισμένοι Γάλλοι σχολίασαν υποτιμητικά τα άθλια ρούχα του τσάρου. Ο Πέτρος, σε ανταπόδοση, χαρακτήρισε τους Γάλλους που φορούν κάθε μέρα και διαφορετικά ρούχα «ανθρώπους που είναι δυσαρεστημένοι με τη

[illegible] για τον «κύριο αντισυνταγματάρχη» στο Ντάντσιχ το 1716 περιλάμβαναν δύο ζευγάρια μπότες με κορδόνια, ένα ζευγάρι ψηλές μπότες και τρία ζευγάρια παπούτσια, πολλά μέτρα κόκκινο ύφασμα για παλτό και [illegible] ύφασμα για [illegible], ασημένια κουμπιά και σιρίτια, καθώς και ανοιχτό μπλε ύφασμα με φόδρα από γκρι τουρκικό μεταξωτό για άλλο παλτό. Είχε προτίμηση στα φωτεινά [illegible] και μεγάλη ευαισθησία στα χρώματα («Στείλτε τα καλύτερα βαμβακερά υφάσματα σε κυανό, μπλε, δαμασκηνί, άλικο κόκκινο, ροζ», έγραφε στον πράκτορα Μπρεντ στο Άμστερνταμ). Στη Μόσχα το 1724, πριν από τη στέψη της Αικατερίνης, επιδείκνυε με περηφάνια ένα ζευγάρι μπότες γαρνιρισμένες με φαρδιά δαντέλα, τις οποίες θεωρούσε της μόδας. Η φορεσιά του Πέτρου για την τελετή της στέψης ήταν από ανοιχτό μπλε μεταξωτό ύφασμα με πλούσιο ασημί κέντημα (ο Μίνιχ έκανε λάθος όταν δήλωνε ότι το κέντημα ήταν κάτι άγνωστο στο αντρικό ρωσικό ντύσιμο) με κόκκινες μεταξωτές κάλτσες και καπέλο με άσπρο φτερό. Ωστόσο ο Μπέργκχολτς, με το έμπειρο μάτι του στις λεπτομέρειες, σημείωνε κάπου αλλού ότι ο Πέτρος διατηρούσε ένα μικρό (παλιομοδίτικο) [illegible] κολάρο στα σακάκια του.[60] Ανέκδοτα αναφέρουν ότι ο Πέτρος άρπαξε κάποτε μια περούκα από το κεφάλι του διπλανού του όταν κρύωσε, αλλά το 1722 στο Αστραχάν τον συνόδευε ο προσωπικός του κομμωτής [illegible], ο οποίος του έφτιαξε περούκες από φυσικά μαλλιά, μια από τις οποίες, όπως είδαμε, κατέληξε στο κέρινο ομοίωμα του Ραστρέλι.[62]

Οι στολές του Πέτρου επιλέγονταν για να δηλώσουν κάτι. Είναι σημαντικό ότι σε επίσημα πορτρέτα δεν απεικονιζόταν ως «ο ξυλουργός τσάρος», ακόμα λι-

[illegible]

II. ΜΕΤΑΜΦΙΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΨΕΥΔΩΝΥΜΑ

Τα ρούχα και τα παιχνίδια μας οδηγούν, αναπόφευκτα, στις μεταμφιέσεις και τις μάσκες. Η ανάληψη, χωρίς τήρηση των τύπων, συμπεριφορά του Πέτρου [illegible] και οι μεταμφιέσεις του προκαλούσαν την περιέργεια, αλλά πραγματικά [illegible] ήταν η προσποίησή του πως δεν ήταν αυτός ο τσάρος, αλλά ένας [illegible] λοχαγός, απλώς ο πυροβολητής. Όπως το ενδιαφέρον του για το ναυτικό, έτσι και τα άλλα ενδιαφέροντα του Πέτρου είχαν τις ρίζες τους στα παιχνίδια των παιδικών του χρόνων. Από τα παιχνίδια με τα στρατιωτάκια, με τα όπλα και με τα τύμπανα της δεκαετίας του 1670 έφτασε στις δικές του στρατιωτικές ομάδες της δεκαετίας του 1680. Άρχισε να ανεβαίνει την κλίμακα των στρατιωτικών βαθμών το 1695, όταν υπηρέτησε ως πυροβολητής στο Αζόφ. Για την αιχμαλωσία δύο σουηδικών πλοίων έξω από το Νιένσανς, όχι μακριά από την τοποθεσία της μελλοντικής Αγίας Πετρούπολης, το Μάιο του 1703 ο επικεφαλής των πυροβολητών Πέτρος και ο γενικός διοικητής Μένσικοφ τιμήθηκαν με το Παράσημο του Αγίου Ανδρέα από τους διοικητές του στρατού, το ναύαρχο κόμη Φιόντορ Γκολόβιν, τον πρώτο παραλήπτη της τιμητικής διάκρισης, και το στρατηγό Σερεμέτιεφ. Μετά την Πολτάβα ο Πέτρος προήχθη σε υποναύαρχο του στόλου και αντιστράτηγο του στρατού, «λόγω εξαιρετικής ανδρείας και ικανότητας». «Μολονότι δε μου άξιζε και πολύ αυτό, μου χορηγήθηκε μόνο χάρη στην ευεργεσία σας, και παρακαλώ το Θεό η δύναμή μου να αποδειχτεί άξια για τέτοιου είδους καλοσύνες στο μέλλον», έγραψε στον Φιόντορ Ρομοντανόφσκι, τον ψευδοτσάρο που του απένειμε τη διάκριση. Τον Αύγουστο του 1713, στη διάρκεια της φινλανδικής ναυτικής εκστρατείας, έγραψε στην Αικατερίνη για να την πληροφορήσει ότι είχε γίνει στρατηγός, συγχαίροντάς τη για το ότι έγινε «σύζυγος στρατηγού» και προσθέτοντας: «Όπως

[illegible] προς τον Φ. Μ. Απράξιν το Δεκέμβριο του 1695 [illegible] με τον ολλανδικό τρόπο [illegible] με όλους τους βασιλικούς [illegible] Μετά την κατάληψη του Αζόφ το 1696 ο πρίγκιπας-πάπας Νικίτα Ζότοφ και ο [illegible] Ναρίσκιν ηγήθηκαν της θριαμβικής πομπής [illegible] ακολουθούμενοι από το στρατηγό Φραντς Λεφόρ, ενώ ο [illegible] Πιοτρ Αλεξέγιεφ, ντυμένος «με γερμανικό ένδυμα», [illegible] με τα παρελαύνοντα στρατεύματα. Οι πυροβολητές και οι [illegible] όχι στον τσάρο αλλά στον κατ' όνομα αρχιστράτηγο Αλεξέι Σέιν [illegible] της πομπής. Ο Πέτρος ταξίδεψε στη Δύση το 1697 με το όνομα Πιοτρ Μιχαήλοφ. Στα λογιστικά βιβλία της Ιδιαίτερης Γραμματείας οι αναφορές στον Πέτρο εμφανίζονταν συχνά με στρατιωτικούς βαθμούς και όχι με βασιλικούς τίτλους – παράδειγμα η αγορά ρούχων για τον κύριο [illegible] (1706), [illegible] (1709), το στρατηγό (1710), τον υποναύαρχο (1712), τον [illegible] (1716). Το 1715 έγινε η παραγγελία ενός [illegible] του κυρίου αντιναυάρχου.

Η περιφρόνηση για το θεόσταλτο αξίωμά του [illegible] των αναστροφών του. Όσοι προσβλέπουν σε λογικές εξηγήσεις για τη συμπεριφορά του Πέτρου διατείνονται ότι ήταν υποστηρικτής της αξιοκρατίας, αφού αναζητούσε πάντα τον καταλληλότερο άντρα (ενίοτε και γυναίκα) για μια συγκεκριμένη εργασία, ανεξαρτήτως βαθμού. Ήταν «δημοκρατικός» στις επιλογές φίλων και συντρόφων, είτε επρόκειτο για τη δεύτερη σύζυγό του (μια [illegible] από τη Λιβονία) και τον ευνοούμενό του (κατά τα λεγόμενα του κόσμου, επρόκειτο για το γιο ενός πωλητή πιτών) είτε για το ετερόκλητο πλήθος ξένων αξιωματικών, [illegible] αξιωματικών και χειροτεχνών, των οποίων τους γάμους και τις κηδείες παρακολουθούσε, για να μην αναφερθούμε και στο παράδοξο πλήθος που συγκροτούσε την Καταμέθυστη Συνέλευση. Απολάμβανε ιδιαίτερα να γίνεται [illegible] των παιδιών ναυπηγών και εποπτικών και σπάνια ξεχνούσε να στείλει [illegible]

[illegible]

[illegible] Πέτρου στον Ιβάν Μιχαήλοβιτς Γκολόβιν ως αρχιναυπηγό [illegible]. Το παράδοξο είναι ότι ο Γκολόβιν [illegible] και από το 1717 ως αρχιναυπηγός και είχε αποτύχει οικτρά στην τέχνη [illegible] κανένα ταλέντο στη ναυπηγική στο εξωτερικό. (Ο Καμπρεντόν τον αποκαλούσε [illegible] chef de l'Amirauté για δεύτερη [«κατ' ευφημισμόν αρχιναύαρχο»].) Παρ' όλ' αυτά, ο Γκολόβιν ήταν ενθουσιασμένος που έπαιζε το παιχνίδι του Πέτρου. Το Νοέμβριο του 1713 έγραψε στον τσάρο προσφωνώντας τον «Πιοτρ Μιχαήλοφ [illegible] ναυπηγός» και διαβεβαιώνοντάς τον, εν ονόματι του [illegible], πρώτο από όλους τους ναυπηγούς, να κατασκευάσει ένα πλοίο, ζητώντας να του αναφέρει τυχόν προβλήματα [illegible] χωρίς καθυστέρηση.[illegible] Τον Ιανουάριο του 1714 ο Πέτρος και μερικοί ξένοι [illegible] στον Γκολόβιν ευχές για το νέο έτος, εκφράζοντας την ελπίδα ότι «η επιχείρηση αυτή [δηλαδή, η ναυπηγική] θα ενισχύσει και θα αυξήσει την [illegible] δόξα σας ως επικεφαλής αυτού του τολμήματος στη Ρωσία, ως του [illegible] μας δεύτερου Νώε». Υπέγραφαν «οι μαθητές και υπηρέτες της εξοχότητός σας».[illegible] Σε μια επιστολή της 23ης Ιουνίου 1716 ο Πέτρος έγραψε από το Σβέριν: «Στην εξοχότητα το λόρδο πρίγκιπα αρχιναυπηγό, από το μαθητή και υπηρέτη σας», στέλνοντας ως δώρο «διάφορα νέα εργαλεία κατάλληλα για την τέχνη σας».[illegible] Αλλά και μια νέα πρόποση προστέθηκε στις ήδη υπάρχουσες για τα γλέντια: «Εις υ[illegible] της οικογένειας (ή των γιων) του Ιβάν Μιχαήλοβιτς» (δηλαδή, των πλοίων του ρωσικού στόλου).[84] Το αστείο συνεχιζόταν χωρίς να παίρνει τέλος, με τον Γκολόβιν να εμφανίζεται στις μασκαράτες με κοστούμι καπετάνιου. Ένα χαρακτικό [illegible] πορτρέτο, παραγγελία του τσάρου, απεικονίζει τον αρχιναυπηγό με φόντο ξύλινα τμήματα πλοίου και εργαλεία ναυπηγού.[85] Ο Πέτρος φαίνεται ότι απολάμβανε [illegible] τις πολλαπλές πτυχές αυτού του εκτεταμένου ρόλου και να κι-

[illegible]

Η [illegible] του Πέτρου από την [illegible] εικόνα του τσάρου, η [illegible], η γελοιοποίηση και η διακωμώδηση του βασιλικού και θρησκευτικού [illegible] προκάλεσαν πολλές φήμες και μύθους, ακόμα και ότι ο τσάρος [illegible]. Ορισμένοι ισχυρίζονταν ότι ο πραγματικός πατέρας του ήταν ένας κουρέας (εξ ου και το ενδιαφέρον του Πέτρου για τις νεκροψίες και την οδοντιατρική), για να μην αναφέρουμε το περιβόητο ζήτημα [illegible], ότι είχε αντικατασταθεί το αληθινό παιδί του τσάρου το 1672 ή ότι [illegible] στη Δύση και είχαν βάλει στη θέση του κάποιον απατεώνα.[illegible] Όσοι βρίσκονταν κοντά στον τσάρο και του ήταν πιστοί, άνθρωποι οι οποίοι δεν είχαν κανένα λόγο να πιστεύουν τέτοιες φήμες, ήταν σε θέση να εκμεταλλευτούν τις ιδιοτροπίες του προς όφελός τους. Ίσως η εικόνα του Πέτρου ως «απλού ανθρώπου» να μπορεί να συγκριθεί, οδηγώντας σε χρήσιμα συμπεράσματα, με τις εικόνες των μεταγενέστερων θαυμαστών του, του Λένιν και του Στάλιν, για τους οποίους λεγόταν ότι είχαν επίσης απλά γούστα: Ο πρώτος προτιμούσε ταπεινούς χώρους και απλή τροφή, ο δεύτερος ντυνόταν πάντα με ένα λιτό στρατιωτικό αμπέχονο, αλλά και οι δύο κατατάσσονται, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του περισσότερου κόσμου, ανάμεσα στους ισχυρότερους ηγέτες της ιστορίας. (Ο Λένιν είχε επίσης μια προτίμηση στις Ρολς-Ρόις.) Όπως και αυτοί, ο Πέτρος τιμήθηκε και δοξάστηκε εν ζωή για την εικόνα του «ανθρώπου του λαού». Από την άποψη αυτή, η συμπεριφορά του τσάρου νομιμοποιείται και φαντάζει κάθε άλλο παρά παράδοξη. Όπως αναφέρει ο Θεοφάνης Προκόποβιτς, ο κύριος «αρχιτέκτονας» της αναμορφωμένης τσαρικής εικόνας, «το μεγαλείο ενός τσάρου βρίσκεται όχι στη λαμπερή [αυτοκρατορική] πορφύρα, όχι σε κάποιο χρυσό διάδημα, αλλά στην ισχύ, στη σταθερότητα, στην τιμή, στα άξια θαυμασμού ανδραγαθήματα».[illegible]

[illegible] του Πέτρου [illegible] ο Βίλι ο Δ. [illegible] [illegible] Καρόλου ο ΙΒ' [illegible] και του Πέτρου. Ίσως μάλιστα [illegible] μια ολόκληρη πόλη από τα [illegible] και στρατιές ολόκληρες υπό τις διαταγές του. Και [illegible] να απομυζήσει ακόμα και την [illegible] δύναμης, προσπαθώντας και φόρων από το ρωσικό πλήθος [illegible] του Πέτρου να κομπάσει σε ξύλινες καλύβες δεν τον εμπόδιζε [illegible] σημαντικά χρήματα και οικονομικούς πόρους σε μεγαλειώδη μέγαρα [illegible], όπως το Πέτερχοφ και η Στρέλνα, που έχουν χαρακτηριστεί [illegible] «ρωσικές Βερσαλλίες». Από τα μέλη της οικογένειάς του και του κύκλου του [illegible] να ζουν με τρόπο που ταίριαζε στην κοινωνική τους θέση. Η Αικατερί[illegible] προσωπικό από ενήλικους. Οι κόρες του φορούσαν ακριβά κοσμήματα. Ο [illegible] αναφέρει ένα χαρακτηριστικό ανέκδοτο. Όταν κατηγορήθηκε ο Μένσικοφ για κατάχρηση, ο Πέτρος επισκέφθηκε το ανάκτορο του πρίγκιπα και το βρήκε διακοσμημένο με φθαρμένες ταπετσαρίες. Όταν ο Μένσικοφ παραπονέθηκε ότι είχε αναγκαστεί να πουλήσει τις καλές για να ξεπληρώσει τα χρέη του, ο Πέτρος τον διέταξε να διακοσμήσει το σπίτι του έτσι ώστε να συμβαδίζει με τη θέση του, λέγοντας ότι στην επόμενη συγκέντρωση στην οποία θα παρευρισκόταν περίμενε να δει τις κατάλληλες ταπετσαρίες.

Η αγάπη του Πέτρου για τη μεταμφίεση δεν ήταν καθόλου ασυνήθιστη στην Ευρώπη της εποχής εκείνης. Το ντύσιμο με αποκριάτικες στολές αποτελούσε από καιρό μια συνηθισμένη διασκέδαση για τους εστεμμένους, είτε στις κλειστές μασκέ χοροεσπερίδες της Αυλής του δέκατου έβδομου αιώνα είτε με τα μασκαρεμένα πλήθη στους δρόμους, όπου ο βασιλιάς της Αγγλίας μπορούσε να κυκλοφορεί ανάμεσα στο λαό του ινκόγκνιτο. Βασιλιάδες και αριστοκράτες ντύνονταν σαν καμαριέρες, βοσκοί, ναύτες και καπνοδοχοκαθαριστές, ενώ οι κοινοί θνητοί ντύνονταν βασιλιάδες και βασίλισσες. Ο δέκατος όγδοος αιώνας ήταν μια «εποχή μεταμφιέσεων», και το ζητούμενο ήταν συνήθως να εμφανιστεί κανείς «κατά κάποιον τρόπο ως το αντίθετό του», επιδιώκοντας σε προσωπικό επίπεδο την «παραίτηση από τις υποχρεώσεις της ταυτότητας» και σε συλλογικό επίπεδο την απομάκρυνση «από τις συμβάσεις της ίδιας της κοινωνικής τάξης». Οι ιεραρχίες δια-

[illegible] του Πέτρου του Α' να [illegible]

III. ΑΣΧΟΛΙΕΣ ΚΑΙ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ

Μία από τις καλύτερες ερμηνείες της «παράδοξης» συμπεριφοράς του Πέτρου [illegible]: Είχε ανάγκη να χαλαρώσει, να ξεφεύγει από [illegible] διαχείριση, στην οποία ένιωθε συχνά μόνος, και [illegible]. Αυτό [illegible] στην αγάπη του για τις πρακτικές [illegible]. [illegible] τουριστικοί οδηγοί δεν κουράζονται ποτέ να [illegible]. Οι [illegible] δεκατέσσερα επαγγέλματα. Από αυτά το αγαπημένο του ήταν [illegible], το οποίο [illegible] όπου κι αν βρισκόταν, [illegible] εργαλεία, υλικά και εγχειρίδια. Στις [illegible] αναφέρεται στις δίκες των [illegible] να ζητάει τον τόρνο του και [illegible]. Το [illegible] του 1706 ζήτησε από τον Άγγλο έμπορο Άντριου Σταίλς να του στείλει [illegible] για να φτιάξει ταμπακιέρες και λίγες εβδομάδες αργότερα ζήτησε [illegible]. Ο Γιουστ Γιούελ τον συνέλαβε κάποια μέρα στον τόρνο του, [illegible] με μια [illegible] δερμάτινη εργατική φόρμα, να δουλεύει [illegible] με αυτόν το συγκεκριμένο τρόπο χειρωνακτικής εργασίας. Το [illegible] του 1711, παραμονές του πολέμου με την Τουρκία, εν μέσω [illegible] αλληλογραφίας και διαταγών για τις κινήσεις των στρατιωτικών μονάδων και την τροφοδοσία τους, βρίσκουμε μια επιστολή με την οποία ζητούσε από τον Φιόντορ Απράξιν να του στείλει έναν τόρνο που είχε αφήσει στο Βορόνεζ το 1709 «στο σύνταγμά μας, όπου κι αν βρισκόμαστε». Έναν παρήγγειλε στον Μπόρις Κουράκιν στο Λονδίνο, άλλον αγόρασε τον Ιούλιο του 1717 στο Σπα, όπου ο τορνάδορος πήρε κάποιο φιλοδώρημα για να επιτρέψει στον Πέτρο να δουλέψει στον τόρνο του. Ο εκπαιδευτής του Πέτρου στον τόρνο, ο Νάρτοφ, στάλθηκε στη Γαλλία το 1718 για να εκπαιδευτεί για ένα διάστημα. Διάφορα αντικείμενα που λέγεται ότι κατασκευάστηκαν από τον ίδιο τον Πέτρο διασώζονταν μέχρι το δέκατο ένατο αιώνα, ακόμα και τον εικοστό, όπως ένα μανουάλι εκκλησίας από ελεφαντόδοντο, μια πολυθρόνα από ξύλο σημύδας, ένας πάγκος μέσα στην καλύβα του στην Αγία Πετρούπολη και μια βάρκα με κουπιά [illegible].

Ο Πέτρος ήταν λάτρης της πυροσβεστικής, όπως διαπίστωσαν διάφοροι ξένοι παρατηρητές, αρχής γενομένης με το Γάλλο Ντε λα Νεβίλ το 1689, ο οποίος έγραψε ότι «το μεγαλύτερο πάθος του είναι να βλέπει σπίτια να καίγονται, ένα πολύ σύ-

[illegible] του Σεπτεμβρίου του 1723, όταν τριγύριζαν παίζοντας τύμπανο, [illegible] μεταμφιεσμένος σε Ήλιο.[104] Προτιμούσε [illegible] (τύμπανα και σάλπιγγες) παρά την εκλεπτυσμένη μουσική, [illegible] τη θρησκευτική πολυφωνική μουσική, όπως στο Πετροζαβόντσκ το 1720, όταν τραγούδησε μαζί με τη χορωδία που τον συνόδευε. Λέγεται ότι είχε [illegible] ελαφριάς βαρύτονου.[105] Του άρεσε να χορεύει, δίνοντας στις χοροεσπερίδες [illegible] εξοντωτικό ρυθμό για την υπόλοιπη παρέα,[106] και λάτρευε παιχνίδια όπως [illegible] και τα ζάρια.[107] Το σκάκι ήταν το αγαπημένο του παιχνίδι, όπως και το μπιλιάρδο, τα κότσια και η ντάμα,[108] αλλά απέρριπτε το χαρτοπαίγνιο, εκτός από ένα ολλανδικό παιχνίδι που το έλεγαν *Gravias*. Αν ήθελε κάποιος να ποντάρει, [illegible] επιτρέπονταν μόνο πολύ μικρά ποσά.[109]

Τον Πέτρο γοήτευαν τα όργανα μαθηματικών, όπως φαίνεται από την περίφημη παιδική ιστορία για τον αστρολάβο που έφερε από τη Γαλλία για χάρη του ο πρίγκιπας Ντολγκορούκι. Συνήθως κουβαλούσε μαζί του ένα τηλεσκόπιο και είχε στην κατοχή του πολυάριθμα όργανα μαθηματικών και πλοήγησης, η αγορά και η επισκευή των οποίων συνεπάγονταν σημαντικό κόστος.[110] Του άρεσαν οι υδρόγειοι σφαίρες, η μεγαλύτερη από τις οποίες, η περίφημη «σφαίρα Γκότορπ», είχε ένα πλανητάριο στο εσωτερικό της, στο οποίο χωρούσαν αρκετά άτομα. Διέθετε γνώσεις για οχυρωματικά και αμυντικά έργα και πήρε μέρος στη χωρομέτρηση του Αζόφ και της Κρονστάνδης. (Στη Ρίγα το 1697, καλό είναι να θυμόμαστε, αυτό του το «χόμπι» προκάλεσε διπλωματικό επεισόδιο.[111]) Είναι πασίγνωστο το ενδιαφέρον του Πέτρου για την αρχιτεκτονική. Έχουν διασωθεί ιδιόχειρα σχέδιά του για οχυρωματικά έργα, σιντριβάνια και κήπους. Ήταν, επίσης, ερασιτέχνης χαράκτης (έργο του είναι μια αλληγορική χαλκογραφία με τίτλο *Ο Θρίαμβος του Χρι-*

[illegible] Έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μετάφραση. Μια έκθεση που [illegible] στο Παρίσι το 1710 επεσήμαινε ότι ο τσάρος όχι μόνο προώθησε την επιστήμη, τη μάθηση και την έκδοση βιβλίων αλλά και «δεν τα θεωρούσε κατώτερα [illegible] να μεταφράσει και ο ίδιος ορισμένα από αυτά». Υποστηρίζεται ότι ο Πέτρος ήταν αυτός που μετέφρασε τους *Κανόνες των Πέντε Ρυθμών της Αρχιτεκτονικής* του Βινιόλα, που πρωτοεκδόθηκε το 1708, μολονότι σε γενικές γραμμές η συμβολή του στη μετάφραση περιοριζόταν σε σχόλια πάνω σε ειδικούς όρους.[115]

Ο Πέτρος έχει τη φήμη ότι υπήρξε ο θεμελιωτής και πατέρας της σύγχρονης ρωσικής επιστήμης, μέλος της Γαλλικής Ακαδημίας Επιστημών και δημιουργός της Ρωσικής Ακαδημίας και του πρώτου μουσείου, και ότι αλληλογραφούσε με επιστήμονες και ανθρώπους των γραμμάτων. Υπήρχε άραγε μια σοβαρή πλευρά στην επιστημονική περιέργεια του Πέτρου; Ο Πλατόνοφ έτσι πίστευε. Όταν ο Πέτρος ήταν στο Παρίσι, «η στάση του απέναντι στα πολιτιστικά και τεχνολογικά θαύματα της πόλης δεν ήταν επιφανειακή αλλά σοβαρή». Ο τσάρος επισκέφθηκε οπλοστάσια, νομισματοκοπεία, τυπογραφεία, βοτανικούς κήπους και κήπους με φαρμακευτικά φυτά, ένα αμφιθέατρο ανατομίας, ένα αστεροσκοπείο, εργαστήρια μαθηματικών, φυσικής και μηχανικής, ενώ παρακολούθησε χημικά πειράματα και εγχειρήσεις.[116] Έδειξε ενδιαφέρον για τις εκλείψεις ηλίου και για άλλα φυσι-

[illegible] Η πίστη στις θεραπευτικές δυνάμεις των ιαματικών λουτρών ήταν διαδεδομένη στις βασιλικές αυλές της Ευρώπης, όπως και η χρήση παραδοσιακών φαρμάκων και της αφαίμαξης. Στα ημερολόγια με τις ανταποκρίσεις του Πέτρου και της Αικατερίνης αναφέρεται, για παράδειγμα, ότι στις 14 Μαΐου του 1720 «οι Μεγαλειότητές τους έκαναν αφαίμαξη από μια αρτηρία και ύστερα δείπνησαν». Στις 19 Μαΐου του 1720 «παρακολούθησαν τη Λειτουργία, έκαναν αφαίμαξη με βεντούζες, δείπνησαν στο Μον Πλεζίρ και έκαναν έναν περίπατο».[121]

Για τα σύγχρονα εκλεπτυσμένα γούστα, ένα από τα πιο αποθητικά στοιχεία του Πέτρου ήταν η έλξη του για το αλλόκοτο. Σε μια από τις πρώτες του συναντήσεις με τον τσάρο, το 1702, ο Κορνέλιους ντε Μπριν είδε έναν άντρα του οποίου τα έντερα κρέμονταν από μια πληγή. Ο Πέτρος έδειχνε γοητευμένος, δίνοντας εντολή «να πιέσουν τα προεξέχοντα έντερα του δύστυχου άντρα, κάτι που ίσως ήταν και το πιο λογικό για την περίπτωσή του, και τότε βγήκαν όλα έξω μισοχωνεμένα».[122] Όπως σημείωσε ο Μπριν, ο Πέτρος δεν ήταν ο μόνος που είχε τέτοια γούστα: «[Οι Ρώσοι] διασκεδάζουν πολύ όταν βρίσκονται με τρελούς ή με παραμορφωμένους ή με πολύ μεθυσμένους ανθρώπους που είναι πλέον εκτός εαυτού».[123] Βέβαια, θα μπορούσε να προσθέσει ότι αυτά δεν ήταν γούστα μόνο της Ρωσίας. Όταν τον Ιανουάριο του 1717 ο Πέτρος έγραψε στον αντικυβερνήτη του Αρχάγγελου, τον Λοντιζένσκι, διατάζοντάς τον να του εξασφαλίσει «δύο νεαρούς Σαμογέτες μεταξύ δεκαπέντε και δεκαοχτώ ετών, με τα πιο άσχημα και παράξενα μούτρα που θα μπορούσες να βρεις, ντυμένους με τις συνηθισμένες φορεσιές και τα σταλίδια τους», ως δώρο για το δούκα της Φλωρεντίας, περίμενε πραγματικά ότι εκείνος θα εκτιμούσε τη γενναιοδωρία του.[124] Η αγάπη του Πέτρου για τους νά-

[illegible] μεταξύ του ίδιου και των αντικειμένων της δικής του περιέργειας.

Η προτίμησή του για το παράξενο συνδεόταν με ένα νοσηρό στοιχείο. Ο Πέτρος γοητευόταν από το θάνατο. Ο Γιουστ Γιουέλ διηγείται μια συνομιλία με τον τσάρο το 1711, όταν ο τελευταίος του περιέγραψε πώς το άψυχο κορμί ενός στρατιώτη πρόσφατα αποκεφαλισμένου παρέμεινε για ένα λεπτό στηριγμένο στα χέρια και στα γόνατα.[127] Υπάρχουν αναρίθμητες περιπτώσεις [illegible] από τον Πέτρο είτε για να προετοιμάσει τις ανάλογες τελετές είτε για να πραγματοποιήσει νεκροψίες, συχνά σε κοντινούς του ανθρώπους. Για παράδειγμα, όταν ο Ιβάν Μπουτούρλιν πέθανε το 1710, ο Πέτρος έδωσε εντολή να ανατμηθεί το σώμα του και να αφαιρεθούν όλα τα υγρά του.[128] Παρόμοιες εντολές δόθηκαν για τα σώματα του δόκτορα Έρσκιν και της πριγκίπισσας Αικατερίνης Αλεξέγεβνα. Το Νοέμβριο του 1701 διέταξε να πάρουν ένα νεκρικό εκμαγείο από τον Φιόντορ Πλεσέγιεφ.[129] Στη Γαλλία το 1717 αγόρασε τη μυστική συνταγή του Ολλανδού ανατόμου Ρούις για την ταρίχευση των πτωμάτων, αρνούμενος να την αποκαλύψει στους Γάλλους ανατόμους που δούλευαν πάνω σε ομοιώματα ανθρώπινων οργάνων.[130] Διέταξε και του έφεραν στο στρατόπεδό του στη Βαλτική τα με φυσικό τρόπο μουμιοποιημένα σώματα δύο νεαρών γυναικών που είχαν θαφτεί το 1632, για να τα παρατηρήσει.[131] Σύμφωνα με το μάγειρά του Φέλτεν, ο Πέτρος κουβαλούσε συνήθως μαζί του ποικίλα χειρουργικά και οδοντιατρικά εργαλεία για να

[illegible] ...κήπους και τα ανάκτορα από την οποία είχαν κοπεί.[illegible]

Όλες οι δραστηριότητες που αναφέρθηκαν έσβησαν μπροστά στο μεγάλο πάθος της ζωής του Πέτρου: τα πλοία και τη θάλασσα. Ένα χιλιοειπωμένο [illegible] ανέκδοτο (από τον Νάρτοφ) σχετικά με την επίσκεψη του Πέτρου στην Αγγλία το 1698 υποστηρίζει ότι, αν δεν ήταν Ρώσος τσάρος, θα ήθελε να [illegible] Βρετανός ναύαρχος.[illegible] Ένας πρόσφατος βιογράφος διατυπώνει την άποψη ότι το ιδανικό σύμβολο της βασιλείας του Πέτρου θα ήταν ένα πλοίο: «Και γιατί [illegible] πλοίο; Νομίζω ότι για τον Πέτρο δεν ήταν απλώς ένα μέσο μεταφοράς [illegible] που διασχίζει την επιφάνεια της θάλασσας. Το πλοίο, η αγάπη της ζωής του Πέτρου, ήταν για αυτόν σύμβολο μιας κατασκευής οργανωμένης και υπολογισμένης μέχρι τελευταίας κεραίας, η υλική ενσάρκωση της ανθρώπινης σκέψης, μια περίπλοκη κίνηση που επιτελείται με τη θέληση του ορθολογιστή ανθρώπου. Επιπλέον, το πλοίο για τον Πέτρο ήταν ένα παράξενο μοντέλο της ιδανικής κοινωνίας, η άριστη μορφή οργάνωσης, που στηρίζεται στη γνώση των νόμων της φύσης κατά την αέναη πάλη του ανθρώπου με τα τυφλά στοιχεία».[136] Το προσωπικό του αρχείο και η βιβλιοθήκη του περιέχουν αμέτρητα υποδείγματα ναυτικών ημερολογίων, πρόχειρα σχέδια τμημάτων πλοίων, μοτίβα για σήματα, σχέδια για σημαίες και υπολογισμούς για ελιγμούς του στόλου, βιβλία για ναυπηγική και ναυσιπλοΐα. Ο αγαπημένος του ζωγράφος ήταν ο καλλιτέχνης ναυτικών θεμάτων και πρώην καπετάνιος Αντάμ Σίλο, του οποίου λεπτομερείς σπουδές πλοίων διακοσμούσαν τους τοίχους του Ανακτόρου Μον Πλεζίρ.[137]

Οι μαρτυρίες για τις απλές προτιμήσεις του Πέτρου και τις πρακτικές κλίσεις του οδήγησαν ορισμένους σχολιαστές στο συμπέρασμα ότι δεν είχε χρόνο για αισθητική καλλιέργεια. Κι όμως, υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για το αντίθετο, ειδικά στην περίπτωση των πλοίων. Ο ενθουσιασμός του Πέτρου είχε μια χροιά αισθητικής αποτίμησης: Για αυτόν, ένα πλοίο ήταν ένα αντικείμενο ομορφιάς. Το

[illegible] ...το Τριανταφυλλάκι της Ρωσίας [illegible] ...προφανώς, πολύ καλά τις προτιμήσεις του Πέτρου.[illegible]

Η εκτίμησή του για τα ωραία πράγματα επεκτεινόταν μέχρι την προσεκτική επίβλεψη των βιβλίων που τυπώνονταν στο τυπογραφείο, [illegible] στην έκδοση [illegible] στην παραγωγή κομψών εκδόσεων, που θα ήταν [illegible]. Όταν [illegible] με κάποια δείγματα το 1709 (βρισκόταν με το στρατό στην Ουκρανία), ο Πέτρος έγραψε: «Τα τυπογραφικά στοιχεία σε αυτά τα βιβλία είναι [illegible] και πολύ χοντρά. Φροντίστε η εκτύπωση να είναι το ίδιο [illegible] ευανάγνωστη [illegible] με των προηγούμενων». Αποδοκίμασε επίσης την ποιότητα [illegible] τα χαρακτικά.[illegible] Τα εν λόγω βιβλία είχαν βγει σε μικρό σχήμα το 1708, αλλά οι δεύτερες εκδόσεις βγήκαν σε μεγάλο σχήμα. Σε αντίθεση με πολλές [illegible] της δράσης (τον Κάρολο τον ΙΒ΄, για παράδειγμα), ο Πέτρος δεν αδιαφορούσε για [illegible] που τον περιστοίχιζαν. Πόσοι άλλοι πολυάσχολοι μονάρχες θα έγραφαν στον [illegible] τους να στείλει τρεις μαθητευόμενους στο [illegible] για να [illegible] κοντά σε κάποιον «κατασκευαστή [illegible]», τον [illegible],[illegible] ή θα φρόντιζαν για συνδυασμούς χρωμάτων που να ταιριάζουν με [illegible], ταπετσαρίες τοίχου και κουρτίνες ή θα έστελναν χειρόγραφες οδηγίες στον [illegible] τους στη Ρίγα να φυτέψει σειρές από φλαμουριές, σφενδάμι και φουντουκιές κατά μήκος μονοπατιών στο νέο του πάρκο και να τοποθετήσει δικτυωτό πλέγμα κατά μήκος στενών μονοπατιών, «όπως στους Θερινούς Κήπους στην Πετρούπολη»;[illegible] Ένα χειρόγραφο σημείωμα προς τον [illegible] στη Μόσχα το Δεκέμβριο του 1723 σχετικά με το σχέδιο ενός κήπου αποδεικνύει ότι ο Πέτρος πρόσεχε τις λεπτομέρειες: «Στη μεγάλη λιμνούλα στα δύο νησιά και στο τετραγωνικό νησί θα πρέπει να χτίσετε θερινές κατοικίες ([illegible]), περιστερώνες, χώρους για τα μικρά πουλιά κοντά στο δάσος και οπουδήποτε αλλού ταιριάζει σε έναν κήπο, ενώ κατά μήκος των γεφυρών στα κανάλια πρέπει να υπάρχουν μικρές προεξοχές με κιγκλιδώματα από τη μια πλευρά και [illegible] χώρος

[illegible]

IV. ΩΜΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΕΥΣΠΛΑΧΝΙΑ

Ο Πέτρος [illegible] έγινε [illegible] γνωστός όχι τόσο για τα χρυσά του χέρια [illegible] [illegible] στο αίμα χέρια του, και το πιο γνωστό [illegible] [illegible] στρελιτών το 1698 και το 1699, όπου, όπως λέ- [illegible] το τσεκούρι. Η ζωηρή περιγραφή της [illegible] τον Πέτρο να [illegible] το βιβλίο του [illegible] την πίστη του Πέτρου σε [illegible] περιστατικά ήταν ο [illegible] του 1718 στη Μόσχα, [illegible] πηλό και καπέλο, να [illegible] όσο το δυνατόν περισσότερο. [illegible] Ο Μπέρ- [illegible] Ιανουάριο του 1724, για την οποία [illegible] στον τροχό, [illegible]. Αυτή, όπως και οι προηγούμε- [illegible]. Όπως έγραψε ο Μπέργκχολτς, «[illegible]

[illegible] του Πέτρος. Διορθώσεις σε προσχέδια του Στρατιωτικού Κανονισμού [illegible] ο Πέτρος διέγραψε την ποινή που επέβαλλε [illegible] μαζί με το ζώο με το οποίο είχε [illegible] με σωματική τιμωρία). Η αυτόματη θανατική ποινή για τη [illegible] από τη διατύπωση ότι «θα τιμωρούνται και τα δύο [illegible] και της ενοχής τους». Ο συνολικός αριθμός των παραπτωμάτων που [illegible] τη θανατική ποινή και οι αποδεκτές μέθοδοι εκτέλεσης αυξήθηκαν στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου, αλλά η ποινή του θανάτου δεν επιβαλλόταν αδιακρίτως. Από οχτώ θανατικές καταδίκες που προτάθηκαν στον Πέτρο το 1700 για ψευδείς καταγγελίες ο τσάρος επικύρωσε μόνο μία, μετατρέποντας τις υπόλοιπες σε μαστίγωση και εξορία. Κάποιες αναφορές ότι ο Πέτρος προσωπικά εκτέλεσε κάποιους ανθρώπους αποδείχτηκαν μυθεύματα, όπως, για παράδειγμα, η ιστορία ότι το 1697 είχε αποκεφαλίσει ο ίδιος ο τσάρος το Γερμανό προδότη Γιόχαν Γιάνσεν (που πρόδωσε τη Ρωσία στο Αζόφ), η οποία πιθανόν να προήλθε από τους στρελίτες. Αναφορά από κάποιο διπλωμάτη το 1725 ότι ο Πέτρος χτύπησε ένα στρατιώτη που έκλεβε χαλκό από μια εκκλησία τόσο δυνατά με το ρόπαλό του, ώστε πέθανε επιτόπου, δεν μπορεί εύκολα να επαληθευτεί.

Υπήρχαν ελάχιστες πιθανότητες να δείξει οίκτο όταν επρόκειτο για προδοσία και στάση. Δε συμμετείχε προσωπικά στην εκτέλεση των επαναστατών του Αστρα-

[illegible]

...δηλώσεις για τους αρραβώνες της κόρης του Πέτρου Άννας και για την [illegible] της αυτοκράτειρας Αικατερίνης, την οποία υποπτευόταν ότι διατηρούσε [illegible] ερωτική σχέση με τον Μονς.[158]

Δεν έλειπαν όμως από τον Πέτρο οι εκδηλώσεις μεγαλοψυχίας και ευσπλαχνίας. Το 1717 έγραψε στον Ιβάν Φιόντοροβιτς Ρομοντανόφσκι: «Έλαβα την επιστολή σας της 21ης Σεπτεμβρίου όπου με πληροφορείτε για το θάνατο του γιου σας, για τον οποίο εκφράζω τη βαθύτατη λύπη μου, επειδή δεν έχασε τη ζωή του λόγω προχωρημένης ηλικίας αλλά από προσβολή γάγγραινας. Εντούτοις, όλοι φεύγουμε με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, κατά το θέλημα του Θεού, και πρέπει να έχετε κατά νου και να μην ενδώσετε στη θλίψη. Παρακαλώ, μη φανταστείτε ότι σας εγκατέλειψα ή ότι ξέχασα τις καλές πράξεις του πατέρα σας. Θα σας γράψω ευθύς αμέσως για την ώρα και για τον τόπο της ταφής».[159] Το 1724 έγραψε στον Απράξιν: «Πληροφορήθηκα ότι θέλετε να ταξιδέψετε στη Μόσχα. Φυσικά και δεν πρέπει. Θα κάνετε κακό στον εαυτό σας. Τα φλέματά σας υποχώρησαν με τα φάρμακα, κι αν βγείτε έξω στον αέρα, θα αρπάξετε καινούριο κρυολόγημα και θα γίνετε χειρότερα από ό,τι προηγουμένως, είναι δε πολύ πιθανό να επακολουθήσει σύντομα ο θάνατος, γι΄ αυτό να αναπαυτείτε και να ταξιδέψετε μόνο όταν ο γιατρός δηλώσει ότι είστε εντελώς καλά».[160] Μπορούσε επίσης να δείξει ενδιαφέρον και για κατωτέρους του, όπως όταν συμβούλευσε έναν πλοίαρχο στον οποίο είχαν συστήσει θεραπεία σε ιαματικά λουτρά ότι, παρόλο που ο γιατρός είχε διατάξει καλοκαιρινή θεραπεία, μπορούσε να πάει και το χειμώνα, «εφόσον τα νερά είναι το ίδιο αποτελεσματικά όσο το καλοκαίρι, επομένως, εφόσον το ταξίδι είναι ευκολότερο το χειμώνα, είναι προτιμότερο να πάτε τώρα».[161] Ή όταν μάλωνε τον Ιβά-

[illegible]

Η πιο μαλακή πλευρά του Πέτρου εκφράζεται μέσα από τη στοργή του για τα ζώα, ειδικά για τους σκύλους. Προς το τέλος του 1707, [illegible] από μια κουραστική και πολύωρη εκστρατεία, [illegible] της σκύλας του Λέντι: Περόνε, Εόος, Λέων, Φλέγων [illegible], Νύμφη και Αφροδίτη (τα θηλυκά).[165] Ζήτησε από τον Απράξιν να βρει κάποιον ξένο να τα εκπαιδεύσει για να κάνουν κόλπα: να βγάζουν τα καπέλα, να σηκώνουν πάνω από ένα μπαστούνι, να κάθονται και να παρακαλούν.[166] Το Νοέμβριο του 1708 του έστειλε τον Πυρόεντα και τον Εόο στην Ουκρανία μαζί με έναν κατάλογο των όσων είχαν μάθει να κάνουν.[167] Μερικές φορές οι επιστολές του έφεραν την «υπογραφή» της αγαπημένης του σκύλας Λίζετκα.[168] Τον Αύγουστο του 1708, εν μέσω μιας πιεστικής εκστρατείας, έστειλε την [illegible] Λίζετκα με αγγελιοφόρο στο δόκτορα Μπίντλου για να τη βαλσαμώσει.[169] Στο ταξίδι του στην Περσία το 1722 συνοδευόταν από σκύλους, συμπεριλαμβανομένου του Πρίγκιπα, ο οποίος χάθηκε και τον έφερε πίσω ένας άντρας που ανταμείφθηκε με ένα ρούβλι και πενήντα καπίκια.[170] Μια ορντινάντσα είχε αναλάβει να ταΐζει τα σκυλιά και να αγοράζει πράγματα όπως κρεβατάκια και τρεις προβιές για να κρατηθούν ζεστά στη διαδρομή από το Τσάριτσιν στη Μόσχα το Δεκέμβριο.[171]

Η φροντίδα του Πέτρου για τα ζώα φαίνεται και από τις λεπτομερείς οδηγίες για την καλοπέραση ορισμένων πουλιών και μαϊμούδων που θα μεταφέρονταν με πλοίο από τις Κάτω Χώρες στην Αγία Πετρούπολη. Αν οι άνεμοι και οι πάγοι καθυστερούσαν το πλοίο, ο φύλακάς τους είχε εντολές να τα βγάλει στην ακτή και να τα μεταφέρει από ξηράς. «Να τα προσέχετε πολύ και να φροντίσετε να μην πεθάνουν!»[172] Φροντίδα και χρήματα παρέχονταν άφθονα για τα αυτοκρατορικά θηριοτροφεία και πτηνοτροφεία, τα οποία διευθύνονταν από την [illegible] Γραμματεία του Πέτρου.[173] Μισούσε το κυνήγι, τους αγώνες σκύλων και αρκούδων και

[illegible]

[illegible] οποίοι διασκέδαζαν ταΐζοντας τα σκυλιά τους πάνω στα πλοία δεν αποτελ[illegible] γνωστό φαινόμενο στην ιστορία, αλλά ίσως να πρέπει να γίνει από την διαφορ[illegible] [illegible] μια διάκριση ανάμεσα στον Πέτρο και στον πρόγονό του Ιβάν ΙΔ΄, ο οποίος όταν ήταν παιδί λέγεται ότι διασκέδαζε πετώντας σκύλους και γάτες από πύργους. Ωστόσο στους ήρωες του Πέτρου από τη ρωσική ιστορία περιλαμβανόταν και ο Ιβάν ο ΙΔ΄, η δε στάση του απέναντι σε αυτόν [illegible] μα της σκληρότητας που δείχτηκε πιο πριν. Πύλες θριάμβου στη Μόσχα για τον εορτασμό της Ειρήνης του Νίσταντ παρουσίαζαν μια σύνθεση με τον Πέτρο από τη μια πλευρά και τον Ιβάν από την άλλη, τον καθένα τους με τα εμβλήματα των κατακτήσεών του. Λέγεται ότι στον Πέτρο άρεσε αυτή η συγκεκριμένη σύγκριση, επειδή «αυτός ο ηγεμόνας είναι ο πρόδρομος και το πρότυπό μου. Τον θεωρούσα πάντα υπόδειγμα σωφροσύνης και θάρρους, αλλά μέχρι σήμερα δεν μπόρεσα να παραβγώ μαζί του. Μόνο ανόητοι που δε γνωρίζουν τις συνθήκες της εποχής του, τη φύση του λαού του και τις μεγάλες υπηρεσίες του τον αποκαλούν "τύραννο"».[177] Ένας ξένος παρατηρητής έκανε την ίδια σύγκριση, αλλά με λιγότερο θετική πρόθεση: «Η παρούσα κυβέρνηση είναι από πολλές απόψεις παρόμοια με αυτή του τσάρου Ιβάν Βασίλιεβιτς, με τη διαφορά ότι στην εποχή του τελευταίου ο κλήρος είχε υψηλή θέση και ανταμειβόταν, ενώ σε αυτό το καθεστώς βρίσκεται κάτω από βαρύ ζυγό, ο οποίος πρέπει να αντιμετωπίζεται ως επικίνδυνη φωτιά που σιγοκαίει κάτω από τις στάχτες».[178]

[illegible] ρωσικές ιδιωτικές συλλογές της εποχής, περιείχε ένα σημαντικό αριθμό θρησκευτικών βιβλίων, που περιλάμβαναν από αντιπροσωπευτικά λειτουργικά κείμενα [illegible] αντίγραφα του [illegible] και του Triod' [illegible] σε διάφορες εκδόσεις, [illegible] αντίγραφα του ψαλτηρίου και άλλα μέχρι σύγχρονα θεολογικά έργα ορθόδοξων κληρικών, όπως των Δημήτριου Ροστόφσκι, Θεοφάνη Προκόποβιτς και Γαβριήλ Μπουζίνσκι.[illegible] Οι Εσπερινοί τα Σάββατα και η Λειτουργία τις Κυριακές, συνήθως στον Καθεδρικό της Αγίας Τριάδος, σε βρισκόταν στην Αγία Πετρούπολη, αποτελούσαν αναπόσπαστο μέρος της βασιλικής ατζέντας. Στη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας εκκλησιαζόταν καθημερινά και [illegible].[illegible] Αλλά η ευσέβεια, η εργασία και τα παιχνίδια συχνά αναμειγνύονταν. Το [illegible] ο Πέτρος πρόταξε του σημαντικού ταξιδιού του στον Αρχάγγελο (όταν η πρώτη φορά που αντίκρισε τη θάλασσα) μια επίσκεψη στη Μονή του Αγίου Σάββα στο Ζβενιγκορόντ, έναν από τους αγαπημένους τόπους προσκυνήματος του πατέρα του.[illegible] Το καλοκαίρι του 1694 όμως εγκατέλειψε τη Μόσχα και την Αυλή στη διάρκεια της περιόδου προσκυνήματος για να επιστρέψει στον Αρχάγγελο και να ικανοποιήσει το εντελώς κοσμικό του πάθος της ναυπήγησης και της πλοήγησης. Παρ' όλα αυτά, δεν παρέλειψε να επισκεφθεί τα λείψανα αγίων στα νησιά Σολόβκι, όπου [illegible] με ένα παρεκκλήσι και τοποθέτησε ένα σταυρό σε ανάμνηση της επίσκεψής του.[illegible] Στις 16 Απριλίου 1720 ο Πέτρος παρακολούθησε τη Λειτουργία, έπειτα έκανε έναν περίπατο στην πόλη και καθέλκυσε δύο πλοία. Την εσπέρα μετά τη λειτουργία επισκέφθηκε τον «πρίγκιπα-καίσαρα» και τον Γκολόβιν.[illegible]

[illegible]

άλλα, ο Πέτρος αποδοκίμαζε την «υπερπληθώρα προσωπικού» της Εκκλησίας και το χαμένο εκκλησιαστικό χρόνο. Δεν έδειχνε καθόλου κατανόηση για τη βυθισμένη στη θρησκευτική ενατένιση ζωή των προσευχών. Σαφέστατα, ο Πέτρος μπορούσε να εκτιμήσει ότι ήταν αναγκαίος κάποιος αριθμός ιερέων για να προσφέρει σε εκκλησιαστικές λειτουργίες, βαπτίσεις νηπίων, τελέσεις γάμων και [illegible] «όλα αυτά μπορούσαν να δικαιολογηθούν ως ένα απόλυτα καθορισμένο μέρος του ιερατικού λειτουργήματος», αλλά δεν μπορούσε να κατανοήσει την αναγκαιότητα της ύπαρξης χιλιάδων καλόγερων και καλογριών «απλώς» για να προσεύχονται. Τέτοια σπατάλη ήταν ανυπόφορη όταν οι μοναχοί συντηρούνταν από το μόχθο των χωρικών, οι καρποί του οποίου αποσπώνταν από άλλες, πιο πιεστικές δημόσιες ανάγκες. Η λύση ήταν να περικόψει τα πολύτιμα αποθέματα από τα οποία απολάμβαναν οι μοναχοί (μειώνοντας τον αριθμό των μοναχών και/ή το σιτηρέσιό τους) και να αυξήσει τη χρήσιμη εργασία των εναπομεινάντων μοναχών (και άλλων [illegible] κληρικών), διοχετεύοντας την ενεργητικότητά τους στη βοήθεια των αρρώστων και των απόρων, στη διδασκαλία και σε άλλες χρήσιμες απασχολήσεις.

Δεν αμφισβητήθηκε ποτέ ότι η θεία πρόνοια παίζει ρόλο στον καθορισμό της ανθρώπινης μοίρας. Με αυτή την έννοια, ο Πέτρος ήταν ένας «απλός στρατιώτης της πίστης».[illegible] Μια γεύση δίνουν επιστολές που γράφτηκαν τον Ιούλιο του 1696 για να ανακοινώσουν την παράδοση του Αζόφ: «Τώρα μαζί με τον άγιο Παύλο αινούμε τον Κύριο, ναι, το ξαναλέω, τον αινούμε! Τώρα η χαρά μας ξεχείλισε, κα-

[illegible] Δύο χρόνια μετά την Πολτάβα ο Πέτρος έγραψε στη χήρα του Στάλς ικετεύοντάς τη να μην παραδοθεί στην υπερβολική θλίψη, αλλά να παρηγορηθεί με την αθάνατη δόξα την οποία είχε και θα έχει εκείνος [illegible].[106] Γράφοντας στον Απράξιν το Μάιο του 1711 [illegible] πρίγκιπα Αλέξανδρου της Γεωργίας, ανέφερε: «Λυπήθηκα πολύ με την είδηση του θανάτου αυτού του εξαίρετου πρίγκιπα, αλλά είναι προτιμότερο να αφήνουμε να περάσει το ανεπανόρθωτο παρά να το επαναφέρουμε στη μνήμη. Ένας δρόμος ανοίγεται μπροστά μας, άγνωστος σε εμάς, αλλά γνωστός μόνο στο Θεό».[107] Έγραψε στον πατέρα του πρίγκιπα συμβουλεύοντάς τον να επιδείξει γενναιοφροσύνη, λογική και αντοχή, καθώς ο θάνατος του [illegible] και διαδόχου του προκλήθηκε όχι από κάποια ανθρώπινη ενέργεια [illegible] δεν μπορούσε να επιδιωχθεί εκδίκηση ή αποζημίωση αλλά από το θέλημα του Θεού. Μπορούσε να παρηγορηθεί με τη σκέψη ότι ο γιος του βρισκόταν στους ουρανούς, «περιφρονώντας αυτή την άστατη ζωή, στον τόπο εκείνο όπου όλοι ευχόμαστε να βρεθούμε όταν έρθει η ώρα μας».[108] Πολλά ανέκδοτα εμφανίζουν την [illegible] του Πέτρου για τη θεϊκή εκδήλωση στη φύση. Στο Αστεροσκοπείο του Παρισιού, για παράδειγμα, λέγεται ότι κοίταξε μέσα από το τηλεσκόπιο και αναφώνησε: «Κοιτάξτε τα θαύματα του Θεού που ξεδιπλώνονται μπροστά στα μάτια μας, αποδεικνύοντας τη μεγάλη σοφία του Δημιουργού».[109] Ο Πέτρος είχε μια λίγο ως πολύ παραδοσιακή άποψη για τη σχέση του με το Θεό ως κυβερνήτης και δεν ε-

[illegible]

...στην περιπτωση ενός ιερέα που έπαιρνε τα λεφτά του κόσμου εξαπατώντας τον με μια «θαυματουργή» εικόνα. Ο Πέτρος τον προκάλεσε να κάνει την εικόνα να θαυματουργήσει παρουσία του και τον έπαυσε όταν εκείνος ομολόγησε [illegible] την απάτη.[203]

Το θρησκευτικό πιστεύω του Πέτρου ήταν εντελώς απαλλαγμένο από την ιδέα της αδιαμφισβήτητης ανωτερότητας της ορθοδοξίας, που οδηγούσε αναπόφευκτα στο συμπέρασμα ότι οι οπαδοί όλων των άλλων δογμάτων ήταν αιρετικοί, μολονότι δεν μπορούσε να ανεχτεί τους εβραίους και τους ιησουίτες. Επισκέφθηκε το σπίτι του Μαρτίνου Λούθηρου στο Βίτεμπεργκ, όπου δήλωσε ότι εκείνος υπήρξε «πολύ χρήσιμος» για τον ηγεμόνα του και περιγέλασε τον παλιό μύθο για το διάβολο και το μελανοδοχείο.[204] Εκτιμούσε την ορθή κρίση και τη λογική του Λούθηρου. Σε τελική ανάλυση, ο Πέτρος ήταν και αυτός τέκνο της εποχής του ορθολογισμού, που εμπιστευόταν την εμπειρική γνώση και την ικανότητα του ίδιου του ανθρώπου να σφυρηλατήσει το πεπρωμένο του και να πετύχει την επί Γης ευτυχία ενόσω προετοιμάζεται για τον παράδεισο.[205] «Η λογική είναι η ανώτερη από όλες τις αρετές», σχολίαζε, «αφού οποιαδήποτε αρετή χωρίς λογική είναι ψεύτικη».[206] Το 1722 έγραψε στη Σύνοδο από το Αστραχάν: «Διάβασα το βιβλίο για τους Μακαρισμούς, που είναι εξαιρετικό και [δείχνει] την ευθεία οδό του χρι-

[illegible]

VI. ΑΡΧΟΥΣΑ ΡΩΣΙΑ: ΤΟ ΚΟΙΝΟ ΚΑΛΟ

[illegible] τελικά στον Πέτρο ως πολιτική [illegible]; Στο ερώτημα αυτό δεν υπάρχει άμεση και εύκολη απάντηση. [illegible] διαβάσει μέχρι εδώ θα έχει κατανοήσει ότι ο Πέτρος δεν ήταν φιλόσοφος [illegible] θα εκπλαγεί να μάθει ότι δεν άφησε πολιτικές ή φιλοσοφικές πραγματείες [illegible] τίποτα αντίστοιχο του Ο Αγών Μου ή του Τι Κάνειν; [illegible] ηγέτες το έχουν πράξει αυτό. Εν πάση περιπτώσει, [illegible] δείχνει ότι οι ιδεολογικές πραγματείες συχνά συγκαλύπτουν [illegible] καλύπτουν τα «αληθινά» κίνητρα των συγγραφέων τους. Η αλληλογραφία του Πέτρου στο μεγαλύτερο μέρος της είναι πολύ συγκεκριμένη και δεν περιλαμβάνει [illegible] μένους μεταφυσικούς συλλογισμούς. Ίσως να υπήρχαν περισσότερες [illegible] γραφές αν ο Πέτρος είχε ζήσει περισσότερο. Στον πρόλογό του στο διάταγμα περί μοναχισμού έγραφε: «Τώρα που έχω λίγο ελεύθερο χρόνο για τη σωστή ρύθμιση όλων των υποθέσεων του κράτους, συμπεριλαμβανομένης της τάξης [illegible] [των μοναχών], και για την ευρύτερη πληροφόρηση του κόσμου, είναι [illegible] να ορίσω και να ρυθμίσω πράγματα για μόνιμη και προσωρινή χρήση των ανθρώπων και για τη βελτίωση της κοινωνίας».[208] Λόγους μόνο [illegible]

Πολυάριθμες μόνιμες επιρροές διατρέχουν τις οδηγίες του Πέτρου, από τις οποίες η πιο εντυπωσιακή αναφέρεται στο πέρασμα του χρόνου. Επί αιώνες ο ρυθμός ζωής στη Ρωσία, όπως σε όλες τις μεσαιωνικές [illegible] κοινωνίες, άλλαζε πολύ λίγο. Ο χρόνος θεωρούνταν λίγο πολύ κάτι στατικό και η αέναη κυκλική προ-

[illegible]

…και για τις προσπάθειες που καταβάλατε. Αυτό είναι εξαιρετικά καλό και [illegible] γκαίο, γιατί ο χρόνος είναι σαν το θάνατο». Στη νεοσχηματισθείσα Γερουσία στις 8 Ιουνίου του 1711 έγραφε: «Σας ευχαριστώ για την επιστολή σας της [illegible] Μαΐου και για τις προόδους που έχετε κάνει. Στο μέλλον χρειάζεται να εργάζεστε εντατικά και να προετοιμάζετε τα πάντα έγκαιρα, επειδή ο χαμένος χρόνος, όπως ο θάνατος, είναι κάτι που δεν μπορεί να αναστραφεί». Παρόμοια ανυπομονησία εκφραζόταν σε πολυάριθμους νόμους, για την επιτάχυνση νομικών διαδικασιών «στο πλαίσιο των οποίων πολλά περιττά πράγματα λέγονται και πολλά μη αναγκαία γράφονται». Η αλληλογραφία του Πέτρου είναι γεμάτη με τις λέξεις «γρήγορα», «ταχέως», «χωρίς καθυστέρηση» και αμέτρητες παραλλαγές της φράσης «Γράψτε μας αμέσως σχετικά με το τι γίνεται εκεί όπου βρίσκεστε, χωρίς χάσιμο χρόνου». Ο Πέτρος έχανε ελάχιστο χρόνο στην προσωπική του ζωή. Ξυπνούσε νωρίς, συχνά πριν από τις τέσσερις το πρωί, φτάνοντας ορισμένες φορές στη Γερουσία πριν από άλλους, για να ταπεινώσει όσους έφταναν αργότερα. Στο πρόγραμμά του για το 1721 αφιέρωνε τις ημέρες από τη Δευτέρα μέχρι την Πέμπτη στην εργασία πάνω στο Ναυτικό Κανονισμό, την Παρασκευή στην επίσκεψη στη Γερουσία, το Σάββατο το πρωί στη δουλειά πάνω στην *Ιστορία του Σουηδικού Πολέμου* και την Κυριακή το πρωί (μετά την εκκλησία) στα εξωτερικά θέματα. Όταν το ποτάμι πάγωνε, κι αν δεν υπήρχε δουλειά, περνούσε την Πέμπτη στη Γερουσία. Λέγεται ότι έψεξε το βασιλιά Φρειδερίκο τον ΙΔ΄ της Δανίας επειδή αργούσε να σηκωθεί και τον έκανε να περιμένει με τις ώρες ένα πρωί: «Δεν μπορούμε να κάνουμε σωστά τη δουλειά μας κατ' αυτό τον τρόπο. Κάθε ημέρα έχου-

[illegible]

Κατά την άποψη του Πέτρου, ο καλύτερος τρόπος για να ελαχιστοποιηθεί ο χρόνος που πήγαινε χαμένος ήταν να δημιουργηθεί ένα ρυθμιστικό πλαίσιο κανόνων και κανονισμών: «Το πρωταρχικό είναι να γνωρίζεις τα καθήκοντά σου και τους νόμους μας απέξω και να μην αναβάλλεις υποθέσεις για την επομένη, γιατί πώς μπορεί να κυβερνηθεί ένα κράτος αν δεν εφαρμόζονται τα διατάγματα; γιατί η περιφρόνηση των διαταγμάτων δε διαφέρει καθόλου από την προδοσία». [illegible] Ήταν ζωτικής σημασίας να εξηγούνται τα πάντα μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια και να δημοσιοποιούνται όσο το δυνατόν ευρύτερα. Η εναρκτήρια παράγραφος του Ναυτικού Κανονισμού παρέχει ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα με την [illegible] για ορθολογισμό και την απειλή επιβολής ποινών: «Εφόσον το ζήτημα αυτό είναι ζωτικής σημασίας για το κράτος, [...] ως εκ τούτου αυτός ο Ναυτικός Κανονισμός εκπονήθηκε με σκοπό να γνωρίζει καθένας τα καθήκοντά του και να μην μπορεί να προβληθεί καμία δικαιολογία με το αιτιολογικό της άγνοιας». Ακόμα και οι κρήνες στα Θερινά Ανάκτορα της Αγίας Πετρούπολης, που σχεδιάστηκαν έτσι ώστε να παριστάνουν ήρωες των μύθων του Αισώπου, είχαν επεξηγηματικές πλάκες, για την ενημέρωση των περιπατητών. Τον Ιούνιο του 1721 ο Πέτρος έγραψε στον Ντέβιερ, θεωρώντας ότι η παρανόηση ορισμένων εντολών του από τους ντόπιους οφειλόταν στο γεγονός ότι είχαν δοθεί προφορικά. Από εδώ και πέρα όλες οι εντολές θα έπρεπε να αποστέλλονται γραπτώς. Ένα δείγμα της εμμονής του για τους λεπτομερείς έντυπους νόμους και κανόνες εμφανίζεται στον Κανονισμό του Ναυαρχείου, ο οποίος περιλάμβανε μεταξύ των καθηκόντων και κα-

[illegible]

Ο Πέτρος μπορεί να μην [illegible] λέξεις. Στις 16 Οκτωβρίου του 1724 έστειλε ένα [illegible] Σύνοδο το οποίο απευθυνόταν στους μεταφραστές οικονομικών βιβλίων: «[illegible] οι Γερμανοί έχουν την [illegible] να γεμίζουν τα βιβλία τους με πολλές [illegible] ρίες απλώς και μόνο για να τα κάνουν να φαίνονται μεγαλύτερα, μη μεταφράζετε αυτά τα κομμάτια, παρά μόνο τα σχετικά με τη δουλειά και ένα μικρό [illegible] γικό απόσπασμα πριν από κάθε θέμα. Δεν πρέπει να περιλαμβάνονται λέξεις απλώς και μόνο για [illegible] εξωραϊσμό, αλλά για την καλύτερη κατανόηση [illegible] ενημέρωση του αναγνώστη. Ως εκ τούτου, διόρθωσα την πραγματεία για την [illegible] των αγρών (διαγράφοντας οτιδήποτε περιττό) και σας τη στέλνω ως [illegible] πόδειγμα, έτσι ώστε τα βιβλία αυτά να μεταφραστούν χωρίς περιττές ιστορίες, [illegible] οποίες αποτελούν απλώς σπατάλη χρόνου και αφαιρούν από τον αναγνώστη την επιθυμία για διάβασμα».[226]

Τα αυτά παραδείγματα ήταν πιο εύγλωττα από τις λέξεις σε μια χώρα όπου το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν αναλφάβητοι. Ας θυμηθούμε ότι ο Πέτρος είχε εκθέσει δείγματα πρωτοχρονιάτικων διακοσμήσεων και δυτικού τύπου ενδυμάτων στα μεγαλύτερα σταυροδρόμια. Στις 19 Μαρτίου του 1705 ο Πέτρος έγραψε στον Αλεξέι Κουρμπάτοφ: «Σας αποστέλλω δείγματα λεπίδων για μηχανήματα. Όταν τα λάβετε, να φτιάξετε αμέσως αντίγραφα, να τα στείλετε στο Σολ[illegible]γκοντσκ και σε άλλα μέρη, να φτιάξετε τριακόσιες χιλιάδες, να τα τελειώσετε και να τα στείλετε στο Σμολένσκ το δίχως άλλο μέχρι τα μέσα Απριλίου».[227] Στις 7 Ιουλίου του 1707 ο Ματβέι Γκαγκάριν έλαβε εντολές στο ίδιο περίπου πνεύμα: «Με την επιστολή αυτή σας αποστέλλω ένα δείγμα μπαγιονέτας. Κατασκευάστε αντίγραφο και κρατήστε το εκεί, μόνο να προσθέσετε ελάχιστα μακρύτερες λαβές, μία ίντσα περίπου. Στη συνέχεια δώστε εντολή να κατασκευαστεί ένας αριθμός από αυτές σύμφωνα με το υπόδειγμα και επιστρέψτε το δείγμα που σας έστειλα

[illegible]

στο Αστραχάν».[230] Οδηγίες δόθηκαν σε χωρικούς [illegible] με ξύλα για [illegible] λόγους: «Το να χρησιμοποιείται [illegible] ξύλο ίδιου μήκους σημαίνει ότι, όταν τα ξύλα είναι [illegible] και δεμένα σφιχτά, ένα τέτοιο δεμάτι θα [illegible] από τρία χαλαρά δεμάτια».[231] Η Σύνοδος έλαβε την [illegible] εντολή: «Σε [illegible] το ρωσικό κράτος τα κεριά πρέπει να κατασκευάζονται με [illegible] καθένα να έχει διπλάσιο πάχος στη βάση από ό,τι στην κορυφή, [illegible] πάνω μέρος να είναι το ήμισυ του κάτω μέρους. Το μήκος πρέπει να είναι [illegible] πλάσιο του πάχους της βάσης».[232] Άλλο στόχο του πάθους του Πέτρου για [illegible] αποτέλεσαν οι άτακτα βαλμένες ταφόπλακες στους περιβόλους των εκκλησιών. Όπως δε βρίσκονταν στο ίδιο επίπεδο με το έδαφος, θα [illegible] τοποθετούνταν, «αφού οι πλάκες που είναι άτακτα και [illegible] μένες ασχημαίνουν τους ιερούς ναούς και εμποδίζουν [illegible]». Τα κομμάτια της πέτρας που θα περίσσευαν κατά την [illegible] θα χρησιμοποιούνταν για το χτίσιμο ναών. Ο Πέτρος μάλλον [illegible] περίπτωση της κηδείας του Φιόντορ Ρομοντανόφσκι (το 1717), [illegible] τοποθετημένες πλάκες ανάγκασαν τη στρατιωτική πομπή να [illegible] σκολεύτηκε πολύ μέχρι να φτάσει στον τάφο.[233]

Οι καταγραφές και οι στατιστικές αποτελούσαν χαρακτηριστικό [illegible] νομοθετικού έργου του Πέτρου (κληροδοτημένο εν μέρει από [illegible] Μοσχοβίτες, τα υπουργεία των οποίων είχαν επίσης [illegible] με τις καταγραφές. [illegible] απογραφή (το Φεβρουάριο του 1721) των λέμβων [illegible]

[illegible]

φυλικού [illegible] ενδεικτικό παράδειγμα του υποδειγματικού έργου του Πέτρου [illegible]

Ιδιαίτερα [illegible] του Οκτωβρίου του 1721 που επέβαλλε να αντικατασ[illegible] λει το διάταγμα [illegible] πάνια με κόσες. Τα αρχικά ιδιόχειρα σχέδια του διατάγματος [illegible] σημαντικές υπογραμμίσεις.[237] Την έκδοση διαταγμάτων ακολούθησε η π[illegible] κή επιχείρηση: την άνοιξη διορίσθηκε ο κυβερνήτης της Ρίγας της επιλογής [illegible] [illegible] εκπαιδευμένων χωρικών στη Μόσχα, στο Καζάν, [illegible] Νίζνιγκοροντ, στο Πσκοφ, στην Τβερ και στο Ριαζάν, ειδικά «Ρώσοι που [illegible] στην Κουρλάνδη και γνωρίζουν πώς να θερίζουν με κόσες». Έπρεπε να [illegible] γηθούν κατάλογοι (με πληροφορίες όπως για πόσο καιρό ο εν λόγω χωρικός [illegible] ζήσει στη Βαλτική), να αποσπαστούν ένοπλες φρουρές, καθώς και να εξασφ[illegible] στούν μεταφορικά μέσα και προμήθειες σε τρόφιμα.[238] Υπήρξαν και συμπλη[illegible] ρωτικά διατάγματα: τον Απρίλιο του 1722 χίλιοι χωρικοί θα συγκεντρώνονταν [illegible] να κόψουν σανό στο Αστραχάν (εν αναμονή της εκστρατείας στην Περσία), και καθένας έπρεπε να εφοδιαστεί με μια καλή κόσα.[239] Το παράδειγμα αυτό δείχνει πόσο χρόνο και προσπάθεια ήταν διατεθειμένος να αφιερώσει ο Πέτρος για ένα πρακτικό εγχείρημα με περιορισμένους στόχους. Παρόμοια επιχείρηση αφορούσε και το διάταγμα της 5ης Μαΐου του 1723 για τον καθαρισμό της κάνναβης με τη μέθοδο που χρησιμοποιούσαν στη Ρίγα. Σε όλα τα μέρη όπου φύτρωνε κάνναβη κυκλοφόρησαν ακριβείς οδηγίες για το πώς να την επεξεργαστούν και να τη συσκευάσουν (σε δεμάτια και όχι σε μπάλες). Πράκτορες θα μετακινούνταν εδώ κι εκεί δίνοντας οδηγίες για τις καινούριες διαδικασίες και επικεφαλής διορίστηκε ο Γιάκομπ Βίντμαν από τη Ρίγα. Το Δεκέμβριο του 1723, πάντως, η μέθοδος της Ρίγας αποδείχτηκε «προβληματική» και δόθηκε εντολή στους παραγωγούς να την αντικαταστήσουν με τη μέθοδο της Νάρβα.[240]

Τα αυστηρά χρονοδιαγράμματα και οι σαφείς, λακωνικές οδηγίες για περιορισμένης κλίμακας έργα, που παραδίδονταν γραπτώς ή/και με πράκτορες, συνοδεύονταν από απόλυτη πίστη στα σχέδια. Η Αγία Πετρούπολη έγινε σύμβολο της «τάξης» του Πέτρου, με τις παράλληλες γραμμές των οδών και των καναλιών της νήσου Βασιλιέφσκι και την τοξοειδή προοπτική της λεωφόρου Νιέφσκι, πεδίο εφαρμογής ενός ιδανικού σχεδιασμού. Η υπόλοιπη Ρωσία έπρεπε να ευθυγραμμι-

[illegible]

Οδηγίες που δόθηκαν σε στρατεύματα στο Αστραχάν για το πώς να συμπεριφέρονται σε ζεστά κλίματα φανερώνουν τις ανησυχίες του Πέτρου: Οι άντρες δεν έπρεπε να τρώνε παστά ψάρια, κρέας και φρούτα και «κανένας δε θα βγαίνει έξω χωρίς καπέλο μεταξύ εννιά το πρωί και πέντε το απόγευμα, ούτε θα κάθεται σε μέρος όπου δεν υπάρχει κάλυψη. Και στη διάρκεια της ημέρας απαγορεύεται οι άντρες να κοιμούνται στο ύπαιθρο ή πάνω στο χώμα, αλλά πρέπει να φτιάχνονται κρεβάτια από χόρτα ή καλάμια ή οτιδήποτε άλλο μπορεί να βρεθεί, πάντως όχι μικρότερου από πέντε ίντσες (μεγαλύτερος, ει δυνατόν). Όταν πίνετε νερό, να φροντίζετε να μην πίνετε πολύ, για να μη φουσκώνετε, ειδικά όταν βρίσκεστε σε πορεία. Όλα αυτά πρέπει να τηρούνται από τους αξιωματικούς (ως παράδειγμα για τους άντρες), οι οποίοι πρέπει να επιβλέπουν αν οι άντρες υπακούν στους κανόνες αυτούς. Και όποιος τους παραβαίνει θα στερείται το φαγητό του ή θα υποβάλλεται σε σκληρότερη τιμωρία».[241]

Παραδείγματα «τάξης» για τα οποία ήταν ιδιαίτερα περήφανος ο Πέτρος αποτελούσαν οι κανονισμοί του. Σε ένα ιδιόγραφο σημείωμα το 1722 για να συμπεριληφθεί στην εν εξελίξει Ιστορία του Βόρειου Πολέμου, [illegible] ότι η σύνταξη των

[illegible]

...ρούν του.[226] Ο Πέτρος πίστευε επίσης ότι η πολιτική ζωή έπρεπε να [illegible] από τη στρατιωτική ζωή («Είναι αδύνατον να κυβερνήσει κανείς καλά χωρίς [illegible] τους κανόνες της στρατιωτικής πειθαρχίας»[227]) και ότι η [illegible] ήταν πρωταρχικό καθήκον του μονάρχη. Η περιγραφή των [illegible] ως «τσουβάλι...», καθώς και η επιμονή του Πέτρου στην [illegible] ιεραρχίας στο στρατό και στο ναυτικό (αν και, θα πρέπει να σημειωθεί, [illegible] δημόσια υπηρεσία) επιβεβαιώνουν την ιδέα ότι η ζωή στο σύνολό της, [illegible] μέχρι τον τάφο, ήταν μια στρατιωτική θητεία. «Τίποτα δεν οδηγεί τόσο [illegible] τους ανθρώπους σε κακές πράξεις όσο η χαλαρή διοίκηση», επισημαίνεται στο Ναυτικό Κανονισμό.[228]

Η έγνοια του Πέτρου για συνέπεια και στρατιωτική ακρίβεια πρέπει να αντιμετωπιστεί στο πλαίσιο όχι απλώς ενός προσωπικού προγράμματος και ιδιωτικών στόχων (μολονότι το στοιχείο αυτό δεν απουσιάζει εντελώς από τη σφαίρα του ιδιωτικού, όπως δείχνουν τα χόμπι του Πέτρου) αλλά ενός γενικότερου προγράμματος για την αναμόρφωση του έθνους συνολικά. Μόνο τότε μπορεί κανείς να κατανοήσει την απογοήτευση την οποία θα πρέπει να αισθανόταν μερικές φορές όταν οι στόχοι του ματαιώνονταν από τον ατομικό και συλλογικό λήθαργο και την αντίσταση. Το πρόβλημα παρουσιάστηκε ανάγλυφα από τον Ιβάν Ποσόσκοφ με την εικόνα του Πέτρου να ανεβαίνει προς τα πάνω με τη δύναμη δέκα αντρών, ενώ ταυτόχρονα η δύναμη πέντε χιλιάδων αντρών τον τραβούσε προς τα κάτω.[229] Ο Πέτρος έπρεπε να «αναγκάσει τους υπηκόους του να παίρνουν οδηγίες από ξένους», γράφει ο Βέμπερ. «Υπακούν, αλλά η τόσο βαθιά ριζωμένη περηφάνια τους τους εμποδίζει να εμβαθύνουν σε αυτά που διδάχτηκαν».[230] Ο Πέτρος συνόψισε τα προβλήματα στη διακήρυξη του Νοεμβρίου του 1723 για την προώθηση της βιοτεχνίας στη Ρωσία:

Είναι αλήθεια ότι υπάρχουν ελάχιστοι που επιθυμούν να συμμετάσχουν, αφού ο λα-

[illegible]

Κάτω από αυτές τις συνθήκες, όταν η προσφυγή στη λογική με τη μορφή [illegible] και υποδειγμάτων αποτύγχανε, δεν είναι παράξενο που ένας άνθρωπος με τα [illegible] του Πέτρου κατέφευγε στην «παιδαγωγική [illegible]», [illegible] όπως ήδη αναφέρθηκε, σε αντίθεση με όσα [illegible] είναι λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες ο Πέτρος [illegible]. Ο [illegible] ήταν ευαίσθητος στις κατηγορίες περί σκληρότητας. Ένα από τα [illegible] του Στέλιν αναφέρει την αντίδραση του Πέτρου όταν [illegible] που επέστρεψε από [illegible] τι έλεγε για αυτόν ο κόσμος στο εξωτερικό. [illegible] αποκαλούν "βάρβαρο ηγεμόνα" και "τύραννο". [...] Ποιοι τα λένε όμως αυτοί; Άνθρωποι που δε γνωρίζουν τις συνθήκες μέσα στις οποίες βρέθηκα [illegible]. Δε γνωρίζουν ότι πολλοί από τους υπηκόους μου παρεμπόδιζαν με τον πιο [illegible] τρόπο την πραγματοποίηση των καλύτερων σχεδίων μου προς όφελος της πατρίδας, επομένως ήταν βασικό για μένα να τους αντιμετωπίσω με μεγάλη αυστηρότητα, αλλά ποτέ δε φέρθηκα άγρια ή τυραννικά. Είχα όμως και [illegible] πολλά τέκνα της πατρίδας, που κατανόησαν το όφελος από τα σχέδιά μου και τα προώθησαν με πίστη και σταθερότητα, και γι' αυτό έλαβαν τις ευχαριστίες και τις ευλογίες μου».[232] Σύμφωνα με τον Νάρτοφ, ο Πέτρος παραπονιόταν πως οι ξένοι δεν αντιλαμβάνονταν τη ρωσική πραγματικότητα: «Άγνοια, [illegible] συνωμοτούσαν πάντα εναντίον μου ήδη από τότε που [illegible] να κάνω επωφελείς μεταρρυθμίσεις για το κράτος και να διορθώσω τους απολίτιστους τρόπους. Αυτοί, και όχι εγώ, είναι οι τύραννοι».[233] «Αν όλοι οι [illegible] υπήκοοί μου ήταν τόσο υπάκουοι όσο η σκύλα μου η Λιζέτκα, δε θα χρειαζόταν να τους χτυπάω με το ρόπαλο».[234]

Η μεγάλη αδυναμία μιας τέτοιας προσέγγισης της εξουσίας είναι προφανής: Στηρίζεται υπερβολικά στο κέντρο και παρέχει μικρό πεδίο για προσωπική πρωτοβουλία, μολονότι αυτό ακριβώς ισχυριζόταν ο Πέτρος ότι προσπαθούσε να ε-

[illegible]

Η πρόοδος έπρεπε να επιτυγχάνεται μέσα από πίεση. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα χρονολογείται στις αρχές του 1719, μια περίοδο επίπονων προσπαθειών για μεταρρύθμιση της κεντρικής και της επαρχιακής διοίκησης, με πλήθος διατυπωμένων και λεπτομερών οδηγιών για την ορθολογική και αποτελεσματική οργάνωση, μαζί με επεξηγήσεις για το ποια ήταν η λογική που υπαγόρευε το ένα ή το άλλο μέτρο. Ο Βασίλι Καραμπάνοφ, ανθυπολοχαγός της Σωματοφυλακής, διατάχθηκε να πάει στην επαρχία του Κιέβου για να αποσπάσει πληροφορίες οικονομικής φύσεως, που ήταν απαραίτητες για το κεντρικό Κολλέγιο Οικονομικών. Αν οι επιφορτισμένοι με τη δουλειά αυτή υπάλληλοι δεν την είχαν [illegible], «να τους βάλετε σίδερα στα πόδια και αλυσίδες στο λαιμό [...] και να μην τους απελευθερώσετε μέχρι να ολοκληρώσουν το έργο τους».[257] Μια διαταγή του Απριλίου του 1722 προειδοποιούσε ότι πρόεδροι κολεγίων που αμελούσαν να ε[illegible] τις απαιτούμενες εκθέσεις «θα οδηγούνται στη Γερουσία και θα κρατούνται εκεί μέχρι να εκπληρώσουν αυτές τις απαιτήσεις, ενώ, πέρα και πάνω απ' αυτό, θα τιμωρούνται επειδή δεν έπραξαν όπως έπρεπε».[258]

Ο Πέτρος είχε τους υπαλλήλους δέσμιους του. Στις 9 Μαΐου του 1705 έγραψε στον Νικήτα Ρέπνιν: «Σήμερα έλαβα τα νέα για την επαίσχυντη πράξη σας [την ά[illegible] προμήθειες ξυλείας], η οποία θα μπορούσε να σας στοιχίσει το κεφάλι σας, αφού έδωσα αυστηρότατες εντολές μέσω του κυβερνήτη να μην επιτραπεί να μπει τίποτα στη Ρίγα, επί ποινή θανάτου. Γράφετε ότι ο Ορλ[illegible]

[illegible] Είναι χαρακτηριστική η αγωνία του [illegible] όταν έγραψε: «Δεν [illegible] να μη μας αφήσετε χωρίς νέα σας. Για όνομα του Θεού, ελάτε να μας [illegible]. Πραγματικά, τριγυρνάμε άσκοπα εδώ κι εκεί σαν τυφλοί και δεν ξέρουμε τι να κάνουμε. Παντού επικρατεί μεγάλη αταξία, αλλά δεν ξέρουμε πού να στραφούμε και πώς να πράξουμε στη συνέχεια. Δεν μπορούμε να βρούμε χρήματα από πουθενά. Όλες οι εργασίες έχουν σταματήσει».[260]

Τι ωθούσε τον Πέτρο να προσπαθεί ακατάπαυστα να κατευθύνει τους υπηκόους του προς δραστηριότητες χρήσιμες, ορθολογικές και με σαφείς στόχους; Τον ωθούσε η επιδίωξη της εθνικής δόξας, της δόξας του Θεού ή της προσωπικής ικανοποίησης; Ταύτιζε τους στόχους των δραστηριοτήτων του με τα συμφέροντα του κράτους, τα οποία εκφράζονταν ορισμένες φορές με την τυπική φράση «το κοινό καλό».[261] Μολονότι δεν υπάρχουν μαρτυρίες ότι ο Πέτρος χρησιμοποιούσε τη φράση «Είμαι ο υπηρέτης του κράτους», πάντως κάτι τέτοιο υπονοείται μέσα από μια ποικιλία ανάλογων εκφράσεων. Όπως διακήρυξε ο Προκόποβιτς στο λόγο του μετά την Πολτάβα, «μακάρι οι υπήκοοι και οι υπηρέτες σας να σας υπηρετούσαν, τσάρε, τόσο πιστά και αποτελεσματικά όσο εσείς υπηρετείτε τους υπηρέτες και τους υπηκόους σας».[262] Αυτή καθαυτή η έννοια μιας οντότητας που αποκαλούνταν «κράτος» ήταν καινούρια στη Ρωσία, αν και όχι στη Δύση, όπου Εκκλησία και κράτος αντιμετωπίζονταν ήδη ως δύο ξεχωριστοί θεσμοί με ξεχωριστούς στόχους.[263] «Η ιδέα του κράτους ως μιας εξουσίας η οποία αναλαμβάνει τη διοίκηση όλων των τομέων της ανθρώπινης δραστηριότητας με στόχο το κοι-

[illegible]

Ο Πέτρος [illegible] σαν ένας κοινός άνθρωπος που όφειλε να υπηρετεί το κράτος [illegible] [illegible] Κανονισμού του 1716, [illegible] «τα συμφέροντα του κράτους» [illegible] είναι αξεδιάλυτα δεμένα, ακόμα και γλωσσικά: «Όλοι πρέπει να προστατεύουν τα συμφέροντα του ηγεμόνα και της πατρίδας τους». Σε επιστολή προς τον ανιψιό του το δούκα του Μακλεμβούργου [illegible] ότι δεν μπορούσε να υποσχεθεί πως θα τον βοηθήσει μέχρι να τακτοποιηθούν καλύτερα οι υποθέσεις του, «γιατί, αν το έκανα τώρα, θα ήμουν υποχρεωμένος να το κάνω ενάντια στη θέληση και στα συμφέροντα της πατρίδας μου, [illegible] και από τη ζωή μου». Αυτά τα κίνητρα μας [illegible] γιατί ο Πέτρος καταπνίξε τα προσωπικά του [illegible] στην υπόθεση του διαδόχου Αλεξίου, ο οποίος αποκληρώθηκε για το καλό του κράτους. Ορισμένες φορές έπρεπε να υπενθυμίζεται στα άτομα ότι [illegible] να βάζουν σε δεύτερη μοίρα τα προσωπικά τους συμφέροντα. Έτσι, [illegible] ζητήθηκε από το στρατηγό Βέντε, που περίμενε διαπραγματεύσεις για την απελευθέρωσή του όντας αιχμάλωτος των Σουηδών, να κάνει υπομονή «για το συμφέρον του κράτους».

Αυτοί που υπηρετούν τα συμφέροντα του κράτους προάγουν και το κοινό καλό. Η πρώτη κατηγορηματική εκδήλωση αυτού του ουσιαστικά συλλογικού κοινωνικού ιδεώδους εμφανίζεται στη διακήρυξη πρόσκλησης ξένων για να εργαστούν στη Ρωσία (16 Απριλίου 1702):

Είναι γνωστό σε όλες τις χώρες τις οποίες ο Παντοδύναμος έθεσε κάτω από την [illegible] μας ότι από την άνοδό μας στο θρόνο όλες οι προσπάθειες και οι [illegible]

[illegible]

Στη συνέχεια η έννοια του κοινού καλού εμφανίζεται σε πολλά σημεία της [illegible]. Στις 21 Απριλίου του 1715 ο Πέτρος έστειλε μια [illegible] στη Γερουσία: «Να γνωστοποιηθεί σε όλους [illegible] άγνοια) ότι όλοι οι εγκληματίες, και οι [illegible] τα συμφέροντα του κράτους, εκτός από όσους [illegible] ανηλεώς και τα κτήματα και η περιουσία τους θα [illegible] δείξει οίκτο, και αυτός ο ίδιος θα τιμωρείται με την ίδια ποινή. Και είναι αναγκαίο να εξηγήσουμε, για την καλύτερη κατανόηση του κόσμου, ποια είναι τα συμφέροντα του κράτους». Τα συμφέροντα του κράτους, σε αυτή τη συγκεκριμένη περίπτωση είναι κυρίως οικονομικά: η βελτιστοποίηση του συστήματος [illegible] φόρων, κατάταξης νεοσύλλεκτων, εκτέλεσης καθηκόντων και [illegible] υπηρεσιών. Το 1722 σε ένα άλλο υπόμνημα προς τη Γερουσία ο Πέτρος [illegible] το σύστημα των ευγενών να παντρεύουν τα «καθυστερημένα» βλαστάρια τους (απογόνους με πνευματική καθυστέρηση) με πλούσιες γυναίκες για την περιουσία τους, γιατί «από αυτούς [τους πνευματικά καθυστερημένους] είναι αδύνατον να ελπίζουμε ότι θα βγει κάποιος απόγονος χρήσιμος για το κράτος», αφού δεν ήταν καλοί «ούτε για μόρφωση ούτε για θητεία». Σε άλλο σημείο [illegible] την έμφαση στο διεθνές γόητρο, στο ακμάζον εμπόριο και τη βιομηχανία, καθώς και στη διατήρηση της εσωτερικής «ειρήνης και ηρεμίας» (σε πείσμα των επαναστατών και των διαφωνούντων).

Ο μηχανισμός για την επίτευξη του κοινού καλού συνδέεται με την ιδέα της αστυνόμευσης ή της καλά οργανωμένης διακυβέρνησης, μια δυτική έννοια η οποία αναπτύσσεται πληρέστατα στο άρθρο 10 του Κανονισμού του Ανώτατου Δικαστηρίου του 1721.

Διευκολύνει την επιβολή των νόμων και της δικαιοσύνης, προωθεί την ευταξία και την ηθική, παρέχει σε όλους ασφάλεια από ληστές, κλέφτες, [illegible]

[illegible] όπως θα μας αποκαλύψει το επόμενο κεφάλαιο.

12.

Οικογενειακοί παράγοντες

1. ΜΗΤΕΡΑ ΚΑΙ ΑΔΕΛΦΕΣ

Έχει υποστηριχτεί ότι οι οικογενειακές σχέσεις έπαιξαν μικρό ρόλο στη ζωή του Μεγάλου Πέτρου. Πράγματι, ορισμένοι ιστορικοί απέδωσαν μικρή σημασία στους «δυναστικούς» παράγοντες, θεωρώντας ότι δεν είναι ενδιαφέρον θέμα το πόσο συχνά παντρεύτηκε ή πόσα παιδιά είχε.[1] Μια μελέτη όμως για τη Ρωσία του Πέτρου είναι σαφώς ανολοκλήρωτη αν δεν εξετάσουμε τις οικογενειακές σχέσεις και τις οικογενειακές πολιτικές. Τυχαία περιστατικά γεννήσεων και παιδικής θνησιμότητας μπορούσαν να εξασφαλίσουν τη συνέχεια ή να φέρουν το τέλος μιας βασιλικής δυναστείας, με διεθνή αντίκτυπο, και ο Πέτρος δοκιμάστηκε περισσότερο από όσο του άξιζε από τέτοια συμβάντα και κακοτυχίες, για να μην αναφέρουμε κάποια στοιχεία προσωπικής τραγωδίας. Γιατί ο Πέτρος εξόρισε μια σύζυγο σε μοναστήρι και έστεψε μιαν άλλη; Γιατί υπέβαλε σε βασανιστήρια το μεγαλύτερο γιο του και τον καταδίκασε σε θάνατο; Γιατί αφιέρωσε χρόνο και προσπάθεια για να επιτύχει γάμους των παιδιών και των ανιψιών του με ξένους; Οι απαντήσεις σε αυτά και σε άλλα ερωτήματα έχουν σχέση όχι μόνο με προσωπικούς παράγοντες αλλά και με κρατικά συμφέροντα.

Από τη στιγμή της γέννησής του ο Πέτρος, το πρώτο παιδί της δεύτερης συζύγου του πατέρα του, αποτέλεσε μια πιθανή απειλή για τις φιλοδοξίες των συγγενών της πρώτης συζύγου. Και αυτός, με τη σειρά του, θα καταδιωκόταν από το «σπόρο του Ιβάν Μιλοσλάφσκι». Η μητέρα του Πέτρου, η Ναταλία Ναρίσκινα, ήταν είκοσι ενός ετών όταν τον γέννησε. Έφερε στον κόσμο και τις αδελφές του Ναταλία και Θεοδώρα (που πέθανε σε νηπιακή ηλικία), το 1673 και το 1674 αντίστοιχα, και έδειχνε ότι ήταν σε καλό δρόμο για να φτάσει την προκάτοχό της Μαρία Μιλοσλάφσκαγια, η οποία είχε γεννήσει δεκατρία ζωντανά παιδιά μέχρι που πέθανε ο τσάρος Αλέξιος, το 1676, και την άφησε χήρα. Είναι γνωστή η υπόθεση που έχει συχνά διατυπωθεί ότι οι κρίσεις των ανακτόρων τη δεκαετία του 1680

[illegible] από τον Αρχάγγελο, η Ναταλία τον παρακινούσε να επιστρέψει [illegible] και ο Πέτρος έβρισκε δικαιολογίες για να παραμείνει. Στην τελευταία επιστολή της Ναταλίας διαβάζουμε: «Για χάρη μου, φως μου, γύρισε στο σπίτι χωρίς καθυστέρηση. Είμαι πολύ λυπημένη που δεν μπορώ να σε δω, φως μου και χαρά μου. Έγραψες ότι σκοπεύεις να περιμένεις την άφιξη όλων των πλοίων, αλλά γιατί λοιπόν να περιμένεις να φτάσουν [illegible] ήδη δει αυτά που έφτασαν [illegible] την επιθυμία μου. Γράφεις στο γράμμα σου ότι [illegible] Μην περιφρονείς [illegible] στη θάλασσα, παρόλο που μου υποσχέθηκες ότι δε θα πήγαινες».[5] Η Ναταλία πέθανε στις 25 Ιανουαρίου του 1694 και αναπαύτηκε στη γυναικεία Μονή της Ανάληψης στο Κρεμλίνο, δίπλα στην προκάτοχό της Μαρία Μιλοσλάβσκαγια. «Πριν σηκώσουν το σώμα της ανάσσας από τα διαμερίσματά της, μια πένθιμη καμπάνα ήχησε στο κωδωνοστάσιο του Αγίου Ιωάννη κατά τον παλιό τρόπο, με έναν ήχο που ήταν αποτέλεσμα της κάλυψης του γλωσσιδιού με ύφασμα». Ο Πέτρος δεν ακολούθησε την πομπή πίσω από το φέρετρο. Στην πραγματικότητα, δεν επέστρεψε στη Μόσχα παρά μόνο μία ημέρα μετά την κηδεία, οπότε επισκέφθηκε τον τάφο της μητέρας του. Είχε βρεθεί κοντά της την προηγουμένη του θανάτου της, αλλά είχε φύγει, παρόλο που εκείνη ήταν ετοιμοθάνατη, ενέργεια ενδεικτική μιας ανυπόμονης, ακίνητης φύσης μάλλον παρά σκληρής αδιαφορίας.[6] Αποκάλυψε τα αισθήματά του σε μια επιστολή προς τον Φιόντορ Απράκσιν: «Μου είναι δύσκολο να σας ομολογήσω πόσο έρημος και θλιμμένος νιώθω. Το χέρι μου είναι ανίκανο να το περιγράψει ικανοποιητικά, όπως και η καρδιά μου να το εκφράσει. Έτσι, όπως ο Νώε, κάπως πιο ήρεμος από τη δυστυχία μου και αφήνοντας πίσω ό,τι δεν μπορεί να αντιστραφεί, γράφω για ό,τι είναι ζωντανό».[7] Το 1706, παρηγορώντας τον Γκαβρίλα Γκολόβκιν για το θάνατο της μητέρας του, ο Πέτρος έγραφε

[illegible] Σοφίας το 1704 [illegible] Στο μυαλό του Πέτρου η Σοφία ήταν συνδεδεμένη με [illegible] Γνωρίζουμε [illegible] για τις άλλες Μιλοσλάβσκι, τις ετεροθαλείς αδελφές του Πέτρου, η μικρότερη από τις οποίες γεννήθηκε το 1662. Αυτές ήταν οι χωρίς πρόσωπο γυναίκες της ζωής του Πέτρου (δε σώζονται πορτρέτα τους, πιθανότατα επειδή δε φιλοτεχνήθηκε κανένα), διαποτισμένες από τους παλιούς τρόπους, ακατάλληλες να παίξουν το ρόλο του προτύπου για τη νέα, δυτικίζουσα γενιά, πολύ μεγάλες για να συνταιριάξουν με την εποχή που η συνήθεια να μένουν ανύπαντρες οι πριγκίπισσες είχε εγκαταλειφθεί και πολύ στενά συνδεδεμένες με τη Σοφία για να τους έχει απόλυτη εμπιστοσύνη. Ο λαός δεν ήταν καν σίγουρος για το πόσες από αυτές επέζησαν. Ο Γιουστ Γιουέλ ανέφερε –λανθασμένα– το 1710 ότι ο Πέτρος είχε μόνο δύο ετεροθαλείς αδελφές (τέσσερις βρίσκονταν εν ζωή εκείνη την εποχή), «αλλά, επειδή δεν τις εκτιμά ιδιαίτερα, σπάνια θα τις δεις μαζί του».[10] Παρ' όλα αυτά, έπρεπε να συμμετέχουν σε ορισμένες επίσημες τελετές, μολονότι περνούσαν απαρατήρητες. Όταν ο Πέτρος πήγε στο Βορόνιεζ για να συνεχίσει το έργο της ναυπήγησης στις αρχές του 1699, τον ακολούθησαν και οι πριγκίπισσες, με [illegible] για να τις παρακολουθούν.[11] Το 1708 δόθηκε εντολή σε όλες τις πριγκίπισσες να επισκεφθούν την Αγία Πετρούπολη μαζί με την υπόλοιπη Αυλή, υπό την επίβλεψη της Ναταλίας Αλεξέγιεβνα, με μια μεγάλη συνοδεία που έφτασε στη νέα πρωτεύουσα στα τέλη Απριλίου με πλοίο (ύστερα από επιμονή του Πέτρου) από το Σλίσελμπουργκ.[12] Ένα ανέκδοτο αφηγείται ότι ο Πέτρος ήθελε «να συνηθίσει η οικογένειά του το νερό, κι έτσι να μη φοβάται τη θάλασσα και να αγαπήσει το μέρος όπου βρισκόταν η Αγία Πετρούπολη, η οποία περιβάλλεται από νερό», καθώς «ο-

[illegible] ...να μένει στο ανάκτορο [illegible] το Μάιο του 1718.[17]

Η κουνιάδα του Πέτρου Πρασκόβια Φιόντοροβνα Σαλτίκοβα (1664-1723), που παντρεύτηκε τον τσάρο Ιβάν το 1684 και γέννησε πέντε κόρες από το 1689 μέχρι το 1694, υπήρξε μια ακόμα σημαντική προσωπικότητα.[18] Η Πρασκόβια ήταν [illegible] της παράδοσης, ευσεβής και αμόρφωτη. Εντούτοις, παρά το γεγονός ότι ο Πέτρος δήλωσε κάποτε ότι το σπίτι της κουνιάδας του ήταν «καταφύγιο για λωλούς, εκκεντρικούς και φανατικούς»,[19] της έδειχνε σεβασμό, ακόμα και αφοσίωση. Το Μάιο του 1722 έγραψε στην κόρη της Άννα παρακινώντας τη να ανταποκριθεί στο κάλεσμα της μητέρας της, που ήταν άρρωστη. «Επιθυμεί πολύ να σε δει κατά την ώρα που είναι άρρωστη, και σου το έγραψε και η ίδια».[20] Πλήρωσε, μάλιστα, και χρέη δύο χιλιάδων ρουβλίων για χάρη της.[21] Οι καλές σχέσεις τους ίσως να οφείλονται στο γεγονός ότι η τσαρίνα Πρασκόβια ήταν αρκετά ικανή να συμβιβάζεται με τις νέες περιστάσεις, για να μην αναφέρουμε ότι οι κόρες της αποτελούσαν καλό υλικό για χρησιμοθηρικούς γάμους.

Μια πιο σκοτεινή μορφή είναι η τσαρίνα Μάρθα Ματβέγιεβα Απράξινα, η οποία παντρεύτηκε τον ετεροθαλή αδελφό του Πέτρου Θεόδωρο δυόμισι μόλις μήνες πριν πεθάνει, το 1682. Λέγεται ότι ο Πέτρος απέφευγε γενικά τη συντροφιά της χήρας τσαρίνας, για να μη θυμάται ότι αυτή θα μπορούσε να μπει εμπόδιο στην πορεία του προς το θρόνο. Το γεγονός όμως ότι οι σχέσεις της οικογένειάς της (όπως και η μητέρα του Πέτρου, ήταν αναδεξιμιά του Αρταμόν Ματβέγιεφ) τη συνέδεαν τόσο με το στρατόπεδο του Πέτρου όσο και με αυτό της Σοφίας, καθώς και η φιλία του αδελφού της Φιόντορ με τον τσάρο τής εξασφάλισαν μια άνετη, αν όχι πολυτελή, ζωή στην Αυλή, όπου, όπως η τσαρίνα Πρασκόβια, διατήρησε κάποιες παλιές συνήθειες. Πορτρέτα που λέγεται ότι απεικονίζουν εκείνη

[illegible] ...στην Αγία Πετρούπολη... στις 31 Δεκεμβρίου 1715 [illegible] ο Βέμπερ, φαίνεται ότι έγινε [illegible]. Δεν υπάρχει καμία αναφορά σε [illegible].

II. ΟΙ ΔΥΟ ΣΥΖΥΓΟΙ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ: ΕΥΔΟΚΙΑ ΚΑΙ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ

Στις 27 Ιανουαρίου 1689 ο Πέτρος παντρεύτηκε την Ευδοκία Λοπούχινα.[25] Όπως όλοι οι βασιλικοί γάμοι της Μοσχοβίας, ο γάμος του Πέτρου είχε αποφασιστεί κυρίως με κριτήριο δυναστικά συμφέροντα. Κανονίστηκε από τη μητέρα του και τους συγγενείς της για να τονιστεί το γεγονός ότι ο Πέτρος είχε γίνει άντρας και με την ελπίδα ότι θα αποκτούσε διάδοχο πριν από τον ετεροθαλή αδελφό του Ιβάν. Όπως ήταν το έθιμο, η νύφη του τσάρου επιλέχτηκε από κατώτερη αριστοκρατική οικογένεια, με την ελπίδα ότι έτσι θα ελαχιστοποιούνταν οι αντιζηλίες μεταξύ των πιο διακεκριμένων οικογενειών. Ταυτόχρονα οι άρρενες συγγενείς της νέας τσαρίνας και η πελατεία τους θα ενδυνάμωναν τις τάξεις των Ναρίσκιν στη Δούμα. Ελάχιστα είναι γνωστά για τα προκαταρκτικά που οδήγησαν στην επιλογή, μόνο ότι ο γαμπρός και η νύφη, δεκαεφτά και είκοσι ετών αντίστοιχα, παντρεύτηκαν στο παρεκκλήσι των Ανακτόρων του Κρεμλίνου με μια «απλή, σεμνή τελετή, χωρίς ιδιαίτερους εορτασμούς».[26]

Ο πρίγκιπας Μπόρις Κουράκιν, ο οποίος παντρεύτηκε την αδελφή της Ευδοκίας, έγραφε ότι η νύφη «είχε όμορφο πρόσωπο, αλλά περιορισμένη εξυπνάδα και δεν ταίριαζε στο χαρακτήρα με το σύζυγό της, κάτι που οδήγησε στην απώλεια της ευτυχίας της και στην παρακμή της γενιάς της».[27] Η παραδοσιακή ανατροφή της Ευδοκίας φαίνεται στα λίγα γράμματα που έγραψε στον Πέτρο τα πρώτα χρόνια του γάμου τους, τυποποιημένα κείμενα διανθισμένα με συμβατικούς και τελικά ανερμήνευτους όρους τρυφερότητας εκφρασμένης με τον επίσημο τόνο του απαιτούμενο από μια βασιλική σύζυγο: «Η δύστυχη η γυναικούλα σου Ντούνκα σε χαιρετά».[28] «Δείξου καλός και γράψε μου, φως μου, για την υγεία σου, κι έτσι η δύστυχη εγώ ίσως χαρώ μέσα στη θλίψη μου. [...] Δεν έχεις γράψει ούτε μια αράδα για τη βασιλική σου υγεία».[29] Δεν είναι γνωστό αν ο Πέτρος ήταν τόσο «καλός» ώστε να γράψει για την υγεία του. Δε σώζονται επιστολές του Πέτρου προς την Ευ-

[illegible] ... τον Αλέξιο, που γεννήθηκε στις 18 Φεβρουαρίου 1690 (και στον οποίο θα επιστρέψουμε αργότερα), και τον Αλέξανδρο, που γεννήθηκε τον Οκτώβριο του 1691 και πέθανε τον επόμενο Μάιο.[31] Στην κηδεία του παρευρέθηκαν ο πατριάρχης, μέλη της Δούμας και ο τσάρος Ιβάν «μέσα σε βαθύ πένθος», αλλά όχι ο Πέτρος.[32] Ο Αλέξανδρος αναπαύτηκε δίπλα στον τσαρέβιτς Ηλία, το μικρό γιο του τσάρου Θεόδωρου.

Η Ευδοκία ίσως να μην υπήρξε τόσο υποτακτική όσο άφηναν να εννοηθεί τα πρώτα της γράμματα. Ο Γκέοργκ Γκρουντ αφηγείται μια ενδιαφέρουσα ιστορία, που δε βρέθηκε σε καμία άλλη πηγή, για έναν τρομερό καβγά όταν ο Πέτρος επιχείρησε να κατευνάσει τη σύζυγό του με δώρα, κάτι ψευτοπράγματα που είχε αγοράσει από τους εμπόρους στη Συνοικία των Ξένων, όπου είχε περάσει τη νύχτα του με την Άννα Μονς. Η Ευδοκία τα πέταξε στο πάτωμα και τα ποδοπάτησε, βρίζοντας «αυτή τη Γερμανίδα πόρνη». Ο Πέτρος ύστερα από αυτό ορκίστηκε να μην έχει πια καμία σχέση με τη σύζυγό του.[33] Έγραφε σε στενούς συγγενείς του από το εξωτερικό το 1697 προτείνοντας να γίνει μοναχή η Ευδοκία,[34] αλλά κάτι τέτοιο αποδείχτηκε πιο δύσκολο από όσο υπολόγιζε. Όταν επέστρεψε στη Μόσχα τον Αύγουστο του 1698 ο Πέτρος συζήτησε με την Ευδοκία περίπου τέσσερις ώρες προσπαθώντας να την πείσει. Εκείνη προφανώς αρνήθηκε, και έτσι την έστειλε στη γυναικεία Μονή της Μεσολαβήσεως στο Σούζνταλ, όπου ζούσε υπό φρούρηση, μολονότι δεν ήταν μοναχή. Μόλις το Μάιο του 1699 στάλθηκε ένας πρίγκιπας, ο Συμεών Γιαζίκοφ, από τη Μόσχα στο Σούζνταλ για να παραστεί κρυφά σε μια τελετή με την οποία η Ευδοκία εξαναγκάστηκε να γίνει μοναχή με το όνομα Ελένη. Τόσο μυστική και αντικανονική ήταν η τελετή, ώστε έπειτα από λίγο καιρό η Ευδοκία εγκατέλειψε τις μοναστικές της συνήθειες και ξανάρχισε την κοσμική ζωή της. Απέκτησε εραστή, ένα νεαρό αξιωματικό του στρατού, δεχόταν επισκέπτες, ταξίδευε στην περιοχή με μεγαλοπρέπεια.[35] Ίσως να μη λείπει ένας ειρωνικός τόνος από τον Γιουστ Γιούελ όταν αναφέρει πως ο τσάρος του είπε έξω από το Βίμποργκ το 1710 πως είχε χωρίσει την Ευδοκία για να της επιτρέψει «να ζήσει μια ευλαβική ζωή».[36] Παρά την εντύπωση του Γιούελ ότι ο Πέτρος είχε αυ-

[illegible] ... από το 1725 μέχρι το 1727, της αυτοκράτειρας ... [illegible] Όπως σχολίασε ο Μπέργκχολτς αφού παρακολούθησε τη στέψη της το 1724, «δεν μπορεί κανείς παρά να θαυμάσει τη θεία πρόνοια η οποία ανύψωσε την αυτοκράτειρα από την ταπεινή κοινωνική τάξη στην οποία είχε γεννηθεί και όπου μεγαλωμένη ανήκε στο απόγειο των ανθρώπινων τιμών».[39] Το ρωσικό ορθόδοξο όνομά της, Αικατερίνη Αλεξέγιεβνα (το μικρό της όνομα προερχόταν από την προστάτιδα της αγία Αικατερίνη και το πατρώνυμό της ήταν δανεισμένο από τον ανάδοχό της και θετό γιο της τσαρέβνας Αλεξίο) άρχισε να χρησιμοποιείται μόλις από την περίοδο 1711-1712. Πριν από τότε μερικές φορές αναφέρεται ως Κατερίνα Τρουμπάκοβα (το όνομα κάποιου δραγόνου με τον οποίο υποτίθεται ότι είχε παντρευτεί το 1703) και ως Κατερίνα Βασιλέφσκαγια.[40] Ο Πέτρος χρησιμοποιούσε πολυάριθμα χαϊδευτικά στις επιστολές τους τις πρώτες ημέρες της σχέσης τους τα μάλλον χυδαία και ουσιαστικά μη μεταφράσιμα [illegible] και Muder,[41] αργότερα το στοργικό «Κατερινούσκα». Το βαφτιστικό της όνομα ήταν πιθανότατα Μάρθα.

Όπως το όνομά της, το παρελθόν της Αικατερίνης, η εθνικότητα και οι θρησκευτικοί δεσμοί της εξακολουθούν να αποτελούν θέμα προς συζήτηση.[42] Είτε ήταν νόθα κόρη δουλοπάροικου είτε ορφανή κόρη κάποιου Σουηδού αξιωματικού,[43] η «ταπεινή» καταγωγή της ήταν γνωστή τοις πάσι. Η πριγκίπισσα Βιλχελμίνα του Μπάιροϊτ, που την είδε το 1719, σχολίασε ότι «αρκούσε μόνο μια ματιά να της ρίξεις για να καταλάβεις την ταπεινή καταγωγή της. [...] Από τα ρούχα της μπορούσες να την περάσεις για καμιά Γερμανίδα θεατρίνα περιπλανώμενου μπουλουκιού».[44] Υπάρχουν έμμεσες αναφορές στην καταγωγή της από τη Βαλτική (για παράδειγμα, στην επιστολή του Πέτρου που αναφέρεται στην επέτειο της κατάληψης του Σλίσελμπουργκ και «την ευτυχή ημέρα κατά την οποία ρωσικό πόδι [illegible]

[illegible] είναι εξίσου ακατέστατη. Η Μάρθα φαίνεται ότι έπεσε σε ρωσικά χέρια [illegible] του 1702, όταν ο στρατάρχης Σερεμέτιεφ κατέλαβε τη Λιβονική [illegible] Από τα στρατόπεδα του Σερεμέτιεφ λέγεται ότι [illegible] Έρνστ Γκλικ [illegible] στον Πέτρο, πιθανόν στα τέλη του 1703 ή [illegible] 1704. Ο Μένσικοφ, χωρίς αμφιβολία, είχε τους λόγους του για να [illegible] ένα [illegible] «δώρο». Η Αικατερίνη μεσολαβούσε συχνά για χάρη του [illegible] Μέχρι το 1706 είχε εγκατασταθεί στο παλάτι ως αναπόσπαστο [illegible] του βασιλικού νοικοκυριού, αλλά δεν είχε επίσημη θέση, σε σημείο [illegible] παρατηρητές οι οποίοι αναφέρονταν λεπτομερώς στην υπόλοιπη οικογένεια του Πέτρου, συμπεριλαμβανομένης της πρώτης συζύγου του, να μην την αναφέρουν καθόλου.[47]

Η Αικατερίνη έπρεπε να πλάσει, να διαμορφώσει την ταυτότητά της. Σε αντίθεση με τις βασιλικές νύφες της Μοσχοβίας, έφτασε στην Αυλή χωρίς τη συνηθισμένη ακολουθία από άρρενες συγγενείς,[48] κι αυτό σήμαινε ότι ο γάμος της ελάχιστη σχέση είχε με υποστηρικτικά δίκτυα. Αφού δεν υπήρχαν συγγενείς για να την υποστηρίξουν, έπρεπε να κάνει η ίδια συμμαχίες. Με τα χρόνια η ακολουθία της Αικατερίνης από γυναίκες συνοδούς (την Άννα Τολστάγια και τις αδελφές Αρσένιεφ, μια από τις οποίες παντρεύτηκε τον Μένσικοφ) εξελίχτηκε σε μια υπολογίσιμη Αυλή, στην οποία υπηρετούσαν άντρες και γυναίκες αυλικοί, πολύ διαφορετική από το τερέμ* του δέκατου έβδομου αιώνα, στο οποίο οι βασιλικές νύφες ήταν περιορισμένες στο στενό πεδίο του γυναικωνίτη των Ανακτόρων του Κρεμλίνου, μερικών κατοικιών εκτός πόλης και των γυναικείων μοναστηριών. Μετά τη γέννηση της πρώτης της κόρης, το Δεκέμβριο του 1706, η Αικατερίνη και η γυναικεία ακολουθία της συνόδευαν τον Πέτρο στα πεδία των μαχών στη Λιθουανία και στη Λευκορωσία.[49] Το Νοέμβριο του 1707 η Αικατερίνη, σε κατάσταση προχωρημένης εγκυμοσύνης και πάλι, βρισκόταν στην Αγία Πετρούπολη,[50] ενώ στη συνέχεια ταξίδεψε στη Μόσχα. Τη γεμάτη πολεμική ένταση αυτή περίοδο, καθώς ο στρατός του Κάρολου του ΙΒ΄ προέλαυνε προς τη Ρωσία, τα γράμματα του Πέτρου ήταν γεμάτα φροντίδα: «Αν είναι θέλημα Θεού και μου συμβεί κάτι», έγραφε τον Ιανουάριο του 1708, «τότε να δώσετε τα τρεις χιλιάδες ρούβλια που βρίσκονται τώρα στην οικία του πρίγκιπα Μένσικοφ στην Αικατερίνη Βασιλιέφσκαγια και στο κοριτσάκι της».[51] «Μου λείπεις», έγραφε στην Αικατερίνη στις 29 Ιανουαρίου, στέλνοντάς της για δώρο κάποιο ύφασμα και ένα δαχτυλίδι.[52] Σύντομα

* Η αυτοκρατορική κατοικία στη Μόσχα μέχρι τις αρχές του δέκατου όγδοου αιώνα, οπότε ο Πέτρος μετέφερε την πρωτεύουσα στην Αγία Πετρούπολη. (Σ.τ.Ε.)

[illegible] η Αικατερίνη του έγραφε [illegible] ο Πέτρος [illegible] και θα βρούμε εκείνη την παλιά χαρά» [illegible]

Ο Πέτρος μοιραζόταν με την Αικατερίνη τις ειδήσεις από τα [illegible] σε μια σύγκρουση με τους Σουηδούς [illegible] καλά κάτω από τη μύτη του [illegible] περισσότερο από όλα τα άλλα» [illegible] Στην Πολωνία [illegible] εφοδιασμένη. Ο Πέτρος της έγραφε [illegible] να την συναντήσει [illegible] οι επιστολές του Πέτρου προς την Αικατερίνη [illegible] περισσότερο προσωπικές: «Από τότε που σε [illegible] επιθυμώ πάρα πολύ, κυρίως για να μάθω πόσο [illegible] πράγμα που [illegible] βρίσκεσαι στη Βίλνα. Νιώθω μοναξιά χωρίς εσένα, και φαντάζομαι κι εσύ το ίδιο». Την ενημέρωνε ότι είχαν συνεχείς διαβουλεύσεις με τους Πολωνούς για την «υπόθεση του Ιβάν Χμελνίτσκι» (δηλαδή, ουκρανικές).[56] Το Σεπτέμβριο είχαν πυκνή αλληλογραφία καθώς ο Πέτρος ετοιμαζόταν για τη συνάντηση με το βασιλιά Αύγουστο στο Τόρουν. Έστειλε στην Αικατερίνη μερικά λεμόνια, συμπεριλαμβάνοντας ένα ανέκδοτο, που ταίριαζε στην κοινή αίσθηση του χιούμορ τους, για κάποιον από την ακολουθία του Πέτρου που κατρακύλησε από μια σκάλα ενώ έπινε.[57]

Ο Πέτρος και η Αικατερίνη είναι πιθανό να παντρεύτηκαν κρυφά το Νοέμβριο του 1707,[58] αλλά η ένωσή τους δε δημοσιοποιήθηκε μέχρι το Μάρτιο του 1711, την ημέρα της αναχώρησής τους για το τουρκικό μέτωπο, όταν «ανακοινώθηκε δημόσια ότι η τσαρίνα Αικατερίνη Αλεξέγιεβνα είναι η αληθινή και νόμιμη άνασσα».[59] Ο Πέτρος εξηγούσε τους λόγους για το βήμα αυτό σε μια επιστολή του προς τον Μένσικοφ την οποία έστειλε από την Πολωνία στις 12 Μαΐου του 1711: «Ευχαριστώ για τα συγχαρητήριά σας επειδή τήρησα το λόγο μου, πράγμα που ήμουν υποχρεωμένος να κάνω ενόψει αυτού του επικίνδυνου ταξιδιού, έτσι ώστε, αν μείνουν ορφανές [οι κόρες του], να είναι περισσότερο ασφαλείς. Αν ο Θεός οδηγήσει την υπόθεση αυτή [τον πόλεμο] σε ευτυχή κατάληξη, θα ολοκληρώσουμε [τα τελικά] στην Αγία Πετρούπολη».[60] Η επιστολή αυτή και τα αρχεία των ανακτόρων δείχνουν καθαρά ότι ένας επίσημος αρραβώνας, αν όχι μια γαμήλια τελετή, είχε ήδη πραγματοποιηθεί πριν από την αναχώρηση του Πέτρου, έτσι ώστε να μπορεί η Αικατερίνη να αναφέρεται ως «αληθινή και νόμιμη άνασσα» και να μειωθούν οι πιθανότητες να εκδιωχθεί η ίδια και να θεωρηθούν νόθες οι ορφανές του κόρες σε περίπτωση θανάτου του. Ο Πέτρος είχε κάθε λόγο να φοβάται την αντίδραση φίλων και συγγενών του γιου και διαδόχου του, αλλά και αυτών της πρώτης συζύγου του. Η θεωρία αυτή ενισχύεται από πληροφορίες που παρέχουν ξένοι κάτοι-

[illegible]

...δεν είχε το χρόνο να πραγματοποιήσει την τελετή σύμφωνα με το έθιμο [illegible] με την πρώτη ευκαιρία».[62]

Έτσι, η Αικατερίνη συνόδευσε τον Πέτρο στο νότο ως μέλλουσα σύζυγος [illegible]. Η συνταγή της κατά τη μάχη του Προύθου έμελλε να της προσφέρει τη βάση για μελλοντικές τιμές.[63] Στις 19 Φεβρουαρίου του 1712 στο Ναό του Αγίου Ισαάκ του Δαλματού, σύμφωνα με τα λόγια του Μακάροφ, γραμματέα του Πέτρου, «τελέστηκαν ευτυχισμένα οι γάμοι των Μεγαλειοτήτων τους».[64] Δεν υπήρξαν [illegible] ανακοινώσεις σε ξένους ηγεμόνες, και ο Πέτρος παντρεύτηκε όχι με τη στολή του εστεμμένου (όπως το 1689) αλλά με στολή του ναυτικού, προσδίδοντας έναν [illegible] ρα μασκαράτας σε μια τελετή αμφισβητούμενης νομιμότητας, αν ληφθούν υπ' [illegible] φη οι αμφιβολίες σχετικά με το διαζύγιο του Πέτρου και το γεγονός ότι ο πρώτος σύζυγος της Αικατερίνης, ο Γιόχαν, φαίνεται πως δεν απεβίωσε παρά μόλις το 1718.[65] Ο Μπόρις Ουσπένσκι κάνει την ενδιαφέρουσα παρατήρηση ότι ο γάμος με την Αικατερίνη ήταν βέβαιο πως θα αντιμετωπιζόταν αρνητικά από τους [illegible] θρησκευτικούς ανθρώπους, όχι μόνο επειδή η Ευδοκία εξακολουθούσε να ζει και επειδή η Αικατερίνη ήταν ξένη αλλά και επειδή ο τσαρέβιτς Αλέξιος ήταν ανάδοχος της Αικατερίνης, ως εκ τούτου εκείνη ήταν πνευματική κόρη του Πέτρου, γεγονός που καθιστούσε την ένωση αιμομεικτική.[66] Στους κύκλους της Αυλής η Αικατερίνη έγινε δεκτή ως η βασιλική σύζυγος του Πέτρου. Τα γενέθλιά της (5 Απριλίου) και η ονομαστική της εορτή (24 Νοεμβρίου) συμπεριλήφθηκαν στο επίσημο εορτολόγιο της Αυλής. Ευχετήρια που τυπώθηκαν για την ονομαστική της εορτή το 1717 συμπεριλάμβαναν μια ομιλία του Θεοφάνη Προκόποβιτς στην οποία υπενθυμιζόταν το θάρρος της Αικατερίνης στον Προύθο και υπερτονιζόταν ότι άξιζε να είναι η πρώτη κάτοχος του Παράσημου της Αγίας Αικατερίνης (καθιερώθηκε το 1714).[67]

Τα πρώτα γνωστά πορτρέτα της χρονολογούνται μετά το 1711 και απεικονίζουν μια εύσωμη γυναίκα με ευχάριστο παρουσιαστικό, για την οποία έγραφε ένας ξένος παρατηρητής: «Είναι ευχάριστα παχουλή. Το δέρμα του προσώπου της

[illegible]

[illegible] Ο Πέτρος έγραψε από το Κάρλσμπαντ το Σεπτέμβριο του 1711 [illegible] απαίσιο κάνοντας λουτροθεραπεία: «Γράφεις να μη βιαστώ να γυρίσω για να σε συναντήσω, ώστε να θεραπευτώ πλήρως, αλλά εγώ νομίζω [illegible] επειδή έχεις βρει κάποιον ψηλότερο από μένα. Σε παρακαλώ, γράψε μου και [illegible] με αν είναι κάποιος από τους δικούς μας ή από το Τόρουν. [illegible] ότι πρέπει να είναι μάλλον από το Τόρουν, μια και θέλεις να πάρεις εκδίκηση για αυτό που έκανα πριν από δύο χρόνια. Τέτοιοι σκαρώνετε εσείς οι κόρες της Εύας σε εμάς τους γέρους!».[71] Στις 3 Απριλίου του 1717 η Αικατερίνη έγραψε στον Πέτρο στο Σπα, όπου έκανε και πάλι λουτροθεραπεία, αστειευόμενη ότι εκείνος είχε ξαποστείλει την ερωμένη του επειδή ήταν άρρωστη. «Ελπίζω ο θαυμαστής αυτής της ερωμένης (Θεός φυλάξοι!) να μην επιστρέψει στην ίδια κατάσταση με εκείνη από πλευράς υγείας» – προφανώς μια αναφορά σε αφροδίσιο νόσημα. Πληροφορούσε τον Πέτρο ότι διασκέδασαν και ήπιαν στην υγειά του στις 29 Ιουνίου και τον πείραζε γράφοντάς του πως, αν «ο γέρος» βρισκόταν εκεί μαζί της, πιθανόν να είχαν σκαρώσει ένα ακόμα «πιτσιρίκι» για τον επόμενο χρόνο.[72] Φαίνεται ότι η Αικατερίνη ανεχόταν τις εξωσυζυγικές σχέσεις του Πέτρου, όπως έκαναν οι σύζυγοι πολλών –αν όχι των περισσότερων– ηγετών αυτής της εποχής.[73]

Η Αικατερίνη φαίνεται ότι δε φοβόταν τον Πέτρο. Ο Μπέργκχολτς καταγράφει μια ασήμαντη αλλά χαρακτηριστική λεπτομέρεια: Το Σεπτέμβριο του 1724 ο Πέτρος γιόρταζε την καθέλκυση μιας φρεγάτας με το συνηθισμένο τρόπο, μεθοκοπώντας στην καλύβα του, αλλά αργά το απόγευμα η Αικατερίνη πέρασε από μπροστά με το δικό της σκάφος και του φώναξε μέσα από το παράθυρο: «Καιρός να γυρίσουμε στο σπίτι, γέρο!». Τότε ο Πέτρος διέλυσε τη γιορτή.[74] Η ιστορία για το πώς κατάφερνε να τον ηρεμεί όταν ήταν εξοργισμένος παρουσιάζεται σε όλες τις βιογραφίες του. Τον αγαπούσε άραγε; Ο πιο πρόσφατος βιογράφος του Πέτρου πιστεύει ότι ο τσάρος ήταν «υπερβολικά τρομακτικός» για να τον αγαπήσει κάποιος.[75] Υπάρχουν όμως πλήθος μαρτυρίες ότι εκείνος την αγαπούσε, τουλάχι-

[illegible] μέχρι το 1724 και την υπόθεση Μονς [illegible]

[illegible] Τον Ιούνιο του 1724 [illegible] «Όλα καλά! [illegible] [...] Αν δεν ήταν οι γιατροί [illegible] για την Κρονστάνδη ή το Πετερχόφ».[77] Μήπως [illegible] Στη διακήρυξη της 15ης Νοεμβρίου του 1723, [illegible] ο Πέτρος έκανε μνεία [illegible] στο προσωπικό θάρρος της συζύγου [illegible] «με τρόπο περισσότερο [illegible] ούτε στο συγκεκριμένο κείμενο ούτε αλλού [illegible] Στην πραγματικότητα, πέθανε χωρίς να [illegible] καμία ανακοίνωση περί διαδοχής.[78] Ως αυτοκρατορική σύζυγος, η Αικατερίνη έλαβε αυτομάτως τον τίτλο της αυτοκράτειρας το 1721, κι έτσι η τελετή του 1724 είναι προτιμότερο να θεωρηθεί μια δημόσια εκδήλωση αναγνώρισης και πρόκληση για όσους εξακολουθούσαν να επιμένουν στην ταπεινή καταγωγή της Αικατερίνης. Επομένως, μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε για το ποιες θα ήταν οι αντιδράσεις του Πέτρου όσον αφορά την άνοδο της συζύγου του στο θρόνο μετά το θάνατό του. Δεν είχε ψευδαισθήσεις για τις ικανότητές της ως πολιτικού, αλλά τουλάχιστον εκείνη εμπόδισε την ενθρόνιση του εγγονού του Πέτρου, τους υποστηρικτές του οποίου, όπως θα δούμε, φοβόταν και ο ίδιος ο Πέτρος.

Αν ο Πέτρος σκεφτόταν ως πιθανή διάδοχό του την Αικατερίνη, η υπόθεση Μονς τον έκανε σίγουρα να αναθεωρήσει. Το Νοέμβριο του 1724 ο τριαντα-[illegible]χρονος Γουίλιαμ Μονς, αδελφός της πρώην ερωμένης του Άννας, θαλαμηπόλος της Αικατερίνης και επικεφαλής του προσωπικού της γραφείου, συνελήφθη ξαφνικά. Το υποτιθέμενο αδίκημα ήταν κατάχρηση της εμπιστοσύνης της αυτοκράτειρας με διασπάθιση κεφαλαίων και δωροληψία από αιτούντες. Η πραγματική αιτία ήταν μάλλον οι φήμες περί ερωτικού δεσμού του με την Αικατερίνη, κάτι που, σύμφωνα με περιγραφές ξένων, προκάλεσε στον Πέτρο κρίση μανίας και σπασμούς.[79] Στις 16 Νοεμβρίου ο Μονς εκτελέστηκε. Στις 22 Νοεμβρίου η Αυλή γιόρτασε τους αρραβώνες της κόρης του Πέτρου Άννας με το δούκα του Χόλσταϊν και στις 24 Νοεμβρίου την ονομαστική εορτή της Αικατερίνης.[80] Ο Γάλλος απεσταλμένος Καμπρεντόν παρατήρησε: «Οι σχέσεις της με τον κύριο Μονς ήταν γνωστές τοις πάσι και, μολονότι κρύβει τη θλίψη της, είναι δυνατόν να τη δεις να διαφαίνεται στο πρόσωπο και στη συμπεριφορά της».[81] Περίπου δύο μήνες έπειτα από αυτά τα δραματικά γεγονότα πέθανε και ο ίδιος ο Πέτρος, και οι συνδυασμέ-

[illegible] Μένσικοφ [illegible]

III. ΓΙΟΙ ΚΑΙ ΚΟΡΕΣ

Ο ακριβής αριθμός των παιδιών του Πέτρου από την Αικατερίνη παραμένει αδιευκρίνιστος. Ο «[illegible] κατάλογος» των δώδεκα ονομάτων [illegible] με τους γιους Πέτρο και Παύλο, που γεννήθηκαν το 1704 και το 1705 αντίστοιχα και πέθαναν το 1707, η δε ύπαρξή τους συνάγεται από σποραδικές αναφορές σε λίγες επιστολές.[82] Η πρώτη αναφορά στον «Πετρούσκα» γίνεται σε ένα γράμμα προς τις Ντάρια και Βαρβάρα Αρσένιεβα, συνοδούς της Αικατερίνης, όπου τους ζητά «να μην παραμελήσετε το γιούκα μου. [...] σας παρακαλώ να του φτιάξετε [illegible] ρουχαλάκια, κι όταν αποφασίσετε να ταξιδέψετε, να σιγουρευτείτε ότι έχει αρκετά για να φάει και να πιει».[83] Αυτός πρέπει να ήταν «ο μικρός γιος» τον οποίο ανέφερε η Αικατερίνη σε ένα γράμμα της 27ης Νοεμβρίου του 1704 ότι «θα ελευθέρωνε από τη φυλακή του» ο Πέτρος όταν θα ερχόταν στη Μόσχα, ένας αστεϊσμός, σύμφωνα με τον Σεμέφσκι, για την εγκυμοσύνη της Αικατερίνης που πλησίαζε στο τέλος της.[84] Αυτό σημαίνει ότι συνελήφθη στην Αγία Πετρούπολη όταν ο Πέτρος βρισκόταν εκεί στις αρχές του 1704. Τον Οκτώβριο του 1705 οι γυναίκες έστειλαν συγχαρητήρια στον Πέτρο για την κατάληψη του φρουρίου του Μιτάου «ως αποτέλεσμα των μόχθων σου», προσθέτοντας: «Και εμείς εδώ πέρα περνάμε καλά χάρη στους μόχθους σου. Σε ευχαριστούμε πολύ για την εύνοιά σου, την οποία ελπίζουμε να απολαύσουμε και πάλι, και σε συγχαίρουμε για το νεογέννητο [...] Ο Πέτρος και ο Παύλος ζητούν την ευλογία σου και σε χαιρετούν».[85] Αυτό σημαίνει ότι ο Παύλος, εκτός αν γεννήθηκε πολύ πρόωρα, θα πρέπει να είχε συλληφθεί όταν ο Πέτρος βρισκόταν στη Μόσχα στις αρχές του 1705, αμέσως μετά τη γέννηση του μικρού Πέτρου. Κανένα από τα αγόρια δεν εμφανίζεται στον κατάλογο των μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας που είναι θαμμένα στο Μητροπολιτικό Ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου στην Αγία Πετρούπολη. Το πρώτο παιδί που καταγράφεται εκεί είναι η Αικατερίνη, που γεννήθηκε στις 27 Δεκεμβρίου του

[illegible]

στις 4 Μαρτίου του 1725. Ο Πέτρος την αγαπούσε πολύ και στα γράμματά του την ανέφερε ως τη «μεγάλη μας κοπέλα». Σε ένα από τα τελευταία γράμματα που της έστειλε, χειρόγραφο, με ημερομηνία 10 Μαΐου 1724, την πληροφορούσε για τη στέψη της μητέρας της, προσθέτοντας: «Θεού θέλοντος, ελπίζουμε ότι θα βρισκόμαστε σύντομα κοντά σου. ΥΓ.: Σήμερα θα έχουμε πυροτεχνήματα».

Η γέννηση του τσαρέβιτς Πέτρου Πέτροβιτς στις 28/29 Οκτωβρίου του 1715, δύο σχεδόν εβδομάδες μετά τη γέννηση του εγγονού του Πέτρου, γιορτάστηκε με ενθουσιασμό. Αλληγορικά χαρακτικά δοξολογούσαν «τη λαμπρή βασιλική ένωση με τα δεσμά του Θεού», ενώ για τα πρώτα γενέθλια του τσαρέβιτς, το 1716, ο Θεοφάνης Προκόποβιτς εκφώνησε λόγο εξυμνώντας την κληρονομική μοναρχία. Ο Πέτρος ήταν το καμάρι και η χαρά των γονιών του. Στις 28 Ιουνίου του 1717 ο τσάρος έγραψε από το εξωτερικό: «Πετρούσενκα, τι κάνεις; Ευχές για την αγία ονομαστική μας εορτή. Ο Θεός να με αξιώσει να σε δω ευτυχισμένο. Δεν κατάφερα να διαβάσω το γράμμα σου, αλλά θα το φυλάξω μέχρι να επιστρέψω στο σπίτι, και τότε θα μου πεις τι λέει. Δώσε χαιρετισμούς και φιλιά στις αδελφές σου από μένα». Όταν ο Πέτρος επέστρεψε από την Ευρώπη το 1717, έλαβε για δώρο από τα παιδιά του τυπωμένες ευχές, συμπεριλαμβανομένου ενός κειμένου από τον Πέτρο (γραμμένου στην πραγματικότητα από τον Προκόποβιτς) όπου μακρηγορούσε για «το όφελος ολόκληρου του έθνους» και για το «κοινό καλό ο-

[illegible]

Μένσικοφ προκαλεί θλίψη. «Η εξοχότητά του (ο Μένσικοφ) επισκέφθηκε τα ανάκτορα και έμεινε περίπου μία ώρα στα διαμερίσματα της Αυτού Βασιλικής Υψηλότητος του τσαρέβιτς, ενώ στη συνέχεια έφυγε για το σπίτι του. Στις τέσσερις το απόγευμα ο στρατηγός Απράκσιν έστειλε μια ορντινάντσα με την είδηση ότι ο τσαρέβιτς είχε πεθάνει. Τότε η εξοχότητά του έφυγε αμέσως για τα ανάκτορα, πήγε στα διαμερίσματα και έκανε τις απαραίτητες διευθετήσεις για την κηδεία». Ο γραμματέας προσθέτει την πληροφορία ότι τη στιγμή του θανάτου του ο Πέτρος Πέτροβιτς είχε ύψος περίπου ένα μέτρο. Η απώλεια δεν ήταν εντελώς αναπάντεχη. Ο Βέμπερ αναφέρει ότι το αγόρι ήταν ανέκαθεν «αδύνατο και ασθενικό», υστερώντας πάντα έναντι του εξαδέλφου του.

Η Αικατερίνη ήταν υπερβολικά ταραγμένη για να παρευρεθεί στην κηδεία και ο Πέτρος λέγεται ότι είχε κλειδωθεί στο δωμάτιό του για αρκετές ημέρες, αλλά δεν αποκαλύφθηκε καμία γραπτή αντίδραση για την απώλεια. Σωζόμενες επιστολές του Απριλίου και του Μαΐου δεν αναφέρουν το γεγονός και, κατά περίεργο τρόπο, απουσιάζει από τη διπλωματική αλληλογραφία, λες και ο Πέτρος ήταν απρόθυμος να δημοσιοποιήσει το συμβάν, αφού ο θάνατος του Πέτρου Πέτροβιτς τον άφηνε για μία ακόμα φορά με μοναδικό άρρενα διάδοχο τον εγγονό του Πέτρο. Στις 2 Ιανουαρίου του 1717 γεννήθηκε στις Κάτω Χώρες κι άλλος γιος, ο Παύλος. Ο Πέτρος είχε γράψει στην Αικατερίνη στις 4 Ιανουαρίου πανηγυρίζοντας για τη γέννηση «κι άλλου νεοσύλλεκτου».[106] Την επομένη πανηγυρικές επιστολές στάλθηκαν σε επιφανείς άντρες εντός και εκτός της χώρας (συμπεριλαμβανομένου του βασιλιά της Γαλλίας και του αυτοκράτορα της Αυστρίας): «Σας πληροφορώ ότι τη δεύτερη ημέρα του μηνός αυτού στη Βέζελ η σύζυγός μου έφερε στον κόσμο το μι-

[illegible] κόμπασε: «Μάλλον ζηλεύεις [illegible] από εσάς τους νέους».[110]

[illegible] ο Πέτρος έστελνε αυτές τις πανηγυρικές επιστολές, [illegible] την ώρα που ο γιος του είχε ήδη πεθάνει. Όπως έγραψε η Αικατερίνη στον Μπόρις Κουράκιν στις 8 Ιανουαρίου, «με βαθιά θλίψη μου σας πληροφορώ ότι ο Πανοδύναμος Θεός θεώρησε σωστό να απομακρύνει το νεογέννητο γιο μας τσαρέβιτς Παύλο από τον κόσμο αυτόν τέσσερις ώρες μετά τη γέννησή του. Πραγματικά, αυτή η θλίψη είναι πολύ οδυνηρή, αλλά ό,τι έγινε έγινε, κι έτσι υποκλινόμαστε μπροστά στο θέλημα του Θεού».[111] Σε μια επιστολή της 11ης Ιανουαρίου ο Πέτρος έγραψε για την ξαφνική αλλαγή ροπής των γεγονότων, η οποία μετέβαλε τη χαρά σε λύπη, αλλά το μόνο με το οποίο μπορώ να ανταπαντήσω είναι τα λόγια του Ιώβ, του πολύπαθου εκείνου άντρα, ότι ο Κύριος δίνει και ο Κύριος παίρνει πίσω».[112]

Η Αικατερίνη, σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις, είχε μια αποβολή το Σεπτέμβριο του 1721. (Ο Μπέργκχολτς απέδωσε την απουσία της από τους γάμους του κόμη Πούσκιν στις 29 Σεπτεμβρίου στο γεγονός ότι βρισκόταν σε ανάρρωση από αποβολή.)[113] Ορισμένοι συγγραφείς μνημονεύουν κι άλλο αγόρι με το όνομα Πέτρος, που λέγεται ότι θάφτηκε στις 24 Οκτωβρίου του 1723.[114] Έπειτα από προσεκτική έρευνα, αποδεικνύεται ότι στην πραγματικότητα πρόκειται για την ανακομιδή των λειψάνων του Πέτρου Πέτροβιτς, για να μεταφερθούν αυτά από το Ναό της Αναστάσεως του Λαζάρου στο Ναό του Ευαγγελισμού στη Μονή Αλεξάνδρου Νιέφσκι.[115] Ο κατάλογος του Μάσιε τελειώνει με έναν ακόμα Παύλο, ο οποίος υποστηρίζεται ότι γεννήθηκε και πέθανε το 1724, αλλά δεν εμφανίζεται καμία πληροφορία για αυτόν στις υπάρχουσες πηγές. Επομένως, από τα παιδιά που γεννήθηκαν από την Αικατερίνη μόνο δύο, και τα δύο κορίτσια, έζησαν μέχρι την ενηλικίωσή τους.[116] Αυτό το τόσο υψηλό ποσοστό βρεφικής θνησιμότητας δεν ήταν κάτι ασυνήθιστο ακόμα και στα παλάτια βασιλιάδων και αυτοκρατόρων (οι Βρετανοί μαθητές συνήθιζαν να διδάσκονται την ιστορία των δεκαπέντε [;] πρόωρα πεθαμένων παιδιών της βασίλισσας Άννας, σύγχρονης του Πέτρου), αλλά οι ιατρικοί λόγοι διέφεραν. Ο Πέτρος ίσως να είχε κληρονομήσει την τάση του πατέρα του να γεννά περισσότερα και σχετικά πιο εύρωστα κορίτσια. Μπορεί να πλη-

[illegible] Η χάρη του Θεού να είναι μαζί σας».[118] «Χαρβασίλισσές μου, τσαρίνες Άννα Πέτροβνα και Ελισάβετα Πέτροβνα, αναφέρω ότι, με τη βοήθεια του Θεού, είμαστε καλά στην υγεία μας. Λάβαμε το γράμμα σας της [illegible] Φεβρουαρίου και σας ευχαριστούμε. Μαζί με αυτή την επιστολή σας έχουμε στείλει με τον επικεφαλής της Διεύθυνσης Οικοδόμησης Σινιάβιν ένα πακέτο καζάκο τσάι, το οποίο μπορείτε να πίνετε για την υγεία σας. Σας εμπιστευόμαστε στη φύλαξη του Θεού, παραμένουμε, και τα λοιπά, και τα λοιπά».[119] Καμία ανάλογη παρόμοιας τρυφερότητας δεν εμφανίζεται στην αλληλογραφία του Πέτρου με τον πρωτότοκο γιο του και μοναδικό άρρενα της οικογένειας που έφτασε μέχρι την ενηλικίωση, στον οποίο θα στραφούμε αμέσως τώρα.

IV. ΑΛΕΞΙΟΣ

Η γέννηση του Αλέξιου στις 19 Φεβρουαρίου 1690 έγινε δεκτή με πανηγυρισμούς, αλλά υπήρχαν δυσοίωνα σημάδια.[120] Η αυξανόμενη αποξένωση του Πέτρου από την Ευδοκία έμελλε να επηρεάσει και τις σχέσεις με το γιο του. Τον Αύγουστο του 1693 μια επιστολή γραμμένη εν ονόματι του «μικρού γιου» του εσωκλειόταν μαζί με μια άλλη από τη μητέρα του Πέτρου, η οποία ανησυχούσε για τις επικίνδυνες ναυτικές δραστηριότητες του τσάρου στον Αρχάγγελο. «Σε παρακαλώ, γύρισε πίσω σε εμάς χωρίς καθυστέρηση, σε ικετεύω, αγαπημένε μου Κέρικ, επειδή βλέπω τη γιαγιά μου να στενοχωριέται. Μη θυμώσεις, αγαπημένε μου Κέρικ, με το ταπεινό μου γράμμα, αλλά δεν έχω μάθει ακόμα να γράφω όπως πρέπει».[121] Με αυτό τον τρόπο ο μικρός Αλέξιος τάχτηκε στο στρατόπεδο των επικριτών του Πέτρου. Ποιος ξέρει τι χαμηλόφωνα απορριπτικά σχόλια θα τον επηρέασαν ασυνείδητα

[illegible] ... Περισσότερη εντύπωση προκαλεί το γεγονός ... [illegible] ... επέμενε ότι κάθε ευγενής όφειλε ... [illegible] ... θα εφάρμοζε βαριές τιμωρίες, ... [illegible] ... στην εκπαίδευση του διαδόχου ... [illegible] ... θύματα στην τσαρίνα Ευδοκία και ... [illegible] ... κανείς από τους οποίους δεν ήταν βέβαιο ότι θα ... [illegible] ... και των προσώπων στα οποία έδινε αξία ο Πέτρος. [illegible] ... κατά τη διάρκεια της δίκης του το 1718 ο τσαρέβιτς ... [illegible] ... «κακού χαρακτήρα» του το ότι «από τη νηπιακή μου ηλικία ... [illegible] ... και με τις υπηρέτριές της, κι έτσι δεν έμαθα ... [illegible] ... ασχολίες και φανατισμό, στα οποία είχα ... [illegible] ... μια ροπή», αλλά και την ανεπαρκή καθοδήγηση που του παρείχαν ο Νικηφόρ Βιαζέμσκι (ο πρώτος του δάσκαλος), ο Αλέξιος Βασίλιεφ και οι συγγενείς της μητέρας του οι Ναρίσκιν, που υποτίθεται ότι τον ενθάρρυναν να πίνει και να κάνει παρέα με ιερείς και μοναχούς.[122] Ο Μένσικοφ επέβλεπε το νοικοκυριό του Αλέξιου και τις σπουδές του.[123] Ο Πέτρος σκεφτόταν να στείλει το γιο του στην Ευρώπη την περίοδο 1698-1699, αλλά άλλαξε γνώμη και προσέλαβε ένα Γερμανό δάσκαλο, τον Μάρτιν Νόιγκεμπάουερ, το καλοκαίρι του 1701.[125] Ο Νόιγκεμπάουερ [illegible] σε δεσμεύσεις. Μια διαμάχη για τους τρόπους του τσαρέβιτς κατέληξε σε απόλυσή του ένα μόλις χρόνο αργότερα, «επειδή έβριζε τους ακολούθους οι οποίοι ζούσαν με τον τσαρέβιτς και τους αποκαλούσε "βαρβάρους"».[126] Όπως παραδέχτηκε ο Αλέξιος το 1718, απεχθανόταν τα γερμανικά και τις επιστήμες, επομένως ήταν πιθανό να συνέργησε στην απόλυσή του.

Το 1702 ο Αλέξιος επισκέφθηκε τον Αρχάγγελο, το Σολόβκι και το Νόβγκοροντ μαζί με τον πατέρα του, σταματώντας λίγο πιο πέρα από τα πραγματικά πεδία των μαχών στην ακτή της Βαλτικής. Το 1703 κλήθηκε να παρακολουθήσει το στόλο και το 1704 υπήρξε μάρτυρας της πολιορκίας της Νάρβα. Αυτό προκάλεσε την ακόλουθη εκφοβιστική επιστολή από τον Πέτρο: «Μπορεί να πεθάνω αύριο, αλλά να είσαι σίγουρος ότι ελάχιστη απόλαυση θα έχεις αν δεν καταφέρεις να ακολουθήσεις το παράδειγμά μου. Πρέπει να αγαπάς οτιδήποτε συμβάλλει στη δόξα και στην τιμή της πατρίδας. Πρέπει να αγαπάς τους πιστούς συμβούλους και υπηρέτες, είτε είναι ξένοι είτε είναι από τους δικούς μας, και να μη λυπάσαι καμία προ-

[illegible] ... έχει καλό χαρακτήρα». [illegible] Μετά την ... [illegible] ... ο οποίος διακήρυξε ότι ο Αλέξιος ήταν ... [illegible] ... που απαιτούνται για να αποκτήσει βασιλικές αρετές ... [illegible] ... του Χόιζεν (για την εφημερίδα Europäische Fama το 1705), ο Αλέξιος ... [illegible] ... τρεις ώρες την ημέρα στα μαθήματά του. ... [illegible] ... να διαβάζει τη Βίβλο ... φορές στη σλαβική και μία στη γερμανική, ... [illegible] ... Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, θρησκευτικά και κοσμικά βιβλία, ... [illegible] ... μιλούσε καλά τη γερμανική και τη γαλλική, ... [illegible] ... βιογραφίες αυτοκρατόρων, βασιλιάδων και στρατηγών ... [illegible] ... κατορθώματα αυτών των προσώπων ... [illegible] ... ήταν πολύ υπάκουος στον πατέρα του και ευγενικός με τους υπηρέτες ... [illegible] ... υπηκόους του. Μάθαινε, επίσης, χορό, ιππασία και «μηχανική». [illegible] Αυτή η λαμπρή αναφορά αποτελούσε εν μέρει προπαγάνδα εκ μέρους του Χόιζεν, ο οποίος είχε προσληφθεί για να «βελτιώσει την εικόνα της Ρωσίας στο εξωτερικό». [illegible] Μια αποδελτίωση των βιβλίων του Αλέξιου που μεταφέρθηκαν στην Ακαδημία Επιστημών το 1728 αριθμούσε διακόσια εξήντα εννέα ξένα έργα, κυρίως αγορασμένα στο εξωτερικό, θρησκευτικά και κοσμικά, αλλά είναι αδύνατον να εντοπιστούν οι ρωσικοί τίτλοι. Κυριαρχούσε η θρησκευτική λογοτεχνία, υπήρχαν όμως και κοσμικά βιβλία ιστορίας, φιλολογίας, στρατιωτικής επιστήμης και μαθηματικών.[131]

Πολλά αναμένονταν από το διάδοχο του Πέτρου. Το 1705 ο αρχιεπίσκοπος του Τσέρνιγκοφ Ιωάννης Μαξίμοβιτς αφιέρωσε στίχους στον Αλέξιο, «ο οποίος επέδειξε μεγαλείο από τα πρώτα του χρόνια», παρουσιάζοντας όλες τις αρετές του Πέτρου, τα επιτεύγματα και τα σχέδιά του (μέσα σε αυτά και η καταστροφή των εχθρών του στην Αφρική, στην Αμερική και στην Ασία!) και ενθαρρύνοντας το γιο του να τον μιμηθεί: «Ο Πέτρος είναι ο βράχος, ο Αλέξιος γεννήθηκε από βράχο».[132] Νουθετούσε τον Αλέξιο: «Όταν η Βασιλική Υψηλότητά σας δει τα έργα αυτού του σπουδαίου πατέρα, θα κάνετε και εσείς το ίδιο, σαν αληθινό αετόπουλο του υψιπετούς αετού».[133] Ήταν πολύ δύσκολο να ακολουθήσει κανείς τον Πέτρο, αλλά ο Αλέξιος προσπάθησε να μοιραστεί μερικά από τα ενδιαφέροντα του [illegible]

[illegible] Στα τέλη Οκτωβρίου του 1707 ο δεκαεφτάχρονος [illegible] στη Μόσχα επιθεωρώντας τις οχυρώσεις και επιβλέποντας [illegible] στα τείχη του Κρεμλίνου εν αναμονή σουηδικής [illegible] η οποία αποτελούνταν μόνο από [illegible] χιλιάδες [illegible] τα οχυρωματικά έργα ήταν χάλια (επειδή [illegible] ότι «μέχρι τώρα [illegible] ήταν κακοί».[137] Ασχολήθηκε, επίσης, με τις κλήσεις [illegible] βεβαιώνοντας τον πατέρα του πως «οι περισσότεροι [illegible] θα δημεύονται» και ζητώντας του να του [illegible] με τους νέους που δεν είχαν κτήματα ή χωριά και ζητούσε [illegible] «Δεν μπορώ να βρω από πουθενά τρόφιμα για αυτούς [illegible] να το σκάσουν. Από πού με συμβουλεύεις να εξασφαλίσω [illegible] για τα πέντε συντάγματα που πρόκειται να συσταθούν [illegible] Επίσης, [illegible] για πληρωμές και προμήθειες;»[138] Τέλος, ο Πέτρος τού ανέθεσε [illegible] το θέμα των ανατρεπτικών φυλλαδίων που τυπώνονταν από Σουηδούς [illegible] με κυριλλικά στοιχεία σε ένα τυπογραφείο στο Ντάντσιχ «για να ξεσηκώσουν τον κόσμο στις πόλεις του ρωσικού βασιλείου».[139]

Το γεγονός ότι ο Αλέξιος εργαζόταν στα μετόπισθεν και όχι στη στρατιωτική [illegible] ίσως να δείχνει απουσία ενθουσιασμού για υπηρεσία στην πρώτη γραμμή [illegible]. Ο Γκέοργκ Γκρουντ αφηγείται ότι ο Πέτρος πήρε τον Αλέξιο μαζί του [illegible] σε μια εκστρατεία, αλλά ο πρίγκιπας δεν άντεχε τις κακουχίες και αρρώ-

[illegible] Στις 17 Αυγούστου του 1708 τον διέταξε να πάει στη Μόσχα [illegible] γιατί τα οχυρωματικά έργα προχωρούσαν τόσο αργά. [illegible] του 1708 στα καθήκοντα του Αλέξιου περιλαμβάνονταν η [illegible] του ξένου διπλωματικού προσωπικού στη Μόσχα στο πλαίσιο της [illegible] του Αντρέι Ματβέγιεφ στο Λονδίνο, η εξασφάλιση [illegible] για το ιππικό, η παρακολούθηση της προόδου των εργασιών [illegible] και οι διευθετήσεις για μια δημόσια παρέλαση Σουηδών αιχμαλώτων πολέμου. [illegible] Ταυτόχρονα όφειλε να συνεχίζει τις σπουδές του. Ο [illegible] επέστρεψε από το εξωτερικό το 1708 και ο Αλέξιος [illegible] «να του είναι υπόχρεος». [illegible]

Ο Πέτρος εξακολουθούσε να μην είναι ικανοποιημένος από τις προσπάθειες του γιου του. Στις 27 Νοεμβρίου του έγραψε παραπονούμενος για την ποιότητα των νεοσύλλεκτων τους οποίους του είχε στείλει ο Αλέξιος: «Βλέπω ότι περνάς τον περισσότερο χρόνο σου άεργος αντί να φροντίζεις τις υποθέσεις αυτή την κρίσιμη στιγμή». Ο Αλέξιος απάντησε στις 8 Δεκεμβρίου ότι κάποιος θα πρέπει να τον είχε συκοφαντήσει: «Εκτελώ ευσυνείδητα τα καθήκοντα που μου ανέθεσες, με όλες τις δυνάμεις και τις ικανότητές μου». Έγραψε στον Μακάροφ, γραμματέα του Πέτρου, και στην Αικατερίνη ζητώντας να μάθει γιατί ο πατέρας του ήταν τόσο οργισμένος μαζί του.[146] Λίγες εβδομάδες αργότερα ο Πέτρος μαλάκωσε, εξηγώντας ότι δε θα είχε οργιστεί αν ο Αλέξιος του είχε ξεκαθαρίσει πως δεν υπήρχαν διαθέσιμοι καλοί νεοσύλλεκτοι.[147] Τον Ιανουάριο του 1709 τον βρίσκουμε να [illegible] Δε βρίσκονται στην [illegible]ογράφει έγγραφα κατά την απουσία του Πέτρου.[148]

[illegible]

Στο μεταξύ ο Πέτρος είχε βάλει στο μάτι μια ξένη σύζυγο για τον Αλέξιο, την πριγκίπισσα Καρλόττα-Χριστίνα-Σοφία του Βόλφενμπιτελ.[151] Οι Μπράουνσβαϊγκ-Βόλφενμπιτελ συγγένευαν με επιμειξία με πολλούς βασιλικούς και πριγκιπικούς οίκους της Ευρώπης. Παππούς της Καρλόττας ήταν ο δούκας Άντον Ούλριχ [illegible] η αδελφή της ήταν παντρεμένη με τον αυτοκράτορα [illegible] Κάρολο τον ΣΤ΄.[152] Υπάρχουν φήμες ότι ο Αλέξιος είχε ερωτευτεί την κόρη του πρίγκιπα Γκαγκάριν, που την πάντρεψαν βιαστικά για να αποτραπεί οποιοσδήποτε δεσμός. Θεωρητικά, ο Αλέξιος θα μπορούσε να [illegible] τη Γερμανίδα που του προξένευαν, τον ενθάρρυναν δε να συναντήσει [illegible] πριν πάρει οποιαδήποτε απόφαση. «Γιατί δε μου γράφεις να μου πεις τι σκέφτεσαι για αυτήν και αν σκοπεύεις να την παντρευτείς;» τον παρότρυνε ο Πέτρος στις 13 Αυγούστου του 1710.[153] Ο Αλέξιος έδωσε τη συγκατάθεσή του στο τέλος του Σεπτεμβρίου (δε διασώζεται η επιστολή) και τον Απρίλιο του 1711 υπογράφτηκε το γαμήλιο συμβόλαιο.[154] Σύμφωνα με τους όρους του, επιτρεπόταν στην Καρλόττα να διατηρήσει την προτεσταντική της πίστη, ενώ θα λάμβανε από τον Πέτρο ως δώρα είκοσι πέντε χιλιάδες ράιχσταλερ, επιτραπέζια σκεύη και άμαξες. Τα παιδιά τους θα ανατρέφονταν σύμφωνα με τα δόγματα της Ορθόδοξης Εκκλησίας.[155] Πολλά παζάρια έγιναν σχετικά με την οικοσκευή της πριγκίπισσας. Σε υπόμνημα που στάλθηκε στον Πέτρο το Σεπτέμβριο του 1711 για να του υπενθυμίσει τα δώρα που είχε υποσχεθεί δόθηκε η απάντηση ότι ο τσάρος είχε φτάσει στη Γερμανία κατευθείαν από τον πόλεμο και δεν είχε, βέβαια, σερβίτσια και άμαξες, αλλά θα κανόνιζε να αγοραστούν από το Ντάντσιχ και το Έλμπινγκ.[156] Ο γάμος έγινε στα ανάκτορα της βασίλισσας της Ολλανδίας στο Τόργκαου στις 14 Οκτωβρίου του 1711. Ο Πέτρος έγραψε στην Αικατερίνη: «Αναφέρω ότι σήμερα έγιναν οι γάμοι του γιου μου, στους οποίους παρευρέθηκαν πολλοί διακεκριμένοι άνθρωποι. [...] Σε παρακαλώ να ειδοποιήσεις τον αστειότατο "πρίγκιπα-πάπα" και τους άλλους και να του ζητήσεις να ευλογήσει τους νιόπαντρους φορώντας όλα τα βασιλικά ενδύματά του, μαζί με όλους τους υπόλοιπους που βρίσκονται εκεί μαζί σου». Ο Μένσικοφ έστειλε για δώρο ένα καρπούζι.[157]

Ο Πέτρος θεωρούσε το γάμο του γιου του ένα ακόμα καθήκον ανάμεσα σε όλα τα άλλα. Λίγες ημέρες μετά έγινε σαφές ότι ο Αλέξιος έπρεπε να συνεχίσει τις σπουδές του και τον πόλεμο. Τα νέα του καθήκοντα περιλάμβαναν την οργάνω-

[illegible] δίκη του 1718, όταν ο Πέτρος συνέκρινε τον γιο του [illegible] ήταν ανίκανος να τιθασεύσει ένα άγριο άλογο [illegible] με τη διαφορά όμως ότι εκείνος αγαπούσε τα άλογα [illegible] συγκρότηση αναπλήρωνε τη σωματική ανικανότητα.[illegible] Το 1714 ο Αλέξιος πήγε στο Κάρλσμπαντ για λουτροθεραπεία. Σύμφωνα με τον Βέμπερ, ο Πέτρος τον διέταξε να επιστρέψει αμέσως στην Αγία Πετρούπολη. «Λέγεται ότι έδειξε ελάχιστη διάθεση να απαντήσει στην επιστολή που έλαβε [illegible] να είναι ακόμα [illegible]».[illegible] Ο Βέμπερ, [illegible] συνέβαλε στην κακή φήμη του Αλέξιου ισχυριζόμενος ότι έκανε συχνά «κακές παρέες και απέκτησε τόσο απαίσιες συνήθειες, ώστε δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει την αντιπάθεια όλων των ορθά σκεπτόμενων ανθρώπων».[illegible]

Ο γάμος του Αλέξιου με την Καρλόττα δεν ήταν ευτυχισμένος. Οι φήμες έλεγαν ότι ο Αλέξιος βρήκε τη νύφη υπερβολικά αδύνατη και γεμάτη φακίδες, αλλά το γεγονός ότι οι συντηρητικοί φίλοι του δυσαρεστήθηκαν με αυτή την ξένη, προτεστάντισσα νύφη ήταν μάλλον πιο σημαντικό. Σύμφωνα με τον Βέμπερ, ο Αλέξιος απέφευγε δημόσια την Καρλόττα και είχαν χωριστά διαμερίσματα. Λίγο μετά τη γέννηση της κόρης τους Ναταλίας, τον Ιούλιο του 1714, ο Αλέξιος εγκατέστησε στα ανάκτορα την ερωμένη του Αφροζίνια, μια αγράμματη Φινλανδή χωριατοπούλα. Ο τρόπος που συμπεριφερόταν στη σύζυγό του ο Αλέξιος και η σχέση του με την ερωμένη του επέσπευσαν τη ρήξη με τον πατέρα του, που είχε και άλλα παράπονα μαζί του. Στις 19 Ιανουαρίου του 1715 ο Πέτρος τού έγραψε: «Από τότε που έφτασες σε ώριμη ηλικία [με] έχεις βοηθήσει στους κόπους και στους μόχθους [μου]; Όχι βέβαια, και ο κόσμος το ξέρει. Από την άλλη, με κατηγορείς και απεχθάνεσαι ό,τι καλό κατάφερα να κάνω, σε βάρος της υγείας μου, από την αγάπη που τρέφω προς το λαό μου και για την ωφέλειά του. Και έχω κάθε λόγο να πιστεύω ότι θα τα καταστρέψεις όλα σε περίπτωση που ζήσεις περισσότερο από μένα».[164] Στις 11 Οκτωβρίου του 1715, σε αυτό που αναφέρεται ως «τελευταία [illegible]

[illegible] «Δε λυπήθηκα και δε θα λυπηθώ [illegible] που είναι τόσο άχρηστος. Καλύτερα [illegible] ξένος παρά ένας ανάξιος γιος».[165]

Την επομένη η Καρλόττα έφερε στον κόσμο ένα γιο, τον Πέτρο, και πέθανε [illegible] μετά από επιπλοκές στον τοκετό.[166] Στις 29 Οκτωβρίου γεννήθηκε ο γιος του Μεγάλου Πέτρου, που λεγόταν επίσης Πέτρος. Αυτή η ξαφνική [illegible] και ο θάνατος της Καρλόττας δημιούργησαν το υπόβαθρο για την απάντηση του Αλέξιου (31 Οκτωβρίου) στην επιστολή του πατέρα του, όπου του εξέφραζε [την] επιθυμία του να παραιτηθεί από τις απαιτήσεις του για το θρόνο εφόσον [illegible] κατάλληλος και ανίκανος για το έργο αυτό», υπέφερε από απώλεια μνήμης και η υγεία του είχε κλονιστεί «από πολλές ασθένειες».[167] Στις 19 Ιανουαρίου του 1716, την παραμονή της αναχώρησής του για ένα σημαντικό ταξίδι στο εξωτερικό, ο Πέτρος έγραψε μια καθυστερημένη απάντηση, όπου επέπληττε τον Αλέξιο για την αποτυχία του να αντικρούσει τις κατηγορίες για εσκεμμένη παραμέληση των καθηκόντων του, αναφερόμενος σκοτεινά στις «μακριές γενειάδες» οι οποίες πίστευε ότι χρησιμοποιούσαν τον Αλέξιο για δικούς τους σκοπούς. Στο γιο του έδινε [illegible] για έξι μήνες για να αλλάξει γνώμη.[168] Ο Αλέξιος θα έγραφε αργότερα στη Γε[illegible] από την Αυστρία: «Υπήρχε σχέδιο να με πετάξουν σε ένα μοναστήρι με την έναρξη του έτους 1716, χωρίς να έχω κάνει τίποτα για να αξίζω κάτι τέτοιο».[169] Στις 26 Αυγούστου 1716 ο Αλέξιος έλαβε και άλλο τελεσίγραφο (διαδοχή ή μοναστήρι) και μια κλήση να συναντηθεί με τον Πέτρο στην Κοπεγχάγη, όπου αναμενόταν εισβολή των Σουηδών, ως μια τελευταία ευκαιρία για να δικαιωθεί. Φαίνεται απίθανο να αντιμετώπιζε ο Πέτρος σοβαρά την επιλογή του μοναστηριού, αν λάβουμε υπόψη την πασίγνωστη απέχθειά του για το μοναστηριακό βίο.

Αντί να πάει στην Κοπεγχάγη, ο Αλέξιος τράβηξε νότια, στο Ντάντσιγκ (στέλνοντας μια παραπλανητική επιστολή με ταχυδρομική σφραγίδα της Καινιξβέργης, ώστε να υποθέσουν ότι βρισκόταν καθ' οδόν), και κατευθύνθηκε προς τη Βιέννη. Κατά την άποψη του Ρώσου ιστορικού Γκόρντιν, ο Αλέξιος είχε καθορίσει τη γραμμή της αντιπολίτευσής του (με την ελπίδα υποστήριξης από σημαίνοντες αυλικούς) και το έσκασε για να βρει καταφύγιο, περιμένοντας μια καταλληλότερη στ[illegible]

[illegible] Η Ισπανία, από την πλευρά της, [illegible] τον Κάρολο στη διαμάχη του με την Ισπανία. [illegible] τον Πέτρο σε δύσκολη θέση [illegible] έναν πιθανό κίνδυνο τόσο ως [illegible] εξωτερικό όσο και ως έμπνευση για αντίδραση στο εσωτερικό. [illegible] τον Αλέξιο.) Ο Πέτρος ήταν καχύποπτος όσον αφορά τις προθέσεις της Αυστρίας μετά την «προδοσία» της συμμαχίας τους στα τέλη της δεκαετίας του 1690. Η Αυστρία, από την πλευρά της, δεν ήθελε να προκαλέσει μια ρωσική επ[illegible] στις κτήσεις της στη Σιλεσία ή ακόμα και στη Βοημία. Έτσι, «το οικογενειακό δράμα των Ρομανόφ έλαβε τελικά διαστάσεις πανευρωπαϊκού πολιτικού προβλήματος».[171]

Ο Πέτρος έδωσε οδηγίες στους πράκτορές του Α. Ι. Ρουμιάντσεφ και Πιοτρ Τολστόι να υποσχεθούν αμνηστία στον Αλέξιο και να τον φέρουν πίσω στη Ρωσία. Σε μια επιστολή με ημερομηνία 10 Ιουλίου 1717 έγραψε ότι, παρόλο που ο Αλέξιος είχε δράσει «ως προδότης» αναζητώντας καταφύγιο στο εξωτερικό και είχε προκαλέσει όνειδος και θλίψη στον πατέρα του και ντροπή στην πατρίδα του, δε θα του επέβαλε τιμωρία και θα του έδειχνε τη «μεγαλύτερη αγάπη», αν επέστρεφε στη Ρωσία. Αν αρνιόταν, θα ήταν αιώνια καταραμένος και κεκηρυγμένος ως προδότης.[172] Ο Τολστόι, αφού ακολούθησε τα ίχνη του Αλέξιου μέχρι το καταφύγιό του, του εξήγησε την αδυναμία υλοποίησης των αυστριακών υποσχέσεων και το αναπόφευκτο της σύλληψής του, πιθανότατα και από τον ίδιο τον Πέτρο. Ο Αλέξιος συμφώνησε να επιστρέψει, με τον όρο ότι θα του επιτρεπόταν να παντρευτεί την ερωμένη του Αφροζίνια και να ζήσει ήσυχα μακριά από την πρωτεύουσα. Σφράγισε τη συγκατάθεσή του με μια επιστολή με ημερομηνία 4 Οκτωβρίου 1717, υπογράφοντας ως «ο πιο ταπεινός και άχρηστος δούλος, ανάξιος να αποκαλείται γιος».[173] Στις 3[illegible] Ιανουαρίου του 1718 ο Αλέξιος έφτασε στη Μόσχα και στις 3 Φεβρουαρίου ο Π[illegible]ρος εξέδωσε διακήρυξη με την οποία απέκλειε το μεγαλύτερο γιο του από το θ[illegible]

[illegible]

Αλέξιου.[177] Επίσης, πολλοί άνθρωποι υπέφεραν από σοβαρές κατηγορίες μόνο επειδή συνδέονταν με τη φυγή του Αλέξιου στο εξωτερικό. Το Μάρτιο του 1718 ο αξιωματικός της φρουράς Στεπάν Γκλέμποφ εκτελέστηκε δημόσια [illegible] έπειτα από παρατεταμένα βασανιστήρια, με την κατηγορία ότι είχε [illegible] με την Ευδοκία και ότι είχε γράψει «κωδικοποιημένες επιστολές» [illegible] που αποκαλύφθηκε ότι δεν είχαν πολιτικό περιεχόμενο). Ο Αλέξανδρος [illegible], πρώην γραμματέας του Ναυαρχείου, διαμελίστηκε στον τροχό, όπως και ο επίσκοπος Δοσίθεος του Ροστόφ. «Θα γίνεις και πάλι τσαρίνα», υποστηρίχτηκε ότι είχε πει ο Δοσίθεος στην Ευδοκία, προβλέποντας το θάνατο του Πέτρου.[178] Η ηγουμένη της Μονής της Μεσολαβήσεως και η μοναχή Καπιτολίνα, έμπιστη της Ευδοκίας, ραβδίστηκαν και εξορίστηκαν. Ο αδελφός της Ευδοκίας Αβραάμ Λοπουχίν εκτελέστηκε αργότερα το ίδιο έτος. Η τσάρεβνα Μάρθα Αλεξέγιεβνα κατηγορήθηκε επειδή αμφισβήτησε την προτίμηση του Πέτρου στον νεότερο γιο αντί για τον [illegible]. Η τσάρεβνα Μαρία Αλεξέγιεβνα φυλακίστηκε στο φρούριο του Σλίσελμπουργκ με το αιτιολογικό ότι έκανε το μεσάζοντα στον Αλέξιο και στη μητέρα του, με τον οποίο η τελευταία αλληλογραφούσε. Η Μαρία είχε συναντήσει τον Αλέξιο στο Λιμπάου της Λετονίας τον Οκτώβριο του 1716 και του είχε πει ότι η Ευδοκία περίμενε πως ο Πέτρος θα την έπαιρνε ξανά πίσω ως γυναίκα του. Επίσης η Μαρία προσπάθησε να στείλει στην Ευδοκία νέα για την απόδραση του Αλέξιου στο εξωτερικό.[179] Όσο για την Ευδοκία, εξορίστηκε στη γυναικεία μονή κοντά στη λίμνη Λάντογκα, με μία μόνο νάνο για υπηρέτρια. Γύρω από τη μονή τοποθετήθηκε φρουρά με αυστηρές εντολές (θυμίζουν εκείνες που δόθηκαν μετά την εκθρόνιση της Σοφίας, το 1689) να μην επιτρέπει την είσοδο σε κανέναν, άντρα ή γυναίκα, ο-

[illegible]

Όταν θα γίνω τσάρος, θα ζω στη Μόσχα και η Πετρούπολη θα γίνει όπως όλες οι άλλες πόλεις. [illegible] Η Αφροσύνη [illegible] κατηγορούσα Αρχή. Άλλες κατηγορίες αφορούσαν [illegible] του Αλέξιου και τα σωματικά του ελαττώματα. Κατηγορούσαν [illegible] απόπειρα αποφυγής της διαδοχής [illegible] ασθένειες αντί να συνοδεύει τον Πέτρο. Αλλά η βασική κατηγορία ήταν ότι είχε ζητήσει αυστριακή βοήθεια για να ανατρέψει και να διαδεχτεί τον Πέτρο. («Ευχόταν το θάνατο του πατέρα του με εκφράσεις χαράς», και είπε στον εξομολογητή του [Ιγνάτιεφ]: "Εύχομαι το θάνατο του πατέρα μου".») Αν και ο Αλέξιος ομολόγησε αυτές τις κατηγορίες έπειτα από βασανιστήρια λίγες ημέρες προτού πεθάνει, δεν υπήρχαν σοβαρές αποδείξεις για συνωμοσία. Όλες σχεδόν οι μαρτυρίες βασίζονταν σε εξομολογήσεις και διαδόσεις, οι δε γραπτές μαρτυρίες περιορίζονταν σε δύο επιστολές του Αλέξιου προς τη Γερουσία από τη Νάπολη, μία αναφορά από τον αυτοκρατορικό απεσταλμένο Όττο φον Πλέγερ για συνωμοσία με σκοπό να σκοτώσουν τον Πέτρο και να ανακηρύξουν τσάρο τον Αλέξιο (εκ και χωρίς ενδείξεις ότι ο Αλέξιος ήταν ο υποκινητής) και κάποιες από τις σημειώσεις του τσαρέβιτς στο περιθώριο των Εκκλησιαστικών Χρονικών του Βαρόνιου* οι οποίες εξέφραζαν αποδοκιμασία για ορισμένες από τις μεταρρυθμίσεις του Πέτρου που σχετίζονταν με τα ρούχα και την εκκλησιαστική περιουσία.

* Βαρόνιος Καίσαρ (1538-1607): Ιταλός καρδινάλιος και σημαντικός ιστορικός. Σπούδασε νομικά και υπήρξε μαθητής του αγίου Φιλίππου Νέρι. Χειροτονήθηκε κληρικός και [illegible] λόγους οι οποίοι αποτέλεσαν αργότερα τη βάση για το περίφημο έργο του Εκκλησιαστικά Χρονικά, που αποσκοπούσε να αναιρέσει τις Εκατονταετηρίδες, έργο προτεσταντών θεολόγων. Το έργο του υπήρξε πρωτοποριακό. (Σ.τ.Μ.)

Τον Ιούνιο του 1718 ο Αλέξιος μεταφέρθηκε από τη Μόσχα και [illegible] στον Προμαχώνα Τρουμπετσκόι του Φρουρίου Πετροπαβλόφσκ [illegible] τρούπολη. Η δίκη του μπορεί να θεωρηθεί η πρώτη ρωσική [illegible] [illegible] δικαστήριο [illegible] [illegible]. Ζητήθηκε η γνώμη των εκκλησιαστικών [illegible] και εκδόσεις των πεπραγμένων δημοσιεύτηκαν στη [illegible] εξωτερικό.[illegible] Η ανάκριση με βασανιστήρια (η τυπική ρωσική διαδικασία [illegible]) [illegible] σε το πρωί της 19ης Ιουνίου, όταν ο Αλέξιος ανακρίθηκε για [illegible] διαδικασία που συνοδεύτηκε από είκοσι πέντε χτυπήματα με κνούτο. [illegible] στηρια επαναλήφθηκε το απόγευμα, αυτή τη φορά παρουσία του [illegible] του τσαρέβιτς, του Ιάκωβου Ιγνάτιεφ, ο οποίος δέχτηκε επίσης είκοσι πέντε χτυπήματα.[illegible] Μια δεύτερη σειρά βασανιστηρίων ακολούθησε στις 24 Ιουνίου, [illegible] τη φορά μόνο με δεκαπέντε χτυπήματα, μάλλον εξαιτίας της επιδείνωσης της κατάστασης του Αλέξιου. Σημαντικοί εκκλησιαστικοί άντρες κλήθηκαν να δώσουν τη γνώμη τους πάνω στην υπόθεση. Στη σύνοψή τους για τα παραπτώματα του Αλεξίου είπαν ότι «είχε εμπιστευτεί αυτούς που αγαπούσαν τα αρχαία έθιμα, με τους οποίους είχε γνωριστεί μέσα από τις ομιλίες που είχαν οργανώσει, όπου επαινούσαν συνεχώς τους παλιούς τρόπους και μιλούσαν με αποστροφή για τις καινοτομίες που είχε εισαγάγει ο πατέρας του».[185] Αρνήθηκαν, πάντως, να βγάλουν ετυμηγορία, με το αιτιολογικό ότι επρόκειτο για πολιτική υπόθεση, συνεπώς υπόκειτο στην απόλυτη εξουσία του τσάρου, και, μολονότι έκλιναν υπέρ της τιμωρίας του άσωτου υιού (την οποία υποστήριξαν με άφθονα κείμενα από τη Βίβλο), άφησαν ανοιχτό το ενδεχόμενο της επίδειξης οίκτου («Η καρδιά του τσάρου βρίσκεται στα χέρια του Θεού»).[186] Τα εκατόν είκοσι έξι μέλη της Γερουσίας και οι δημόσιοι υπάλληλοι που συγκροτούσαν το σώμα του δικαστηρίου κήρυξαν τον Αλέξιο ένοχο και τον καταδίκασαν σε θάνατο το μεσημέρι της 24ης Ιουνίου, αλλά η ανάκριση με βασανιστήρια συνεχίστηκε και το απόγευμα, επειδή ο Πέτρος αγωνιούσε να αποσπάσει περισσότερες πληροφορίες. Στις 25 Ιουνίου στον Αλέξιο παρουσιάστηκαν επιστολές που είχαν βρεθεί στο σπίτι του. Την επομένη υποβλήθηκε και πάλι σε βασανιστήρια. Το βράδυ της ίδιας ημέρας πέθανε.

Σε επίσημες αναφορές στο εξωτερικό ο θάνατος του Αλέξιου αποδιδόταν σε αποπληξία. «Την επόμενη ημέρα [...] νωρίς το πρωί», γράφει ο Βέμπερ, «μεταδόθηκαν στον τσάρο τα νέα ότι τα βίαια πάθη του νου και ο τρόμος του θανάτου είχαν οδηγήσει τον τσαρέβιτς σε ένα επεισόδιο αποπληξίας». Άλλες εκδοχές περιλάμβαναν θάνατο από δηλητήριο ή από ξυλοδαρμό, ενώ υπήρξαν και φήμες ότι ο Πέτρος τον είχε στραγγαλίσει με τα ίδια του τα χέρια.[187] Σύμφωνα με μια ιστορία που αποδίδεται στον Ρουμιάντσεφ –ο οποίος, πρέπει να θυμίσουμε, είχε βοηθήσει να επιστρέψει ο Αλέξιος στη Ρωσία–, γραμμένη, όπως υποστηρίζεται, ένα

[illegible] μετά το θάνατο του τσαρέβιτς, αλλά [illegible] [illegible] Ιουνίου [1718] και ώρα [illegible] πρωινή [illegible] [illegible] ο λαμπρός πρίγκιπας (Μένσικοφ), [illegible] [illegible], ο Γκαβρίλ Ιβάνοβιτς Γκολόβκιν, [illegible] [illegible], ο Ιβάν Αλεξέγιεβιτς Μουσίν-Πούσκιν, [illegible] ο Πιοτρ Αντρέγιεβιτς Τολστόι, ο Πιοτρ Σαφίροφ και ο στρατηγός [illegible] για μια συνεδρία στην αίθουσα βασανιστηρίων [illegible] στο φρουραρχείο μέχρι την ενδέκατη πρωινή [illegible] [illegible] έκτη απογευματινή, ευρισκόμενος υπό φρούρηση στον Προμαχώνα Τρουμπετσκόι του φρουραρχείου, εξέπνευσε ο τσαρέβιτς Αλέξιος Πέτροβιτς.[illegible]

Ο Πέτρος παρακολούθησε τον Εσπερινό στο Μητροπολιτικό Ναό της Αγίας Τριάδος το βράδυ του θανάτου του γιου του. Σύμφωνα με τον Βέμπερ, ο τσάρος είχε μια δακρύβρεχτη τελευταία συνάντηση με τον Αλέξιο νωρίτερα την ίδια ημέρα, κατά την οποία τον συγχώρεσε και τον ευλόγησε. Οι παρευρισκόμενοι στην κηδεία στις 30 Ιουνίου ανέφεραν ότι ο τσάρος ήταν «πνιγμένος στα δάκρυα» και ότι ο ιερέας επέλεξε την περικοπή από τον Δαβίδ: «Υιέ μου Αβεσσαλώμ, υιέ μου, υιέ μου Αβεσσαλώμ». Εντούτοις, τρεις ημέρες πριν από την κηδεία ο Πέτρος είχε γιορτάσει την επέτειο της Πολτάβα και στις 29 Ιουνίου την ονομαστική του εορτή. Την επομένη της κηδείας ο Πέτρος γιόρτασε την καθέλκυση ενός πολεμικού σκάφους συντροφιά με τον ψευδοτσάρο Ρομοντανόφσκι και Άγγλους ναυπηγούς.[illegible]

Οι επιπτώσεις του συμβάντος είχαν διάρκεια.[illegible] Το Τμήμα Μυστικών Ανακρίσεων συνέχισε να λειτουργεί και μετά το θάνατο του Αλέξιου. Μεταξύ 1718 και 1725 εξέτασε τριακόσιες εβδομήντα «σοβαρές περιπτώσεις» (μεταξύ αυτών και εκφράσεις συμπόνιας για τον Αλέξιο και καταγγελίες κατά της Αικατερίνης).[illegible] Στις μεταγενέστερες έρευνές της περιλαμβανόταν μία το 1720, όταν αποκαλύφθηκαν πρόσθετες πληροφορίες για τις «σκανδαλώδεις» δραστηριότητες της Ευδοκίας στο Σούζνταλ, οπότε συνελήφθησαν εκατόν πενήντα άτομα.[illegible] Στις 17 Φεβρουαρίου του 1722 ο Πέτρος εξέδωσε νέο νόμο περί διαδοχής. Το εναρκτήριο άρθρο αναφερόταν στην «όμοια με του Αβεσσαλώμ φαυλότητα» του Αλέξιου και τελείωνε ως εξής: «Θεωρήσαμε σωστό να εκδώσουμε αυτό το διάταγμα για να διακρινιστεί ότι θα υπόκειται πάντα στη βούληση του κυβερνώντος μονάρχη ο ορισμός αυτού που επιθυμεί να τον διαδεχτεί ή η απομάκρυνση εκείνου που είχε

[illegible]

Κατά τα άλλα, [illegible] του έδινε κάποια προσοχή.

Στην περίπτωση του Αλεξίου ο Πέτρος ισχυρίστηκε αρχικά ότι θα συμπεριφερόταν με «πατρική στοργή», αλλά η γονική φροντίδα είχε και τα όριά της.[199] Η αντίληψη του Πέτρου περί ατομικών δικαιωμάτων πόρρω απείχε από τις σύγχρονες αντιλήψεις για τα δικαιώματα του ατόμου, ανεξάρτητα από την ηλικία του, να αμφισβητεί ή ακόμα και να «έρχεται σε διάσταση» με τους γονείς του. Ο Πέτρος απηχούσε τα πιστεύω της εποχής του όταν έγραφε ότι «οι γονείς, πολύ περισσότερο δε αυτοί που έχουν επιπλέον επωμισθεί τη μοναρχική εξουσία, όπως εμείς, έχουν απεριόριστη εξουσία πάνω στα παιδιά τους, ανεξάρτητα από [illegible] άλλου κριτή».[199] Ο Πέτρος ήταν πριν και πάνω από όλα μονάρχης και μόνο δευτερευόντως πατέρας. Δεν μπορούσε να διαχωρίσει τη μοίρα του Αλεξίου από τη μοίρα της Ρωσίας. «Έχουμε διαπιστώσει», έγραφε, «ότι όλη η φροντίδα και η προσοχή μας για την εκπαίδευση και την καθοδήγηση του γιου μας αποδείχτηκε μάταιη, μια και ήταν ανέκαθεν απείθαρχος απέναντί μας, μην επιδεικνύοντας καμία κλίση για ό,τι θα τον έκανε άξιο διάδοχο και περιφρονώντας τους δασκάλους που του παρείχαμε».[200] Η υπόθεση αποτελούσε μια τρομακτική προειδοποίηση για οποιοδήποτε από τα παιδιά του Πέτρου παρουσίαζε τάσεις «απειθαρχίας». Ίσως να ήταν καλύτερα που οι υπόλοιποι γιοι του Πέτρου πέθαναν σε νηπιακή ηλικία. Μπορούμε μόνο να φανταστούμε τον αντίκτυπο που θα είχαν τα τρομερά γεγονότα του 1718 στην υπόλοιπη οικογένεια του Πέτρου.

[illegible] ... Υπήρχαν σοβαρά εμπόδια για γάμους με μη ορθόδοξους, αλλά και με όσους, ελάχιστους, ήταν κατάλληλοι για σύζυγοι από τις [illegible] ορθόδοξες επικράτειες, όπως η Μολδαβία και η Βλαχία. [illegible] στην ιεραρχία της Αυλής και περιπλοκών σχετικά με τον Κώδικα Προτεραιότητας τις οποίες η ύπαρξη πολλών γαμπρών μπορούσε αναπόφευκτα να δημιουργήσει.

Στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου οι περιορισμοί των γάμων με ξένους ήταν άμεσα εξαρτημένοι, όπως και το *terem*, από τα συμφέροντα του κράτους. Οι γάμοι των παιδιών και των ανιψιών δεν αποτελούσαν πια εσωτερική υπόθεση της Αυλής και της πολιτικής της, αλλά πιθανά διαπραγματευτικά χαρτιά στο πλαίσιο της εξωτερικής πολιτικής. Η πρώτη που έμελλε να πάρει θέση στο διεθνές γαμοπάζαρο ήταν η ανιψιά του Πέτρου Άννα, η οποία παντρεύτηκε το 1710, σε ηλικία δεκαεφτά ετών, τον Φρειδερίκο Γουλιέλμο, δούκα της Κουρλάνδης, επίσης δεκαεφτά ετών. Οι ρωσικές στρατιωτικές επιτυχίες στο δουκάτο ώθησαν τον Πέτρο να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τη βοήθεια του βασιλιά της Πρωσίας, θείου του δούκα, τον οποίο επισκέφθηκε τον Οκτώβριο του 1709, με την ελπίδα ότι μια συμμαχία μέσω του γάμου με την ανιψιά του θα τον εμπόδιζε να επιτεθεί στη Ρωσία ή να βλάψει με κάποιον άλλο τρόπο τα ρωσικά συμφέροντα. Αρχικά οι απεσταλμένοι από την Κουρλάνδη μετέφεραν γαμήλιες προτάσεις του δούκα τους για «μια από τις βασιλικές υψηλότητες» και ζήτησαν πορτρέτα και των τριών θυγατέρων του τσάρου Ιβάν.[201] Όποια κι αν επέλεγαν, θα ήταν κατάλληλη, και είναι πιθανό ότι η Άννα παντρεύτηκε πριν από τη μεγαλύτερη αδελφή της Αικατερίνη επειδή η τελευταία ήταν η ευνοούμενη της μητέρας και του θείου της και έλπιζαν ότι θα της έβρισκαν καλύτερο γαμπρό. Το γαμήλιο συμβόλαιο όριζε ρητά προίκα δια-

[illegible]

[illegible] στις 31 Οκτωβρίου του 1710, έφερε [illegible] με το [illegible] εκκλησιαστικό δίκαιο, κι έτσι ο Πέτρος αναγκάστηκε να βρει την τελευταία στιγμή [illegible] Αυτό το γεγονός έδωσε τον τόνο και για τους επόμενους [illegible] με μεγάλο πλήθος καλεσμένων ντυμένων με δυτικά ρούχα, [illegible] επίδειξη πυροτεχνημάτων και χορό, όλα με φόντο την Αγία Πετρούπολη. Οι νεόνυμφοι έφυγαν για την Κουρλάνδη στις αρχές Ιανουαρίου, αλλά ενώ βρίσκονταν μόλις σαράντα μίλια μακριά από την Αγία Πετρούπολη ο Φρειδερίκος πέθανε από τις επιπτώσεις της «αλόγιστης ευωχίας», σύμφωνα με όλες τις διαθέσιμες πηγές. Η Άννα επέστρεψε στην Αγία Πετρούπολη [illegible] το επίδομα χηρείας των σαράντα χιλιάδων ρουβλίων και άρχισε τη [illegible] ζωή της, η οποία έμελλε να κρατήσει μέχρι το 1730, όταν έγινε αυτοκράτειρα της Ρωσίας. Θα προτιμούσε, χωρίς αμφιβολία, να παραμείνει στην πατρίδα της, αλλά η παρουσία ρωσικής ακολουθίας στην Κουρλάνδη ήταν εξαιρετικά πολύτιμη για να της επιτραπεί να επιστρέψει μόνιμα στη Ρωσία. Το σχέδιο να μετακομίσουν στην Κουρλάνδη η μητέρα και οι αδελφές της δεν υλοποιήθηκε. Στο πέρασμα των χρόνων έγιναν προτάσεις από διάφορους υποψηφίους από τη Σαξονία (με τη μεσολάβηση του Αυγούστου) και από την Πρωσία, χωρίς καμία κατάληξη. Έτσι, η Άννα περνούσε κάποια διαστήματα στη Ρωσία που εναλλάσσονταν με μοναχικά μεσοδιαστήματα στο Μιτάου, από όπου διατηρούσε επικοινωνία με τακτική επίσημη αλληλογραφία.[209] Στην Κουρλάνδη η Άννα κυβερνούσε μόνο κατ' όνομα, αφού τα έξοδα του νοικοκυριού της ελέγχονταν από τον Πέτρο μέχρι την τελευταία λεπτομέρεια. Μια στενότερη γνωριμία με τη ζωή της Άννας ως δούκισσας της Κουρλάνδης διαφωτίζει τους λόγους των επικρίσεων που

[illegible]

Το 1716 η μεγαλύτερη αδελφή της Άννας, η Αικατερίνη, [illegible] Μεκλεμβούργου-Σβέριν [illegible] στο Μεκλεμβούργο, ελεύθερη διέλευση ρωσικών στρατευμάτων και τη δέσμευση του τσάρου να υποστηρίζει το δούκα ενάντια των εχθρών του, [illegible] και συναντηθεί για πρώτη φορά το ζεύγος, το Μάρτιο του 1716. Παντρεύτηκαν στο Ντάντσιχ στις 8 Απριλίου του 1716 και το πρώτο τους παιδί, η Άννα, γεννήθηκε το Δεκέμβριο του 1718. Το 1719 ο Κάρολος διώχτηκε από το Μεκλεμβούργο από στρατεύματα του Γεώργιου του Α' της Αγγλίας (ο οποίος υποστήριζε την ντόπια αριστοκρατία) και τον Αύγουστο του 1722 μητέρα και κόρη πήγαν για επίσκεψη στη Μόσχα, όπου συνέχισαν να διαμένουν το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου. Ο νεογέννητος γιος της Άννας Λεοπόλντοβνα έμελλε να ανέβει στο θρόνο της Ρωσίας για έξι μόλις μήνες την περίοδο 1740-1741 ως Ιβάν ο ΣΤ'. Από τις ανιψιές του Πέτρου μόνο η μικρότερη, η Πρασκόβια, που ήταν ασθενική και φιλάσθενη, γλίτωσε ένα γάμο με ξένο. Παντρεύτηκε κρυφά το Ρώσο ευγενή Ιβάν Ίλιτς Μαμόνοφ, από τον οποίο, σύμφωνα με μία [illegible] μαρτυρία, απέκτησε ένα γιο το 1724.[213]

Το Νοέμβριο του 1724 η μεγαλύτερη κόρη του Πέτρου Άννα, δεκαέξι ετών τότε, αρραβωνιάστηκε τον Κάρολο Φρειδερίκο, δούκα του Χολστάιν, διάδοχο του σουηδικού θρόνου, με προίκα τριάντα χιλιάδες ρούβλια. Η κορυφαία επίδειξη πυροτεχνημάτων απεικόνιζε την Αφροδίτη πάνω σε άρμα που το έσερναν κύκνοι

[illegible]

[illegible] ποια από τις δύο, την Άννα ή την Ελισάβετ, [illegible] επιβεβαιώνει πόσο μικρή σημασία είχαν τα άτομα. Ο Κάρολος Φρειδερίκος ήταν ένας εργένης με προσόντα, παρά το γεγονός ότι ήταν [illegible] «αδιάφορος για ανεμιστικά ζητήματα» και μεγάλος πότης. (Άμφω η Άννα και η Ελισάβετ θεωρούνταν καλλονές.) Επιπλέον, αν μπορούμε να πιστέψουμε τη μαρτυρία του Μπέργκχολτς, ο δούκας προτιμούσε την Ελισάβετ από την Άννα. Τον Αύγουστο του 1724, γράφει, ο δούκας πέρασε κάτω από τα βασιλικά ανάκτορα αρκετές φορές με την ελπίδα να δει φευγαλέα την Ελισάβετ, αλλά απογοητεύτηκε, αφού κάθε φορά ήταν η Άννα που έβγαινε στο μπαλκόνι. Όταν επισημοποιήθηκε ο αρραβώνας, πάντως, ο δούκας ισχυρίστηκε ότι «ήταν παράφορα ερωτευμένος».[219]

Η Ελισάβετ με κάποιον τρόπο κατάφερε να αποφύγει το γάμο. Πολλοί θεωρούνταν υποψήφιοι, μεταξύ αυτών ο δούκας Φερδινάνδος της Κουρλάνδης, ο Εμμανουήλ της Πορτογαλίας και ο γιος του Μαργκράβου Αλβέρτος (θείος του βασιλιά της Πολωνίας). Το 1721 έγιναν διαπραγματεύσεις με την προοπτική συνοικεσίου με τον εντεκάχρονο Λουδοβίκο τον ΙΕ΄ της Γαλλίας, αλλά δεν κατέληξαν πουθενά. Ο Καμπρεντόν έβρισκε ελκυστική την Ελισάβετ, αλλά τα ελαττώματά της, «αν έχει κάποια, έχουν σχέση κυρίως με τη μόρφωση και τους τρόπους της». Το 1724 ο Πέτρος έγραψε στον Μπόρις Κουράκιν για να τον ενημερώσει σχετικά με φήμες ότι ο δούκας των Βουρβόνων σχεδίαζε να ζητήσει το χέρι της κόρης του, παρακαλώντας τον να καταβάλει κάθε προσπάθεια για να ευοδωθεί το συνοικέσιο. Μετά το θάνατο του Πέτρου η Ελισάβετ αρραβωνιάστηκε τον πρίγκιπα του Χόλσταϊν, ο οποίος πέθανε, και βρέθηκε να εξετάζεται ακόμα και ως υποψήφια νύφη για τον ανιψιό της τον Πέτρο Αλεξέγιεβιτς. Τελικά απέφυγε όλους

[illegible]

Έτσι, η ζωή της οικογένειας του Πέτρου [illegible] και τους ενδοοικογενειακούς συμβιβασμούς. Οι βασιλικοί γάμοι [illegible] τη διαφοροποιημένη διεθνή θέση της Ρωσίας. Μέλη της βασιλικής γενιάς έπαιξαν το ρόλο τους, όπως είχαν κάνει και την εποχή της Μοσχοβίας, στην αρένα των προστατευτικών δικτύων, αλλά αντιπροσώπευαν και ρήξεις με την παράδοση, που έφτασαν στο αποκορύφωμα όταν ο ίδιος ο Πέτρος διάλεξε μια [illegible] καταγωγής ξένη για να παντρευτεί. Ορισμένα μέλη, όπως η αδελφή του Πέτρου η Ναταλία, υπήρξαν φάροι πολιτιστικής μεταρρύθμισης, ενώ άλλοι έκαναν ό,τι μπορούσαν για να διατηρήσουν παλιότερα έθιμα. Ειδικά η σύγκρουση μεταξύ του Πέτρου και του μεγαλύτερου γιου του αντανακλά την πάλη μέσα στην ίδια τη Ρωσία ανάμεσα σε μια πατριαρχική, παραδοσιακή κοινωνία και μια νέα, στην οποία χιλιόχρονες παραδόσεις μπορούσαν να παραμεριστούν για χάρη ενός σημαντικότερου αγαθού, προσωποποιώντας «την αίσθηση του κόσμου ότι βρισκόταν σε εξέλιξη μια πάλη του παλιού με το καινούριο». Την ίδια στιγμή που ο Πέτρος απέρριπτε τα κληρονομικά δικαιώματα του μεγαλύτερου γιου του προήγε ταχύτατα πολλούς ανθρώπους εκτός παραδοσιακών δικτύων εξουσίας, τους «νεόπλουτους της φωλιάς του Πέτρου», οι οποίοι αποτελούν και το θέμα του επόμενου κεφαλαίου.

13

Φίλοι και [illegible]

1. «ΜΕ ΤΙΣ ΔΙΚΕΣ ΤΟΥ ΔΥΝΑΜΕΙΣ»

[illegible] Και ξέρεις ότι ελάχιστη βοήθεια έχω.[1]

Ελάχιστοι ηγέτες εμφανίζονται τόσο μοναχικά [illegible] όπως αναφέρθηκε σε ομιλίες που έγιναν τον Οκτώβριο του 1721, [illegible] με τις οποίες ο Πέτρος προώθησε τα ρωσικά συμφέροντα [illegible].[2] Οι ξένοι δεν είχαν τόσο μεγάλη υπόληψη [illegible] αλλά πολλοί από αυτούς αναγνώριζαν ότι ο Πέτρος εργαζόταν μόνος [illegible] έγραψε ο Άγγλος υπουργός Τσαρλς Γουίτγουορθ, βελτίωσε [illegible] χωρίς [illegible] ξένη βοήθεια [illegible] του κλήρου και των επικεφαλής [illegible] με τις προθέσεις του λαού του, [illegible] με τη δύναμη της ευφυΐας του, την παρατηρητικότητα και το παράδειγμα [illegible] Ένας άλλος ξένος παρατηρητής έγραψε: «Λυπάμαι με όλη μου την καρδιά [illegible] δεν μπορεί να βρει κάποιο και έναν πιστό υπήκοο [illegible] ο οποίος δεν [illegible] τα ηνία της αυτοκρατορίας».[3] Ακόμα και ένας [illegible] δύο ξένους που κρατούν [illegible] έπρεπε να αναθέσει ένα μέρος του έργου του σε άλλους, [illegible] όπως ο Πέτρος, [illegible] τσάρο δώδεκα φορές περισσότερη δουλειά από ό,τι σε [illegible] «ο Θεός έδωσε στον τσάρο δώδεκα φορές περισσότερη δύναμη και ικανότητα [illegible] ανθρώπους, αλλά όχι δώδεκα φορές [illegible]».[4] Σε προηγούμενα κεφάλαια εξετάσαμε τη θεσμική [illegible] τη διακυβέρνηση. Στο κεφάλαιο αυτό θα στραφούμε στους κορυφαίους άνδρες, [illegible] οποίους ο Πέτρος χρησιμοποίησε για να διοικούν τις στρατιές του, να [illegible] την πολιτική του, να δημοσιοποιούν το έργο του και, σε ελάχιστες περιπτώσεις, [illegible] μοιράζονται τα βάρη του ως φίλοι και έμπιστοι.

Προτού στρέψουμε την προσοχή μας στα πρόσωπα, ας εξετάσουμε τις αρχ[illegible]

[illegible] Δεν υπάρχουν πολλές μαρτυρίες για τις [illegible] το πρόσωπο του ηγεμόνα προς πιο αφηρημένες έννοιες, [illegible] συνεργάτες του Πέτρου έμαθαν να [illegible] σεβασμό σε έννοιες όπως το «κοινό καλό» και τα «συμφέροντα του κράτους». Παρά την ανάπτυξη νέων θεσμών, δεν υπάρχουν [illegible] μαρτυρίες για την άσκηση της διοίκησης από οργανισμούς ή γραφεία, ούτε για μεταβίβαση εξουσίας σε συλλογικά σώματα. Από ανάγκη, ο Πέτρος εξακολούθησε να παρακάμπτει ακόμα και θεσμούς που δημιούργησε ο ίδιος, όπως η Γερουσία, και να αναθέτει την εκτέλεση των διαταγών του σε έμπιστούς του, όπως σε αξιωματικούς της φρουράς και σε ορντινάντσες, με τον ίδιο περίπου τρόπο που ο πατέρας του και ο ετεροθαλής αδελφός του στηρίζονταν σε θαλαμηπόλους και σε άλλους ευνοούμενους. Είναι αυτονόητο ότι η βασιλεία του Πέτρου δε γνώρισε, έστω και στο ελάχιστο, τις «δημοκρατικές διαδικασίες» (παρά τις [illegible] με μυστική ψηφοφορία). Κανείς από τους άνδρες με τη [illegible] των οποίων θα ασχοληθούμε παρακάτω δεν εκπροσωπούσε κάτι ή κάποιον άλλο εκτός από τα συμφέροντα του τσάρου και ενίοτε και τα δικά του.

[illegible] ... Άλλοι όφειλαν την άνοδό τους στη συνηθισμένη επιλογή [illegible] σημαντικές οικογένειες για να υπηρετήσουν ως κύριοι επί των [illegible] ψηλές θέσεις αργότερα.[8] [illegible] προσπαθούσαν που όφειλαν την κοινωνική τους θέση σε [illegible]

Ορισμένα προσκόμματα [illegible] από τα πρώτα κιόλας χρόνια της ηγεμονίας του Πέτρου [illegible] έχασαν τη δύναμή τους [illegible] Ο τσάρος φρόντισε να περιορίσει την επιρροή των δικών του συγγενών εξ [illegible] και κλείσει τη σύζυγό του σε μοναστήρι το 1698. Μετά την [illegible] του Κοζούχοβο το 1694 ο Πιοτρ Αμπράμοβιτς Λοπούχιν ο πρεσβύτερος [illegible] ως της τσαρίνας, πέθανε στο Πρεομπραζένσκογιε ύστερα από βασανιστήρια [illegible] εντολή του Πέτρου. Η ακριβής φύση των κατηγοριών εναντίον του δεν είναι [illegible] στή. Ο νεότερος αδελφός του, και αυτός Πιοτρ Αμπράμοβιτς, είχε την ίδια τύχη το 1698.[9] Πριν από την αναχώρηση του Πέτρου για τη Δύση το 1697 ο πατέρας της τσαρίνας Ευδοκίας Φιόντορ εξορίστηκε στην Τότμα και οι θείοι της Βασίλι και Σεργκέι στο Σίρσκ και στη Βιάζμα, πιθανότατα για να τους εμποδίσουν να προκαλέσουν επεισόδια κατά την απουσία του τσάρου.[10] Η οικογένεια των Ναρίσκιν, αποδεκατισμένη ήδη από τη σφαγή του 1682, δεν κατάφερε να επωφεληθεί από την επιτυχία της. Μόνο ο θείος του Πέτρου ο Λεβ Κυρίλλοβιτς (1664-1705) απολάμβανε πραγματικών διακρίσεων, αλλά φαίνεται ότι έχασε έδαφος μετά το θάνατο της αδελφής του τσαρίνας Ναταλίας το 1694, μολονότι του είχαν ανατεθεί, τουλάχιστον θεωρητικά, οι εξωτερικές υποθέσεις στη διάρκεια της Μεγάλης Πρεσβείας. Ο πρίγκιπας Μπόρις Κουράκιν, πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τη δεκαετία του 1690, υπήρξε καυστικός τόσο για τον Ναρίσκιν («ένας χαζός» και μέθυσος) και για τους Λοπούχιν («κακοί, μικρόψυχοι, κουτσομπόληδες, απολίτιστοι, αγνοούν πώς να φέρονται στην Αυλή ή στην πολιτική»).[11]

Άλλοι βασιλικοί συγγενείς διατήρησαν την επιρροή τους για περισσότερο χρόνο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε ο Τίχον Νικίτιτς Στρέσνεφ (1649-1719),

[illegible] (1661-1729) ήταν επίσης μέλος της Δούμας των Βογιάρων [illegible] και στο Αστραχάν και από το 1701 επικεφαλής της [illegible] διακρίθηκε στην Πολτάβα, όπου ήταν «από την αρχή ως το τέλος στη μάχη» [illegible] του τσάρου, αχώριστος από αυτόν».[15] Συνέχισε να υπηρετεί [illegible] το θάνατό του και το 1722 ανταμείφθηκε με κτήματα [illegible] ως τους.[16] Ο τσάρος τον αγαπούσε και στα γράμματά του τον προσφωνούσε [illegible] (αδελφέ), κάτι που μπορεί να εξηγηθεί βάσει του γεγονότος ότι ήταν [illegible] του τσάρου Αλέξιου, επομένως ετεροθαλής αδελφός του Πέτρου.[17] Με την [illegible] του, ο γιος του Ιβάν Πλάτων συμπεριλήφθηκε στην ομάδα του τσάρου που [illegible] στη Γερμανία και στη Γαλλία το 1716, ενώ σταλθηκε από τον Πέτρο στον Μπ. Ι. Κουράκιν για να αποκτήσει πολιτικές επιστήμες ως «ανιψιός μας τον οποίο σας συστήνω ως συγγενή προς συγγενή».[18]

Αρκετές άλλες ηγετικές μορφές του καθεστώτος του Πέτρου έφτασαν ψηλά ακολουθώντας την παραδοσιακή οδό των οικογενειακών δικτύων. Γόνος μικρής [illegible] ήταν και ο Φιόντορ Ματβέγεβιτς Απράξιν (1661-1728), αδελφός της τσαρίνας Μάρθας. Ο Απράξιν μαζί με τους αδελφούς του Πιοτρ και Αντρέι υπηρέτησαν ως αρχιθαλαμηπόλοι του τσάρου Θεόδωρου και στη συνέχεια του Πέτρου. Τη δεκαετία του 1690 υπηρέτησε στη Φρουρά Σεμιόνοφσκι, λαμβάνοντας βαθμό επαξιωματικού το 1696. Το 1698 αποσπάστηκε στο νέο Ναυαρχείο του Πέτρου. Ο τσάρος τον προσφωνούσε στα γράμματά του «κύριε ναύαρχε» (Min Her Admiral).[19] Μια σύντομη μελέτη του χαρακτήρα του Απράξιν αποκρούει τη θεωρία περί αξιοκρατίας. Ο Απράξιν ήταν ένας γενναίος και καλόβολος σύντροφος μάλλον παρά ειδικός σε κάτι. Δεν είχε ιδιαίτερα καλή μόρφωση και δε μιλούσε ξένες γλώσσες. Αυτός ο πρώιμος «φωστήρας» του ρωσικού στόλου ήταν αρχικά υπάλληλος γραφείου. Όταν το Φεβρουάριο του 1707 προάχθηκε από γραμματέας του Ναυαρχείου σε ναύαρχο, δεν είχε βρεθεί πραγματικά ποτέ στη θάλασσα. Το 1703, όταν του ανατέθηκε να βρει κάποιο μέρος για να χτιστούν νέες αποβάθρες στο Βορόνιεζ, επέλεξε ένα σημείο που απορρίφθηκε ως ακατάλληλο από τον Άγγλο μη[illegible]

[illegible] Ανδρέα]. Γιατί τοποθετείς πασσάλους;» Και ο Απράξιν του απάντησε: «Οι ανιψιοί και τα εγγόνια μου τοποθετούν πασσάλους [illegible] κι εγώ; Μήπως είμαι ανώτερος τους λόγω καταγωγής; Δεν [illegible] μου και τη στολή μου. Κρεμάνε όλοι από το ίδιο δέντρο». Ο Πέτρος [illegible] στους νεαρούς και τους έστειλε στο εξωτερικό να σπουδάσουν.[21]

Ο Απράξιν εκπαιδεύτηκε πάνω στη δουλειά. Ο Γκέοργκ Γκροοτ [illegible] συλλαμβάνοντας μια μονάδα Σαξόνων αιχμαλώτων [illegible] ότι το 1708 διακρίθηκε [illegible] οι Σουηδοί κοντά στο Κοπόργιε ύστερα από μια [illegible] τους είχαν εγκαταλείψει [illegible] εκστρατεία εναντίον της Αγίας Πετρούπολης.[22] Τιμήθηκε με το Παράσημο του Αγίου Ανδρέα και με ένα χρυσό ξίφος για τη δράση του στο Βίμποργκ το 1710. Το διάστημα 1713-1714 ως ναύαρχος υπεύθυνος για τις επιχειρήσεις βοήθησε να εκκαθαριστεί η Φιλανδία από τις σουηδικές δυνάμεις.[23] Το 1718 έγινε πρόεδρος του Κολεγίου Ναυτικού, αλλά συνέχισε την ενεργό δράση το 1719 (με [illegible] επίθεση κατά των Σουηδών στη Στοκχόλμη) και το 1722 (με την κατάληψη του Ντέρμπεντ στο πλαίσιο της περσικής εκστρατείας).[24] Όλα αυτά τα χρόνια ο Απράξιν παρέμεινε ένας από τους αγαπημένους συντρόφους του τσάρου στο ποτό, μολονότι ακόμα και ο γερός πότης Πέτρος συμβούλευε το ναύαρχο να πίνει πιο μετρημένα, λέγοντάς του ότι αισθανόταν «λύπη και ντροπή» που είχε ήδη χάσει δύο ναυάρχους (Λεφόρ και Φ. Α. Γκολόβιν) από αυτή την «αρρώστια».[25] Ο Απράξιν δεν έδινε και πολλή σημασία. Ο Μπέργκχολτς αφηγείται μια σκηνή στο σπίτι του Απράξιν τον Ιούλιο του 1721 όπου ο ίδιος ο οικοδεσπότης ανάγκασε έναν απρόθυμο πότη να αδειάσει το ποτήρι του. «Ποτέ δεν είχαμε ξαναπιεί τόσο στην Αγία Πετρούπολη όσο ήπιαμε εδώ», σημείωνε ο Μπέργκχολτς σε ένα ημερολόγιο γεμάτο ιστορίες για μεθύσια.[26] Παρ' όλα του τα λάθη, ο Απράξιν παρέμεινε ένας από τους ευνοούμενους του Πέτρου, ίσως ο μόνος για τον οποίο ο τσάρος διατηρούσε πάντα θερμά συναισθήματα.[27] Τα είχε επίσης καλά με την Αικατερίνη, η οποία τον προσφωνούσε «νονό».[28]

Το μποσκάλι ήταν ο κοινός παρονομαστής στη σχέση του Πέτρου με έναν α-

[illegible] ο Γκολίτσιν έμαθε στον Πέτρο να πίνει. [illegible] του γερού, τον οποίο [illegible] ο τσάρος [illegible] στην παιδική του ηλικία.[30] Ο Γκολίτσιν [illegible] για Ρώσο τέτοιας ηλικίας και καταγωγής (ο Κουράκιν τον περιέγραψε ως [illegible] ενεργό και τετραπέρατο[31]) και απολάμβανε την παρέα με ξένους. Η επιρροή του όμως δε διατηρήθηκε για πολύ μετά τη δεκαετία του 1690, ίσως λόγω [illegible] οινοποσίας. Έχασε την εμπιστοσύνη του Πέτρου στη διάρκεια της [illegible] του Αστραχάν. Ο Πέτρος έγραψε στον Φιόντορ Γκολόβιν: «Ο πρίγκιπας Μπόρις μάς δημιούργησε αμφιβολίες με την ασυνάρτητη επιστολή του. Δεν ξέρει ούτε ο ίδιος τι γράφει».[32] Προφανώς, προς το τέλος της ζωής του ο Μπόρις Αλεξέγιεβιτς ίσως να έχανε σταδιακά την ακοή του και η υγεία του να επιδεινωνόταν. Έστειλε ένα μάλλον συγκινητικό γράμμα τον Ιούλιο του 1709, λέγοντας ότι, παρά την ασθένειά του, ήταν «έτοιμος να εργαστώ όχι μόνο μέχρι να ιδρώσω αλλά και μέχρι την τελευταία ικμάδα της δύναμής μου».[33] Ένα χρόνο πριν από το θάνατό του μπήκε σε μοναστήρι.

Ο Γκολίτσιν ήταν φίλος και με ένα άλλο μέλος της ομάδας Ναρίσκιν, τον Αντρέι Αρταμόνοβιτς Ματβέγιεφ (1666-1728), γιο του Αρταμόν Σεργκέγιεβιτς, φρουρού της τσαρίνας Νατάλιας. Η μεγάλη εχθρότητα του Ματβέγιεφ προς την τσαρίνα Σοφία[34] και τον κύκλο της εξαιτίας της εξορίας της οικογένειάς του από τους Μιλοσλάβσκι το 1676 και της δολοφονίας του πατέρα του, που είχε πέσει στα χέρια των στρελιτών το 1682, τον έφερε πιο κοντά στον τσάρο, τον οποίο υπηρέτησε στα νιάτα του ως ακόλουθος. Η άριστη γνώση ξένων γλωσσών από τον Ματβέγιεφ, ασυνήθιστη για Ρώσο της γενιάς του, τον καθιστούσε ιδιαίτερα απαραίτητο στον Πέτρο. Υπηρέτησε ως απεσταλμένος στην Ολλανδική Δημοκρατία (1699-1712) και στην Αυστρία (1712-1715), εστάλη σε αποστολές στη Γαλλία και στην Αγγλία και επέστρεψε στη Ρωσία ως κόμης της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας το Φεβρουάριο του 1715. Από το 1719 έγινε πρόεδρος του Κολεγίου Δικαιοσύνης και γερουσιαστής.[35] Ένας ακόμα στενός συνεργάτης του Πέτρου ο οποίος κέρδισε εξέχ-

[illegible] στις εξωτερικές υποθέσεις ήταν ο στρατηγός-ναύαρχος Φιοντόρ [illegible] Γκολοβίν (1650-1706). Έμπειρος διπλωμάτης ήδη όταν ο Πέτρος [illegible] τη Σοφία διαπραγματεύτηκε τη Συνθήκη του Νέρτσινσκ με την Κίνα [illegible] υπήρξε συνεργάτης του Λεφόρ στη Μεγάλη Πρεσβεία και το 1699 έγινε [illegible] χρίστηκε ιππότης του Τάγματος του Αγίου Ανδρέα. Στη σύντομη [illegible] περίοδο που υπηρέτησε σε γραφείο ως υπεύθυνος των εξωτερικών [illegible] (1699-1706) επιτεύχθηκε η δημιουργία του συνασπισμού της Ρωσίας [illegible] Σουηδών και σημειώθηκαν οι πρώτες επιτυχίες στο Βόρειο Πόλεμο. [illegible] τον θεωρούσε τον εντιμότερο και ευφυέστερο άντρα σε όλη τη Ρ[illegible]. Ο θάνατός του τον Αύγουστο του 1706, καθ' οδόν από τη Μόσχα προς [illegible], ένα ακόμα στοιχείο που τον συνέδεε με τον Πέτρο, αποδόθηκε στο ποτό.

Οι πρόγονοι του Γαβριήλ Ιβάνοβιτς Γκολόβκιν (1660-1734) ήταν βογιάροι από τις αρχές του δέκατου έκτου αιώνα. Ο πατέρας του υπηρέτησε ως θαλαμηπόλος του τσάρου Θεόδωρου Αλεξέγιεβιτς, όπως, με τη σειρά του, έκανε και ο Γκολόβκιν για τον Πέτρο, ο οποίος του εμπιστεύτηκε τα τρέχοντα καθημερινά [illegible] ζητήματα. Διηύθυνε το Υπουργείο Εξωτερικών από το 1706, έγινε [illegible] Εξωτερικών (νέα θέση) το 1709 και τιμήθηκε με το ρωσικό τίτλο του κόμη το 1710. Ο γιος του Γκολόβκιν συνόδευσε τον τσαρέβιτς Αλέξιο στην Πολωνία και στη Γερμανία την περίοδο 1709-1710. Εντούτοις, ο Γκολόβκιν δε φαίνεται να είχε ιδιαίτερα προσόντα. Μολονότι διηύθυνε το Υπουργείο Εξωτερικών, δε γνώριζε, προφανώς, καμία ξένη γλώσσα εκτός από τα ρωσικά.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1690 μια ομάδα αντρών ισχυροποίησε τη θέση της ακολουθώντας τον Πέτρο σε στρατιωτικές επιχειρήσεις. Οι σημαντικότεροι μεταξύ αυτών ήταν οι Γκολόβιν, Γκόρντον, Λεφόρ, Ζέιν, Σερεμέτιεφ και Τολστόι, που εμφανίζονται σε ένα πορτρέτο με τον έφιππο Πέτρο στο Αζόφ το οποίο φιλοτεχνήθηκε το 1699. Ο Αβτιαμόν Μιχαήλοβιτς Γκολόβιν, ακόλουθος του Πέτρου τη δεκαετία του 1680, υπήρξε ο άνθρωπος-κλειδί για την αναδιοργάνωση του στρατού και πρωτοπόρος αξιωματικός στη Φρουρά Πρεομπραζένσκι. Η αιχμαλωσία του στη μάχη της Νάρβα το 1700 (δεν απελευθερώθηκε παρά το 1718) διέκοψε μια πολλά υποσχόμενη σταδιοδρομία. Η ιστορία του Πιοτρ Αντρέγιεβιτς Τολστόι (1645-1729) αποδεικνύει ότι ακόμα και η αρχική απείθεια καθώς και η σχετικά προχωρημένη ηλικία δεν έπλητταν απαραίτητα τη σταδιοδρομία ενός [illegible] υπηρέτη. Πήρε άφεση για την τοποθέτησή του στην υπόθεση Μιλοσλάβσκι το 1682. Αφού υπηρέτησε στο Αζόφ το 1696, ο Τολστόι στάλθηκε το 1697 να σπουδάσει στο εξωτερικό μαζί με μια ομάδα νεότερων αντρών.[12] Το 1701 τοποθετήθηκε στην Κωνσταντινούπολη ως ο πρώτος μόνιμος πρέσβης, όπου και [illegible] για δεκατρία χρόνια, συμπεριλαμβανομένης μιας περιόδου φυλάκισής του στο Επταπύργιο. Οι όποιες υποψίες εξακολουθούσαν να υπάρχουν για απείθεια [illegible] να επιστρέψει στη Ρωσία το 1714. [illegible] του Κολεγίου Εμπορίου [illegible] Τάγματος του Αγίου Ανδρέα [illegible]. Η επιτυχία του Τολστόι μπορεί να αποδοθεί [illegible] Αικατερίνη. Αλλά αυτά δε στάθηκαν αρκετά για να τον σώσουν [illegible] με τον Μένσικοφ το 1727. Τέλειωσε τη μακρά ζωή του εξόριστος στη Μονή Σολοβέτσκι.

Ο Μπορίς Πετρόβιτς Σερεμέτιεφ (1652-1719), άλλος στρατιωτικός διοικητής του Πέτρου, ήταν μέλος διακεκριμένης οικογένειας βογιάρων και υπηρέτησε ως ακόλουθος των ανακτόρων τη δεκαετία του 1670. Βετεράνος στρατιωτικών εκστρατειών και διπλωματικών αποστολών, ήταν ένας από τους πρώτους που πήγαν με το στρατόπεδο του Πέτρου τον Αύγουστο του 1689, ίσως εξαιτίας της σχέσης του με τον πρίγκιπα Βασίλι Γκολίτσιν. Την περίοδο 1697-1699 ηγήθηκε αντιπροσωπείας η οποία επισκέφθηκε την Πολωνία, την Αυστρία, την Ιταλία και τη Μάλτα (όπου έγινε ιππότης). Το 1700 προάχθηκε σε γενικό στρατάρχη. Υπακοή και τίτλοι δεν τον προστάτεψαν από τη δυσαρέσκεια του τσάρου. Τον Ιανουάριο του 1708 ο Πέτρος του επιτέθηκε κατηγορώντας τον για τη λανθασμένη πορεία στρατεύματος («Ή ο διάβολος σου είπε να το κάνεις ή έχεις τρελαθεί εντελώς»), κάτι που προκάλεσε ένα θλιμμένο γράμμα από τον Σερεμέτιεφ στον Μένσικοφ όπου υποστηριζόταν ότι η οργισμένη επιστολή του τσάρου τον είχε οδηγήσει σε κατάσταση «μελαγχολίας». «Είθε ο Θεός να μην επιτρέψει την επιδείνωση της αρρώστιας μου από έναν τέτοιο θυμό και να με αξιώσει να μην πεθάνω από παράλυση». Το Μάρτιο του 1709, όταν ο Σερεμέτιεφ στάλθηκε να αντιμετωπίσει τους Σουηδούς στην Ουκρανία, ο Πέτρος έμεινε δυσαρεστημένος από τις επιδόσεις του. Ο Σερεμέτιεφ έγραψε: «Εκλιπαρώ με δάκρυα τη Μεγαλειότητά σας, τον ευγενέστατο ηγεμόνα μου, να μη με κάνει να πεθάνω από θλίψη πριν από την ώρα μου σε τόσο μεγάλη ηλικία».

Οι απαιτήσεις από αυτόν ήταν τόσο μεγάλες, ώστε ο Σερεμέτιεφ δεν είχε χρόνο να επισκεφθεί τα κτήματά του στη Μόσχα ή να εγκατασταθεί στο σπίτι του στην Αγία Πετρούπολη. Τον Ιούλιο του 1710, πριν προλάβει σχεδόν να πάρει ανάσα μετά την πολιορκία της Ρίγας, διατάχτηκε να παραδώσει τη διοίκηση της φρουράς στο στρατηγό Ρέπνιν και να πάει στην Πολωνία «χωρίς καθυστέρηση», καθώς υπήρχαν ειδήσεις για συγκέντρωση τουρκικών και ταταρικών δυνάμεων. Το έτος 1711 τον βρήκε σε αναγκαστική πορεία από τη Βαλτική για να αντιμετω-

[illegible] του Σερεμέτιεφ και η προσφορά της οικογένειάς του [illegible] εγγενής μπορούσε να επηρεαστεί από τις δυνάμεις του [illegible] την τιμή του γένους του. Η αριστοκρατική του καταγωγή και οι [illegible] απόψεις του τον ανέδειξαν σε χρήσιμο μεσολαβητή, όπως όταν χρειάστηκε ο Πέτρος κάποιον για να καταστείλει την εξέγερση στο Αστραχάν το 1705. [illegible] τον εκτιμούσαν μόνο οι προύχοντες αλλά και οι απλοί στρατιώτες. Η περίπτωση του Σερεμέτιεφ δείχνει επίσης ότι ήταν δυνατόν, αν και άβολο καμιά φορά, να [illegible] γεις μια επιτυχημένη σταδιοδρομία χωρίς να απολαμβάνεις προσωπικούς φιλικούς δεσμούς με τον τσάρο.

Ο Ελβετός μισθοφόρος Φραντς Λεφόρ (1655/1656-1699) ήρθε στη Μόσχα το 1676, πολέμησε στις εκστρατείες της Κριμαίας τη δεκαετία του 1680 και έγινε ο πρώτος ναύαρχος του ρωσικού στόλου.[31] Ο Λεφόρ ήταν τόσο ισχυρός, ώστε του ανατέθηκε η στρατιωτική διοίκηση (στο Αζόφ) και διπλωματικά πόστα (επικεφαλής της Μεγάλης Πρεσβείας), παρά την έλλειψη πείρας και στους δύο τομείς. Οι απόψεις διίστανται όσον αφορά τις ικανότητές του. Ο Μπόρις Κουράκιν (που υπήρξε επικριτικός για τα περισσότερα μέλη του κύκλου του Πέτρου στη νιότη του) έγραψε ότι ο Λεφόρ «ξημεροβραδιαζόταν σε απολαύσεις, δείπνα, χορούς και συμπόσια» και παρέσυρε τον Πέτρο σε όργια με γυναίκες και συνεχή μεθοκοπήματα και πέθανε από το ποτό.[32] Μια πρόσφατη επανεκτίμηση του αποδίδει κάποιο όραμα —για παράδειγμα, στο εμπόριο («Η αφθονία προϊόντων όλων των ειδών στη Ρωσία τα οποία είναι εξαιρετικά αναγκαία σε όλες τις χώρες θα προσελκύσουν όλα τα εμπορευόμενα έθνη στις αποβάθρες σας»)— και τον περιγράφει ως «ένθερμο πολέμιο της δουλείας».[33] Το σημαντικό όμως είναι ότι ο Πέτρος τον θαύμαζε και τον εμπιστευόταν, ειδικά επειδή ήταν ο πρώτος οδηγός και μέντοράς του στη Συνοικία των Ξένων. Όταν έλαβε την είδηση του θανάτου του, λέγεται ότι ο Πέτρος παραπονέθη-

[illegible]

Μετά τους θανάτους του Λεφόρ και Γκόρντον [illegible] ο ένας από τον άλλο το 1699 [illegible] ο Πέτρος [illegible] κανένας ξένος δε φαίνεται να [illegible] και φιλία του τσάρου σε τέτοιο βαθμό, αν και πολλοί [illegible] θέσεις συμβούλων. Δεν υπάρχει καμία μαρτυρία ότι ο Πέτρος είχε [illegible] προσωπικούς δεσμούς με κάποιον από τους άλλους ξένους [illegible] Ρόνε ή τον Όγκιλβι. Του άρεσε να πίνει με ξένους [illegible] Κοζέν και ο Γιόζεφ Νίε, αλλά αυτοί δεν κατείχαν [illegible] αποτελούσε ο Τζέιμς Μπρους (Γιάκοβ Βιλίμοβιτς Μπρους, 1670-1735), ο οποίος στην πραγματικότητα είχε γεννηθεί στη Μόσχα και ήταν γιος ενός Σκώτου [illegible] στρατιώτη, του Γουίλιαμ Μπρους, η οικογένεια του οποίου ήρθε στη Μόσχα κατά τη διάρκεια του αγγλικού εμφύλιου πολέμου. Ο Τζέιμς και ο αδελφός του Ρόμαν συμμετείχαν στα «ερασιτεχνικά» στρατεύματα του Πέτρου το 1683 και αργότερα υπηρέτησαν στην Κριμαία, στο Αζόφ και στη Μεγάλη Πρεσβεία. Ο Τζέιμς παρέμεινε στην Αγγλία για να σπουδάσει κοντά στους αστρονόμους Τζον Φλάμστιντ και Έντμοντ Χάλεϊ προτού επιστρέψει στη Ρωσία, ενώ στη συνέχεια έγινε ο «πρώτος οπαδός του Νεύτωνα» στη Ρωσία. Εκπόνησε το πρώτο ρωσικό αλμανάκ (το επονομαζόμενο «καλαντάρι του Μπρους», το οποίο έφερε το όνομά του μέχρι και το δέκατο ένατο αιώνα). Διηύθυνε επίσης το Τυπογραφείο Κιπριάνοφ, το οποίο ασχολιόταν κυρίως με χαρτογραφικό υλικό, και βοήθησε να δημιουργηθεί η Μαθηματική Σχολή και ένα αστεροσκοπείο στη Μόσχα. Ήταν, επίσης, διάσημος ως μάγος. Στη συνέχεια χρειάστηκε να μπει στη στρατιωτική υπηρεσία, κι έτσι η επιστήμη έπρεπε να τεθεί σε δεύτερη μοίρα. Υπηρέτησε ως διοικητής του πυροβολικού, κερδίζοντας το Παράσημο του Αγίου Ανδρέα για υπηρεσίες στην Πολτάβα, ύστερα ως επόπτης κατασκευής οχυρών και το 1717 έγινε πρόεδρος του Κολεγίου Ορυχείων και Μανιφατούρας. Η τελευταία υπηρεσία του προς τον Πέτρο ήταν η διευθέτηση της κηδείας του. Μετά το θάνατο του τσάρου αποσύρθηκε και αφοσιώθηκε στην επιστήμη. Η σταδιοδρομία του Μπρους δείχνει πόσο εκτεταμένες και ποικίλες αρμοδιότητες αναλάμβαναν οι ικανότεροι από τους υποστηρικτές του Πέτρου.

Οι Λεφόρ, Γκόρντον και Μπρους συνδέονται με τις περίφημες «φωλιές των νεοσσών» του Πέτρου, με την Καταμέθυστη Σύνελευση και με τους ψευδοαξιω-

[illegible] Νικίτα Μοισέγιεβιτς Ζότοφ (-1717), που ξεκίνησε την [illegible] ο Ζότοφ ήταν δάσκαλος του νεαρού τότε Πέτρου. [illegible] ήταν Ρώσος κόμης και του απονεμήθηκε ο τίτλος του [illegible] πρόεδρος του [illegible], ενώ διορίστηκε επίσης και έφορος. [illegible] τον φοβόνταν άλλοι υψηλά ιστάμενοι λόγω της στενής του σχέσης με τον τσάρο, στον οποίο δε φοβόταν να εκθέτει τις απόψεις του. Ο Γιουστ Γιούελ αναφέρει ένα περιστατικό το 1710 σε ένα γλέντι στην κατοικία του Μένσικοφ στο Σλίσελμπουργκ, όπου ο Ζότοφ κατηγόρησε τον Μένσικοφ ότι «λήστευε τον κόσμο [illegible] κλέφτης, απολαμβάνοντας το μερίδιό του από όλες τις προσόδους και εξακολουθώντας να παραμένει ένας απατεώνας».[61]

Η Καταμέθυστη Συνέλευση ήταν στενά συνδεδεμένη με την ψευδοαυλή, της οποίας μέλη ήταν μερικοί από τους αρχιυπασπιστές του Πέτρου, με πρώτο και καλύτερο τον Φιόντορ Γιούρεβιτς Ρομοντανόφσκι (1640-1717). Η μοσχοβίτικη καταγωγή του (ο πατέρας του ήταν εξέχων στρατηγός) του άνοιξε το δρόμο για μια αξιόλογη σταδιοδρομία ως «πρίγκιπα-καίσαρα», ή ψευδοτσάρου, από τη δεκαετία του 1690 μέχρι το θάνατό του.[62] Ο Μπόρις Κουράκιν έγραψε ότι ο Ρομοντανόφσκι είχε «την εμφάνιση τέρατος και το χαρακτήρα ενός μοχθηρού τυράννου· ήταν ο πιο κακόβουλος άνθρωπος, μεθυσμένος μέρα νύχτα, αλλά ήταν πιστός στη Μεγαλειότητά του όσο κανείς άλλος».[63] Οι ξένοι τον έβρισκαν άξεστο, ακόμα και εχθρικό απέναντι σε ορισμένα σχέδια του Πέτρου. Ο Γιοχάνες Κορμπ, για παράδειγμα, ανέφερε πως η αντίδραση του Ρομοντανόφσκι στην πληροφορία ότι ο Φιόντορ Γκολόβιν είχε φορέσει ξενικά ρούχα στη Βιέννη το 1689 ήταν απαξίωση για το ότι εκείνος μπορούσε να είναι «τόσο ανόητο γαϊδούρι ώστε να περιφρονήσει τη φορεσιά της πατρίδας του».[64] Ο Βέμπερ αναφέρει ότι στην πρώτη του συνάντηση με τον Ρομοντανόφσκι ο ψευδοτσάρος τού έδωσε να πιει ένα τέταρτο του γαλονιού μπράντι. Τους επισκέπτες στο σπίτι του Ρομοντανόφσκι τους υποδεχόταν μια αρκούδα με ένα ποτήρι βότκα, η οποία άρπαζε το καπέλο ή την περούκα

[illegible] για τις αυστηρές και σκληρές ποινές του, [illegible] να τρέμουν». Κατά την άποψη του Βέμπερ, [illegible] είναι απολύτως αναγκαίο να εφαρμόζεται η δικαιοσύνη [illegible] τρόπο, γιατί αλλιώς κανένα άτομο [illegible] να είναι ασφαλές». Χειριζόταν επίσης σημαντικά πρακτικά θέματα, όπως το μονοπώλιο της παραγωγής και τη διανομή των [illegible] από τη Μόσχα στο μέτωπο. Ο Ρομοντανόφσκι [illegible]. Ένα ανέκδοτο αφηγείται πώς φύλαξε το βασιλικό ταμείο την εποχή του τσάρου Αλέξη, για να το παραδώσει στον Πέτρο μετά τη νίκη της Νάρβα το 1700. Δεν μπορούσε να εξαγοραστεί και καμία κατηγορία κατάχρησης δε διατυπώθηκε ποτέ εναντίον του.

Παρά τις όποιες επικαλύψεις μεταξύ πραγματικών και ψεύτικων αξιωμάτων, πολλά μέλη της Καταμέθυστης Συνέλευσης και της ψευδοαυλής φαίνεται ότι εξαιρούνταν γενικά από θέσεις ευθύνης, περιοριζόμενα στους ρόλους του γελωτοποιού και του «ιερού τρελού», με την άδεια να μιλούν πολύ ελεύθερα, παραβιάζοντας την εθιμοτυπία, μπροστά στον τσάρο και στους συμβούλους του. Ο Γκέοργκ Γκρουντ ανέφερε την πρακτική του τσάρου να κρατάει στην αυλή τρεις ή τέσσερις «χαζούς», μεταξύ αυτών και «τρελούς» οι οποίοι προσποιούνταν ότι ήταν τρελοί για να κεντρίζουν και να εκνευρίζουν τους βογιάρους, πάντα με το πρόσταγμα του τσάρου.[71] Ένας τέτοιος ήταν ο πρίγκιπας Γ. Φ. Σακόφσκοϊ, γνωστός ως «αρχιδιάκονος Γεδεών», τον οποίο φοβούνταν πάρα πολύ οι ανώτεροι αξιωματούχοι. Ο Κουράκιν τον περιέγραφε ως «άνθρωπο σχετικά ξεστό και αναγνώστη βιβλίων, αλλά διαβολεμένο ποτήρι και μέθυσο, που δημιουργούσε διχόνοιες σε όλους, από τον πρώτο ως τον τελευταίο», χώνοντας τη μύτη του στις δουλειές των υπουργών. Ο Σακόφσκοϊ και άλλοι όπως αυτός χρησιμοποιούνταν για να τιμωρούν «διακεκριμένα πρόσωπα», έχοντας το ελεύθερο «να τους βάζουν να

[illegible] Μένσικοφ [illegible] «Βασίλισσα» [illegible] Επειδή [illegible] με τον Πέτρο και τον συνόδευε [illegible] το 1722, που [illegible] άλλων «Βασιλισσών».[illegible]

Παράλληλα με αυτούς που απολάμβαναν την ιδιαίτερη εμπιστοσύνη του τσάρου υπήρχε, κατά κάποιον τρόπο, μια μεγαλύτερη ομάδα σε υψηλές στρατιωτικές, πολιτικές ή διπλωματικές θέσεις που εκτελούσε τις εντολές του χωρίς [illegible] στενούς προσωπικούς δεσμούς μαζί του. Σε αντίθεση με τους προκατόχους τους στα ανώτερα κλιμάκια της Μοσχοβίας του δέκατου έβδομου αιώνα, οι οποίοι μπορούσαν να προσδοκούν ότι θα περνούσαν τα μεσοδιαστήματα των πολέμων [illegible] ή κοντά στη Μόσχα, αυτοί κατέληγαν να περνούν το μεγαλύτερο διάστημα της σταδιοδρομίας τους μακριά από την πατρίδα. Ένας τέτοιος αξιωματούχος ήταν ο πρίγκιπας Μιχαήλ Μιχαήλοβιτς Γκολίτσιν ο πρεσβύτερος (1675-1730), μέλος της παραδοσιακής ελίτ των βογιάρων, ο οποίος εντάχθηκε το 1687 στο Σεμιόνοφσκι ως κοινός στρατιώτης. Οι εικονικές μάχες έδωσαν τη θέση τους σε αληθινές: Νέτεμποργκ, Μιτάου και Γκρόντνο, Λεσνάγια, Πολτάβα, Βίμποργκ και Προύθος. Το 1714 έγινε αρχιστράτηγος στη Φιλανδία και ηγήθηκε της καθ[illegible] ταξής της. Το 1723 έγινε διοικητής στην Ουκρανία.[73] Ο μεγαλύτερος αδελφός του Ντμίτρι Μιχαήλοβιτς Γκολίτσιν (1665-1737) ήταν από τους πρώτους νέους που στάλθηκαν στο εξωτερικό για να σπουδάσουν ναυπηγική και ναυσιπλοΐα, το 1697. Υπηρέτησε ως κυβερνήτης του Κιέβου από το 1708 μέχρι το 1721 (όταν είχε στενές επαφές με μέλη του κλήρου του Κιέβου και της Ακαδημίας) και ήταν επικεφαλής του Κολεγίου Κρατικών Προσόδων από το 1722 μέχρι το 1725. Ένας από τους λίγους Ρώσους που εμβάθυναν στη δυτική σκέψη, έμελλε να γίνει ο ιθύνων νους του αποτυχημένου συνταγματικού σχεδίου του 1730.

Διπλωματικά πόστα διατηρούσαν επίσης άντρες που βρίσκονταν πολλά χρόνια μακριά από την Αυλή. Ένα αξιοσημείωτο παράδειγμα ήταν ο πρίγκιπας Μπόρις Ιβάνοβιτς Κουράκιν (1676-1727), βετεράνος των εκστρατειών στην Αζοφική και του Βόρειου Πολέμου και γαμπρός του τσάρου από το γάμο του με την Ξένια Λοπούχινα. Αυτή η σχέση, όπως και η κριτική του για την άνοδο των «νέων ανδρών» του Πέτρου, μπορεί να είχε ως αποτέλεσμα ένα είδος τιμητικής «εξορίας» του σε μια σειρά από πόστα, στη Χάγη, στο Άμστερνταμ και στο Παρίσι, όπου και βρέθηκε στη θέση που ήθελε.[76]

[illegible] του Πέτρου [illegible] «Νέοι άντρες» [illegible] Φρουράς Πρεομπραζένσκι και Σεμιόνοφσκι [illegible] του Πέτρου [illegible] μια εναλλακτική Αυλή [illegible] Ιβάν στη Μόσχα [illegible] Πολλά παλικαράκια του απλού λαού κέρδισαν την εύνοια [illegible] Από την εποχή εκείνη απλοί άνθρωποι [illegible] «[illegible] επιτυχιών».[77] Το πιο λαμπρό [illegible] ήταν ο Αλεξάντερ Μένσικοφ, η σταδιοδρομία του οποίου [illegible] στο επόμενο κεφάλαιο, αλλά πολλοί άλλοι εκτός [illegible] από τις φρουρές. Ένας ήταν και ο Πάβελ Ιβάνοβιτς Γιαγκουζίνσκι (1683-1736), που συνδύαζε ταπεινή καταγωγή (ο πατέρας του ήταν οργανίστας στη λουθηρανική εκκλησία της Μόσχας) και ξένη προέλευση (Πολωνία).[78] Όπως συνέβη και με άλλους που προέρχονταν από μη [illegible] περιβάλλοντα, [illegible] ρόλο: Το «όμορφο παρουσιαστικό του» προφανώς το πρόσεξε ο Φ. Α. Γκολόβιν και σύντομα βρέθηκε στα ανάκτορα. Στη συνέχεια, το 1701, υπηρέτησε ως ορντινάντσα στη Φρουρά Πρεομπραζένσκι και αναδείχτηκε σε έναν από τους μόνιμους ακόλουθους του τσάρου.[79] Η διάκριση στη μάχη του Προύθου το 1711 προκάλεσε την προαγωγή του σε γενικό επισιτιστή (αξίωμα που υπήρχε σε ξένους στρατούς και, προφανώς, το υιοθέτησε ο Πέτρος επειδή το είχε και ο Αύγουστος ο Β'), με ετήσια αμοιβή εξακόσια ρούβλια. Από τότε και στο εξής σπάνια απουσίαζε από τη συντροφιά του τσάρου. Ταξίδεψε στο Τόργκαου για το γάμο του τσαρέβιτς Αλέξιου το 1711 και συνόδευσε τον Πέτρο στις Κάτω Χώρες και στη Γαλλία το διάστημα 1716-1717, επιβαίνοντας στην ίδια άμαξα. Δεν είναι περίεργο, δεδομένης της στενής τους σχέσης, ότι το 1718 ο Γιαγκουζίνσκι δρούσε ως «το μάτι» του τσάρου, επιβλέποντας τα νεοϊδρυθέντα κολέγια.[80] Πριν προλάβει όμως να αποδείξει την αξία του σε εσωτερικά καθήκοντα, ο Πέτρος του ανέθεσε μια σειρά από διπλωματικές αποστολές που τον κράτησαν στη Σουηδία και στην Αυστρία από την άνοιξη του 1719 μέχρι το 1722. Αυτό αποδεικνύει το πώς ο Πέτρος εκμεταλλευόταν τις ικανότητες των καλύτερων συνεργατών του. Τα επιτελικά καθήκοντα του Γιαγκουζίνσκι διευρύνθηκαν παραμονές της αναχώρησης του Πέτρου για την Περσία το 1722, όταν έγινε γενικός τοποτηρητής. Ο Πέτρος είπε στη Γερουσία: «Ιδού το μάτι με το οποίο θα βλέπω τα πάντα. Γνωρίζει τις προθέσεις και

[illegible] Γερουσία [illegible] Σαφίροφ [illegible] Μιχαήλ ότι ήταν «εβραϊκής καταγωγής» [illegible] βος». Ο Γιαγκουζίνσκι αποδοκίμαζε την προσβολή αυτή, με το αιτιολογικό [illegible] ταν η εύνοια του ηγεμόνα προσφέρεται σε ένα πρόσωπο, η προγενέστερη [illegible] και η ταπεινή καταγωγή εξαλείφονται».[82] Σε επιστολή προς τον τσάρο [illegible] 1722 διατύπωσε την άποψη ότι η Γερουσία όφειλε, βάσει αρχής, να [illegible] από άντρες μεσαίων βαθμών, οπότε θα υπήρχαν λιγότεροι καβγάδες μεταξύ [illegible] μων των υψηλότερων βαθμών.[83]

Ο Γιαγκουζίνσκι συνδύαζε αποτελεσματικότητα και εντιμότητα στην εκτέλεση των επίσημων καθηκόντων του, έχοντας τη φήμη ότι αποτελεί «την ψυχή και τη ζωή της παρέας». Ήταν ακόλουθος στους γάμους του Πέτρου και της Αικατερίνης το 1712 και τελετάρχης των συγκεντρώσεων που καθιερώθηκαν από το 1718. Όπως οι περισσότεροι από τους συνεργάτες του Πέτρου, ήταν δυνατός πότης. Ο Μπέργκχολτς αναφέρει ότι το Μάρτιο του 1725, μετά το θάνατο του Πέτρου, ε[illegible]πισκέφθηκε την αυτοκράτειρα ενώ ήταν πολύ μεθυσμένος: «Είναι από κάθε άποψη ευγενικός και αξιοσέβαστος άνθρωπος, αλλά όταν έχει πιει ξεχνά ποιος είναι».[84] Η συνολική εντύπωση είναι αυτή ενός απόλυτα αφοσιωμένου, δραστήριου (πολύ βασικό, αν λάβουμε υπόψη την έκταση των καθηκόντων του), παρορμητικού, τρυφηλού, αλλά κατά βάση έντιμου ανθρώπου για τα δεδομένα της εποχής, ο οποίος «ένιωθε απελπισία στη σκέψη ότι δεν μπορούσε να πετύχει τίποτα μέσα στη θάλασσα των ύπουλων και πονηρών αντρών, οι οποίοι δε θα παραμέριζαν τα δικά τους συμφέροντα για χάρη αυτών του ηγεμόνα».[85] Ο Μπάσεβιτς τον περιέγραφε ως «εξαιρετικά ταλαντούχο και τετραπέρατο».[86] Λέγεται ότι έπεισε τον τσάρο να μη θέσει σε εφαρμογή διαταγή να εκτελείται όποιος κλέβει κάτι που να αξίζει όσο ένα κομμάτι σκοινί, «εκτός αν η Μεγαλειότητά σας επιθυμεί να μείνει χωρίς επαλλήλους και υπηκόους. Όλοι κλέβουμε, μόνο που ορισμένοι κλέβουν περισσότερο και πιο φανερά από άλλους».[87]

Ένας άλλος άντρας που αναδείχτηκε μέσα από τη φρουρά ήταν ο Αλεξάντερ

[illegible] το διάστημα 1716-1717. Το 1717 [illegible] Ο Αντρέι Ιβάνοβιτς Ουσάκοφ [illegible] από το 1707, εμφανίζεται συχνά σε έγγραφα [illegible] για τον τσάρο, ερευνώντας καταχρήσεις, [illegible] και ναυπηγικής. Έγινε γερουσιαστής το 1724.[90] [illegible] ορντινάντσα ήταν ο Αλεξάντερ Βασίλιεβιτς Κικίν, [illegible] προηγουμένως.[91]

Όταν κάποια ορντινάντσα ανέβαινε σε υψηλότερη θέση, κάποιος άλλος ερχόταν να καλύψει το κενό. Ο Πέτρος είχε αρκετές διαθέσιμες ορντινάντσες, που κοιμούνταν στο δωμάτιό του (ορισμένες φορές τους χρησιμοποιούσε ως μαξιλάρια), έτρεχαν μαζί του, συνόδευαν την άμαξά του και γενικά εκτελούσαν τα καθήκοντα που σε άλλες Αυλές έφερε σε πέρας ένα σμήνος από αυλικούς.[92] Σε αντάλλαγμα, ο Πέτρος παρευρισκόταν στους γάμους και στα βαφτίσια τους. Στη διάρκεια των ταξιδιών του Πέτρου σε ξένες χώρες το διάστημα 1716-1717 στις ορντινάντσες περιλαμβάνονταν ο Αφανάσι Τατίστσεφ, ο Γιούρι Κολογκρίβοφ και ο Σεμιόν Μπα[illegible], κύριο καθήκον των οποίων ήταν να κάνουν θελήματα, ψώνια και να μοιράζουν φιλοδωρήματα.[93] Οι μισθοί τους ήταν πενιχροί (εβδομήντα πέντε ρούβλια ετησίως το 1723[94]), αλλά τα «τυχερά» τους και ορισμένες φορές η εξουσία τους ήταν υπολογίσιμα. Το Μάιο του 1724, για παράδειγμα, ο Αντρέι Ντρέβνιν διατάχτηκε να προπορευτεί της παρέας του Πέτρου στη [illegible] και να κανονίσει τα πανδοχεία και τα χάνια για τα άλογα και τις άμαξες. «Όταν οργανώνει τις μετακινήσεις, οι κυβερνήτες των επαρχιών, οι ταχυδρομικοί οδηγοί και οι κάτοικοι των περιοχών πρέπει να υπακούν σε αυτόν, τον Ντρέβνιν, σε όλα τα ζητήματα χωρίς καμία αντίρρηση».[95] Ο Καμπρεντόν παρατηρούσε: «Ο τσάρος είχε υπηρέτες που στην πραγματικότητα δεν ήταν τίποτα άλλο παρά λακέδες, επιλεγμένοι στο μεγαλύτερο μέρος τους από τους κοινούς ανθρώπους. Αυτές οι ορντινάντσες τον πληροφορούσαν για όλα όσα συνέβαιναν, ειδικά στην ιδιωτική ζωή των υπηκόων του».[96] Ο Μπέργκχολτς σχολίαζε τη δύναμη που είχαν οι ορντινάντσες το 1721, αναφέροντας τέσσερις: τους Γκολόβιν, Ντρέβνιν, Τατίστσεφ και Βασίλι Πέτροβιτς

[illegible]

[illegible] ο Ποσπέλοφ αποδεικνύει για άλλη μια φορά ότι η αξία [illegible] ανθρώπων για τον Πέτρο δεν είχε να κάνει κατ' ανάγκη με το μυαλό, την [illegible] ή, εντάξει, τα ανθρώπινα ταλέντα του. Το σχόλιο του Μπέργκχολτς ότι άλλοι [illegible] τας οφείλαν να υποκλίνονται βαθιά στον Βασίλι υπαινίσσεται πως αυτό ήταν [illegible] ακόμα δείγμα του μηχανισμού του Πέτρου προς την αριστοκρατία ότι δεν [illegible] αυτά διόλου δικαίωμα να αποτελούν μέλη του στενότερου κύκλου. Ο Πέτρος [illegible] από τους ευγενείς των υψηλών βαθμίδων να υπηρετούν την πατρίδα [illegible] από εξέχουσες θέσεις, αλλά νιώθοντας αρκετή αβεβαιότητα ώστε να παραμένουν σε ετοιμότητα. Και ο Στράλενμπεργκ δίνει έμφαση στη δυσαρέσκεια της παλιάς αριστοκρατίας για την προτίμηση που έδειχνε ο Πέτρος σε «νέους και ανεβαίνοντες ευνοούμενους, πολλοί από τους οποίους είναι ταπεινής καταγωγής», [illegible] οι θέσεις-κλειδιά της διοίκησης εξακολουθούσαν να είναι ανοιχτές σε άντρες [illegible] κεκριμένης καταγωγής. Φυσικά, όλοι οι βασιλιάδες είχαν βαλέδες και προσωπικούς ακολούθους, πολλοί από τους οποίους απολάμβαναν επιρροή και προνόμια, αλλά φαίνεται πως υπήρχε διάχυτη η αίσθηση ότι ο Πέτρος είχε θολώσει υπερβολικά τις διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στις τάξεις.

Παράλληλα με τις ορντινάντσες υπήρχαν και διάφοροι άλλοι άνθρωποι που είχαν επιρροή επειδή βρίσκονταν κοντά στον τσάρο. Ένα παράδειγμα αποτελεί ο μάγειρας του Πέτρου, ο Γιόχαν (Γιαν) Φέλτεν, που ετοίμαζε τα αγαπημένα φαγητά του τσάρου, ταξίδευε παντού μαζί του και ήταν ένας από τους λίγους ακολούθους στους οποίους επιτρεπόταν να σερβίρουν στο τραπέζι του τσάρου.[100] Στη διάρκεια της επίσκεψης του Πέτρου στη Γερμανία και στη Γαλλία το διάστημα 1716-1717 βρίσκουμε τον Φέλτεν να κάνει θελήματα και να βάζει το χέρι στην τσέπη για να πληρώσει τους άντρες που κουβαλούσαν για τον τσάρο, ένα χωρικό που έφερε γάλα και βούτυρο και κάποιον τρίτο που παρέδωσε κάμποσα στρείδια. Συχνά έφυγαν αυτόν να πληρώσει τα καταλύματα όταν μετακινούνταν, αξιώνοντας να πάρει αργότερα τα χρήματα.[101] Ο Γιουστ Γιούελ θεώρησε θέμα αρχής να δώσει ένα δώρο στον Φέλτεν όταν πήγε στην κατοικία του στη Μόσχα για να ετοιμάσει ένα γεύμα για τον Πέτρο, επειδή ήταν ένα πρόσωπο που «μπορούσε να διευκολύνει την πρόσβασή μου στον τσάρο όταν έπρεπε να συζητήσω για δουλειές».[102] Η κό-

[illegible]

[illegible] Σε άλλη εξόρμηση για ψώνια αγόρασε [illegible] τα και δέρματα ζώων.[106] Γενικά, στον Πέτρο άρεσε να περιβάλλεται από γνώριμα πρόσωπα όταν βρισκόταν στο εξωτερικό. Μια καταχώριση σε ένα λογιστικό βιβλίο για τον Ιούνιο του 1716 τον παρουσιάζει να παίζει ένα παιχνίδι λοταρίας με τον Μίτσκα, τον κόμη Γκολόβκιν, το γραμματέα Μακάροφ, τον υπασπιστή Γκ[illegible], τον πλοίαρχο Ρουμιάντσεφ και το νάνο Λούκα.[107] Ο Αβραάμ [illegible], αλλιώς Αβραάμ Πέτροβιτς Γκάνιμπαλ, γιος ενός Αιθίοπα πρίγκιπα, περιλαμβανόταν συχνά στην παρέα.[108] Άλλοι άνθρωποι-κλειδιά που περιλαμβάνονταν στο προσωπικό του οίκου του Πέτρου ήταν ο Ουλιάν Σινιάβιν, που διηύθυνε τη Διεύθυνση Οικοδόμησης, και ο Μπόρις Νερόνοφ, ο αρχικυνηγός και επόπτης των βασιλικών θηριοτροφείων και πτηνοτροφείων.[109]

Το σημαντικότερο πρόσωπο στον οίκο του Πέτρου, ο Αλεξέι Βασίλιεβιτς Μακάροφ (1674/1675;-1750), γραμματέας της Ιδιαίτερης Γραμματείας του Πέτρου, δεν ανήκε στον κύκλο των στρατιωτικών.[110] Η εξέλιξή του ακολούθησε το πρότυπο προκατόχων του όπως ο Φιόντορ Σακλόβιτι και ο Εμελιάν Ουκράιντσεφ, γραφειοκρατών της εποχής της Σοφίας οι ικανότητες των οποίων στη γραφή και στην ανάγνωση τιμήθηκαν υπέρ το δέον και η τύχη και η φιλοδοξία τους τους έκαναν να ξεχωρίσουν από τους άλλους συναδέλφους τους γραφιάδες. Ο πατέρας του Μακάροφ ήταν υπάλληλος στο γραφείο του κυβερνήτη της Βολογκντά. Κατά το θρύλο, ο Πέτρος εντόπισε σε μια επίσκεψή του στη Βολογκντά το 1693 τον πολλά υποσχόμενο νεαρό γραφιά, ο οποίος, σε αντίθεση με τον ίδιο τον τσάρο, είχε λεπτό γραφικό χαρακτήρα και εξαιρετική γνώση ορθογραφίας και γραμματικής. Είναι όμως εξίσου πιθανό ότι ο Πέτρος τον πρόσεξε όταν εργαζόταν στη Διεύθυνση της Ιζόρα του Μένσικοφ.[111] Το 1704 τοποθετήθηκε υπεύθυνος της Γραμματείας. Ο Μακάροφ δεν ξέχασε ποτέ την καταγωγή του, υπογράφοντας ως «ταπεινός δούλος σας» στους ευγενείς με τους οποίους αλληλογραφούσε. Ούτε απέκτησε μεγάλα πλούτη. Ο ετήσιος μισθός του των τετρακοσίων ρουβλίων θεωρούνταν πενιχρός σε

σχέση με τους μισθούς των ανώτερων αξιωματικών του στρατού [illegible] γνωστό, ενώ του έχουν μόνο δύο βασιλικές παραχωρήσεις κτημάτων [illegible] και το 1725, με συνολικό αριθμό κάτω από τριάντα αγροτικών νοικοκυριών [illegible] γνώριζαν τόσο κοντά στον τσάρο, ο Μακάροφ τον συνόδευε στις εκστρατείες [illegible] στα ταξίδια του στο εξωτερικό και ήταν το δεξί του χέρι, η «σκιά» του [illegible] τα μάτια και τα αφτιά του.[114] Ένας αυτόπτης έγραφε: «Ο Μακάροφ μιλάει [illegible] μόνο τα μέρη του [illegible], αλλά η επιρροή του είναι μεγάλη [illegible]. Ήταν ο «αναντικατάστατος συνδετικός κρίκος μεταξύ του φιλοκαμάτη [illegible] κρατικής μηχανής» και οι υποθέσεις που έπρεπε να διεκπεραιωθούν [illegible] τική μηχανή, από προέδρους κολεγίων ή από τη Γερουσία προωθούνταν [illegible] ματεία, με την πεποίθηση ότι ο τσάρος εξακολουθούσε να αποφασίζει [illegible] σημαντικά θέματα.[114] Ο Μακάροφ χειριζόταν μεγάλο μέρος της αλληλογραφίας του Πέτρου στη διάρκεια του Βόρειου Πολέμου, γράφοντας εκ μέρους [illegible] μα και για ζητήματα υψίστης σημασίας. Με τη σειρά τους, οι παραλήπτες [illegible] απευθύνονταν κυρίως στον Μακάροφ παρά στον τσάρο. Όσοι έκαναν αιτήσεις στηρίζονταν σε αυτόν για να βρει την «κατάλληλη στιγμή» να θέσει τα αιτήματα στον Πέτρο για να δείξει εύνοια σε κάποιο συγγενή, να μεσολαβήσει σε μια δικαστική υπόθεση, να διευθετήσει ζητήματα καλλιεργούμενων κτημάτων ή [illegible] μένων μισθών.[115] Αντιμετώπιζε επίσης τα τρέχοντα εσωτερικά ζητήματα, [illegible] θύνοντας τον ιδιωτικό ζωολογικό κήπο, τα ιαματικά λουτρά, το Μουσείο Σπάνιων και Παράξενων Αντικειμένων, στέλνοντας εκπαιδευόμενους στο εξωτερικό και βοηθώντας να συνταχθεί η επίσημη ιστορία του Βόρειου Πολέμου.

Ο Πιοτρ Σαφίροφ (1669-1739), γιος ενός προσήλυτου Εβραίου, υπήρξε ένας ακόμα «κοινωνικός αριβίστας» ανεπιβεβαίωτης καταγωγής. Ο Σαφίροφ και ο τσάρος λέγεται ότι συναντήθηκαν ακριβώς πριν από τη Μεγάλη Πρεσβεία. Ο Πέτρος επισκέφθηκε ένα κατάστημα στο οποίο εργαζόταν ο Σαφίροφ και εντυπωσιάστηκε από την εξαιρετική γλωσσομάθειά του. Ο νεαρός Σαφίροφ, λοιπόν, πήρε το όνομα Πιοτρ προς τιμήν του τσάρου.[116] Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, τον Σαφίροφ τον πήρε στο Υπουργείο Εξωτερικών, όπου εργαζόταν ως μεταφραστής ο πατέρας του, ο Φ. Ι. Γκολόβιν.[117] Πρόσφατη έρευνα δείχνει ότι ο Σαφίροφ ο πρεσβύτερος ήταν στην πραγματικότητα αιχμάλωτος πολέμου και στη συνέχεια δούλος στο σπίτι του Μπογκντάν Χιτρόβο, ενός σημαντικού βογιάρου στη διάρκεια της βασιλείας του τσάρου Αλέξιου, ο οποίος μπήκε στο εμπόριο μετά το θάνατο του κυρίου του.[118] Ο Σαφίροφ ο νεότερος συνόδευσε τον Γκολόβιν στη Μεγάλη Πρεσβεία. Το 1709 έγινε μυστικοσύμβουλος και το 1710 έλαβε τον τίτλο του βαρόνου, μια τιμή που συνήθως την επιφύλασσαν σε ξένους υπαλλήλους. Την περίοδο 1711-1713 διαπραγματεύτηκε ειρήνη με τους Τούρκους, αλλά κατέληξε στην Κωνσταντινούπολη ως όμηρος, όπου πέρασε αρκετό διάστημα φυλακισμένος στο Επτα-

[illegible] καθώς οι Τούρκοι [illegible] ο Πέτρος [illegible] 1723 [illegible] με τον Γκολόβκιν [illegible] Το 1722 ο Μένσικοφ [illegible] Σαφίροφ. Ο τελευταίος καταδικάστηκε σε θάνατο με αποκεφαλισμό [illegible] την τελευταία στιγμή, με την [illegible] στο κεφάλι του, και εξορίστηκε στο Νόβγκοροντ. Ο Πέτρος [illegible] «απάτης».[119] Ο Σαφίροφ επανήλθε [illegible] τη διάθεσή του, έγινε [illegible] της αλλαγής συσχετισμών μεταξύ των διαφόρων φατριών. [illegible] αρχές της βασιλείας του Πέτρου του Β΄ συμμάχησε με τη γιαγιά του νέου αυτοκράτορα, την Ευδοκία, με την ελπίδα να εκδιώξει τον Όστερμαν [illegible] εκείνη, που μισούσε τους ξένους, αποκτούσε κάποια εξουσία.[120] Τελικά ανέκτησε τη θέση του επί της βασιλείας της Άννας.

Άλλη περίπτωση φτωχού αγοριού, και μάλιστα αλλοδαπού, που ανήλθε στην ιεραρχία ήταν ο Πορτογάλος Άντον Μανουήλοβιτς Ντέβιερ ([illegible])[121] τον οποίο προσέλαβε ο Πέτρος στην Ολλανδία όταν υπηρετούσε ως καμαρότος στη διάρκεια μιας εικονικής ναυμαχίας. Ακολούθησε το γνωστό δρόμο και από ορντινάντσα του τσάρου έγινε υποστράτηγος και γενικός υπασπιστής, ενώ το 1718 διορίστηκε αρχηγός της αστυνομίας της Αγίας Πετρούπολης. Ο Πέτρος φαίνεται ότι εκτίμησε τον Ντέβιερ για την υπακοή και την προθυμία του να εκτελεί εντολές χωρίς αντίρρηση, αλλά, όπως πολλοί από τους «τυχάρπαστους» ευνοούμενους του τσάρου, ήταν απεχθής στους υφισταμένους του. «Ακριβής και ταχύτατος στην εκτέλεση των εντολών του τσάρου, προκαλεί στο λαό γενικά και σε όλους τους κατοίκους της πόλης τέτοιο φόβο, ώστε τρέμουν και μόνο στην αναφορά του ονόματός του»: Αυτή ήταν η εντύπωση που αποκόμισε ο Μπέργκχολτς.[122] Αυτή τη συμπεριφορά ίσως να εξηγούσε το γεγονός ότι και ο ίδιος ο Ντέβιερ φοβόταν την τιμωρία του Πέτρου.[123]

Μη ορθόδοξοι ξένοι, οι οποίοι σε γενικές γραμμές δεν είχαν καμία θέση στην ιεραρχία της Μοσχοβίας, έπαιξαν συγκριτικά ελάσσονα ρόλο, αλλά υπήρξαν και σημαντικές εξαιρέσεις. Η πιο σημαντική ήταν ίσως αυτή του Αντρέι Ιβάνοβιτς (Χάινριχ Γιόχαν) Όστερμαν (1686-1747), ενός Γερμανού από τη Βεστφαλία που μπήκε στη ρωσική υπηρεσία το 1703. Ο Όστερμαν έφτασε στο απόγειο της δύναμής του μετά το θάνατο του Πέτρου, στη διάρκεια της βασιλείας της Άννας. Τέλειωσε τη ζωή του στην εξορία όταν ανέβηκε στο θρόνο η Ελισάβετ, το 1741.

Ο Χάινριχ φον Χάισεν (1668-1739) σπούδασε στα Πανεπιστήμια [illegible] της Κολωνίας, του Χάλε και της [illegible] και έφτασε στη [illegible] 1703 για να αναλάβει δάσκαλος του τσαρέβιτς Αλεξέι, αφού προηγουμένως [illegible] και είχε αναλάβει ιερατικά καθήκοντα σε διάφορες [illegible] στη σύνταξη εκθέσεων για την οικονομική διοίκηση [illegible] καθώς και στην επίσημη ιστορία της βασιλείας του Πέτρου [illegible] βιογράφος του Χάισεν πιστεύει ότι «η [illegible] ενασχόλησή του με [illegible] θήκοντα που αναλάμβανε περιόρισε τις ευκαιρίες που είχε να «εξελιχθεί σε [illegible] αποτελεσματικό υποστηρικτή του Πέτρου». Ήταν ένας άνθρωπος «ανεξαρτήτου [illegible] κρότητος, με εκπληκτικά στενή οπτική».[125] Μετά την εκτέλεση του Αλεξέι [illegible] γεται ότι ένιωθε «πικρία» απέναντι στη Ρωσία. Απολύθηκε το 1732, [illegible] εμφανώς από ψυχική διαταραχή]. Άλλοι ξένοι σύμβουλοι ήταν ο Χάινριχ [illegible] Φικ, που έπαιξε σημαντικό ρόλο στις διοικητικές μεταρρυθμίσεις, και ο Βαρόνος Ανανίας Κριστιάν Παλ φον Λουμπεράς, τον οποίο συνάντησε ο Πέτρος τον Ιούνιο του 1717 και τον προσέλαβε για να μισθώνει προσωπικό για τα κολέγια, ενώ αργότερα έγινε αντιπρόεδρος του Κολεγίου Μανιφατούρας. Ανάμεσα στους πρώτους αντιπροέδρους κολεγίων ήταν και ο Μάγκνους Βίλχελμ φον Νίροθ (επαρχιακός σύμβουλος στη Ρέβαλ) και ο Χέρμαν φον Μπρέβερν (αντικυβερνήτης της Λιβονίας).[127]

Ένας από τους ικανότερους συνεργάτες του Πέτρου ήταν ο Βίλχελμ Χένινγκ (Γκένιν), ο οποίος στάλθηκε σε περιοδεία στη Γερμανία, στη Γαλλία και στην Ιταλία το 1719 για να αντιγράψει σχέδια «περίεργων και χρήσιμων μηχανών», να επισκεφθεί ξένα ορυχεία και εργαστήρια και να προσλάβει εργάτες.[128] Αργότερα ταξίδεψε σε όλη τη Ρωσία επιθεωρώντας ορυχεία και εργοστάσια (τελευταία για λογαριασμό του Κολεγίου Μανιφατούρας). Οι επιστολές του, αποσπάσματα από τις οποίες παραθέσαμε παραπάνω, προσφέρουν χρήσιμες πληροφορίες για τις συνθήκες λειτουργίας τους. Οι απολαβές του από την εργασία του ήταν πενιχρές. Σε μια επιστολή του προς τον Πέτρο από τη Σιβηρία το 1723 έγραφε: «Αφού δεν έχω κάποιο επιπλέον εισόδημα και δεν έχω λάβει ακόμα το μισθό μου, με τι υποτίθεται ότι θα αγοράσω τρόφιμα; Φαίνεται ότι πιστεύουν πως είναι δυνατόν να ζήσεις εδώ χωρίς μισθό, όπως ένας στρατιωτικός διοικητής, αλλά εγώ δεν ξέρω πώς να το κάνω αυτό».[129] Η παλιά κατάσταση πραγμάτων, το να ζουν οι υπάλληλοι από τη γη και να εξασφαλίζουν τα απαραίτητα μέσω δωροληψιών και επιτάξεων, εξακολουθούσε να θεωρείται ο κανόνας στην επαρχία. Σε άλλη επιστολή, γραμμένη την ίδια ημέρα, ο Χένινγκ προχωρούσε σε περισσότερες λεπτομέρειες, παραπονούμενος ότι δεν του είχε παραχωρηθεί μέχρι τότε κανένα χωριό, μολονότι είχε λάβει υποσχέσεις για κάτι τέτοιο:

> [illegible] Έχω ήδη γίνει [illegible] το τελευταίο μου [illegible] Εγώ όμως αγαπώ τον ηγεμόνα, δε θέλω να τον [illegible] τις δουλειές τις οποίες έχει [illegible] βρείτε άνθρωπο σαν εμένα, που να έχει [illegible] να μπορεί να του προσφέρει τόσο χρήσιμες υπηρεσίες.[illegible]

Ο Πέτρος στηρίχτηκε σε πολλούς ορθόδοξους κληρικούς, κυρίως στον Ουκρανό Θεοφάνη Προκόποβιτς (1681-1736), που περιγράφεται ως «η πρώτη αυθεντική φωνή της Ρωσίας του πρώιμου Διαφωτισμού» και «η πιο σημαντική μορφή της σύγχρονης ρωσικής ιστορίας μετά τον Πέτρο».[illegible] Ως ο κύριος θεολογικός εκφραστής της βασιλείας του Πέτρου, διατύπωσε έννοιες και επεξεργαζόταν τις συχνά ανεπεξέργαστες ιδέες του τσάρου. Ορφανός αλλά από νωρίς [illegible], αποφοίτησε από την Ακαδημία του Κιέβου και στη συνέχεια, λόγω της έλλειψης ανώτερης θεολογικής σχολής στη Μόσχα, φοίτησε σε κολέγια ιησουιτών στο Βλαντιμίρ-ιν-Βολίνια και ίσως στο Βίτεμπσκ, στο Λβοφ και στην Κρακοβία, υπό την καθοδήγηση των ουνιτών, και κατόπιν στο ελληνικό Κολέγιο του Αγίου Αθανασίου στη Ρώμη μέχρι το 1701. Επέστρεψε στο Κίεβο για να διδάξει στην Ακαδημία ποίηση, ρητορική και φιλοσοφία. Από την περίοδο αυτή διασώζονται διαλέξεις στα λατινικά «περί ποιητικής τέχνης» (*De arte poetica*) και «περί ρητορικής τέχνης» (*De arte rhetorica*), καθώς και το θεατρικό έργο *Βλαδίμηρος*, που πρωτοπαίχτηκε στο Κίεβο το 1705. Από το 1707 δίδαξε αριθμητική, γεωμετρία και φυσική. Ο Θεοφάνης, κήρυγμα του οποίου άκουσε για πρώτη φορά ο Πέτρος το 1706, κατέστησε σαφή τη θέση του στη Μόσχα: Το 1708 πήρε το μέρος του Πέτρου εναντίον του Μαζέπα και το 1709 εκφώνησε έναν πανηγυρικό για την Πολτάβα. Ο Μένσικοφ τον σύστησε στον Πέτρο και το 1711 έκανε κήρυγμα στο στρατιωτικό αρχηγείο στη Μολδαβία με αφορμή την επέτειο της Πολτάβα. Διορίστηκε ηγούμενος της Μονής της Αδελφότητας του Κιέβου, διευθυντής της Ακαδημίας του Κιέβου και καθηγητής θεολογίας.

Το 1716 ο Πέτρος τον κάλεσε στην Αγία Πετρούπολη, όπου ο Προκόποβιτς έγινε ανεκτίμητος σχολιάζοντας από άμβωνος τρέχοντα γεγονότα της εποχής. Το 1717, για παράδειγμα, εκφώνησε ένα λόγο για να καλωσορίσει τον τσάρο όταν ε-

[illegible] και οι εξωτερικοί, με αγωνία για την αξία των ταξιδιών [illegible] της συντηρητικής αντίδρασης – η οποία «[illegible] για τη ψυχή. Ο ταξιδιώτης «βλέπει [illegible] τα ταξίδια [illegible] και το λαό του, τα καλά και τα άσχημα [illegible] του ταξιδιού του Πέτρου για την εκπαίδευση, τη [illegible] Η [illegible] τονίζονται με έμφαση.[135] Σε μια ομιλία [illegible] τις [illegible] εξέλιξη η δίκη του τσαρέβιτς Αλεξέι [illegible] του 1718, ενώ βρισκόταν σε εξέλιξη η δίκη του τσαρέβιτς Αλεξέι [illegible] την πίστη και την υπακοή στο μονάρχη.[136] Έπειτα από αυτό συνέθεσε [illegible] ρωσικό στόλο και για τη διάψευση της Λάντσγκα, έγραψε μέρος μιας επίσημης [illegible] ιστορίας, αναγνωστικά για την καθοδήγηση της νεολαίας και επέβλεψε τη [illegible] ξη της πραγματείας *Η Δικαιοσύνη του Μοναρχικού Δικαιώματος*.[137] Οι διαλέξεις του [illegible] Ακαδημία μαρτυρούσαν σημαντικές προτεσταντικές επιδράσεις, ειδικά η [illegible] η ερμηνεία του δόγματος πρέπει να βασίζεται στην προσεκτική ανάγνωση [illegible] Γραφών, των Εκκλησιαστικών Πατέρων και της ιστορίας της Εκκλησίας. Ο [illegible] σεις του σε συγγραφείς όπως ο Μπέικον, ο Σπινόζα, ο Ντεκάρτ, ο Λάιμπνιτς [illegible] ο Πούφεντορφ ήταν αξεπέραστες μεταξύ των συνεργατών του Πέτρου. Παρά [illegible] πολλούς ανταγωνιστές του, κυρίως τον Στέφανο Γιαβόρσκι, ο οποίος επιχείρησε να εμποδίσει το διορισμό του στο Πσκοφ το 1718 κατηγορώντας τον για κακοδοξία, επιβίωσε τριών ακόμα μοναρχών.

IV. Ο ΜΕΝΣΙΚΟΦ

Από όλους τους «νεοσσούς της φωλιάς του Πέτρου» ο πιο επιτυχημένος υπήρξε ο Αλεξάντερ Ντανίλοβιτς Μένσικοφ (1673-1729). Η καταγωγή του Μένσικοφ είναι ομιχλώδης, όπως και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες συνάντησε για πρώτη φορά τον Πέτρο.[137] Ο Μένσικοφ έσβησε τα ίχνη του. Στη Ρωσία της εποχής του Πέτρου δεν μπορούσε να περηφανεύεται κάποιος για την ταπεινή καταγωγή του α[illegible] πό τη στιγμή που την είχε υπερβεί. Καθώς ανέτελλε το άστρο του, ο Μένσικοφ ε[illegible] πέκτησε γενεαλογικό δέντρο του οποίου οι ρίζες έφταναν στους μεγάλους δούκες της Λιθουανίας και στην ομάδα των πολεμιστών του πρίγκιπα Ριούρικ των Βίκινγκ του ένατου αιώνα. Πρόσθεσε ένα εντυπωσιακό οικόσημο και μια σειρά τίτλων τό[illegible] σο ηχηρών όσο και αυτός του Μεγάλου Πέτρου. Η προσφώνησή του το 1726 ή[illegible] ταν η εξής: «Ένδοξος πρίγκιψ της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και του ρωσικού βασιλείου, δούκας της Ιζόρα, αρχιστράτηγος της Αυτού Αυτοκρατορικής Με[illegible] γαλειότητος Πασών των Ρωσιών και γενικός διοικητής και στρατάρχης των στρατιών, τωρινός μυστικοσύμβουλος, πρόεδρος του Κρατικού Κολεγίου Πολέμου, γε[illegible] νικός κυβερνήτης της επαρχίας της Αγίας Πετρούπολης, αντιναύαρχος της λευκής [illegible]

[illegible] του στόλου Πάσης της Ρωσίας, [illegible] των Λευκών και Μαύρων Αετών και του Αγίου Αλεξάνδρου Νιέφσκι [illegible] συνταγματάρχης της [illegible] του Πρεομπραζένσκι [illegible] τριών συνταγμάτων, επικεφαλής του [illegible] αυτοί τίτλοι όμως δεν μπορούσαν να κρύψουν [illegible] από τον κύκλο του Πέτρου γνώριζαν ή υποψιάζονταν ότι ο Μένσικοφ ήταν [illegible] καταγωγής, ταπεινότερης και από [illegible] η ιστορία του ήταν τυπική του είδους «από τη φτώχεια στα πλούτη» – η ιστορία ενός φτωχού παιδιού που ξεπέρασε βουνά [illegible] ένας άνθρωπος με τους περισσότερους τίτλους [illegible] να γίνει ο άνθρωπος [illegible] μετά τον τσάρο.[137] Μια διαδεδομένη εκδοχή ήθελε τον πατέρα του Μένσικοφ να είναι σταβλίτης που έγινε ζαχαροπλάστης, ενώ ο νεαρός Αλεξάντερ [illegible] τσάρο την ώρα που τριγύρναγε με την πραμάτεια του. Η ιστορία αυτή αναφέρεται σε ένα από τα ανέκδοτα του Νάρτοφ, στο οποίο ο Πέτρος υπενθυμίζει στον Μένσικοφ ότι έχει τη δύναμη να τον ξαναστείλει όπως τα θυμάται εκεί από όπου ξεκίνησε, να πουλάει πίτες, και ο Μένσικοφ εμφανίζεται με ένα δίσκο με πίτες [illegible] σπευσμένος.[138] Στην πραγματικότητα, ο πατέρας του Μένσικοφ φαίνεται ότι υπηρέτησε ως υπαξιωματικός στο Σύνταγμα Φρουράς Σεμιόνοφσκι.[139] Πριν από αυτό ίσως να είχε έρθει στη Ρωσία ως αιχμάλωτος πολέμου από τη Λιθουανία και προσηλυτίστηκε στην ορθοδοξία.[140]

Όσο για τις συνθήκες της πρώτης συνάντησης του Μένσικοφ με τον Πέτρο, ο Τόμας Κόνσετ αφηγείται μια ιστορία σύμφωνα με την οποία συνελήφθη το 1693 επειδή απαίτησε από τον τσάρο να αναφέρει τα στοιχεία του ενώ εκτελούσε χρέη σκοπού και στη συνέχεια ανταμείφθηκε για τη σωστή εκτέλεση των καθηκόντων του.[141] Το 1693 εμφανίζεται το όνομά του στις τάξεις του δεύτερου βαθμού των πυροβολητών του Συντάγματος Πρεομπραζένσκι, μια ένδειξη ότι βρισκόταν ήδη κοντά στον «πυροβολητή Πέτρο».[142] Ήταν μαζί στο Αζόφ και μοιράζονταν την ίδια σκηνή. Μέχρι τη Μεγάλη Πρεσβεία ο Πέτρος και ο Αλεξάντερ, ή «Αλεξάσκα», όπως τον αποκαλούσε, ήταν «αχώριστοι».[143] Ο Μένσικοφ επισκέφθηκε μαζί με τον Πέτρο τη Γερμανία, την Ολλανδία, την Αγγλία και την Αυστρία, αποδεχόμενος ναυπηγική στο πλευρό του. Το 1698 επέστρεψαν και οι δύο βιαστικά στη Ρωσία για να αντιμετωπίσουν τους στασιαστές στρελίτες, μια περίσταση κατά την οποία ο Αλεξάντερ ήταν προφανώς υπερήφανος να κρατάει το τσεκούρι του εκτελεστή κατά διαταγή του κυρίου του. (Υπήρχε και η βίαιη πλευρά της σχέσης τους. Ο Κορμπ παραθέτει αναρίθμητες περιπτώσεις στις οποίες ο Μένσικοφ αισθάνθηκε τη γροθιά του τσάρου και αναφέρει ένα επεισόδιο στο Βορόνεζ όταν ο Πέτρος τον έριξε αναίσθητο κάτω, «με αποτέλεσμα να κείτεται ξαπλωμένος ψυχρός σαν πτώμα, όμοιος με πεθαμένο, στα πόδια της οργισμένης Μεγαλειότητός του».[144]

[illegible] και ταλέντα δεν [illegible] για να κερδίσει κανείς την εύνοια του τσάρου. Ο Μένσικοφ [illegible] ήταν και παρέμεινε ουσιαστικά αγράμματος.[145] Ο βιογράφος του [illegible] επιβεβαιώνει ότι ούτε ένα γράμμα, ή έστω ένα διορθωμένο [illegible] ποτέ στα χέρια του πρόχειρα (σε αντίθεση με τους [illegible] με τα προσχέδια του Πέτρου).[146] Μόνο η [illegible] του Μένσικοφ, ίδια και απαράλλαχτη κάθε φορά, βρέθηκε [illegible] και φαίνεται ότι ακόμα και αυτή η βασική ικανότητα είχε αποκτηθεί [illegible]. Ένα υπόμνημα της 30ής Νοεμβρίου του 1699 αναφέρει ότι [illegible] Μένσικοφ έλαβε κάποια χρήματα από τη Μονή Αναστάσεως, ο υπάλληλος [illegible] υπέγραψε την απόδειξη αντ' αυτού.[147] Γιατί, λοιπόν, ο Πέτρος, [illegible] να δώσει άδεια γάμου σε νεαρούς ευγενείς οι οποίοι αποτύγχαναν να [illegible] τις σπουδές τους, ήταν τόσο επιεικής με τον Μένσικοφ στο θέμα [illegible] Ο Τσαρλς Γουίτγουορθ ίσως να πλησίασε πολύ κοντά στην αλήθεια όταν έγραψε για τον Μένσικοφ: «Οι ικανότητές του δεν είναι εξαιρετικές, η μόρφωσή του είναι χαμηλή, αφού ο κύριός δε θα τον άφηνε ποτέ να μάθει να διαβάζει και να γράφει, ενώ η εξέλιξή του ήταν τόσο γρήγορη, που δεν του έδωσε τον απαραίτητο χρόνο για πρακτική και εμπειρία».[148] Ο Πέτρος φόρτωσε τόσο πολλές ευθύνες στις πλάτες του Μένσικοφ, ώστε εκείνος δεν είχε χρόνο για συστηματική μελέτη. Αλλά δεν είναι παράδοξο ότι βόλευε τον Πέτρο να έχει έναν αγράμματο ευνοούμενο, όπως ακριβώς του άρεσε που έστεψε μια αγράμματη ξένη χωριάτισσα αυτοκράτειρα του και που περιβαλλόταν από γελωτοποιούς και τρελούς. Το κλειδί για την ανέλιξη στο στενό κύκλο βρισκόταν περισσότερο στην «προσωπική χημεία» παρά σε τυπικά προσόντα και η πίστη ήταν πιο σημαντική από την επιστημονική εξειδίκευση. Ο Μένσικοφ, για παράδειγμα, δεν κατόρθωσε τελικά να μάθει πολλά για τη ναυπηγική το διάστημα 1697-1698, αλλά αυτό δεν έβλαψε καθόλου τη φιλία τους. Ο Πέτρος δεν εθελοτυφλούσε όσον αφορούσε τα ελαττώματα του Μένσικοφ, τουλάχιστον όχι περισσότερο από όσο για αυτά της Αικατερίνης. Σε όλη τη διάρκεια του «μήνα του μέλιτος» της φιλίας τους τη δεκαετία του 1690 ο Πέτρος δε χορήγησε στο φίλο του βαθμό αξιωματικού, τον οποίο απέκτησε μόνο μετά τη μάχη της Νάρβα το Νοέμβριο του 1700, και τότε μόνο το βαθμό του σημαιοφόρου.[149] Ο Κορμπ καταγράφει την ιστορία ότι ο Πέτρος αρνήθηκε να του χορηγήσει το βαθμό του ακολούθου της τράπεζας των Μοσχοβιτών ευγενών επειδή «ακόμα και χωρίς αυτόν, απολαμβάνει τιμές που δεν του αρμόζουν. Είναι προτιμότερο να αποθαρρύνουμε τη φιλοδοξία παρά να την τροφοδοτούμε».[150]

Ο Μένσικοφ είχε πολυάριθμα θετικά χαρακτηριστικά που έκαναν τον Πέτρο να τον εμπιστευτεί. Ήταν πολυμήχανος, ενεργητικός, ακόμα και ευσυνείδητος. Ο Μπέργκχολτς παρέχει μια σημαντική λεπτομέρεια: Το Μάιο του 1725, όταν το φι-

[illegible] χέρι του Πέτρου είχε άλλους [illegible], ο Μένσικοφ [illegible] που ανεγείρονταν για το γάμο της πριγκίπισσας [illegible] τους χιτώνες και να [illegible] ευχάριστα.[151] Μόνο [illegible], αλλά, σε αντίθεση με πολλούς, ήταν ικανός να βρίσκει με [illegible]. Είχε την ίδια ωμή αίσθηση του χιούμορ με τον τσάρο και την ίδια [illegible] στο αλκοόλ. Υπήρξαν υπαινιγμοί ότι υπήρχε και κάτι άλλο, [illegible] σε μια φιλία «τόσο στενή, που θα δίσταζε κανείς να την [illegible] αγνή».[152] Στα αρχεία της Διεύθυνσης Πρεομπραζένσκι (όπου [illegible] φημών) διασώζονται καταγγελίες ότι ο Πέτρος και ο Μένσικοφ «ζούσαν εν αμαρτία».[153] Ένα πρόσφατο άρθρο αναφέρεται στην υπόθεση του [illegible] Γκαβρίλα Ρομάνοβιτς Νικίτιν, ο οποίος συνελήφθη τον Αύγουστο του 1698 επειδή σχολίασε ενώ ήταν μεθυσμένος ότι ο Πέτρος έπαιρνε στο κρεβάτι του τον Μένσικοφ «σαν καμιά πόρνη».[154] Η αλληλογραφία μεταξύ των δύο ανδρών στα [illegible] τους μπορεί να ερμηνευτεί ως υποστηρικτική μιας τέτοιας άποψης. Το πρώτο εκτεταμένο γράμμα από τον Πέτρο στον Μένσικοφ, που χρονολογείται το Φεβρουάριο του 1700, αρχίζει με το *mein gertsenkin*.[155] Ένα λίγο μεταγενέστερο γράμμα αποτυπώνει τον τόνο της φιλίας τους: «Να είσαι εδώ αύριο προς το μεσημέρι. Έχω πραγματικά ανάγκη να σε δω, και έχω ανάγκη να σε δω εδώ, και αύριο είναι αργία [Κυριακή]. Γι' αυτό σου ζητώ να βρίσκεσαι εδώ αύριο, το δίχως άλλο. Επαναλαμβάνω, για το όνομα του Θεού, μην αναβάλλεις τον ερχομό σου επειδή νομίζεις ότι είναι ανθυγιεινά εδώ. Οι συνθήκες είναι πραγματικά υγιεινές και εγώ θέλω μόνο να σε δω».[156] Ο Μένσικοφ απευθυνόταν συνήθως στον Πέτρο προσφωνώντας τον επίσημα, αλλά περιστασιακά εισχωρούσε στα γράμματά του και κάποιο «καρδιά μου», όπως σε ένα που απηύθυνε την 1η Οκτωβρίου του 1704 προς τον *mein gerts kaptein*.[157] Τα υστερόγραφα περιείχαν συχνά στοργικές λεπτομέρειες. Για παράδειγμα, στις 4 Μαρτίου του 1705 ο Μένσικοφ έστειλε στον Πέτρο ένα κουτάβι από το Πόλοτσκ για να αντικαταστήσει κάποιο άλλο που σκοτώθηκε και σε ανταπόδοση ο τσάρος έστειλε στον Μένσικοφ κάποια δείγματα της δουλειάς του στον τόρνο.[158] Στις 7 Απριλίου ο Μένσικοφ έγραψε από το Βίτεμπσκ: «Βαριόμαστε πολύ όλοι εδώ χωρίς τη Μεγαλειότητά σας, ειδικά τις ημέρες των γιορτών όπως αυτές [Πάσχα]. Εμπιστεύομαι την υγεία σας στην προστασία του αναστάντος Κυρίου ημών Ιησού Χριστού και προσεύχομαι η νίκη του επί του θανάτου αυτή τη Μεγάλη Εβδομάδα να σας φέρει χαρά, στη διάρκεια της οποίας εμείς θα πίνουμε στην υγειά σας, μολονότι είμαστε μόνοι, και αύριο θα αρχίσουμε τους κανονιοβολισμούς».[159] Ο Πέτρος, από την άλλη, απάντησε από το Βορόνεζ: «Τα πάντα εδώ είναι εντάξει, δόξα τω Θεώ. Ένα μόνο πράγμα με στενοχωρεί, όπως και ο ίδιος καλά γνωρίζεις, ειδικά επειδή δεν έχω ξαναπεράσει μακριά από σένα αυτές τις γιορτές».[160] Όταν τελικά ο Πέτρος έφυγε από το Βορόνεζ, η

[illegible] Το Μάρτιο του 1706 [illegible] του Μένσικοφ στη Νάρβα, όπου βρίσκονταν [illegible] «Είμαστε [illegible] μαζί μας και [illegible] ανάλατο φαγητό».[illegible]

Καθώς μεγάλωναν και οι δύο, οι σχέσεις τους έγιναν περισσότερο επαγγελ[illegible], αλλά ο Μένσικοφ συνέχισε να είναι ο [illegible] τα προσωπικά νέα και τις επιθυμίες του τσάρου. [illegible] Πέτρου το 1708 του απονεμήθηκε ο βαθμός του πλοιάρχου. [illegible] Σε μια επιστολή της 26ης Ιανουαρίου του 1709 από το Σούμι ο Πέτρος [illegible] να δει το φίλο του και τον ενημέρωσε ότι [illegible] φτιάξει μόνος του «επειδή βαριόμουν».[illegible] Άλλα δώρα [illegible] χωριό που ανήκε στο χατμάνο Μαζέπα (για την [illegible]), τις πόλεις Πότσεπ και Γιάμπολ (για την Πολτάβα [illegible] Μπατούριν το 1708), [illegible] για την Περεβόλοτσνα),[illegible] όργανα («Την ταυτότητα του ατόμου που τα κατ[illegible] μπορείς να τη διακρίνεις από τις υπογραφές που φέρουν πάνω τους»), [illegible] μία πουκαμίσα («Είθε ο Θεός να σε αξιώσει να τη φορέσεις [illegible] να είσαι καλά στην υγεία σου») και περούκες φτιαγμένες από τα κομμένα μαλλιά του τσάρου.[illegible] Ο Πέτρος ήταν νονός των παιδιών του Αλεξάντερ, τα οποία έλαβαν ανάλογα ονόματα: Λουκάς-Πέτρος (γεννημένος το Φεβρουάριο του 1709) και Σαμψών-Παύλος (γεννημένος τον Ιανουάριο του 1711, οπότε ονομάστηκε έτσι προς τιμήν της Πολτάβα, οι εορτασμοί για την επέτειο της οποίας συνέπιπταν με τη γιορτή του αγίου Σαμψών).[illegible] Στα δώρα για τα αγόρια, που κανένα τους δεν έζησε πέρα από την παιδική ηλικία, περιλαμβάνονταν ένα χωριό με εκατό νοικοκυριά και [illegible] βαθμοί στη Φρουρά Πρεομπραζένσκι.[illegible] Ο Πέτρος έστειλε στον Σαμψών-Παύλο κάμποσο ύφασμα για να φτιάξει μια πουκαμίσα για τον ύπνο, αλλά είπε στον Μένσικοφ να φτιάξει και μία για τον ίδιο, «μια και ο γιος σου είναι ακόμα μικρός».[illegible] Ο τρυφερός, εύθυμος τόνος συναντάται επίσης σε γράμματα που υποτίθεται ότι γράφτηκαν από τις μικρές κόρες του Πέτρου Άννα και Ελισάβετ στο μικρό Σαμψών-Παύλο ζητώντας του να τους στείλει νέα της μητέρας, του πατέρα και της θείας του.[illegible] Με τη σειρά του, ο Μένσικοφ πρόσεχε τα παιδιά του Πέτρου, λειτουργώντας ως επόπτης του οίκου του Αλέξιου και αναλαμβάνοντας την ευθύνη να επιβλέπει την περαιτέρω εκπαίδευση του διαδόχου το 1705. Επισκεπτόταν τα διαμερίσματα των παιδιών κατά την απουσία των γονιών τους, όπως όταν ο Πέτρος

[illegible] το διάστημα 1716-1717, και έγραψε στον Πέτρο [illegible] της φιλίας των δύο ανδρών [illegible]

[illegible] των συζύγων. Ο Μένσικοφ [illegible] την Ντάρια Μιχαήλοβνα Αρσένιεβα (1682-1727) το 1698 στο σπίτι της αδελφής του Πέτρου Νατάλιας και παντρεύτηκε το 1706. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου οι [illegible] των ανδρών ήταν τόσο αξεδιάλυτα μπλεγμένες, ώστε δεν είναι πάντα ξεκάθαρο ποιος είχε σχέση με ποια. Η Ντάρια και η αδελφή της Βαρβάρα [illegible] της αδελφής του Μένσικοφ Άννας, η οποία ίσως για ένα διάστημα να είχε κερδίσει το ενδιαφέρον του Πέτρου.[illegible] Σύμφωνα με μια [illegible] του Μένσικοφ που ανακρίθηκε το 1718, ο Πέτρος ίσως να σκόπευε [illegible] και να παντρευτεί την Ντάρια, αλλά αυτή παραγκωνίστηκε μετά την [illegible] της Αικατερίνης στο σπίτι του Μένσικοφ. Ίσως αυτός να ήταν ο λόγος για τον [illegible] ο Πέτρος παρακινούσε τον Μένσικοφ να «κρατήσει το λόγο του» και να παντρευτεί την Ντάρια, διατάζοντάς τον [illegible] να πάει στο Κίεβο για την [illegible] τον Αύγουστο του 1706.[173] Αυτές οι τέσσερις γυναίκες, μαζί με τη [illegible] Ανίζα (Άννα) Τολστάγια, ακολουθούσαν το στρατό του τσάρου και τους [illegible] του την πρώτη δεκαετία του Βόρειου Πολέμου, ταξιδεύοντας μεταξύ Μόσχας, Αγίας Πετρούπολης και διαφόρων άλλων προορισμών.

Όπως κι αν ερμηνεύει κανείς τη σύνθετη χημεία της σχέσης τους, θα έπρεπε να τονιστεί ότι ο Μένσικοφ ήταν ανεκτίμητος για τον Πέτρο λόγω της πίστης του, της αφοσίωσής του στη μεταρρύθμιση και της προσωπικής του ανδρείας. Την τελευταία αυτή αρετή επέδειξε στην επίθεση κατά του Σλίσελμπουργκ το 1702, μετά την οποία διορίστηκε διοικητής του φρουρίου, και το Μάιο του 1703, όταν συμμετείχε στην πρώτη ρωσική «ναυμαχία» στις ακτές της Βαλτικής, η οποία του απέφερε το Παράσημο του Τάγματος του Αγίου Ανδρέα. Σε επιστολή του προς την Ντάρια και τις φίλες της στις 10 Μαΐου υπέγραφε ως «Αλεξάντερ Μένσικοφ, κυβερνήτης του Σλίσελμπουργκ και του Σλότμπουργκ και ιππότης».[174] Στο Κάλις το 1706 ο Μένσικοφ τέθηκε επικεφαλής και διακρίθηκε στη μάχη. Έπειτα από αυτό η προγενέστερη απροθυμία του Πέτρου να αναδείξει το φίλο του σε σημαίνον δημόσιο πρόσωπο εξανεμίστηκε και ο Μένσικοφ ανταμείφθηκε πλουσιοπάροχα. Για να τιμηθεί η νίκη συντέθηκαν προς τιμήν του Μένσικοφ στίχοι που τον παρομοίαζαν με τον πιστό υπηρέτη του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Του επιφυλάχτηκαν τιμές όμοιες με αυτές του βασιλιά Αύγουστου, καθώς και πλούσια ανταμοιβή και δωρεές.[175] Ο Πέτρος του δώρισε μια ράβδο διάστικτη με διαμάντια και σμαράγδια και βασισμένη πάνω σε δικό του σχέδιο, αξίας άνω των τριών χιλιάδων ρουβλίων.[176] [illegible] Μάιο του 1707 ο Μένσικοφ έγινε πρίγκιπας της Ρωσίας και της Ίζόρα, ο πρώ[illegible]

[illegible] ... Ο Μένσικοφ παρομοιάστηκε με τον Αλέξανδρο Νιέφσκι.[178]

Όσο περισσότερο εμφανιζόταν ο Μένσικοφ να απολαμβάνει δημόσια την εύνοια του τσάρου και θεμελίωνε τη δική του εξουσία τόσο περισσότερα [illegible] εμφανίζονταν στο δρόμο του και τόσο περισσότερους εχθρούς αποκτούσε. Ο Γιούστ Γιούελ καταγράφει μια χαρακτηριστική σύγκρουσή του με τον Νικήτα Ζότοφ τον Αύγουστο του 1710. Ο Μένσικοφ οργίστηκε επειδή ο γέροντας ζήτησε ένα μικρό κομμάτι γης στην Ινγκερμανλαντ, την οποία ο Μένσικοφ θεωρούσε προσωπική του κτήση.[179] Ο Γιούελ έγραψε λίγους μήνες αργότερα: «Μέσα στον πόθο του να είναι ο αποδέκτης της ολοκληρωτικής αφοσίωσης του τσάρου, ο πρίγκιπας Μένσικοφ εκνευρίζεται και θυμώνει με κάθε άτομο στο οποίο ο τσάρος δείχνει και την ελάχιστη εύνοια».[180] Ο Στέλιν καταγράφει την ανεπιβεβαίωτη ιστορία για το πώς ο Μένσικοφ ενθάρρυνε το Γάλλο αρχιτέκτονα Λε Μπλον (στον οποίο ο Πέτρος είχε δείξει ιδιαίτερη εύνοια) να επεξεργαστεί σχέδια για να κοπούν δέντρα στο Πετεργκόφ και στη συνέχεια τον πληροφόρησε ότι, αν το μάθαινε, ο Πέτρος θα εξαγριωνόταν.[181] Το 1711 ο Πέτρος πληροφορήθηκε για την απόκτηση γαιών και τίτλων στη Λιθουανία με άνομα μέσα από τον Μένσικοφ και για εναντίον του διαμαρτυρίες από τον τοπικό πληθυσμό. Μετά την Πολτάβα ο Μένσικοφ έλαβε δωρεές σε γαίες και από τον Πέτρο και από το βασιλιά Αύγουστο της Πολωνίας. Μπορεί η δωρεά κτημάτων να έγινε δεκτή αδιαμαρτύρητα, αλλά η εκχώρηση των Κοζάκων του Πότσεπ και του Γιάμπολ «στην κατοχή και εξουσία» του πρίγκιπα προκάλεσε θύελλα αντιδράσεων. Ο Πέτρος κάνει λόγο για αυτή την υπόθεση σε μια επιστολή του της 11ης Μαρτίου: «Πρόσεξε μήπως χάσεις την υπόληψη και την τιμή σου εξαιτίας αυτών των τιποτένιων κερδών».[182] Ωστόσο η Αικατερίνη πέτυχε τη συμφιλίωσή τους, την οποία ο Μένσικοφ επισφράγισε δωρίζοντας στον Πέτρο για την ονομαστική του εορτή τη φρεγάτα *Σαμψών*.[183] Το φθινόπωρο ο Πέτρος φα-

[illegible] ... στον πρίγκιπα. Στο μεταξύ ο Μένσικοφ [illegible] και αποφάσιζε για τις τύχες τους ανάλογα με το μέγεθος των δωροδοκιών που τα θύματα μπορούσαν να προσφέρουν ... τα κέρδη με τον τσάρο.[185] Ο Γκέοργκ Γκρουντ υποστηρίζει ότι ο Πέτρος χρησιμοποιούσε τον Μένσικοφ για να προωθήσει αντιλαϊκά μέτρα, όπως η μετακίνηση κυβερνητών και η εξασφάλιση κεφαλαίων. Ο Γκρουντ αποδοκιμάζει και τον Μένσικοφ αλλά και το ανάκτορό του, επειδή ήταν «τόσο διαφορετικό από τα σπίτια των Ρώσων πριγκίπων και βογιάρων όσο τα δικά τους από τα σπίτια των απλών Ρώσων».[186]

Το Φεβρουάριο του 1712 ο Μένσικοφ έπαιξε το ρόλο του αρχιτελετάρχη στους γάμους του Πέτρου και της Αικατερίνης, αλλά αμέσως μετά ο Πέτρος του απηύθυνε μια αυστηρή προειδοποίηση: «Μου παρουσιάζεις καθάρματα για έντιμους ανθρώπους και έντιμους ανθρώπους για καθάρματα. Σου το λέω για τελευταία φορά: Άλλαξε τους τρόπους σου, αν δε θέλεις να σε βρει μεγάλη συμφορά. Τώρα θα πας στην Πομερανία, αλλά μη φανταστείς ότι θα μπορείς να συμπεριφέρεσαι εκεί όπως στην Πολωνία. Θα πληρώσεις με τη ζωή σου αν διατυπωθεί και το παραμικρό παράπονο εναντίον σου».[187] Ο Πέτρος γνώριζε καλά ότι με το να στείλει τον Μένσικοφ να διευθύνει τις γενικές στρατιωτικές επιχειρήσεις στην Πομερανία μπορούσε να ενθαρρύνει τις βλέψεις του πρίγκιπα για την προσάρτηση του δουκάτου της Κουρλάνδης στις κτήσεις του. Σε γενικές γραμμές, η στρατιωτική αυτή επιχείρηση υπήρξε επιτυχημένη. Τον Ιούνιο του 1713 ο Μένσικοφ πολιόρκησε το φρούριο Τένινγκεν στη Γιουτλάνδη και το Σεπτέμβριο μπήκε στο Στετίνο.[188] Στο πανηγυρικό με τίτλο «Η Δάφνη ή το Στέμμα της Αιώνιας Δόξας» (1714) ο Μένσικοφ παρομοιαζόταν με τον ήλιο και (πάλι) με τον Μέγα Αλέξανδρο και τον Αλέξανδρο Νιέφσκι. Οι στίχοι αναφέρονταν στην «αριστοκρατική» καταγωγή του από το μεγάλο δουκάτο της Λιθουανίας και στον πατέρα του ως «λαμπρό πολεμιστή της φρουράς».[189] Η μυθική βιογραφία του είχε αρχίσει να συγκροτείται.

Το 1714 ο Μένσικοφ [illegible] και το Μάρτιο του 1718 τα παλιά [illegible] Πέτρου προς τον Μένσικοφ. Ο Μένσικοφ [illegible] ρόλο στη δίκη του Αλεξέι, αλλά είχε [illegible] Ο «αφελέστατος» Μένσικοφ [illegible] του Αλεξέι και κατηγορήθηκε για σκληρότατα [illegible] δεν μπορούσαν να περιμένουν τίποτα καλό αν ο Πέτρος [illegible] Αλεξέι και οι οποίοι του αναλάμβαναν την εξουσία. [illegible] της υπογραφής της θανατικής καταδίκης στη Γερουσία [illegible] υποβάλλονταν για τελευταία φορά σε βασανιστήρια [illegible] και το όνομά του εμφανίζεται πρώτο στη μακριά [illegible] Φρούριο Πετροπαυλόφσκ [illegible] την απόφαση. Στα τέλη του 1718, μετά την εκτέλεση [illegible] στην υπόθεση, ο ίδιος ο Μένσικοφ [illegible] με την κατηγορία της κατάχρησης. Η [illegible] τις απώλειες στο Μέγα Θησαυροφυλάκιο από [illegible] (στις οποίες περιλαμβάνονταν και «συναλλαγές με [illegible] τροφοδοσίας του στρατού με σιτηρά τη δεκαετία του 1710 [illegible] σε 1.581.319 ρούβλια. Για μία ακόμα φορά η φιλία υπερίσχυσε και ο Μένσικοφ [illegible], αφού πλήρωσε ένα τσουχτερό πρόστιμο. Ο Στέλιν αναφέρει [illegible] του Πέτρου να μελετήσει μια κατάσταση με τα εγκλήματα του Μένσικοφ που του παρουσίασε η Γερουσία, καθώς και το σχόλιό του: «Ο Μένσικοφ θα είναι πάντα ο Μένσικοφ».

Στους εορτασμούς για το Νίσταντ τον Οκτώβριο του 1721 ο Μένσικοφ κάθισε στα αριστερά του Πέτρου και ο δούκας του Χόλσταϊν στα δεξιά του. Νέα αστέρια όμως ανέτειλαν, ιδιαίτερα ο Πάβελ Γιαγκουζίνσκι. Μια σύγκρουση ανάμεσα στους δύο στη Γερουσία το 1722 κατέληξε σε τυπική «νίκη» του Μένσικοφ επί του «νέου [illegible]», αλλά στην πορεία έχασε τις θέσεις του ως γερουσιαστή και επικεφαλής του Κολεγίου Πολέμου. Παρ' όλα αυτά, η παλιά φιλία αποδείχτηκε εξαιρετικά ανθεκτική, όπως δείχνει ένα γράμμα από τον Πέτρο τον Ιούλιο του 1722 που απευθύνεται στον *mein Frint*. Το 1723 ο Πέτρος εξέφραζε σε ένα χειρόγραφο σημείωμα τη λύπη του επειδή ο Μένσικοφ ήταν άρρωστος και του ευχόταν [illegible] ανάρρωση και επανασύνδεση στην Αγία Πετρούπολη: «Ήπιαμε στην υγεία

Το 1724 [illegible]

Η πλήρης γνώση του χαρακτήρα του Αλεξάντερ Μένσικοφ δεν είναι εύκολη [illegible] οι αμφιλεγόμενες και έγκυρες μαρτυρίες [illegible] και ανεπιβεβαίωτων μαρτυριών. Παρά την ύπαρξη [illegible] πορτρέτων που φιλοτεχνήθηκαν κατά τη διάρκεια της ζωής [illegible] της προτομής του Ραστρέλι (1716-1717), ακόμα και [illegible] χαρακτηριστικά του (μεγάλη μύτη, λεπτά χείλη, ψηλό μέτωπο, [illegible]) δεν είναι τόσο άμεσα αναγνωρίσιμα όπως του Πέτρου. Ο τρόπος ζωής του [illegible] ένα υβρίδιο χαρακτηριστικό της περιόδου του Πέτρου: [illegible] της Ορθόδοξης Εκκλησίας, αλλά και [illegible] αγράμματος προστάτης των νέων τεχνών, ο οποίος έχτισε [illegible] και συνέλεγε πίνακες και αγάλματα. Στα τέλη της δεκαετίας του 1690 ο [illegible] είχε χτίσει ένα πέτρινο μέγαρο και είχε εξασφαλίσει [illegible] και τεράστιες ευκαιρίες για δωροληψίες, δάνεια και ύποπτες συναλλαγές. Την περίοδο 1700-1701 άρχισε να αποκτά περιουσία: χωριά στο [illegible] (στην περιοχή της Μόσχας), ένα πριονιστήριο στον ποταμό Μόσκοβα. Το 1702 έγινε κύριος της κατοικίας του εκλιπόντος Φραντς Λεφόρ στη Μόσχα, της μεγαλύτερης κατοικίας εκτός του Κρεμλίνου.[196] Η εκκλησία την οποία έχτισε στη Μόσχα, αφιερωμένη στον αρχάγγελο Γαβριήλ (από τον Ιβάν Ζαρούντνι τα διάστημα 1701-1707), ήταν για πολύ καιρό το υψηλότερο κτίριο της Μόσχας εκτός του Κρεμλίνου και ένα από τα πιο μοντέρνα για την εποχή του, έγινε δε γνωστή ως «ο πύργος του Μένσικοφ». Η κατοικία του στην Αγία Πετρούπολη ήταν αμφιθεατρικά χτισμένη κατά μήκος του ποταμού, όπως ακριβώς τα Χειμερινά ή τα Θερινά Ανάκτορα, και χρησιμοποιήθηκε συχνά για κρατικές ανάγκες. Ο Γάλλος πρέσβης παρατήρησε το 1723 ότι η φιλοξενία ήταν υψηλότερου επιπέδου από οπουδήποτε αλλού και ότι ο πρίγκιπας, «επιθυμώντας να εκθέσει όλη τη μεγαλοπρέπειά του», ήταν ντυμένος με στολή και διακριτικά του δανικού Τάγματος του Ελέφαντα, καλυμμένη εξολοκλήρου με διαμάντια.[197] (Διέθετε μια λαμπρή γκαρνταρόμπα με δυτικά κοστούμια, περούκες και αξεσουάρ.)

Στο τέλος της καριέρας του είχε καταφέρει να δημιουργήσει ένα είδος κράτους εν κράτει, με τρεις χιλιάδες χωριά και εφτά πόλεις διάσπαρτα σε σαράντα δύο περιοχές στη Ρωσία, στη Βαλτική, στην Ουκρανία και στην Πολωνία και με περιο-

[illegible] Το 1720 έγραψε στον ανιψιό του [illegible] Αλεξάντερ Αντρέγεβιτς Τσερκάσκι, στον οποίο είχε δώσει δέκα χιλιάδες [illegible] για να [illegible] σε έναν αξιοπρεπή κύριο, τίμια και λιτά [illegible] τα χρήματα και τα άλλα εφόδια να σου φτάνουν (υπάρχει μια [illegible] παροιμία που λέει: "Να απλώνεις το χέρι σου μέχρι εκεί που φτάνει"). [...] Δε [illegible] αισχρό να σου φτιάχνει το φαγητό σου κάποιος Ρώσος μάγειρας, επειδή [illegible] πατέρας και ο παππούς σου, όπως ξέρεις, δεν είχαν ξένο αρχιμάγειρα και έζησαν τίμια και λιτά με τα δικά τους μέσα».[200]

Ο Μένσικοφ είχε μια εντυπωσιακή βιβλιοθήκη (δεκατρείς χιλιάδες τόμοι, σύμφωνα με μια ανεπιβεβαίωτη πηγή[201]), αλλά, δυστυχώς, δε διασώζεται κατάλογος. Διασώζονται μόνο κάποια μέρη από τις πολύ μεγάλες συλλογές [illegible] χάρτες και σχεδιαγράμματα (συμπεριλαμβανομένων σχεδίων των κτημάτων του), αρχιτεκτονικά και μηχανικά σχέδια και χαρακτικά, περίπου εξακόσια κομμάτια συνολικά. Η συλλογή από χάρτες, πιθανότατα η μεγαλύτερη του είδους της στη Ρωσία των αρχών του δέκατου όγδοου αιώνα, επικεντρώνεται στην περιοχή των επιχειρήσεων του Βόρειου Πολέμου.[202] Η αγραμματοσύνη του Μένσικοφ δεν τον εμπόδισε να χρησιμοποιεί αυτού του είδους το υλικό. Ούτε η ανικανότητά του να χρησιμοποιεί πένα τον εμπόδισε να έχει ένα ιδιαίτερα χαρακτηριστικό ύφος γραφής, που φαίνεται ειδικά στα γράμματά του προς τον Πέτρο και τη σύζυγό του. [illegible] γραμματείς και γραφιάδες (ειδικά το δεξί του χέρι, ο Αλεξέι Βολκόφ, και ο Φραντς [illegible] που χειριζόταν την ξένη αλληλογραφία) έγραφαν αντί για αυτόν. Οι καθ' υπαγόρευση επιστολές του δείχνουν ότι ήταν εξοικειωμένος με το νέο, εκλατινισμένο λεξιλόγιο με το οποίο ήταν διανθισμένη κατά κόρον η αλληλογραφία κατά την περίοδο του Πέτρου. Μιλούσε έστω και κάποια υποτυπώδη ολλανδικά και γερμανικά.[203] Πάντως, η εξασφάλιση της εκλογής του στη Βασιλική Εταιρεία του Λονδίνου το 1714 αποτελούσε αναγνώριση μάλλον της επιρροής του Μένσικοφ παρά της πολυμάθειάς του.[204]

Η συλλογή των εκατόν σαράντα τριών πινάκων του Μένσικοφ ήταν εντυπω-

[illegible] του Καραβάκ, τα εγγόνια του [illegible] Πέτρου [illegible] Άρτεμη, ένα διπλό πορτρέτο της Άννας και της Ελισάβετ (1717) [illegible] δύο ολόσωμα πορτρέτα τους, [illegible] Υπήρχαν [illegible] των Μαρίας και Αλεξάνδρας [illegible] μοναρχών (του Αυγούστου και του Καρόλου του ΙΒ'), [illegible] συνθέσεις, νεκρές φύσεις, αλληγορίες [illegible] καθώς και πίνακες με θρησκευτικά θέματα: η Σταύρωση, οι ευαγγελιστές, [illegible] ο Πέτρος και ο Παύλος.[205] Στο σπίτι του ζούσε μια [illegible] η Ελιζαμπέθ Μπλέσεντορφ. Ο Μένσικοφ προσλάμβανε [illegible] και είχε ένα από τα πιο μουσικόφιλα ρωσικά σπίτια της εποχής του.[206]

Όσο ζούσε ο Πέτρος, ο Μένσικοφ έπρεπε να παίζει [illegible] δεύτερο ρόλο. Αλλά οι διάδοχοι του Πέτρου, η Αικατερίνη η Α' και ο Πέτρος ο Β', δεν έθεσαν τους ίδιους περιορισμούς. Υπάρχει μια πικρόχολη περιγραφή του Μένσικοφ ακριβώς μετά από την πτώση του: «Η δίψα για εξουσία, η αλαζονεία, η απληστία για πλούτη, η αδιαφορία για φίλους και συγγενείς όχι μόνο αποξένωσαν όλους όσοι ήταν κοντά του αλλά προκάλεσαν επίσης γενικό μίσος και διακαή επιθυμία να ξεφορτωθούν έναν άνθρωπο με τον οποίο είχε καταντήσει ανυπόφορο να ζει κανείς. [...] Οι πάντες συνωμοτούσαν εναντίον του».[207] Η παραμέληση των συγγενών του υποδηλώνεται από μια έκκληση των ιερέων της εκκλησίας του χωριού στο Σεμιόνοφσκογιε το 1724 να πληρωθούν επιτέλους για τα μνημόσυνα που είχαν τελέσει για την εκλιπούσα κόρη του Αικατερίνη, υπενθυμίζοντάς του ταυτόχρονα ότι και οι γονείς του ήταν θαμμένοι στην εκκλησία.[208] Ο Μένσικοφ διατήρησε την εξουσία του σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας της Αικατερίνης, αλλά τελικά ξεπέρασε τα όρια όταν επιχείρησε να παντρέψει την κόρη του Μαρία με τον νεαρό Πέτρο τον Β', ο οποίος πείστηκε από τους αριστοκράτες εχθρούς του Μένσικοφ να υπογράψει διάταγμα για τη σύλληψή του στις 8 Σεπτεμβρίου του 1727. Δικάστηκε και εξορίστηκε στο απομακρυσμένο Μπερεζόφ στη Σιβηρία. «Αυτός ο [illegible] κολοσσός υψώθηκε σχεδόν σε βασιλικό επίπεδο με τη βοήθεια των γονέων σας, [illegible] ο υπερόπτης μάς έδωσε ένα δείγμα της αγνωμοσύνης του», ήταν η γνώμη του Θεοφάνη Προκόποβιτς όπως την εξέφρασε στην τσάρεβνα Άννα Πετρόβνα.[209] Ο Μένσικοφ πέθανε στην εξορία στις 12 Νοεμβρίου του 1729 και θάφτηκε σε μια ξύλινη εκκλησία στο Μπερεζόφ την οποία είχε χτίσει ο ίδιος.[210]

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα του Πέτρου ήταν πως, [illegible] την ανελέητη επιθυμία του, οι μεταξύ τους σχέσεις [illegible]. Η ζήλια [illegible] συγκρούσεις. Οι «νεόσοφοι» της [illegible] «απεροπόλιτες» [illegible] δεν είχαν χρόνο να επιτεθούν [illegible] αλλά μόλις ο Πέτρος [illegible] να αποβάλουν τον αδύναμο. Αυτά δεν ήταν [illegible] της διαπάλης μεταξύ παλαιών οικογενειών και «νέων ανθρώπων». [illegible] ο Μένσικοφ μισούσε τον Ντέβιερ, έναν άντρα ακόμα πιο [illegible] στον κύκλο του Πέτρου από τον ίδιο, ο οποίος είχε την [illegible] την αδελφή του Μένσικοφ Άννα (μερικά χρόνια μεγαλύτερή του [illegible]) [illegible] απευθείας από τον τσάρο την άδεια, αφού ο Μένσικοφ [illegible] και είχε απορρίψει τον Ντέβιερ. Ο Μένσικοφ [illegible] στο προξενιό [illegible] κατάφερε να εξοριστεί ο Ντέβιερ στη Σιβηρία μαζί με [illegible] το 1727, όταν κατάφερε [illegible] Πιοτρ Τολστόι.[211] Ο Μένσικοφ και ο Απράξιν είχαν κακές [illegible] ενώ διαπληκτίστηκαν ακόμα και στο γάμο [illegible] καβγάδιζαν δημόσια [illegible] της Κουρλάνδης το 1710. Λίγες ημέρες αργότερα, [illegible] της Άννας και του Φρειδερίκου [illegible] στη γιορτή των γενεθλίων του Μένσικοφ, ο Απράξιν χτύπησε το γραμματέα [illegible] Ναυαρχείου Κίκιν στο κεφάλι με ένα μπουκάλι κρασί.[212] Το Νοέμβριο του 172[illegible] σε μια γιορτή στο σπίτι του Γιαγκουζίνσκι, ξέσπασε καβγάς ανάμεσα στον Μένσικοφ και στον Νικήτα Ρέπνιν όταν «κατηγόρησαν ο ένας τον άλλο για τα [illegible] αμαρτήματα».[213] Με τη σειρά τους, ο Μένσικοφ και ο Γιαγκουζίνσκι [illegible] επίσης αντίπαλοι. Ο Γιουστ Γιούελ σχολίαζε το 1710 όσον αφορά το [illegible] της ανόδου του τελευταίου στην εξουσία: «Η εύνοια του τσάρου προς [illegible] είναι τόσο μεγάλη, ώστε ο πρίγκιπας Μένσικοφ τον μισεί σφόδρα, και [illegible]. Η Μεγαλειότητά του έχει τόσο πολύ συνηθίσει τον Γιαγκουζίνσκι και [illegible] τόσο θετικά απέναντί του, ώστε εν καιρώ αυτός μπορεί κάλλιστα να [illegible] από τον Μένσικοφ την αγάπη και την εύνοια του τσάρου, [illegible] ο πρίγκιπας έχει ήδη τόσους πολλούς άλλους εχθρούς».[214] Αναμφίβολα, ο Μένσικοφ [illegible] στοιχεία της δικής του εξέλιξης στην άνοδο του νεότερού του [illegible] ζήλιας μάλλον παρά συντροφικότητας. Επιπλέον, η [illegible] άντρα, ένας [illegible] Γιαγκουζίνσκι στις διαπραγματεύσεις με ξένους τη δεκαετία του 171[illegible] του ειδικευμένου διπλωμάτη Αντρέι Όστερμαν, ο οποίος [illegible] το φθόνο [illegible] κατάφερε να αποκλείσει τον Γιαγκουζίνσκι από τις ειρηνευτικές συ[illegible] Νίσταντ το 1721 δωροδοκώντας ένα συνεργάτη στο Βίμποργκ για να [illegible] το ταξίδι του. Όταν έφτασε ο Γιαγκουζίνσκι, η συνθήκη είχε ήδη υπογραφεί, και ο ίδιος δεν μπορούσε να λάβει εύσημα για αυτό.[215] Ο Μένσικοφ

[illegible] την ανάθεση του Πιοτρ Σαφίροφ [illegible] επιχείρηση. Το 1722 [illegible] κατάφερε να [illegible] με τη ρωσική αριστοκρατία [illegible] Γκαβρίλα Γκολόβκιν, που ήταν [illegible] Κολέγιο Εξωτερικών Υποθέσεων).[216] [illegible] αντιλαμβανόταν αυτούς.

Ο στενός κύκλος αποτελούσε στόχο του μίσους των [illegible] οι οποίοι [illegible] ότι τα μέλη του «παρέσυραν» τον τσάρο. [illegible] που προφέρθηκαν από τους στασιαστές του Αστραχάν το 1705 περιλάμβαναν την κατηγορία ότι «όλες οι αιρέσεις [του τσάρου] προέρχονται από τον [illegible] Αλεξάντρ Μένσικοφ».[217] Η απονομή του πριγκιπικού τίτλου στον Μένσικοφ χρειάστηκε να υποστηριχτεί με διαταγές που επέβαλλαν τη χρήση του σε όλη τη [illegible] και ιδιωτική αλληλογραφία, «υπό την απειλή αυστηρής τιμωρίας και [illegible]».[218] Σπάνιες ήταν οι συμμαχίες μεταξύ διακεκριμένων ατόμων. Για παράδειγμα, ο Μένσικοφ τα πήγαινε καλά με τον Μπ. Π. Σερεμέτιεφ, τον οποίο αποκαλούσε στις επιστολές του «ευεργέτη μου και αδελφέ», ίσως επειδή ήταν χρήσιμο να έχει ως σύμμαχο κάποιο μέλος της παλαιάς αριστοκρατίας που δεν ανήκε στο στενό κύκλο της Αυλής και δεν ήταν άμεσος αντίζηλος για την εύνοια του Πέτρου.[219] Ο Σερεμέτιεφ είχε ιδιαίτερα στενές σχέσεις με τον Φιόντορ Απράξιν, παρόλο που ο τελευταίος ήταν συχνά στα μαχαίρια με τον Μένσικοφ.

Βαθύτερη κατανόηση των κριτηρίων με τα οποία επέλεγε τους συνεργάτες του ο Πέτρος μπορούμε να πετύχουμε αν εξετάσουμε τις ατομικές τους σταδιοδρομίες στο πλαίσιο της ιστορίας των θεσμών. Ορόσημο των διοικητικών μεταρρυθμίσεων του Πέτρου ήταν η Γερουσία, αλλά, παρ' όλη την εξουσία με την οποία προφανώς είχε περιβληθεί, τα μέλη της αρχικής Γερουσίας δεν ήταν ούτε ιδιαίτερα ταλαντούχα ούτε ιδιαίτερα ευνοημένα. Μόνο τρεις προέρχονταν από παλαιές αριστοκρατικές οικογένειες, και ούτε καν αυτοί δεν είχαν υπάρξει ποτέ μέλη της Δούμας. Από αυτούς ο Μ. Ντολγκορούκι ήταν μάλλον αγράμματος και ο συνάδελφός του Γκ. Α. Πλεμιάνικοφ (πρόεδρος της Διεύθυνσης Ναυαρχείου, που πέθανε το 1713) υπέγραφε αντ' αυτού. Ο Π. Α. Γκολίτσιν (1682-1722) ήταν το νεότερο μέλος της οικογένειάς του και ο μικρότερος σε ηλικία από τους πρώτους γερουσιαστές (τουλάχιστον κατά δέκα χρόνια νεότερος). Αρκετά από τα αρχικά μέλη έχασαν σύντομα τις θέσεις τους: ο πρίγκιπας Γκ. Ι. Βολκόνσκι (1670-) και ο Β. Α. Αποϊχτίν (1661-1715) συνελήφθησαν το 1714, ενώ τον επόμενο χρόνο τους έκοψαν τις γλώσσες επειδή «έκλειναν συμφωνίες για προμήθειες με πλαστά ονόματα, ανεβάζοντας τις τιμές και, ως εκ τούτου, επιβαρύνοντας το λαό». Ο Πέτρος

[illegible] ... Ο κατάλογος των διακεκριμένων [illegible] από το Δεκέμβριο του 1718, όταν μεταξύ [illegible] συμπεριλαμβάνονται ονόματα όπως [illegible] Μένσικοφ, Φ. Μ. Απράξιν, Γκ. Ι. Γκολόβκιν, Α. Α. Ματβέγιεφ και Ν. Μ. [illegible][221] Εντούτοις, όπως είδαμε παραπάνω, η Γερουσία αποτελούσε συχνά [illegible] συμπλοκών.

Ο Πέτρος είχε σοβαρούς λόγους να αισθάνεται απογοητευμένος από τους [illegible] ανεξαρτήτως καταγωγής.[222] Οι εξέχοντες άντρες του είχαν [illegible]. Το 1715 οι Απράξιν, Μένσικοφ και Μπρους κατάφεραν να απαλλαγούν [illegible] κατηγορίες για απάτη σε συμφωνίες προμηθειών, αλλά οι γερουσιαστές [illegible] και Βολκόνσκι τιμωρήθηκαν σκληρά.[223] Πολλοί από τους «νεόσσους» [illegible] από τη «φωλιά» είτε γιατί δεν κατέβαλλαν την προσπάθεια που [illegible] για κατάφωρη κατάχρηση των εξουσιών τους. Αυτοί που παρέμειναν [illegible] μονίμως εκκλήσεις στον τσάρο για προστασία.

Πολλοί απέτυχαν επειδή οι απαιτήσεις ήταν υπερβολικές. Το παρακάτω γράμμα από τον Φιόντορ Απράξιν προς τον τσάρο δείχνει πόσες εργασίες αναμενόταν να διεκπεραιώσει ταυτόχρονα ένα άτομο:

Να πώς έχουν τα πράγματα εδώ, κύριε: Η εργασία στα πλοία προχωρεί όσο είναι δυνατόν, όπως και άλλες εργασίες επίσης, μόνο που υπάρχει μεγάλη έλλειψη [illegible]. Και, σαν να μην έφτανε αυτό, πολλοί πέθαναν και υπάρχουν και πολλοί άρρωστοι. Κατορθώσαμε να στήσουμε τα σιδηρουργεία στην περιοχή Μπελοόζερο, αλλά δεν μπορούμε να βρούμε τεχνίτες. Χωρίς την έγκρισή σας δε θα κατορθώσω να συγκεντρώσω εθελοντές από τα εργοστάσια του Λεβ Κυρίλλοβιτς [Ναρίσκιν] και του Βακρομέι Μίλερ. Γνωρίζω ότι έχετε αγανακτήσει από τις ενοχλήσεις μου, αλλά αυτοί έχουν πολλούς να δώσουν. Το πριονιστήριο στον ποταμό Μπελοκαλόντες χτίστηκε και θα αρχίσει να δουλεύει το φθινόπωρο. Και το άλλο στο Σταρίνο επίσης ξεκίνησε, αλλά δεν έχει τελειώσει ακόμα. Θα πάω αυτοπροσώπως στα

[illegible]

Σε ένα υστερόγραφο παρακαλούσε να [illegible] αδελφό του, ο οποίος είχε [illegible] δύο ανταλλάγματα δραγόνων αλλά χωρίς [illegible]. Τίποτα δε θα [illegible] καταστροφή του».[224] Στην απάντησή του ο Πέτρος [illegible], εξέφραζε τη λύπη του για την [illegible] του Απράξιν και [illegible] τον αδελφό του ότι είναι ψεύτης, [illegible] με την επιστολή του τσάρου. «Τότε θα [illegible] Κανείς δε θέλει να κάνει κάποια προσπάθεια».[225] [illegible] υπάλληλοι και πράκτορες του Πέτρου [illegible] των καθηκόντων τους από την [illegible] τους αλλά ακόμα και των ανωτέρων τους. [illegible] συντομότερα», έγραφε ο αντιναύαρχος Ζμάεβιτς από το Βορόνεζ τον Ιούνιο του 1723, «εφόσον το έργο απαιτεί σημαντικό χρόνο και δεν επιθυμώ να θεωρηθώ υπεύθυνος για την καθυστέρηση». Ο κυβερνήτης Ισμαΐλοφ δέχτηκε επίσημη μομφή επειδή δε βοήθησε τον Ζμάεβιτς «σε κάποιο ζήτημα εφιστώ σημασίας» και απειλήθηκε με δίωξη.[226]

Ο Μπόρις Σερεμέτιεφ είχε ελάχιστο χρόνο για να ξεκουραστεί. «Δεν ξέρω τι να κάνω», έγραφε στον Φιόντορ Απράξιν. «Δεν είμαι άγγελος [...] αλλά μου ζητούν να κάνω το έργο ενός αγγέλου μάλλον παρά ενός ανθρώπου».[227] Μετά το θάνατό του το 1719 η σύζυγός του Άννα Πετρόβνα έγραφε ότι «όλο το διάστημα που απουσίαζε με το στρατό, χωρίς καμία διακοπή, δεν είχε ποτέ την ευκαιρία να κατοικήσει στο σπίτι του και κατά την απουσία του τις οικίες και τα προγονικά του κτήματα τα διηύθυναν και τα διαχειρίζονταν οι υπηρέτες μας», με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε αταξία όλες οι υποθέσεις του και να σημειωθούν αρκετές παράνομες μετακινήσεις χωρικών προς και από τα κτήματά του.[228]

Ο Πέτρος επέπληττε βίαια τους υποτακτικούς του αν αποτύγχαναν. Είπε στον Ιβάν Μούσιν-Πούσκιν τον Ιούνιο του 1707: «Με εξέπληξες, αφού θεωρούσα ότι είχες μυαλό, αλλά τώρα βλέπω ότι είσαι πιο χαζός και από ένα βοσκό κύριος».[229] Ο Πέτρος όμως μπορούσε να δείξει ανοχή κατά περίσταση, ίσως επειδή καταλάβαινε ότι οι «νέοι Ευρωπαίοι» του (όπως και ο ίδιος) δεν είχαν προχωρήσει παρά ένα μόλις βήμα από μια πρωτόγονη κοινωνία, όπου ο ισχυρός κακομεταχειριζόταν τον αδύναμο και η υποταγή στην οικογένεια παρέμενε ισχυρότερη από την

φωτισμή στο χρήσιμ και στο ωφέλιμο. Υπήρχε ένας άγραφος νόμος σύμφωνα με τον οποίο κάθε αδίκημα μπορούσε να συγχωρηθεί αν ο παραβάτης ομολογούσε την ενοχή του. Γράφοντας στον Φιόντορ Απράξιν τον Ιούνιο του 1716 ο Μέγας Πέτρος κατηγόρησε τον αδελφό του τελευταίου, τον Πέτρο Απράξιν, στην υπόθεση της αστυνομίας, ο οποίος είχε αποτύχει να εμποδίσει την απόβαση μιας ... του στρατού ... «Αν αναγνώριζε δημόσια την έλλειψη προσοχής ... βάρος του, αλλά, αν ... τότε δε θα κινήσω τις διαδικασίες σε βάρος του, αλλά, αν δεν το κάνει, μα τους, τότε ... Πώς μπορώ να χαριστώ σε κάποιον που σφάλλει ... προστατεύει και ο ίδιος; Πώς μπορώ να χαριστώ σε κάποιον που σφάλλει πολλά και ... να ομολογήσει το λάθος του;»[30]

Ο Αντρέι Ματβέγιεφ, ένας από τους πιο επαρκείς συνεργάτες του Πέτρου, παραπονιόταν για τα βάρη που συνεπαγόταν η διεύθυνση του Κολεγίου Δικαιοσύνης:

Το κολέγιο [δικαιοσύνης], διεκπεραιώνοντας τα πάντα σωστά, σύμφωνα με τον ... κα και τη δέσμευσή του απέναντι στη Μεγαλειότητά σας, και χωρίς να ενδώσει ... για τις επιθυμίες άλλων, απέκτησε πολλούς εχθρούς, οι οποίοι επιζητούν ... να προκαλέσουν βλάβη, κρυφά αλλά και φανερά. Και υπάρχουν σημαντικά ... ψηφίσματα σε βάρος των οποίων, ή σε βάρος συγγενών και φίλων τους, εκκρεμούν ... γιες από τους οικονομικούς αξιωματούχους και, βλέποντας ότι εγώ, χωρίς βλάβη ... ίδιο συμφέρον, αρνούμαι να ταχθώ υπέρ τους, εξυφαίνουν, μαζί με τους φίλους και συγγενείς, δολοπλοκίες εναντίον μου και απειλούν να με βλάψουν ανεπανόρθωτα ... κάτι της Μεγαλειότητός σας και της Γερουσίας. Ως εκ τούτου, εγώ, ένα φτωχό ... φανά, κινδυνεύω πάντα από αυτούς. Ακόμα και ο ίδιος ο Ηρακλής δε θα άντεχε να τα βάλει με δύο από αυτούς.[31]

Η αναφορά στον Ηρακλή φέρνει στο νου την περίφημη παρατήρηση του Πο-σόσκοφ για τον τσάρο που αγωνιζόταν να ανέβει πιο ψηλά με τη δύναμη δέκα μόνο αντρών.

14

Απήχηση

1. ΘΑΝΑΤΟΣ

Ο Μέγας Πέτρος πέθανε μεταξύ της τέταρτης και της πέμπτης πρωινής ώρας της 28ης Ιανουαρίου του 1725 στο γραφείο του, στα άνω διαμερίσματα των Χειμερινών Ανακτόρων. Λίγο πριν χάσει τις αισθήσεις του λέγεται ότι έγραψε και άφησε ημιτελές ένα σημείωμα: «Αφήνω τα πάντα σε...». Έπειτα κάλεσε την κόρη του Άννα.[1] Ήταν πενήντα δύο ετών, εφτά μηνών και είκοσι εννιά ημερών, στο σαρακοστό δεύτερο χρόνο, τον έβδομο μήνα και την τρίτη ημέρα της βασιλείας του, και ήταν άρρωστος δεκατρείς ημέρες. Το χειμώνα του 1723 τον Πέτρο ταλαιπώρησε μια ασθένεια του ουροποιητικού συστήματος και της ουροδόχου κύστης. Δοκίμασε διάφορες θεραπείες, αλλά το καλοκαίρι του 1724 υπέφερε από έντονους πόνους λόγω κατακράτησης ούρων. Ο δόκτωρ Μπλουμεντροστ έστειλε να καλέσουν το δόκτορα Μπίντλου από τη Μόσχα και ο δόκτωρ Χορν έκανε μια επέμβαση για την απελευθέρωση των ούρων. Ο Πέτρος παρέμεινε κλινήρης τέσσερις μήνες εκείνο το καλοκαίρι.[2] Πιστεύοντας ότι είχε θεραπευτεί, επιβιβάστηκε στο σκάφος του την πρώτη εβδομάδα του Οκτωβρίου για να επιθεωρήσει τα έργα στη διώρυγα της Λάντογκα, συνοδευόμενος από τους γιατρούς Μπλουμεντροστ και Παουλσον και ένα φορητό φαρμακείο. Επέστρεψε στις αρχές Νοεμβρίου και επισκέφθηκε τη Λάκτα στο φιλανδικό κόλπο, καθ' οδόν για να επιθεωρήσει κάποια σιδηρουργεία. Τότε συνέβη το πασίγνωστο επεισόδιο κατά το οποίο ο Πέτρος κατάφερε να σώσει μια καραβιά στρατιώτες και ναύτες που κινδύνευαν μέσα στη θύελλα, ορμώντας μες στο νερό.[3] Από το σημείο αυτό και μετά η υγεία του πήρε την κατιούσα, μολονότι είναι σαφές ότι δεν υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ του θρυλικού περιστατικού και του θανάτου του. Στις αρχές Ιανουαρίου η ουραιμία εμφανίστηκε και πάλι, συνδεόμενη (σύμφωνα με μια σοβιετική ανάλυση) με τη ... Η νεκροψία αποκάλυψε ότι γάγγραινα είχε δημιουργηθεί ... τρική δηλητηρίαση. Η νεκροψία αποκάλυψε ότι γάγγραινα είχε ... ρω από την κύστη.[4] Υπάρχουν αρκετές μαρτυρίες της εποχής για την τελευ...

[illegible]

[illegible] του Πέτρου, [illegible] Στις 5 Ιανουαρίου απεστάλη στο βασιλιά της Πρωσίας [illegible] από τον ίδιο τον Πέτρο σε πρώτο πρόσωπο [illegible] από τον Γκολόβκιν, με το αίτημα να του σταλεί [illegible] του γιατρού Φον Σταλ: «Ύστερα από ένα ελαφρύ κρυολόγημα [illegible] μιας σοβαρής ασθένειας». Η αφήγηση του Σταλ [illegible] ότι οι γιατροί του Πέτρου συμβουλεύτηκαν και τον καθηγητή [illegible] στο Λέιντεν, ο οποίος λέγεται ότι ανακοίνωσε πως ο Πέτρος μπορούσε [illegible] με φάρμακα που κόστιζαν πέντε καπίκια, αν η θεραπεία είχε [illegible] έγκαιρα. Φαίνεται ότι τον Πέτρο τον σκότωσε ο θανατηφόρος συνδυασμός της αναποτελεσματικότητας των γιατρών του (φαινόμενο όχι ασυνήθιστο σε γιατρούς που θεραπεύουν παγκόσμιους ηγέτες), του δικού του πείσματος και των [illegible] μισού αιώνα ασταμάτητης δραστηριότητας τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό βίο.

Οι άμεσες αντιδράσεις στο θάνατο του Πέτρου μπορούν να διακριθούν σε τρεις γενικές κατηγορίες. Η πρώτη ήταν οι τυποποιημένες εκδηλώσεις πένθους, οι οποίες στηρίζονταν σε φιλολογικές συμβάσεις άμεσα συνδεδεμένες με έναν [illegible] που [illegible] όσο ζούσε. Το γνωστότερο δείγμα είναι ο επικήδειος λόγος που εκφώνησε ο Θεοφάνης Προκόποβιτς στον Καθεδρικό Ναό των Αγίων Πέτρου και Παύλου στις 10 Μαρτίου 1725, ο οποίος εκμεταλλεύεται τη σκέψη ότι ο νεκρός μονάρχης ήταν αυτός που «γέννησε» τη Ρωσία και τον ονομάζει Σαμψών (δυνατό υπερασπιστή της πατρίδας), Ιαπετό (δημιουργό του στόλου), Μωυσή (νομοθέτη), Σολομώντα (φορέα ορθολογισμού και σοφίας), Δαβίδ και Κωνσταντίνο (μεταρρυθμιστές της Εκκλησίας). Ο λόγος τελειώνει με ένα εγκώμιο για τη διάδοχο του Πέτρου, την Αικατερίνη την Α', «μητέρα όλων των Ρώσων», ενσάρκωση του «πνεύματος» του συζύγου της. Ένα μετάλλιο ανώνυμου Ρώσου καλλιτέχνη παρουσιάζει στη μια πλευρά του τον Πέτρο να ανυψώνεται από την Αιωνιότητα και να κοιτάζει από τα ουράνια κάτω, μια καθισμένη γυναίκα, προσωποποίηση της Ρωσίας, με σύνεργα τεχνών και επιστημών στα πόδια της και με την επιγραφή «Ιδού σε ποια κατάσταση σε αφήνω». Η Ελεγεία για το θάνατο του Μεγάλου Πέτρου του Βασίλι Τρεντιακόφσκι βάζει την Παλλάδα Αθηνά, τον Άρη, τον Ποσειδώνα και την Πολιτική να οδύρονται για την απώλειά του. Το ποίημα

[illegible]

[illegible] ο Πέτρος ο Μέγας [illegible]

Υπάρχουν επίσης μαρτυρίες [illegible] από τη Μόσχα [illegible] του Πέτρου με «[illegible] και γυναίκες [illegible]. Δεν έχω ξαναδεί ή [illegible] που είδα σε όλες τις [illegible] για τον τοπικό θρήνο [illegible]. Εδώ δεν επρόκειτο [illegible] των ανδρών». Ο Ιβάν Νεπλιούεβ θυμάται [illegible] μία ολόκληρη ημέρα. Οι πρεσβευτές της Γαλλίας [illegible] στην Αγία Πετρούπολη έστελναν σχεδόν [illegible] κυβερνήσεις τους: «Είναι εύκολο να φανταστεί [illegible] τη θλίψη που έχουν καταλάβει την αυτοκρατορική οικογένεια και [illegible] δεμένοι μαζί του, καθώς και, από την άλλη, τον τρόμο [illegible] τους πολίτες, οι οποίοι φοβούνται ταραχές, δεδομένου ότι δεν [illegible] τίποτα σχετικά με τη διαδοχή».

Η τρίτου τύπου αντίδραση, η σπανιότερη, επειδή δεν μπορούσε να εκφραστεί ανοιχτά, ήταν ανακούφιση, ακόμα και αγαλλίαση. Όπως το θέτει μια πρόσφατη μελέτη:

> Μπορούμε να μιλάμε ατελείωτα για τη μεγαλοσύνη των πράξεων του Πέτρου, χωρίς ωστόσο να καταφέρουμε να παρουσιάσουμε σε όλη τους την πληρότητα τη λαμπρότητα και την αξία τα όσα πέτυχε. [...] Όμως δημιουργώντας κατέστρεψε. Προκάλεσε πόνο σε όλους αυτούς με τους οποίους ήρθε σε επαφή. Έθεσε σε κίνδυνο την ασφάλεια, την ειρήνη, τον πλούτο, τα συμφέροντα, την ισχύ, την ευημερία, τα δικαιώματα και την αξιοπρέπεια όλων όσων προσέγγισε. Δυσαρέστησε τους πάντες. Έβλαψε τους πάντες. Έθιξε πνευματικά, πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά, οικογενειακά, ηθικά και θρησκευτικά συμφέροντα. Είναι δυνατόν να αγαπηθεί ένας τέτοιος δημόσιος άντρας; Σε καμία περίπτωση. Τέτοιοι άντρες είναι φαινόμενα.

Ας εξετάσουμε όμως την ιστορία της αντίδρασης που αντιμετώπισε ο Πέτρος ενόσω ζούσε, πριν επιστρέψουμε στη μεταθανάτια κληρονομιά του και στην εκτίμηση της φήμης του στη σημερινή Ρωσία.

Η αντίδραση κατά του Πέτρου πήρε πολλές μορφές. Η πιο διαδεδομένη [illegible] σιωπηρή αντίσταση στο πραγματικό βάρος των απαιτήσεών του και [illegible] τις [illegible] των στόχων του. «Ο [illegible] θα [illegible] στα το [illegible] των ευγενών του και τη φυσική τους κλίση προς την [illegible] εκβιασμό, ότι [illegible] εμπόδιο για τους φρόνιμους σκοπούς [illegible] αυτού του», έγραφε ο Βέμπερ.[16] Η λαϊκή δυσαρέσκεια εκδηλώθηκε με [illegible] φυγή [illegible], που κλιμακωνόταν από την παράλειψη καθήκοντος μέχρι την [illegible]γή. Η [illegible] ιδεολογική διαμαρτυρία ήταν σχετικά σπάνια και η [illegible] ενεργής αντίσταση ακόμα σπανιότερη. Σε πολλές περιπτώσεις το ένα [illegible] το άλλο. Η αντίσταση δικαιολογούνταν με επιχειρήματα περί [illegible] ήταν οι [illegible] συνέδεσαν το 1698 την αντίρρησή τους για τα βάρη [illegible] θήκοντα και τη μακρόχρονη τοποθέτησή τους σε φυλάκια μακριά από [illegible] τους με μια διαμαρτυρία για τους ξένους, τις γενειάδες και τις απειλές κατά [illegible] θρησκείας. Πράξεις απειθαρχίας μεταβάλλονταν σε πατριωτική υπεράσπιση της εθνικής κληρονομιάς. Ο Γουιτγουορθ παρατήρησε έναν τέτοιο εύφλεκτο συνδυασμό όταν το 1705 εξέθεσε τους φόβους του για «κάποια μεγάλη εξέγερση [illegible] από την αριστοκρατία, αφού όλοι τους είναι εξαγριωμένοι τώρα με [illegible] του [του Μένσικοφ], από τον κλήρο, εφόσον έχουν περικοπεί όλα τα έσοδα, οι γιορτές και οι θρησκευτικές τελετές, ή από το λαό, ο οποίος είναι [illegible] δυσαρεστημένος από την αναγκαστική επιβολή ξένων συνηθειών και νέων σκληρών μέτρων».[17]

Η απλούστερη έκφραση σιωπηρής αντίδρασης ήταν η αγνόηση των διαταγών. Ο Πέτρος αγωνίστηκε χρόνια –χωρίς απόλυτη επιτυχία– να αλλάξει, για παράδειγμα, το σχέδιο των ποταμόπλοιων, εκδίδοντας αμέτρητα διατάγματα που απαγόρευαν τα «σκάφη παλιού τύπου». Μόλις το 1723 τοποθετήθηκαν ισχυρές περίπολοι στο Σλισελμπουργκ «με σκοπό να εμποδίζουν τέτοια σκάφη να εισέρχονται στον ποταμό Νέβα».[18] Όπως έχουμε δει, υπήρχαν θύλακες αντίστασης στην ενδυματολογική και στη γαιοκτητική μεταρρύθμιση, στις νέου τύπου διασκεδάσεις και στην υποχρεωτική εκπαίδευση. Υπάρχει ακόμα και μαρτυρία ότι ο Πέτρος απέτυχε να εμπνεύσει το πολυπόθητο στρατιωτικό ήθος. Ο Πρώσος υπουργός Φόκεροντ κατέγραψε την απέχθεια που αισθανόταν ο μέσος ευγενής για τη διά βίου στρατιωτική υπηρεσία, για την Αγία Πετρούπολη (που είχε συνδεθεί με τη στρατιωτική υπηρεσία) και για το ναυτικό: «Όσο μικρό κι αν είναι το κτήμα του, ακόμα κι αν είναι υποχρεωμένος να οργώνει ο ίδιος, εξακολουθεί να το προτιμά από το να γίνει στρατιώτης».[19]

Μια συνηθισμένη απάντηση στα δυσάρεστα καθήκοντα και στους επαχθείς

[illegible] ήταν η φυγή. Η απόδραση ήταν [illegible] φυγές [illegible] Πολλοί φυγάδες κατευθύνονταν προς τον [illegible] και τα Ουράλια, [illegible] με τη και δουλειά και της [illegible] ολόκληρες παράνομες [illegible] την κλίση. Το παρακάτω απόσπασμα από μια [illegible] του 1726 [illegible] μια ιδέα για το είδος των [illegible] τα αίτιά τους: «Τρέπονται σε φυγή λόγω [illegible] λόγω απώλειας των αλόγων και των ζωντανών τους, λόγω [illegible] σε παράλογες οικονομικές απαιτήσεις, και λόγω [illegible] φόρων, άδικων φοροεισπρακτόρων, [illegible] από χωριάτες και [illegible]λογίας».[20] Τέτοιου είδους προβλήματα δεν υπήρχαν μόνο επί βασιλείας του Πέτρου. Ο Νομικός Κώδικας του 1649 περιέχει πολυάριθμα άρθρα περί [illegible]δράσεων. Στην πραγματικότητα, τα περίφημα άρθρα του περί δουλοπαροικίας [illegible] στην κατάργηση των περιορισμών για την επαναφορά των φυγάδων. Από τη δεκαετία του 1650 οι αριθμοί των φυγάδων αυξήθηκαν λόγω των διώξεων των Παλαιόδοξων, οι απομακρυσμένες κοινότητες των οποίων [illegible] έλξης και για άλλους διαφωνούντες. Επί βασιλείας Πέτρου το φαινόμενο της φυγής κλιμακώθηκε εξαιτίας των νέων οικονομικών βαρών. Οι [illegible] καταναγκαστικής εργασίας, η αύξηση των υπαλλήλων στην επαρχία, τα ένοπλα αποσπάσματα στα χωριά για την εξασφάλιση προμηθειών και ζωοτροφών, ο στρατωνισμός, όλα αυτά αποτελούσαν εκφράσεις ενός στοιχείου εξαναγκασμού. Χωρικοί που είχαν διαφύγει της στρατιωτικής κατάταξης βρέθηκαν υποχρεωμένοι να συντηρούν το στρατό ακόμα και σε περίοδο ειρήνης. Ο στρατωνισμός των στρατευμάτων στα κεντρικά κυβερνεία από τα τέλη της δεκαετίας του 1710 σήμαινε [illegible] ότι όλος ο πληθυσμός «ετίθετο στη διάθεση» του στρατού και των συνταγμάτων εφοδιασμού, συμβάλλοντας στη συντήρησή τους μέσω της καταβολής σχετικών φόρων, της υποχρέωσης διάθεσης καταλυμάτων ή της καταβολής εισφοράς για την οικοδόμηση στρατώνων.[21] Μια κριτική για το καθεστώς του Πέτρου ανέφερε χρόνια αργότερα: «Ολόκληρη η Ρωσία μετατράπηκε σε ένα είδος εργοστασίου που δούλευε για να υλοποιήσει διάφορα σχέδια και μελέτες». Και αυτά γράφονταν όχι από κάποιον που είχε γνωρίσει την εποχή του Στάλιν αλλά το 1864![22]

Η αίσθηση ότι οι απαιτήσεις ήταν υπερβολικές ήταν διάχυτη σε όλα τα κοινωνικά επίπεδα. Υπάρχουν δεκάδες διατάγματα που απειλούν ευγενείς λιποτάκτες και φυγάδες με σκληρές τιμωρίες.[23] Μια συνηθισμένη αιτία απόδρασης ήταν η αποφυγή της στρατιωτικής κατάταξης. Ένα ποσοστό που ανερχόταν ίσως

[illegible] μπορεί να [illegible] 1720. Από τους δεκαπέντε χιλιάδες Ρώσους βοηθητικούς [illegible] το 1724 περισσότεροι από το ένα τρίτο το έσκασαν.[illegible] [illegible] για την [illegible] καταναγκαστικής εργασίας. Το 1702 ο Πέτρος έγραφε στον Τίχον Στρέσνεφ για το θέμα των φυγάδων [illegible]: «Μόλις λάβετε την επιστολή αυτή, φροντίστε να καταδιώξετε [illegible] καταγεγραμμένους φυγάδες αμέσως, κι όταν τους πιάσετε, μαστιγώστε τους [illegible] το κνούτο, κόψτε τους τα αφτιά και εξορίστε τους ανά πέντε με κλήρο [illegible], για να τους εμποδίσετε να διαφύγουν στην Πολωνία».[25] Ένα [illegible] προς τη Γερουσία το 1718 ανέφερε ότι από τους εξήντα δύο [illegible] από την επαρχία του Νίζνι Νόβγκοροντ στην Αγία Πετρούπολη [illegible] να εργαστούν στην πρωτεύουσα. Οι υπόλοιποι το έσκασαν, πέθαναν ή [illegible]φθηκαν άρρωστοι στη διάρκεια της διαδρομής.[26]

Ο υπολογιζόμενος όγκος των φυγάδων χωρικών κατά την περίοδο 1719-1727 ανερχόταν σε διακόσιες χιλιάδες, περισσότεροι από τον αριθμό των ανδρών στις τακτικές μονάδες του στρατού![27] Από τα μέσα του δέκατου έβδομου αιώνα το βάρος της ανεύρεσης τους είχε μετακυλιστεί από τα άτομα στο κράτος, το οποίο έστελνε «κυνηγούς κεφαλών» και επέβαλε ακόμα μεγαλύτερες ποινές για παροχή ασύλου σε φυγάδες. Ένα διάταγμα του 1721 αύξανε τα πρόστιμα για τους φυγάδες (εκατό ρούβλια ετησίως για απόκρυψη αντρών, πενήντα ρούβλια για απόκρυψη γυναικών) και επέβαλλε μαστίγωμα και καταναγκαστικά έργα σε επιστάτες και εργοδηγούς που τους είχαν βοηθήσει και συνδράμει, ενώ προέβλεπε και αμοιβές για όσους τους κατήγγελλαν. Οι φυγάδες που συλλαμβάνονταν θα μαστιγώνονταν με κνούτο. Οι ποινές για απόκρυψη ατόμων ποίκιλλαν από κατάσχεση κτημάτων και εξορία στις γαλέρες για σκόπιμη και παρατεταμένη απόκρυψη μέχρι πρόστιμα ενός έως δέκα ρουβλίων για γραφικά λάθη και άλλες μικρότερες παραβάσεις.[28] Προς το τέλος της βασιλείας του Πέτρου η φυγή έξω από τα σύνορα, ειδικά προς την Πολωνία, ήταν τόσο μαζικό φαινόμενο, ώστε τοποθετήθηκαν στρατιωτικά αποσπάσματα κατά μήκος τους. Όσοι φυγάδες συλλαμβάνονταν ανακρίνονταν, υποβάλλονταν σε μαστίγωμα με κνούτο και στέλνονταν εκεί από όπου είχαν δραπετεύσει. Επανάληψη του διατάγματος ένα χρόνο αργότερα έκανε έκκληση για περισσότερα αποσπάσματα. Η Ρωσία «άδειαζε» εξαιτίας της παράνομης μετανάστευσης, την οποία ενθάρρυναν, στο μεγαλύτερο μέρος της, δραστήρια οι Πολωνοί. Όποιος πρόβαλλε αντίσταση κατά τη σύλληψή του εκτελούταν.[29]

Η αντίδραση κατά του Πέτρου προχωρούσε πιο βαθιά από την απλή αγανάκτηση για τα σκληρά επιβαρυντικά μέτρα. Ο Ιβάν ο Δ΄, ένας προκάτοχος με τον οποίο συχνά συγκρινόταν, είχε λάβει παρόμοια μέτρα και είχε προβεί (υποτιθε-

[illegible] Πέτρος, αλλά [illegible] Πέτρου, από την άλλη, [illegible] Πιλιουσόβα.[30] [illegible] για να αποδοκιμάσουν [illegible] Πέτρος, σε αντίθεση με τον Ιβάν, έθιξε την παράδοση, [illegible] αποκαλυπτικών προσδοκιών».[31] Πριν καν αρχίσει τη [illegible] ρος δεν αμφέβαλλε καθόλου για τη αφοσίωση της [illegible] έγγραφα όπως η διαθήκη του πατριάρχη Ιωακείμ (1690) και τα φυλλάδια «Κατά Λατίνων και Λουθηρανών», τα οποία κατήγγελλαν την [illegible] στη Ρωσία και τις βλαβερές ξένες επιρροές, ή ο λίβελος του πατριάρχη Αδριανού κατά του ξυρίσματος εξέφραζαν συντηρητικά αισθήματα. Προς το τέλος της δεκαετίας του 1690 υπήρξαν διαμαρτυρίες για τους φόρους υπέρ του στόλου, για την αποστολή σπουδαστών στο εξωτερικό, για το ξύρισμα, για τα δυτικά ρούχα και για την παραβίαση των νηστειών, με αποκορύφωμα τη διαμαρτυρία για την αντικατάσταση του από κτίσεως κόσμου ημερολογίου. Όπως αναφέρει μια καταγγελία καταγεγραμμένη στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι: «Τώρα η μέθοδος χρονολόγησης άλλαξε στη Μόσχα και ο μέγας ηγεμόνας έδωσε εντολή να φοράμε ουγγρικά ρούχα, η δε μεγάλη νηστεία [Σαρακοστή] συρρικνώθηκε στη Μόσχα και λέγεται ότι από την Κυριακή μετά το Πάσχα θα αρχίσουν να τρώνε κρέας Τετάρτες και Παρασκευές».[32]

Μολονότι οι διαμαρτυρίες δεν περιορίστηκαν σε μέλη του κλήρου, εκδηλώθηκαν πιο οργανωμένα από αυτή την ομάδα, που είχε και ευρύτερα την ευθύνη για τη σύνταξη ή αναπαραγωγή χειρόγραφων φυλλαδίων με θέματα όπως τα κακά του ξυρίσματος και του καπνού. Σύμφωνα με την Ν. Μπ. Γκολίκοβα, περίπου το 20% όλων των «πολιτικών» υποθέσεων που εκδικάστηκαν στο διάστημα της βασιλείας του Πέτρου είχαν σχέση με μέλη του κλήρου.[33] Ένας από τους πρώτους καταγεγραμμένους λίβελους ήταν αυτός που γράφτηκε και παραδόθηκε προσωπικά στον τσάρο από τον πατέρα Αβραάμ της Μονής του Αγίου Ανδρέα στη Μόσχα την περίοδο 1696-1697. Ο Αβραάμ άκουσε κάποιες διαδόσεις για τον Πέτρο από ευγενείς που επισκέφθηκαν τη μονή του, καθώς και από γνωστούς του [illegible] σε κυβερνητικές υπηρεσίες. Αποφάσισε, λοιπόν, να δώσει κάποιες καλές συμβουλές στο νεαρό τσάρο προτού να είναι πολύ αργά, αρχίζοντας το σύγγραμμά του με την ιστορία της Δημιουργίας και την υπενθύμιση ότι «οι καλοί τσάροι παίρνουν σωστές αποφάσεις, οι κακοί ξεχνούν το φόβο του Θεού». Ζητούσε από τον Πέτρο να επιστρέψει στην ευθεία και στενή οδό και να λαμβάνει υπόψη του τις συμβ-

[illegible] των Λατίνων. Οι ευσεβείς [illegible] [illegible] ο Πέτρος [illegible], αλλά [illegible] [illegible] που δεν ήταν αρεστές στο Θεό». Τα [illegible] και με [illegible] από τα καθήκοντά του. Αγνοώντας [illegible] και η [illegible] συμβουλές της μητέρας, της συζύγου και του εξομολογητή του, είχε [illegible] το κράτος στα χέρια μηχανορράφων και καταχραστών. Γραφιάδες και [illegible] οι δημόσιοι υπάλληλοι είχαν πλουτίσει περισσότερο και από τους [illegible] τους μεγαλεμπόρους, οι δε γυναίκες τους φορούσαν περισσότερα κοσμήματα [illegible] στα χέρια και στους ώμους τους από όσα οι γυναίκες των μεγαλεμπόρων [illegible] ή των ακολούθων τραπέζας. Και ούτω καθεξής. Η επιστολή ήταν γραμμένη [illegible] παραδοσιακή φρασεολογία, εκφράζοντας ανησυχία επειδή ο τσάρος είχε [illegible] τις ευθύνες του σε «κακόβουλους» εξουσιομανείς βογιάρους. Τέτοια [illegible] μπορούσαν να δικαιολογηθούν μόνο όταν ο Πέτρος εξαφανιζόταν για να [illegible] με την ναυπηγία ή όταν αποσυρόταν στο εξωτερικό αφήνοντας άλλους επιτρόπους. Η τύχη του Αβραάμ ήταν να καταλήξει στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι και από εκεί σε μια μονή στην Κολόμνα (μια επιεικής τιμωρία), από όπου συνέχισε να γράφει στον τσάρο.[34]

Ο λίβελος του Αβραάμ ήταν ασυνήθιστα μεγάλος. Πιο συνηθισμένα ήταν τα μικρά ανώνυμα γράμματα. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα, που βρέθηκε σε μια εκκλησία στη Μόσχα, προειδοποιούσε ότι ο τσάρος είχε «παρασυρθεί από Γερμανούς και Γερμανίδες στη λατινική πίστη» και ότι είχε δηλητηριαστεί από αυτούς. Ο συγγραφέας καταφερόταν εναντίον της κατάπτωσης των ηθών και του καπνίσματος και συμβούλευε τον τσάρο να παρακολουθεί τη Λειτουργία στην εκκλησία για να αποτρέψει τουρκική επίθεση. Σε κάποιο άλλο γράμμα το περιβάλλον του Πέτρου περιγραφόταν ως «σμήνος δαιμόνων».[35] Τέτοιες καταγγελίες, που τροφοδοτούνταν από τη Μεγάλη Πρεσβεία και από την επίθεση κατά της παράδοσης μετά την επιστροφή του Πέτρου, υπήρχαν πολλές. Ένα φυλλάδιο απαριθμούσε εβδομήντα «νεωτερισμούς» τους οποίους θεωρούσε βλαβερούς για την ψυχή (ανάμεσα τους το κάπνισμα, το τσάι και ο καφές, τα γερμανικά ρούχα, τα ιταλικά τραγούδια και η ζωγραφική, το ξύρισμα και η ταρίχευση πτωμάτων).[36] Οι κατηγορίες εναντίον του ίδιου του Πέτρου αφορούσαν την απομάκρυνσή του από την παραδοσιακή εικόνα του άγιου ορθόδοξου τσάρου. Συναναστρεφόταν ξένους –παντρεύτηκε, μάλιστα, μια αλλοδαπή–, έμοιαζε με αυτούς στην εμφάνιση (όντας αγένειος και ντυμένος με ξενικά ρούχα), ίσως ακόμα και να ήταν ξένος. Υπήρχαν διάφορες θεωρίες για την καταγωγή του Πέτρου, όπως η ιστορία ότι η τσαρίνα Ναταλία είχε γεννήσει κόρη, την οποία άλλαξε με ένα αγόρι από τη Συνοικία των Ξένων. Οι λεπτομέρειες είναι συχνά συγκεχυμένες: Για παράδειγμα, λεγόταν ότι η

Ναταλία είχε ήδη φέρει στον κόσμο αρκετές κόρες.[37] [illegible] οι «Γερμανοί» [illegible] στη θέση του έναν [illegible] της καταγωγής του [illegible] Ναρίσκινη, βασιλιάδες και ιερείς [illegible] ένας θανατηφόρος συνδυασμός, και [illegible] ήταν καρπός αμαρτίας.[38]

Οι μη συμβατικές οικογενειακές σχέσεις του Πέτρου προκάλεσαν την αποδοκιμασία των συντηρητικών, αρχής γενομένης από την [illegible] της Ευδοκίας σε μοναστήρι. Κι αν αυτό δεν ήταν αρκετά κακό, υποστηριζόταν ότι είχε παντρευτεί την ίδια του την εγγονή και ανιψιά, επί τη βάσει ότι ο [illegible] Αλέξιος και η Νατάλια Αλεξέγιεβνα ήταν ανάδοχοι της Αικατερίνης.[39] Ο μοναχός Αλεξέι από τη Μονή του Αλεξάνδρου στο Σβιρ αρνιόταν να τιμήσει την ονομαστική εορτή της Αικατερίνης προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι ο γάμος της με τον τσάρο ήταν παράνομος. Ο Πέτρος, ισχυριζόταν, ήταν πνευματικός συγγενής της τσαρίνας, εφόσον ανάδοχος κατά τη βάφτιση της ήταν η αδελφή του Πέτρου. (Πρόσθεσε ότι ο Πέτρος και οι συνεργάτες του παρέλειπαν να τηρούν τις νηστείες, μια συνήθεια που καθιερώθηκε, υποτίθεται, κατά το παράδειγμα της «[illegible] Δυτικής Ρωμαϊκής Εκκλησίας».) Ανέφερε ότι ο Μένσικοφ είχε [illegible] να καπνίζει στην εκκλησία και ότι ο Αλεξέι Πέτροβιτς Σαλτίκοφ είχε βγάλει την καπνοσακούλα του και είχε ανάψει [την πίπα του] μπροστά ακριβώς από την Αγία Τράπεζα κατά τη διάρκεια της Λειτουργίας. Ο μοναχός καθαιρέθηκε, βασανίστηκε και σπαμελίστηκε στον τροχό το 1720.[41] Την ημέρα του Πάσχα του 1718 ένας γέρος έβαλε στα χέρια του Πέτρου ένα σημείωμα το οποίο στηλίτευε τον τρόπο αντιμετώπισης του Αλέξιου Πέτροβιτς και το νέο όρκο πίστης στον Πέτρο Πέτροβιτς, ενώ διατύπωνε το παράπονο ότι η Αικατερίνη «είχε συναναστροφές με ξένους και θα έβλαπτε τους χριστιανούς επειδή δεν ήταν ντόπια».[42] Έχουν καταγραφεί πολλές περιπτώσεις ιερέων που αρνούνταν να αναπέμψουν δεήσεις για τον Πέτρο ή να τιμήσουν βασιλικές επετείους.

Πολλές από τις αιτιάσεις εναντίον του Πέτρου επικεντρώνονταν στην προτίμησή του για τα «γερμανικά» ρούχα και χτενίσματα και στην επιβολή αυτής της μόδας στον πληθυσμό. Το 1700 μια χωρική από το Βολογκντά βασανίστηκε στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι επειδή είχε επαναλάβει τις διαδόσεις ότι ο υποτιθέμενος τσάρος βρισκόταν στο Βορόνιεζ ντυμένος με μαύρο βελούδινο γερμανικό παλτό και περούκα, όπου ναυπηγούσε πλοία μαζί με δύο Γερμανούς. «Ο ηγεμόνας δεν είναι στη Μόσχα. Ο ηγεμόνας που είναι τώρα στη Μόσχα ποιος είναι;»[43] Ένας μοναχός μαστιγώθηκε με κνούτο, του έκοψαν τη γλώσσα και τον έστειλαν σε καταναγκαστικά έργα στο Αζόφ επειδή υποστήριζε ότι ο Πέτρος ήταν γιος του Φραντς Λεφό[illegible]

[illegible] «Ο τσάρος αγαπά τους Γερμανούς» [illegible] στρατιώτες του με γερμανικά [illegible] ένα καινούργιο «σαξονικό» γιλέκο [illegible] είχε εισαγάγει αυτή τη μόδα [illegible] Γρηγόρι Νικίτιν, ένας θερμαστής, συνελήφθη επειδή παραπονέθηκε ότι [illegible] είχε εισαγάγει «γερμανικές κάλτσες και μπότες στο βασίλειο της Μόσχας».[45]

Η ερμηνεία των διαταγμάτων του Πέτρου έκρυβε μια δόση δεισιδαιμονίας. Σύμφωνα με το Παλαιό Ορθόδοξο Ημερολόγιο, ο νέος αιώνας (7200) είχε ξεκινήσει την 1η Σεπτεμβρίου 1692· συνεπώς με τη διακήρυξη της Έλευσης ενός άλλου νέου αιώνα το 1700 ο Πέτρος είχε «κλέψει» οχτώ χρόνια. Οι κατηγορίες συσσωρεύονταν: Είχε στιγματίσει νεοσύλλεκτους με τη σφραγίδα του Αντίχριστου, δεν τηρούσε τις νηστείες, κατάργησε το αξίωμα του πατριάρχη, σκότωσε τον ίδιο τον γιο, τον αληθινό διάδοχο, και στη συνέχεια, με το νόμο περί διαδοχής του 1722, άρχισε να χτίζει το βασιλικό οίκο του Αντίχριστου.[46] Ακόμα και οι νέοι φόροι, όπως αυτοί για τα λουτρά και τα μελίσσια, συνδέθηκαν με την έλευση του Αντίχριστου, όπως και οι αλλαγές στο καθεστώς της ιεροσύνης, ειδικά η συμπερίληψη ορισμένων κατηγοριών, όπως των νεωκόρων, στα μητρώα για τον κεφαλικό φόρο.[47]

Η πεποίθηση ότι ο Πέτρος ήταν ο Αντίχριστος προβαλλόταν με επιμονή. Μία από τις λεπτομερέστερες «αποδείξεις» παρείχε ο αντιγραφέας Γκριγκόρι Ταλίτσκι το 1700.[48] Η συμπεριφορά του τσάρου και του κύκλου του καταγγελλόταν, η Μόσχα συγκρινόταν με τη Βαβυλώνα, ο Πέτρος παρουσιαζόταν ως ο όγδοος τσάρος (μετρώντας από τον Ιβάν τον Δ΄): «Και τώρα έχει έρθει η συντέλεια του κόσμου και ο Αντίχριστος γεννήθηκε, καθώς, κατά τους υπολογισμούς, ο Αντίχριστος είναι ο όγδοος τσάρος Πέτρος Αλεξέγιεβιτς».[49] Οι ευσεβείς χριστιανοί νουθετούνταν να αντισταθούν στο κακό αρνούμενοι να πληρώσουν φόρους ή να προσφέρουν υπηρεσία και, εντέλει, επαναστατώντας με τη βοήθεια των στρελιτών. Τέτοια κηρύγματα θεωρήθηκαν πολύ επικίνδυνα, ειδικά αφού αντίγραφά τους είχαν κυκλοφορήσει ευρύτατα και είχαν εμπλακεί ιεράρχες όπως ο επίσκοπος Ιγνάτιος Τάμποφ. Έτσι, δόθηκε παραγγελία στον Στέφανο Γιαβόρσκι για την κυκλοφορία ενός ειδικού φυλλαδίου με τίτλο *Οιωνοί της Ελεύσεως του Αντιχρίστου*. Ο Ταλίτσκι και δύο από τους συνεργούς του διαμελίστηκαν. Όταν ο Πέτρος απηύθυνε εντολές στον κλήρο το 1708, κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Μπουλάβιν, να είναι σε εγρήγορση για τυχόν προδοσίες, έκανε μνεία στην υπόθεση Ταλίτσκι,[50] η οποία αναφερόταν και σε μια έκκληση προς τους αντιφρονούντες που δημοσιεύ-

[illegible] Πετρούπολη και ότι η πόλη θα καταστραφεί [illegible] «όπως τα Σόδομα και τα Γόμορρα».[52] Υπήρχαν ενδείξεις στους τίτλους του Πέτρου. Ο αριθμός του κτήνους (666) μπορούσε να υπολογιστεί από τις αριθμητικές αξίες των γραμμάτων της λέξης IMPERATOR (αυτοκράτωρ) αφαιρώντας το Μ, το οποίο υποτίθεται ότι χρησιμοποίησε ο Πέτρος για να συγκαλύψει την αληθινή του ταυτότητα.[53] Υπολογισμοί που βασίζονταν σε άλλους νεολογισμούς της περιόδου του Πέτρου, με κάποιες παραποιήσεις, έδιναν επίσης το «666» (για παράδειγμα, οι λέξεις *senat* και *Bi[b]lio[te]ka*). Πορτρέτα του Πέτρου με την Αθηνά αντιμετωπίζονταν ως εικόνες του Αντίχριστου και τα εφτακόσια καπίκια του κεφαλικού φόρου υποτίθεται ότι παρέπεμπαν στο επτακέφαλο ερπετό.[54] Η αληθινή ταυτότητα του Πέτρου ήταν [illegible] συζήτηση: Έλεγαν ότι έπαιρνε τη μορφή ζώου (οι γερμανικές του μπότες ταίριαζαν με το «διχαλωτό πόδι» του Αντίχριστου[55]) και ότι ήταν ο Σίμων Πέτρος ο μάγος (Σίμων ο μάγος;).[56] Αυτό βρισκόταν σε πλήρη συμφωνία με λαϊκές δοξασίες για το διάβολο και τους δαίμονες, οι οποίοι, όπως πιστευόταν, ήταν ικανοί να αλλάζουν μορφή κατά βούληση και να εμφανίζονται με διάφορες μεταμφιέσεις, ακόμα και ως άγιοι άγγελοι.

Ο Μπόρις Ουσπένσκι ισχυρίζεται ότι οι πράξεις του Πέτρου ήταν βέβαιο πως θα αντιμετωπίζονταν αρνητικά, αφού οι ίδιες λέξεις είχαν άλλη αξία για τους οπαδούς του παλιού και άλλη για τους οπαδούς του νέου. Έτσι, ο τίτλος «πατέρας της πατρίδας», ένας τιμητικός κοσμικός τίτλος της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στους ορθόδοξους Ρώσους ηχούσε ως διεκδίκηση του δικαιώματος του ιερατείου, ακόμα και ως σφετερισμός του ρόλου του αληθινού πατέρα ή ποιμένα, δηλαδή του πατριάρχη.[57] Το Δεκέμβριο του 1709 ο Πέτρος έγινε δεκτός με τα λόγια που συνήθως απευθύνονταν στον Ιησού την Κυριακή των Βαΐων: «Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου». (Στην πραγματικότητα, δάνεια από την ορολογία της Βίβλου αποτελούν κοινό τόπο στα γράμματα των συνεργατών του Πέτρου, χωρίς καμία πρόθεση βλασφημίας.) Παιδιά με λευκούς χιτώνες άπλωναν κάτω από τα πόδια του κλαδιά και γιρλάντες.[58] Το 1721 ο Γκολόβκιν δήλωσε ότι ο Πέτρος δημιούργησε τη Ρωσία από το τίποτα (όπως ο Θεός στη Γένεση) και ανέσπασε εκ τ

[illegible]

Ο ανώτερος κλήρος, συμπεριλαμβανομένου του Γιαβόρσκι, δε συμμερι[illegible] την ιδέα του Αντίχριστου, αλλά ορισμένοι δεν ήταν αντίθετοι στην εκδήλωση [illegible] ποιας αντίδρασης προς τον Πέτρο με τη χρήση «της αντίληψης των καθολικών [illegible] μι δυο εξουσιών» και «δύο σπαθιών». Το 1712 ο Γιαβόρσκι αναφέρθηκε [illegible] σως στον Πέτρο ως «καταλύτη του νόμου του Θεού», ενώ στο βιβλίο του Ο Βράχος της Πίστεως υποστήριξε, χρησιμοποιώντας δοκιμασμένες συνταγές, ότι «οι άνθρωποι πρέπει να υπακούν στο μονάρχη για πολιτικά θέματα και στον ανώτ[illegible] ποιμένα για θέματα πίστης». Καθήκον της κοσμικής εξουσίας ήταν να προστατ[illegible] Μολονότι είναι δύσκολο να ανιχνεύσουμε κάποια ρητή δήλωση ότι η πνευματική εξουσία ήταν ανώτερη της κοσμικής, η αντίληψη του Γιαβόρσκι περί διάκρισης των εξουσιών δεν ήταν καθόλου σύμφωνη με την πολιτική της περιόδου του Πέτρου. Η κυκλοφορία του βιβλίου του απαγορεύτηκε μέχρι το 1728.

Οι σημαντικότερες συνωμοσίες, εξεγέρσεις και στάσεις κατά τη βασιλεία του Πέτρου συνδύαζαν, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις, διαμαρτυρία επι υλικών και ιδεολογικών ζητημάτων. Μια από τις πρώτες (δε θα ασχοληθούμε εδώ με τις επαναστάσεις των στρελιτών τη δεκαετία του 1680) ήταν η υπόθεση Ιβάν Τσίκλερ την περίοδο 1696-1697, μια υποτιθέμενη συνωμοσία για να φονευτεί ο τσάρος, η οποία αποτέλεσε μια πρόγευση της επανάστασης των στρελιτών το 1698. Οι συμμετέχοντες εξέφραζαν σκοτεινούς φόβους για τη μοίρα του Πέτρου στο εξωτερικό. Γινόταν λόγος για επιστροφή της Σοφίας και του Γκολίτσιν. Μεταξύ των «συνεργών» του Τσίκλερ ήταν οι ευγενείς Φιόντορ Πούσκιν και Αλεξέι Προκόφιεβιτς Σοκόβνιν, οι αδελφές των οποίων είχαν φυλακιστεί ως Παλαιόδοξες. Ο Σοκόβνιν είχε τρομοκρατηθεί όταν οι δυο γιοι του συμπεριλήφθηκαν στον κατάλογο των ευγενών που θα στέλνονταν στο εξωτερικό για σπουδές. Σύμφωνα με τον Πάτρικ Γκόρντον, «ομολόγησαν όλοι ότι είχαν πρόθεση να δολοφονήσουν την Αυτού Μεγαλειότητα, και για το σκοπό αυτόν είχαν επιχειρήσει να προσεταιριστούν τους στρελίτες».

Η σύνδεση του γεγονότος αυτού με τις «συνωμοσίες» του Μιλοσλάφσκι το 1682 οδήγησε τον Πέτρο να διατάξει την εκταφή του πτώματος του Ιβάν Μιλοσλάφσκι, που είχε πεθάνει στο κρεβάτι του το 1685. Το ανοιχτό φέρετρο τοποθετήθηκε κά-

[illegible]

Στην πραγματικότητα, λίγες μαρτυρίες υπάρχουν για [illegible] του Πέτρου, παρά τη συνήθειά του να αναμειγνύεται με το πλήθος. Ο [illegible] αναφέρει μια απόπειρα κατά της ζωής του τσάρου [illegible] από κάποιον Παλαιόδοξο που τον πέρασαν για τρελό και επιχείρησε να [illegible] τον τσάρο στα ανάκτορα. Όταν ρωτήθηκε από τον Πέτρο [illegible] απάντησε ότι έπαιρνε εκδίκηση «για το κακό που έχει [illegible] αδελφούς μας και στην πίστη μας». Το περιστατικό αυτό [illegible] ότι είχε ως συνέπεια τον ειδικό νόμο για την ενδυμασία των Παλαιόδοξων. Για κάθε αναφορά όμως που επιθυμούσε να σκοτώσει τον τσάρο (φαινόμενο σπάνιο) φαίνεται ότι υπήρχαν πολλοί περισσότεροι που επιθυμούσαν να υπερασπιστούν τη νόμιμη εξουσία. Το 1722 ένας άντρας στην Πένζα φώναξε δημόσια «πολλά άσχημα λόγια» για τον ηγεμόνα και αναφέρθηκε από κάποιο [illegible], που ανταμείφθηκε με τριακόσια ρούβλια και δικαιώματα αφορολόγητου εμπορίου μέχρι το θάνατό του. Το περιστατικό αυτό δημοσιοποιήθηκε για να ενθαρρυνθούν και άλλοι να καταγγέλλουν τους δυσαρεστημένους πολίτες.

Οι στρελίτες εξακολούθησαν να αποτελούν αγκάθι στη σάρκα του Πέτρου. Την απώλεια της Σοφίας, της θεωρούμενης προστάτιδάς τους, το 1689, την εξευτελιστική ένταξή τους στους ηττημένους κατά τις εικονικές μάχες του Πέτρου στις αρχές της δεκαετίας του 1690 και στη συνέχεια τις κακουχίες που υπέφεραν στη διάρκεια των δύο εκστρατειών στην Αζοφική δεν ακολούθησαν ανταμοιβές, ή έστω κάποια ανάπαυλα, αλλά τοποθετήσεις σε νέες θέσεις στις αρχές του 1697. Τον Ιούνιο του 1698 τέσσερα συντάγματα στασίασαν, τερματίζοντας πρόωρα την περιοδεία του Πέτρου στο εξωτερικό. Κυβερνητικά στρατεύματα κατέστειλαν την εξέγερση.

Στις αναφορές τους προς τις Αρχές ορκίζονταν να σκοτώσουν τους «Γερμανούς» που «κατέστρεφαν την ορθοδοξία» και απειλούσαν ότι θα εξάλειφαν τα νέα συντάγματα πεζικού, τους θεωρούμενους ανταγωνιστές τους. Κατά τη διάρκεια των ανακρίσεων κατέστη σαφές ότι οι στρελίτες είχαν κάποια αόριστα σχέδια να διώξουν τους «προδότες» και τους ξένους, να επιβάλουν ηγέτες ευνοϊκούς διακ[illegible]

[illegible]

Η εκτέλεση των στρελιτών έγινε σύμβολο της σκληρότητας και της [illegible] της αποφασιστικότητας του Πέτρου να ξεριζώσει την αντίδραση. [illegible] μία από τις πρώτες πράξεις του Πέτρου μόλις επέστρεψε στη Μόσχα [illegible] του Αύγουστο του 1698 και ετοιμάστηκε να αντιμετωπίσει τους στρελίτες [illegible] να ξυρίσει τις γενειάδες των διακεκριμένων βογιάρων και των αξιωματούχων, σύμβολο της παράδοσης.) Η σκληρή τιμωρία δεν ήταν αρκετή για να [illegible] η δυσαρέσκεια των στρελιτών. Αντιθέτως, αυτή ενισχύθηκε, ειδικά [illegible] μετά το 1698 τους απαγορεύτηκε η παραμονή στη Μόσχα, με αποτέλεσμα να μεταφέρουν τα παράπονά τους σε όλη τη Ρωσία. Υπήρχαν αναρίθμητες [illegible] στρελιτών που συνελήφθησαν επειδή επέκριναν τον τρόπο με τον [illegible] ο τσάρος αντιμετώπισε τους συντρόφους τους. Για παράδειγμα, ο Πιοτρ Κρ[illegible] παραδέχτηκε έπειτα από βασανιστήρια στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι [illegible] του 1699 ότι ο ίδιος μαζί με άλλους είχαν συζητήσει να δολοφονήσουν τον Πέτρο.[70]

Στις 30 Ιουλίου του 1705 στρελίτες που είχαν στρατοπεδεύσει στο Αστραχάν έστησαν ενέδρα στη φρουρά και άρχισαν να σφάζουν αξιωματικούς και κυβερνητικούς επαλλήλους. Οι εκλεγμένοι αρχηγοί ήταν ο Γιάκοβ Νόζοφ, ένας Παλαιόδοξος έμπορος από το Γιαροσλάβ, και ο τοπικός αξιωματούχος Γκαβρ[illegible] Γκαπτσικοφ. Το πρόσχημα ήταν η εφαρμογή των κανονισμών για τις γενειάδες και την ενδυμασία. Ένας πυροβολητής που ανακρίθηκε στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι ισχυρίστηκε ότι είχε ακούσει φήμες στη Μόσχα πως ο αληθινός τσάρος είχε χαθεί και πως ο τωρινός ήταν απατεώνας.[71] Σε επιστολές προς τους Κοζάκους οι επαναστάτες ανέφεραν τα καραγκιοζιλίκια της Καταμέθυσης Συν-

[illegible]

> [illegible] γυναικεία είδωλα από τα σπίτια των αξιωματούχων.[72]

Το γεγονός ότι τα «παγανιστικά είδωλα» ήταν στην πρώτη γραμμή [illegible] για περούκες δείχνει το πολιτισμικό χάσμα ανάμεσα σε μια χούφτα ημιδυτικοποιημένους επαλλήλους και στη μάζα του πληθυσμού.[73] Το σχέδιο δράσης των επαναστατών του Αστραχάν απηχούσε τα σχέδια των στρελιτών του 1682 και του 1698: να πάνε στη Μόσχα και να σκοτώσουν κάθε Γερμανό, αρσενικό ή θηλυκό, που θα πετύχαιναν μπροστά τους, να βρουν τον ηγεμόνα και να ζητήσουν να αποκατασταθεί η παλιά πίστη και να μην είναι υποχρεωμένοι να φορούν «γερμανικά» ρούχα ή να ξυρίζονται. Τυχόν άρνηση θα σήμαινε ότι αυτός δεν ήταν ο αληθινός τσάρος και ότι μπορούσαν να τον σκοτώσουν.[74] Όπως και οι πρόγονοί τους, οι στρελίτες δεν είχαν καμία σχέση με άμεσα αντιτσαρικά αισθήματα. Μια άλλη εκδοχή ήθελε τον Πέτρο φυλακισμένο στη Σουηδία, τους βογιάρους να έχουν καταλάβει τη Μόσχα και τους επαναστάτες έτοιμους να προελάσουν εναντίον τους για το καλό της χριστιανικής πίστης και του τσάρου. Άλλοι ισχυρίζονταν ότι ο τσάρος ήταν νεκρός.[75] Βασιλικές επιστολές που έφτασαν στο Αστραχάν τον Οκτώβριο αντιμετωπίστηκαν με σεβασμό. Ακόμα και δεήσεις αναπέμφθηκαν υπέρ της υγείας του τσάρου και οι κάτοικοι απάντησαν με μια αναφορά όπου εξέφραζαν τη λύπη τους.

[illegible]

... και σε άλλες χώρες, ο θρησκευτικός ζήλος ... στην παλιά τους αμάθεια και στις παραδόσεις ... συμπεριφέρονται με τόση ασέβεια, ώστε ... πιο επιρρεπής σε αισχρότητες από ... της θρησκείας».[77]

Ο Πέτρος αντιμετώπισε την εξέγερση ως συνέχεια της πεισματικής αντίστασης των στρελιτών. Έγραψε στον Φιόντορ Απράκσιν: «Συμπεραίνω ότι ο φιλεύσπλαχνος Κύριος δεν έχει εξαντλήσει την οργή του και είκοσι πέντε χρόνια τώρα συνεχίζει να προσφέρει σε αυτούς τους καταστροφικούς παλιανθρώπους διέξοδο και παρηγοριά στο αθώο αίμα, ενώ, κατά θαυμαστό τρόπο, αρνήθηκε να σβήσει τη φωτιά με φωτιά, ώστε να δούμε εμείς να συμβαίνουν όλα αυτά τα πράγματα όχι από ανθρώπινη βούληση αλλά σύμφωνα με το θέλημά Του».[78]

Οι επαναστάτες επιχείρησαν, αλλά απέτυχαν, να εξασφαλίσουν την υποστήριξη των Κοζάκων του Ντον. Οι προσπάθειές τους να καταλάβουν το Τσαρίτσιν απέτυχαν επίσης, αλλά η κατάληψη του Τσέρνι Γιαρ και του Κράσνι Γιαρ και η εξάπλωση της εξέγερσης στο Τερέκ ανησύχησαν τις Αρχές, που αναγκάστηκαν να αποσπάσουν στρατεύματα από τη Βαλτική. Στις αρχές Σεπτεμβρίου ο Μπ. Π. Σερεμέτιεφ μετακινήθηκε από την Κουρλάνδη με δύο ίλες δραγόνων και ένα τάγμα πεζικού και έφτασε στο Καζάν στα μέσα Δεκεμβρίου. Ωστόσο ο Πέτρος είχε γράψει στις 30 Αυγούστου του 1705 στους εξεγερμένους σε διαλλακτικό τόνο, συμβουλεύοντάς τους να του στείλουν μια αναφορά. Ο νέος κυβερνήτης διατάχτηκε να φέρεται στους κατοίκους «ευγενικά, να μη δρα με σκληρότητα και να μην κάνει καμία περαιτέρω αναφορά στην υπάρχουσα αναταραχή». Δόθηκε άφεση και έγιναν παραχωρήσεις.[79] Υπερίσχυσε όμως η γνώμη των αδιάλλακτων. Ο Σερεμέτιεφ κατέλαβε την πόλη στις 13 Μαρτίου του 1706. Οι δίκες συνεχίστηκαν τα επόμενα δύο χρόνια. Έξι άντρες διαμελίστηκαν στον τροχό, σαράντα δύο επο-

[illegible]

... Κοζάκων του Ντον Λουκιάν Μαξίμοφ ... να συνεργαστεί ώστε να επιστραφούν οι παράνομοι μετανάστες.[81] Τον Οκτώβριο του 1707 ο πρίγκιπας Ντολγκορούκι έπεσε σε ενέδρα και σκοτώθηκε από τον Μπουλάβιν κοντά στο Μπαχμούτ.

Ο Μπουλάβιν στη συνέχεια ηττήθηκε από τον Μαξίμοφ και διέφυγε στο Ζαπορόζιε, από όπου άρχισε να στέλνει γράμματα για την υπεράσπιση της «αληθινής πίστης», εμψυχώνοντας «όλους τους ανίσχυρους αξιωματούχους, τους ... και το λαό οι οποίοι παραμένουν σταθεροί στις αρχές τους [...] Αλλά δεν μπορούμε να σωπάσουμε όσον αφορά τις διαβολικές πράξεις μοχθηρών ανθρώπων και πριγκίπων και βογιάρων και κερδοσκόπων και Γερμανών, ούτε μπορούμε να τους αφήσουμε ήσυχους, εφόσον οδηγούν τους πάντες στην ελληνιστική παγανιστική πίστη και τους αποσπούν από την αληθινή χριστιανική πίστη με τα ... και τα πονηρά τους τεχνάσματα».[83]

Ο Μπουλάβιν κέρδισε υποστήριξη. Εκτός του ότι εξασφάλισε τη βοήθεια των κατοίκων του Ζαπορόζιε, συμμάχησε με εργάτες στα ναυπηγεία του Βορόνεζ και ανθρώπους που εκτελούσαν καταναγκαστική εργασία στο Αζόφ και στο Ταγκανρόκ. Έγιναν διαπραγματεύσεις και με Νογκάι, Καλμούκους και Τατάρους. Χωρικοί, Παλαιόδοξοι και εργάτες συμμάχησαν μαζί του, ... σε πολλές περιπτώσεις για πράγματα που δε συνδέονταν άμεσα με την εξέγερση ...

[illegible]

Οι Κοζάκοι ήταν απασχολημένοι σε εσωτερικές τους υποθέσεις [illegible] ο Μπουλάβιν σκοτώθηκε, αφού απέτυχε να καταλάβει το Αζόφ. Η [illegible] του Πέτρου στην είδηση ήταν ενθουσιώδης: «Έτσι, η υπόθεση αυτή, δόξα [illegible] είχε αίσιο τέλος [...] Εδώ, δόξα τω Θεώ, όλα πηγαίνουν καλά και σήμερα [illegible] γιορτή είχαμε εορτασμούς».[illegible] Έστειλε ευχαριστίες στον Ι. Α. Τολστόι [illegible] «το αίσιο τέλος αυτού του άνομου εγκληματία, του Μπουλάβιν» και [illegible] μισθούς για αξιωματικούς και στρατιώτες που συμμετείχαν στην καταστολή της εξέγερσης.[illegible] Μέχρι τις αρχές του 1709 υπήρχαν θύλακες σκληρής αντίστασης: το Πάνιν ισοπεδώθηκε τον Αύγουστο του 1708, ενώ οι Νικίτα Γκόλι και [illegible] Καλίτσεφ επέδραμαν στον Ντον τον Οκτώβριο, όταν το Τσαρίτσιν έπεσε [illegible] χέρια των επαναστατών. Το Σεπτέμβριο όλοι οι νέοι καταυλισμοί των Κοζάκων στον [illegible] Ντον και στον βόρειο Ντονέτς καταστράφηκαν και επιβλήθηκε απαγόρευση της κατασκευής λέμβων. Στο μέλλον ο χατμάνος των Κοζάκων έπρεπε να ορίζεται από τη Μόσχα.

Η εξέγερση του Μπουλάβιν περιγράφτηκε ως «ακριβής επανάληψη» της εξέγερσης του Ράζιν την περίοδο 1670-1671.[88] Και τις δύο αντέγραψε η ακόμα πιο σοβαρή εξέγερση του Πουγκάτσεφ τη δεκαετία του 1770. Η κύρια διαφορά ήταν ίσως ότι ο Μπουλάβιν ποτέ δεν αποκήρυξε ευθέως τον Πέτρο ως ψεύτικο τσάρο και σε καμία περίπτωση δεν πρότεινε κάποιον αντικαταστάτη.

Σημειώθηκαν αναρίθμητες τοπικές εξεγέρσεις στη διάρκεια της βασιλείας του Πέτρου, από το Κουνγκούρ στα Ουράλια (1703) μέχρι την Καμτσάτκα (1711) και τη Σιβηρία (αρχές της δεκαετίας του 1720). Το διάστημα 1705-1711 οι Μπασκίροι βρίσκονταν σε αναβρασμό. Ο Γουίτγουορθ (1708) έκανε λόγο για αντίσταση που προκλήθηκε από το διά της βίας προσηλυτισμό περίπου δώδεκα χιλιάδων στη «μοσχοβίτικη θρησκεία».[89] Ως μουσουλμάνοι, υπόκειντο στην τουρκική επιρροή (θεωρούσαν τον Βόλγα μουσουλμανικό ποταμό), αλλά προφανώς οι απε-

[illegible]

[illegible] είναι ενοχλητικοί».[illegible] Το ότι η πράξη αυτή υποκινούνταν για λόγους [illegible] ασφάλειας μάλλον παρά από ευσπλαχνία αποδεικνύεται από [illegible] διαταγή για «επαγρύπνηση όσον αφορά ύποπτα άτομα, [illegible] Τατάρους και τους Πολωνούς και οποιουσδήποτε άλλο [illegible] την οικονομία».[illegible] Οι Ουκρανοί ηγέτες εξακολούθησαν να αντιμετωπίζονται με [illegible] υποψία. Ένα διάταγμα του Ιουνίου του 1723 περί εκλογής νέου χατμάνου [illegible] έφερε απροκάλυπτα ότι «είναι γνωστό σε όλους πως από την εποχή του πρώτου χατμάνου Μπογκντάν Χμελνίτσκι μέχρι τον Σκοροπάντσκι όλοι τους υπήρξαν προδότες, με αποτέλεσμα το κράτος μας να υποστεί συμφορές, κυρίως στη Μικρή Ρωσία».[illegible] Η αλληλογραφία του Πέτρου στα τελευταία χρόνια της βασιλείας του ήταν γεμάτη από αναφορές στις δραστηριότητες των «επαναστατών και των μισανθρώπων» της Ουκρανίας.[illegible]

Η αντίδραση του Πέτρου σε εξεγέρσεις και διαμαρτυρίες εκ μέρους των στρελιτών, των Κοζάκων, των Παλαιόδοξων και των Μπασκίρων ήταν [illegible] Πίστευε ότι τέτοιου είδους άνθρωποι θα ήταν ενοχλητικοί. Γενικά, δρούσαν στην περιφέρεια, γεγονός που τους καθιστούσε λιγότερο επικίνδυνους, όμως και για να τους αντιμετωπίσει εξαντλούσε πολύτιμους πόρους. Πολύ πιο ενοχλητική ήταν η υπόθεση του τσαρέβιτς Αλέξιου. Δεν περιλάμβανε καμία ανοιχτή εκδήλωση [illegible] πλήρης εξέγερσης (στην πραγματικότητα, ελάχιστες σπίρες [illegible]

[illegible]

... Μονής των Σπηλαίων του Κιέβου, ο οποίος, με τη σειρά ... [illegible] ... εικόνες και ιερά λείψανα. Στην πραγματικότητα όμως η ... [illegible] ... έλαβε υπερβολικές διαστάσεις.[99]

Πιο ενοχλητική για τον Πέτρο ήταν η πιθανότητα ο Αλέξιος να είχε υποστήριξη από την παλιά αριστοκρατία, στην οποία περιλαμβάνονταν και μέλη των οικογενειών Γκολίτσιν και Ντολγκορούκι, οι Μπ. Π. Σερεμέτιεφ, Μπ. Ι. Κουρ[illegible], Α. Λοπούχιν και η πριγκίπισσα Τρεκούρεβα (οι δύο τελευταίοι ήταν ο αδελφός και η αδελφή της μητέρας του αντίστοιχα).[100] Ο Βασίλι Βλαντιμίροβιτς Ντολγκορούκι αποτελεί ενδιαφέρουσα περίπτωση. Καταστολέας της εξέγερσης του Μπουλάβιν το 1708, βετεράνος της Πολτάβα και του Προύθου, ανάδοχος της Ελισάβετ Πετρόβνα, ιππότης του Τάγματος του Αγίου Ανδρέα, ο Ντολγκορούκι δεν είχε την εντύπωση προδότη. Επιχείρησε όμως να μεσολαβήσει μεταξύ πατέρα και γιου. Παραπλάνησε τον Αλέξιο σχετικά με τις προθέσεις του πατέρα του μετά την αναλυτική επιστολή το 1715 και παρανόησε την έκφραση της επιθυμίας του Αλέξιου να αποσυρθεί για να ζήσει μια ήσυχη ζωή. Σύμφωνα με τον Αλέξιο, ο Ντολγκορούκι του είπε στο Στετίνο το 1713: «Αν δεν επηρέαζε η τσαρίνα [Αικατερίνη] το σκληρό χαρακτήρα του ηγεμόνα, η ζωή μας θα ήταν αδύνατη».[101]

Ένας λιγότερο αμφίβολος υποστηρικτής του Αλέξιου ήταν ο Αλεξάντερ Βασίλιεβιτς Κίκιν, πρώην «ερασιτέχνης» στρατιώτης, πυροβολητής και εθελοντής στη Μεγάλη Πρεσβεία, αργότερα υπεύθυνος για την προκυμαία της Αγίας Πετρούπολης, τον οποίο ο τσάρος προσφωνούσε «παππούλη». Η σταδιοδρομία του, πάντως, διακόπηκε από κατηγορίες για κατάχρηση και διαφθορά, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα να περιπέσει σε δυσμένεια για μια σύντομη περίοδο. Ένα στοιχείο για τους λόγους που οδήγησαν τον Κίκιν σε απείθεια προσφέρθηκε την ώρα που τον βασάνιζαν το 1718, όταν ο Πέτρος τον ρώτησε: «Πώς μπόρεσε ένας έξυπνος άνθρωπος σαν εσένα να στραφεί εναντίον μου;». Ο Κίκιν του απάντησε: «Ο νους χρειάζεται ανοιχτό χώρο, αλλά εσύ τον περιορίζεις».[102]

[illegible]

... Πέτρου Φ. Μ. Απράξιν και ο στρατηγός του Μπ. Π. Σερεμέτιεφ ... [illegible] ... στην Αυλή του Πέτρου ... [illegible] ... με τον Πάβελ Γιαγκουζίνσκι ... [illegible] ... και με τον Αλεξέι Μακάροφ, το γραμματέα του Πέτρου ... [illegible] ... αδελφό του.[103] Ο Γιάκοβ Ντολγκορούκι ... [illegible] ... «τα βάρη των ανθρώπων», αλλά ... [illegible] ... Ο πρίγκιπας Ντμίτρι Μιχαήλοβιτς Γκολίτσιν ... [illegible] ... Κίεβο.[104] Αυτοί οι κορυφαίοι στην ιεραρχία άντρες ... [illegible] ... να ασχολούνται με το [illegible] του Αλέξιου σε περίπτωση θανάτου του Πέτρου, δεδομένης της κακής υγείας του τελευταίου. Άνθρωποι σαν αυτούς ήταν μάλλον δύσκολο να αποφύγουν να έχουν επαφές με τον Αλέξιο πριν φύγει από τη Ρωσία το 1716.

Η εκδήλωση συμπάθειας (ή τουλάχιστον η απουσία αντιπάθειας) από τέτοιους ανθρώπους ενίσχυε τις ελπίδες του Αλέξιου για υποστήριξη, όπως φάνηκε από το σενάριο που ανέπτυξε στη δίκη του, σύμφωνα με το οποίο προσδοκούσε υποστήριξη από το στρατηγό Μπάουερ, τον Ντμίτρι Γκολίτσιν, την τσάρεβνα Μαρία, τους Μ. Μ. και Π. Α. Γκολίτσιν και τον Μπ. Π. Σερεμέτιεφ, προσθέτοντας: «Και πολύς κόσμος μού έχει πει ότι ο απλός λαός με αγαπά».[105]

Η καταδίκη του Αλέξιου και διαφόρων «συνεργών» αποτέλεσαν σκληρή προειδοποίηση σε όσους ανήκαν στην υψηλή κοινωνία και είχαν επιφυλάξεις για τις μεταρρυθμίσεις του Πέτρου, ακόμα κι αν η αμφισβήτησή τους αφορούσε περισσότερο το ρυθμό και τις μεθόδους της αλλαγής παρά την ουσία. Στην [illegible] πα[illegible]θητική πανεθνική αντίδραση η υπόθεση παρείχε απλώς μία επιπλέον απόδειξη της αιρετικής και «αφύσικης» συμπεριφοράς του Πέτρου και [illegible]

[illegible] Καταδικάστηκε σε μαστίγωση με κνούτο και [illegible] εξορία. Το σημαντικό στην υπόθεση Κρέκσιν είναι η προσδοκία [illegible] Αλέξιου θα του πρόσφερε υποστήριξη στην περιοχή του Νίζνι [illegible] το γεγονός ότι ήδη από το 1715 φαινόταν πιστευτό ο διάδοχος του θρόνου να [illegible] εξόριστος.[107]

Η άτολμη, ασυντόνιστη έκφραση δυσαρέσκειας στους ανώτερους κύκλους της Αυλής που αποκαλύφθηκε μέσω της υπόθεσης του Αλέξιου πήρε μεγάλες διαστάσεις στη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της βασιλείας του Πέτρου. Οι σοδειές της περιόδου 1721-1724 προκάλεσαν σε ορισμένες περιοχές λιμό. Οι μισθοί μειώθηκαν ή έμειναν απλήρωτοι. Το 1724 εισπράχτηκε για πρώτη φορά ο κεφαλικός φόρος, προκαλώντας διαμαρτυρίες. Η ατμόσφαιρα στην Αυλή είχε βαρύνει λόγω της υπόθεσης του Γουίλιαμ Μονς. «Όλα πάνε στραβά», έγραφε ο απεσταλμένος της Σαξονίας το Σεπτέμβριο του 1724. «Το εμπόριο έχει φτάσει σε αδιέξοδο, δεν υπάρχουν ούτε ναυτικό ούτε μισθοφορικά στρατεύματα και όλοι είναι ανικανοποίητοι και δυσαρεστημένοι».[108] Αυτό το κλίμα αντανακλάται σε ένα από τα πιο κριτικά της βασιλείας του Πέτρου κείμενα (μολονότι δεν περιέχει ούτε μια λέξη άμεσης επίκρισης για τον ίδιο τον Πέτρο), το «Υπόμνημα περί των Αναγκών του Κράτους, Υποβληθέν στην Αυτοκράτειρα Αικατερίνη την Α'» (18 Νοεμβρίου 1726), που υπογράφεται από τους Μένσικοφ, Όστερμαν, Μακάροφ και άλλους.[109] Ακολουθούν αποσπάσματα και μια περίληψή του.

«Μια εξέταση της παρούσας κατάστασης του βασιλείου Πασών των Ρωσιών αποκαλύπτει ότι όλες σχεδόν οι υποθέσεις, πνευματικές και κοσμικές, βρίσκονται σε αταξία και απαιτούν ταχύτατη διευθέτηση. [...] Όχι μόνο οι χωρικοί, οι οποίοι έχουν επιφορτιστεί με τη συντήρηση του στρατού, βρίσκονται σε δεινή θέση και οδηγούνται σταδιακά προς την τελική και ολοκληρωτική καταστροφή τους εξαιτίας της δυσβάστακτης φορολογίας, των συνεχών επιχειρήσεων αντιποίνων και άλλων αποσταθεροποιητικών μέτρων, αλλά και άλλοι τομείς, όπως το εμπόριο, η

[illegible] Οι πολλοί διοικούντες δημιουργούσαν πολλές [illegible] να πουλούν τα τελευταία [illegible] και τα υπάρχοντά τους, να [illegible] τα παιδιά τους και να τρέπονται σε φυγή, με συνέπεια όσοι έμεναν να είναι υποχρεωμένοι να πληρώνουν και για λογαριασμό τους. [illegible] στο εξωτερικό: στην Πολωνία, στην [illegible], στο [illegible] και στις κοινότητες των Παλαιόδοξων.

Οι γαιοκτήμονες έπρεπε να υποχρεωθούν να πληρώσουν τις καθυστερούμενες οφειλές. Οι αξιωματικοί και οι στρατιώτες έπρεπε να απαλλαγούν από το καθήκον της είσπραξης φόρων και να αντικατασταθούν από βοεβόδες («καλούς και έμπειρους άντρες») με το βαθμό του συνταγματάρχη και εξαρτημένους από τους κυβερνήτες.

Ο Μένσικοφ και οι συνάδελφοί του πρότειναν μερική αποστράτευση, να επιστρέψουν στα σπίτια τους τα δύο τρίτα των αξιωματικών και των αντρών, να παραμείνουν οι ξένοι και εκείνοι που δεν είχαν κτήματα και χρειάζονταν το μισθό, κάτι που θα εξασφάλιζε διπλό πλεονέκτημα: πρώτον, οι μισθοί [των αντρών που θα επέστρεφαν στα σπίτια τους] θα έμεναν στο θησαυροφυλάκιο και, δεύτερον, θα φρόντιζαν τα χωριά τους και θα άρχιζαν να τα επαναφέρουν σε τάξη. Το υπόμνημα κατέκρινε κάποιες μεταρρυθμίσεις που είχαν προκαλέσει μάλλον φαινομενική ευημερία. Μια τέτοια ήταν και το διάταγμα που επέβαλλε την παραγωγή φαρδύτερων υφασμάτων, το οποίο δε λάμβανε υπόψη την αδυναμία των χωρικών να αγοράσουν φαρδύτερους αργαλειούς ή ακόμα και να τους εγκαταστήσουν στα σπίτια τους.[110] Η προτίμηση της Αγίας Πετρούπολης έναντι του Αρχάγγελσκ επηρέασε έμμεσα τις πόλεις κατά μήκος του Ντβίνα και του Βόλγα, στερώντας τους τα μέσα συντήρησής τους.

«Η τεράστια αύξηση υπαλλήλων και υπηρεσιών σε όλη τη χώρα όχι μόνο

[illegible]

Οι σοβιετικές προσδοκούσαν μια εποχή κατά την οποία (1) θα υπήρχαν [illegible] χρήματα για το θησαυροφυλάκιο και για τον κόσμο, (2) ο στρατός και [illegible] βρίσκονταν σε καλή κατάσταση, (3) όλα τα οπλοστάσια και τα [illegible] θα ήταν πλήρη και (4) οι οχυρώσεις ενισχυμένες και βελτιωμένες, (5) [illegible] και οι χωρικοί θα είχαν ανακουφιστεί από τους φόρους, (6) οι [illegible] και τα εργοστάσια θα είχαν πολλαπλασιαστεί και (7) ένα σημαντικό [illegible] κεφαλαίων θα είχε συσσωρευτεί σε ασημένια νομίσματα, έτσι ώστε να [illegible] οι αιώνιοι φόβοι για νομισματική κρίση. «Πάνω απ' όλα, [illegible] ότι οι εξαθλιωμένοι χωρικοί, που συντηρούν ολόκληρο το στρατό και [illegible] το στόλο, μπορεί να ανακουφιστούν και οι υποθέσεις τους να μπουν σε τάξη, [illegible] πολλοί, όταν ακούσουν για αυτές τις παραχωρήσεις, να επιστρέψουν [illegible] από τους τόπους διαφυγής τους».[111] Φυσικά, οι συγγραφείς αυτού του υπομνήματος είχαν τις δικές τους προτεραιότητες, η σημαντικότερη από τις οποίες ήταν η αποκατάσταση της ισορροπίας μεταξύ των συγκρουόμενων αξιώσεων του κράτους και των γαιοκτημόνων επί της εργασίας των χωρικών υπέρ των γαιοκτημόνων. Δεν είναι καθόλου σύμπτωση ότι τη δεκαετία μετά το θάνατο του Πέτρου χαλάρωσαν τα μέτρα για τη στρατιωτική υπηρεσία της αριστοκρατίας. Αυτή τη ζοφερή ανάλυση, γραμμένη από μερικούς από τους στενότερους συνεργάτες του εκλιπόντος τσάρου, πρέπει να την έχουμε υπόψη μας τώρα που θα επιχειρήσουμε να αξιολογήσουμε την υστεροφημία του Πέτρου και την κληρονομιά που άφησε πίσω του.

[illegible] «Χάρη στον Πέτρο, η Ρωσία, [illegible] πριν από λίγο καιρό», έγραψε [illegible] άλλες από φόβο μήπως τη βρουν εχθρική [illegible] άλλες για χάρη των ωφελημάτων τα οποία ήλπιζαν να αποκομίσουν μέσα από αυτή τη συμμαχία».[115] Ο Ιβάν Νεπλιούεφ, αναπολώντας σε μεγάλη ηλικία τη βασιλεία του Πέτρου, έγραψε: «Αυτός ο μονάρχης έφερε την πατρίδα μας στο ίδιο επίπεδο με τις άλλες χώρες. Μας δίδαξε να αισθανόμαστε ότι είμαστε και εμείς άνθρωποι. Εν ολίγοις, όπου και να στρέψεις το βλέμμα σου στη Ρωσία, όλα ξεκινούν από αυτόν και ό,τι έγινε από τότε και στο εξής έχει αυτή την [illegible]».[116] Η ιδέα της μεταμόρφωσης, όπως εκφράζεται με το χαρακτηρισμό «αναμορφωτής τσάρος», έγινε κοινός τόπος της ιστοριογραφίας. «Κανένα έθνος δεν κατόρθωσε ποτέ ένα τόσο μεγάλο άθλο όσο αυτόν που κατόρθωσε το ρωσικό έθνος υπό την ηγεσία του Πέτρου», έγραψε ο Κλιουτσέφσκι.[117]

Η αλλαγή σημαίνει, βέβαια, «πρόοδο», αλλά η πρόοδος σημαίνει βελτίωση; Έγινε άραγε η Ρωσία καλύτερη ή χειρότερη με τις μεταρρυθμίσεις του Πέτρου; Η συζήτηση αυτή, όπως μόλις είδαμε, ξεκίνησε πολύ πριν από το θάνατο του Πέτρου, και σίγουρα πολύ πριν οι Ευρωπαϊστές και οι Σλαβόφιλοι του δέκατου ένατου αιώνα διατυπώσουν τις υπέρ και κατά του Πέτρου απόψεις τους. Ένας από τους πρώτους που συνόψισαν τις ρωσικές απόψεις ήταν ο Φ. Γ. Στρόλενμπεργκ, ο οποίος έγραψε ότι «για τη βασιλεία του Πέτρου του Α' υπάρχουν πολλές διαφορετικές οπτικές». Αρχικά παρουσίασε δώδεκα σημεία υπέρ του Πέτρου, που ε-

[illegible]

[illegible] Ο κατάλογος αναφέρεται και στην παιδική ηλικία του Πέτρου, μια περίοδο κατά την οποία είχε δεχτεί κακές επιδράσεις (όπως του Λεφόρ) και [illegible] κούς δασκάλους (για παράδειγμα, τον Νικίτα Ζότοφ), στην αποξένωση [illegible] «ενάρετους ανθρώπους» στο Πρεομπραζένσκι, στις «διασκεδάσεις» και στις [illegible] κλητικές μασκαράτες την περίοδο των Χριστουγέννων, στη σκληρότητα [illegible] μονταναύροσκι και στη Διεύθυνση Πρεομπραζένσκι, στις ερωτικές ιστορίες του Πέτρου, στην απόλυση των παλιών συμβούλων και στο διορισμό ακατάλληλων [illegible] και ούτω καθεξής.[118]

Ελάχιστα μέλη της ρωσικής ελίτ ήταν σε θέση να παρουσιάσουν δημόσια με [illegible] λικρίνεια τις αδυναμίες του προγράμματος του Πέτρου, ακόμα και πολύ μετά το θάνατό του. Η επίσημη άποψη διατυπώθηκε πανηγυρικά από τον Μιχαήλ Λομονόσοφ το 1755, σε έναν εγκωμιαστικό λόγο στον οποίο φαντάζεται κάποιον να φεύγει από τη Ρωσία στις αρχές της βασιλείας του Πέτρου και να επιστρέφει πολύ αργότερα. Βλέποντας νέα κτίρια και νέες συνήθειες, το στόλο, τις τέχνες, τη γνώση ακόμα και ποτάμια που είχαν υποστεί εκτροπή, θα συμπέραινε ότι «το ταξίδι του κράτησε πολλούς αιώνες ή ότι όλα αυτά έγιναν σε ελάχιστο χρονικό διάστημα με κοινή προσπάθεια όλης της ανθρώπινης φυλής ή από το δημιουργικό χέρι του Παντοδύναμου ή, τελικά, ότι όλα αυτά ήταν ένα όραμα».[119] Όλοι οι μεταγενέστεροι Ρώσοι μονάρχες συνδέθηκαν κατά κάποιον τρόπο με την κληρονομιά της περιόδου του Πέτρου. Η κόρη του Ελισάβετ (στην οποία «ζούσε η ψυχή του Μεγάλου Πέτρου, που θάμπωσε όλο τον κόσμο με τις νίκες και τους θριάμβους του»[120]) την εκμεταλλεύτηκε απροκάλυπτα, ενώ η Αικατερίνη η Β', η «πνευματική κόρη» του Πέ-

[illegible]

[illegible] Πέτρου (για παράδειγμα, έφερε στη Μόσχα τη μικρή λέμβο, τον «παππού του ρωσικού ναυτικού». Ίσως μόνο ο λεπτοκαμωμένος Νικόλαος ο Β' να [illegible] έχοντας τον Πέτρο ως υπόδειγμα, προτιμώντας την πιο «ευσεβή», συντηρητική εικόνα του πατέρα και του παππού του τελευταίου.[123]

Αν και το μεγαλύτερο μέρος της ρωσικής ελίτ του δέκατου όγδοου αιώνα θαύμαζε πραγματικά τα επιτεύγματα του Πέτρου και δεν είχε καμία επιθυμία να απαρνηθεί τα οφέλη του εξευρωπαϊσμού, λίγοι ήταν εκείνοι που επιθυμούσαν την επιστροφή στις σκληρές συνθήκες της βασιλείας του Πέτρου ή την αναβίωση της τρομερής παρουσίας του.[124] Ο πρώτος σοβαρός στοχαστής ευγενικής καταγωγής που «εγκατέλειψε τη λατρεία του Πέτρου» ήταν ο πρίγκιπας Μιχαήλ Σκερμπάτοφ (1733-1790), ο οποίος γνώριζε την περίοδο αυτή καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον από τους συγχρόνους του, μια και εργαζόταν στα αρχεία του Πέτρου.[125] Ο Σκερμπάτοφ παραδεχόταν ότι χωρίς τον Πέτρο η Ρωσία θα είχε χρειαστεί άλλα διακόσια χρόνια για να φτάσει το υπάρχον επίπεδο ανάπτυξης. Όπως ισχυρίζεται, θα έλειπαν τα εργοστάσια, ελάχιστα θα ήταν τα καταναλωτικά αγαθά, δε θα υπήρχε εμπόριο, καμία τάξη ή κανονισμός στις διοικητικές υπηρεσίες, ο στρατός θα ήταν πρωτόγονος, ο λαός θα εξακολουθούσε να είναι προσκολλημένος σε δεισιδαιμονίες και οι βογιάροι αλαζόνες και υπερόπτες. Επαινούσε την πρόοδο της [illegible]

[illegible] Το Δάβος είναι του Πέτρου».[127] (Τα Απομνημονεύματα [illegible] Σκέρμπατοφ, δε στάθηκε δυνατόν να εκδοθούν όσο ζούσε.)

Την πεποίθηση του Σκέρμπατοφ και του Καραμζίν (που προσυπέγραφε [illegible] πο τον Λομονόσοφ) ότι οι μεταρρυθμίσεις του Πέτρου είχαν γίνει αιτία να [illegible] φει η Ρωσία χάσμα αιώνων τη συμμεριζόταν και ένας παράδοξος κληρονόμος [illegible] νής τρόπου σκέψης που χαρακτήριζε περισσότερο το Διαφωτισμό. «Η οπισθοδρόμηση [της Ρωσίας] είχε εκληφθεί ως μεγάλο κακό τόσο στην προεπαναστατική περίοδο όσο και αργότερα», έγραφε ο Στάλιν το 1928. «Όταν ο Πέτρος ο Μεγας, ο οποίος έπρεπε να αντιμετωπίσει πιο αναπτυγμένες χώρες στη Δύση, δημιουργούσε πυρετωδώς έργα και εργοστάσια για τον εφοδιασμό του στρατού [illegible] την ενίσχυση της άμυνας της χώρας, αυτό αποτελούσε μια προσπάθεια να [illegible] ραπεί το πλαίσιο της οπισθοδρόμησης».[128] Αποτελούσε κοινό τόπο για τη μαρξιστική-λενινιστική σκέψη το ότι η Ρωσία έπρεπε να «προλάβει» (και τελικά να ξεπεράσει) τη Δύση, ανεξάρτητα από το κόστος. Στην εισηγητική του ομιλία στο 22ο Συνέδριο του Κομουνιστικού Κόμματος, το 1961, ο Νικίτα Χρουστσόφ κήρυξε ότι το βιοτικό επίπεδο της ΕΣΣΔ θα ήταν υψηλότερο από αυτό των ΗΠΑ μέχρι το 1970. Υπήρχαν όμως και οι απόψεις των διαφωνούντων. Ο Α. Π. Σπούνιτ (που πέθανε το 1962) περιέγραψε την πολιτική του Πέτρου ως «αντιδραστική, που πήγε πίσω την ανάπτυξη της Ρωσίας κατά μία ολόκληρη ιστορική εποχή».[129] Παρόμοια [illegible] ει, μάλιστα, το υποτιθέμενο σχόλιο του πρίγκιπα Βιαζέμσκι στον Πούσκιν τη στιγμή που περνούσαν μπροστά από τον ανδριάντα του *Μπρούντζινου Καβαλάρη* του Φαλκονέ ότι «ο Πέτρος δεν οδήγησε τη Ρωσία καθόλου προς τα εμπρός. Την ανάγκασε απλώς να σηκωθεί στα πίσω της πόδια».[130]

Στη μετασοβιετική περίοδο τέτοιες απόψεις διατυπώνονταν ανοιχτά. Ο ιστορικός Γ. Βοντάρσκι έγραφε το 1993: «Πρέπει να παραδεχτούμε ότι [ο Πέτρος] δεν οδήγησε τη χώρα στο δρόμο της επιταχυνόμενης οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής ανάπτυξης, δεν την ανάγκασε να "πετύχει ένα άλμα", προσπερνώντας διάφορα στάδια. [...] Αντίθετα, οι ενέργειες αυτές κατά κύριο λόγο έβαλαν φρένο

[illegible]

[illegible] εσωτερική αγορά, δεν μπορεί να αναπτυχθεί βιομηχανία [illegible]

Ο ιστορικός της Αγίας Πετρούπολης Γεβγκένι Ανισίμοφ είδε τον Πέτρο ως τον δημιουργό του συγκεντρωτικού διοικητικού συστήματος και γνήσιο πρόγονο του Στάλιν», ο οποίος έθεσε τα θεμέλια του ολοκληρωτικού κράτους, αντιμετωπίζοντας τους υπηκόους του σαν παιδιά με την «παιδαγωγική του [illegible]» για να πετύχει την πρόοδο εν ονόματι του «κοινού καλού». Ισχυρίζεται ότι ο Πέτρος καταπίεσε εναλλακτικές μορφές οργάνωσης («πολιτική κοινωνία»), ιδιαίτερα την Εκκλησία, και δημιούργησε ένα «καλορυθμισμένο αστυνομικό κράτος» με ερείσματα τους κανονισμούς, τους κατασκοπευτικούς μηχανισμούς και τον έλεγχο. Το κεντρικό σημείο της διαμάχης είναι αν ο Πέτρος προώθησε και [illegible] τον καπιταλισμό στη Ρωσία ή αν επιβράδυνε, ακόμα και κατέστρεψε, ό,τι υπήρχε από αυτόν. Ο Ανισίμοφ ισχυρίζεται ότι ο Πέτρος αποδυνάμωσε την ιδιωτική πρωτοβουλία, ενισχύοντας τον «κυριαρχικό ρόλο του κράτους στη ζωή της κοινωνίας». «Υποδούλωσε» τους εμπόρους. Αυτό που έλειπε ήταν ο ανταγωνισμός, για να μην αναφέρουμε την ελευθερία. Η δημιουργία «βιομηχανιών δουλοπάροικων» σηματοδοτούσε την «επάνοδο σε φεουδαλικά πρότυπα».[131]

Οι Σοβιετικοί ηγέτες χρησιμοποίησαν τον Πέτρο και τις μεθόδους του ([illegible]κρίνοντας προσεκτικά ανεπιθύμητα χαρακτηριστικά, όπως την αναγνώριση της εξάρτησης από την ξένη βοήθεια) ως πρότυπα επιτυχούς μεταβολής των υλικών υποδομών, αλλά και του ανθρώπινου δυναμικού. Αυτό συνεπαγόταν τη δημιουργία «νέου τύπου» αντρών και γυναικών και την απαλλαγή από τους «[illegible]». Η θυσία χιλιάδων, ακόμα και εκατομμυρίων ατόμων μπορούσε να δικαιολογηθεί εν ονόματι του μεγαλύτερου καλού, ιδιαίτερα του καλού για τις επερχόμενες γενιές. Ο Πέτρος ο Μέγας και ο Λένιν, γράφει ο Ανισίμοφ, «συνδέουν δύο διαφορετικές

[illegible] «Ο Πέτρος θεωρούσε [illegible] [illegible] Το στοιχείο όμως που [illegible] της εποχής του Πέτρου, όπως διαμορφώθηκε [illegible] ότι αυτοί που επιβίωσαν [illegible] «καταραμένοι» (εχθροί του λαού), η εξαλε[illegible] για ιδεολογικούς λόγους, έστω κι αν η ιδεολογική [illegible] ήταν εξαγωγής. Θα πρέπει να προσθέσουμε ότι ο Πέτρος δεν ήταν [illegible] ιστορία. Το «χαρισματικό» πρότυπο της μεταρρύθμισης [illegible] από έναν προφήτη ή ηγέτη περιλάμβανε [illegible] ευρωπαϊκά έθνη, «ένα άνοιγμα προς τη Δύση» και την [illegible] για τα μη ευρωπαϊκά [illegible] παραδοσιακών προτύπων (λόγου χάρη, διοίκησης) με ορθολογ[illegible] προκαλούσαν την έντονη διαμαρτυρία των συντηρητικών δυνάμεων [illegible] Ο Πέτρος σε διάφορες περιστάσεις μνημόνευε το χρέος του προς τους προηγούμενους, αλλά ποτέ δεν τους αναγνώριζε ως «πρότυπα».

Στόχο για τους επικριτές του Πέτρου αποτέλεσε ιδιαίτερα το οικονομικό κόστος της μεταρρύθμισης, οι μεγάλες δαπάνες για έργα βιτρίνας, ενώ η μεγάλη μάζα του πληθυσμού βυθιζόταν στη φτώχεια και στη σκλαβιά (μια κατηγορία που α[illegible] επίσης τους Σοβιετικούς ηγέτες). Ο Πάβελ Μιλιούκοφ, ο πρώτος ίσως που μελέτησε σφαιρικά τα υπέρ και τα κατά της μεταρρύθμισης, ισχυρίζεται ότι πριν από το 1714 δεν υπήρχαν μέτρα που να μην απέβλεπαν στην αύξηση των εσόδων. Κατά την πρώτη περίοδο της βασιλείας του ο Πέτρος ένα μόνο πράγμα γνώριζε με σιγουριά: Έπρεπε να χτυπήσει τον εχθρό, χωρίς να υπολογίζει το κόστος. Με λίγα λόγια, «η Ρωσία πέτυχε να γίνει ευρωπαϊκή δύναμη με κόστος την καταστροφή της χώρας».[137] Κατ' αρχάς, η ναυπήγηση του στόλου στο Βορόνεζ μπορεί να κατακριθεί ως ένα ανεύθυνο καπρίτσιο κάποιου θαλασσόπληκτου αγοριού. Ο στόλος απορρόφησε τεράστιο μέρος του προϋπολογισμού, γύρω στα δώδεκα χιλιάδες ρούβλια για κάθε πλοίο, που κατασκευαζόταν από χλωρή ξυλεία, με ξύλινα και όχι σιδερένια δοκάρια και με παράδοξες αναλογίες, για να μην αναφέρουμε το γεγονός ότι τα πλοία που κατασκευάζονταν για τα ποτάμια έπρεπε να υποστούν σημαντικές τροποποιήσεις για να γίνουν αξιόπλοα στη θάλασσα. Ακόμα κι αν η κατασκευαστική τεχνική ήταν καλύτερη, πού να βρίσκονταν ναύτες και θαλασσοπόροι; Η Αγία Πετρούπολη προκάλεσε ακόμα μεγαλύτερη οργή. Η Βαλτ-

[illegible] Βάλτο με τον Νέβα [illegible] να βρίσκεται σε [illegible] σχεδόν ολοκληρώθηκε [illegible] άρχισε να κατοικείται [illegible].[138]

Μια άλλη διαμάχη αφορά τις ξένες επιρροές και τα ξένα [illegible]. Η προπετρινή Ρωσία αντιλαμβανόταν τον έξω κόσμο, χωρίς εξαιρέσεις, ως εχθρό: Από τη μια «ο δόλος των Λατίνων» και «η λουθηρανική αίρεση» στη Δύση, από την άλλη οι Τούρκοι και οι Τάταροι «άπιστοι» στην Ανατολή, η Ρωσία περιβαλλόταν από μια θάλασσα φαυλότητας.[139] Επί Πέτρου τα ξένα έθνη έγιναν [illegible] «Τα πυροβόλα όπλα τα χρησιμοποιούσαν άλλα έθνη πριν από εμάς. Αν όμως δεν είχαν φτάσει σε εμάς σήμερα, τι θα είχε απογίνει η Ρωσία και πού θα βρισκόταν τώρα;» έγραφε ο Προκόποβιτς. «Το ίδιο ισχύει και για την τυπογραφία, την αρχιτεκτονική και τις άλλες τέχνες. Σοφός είναι ο άνθρωπος, αλλά και το έθνος που δεν ντρέπεται να δανειστεί από ξένους και αλλοδαπούς ό,τι είναι καλό. Ανόητος και γελοίος είναι αυτός που δεν εγκαταλείπει τις κακές πρακτικές του και δε δέχεται ό,τι είναι καλό από άλλους».[140] Ο Στέλιν εξέδωσε μια χαρακτηριστική «ανεκδοτολογική» ιστορία που αξίζει να παραθέσουμε ολόκληρη:

> Θα ήταν λάθος να ισχυριστούμε ότι ο Πέτρος ο Μέγας αγαπούσε τυφλά τους ξένους, τα ξένα έθιμα και τον τρόπο ζωής τους, γιατί καθίσταται προφανές σε όλες τις περιστάσεις ότι αγαπούσε τους ξένους και τους φερόταν με ευγένεια μόνο προς όφελος του κράτους του. [...] Κάποτε είπε, παρουσία πολλών Ρώσων ευγενών: «Ξέρω ότι η έντονη προτίμηση που δείχνω στους ξένους δεν ευχαριστεί όλους τους υπηκόους μου. Έχω όμως πολλούς και διάφορους υπηκόους. Ορισμένοι είναι έξυπνοι και λογικοί και καταλαβαίνουν ότι φέρομαι καλά στους ξένους και προσπαθώ να τους κάνω να μείνουν εδώ με σκοπό να μπορέσουν εκείνοι να μάθουν από αυτούς και να ακολουθήσουν τις επιστήμες και τις τέχνες τους, για το καλό του κράτους και για το προφανές όφελος των υπηκόων μου. Έχω επίσης και αμετάπειστους και ανόητους υπηκόους οι οποίοι δεν αποδέχονται ούτε αναγνωρίζουν τις καλές προθέσεις μου και επιθυμούν να παραμείνουν στον παλιό βούρκο της αμάθειάς τους. Μέσα στην ανοησία τους, περιφρονούν κάθε καλό που είναι καινούργιο για αυτούς και, αν μπορούσαν, πρόθυμα θα το παρεμπόδιζαν. Δε σκέφτονται πώς ήταν η χώρα μας πριν ταξιδέψω σε ξένες χώρες και καλέσω ξένους στη Ρωσία και πόσο λίγα θα [illegible]

[illegible]

[illegible] ...λάβει τα λόγια του Βίλχελμ Χένινγκ, ενός από τους πιο δραστήριους ξένους [illegible] του Πέτρου: «Ευχαριστώ το Θεό που το ρωσικό έθνος σε τόσο [illegible] χρονικό διάστημα και με τόσο μικρό αριθμό ξένων μελέτησε και απέκτησε [illegible], με αποτέλεσμα να μπορώ να συνεργάζομαι μαζί τους σε μεγάλα έργα, [illegible] γοστάσια και ορυχεία, τα οποία, αν και δεν είναι ακόμα τόσα πολλά όσα θα έπρεπε, αποφέρουν καλό κέρδος. Ωστόσο, αν δεν αυξηθεί ο αριθμός των καλών ξένων τεχνιτών, θα είναι αδύνατον να ευημερήσουν, και θα είναι προς όφελος του κράτους να εντείνει την εξόρυξη και τη βιομηχανική παραγωγή με τη βοήθεια των ειδικών τους γνώσεων».[illegible]

Η συζήτηση για τα «ξένα δάνεια» συνδέεται με τη διαμάχη περί πολιτισμικής αλλαγής υπό την ευρύτερη έννοια. Η καταδίκη του Πέτρου βασίζεται σε μεγάλο βαθμό στο θαυμασμό για όσα υπήρχαν πριν από αυτόν, ο οποίος εκφράστηκε πολύ δυναμικά από τους Σλαβόφιλους τις δεκαετίες 1830-1850. Σύμφωνα με τα λόγια του Κονσταντίν Ακσάκοφ, η κυβέρνηση «πρέπει να καταλάβει το πνεύμα της Ρωσίας και να αγκαλιάσει τις ρωσικές αρχές, οι οποίες εγκαταλείφθηκαν κατά την εποχή του Πέτρου».[146] Ο ίδιος και οι ομοϊδεάτες του παρουσιάζουν μια ρόδινη εικόνα της μοσχοβίτικης Ρωσίας, με τις αρμονικές σχέσεις τσάρου και λαού και την ιδιαίτερη θρησκευτική ζωή. Σύγχρονοι Δυτικοί έχουν διαφορετική άποψη: Απέχοντας πολύ από τη «σλαβόφιλη ουτοπία», η μοσχοβίτικη ανάπτυξη, ισχυρίζεται ο Ν. Ι. Ουλιάνοφ, ήταν «ελάχιστα ανώτερη από αυτήν της Χίβα ή της Μπουχάρας το δέκατο ένατο αιώνα. [...] Η Ρωσία, αν δεν ήθελε να χαθεί ή να μετατραπεί σε αποικία, δεν μπορούσε να καθυστερήσει τη μεταρρύθμιση». Ο Πέτρος εί-

[illegible]

[illegible] Σύμφωνα με την περίφημη ρήση του Πιοτρ Τσαανταγιέφ, οι Ρώσοι [illegible] το «μανδύα του πολιτισμού» που τους πέταξε ο Πέτρος, αλλά όχι τον ίδιο τον πολιτισμό.[illegible] Ακόμα και οι πιο «προχωρημένοι» ευγενείς [illegible] στο μάτι από τη «δυτικοποίηση» (μόδες, σπίτια, τα γαλλικά, τα ταξίδια στο εξωτερικό, τα κρασιά και άλλα), αλλά αδιαφόρησαν για ό,τι δεν τους άρεσε [illegible] νομικό δίκαιο, κοινωνική κινητικότητα, επιστημονική εκπαίδευση και τα λοιπά).[illegible] Απέρριψαν την Εκκλησία ως σταδιοδρομία (βρίσκονταν στα χέρια μιας κληρονομικής εκκλησιαστικής κάστας) και το επάγγελμα του [illegible] (έναν κλάδο της διοίκησης που διευθυνόταν από υπαλλήλους). Απέτυχαν να αναπτύξουν μια ισχυρή συλλογική ταυτότητα. Μόνο μια χούφτα από αυτούς ήταν θερμοί θιασώτες των δυτικών πολιτικών θεσμών. Τα επακόλουθα της «ανολοκλήρωτης» μεταρρύθμισης του Πέτρου, θα μπορούσε να υποστηρίξει κανείς, είναι ορατά μέχρι σήμερα.

Η κληρονομιά της περιόδου του Πέτρου υπήρξε πάντα αντικείμενο επανεκτίμησης σε περιόδους αναστατώσεων και μεταρρυθμίσεων, ειδικά όσον αφορά τον προσδιορισμό των ορίων μεταξύ κρατικής και ιδιωτικής δραστηριότητας. Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, τους όρους με τους οποίους σχολίαζαν το 1864 οι συντάκτες της εφημερίδας Den' την Πράξη της περιφερειακής πολιτικής, η οποία εισήγαγε στοιχεία αυτοδιοίκησης στις επαρχίες. «Η κοινωνία μέχρι σήμερα εξακολουθεί να είναι ανίκανη να απελευθερωθεί από το βάρος της περιόδου του Πέτρου και μένει προσκολλημένη, παρ' όλες τις κυβερνητικές προσπάθειες, στο ίδιο μοντέλο κράτους-κοινωνίας όπως δημιουργήθηκε επί βασιλείας του Πέτρου. [...]

[illegible]

[illegible] ...Κάποια αλήθεια υπάρχει στο γνωμικό που λέει ότι μια μεταβατική [illegible] είναι η χειρότερη από την άποψη της κοινωνικής ηθικής.[illegible]

Οι θέσεις αυτές έχουν άμεση απήχηση στις σύγχρονες συνθήκες. Κατά την περίοδο του Πέτρου η παλιά μονολιθική ορθόδοξη μεσαιωνική κοσμοθεωρία, που [illegible] ισχυρή εξίσου για τους βογιάρους και τους χωρικούς και καθόριζε τις συμπεριφορές ανάλογα με τις αρχές και τα έθιμα, αμφισβητήθηκε και αντιμετωπίστηκε κριτικά από ορισμένα πρόσωπα, μεταξύ των οποίων ο Πέτρος αποτέλεσε το πιο εντυπωσιακό παράδειγμα, ιδιαίτερα επειδή κατέρριπτε την παραδοσιακή εικόνα του ορθόδοξου ηγέτη. Τα τείχη της ακρόπολης της μεσαιωνικής Μοσχοβίας, μέσα στα οποία παρέμεναν περιορισμένοι οι υπήκοοι και κλειδωμένες οι γυναίκες, υπέστησαν ρήγμα τόσο από την έλευση των ξένων όσο και από την έξοδο των Ρώσων στο εξωτερικό. Το παράδειγμα του ίδιου του Πέτρου το διάστημα 1697-1698 είναι ζωτικής σημασίας όσον αφορά το συγκεκριμένο θέμα. Ο Πέτρος, ανίκανος να καθίσει για πολύ καιρό σε ένα μέρος, ενίσχυσε την κινητικότητα του ρωσικού έθνους, για καλό και για κακό, στέλνοντας νέους στο εξωτερικό, ξεριζώνοντας οικογένειες ευγενών από τη Μόσχα και μετακινώντας τες στην Αγία Πετρούπολη, μεταφέροντας ολόκληρα χωριά να δουλέψουν σε σημαντικά έργα και αναγκάζοντας τον πληθυσμό να τραπεί σε φυγή για να γλιτώσει τα ολοένα αυξανόμενα βάρη. Η υπεροχή της Παλαιάς Ρωσίας, που άλλοτε στηριζόταν στους αδιαφιλονίκητους θεματοφύλακες της αληθινής πίστης, τώρα δοκιμαζόταν από την ανάγκη αντίληψης γνώσεων από τους «αιρετικούς». Η εμβληματική φράση του Πέ-

[illegible]

Ορισμένοι [illegible] Μιχαήλ Γκορμπατσόφ, ένα μεταρρυθμιστή [illegible] του Πέτρου, ο οποίος αμφισβήτησε την παλιά [illegible] άλλαξε τους τίτλους του, αναγνώρισε την ανάγκη [illegible] εκεί ο ίδιος, δημιουργώντας μια νέα εικόνα [illegible] Αλλά, ενώ ο Πέτρος πρωτοστάτησε στη [illegible] αυτοκρατορίας, ο Γκορμπατσόφ επέτρεψε την κατάρρευσή της. [illegible] απογοητευμένοι, δυσαρεστημένοι Ρώσοι κατέφευγαν στο παράδειγμα του Πέτρου για να επικρίνουν την ανικανότητα και την αδυναμία των μεταρρυθμιστών ηγετών. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 η εφημερίδα Dialog, σε μια σειρά «απο[illegible]» για τα διδάγματα της ιστορίας, παρουσίαζε μια ζοφερή εικόνα της «Ρωσίας ταπεινωμένης και λεηλατημένης, αποκομμένης από τις θάλασσες [illegible] της στόλο. [...] Η ιστορία επαναλαμβάνεται. Η δραματική μας εμπειρία ξαναζωντανεύει την ανάγκη για τη μορφή ενός μεταρρυθμιστή. Όποια κι αν είναι αυτή η σύγχρονη μορφή, θα βρει χρήσιμη την εμπειρία του Πέτρου».[153]

Οι στρατιωτικοί κύκλοι έχουν διατυπώσει τη δική τους άποψη. Ένα άρθρο στην εφημερίδα Armiia ανέφερε ότι ο Πέτρος συνέβαλε στο να διαμορφωθούν η «στρατιωτική-πατριωτική συνείδηση του ρωσικού λαού και η αντίληψή του για τη στρατιωτική υπηρεσία, την τιμή και την αξιοπρέπεια. [...] Είναι χρήσιμο να θυμόμαστε αυτό το μάθημα της περιόδου του Πέτρου σήμερα. Η περίοδος της "αυτοκριτικής" μας, "της περιπλάνησης μες στα ερείπια" παρατράβηξε, υποτιμώντας τη θέληση του λαού και αποφεύγοντας την ενέργειά του».[154] Συνεντεύξεις με «καθημερινούς» ανθρώπους αποκαλύπτουν ανάλογες απόψεις. Ο Μαξίμ, δεκαεφτά ετών, είπε σε έναν Αμερικανό κοινωνιολόγο: «Ο Πέτρος είχε τρομερή δύναμη θέλησης. Κοιμόταν μόνο τέσσερις ώρες την ημέρα και τον υπόλοιπο χρόνο τον αφιέρωνε στη δουλειά. Ο Πέτρος ισχυροποίησε το ρωσικό στόλο και ξανακέρδισε κάποιες περιοχές οι οποίες ανήκαν στη Ρωσία. Η χώρα ευημερούσε τότε».[155] Η τριακοσιοστή επέτειος της ίδρυσης του ρωσικού ναυτικού [illegible] 1996 έδωσε μια καλή ευκαιρία για σύγκριση της ναυτικής δόξας της περιόδου [illegible] Πέτρου με το λυπηρό θέαμα του φθίνοντος σοβιετικού στόλου και την [illegible]

[illegible] «Ναι, φυσικά και το γνωρίζω. Αλλά [illegible] για τη Ρωσία, κι αυτό είναι που πρέπει να θυμόμαστε [illegible]»

Ο Πέτρος χρησιμοποιείται από διάφορους οργανισμούς στη σημερινή Ρωσία ως σύμβολο [illegible] χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα [illegible] διάφορες εταιρείες [illegible] σύγχρονης τεχνολογίας, οι διαφημίσεις για την [illegible] Μεπαιερ («Μια ισχυρή τράπεζα για μια ισχυρή χώρα»), ο [illegible] της Αγίας Πετρούπολης), καθώς επίσης, με [illegible] ο Μέγας» στις παρυφές [illegible] ως σύμβολο της ρωσικότητας. Εικόνες της εποχής του Πέτρου [illegible] ρωσικά προϊόντα, σε έναν άνισο συχνά ανταγωνισμό με τους [illegible] τους. Για παράδειγμα, η μπίρα Πετρόφσκαγια, που [illegible] Στένκα Ραζίν της Αγίας Πετρούπολης, φέρει στην ετικέτα [illegible] Καβαλάρη. Το πακέτο των τσιγάρων Πέτρος ο Α' φέρει ένα [illegible] και τη λεζάντα: «Αυτά τα μοναδικά τσιγάρα άριστης ποιότητας δημιουργήθηκαν από εξαιρετικού τύπου καπνά τα οποία προμηθευόταν η Αυλή του Πέτρου Α' από την Ευρώπη και μπορούν να ικανοποιήσουν και τον πιο απαιτητικό [illegible] καπνιστή που πιστεύει στην αναβίωση των παραδόσεων και στο μεγαλείο της ρωσικής χώρας».[138]

Πώς θα αντιδρούσε άραγε σε όλα αυτά ο ίδιος ο Πέτρος; Τρομερά δραστήριος μέχρι και την τελευταία ασθένειά του, που τον έριξε κάτω πολύ πριν αναγκαστεί από τα γηρατειά να αποτραβηχτεί και να αναλογιστεί τι είχε πετύχει, ο Πέτρος δεν είχε ούτε το χρόνο ούτε το χαρακτήρα για να επιδίδεται σε αυτοκριτική. Από την άποψη αυτή, είναι χρήσιμο να επιστρέψουμε στην εικόνα με την οποία άνοιξε αυτό το βιβλίο: του Πέτρου (Πυγμαλίωνα) που σμιλεύει το άγαλμα της νέας Ρωσίας (Γαλάτειας). Επρόκειτο για μια εικόνα που υιοθέτησε, αν δεν τη σχεδίασε, ο ίδιος ο Πέτρος, τη χρησιμοποίησε στην προσωπική του σφραγίδα τη δεκαετία του 1710, προοριζόταν να κοσμήσει την κορυφή ενός στύλου θριάμβου (ανολοκλήρωτου), περιλαμβανόταν στον μπρούντζινο ανδριάντα του Ραστρέλι και τελικά απεικονιζόταν σε ένα από τα λάβαρα της νεκρώσιμης πομπής του.[139] Αυτή η αλληγορική σύνθεση θεωρήθηκε το έμβλημα του Μεγάλου Πέτρου, το σύμβολο της μεταρρύθμισής του. Υπάρχει όμως και μια παραλλαγή, με ένα γλύπτη να σμιλεύει το άγαλμα του Πέτρου. Σε αυτή την περίπτωση ο ίδιος ο Πέτρος (κατ' αναλογία, ο βράχος) ταυτίζεται με τη Ρωσία. Αποχωρώντας από τη σκηνή, ο Πέτρος άφησε ένα πρότυπο που αποτελούσε πρόκληση για τους διαδόχους του, αφού οι

[illegible]